EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1884.

Az „Egyet. Phil. Közlöny" dolgozótársai 1884-ben.

Ábel Jenő
Ballagi Aladár
Bartos Fülöp
Binder Jenő
Boros Gábor
Csengeri János
Erdélyi Károly
Ferenczy József
Fináczy Ernő
Fröhlich Róbert
Gajári Lajos
Goldziher Ignácz
Háhn Adolf
Heinrich Alajos
Heinrich Gusztáv
Kálmán Farkas
Kardos Albert
Keleti Vincze
Király Pál
Kollmann Gyula
Kont Ignácz
Krausz Jakab
Latkóczy Mihály
Marusák Pál
Mayr Aurél
T. Mészáros Ferencz
Nagy Sándor
Némethy Géza
Patrubány Lukács
Petz Gedeon
Pecz Vilmos
Pirchala Imre
Pozder Károly
Reményi Ede ifj.
Schreiner Márton
Spitkó Lajos
Steuer János
Szarvas Gábor
Szinnyei József
P. Thewrewk Emil
Túry József
Váli Béla
Varga Bálint
Wlislocki Henrik

Az „Egyetemes Philologiai Közlöny" a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

TARTALOM.

I. Értekezések.

II. Hazai irodalom.

III. Philolog. Programmértekezések.

IV. Külföldi irodalom.

V. Forditások.

VI. Vegyesek.

VII. Nyilt tér.

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1884.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM.

A tagdijak befizetéséről a Budapesti Philologiai Társaság alapszabályai következőleg intézkednek:

16. A tagok kötelesek a társaság czélját az alapszabályok által kitűzött határon belül előmozditani és az évi tagdijat junius 30-ig pontosan befizetni. Julius 1-én túl a tagdijhátralékok az illetők költségére postán utánvételeztetnek.

17. Az oly tagoktól, kik tagdijukat 3 éven át nem fizetik, a választmánynak jogában áll, azt biróilag behajtani.

18. A rendes tagok 3 évre 5 frt évi tagdij lefizetésére kötelezik magukat. Azon tag, ki a lefolyt három év után irásban nem jelenti be kilépését, úgy tekintetik, mint a ki kötelezettségét ujabb három-három évre hallgatag elvállalja. A rendkivüli tagok 3 frt tagdijat fizetnek. A kilépni szándékozó tag köteles a választmánynak kilépését bejelenteni és oklevelét visszaküldeni, önként értetvén, hogy az csak az e pont elején kifejezett kötelezettség teljesitése után történhetik.

A társasági év a naptári évvel összeesik.

Ezen alkalommal értesítjük a t. cz. tagokat, hogy a postahivatal a használatban volt utánvételes jegyeket m. é. április hó 1-én beszüntette; azóta az utánvételezés csak póstai megbizás által történhetik.

A postai megbizás abban áll, hogy valamely postahivatal ajánlott levélben küldött megbizó lapon felhatalmaztatik, hogy a czimzettől a kijelölt összeget a megbizáshoz mellékelt okmány kiszolgáltatása mellett szedje be; a beszedett összegből a postahivatal a megfelelő utalványozási díjat levonja és a maradékot azután külön postautalványnyal küldi be a megbizónak.

Figyelmeztetjük a t. cz. tagokat arra, hogy az utánvételezés ezen módja *költségesebb* és a pénztárnokra nézve is aránytalanúl fáradságosabb és terhesebb; a postai megbizásnak költségei a következők: Az ajánlott levélnek ára 15 kr., a mellékelt évjegyre bélyeg 7 kr., a postautalvány költsége 5 (esetleg 10 kr.), a megbizó lapnak és a postautalványnak ára 1 kr., összesen tehát 28 (esetleg 33 kr.)

Már saját érdekökben is kérve kérjük a t. cz. tagokat, *ne tessék bevárni az évdíjaknak postai megbizással való beszedetését,* hanem szíveskedjenek hátralékos tagdíjukat inkább postautalványnyal (melynek költsége csak 5½ kr.) mielőbb beküldeni.

A Közlöny t. cz. előfizetőit is kérjük, sziveskedjenek az idei évfolyamért járó előfizetési díjat minél előbb *postautalványnyal* beszolgáltatni.

A GÖRÖG TRAGÉDIA EURIPIDES UTÁN.

Nehéz arról beszélni, ami nincs: görög tragédia az Euripides utáni korból nem maradt ránk, s így e nagy korszak tragikusainak megitélésénél a töredékekre s az egykorú vagy későbbi írók jegyzeteire vagyunk utalva. E gyér maradványok daczára elég biztossággal szólhatunk a tragédia menetéről egész végeig, sőt magokról az írókról is legalább annyi ismeretünk van, mint oly költőkről, kiktől művek fennmaradtak. Nem szeretnek e korszakkal foglalkozni, részint azért, mert a töredék-irodalom nem nagyon vonzó, részint azon elhamarkodott itéletnél fogva, melyet e korszak összes íróira kiterjesztenek, s a mely csak a valódi művészet elferdítőit s a sülyedés kepviselőit látja bennök. Az idő bizonyára a legjobban itélte meg, hogy a görög tragikusok közt kik érdemlik meg, hogy az utókor is ismerje műveiket; senki sem tagadhatja, hogy a három nagy mester a számos tragikus közt kiválik mint az erős tölgy a többi fák között. De képzeljük csak a görög tragédia nagy erdejét; e három tölgy egyedül, ha még oly fenséges is, nem képviselheti teljesen; szintúgy nem alkothatunk tiszta fogalmat a görög tragédiáról, ha csak e három férfi műveivel ismerkedünk meg, ámbár ismeretes, hogy e három tragikus közt mindegyik egy új irány képviselője. De a décadence-nak, a sülyedés korának, is megvannak a maga érdekes oldalai, s ne feledjük soha, hogy a legnagyobb jogtalanságot követik el, ha mind a többi költőt egy mértékkel mérve, azt mondják, hogy nem értek semmit. Ne feledjük el, hogy Achæos és Ion a három nagy tragikussal az alexandriai kanonba fel voltak véve, hogy Aeschylos, Sophokles és Euripides nem nyerték el mindig az első jutalmat, hogy tehát voltak az ő idejökben és utánuk költők, a kik megérdemlik, hogy melléjök állítsák őket; ne feledjük, hogy Aristoteles Poétikájában nem csak a három nagy mester műveiből vonja le örökké érvényes művészeti

szabályait, hanem oly költők műveiből is, akik utánok éltek, a kik szintén egyes fényes sikert arattak. Az ember csak bámul, ha mindezek daczára a legtöbb irodalomtörténetben azt találja, hogy az Euripides utáni tragédia ezt a nevet nem is érdemli meg, s néhány lapon, a leghíresebb neveket egy pár gúnyos megjegyzéssel kisérve, az egész korszakkal végeznek. Rendesen Aristophanes sorait a Békákból idézik, a hol Herakles az alvilágba jövő Dionysoshoz, a ki Euripidest vissza akarja hozni a földre, azt mondja:

Hát nincsen ott még más tragoedia-
Csináló ifju, több mint tízezer,
Euripidesnél csacskább egy határral?

s Dionysos azt feleli, hogy

Billengek az mind, és szájaskodás,
Mind «fecskemúzsa» és kontárművészet,
Mely, ha csupán kart kap is, oda van
Mihelyt belényalt a tragoediába;
Magvas poétát, a ki lelkesen
Tudjon beszélni, — írul sem találsz.

Ha Aristophanes e sorai után akarjuk a nagy tragikusok utáni működést megitélni, miért ne itélnők meg Euripidest is ő utána. Ha tán Euripidesből nem maradt volna ránk semmi, szintúgy itélnének felette. Maga Patin is, aki négy kötetet szentel a görög tragédiának, roppant felületesen itéli meg e korszakot; legnagyobb képviselőinek alig szentel néhány sort s mindenütt kicsinylőleg nyilatkozik róluk. Pedig már felhasználta Welcker és Kayser iratait e korszakról, kik ámbár még nem ismerték azt a sok anyagot, a melyet a feliratok a későbbi írók- és játékokról feltárnak, mégis sokkal méltányosabban beszélnek róluk. A ki a töredékekből is ki tud olvasni valamit, annak itélete egész máskép hangzik: így Ribbeck a római tragédiáról írt nagy művének bevezetésében, csak néhány lapon ugyan, eléggé feltünteti, hogy e későbbi fejlődés mily fontos magának a római tragédiának helyes megértésére.

Mindebből láthatjuk, hogy e korszak tanúlmányozása érdekes, részint mert magok az írók közt sok a kiváló, részint mert az átmenetet a római tragédiához csakis ez úton foghatjuk fel. Feladatunk lesz tehát e dolgozatban szólni 1. azokról a tragikusokról,

a kik még Sophokles és Euripides kortársai voltak, de túlélték őket s azokról, a kik N. Sándor koráig működtek s 2. azokról, kik e korszak után a görög tragédia utolsó képviselői voltak.

Első rész. A tragédia N. Sándorig.

Sophokles és Euripides első fellépte közt nem ismerünk más költőt; ezek mellett Aeschylos még 12 évig működött, mióta Sophokles nyerte el előle az első jutalmat. Tizenöt évig tartott, míg Euripides először győztes lett: kortársai közt legnevezetesebbek Aristarchos, Ion és Achæos. Agathon e három költő első fellépése után született s fellépett, midőn Euripides már pályája vége felé járt; tizenegy évvel Euripides halála előtt győzött először. Még csak Euripides halála után szaporodnak a költők. De ezeken a költőkön kívül biztos tudomásunk van arról is, hogy a tragikus művészet a nagy költők családjaiban örökös volt, s valamint a zenében, a lyrikus költészet egyes ágaiban, a képző művészetekben bizonyos családokról van szó, a melyekben az ősök traditiói után indúltak, úgy a tragikus költők is családok szerint felosztva egy-egy irány képviselői voltak. Ha a későbbi tragédia Euripides után indúlt is, úgy mégis mindegyik családban a törzsatya iránya volt mértékadó, s ha a compositió csak csekélységekben különbözött is, úgy mégis mindegyik iskola a mennyire lehetett különvált a többitől. A következő családokról van tudomásunk: Aeschylos, Pratinas, Sophokles, Euripides és Karkinos családjairól; ezenkívül Isokrates iskolájáról.

Ebből láthatjuk, kik azok a költők, kik e korszakot betöltik. Ezeknek működésével meg akarunk ismerkedni. De előbb néhány szót e korszak tragédiájáról egyáltalán. Ami a játékok külső berendezését illeti, nem hihető, hogy N. Sándor koráig lényeges változást szenvedett volna. A trilogikus alak, a mely Aeschylos egyik legnagyobb alkotása, mindig fenntartotta magát; Sophokles újítása, hogy az összefüggő darabok helyébe három idegen tárgyú darabot léptetett, ezen nem változtatott semmit. Ha a fennmaradt jegyzékekben a satyrdráma gyakran hiányzik is, úgy csak arra kell gondolnunk, hogy az alexandriai kor e műfajjal nem sokat törődött; legtöbbnyire csak a trilogia czímét jegyezték fel s csak ritkán említették a satyrdrámát. Így történt, hogy Euripides nyolcz satyrdrámájáról tesznek említést, holott tény, hogy sokkal több

trilogiát hozott színre, s az ő idejében a satyrdráma okvetlenül szükséges volt a trilogia berekesztésére. Ha Alkestist negyedik darabnak is veszszük, ez nem változtat semmit a föltevésen, mert ha meg is volt engedve ily tárgyú darabbal a satyrdrámát helyettesíteni, úgy a tetralogia külső berendezése nem szenvedett csorbát.

A második pont, a mely kiemelendő, az, hogy mindvégig a tragikus és komikus foglalkozása különvált, azaz egy költő mind a két fajt nem művelte, sőt azt sem találjuk, hogy az említett családok egyik sarjadéka a traditiótól távozott volna. Tragikusok családjában nem volt soha komikus, s megfordítva.

Ha egyes jegyzetekben azt találjuk, hogy Agathon tragédiát és komédiát írt, úgy ezt egyszerűen néhány lexicographus tudatlanságára vezethetjük vissza, a kiknek az ókori szellemi élet ismerete gyakran hiányzott.

A bírák választása ugyanaz maradt. Hogy sok jogtalanság történt, hogy a bírák közt gyakran volt olyan, a ki nem tudta megitélni a mű szépségét, s hogy politikai pártoskodás és egyéni nézet gyakran döntött a díj felett: mindez nagyon természetes. Mely megválasztott testület felel meg mindig kötelességének! Hisz már a nagy tragikusok versenyei alkalmával is számos esetet találunk, a melyben gyengébb költők győztek, kiknek művei, ha érdemök volt is, Sophokles Oedipus királyát kellett volna felülmúlniok. Euripidesről tudjuk, hogy ritkán volt első győztes; ezt rendesen új irányának tulajdonítják, de elfeledik, hogy nemcsak Sophokles és az ő irányának követői győzték le, hanem olyanok, kik Euripidestől tanúlták a mesterséget. De annyi tény, hogy az írók a közönségben ezentúl is azokat a figyelmes, értelmes, de egyszersmind sokat követelő hallgatókat találták, mint a nagy mesterek. Hisz még csak a három nagy költő után gyakorolták a sophisták s a rhetorok nagy befolyásukat, s a nép sokkal nagyobb része részesült e neveltetésben, mint azelőtt. Ép e finom izlésre mutat az is, hogy Aeschylos, Sophokles és Euripides darabjait folyton adták, úgy hogy később új és régi tragédiák színrehozatala közt tettek külömbséget.

Rendes körülmények közt a három ünnepen mindig játszottak. Az állam ugyan hanyatlott, de ezekre a népnek kedves játékokra mégis annyit költöttek, amennyi lehetséges volt. Abból, hogy a komédiától megvonták a kart, s Aristophanes utolsó darab-

jait kar nélkül hozta színre, nem következtethetünk a tragédiára. A tragédia kara a legkésőbbi időkben még előfordúl. Nagy szerepe nem volt, az igaz, de az inkább a tragédia belső szerkezetével függ össze. Szinház és díszletek a későbbi időkben még sokkal fényesebbek voltak, mint azelőtt. Lykurgos színháza és abbeli rendelete, hogy a három nagy mesternek szobrokat állítsanak s darabjaikat egy az államtól őrzött példányban másolják le, arról tanúskodnak, hogy Athén a súlyos idők daczára méltón megünnepelte a Dionysosi ünnepeket. Még a Periklestől behozott ingyen jegyet sem vonták meg a néptől s midőn Demosthenes panaszkodott, hogy a háború költségeire senki sem gondol, a szegény még színházi jegyét sem akarja elveszíteni, a gazdag pedig nem akar áldozni, ellenpártja egy törvényt alkotott, a mely halállal fenyegette mindazt, a ki a színházi pénzeket a háború javára akarja fordítani.

A három nagy mester darabjai haláluk után is még nagy szerepet játszanak e korszak drámai irodalmában. Aeschylos volt az első, a kinek darabjait egy állami határozat alapján folyton színre hozhatták. Legvalószínűbb, hogy a tragikus családja foglalkozott evvel, de a jutalom kihirdetésénél mindig a meghalt költőt s nem azt, aki színre hozta, nevezték. A darabok ezen ismétlésétől, amely csakis a három mesternél fordúlt elő, megkülömböztetendő azon darabok színrehozatala, a melyeket életökben nem adhattak elő. Így halljuk, hogy Euphorion Aeschylos ily hátramaradt műveivel négyszer győzött: Euripides utolsó trilogiája, melyet Makedoniában írt, szintén halála után került először színre. De ha az utódok — fiúk vagy unokák — saját nevök alatt hoztak színre darabokat, úgy feltételezhető, hogy magok írták, ámbár egyes utalások a komikusoknál arra engednek következtetni, hogy Sophokles családja még jó soká a költő halála után e nagy lángész töredékeit mint sajátját adta ki. Aeschylos kitüntetése arra enged következtetni, hogy daczára az új iránynak, melyet Euripides és iskolája annyira kifejtettek, Athénben még mindig voltak olyanok, kik örömest látták a tragédia megalkotójának óriási és rettenetes alakjait. De annyiszor nem adták darabjait mint Sophokleseit és Euripideséit. Ez utóbbi különösen nem csak Athénben, hanem mindenütt ahol görög színház volt, a közönség legnagyobb kedvencze volt. Többször volt már alkalmunk kifejteni ennek okát; itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az új komédia nagy mesterei nagyobb tiszteletben részesítették Euripidest mint kortársa Ari-

stophanes; nem csoda, hisz az új komédia szerkezete oly sokat köszön neki. Tehát a N. Sándorig terjedő korszakig s még később is a három nagy mester műveinek folytonos ismétlése szem előtt tartandó, mert csak így magyarázható meg, miért nem maradt ránk semmi a többi iró műveiből. Az ujabb irók legnagyobb része Euripides után indult, de egy sem érte el művészetét.

A régi tragédiák e folytonos színrehozatala okvetlenül magával hozta, hogy vagy azok, a kik színre hozták, vagy az első színészek toldásokat, változásokat, színáthelyezéseket s néha rövidítéseket vigyenek véghez rajtuk; különösen gyakran felhasználták politikai czélzásokra, s ismeretes mily könnyen található a tragédiákban oly czélzás is, a melyre a költő maga nem is gondolt, s melyet vagy a viszonyok változása, vagy az idő magával hoz. Hisz Oedipust Kolonosban és Iphigeniát Aulisban röviddel szerzőik halála után némileg átváltoztatták, csakhogy a politikai czélzások annál kirívóbbak legyenek. Mondják, hogy Lykurgos törvénye, amelyet valószínűleg akkor, midőn az államügyekre nagy befolyása volt (344—332), vitt keresztűl, ennek az átdolgozásnak és feldolgozásnak véget vetett volna. Tény az, hogy az a törvény, a melynél fogva a három tragikusnak szobrot emeltek, egyszersmind elrendelte, hogy műveik híven lemásoltassanak, s hogy ezentúl egy hivatalnok viselje gondját, hogy a színészek példánya az állami példánynyal összhangban legyen. Nem hiszem, hogy a törvényt sokáig megtartották volna: különösen mikor a színészek kényök-kedvök szerint jártak el s a nagy hatás kedveért megcsonkították a költőt. Nagyobb szolgálatot tett a törvény az utókornak. Tudjuk ugyanis, hogy ez az állami példány volt az, melyet később Ptolemaeos Euergetes kikölcsönzött, s a melyből az alexandriai könyvtár számára másolták le a darabokat. A király a becses másolatokat adta vissza az athénieknek és 15 talentumért megvette az eredeti példányt. Ebből folyt az a szöveg, amely ránk maradt, s ha ebben interpolatio van, ez azt mutatja, hogy már Lykurgos idejében sem bírták tisztán a darabokat.

Ne higyjük azonban, hogy N. Sándor idejéig a régi darabok ezen ismétlése volt főleg divatban; sőt ellenkezőleg azt állítjuk, hogy daczára annak, hogy a legnagyobb színészek rendesen a régi darabokban léptek fel, az új darabok mégis nagyobb hatást gyakoroltak. Ezt részben az új utáni vágy, a kiváncsiság s az érdek, a melyet egy ismeretlen költő darabja iránt kelt, okozta, másrészt a

nagy Dionysiákon, amely a három ünnep közt a legfényesebb volt, mindig új darabokat adtak. Tudjuk, hogy Demosthenest ily alkalommal koszorúzták meg, s ez a szokás bizonyára N. Sándorig tartott. Hogy a nagy színészek nem léptek volna fel új darabokban, alig hihető. Ha a jegyzékekben csakis a régi tragédia szerepeiről van szó, úgy ez abból magyarázható, hogy ezekben különösen kitűntek, mint még ma is látjuk, hogy híres színészek a klassikus repertoire-ban jobban játszanak, mint új darabokban, s ha beszélnek róluk, önkényt e régi szerepekre gondolnak. Daczára annak, hogy a közép-komédia ekkor nagyban virágzott, nem hihető, hogy a tragédia csak kevés érdeket költött volna.

Athénben is a nagy színészek a nagy írók után éltek. Ugyanezt találjuk Rómában s a mai Angol-, Franczia- és Németországban. Nem tudom, hogy nálunk is lehetne-e e tényt konstatálni. A nagy színészek e korszakban oly tiszteletben álltak s oly honorariumokat kaptak, mint a leghíresebb festők. E nagy művészek játéka folyton fentartotta a klassikus traditiót s a három nagy tragikus bennök találta legméltóbb tolmácsait. A leghíresebbek Theodoros, a ki Aeschylos Orestes-ét, Sophokles Antigoné-jét és Euripides Meropejét adta: Aristodemos szintén az Antigone-ben remekelt; Polos Elektrát és Oedipust Colonosban, Andronikos Eriphyle-t, Archias Kreont szerette adni: Satyros, Molon, valamint az előbbiek különösen Euripides pathetikus darabjaiban ragadták el a közönséget. A ki e színészeket egyszer hallotta, nem feledhette el nemes játékukat s néha az egész színház zokogott a vak Oedipus vagy Elektra balsorsa miatt. Nem szükséges összehasonlítanom a tragédia ekkori állapotát a modern időkével; a hasonlat a színház régi és mostani viszonyai közt oly szembeötlő, hogy mindenki észreveszi.

Ami e korszak termékeit illeti, rendesen megvetőleg nyilatkoznak róluk. Azt mondják, hogy a régi darabokkal össze nem is hasonlíthatók, hogy a sülyedés oly nagy volt, hogy alig érdemes róluk beszélni, s hogy a drámai irodalom e korszakban csakis a komédiában hozott elő említésre méltó műveket.

Ez pedig nagy tévedés. Hihető-e, hogy ép a tragédia sülyedt volna annyira, mikor az ochlokratia uralma alatt a rhetorika, a bölcsészet, a történetírás legmagasabb fokát érte el, mikor a képzőművészetek még mindig azon a magaslaton állottak, mint Athén fénykorában, mikor a nép műveltsége nagyobb volt, amely nép

bizonyára nem elégedett meg a nagy Dionysiákon üres phrásisokkal és sophistikával.

Athén politikai sülyedésével az irodalom és művészet korántsem bukott el azonnal. Különösen a tragédiára nézve áll ez. Ott, hol egy százados traditió a világ legnagyobb remekeit előhozta, bizonyára nehéz volt a verseny, de azért az, a mi Sophoklest nem éri utól, még nem megvetendő, sülyedt és rossz. Ha Aristoteles néha szigorúan is itél e tragédia felett, úgy nem szabad felednünk, mily művekhez mérte ő e termékeket, s hogy az ókori kritika, amily igazságos, oly szigorú is. Határozott elvek után indúl, s a hol a legkisebb eltérést észreveszi, azt megrója. Minthogy azonban a művek elvesztek s csak a kritika maradt fenn, azért könnyen támadhatott az előitélet e korszak tragédiái ellen. Csak gondoljuk meg, mily nehéz állása is volt a tragikusnak ekkor. Az ókori mythust, amelyből egyedül meríthette tárgyát, — történeti és phantastikus darabok nagyon ritkák — a három mester oly remek művekben állította elő, hogy utánzásra vajmi nehezen gondolhattak.

Szükséges volt tehát, hogy kevésbbe ismeretes mythusokat, vagy a főbb mythusok egyes hajlásait dolgozzák fel, de itt is gyakran találkoztak a régi mesterek műveivel. A legnagyobb, leghíresebb s legalkalmasabb mondákat már feldolgozták volt, nekik tehát itt még új fordulatokat, eddig észre nem vett bonyodalmakat kellett feltalálniok, s valljuk be, hogy ez nehéz feladat. A komédia, amely a köznapi élethez fordúlt, s ott mindig új és új tárgyakat talált, tán jobban tetszett a közönségnek, s Antiphanes, a komikus, jogtalanúl mondja ekkoriban, hogy a tragikus tárgyát készen találja a mythusban, melyet a közönség ismer, mig a komikusnak a cselekményt fel kell találnia. Ekkoriban nehezebb volt a sokat feldolgozott mondák közt egy új vonásra akadni, mint új tárgyakat költeni. S mind e nehézségek daczára a tragikusok kiállták a versenyt: sikerült nekik legalább N. Sándor koráig a tragédiát a bukástól megmenteni s az ősi traditiót, ameddig lehetséges volt, híven fentartani.

Jogtalan tehát Euripides után azonnal sülyedésről beszélni; még írtak eredeti tragédiákat, melyek roppant hatást keltettek; így Astydamas Parthenopaeos-a annyira lelkesítette az athénieket, hogy szobrot emeltek a költőnek, s az elveszett darabok czímei szintén e mellett tanúskodnak.

A római tragikusok elveszett műveinek czímei között nagyon sokat találunk, melyet a három tragikus nem dolgozott fel; mindezek ebben a korszakban keletkeztek, s a római tragikusok méltóknak tartották őket átültetni. — Gúnyolják Astydamast, mert szobrára azt vésette, hogy sajnálja, hogy nem lehetett a nagy tragikusok kortársa, mert azokkal is kiállotta volna a versenyt; nem kell ebben öndicséretet látnunk, hanem csak annak a körülménynek kifejezését, hogy mennyire sajnálták e költők, hogy nem éltek oly korban, mikor a mythusok terebélyes fáját még nem nyesték volt meg teljesen, s hogy még választhattak a mondákban. Ugyanígy panaszkodott Chœrilos, mikor epost akart írni; csakhogy ő történeti tárgyakhoz fordúlt, amit a tragikusok nem tehettek.

E korszak tragédiáinak nyelvezete és metruma feltünő eltérést mutat Aeschylos- és Sophoklesétől, de nem Euripidesétől. A metrum lazult, a kar szerepe annyira csökkent, hogy csak monodiákat énekelt, melyek semmi összefüggésben nem voltak a cselekvénynyel. De ha a kart teljesen el is hanyagolták, ebből még nem következtethetünk a drámai szerkezet lazulására; a tragédia a kar nélkül is megtarthatja szoros összefüggését. A nyelvezet Euripidesé volt; Agathon mesterkélt, virágos és Gorgias iskolájában tanúlt stilusa nem talált követőkre. A stilus miatt megrótták a kritikus és a komédia — amely ha más módon is mint az ó-komédia, mégis mindig szemmel kisérte a tragédiát — Philoklest, Theognist, Kleophont és Sthenelost, Xenoklest és Diogenest. Nem tagadja senki, hogy oly sok költő közt nem volt több gyenge is, a kiknek műveit egyszer adták s azután elfelejtették. De a közönség megkülömböztette a jót a középszerűtől. Karkinos 160 darabbal csak egyszer győzött, míg Astydamas hatvannal tizenötször és Theodektes tizenhárom fellépése közt nyolczszor győzött. Annyi rossz tragikus mint Aristophanes idejében e korszakban bizonyára nem volt. Aristoteles e korszak költői közt különösen azokat említi, akik kevéssel ő előtte vagy az ő idejében éltek; gyakran dicséri őket, s egy helyen ki is kel a komikusok jogtalan támadásai ellen. Nem említi azokat a költőket, kik a három mester halála után látták el a színpadot darabjaikkal. Ennek oka az, hogy a három nagy tragikus és az új tragikusok darabjainak összehasonlítása dolgot adott, s nem akarta vizsgálódásai körébe vonni az oly darabokat, melyeket idejében már tán nem is ismertek; ép ez oknál fogva nem említi azokat a költőket sem, a kik a három tragikussal

egy időben működtek. Agathont csak azért említi, mert egész külön műfajt és stylust alkotott. Összehasonlítván tehát a három nagy tragikust a későbbiekkel, azt találja, hogy a jellemrajzolás ez utóbbiaknál gyenge: de ez nem zárja ki a hű erkölcsfestést és nagy lélektani ismeretet. A nagy jellemek, az igaz, az idővel eltűntek; a politikai élet nem nyújtott erre annyi példát, mint Athén fénykorában, s ép azért választották a nagy színészek ezeket a jellemeket, hogy a múlt idők ideális és fenséges alakjait hallgatóik emlékébe hozzák.

A szónokok és iskoláik ekkoriban a görög életre roppant befolyást gyakoroltak; a nevelés ezen része annyira áthatotta az egész életet, hogy csodálatos volna, ha a tragédiában nem nyer vala kifejezést. Már Euripidesnél észrevehető a rhetorikai hang, a sophistikus polémia. Aristoteles tehát azt rója meg, hogy e tragikusok nyelvezete inkább rhetorikai, mint politikai: azaz Sophokles egyszerű, nemes s a valódi politikust jellemző beszéde eltűnt, s helyét a mesterségesen képzett, művészi s iskolákban tanult dialektika foglalta el. Mikor a tragikusok közt Isokrates iskolájáról is kell szólnunk, nem fogunk bámúlni e jelenségen, mely a népnek nem csak tetszett, hanem a melyet követelt is, mert neveltetesét ez irányban nyerte. De hogy mennyire hatotta át a rhetorika a tragikus termékeket, azt a töredékekből még csak megközelíthetőleg sem itélhetjük meg; ha a római rhetorok befolyásáról az Augustus utáni irodalomra akarunk következtetni, akkor a befolyás roppant nagy lehetett és sok tekintetben a műnek a jellegét kölcsönözte. Annyi tény, hogy az athénieknek ez irány nagyon tetszett, mert azt vetették szemökre, hogy többet foglalkoznak a tragédiákkal, mint a közügyekkel, melyek pedig nem voltak a legjobb helyzetben.

Meddig maradtak fenn e korszak darabjai, s hogy az alexandriai tudósok foglalkoztak-e velök, ezek oly kérdések, melyekre biztos választ nem adhatunk. Annyi tény, hogy daczára annak, hogy az alexandriai kánon e korszak írói közt egyet sem vett fel, — hisz Aristarchost, Iophont és Neophront, akik részben Euripidessel, részint röviddel utána még fényesen működtek, sem vette fel — úgy mégis van tudomásunk arról, hogy a grammatikusok foglalkoztak egyesekkel, különben Stobæos nem idézne annyi töredéket e korszakból, s az a körűlmény, hogy a római tragikusok e korszak sok darabját dolgozták át, is a mellett bizonyít, hogy

nem mind a termék volt egynapi, hanem hogy sok századokon át élt.

Megjegyzendő még, hogy e korszakban még mindig Athén volt a középpont, a hol tragédiákat írtak; az egész korszakban egy költő sem működött Athénen kívül — kivéve két siciliai tyrannust —, s ha a színházak egymás után is keletkeztek Görögország és a görög világ egyes pontjain, úgy mindig csak az athéni régi vagy új költők műveit adták. Viszont már a legrégibb időkben azt találjuk, hogy idegenek Athénbe jöttek s ott léptek fel, sőt e korszak négy legnagyobb költője, kikkel azonnal foglalkozni fogunk, idegen volt. Nem hiszszük, hogy e körülmény nem működött volna közre, hogy oly ritkán voltak győztesek, s hogy műveiket később nem adták. Már Pratinas, a satyrdráma alkotója, Aeschylos versenytársa, Phliusból jött: Euripides nagy versenytársai voltak: Aristarchos Tegeaból, Achæos Eretriából, Ion Chiosból, Neophron Sikyonból. Thuriiből jött Patrokles, az öregebb Karkinos Akragasból, Nikomachos Alexandriából (Troasban) volt, Apollodoros Tharsosból, Theodektes Phaselisből. S mindezek Athénbe jöttek, ahol tán eleintén nem vehettek részt a nagy Dionysiák versenyein, de később azokhoz is bocsáttattak.

Nézzük már most egyenkint e korszak költőit; azokat is, akik még Euripides kortársai voltak s azokat, kik N. Sándor koráig működtek s a görög tragédia utolsó képviselői voltak, az alexandriai kor termékei inkább tudományos mint nemzeti jellegűek levén.

Sokról csak sovány jegyzetkéket adhatunk; sem darabjaikat sem czimeiket nem ismerjük, de a legkiválóbbakról eléggé hű képet alkothatunk. Nagyobb világosság kedvéért három csoporta osztjuk őket: az első csoportban Aristarchos, Neophron, Ion, Achæos és Agathon foglal helyet, a másodikban a tragikusok családjairól és Isokrates iskolájáról, a harmadikban pedig a kisebb költőkről fogunk szólni.

I. A három nagy tragikus kortársai.

1. *Aristarchos Tegeaból* Euripides kortársa volt; körülbelül száz évig élt. Egy nehéz betegségből felgyógyulván, hálául «Asklepios» czimű tragédiát írt, a melyben valószínűleg ez istenség mythusát dolgozta fel. Összesen hetven darabot hozott színre, de csak kétszer győzött. A győzelmek kis száma nála nem bizonyít

sokat, mert idegen volt; az a tény maga, hogy Sophoklessel, Euripidessel, Achæossal és Ionnal versenyezvén, csak kétszer is győzött, a mellett bizonyít, hogy e korszak legjobb költői közé sorozható. Csodálatos, hogy Aristophanes sehol sem említi; tán ez is a mellett szól, hogy derék költő volt. Darabjai később Nagy-Görögországban nagy tetszésben részesültek; Ennius többet lefordított; az «*Achilles*» czíműről tudomásunk is van. A tárgyat Aeschylos a Myrmidonokban, Karkinos, Kleophon és Diogenes dolgozták fel, de a római színpadon mindig az «Achilles Aristarchi» járta; még Ovidius (Trist. II. 407.) is megemlékszik róla: «Nec nocet auctori, mollem qui fecit Achillem Infregisse suis fortia facta modis», s hogy az Achilles alatt sem Livius Andronicusé, a kit ekkoriban már nem olvastak, sem Acciusé, a ki Aeschylos darabját ültette át, s amelyben bizonyára nem volt szó a szerelemről, hanem csakis Aristarchosé, melyet Ennius fordított, értendő, az bizonyos. Plautus a Pœnulus prologusában azt mondja: «Achillem Aristarchi mihi commentari lubet: Inde mihi principium capiam ex ea tragœdia.» A hely, melyet Plautus parodizált, valószínűleg a darab első jelenetében fordult elő, amelyben Achilles a harczra vágyó myrmidonokat, kik már nyugtalankodnak, Patroklos vezetése alatt a csatába bocsátja. Egy finom vonás volt az is, hogy míg Agamemnon követei Achillest sátrában kérik, hogy engesztelődjék ki, Odysseus megsebesülve oda menekül, s így a trójaiak győzelme biztossá lesz. Achilles továbbra is vonakodott, s kifejtette, hogy nem ő a hibás; valószínűleg itt szólt szerelméről Briseishez, amire az ovidiusi hely mutat. Vajon Patroklos halálával végződött-e a darab, nem biztos.

A második czím, melyet ismerünk, az említett «*Asklepios*»; elvonva a mondát, melyet Suidasnál találunk, s melyet több költőről említenek, megmarad a czím. Asklepios, mint Prometheus, az emberek jótevője volt; tudományával az embereket gyógyította, e miatt Pluton Zeusnál panaszkodott, hogy birodalma csökken; Zeus erre Asklepiost villámmal sújtotta.

Ha tehát ez volt a tragédia tárgya, úgy elég bátorsága volt Aristarchosnak ily tárgygyal, mely merészségre az æschylosi Prometheushoz hasonlítható, megmérkőzni. Tán az epidaurosi színház felszentelésekor, amely ebbe az időbe esik, s amely egyike volt a legszebb görög színházaknak — hisz Polykletos építette — írta e darabot a költő.

A harmadik czím *«Tantalos»*. Tantalos mythusában a költők két részt külömböztettek meg s a szerint dolgozták fel; némelyek az emberiség jótevőjét látták benne, aki csak azért árulta el az istenek titkait, hogy embertársainak használjon, azért lopott nektárt és ambrosiát, hogy az embereket halhatatlanná tegye. Büntetésében az emberi nem kielégíthetetlen vágyainak jelképét látták. Valószínű, hogy Aristarchos ezen oldalról fogta fel a mythust, s ebben a feldolgozás és az eszme az «Asklepios»-hoz hasonlított; mások, mint Aeschylos és Sophokles csak büntetteivel és büntetésével az alvilágban foglalkoztak s «Tantalos» czímű darabjaikban feltüntették, mikép büntetik az istenek a dölyföt és a vakmerő elbizakodást. — A töredék, amely «Tantalos»-ból ránk maradt, a korabeli sophistika bélyegét viseli; más töredékekben ismeretlen tragédiákból a szerelem nagy hatalmáról van szó. Metruma, a melyben néha a cæsura hiányzik s a jambikus lábak tribrachys- és anapæstusra vannak feloldva, Euripidesre vall.

Ha Suidas egy sora úgy magyarázandó, mint Welcker hiszi, akkor Sophoklessel együtt az a nagy érdeme van Aristarchosnak, hogy az összefüggő trilogia helyébe három egymástól külömböző tárgyú darabbal lépett fel, s így a tragédia későbbi szerkezetére nagy befolyással volt. Suidas azt mondja róla, *ὃς πρῶτος εἰς τὸ νῦν αὐτῶν μῆκος τὰ δράματα κατέστησεν*; a dráma hosszúsága mindenesetre összefügg a régi trilogikus alak felhagyásával, de a hely nagyon homályos, ép úgy mint az a suidasi hely, a hol Sophokles újitásáról szól: *ἦρξε δρᾶμα πρὸς δρᾶμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν*, amely annyi fejtörést okozott a magyarázóknak.

2. *Neophron*. Sikyonból való volt; Suidas jegyzete szerencsétlenűl összetévesztette Nearchos tragikussal, a ki N. Sándor kiséretéhez tartozott: e miatt Deschanel (Revue des deux mondes 1847. jun. 1.) még a legcsodálatosabb meséket mondja róla. Suidas azt jegyzi meg, hogy ő hozta be a tragédiába a pædagogusokat s a rabszolgák kínvallatását, így tehát bizonyára nem ő volt az, a kit N. Sándor megölt. Világos, hogy Suidasnál a két külömböző jegyzék Neophron- és Nearchosról egybefolyt, s ez okozta a gallimathiast, aminő külömben több van nála. Tehát nem ő volt az, a ki Euripides Medea-jából azt a foldozott tragédiát készitette, amely Deschanel örömére nem maradt ránk, s melyet Grysar is neki tulajdonít, hanem ez a Neophron írt ugyan egy Medeát, de még Euripides előtt, s Euripides volt az, a ki Neophron tragédiáját

átdolgozta s alkotta azt a mesterművet, melyet még ma is bámulhatunk. Elvetendő tehát mindaz, amit egy másik Neophronról mondanak, a ki Euripides Medeáján változtatott volna, úgy szintén az a hypothesis is, hogy Euripides maga dolgozta volna át. Aeschylos és Sophokles is írt «Medea» czímű tragédiát, de a Korinthoshoz fűződő mythust első ízben Neophron dolgozta fel. A három töredékből, mely ránk maradt, világosan kitűnik, hogy Euripides darabjának œkonomiája Neophron darabján alapúl. Neophron volt az, a ki a gyermekek meggyilkolását Medeának tulajdonítja; a régibb mythusokban és feldolgozásokban a korinthusiak a gyilkosok s erre vezették vissza az évi engesztelő áldozatot. Ha tehát a korinthusiak Euripidesnek öt talentumot adtak, mert művében e bűnt róluk elhárította, akkor inkább Neophronnak illett volna, mert ő változtatta meg először a mythust a korinthusiak előnyére. De evvel az öt talentummal is úgy áll, mint avval a pénzzel, amelylyel Aristophanest megvesztegették, hogy Sokratest megtámadja, s a többi ilyforma irodalmi pletykákkal. — Az euripidesi átdolgozás okozta, hogy Neophron darabját elfelejtették, de ebből még nem kell Bernhardy-vel azt következtetni, hogy Neophron csak egyszer tett volna egy jó fogást s ezt is elhomályosította az euripidesi mestermű. Tudjuk, hogy Euripides Medeá-ja feltünő különbségeket mutat többi darabjaitól: ezt rendesen annak tulajdonítják, hogy a darabot korán hozta színre, de valódi oka az, hogy a Neophron darabját híven felhasználta; így azt látjuk, hogy «Medea» prologusa, épúgy mint a sophoklesi prologusok, a cselekvénynyel szorosan összefügg, ami teljesen elüt a többi euripidesi prologusoktól; a kar szerepe és az egész compositió arra mutat. hogy a neophroni darab volt a mintakép. Az ily kölcsönzések a régi drámaíróknál nem voltak ritkák; ha Sophokles Aeschylosból, Euripides pedig Sophoklesből kölcsönzött, azt már nem is említették, mert mindegyik mégis a saját modora szerint dolgozta fel a már színrehozott darabot, de minthogy Euripides a kevesbbé híres Neophrontól vett át egy darabot, az feltűnt s nyoma a régi jegyzékekben fennmaradt. A mű ha egyszer adva volt, köztulajdonná vált. ha találkozott ügyesebb kéz az átdolgozásra, a régi feledésbe ment; így Aristoteles a Medea mythusainak ezen fordulatát nagyon dicséri, de csak Euripidesről szól, a nélkül hogy megemlítené, hogy az újítás tulajdonképen Neophron érdeme.

A «Medea» czímen kívül egy darabot sem ismerünk Neophron-

tól, ámbár 120-at írt. A töredékek a finom attikai társalgás nyelvezetét mutatják, s ebben teljesen hasonlít Euripideshez, ámbár valamivel előbb élt mint ő.

3. *Ion* Chiosból. Összes működéséről, mert nagyon sokoldalú volt, legújabban Schöll (Rhein. Museum 32. 145. l.) összeállította mindazt, amit róla tudhatunk, s evvel Nieberding és Köpke egy időben (1838) megjelent dolgozatai feleslegesek, minthogy a töredékek is Nauck-nál jobb szövegben állnak rendelkezésünkre. Minket e helyen csak tragédiái érdekelnek, de nem lesz fölösleges röviden egész működéséről szólni, amely már az ókorban is foglalkoztatta a magyarázókat, s amely az irodalom legkülömbözőbb ágaira kiterjeszkedett.

Ion 490 körül született, Chiost korán elhagyta s Athénbe jött, de daczára e tartózkodásnak hazájának anyagi, szellemi és polgári viszonyai nagy befolyást gyakoroltak rá. Chios híres volt boráról; Ion gyakran megénekelte e miatt, s midőn Athénben egyik versenyen győzött, az athénieket Dionysos e kegyes adományával bőségesen megvendégelte. Magától értetődik, hogy a későbbi magyarázók iszákosnak mondották nem más okból, mert a borról gyakran beszél (l. Alkæos, Aristophanes s még több író mondáját), s ha a töredékek szintén ezt mutatják, úgy csak az következik, hogy ép e helyeket idézték örömest. — Chiosban a Homeroskultus nagyban virágzott: Ion szerette Homerosból meríteni tragédiáinak tárgyait, s még a töredékek is sok epikus fordulatot mutatnak. — Ion atyja Orthomenes gazdag aristokrata volt, s a költő is, midőn Athénbe jött, barátságos viszonyba lépett Kimonnal és az athéni aristokratiával; társalkodott Aeschylossal, de nem szerette Periklest, amit politikai meggyőződése nagyon érthetővé tesz. Egy trilogiához hasonlította, amelynek nincs satyrdrámája; azaz nem szerette a folytonos méltóságot, hanem az életet víg oldaláról is tekintette. Egy emlékkő, amely még ránk maradt, ekkori athéni tartózkodását bizonyítja, mint Kirchhoff (Hermes V. 60.) kimutatta; ugyancsak Kirchhoff (p. 58) neki tulajdonítja az epigrammát, amelyet az athéniek Kimon tiszteletére Eion bevétele után a Hermes-szobrok stoajában vésettek. Az ioniai alakok, melyek ekkori attikai feliratokban elő nem fordulnak, a homerosi reminiscentiák s Ion viszonya Kimonhoz, ezt eléggé valószínűvé teszik. Külömben mint epigrammírót később említik.

Mint elegikus híres volt; írt ezenkívül hymnusokat, skoliono-

kat és paeánokat. Ha hozzá veszszük még működését mint tragikus és mint próza-író, úgy azt látjuk, hogy Ion az irodalom terén új jelenség, mert ekkoriban a nagy írók csak is egy téren működtek, annyira, hogy a drámairó is csak vagy tragikus vagy komikus volt. Jóval megelőzte tehát a későbbi rhetorikai és philosophiai irányt, amely oly írókat is hozott elő, akik mint ő πολυγραφώτατοι voltak. Dithyrambusait Aristophanes nem szerette, mert abba a hibába estek, mint mind az idegen dithyrambírók művei, azaz: roppant phantasia, szóbőség, lágy és feloldott rhythmusok, ellentétben a régi attikai egyszerű, de nemes nyelvezettel és rhythmussal.

Megírta memoire-jait is, minthogy a legkiválóbb férfiakkal társalkodott. E téren mint első lépett fel, aki tapasztalatait közölte. Mint próza-iró már azelőtt a Κτίσις Χίου cz. művel hazájának történetét az akkor ioniai logographok és mythographok mintájára írta meg. Nevezetesebbek voltak azonban a Ἐπιδημίαι, azaz mindennapi élményei, válogatott beszélgetések s tapasztalatai. Nem szabad e művet történeti munkákkal összehasonlítani, mint némelyek tették; Ion nem akart pragmatikus históriát írni, műve azért mégis a nagy athéni államférfiakról nagyon érdekes és jellemző adatokat tartalmazott. Legjobban összehasonlítható a modern memoire-okkal, ha szerzőjük szellemes iró, akinek nagy összeköttetései voltak, s a melyekből a történetíró szintén sokat meríthet. Egy hely Athenæosnál, a mely Sophokles chiosi tartózkodására vonatkozik, a hol a nagy tragikus Phrynichos egy versét egy pedans ellenében védelmezi s a lakománál a szép fiút, a ki a bort öntötte, megcsókolta, legjobban mutatja az Ion stylusát és előadásának zamatját. E hely idézet, de a többi adat, melyet részint Athenæosnál, részint Plutarchosnál találunk, csak homályos visszaemlékezés e munkára. Mennyi irodalomtörténeti érdekességet merítettek ebből a műből később, azt Schneidewin (Philologus VIII. 732.) nagyon szépen kimutatta. — Mit jelent maga a czím Ἐπιδημίαι, az soká vita tárgya volt; eleintén azt hitték, hogy ezek Ion élményei, melyeket Chiosban való tartózkodásakor tapasztalt, de újabb időkben inkább az utazásai alatt átélt tapasztalatokra vonatkoztatják. Hogy az ἐπιδημία szó valóban «utazás»-t jelent, s hogy Ion művének czíme ily értelemben veendő, azt V. Rose (Hermes V. 205) különös módon fedezte fel. Joannes Alexandrinus Hippokrates epidémiáihoz kommentárt írt, amelyből csak a latin fordítás maradt ránk. Egy helyen azt olvassuk, hogy: «Hypocrates non

epidemon i. e ambulans per mundum invenit hos fieri et scripsit, — t. i. az epidemikus betegségek —, et propter hoc dicuntur epidemie. Sicut Ionchius dicit.» E névből, a hol a költő és hazája egybe van írva, a kiadók Ionchius vagy Ionicus nevű orvost élesztettek fel s gazdagították a gyógyászat történetét, míg szembetünő, hogy a hely az ἐπιδημίαι szót az «utazások» értelmében idézi úgy mint Ion azt használta.

Írt még egy művet «Τριαγμοί» czímmel, amelyben a pythagoreikus bölcsészetről és az orphikus mysticismus tanairól szólt, de nem kell gondolnunk, hogy e bölcsészeti tanokba mélyen merült volna: könnyed modora után itélve, a hármas számról és annak sok viszonyairól a természetben szellemesen csevegett.

Életéről még annyit tudunk, hogy egyszer (87. 4. ol.) Euripides és Iophon ellenében a drámai versenyen megbukott, hogy egy-egy tragédiával és dithyrambussal győzött, hogy abban az évben, mikor Sophokles hadvezér volt, Chiosban volt s ott vele találkozott, hogy Archidamas spartai királyt meglátogatta, hogy Samosban és Korinthosban is tartózkodott. Nem valószínű, hogy mindig Chiosban élt volna, sőt inkább feltehető, hogy többet időzött Athénben s hazájába csak néha-néha rándúlt. Meghalt 420 körül.

Ezeket a rövid jegyzeteket előrebocsátva, nézzük, mit tudunk tragédiáiról.

Számuk a jegyzékekben nagyon változik; majd tizről vagy tizenkettőről, majd harminczról vagy negyvenről szólnak; a mi annál feltünőbb, mert Ion az alexandriai kánonban helyet foglalt, s mert műveit nagyon korán magyarázták oly férfiak, mint Aristarchos, Didymos és Epigenes. Legvalószínűbb, hogy 30 tragédiát és tiz satyrdrámát írt. E tragédiákat Athénben egy bizonyos kör nagyon kedvelte; hiányzott ugyan bennök Aeschylos és Sophokles mély gondolkozása, alkotó ereje és merészsége, de egy bizonyos kellem volt bennök, amely az ioniai költészetet különösen jellemzi. Azok a hibák, melyeket dithyrambusai miatt vetnek szemére, a negélyes, kicziczomázott és keresett stylus, a virágos nyelv, mindez a tragédiák töredékein nem látszik meg. Nyelvezete tartalmaz ugyan ionismusokat, de mégis inkább Aeschyloséhoz hasonlít, mint a későbbi tragikusokéhoz. Aeschylos iránt egyáltalán nagy tisztelettel viseltetett, s amennyire jegyzékeink következtetni engedik, sokat köszönt is neki, mert tanácsával mindig támogatta. Ő is

sokat merített Homerosból s az æschylosi trilogiai szerkezetet mindvégig megtartotta.

Darabjaiból tizenegy czím maradt, ezek: Agamemnon, Alkmene, Argivok, a nagy dráma (Μέγα δρᾶμα), Phruroi, Phœnix vagy Kaineus, egy második Phœnix, Teukros, Eurytidai, Laërtes és a satyrdráma: Omphale.

Agamemnon tárgya valószínüleg Achilles kibékitése volt; mások Achilles és Agamemnon vitájára Aulisban, Iphigenia feláldozása előtt, vonatkoztatják. Akármelyik volt tárgya, a czím azt mutatja, hogy a költő jelentékeny változást tett a mythuson, a mely a Kypriákból van véve. — *Alkmene* Köpke szerint Alkmene és unokáinak boszújáról szólt, melyet Eurystheuson állottak, s amelyben az athéniek őket segitették. Tehát ugyanaz a tárgy, amelyet Aeschylos és Euripides a Heraklidákban dolgozott fel. — Semmit sem mondhatunk az *Argivok*-ról; Aeschylos hasonczímű darabja az Epigonok trilogiájában fordúl elő. Telephos Argosban is ugyanezt a kart bírhatta. — A legkülönösebb czím a görög tragédiában a Μέγα δρᾶμα. Mit jelenthetett ez? Maga Ion nevezte így darabját, vagy a későbbi magyarázók adták neki e nevet? Annyi tény, hogy nem hasonlít egy tragédia czíméhez, melyet valaha adtak. Tán egybe nem függő jelenetekben, melyek sok látványosságot nyújtottak, s a melyet nagy színi apparatussal adtak, egy mythust vagy annak részleteit tartalmazta. Tán egészen különálló műfajt alkotott, amely nem is volt a színház számára írva. Minthogy töredék nincs, tehát csak sejthetünk; biztosat erről nem mondhatunk. — *Phruroi*, vagyis az «Örök» némileg biztosabban határozható meg. A trójai őrök értendők, kik Odysseust, aki koldusruhában Trójába lopódzott, hogy a Palladiumot elvigye és a várost kikémlelje, elfogták s a királyi palotába vezetik. Oda jön Helena is, aki Odysseust megismeri, de nem árulja el. A nevezetes sort: Σιγᾷ μέν, ἐχαίρει δέ, βούλεταί γε μήν Helena mondotta, de nem mint Welcker (Griech. Tragödien III. 949.) véli férjéhez, hanem Hekabéről, akinek Helena szintén közli a titkot, de a ki nagy fájdalmai daczára nem árulja el Odysseust, aki ékesszólásával mindent kivisz. A némán ülő Hekabét sokan összehasonlították az æschylosi Niobe-vel s ebben is a nagy mester befolyását Ionra akarták feltüntetni. Azok, akik Nieberding-gel a Priamost kisérő öröket vélik a darabban feltalálni, szintén Helenának tulajdonítják a sort, aki az öreg Priamoshoz intézte volna, midőn ez Achilles sátrában

Hektor testét kéri s a nagy hős némán ül, s nem felel. De ez lehetetlen. Soha egy tragédiában Helena nem kisérhette Priamost Achilles sátrába. S evvel, mint később látni fogjuk, az egyik ioni trilogia szerkesztése a fennmaradt czímekkel elesik. — *Phoenix vagy Kaineus* és a *második Phoenix* valószínűleg egy és ugyanazon darab, melyet a költő később csak átdolgozott. Phœnixről két drámai mesét ismerünk; Sophoklesnél ő hozza Neoptolemost a görög táborba, Euripidesnél pedig atyja megvakitja, mert mostohája elárulta. A lapitha Kaineussal egy darabban sohasem fordúlt elő. Mindkettő részt vett a kalydoniai vadászaton, amiért némelyek e darabot satyrdrámának tekintik, de a töredékek ellene szólnak. A kettős czím tán arra mutat, hogy Phœnix, miután vakká lett, Chiron- vagy Asklepiostól visszanyeri szeme fényét és így új életre ébred, épúgy mint Kaineus, a kit Poseidon új életre ébreszt. Tehát nem két személyről van szó, ami tragédiaczímeknél nem fordúl elő, hanem a másik czím czélzás a darab meséjére. — *Teukros* tán nem tartalmazta ugyanazt a mondát, melyet Aeschylos a Salamisi nők-ben vagy Sophokles feldolgozott. Aristotelesből egy Teukros-t Trója előtt is ismerünk, de nem bizonyos, hogy ez Ion darabjára vonatkozik-e. Mikor Ájas tetemét megtalálták s még nem tudták, hogy öngyilkos volt, Odysseus Teukrost vádolja, hogy mostoha fivérét megölte. Teukrosnak, a ki anyai részről trójai volt, a görög táborban sok ellensége volt, ezt a sophoklesi Ájasból is láthatjuk. Védelmeznie kell tehát magát a vád ellen, s azt mondja: Te, Odysseus, nem ölted meg Ájast, hogy ölhettem volna meg én, Teukros? Ha anyám trójai is, atyánk kettőnket a trójaiak ellen küldött: nem árultam el a trójaiaknak a görög kémeket, annál kevésbbé öltem meg bátyámat. — Erre felmentették. Teukros tehát ellentétét képezi Palamedes-nek. A római rhetorok iskoláikban ép az ellenkező thémát adták fel gyakorlatúl tanítványaiknak. Odysseus megtalálja Ajas hulláját, kivonja belőle a kardot, s ekkor érkezik Teukros, aki Odysseust a gyilkosságról vádolja, mert legnagyobb ellensége volt. Mikép védekezik Odysseus? — *Eurytidai* tárgya, mint a czím mutatja, Oechalia elfoglalását Herakles által tárgyalta, s Eurytos és fiainak halálával végződött; *Laërtes* pedig Odysseus visszatértét, a kérők megbüntetését s Eupeithes és társainak boszúját, kik Laërtes házát ostromolják, foglalta magában. Leggyakrabban idézik *Omphale*-t, a mely satyrdráma volt. A legtöbb magyarázó azt hiszi, hogy Perikles viszonyát Aspasiához

állította volna elő a költő. Tudjuk, hogy Periklest nem szerette, s hogy Aspasiát «új Omphale»-nek nevezték; de a satyrdrámában nem szoktak egyes férfiakat gúnyolni, komédiákat pedig Ion nem írt.

E tizenegy czím között Köpke nyolczat kiválasztott s a következő két tetralogiát állította össze. A trójai mondakörből: Agamemnon, Argivok, Phruroi és a satydráma Phœnix; a Herakleis: Eurytidai, Mega dráma, Alkmene és a satyrdráma Omphale. Az összefüggés ez lett volna: Agamemnonban Achilles és Agamemnon czivakodása, Achilles visszavonulása; az Argivok-ban talán Patroklos halála, Achilles boszúja Hektoron: Phruroi-ban pedig Priamos kérése Achilles sátrában; a satyrdráma a kalydoniai vadászatról szólt, amelyen Phœnix részt vett. A második trilogiában: Eurytidai Oechalia bevételét, Herakles fényes győzelmét; a Mega dráma Herakles nagy tetteit és halálát; Alkmene ugyanavval a tartalommal mint a hasonczímű æschylosi darab, az anya boszúját fia szenvedéseiért és Herakles apotheosisát állította elő: Omphale pedig Herakles szolgálati idejét, a ki a királynőhöz jön: Omphale jól fogadja, ott sokat eszik és belé szeret. Az első trilogia tehát a trójai mondakörből van véve, Homerosból merítve, a mi Ionnál könnyen feltételezhető: amásodik pedig Herakles dicsőítésére czéloz. Mindkettőben mesterének Aeschylosnak példáját tartotta szem előtt. A combinatió kevés valószínűséggel bír.

Ion a tárgy választásában nem külömbözik a többi tragikustól, de egyes czímek azt mutatják, hogy tárgyait szabadabban fogta fel, s hogy a mythuson bizonyára változtatott.

4. *Acharos Pythodoros fia* Eretriából, az alexandriai kánonban az ötödik s utolsó helyet foglalta el; Didymos magyarázta, de a többi iró alig emlékszik meg róla; a legtöbbet Athenæosból meríthetjük. Valamivel fiatalabb volt mint Sophokles, de öregebb Euripidesnél: a két költő előtt halt meg, a mit onnan következtet Urlichs, hogy Aristophanes a Békákban nem említi az élők közt. Aristophanes különben csak egy sort idéz belőle, névleg sohasem említi. Darabjainak száma 24 és 44 közt változik, de ez utóbbi szám valószínűbb, minthogy nyolcz satyrdrámáról van tudomásunk, ami már is 32 darabra enged következtetni. Menedemos honfitársa azt mondja, hogy a satyrdrámában Aeschylos után az első helyet foglalta el. Mindenesetre kitűnt e műfajban, amit a sok töredék, melyet idéznek, s a nyolcz czím, amennyit alig egy tragikusnál

találunk, tanusit. Csak egyszer győzött, ami főleg annak tudandó be, hogy idegen volt. Ugyanezt látjuk Pratinasnál és Ionnál, kik ámbár nagy mesterek, szintén csak egyszer győztek. Achæos töredékei azt mutatják, hogy nyelvezete finom, csiszolt, de nem cziczomázott és virágos, mint Kayser (Historia critica tragicorum græcorum 135.) hiszi. Euripidessel csak is e tekintetben hasonlítható össze. Hogy Achæos ugyanazokat a tárgyakat dolgozta volna fel mint Euripides, s hogy utánozta, az téves nézet. Amit Kayser (u. o. 140) szemére vet, hogy metruma és rhythmusai a nagy tragikusok szabályaitól elütnek, hogy szabadabban járt el a verslábak feloldásában, hogy ritkán használt és idegen szavakat vitt be darabjaiba, az mind csak a satyrdrámák töredékeiből merített példákra nézve áll, amely műfajnál azonban a nagy tragikusok is megtették mindezt. A tragédiákra nézve e tekintetben legalább azt a mértéket kell alkalmaznunk, melyet Euripidesnél találunk, s stilusát Athenæos nagyon méltányolja, amit külömben a töredékek is mutatnak.

A fennmaradt czímek a következők; *Tragédiák:* Kyknos, Philoktetes, Oedipus, Adrastos, Alphesibœa, Phrixos, Theseus, Pirithoos, Azanes; ehhez járúl mint tizedik: Erginos, amelyre nem rég akadtak. Hirschfeld ugyanis egy feliratot, amely a piræusi könyvjegyzék neve alatt ismeretes, tett közzé (Archæolog. Zeitung XXXI. 106.), a hol Achæosról van szó, s a melyből Urlichs (Rhein. Museum 29. 356) e czímet hozta ki. *Satyrdrámák:* Áethon, Alkmæon, Hephæstos, Iris, Linos, Omphale, Mœrák, Athla és Momos. *Kyknos* alatt a trójai értendő. A darab menetét nem sejthetjük. Urlichs (Achæi Eretriensis quæ supersunt, Bonn 1834.) azt hitte, hogy Tennest mostohája elárúlta, a kit atyja Kyknos a tenger hullámainak tesz ki. Ez volt tán az euripidesi Tennes tartalma, de miért változtotta volna meg Achæos a czímet? Tán Kyknos és Achilles mythusáról volt szó. — *Philoktetes* egy töredéke biztosan azt mutatja, hogy Philoktetes győzelme Páris felett volt a tragédia tárgya. Agamemnon segélyt hoz, midőn Páris teteme felett a harcz kezdődik. Az egész darab menetét egy töredékből helyreállítani, mint Urlichs teszi, nagyon merész.

Oedipus-ból csak két szó maradt, amelyekkel nem tudunk mit csinálni; *Adrastos* tán a thébai hét hős mondáját tárgyalta; mikor ezek elestek, Adrastos Athénbe ment, hogy Kreon segélyét kérje. Tudjuk, hogy 417-ben az athéniek az argosiakkal szövetkez-

tek s több e korból adott darab, így Euripides Kérő női is, az argosiaknak emlékébe juttatta, hogy Athén hajdan őket is segítette. — *Alphesibœa* ugyanazt a mythust tárgyalta, mint Sophokles és Euripides Alkmæon-ja. Alkmæon Alphesibœa férje, kit sógorai megöltek. Alphesibœa e miatt boszút áll rajtok, s e miatt róla van a darab elnevezve, eltérőleg Sophokles feldolgozásától. Achæos darabja tehát úgy adta elő a mythust, mint azt Apollodoros-, Ovidius- és Propertiusnál találjuk. *Phrixos* teljesen ismeretlen: *Theseus* Urlichs szerint Hippolytos és Phædra mythusát tárgyalta volna. De miért akkor Theseus czímmel? Valószínűbb, hogy Theseus és *Pirithoos* kalandját állította elő. Welcker az Aristophanesből idézett verset: Χαῖρ' ὦ Χάρορ', Χαῖρ ὦ Χάρον, Χαῖρ' ὦ Χάρον, a «Pirithoos»-nak tulajdonítja, de az azóta Dindorftól közzétett velenczei scholionok Aristophaneshez azt mondják, hogy e sor Achæos «Aethon» cz. satyrdrámájában fordúlt elő. *Azanes*-ből egy töredék maradt fenn. Azaniának nevezték Arkadiának egy részét; Azania és Arkadia ugyanazt jelenti. Azan Arkas harmadik fia, a kinek 17 város jutott; Strabon az azanokat Arkadia legrégibb lakói közé sorolja. Azan Lykosuræben király volt, s uralma után még soká ott ember áldozatokat hoztak. Az azanok kara tehát ugyanazt jelenti, mint lykosuræiek, akik a fennmaradt töredékekben kérik a királyt, hogy szüntesse be az emberáldozatokat. De Xenokles írt egy Lykaont, aki ez áldozatokat behozta s még Plato idejében is áldoztak ott embereket. A tragédia tehát Lykaon fiának feláldoztatásáról szólt. Hogy a költők ekkor Argos mythusait is feldolgozták, azt már imént említettük; a politikai ok megvolt: s a tragikusok bizonyára a vad emberi áldozatok megszüntetését, mint minden isteni és emberi törvény ellen valót, egyes darabokban feltüntették. — *Erginos* Orchomenos királya volt, s a sok orchomenosi mythus közt Achæos valószínűleg azt választotta, amelyről Pausanias (9. 17) is szól, t. i. Herakles győzelme Erginos felett, amely nemes leányok feláldozása után történt.

A satyrdrámákról sem tudunk sokat. A töredék ugyan több, de itt a darab menetét sohasem lehet annyira meghatározni, mint a tragédiákban, ahol a mythus ismeretes. *Aethon* Urlichs és Müller szerint (Philologus I. 559.) Odysseus elnevezése, s a darabban Odysseus az alvilágba szállt, hogy Tiresiastól jóslatot kérjen, miutan Circe embereit disznókká változtatta; *Alkmæon*, valószínűleg az Alphesibœát tartalmazó trilogiához csatlakozott, mert

Alkmæont Delphiből küldötték Psophisba. *Hephaestos* teljesen ismeretlen; *Iris* tartalmát Urlichs (Jahrb. für Philologie 93. 608.) a Gomperz herculanumi tanúlmányaiban (II. 36.) közzétett papyrus szöveg alapján vázolja.

Míg Sophokles Dionysos nagy adományát, a szőlőt és bort dicsőítette, Aeschylos pedig az isten győzelmét Lykurgos felett, addig Achæos e satyrdrámában a közép utat tartja s Dionysost és követőit a bor hatása alatt mutatja; Dionysos őrjöngése tehát e darab tárgya, s Hera, miután boszút állt Semele fián, kiengesztelődik. *Linos* ismeretlen: *Omphale* ugyanaz a tárgy mint Ionnál. Nem akarjuk tagadni, hogy ebben úgy mint Ion satyrdrámájában, a melyben a nagy hős egy szép nő uralma alatt áll, nem volna egy kis czélzás Perikles és Aspasia viszonyára; de ebből oly izetlen dolgokat faragni, mint Aspasia kártékony befolyása Periklesre s mind az a sok mende-monda, amint Kayser (132. s. köv.) azt teszi, nem felel meg a mai történetírásnak. Hisz Aristophanes ötletét az Acharnæiekben, hogy Aspasia miatt tört ki a peloponnesusi háború, is feleleveníti Kayser. *Mœrák vagy Moeris* Silenos nagy szerelmeiről szólt: *Athla* ismeretlen; *Momos* czímben eredetileg kétkedtek, de az említett aristophanesi scholionok ezt a czímet is kétségen kívül helyezték.

5. *Agathon*, a Wieland regényének hőse, Athénben született 444 körűl, tehát majdnem egyidejűleg Aristophanessel; 412-ben vívta ki első győzelmét, de már 400-ban elhagyta Athént, valószínűleg a komikusok támadásai miatt s Pausanias barátjával Archelaoshoz Macedonia királyához ment, a hol Euripides is utolsó napjait töltötte. Meghalt élte virágában 396 körűl. Ez adatok Ritschl kutatásainak eredményei, melyeket a költő élete körűl tett (Opuscula I. 411. s köv.), de mind csak valószínű, mert csak egy adat, első győzelmének ideje, maradt ránk. — Agathon a gazdag, de ismeretlen Tisamenos fia s Athénnek egyik legszebb és legszellemesebb férfia volt. Egy második Alkibiades, meghódította a sziveket, de úgy látszik, hogy a férfiakat jobban szerette, mint a nőket.

Viszonya Pausaniassal, a ki Macedoniába is elkisérte, elég hirhedt volt; a klasszikus íróknál megvan nyoma s a későbbi magyarázók és gyűjtők eleget beszélnek róla. De vissza kell utasitani mind azt, amit Euripideshez és Platohoz való viszonyáról említenek. Agathon művészetéről, jelleméről és társalkodásáról

két majdnem egykorú emlékben van szó: Aristophanes Thesmophoriazusæ (Nők ünnepe) cz. darab első jelenetében, midőn Euripides hozzá fordúl, hogy menjen a nőgyűlésbe s védje ügyét, és Platon Symposionjában. A mi az elsőt illeti, a legtöbb magyarázó elfelejtette, hogy egy attikai komikussal van dolguk; a legjobb szolgálatot vélték tenni Aristophanesnek, ha minden élczét és gúnyját szószerint veszik, s Agathont Aristophanes szavaival jellemezték. Mily ferde eljárásmód! Nem látják át, hogy ebben az aristophanesi vájt tükörben a vonások nagyítva és eltorzítva vannak, hogy Aristophanes maga is nagyra becsülte a költőt mint olyant, mert a Békákban jó költőnek nevezi. De külömben is, mit következtethetünk okszerűen a Thesmophoriazusæ jelenetéből? Először ott nincs tragédiáról szó, hanem csak egy dalról, amint Agathon éneke eléggé mutatja. Egy hymnus Apollóra, Artemisre és Letóra, amelynél a komikus csak az, hogy «Phryg' kellemek intése szerint» énekli, már pedig ez istenek kultusza evvel semmi kapcsolatban nem áll. Tehát dalköltészetét és zenéjét, de nem tragédiáit támadja meg. Amit szolgája mond, hogy most akar épen

. . Rakni le bordát színműve alá;
S görbíti az uj vers-bókonyokat,
Egyet esztergál, másikat enyvez,
Gyárt mondatokat, csereberél szót,
Olvaszt viaszat s gyúr gömbölyüvé,
Önti be, mintáz . . . .

s a miben némely kritikus költészetének egész lényegét látja, csak stylusának sajátságára mutat, amelyben az akkori sophisták, különösen Prodikos és Gorgias befolyása meglátszott, de amiből nem következtethetünk költői képességére. Hogy rideg, mesterkélt volt, az Aristophanes e szavaiból:

. . . . télidőn
Nem könnyű ám csavarni vers-szakot,
Hacsak ki nem jön a jó nap-melegre,

akarták következtetni. De az élcz nem is rejlik ebben; a darabot január hóban a Lenæákon adták, s a költő kijön a napsugárra, a helyett hogy nyirkos lakásában maradna. Minden, s a furcsa ruházat is, a melyben megjelen mint Kyrene, mert «a drámaírónak abba a jellembe kell magát helyeznie, a minőt költ,» nem elegendő ok arra, hogy Agathonról oly megvetőleg beszéljenek. Eltekintve

attól, hogy idejének legkitünőbb férfiai nagyra becsülték, amit a platói Symposion eléggé mutat, hogy Dionysos, azaz az athéni nép, a Békákban, sajnálja, hogy elhagyta Athént, hogy egyike volt idejének legszellemesebb embereinek, nem szabad elfelednünk, mikép emlékszik meg róla Aristoteles. Ha csak egynapi jelenség lett volna, a Poetika írója nem kisérné oly nagy figyelemmel költészetét, ő, a ki csak a három nagy tragikusról s idejének egynéhány íróiról szól. Iont és Achæost tán ekkoriban már elfelejtették, de Agathon darabjai részint a merész újítások, részint rendkívüli szépségeik miatt még éltek. Aristoteles megjegyzéseit az egyes daraboknál látni fogjuk, s meggyőződhetünk, hogy valódi költőnek tartotta.

Agathon a szokásos kari részletek helyett a darabbal semmi összefüggésben nem álló dalokat írt, melyeket minden tragédiában énekelhettek. Ha a kar már Euripidesnél is elvesztette azt a jelentőségét, melylyel az előtt bírt, úgy Agathon ezen intermezzoi mégis újitás volt; Aristoteles ezt különösen kiemeli s ἐμβόλιμα-nak nevezi őket. Ez a tragédia utolsó korszakának egyik főjellemvonása, amelyet a komédia nemsokára elsajátított. Ezeknek nem volt nagyobb jelentőségök, mint nálunk a zenének az egyes felvonások közt, ha ugyan még játszanak. — De stylusa és nyelvezete még inkább feltünt, s ebben nagy hatást ért el. A Καλλιεπής jelző, melyet neki adtak, nem gúny, hanem dicséret. Egyesitette magában a nagy sophisták művészetét, amely úgy a stylusra általán, mint annak egyes kellékeire s művészi fordulataira volt figyelemmel. A töredékek még mutatják ezt s a platoi Symposionban Agathon beszédének vége ezt a csillámló, de nagyhatású mesterséget híven feltünteti. A πάρισα, ἀντίθετα és ὁμοιοτέλευτα s Gorgias minden tana, Agathonban nemcsak vak utánzóra, hanem szellemes továbbfejlesztőre találtak (L. Blass, Attische Beredsamkeit, I. 76.). Ebben csak kora izlésének hódolt; de e kicsinységek nem tették ki egész költészetét; úgy mint a talányok megfejtése és tréfás silabizálása egyes szavaknak sem. A komédia mindenesetre ezeket támadta meg, de hisz a komikusnak nem a feladata a jó tulajdonságokat említeni. Ha csak Gorgias mestersége, amely különben még a thukydidesi beszédeken is meglátszik, alkotta volna fölényét, akkor nem gyakorolta volna azt a nagy hatást, sem saját korára, sem a későbbire.

Mielőtt darabjaira áttérnék, még egy sokat vitatott, de el nem

döntött kérdést kell felemlítenünk. Plato Symposionjában (194. B), midőn Agathon első győzelméről beszél, ezeket mondatja Sokratessel: ἐπιλήσμων μέντ᾽ ἂν εἴην, ὦ Ἀγάθων, εἰ ἰδὼν τὴν σὴν ἀνδρείαν καί μεγαλοφροσύνην ἀναβαίνοντος ἐπὶ τὸν ὀκρίβαντα μετὰ τῶν ὑποκριτῶν καὶ βλέψαντος ἐναντία τοσούτῳ θεάτρῳ μέλλοντος ἐπιδείξεσθαι σαυτοῦ λόγους καί οὐδ᾽ ὁπωστιοῦν ἐκπλαγέντος νῦν οἰηθείην σε θορυβήσεσθαι ἕνεκα ἡμῶν ὀλίγων ἀνθρώπων.

Az idézett hely összefüggése ez: Eros a társalkodás tárgya; már mind a jelenlevő elmondotta véleményét, csak még Agathon és Sokrates van hátra. Sokrates nagyon dicsérőleg nyilatkozik Agathonról, de ez csak annál nyugtalanabb lesz. Azt akarod, úgymond Sokrateshez, hogy zavarba jőjjek, ha ily hallgatóság előtt ily várakozással kell majd beszélnem. Amire Sokrates az idézett sorokkal felel: Nagyon feledékeny volnék, ha azt hinném, hogy te most ily kevés ember jelenlétében zavarba fogsz jönni, miután bátorságodat és fenkölt elmédet láttam, mikor a színészekkel a színpadra léptél és oly nagy tömegnek félelem nélkül tekintettél szemébe, midőn darabodat színre hoztad. — A régibb magyarázók s így Welcker is e szavakat egyszerűen úgy értelmezték, hogy Agathon mint sok más író, maga is színész volt s darabjában, amely győzött, fellépett. De ha közelebbről nézzük e sorokat, azt látjuk, hogy e magyarázat lehetetlen. Eltekintve attól, hogy nincs semmi bátorság abban, ha a színész fellép, s hogy ezt a régieknél az álarcz miatt még kevésbbé látták, e kifejezés ἀναβαίνειν ἐπὶ τὸν ὀκρίβαντα μετὰ τῶν ὑποκριτῶν nem jelentheti azt, hogy valaki mint színész fellép. Ezt legelőször Jahn vette észre (De loco Platonis disputatio, a bonni egyetem tanrendje előtt, 1866. II. félév); ő azt hiszi, hogy nem előadásról, hanem arról a körmenetről van szó, amelyben az előadás előtt az előkelőbbek Dionysos szobrát a színházba hozták, az orchestrába helyezték s ott áldoztak neki. E körmenetben vett volna részt Agathon is; σκηνή az orchestrát jelenti, a hol a résztvevők helyet foglaltak. A magyarázat helyes, de mily bátorság kell ahhoz, hogy valaki egy ily körmenetben részt vegyen s akár a színpadról, akár az orchestrából nézze? ebben nincs sem ἀνδρεία, sem μεγαλοφροσύνη. Teuffel (Rhein. Mus. XXII. 441.) ezért azt mondotta, hogy ὑποκριταί itt csak határozatlan kifejezés s annyi mint χορευταί, hogy tehát Agathon nem mint színész, hanem mint χοροδιδάσκαλος lépett fel a karral. De soha e két fogalmat nem zavarják össze, s nem látható be, miért mondotta

volna Plato, hogy a színészekkel lépett fel, mikor karvezető volt. S még ehhez sem kell nagy merészség. Azért legtöbb valószínűséggel bír Sommerbrodt magyarázata (Rhein. Museum XXIII. 535, ismételve a «Scænica» 268. l.), amely habár egy kissé modern fogalmakból indúl ki, mégis jobban oldja meg a kérdést. A fősúly itt a bátorságra, amelyet Sokrates említ, fektetendő. A legnagyobb bátorság Agathon részéről az volt, hogy mint oly fiatal ember az athéni közönség előtt egy tragédiával fel mert lépni, s hogy nyugton nézte és várta a darab sikerét. Agathon tehát sem a körmenetben nem volt, sem mint karvezető, sem mint színész nem lépett fel, hanem mint néző volt jelen, s ekkor Sokrates valóban láthatta bátorságát, hogy a közönség előtt várta a sikert vagy a bukást. A szöveg pedig így magyarázandó: ἀναβαίνειν-nek itt nem az az értelme van, hogy Agathon lépett a színpadra, hanem az ő darabja s csakis ekkor magyarázható meg a: μετὰ τῶν ὑποκριτῶν, azaz a színészekkel, kik a darabot adták, te, Agathon, daraboddal léptél fel a színpadon. — Grosser magyarázata (Rhein. Mus. XXV. 431), hogy Agathon valóban fellépett, hanem mint rendező, a ki a színpadon vagy a kulissák megett foglalt helyet, nevetséges. Ily rendezőt a régiek nem ismernek, s ha a színpad megett volt is s ott várta a darab sikerét, ahhoz sem kell nagy bátorság. Végre Mayrhofer (Villachi programm 1878.) Welcker nézetéhez tér vissza s azt mondja, hogy mint színész lépett fel, de akkor miért μετὰ τῶν ὑποκριτῶν? — Látjuk tehát, hogy a hely a sok kisérlet daczára, még mindig homályos. Akármint legyen, darabjának színrehozatalakor férfias bátorságot mutatott. — Tragédiáinak czímei közt ismeretesek: Telephos, Ilium ostroma, Alkmæon, Aerope, Thyestes, Mysoi, és Anthos (Virág), azonkívül valószínűleg Achilles.

Telephos. A töredékből látjuk, hogy Theseusról is szó volt: Theseus résztvétele Agathon újítására mutat. Csak Theseus fiai, Akamas és Demophon, vesznek részt a trójai háborúban, de valamint az epikusok és dramatikusok Theseust, mint Attika ős királyát, a thébai mythusban is közvetítőül léptetik fel, úgy tán a Telephos-ban is a trójai háború előtt Odysseus szerepét tulajdonította neki Agathon. Mennyire iparkodtak a tragikusok Athén mondakörét, a mely a homeri eposokban alig talált helyet, kibővíteni és darabjaik által a többi híresebb mondakörökkel kapcsolatba hozni. az eléggé ismeretes. Agathon tehát ebben a darabban Theseust a trójai háború előtt lépteti fel, valószínűleg Argosban.

Ilium ostroma (Iliupersis). A darabot Aristoteles említi; egyszersmind megrója, de oly kitétellel, amely nagy elismeréssel szól Agathonról (Ἀγάθων ἐξέπεσεν ἐν τούτῳ μόνῳ). Aristoteles ugyanis azt mondja, hogy a tragédiában nem szabad több mythust színrehozni, hanem hogy a cselekvény egysége csorbát ne szenvedjen, mindig csak a mythus egy részét. Ez ellen vétett Agathon ebben a darabban, amely valószínűleg Trója ostromlásának mythusából több episodot vett fel, s az egyes részeket csak laza összefüggésben állította elő. Ez *egy* darabban nem tetszhetett. Más, ha egy ily mythuscsoportot egy trilogiában állítanak elő, mint Aeschylos tette a kis-Iliassal és az Iliupersissel. Tehát Agathon egy másik újítását láthatjuk ebben, amely a közönségnek egy darabban sokat akart nyújtani. Mint a színházigazgató Faustban a költőnek mondja:

Besonders aber lasst genug geschehn!
— — — — — — — — —
Die Masse könnt ihr nur durch Masse zwingen.
Ein jeder sucht sich endlich selbst was aus.
Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen;
Und jeder geht zufrieden aus dem Haus,

úgy tán Agathon is ez újítással, amely a tragédia végső szakában nagyon gyakori volt, a tömegnek akart hódolni, de a jobbak tetszését ez irányban nem vívhatta ki.

Alkmaeon és *Aerope* valószínűleg nem tértek el a mythus rendes feldolgozásától; többet nem tudunk róluk. *Thyestes* nem tárgyalta a rendes mythust. Pronax leányáról és kérőiről volt szó. Pronax, Adrastos fivére, Nemea királya volt, mert egy monda a Nemeák alapítását neki tulajdonítja. Leánya Amphithea volt. Lehet, hogy kérőinek sorsa az volt, mint Thyestes fiaié, s hogy Agathon ezeket egy előttünk ismeretlen mythussal kapcsolatba hozta.

A *Mysiaiak*-ról csak annyit tudunk, hogy ebben a darabban használta először a költő a chromatikus zenét, amely phrygiai dallamaival összefüggésben a tragédiába egy új zenét vitt be.

Anthos, a virág. Tán Agathon legnagyobb újítása, amelyről Aristoteles megemlékszik. Egy tragédia, amely nem merítette tárgyát sem a mythusból, sem a történetből, hanem költött személyekhez egy költött eseményt fűzött. Ez legjobban mutatja, mint iparkodott Agathon az érdeket minden módon felkölteni a tragédia

iránt. Minthogy a mythusok — ismeretesek úgy mint ismeretlenek — a roppant sok feldolgozás által már ki voltak merítve, költött mesékhez kellett fordulni. Külömben csak erről az egy példáról van tudomásunk; követték-e ebben később Agathont, vagy sem, az nem biztos, de valószínűbb, hogy nem, mert ezentúl nem hallunk erről semmit. S hogy ő volt az első, aki ezt tette, azt Aristoteles bizonyítja. A történeti drámák nem esnek ebbe az osztályba, s nem tudom, miért veti Kayser Schlegel szemére, a ki Felolvasásaiban azt mondja, hogy Agathon az első, a ki ezt tette, hogy hibázott, mert, úgymond, (162. l.), már Phrynichos- és Aeschylosnál is találjuk ezt. De sem Miletos elfoglalása, sem a Perzsák nem sorozhatók ide, mert más a történeti dráma, más a teljesen költött. Welcker a czímben tulajdonnevet akar látni: nálunk is van Virág, volt egy híres is, de úgy hiszem Agathonnál nem gondolhatunk egy személyre, ha költöttre is, hanem a czím valóban a köznevet jelenti, amely a darab meséjéből van véve. Az újítás elég merész volt, s tetszett is: mert az ily rögtöni és meglepő szakításnak a traditióval mindig megvan a maga hatása.

Még egy czím valószinű, az *Achilles*, amelyet szintén Aristotelesből ismerünk. A jellemekről szólván, azt mondja, hogy a költőnek, mint a festőnek a jellemzőt, s nem a mellékest kell feltüntetnie; például hozza fel Agathon és Homéros Achillesét, mint a szilárd, erős jellem mintaképét. E két név összeállítása már eléggé mutatja, hogy Agathon nemcsak nőies jellemeket, hanem olyanokat mint Homeros Achillesében látunk, is előállíthatott. A tárgy valószínűleg az Iliasból volt véve, mint Aristarchos Achillese s az Agamemnonnal való vitát tárgyalta, amelyben a költő leginkább feltüntethette hősének makacs ellenállását.

(Folytatjuk.)

Dr. Kont Ignácz.

Catullus 75.

Hogy szívem más lett, azt, Lesbia, vétked okozta:
  Most kötelékeiben tönkre epeszti magát.
Már se szeretni nem ért, bár a legjobbra javulnál,
  Már gyülölni sem ért, bár hogy elaljasodol.

P. T. E.

A TÁJSZÓ MIVOLTA.

I.

Nyelvünk milyen kategóriájú szavait nevezzük tájszóknak? E kérdésre nem felelhetünk meg mindjárt. Elébb ismernünk kell a felfogásokat, melyekkel, a tájszó mivolta meghatározására nézve, nyelvtudományunk irodalmában találkozunk. Ezeket sorra felidézve és sorra megitélgetve felelhetünk a feltett kérdésre. És úgy leszünk, hogy az ismert értelmezések közül, — melyek feladatunkra vonatkoznak — egyiket se fogadhatjuk el. Magunknak kell, saját felfogással meghatározni, hogy nyelvünk mely szavait nevezhetjük tájszóknak. Érthető azért, hogy mielőtt ezt tennők, kötelességünk leszámolni elébb az eddigi ide tartozó felfogásokkal; tanácsosabb elébb kimutatni ezek helytelenségét — nehogy úgy tünjék fel eljárásunk, mintha saját felfogásunk minden áron való megtartásáért hadakoznánk az eddigi felfogások ellen. — Sorra foglalva a mások felfogásait, kimutatva azok helytelenségét, így, mintegy erőszakolva mutassuk meg hogy mikép fogjuk fel mi a kérdésben levő dolgot. Említenem se kellene, hogy csakugyan szükséges már, hogy a tájszóval, mint nyelvtudománybeli műszóval tisztában legyünk, hogy tudjuk, alaposan meghatározzuk a tájszó mivoltát.

«*A vidéki szavak* — mondja gróf Teleki József (v. ö. *Jutalom feleletek.* I. 239.) — *kétféle eredetüek:* 1. azok, mellyek az egész nemzettel közösek voltak s később vesztek ki egyes vidékekről. És ezek az *elavult szavak;* 2. azok, *mellyek sose voltak közösek s csak egy-egy vidék szüleményei.*»

S melyek valók az előbbiekhez? «A régi írásokban előfordultak és azok is, mellyeknek eredetét meg nem fejthetjük és így vagy eredeti gyökerek vagy pedig eredeti gyökerekből származottak.»

A *Magyar tájszótár* Előbeszédében írja Döbrentei: «hogy e gyüjteményből s folytatásából tetszendik majd ki, *mellyik valósággal csak* (!) *tájszó, mert még most némelly annak vétetik ez vagy ama vidéken, holott másutt is és több helyen is megvan, vagy éppen közös.*»

Toldy ugyancsak a Magyar tájszótárban — annak Utóiratában — számot adva a szótár tartalmáról — ezeket mondja: «e

gyüjteményben *nem csak olly szavak vétettek fel, mellyek kirekesztőleg bizonyos nagyobb kisebb vidékein a' hazának divatosak,* hanem 1. *Országos szavak* is, a menynyiben azok egyes tájakon, a köz divattól eltérő, hol szélesb, hol szűkebb, sőt egészen új értelemben is használtatnak, s úgy *ezen értelmekben* véve *egyszersmind valóságos tájszavak is;* péld. *kar,* hambár értelemben; *megye,* plebánia; *nád,* forrasztott vas; *nádra,* gyomorgörcs; *özvegyke,* madár neme; *patkány* vakondok értelemben stb. 2. *Országosan ismert szavak különös összetételei,* mellyek csak bizonyos videkeken, s ott is saját új értelemben divatosak; péld. *kerékróna,* kerékvágás; *villatenyér,* villányi széna v. szalma; stb. 3. Puszta formabeli változatai valamelly országos szónak, millyenek néha romlott (?) kiejtésnek is tartatnak, péld. *fémlik,* fénylik; *fergetyű,* forgatyú; *viher, viheder,* vihar; *furu,* furó; *giberedik,* göbörödik; *huá,* hova; *irem,* üröm; *ókítani,* óhajtani; *poronyó,* parhanyú; stb. — 4. *Rövid szólások,* mellyek egy vagy más vidék tulajdonai, s mikben az értelem az egyes szavakból ki nem vehető; péld. *Kivenni a kés sorját,* jól kiköszörűlni. 5. *Tájszokasú grammaticai formák,* péld. *üttem, süttem,* ütöttem, sütöttem; *tevett, rivett,* tett, vitt; *szu-ette,* szuvas; *adjasza, fogjasza*; stb. 6. *Idegen eredetű szavak, ha eredeti s köz divatú értelmöktől itt vagy ott eltávoznak,* péld. *karafina,* kőkorsó értelemben.»

A szorgalmas tájszó-gyűjtő Horváth Zsigmond azt állítja a *tájszó*ról, hogy az: «*holmi dolognak csupán egyes vármegyékben . . . szokásozott, ellenben az ország nagyobb részétől különöző elnevezésében állana*» (v. ö. *Tud. Gyüjt.* 1839. XII. kötet).

A *Magyar Nyelv Szótára* szerint pedig *a tájszók* «*csak bizonyos tájakon divatoznak s a derék nyelvben szokatlanok.*» És felosztja a tájszókat *öt* fajtára: «és pedig 1. *melyek tudtunkra bizonyos tájnak saját képezményei,*» — felhozva példákúl a székely *alabort,* a duna-melléki *alattságot,* a gömörmegyei *ergetyüt.* «2. *Némely tájakon a nemi* (genericum) *szókat a fajiaktól* (specificum) *szabatosabban megkülönbözteik* s e végre saját szókkal élnek, pl. a tövis vagy tüvis a köznyelven jelent tűféle hegyes szúrói kinövésű terményt, cserjét: tövisbokor; különösen annak bököcséjét is: tüvis ment a lábába; holott a tüvis eredetileg melléknév (?) = tűs, tüves (?) t. i. növénynem, melynek második értemén yét szabatosabban adja a balaton-melléki akicz vagy ákczi» stb. stb. «3. *Néha a tájnyelv más-más gyökből képezi saját szavait,* pl. a közösebb

divatú töpörtő v. töpörtyű, töpik, töpörödik igéktől vette nevét, — ellenben a szűkebb divatú pörcz egy gyökről származik a pörgöl, pörzsöl, pörnye szókkal» stb. «4. *Néha valamely szűk zugban rejlő tájszó világot vet oly közös szóra, melyről azt véljük, hogy csupán csak valamely idegen rokon nyelvből fejthetni meg*, pl. *iker*, gemini, azaz kettős, rokona a kettőt jelentő török *iki*, melyről eddig azt tartottuk, hogy nyelvünkben nincsen családtársa, holott van, és pedig olyan, mely az iker jelentését kézzel foghatólag felvilágosítja, t. i. az *iker*, régiesen hangváltozással *ükör*, *üker*; úgy de a vasvármegyei őrségben él a népnyelven *üklü* v. *üklely*, mely jelent két ág által képzett közt, pl. szekérrúd *üklü*je, mely a tengely alatt kétfelé ágazik, ágas *üklü*je mely az ágas végén *V* alakban ketté válik, tehát elemezve = üklő, az elavult *üklik* (geminatur) igétől. 5. *Némely szók és kivált ragok eredeti alakjukat a tájnyelvben tartják meg*, míg a derék nyelvben elváltoztatják, pl. a vel, nál a palóczos nyelvjárásokban nem alkalmazkodnak a hangrendhez, mint *kapável*, *villável*, *nappel*, *herczegnál*, *püspöknál*... Ellenben *a tájejtés a szókat gyakran kivetközteti eredeti alakjaikból s valóban elrontja* (?) *illetőleg elkoptatja*, pl. a *höbülygő* = hóbolygó, *kütttyü* vászon = kittel (v. kettől) vászon, kivált a ragokban és képzőkben pl. *magávó*, *hatómas*, = magával, hatalmas.

«*Tájszó az, a melynek köz - v. másvidéki nyelven, egészen más szó a synonimája*. Pl. «*hiu*» = padlás ürege v. röviden padlás; aztán «*üstöllést*» = tüstent. *A mely szó pedig csak kiejtésben különbözik a másutt szokottól, az tájejtés lehet, de tájszónak nem mondhatni*.» (Brassai S., *A nyelvújítas és Ballagi* 29. l.)

A tájszó mivolta, tudtommal, ennyiféle felfogással, körülírással és magyarázattal van értelmezve nyelvtudományunk irodalmában. De erre nézve még több adat is áll rendelkezésünkre, ha nem értelmezés (definitio) vagy körülírás formájában is. Mert abból, hogy Döbrentei a Régi M. Nyelvemlékek IV-dik kötetének első osztályában, az általa kiadott Gori codexben levő «*elévült, felötlő, vagy tájszavak*»-ból szedett ki sorolványt, abbeli felfogására következtethetünk, hogy ő szigorúan különválasztja az elavult szavakat a tájszóktól, hogy szerinte a régi nyelvemlékekben levő olyan szó, mely ismeretlen a mai irodalmi nyelvben, de él nyelvjárásban, nem elavult szó, hanem tájszó; nemcsak, de mert a felötlő után «,» írt, azt is levonhatjuk következményűl, hogy a *felötlő* szókon az irodalmi nyelv régies vagy tájias ejtésű szavait,

tájszókon pedig csupán csak a nyelvjárásokban használt szókat értette. Nem fogtam volna rá Döbrenteire ezen a kétséges alapon, hogy csakugyan így értelmezi az elavult szót, meg a tájszót, ha *fentebb* idézett soraiban tisztán megírta volna a tájszónak felfogása szerint való mivoltát. Mert azokból is saját magunk magyarázásaival kell, ide tartozó felfogását meghatározni; de meg, mert feltehetjük, hogy 1835-től, mikor a Magyar tájszótár Előbeszédét irta, 1846-ig, mikor a Gori codexet kiadta, változott a tájszó mivoltára vonatkozó gondolata — megengedhetőnek tartom, ha mind a két — egymással ellentétes véleményét felidézem. Azután abból, hogy Krizának a Vadrózsákban megjelent székely tájszótárában nem csak olyan szókat találunk, melyek csakis a székely nyelvjárásokban használatosak, hanem székelyes kiejtésű irodalmi szókat is — egy jelentéssel, mint *ócsú* = olcsó, *oszitt* = uszit, *pölleni* = perleni, *támpolom* = templom, *ma'* = mar, *nima* = nema, *rogya* = rongya, *töngör* = tenger stb; mert az irodalmi nyelvben is honos, de a székelyek által más (tágított vagy szorított) jelentéssel használt szókat is «tájszótár»-ban közölte: nyilvánvaló, hogy ő a székelyes kiejtésü és jelentésű irodalmi szókat is tájszóknak tartotta. És végül abból, hogy a *Nyelvőr* «tájszó»-rovatában — melyben tehát egy categóriájú szóknak van helyük — a *cserfés, ihas, csümülygetni, dselélni, lebelégni* — a *bocsara* = vacsora, *csive* = cső, *tü* = ti, *széjös* = széles, *firisz* = fűrész, *ossó* = orsó stb. — *öreg* = nagy, *rogyás* = rozsdás, *szelid* = nemes, *csikar* = karmol, *élelem* = főzelék stb. együtt vannak: következtethetjük, hogy a Nyelvőr is nem csak a kizárólag nyelvjárásokban használt szókat nevezi tájszóknak, hanem tájszó névvel illet minden irodalmi szót is — nyelvjárási kiejtésében és jelentésében.

(Vége követk.)

TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

Asklepiadestől.

Anth. Pal. V. 210.

Gallyat tört Didymé s vele engem is. Ily szépséget
  Látva, miként a viasz tűzben, ugy olvadok én.
Az hogy barna, se baj! hisz a szén is az; ámde ha meggyúl,
  Rózsaparázszsá lesz s önti azonnal a fényt. P. T. E.

AZ ERDÉLYI CZIGÁNY NÉPDALKÖLTÉSZET ISMERETÉHEZ.

Aligha van még Európában a népdal-költészetre nézve oly termékeny talaj mint Erdély, hol több rendbeli, úgy származásra, mint szokásra nézve egymástól különböző nemzetek honolnak, s valóban Erdély népeire ez irányban is reáillik az, mit egy híres népphysiologus és æsthetikus mondott, hogy itt úgyszólván keleti és nyugoti míveltség kezet nyujtanak egymásnak. Erdély lakóinak népköltési termékei a világirodalom történelmére nézve fölötte érdekesek és a maguk nemében a világirodalom összes idevágó termékeivel versenyeznek.

Az erdélyi népköltészet annyival is értékesebb, mivel két egymástól független irányt találunk benne; az egyik: a ragaszkodás a régihez, hagyományozotthoz úgy erkölcsben, mint szokásban, mely ép a dalban is kifejezést nyer; a másik irány az új fogalmak felvétele a költészetbe és azoknak rendkívüli finom érzéssel a nép eszmeköréhez való alkalmazása; az egyik sötét mozdulatlan tó, melynek tükrét szél és vihar ritkán korbácsolja fel, de ilyenkor óriási hullámokat vet; a másik vigan odább haladó tiszta folyó, mely a környéket változataival együtt szépen visszatükrözi.

Hogy előbbi állításunk igaz voltára némi bizonyítékkal szolgáljunk, csak az erdélyi czigányok népdalaira kell hogy utaljunk. Míg Európa többi tartományaiban a czigányok közt a népdal ugyancsak gyéren és ritkán terem, miért is a legújabb időkig czigány népköltészet létezését határozottan tagadták a leghíresebb nyelvészek és irodalomtörténészek; addig hazánkban a czigány népdal nemcsak hogy dúsan tenyész, hanem egyszersmind oly illatos virágokat is hajt, melyek az irodalom- és miveltségtörténetíróra, valamint a nyelvészre nézve megbecsülhetetlenek. Érdekkel bír mindaz, mi a czigány népre vonatkozik, de kétszeres érdekkel birnak a népdalok, melyek — hogy egy híres nyelvész és irodalomtörténetíró szavaival éljek [1]) — néppsychologiai szempontból soha eléggé meg nem becsülhetők. S valóban igaza van a híres nyelvész- és irodalomtörténésznek.

[1]) Pott V. A. hozzám intézett egyik levelében úgy nyilatkozott az általam kiadott czigány népdalokról (Haideblüten, Volkslieder der transilvanischen Zigeuner, verdeutscht von H. Wlislocki; Lipcse, Friedrich 1881). Pott már 1846-ban egy czigány grammatikát is tett közre, melyet Ihnatko hazánkfia 1877-ben úgyszólván szóról-szóra kiírva saját műve gyanánt kiadott.

A czigány népdalok és népmesék persze nemcsak az æsthetikust és irodalomtörténészt, hanem egyszersmind az ethnologust is érdekelhetik, mert vannak a czigány népköltészetnek oly termékei, melyek valószínűleg még a czigány népnek Indiából való kivándorlása előtt születtek. Pl. egyik ily régi ballada megalakulása még abba az időbe esik, mikor a czigány nép a Ganges partján tanyázott, mert eme balladában említés történik a «szent folyamról» (soman len), mely nem egyéb, mint az indusoknak maig is szent folyója, a Ganges.[1])

Nem is oly könnyű a czigányok népdalait feljegyezni, mert e nép szerfelett szemérmes, tartózkodó és zavart észjárású. Gyakran oly szavakat, verssorokat mondanak, melyek egészen értelmetlenek, és ha a gyüjtő feljegyző felvilágosítást kérve, közbeszól, végkép megzavarodnak. Szóval a czigány-népdalok gyüjtése, feljegyzése sok fáradságba, s még több türelembe kerül.

De ezen dalok jótékony hatást gyakorolnak mindazokra, kik «gőzerejű» korunkban a természetes, egyszerű érzés iránt még el nem fásultak.

Mai nap a költészetben minden egyszerű, természetes érzéstől könnyen elszoknánk, ha ezt a természeti állapotban élő népek naiv költészetében meg nem találnók, melyeknél a papir és a tenta nélkülözhető, gyakran teljességgel ismeretlen czikkek és mely népek komplikált kulturánk keretébe még be nem léptek; — mert a növekedő kulturával a valódi, természetes érzés mindinkább háttérbe szorul, mindinkább fogy.

Csak az, ki a sátoros czigányok közt számtalanszor és különböző alkalommal megfordult, csak az tudja tulajdonaikat, sajátságos szokásaikat felfogni, méltatni és szeretni. «A rongyos ruha alatt nagy kincs rejlik.» A kinek alkalma volt valaha holdfényes éjszakán ő-erdők árnyában vagy végtelen sikon ama titokszerű, mélabús czigány-népdalokat hallani, az soha sem fogja feledni ama rongyos alakokat, kik a pattogó tűz körül ültek; az soha sem fogja feledni dalaikat, főleg azt az egyet, melyet majdnem minden alkalommal énekelnek a sátoros czigányok:

Gule mire dai merdyas,[2])	Sirban nyugszik régen az én édes anyám
Mire vodyi the merdyas,	Elhagyott a rózsám, hütelen lett hozzám:
Bilatar niso kamar	Szeretnék én azért e világtól válni,
Féder avlas, the merav!	Anyámhoz a sírba le szeretnék szállni.

[1]) Lásd ily czimü értekezésemet: Eine Hildebrands-Ballade der transilvanischen Zigeuner; Lipcse, Friedrich 1880.

[2]) C = cs, ç = ch. j = ds. sh = s, s = sz.

És nemcsak a szép melodiát; nemcsak a nyelv zenéjét, hanem a valóban költői tartalmat, a mély érzést, mindezt a czigány népköltészet elszórt, tőlünk számba sem vett gyöngyei közt is megtaláljuk, ámbár a felsorolt szépségekkel néha a kifejezés nehézkessége, a verselés tökéletlensége párosúl, a mint az magyar népdalainkban is megesik. Főkép klasszikus nyugalom jellemzi a czigány népköltészetet, mely az indusokéval való rokonságát bizonyítja; az indus népköltészet felett is leng ama titkos, méltóságteljes nyugalom, mely termékeit oly szépen jellemzi.

Magyarország, főleg Erdély azon föld, melyet a czigány népköltészet klasszikus földjének nevezhetni. E dalok akármely népköltészet termékeivel vetélkedhetnek. De a ki az «irodalomtörténet tanárának pápaszemével» kezdi vizsgálni ezen gyönyörű dalokat: az természetesen soha sem fogja az ily költészet becsét helyesen méltányolni.

Illatos, pirosló vadrózsák czigányaink népdalai, melyeknek párját a modern poezis rekedt levegőjű üvegházaiban nem találjuk. E költészet terméke, édes szülöttje egy a természet ölén közvetlen élő naiv nép egyszerű, őszinté érzéseinek.

Valóban jól esik a mai kor emberének, ki a modern társadalom örökös létért való harczában kifáradt, kinek lelkét korunk zürzavaros, szenvedélyektől áthatott költészete a valódi költészet enyhet adó nyugalmával nem tudja enyhíteni: e szelid, naiv és közvetlen költőiséget lehellő dalocskákat olvasni. Nincs ezekben a beteges, mesterkélt érzéseknek, szenvelgett fájdalomnak és túlhajtott, eget ostromló eszméknek nyoma sem. A dalok szerzőit — a konvenczionalizmussal legkevesebbet törődő nép fiait, — nem bántotta századunk nagy betegsége, a pesszimista világnézlet, a világfájdalom, a rideg embergyűlölet; hiszen az ő fejök felett azok a ragályos eszmeáramlatok, melyek századunk kedélyvilágát tönkre tették, melyek egy nemzedék lelkét megmérgezték, nyom nélkül vonultak el.

Megvédte őket ettől az a körülmény, hogy ők a társadalmon kívül állnak, s amolyan élődi lények az európai társadalom testén.

Találunk a czigány nép-költészet termékei közt nem egyet, mely tartalmilag is megegyezik más népek költészetének termékeivel.

Ki nem ismeri pl. a következő magyar néprománczot:

A leányok egymás közt
Beszélik, hogy sok a szösz.
Haj anyám!... a fonás:
Bajos a várakozás.
— Szoknyát veszek szülöttem!
Csak ne sírjál előttem! —

«Haj anyám, jó anyám:
Nem az az én nyavalyám
— Csizmát veszek szülöttem!
Csak ne sirjál előttem! —
«Haj anyám, jó anyám:
Nem az az én nyavalyám!»

— Ládát veszek szülöttem!
Csak ne sirjál előttem! —
«Haj anyám, jó anyám:
Nem az az én nyavalyám!»
— Legényt hivok szülöttem!
Csak ne sirjál előttem! —
«Haj anyám, jó anyám:
Találgatod nyavalyám!»
— Férjhez adlak szülöttem!
Csak ne sirjál előttem! —
«Haj anyám, jó anyám,
Kitaláltad nyavalyám!»

A fennebbi magyar népdal, mely számos változatban ismeretes, tártalmilag és formailag is rokon a következő erdélyi czigány népdallal:

1. «Na rove mire gulé ca
Na rove mire luludya:
J'andro fo os, j'andro gav,
Yek pantlika tut' cinav,
Cinav tute mire ca.
— Ne sirj édes lányom,
Ne sirj gyöngyvirágom,
A vásárra megyek,
Szép pántlikát veszek
Neked édes lányom. —

2. «But pantlika na kamav
Na kamav me gule da;
But' averes budeder,
Cina avres budeder
Mange mire gule da!»
«Van már szép pántlikám
Nekem édes anyám,
Más valamit adjon,
Más valamit vegyen
Drága anyám nekem.»

3. — Na rove m're gule ca,
Na rove m're luludya;
I'andro foros, j'andro gar,
Yeke cisma tut cinav,
Cinav tute mire ca!»
— Ne sirj édes lányom
Ne sirj gyöngyvirágom,
A vásárra megyek,
Piros csizmát veszek
Neked édes lányom. —

4. «Yeke cisme na kamav,
Na kamav megula da;
But' averes budeder,
Cina avres budeder
Mange mire gule da!»
«Van már piros csizmám
Nekem édes anyám;
Más valamit adjon,
Más valamit vegyen,
Édes anyám nekem.»

5. — Na rove m're gule ca,
Na rove m're luludya;
J'andro foros, j'andro gav,
Yek balevas tut cinav;
Cinav tute mire ca; —
— Ne sirj édes lányom,
Ne sirj gyöngyvirágom,
A vásárra megyek,
Jó szalonnát veszek
Neked édes lányom.»

6. «Yek balevas na kamav,
Na kamav me gule da:
But'averes budeder,
Cina avres budeder
Mange mire gule da!»
«Van már jó szalonnám,
Nekem édes anyám,
Más valamit adjon,
Más valamit vegyen,
Édes anyám nekem.»

7. — Na rove m're gule ca
Na rove mire luludya:
J'andro foros, j'andro gav,
Yek pirano tut cinav
Cinav tute mire ca! —
Kido cina gule da
Yek pirano tu cina.»
— Ne sirj édes lányom,
Ne sirj gyöngyvirágom,
A vásárra megyek,
Szép szeretőt veszek,
Neked édes lányom. —
«Csak azt, csak azt vegyen,
Szép szeretőt nekem!»

Ugyanezen magyar románcznak, melynek tárgyát a czigány népköltészetben megtaláljuk, rokonára akadunk a románban is nemcsak tartalmi, hanem formai hasonlósággal is, ha a formát általánosabb értelemben veszszük:

Stanka:
Édes néném, beteg vagyok;
Fáj a szívem, majd meghalok.
Ilinka:
Tudom, hogy mért fáj a szived:
Egy kis testvér az kell neked.
Stanka:
Nem az, nem az kell énnekem,
Nem is azért fáj a szivem.
Ilinka:
Sógorasszony kéne, hugom,
Azért fáj a szived, tudom!

Stanka:
Nem az, nem az kell én nekem,
Nem is azért fáj a szívem.
Ilinka:
Atyád után fáj a szived,
Nem jó atya kéne neked?
Stanka:
Nem az, nem az kell én nekem,
Nem is azért fáj a szivem.
Ilinka:
Tudom miért fáj a szived,
Egy kis gyermek kéne neked.

Stanka:
Azért, azért fáj a szivem,
Jó néném, de férjem nincsen! [1]

A közölt magyar néprománcz rokonságát egy olasz és egy izlandi népdallal is lehet bővíteni. Az olasz magyar fordításban így hangzik:

Jaj meghalok anyám, jaj! tovább nem birom,
Nézd a kertben mi van, az ássa meg sirom! —
«Nincs ott egyéb lányom, hanem csak saláta;
Eredj le, szakítsd le, hogy sirod ne ássa!» —
Nem anyám, nem anyám, oh nem az visz sirba,
Halálos bajomnak, nem az lesz az írja!

Jaj meghalok anyám, jaj tovább nem birom,
Nézd a kertben mi van, az ássa meg sirom! —
«Nincs ott egyéb lányom, csupán petrezselyem;
Eredj le, szakítsd le, drága szép szerelmem!» —
Nem anyám, nem anyám, oh nem az visz sirba,
Halálos bajomnak nem az lesz az írja!

Jaj meghalok anyám, jaj tovább nem birom,
A mi a kertben van, az ássa meg sirom! —

[1]) E román népdal eredetijét nem ismerem, fordításom Schuller J. K. német fordítása után készült. V. ö. Schuller J. K., Romänische Volkslieder, Hermannstadt, 1859 3. l.

[2]) L. az eredetit: *Gianandrea:* Canti populari marchigiani, (Roma 1879 p. 259) és *Ferraro G.* Canti populari Monferrini (Torino 1870. p. 109).

»Nincs ott egyéb lányom, csupán czukor-répa;
Eredj le, szakítsd le, meggyógyit tán még a' ?» —
Nem anyám, nem anyám': oh nem az visz sirba,
Halálos bajomnak nem az lesz az irja!

Jaj anyám, meghalok, jaj tovább nem birom,
Nézd mi van a kertbe, az ássa meg sirom! —
»Nincs ott egyéb lányom, hanem csak a kertész,
Eredj le a kertbe' s mond, hogy az övé lész'!» —
Ő az anyám, ő az, érte vagyok beteg,
Szivem érte eped, sirom ő ássa meg!

Az idevágó új-izlandi népdal, melyet legelőször Thorsteinsson Steingrimur, reykjaviki tanár, közölt, következőkép hangzik magyar fordításban:

‚A vásárra lovagolok.'
— »A vásáron, édes atyám,
Mit vásárolsz nekem? —»
‚Szép vigánót, édes lányom
Drága virágszálom!'
»Ne azt, ne azt vegyél!»

‚A vásárra lovagolok'
— »A vásáron édes atyám,
Mit vásárolsz nekem? —»
‚Prémes kötöt, édes lányom,
Édes virágszálom!'
— »Ne azt, ne azt vegyél!»

‚A vásárra lovagolok.'
— »A vásáron, édes atyám,
Mit is veszel nékem?» —
‚Férjet veszek neked, lányom,
Drága virágszálom.'
»Ha hármat is, azt végy!»

Ime, öt népdalt mutattunk be, melyek öt különböző nép költészetéhez tartozván, ugyanazon tárgyat adják elő majdnem ugyanazon formában t. i. régi vágyát, mely a férj után sóhajtozó szerelmes leány szivét lepi el, s mely vágy oly régi, mint az emberi nem maga. Az olasz és izlandi lány ép úgy vágyik férjhezmenetelre, mint a magyar, román vagy a sátoros czigány leány.

Ha összhasonlítjuk az öt románczot, ősrégi közös forrásra utalnak mind, oly forrásra, mely talán az emberiség őshazájában, Ázsiában létezett sok ezer év előtt. A közös forrás mellett szól mind az öt népdal közös formája, a találgató és fokozatosan haladó párbeszéd. Hogy az öt közül valjon melyik tartotta fenn leginkább régi jellegét; azt nehéz eldönteni. Tartalmilag legjobban elmosódott az olasz és román népdal, míg a többi három eredetibbnek tetszik.

Egy másik czigány népballada rokon a *Pálbeli Szep Antal* czímű magyar népdallal, mely a székely földön ma nap is ismeretes (L. Arany-Gyulai. Magyar népköltési gyüjt. I. 172 l.).

A vele tartalomban és formában majdnem egyező czigány balladát itt közlöm eredetiben és magyar fordításban.

«Gule dai pashlyuvav, Pashlyuvav, the merav. Munro pirano jiavel, Na pal mange yo avel.»	«Anyám, anyám beteg vagyok, Beteg vagyok, majd meghalok. Távol tölem jár a rózsám, Szép szeretőm nem jö hozzám.»
— Gule miri, gule cai, M'ri cayori na mera! Bute kurmin karjunav, Akkor avel t'ri raklo! —	Édes lányom, gyöngyvirágom, Fájdalmadat hogy sajnálom! Hosszu útra kását hintek, Hátha visszatér a rózsád! —
«Gule dai pashlyuvav, Pashlyuvav, the merav. Munro pirano jiavel, Na pal mange yo avel.»	«Anyám, anyám beteg vagyok, Beteg vagyok, majd meghalok. Távol tölem jár a rózsám, Szép szeretőm nem jö hozzám.»
— Gule miri, gule cai, M'ri cayori na mera! Andral cukro ker kerav, Akkor avel t'ri raklo! —	‚Édes lányom, gyöngyvirágom, Fájdalmadat, hogy sajnálom! Czukorból házat épitek, Talán visszatér a rózsád.' —
«Gule dai pashlyuvav, Pashlyuvav, the merav. Munro pirano jiavel, Na pal mange yo avel.» — —	«Anyám, anyám beteg vagyok Beteg vagyok, majd meghalok. Távol tölem jár a rózsám, Szép szeretőm nem jő hozzám.»
Shukar cayori merel Kai pirano the avel, The cayori csumindel, Apre cano yo perel.	Meg is holt a szép leányka, Temetésre jött babája. A holt lánykát megcsókolta. Föl is éledt a csókjára.

Ugyanezen magyar románcz, melynek tárgyát, habár némi tartalmi változattal, a czigány népköltészetben is megtaláljuk, rokon a következő erdélyi szász népdallal, mely ezen a helyen először lát napvilágot, és a melyet Szászváros környékén hallottam.

(Ineditum.)

— Ach meny vóter, ech maus starven.[1])
Ach meny leivster as verdarven;
Nami kit er, as verdarven,
Und ech vóter mausz verdarven. —

[1]) Az orthographia megfelel a magyarnak.

«Al meny úszen val ech stalen,
A de gós mad hísen sálen.
Kit deny bredsem, vird dech seken.
Vird dech macsen, vird dech neken.»

— Ach meny vóter, ech maus starven,
Ach meny leivster, as verdarven;
Nami kit er, as verdarven,
Und ech voter mausz verdarven.

«Vor meny grúsz schir val ech stéken,
Gófeln, schófeln und noy néken,
Kit deny bredsem, vird dech seken,
Vird dech macsen, vird dech neken,»

— Ach meny vóter, ech mausz starven,
Ach meny leivster as verdarven;
Nami kit er, as verdarven,
Und ech vóter, mausz uch starven.

«Lek dech, tud solst dá dech stálen,
Kit deny breds'm vizst ám gefálen.»

Neder lecht sech det medsen,
Hím uch kit der bredsem;
Bredsem macst det medsen,
Medsen macst den bredsem.

Magyar fordításban így hangzik a fentebbi szász népdal:

,— Édes atyám, majd meghalok,
A kedvesem már elhagyott,
Nem jön vissza, ide hagyott,
Én, jó atyám, majd meghalok.' —

«Ökreimet kiállitom
Az utczára, édes lányom.
Eljő akkor a kedvesed,
Majd megcsókol lányom, téged.»

,— Édes atyám, majd meghalok,
A kedvesem már elhagyott,
Nem jő vissza, ide hagyott,
Én, jó atyám, majd meghalok.' —

«Csűröm elé majd kirakom,
Boronámat és lapátom;
Eljő akkor a kedvesed,
Majd megcsókol lányom, téged.»

,— Édes atyám majd meghalok,
A kedvesem már elhagyott,
Nem jő vissza, ide hagyott,
Én, jó atyám, majd meghalok.' —

«Tedd holttá magadat,
Eljő akkor hozzád.»

Lefeküdt a lányka,
Eljött a mátkája,
Megcsókolta a lánykát
Lányka meg a mátkáját.[1])

Ime, három erdélyi népdalt mutattunk be, melyek ugyancsak különböző népekben termettek, mégis ugyanazon tartalmat, majdnem ugyanazon formában tárgyalják, t. i. azt a szerelmet, «mi mindent pótol, de semmi által sem pótolható.»

Más oldalról is fölötte érdekes a czigány népköltészet. T. i. a magyar népköltészettel szoros összefüggésben van a czigány népköltészet nem csak formailag, de tartalmilag is; sőt régi események, melyek régi magyar népdalok tárgyát képezik, néha czigány népdalokban is feltalálhatók.

A kurucz világ viharos eseményei a Magyarországon lakó más nemzetek népies költészetére is befolyással voltak; így pl. a tót népköltészet termékei közt is találunk több olyan dalt, melyeknek keletkezése a kurucz mozgalmak idejére esik, s melyek közül egynehányat Thaly Kálmán gyüjteményében is olvashatunk. De hogy a czigány népköltészetben (melylyel eddigelé hazánkban keveset foglalkoztak) szintén vannak oly termékek, melyek a kurucz-világ viharai közt keletkeztek, vagy legalább e korból reminiscentiákat őríztek meg, ez, azt hiszem, eddigelé ismeretlen volt. Nem tartom tehát fölöslegesnek 400—500-ra terjedő erdélyi czigány népdal-gyüjteményemből három népdal eredeti szövegét magyar fordításommal együtt közölni, melyek határozottan kurucz reminiscentiákat foglalnak magukban.

A három dal közül az elsőt Kolozsvártt hallottam id. Boldizsár Józsi (szül. 1823. ápr. 25-én. † 1878. jun. 5-én) czigány zenésztől, ki a természettől költői hajlammal volt megáldva és Petőfi több költeményét czigány nyelvre fordította. Ez a következő:

Andral mro ker pregelyom,	Rég elhagytam kis hazámat,
Pirani-tar dur gelyom,	Odahagytam a mátkámat,

[1]) Mátka kifejezést a székely népdalokban ez értelemben is alkalmazzák.

Kai most rayenka the jav.	Hogy a nemes jó uraknak
The romeske basavav;	Mindig vigan muzsikáljak,
The yon marde nemeces,	Ha megverték a németet,
Bangecerengre jukles.	Azt a hitvány, czudar ebet!

Id. Boldizsár Józsi, ki az 1848—49-iki forradalomban mint a 31-dik zászlóalj vitéze tettleg is részt vett, közlé velem rövid idővel halála előtt a fentebbi dalt, melyet a forradalom alatt gyakran hallott czigány társaitól énekelni. «Régi dal, mondá a jó öreg, kis korombau gyakran énekeltük, a nélkül, hogy értettük volna; de negyvennyolczban megértettük.»

Igy tehát nem tévedek, ha ezen dal keletkezési idejét a kurucz mozgalmak korába helyezem. Az eredeti szövegben előforduló jelzője a «német»-nek, «görbelábú» (bangecerengre) szintén a mellett bizonyít, hogy e dal a kuruczvilágban keletkezett, mivel a kurucz-dalok is gyakran ilyen névvel tisztelik meg a németet.

A másik dal, a mely talán inkább csak kurucz reminescentiát tartalmaz, a következő:

Nikana tul cumidav	Nem adok én neked csókot,
So vakeres, na patyav;	Hjába mondasz nekem bókot;
Me piranav ca romes,	Czigányt szeret czigány leány,
Kuruc tu sal na romes.	Kurucz vagy te, én meg czigány.

A harmadik dal talán a legfontosabb, mivel pointje egy kurucz világi személy elferdített nevére vonatkozik. A dalt pointjével együtt sokáig nem értettem, mig véletlenűl rá nem bukkantam.

Az illető dal így hangzik:

The ko tut yekvar dikhas,	A ki egyszer téged látott,
Tute lime davelas:	Érted adná a világot;
Kamav tut, o rakliye,	Neked adtam a szivemet,
Tute dilyom nire vodye:	Vele együtt szerelmemet;
Uva lokes man tares,	De ha megcsalsz engemet
The cumides 'averes:	S mást csókolsz — nem engemet:
Me marav duno caces,	Ugy elverem a hátod,
Sar Becerdi Racoses.	Mint Becserdi a ráczot.

A második és harmadik dalt Gyulafehérvártt egy Timkó nevű vidéki czigánytól hallottam.

A harmadik dal point-jében előforduló Becserdi név véleményem szerint az európai hírű kurucz-vezér Bezerédi Imre családi nevének elferdítése. — Állításom támaszáúl szolgáljon Timkó czigánynak következő megjegyzése, melyet kéziratban lévő czigány népdalgyüjteményem jegyzetei közé a fentebbi dal szövege alá szóról szóra felírtam:

«Becserdi híres ember volt, de már rég meghalt. Nagyatyám még ismerte, mert magyarországi ember volt, kőszegi születésű; ott éneklik ezen hymnust[1]; én is tőle hallottam ezt a dalt és még sok mást Becserdiről. Szegény Becserdit felakasztották Kőszegen, mert sok embert megölt.» — Kőszeg megnevezése megegyezik a históriai ténnyel is, mely szerint Becserdi áruló szándékának kitudtával gr. Eszterházy Antal által Kőszegen 1708. szeptember 5-én elfogatott és Rákóczy parancsára Pesten lefejeztetett. Becserdi összeköttetése a «ráczok»-kal szintén véleményem megerősítésére szolgál.

Azt hiszem, hogy a magyarországi czigányok népköltészetében, a kurucz világnak még több nyomára is lehetne akadni, miután a czigányok a kor eseményeinek közvetlen részesei voltak, legalább annyiban, hogy Rákóczy, Bercsényi s több kurucz vezér udvari zenekart tartottak, melyeknek tagjai nagy részben czigányokból teltek ki, és különben is[2]) — «a czigányok, mint a nemzeti zene kiváló művelői, e korszakban kézdenek erősebben szerepelni.»

Valóban nem volna kárbaveszett fáradság, ilyen történeti énekek után kutatni és egyáltalában a czigány népköltészettel bővebben megismerkedni, mielőtt az idők folyamában végkép el nem merül.

Dr. Wlislocki Henrik.

Anth. Pal. VII. 704.

Ha meghalok, boruljon lángba a világ[3])
Mit bánom én : a magam dolga rendbe van.

P. T. E.

---

[1]) A vidéki czigányok népdalaikat «hymnus»-nak nevezik.

[2]) Lsd. Ferenczy Zoltán «A kurucz-világ énekei.» Tanulmány. Budapest, Aigner. 50 s köv. l.

[3]) Tiberius császárnak Euripidesből vett kedvencz szavai. Lásd Suidas és Dio Cass. LVI. V. ö. áprés moi le déluge. Büchmann, Geflügelte Worte 6. kiad. 211. lap. P. T. E.

AZ ÖTVES MESTERSÉGROL VALÓ VETÉLKEDÉS.

E czím alatt jelent meg 1716-ban egy kis-nyolczadrét 48 számozatlan lapra terjedő füzet, mely III. Károly korának egyik legértékesebb terméke. Mesterségek gyakorlására vonatkozó nyomtatvány, az 1711 előtti gazdag irodalmi termelés korában is mindössze csak kettő jelent meg. Az egyik Kolozsvárt, 1560-ban: «Kv̂len kv̂len tzickeleknec, mellyec szerent eleteket rendellyenec, és erkölczeket szabianac à tiszteletes Sőts legényec, à királyi varosban Colosuarban» czím alatt; ennek egyetlen példánya a kolozsvári szűcs-czéh ládájában, az 1876. apr. 22-diki tűzvész alkalmával hamvadt el, s így tartalma örökre elveszett reánk nézve. Ez magában véve is elég komoly memento az egyetlen példányban létező, tehát kéziratok értékével fölérő nyomtatványok publicálására. Az iparosokra vonatkozó másik régi magyar nyomtatvány, Szentmártoni Bodó Jánosnak Lőcsén, 1647-ben «Az Áts Mesterek ditsireti» czím alatt megjelent rhythmusai. E munka mint unicum őriztetik a nemz. muzeum könyvtárában: mindössze 3 levélre terjed, s tartalmilag is kevéssé érdekes.

Egészen más beszámítás alá esik az Ötves mesterségről való vetélkedés, mely nemcsak könyvészetileg érdekes, mint unicum; hanem még inkább az, a benne rejlő nyelvtörténeti dúsgazdag anyagnál, valamint a mesterembereink életét s munkásságuk minden viszonyait visszatükröző becses leírásainál fogva.

E munka szerzője kétségkívül maga is ötvös. Máskép alig volna lehető, hogy annyira tövéről-hegyére ismerje az ötvösség gyakorlásához szükséges összes műszereket. A legcsekélyebb ár vagy véső sem kerüli el figyelmét, s így történik, hogy néhány százra menő ötvös szerszámot ismertet meg, melyek nyelv-kincsünkben mindeddig úgyszólván kivétel nélkül ismeretlenek voltak.

Jelen munka kiadásánál, a régies hangjelölés mellőzésével csupán a hangoztatásra voltam tekintettel, s ennélfogva az ócska «ts, ŏ, ů» betüket «cs, ö, ő, ü, ű»-vel pótoltam. Az «í» nem az én javításom, hanem az eredetiben is így van. Az «í» hangot említi ugyan már Szenczi Molnár is, 1610-ben,[1]) de az irodalomban csak

[1] *Novae Grammaticae Ungaricae Libri Duo.* Hanoviae, clɔlɔcx. p. 30.

a XVII. század legvégén kezd használtatni, s csak a XVIII. század elején válik közhasználatúvá; már e műben, mint III. Károly kora legtöbb termékében, szigorúan meg van különböztetve az «i»-től. Egyébként, szerzőnk helyesírása rendkívül ingadozó, s még inkább billeg, a művében hemzsegő temérdek sajtóhiba miatt.

A becses füzetből ím itt következik mutatványúl a mű első fele.

Nótája: *Végetlen irgalmú,*
Oh te nagy hatalmú, stb.

Inas.

1. Isten jó napokkal,
Lelki s testi jókkal,
Kegyelmedet szeresse:
Csendes békeségben
Sok esztendőiglen
Kivánom hogy éltesse.
Minden jó dolgait
És igyekezetit,
Áldgya szerencséltesse.

Ötvös.

2. Tégedet is Isten
Kivánt egésségben,
Édes fiam éltessen:
Sok számos időkig,
És jó esztendőkig
Minden jóban nevellyen
A mit nékem kivántsz
És a mivel áldasz,
Te is részes légy ebben.

Inas.

3. Bocsánatot kérek,
Arról hogy bé-térék
Kegyelmed szállására;
Bizván mint taramhoz,[1])
Kegyelmed házához
Jöttem egy vagy két szóra,
Nem semmi egyebnek,
Hanem ötvös mivnek,
Ő tudakozására.

Ötvös.

4. Ugy de mi dologért, s'
Micsoda okokért,
Akarod azt visgálni?
Micsoda legény vagy,
És hová való vagy,
Hogy azt akarod tudni,
Micsodákból álló,
Ha nem néked való,
Mi haszna tudakozni?

Inas.

5. Kassai-fi vagyok,
Vannak némelly okok,
Kikért akarnám tudni;
De nem gonosz végre,
Hanem jóra nézve
Akarnám meg-érteni,
Ha tudtomra esnék,
Én-is, ha tetszenék,
Rá akarnék állani.

Ötvös.

6. Meg-mondom idején,
Ha jó elméd nincsen
És ha deákúl nem tudsz,
Jobb más mesterséget

[1]) ? tán «uramhoz» ?

Keresned ez helyett,
Az mellyhez könnyebben jutsz,
Kit megfoghat elméd, s'
Rászokik a kezed,
Mellyen sokká ugyan futsz.

Inas.

7. Észszel jóval birok,
Deákúl-is tudok,
Istennek kegyelméből,
Sok mesterségeket,
Söt majd mindeniket,
Próbáltam ezen kívűl;
De az én kedvemhez,
Avagy tetszésemhez,
Nem leltem a sok közzűl.

8. Noha mindenikhez,
Nem csak némellyikhez
Kivántatik jó elme;
De mindazon-által
Egyik a másikkal
Külömbhöz sokra nézve;
Mert jobb részént tudom.
Próbált dolog nállam,
Mellynek mi az értelme.

9. Lakatost szolgáltam,
Négy hétig próbáltam
Ezt a jó mesterséget,
Mert vasból, aczélból
Fából és egyébből
Csinált Uram eleget:
Ugymint szép puskákat,
Tollas csákányokat
S aprólékost egyebet.

10. De hogy én kezemben
Nem ment egyéb végben
A puska tisztításnál,
És hogy a nagy pőrölyt
Nem birtam, mint kellett,
Nem lévén erősb másnál:
Azért oda hagyám,
Tovább nem szolgálám
Egy egész hólnapjánál.

11. Laktam asztalosnál,
Nem kivánnék annál
Jobbat az én rendemhez:
De hogy a fenn állás,
Sok deszka gyalulás,
Nem fért legénységemhez,
Oda kellett hagynom
Egyebet próbálnom,
Szerencsém nem lőn ehez.

12. A borbélyság hasznos
Noha másnak káros,[1])
Nem állnék-el mellőle,
Ugyan némelly ember
Nyelve mint a fegyver,
Igy szóll beszéll felőle:
Csak tetű sántító,[2])
Kosz, rüh s vargyógyító;
De nem futnék-el tőle.

13. Mert négy hétig laktam
Rajta; de hogy láttam
Fő-tetőn vágott embert,
Az Uram mutatta,
Hártyát, melly bé fogta
Az embernek velejét,
Mondván: ez a hártya
Ember éltét tartya
Az engem elijjesztett.

14. Ha azt meg-sértenék,
Avagy meg-metszenék,

---

[1]) Mert — a mint mondani szokták — másokat megrövidít (t. i. hajában).

[2]) Thalynál: *Vitézi énekek.* I. 369. a XVI. századi «mívesek lakodalmában» szintén ilyenforma jelzővel fordúlnak elő, ekkép:

«Tetves borbélyok
Mely rútak vagytok.»

Ember-élte el-fogyna;
Kiki gondolhattya,
És meg-fontolhattya,
Hogy dolog nem jól vólna:
Nem tetű-sántítást,
Nem is kosz gyógyítást
Kíván sebes katona.

15. Ki a viadalban,
Vagy az erős harczban
Ellenségtől lövetik,
Avagy nagy pallossal,
Hegyestőr [1]) szurással.
Erőssen megsértetik:
Hanem flastromozás,
És kérő bocsátás [2])
Ezekhez kivántatik.

16. Hogyha nem sietnék,
Felőle szólhatnék
Eleget, nem keveset,
De most elhallgatom,
Mert máshoz kell látnom,
Nem mondok most egyebet;
Hanemhogy a sebes,
Illyen dicsősséges
Műről elhajt engemet.

17. Képiróhoz állék:
Illyen hibát láték,
Képiró mesterségben;
Hogy nem igen kedves,
Nem is kellemetes
Ezen a sovány földön:
Ugyan a rajszolást,
Virágot, s test-állást
Jól fel-vettem elmémben.

18. Kovács-is jó mester,
De hogy erős ember
Kivántatik kohához,
Laktam ott négy hétig:
De mind az ideig,
Láttam csak a fúváshoz,
Ott sokféle munkák
Csak kovácsoltatnak,
Reszelőjök nincs ahoz.

19. De kovácsolással,
És okosságával
Ugy kell véghez vinnie,
Hogy köszörű kövön
Ne-is köszörüllyön,
Hanem csak fényesitse;
De a fejszét, kaszát
Sarlót, ásót, kapát,
Kövön meg élesitse.

20. Én a sok fenn-állást,
Fúvást, kő-forgatást
Nagy nehezen tűrhettem
A nagy sebestűztől
És nagy vas pőrölytől,
Igen meg-is ijedtem,
Azért oda hagyám,
Sokká nem szolgálám,
Sok kenyerét nem öttem.

21. A *Typographia*,
Merem állatnia,
Nem régi *inventio*;
De hogy mesterséges,
És igen szükséges,
Keresztyénség közt ez jó,
Érette szolgálni,
Nem kár azt tanulni,
Mert becsületre méltó.

22. *Liberalis ars* ez:
Ebben mind meg-egyez
Egész keresztyén világ,
Isten ajándéka
Egy szóval azt tartya
Külső belső társaság:

[1]) Dragon: a magyar lovasság szúrófegyvere a XVI. századtól a XVIII. század elejéig.

[2]) Szenczi Molnárnál: «kérő, az sebbe: Linamentum.»

Császári *Diplomák*
Ezent bizonyíttyák;
Illik hozzá szabadság.

23. Egyet munkásabbat,
Jobbat hasznosabbat,
Emberek közt nem tudok,
A könyvnyomtatásnál,
Mert ez sokat használ
Azoknak, kik deákok,
Könyvek ott készülnek,
Mellyek mi lelkünknek
Épületekre valók:

24. Sőt nem csak azoknak,
Kik deákúl tudnak,
De együgyüeknek-is
Vagyon nagy hasznokra,
Mert az ő számokra
Való a *Catechesis*,
Imádságos könyvek,
Graduál s egyebek,
Biblia, *Sóltár*, *Praxis*.[1])

25. De hogy betű szedés,
Osztás, serénkedés,
Jár nagy elme-töréssel;
Szüntelen fenn-állás,
Súlyos *Prélum* vonás,
Betű festékezéssel,
Engem elvaditott,
Uram sem marasztott,
Onnét könnyen jöttem-el.

26. A melly ez után jár
Könyvkötés, ezt én már
Meg-tanúlni akartam:
De hogy nagy pőröllyel
Papirost verni kell,
S torkulárhoz nem szoktam,
Könyv-tábla gyalulás,
Metsző-kés forgatás
Elijjesztett, hogy láttam.

27. Kivált aranyazni
Nehéz megtanúlni,
Titkolván ezt másokhoz:
Mikor aranyaznak,
Csendes helyt kivánnak:
Ez nem illik inashoz.
Hogy ezt megértettem,
Nem sokat lebseltem:
S mindjárt mentem egy ácshoz.

28. Ácsnál is laktam én,
De templom tetején
Állottam nagy rettegve:
Noha nem dolgoztam,
Ha csak adogattam
Sendelyt Uram kezére;
Még-is fejem szédűlt,
Kicsínyben is fordúlt,
Hogy nem estem a földre.

29. Commendálni merném,
Magam-is szeretném,
Ha a fejem jó volna;
De ha tanúlnám-is,
Ha szintén tudnám-is,
Ennékem mit használna;
Ha magas tornyokra,
És udvar-házakra
Lábom fel nem hághatna.

30. Ács mester uramtól,
Kinél laktam attól
Hallottam ezen szókat:
Kétszer mérd s egyszer mesd,
E régulát kövesd,
Ha építesz házakat:
Mert ha edgyszer méred, s'
Azt ha el-főrészled,
Ha rövid lesz, árt sokat.

31. Bizony igaz-is az,
Fa nem olly mint viasz,
Hogy ember meg-nyújthatná:

[1]) Köz-beszédben csak «Praxis»-nak nevezték Bayle «*Praxis pietatis*»-át, mely Medgyesi Pál fordításában a XVII. század alatt *hét* kiadást érvén: a legolvasottabb magyar könyvek közé tartozhatott.

Mi haszna beszéllem,
Mert soha én velem
Magát, meg nem úntatná.
Csak fejem biztatná, s'
Erőm hozzá vólna,
Akarki mint gyalázná.

32. Réz-edény csináló,
Ki nem alávaló,
Becsületet érdemel,
Ollyan tudniillik,
Kinél vagyon lombik,
Kondér [1]) mind fedőjével.
Serfőző fazék is,
Bor-hordó palaczk is,
Bóltya tellyes ilyennel.

33. Ki győzné számlálni,
És elő-hordani
Nyelvével-is azokat,
A mik ott készűlnek,
Szép ónas edények,
Kik szépitik házokat,
A szegény rendűek
Magoknak vehetnek
Főző edényt s tálakat.

34. Javallom magam-is,
Hogy jobb nékiek is
Azt venni, mint cserepet:
Mert egyet meg-vehet
Egy forinton szépet,
Kiben főzhet eleget;
De cserép tálakat,
Fedőt és fazékat
Nem annyit törsz, ha [2]) többet.

35. Én-is nem csináltam mást,
Hanem a fóldazást
Gyakorlottam négy hétig, s'
A mit érdemlettem,
Attól mennyit kértem,
Meg adták egy fillérig:
De kormos lombiktól
Mocskolódván rútúl,
El-szöktem egy virattig.

36. Egy esztergárosnál [3])
Laktam, de mit használ,
Ha énnekem nem tetszett,
Noha ő konyhája,
És ő jó munkája,
Kedvem szerint lehetett,
De az ő legénye,
És többi cselédgye
Én velem veszekedett.

37. Én azt-is szerettem,
Mert igen örültem,
A sokféle munkáknak,
Szép boros kapúknak [4])
Uti palaczkoknak,
Sokféle skatulyáknak.
Olly esztergáros vólt,
Hogy ember mit gondolt,
Mindene meg-volt annak.

38. Vólt ott tabák-tartó,
Só- tő, s gyertya-tartó,
Rokka mind orsóival,
A sok kalamáris,
Vólt gyermek-játék is,
Csiga, csergő sipjával:

---

[1]) Öblös edény rézből vagy vasból. Ilosvainál (*Régi magyar költők tára*, IV. 244. l.):

> Onnét a Dunára vízért küldik vala,
> Két jó öreg kondért hamar ragad vala.

[2]) Hanem.

[3]) Szikszai Fabriciusnál: *Nomenclatvra*. Debr., 1593. p. 108.: »tornator, tornarius: esztergáros.»

[4]) Kupáknak.

De mig azt számlálom,
A mit én ott láttam,
Mind idő telik aval.

39. Egy kő-faragónál
Laktam én ollyannál,
A ki kőfalt-is rakott,
Egy nemes embernek
Boros pinczéjének
Bóltozása béromlott,
Ki is elhivatta
Uramat s meg-hagyta,
Hogy magam-lennék ott.

40. Hogy raktuk a bóltot,
A mész énnékem ott
Mind fel-ötte kezemet;
De még, hogy fájlaltam,
Haraggal az uram
Meg-ütötte fejemet,
Én-is oda hagyám,
És ez szókat mondám:
Nem ütsz többé engemet.

41. On-miveshez mentem;
De azt sem szerettem,
Mert jó munkát nem adott:
Hanem szénhordással,
Kerék forgatással
Mocskoltatott s fárasztott:
Ollyan szokása vólt;
Szombaton mind földott,
Vasárnap arra ivott.

42. Azt akartam vólna,
Hogy tanitott vólna
Csinálni szép kannákat,
Sokféle tálakat,
Szép ón tányérokat,
Só és gyertya-tartókat:
De azt bánom igen,
Hogy ott tölték ingyen [1])
Két egész holnapokat.

43. Laktam gombkötőnél,
De én sohol ennél
Egész mesterségekben
Nem láttam tisztábbat,
Avagy csínosabbat,
A mint vertem eszemben:
Kell ahoz tiszta kéz,
Azt ugyan nem nehéz
Megmosni tiszta vizben:

44. De hogy oda estem,[2])
Sinórt kellett vernem,
A melly nagy zörgéssel jár.
Sok hajladozástol,
Nem gomb-csinálástól,
Meg hóltam vólna immár:
Mert selyem gombokat,
Ahoz gomb-házakat
Inassal köttetni kár.

45. Mint-hogy sinór-verést,
És nem a gombkötést,
Egyedűl reám bizták;
Gondolám, hogy éppen
Mind addig úgy lészen,
Mig fel nem szabaditnak:
Elijjedvén attol,
Mint ördög kinnyától,
Én vålét mondék annak.

46. Laktam kerekesnél,
Majd nehezebb ennél
Mesterség nem láttatik,
Mikor a nagy bik-fa,
Avagy erős szil-fa
Apró [3]) daraboltatik,
Izzad a homloka,
Mikor feisze foka
Fa sulyokkal üttetik.

47. De még nem csak akkor
Fárad-el, a mikor
Nagy fákat darabollya,

[1]) Hiába.
[2]) Oda vetődtem.
[3]) Aprón, apróra.

Hanem a mig szépen.
Egy szekeret épen,
Egészen meg csinállya.
Még ahoz egyet mást,
Lőcsöt, hámfát, csatlást.
Szépen ki-faragcsállya.

48. Nem látván magamnak
Hasznomra valónak
Lenni ez mesterséget.
Az Uram sem bánta.
Sőt azt javallotta,
Máson laknám ez helyet;[1])
Onnét csak el-jöttem,
Sokáig nem öttem
Hijjába a kenyeret.

49. Puska-tok csináló
Nem lesz alávaló
Mesterség, ha visgállyuk:
Mert a bagariát,
Kiből szablya sziját
Szabhatni, ott talállyuk,
Készen szép hintókat,
Meg-borittattakat,
Uraknak ott vehettünk.

50. De hogy puska-tokról,
Nem uri hintókról,
Neveztetik ez mester.
Noha érdemlené.
Hogy a neve lenne
Hintó-csináló ember,
Hogy sem oda mennék
S olly nevet viselnék,
Inkább lennék egy gérbér.[2])

51. A mint hogy nem sokban
Esett-meg,[3]) hogy ollyan
Mesterségre nem állék:
Mert hallám jó hasznát,
Dicséretes voltát.
De hogy reá készülék,
Mondák, hogy ebszarért
Kell járnom útzánként,
Azért tőle el-futék.

52. Mentem edgy takácshoz,
Vólt-is kedvem ahoz,
Mert az-is jó mesterség,
Olly mester embernek
Adtak vólt, a kinek
Munkája vala elég,
El-szólának tőle,
El-menék melőle,
Laktam ott csak edgy hétig.

53. Posztó-csinálás-is
Hasznos, de abban-is
Meg-untam azt az egyet,
Hogy csak gyapjat csaptam,
És azt tisztogattam,
Nem mivelvén egyebet.
Festéknek a szagát,
Kedvetlen illattyát,
Gyűlöltem mint az ebet.

54. Noha jól tudom azt,
Hogy nincs ollyan paraszt
Ember, kinek nem vólna
Süvege, nadrága,
Ki nem igen drága,
Gyermekségétül fogva;
Nem a kalmároknál
Készűl, sem szántóknál
Ezeknek a posztója.

55. De azt nem szenvedvén,
Szivemből gyűlölvén,
A mint imént meg-mondám,
Hogy a festék szaga
Nem vólt ollyan drága
Nálam, mint a fű szerszám,
Sokat nem tölték ott,

[1]) Máshol laknék e helyett.
[2]) Gerber, cserzővarga.
[3]) Kevésben múlt.

Hanem egy hólnapot,
Azután oda hagyám.
56. Próbáltam szabónál,
Gondolván hogy annál
Nagyobb mesterség nincsen ;
De hogy meg-próbáltam,
Csak el-csudálkoztam,
Melly igen könnyü légyen,
Most vállat varrani,
S szép ruhát csinálni
Hogy nem tudok, nem szégyen.
57. Mert azt akarki-is,
Ha az okát én is
Meg-mondom, reá hadgya,
Uj ruhát nem szabtam,
Csak annak szolgáltam,
Kinek vólt rosz ruhája,
Most-is a fóldozás,
Gomb, kapocs fel-varrást,
Nem viszem a szabóra.
58. Én azt sem gyalázom,
Sőt inkább meg vallom,
Ehez-is kell ó elme ;
Mikor azt kivánnya
Ember, hogy dolmánya
Testére szűkön menne :
Az aszszony főképpen
Meg-várja, hogy szépen
Ruhája varra [1]) lenne.
59. Szerettem csak azért,
Hogy a műszeriért
Nem felette sok pénz kell :
De héti bér kevés,
Igen fáj a szem-is
A varróra nézéssel ;
Ehez nem vólt kedvem.
Fájt is az alfelem
A sok veszteg űléssel.

60. Haza menék osztán,
Atyám elő fogván,
Tányért hajta fejemhez,
Mondván, rosz vagy te rút,
Miért szerzeszt több bút
Vénségem idejéhez,
Eleget szidának,
Osztán úgy adának
Edgy becsületes szűcshöz.
61. Ott sem maradhattam,
Mert meg-unatkoztam,
A rút büdös csávától ;
Noha ő művének,
Mente bérletésnek
Vólt ideje Uraktól,
Czifra ködmönöknek
És háti-böröknek [2])
Végbéli katonáktól.
62. Mégsem szerethettem,
Mert nem szenvedhettem
Szagát a rút csávának ;
Vizre külde Uram,
Hogy meg-látogassam,
A bőrök miként áznak,
Hogy meg-nézegettem,
Szállásra sem mentem,
Sőt válét mondék annak.
63. Kádárhoz állottam,
De ott is meg-úntam
A sok abroncs faragást,
Másként el nem úntam,
Mert csinálni láttam,
Hol egy-félét, hol meg mást :
Kádat, hordót, csebret,
Kártot,[3]) sajtárt, vedret,
Szapúllót, vékát, tonnát.
64. Mentem csiszárhoz-is,
Nem szerettem azt-is,

[1]) Varrva.

[2]) Már a múlt század végén »bornyú« Tornister.

[3]) Kárt, a *Tájszótár* szerint (194. l.) a. m. kanna, kártika, kis kanna : Ballaginál : *Magyar nyelv szótára* II. 1. l. a. m. vízmerítő faedény.

Sőt kedvem sem vólt ehez:
Mert csak kész vasakat,
Kardokat, szablyákat,
Kész czapával [1]) hüvelyez:
Csakhogy sok koplalás,
És a sok próbálás,
Vezetett e mesterhez.

65. Az-is igaz ugyan,
Hogy szép zöld bársonyban
Kard hüvelet boritott,
Mellynek szerszámai,
És kötő-vasai,
Vas helyett ezüstből volt, [2])
Még-is a fájától,
S maga munkájától
Vött négy egész forintot.

66. Ha vagy zománczoson,
Vagy pedig ónáson
Vas szerszámmal csinálta.
Ennek az ő árrát,
Bizonyos jutalmát,
Kevesbre limitálta,
Nem mondom hogy kevés:
De amahoz-képest
Ezt két forintra szabta.

67. Végre talám nála
Meg maradtam vólna,
Noha nem igen tetszett:
De a sok pallérlás,
Szablya vas tisztitás
Engemet elijjesztett:
Osztán azt gondolám,
Hogy jobb lészen talám
Kés csinálás ez helyett.

68. Azt vallom erőssen,
Hogy edgy ember sincsen,
Kinek kés nem kellene,
Oda menék osztán;
De azt is meg-únván
Holmi okokra nézve,
Hogy csak villa és kés,
Csak hüvely készités
Sem tanittatik véle.

69. Egykor dolgom közben
Az juta eszemben,
Fazékasság jó lenne,
Mellyre el-is állék;
De rajta nem valék
Sokká, mert az sem kélle:
Mert ha csak ki-mentem,
Mindenkor mellettem
Viznek kellett lennie.

70. Nadrága kötője,
Ingének eleje,
Meg-rútúl fazékasnak.
Ha kezét nem mossa,
Csak [3]) meg agyagozza
Szinét a ruhájának,
Azért sem laktam ott,
Igen meg-úntam vólt
Rúgását korongjának.

71. Mentem szij-jártóhoz, [4])

[1]) Czápabőrrel. A XVII. század elején igen gyakori a «fekete czápára csinált szablya» vagy a «fekete czápával buritott» pallos, hegyes tőr és szablya, «melyet szegény urak viseltek.» A század közepe táján divatba jő a «kék csapájú kard», meg a kék és fekete «czápára varrott skófiumos tegez». Lásd Br. Radvánszky: *Magyar családélet.* II. 178. 229. 276. 287. Zöld és vörös czápájú magyar kardok 1636-ban fordúlnak elő. *Levelek és okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetéseihez.* 290. l.

[2]) «Ezüstből való kötő vas»: a «kő-keresztfa» párja.

[3]) A. m. biz', bizony!

[4]) A nép nyelvén ma is többnyire «szíj-jártó» és nem szíjgyártó. Szikszai Fabriciusnál, p. 109. «Coriarius, ligularius: Szi gyarto.»

De a lugossához
Nem szokhatott az orrom,
Másként a tartásból,
S mesterség dolgából,
Igen jól vala dolgom.
Még-is oda hagytam,
Vargához állottam,
Mellyet most-is útálom.

72. El nem hagytam vólna,
Ha jó szaga volna
A luggas hamvassának [1])
Azt sem szenvedhettem,
Hogy sárgán viseltem
Körmeit újjaimnak.
A bőr vonogatás,
Erős huzogatás
Sem tettszett fogaimnak.

73. Ezzel sem nyugottam,
Hanem elállottam
Egy jó csízmadiához,
Azt szerettem vólna,
Ha nem küldtek vólna
Furdát szedni munkához,
A kit reggel szedtem,
Dél után fejtettem,
S vittem mosni a kúthoz.

74. Ezt pedig vasárnap,
Nem-is dolgozó nap
Meg-kellett cselekednem,
Ha idején mentem,
Orczázást szenvedtem
Szomszédoktól ekképpen:
Még talám edgy eb sem
Huddozta szemetem,
Már itt jársz illy idején.

75. Ha mulattam othon,
És indúltam későn
Furdának szedésére,
Könnyen mentem haza,
Más inas nyúlt hozza,
Ha akadt efélére,
Csizma sinorozást,
Holmi rosz fóldozást,
Adtanak csak kezemre.

76. Mindennap meg-kellett
Vakarnom a tőkét;
Másként nyak-csapást nyertem:
Azt sem múlattam-el,
Csirézt minden reggel
Meg-kelletett kevernem:
És a négy esztendő
Illyen hoszszas idő
Elhajtott róla engem.

77. Hivott edgy szappanos,
Bizony ez-is hasznos;
De azért nem szerettem,
Hogy csak házról-házra,
Útzáról útzára,
Hammat s fagygyat kerestem,
Azért oda hagytam,
Mert én azt nem szoktam,
Sőt igen szégyenlettem.

78. Mentem üvegeshez;
Azért kedvem ehez
Semmi-képpen nem vala,
Hogy mind télben nyárban,
Mint égő pokolban,
Tűznél dolgozik állva;
Ott sokká nem laktam,
Mert csak látogattam
Ha nékem való vólna.

79. Süveg csinálónál,
Tovább edgy hónapnál
Laktam semmi haszonért,
Ez ollyan mocskos mű,
Hogy még semminémű

[1]) Lúgos hamvas: vastag házi vászonból készült lepedő vagyis hamvas, melyben lúgzás alkalmával a hamut tartják.
[2]) T. i. nem ért fel.

Mocskosság ezzel nem ért; [2])
Borseprűért házhoz,
Jártam a kovácshoz;
Köszörű kő sárjáért.
80. Semmi vólt vólna ez,
Nálam jobb emberhez
E dolog hozzá illik;
Csak ez vólt előttem,
Tiszta nem lehettem,
Mert meg-mocskolt a festék:
Sőt a mit egy héten
Készítettek szépen,
Vasárnap azt megnyírték.
81. Ez a másik oka,
Hogy legények torka
Bortól nem vólt szárazon,
Vasárnap és hétfőn
Nem ültenek otthon,
Ittanak korcsomákon;
Hogy én kupát hajtsam,
S vasárnapot rontsam,
Az isten óltalmazzon.
82. Ugy mentem nyergeshez,
De az sem olly nehéz,
Hogy meg nem tanúlhatnám,
A lóding-csináló [1])
Mert nem alább való
Ennél, azt fel-találám,
Hogy sem mint ott legyek,
Nem tudom mit tegyek,
Én bizony oda hagyám.
83. Szita, rosta kötést,
Kosár, szatyor [2]) kötést,
Én soha nem próbáltam:
Sem a szakácsságot,
Sem a mólnárságot,
Mi izű, nem kóstoltam.
Gyólcsra való varrást,
És a tő csinálást,
Magamnak nem javalltam.
84. A puskapor törés,
És a kötél verés,
Nem tetszett általlyában,
Tégla csinálás-is,
Mert én a' felől-is
Olvastam bibliában,
Mikor az Izraël
Csinált nappal s éjjel
Sok téglát Egyptomban.
85. Olvassuk Mósesnek
Második könyvének
Egészen első részét,
Ha nem is egészen,
Bár csak egyenesen
Tizennegyedik versét:
A polyvás sár gyúrás,
És tégla-csinálás,
Melly nehéz légyen, tanít.

Közli BALLAGI ALADÁR.

[1]) Lóding a. m. lőpor-tartó; kurucz-világi históriás énekekben gyakran fordúl elő. Szenczi Molnárnál: «loding: Thecula pulveraria Sclopetariorum».
[2]) (Verantius): *Dict. qvinqve nob. lingv.* Venet., 1595: «Szatthyor: lat. Fiscella, germ. Korb, dalm. Kossara».

AZ ODYSSEA ELSŐ ÉNEKE.

Zengd Músa nékem a tapasztalt hőst már most,
Ki, feldúlva Tróját, az erős szent várost,
Bolyongva megismert sok embert s országot,
És türt a tengeren sok kínt, fáradságot, —
Csakhogy önnön éltét s társiét megmentse.
De hiába minden, el még sem érhette:
Mert önvétkük által maguk' elvesztették
A dőrék, hogy a Nap ökreit megették,
Hazatértök napját tőlük ez elzárja.
Zengj ebből nekünk most Zeus égi lánya.
Elkerülve már a többi a háborut,
A tengert, a nagy vészt, honába vissza jut.
De őt, ki nejét és honát ohajtotta,
A felséges Nympha fogva eltartotta,
Boltozatos, árnyas barlangjába zárva,
Az epekedő hőst férjeül kivánva.
Sőt hogy a leforgó évek már elhozák
A napot, a melyre rég elhatározák
Olympos lakói hazatértét neki:
A bajt még övéi közt sem kerülte ki;
Megszánták mind azok, Poseidont kivéve,
Ki folyton haragvék rá míg haza tére.
Az Aithiopokhoz ment ez, — kik ott laknak
A föld végén, s a kik ketté osztva vannak,
Egy részük keleten, másik nyugat felé —
Hol száz tulok s bárány áldozatát vevé,
Ott gyönyörködék a lakománál ülve, —
A többiek Zevsnél voltak összegyülve.
Emberek s istenek atyja ezekhez szólt,
Mert lelke a nemes Aigisthosra gondolt,
Kit meggyilkolt volt a nagyhirű Orestes,
Reá emlékezve szólt az égiekhez:
«Szörnyüség! Mily vád kél most az emberekben,
Hogy minden rosz magva bennünk istenekben;
Pedig őket épen az dönti veszélybe,
Hogy botorúl állnak a sors ellenébe.
Igy most is Aigisthos sors ellen, kevélyűl
Atrid hites nejét vette feleségűl
S megölte a férjet midőn visszatére,

Bár ismeré a vészt, mely lesujt fejére,
Mert hiszen megmondtuk neki jó eleve :
— Hermest, argosölő kémünket küldve le —
Ne merje a férjet láb alól eltenni,
És ne merje nejét feleségül venni,
Mert megboszulója Orestesből válik,
Ha felnő s atyai földje után vágyik.
Ámde Hermes szava szivébe nem hatolt,
Most pedig mindenért eléggé meglakolt!»
Kékszemü istennő Pallas szólt most ennek:
«Kronid atyánk, feje a fejedelmeknek,
Nagyon méltán fekszik már amaz vesztében,
S igy veszszen el bárki, ha ilyeket tészen.
Fáj szívem az okos hős Odysseusért,
Kit távol honától soká' sok keserv ért;
Azon a szigeten, melyet hullám övez.
— A tengernek épen közepén fekszik ez ; —
Erdős hely; egy nympha tart ott benne lakást,
Lánya Atlasnak, ki szerez romlást, bukást;
Ki az egész tenger mélyeit ismeri,
S a nagy oszlopokat egymaga emeli,
Mik a földet s eget széttartják egymástól.
Ennek lánya tartja a búsongót távol.
Ámitgatja folyton csábos beszédivel,
Azért hogy Ithakát, honát, feledje el;
Ámde Odysseus kész meghalni tüstént,
Csak láthassa hona felgomolygó füstjét.
Zevs! nem indítja meg ez végre szivedet?
Áldozattal neked nem-e kedveskedett
Az argiv hajóknál, téres Trója előtt?
Mért neheztelsz hát rá, ekénţ gyülölve őt?»
Felleggyüjtő Zeus szólt viszontag ekép:
«Minő szó hagyta el fogaid sövenyét?
Isteni Odyssevst hogy feledhessem én,
Ki észre felül áll a halandók nemén,
Ki annyit áldozott a halhatlanoknak,
Az isteneknek, kik a tág mennybe' laknak?
Csak a földet tartó Poseidon űzi még
Egyre, mert kiszúrta kyklopsának szemét,
Polyphémnek, a ki olyan mint egy isten,
Kinél a kyklopsok közt erősebb nincsen,
Fia Poseidonnak s Thoosa nymphának,

Sivár tenger ura' Phrokys leányának.
És bár a földrázó a hőst el nem veszti,
De csupán honához közel nem ereszti.
Tanácskozzunk hát most hogy haza kerüljön
Ő meg haragjával végre csendesüljön,
Mindünk ellenére úgy is ő egyedűl
Küzdeni nem tudhat, viszályba nem vegyűl.»
Kékszemű istennő Pallas szólt most ennek:
«Kronid atyánk feje a fejedelmeknek,
Ha minden istennek csakugyan az vágya,
Hogy eszes Odyssevs megtérjen lakába:
Küldjük el azonnal Ogygja szigetre
Argosölő kémünk Hermest, csak sietve,
Hogy a fürtös Nympha tudja mi gyorsabban
Végzésünket: — mert nem változunk mi abban, —
Kitartó Odyssevs legott haza térjen!
Rajta, hogy mielőbb Hermes oda érjen.
Én fiához megyek Ithaka földére,
Hogy buzdítsam s erőt helyezzek szívébe;
Hogy gyülésre hivja a hosszuhajúkat,
Az akhiv kérőket, s adja ki az útat, —
Kik egyre konczolják rest lábú juhait,
Sok tülkös ökreit és minden barmait.
Spartába s Pylosba küldöm őt majd onnét,
Atyja megtértéről hogy tudakozódjék;
Ha ugyan valahol valaki válaszol, —
S így dicsősége majd egész világra szól.»
Szólt s lábaira szép arany sarút kötött,
Mik viszik tengeren, s földön szelek között.
Izmos, erős, érczes, súlyos lándsát vett fel,
A melylyel leveri, kikre Zevs neheztel.
Olympos csúcsáról rohanva most leszállt
S Odyssevs udvarán a kapunál megállt.
Ércz-lándsa kezében, hasonlít Menteshez,
Egyik vendéghez, a taphi fejdelemhez.
S meglelé a dölyfös kérőket, — koczkáztak,
Ökrök bőrén ülve, melyeket levágtak.
Szorgoskodó szolgák s hirvivők ezenben,
Bort s vizet kevertek nekik edényekben,
Likacsos szivacscsal az asztalt lemosták;
Tálaltak, s a sok húst szeletekre osztták.
A hős Telemakhos vette előbb észre,

Ki a kérők közt ült, búra bút emésztve,
Vágyódva, hogy atyja megjő valahonnan
S a sok kérőt legott szétkergeti onnan;
Tiszteletet szerez otthon önmagának,
S parancsoló ura lesz háza tájának.
Látva őt egyenest a kapunak tartott,
Átallva, vendége, hogy soká megállt ott.
Hozzálép, kezet fog, lándsáját elvonja,
S megszólítva őt, e röpke szókat mondja:
«Üdvözlégy, szívesen fogadunk itt téged,
Evés után mondd el mire van szükséged.»
Igy szólva elől ment, Pallástól követve,
S mihelyt beértek a nagy fegyver-terembe,
Oszlophoz támasztá lándsáját amannak,
Hol atyja lándsái is nagy számba' vannak.
Zsámolyt hozva neki, karszékre ültette,
S a szép lenszőnyeget alá terítette.
Maga meg mellé ült, a kérőktől távol,
Hogy ment legyen *az* itt a lakzi zajától;
Nehogy a büszkék közt vacsorálni unja,
— S édes atyjától hogy kikérdezni tudja.
Ezüst medenczébe mosdó vizet merít
Egy némber, s melléjük mindjárt asztalt terít.
A tisztes gazdasszony hozza a kenyeret,
Tálalja szivesen a húst meg egyebet,
A szakács meg arany serlegeket hordott,
S a boröntő hirnök búzgón forgolódott.
A dölyfös kérők is bejövének nyomban;
Egymás mellé ülnek a székekre sorban.
A hirnökök vizet öntenek kezökre,
A szolgák kenyeret raknak elejökbe,
Ifjak a kancsókat italokkal töltik,
Hozzálátnak azok s az étkeket költik.
De enyhítve éhük' s szomjuk' másra vágynak:
Tánez, ének diszei a jó lakomáknak.
A hirnök kytharát nyújt Phemios elé,
Ki kénytetve játszik, s a dalt énekelé.
Telemakh Pallashoz fejét közel hajtja,
S fülébe súgja, hogy a többi ne hallja:
«Vendég, ellenedre lesz, a mit beszélek?
Csak zene érdekli ezeket meg ének;
Könnyű nekik, mert a másé a mit esznek,

Büntetlen' egy férfi vagyonából vesznek.
Kinek tán a földben porlanak csontjai,
Vagy hömpölygetik a tengernek habjai.
Hej! ha visszajőne, gyors lábra vágynának,
Mint bővében lenni aranynak, ruhának.
De most ő elveszett már szerencsétlenűl,
Nincs is már bizalmunk, hogy még visszakerűl,
Habár, hogy visszajő, bárki fia mondja;
. . . . Elveszett rá nézve a megtérés napja.
Nosza beszéld el most, ki vagy, honnan jöttél?
Hol van a te hazád, mi szülőktől lettél?
Milyen hajó hozott, beszéld el őszintén?
S hogy minő hajósok hoztak ide, szintén?
Kiknek, miféléknek vallották volt magok'?
Mert azt csak nem hiszem, hogy érkeztél gyalog.
Mondd el nekem azt is, hadd tudom meg tisztán,
Először jöttél most vagy voltál már itt tán?
Mert bizony megfordúlt sokszor sok vendég itt,
S jó atyám bővében ellátta vendégit.»
Kékszemű istennő Pallas szólt most annak:
«A miket beszélek, igazán úgy vannak,
Apám Ankhialos nekem, Mentes nevem.
Evező taphiknál vagyok fejedelem.
A sötét tengeren most ide hajóztam.
Temesából rézért fényes vasat hoztam.
Hajóm a városon kül a mezőn maradt,
A Rheitron partján, az erdős Neion alatt.
Vendégtársak vagyunk vele rég, elhidd ezt,
Elmenvén, megkérdhetd az öreg Laertest;
Nem jár a városba már többé, azt mondják,
A mezőn szenvedi sok fájdalmát, gondját,
Egyedül csak egy vén cseléd gondozza itt,
Ki, — ha a fáradság meglepi tagjait,
S alig vánszorog már gazdag szőlejébe', —
Ételt és italt is ez rak elejébe.
Most ide jövék, azt hallám, atyád itt van,
Pedig az istenek gátolják az útban.
Isteni Odyssevs él még, elevenen
Tartják vissza egyhol a széles tengeren,
Valami szigeten, mely a tengert iszsza,
Gonosz, vad emberek itt tartják őt vissza.
Hanem én most neked ímé megjósolom,

És hogy beteljesül, erősen gondolom,
Bár jós nem vagyok s nem értek jósjelekhez,
Istenek sugalma vezetett ezekhez.
Soká nem lesz távol már e naptól fogva
Édes honától, bár vaslánez tartja fogva.
Majd talál ő módot, hogy kimeneküljön
Találós eszével, hogy visszakerüljön.
De rajta, igazán add most értésemre,
Az ő fia vagy-e, ekkora létedre?
Mert hasonlitsz hozzá szemeddel, fejeddel,
Hisz egymáshoz gyakran járogattunk volt el,
Míg ő elhajózva Trójába nem került,
Hol Argos legjava a harczra összegyült.
Hanem azóta nem találkoztam vele.»
Az eszes Telemakh erre igy felele:
«Vendég! én elmondok mindént biz' igazán.
Hogy a fia vagyok, azt mondja jó anyám,
De magam nem tudom; hát ki is tudhatja
Öntapasztalásból, hogy ki volt az atyja?
Vajh boldog férfiu gyermeke lehetnék,
Ki birtokán nyúgton, békén öregednék.
Most a halandók közt legszerencsétlenebb
Fia vagyok, mondják: — minthogy ezt kérdezed.»
Kékszemű istennő válaszolt most ennek:
«Az istenek bizony nem adtak nemednek
Nemtelen származást, sőt nagyhirű véget,
Hogy ilyennek szüle Penelope téged.
Mondd: mit ülnek itt most, lakzit? vendégséget?
Mi nép ez itt? ugyan volt erre szükséged?
Mert nem közebéd ez, úgy tetszik énnekem.
Gőgösen lakoznak itt valamennyien.
S jóravaló ember ha ide beszólna,
A boszankodásra elég oka volna.»
Eszes Telamakhos szólt viszontag ennek:
«Vendég! tudd meg hát, mert kutatod, kérdezted:
Nagy bőség lehetett még ezen a portán,
Mikor itt volt ő is sors végzése folytán,
De más volt végezve a rosz isteneknél,
Kik lealázták őt minden embereknél.
Mert rám ilyen nagy gyászt még holta se vonna,
Hogyha bajtársai közt elesett volna
Trója népe közt vagy barátai mellett,

A hogy bevégezte a harczi küzdelmet;
Szép sirhalma volna az édes apának
És hírt nevet szerzett volna a fiának.
Most dicstelen ő, kit a vész elragadott,
Se híre se hamva, — csak keservet hagyott.
De korántsem csak ez oka a bánatnak,
Isteniuk más bajjal is meglátogatnak.
Dulikhion, Samos, s erdős Zakynthosban
A hány fejedelem és uralkodó van,
S a hány kormányozza a sziklás Ithakát,
Mind anyámat kérik, s a házunkat rontják.
Ő meg a gyülölt nászt se meg nem tagadja,
Sem az egész dolgot annyiba' nem hagyja.
Ők hát lakomáznak gőggel, agyonesznek,
S csakhamar engem is bizony tönkretesznek.»

Boszusan szólitja meg Athéne most ezt:
«Istenem, beh méltán várod te Ulyssest,
Bizony reá nagyon szükséged lenne itt,
Hogy e galádokra rátegye kezeit.
Mert ha most megjőve s sisakkal megállna
Az ajtóban, — s volna pajzsa meg dárdája,
Mint látám először nálunk poharak közt,
A mikor Ilostól Ephyrából megjött;
(Ott járt emberölő mérgeket keresve,
Hogy rezes nyilait velök megkenhesse,
De az nem adott, mert félt az istenektől,
Hanem adott atyám régi szeretetből.)
Ha a kérők között ekként megjelenne,
Beh rövid életük, beh bús nászuk lenne.
De mert csak istenek tudják fenn a mennyben,
Hogy boszút állani visszatér-e vagy nem;
Azért azt javaslom, gondolkozzál magad,
Mint tisztíthatod meg tőlük a házadat.
Rajta tehát figyelj most, vigyázz szavamra,
A hős akhivokból hivj gyülést holnapra,
Mondd meg akaratod mindnyájoknak nyilván
Tanukúl az égnek isteneit híván.
Mondd, hogy parancsolod, nem kéred, rendeled,
Hogy a kérők innen mind haza menjenek.
Ha pedig anyádat szíve férjhez vonja,
Atyja dús házába térni legyen gondja.
Ők rendezzék majd ott a nász sorát rendjét,

Adva kedves lányhoz illendő kelengyét.
Egy okosat neked is tanácslok, ha kell,
Húsz legjobb evezős hajódat szereld fel,
Indulj tudakozni, hahogy hírt hallanál
Távoli atyádról a föld lakóinál,
Vagy Zeus mondana valamit felőle,
Dicsőség a földre leginkább száll tőle,
Előbb Pylosba menj, Nestortól tudakozz,
Onnan meg Spartába szög Menelaoshoz,
Mert az ércz-pánczélos akhivok sorába'
Ez volt legutolsó, ki megtért honába.
Ha megtudod, hogy él és visszatérend ő,
Bár kínos, várj a míg lejár egy esztendő;
Ha meg azt hallod, hogy elveszett halottan,
Szeretett hazádba térj vissza legottan,
Emelj hantot, s áldozz illőn, ne szegényűl,
S engedd anyádat egy máshoz feleségűl.
Miután megtetted és teljesitetted,
Arra legyen gondja eszednek, lelkednek,
Hogy házadban miként öld meg a kérőket,
Csellel, avagy nyilván mint veszítsd el őket.
Nem is illő hozzád kicsinységet tenned
Ily korú létedre kis gyermekké lenned.
Hát a dicsőségről tudomást te nem vészsz,
Mit mindenki előtt szerezett Orestés,
Cselszövő Aigisthost hogy meglakoltatta,
Ki által elveszett drága édes atyja?
Úgy tégy —, mert nagyon szép, s nagy vagy, a mint látom,
Hogy az utókor is dicsérjen, barátom!
Én már gyors hajómhoz s társimhoz menendek,
Kik rám várva talán türelmetlenkednek.
Legyen pedig gondod arra, a mit mondtam,
Ne feledd megtenni a mit ajánlottam.»
Eszes Telemakhos szólt neki viszontag:
«Mindezt énnekem beh jóságosan mondtad,
Mint az atya szokott szólni gyermekével;
Igazán ezt soha se feledem én el.
De maradj még, bárha útad sietteted,
Hogy megmosakodva felüditsd szívedet,
Hogy drága s értékes ajándékot végy el,
— Igy indulj hajóra szíved örömével, —
Mely részemről kincsűl fog szolgálni néked,

Minőt kicserélnek baráti vendégek.»
Kékszemű Athene felelt neki újra:
«Ne tartóztass többé, vágyom már az útra,
Az ajándokot meg, mit szíved nékem ád,
Hogyha visszatérek, majd csak akkor add át,
— Szépet választva ki — majd hazamenőbe',
Méltó lesz pedig rád, a mit kapsz cserébe.»
A kékszemű Pallas eltünt e szavakra,
Láthatlan', röpülve, mint madár, magasra.
Ebbe pedig önte bátorságot, erőt,
S atyjára gondolt, inkább még mint az előtt.
Elámult, gyanítva, hogy isten volt nála,
És nyomban a dölyfös kérők közé álla.
Ezek egy nagyhírű dalnoknak örültek,
Csendesen hallgatva, a kit körül ültek.
Az akhivok gyászos megtérését zengte
Kiknek ilyen sorsot Athene teremte
Énekét meghallá fönt az emeletben
Ikarios lánya, Penelope menten,
S háza lépcsőzetén alájöve nyomban,
Két szolganője is követi őt nyomban.
A mint a kérőkhez ők eként lemennek,
Megállnak küszöbén a diszes teremnek;
Penelope arczát finom fátyol fedte,
Jámbor szolgálói ott álltak mellette,
Könyekre fakadva a dalnokhoz szóla:
«Isteni Phemios, más dalod nem volna....?
Tettéről istennek, avagy tán embernek,
Miket a dalnokok sokszor ünnepelnek,
No hát ím ezekből némelyiket zengd el,
Ők pedig hallgatva, igyák a bort renddel.
De a bússal hagyj föl, kinozza szívemet,
Hisz a gyász leginkább sujtola engemet;
Mert oly férfi után epekedem vágyva,
Kinek híre elhat Argosba, Hellasba.»
Eszes Telemakhos válaszola ennek:
«Édes anyám, ugyan miért elleneznéd,
Hogy a kedves dalnok csak azt a dalt kezdi,
Melynek zengésére őt a szíve pedzi?
Ő nem oka, Zevs az; ki sorsunk úgy méri
Mindünkre egyenként, a mint tetszik néki.
Ennek a dalnoknak se bűne akkor hát,

Hogy eldalolja a danaok balsorsát ;
Mivel az olyan dalt dicsérik meg épen,
Mely egészen új a hallgatók fülében.
Legyen bátorsága szívednek lelkednek,
Tűrő hallgatója hogy légy az éneknek ;
Mert megtérte napját nemcsak ő veszté el,
Bövölködik Trója sok másnak vesztével.
De most a szobádba távozzál el innet,
Láss a te dolgodhoz, a mi téged illet,
Guzsalyt, szövőszéket ottan felkeressed,
Szolgálóidat a munkára vezessed.
Szólásra bárkinek van itten adva jog,
Nekem leginkább, ki e házban úr vagyok.»
Amaz hát fölmegyen ismét a lakába,
Mert igazat látott fiának szavába'.
Ott hős Odyssevsért tovább siránkozott,
Pilláira Pallas míg álmot nem adott.
A kérők csak zúgtak az árnyas teremben,
Eszes Telemakh szólt hozzájok ezenben :
«Anyám kérői ti, kiket fed gőg mázza,
Mulassunk csendesen, vigan lakomázva ;
Szép az olyan dalnok dala, mint ez itten,
Ki hangjára nézve olyan, mint egy isten,
Reggel meg gyülésbe jertek el mindnyájan,
Hogy eltávozástok nyiltan megkivánjam.
Lakomátok helyét máshová tegyétek,
Fölváltva egymásnak jószágit egyétek.
De ha hasznosabbnak és jobbnak látjátok
Csak egyét pusztítni : ám pazaroljátok :
Én pedig kérem az ég minden lakóját,
Hogy vesztetek által mindezt megtorolják.»
Szólt. Azok mérgükben föl nem érik észszel,
Nekik szólni hogy az ily bátran merészel.
Evpeithes fia szólt Antinoos erre :
«Bizony az istenek tanítnak ilyenre,
Ők tanítnak, hogy légy irányunkban kevély,
Hogy ilyen gőgösen, s vakmerően beszélj.
Vajha Zevs — bár ősi jogod van is hozzá —
Hogy itt király lehess, soha el ne hozná.»
Eszes Telemakhos szólt viszontag ennek :
«Vajjon a mit mondok, nem tetszik kedvednek ?
Szívesen veszem, ha Zevs nékem ilyent oszt,

Vagy azt hiszed, ez a földön legnagyobb rosz ?
Királyságot nyerni, nincs abba' rosz semmi,
Nagyobb tiszteletben gazdagabbá lenni.
De az akhivokból van más nemes is még
Ithaka szigetén vének s ifjak ismég.
Legyen hát nékiek itt a főhatalmok,
Ha valóban meghalt Ulysses a bajnok.
De úr maradok én házam tája fölött,
Mit ő szerze nekem sok küzdelem között.»

Polybos fia szólt Evrymakh most ennek :
«Nem lehet azt tudni, csak az isteneknek,
Hogy ki lesz királya majd az akhivoknak,
De tartsd meg jószágid s légy ura azoknak.
Ne is jöjjön olyan, ki téged elüldjön
Jószágidból innét, mig nép lesz e földön.
De mostan barátom, kérdeznélek téged,
Kicsoda, micsoda volt az a vendéged ?
Merről került ide, mi országból, honnan ?
Melyik nemzetségből ? honi földje hol van ?
Érkező atyádról hozott tudósítást ?
Hitelre adott pénzt, követelt, vagy mi mást ?
Nem is ismerkedve, nagy szaporán ment el,
Pedig arczát nézve nem volt silány ember.»

Eszes Telemakh így adott feleletet :
«Evrymakh, biz atyám megtérte elveszett,
Nem hiszek már hírnek, se a hírvivőnek,
Akárhonnan hozzák, akármerről jőnek.
A jóslat se bánt, hogy mi, mikép, miért lesz,
— Mit anyám, jóst híván a házába, kérdez. —
Az a jövevény meg azt mondá magáról,
Távoli vendégem, még édes atyámról,
Ankhialos fia, és Mentes a neve,
Evező táphiknak ő a fejedelme.»

Igy szólt Telemakhos, de titokban lelke
Az égi istennőt Pallast felismerte,
Azok meg a tánczot, s éneket keresték,
S újjongva mulatnak, bevárva az estét.
Mihelyt a sötét éj hozzájok érkezik,
Otthon lefeküdni elmegyen mindenik.

Telemakhos pedig a hol az udvarban
Magasan épített hálószobája van,
Honnan tág kilátás nyilt távoli földre,

Ott ágyába feküdt, de sokat tünődve.
Mellette fáklyát vitt jó Evrykleája,
— Peisenorid Opsnak lánya — hű dajkája,
Kit a vén Laertes vásárolt hajdanta,
A hajadonért húsz ökör árát adta,
Mintha feleségét, a lányt úgy szerette.
De érette nejét sohase sértette;
Telemakh kiváltkép szerette lakában,
S az is nevelte őt kis gyermek korában.
Kinyitá az erős teremnek ajtóját,
S nyomban levetette szép puha ruháját,
S az eszes vén asszony kezeibe dobta,
— Ez meg kitisztítván szegre akasztotta
Nem igen messze a jól átfúrt ágy mellől,
S aztán eltávozott a hálóteremből
Át az ezüst gombos ajtón: — betette ezt,
Azután a szijjal rátolta a reteszt. —
Majd puha ágyában egész éjjel ébren,
A Pallas javallta út forgott fejében.

Boros Gábor.

Petőfi: «Reszket a bokor mert...» ó-izlandi nyelven:

Reynirunnr reidhast til,
Reifr fugl settisk thar eptir;
Hjarta mér hrædask ok.
Nú í hug mér komttú,
Thú minst, sólhvit maer,
Mestr jarknasteinn heimrs.

Vegr órór vexir til,
Védhir máské thrungt of strandir;
Svárr sefi ok hjarta mér
Svá fyllir, ávallt fleiri.
Holdok hjarts thú em mér!
At heldr thú ert födhur né módhur.

Getr thú thess, bjőrt mey,
Fyr lőngu thviat saman várum,
Unnir mér, vár í ióli, —
Nú álídhar kalt bjaznótt.
At thú né mér ant,
Enn sem fyrr, lífdhu heill!
Ef ant af heilum hug mér,
Heillari mun lifdhu enn sem fyrr!

Dr. Wlislocki Henrik.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. **Kritische und paläographische Beiträge zu den alten Sophokles-Scholien** von *Peter v. Pappageorg.* Leipzig, 1881.
2. **Ueber Taktgleichheit in der antiken Metrik,** mit besonderer Rücksicht auf den Dochmius von Dr. *Albert Vogelmann.* Stuttgart 1877. (A «Festschrift zur Säcularfeier der Universität Tübingen» 39—50. lapjain).
3. **Zur griechischen Dialektologie.** I. Bemerkungen zur Dorischen Accentuation. II. Die Excerpte περὶ διαλέκτων, namentlich in Bezug auf die Abschnitte περὶ Δωρίδος von *Richard Meister.* Göttingen, 1883.
4. **Eclogae poetarum graecorum scholarum in usum** composuit *Hugo Stadtmüller.* Leipzig. 1883.

A Sophoclesre vonatkozó scholionok legutolsó és legjobb kiadása Elmsley, Gaisford és Dindorftól jelent meg Oxfordban és Lipcsében két kötetben (Scholia in Sophoclem. 2 voll. Vol. I. ed. Elmsley, cur. Gaisford. Oxon. 1825 és Lipsiæ 1826. Vol. II. ed. G. Dindorf, Oxon. 1852). Az első kötet a régibb, a második az újabb és a Triclinius-féle scholionokat adja. Az újabb scholionok és a Triclinius félék kitünő kiadóra akadtak Dindorfban, de a régiebbek az Elmsley-féle kiadásban (melyet Elmsley halála után Gaisford rendezett sajtó alá) annyira hemzsegnek a sok hibától, hogy hasznukat alig lehet venni. Mivel e bajon Dindorf se segitett véglegesen, ki a második kötetben «Annotationes ad vetera scholia» czím alatt az első kötetnek igen számos helyét megjavítja, *Pappageorg* a régi scholionokat fentebb említett munkájában tanúlmánya tárgyává tette. Könyve két részre oszlik. — Az elsőben (1—39. ll.) mindenekelőtt Elmsley kiadásával foglalkodik, melynek hiányait a következőkben állapítja meg: 1. egyes szavak írásában nagy hanyagságot tanusít: 2. az interpunctio tekintetében nagy zavar uralkodik; 3. sok helyütt a scholionok nem az igazi kifejezésekre vagy verssorokra vonatkoznak; 4. a kézirat lectiói hibásan vagy hiányosan vannak reproducálva: 5. semmi törekvés se mutatkozik arra nézve, hogy a szöveg a kritika törvényei szerint megigazítva adassék (2—5 ll.). Mindezen hiányokat példákkal is illustrálja Pappageorg. Azután behatóan vizsgálja a Laurentianus G. codexet (mely az Elmsley-féle kiadás alapját képező Laurentianus L. után a legbecsesebb) és számos példával kimutatja annak a Laur. L.-el szemben mutatkozó számos hibáit és egynehány előnyeit. Hibája, hogy sok helyt mutatkozik a szövegnek áthelyezése, összeolvasztása vagy kihagyása, melyek néha a leghihetetlenebb corruptelákban mutatkoznak (6—12. ll.); előnye, hogy több helyütt a helyesebb lectiót adja, vagy olyan scholionokat nyújt, melyek a Laur. L.-ben egyáltalában véve hiányoznak (13—23 ll.). Itéletét a Laur. G.-re nézve abban foglalja össze,

hogy az a Laur. L. szövegének megigazításánál használható ugyan, de a legnagyobb elővigyázattal (6-ik l.); egyszersmind oda nyilatkozik, hogy ajánlatos volna a Laur. G.-nek azon scholionjait, melyek valószinüleg régiek, és melyek nem egészen értéktelenek, a régi scholionok egy új kiadásához mellékelni «Excerpta ex G.» czímmel (21-ik l.). Constatálja ezután Pappageorg a Laur. F. és H. codexek hasznavehetlenségét (23-ik l.) és fölemlíti röviden L. Lange-nek Giessenben (1866—1870-ben) megjelent «Specimina»-it, melyekben a Codex Lobkowicianus variansai teljesen össze vannak állítva: ezeket is nagyrészt hasznavehetleneknek tartja, ámbár hogy a kiadó (Lange) sokszor ezeknek ad elsőbbséget (23—24. ll.). Miután így kimutatta, hogy mennyire nyújthatnak segédeszközt a régi scholionokat tartalmazó ránk maradt codexek a Laur. L.-ben levő legjobb scholion-szöveg megigazítására, áttér azon segédeszközök megbeszélésére, melyeknek előteremtése magától az illető kiadótól függ. Két ilyen segédeszközt említ: Az egyik annak szemmel tartása, hogy a költőnek minő szövegét tartották szemük előtt a scholiasták (24—31. ll.); és e tekintetben arra a kedvezőtlen eredményre jut, hogy a magyarázók a legtöbb esetben a Laur. L. hibás lectióira voltak tekintettel (31. l.). A másik segédeszköz a scholiasták nyelvének (melynek főbb sajátságait ki is emeli) beható tanulmányozása (31—38. ll.). — Tanulmányának második részében (40—84 ll.) Sophocles hét tragoediájára vonatkozó számos scholion szövegét javítja. Záradékul egy index több író (Eurip., Hesych., Hom., Plut., Soph., Suid.) tárgyalt helyeinek sorozatát adja.

A második helyen említett értekezésben *Vogelmann* az antik metrikában uralkodó tactus-egyenlőség elve mellett harczol (a mi külömben egy kettőnek ellenvetésétől eltekintve, úgyszólva általánosan el van fogadva), és ennek bebizonyítására Cicero Orator-jának egy helyét használja föl, melyben a próza, illetőleg szónoklat és a költészet rhythmusa között való külömbség tárgyaltatik (41—44. ll.). Vogelmann ezután kifejti, hogy nemcsak az antik indulókban (különösen a katonaiakban) és prosodiá-kban (templomokhoz és oltárokhoz való menet közben énekelt dalokban), hanem az antik tragoedia kimért és komoly táncz kiséretében (melyet a menuettel és francaise-zel hasonlít össze) előadott kardalaiban is minden kétségen kívül tactus-egyenlőség uralkodott (44—46. ll.). — A dochmiusról (⏑ — — ⏑ —) szólva kifejti, hogy a tactus-egyenlőség elvét szem előtt tartva, eleinte fölütéssel ellátott 4/4-es tactusnak (⏑ | — — ⏑ —) tartotta, később azonban elfogadta Brambach nézetét, ki azt metrikai munkáiban igen helyesen 9/8-os (illetőleg három 3/8 os) tactusnak veszi, melyben azután az első 3/8-os lábban az erős tactusrész (a lábbal való lépés) a rövid szótagra, a másik két 3/8-osban a hosszú szótagra esett (⏑ — | — ⏑ | — ⏑): és ez adta meg a dochmius rhythmusának azt a külö-

nös egyenetlenséget, melynél fogva az különösen a szenvedélyek festésére szolgálhatott. Egy 17-ik századbeli Siciliano-ban (olasz tánczban) és egy Fandango-ban (spanyol tánczban) is hasonló rhythmus látható.

Meister két tanulmány-csoportot közöl a dór dialectusról. Előzője ez azon munkának, melyben Meister az Ahrens-féle könyv [1]) dór dialectusról szóló részét új feldolgozásban fogja adni.[2]) Meister, kinek az æol dialectusról szóló kitünő munkáját (l. a 2-ik jegyzetet) a külföldi kritika a legnagyobb elismeréssel fogadta, szintén (mint ma már mondhatni Németország majdnem minden kiváló tudósa) az új-grammatikusok elveit vallja és az első tanulmány-csoportban több nyelvi jelenséget az *analogia* (értelem-rokonság, psychologiai momentum) alapján igen egyszerűen (mert egyszerű az igazság mindig) és meggyőző erővel magyaráz.[3]) Az első tanulmány-csoportban a dór ékezés következő pontjait

---

[1]) De graecae linguae dialectis. Scripsit Henricus Ludolfus *Ahrens*. Liber primus. De dialectis aeolicis et pseudoaeolicis. Gottingae apud Vandenhoeck et Ruprech. MDCCCXXXIX. Liber secundus. De dialecto dorica. Gottingae apud Vandenhoeck et Ruprecht MDCCCXLIII.

[2]) Meister Ahrens egész munkájának új kiadásán dolgozik, mely a következő czímmel fog megjelenni: Die griechischen Dialekte. Auf Grundlage des Werkes: «De graecae linguae dialectis edidit Ahrens» neu bearbeitet von Richard *Meister*. Az egész munka négy kötetből fog állani, eddig csak az első jelent meg: Erster Band. Asiatisch-aeolisch, boeotisch, thessalisch. Göttingen. Vandenhoeck und Ruprecht. 1882. VIII, 310.

[3]) Igaz ugyan, hogy a mennyiben nem képzelhető semmiféle nyelvi alak keletkezése a «lélek» (ψυχή) tevékenysége nélkül, ilyen értelemben nem csak egyik vagy másik, de minden nyelvi alak megalkotása «psychologiai momentumon» alapszik. Ha azonban megfigyeljük pl. a τιμάομεν-ből keletkezett τιμῶμεν-t, azt fogjuk látni, hogy az άο-ból való ῶ megalkotásánál a lélek tevékenységét a hanganyag minősége, a *természetiség* (φύσις) indítja meg: tehát az ῶ természetesen psychikai tevékenység keretében, de hangtani törvény, szóval: *physiologiai momentum* alapján keletkezik az άο-ból; és ha szemügyre vesszük a πολιταο-ból keletkezett πολίτου-t, azt fogjuk észre venni, hogy az ου nem a hanganyag minősége, nem a természetiség alapján keletkezett az αο-ból (mert hiszen akkor az αο-nak a hangtörvény alapján ω-vá kellett volna válni), hanem keletkezett azon *értelem-rokonság* alapján, mely az α és ο tövü «masculinumok» között létezik: tehát az ου az αο-ból nemcsak hogy a psychikai tevékenység keretében alakul, hanem maga a psychikai tevékenységet megindító erő (t. i. az értelem-rokonság, analogia) is psychikai, szóval: a πολιταο-ból keletkezett πολίτου tisztán *psychologiai momentum*-nak köszöni létét. Ilyen értelemben, tesznek külömbséget az új-grammatikusok a physiologiai és psychologiai momentum között. — Másképen áll a dolog a mondatbeli kategoriák keletkezésénél annyiban, hogy t. i. ott nemcsak az értelem-rokonsági (analogiai),

tárgyalja: 1. Az attikai nyelvjárásnak azon ékezési szabálya, hogy a természeténél fogva hosszú végelőtti szótag rövid végszótag mellett csakis properispomenon lehet, nem volt érvényben, mert találunk így ékezett szavakat: παίδες, αἴγες, γυναίκες, Πάνες, φώτες, χείρες, νάες, πτώκας, θώας, Τρώας. Meister ezen jelenséget, miután Ahrens, Cauer és Schubert erre vonatkozó magyarázatait megczáfolja, abból magyarázza, hogy a dór nyelv a nom. sing. accentusát a ragozásban megtartani törekedett, vagyis hogy az egyes eset-alakok a nom. sing. analogiája szerint ékeztettek; és erre vonatkozólag a szabályt úgy formulázza, hogy a harmadik declinatióhoz tartozó dór oxytonák, a nom. sing. ékezete megtartásának szabályát követve, az acc. singularisban és a nom. és acc. pluralisban mint paroxytonák szerepelnek (4-ik lap). 2. Azt a tényt, hogy az αν végzetű dór tulajdonnevek (pl. Ἀλκμάν) άων-ból összevont többes genitivusa oxytonon (ámbár hogy a többi ᾱ tövüek többes genitivusa a dór nyelvben is perispomenon), Meister, megczáfolva Misteli véleményét, az άν végű nem összevont tulajdonnevek (pl. Τιτάν, Ἀζάν, Αἰνιάν) ékezetének analogiájából magyarázza (4 ik l.). 3. Hogy a dór nyelvben bizonyos igéknél az αι végzetű inf. aoristi a természetnél fogva hosszú végelőtti szótag daczára paroxytonon, szintén az analógia kifolyása (4—5. ll.). 4. Cáfolva Ahrens, Misteli, Cauer és Schubert állításait, igazat ad Meister a régi grammatikusok arról való egyhangú és minden kétséget kizáró bizonyságának, hogy a dór nyelvben az összevont medialis futurumoknak αι-ra végződő alakjai perispomenák voltak. Ezen alakok t. i. egyszerüen a hangtani törvények szerint ékeztetnek, és ezeknek ékezési modját követik az összevont medialis praesensek is (5—8. ll.). — A második tanulmány-csoportban Meister a külömböző kéziratokban előforduló περὶ διαλέκτων czimű excerptumoknak περὶ Δωρίδος czímű részeivel foglalkodik, és kimutatja, hogy valamint a περὶ αἰολίδος részben, úgy itt is az összes excerptumok egymással közel rokonságban állanak és három excerptum-családot képeznek; azután megállapítja, hogy minő codexek minő excerptumai tartoznak az első, második és harmadik családhoz; végül megjegyez egyet mást az excerptumoknak Aldus Manutius által eszközölt kiadásáról, valamint Constantinus Lascaris ἐπιτομή czimű görög dialectusokkal foglalkodó munkájáról.

---

hanem a «logikai» momentum is psychikai tényező, és mint ilyen teljes joggal szintén «psychologiai» momentumnak nevezhető el. Mindezekből tehát az következik, hogy az új-grammatikusok a «psychologiai momentum»-féle «elnevezést» nem egészen helyesen alkalmazzák annak megjelölésére, a mit igen helyesen irányuk egyik főelve gyanánt vallanak, hanem hogy találóbban lehetne azt *analogiai momentum*-nak vagy egyszerüen *analogiá*-nak mondani.

Stadtmüller egy rövid præfatio és adnotatio critica után szemelvényeket ad külömböző görög költőkből; mindenik költőt rövid tájékoztató bevezetés előz meg; a lyrai metrumoknál a syllaba longa longior nemcsak a schemában, hanem a szövegben is ki van emelve az által, hogy az illető szótag egyszerű vagy kettős magánhangzói kövér betűkkel vannak nyomatva, különösen figyelemre méltó azonban a könyvnek két függeléke, melyeknek elsejében («Explicantur Eclogarum vocabula et formæ, de quibus in minoribus lexicis grammaticisve ad discipulorum usum adcommodatis non exponitur») az eclogáknak azon szavai magyaráztatnak, melyekre nézve az iskolai szótárak vagy grammatikák nem adnak felvilágosítást; másikában («Dialecti Aeolicæ et Doricæ leges primariæ formæque difficiliores explanantur») az æol és dór nyelvjárás főbb sajátságai vannak összeállítva. Tudtunkkal ez a két nyelv sajátságainak iskolák számára való első rendszeres összeállítása, mert a Buchholz és Stoll-féle Anthologiákban csak egyes részletek fordulnak elő, és Fritzsche[1]) csak Thecoritus dialectusát adja. De Stadtmüller összeállítása nem egészen kifogástalan; mindenekelőtt föl akarjuk említeni azt, hogy nem emeli ki mindig pontosan, hogy mi tisztán æoli vagy dóri, és mikor esik össze az æol vagy dór alak a többi dialectusok alakjaival. A következőkben, csak a szemelvényekben adott anyagra lévén tekintettel, összeállítjuk a hiányokat, melyek igaz hogy nagyobb részt minutiosus dolgok, de a philologiai acribia szempontjából még sem helyeselhetők. Az æol dialectus összeállításában a következők hiányoznak vagy hiányosak: ττ áll τ helyett: ὄττι e h. ὅτι; nemcsak az -ος hanem az -ης végű σ tövü szók gen. singularisa is ευ-t mutat ου helyett (l. a 11-ik §. 1-ső és a 27-ik §. 2-ik pontját); az anyagot jelentő -εος, -εα, -εον végzetű mellékneveknél az -ειος, -εια, -ειον végzet epikai (l. a 15-ik §. 1-ső pontját); hogy πέμπε-nek (= πέντε) plur. genitivusa is van (πέμπων), azt ki kellett volna emelni a számneveknél; ι áll ο helyett: Βύκχις e h. Βάκχος; σ áll σσ h.: πίσυρες e h. τέσσαρες; σσ áll ϑ helyett: βυσσός e h. βυθός; a ζ δι helyett Homerusnál is előfordúl; ω áll ι helyett: πώνην e h. πίνειν; az -αω végű igék néha -εω-ba mennek át mint Herodotusnál és a dór nyelvben; az æolok azon szokását, hogy a verba contractták rendesen a -μι végüek módjára ragoztatnak (36. §.), Theocritus is követi (lásd az 59. §. 4-ik pontját); π áll μ helyett: πεδά e h. μετά; δ áll τ helyett: πεδά e h. μετά; ὦν áll οὖν helyett, mint az ionoknál és dóroknál. A dór dialectusnál ezeket a hiányokat vettük észre: Ámbár hogy Meisternek föntebb ismertetett dór ékezésre vonatkozó kutatásai jóval előbb jelentek

[1]) Theokrits Idyllen. Mit deutscher Erklärung von Ad. Th. Hermann *Fritzsche*. Zweite neu bearbeitete Auflage. Leipzig, Teubner. 1869.

meg Stadtmüller könyvénél, még sinosenek értékesítve azoknak eredményei; ε áll α helyett: θαῆσθαι (θαέεσθαι-ból) e h. θεᾶσθαι (θεάεσθαι-ból); θ áll σ helyett: τεθμός e h. θεσμός; τ áll θ helyett: τεθμός e h. θεσμός; ᾶ áll ᾱ helyett: θύρᾶς e h. θύρᾱς; σθ áll θ helyett: λασθῆμεν e h. λαθέσθαι; σθα áll σι helyett a főidők ind. act. sing. 2-ik személyében: ποθόρησθα e h. προσορᾷς; ᾶ áll ω helyett: πεινᾶντι e h. πεινῶντι; σσ áll σ helyett: ἐσσῇ e h. ἔσῃ; ς áll ν helyett: ἧς e h. ἦν, ἧμες e h. ἦμεν; αι áll α helyett: χαλάξαις e h. χαλάσας; αο-ból összevonás útján lesz α: ᾶ; ἇος-ból = ἕως. Ha olyan alakot is fölvesz a szövegbe mint σίξα (Theocr. 6, 29), mely Ruhnken conjecturája σίγα helyett, akkor azt magyarázni is kellene a glossariumban.

Dr. PECZ VILMOS.

KEOSI SIMONÍDÉS GYÁSZVERSEI.

(Bergk. Poett. lyr. Gr.[4] szerént).

90. Az euboiai győzőkre.

Dirphys bérczei közt hullt vérünk. Euripos öblén
Szép sírhantot emelt állami pénzen a nép.
S méltán! Ifjukorunk tavaszán ragadott el a végzet,
S hősileg elvártuk a csata bősz viharát.

91. A marathoni győzőkre.

Hellenekért harczolt Marathonban athéni görögség;
Díszes perzsáknak porba tiporta hadát.

92. Thermopylai.

Itt harczolt a Pelops szigetéről négyezer ember:
Háromszor tizezer áll vala szembe velök.

94. Megistias jós sírjára.

Itt nyugszik nagyhírü Megistjás. Médek ölék meg,
Amikor átlépték Spercheios folyamát.
Megjóslá a jövő veszedelmet biztos igékkel,
S mégse hagyá cserben Spárta vezérfiait.

Ford. FINÁCZY ERNŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1. **Pindaros győzelmi dalairól.** Irta *Maywald József.* (A kegyes tanítórendiek budapesti főgymnasiumának értesítőjében.)

A verejtékes munkával járó élvezet nincsen inyére többé könnyű librettókhoz szokott közönségünknek. Évekig tanulmányozni a művészet valamelyik remek alkotását, visszakövetni az írót a szavak fonalán a lélek műhelyébe, elemezni a költő szívének dobbanását, megtapintani üterét, megérteni egyéniségét annak minden erényeivel és botlásaiban is csodálandó hibáival, felfogni azt a bizonyos ‚körniger Tiefsinnt', melyet rejteget: mindez mai napság már divatját múlta. Magas szempontok ritkák, mint a fehér holló. Vagy a felületesség lapos talaján kúszunk, vagy a másik szélsőségbe esve, bonczoló asztalra fektetjük az írót, s azt hiszszük, hogy ha minden kicsiny szavát megmérjük, latolgatjuk, tudóskodva szétszedjük, mindent megtettünk. A költői genius termékeit szűkkeblű elméletek Prokrustes-ágyaiba beléről szorítani, hiába, nem lehet!

Azon írók egyike, kik a legfurcsább bánásmódban részesültek mindenha, Pindaros. S ha először közeledünk az ó-kor e különös alakjához, nagyon is értjük, hogy ezt a végletekig tömör nyelvet, ezeket a látszólag nyakatekert inversiókat, melyek kifigurázzák minden tisztességes grammatika hüvelybe bujtatott tételeit, hogy ezeket a merész gondolatszökemeket, összefüggés nélkül szűkölködő gondolathalmazokat, a képek, figurák, tropusok, mythosi vonatkozások ezernyi chaosát sokan nem élvezhetik.

S mégis minő szellemet ismerünk meg Pindarosban, ha nem restelljük a gondot, melyet rejtélyszerű költészetének megfejtése okoz, ha nem kiméljük az időt, mely megértéséhez szükséges! A pindarosi exegesis igen sokat köszön Németországnak. Sokat különösen részletkutatások dolgában. Ha csak egy futólagos tekintetet vetünk Boeckh colossális munkájára, Schneidewin commentárjára, fogalmat alkothatunk magunknak a német szorgalomról. S hány kisebb értekezés jelent meg csak az utolsó évtizedben, mely mind amennyi apró kérdések felderítésével foglalkozik.

De amily roppant anyagot hordtak össze ilyeténkép a németek, oly határozott kárára vált mindez Pindaros igaz egyéniségenek aesthetikai méltatására. Milyen tehát az a görög óda? S ennek válfaja a győzelmi dal? A zsidó hymnus, a latin egyházi ének, a modern ódaköltők, egy Klopstock, Platen, Berzsenyi, Leopardi, Victor Hugo és mások minő szempontokat adnak a kezünkbe, melyeknek Pindaros megítélésénél hasznát vehetjük? Hogy érzett, hogy gondolkozott, hogy élt, cselekedett

Pindaros? Mik voltak erkölcsi motivumai? Minő viszony áll fenn költészete reflexiós és közvetlen érzésből fakadó elemei közt? Ilyen és hasonló kérdések plasztikusan kifejezve eddig nem voltak,

Mi ennek az oka? — Az, hogy a philologusok közől sokan, elég rosszúl, kasztszerűleg elkülönítik magokat, hogy anomaliának, ízetlenségnek, szentségtörésnek bélyegeznek minden oly törekvést, mely *általános* irodalmi szempontokból igyekszik az ókori irodalmat is méltányolni. Miért ne lehetne Homerosról, Aeschylosról vagy akármelyik más ó-kori íróról is olyanfajtájú könyvet írni, mint a minő teszem Gyulainak Vörösmartyról írt könyve? Avagy Aeschylosnak nincsen lelke, érzése, erkölcsi és költői egyénisége?

Minapában kezembe akadt a budapesti kegyesrendi gymnasium ez évi értesítője, melyben Maywald úr értekezik Pindaros győzelmi dalairól. Tehát csakis magukról a győzelmi dalokról? Úgy látszik; mert az értekezés végén azt igéri nekünk az író, hogy a költő egyéniségéről, korának szelleméről s a költemények külalakjáról máskor fog szólni, bár nehány sorral felebb azt mondja: «Czélunk volt Pindaros *költészetének* képét vázolni.» Hogyan? Költészet és költői egyéniség külön? Külön a test, külön a lélek? Külön az okozat és külön az ok? — Mi úgy képzeljük a ‚költészet' szót, hogy a ki azt vizsgálja, kifejti a műből az alanyt, a tartalomból a magot, a tükörképből az individuumot! Vagy az értekezésre szánt 48 oldal nem volt elégséges minderre?

No de ne gáncsoskodjunk! Hiszen nyilvánvaló, hogy M. úr csak a költemények tartalmáról és szerkezetéről óhajt szólni!

Nincsen ennél nehezebb feladat! Pindaros ódái mind ugyanazon gondolatkörben mozognak: győzőt magasztalni, ez a feladat. A magasztalás mikéntjét a hagyomány útján kifejlődött tethmos szabja meg. Hogy ismertessük már most meg a művelt ember előtt — mert hisz a tudomány közkincs, melyet minden okos embernek meg kell értenie, — mondom, hogy ismertessük meg e számtalanszor ismétlődő, de mindig új és új árnyalatban feltünő gondolatcsoportot? Erre nem elég, hogy elmondjuk sorban költőnk ódáinak tartalmát (ki bírná ezt elolvasni modern prózában?), az sem elég, hogy bőven idézzük a költő szövegét: mindkét esetben nem kerüljük el az unalmasság vádját. Pindaros költeményeinek tartalmi előadására nincs más mód, mintha azokat bizonyos eszmék vagy uralkodó szempontok köré csoportosítjuk. *Iról fejlődésről* Pindarosnál nem lehet szó: költészete a világnézletnek ugyanegy forrásából fakad legrégibb költeményeitől kezdve mindegyik további alkotásában: művei nem tükröznek vissza belső lelki küzdelmeket, forrongó, sajgó, hullámzó kedélyállapotokat! Költői periodusai neki nincsenek.

Ha tehát belső szempontjaink nincsenek, vannak tán külsők, melyek a tartalmi előadást elősegítik?

Bizonyára vannak. Már maga a költő élete, bármily fogyatékos a reá vonatkozó hagyomány, némi támogató pontokat látszik szolgáltatni egy oly keret megalkotásához, melybe a költő műveinek taglalása is beléillik. Hát még a történeti események háttere! Hát az ódák helyi vonatkozásai! Maga a szerző által is idézett és derekasan felhasznált Mezger is mi szépen osztályozza az ódákat: Hieron és köre. Theron és köre. Arkesilas. Thessaliai ódák. Bœotiak. Athéni ódák. Aeginaiak. Vegyesek.

Az értekezés szerzője ugyancsak czitálgatja Pindarosát. Ismeri is a költőt külsőleg. Tudja, hogy hol mit mond; érti a módját, hol kell a távolból vett czélzást is felhasználni. De ez még nem elég. Valaki könyv nélkül elmondhatja az egész Horatiust, le is fordítja, tudós apparatussal interpretálja: s szerzőjét még sem érti. E század elején nálunk is Magyarországon így művelték a classicai literaturát: csodálták (de ritkán közvetlen hatás folytán), dicsérték (legfölebb a szép külalak miatt), idézték az élet legkülönfélébb mozzanataiban: s igazán, mélyen, valójukban még sem értették.

Ehhez ugyanis két dolog okvetetlenűl szükséges. Egyik az, hogy az ember évek hosszú során keresztűl mindent, a mit olvas, hall, lát, szemlél, tapasztal, írójának vagy költőjének szempontjából olvasson, halljon és tapasztaljon. Értem azt, hogy az illető író az ember egész gondolatkörét megtelítse.

Szükséges továbbá (s nem tudom, vajjon nem-e ez a fontosabb), hogy *általános irodalmi szempontjaink* legyenek. A classicus philologus, bárminő jól véli ismerni az egész régi életet és annak minden szellemi nyilvánulását, mégis csak akkor fogja igazán ismerni, ha a modern irodalmakban is van tájékozottsága. S viszont a modern irodalmi kérdésekben egyedül azt tartjuk valóban illetékes kritikusnak, a ki helyes képet alkotott magának (bármi úton, tehát akár fordítások segítségével is) az ó-kori irodalomról. Mert az irodalom az emberiség szellemi fejlődésének facitja. E fejlődést pedig egészében ismerni kell. Nem elég annak egyik végét ismerni, a másikát nem.

Értekezésünk szerzője, felteszem, hogy ismeri a modern irodalmat, de jelét nem adta Pindarról szóló értekezésében. Pedig az ó-kori dolgok, akármelyiköket veszszük szemügyre, csakis úgy domborodnak ki szemünk előtt a maguk egész valójukban, ha összehasonlítjuk a mieinkkel.

A mit szerzőnk elmond, nem új, de igaz. A feladat tehát az lett volna, a régit szépen, jellemzetesen elmondani. Úgy a hogy a szerző Pindaros győzelmi dalairól szól, minden jellemző vonás annyira elmosódik, hogy az értekezés végére érve, ugyancsak nincsen tiszta, világos képünk arról, milyenek voltak hát ezek az ódák? Hogy jellemez egy

Macaulay, egy Taine, egy Kemény? Hús és vér, a mit előttünk látunk. Éles, hatalmas körvonalokban áll szemünk előtt egy Shakspeare, egy Bacon, egy Széchenyi az ő tolluk alatt! Lehet, hogy itt-ott túloznak, hogy a részleteket mellőzik, — de alapjában hű a lélek, hű a test.

Vagy vegyük akár magát Pindarost is. *Croiset* munkája (La Poésie de Pindare) kisérlet ugyan csak, nemkülönben a *Villemain* széles alapokon nyugvó munkája (Essais sur Pindare), — de mégis fogalmat nyujthatnak arról, hogy régi irókról mikép *lehet* írni.

Vagy nézzük meg, hogyan írt *Szász Károly* a világirodalom eposzairól szóló könyvében a görög eposzról. Bizonyára ő sem formál jogot arra, hogy újnak tartsuk mind, a mit elmond. De *hogy* és *miképen*, alacsony vagy magas szempontból, szárazon vagy lüktető, jellemző stilben, ez itt a kérdés! Mert nekünk irodalmi ízlést kell belénevelnünk nagy közönségünkbe: ennek pedig első és főkelléke a plasztikus alak, a kevés szóval sokat markoló stil. Nincsen például érdemileg semmi kifogásunk az ellen, a mit a szerző az epinikion tartalmáról mond. Alkalmi költemény, a győző, az istenek, a győző szülővárosa, elődei, néha a tanító felemlítése, politikai czélzások, vigasztalás, erkölcsi mondatok, polemiák stb. — ezek képezhették igenis a költemény tartalmát, természetesen mindig a fő-eszme szolgálatában. De a szerző úr előadásában mindez annyira szétmállik, szétnyúlik, hogy se szeri, se száma.

Helyesen adja elő Maywald úr értekezésében, hogy a pindarosi óda rendesen három, megkülönböztethető részből áll. Bevezetés. Mythos. Befejezés. Szól mindegyikről részletesen: példákkal illustrálja a bevezetések különböző fajtáit, szól a mythos czéljáról, pindarosi sajátságairól, vigasztaló, képleges, vagy tendencziózus használatáról; a befejezések módjairól.

Az egész Pindaros-irodalomnak a sarkpontja tulajdonképen: a mythos. Nemcsak hogy ez teszi a költemény legnagyobb részét, hanem itt van elrejtve mélyen, elburkoltan, a nyelv és rhythmus összes kiaknázható elemeibe temetett *értelme* az egész ódának. Hogy miért alkalmazta Pindaros, az az epinikion vallásos alkalomszerűségénél fogva világos. A görög ember mindenütt mythost látott, a mint Maywald úr is helyesen megjegyzi (27. l.) «Mindazon népeknél, melyek mint a görög, szabadon, magoktól fejlődtek, a mythologia a legegyszerűbb, legtermészetesebb kisérletnek tekinthető a létezők okainak megfejtésére.» (Bippart is így [Pindars Leben, Welt u. K. 129]: «Die Mythologie der Griechen aber ist, wie die einer jeden Nation, welche sich frei entwickelt, der ursprünglichste Versuch, die Welt zu erklären.»)

A mythos módjai: párhuzam, vigasztalás, elhallgatás, intelem. Nem hangsúlyozza M. úr azt az esetet, mikor a mythosnak az a czélja, hogy az *ellentéttel* hasson. A ki költőnkben járatos, a példákban nem

lesz híjjával (v. ö. Schmidt L. Pindars Leben und Werke, 482 kk. passim és Mezger munkáját).

Nem követhetem egészen a szerzőt abban, a mit a 28. lapon (Mezger után, Siegeslieder 31 k.) a sententiákról mond. Nem hiszem el sem neki, sem Mezgernek, hogy «érezte a költő is» a mythosnak homályos vonatkozásait a győzőre. Bár megvan a vonatkozás mindenütt, nagy hiba volna mégis a győzőt és a mythicus hőst, nagyban is, kicsiben is, tőviről hegyire egymással összehasonlítani (mint pl. Dissen tevé). Elég (s Pindaros is elégnek tarthatta), ha a két alak *legjellemzőbb* vonásai párhuzamba állíthatók. A sententiák, nézetem szerint, legtöbbször nem áthidaló részek, — ezek a költő egyéni, reflectáló hajlamainak bizonyítékai. Hogy a mondottakra vonatkoznak, vagy a mondandókat jelzik, az természetes. De nem czélzatosan!

Még csak egy csekélynek látszó jelzőjét akarom fölemlíteni szerzőnek, a ki a görög lyra fejlődési történetében elég tájékozottnak látszik máskülönben. Sapphóról ugyanis azt mondja, hogy «a gyengéd szerelemnek» dalosa. Hogy egyeztessük ezt össze (még ha úgy volna is) avval, a mit pár sorral fentebb olvasunk? «A lantos költészetnek ezen neme æolinak neveztetik, s jellemző vonása azon *szenvedélyes hév*, mely különösen az æol néptörzsnek volt sajátja.» Tehát Sappho költészete nem æol költészet? Gyengédség és szenvedélyes hév — egyszerre Sapphóban? A szerző úr ismeri velem együtt azokat a tüzes kifakadásokat, azt az emésztő, sorvasztó szerelmi lángot, azt a bájos őrültséget, mely, mint a földből felcsapó lángoszlop, ijeszt, fojt, éget, pusztít. — A szerző ismeri mindezeket, s Sapphó dala mégis ‚gyengéd'? Úgy hiszem, véletlen lapsus volt, mely a toll futtában kikerülte figyelmét.

A görög lyrai kar-költészet ama bizonyos válfaja nem hypochrema (zárjelben is hozzáteszi: ὑποχρῆμα), hanem hyporchema (ὑπόρχημα).

Archilochos hymnusának töredék-szövegét nem egészen diplomatice közli a szerző:

> Καλλίνικε χαῖρε ἄναξ Ἡράκλεις
> Αὐτός τε καὶ ὁ Ἰόλαος, αἰχματὰ δύο.

e helyett:

> Ὦ καλλίνικε χαῖρ' ἄναξ Ἡράκλεες
> Αὐτός τε καὶ Ἰόλαος, αἰχμητὰ δύο.

A két vers két trimeter iambicus (v. ö. Dissen-Schneidewin p. 121; továbbá Bergk, Poet. lyr. Gr. sub. Archil. frgm. 118.).

Maywald ur fordításai, tekintettel írónkra, jóknak mondhatók. Ismeretes Cowley szava: «Ha valaki Pindarost szó szerint akarná fordítani, azt hihetné az ember, hogy egyik *őrült* fordította a másikat.» De még ha szabadon fordítjuk is, ódái a mi nyelvünkön, mely távolról

sem rendelkezik az ő virtuóz görög stilusának ezernyi változataival, okvetetlenűl *paraphrasist* szülnek. Ez pedig minden lyrai zamatjától fosztja meg a költőt. Mindamellett azonban el kell ismernünk, hogy értekező az idézett fordításokat igen nagy gonddal végezte. Kevés kivétellel mindenütt eltalálta az értelmet.[1]

Örültünk mi is, hogy valaki philologusaink közől foglalkozik Pindaros reális tartalmával. Jóakaró megjegyzéseink foglalatja csak az: kevesebb szó, több súly, — csak néhány, de *éles* ecsetvonás, — kevesebb czitátum, több jellemzés.

Dr. Fináczy Ernő.

2. **A XIV. Lajos korabeli drámairodalom. Corneille és Racine.** Irta *Travnik Zsigmond.* (A lévai kegyes tanítórendi nagy-gymnasium értesítője.)

Legjobbnak véljük ez értekezésből egy pár jellemző részt ide nyomatni mutatványúl; mert ha méltatásához fognánk, vagy gúnynyal kellene ostorozni a meggondolatlanságot, mely a tanítványoknak is szánt programmban egy az önképzőköri színvonalon messze alúl álló tanári dolgozatot tesz közzé, — vagy megbotránkozásunkat kifejezni azon. hogy középiskolai tanár nem restell ilyen ízléstelenséget világgá bocsátani intézetének értesítőjében, — vagy szánalommal megemlékezni az írói tehetetlenség e ritka példájáról, mely — — de nem folytatjuk, szóljanak helyettünk az idézetek, melyekhez fölösleges a magyarázat:

19. l. «Tagadhatlan, hogy a franczia szomorújátékírók különösen Corneille és Racine munkáiban a szomorújáték nagy *fényben és méltóságban jelent meg.*

«Tagadhatlan az is, hogy *kivált* Corneille és Racine fölül haladták a világirodalom összes szomorújátékíróit — az egyetlen Shakespearet kivéve. A világirodalom eme három drámaírói óriása *fölűlmulva nem lőn.* Corneille és Racine a régi franczia drámát *tökélyre emelték* és pedig azáltal, hogy *több esetet, különféle szenvedélyeket vettek fel*, a jellemeket pedig *teljesebben állitották elő*, sőt a jellemfestésben mesterek, tárgyukat *érdekessé és vonzóvá tudták tenni.* A franczia szomorújátékok a gyengéd és szelíd érzelmek *előállításában nagyon szerencsések*, meg kell *vallani azonban*, hogy a nagy és mélyebb szenvedélyek festésében *nem oly remekek.*

«A szomorújátékok személyeinek beszédei gyakran *hosszas és czifra szóllamokból* állanak, a szomorújáték személyei sokat elmélkednek és okoskodnak, *sőt* olykor lélektanilag is hibásak. *Hátrányuk*, hogy a néző-

[1] A 22. lapon közli az I. pythói dal bevezetését magyar fordításban. 8. sor: ὁ δὲ κνώσσων ὑγρὸν νῶτον αἰωρεῖ, Maywald csak így fordít: «pihegve álmodik», e helyett: álmosan pihegteti fodros hátát» (ὑγρὸς = 1. vizes 2. hullámzó, fodros, [tollakról, kalászokról is]).

ben vagy olvasóban magasabb és maradandó indulatokat és sympathiát nem gerjesztenek. Továbbá a franczia szomorújátékok egyik hiánya az is, hogy *rimekkel vannak irva*, ez a *tragikus beszélgetést* szabadságától megfosztja és lankadt egyhangúságot szül.»

20. l. «Lessingnek a francziák ellen folytatott harcza leginkább színi bírálataiban *vivatott*. Azonban, hogy Lessing állításait a franczia drámát illetőleg meg lehessen érteni, *azonkivül hogy ő* a francziák ellensége volt, még azt is meg kell jegyeznünk, hogy neki *nem az igazság, hanem csak az igazság utáni törekvés kellett*. Lessing *csodálatos raisonneur volt*, okoskodni *legfőbb foglalkozása* és életének legnagyobb öröme vala.»

21. l. «Lessing legtöbbször a *legnagyobb fenséggel* tárgyalja a művészet kérdéseit, például a hármas egységről, a színi hatásról, a pathosról szóló *jegyzetei* éppen oly igazak, mint szellemdúsak.»

U. o. «Miután azok, miket Lessing Shakespeareről mond, néha túlzások: *éppen azért* nem mindig fogadhatók el; mi Shakespeare iránt *hódoló tisztelettel* viseltetünk, de viszont Shakespearomániában nem *szenvedünk*» (e szerint Lessing szenved benne!).

22. l. «Corneille a *hősök*, az eszményi *hősök*, a szó legnemesebb értelmében vett *hősök aratott leírója, illetőleg festője.*»

17. l. «A külalakra vonatkozólag *a mű* (Racine Phedrája) *kifogástalan. Alkalmazva van a monolog és dialog*, melyek a jellemeket és helyzeteket megvilágítják. — — A dialog majd kellemes, majd fönséges, vagy leverő hangulatot ébreszt kedélyünkben. A nyelv jellemzetessége mindig hű tükre a személy bensőjének, *ezenkivül* emelkedett, magasztos, válogatott minden szóár és szópompa nélkül (v. ö. a második idézettel). *Ezenkivül* hatályos és nemes, az indulatok hullámzásának megfelelő képletekben a *lehető leggazdagabb*. Ime, ilyen Racine «Phèdre» szomorújátéka. Általános vonásokban jellemeztük ugyan, azonban oly mű az, mely méltó, hogy *valami hosszabb essayban földolgoztassék*.»

Ennyit Travnik fejtegető prózájának bemutatására, még csak néhány sor «irodalomtörténeti» prózájának ismertetésére.

10. l. «Corneillenek «L'illusion comique» cz. darabja, mely a dramaturgia szabályainak szintén nem felel még meg, 1636-ban lát napvilágot, és a mi különös, ugyanazon évben írja az örökszépségű híres «Cid»-et. — — A «Cid» a *drámai költés szabályai szerint készült*, ez vala az első *rendszeres* franczia szomorújáték, melyben már a classikus költészet szépségei föltűnnek. — Magasztos politikai elvek vannak a «Cid»-ben *letére*, melyek *szerző sokoldalu míveltségéről tanúskodnak*. A «Cid» után «Horace» cz. szomorújátéka került színre. E mű verseiről Racine azt mondja, hogy *azok* százszorta szebbek, mint az övéi.

«Cinna» nevű szomorújátéka 1639-ben adatott elő először. «Polyeucte»-t 1640-ben írta, e műben a jellemfestések a leghűbbek. A pár-

beszédek is itt kiválóan sikerültek. «La mort de Pompée» cz. szomorújátékát, melynek nyelvezete dagályos, 1641-ben írá. 1642-ben egy vígjátékot ír, melynek czíme «Le menteur», tárgya *úgy mint «Cid»-jének*, spanyol *vala*. «Menteur»-ja, mely pedig legsikerültebb vígjátéka, még faragott jellemekkel és csinált comikummal bír. *Magától értetik*, hogy kezdetleges volt ama vígjáték, mely húsz évvel előzte meg a vígjáték tulajdonképi mesterét, Molière-t. 1645-ben ismét ír egy szomorújátékot (t. i. Corneille) «Theodore» czímmel, mely *gyengébb műnek tartatik*. «Redogune» (1646) ismét elragadó szépségű remekmű. «Heraclius»-át 1647-ben írta.»

De minek folytassuk? Itélje meg az olvasó, «hasznos munkát» végezhetett-e Travnik ez értekezéssel.

BARTOS F.

3. **A nyelv eredetéről.** Irta *Nyáry József*. (A kegyes tanítórendiek tatai gymnasiumának értesítője).

Hogy korunkban a tudományos kutatás sok tekintetben oly bámulatos eredményeket ért el, annak oka nemcsak az, hogy szélesebb alapra fektette a vizsgálódást, hanem az is, hogy sok kérdésben szakított a régi hagyományos felfogással, új utat tört magának s új szempontokból nézte vizsgálata tárgyait. Azon kérdések közé, melyeket a mai tudomány a régitől eltérő szempontokból tekint, tartozik a nyelv eredetének problémája is és bár e kérdés ma még nincsen véglegesen megoldva, az bizonyos, hogy megoldását a jelenkor nagyon megközelítette. E probléma tárgyalásának külömbsége a nyelv felfogásának külömbségétől függ. A mint a régi psychologia az emberben külömböző szellemi erőket tételezett föl, úgy a nyelvet is valami különös tehetségnek tekintették, melyet az ember adományképen nyert, a gondolkozás különálló eszközének tartották, melyet az ember talált fel vagy társaival conventio alapján alkotott. Az újabb psychologia a többféle szellemi erők feltételezése helyett a szellem egységét hirdeti s így ma a nyelvet se tekintjük magában álló és külön fejlődött tehetségnek, hirtelen nyert ajándéknak vagy találmánynak, hanem elválaszthatatlannak tudjuk a szellemtől. A szellem a nyelv bölcsője, a nyelv az ember szellemi életének egy fejlődési foka.

A nyelv eredetének kérdésével foglalkozik a fentemlített értekezés is. A dolgozat két részre oszlik; az első «a nyelvről általában,» a második «az általában vett nyelv eredetéről» szól. A nyelv definiálása után a szerző a nyelv physiologicus feltételeit ismerteti. erre a nyelv héber, görög, latin és magyar nevének etymologiáját adja s végűl az emberi és állati nyelv közti külömbségeket fejtegeti. A második részben mindenekelőtt a saját nézetével ismertet meg a szerző s erre a nyelv eredetéről

szóló véleményeket tárgyalja a legrégibb theoriáktól kezdve az újkorig. Mindenekelőtt a biblia idevonatkozó két helyét említi, hosszasan értekezik a bábeli toronyról és a nyelvzavarról, azután áttér a görög bölcselők véleményeire, majd a rómaiak és arabokéira. Ezután az újkori (angol, franczia és német) gondolkodók elméleteit fejtegeti. Végül azon magyar nyelvészeket sorolja fel, a kik e kérdéssel foglalkoztak és nem foglalkoztak. E 25 lapra terjedő történeti áttekintés után másfél lapon összefoglalja a tárgyalt elméleteket s miután mindegyiköket elvetette, egyedül helyesnek jelenti ki az ő nézetét, hogy «a nyelv az emberrel veleszületett tehetség és mint ilyen isteni ajándék.» (41 l.).

Túlhaladná az ismertetésünknek szabott szűk kört, ha a szerző kisebb rendű tévedéseit mind fel akarnók sorolni és azok czáfolatába bocsátkoznánk. Vessünk fátyolt e tévedésekre, melyeknek elkövetésénél a szerzőt nem egyszer logikai tudománya is cserben hagyta. Egy hibáját akarjuk csak kiemelni, de a mely egy maga is elégséges arra, hogy az egész dolgozatot értéktelenné tegye. Röviden kimondva: ez értekezés tudományos anachronismus, melyben több az anachronismus mint a tudomány. A szerző oly nézeteket vall, melyek felett a tudomány rég napirendre tért, a kérdés tárgyalásában teljesen túlhaladott álláspontot foglal el, bár valószínűleg nem öntudatosan, mert a mint értekezéséből kitűnik, a probléma újabb felfogásáról neki fogalma sincs.

Egészen elavúlt magának a nyelvnek felfogása. Szerinte a nyelv «az isten által az emberbe oltott tehetség» (15. l.), a szerző tehát egészen azon régi irány híve, melyet fentebb röviden jellemeztünk. Ily felfogásból kiindúlva, a nyelv eredetét nem lehet *megmagyarázni*, mert akkor szükségtelen is minden magyarázat. Különben a nyelv eredetének kérdéseivel ő maga sincs tisztában. Értekezése első részében a nyelvet mint a gondolkozásnak hangok általi jelölését tekinti s azt mondja, hogy «a nyelv mesterséges jelekből áll» (9 l.), mesterséges jelek pedig «az ész szüleményei s közös megállapodáson (*conventio*) alapszanak» (7. l.). A nyelvet tehát e helyen mint conventio eredményét tünteti fel s ezzel is oly nézetet fogad el, mely régóta elavúlt s melyet czáfolni sem érdemes.

Ennek a nézetnek ellentmond egy másik vélemény, mely a mint látszik, a szerző tulajdonképeni meggyőződése, hogy t. i. a nyelv isteni eredetű s az ember csak tovább képezte a beleoltott tehetséget. «A nyelv, első csiráját, eredetét s a szólásképességet illetőleg épen nem emberi találmány, hanem csupán csak az isten által belé oltott tehetség kifejtése tulajdonítható az embernek.» (15. l.) «A nyelv az emberrel veleszületett tehetség s mint ilyen isten ajándéka» (41. l.). Az ily magyarázat (mely nem is egyezik a bibliai felfogással, l. Gen. II. 19.), nem tekinthető tudományos alappal bírónak. Ez a kérdés elodázása, a csomó

kettévágása, de nem megoldása. Lehet, hogy a szerző csak ebben a hypothesisben nyugodhatik meg (40. l.), de a tudomány embere nem fogja az ily megnyugvást irigyelni, mely megöl minden tudományos vizsgálódást. A szerző nézete szerint «míg ei nem fogadjuk, hogy az ember mint az állatvilágtól szellemileg külömböző észlény kezdte pályáját, melynek a szólási képesség is adományozva volt,» addig «folytonosan légvárakat építünk és talányokat fejtünk» (4. l.), de bizonyosan mindenki szívesebben fogja e talányt fejteni, mint a szerző magyarázatát elfogadni, mely szerint a nyelvnek nincs is eredete.

Hogy a dolgozat már most is elavúlt, azt az említett positiv részleteken kívül az a negativ tény is okozza, hogy teljesen ignorálja azon vizsgálatokat, melyek e téren a legújabb időben történtek. Értekezése 33. lapján «összeállítja» ugyan a «legújabb kor nézeteit,» de ez összefoglalás egyrészt nem is saját tanulmányai eredménye, hanem egyszerű fordítása (még pedig rossz fordítása) annak, a mit Freund «Triennium philologicum»-ában (I. 287—288. l.) e kérdésről ír: másodszor pedig az a baj, hogy Freund úr «öt pontja» sem tekinthető a legújabb vélemények foglalatjának. E legújabb vélemények különben is annyira elágazók, hogy nem is lehet belőlük ily extractumot készíteni, ha pedig mégis készítünk, akkor bizonyosan egy hypothesis híve sem fogja azt a magáénak elismerni. Ismeretes, hogy épen e probléma különböző felfogása nemcsak higgadt vitákat, hanem szenvedélyes személyeskedéseket is (példa rá Caspari és Noiré) hozott létre.

Hogy a szerzőnek mily kevés tájékozottsága van a legújabb mozgalmakról, azt legjobban bizonyítja, hogy a kutatók közül négyet, Steinthalt, Pottot, Schleichert és Geigert «Schleicher-féle iskola» név alá foglalja (34 l.). Ha e nyilatkozata Steinthal tudomására jutna, bizonyosan becsületsértéssel vádolná a t. szerzőt. Olvassa el Nyáry úr, hogyan nyilatkozik Steinthal Schleicher «trivialis nézeteiről» [1]) s akkor nem fogja őt Schleicher hívének gondolni. Teljesen érthetetlen az is, hogy Geiger hogyan kerül a «Schleicher-féle iskolá»-ba.

A nyelv eredetének legújabb kutatóit tehát épen nem foghatjuk egy kalap alá, mint a szerző akarja, hanem legalább is három csoportba kell őket sorolnunk. Az első irány, melynek főképviselője *Whitney*,[2]) a *nyelvtörténeti* anyagból kisérli meg e probléma megfejtését s az embernek czélzatos, öntudatos működését tételezi fel a nyelvalkotás processusában.

[1]) Steinthal birálata Schleicher «Die deutsche Sprache» cz. művéről. Zeitschr. f. Völkerpsychol II. k. 224.

[2]) *Whitney:* Life and Growth of the Language, németre ford. *Leskien:* Leben u. Wachstum d. Sprache, 187. k.

Tágasabb alapon áll és több sikerre számíthat *a psychologicus elmélet*, mely a szellemmel szoros összefüggésben tekinti a nyelv fejlődését s azért keletkezését is a szellemi élet keretében tárgyalja. Ez elmélet híveit ismét két csoportra oszthatjuk ; az egyik álláspontot *Geiger*[1]) foglalja el, kinek az újabbak közül leglelkesebb követője *Noiré*,[2]) a másikat *Steinthal*[3]) és *Lazarus*[4]). A harmadik irány *a természettudományi*, mely a fejlődéstan vívmányait felhasználva, az ember lelki életét s ezzel a nyelv fejlődését is az állatok lelki életéből és nyelvéből fejti ki. Ez elméletet *Darwin* mellett, a ki inkább csak alkalmilag foglalkozott a nyelv eredetének kérdésével, legújabban *Jäger*[5]) és *Caspari*[6]) fejtették ki. E száraz összeállításból is kitünik, hogy a nyelv eredetét ma már nem metaphysicus okoskodásokkal akarják kifürkészni, hanem a tapasztalati anyagból s csak is így remélhető, hogy e kutatás végleges eredményre fog vezetni. Ez elméletek részletes fejtegetése, bár bizonyosan érdekes volna, nem tartozik ismertetésünk keretébe s azért azt más alkalommal reméljük megtehetni.

A mondottak után kimondhatjuk itéletünket Nyáry úr értekezéséről. Lényeges hibája, hogy a nyelv eredetének tárgyalásánál teljesen túlhaladott álláspontot foglal el s elavult nézeteket melegít fel újra. Erre pedig épen nincs szükségünk, mert ha irodalmunkat a valódi tudományosság színvonalára akarjuk emelni, akkor mindenek előtt azon véleményeket kell számba vennünk, melyeket a külföld tudományos irodalma *ma* hangoztat. Csak úgy haladhatunk, ha olyanokhoz csatlakozunk, a kik maguk is haladnak. Nyáry úr ezt nem tette, ő e téren nemcsak hogy nem mozdítja elő haladásunkat, hanem egyenesen meg akarja azt akasztani. Ezért dolgozata teljesen czéltévesztett és tudományosságunk érdekében nem kivánhatunk mást, mint azt, hogy borítsa el ez értekezést mi hamarább a feledés fátyola.

PETZ GEDEON.

[1]) *Geiger* : Ursprung der Sprache. — Ursprung und Entwicklung der menschl. Sprache u. Vernunft.

[2]) *Noiré* : Der Ursprung d. Sprache, 1877.

[3]) *Steinthal* : Ursprung der Sprache. 1877.

[4]) *Lazarus* : Das Leben d. Seele II. Geist u. Sprache. Steinthal és Lazarus nézeteiket főleg az általuk szerkesztett «Zeitschr. f. Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft» cz. folyóirat minden évfolyamában fejtegetik.

[5]) *Jäger* : Über den Ursprung d. menschl. Sprache. «Ausland» 1867.

[6]) *Caspari* : Urgeschichte d. Menschheit. I. k. és : Das Problem über den Ursprung der Sprache (Philos. Aufsätze. 1881).

4. Lessing Náthánja Magyarországon. Adatgyüjtés. Irta *Dr. Hermann Antal.* (A fehértemplomi gymnas. értesítője, 21 l.)

Ez értekezés értékes anyagot tartalmaz, de sok szükségtelen phrázist és felületes ötletet is. Ez utóbbiakra ráborítjuk a keresztyén szeretet fátyolát; az előbbieket a következőkben foglaljuk össze.

Lessing drámáját az osztrák censura betiltotta s így közvetlenül megjelenése után hazánkba nem igen jutott. II. József trónraléptével e tilalom megszünt s régibb íróink, pl. Kazinczy s Kölcsey, sokat foglalkoznak vele. De csak a negyvenes években fordították magyarra s először állítólag a negyvenes évek elején adták elő Szatmártt. Én ezt az utóbbi adatot nem tartom hitelesnek.

A *Náthán* első magyar fordítása 1839-ben készült (megvan a nemzeti színház könyvtárában). A színlapon e megjegyzés: «királyi censurára küldetett szept. 3. 1839. Fáncsy, rendező,» és a kézirat végén: «A kihuzottak elhagyása után ezen darabnak színen lejendő előadatása megengedtetik. Budán, október 11. 1839. Pap Gábor s. k. Magy. Kir. Helytsgi Titoknok.» A fordítás színpadi használatra készült, lapos és erőtlen prózában, tele germanismusokkal is félreértésekkel. A censura nagyon erélyesen bánt el a darabbal, melynek vagy harmad részét kihúzta, — természetesen mindent, a mi istenre, vallásra, a papokra vonatkozik. Nem csoda, ha a színészeknek nem volt kedvük, ezt a darabot előadni; nem is tartom valószínűnek azt az értesítést, melyet Hermann vett, hogy t. i. 1841-ben Pesten előadták volna. *Náthán* Budapesten, magyar nyelven soha sem került a színpadra, mert Tóth József terve, ki az ötvenes években színre akarta hozni, szintén csak terv maradt.

Darabunk második fordítása, szintén egyenesen a színi előadás számára, 1844-ben Kolozsvárt készült (megvan a kolozsvári színház könyvtárában). A fordító Kovács Gyula volt. A censor jegyzése: «Előadathatik. Kolozsvártt, márcz. 3. 1844. Gyulay b. b.» (t. i. gróf Gyulay Lajos biráló biztos). E fordítás is prózai, de jobb a pestinél, bár szintén tele félreértésekkel. A censor elnézőbb volt, mint pesti kollegája, de itt már a fordító is gyakorolt volt censurát. — Az «Erdélyi Hiradó» 1844. márcz. 5. irja, hogy *Náthán* márczius 10. kerül színre. De sem márczius 10., sem később nem adták elő. A Komlóssy társasága különben is márczius 14. játszott utólszor Kolozsvártt.

A *Náthán* harmadik magyar fordítása a Zichy Antalé, mely 1878-ban jelent meg.

A *Náthán* hazánkban először (és, eddigelé, utólszor) Miskolczon került színre 1879. február 19-én Zichy Antal fordításában (de tetemes rövidítésekkel) és nagyon tetszett. Ugyanazon év őszén a debreczeni

színház is készült a darab előadására; de, úgy látszik, az előadás maga elmaradt. A miskolczi egyetlen előadás tehát az egyedüli biztos Náthán-előadás Magyarországon, — egyszersmind (egy konstantinápolyi görög előadás mellett) Lessing e drámájának egyetlen külföldi előadása.

A magyarországi német Náthán-előadások közől, melyeknek száma igen nagy, legérdekesebb a pozsonyi, 1785-ben.[1])

Ezek Hermann értekezésének értékes adatai, a többi jobban elmaradt volna. Mert mi értéke legyen annak, hogy fővárosi és vidéki, magyar és német, nagy és kis zúglapoknak a *Náthán*ra vonatkozó adatait felsorolja s eshetőleg czáfolgatja? És a czáfolás néha nem is egészen szerencsés. De ezeket, mint említém, mellőzöm s végül csak azt kivánom, hogy szerző ismereteit és elismerésre méltó szorgalmát jobb czélra fordítsa.

Értekezése végén, egyéb a dologra nem tartozó megjegyzések, panaszok és óhajok mellett, még azt is kivánja szerzőnk, hogy Lessing e drámája a középiskolában is olvastassék. Nem akarok a kérdés behatóbb tárgyalásába bocsátkozni: csak röviden jegyzem meg, hogy részemről nem pártolom ezt az indítványt.

HEINRICH GUSZTÁV.

KEOSI SIMONIDÉS GYÁSZVERSEI.

(Bergk. Poett. lyr. Gr.² szerént).

95. Pylai halottaira.

Hogyha dicső kimulás koronája a földi erénynek,
Úgy egyedűl minekünk adta a sors ez erényt.
Régi szabadságát Hellasnak visszakivántuk:
S elhalt bár testünk, — el nem enyészik a hír!

96. Háromszáz spártaira.

Itt vívták meg örök hiröket, s itt küzdtek a bátrak,
S rájok a szörnyü halál fátyola itt nehezült.
Ámde halált nem haltak azért. Hisz fényövezetten
Hozza ki sírjokból őket a hősi erény.

Ford. FINÁCZY ERNŐ.

[1]) Először adták 1783. april. 14. Berlinben, de nem tetszett, mert az előadás rossz volt.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt Közgyülés! Mikor tavaly szerencsém volt a budapesti philologiai társaság közgyülését megnyitni, a classica philologia terén való teendőinkről értekeztem. Kimutattam, hogy mennyi különböző irányban hajthatunk hasznot hazai tudományosságunknak, mennyi objectum kinálkozik specialis kutatásra, még pedig olyan is, mely minket magyarokat közelebbről érdekel, s figyelmeztettem tagtársaimat a philologiai módszer s nevezetesen a kritika fontosságára, a melyre minden igazi philologusnak mulhatatlan szüksége van. Ma hogy újra teljesitem a közgyülés szine előtt elnöki tisztemet, alkalmasabb, sőt mondhatni, szükségesebb kérdésről nem is szólhatnék, mint arról, a mit megnyitó beszédem tárgyaul választottam. A classicusok fordításának ügye a magyar tudományos Akadémiának ez idei nagygyülésén tett intézkedése következtében a szó szoros értelmében véve napirendre került.

Minden fejlődni és haladni törekvő irodalomra nézve nemcsak hasznos, hanem szükséges is, hogy a külföldi, nevezetesen a régi görög és római remekműveket fordítás által magának meghóditsa. Azért a magyar tudományos Akadémia, melynek czélja: a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése alapszabályai 2. §-ában világosan kijelenti, hogy teendői közé a régi és uj remekirók s egyéb jeles művek fordítását is sorozza. 1836-ban meg is inditott egy magyarra fordított classicusok gyüjteményét, a melyből összesen 8 kötet, úgy mint a római classicusokból 5, a hellén classicusokból 3 kötet látott napvilágot. Azóta ez az ügy jóformán szünetelt, csak 1880-ban tünt föl megint, a mikor az Akadémia Arany Aristophanesét volt szerencsés kiadványai közé iktathatni.

Azóta több rendbeli fordítást nyujtottak be az Akadémiának kiadás végett, s azzal a fordítás ügye eldöntésre váró fontos kérdéssé vált. Nem lett volna rendjén, ha az Akadémia az alapszabályaiban követelt ezen teendője elől kitért volna, sem az, ha a mindinkább szükségesnek mutatkozó fordítás-ügyet ezentúl is csak esetről esetre pártolta volna, mert ilyen módon a magyar irodalom tudományos és művészi értékü teljes gyüjteménynek soha sem jutna birtokába. A mi társaságunk pénzzel nem rendelkezvén, ilyen

vállalatba bele nem bocsátkozhatik; a Kisfaludy-társaság mint szépirodalmi intézet csak költői és æsthetikai művekre fog ezentől is szorítkozni; a magánkönyvkiadók és a könyvkiadótársulatok pedig csak a kelendőség szempontjából határozzák magukat classicus fordítások közrebocsátására, szóval: a mint eddig, úgy ezután is rendszerint csak oly írókat s oly munkáikat s munkáiknak csak oly részeit fogják kiadni, melyek iskolai olvasmányul szolgálnak.

Ilyen körülmények között csakis az Akadémia állhatott a dolog élére, mint országunknak az az intézete, mely szellemi és anyagi vagyonával egyedül képes az irodalmunkhoz méltó sikert biztositani.

Az Akadémia ezt megtette, s bár ez országra szóló dolog, minket philologusokat mégis leginkább érdekel s azért helyén való, hogy az Akadémiának ebbeli bölcs intézkedését a jelen közgyülés alkalmából ne csak lelkes örömmel, hanem mélyen érzett hálával is fogadjuk.

A f. é. május hó 17. alakult meg az Akadémiának classica philologiai bizottsága.

E bizottság feladata: a magyar tudományos Akadémia munkakörét annyiban kiegésziteni, a mennyiben a hazánk művelődésére nézve rendkívül fontos, de az Akadémia részéről eddigelé csak alkalmilag támogatott classica philologiát tudományszakai közé rendszeresen beleilleszti.

I. Kiváló gondja: a görög és római classicusoknak magyarra való forditása. Ezekből egész rendszeres gyűjteményt bocsát közre, a melybe csak oly fordításokat vesz föl, melyek mind a tudományi, mind a műirodalmi követeléseknek lehetőleg megfelelnek.

II. Görög és római irodalomtörténeti munkák iratása és kiadásuk eszközlése.

III. Szövegkiadások, melyek önálló kritikai apparatuson alapszanak, vagy oly szövegé, mely a fordítással szembe állítva bocsáttatik közre.

IV. A philologiának hazánkbeli történetére vonatkozó adatok gyűjtése és feldolgozása.

V. A classicus irodalomnak a magunk irodalmára vonatkozó hatásának kiderítése.

VI. A magyarországi latin irodalom terén való kutatások és publicatiók.

E bizottság elé tartozik egyáltalában minden classica philo-

logiai ügy, mely az Akadémia körében előfordul. Ide tétetnek át az Akadémiába beküldött mindazon munkák, melyek az ókor két classicus népének nyelvét és irodalmát illetik. A bizottság gondoskodik megbirálásukról, s ha az Akadémiához méltóknak ítéli, az Akadémia első osztályának, illetőleg az egész Akadémiának kiadásra vagy támogatásra ajánlja.

Íme ez az Akadémiában felállított classica philologiai bizottság munkaköre.

Főfeladata, a mint láttuk, a görög és római classikusok magyarra való fordítása.

Minthogy e vállalat, mely a jövő évben indúl meg, számos évre szól, és számos munkatársra van szüksége, a dolog természeténél fogva a philologiai társaság tagjai lesznek arra hivatva, hogy valósításánál közreműködjenek. Ez az oka, hogy miért hoztam az Akadémiának e fontos ügyét a mi társaságunk színe elé. A fordítási vállalat nemcsak az Akadémiát, hanem a philologiai társaságot is érdekli.

Hogy mindazok, kiknek tehetségük és kedvük van fordítást vállalni, eleve megtudják, micsoda eljárást kell követniök, jónak látom az illetőket következő pontokra figyelmeztetni.

Arra nézve, hogy valami fordítás az akadémiai bizottság gyüjteményébe fölvétessék, szükséges:

1. hogy a fordítás a *legjobb szövegkiadáson* alapuljon:

2. nem szabad a *helyes magyarság* ellen vétenie.

Az 1. pontra nézve megjegyezzük, hogy eddigi fordításaink jobbadán elavult szövegkiadások szerint készültek, a mit ezentúl tűrnünk nem szabad. A 2. pontra nézve pedig azt, hogy nálunk a a görögből fordítók græcismusokat, a latinból fordítók pedig latinismusokat szoktak nyelvünkbe becsempészni, még pedig olykor nem is véletlenűl, hanem szándékosan, a mi az irodalmi nyelv megmételyezésére szolgál. Idegenszerűséget csak ott szabad és kell is tűrnünk, a hol az idegen kifejezés módjának eltörlése valami kárral jár, a hol teszem az idegen kifejezésnek magyar æquivalense az antik világhoz sehogysem illenék, az antik világnak valami sajátságát meghamisítaná. Kivétel azonban itt is van, mikor csakis æsthetikai hatásra törekszünk, úgy hogy az olvasó a kitétel modernizáló voltára rá se ügyel.

3. Kivántatik a tartalombeli hűség;

4. az alakbeli hűség nem okvetetlen szükséges, de kivánatos.

Forma dat esse rei rég ismeretes igazság, s hogy a forma mily lényeges és jellemző kellék, s hogy a formacsere nem közömbös valami, azt kitünő költők és tudós æsthetikusok sokszor elmondták. A mely nemzet fordítói a formabeli kivánságnak meg nem felelnek, azoknak oly nyelvük van, a mely a classicus versidomokra képtelen. A német tudós kénytelen megvallani, hogy ha képes is a jelen philologia a régi versmértékeket *elméletileg* tökéletesen felfogni, a német nyelv mégsem birja magát egészen a régi metrikához szabni. Onnan van aztán az, hogy az antik mértékű fordítások, melyek különben is nagyrészt tudósok, nem költők művei, nagyrészt feszesek és döczögősek, sőt olykor az idegen öltözék még az értelmet is elhomályosítja. Nem csoda tehát, ha akadnak Németországban emberek (a francziákról, angolokról, olaszokról, spanyolokról nem is szólok; mert azok mind csak modern formákat képesek használni), akik az antik formák ellenségei, s teszem Voss Homerosát mint német költői művet — bizonyára nagyon elvetve a sulykot! — halvaszületettnek mondják, s Voss működését akként jellemzik, hogy ő a német népnek köves Homerossal, bőrös Aristophanessal és fás Shakspererel kedveskedett. Igen, de a mi a külföldi fordítónak elháríthatatlan bajt okoz, az nekünk magyaroknak teljes hatalmunkban áll. Egyetlen egy európai nyelv sem képes a classicus metrum minden változatosságát oly híven, oly művészien visszaadni mint a magyar, a mint azt irodalmunk classicus iskolájának költői fényesen bebizonyították. Nyelvünknek ezen rhythmikai képessége kivánja, hogy az antik költészetnek hagyjuk meg fordításban a saját remek formáját.

De azért az akadémiai bizottság nem ragaszkodik az úgynevezett *philologiai* fordításhoz, mely mind tartalmi, mind alakbeli hűségen alapszik, hanem elfogad modern alakú fordítást is, mihelyt az oly tulajdonságokkal jeleskedik, hogy irodalmunkra nézve nyereségnek mondható.

5. Kivántatik rövid *Előszó*, melyben a fordító a maga eljárásáról számot ad: milyen szöveget s más fordításokat használt, milyen conjecturákra szorult stb. stb.

6. Kivántatik *Bevezetés*, mely az illető írónak életét és munkái irodalmi méltatását foglalja magában, — egyszersmind az illető munka előző magyar fordításait pontosan felsorolja és jellemzi.

7. Kivántatnak a szöveg megértéséhez szükséges *jegyzetek*.

A 6. és. 7. pont alatt foglalt dolgokat legjobb ha a fordító maga végzi; de szükség esetében az akadémiai bizottság mással is végeztetheti.

Végre figyelmeztetjük a fordítókat Bartal Antal akadémiai székfoglaló értekezésének «A classica philologiának magyarországi könyvtára» czímű részére s az Egyetemes philologiai Közlöny III. évf. 343—368. lapon megjelent toldalékjára, melyből megtudhatják, mi van eddig magyarra fordítva. Ezt a figyelmeztetést azért tartjuk szükségesnek, mert az előbbi fordítások, ha nem is az eredetinek megértésére, de a magyarság, a helyes kifejezés szempontjából sokszor igen tanuságosak lehetnek.

Ennyit a fordításra vállalkozóknak szükséges útbaigazításul.

A mi a fordítás elméletét illeti, az oly tárgy, melyről már nagyon sokan értekeztek s melyről még ezentúl is sokat értekezhetni. Nem a szabályok megállapítása okozza a nehézséget, hanem annak a meghatározása, micsoda szabályt hol és mikor kell alkalmaznunk. Azt pedig bajosan fogjuk meghatározni. Itt a fordító helyes érzéke az egyedüli kalauz.

Én a «Helyes magyarság elvei» czímű munkám 90. lapján a hű fordításban négyféle esetet különböztettem meg.

Az 1-ső eset az, mikor a magyar mondatszerkezet az idegen nyelvével tökéletesen egybevág, s az egyes fogalmak mindkét nyelvben azonosak. Ilyenkor a mondat nemcsak tartalmi, hanem alaki hűséggel is fordítható.

A 2-ik eset, mikor az idegen mondat egyes szavait egyenlő jelentésű szavakkal fejezhetjük ki, szerkezetét azonban nem követhetjük.

A 3-ik a másodiknak ellenkezője, mikor t. i. a mondatszerkezetben semmi eltérés nincs; de a gondolat a magyarban s az idegen nyelvben más-más képzeleten alapszik. Ilyenkor a fordítás, *ha magyaros akar lenni,* csakis a magyar észjárás szerint történhetik. (Például: «Noth bricht Eisen» így fordították: «szükség vasat tör.» Ez ugyan nem vét a magyar nyelvtan ellen, mégis rossz, mert magán hordozza az idegen gondolkodás bélyegét. A magyar gondolkodás úgy tartja, hogy a szükség törvényt bont.)

A 4-ik eset az, mikor az eredeti mondat nemcsak mint gondolat, hanem mint sajátságos idegen festés is érdekel minket, azaz nemcsak azt óhajtjuk tudni, mit mond, hanem azt is, hogy

mondja. Ilyenkor szóról szóra fordítjuk természetesen mindig saját nyelvtanunk mulhatatlan követelése szerint, de az efféle fordítás szándékosan nem akar magyaros lenni, hanem csak magyarúl beszélő idegen, egy előttünk ismeretlen világból.

E 4. esetet ezzel a példával illustráltam. A régi görög a varjut, mink a szajkót tartjuk kiválólag csacska madárnak. Hogy fordítsuk tehát az Anakreoni dalok 14. számának 36—37. versét? Szószerint: Ember, beszédesebbé tettél a varjunál is. Kazinczy meg így: Kérdezésid a szajkónál csácsogóbbá tettenek. Ez utóbbi fordítás magyarúl és a mellett magyarosan fejezi ki a gondolatot; az előbbi is magyarúl, de görögösen. Ha azt akarjuk, hogy a görög író fordításban is görög író maradjon, akkor okvetetlenül az előbbi szószerinti fordításnak adjuk az elsőséget.

Arany is igen sokszor így tett a maga Aristophanesében s nem is tehetett máskép; mert ha mindazt elkerülte volna, a mi a magyarban szokatlan, akkor Aristophanese nem is volna Aristophanes. Arany fordításbeli eljárását igen találóan jellemzi Gyulai Pál, Arany Jánosról mondott remek beszédében.

Nem ragaszkodott se a szoros, se a szabad fordítás elveihez, mert amaz majdnem szolgai hűséget kiván s akaratlanul is ragadja a fordítót idegen nyelvi szépségek átültetésére, emez eltörül majd minden egyéni és nemzeti jellemzetest s inkább csak a tartalmat nyujtja, mint idomait; amaz igenis érezteti az idegen izt, emezt igenis magyarossá alakítja át a művet. Arany mind a két örvényt kikerülni igyekezett s minden idegen nyelvi fordulatot, átvitelt, árnyalatot oly módon igyekezett kifejezni, mely a magyarban ugyan azt a hatást teszi, vagy legalább ahhoz hasonlót, de mindig tekintetbe véve az író és műfaj sajátságait... Alig van magyar költő, a ki a műnemek és fajok stilkülönbségeit, a költő egyéni természetét oly élénken érezte s műfordításaiban annyira vissza tudta volna tükröztetni, mint Arany.... Legkitünőbb műfordításai épen oly remekek, mint legkitünőbb eredeti művei, épen annyi élvet nyujtanak s épen oly méltók a tanulmányozásra.

Íme a példa, melyet fordítóinknak követésre ajánlunk. Kivánatos, hogy mentől több hivatott követője akadjon.

E kivánság kinyilatkoztatásával üdvözlöm a budapesti philol. társaság jelenlevő tagjait s ezennel az 1883. évi közgyülést megnyitottnak nyilvánítom.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt Közgyülés! A társaságunknak mult évi működéséről szóló titkári jelentésben első sorban két dologról kell a tisztelt közgyülésnek számot adni, két kérdésre kell felelni. Az egyik az, megközelítette-e társaságunk az alapszabályainkban kitüzött czélt, a másik az, mutat-e haladást az előbbeni években feltüntetett eredményekkel szemben? Az első kérdésre a lefolyt évben tartott felolvasásaink száraz felsorolása is elég felelet. Kitünik abból, hogy tőlünk kitelhetőleg azon voltunk, hogy a művelt nagy közönséggel a classikus ókort megismertessük s megkedveltessük és a szigorú philologiai módszert úgy a classikus mint a modern philologia terén meghonosítsuk. A lefolyt évben tartott hét felolvasó ülésen kivétel nélkül csak oly felolvasások tartattak, melyek vagy az egyik vagy a másik tekintetben iparkodtak társaságunk feladatának megfelelni. Fordítások közül *Barna* Ignácz Horatius satiráinak általa készített fordításából olvasott fel mutatványokat (az egész fordítás e napokban került ki a sajtó alól), míg *Fináczy* Ernő Tyrtaios- és Euripidesből közölt fordításokat. Felolvasó üléseinken be nem mutattattak, de társaságunk közlönyében megjelentek még fordítások Anacreonból és több görög és latin epigrammköltőből Ponori *Thewrewk* Emiltől, Catullus- és Propertiusból *Csengeri* Jánostól, Ovidiusból *Latkóczy* Mihálytól, Martialisból ifj. *Reményi* Edétől, Petrarcából *Radó* Antaltól, végre a finn költészet termékeiből *Radó* Antaltól és *Halász* Ignácztól. Többi felolvasásunk alig egy-kettőnek kivételével ugyanazon czélt tartotta szem előtt: a művelt nagy közönségnek szólt, de azért a tudományos kutatás eredményeit lelkiismeretesen felhasználta és megmutatta, hogyan lehet valamely értekezés alapos anélkül hogy élvezhetetlen volna. Ilyen felolvasásokat tartottak *Geréb* József «Herodotos vallási és ethikai elveiről,» dr. *Krausz* Jakab «A római színköltészet akadályairól», «Az alexandriai korszak befolyásáról a római költészetre», «Aristoteles és Platóról nyelvészeti szempontból,» *Miháltz* Ödön «A római nép jelleméről,» Ponori *Thewrewk* Emil «Az udvariasság nyelvéről», *Radó* Antal «A franczia iskola műfordítóiról,» *Négyessy* László «A magyar versről,» *Heinrich* Gusztáv «A Hildebrand-dalról,» *Wlislocki* Henrik «Czigány népdalokról» stb. stb. E felolvasások legnagyobb része vagy megjelent már nyomtatásban, vagy legközelebb meg fog jelenni és szélesebb körökben is tanuságot fog tenni arról, hogy mily kevéssé egyoldalú társaságunk működése, mily sokfelé irányul tagtársaink tudományos kutatása. Még fényesebben bizonyítja ezt társaságunk folyóirata az «Egyetemes Philologiai Közlöny», melynek immár hetedik évfolyama fekszik előttünk. Folyóiratunk valóban «egyetemes,» felkarolja a philologiának minden ágát, mely hazánkban mivelők- és közönséggel bir. Az első

helyet természetesen a classica philologia foglalja el, mint a mely hazánkban más közlönynyel nem bir, míg a modern philologiával foglalkozó értekezéseket másutt is szívesen fogadják. Közlönyünk classica philologiai dolgozatai többféle categoriákba sorozhatók. A már említett fordításokon kívül vannak köztök inkább népszerű értekezések *Boros* Gábortól «A görög elegiáról az alexandrin korig», *Kont* Ignácztól «Az Euripides-féle Rhesusról» és «A Bramarbasról az antik komédiában,» *Krausz* Jakabtól «A római színköltészet akadályairól,» továbbá olyanok, melyeknek első sorban gymnasiumi oktatásunk veszi hasznát, milyenek *Burány* Gergelytől «Cicero életrajza tanításához», *Csengeri* Jánostól «Párhuzamos idézetek», *Pecz* Vilmostól «Sallustius» és «Az optativus obliquus», *Spitkó* Lajostól «Az uj grammatikusok s alapelveik.» De nem hiányoznak az olyan értekezések sem, melyek a szaktudósok szűkebb köréhez szólnak és a tudomány egyes disciplináit nem csak alaposan ismertetni, hanem előre vinni is akarják, milyenek *Pirchala* Imrétől «Az alliteratio a latin költészetben», *Gyomlay* Gyulától «Az attikai tisztviselők ellenőrzése», *Thewrewk* Emiltől «Variæ Lectiones», *Kassai* Gusztávtól «Variæ Quæstiones» és *Samu* Ferencztól «Sophokles élete.»

A magyar nyelvészet egyes kédéseivel foglalkoztak *Patrubány* Lukács «A magyar név eredete», *Kúnos* Ignácz «Népetymologia a tulajdonnevekben» és *Tury* József «Ethnologiánk mód szerei» czímű értekezéseikben. A magyar irodalom körébe tartoztak «Kisfaludy Károly Aurorája» *Bánóczy* Józseftől, «Adatok Arany János tanársága idejéből» és «Dugonics gyermekévei és novitiatusa» *Hahn* Adolftól, «A XVI. század magyar lyrai költészete» *Kardos* Alberttől, «Sztárai Mihály» *Nagy* Sándortól, «Vas Gereben» *Váli* Bélától, «A magyar műfordítás története» *Radó* Antaltól. A német irodalommal *Heinrich* Gusztáv («A legrégibb német Trisztán-eposz», «A Hildebrand-dal», «Tell-tanulmányok»), *Pecz* Gedeon («Ruodlieb»), *Wlislocki* Henrik («Attlia három ó-germán eposzban»), a keleti nyelvészettel és irodalmakkal a görög és a magyar nyelv irodalmához viszonyítva *Goldziher* Ignácz («A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században»), *Pozder* Károly («Hero és Leandros», «Arany János Fülemüléje és Nacr-eddin tréfái») és *Wlislocki* Henrik («Magyarból átvett czigány szók») foglalkoztak. El nem mulaszthatom végre felemlíteni a hazai és külföldi irodalom nevezetesebb termékeinek többé-kevésbbé tüzetes ismertetéseit és birálatait, melyek által Közlönyünk, mint erősen hiszszük, nem kevésbbé jótékony hatást gyakorol tudományos irodalmunkra, mint önálló értekezései által.

Kelleténél talán valamivel tovább idéztem az «Egyetemes Philologiai Közlöny» mult évi folyamának ismertetésénél — azért mert

Közlönyünk társas együttműködésünknek legörvendetesebb eredménye, melynek feltüntetésével egyszersmind megfeleltem a jelentésem elején feltett azon kérdésre, mutat-e társas életünk haladást az előbbi évekkel szemben? Kétséget nem szenved, hogy mutat, még pedig — hozzá teszem — nemcsak belső tartalomra, hanem külső terjedelemre nézve is. A negyven ív helyett, melynek kiadására tagtársainkkal és előfizetőinkkel szemben köteleztük magunkat, az 1882-ik évben 57 ívet, a lefolyt évben 72 ívet adtunk vagyis Közlönyünk majdnem kétszer akkora terjedelemben jelent meg, mint a mennyire kötelezve vagyunk. Mutatja a Közlöny haladását a Társaságunk által írói tiszteletdíj fejében fizetett összeg rohamos emelkedése is; a mult közgyülés elé terjesztett pénztári jelentés szerint 1882-ben 270 frtot fizettünk írói tiszteletdíj fejében, az elmult évben pedig nem kevesebbet, mint 968 frtot adtunk ki ugyanazon czím alatt.

Nem kevésbbé örvendetes, mint Közlönyünk haladása, azon körülmény, hogy a lefolyt évben nyilt végre alkalmunk önálló kiadványokkal lépni a nyilvánosság elé. Első kiadványunk Bartal Antal t. tagtársunk «Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba, különös tekintettel a classikus nyelvekre» czím alatt nem rég megjelent kitünő műve, mely amúgy is szegény philologiai irodalmunkban jelentékeny hézagot pótol. Társaságunk választmánya nem késett t. tagtársunknak őszinte köszönetét kifejezni azon nagylelkűségért, melylyel ezen munkáját társaságunknak ajándékozta, én pedig örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy a t. közgyülés színe előtt ismételjem egész társaságunk köszönetét a tanári állásnak és philologiai irodalmunknak meleg, önzetlen barátja iránt. — Második kiadványunk a legújabb tanárvizsgálati szabályoknak és a tudori szigorlat szabályainak kiadása, mely a legközelebbi napokban fog megjelenni és melynek társaságunk számos tagja jó hasznát fogja vehetni.

Egy már régóta készülő más kiadványunkról sajnos ismét csak kevés jót jelenthetünk. Már mult évi titkári jelentésemben is elmondottam a lépéseket, melyeket társaságunk választmánya a Classica philologiai encyclopædia dolgában tett. Azóta folytattuk a tárgyalásokat több kiadóval, előfizetési felhívásokat intéztünk az egyházi tanítórendek főnökeihez és társaságunk tagjaihoz, megbeszéltük minden oldalról az ügyet és végre is azon eredményre jutottunk, hogy a jelen körülmények között, társaságunk vagyonának jelen állásánál, az Encyclopædiát ki nem adhatjuk, legalább azon feltételek mellett nem, melyek mellett egyes kiadók és nyomdák a tetemes költséggel járó mű kiadását magukra akarták vállalni. Azért azonban még nem mondtunk le minden reményről, hogy tervünket előbb-utóbb keresztül fogjuk vinni és hogy nem fog kárba veszni az a sok becses kézirati anyag, melyet számos társunk

épen társaságunk felszólítására az Encyclopædia számára beküldött. Társaságunk becsülete az Encyclopædia megjelenését nem kevésbbé követeli, mint philologiai tanításunk érdeke.

Örvendetesebb körülmény, hogy társaságunk tagjainak száma ismét szaporodott. Az 1882-ik év végén társaságunknak négy tiszteletbeli, négy alapító, és 174 rendes tagja; a jelen évben öt tiszteletbeli, négy alapító 187 rendes és 10 rendkívüli tagja volt; a tíz rendkívüli tag alapszabályaink a mult közgyülésen eszközölt és a magas ministerium által helybenhagyott megváltoztatása alapján vétetett fel, egy volt rendes tagot, Vámbéry Armint, tiszteletbeli tagnak választottunk; a társaság rendes tagjainak számá tehát mindössze 14-gyel szaporodott. Másrészről azonban mély sajnálattal kell jelentenem, hogy a halál a mult évben is társaink közül többet elragadott: Lorentz József fehértemplomi, Szegedi Sándor debreczeni tanárokat és Garami Rikárd főreáliskolai nyugalmazott tanárt és társaságunknak több éven át buzgó titkárát.

Az előbb nevezett két tagtársunk halálát a tanügygyel és irodalommal együtt mi is gyászoljuk, de még mélyebb kell hogy legyen részvétünk annak halála fölött, ki ezelőtt kilencz évvel segítette megalapítani társaságunkat, melynek érdekeit öt éven át lelkiismeretes buzgósággal szolgálta. Garami mint philologiai és pædagogiai író is érdemeket szerzett magának. «Herodotosról» (1873.), «Herodotos dialectusáról» szóló értekezése (1875), «Megemlékezése Virány Jánosról» (1879), Habenicht után készült «Latin verstan alapvonalai» (1874), Cicerónak Marcellusért, Ligariusért és Dejotarusért tartott beszédeinek magyarázatos kiadása (1871) mind tanuskodnak azon buzgóságról, melylyel a classicai tanulmányokhoz vonzódott. Hazai philologiáink szorgalmas munkást, társaságunk egyik alapítóját és legmelegebb barátjainak egyikét vesztette el benne!

Hátra van még, hogy egy pár szóval a társaság választmányának működéséről tegyek jelentést. A választmány négy rendes és két rendkívüli ülésében rendezte a társaság ügyeit; a mult közgyülés megbizásából átdolgozta az alapszabályok némely pontjait, a Classica philologiai Encyclopædia ügyében megtette a kellő lépéseket és beható tárgyalások után megállapította a társaságnak ügyrendét, mely hivatva van az Alapszabályokba nem való, de azért nem csekély fontosságú számos kérdést szabályozni. A benne foglalt intézkedések lelkiismeretes szemmel tartása reméljük hogy gyorsítani fogja társaságunknak amúgy is biztosan várható felvirulását.

Dr. Ábel Jenő.

III. Választmányi ülés.

A Budapesti Philologiai Társaság választmánya, mult évi decz. 30-ikán délelőtt 9 órakor, közvetlenül a közgyülés előtt, ülést tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.

Jegyző: Pecz Vilmos, másod titkár.

Jelen voltak: Ábel Jenő, első titkár: Bermüller Ferencz, Heinrich Gusztáv, Keleti Vincze, Király Pál, Malmosi Károly, Maywald József, Pirchala Imre, Torma Károly.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után Ábel Jenő Kroller Miksa és Szerelemhegyi Tivadar tanárt, elnök Burány Gergely rendes tag ajánlatára Kárpáti Kelemen szombathelyi gymn. tanárt rendes tagoknak jelentik be.

Heinrich Gusztáv jelenti, hogy Németh Dezső szombathelyi és Holczinger Imre tatai tanárok oklevelet kivánnak.

2. Mivel a pénztárvizsgáló bizottság a választmányi ülés után tartandó közgyülésnek szóló jelentésével el nem készülhetett, a választmány elhatározza, hogy az alapszabályok 6. §-a értelmében a közgyülésen a pénztár megvizsgálására egy új bizottság kiküldését fogja indítványozni.

3. Elnök bemutatja a Joachim Marquardt-féle emlékérmet, melyet a társaság számára megszerzett.

IV. Jegyzőkönyv a közgyülésről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.

Jegyző: Ábel Jenő.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Bartal Antal, Beliczay Jónás, Beöthy Zsolt, Bermüller Ferencz, Csengeri János, Gyomlay Gyula, Halász Ignácz, Heinrich Gusztáv, Hellebrandt Árpád, Keleti Vincze, Király Pál, Köpesdy Sándor, Malmosi Károly, Maywald József, Pecz Vilmos, Pirchala Imre, Riedl Frigyes, Schill Salamon, Szinnyei József, Thewrewk Emil, Torma Károly.

1. Elnök megnyitván a gyülést felolvassa «A classikusok fordításáról» szóló elnöki megnyitóját.

2. Erre a társaság első titkára előterjeszti jelentését a társaság mult évi működéséről. A közgyülés e jelentést tudomásúl veszi.

3. A társaság pénztárának megvizsgálására Ponori Thewrewk Emil elnöklete alatt Heinrich Gusztáv, Malmosi Károly és Pirchala Imre társasági tagokból álló bizottság küldetik ki.

4. A titkár előterjeszti a társaságnak a választmány által a jövő évre megállapított költségvetését.

A társaság bevételei 1884-ben:

A M. T. Akadémia subventiója	1000 frt.
Tagsági díjak és előfizetések	1600 »
összesen	2600 frt.

A társaság kiadásai 1884-ben:

Az Egyetemes Philologiai Közlöny (50 ív) nyomtatása	1300 frt.
Irói tiszteletdíjak	700 »
Szerkesztői tiszteletdíj	300 »
Pénztárnok jutaléka (a tagsági díjak és az előfizetési pénzek 8%-a) körülbelül ...	120 »
Folyó kiadások	100 »
összesen	2520 frt.

Az esetleg fenmaradó pénztári maradék a társaság 1883-ik évi deficitjének fedezésére fordítandó. — A közgyülés e költségvetést beható tanácskozás után elfogadta.

5. Következtek a választások. Elnök a szavazatszedő bizottságba Bermüller Ferencz, Schill Salamon és Halász Ignácz társasági tagokat jelölte ki. A választások eredménye a következő. Szavazott mindössze 21 tag. *Elnökké* Ponori Thewrewk Emil, *alelnökké* Beöthy Zsolt, *első titkárrá* Ábel Jenő egyhangulag megválasztattak.

Fővárosi választmányi tagokká választattak: Bermüller Ferencz 19, Csengeri János 19, Heinrich Gusztáv 19, Kassai Gusztáv 10, Király Pál 18, Köpesdy Sándor 10, Malmosi Károly 17, Maywald József 18, Pirchala Imre 18, Riedl Frigyes 14, Szinnyei József 19, Torma Károly 19 szavazattal. Azonkívül kaptak még Hofer Károly 6, Schill Salamon 3 és Simonyi Zsigmond 7 szavazatot.

Vidéki választmányi tagokká választattak: Bászel Aurél 20, Hehelein Károly 20, Hóman Ottó 20, Keleti Vincze 20, Lipp Vilmos 19, Nátafalussy Kornél 14, Ortvay Tivadar 20, Petrovich Ferecz 20, Pozder Károly 20, Spitkó Lajos 20, Szamosi János 20, Veress Ignácz 20 szavazattal. Azonkívül kapott még Fináczy Ernő 7 szavazatot.

Egyéb tárgy nem lévén, Elnök a közgyülést feloszlatja.

V. A Budapesti Philologiai Társaság Ügyrendje.

I. A közgyülés.

A közgyülésre vonatkozó szabályokat az alapszabályok III. szakasza tartalmazza.

Ezen felül

1. Az esetben, ha a rendes (karácsonyheti) közgyűlés a miatt, hogy a tagok az alapszabályilag meghatározott számban esetleg meg nem jelennek, érvényes határozathozatalra képes nem lenne : a közgyűlés a következő hónapban a választmány által kitüzendő napra újból összehívatik s akkor a megjelenő tagok számára való tekintet nélkül határoz.

2. Az elnöki megnyitó beszéd és a titkári jelentés után az elnök felszólítására az első titkár felolvassa az alapszabályoknak és az ügyrendnek a közgyülésre vonatkozó pontjait.

3. A titkári jelentés után a választmány által a pénztár megvizsgálására kiküldött hármas bizottság terjeszti elő jelentését, melynek felülvizsgálására a közgyülés, ha szükségesnek tartja, a maga kebeléből újabb s szintén három tagból álló bizottságot küld ki. E bizottság jelentését, azon esetben, ha avval még a közgyűlés folyama alatt el nem készülne, a következő választmányi ülésnek mutatja be. E bizottságnak, illetőleg a választmány által kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak a közgyűlés által jóváhagyott jelentéséből a főbb pontok az Egyetemes Philologiai Közlöny-ben kinyomatandók.

4. A közgyűlési vitatkozásokban csak társasági tag vehet részt; szavazni pedig csak tiszteleti, alapító és rendes tagnak van joga.

5. Ha valamely kérdéshez többen akarnak hozzászólni, a szólni akarók az első titkránál jegyeztetik fel magukat. A titkár hangosan szólítja azt, kit a feljegyzés rendje szerint a szólás joga illet. Fel nem jegyzett tagoktól vagy a titkár felhívása nélkül közbeszólóktól az elnök a szólás jogát megtagadhatja.

6. Másodízben ugyanazon tárgyhoz szólnia bárkinek is csak akkor szabad, ha szólásra már senki sincs följegyezve; kivéve személyes ügyben. Ugyanegy ügyhöz háromszor senki sem szólhat.

7. Ha a tárgyhoz vagy az indítványhoz már senki sem kíván szólni, az előadónak vagy indítványozónak van joga a szóhoz; ezután rögtön szavazás következik. Öt tag kívánságára a szavazás titkos. Szavazás közben a szavazatot okadatolni nem lehet.

8. Ha valamely indítvány elfogadtatott és annak bővebb kidolgozására bizottság küldetnék ki, az indítványozó az ilyen bizottságban mindenkor benne legyen.

9. A közgyűlés napját és napirendjét a választmány november havi gyűlésében határozza meg.

II. A választmányi gyűlések.

10. A választmány havonkint egyszer s azonfelűl a közgyűlést megelőzőleg rendes zárt gyűlést tart. Rendkívüli választmányi gyűlé-

sekre csak az elnöknek van joga a választmányt egybehívni. Egyébiránt négy választmányi tag kivánságára az elnök köteles bármikor rendkívüli választmányi gyűlést egybehívni.

11. A budapesti választmányi tagokat, valamint a társaságnak Budapesten lakó alapító és tiszteleti tagjait az első titkár minden választmányi gyűlésre személyes meghívókkal hívja meg.

12. A választmányi gyűlések jegyzőkönyvét, melyben a jelen volt tagok neve is kiteendő, a második titkár vezeti.

13. A választmányi gyűlések jegyzőkönyvét az elnök és általa erre felszólított két választmányi tag aláirásával hitelesíti. E jegyzőkönyvek hitelesítése mindenkor a következő választmányi gyűlés első tárgya. A választmányi gyűlések jegyzőkönyve csak a választmány meghagyásából és csak a választmány által előre meghatározandó pontokra szorítkozó kivonatban tétetik közzé az Egy. Phil. Közlönyben. A másod titkár kötelessége e jegyzőkönyvi kivonatot a Közlöny szerkesztőjének még jókor átadni, hogy a Közlöny legközelebbi füzetében megjelenhessen.

14. Kétes esetekben a választmány szavazat útján dönt; csak egy tag kívánatára is a szavazás titkos; személyes ügyekben mindig titkos a szavazás.

15. A választmány november havi gyűlésében saját kebeléből három-három tagú bizottságot küld ki, egyiket a pénztár megvizsgálására, másikat a társaság ujonan megválasztandó tisztviselőinek candidálására. Mindkét bizottság a választmánynak deczember havi gyűlésében tesz jelentést. A pénztárvizsgáló bizottság azonkívül a közgyűlés elé is beterjeszti jelentését. A candidáló bizottság által megállapított névsort esetleg módosított alakban a választmány a társaság költségén kellő számban kinyomatja és a közgyűlésen megjelenő tagok között tetszés szerinti használat végett kiosztja.

III. A felolvasó gyűlések.

16. A felolvasó gyűlésekre vonatkozólag a gyűlés tárgyainak megnevezése mellett az első titkár a legelterjedtebb napilapokban meghívókat tesz közzé. Hasonlóan külön meghívókat küld a fővárosban levő középiskolák tanártestületeinek.

17. A felolvasó gyűléseket az elnök, esetleg az alelnök vezeti. Azon esetben, ha mindketten akadályozva volnának, az első titkár a jelenlevő tiszteleti, esetleg választmányi tagok egyikét kéri föl az elnöklésre.

18. A felolvasó gyűlések jegyzőkönyvét az első titkár vezeti. Ezen jegyzőkönyv, melyet az elnök és általa erre felszólított két társasági rendes tag hitelesít, a gyűlés napjának, az elnöknek, a felolvasott dolgoza-

tok szerzőjének és czimének felemlítésére, végre a fölolvasásokat esetleg követő megjegyzések rövid kivonatára szorítkozik. E jegyzőkönyvek hitelesítése mindig a következő felolvasó gyűlésnek első tárgya.

19. Az első titkár kötelessége a felolvasó gyűlésekről az Egyetemes Phil. Közlöny számára külön jegyzőkönyvet készíteni és azt a Közlöny szerkesztőjének még jókor átadni, hogy az a Közlöny legközelebbi füzetében megjelenhessen.

A Közlöny számára készített ezen jegyzőkönyv a felolvasott munkálatok rövid kivonatát is tartalmazza, kivéve ha azok időközben már nyomtatásban megjelentek vagy megjelenésök legközelebb biztosan várható, a mi a jegyzőkönyvben kiteendő.

20. Az első titkár köteles gondoskodni arról, hogy a felolvasó gyüléseken szakszerű előadásokban hiány ne legyen. A gyülések napirendjét az elnökkel együtt az első titkár állapítja meg.

21. Felolvasást csak társasági tag tarthat. E jogot idegen csak kivételesen és csak az elnök és az első titkár beleegyezésével nyerheti meg, akár személyesen óhajt előadást tartani, akár pedig valamely rendes tag, mint megbizottja, által kivánja dolgozatát felolvastatni.

22. Az első titkárnak jogában áll a felolvasásra bejelentett dolgozatokat elöleges megbirálásra bekérni. A felolvasásra nem bocsátott dolgozat szerzője azonban e miatti esetleges panaszát a választmány elé terjesztheti.

23. Egy-egy felolvasás fél óránál tovább nem tarthat, kivéve ha az elnök arra külön engedélyt ad. A felolvasó mindjárt a gyülésben tartozik dolgozatából az első titkárnak rövid kivonatot átadni, hogy ez azt a jegyzőkönyv szerkesztésénél felhasználhassa. Az első titkár egyszersmind előre figyelmezteti a felolvasókat, hogy a hirlapírók számára is készítsenek külön kivonatot.

24. Minden tagnak jogában áll a felolvasásokra tudományos tekintetből észrevételeket tenni, a melyekre a felolvasó válaszolhat. Az elnök a vitát bármikor befejezettnek nyilváníthatja.

IV. A titkárok teendői.

25. Az első és másod titkárnak külön teendői az alapszabályok 26-ik pontjának utolsó kikezdésében és az Ügyrendnek 2., 5., 12., 13., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23-ik pontjaiban vannak közelebbről meghatározva, önként értetődvén, hogy a titkárok akadályoztatás esetében egymást helyettesítik. Azonfelül:

26. A társaság ügyeire vonatkozó minden irat az első titkárhoz czímzendő és küldendő. A társaság többi tisztviselőihez érkező s a társaság ügyeire vonatkozó levelek szintén az első titkárnak adatnak át,

kivéve a pénzküldeményeket, melyek közvetlenül a társasági pénztárnokhoz küldendők. Az első titkár a társasághoz érkező és a társaság által kiadott minden iratról igtató könyvet vezet.

27. A társaság irattárát az első titkár őrzi. Ugyancsak ő végzi a társaság levelezését és ellenjegyzi az elnök által a választmány és a társaság nevében kiállított minden iratot. A társaság nevében megbízás nélkül levelezést nem vezethet.

28. Az első titkár vezeti a tagok névsorát kezdőbetük szerint osztályozva tartalmazó főkönyvet, melynek rovatai *a)* a tag neve, *b)* foglalkozása, *c)* lakása, *d)* a választmányi gyűlés megnevezése, melyen tagnak felvétetett.

V. A pénztárnok teendői.

29. A pénztárnok az Alapszabályok 27-ik pontjában felemlített teendőkön kívül tartozik mindennemű bevételről és kiadásról könyvet vezetni.

30. Azon társasági tagoknak, kik tagsági évdíjukat és a tagsági oklevélért járó díjt, vagy azoknak, kik az Egy. Phil. Közlönyre való előfizetésöket a pénztárnoknak személyesen vagy megbizottjaik által kézbesítik, erre vonatkozó nyugtatványt állít ki. Azon tagoknak, kik évdíjokat postán küldik be, a postai vevény igazolásúl szolgálván, a pénztárnok külön nyugtatványt nem ad; azonban a tagsági díjt lefizetett tagok neve és az Egy. Phil. Közlöny előfizetőinek névsora a Közlöny borítéklapján nyilvános nyugtatványúl kinyomatik.

31. A társaság pénztárnoka a választmány által meghatározott fizetést húz.

VI. A társaság Közlönye.

32. A Budapesti Philologiai Társaságnak saját Közlönye van, melynek czíme «Egyetemes Philologiai Közlöny». A borítéklevél második oldalán kiteendő, hogy «E folyóirat a M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának és a Budapesti Philologiai Társaság választmányának megbizásából jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.» E Közlöny, augusztus és szeptember hónapokat kivéve, havonkint egy-egy füzetben, lehetőleg a hó 15. napján s füzetenkint legalább négy ívnyi terjedelemben jelen meg. Kettős füzetek kiadása lehetőleg kerülendő.

33. A Közlöny tartalmáról a hatóságok iránt egészben és részben a szerkesztőség felelős, nem véve ki a nyilt térben megjelenő ellenbírálatokat sem, melyeknek tudományos értékéről azonban a szerkesztőség nem felelős. Az irodalmi tisztesség ellen vétő dolgozatok a Közlönybe semmi esetre fel nem vehetők, még a Nyilt Térbe sem.

34. A szerkesztő rendes tisztelet díjat húz, melyet a választmány a társaság pénzviszonyainak tekintetbe vételével évről-évre újból állapít meg.

35. A Közlöny tartalma: Philologiai, kivált class. philologiai tartalmú értekezések, költői műfordítások, hazai és külföldi philologiai műveknek ismertetése és birálata, vegyesek, könyvészet, a Philologiai Társaság hivatalos közlései, nyilt tér. A Közlönyben, a műfordításokat kivéve, a dolgozatok csak magyar vagy latin nyelven jelenhetnek meg. Nagyobb terjedelmű műfordításoknak a Közlönyben hely nem adatik.

36. Bárhol másutt nyomtatásban megjelent dolgozatok csak a választmány engedélyével vétethetnek fel a Közlönybe, még pedig tiszteletdíj nélkül.

37. A Közlönyben megjelenő dolgozatok díjaztatnak s a díjazás kulcsát a választmány évről-évre külön állapítja meg. A társaság tisztviselőinek a társasági életre vonatkozó közleményei (mint elnöki megnyító, titkári jelentés, jegyzőkönyvek, pénztári kimutatás, tagok névsora) nem díjaztatnak. Előlegek nem adatnak.

38. A Közlönyben megjelenő dolgozatokat a szerzők csak a szerkesztő beleegyezésével közölhetik napilapokban is; köteles azonban a szerző ily esetekben kitenni, hogy dolgozata az Egyetemes Philologiai Közlöny-ből van véve. Két ívnél hosszabb dolgozatokért rendszerint csak két ívért járó tiszteletdíj fizettetik: egy ívnél hosszabb tudori értekezéseknél csak az első ívért jár tiszteletdíj, a második ívért tiszteletdíj nem jár, de nyomtatási költségeit a társaság fedezi; a másodikon túl minden további ívnek nyomtatási költségeit a szerző fizeti. Ellenbirálatokért és a Nyilt Térben megjelenő közleményekért nem jár tiszteletdíj; ellenben a Közlönyben megbirált mű szerzője, ha ellenbirálatot ír, fizeti a nyomtatási költségeket minden egyes lapért, a melylyel ellenbirálata a Közlönyben megjelent birálat terjedelmét meghaladja.

39. A különnyomatok költségét a szerző fizeti.

40. A tiszteletdíjat a szerkesztőnek az elnök által ellenjegyzett utalványára a pénztárnok fizeti ki, levonván esetleg abból a tagdíjhátrálékokat és a különnyomatért járó költséget.

41. A Közlöny egyes füzeteinek megjelenését követő választmányi üléseken a szerkesztő tartozik az egyes dolgozatokért fizetett tiszteletdíjakat a választmánynak jóváhagyás végett beterjeszteni.

VEGYESEK.

— **Jókai Mór munkássága.** Jókai összeállította eddigi (1846—1883) munkásságát az Akadémia 1884-ik évi Almanachja számára. Minthogy ezen összeállítás irodalomtörténeti értékű, az «Almanach» pedig nem igen jut az Akademián kívül állók kezébe, a következőkben teljesen közöljük a felette érdekes kimutatást.

1846. Hétköznapok, regény. Két kötet. — Két gyám, szinmű.

1847. Vadon virágai, novellák. Két kötet. — Életképek szerkesztése.

1848. Szomorú napok, regény. Két köt.

1849. Forradalmi és csataképek, nov. Két kötet. — Esti Lapok szerkesztése.

1850. Bujdosó naplója, novellák. Egy köt. — Hangok vihar után, nov. Két köt. — Földönfutó, szinmű.

1851. Erdély aranykora, regény. Két köt. — Árnyképek, nov. Két köt.

1852. Török világ Magyarországon, regény. Három köt. — Dalma, szinmű. — Délibáb szerkesztése. — Naptár.

1853. Fehér rózsa, regény. Egy kötet. — Janicsárok végnapjai, reg. Három köt. — Hulla férje, szinmű. — Országos naptár.

1854. Egy magyar nábob, regény. Négy köt. — Egyszarvú ember, reg. Egy köt. — Országos naptár.

1855. Kárpáthy Zoltán, reg. Négy köt. — Könyves Kálmán, szinmű. — Elátkozott család, reg. Két köt.

1856. Régi jó táblabírák, reg. Négy köt. — Manlius Sinister, szinmű. — Tarka élet, novellák. Két köt. — Naptár.

1857. Magyar Dekameron, száz novella. Tiz köt. — A magyar nép humora. Adomák. Egy kötet. — Népvilág, novellák. Két kötet. — Novella-gyüjtemény, czím nélkül. Egy köt.

1858. Felfordult világ, reg. Két köt. — Oceania, reg. Egy köt. — Véres könyv, nov. Három köt. — Nagy Tükör. Egy köt. — Magyar nemzet története. Első kötet. — Dózsa György, szinmű. — «Üstökös» szerkesztése (1881-ig). — Kakas Márton naptára.

1859. Mire megvénülünk, regény. Négy kötet. — Magyar huszár, reg. Egy köt. — Délvirágok, nov. Két. köt. — Szigetvári vértanúk, szinmű. — Kakas M. naptára.

1860. Erdélyi képek, novella. Két kötet. — Kakas Márton tolltaraja, humorisztikus versek. Két köt. — Regék. Egy köt. — Kakas M. naptára.

1861. Politikai divatok, reg. Négy kötet. — Szécsi Mária, szinmű. — Kakas M. naptára.

1862. Uj földes úr, regény. Három kötet. — Magyar Sajtó szerkesztése. — Kakas M. naptára.

1863. Szélcsend alatt, nov. Két köt. — «Hon» szerkesztése (1882. szeptemberig.) — Kakas M. albuma. Két köt. — Kakas M. naptára.

1864. Virradóra, nov. Négy köt. — Szegény gazdagok, reg. Négy köt. — Kakas M. naptára.

1865. A magyar előidőkből, nov. Két köt. - Milyenek a nők? nov. Két köt. — Milyenek a férfiak? Egy köt.

1866. Eppur si muove! regény. Hat kötet.

1867. A kőszivű ember fiai, reg. Hat kötet.

1868. Szerelem bolondjai, reg. Négy kötet.

1869. Szép Mikhál, reg. Három köt. — Politikai röpiratok.

1870. Névtelen vár, reg. Öt köt. — Asszonyi hajszál, reg. Egy köt. — «Igazmondó» szerkesztése (1880-ig).

1871. Véres kenyér, reg. Egy köt. — Csigák regénye. Egy köt. — Föld felett és víz alatt, nov. Egy köt. — Debreczeni lunatikus, reg. Két kötet.

1872. Egy hirhedett kalandor, reg. Három köt. — Egész az északi polusig, reg. Két kötet.

1873. Fekete gyémántok, reg. Hat kötet. — A szegénység útja, reg. Egy kötet.

1874. A jövő század regénye. Kilencz kötet. — Egy ember, a ki mindent tud, reg. Egy kötet.

1875. Arany ember, reg. Öt kötet. — Észak honából, nov. Egy kötet.

1876. Enyim, tied, övé, reg. Hat kötet. — A szegénység útja, reg. Egy köt. — Forradalom alatt írt művei. Egy kötet.

1877. Az élet komédiásai, reg. Hét köt. — Rab Ráby, reg. Négy kötet.

1878. Egy az Isten! reg. Hat. köt. — Milton, szinmű. — Görög tűz, nov. Három kötet. — Emlékeim, nov. Két köt.

1879. Szabadság a hó alatt, regény. Öt kötet. — Hős Pálffy, szinmű.

1880. A kik kétszer halnak meg, reg. Öt köt. — Az életből ellesve, nov. Négy köt. — Páter Péter, reg. Egy köt. — Politikai költemények, satyrák, elbeszélő versek. Két kötet.

1881. A ma, reg. Három köt. — Targalyak, nov. Két köt. — Asszonyt kísér, Istent kisért, reg. Egy köt. — Politikai röpiratok. — Egy játékos, a ki nyer, reg. Két kötet.

1882. Szeretve mind a vérpadig, reg. Öt. köt. — Bálványos vár,

reg. Két kötet. — 1. Bente úr és Mátyás király. 2. A czinkotai kántor. 3. A budai varga. Népköltemények fuzetekben. — Petőfi életrajza.

1883. Damokosok. reg. Két köt. — Minden poklokon keresztül. reg. Két köt. — Czigány biró, reg. Egy kötet. — A lőcsei fehér asszony, reg. Öt köt. — A magyar nemzet története. Második kötet. — Negyven év viszhangja, aphorismák. Két kötet. — Oroszlánhűség. Puskás Kalári. Népköltemények füzetekben. — Ischia, költemény.

— **A Budapesti Philologiai Társaság választmánya** az 1883-ik évi deczember tizenkilenczedikén ülést tartott. Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Pecz Vilmos, másod titkár. Jelen voltak: Ábel Jenő, első titkár: Bermüller Ferencz, Csengeri János, Heinrich Gusztáv, Király Pál, Köpesdi Sándor, Malmosi Károly, Pirchala Imre, választmányi tagok.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után új tagokul bejelentettek: Horváth Gellért prém. r. tanár (aj. Ábel J.), Herald Ferencz okl. tanár (aj. P. Thewrewk E.), Spitkó Lajos főgymn. tanár Aradon (aj. Heinrich G.) és Halász Frigyes és Steuer János egyetemi hallgatók rendkívüli tagokúl.

2. Elnök jelenti, hogy Bartal Antalnak, a m. k. gyakorló iskola igazgatójának, a választmány mult üléséről szóló jegyzőkönyvének azon része, melyben a választmány úgy a maga mint a társaság nevében fennevezettnek könyve felajánlásáért köszönetét fejezi ki, egy pár meleg szó kiséretében kivonatban megküldetett. — Tudomásul vétetik.

3. Erdélyi Károly, tatai tanár, diplomáját kéri, melynek kiadására az első titkár utasíttatik.

4. Heinrich Gusztáv jelenti, hogy a Classica Philologia Reális Encyclopædiájának kiadása ügyében tett minden eddigi lépése eredménytelennek bizonyult. Ennek alapján a választmány ezen ügynek tárgyalását egyelőre befejezettnek tekinti, abban a reményben, hogy idővel talán mégis sikerülni fog a terv keresztülvitele.

5. Ezek után következett a Társasági Ügyrendnek újból való tárgyalása, mely ezuttal befejeztetvén, annak stilizálására Király Pál kéretett fel, ki erre készséggel vállalkozik.

6. Heinrich Gusztáv indítványt tévén arra nézve, hogy a társaság pénztárnoka ezentúl bizonyos kiszabott díjban részesüljön, a választmány azt határozza, hogy a pénztárnok díja az előfizetési és tagdíjak nyolcz százalékában állapíttassék meg, és ezen határozat mint indítvány a legközelebbi közgyülés elé terjesztessék.

7. Végül kimondja a választmány, hogy a hátralékos tagdíjak befizetésére az illető tagok a *Közlöny* legközelebbi számában fölszólíttassanak.

P. V.

— A **Magyar Nyelvőr** deczemberi füzetének borítékján a szerkesztő a következő szavakat intézi olvasóihoz:

»A tizenharmadik év küszöbén állunk.

Ha nem is teljes lelki megnyugvással, de a megelégedésnek mégis bizonyos érzetével tekinthetünk vissza tizenkét éves pályafutásunkra. A kitüzött czéltól még elég messze állunk ugyan, de egy jó lépéssel mégis közelebb jutottunk hozzá: a kezdet nagy nehézségén már túl vagyunk. Egy határozott, kétségtelen eredményt föl tudunk mutatni: az oktalan s minden szükség nélkül való szógyártás szünedező félben van s a megjózanulásnak, a jobb útra térésnek napról napra erősebben szaporodó jeleivel találkozunk.

De sok, fölötte sok még a tennivalónk s nehéz a munka, a melyet végeznünk kell: *Csak vállvetve, egyesült erővel teljesíthetjük sikeresen.*

Az idegenszerűségek, nevezetesen a latinosságok, de legkivált a germanizmusok annyira fölszaporodtak, oly megszokottá, mindennapivá lettek már nyelvünkben, hogy föl sem ismerhetők többé; de minthogy mindegyikük egy-egy magyaros kifejezést halványított el s tett erejefogyottá, nyelvünk ugyanannyi eredetiséggel lett szegényebbé, a menynyi az idegenszerűség. Amazokat kiirtani, emezeket ősi jogukba visszahelyezni, ez kötelességünk, ez a munka vár most ránk.

Eszerint legközelebbi teendőnknek a következő három pontra kell irányulnia. A régibb művekből s a magyarosabb tollú újabb írókból, továbbá a nép nyelvéből föl kell kutatnunk s összegyüjtenünk a már feledésbe ment vagy feledésbe menő eredeti, magyaros kifejezéseket. Ezeket aztán egybe kell vetnünk a latin, s külön a német nyelv megfelelő kitételeivel.

Az első munkát első rendben a *magyar nyelv és irodalom tanítói* teljesíthetik; de teljesítheti, különösen a mi a népnyelvbeli kifejezések gyüjtését illeti, könnyű szerrel s kevés jó akarattal *minden művelt magyar ember*. A másodiknak végzésére kiválóan a *latin*, s a harmadikénak a *német nyelv s irodalom tanítói* vannak hivatva.

Annyiszor emlegetjük hazafiságunkat, annyiszor hivatkozunk hazafiúi kötelességünkre: legyünk tehát ebben az esetben is igaz hazafiak, *tegyük meg nemzeti nyelvünk irányában is hazafiúi kötelességünket.*

Minden népnek legdrágább, leféltettebb kincse a nyelv! Ha ez elfajul, elfajul vele a nép is.

S melyik magyar akarná, hogy nyelvével nemzete is elfajuljon?!»

E szózatot, valamint a *Magyar Nyelvőrt* magát, mely szakfolyóirataink közt jelesség tekintetében a legelsők egyike, nemzeti fontosság tekintetében pedig a legeslegelső, mi is melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— **Az «Elveszett paradicsom» költője és a sajtószabadság.** Milton, az «Elveszett paradicsom» költője, mint próza-iró mindig hatásos erélylyel küzdött a szabadság érdekében. *Salmasius* franczia tudós, ki Krisztina svéd királyné udvarában tartózkodott, «száz darab Stuart-aranyért» vállalkozott volt, hogy «*Defensio regia pro Carolo I.*» czímű iratában I. Károly kivégeztetett király jogát védje. Ekkor Miltont felszólítá az «állami tanács», hogy ezt a rágalmazó iratot megczáfolja. Milton «*Az angol nép védelmezésé*»-ben meg is tette. Mielőtt még munkához fogott, már balszemének láterejét elvesztette volt, és orvosai figyelmeztették, hogy jobbszemét is elveszti, ha az «állami tanács» felszólításának engedve, a mű megirásához fog, mely beható történelmi tanulmányokat igényelt. De Milton elvállalta a mű megirását és — megvakult mindkét szemén. Egyik sonettjében, melyet egyik barátjához intézett, szépen mondja a szerencsétlen költő, hogy azon tudat, hogy a szabadság szolgálatában vesztette el szemefényét, vezetője lesz a sötétség világában.

Milton már «Az angol nép védelmezése» előtt több rendbeli politikai és egyházi vitairatokat bocsátott volt közre. Ezek közt az 1644-ben megjelent «*Areopagitica*» (az atheni areopag törvényszék nevéről czímezve) nevezhető Milton prózai mesterművének. Az angol parlamenthez van intézve a sajtószabadság ügyében, melynek Milton elsőrangú bajnoka volt.

Hogy Milton ezen művének fontosságát és nagy becsét méltányolhassuk, szükséges az akkori sajtó ügyét elébb megvizsgálni.

I. Károly uralkodása alatt 1637-ben, midőn a király önkénye a legnagyobb absolutismussá kinőtte magát, a királyi tanácsosok sürgetése folytán az úgynevezett «Csillagkamara» egy rendeletet adott ki, mely nemcsak a sajtót bilincselé le, hanem egyszersmind a szabadság után vágyodó népet e törekvésében megbénítá. A sajtóra vonatkozólag ezen rendelet következőleg intézkedett. Minden könyv vagy röpirat csak a censor engedélyével nyomatható ki; a könyvárusoknak nem szabad külföldön megjelent könyveket és iratokat áruba bocsátani, mielőtt a canterburyi vagy londoni püspök azok ártatlanságáról meg nem győződött; a nyomdatulajdonosok száma Londonban korlátoztatik s minden nyomdatulajdonos két sajtónál többet nem bírhat és három munkásnál többet nem tarthat üzletében; a sajtó elkészítésénél munkálkodó mesteremberek, úgymint ács, asztalos, kovács, rézöntő stb. csakis a kellő engedély megadása után vállalhatnak el ilynemű munkát.

Meglehetős sok idő telt el a nélkül, hogy a sajtó emberei a «Csillagkamara» ezen rendeletét mellőzni vagy főleg megtámadni merték volna. De midőn I. Károly király az úgynevezett hosszú parlament összehívására kényszerült, a censura, azon reményben, hogy a parla-

ment a Csillagkamara nevezett rendeletét végkép megsemmisíteni vagy legalább czélszerűen és előnyesen módosítani fogja, egy ideig csak névleg létezett. A nem-látamozott könyvek száma napról napra nőtt, és London majdnem minden városrészében új sajtók rendeztettek be anélkül, hogy az illető tulajdonosok a kellő engedély megadásáért csakis folyamodtak volna; a külföldön megjelent könyvek többé nem terjesztettek a canterburyi vagy londoni püspök elé betekintés végett. Milton maga a Csillagkamara rendeletét megvetéssel kikerülte; az elválásra és egyéb egyházi fontos kérdésekre vonatkozó nevezetes iratai a censor jóváhagyása nélkül jelentek meg.

Nagy remények fűződtek a hosszú parlament működéséhez; főleg a sajtó emberei voltak kezdetben azon meggyőződésben, hogy végre valahára a sajtószabadság hajnala felvirradt és minden szabad ember szabadon, korlát nélkül közölheti véleményét polgártársaival. De minő szerfelett nagy volt a meghökkenés, midőn a hosszú parlament, melynek jelszava «Szabadság» volt, 1643 junius hó 14-én kiadott rendeletében nemcsak a Csillagkamara intézkedését megerősítette, hanem azt egyszersmind még szigorúbbá tette azon határozata által, hogy ezentúl a könyvkereskedőczéh *Masters* és *Wardens*-einek jogában áll. a censura által nem látamozott könyveket azonnal lefoglalni.

Miltont is megdöbbentette a hosszú parlament ezen rendelete és 1644-ben megjelent az «*Areopagitica*» czímű röpirata, melyet a sajtószabadság ügyében a parlamenthez intézett. Persze akkori időben és oly sajtó-viszonyok közt nehéz dolog volt a parlamentet jogtalansággal, igazságtalansággal, a szabadság elnyomásával vádolni. De Milton igen ügyesen emelte a vádat. Miután irata kezdetében kimondja véleményét, hogy a szabadság netovábbját csak akkor lehet elérni, ha a parlament minden panaszt figyelembe vesz, megfontol és annak elhárításáról gondoskodik; — a parlamentnek köszönetét fejezi ki a nép nevében hazafias működéseért, kijelentvén egyszersmind, hogy annyira becsüli a parlament bölcsességét, hogy egy általa kiadott rendelet visszavonásáért esedezni bátorkodik. Erre megczáfolja az új rendelet főpontját: «*Könyvet, röpiratot vagy iratot kinyomatni nem szabad, mielőtt a censura azt jóvá nem hagyta*».

Milton nem vonja kétségbe, hogy az államra nézve ugyancsak fontos dolog, könyvekre úgy mint emberekre vigyázni, «mert a könyvek nem absolut holt tárgyak, hanem életerővel bírnak, mely ép oly hathatós mint a lélek, melyből származtak: sőt legtisztább lényegével bírnak a szellemnek, mely őket nemzé. Tudom, hogy a könyvek ép oly életerősek és nemzőképesek mint ama mesebeli sárkányfogak, és imitt-amott vetve felfegyverkezett férfiak képében támadhatnak fel. De másrészt ép úgy meg lehet ölni egy embert mint egy könyvet; a ki egy embert

megöl, az megöl egy eszes lényt, Isten hasonmását; de a ki egy jó könyvet elpusztít, az úgyszólván Isten hasomását megfosztja szemétől. Sok ember csak a föld terhére él; de egy jó könyv egy nagy szellem legdrágább életvére, fenntartva egy ez életen túl terjedő élet számára.»

Ezután kimutatja, hogy a görögöknél és rómaiaknál, sőt még a középkor kezdetében is a könyvek irása és közrebocsátása majdnem semmiféle korlátozás alatt nem állott; csak a tridenti zsinat hozott ez irányban némely határozatot.

Milton most felveti a kérdést: valjon az idevágó határozatok első szószólói nem értették-e az ügyet vagy pedig a könyvek csakugyan károsak e? Véleménye szerint mindenkinek szabad azt olvasni, a mi ép neki tetszik. Isten, Milton szerint, mindenkinek különbség nélkül megadá a szabadságot, midőn azt mondá: «Kelj fel Péter és egyél!» A tisztára nézve minden tiszta; az elromlott gyomorra nézve pedig hasznos és káros étek nem különböznek egymástól. Ép úgy áll a dolog a könyvekre nézve is. Az egészséges szellem a jó és rosz könyvet egyaránt felemészti s hasznára fordítja; a romlott kedélyt a legjobb könyv is roszra ingerli. Azok, kik azt hiszik, hogy rosz könyveket azért kell eltiltani, mivel a roszat még ragadósabbá teszik, ahhoz a férfihoz hasonlítanak, ki kertjének kapuját bezárta, hogy a varjakat belerekessze. Ha ezen emberek pártján volna az igazság, úgy a biblia olvasását meg kellene tiltani, mivel sok helyen sikamlós dolgokat szép színben fest. Vélemények számára, akár milyenek is legyenek azok, nem léteznek falak, «mert, mit járás, ülés vagy társalgás közben hallunk vagy látunk, végre is könyvnek nevezhető». Az emberi dolgok rosz szemlélői azok, kik a bűnt az által vélik kiirthatónak, ha a bűn tárgyát eltávozzák. «Vegyétek el a fösvénynek minden kincsét; egy kincsét még is meg kell hogy hagyjatok neki, — ez a fukarsága.»

Egy másik ok, melynél fogva Milton kétségbe vonja, hogy az illető rendeletek céljukat elérhessék, az, hogy a sajtószabadság korlátozásánál minden csakis a censoroktól függ. Ezeknek pedig, ha hivatalukat igazán tisztességesen akarják betölteni, szerfelett nagy tudománynyal, mély belátással kell bírniok. De ily férfiaktól nem követelhető, hogy drága idejüket szellemölő foglalkozásra pazarolják.

A sajtó-szabadság korlátozása mindenekelőtt a tudományra és annak mívelőire nézve a legnagyobb gyalázat. Ha valaki egy könyv megirásához fog, úgy évek hosszú során tanul, kutat és fáradozik, míg művét befejezi — és akkor a censor, ki néha míveltségre és tudományosságra nézve sokkalta alantabb áll, bírálja meg? És, mondja Milton, valamint az ily rendelet minden mívelt ember megvetésében részesül, ép annyira válik az egész nemzet szégyenére. Igazság és míveltség,

talán csak nem kereskedelmi czikkek, melyeket áruba bocsátás előtt egyedárúzni és vámczédulával ellátni kell?

Végre igen ügyesen a parlament nemzeti érzelméhez folyamodik. Elbeszéli, mit idegen országokban, hol a sajtószabadság korlátozva van, tapasztalt; elbeszéli, hogy külföldön sok nagy férfi szerencsésnek mondta őt, hogy a philosophiai szabadság országában, Angliában, született. «Úgy tetszik nekem», mondja Milton, «mintha látnék egy nemes és hatalmas nemzetet mint egy erőteljes férfiút álmából felébredni és leigázhatatlan fejét rázni; úgy tetszik nekem, mintha látnám saskép fiatal nemzedékét vizsgálni és éles szemeit a déli nap fényében villogni; úgy tetszik nekem, mintha látnám arczát mosdani a mennyei tisztaság forrásában, míg félénk éjmadarak körülötte repkednek és bámulva merészségét, sivítással békételen évet jósolnak.»

«A szabadság, uraim, melyet számunkra bölcs tanácsotokkal szereztetek, nagy szellemek dajkája; lelkeinket mennyei tisztasággal árasztja el. De csalképpé válik, ha nem szabad mindenkinek azt megtudni és nyilvánítani, a mit akar. Az igazságot korlátozni nem lehet; mert hatalomban csakis a Mindenható múlja felül.»

Ritkítja párját Milton ezen műve az összes világirodalomban; s Anglia büszke lehet e kis röpiratra, mert oly elragadó szavakkal ritkán harczolt valaki a szabadság érdekében. Dr. W. H.

KÖNYVÉSZET.

Badics F. Csokonai Vitéz Mihály. (Magyar Helikon 13. füz.) Pozsony Stampfel, 1883, 20 kr.

Bartal A., Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba. Különös tekintettel a classicus nyelvekre. E. Egger nyomán dolgozta. — (A philologiai társaság kiadványa I.) Budapest, 1883. Eggenberger, (N. 8-r. II. 144 l.) 1 frt. 20 kr.

Bartal A. és *Malmosi K.* Latin olvasókönyv Livius-, Ovidius- és Phaedrusból a középisk. III. és IV. oszt. szám. 3-ik kiadás. Budapest, Eggenberger, 1883. (N. 8-r. 92 l.) 60 kr.

Bánóczi J., Kisfaludy Károly és munkái. II. kötet. Budapest, 1883. Franklin, (8-r. 411 l.) 2 frt. 40 kr.

Boissier G., Archeologiai séták. Róma és Pompéi. Francziából fordította Dr. Molnár Antal. Budapest, 1883, Akademia. (8-r. XI, 377 l.)

Bubenik, Dr. F., Petőfi Sándor élete és költői működésének vázlata. Fordította Márai L. Budapest, 1884. Révai (8-r. IV, 45 l.) 80 kr.

Caesar De bello gallico. 2—4. füzet. Fordította és magyarázta Dr. Boros Gábor. (Tanulók könyvtára. 18—20. füzet.) Pozsony, év nélkül. Stampfel. (16-r. 65—256 l.) Füzetje 30 kr.

Csaplár B. Révai Miklós élete. II. köt. Budapest. 1883. Aigner. (N. 8-r. II, 416, l.) 3 frt.

Cserép J., Értekezés Sallustius történetirásáról. S.-A.-Ujhely, 1883. (8-r. 26 l.)

Czakó Zs. összes művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal bevezette Ferenczy József. I. köt. (Nemzeti könyvtár XXXIV.) Budapest é. n. Aigner. (K. 8.-r. LXVI, 413 l.) 2 frt.

Dallos József dr., Shakespere lyrikuma és erkölcs-bölcseleti állás-pontja. Szombathely, 1883. Grauitz. (8-r. X, 418, l.) 2 frt.

Dengi J. Magyar stilisztika és gyakorló könyv. A gymn. tanítás új terve és az utasítások alapján, a gymn. IV. oszt. számára. Budapest, 1883. Eggenberger (N. 8-r. VIII., 85 l.) 80 kr.

Endrődi S., Balassa Bálint báró. (Magyar Helikon, 19. füz.) Pozsony, 1883. Stampfel (8-r.) 20 kr. — Ányos Pál. (Magyar Helikon. 20 füz.) (8-r.) 20 kr.

Ferenczy J. Tompa Mihály. (Magyar Helikon. 14. füz.) Pozsony 1883, Stampfel, (N. 8r.) 20 kr.

Finály H. dr., A latin nyelv szótára. 9—10 füzet. : mysnecion — propono. Budapest, 1884. Franklin t. (8-r. 1281—1600 hasáb) 1 frt. 60 kr.

Fustel de Coulanges, Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Forditotta Bartal Antal. Budapest, 1883. Akademia. (8-r. XVIII, 609. l.)

Hellen remek irók magyar fordításban. 16-ik kötet: Homer Odysseája. Ford. Télfy Iván, 3-ik füzet. Budapest, év nélkül (1883.) Lampel R. (16-r. 169—264 l.) 40 kr.

Hofer K. A franczia nyelv módszeres tankönyve. I. rész. 5-ik bőv. és jav. kiadás. Budapest, 1883. Eggenberger. (N. 8-r. 111 l.) 80 kr.

Ihász Gábor. magyar nyelvtana középiskolák használatára. 23-ik kiad. Átdolgozta Májer Alberik. Budapest, 1884. Lampel R. (8-r. 232 l.) 1 frt.

Katona J. Bánk bánja. Magyarázta Péterfi J. (Jeles irók iskolai tára. XXII.) Budapest 1883. Franklin t. (8.-r. 175 l.) 80 kr.

Kármán M. és *Komáromy L.* Magyar olvasó könyv. II. rész. A középiskolák II. oszt. számára. 3-ik áldolgozott kiadás. Budapest, 1883. Eggenberger. (N. 8-r. II, 219 l.) 1 frt 20 kr. — Ugyanaz. III. rész. A középiskolák 3. osztálya számára. Uj átdogozott kiadás. Budapest, 1883. Eggenberger. (N. 8-r. II, 224 l.) 1 frt 20 kr.

Kárffy Edm., Specimina Inscriptionum Metricarum. — Budapestini, 1883. (8-r. 28 l.)

Koltai V. dr. Stilistika. I. rész Irálytan. A legujabb minist. tanterv szerint középisk. használatra. Budapest, 1884. Lampel R. (8-r. 178, II. l.) 1 frt.

Kornyei János. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. Atdolgozta dr. Boros Gábor. 4-ik irodalom történeti olvasókönyvvel bővített kiadás. Budapest, 1884. Lampel R. (N. 8-r. V, 439 l.) 2 frt.

Lehr A. és *Riedl Fr.* Magyar olvasó könyv. II. kötet a középiskolák 2-ik osztálya számára. Térképekkel és illustratiókkal. Budapest 1883. Franklin t. (N. 8.-r. IV, 204 l.) 1 frt 20 kr.

Mendlik A., Questionaire aux lectures françaises á l'usage des écoles publiques. I. rész. Budapest, 1884. Lauffer V. (8-r. 83 l.) 50 kr.

Névy L., Stilistika. Az irály- és irásmű-szerkezet általános szabályai, Középiskolák számára. I. rész. Irálytan. Prózai és költői olvasmányokkal. 5-ik kiad. Budapest, 1883. Kókai (N. 8-r.. IV, 232 l.) 1 frt. 30 kr.

Noël Károly. Francezia nyelvtan. Modszeres tanmenet iskolai és magánhasználatra. 4-ik bőv. kiadás. Magyarra átírta Sasváry László. II. rész. Budapest, 1884. Lampel. (8-r. 155—354, IV l.) 1 frt.

Olcsó könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest 1883. (16.-r.)

156. sz. Kisfaludy K. A pártütők. Vigjáték 3 felv. (63 l.) 20 kr.
157. » Gyulai P. Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. (29 l.) 20 kr.
158. » Bernardin de Sainte-Pierre. Pál és Virginia. Franczíából ford. Ács Zs. (144 l.) 30 kr.

159. sz. Kemény Zs. Élet és irodalom (123 l.) 30 kr.
160. » Petőfi Sándor beszélyei (96 l.) 30 kr.
161. » Le Sage Alain René. A sánta ördög. Francziából ford. Varga B. (360 l.) 60 kr.
162. » Dugonics András följegyzései, (142 l.) 30 kr.
163. » Gréville H. Árulás. Regény. Francziából fordította Huszár I. (375 l.) 80 kr.
164. » Schiller Fr. Wallenstein halála. Szomorújáték 5 felv. Németből ford. Hegedűs Istv. (245 l.) 40 kr.

Palóczy L. Franczia nyelv- és olvasókönyv. 2-ik rész. Reál isk. III. és IV. oszt. szám. Budapest, 1884. Franklin t. (N. 8-r. VI, 274 l.) 1 frt 80 kr.

Patrubány L. A «magyar» név eredete. Külön lenyomat az. «Egyet. Philologiai Közlöny»-ből. Budapest, 1883. Kilián. (8-r. 17 l.) 25 kr.

Polgár Gy. Görög nyelvkönyv, bevezetés az alaktanba, olvasó- és gyakorlókönyv Xenophon Kyropaediájából. A gymn. V. oszt. számára. Budapest, 1883. Eggenberger. (N. 8-r. II, 188 l.) 1 frt 20 kr.

Pozder K. Idegen szók a görögben és latinban (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 4. sz.) Budapest, 1883, Akadémia, (8.-r. 77 l.) 50 kr.

Symonds J. A. és *Bartoli A.*, Az olasz nép és irodalom története. (Történeti kézikönyvek. IX.) Budapest, 1883. Athenaeum. (K. 8-r.) 80 kr.

Szamosi J., Tirocinium poeticum. Bevezetésül a latin költők olvasásához. Siebelis János nyomán szerkesztette és szótárral ellátta — 4-ik javított kiadás. Budapest, 1883. Nagel. (N. 8-r. VIII, 143 l.) 1 frt.

Taine H., Az angol irodalom története. Fordította Csiky Gergely. III. kötet. Budapest, 1883. Akademia. (8-r. 475 l.)

Thewrewk A. Simonyi nyelvtana. Kritikai tanulmány. Budapest, 1883. (N. 8-r. 32 l.) 30 kr. — Magyar nyelvészeti adalékok. Budapest 1883. (8-r. 29 l.) 30 kr.

Arbois de Jubainville, Essai d'un catalogue de la littérature epique de l'Irlande, précédé d'une étude sur les manuscrits en langue irlandaise conservés dans les Iles Britanniques et sur le continent. Paris, 1883. CLV és 282 l.

Aristoteles. — Commentaria in Aristotelem Greaca, edita consilio et auctoritate academiae literarum reg. borussicae. Vol. II pars 1., Berlin, 1883, XXII és 426 l. — Tartalma: Alexandri in Aristotelem Analyticorum priorum librum I. commentarium, ed. M. Wallies.

Aubertin C., Choix de textes de l'ancien français du X. au XVI. siècle: Poètes et prosateurs du moyen âge, avec des sommaires historiques, des notices biographiques et un commentaire grammatical. Páris, 1883. 360 l.

Autenrieth G., Wörterbuch zu den homerischen Gedichten. Für Schüler bearbeitet. Mit vielen Holzschnitten und 2 Karten. 4. verbesserte Auflage. Leipzig, 1884. Teubner, XVI és 361 l. Ara 3 mka.

Bennassutti Luigi, San-Francesco e Dante. Assisi, 1883. 270 l. 2 lir. 50.

Bergk Th., Kleine philologische Schriften. Herausgegeben von R. Peppmüller. I. Bd. Zur römischen Literatur. Halle a/S. 1884. (8-r. XXXII 719 l.). Tartalma: Verzeichniss von Th. Bergk's philologischen Schriften. — Plautina. — Ennianna. — Zu den scenischen Dichtern der Römer. — Lucretiana. — Zur Sacralpoesie der Römer. — De Paelignorum sermone. — Varia. — Inedita. — Aus Bergk's Handexemplaren.

Boccaccio Giov., Troilus und Kressida, Epische Dichtung. Zum ersten Male verdeutscht von Karl Frh. von Beaulieu-Marconnay, Berlin, 1884. XXIII és 239 l. 5 mk. — A nagy olasz költő *Il Filostrato* cz.

regényes eposzának kitünő, alakban és tartalomban egyaránt hű és költői fordítása. E szép költemény értékére újabban többen, különösen nagy elismeréssel Hettner figyelmeztettek. A *Filostrato* szegény cselekményben, de igen gazdag gyönyörü lyrikus részletekben. E tárgyról s Boccaccio művének hatásáról l. különösen Hertzberg Vilmos értekezését: *Die Quellen der Troilus-Sage in ihrem Verhältniss zu Shakespeare's Troilus und Kressida.* (Shakespeare-Jahrbuch, VI., 1871.)

Bossert A., La littérature allemande du moyen âge et les origines de l'épopée germanique. Paris, 393 l. 3 fr. 50. — A franczia Akadémia által jutalmazott, nagyon népszerű, de jó munka. Szerző csak a főbb kérdéseket tárgyalja, a forrásokat és az irodalmat csak kivételesen idézi. Ugyanattól a szerzőtől (ki tanár Douaiben) megjelentek előbb: *Goethe, ses précourseurs et ses contemporains: Klopstock, Lessing, Herder, Wieland, Lavater, la jeunesse de Goethe,* — és: *Goethe et Schiller, la littérature allemande a Weimar, la jeunesse de Schiller, l'union de Goethe et Schiller, la vieillesse de Goethe.* Ez utóbbi munka is akadémiai jutalmat nyert.

Briefe von Joh. Pet. Hebel, herausgegeben von Otto Behaghel. Erste Sammlung: Briefe an Gmelin, an die Strassburger Freunde, an Justinus Kerner. Karlsruhe, 1883, 314 l. 5 mka. — Egyuttal megemlítjük, hogy ugyancsak O. Behaghel kiadta Hebel költeményeit s prózai dolgozatait is a Kürschner-féle »Deutsche Nationalliteratur» 142-ik kötetének 1. és 2. felében: *Allemannische Gedichte* (175 l.) és *Schatzkästlein des Rheinischen Hausfreundes* (472 l.) czímmel, igen jó bevezetéssel és jeles (bár egy kissé gyér) jegyzetekkel. Egy-egy kötet ára 2 mka 50.

Cemoens Luis de, Die Lusiaden, deutsch von Wilhelm Storch. Paderborn; 1883, 536 l., 5 mka. — E kötettel Camoens összes költői műveinek e kitünő fordítása (öt kötet, 18 mka) be van fejezve. A fordítás igen hű és mégis költői szép. A fordító jeles szakember a román philologia terén s mint ilyen, az eredetieknek számos helyét javította vagy fogta fel helyesebben, úgy hogy fordítása tudományos értékkel is bír.

Deutsche Literaturdenkmale des XVIII. Jahrhunderts, in Neudrucken herausgegeben von Bernh. Seuffert. Heilbronn, 1881—1883. — Eddig a következő 15 füzet jelent meg:

1. *Otto,* Trauerspiel von *F. M. Klinger.* 90 fill.
2. *Voltaire am Abend seiner Apotheose,* von *H. L. Wagner.* 40 fill.
3. *Fausts Leben* vom *Maler Müller* 1 mk, 10.
4. *Preussische Kriegslieder von einem Grenadier* von *I. W. L. Gleim.* 70 fill.
5. *Faust, ein Fragment* von *Goethe.* 80 fill.
6. *Hermann* von *C. M. Wieland.* 1 mk, 20. V. ö. e *Közlönyt,* VII. (1883), 125 l.
7. *Frankfurter gelehrte Anzeigen vom Jahre 1772.* Erste Hälfte 2 mk, 80.
9. *Karl von Burgund,* ein Trauerspiel (nach Aeschylus) von *J. J. Bodmer.* 50 fill. V. ö. e *Közlönyt,* VII. (1883), 271 l.
10. *Versuch einiger Gedichte* von *F. v. Hagedorn.* 90 fill.
11. *Der Messias,* erster, zweiter und dritter Gesang von *F. G. Klopstock.* 90 fill.
12. *Vier kritische Gedichte* von *J. J. Bodmer.* 1 mk, 20.
13. *Wagner, Die Kindermörderinn* nebst Scenen aus den Bearbeitungen *K. G. Lessings* und *Wagners.* 1 mk.
14. *Goethe, Ephemerides und Volkslieder* 60. fill.
15. *Brentano, Gustav Wasa.* 1 mk, 20.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

NYILT TÉR.[1])

Válasz Spitkó Lajosnak Görög Nyelvkönyvemre írt birálatára.

Spitkó oly tárgyilagos birálatot adott könyvemről, hogy nekem arra csak kevés válaszolni valóm van.

Azon megjegyzések közül, melyeket *tudományos* szempontból tesz könyvemre, a lényegesebbek helyes voltát elismerem, a lényegtelenebbekre pedig, már a tér szűke miatt sem érdemes reflektálni; de a melyeket *methodikai* és *didaktikai* szempontból tesz, azok közül egyikre-másikra nézve kötelességem felvilágosítást adni.

Igy a mi a mértéket illeti, hogy mennyit kell közölni a nyelvtanból a Bevezetésben az olvasás előtt, nem osztozom Spitkó úrnak ama meggyőződésében, hogy teljes névragozást s egy teljes verbum purumot kell a tanulóval a grammatikai előkészítő cursusban betanultatni. Én nem olvasok ki ennyit az Utasítások ezen szavaiból: «Az elvont *rendszeres* tárgyalás tehát csupán a *legszükségesebb* előzményekre fog szorítkozni t. i. a casus-alakítás és a személyragozás külömböző módjainak ismertetésére.»

Én a casus-alakítást illetőleg elégségesnek tartom előlegesen közölni az α, η, ο és mássalhangzós tövek esetragait, elhagyva a mássalhangzós tövek külömböző nemeinek rendszeres ismertetését; a személyragozás külömböző módjai alatt pedig csak a fő- és mellékidők egymástól eltérő személyragainak feltüntetését értem az arra alkalmas és leggyakrabban előforduló folyó jelen és mult s az aor I. és II. csel. és köz. alakjain.

Spitkó kételkedik a fölött, hogy *az ő nézete szerint* ily kevés előismeret alapján a Kyropaideiát a kezdő tanulóval kellően meg lehetne értetni. Én nem vagyok ily kis hitű. Mert tapasztalásból tudom, hogy még az első osztályban is a tanulók fejletlen észtehetségök mellett s minden előismeret nyujtása nélkül is a tárgyalt összefüggő olvasmánynak *aránylag* szintén eléggé szövevényes mondatait kellően megértették, hát akkor az V. oszt. tanulók fejlettebb észszel a legszükségesebb előismeretek alapján hogy ne értenék meg a Kyropaideiát? Ha Spitkó ért az összefüggő olvasmányon való tanításhoz és tanított is már valaha így, akkor igazán nem értem, hogy miért lát annyi mindenféle szörnyeteget már a Kyropaideia egyszerű fordításánál is.

Spitkó egész kis rendszeres névszótant és igetant kiván a tanulókkal az olvasás előtt betanultatni s azért kivánja ezeket a leendő (?!) összefüggő olvasmány tárgy- és eszmeköréből merített apró mondatokon begyakoroltatni. — Az én nézetem szerint pedig a Görög Nyelvkönyvem bevezetésében közlött nyelvtani részletek gyors betanítása s egyes paradigmákon való gyors begyakorlása után sietni kell az összefüggő olvasmány olvasásához. Mert én a legszükségesebbeken kívül a mit csak lehet mindent az olvas-

[1]) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

mány alapján akarok tanítani, (hisz ez a czélja az olvasmány alapján való tanításnak!); Spitkó methodikája- és didaktikájának nagyon *régi* szaga van.

Az is talány előttem, hogyan képzeli azt Spitkó, hogy csakis az olvasmányban előforduló szókból lehet szócsoportokat alakítani. Azokat okvetlenül ki kell mindjárt egészíteni. De a csoportok tanulását később is lehet kezdeni, nem épen párhuzamosan az olvasmányokkal.

Azt meg éppen nem értem, hogy lehet olyat mondani, hogy a csoportosított szók legnagyobb részét a gyakorlatok görög és magyar mondataiban csakhamar értékesíteni kell. Elég dolgot ad s elég nagy tért foglal el az olvasmányokban előfordult szavaknak begyakorlása a mondatokon és ez az egyedül czélszerű eljárás. Kár volt holmi statistikai adatok összeállításával a drága időt vesztegetni!

Végre ha állana Spitkónak eme naiv feltevése: «feltéve, hogy a szócsoportokat teljesen és a 12 olvasmányhoz fűződő összes grammatikai dolgokat is alaposan át akarjuk venni,» akkor könyvemből több mint 12 olvasmány és gyakorlat bajosan lesz befejezhető, mondom, ha e naiv felfogás állana, akkor könyvem csakugyan nem volna használható, mert még 10 olvasmány maradna a VI. osztályra, a mi a Memorabiliák olvasását csakugyan illusoriussá tenné. De hogy lehet olyat képzelni is, hogy a szócsoportokat mind be kell tanítani? Tessék azokból válogatni! Görög nyelvkönyvem Előszavában azt mondom: hogy az V. oszt.-ban legalább 16 olvasmányt és gyakorlatot kell elvégezni (és lehet is!), s az ezekhez tartozó grammatikai dolgokat. A szócsoportokból pedig annyit kell felvenni, a mennyit a még fenmaradó időben el lehet végezni.

Spitkó úr többi megjegyzéseire nincs észrevételem, s szakértelemmel és jóindulattal irt birálatáért, melynek a második kiadásnál még jó hasznát vehetem, továbbá Görög Nyelvkönyvemnek a tanárok figyelmébe való ajánlásáért, köszönettel tartozom.

Pozsony, 1883, dec. 23. Polgár György.

Felelet Polgár úr «Válaszára».

Nem vagyok ugyan barátja az ilyen utólagos kardoskodásnak; mert a mit irok, azt megfontolva szoktam írni, úgy hogy ne legyen okom akár megbánni, akár visszavonni valamit. De miután Polgár úr jónak látta átkiáltani hozzám, hadd álljon itt az én válaszom is.

Polgár úr tudományos szempontból tett megjegyzéseim között lényegtelenebbeket is fedez fel, melyekre már a tér szűke miatt sem érdemes reflektálni. Hogy mi a tudományban lényeges, mi lényegtelen, azt, jól tudom, első sorban valakinek tudományos lelkiismerete szabja meg. Én pedig e tekintetben igen scrupulosus vagyok és minden a tudomány ellen elkövetett vétséget lényegesnek tartok. Vannak ugyan úgynevezett lényegtelen észrevételeim is, melyeket annak idején nem akartam közölni. Kivánatra ezekkel is szolgálhatok.

De Válaszának többi részében is Polgár úr igen sajátságos módon okoskodik. Vagy nem értett meg, vagy, a mi valószínűbb, nem akart meg-

érteni. Főkifogásom könyve ellen az, hogy a Kyropaediának szövegét nem egyszerűsitette és a tanulók igényeihez mérten át nem alakította. Ezt most is fenntartom. Mindjárt az első időben 40—50 tanulónak, kik az igetanból mást nem tudnak mint a fő- és mellékidők egymástól eltérő személyragjait, oly mondatokat, minők pl. az első olvasmányban φῦναι δὲ...., a másodikban αἱ μὲν γὰρ....., a negyedikben καὶ ἐπὶ μὲν...., *alaposan* magyarázni akarni, egyszerűen paedagogiai absurdum. De mellettem bizonyít a tankönyvírók praxisa is. A hány összefüggő olvasmányt nyujtó, kezdők számára készített olvasókönyvet csak ismerek, mind igen helyesen lehetőleg egyszerű stilus után törekszik. Itt van Szamosi görög olvasókönyve, a németeknél pedig Meurer, Bachof, Vollbrecht görög olvasókönyvei. Vollbrecht olvasókönyve szintén chrestomathia Xenophonból, de egyszerűsített mondatszerkezettel. S jóllehet Vollbrecht (v. ö. Fleckeisen's Jahrbücher, 1882, II, 36) csak akkor akarja olvasókönyvét a tanuló kezébe adni, mikor az már egy rendes verbum purumot átvett és begyakorolt, a német kritika még így is V. olvasókönyvét túlságos nehéznek találta. Itt van továbbá Heinrich német olvasókönyve a Niebuhr-féle ugyan csak egyszerű stilusban irt hősmondákkal. Itt van végre — the last but not the least — Bartal és Malmosi jeles latin olvasókönyve. A mint tudom, ők sem kezdik a dolgot Livius ékes dictiójával, hanem ilyformán: Italia terra ampla et fecunda est. Terram plantae amoenae ornant. Stb. Tetszett volna úgy eljárni Polgár úrnak is, mint azt Bartal és Malmosi tették. Alkalmazta volna ő is az összefüggő olvasmányt a szép rendszerben egymás után következő nyelvtani anyaghoz, a mi az inductiv tanítással nagyon szépen megfér, és a mi utoljára is a leghelyesebb és legbiztosabb út. Akkor semmiféle nyelvtani bevezetésre nem lett volna szükség, és annak az aggodalomnak sem lett volna helye, hogy a tanulók a szöveg egyes nehézségeivel bajosan fognak megküzdhetni. Persze ez nehezebb munka, görögül írni is kell akkor tudni, még pedig jól. Sokkal kényelmesebb a szöveget úgy a hogy van átvenni, a nyelvtani anyag egymás utánját nagy részt a jó istenre és a véletlenre bízni és minderre azután mint valami nagy tettre önérzettel visszatekinteni. Baj is az, ha a tanuló az αντ-tövüeket az első gyakorlatnál tanulja, az οντ- és δ, ϑ tövüeket két vagy három héttel később és ismét vagy hat héttel reá a τ-tövüeket és ν-tövüeket, s mindezt a legheterogenebb dolgok egész halmazának kiséretében. Szeretem én is a nyelvtan tanítását összefüggő olvasmány és észszerű inductió alapján, megszerettem azt Bartal-Malmosi derék könyve által, de, őszintén kimondom, nem szeretem és nem tartom czélszerűnek a nyelvtani zagyvalékot, még ha oly modern szaga is van. Megemésztése borzasztó sok időt igényel, a nélkül hogy az eredmény a rá fordított idővel kellő arányban állana. Hogyan kell mintaszerű görög olvasókönyvet szerkeszteni, azt tessék pl. Bachoftól tanulni. Jó még adni valamit a német schulmeisterekre is. A gyakorlatban még mindig nagyobb mesterek mint mi minden világraszóló paedagogiai bölcseségünk mellett.

Második kifogásom az elsőből természetszerűleg folyik. Ha igaz az — és én erősen hiszem, hogy a tanférfiak többsége velem tart —, mondom, ha igaz az, hogy oly tanuló, ki az igetanból mást nem tud, mint a fő- és

mellékidők személyragjait, a Kyropaedia egyes nehezebb mondatszerkezeteivel bajosan fog boldogulni, akkor természetes, hogy legalább a nyelvtani Bevezetést szélesebb alapra kellett volna fektetni. A szélesebb alap alatt azonban nem értem a teljes névragozást, mint azt Polgár nekem imputálja. Ellenkezőleg mindenki, a ki ide vágó soraimat a *Philologiai Közlöny* 1103. lapján olvassa, látni fogja, hogy a névragozás köréből nyujtott anyaggal alapjában meg vagyok elégedve. Megjegyzésem inkább csak az igére vonatkozik. S itt bátran hivatkozhattam az Utasításokra. Polgár úr is ezt teszi, csakhogy csupán oly passust idéz, mely neki feltétlenül kedvez. De az Utasításokban nehány sorral lejebb ez is áll: «A személyragozás kellő megtanulására szükséges lesz ugyan a görög ige *alakjainak egész rendszerét* áttekintve előadni, hogy az *állítás és cselekvés minő módjait, az idők minő nemeit* képes a görög nyelv egyszerű igealakkal kifejezni, de az alakok magyarázata eleinte csupán a személyragok kiemelésére fog szorítkozni, a módok és idők alakításának mellőzésével.» Igaz, hogy az Utasítások világosabban is szólhatnának. De azt Polgár sem fogja állítani, hogy az után, a mit ő Bevezetésében az igetanból nyujt, a tanulónak az állítás és cselekvés módjairól, az idők nemeiről világos fogalma lehetne. Az Utasítások szerintem határozottan többet kivánnak, mi abból is világos, hogy két hónapot esetleg az egész első harmadot is rászánják e dologra, mig a Polgár-féle Bevezetést az Előszó szerint egy hónap alatt el lehet végezni. Ennyi vonatkozik szorosan véve Polgár könyvére. A mit azután mondok, hogy célszerű volna, mielőtt valamely görög író változatlan szövegének olvasásához hozzá fognánk, egy rendes verbum purumot a tanulóval betanultatni, hogy a grammatikai előkészítő cursusban a megtanult nyelvtani alakokat a fordítandó összefüggő olvasmány tárgy- és eszmeköréből szedett apró kis mondatokon kellene begyakorolni, az, mint az összefüggésből látszik, csak úgy mellesleg tett megjegyzés, pium desiderium, melyet az Utasítások egyelőre a gyakorlatból kizárnak. Nem is kivánok ennek feltétlen csalhatatlanságot. Én nem vagyok oly patentirozott paedagogiai bölcseség birtokában, mint látszólag Polgár collega. Kár is az ajánlottam apró mondatokra annyira megharagudni. Hát nem saját maga is operál ily kis mondatok kenőcsével, midőn az összefüggő olvasmány példáival rendszerint igen hiányosan megkent grammatikai talyigát tovább kell tolni? Hiszen Nyelvkönyvében az apró mondatok csak akkora helyet foglalnak el mint maga az összefüggő olvasmány.

Polgár úr többi ellenvetéseire sem nehéz a felelet. Talány előtte, hogyan képzelem azt, hogy csakis az olvasmányban előforduló szókból lehet csoportokat alakítani. Hát bizony lehet, még pedig grammatikai összefüggések szerint. Polgár úr hozzá teszi: «azokat okvetlenül ki kell mindjárt egészíteni.» Hiszen ezt én is mondom e szavaimmal: «Csakis e tökéletesen, elsajátított alaptörzs egyes alkalmas részeihez szabad azután a tárgyi stb. szócsoportoknak fűződniök». Vagyis minden olvasmány grammatikai csoportjai után jön azonnal a kiegészítés. Talány előttem, hogyan lehetett ez egyszerű dolog Polgár úr előtt talány.

Azt meg épen nem érti, folytatja, hogy lehet olyat mondani, hogy a

csoportosított szók legnagyobb részét a gyakorlatok görög és magyar mondataiban csakhamar értékesíteni kell. Hát bizony mondom ezt most még egyszer és mondják azt mások is. Igy egyebek közt Zippel «Der Unterricht im Latein. auf den Gymn. und den Realschulen» czímű jeles értekezésében (Fleckeisen's Jahrbücher 1883, II, 155 és k., 206 és k. l.), melyet Malmosi úr arra tartott érdemesnek, hogy a *Tanáregyesületi Közlöny* novemb. számában kivonatosan közölje. Természetesen nem helyeselhetem, hogy a kezdő tanulót oly szóhalmazzal tömjük meg, melyet csakhamar megint elfelejt. S hogy Polgár e tekintetben a kellő mértéket nem tartotta meg, azt kimutatni volt czélja statistikai összeállításomnak, melynek rideg legényeivel, a számokkal, Polgár úr úgy látszik nem nagyon rokonszenvez. Polgár úr erre azt mondja, tessék abból válogatni; nem kell a szócsoportokat mind betanítani. Ez más gyakorlókönyvre nézve állhatna, de nem a Polgáréra nézve, mint azt birálatomban az 1105. lapon tisztán kimutattam.

Végre Polgár úr sehogy sem hajlandó elhinni, hogy könyvéből az első évben bajosan fognak többet végezhetni mint 12 olvasmányt és gyakorlatot. Nagyon fogok örülni, ha a gyakorlat Polgár úrnak ad igazat. Eddig egyikünknek sem volt még alkalma a könyvet végig tanítani. Különben én e megjegyzésemet inkább Polgár úr könyve érdekében tettem. Figyelmeztetni akartam tanártársaimat, hogy jó lesz már előre alkalmas rövidítésekről gondoskodni.

Polgár úr a «naiv» jelzővel kétszer is megtisztel. Azt hiszem, nagyobb joggal én alkalmazhattam volna ő reá birálatomnak nem egy helyén, kivált pedig ott, hol jámbor képpel oly dolgokat tanít, melyekhez bizony nem igen ért. De én ezt nem tettem, nem is fogom tenni. Nekem mindig elvem lesz, jóindulatú, de szigorú és lehetőleg alapos birálatot adni és a személyeskedésnek még színét is kerülni.

A «leendő (?!)» szóért nem vállalhatom el a felelősséget. Én ezt írtam: felveendő. [1]) De Polgár úr jól tudhatja, a sajtóhiba hogy üldözi az íróembert. Saját könyvének utolsó lapján csak 85-öt jegyzett fel. Hát még, a melyek figyelmét elkerülték!

Arad, 1883. decz. 28. SPITKÓ LAJOS.

---

[1]) A még kezünkben levő kéziratban csakugyan *felveendő* áll.
Szerk.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 15-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

1884. FEBRUÁR. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK
HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1884

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 15-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

Szerkesztői üzenetek.

P. Gy., Pozsony. Az ellenbirálattal s a birálónak erre vonatkozó megjegyzéseivel minden ügy el van intézve. További felszólalásokat nem közölhetünk. — *B. J., Zsomboly.* Hová küldjem az 1883. VIII. füzetben megjelent czikkért járó tiszteletdiját? — *M. O.* Tiszteletpéldányokkal nem rendelkezünk. — *Sp. L., Arad.* Hát O. Schrader úr hogyan érzi magát? — *F. E., Pancsova.* Megkaptam s legközelébb közlöm. — *E. K., Tata.* Várom a folytatást.

AZ ALEXANDRINISMUS BEFOLYÁSA A RÓMAI KÖLTÉSZETRE.

Minden népnek — tekintve szellemi fejlődését — van gyermek és ifjú kora ugy mint férfi, s fájdalom, agg kora is. Görögország, nevezetesen Athén férfi kora a perzsa háborúktól fogva Nagy Sándorig tart, s két korszakra oszlik: az első, Perikles haláláig, a fokozott tevékenység, bevégzett szépség és erkölcsiség korszaka; a másik, a peloponnesusi háborútól fogva Nagy Sándorig, az alakügyesség és szellemes alanyiságnak, de a pórfelség forrongásának és az erkölcsi tisztaság felbomlásának is korszaka.

Az állam növekedő hatalma, az Athénben összehalmozott kincsek, s azoknak egyenlőtlen felosztása, a fényüzés és az előkelők elpuhúltsága, a peloponnesusi háború óta mindinkább elszegényedett néptömegnek pénz utáni törekvése, s politikai uralmának féktelen tágítása, a tápszer, melyet ez által a határt nem ismerő becsvágy nyert, s az ennek következtében mindinkább elharapódzott önzés, mely a közéletet szenvedélyek harczainak színhelyévé sülyesztette, s az individuum érdekét az állame fölé helyezte, a hetaerák gazdálkodása, a fiuszeretet elfajulása, valamint a sophistica, mely a becsvágynak és önzésnek bár pillanatnyi érvényesítésére utakat s eszközöket mutatott, végre a nyugtalanság és szükseg, mely különösen a peloponnesusi háború alatt legtöbb polgárt arra kényszerített, hogy gyermekeit vadságban, szilajságban hagyja felnőni: — ezek a lassanként bekövetkezett fordulatnak fő mozzanatai.

Már Alcibiadesben mint domborműben látjuk az athéni ifjuság romlottságát, de általában az egész athéni nép szellemi és erkölcsi állapota is ki van benne fejezve. Minden szeretetre méltó társalkodása és sima, finom külseje, minden kifogyhatatlansága mellett elczeinek, minden nevetségessége daczára őrült ötleteinek

és a szép nem iránti lovagiasságának: megis csak fél embert látunk benne, ki ép oly rögtön hibáz, mint a mily rögtön bánja hibáját. Hasztalan keressük benne a szellem és testi előnyöknek igazi hellén egyesülését; hasztalan a szív és értelem átható műveltségét, hasztalan minden előtt a görög ifjúság legfőbb erényét, a szemérmet; mert ő csak Sokrates szellemétől szégyenlé magát, azt is csak pillanatokra.

A műveltség azelőtt inkább lángelműség jellegének, a tehetség virágának, nem fáradságos munka eredményének tekinteték, s legbensőbben össze vala nőve az élettel; a peloponnesusi háború óta a kiváló tehetség már nem okvetlen szükséges, hanem a szorgalom is sokra viheti, s mivel az összeomlott nyilvános élet már nem elégítheti ki a polgárt, bensejébe vonul vissza, s a szellemben keres kárpótlást. A művelődés komolyabb alakot öltött; a művészet a tudománynak, a phantásia az értelemnek, a költészet a prosának, a fensőbb irály a megindítónak, Aeschylos Euripidesnek, a tragikus a sophistának volt kénytelen helyet adni. A művészet honából elrepült a genius: az emberek prózaiak, lágyszivűek, de ingerlékenyebbek, külsőleg ügyesebbek, értelmileg műveltebbek lettek.

Aristotelessel a görög élet egy nagy forduló pontra jutott. Vele a görög nép termelő történelme, férfi kora bezáródik; tetőpontjáról, melyet vele és benne ért el, menthetetlenűl visszasülyed — —

A hol valamely nép művészetét magasztosság nélküli simaság, vallását a múltnak külső tisztelése s kigúnyolása, tudományát tákolás és czéhszerű tudósság, állami életét zsarnokság es magán érdekek fölülkerekedése, erkölcsiségét külsőség és érzékiség jellemzi: ott már az aggság kora állott be. E pontig jutott már Athén, s vele egész Görögország.

A makedon hatalommal Görögország függetlensége elenyészvén, vele a tudományok virágzása is hanyatlásnak indúlt; de mit az anyaország vesztett, azt a Ptolomaeusok és Pergamum királyai vetélkedve igyekeztek az által helyreütni, hogy a tudományok haladását bőkezüségökkel pártolták s előmozdították. Az által, hogy a görög nemzet lassanként eddigi határain túl, különösen kelet felé elterjedt, Athénnel szemben, mely eddig a hellén szellemi nagyságnak mintegy centruma volt, a Földközi-tengernek afrikai partjain is keletkezett egy új tűzhelye a görög műveltségnek. A Seleukidák

birodalmában, később a római köztársaság és császárság számára Antiochiában, Tarsusban, sok kisázsiai városban és Pergamumban, ez utóbbiban már jókorán, támadtak ily középpontjai a görög culturának. Mind ezek közt azonban az újonan növekvő általános mivelődésnek valódi székhelye *Alexandria* volt. A mint Alexandria megalapúlt és a világkereskedésnek fő helyévé lett, középpontjává lőn ez a műveltségnek is, főleg a három első Ptolomaeus uralkodása alatt, kik legélénkebb érdekkel viselkedének a művészet és tudomány iránt. Mit tettek az első Ptolomaeusok a tudományokért, következtethetni Bruchiumnak, Alexandria egyik városnegyedének, de különösen a Museum királyi palotának leirásából, mely az Aegyptomba költözött görög tudósoknak gyűlhelye, a királyok pártfogásának legkedvesebb tárgya vala. A Ptolomaeusok családja, mely sokáig tartotta fenn magát, még a későbbi századok elfajult tagjai korában is, mindig buzgalommal és nagy bőkezűséggel ápolta a tudományokat. És bármily különböző volt a Lagidák fejedelmi sarjainak szellemi iránya, s nézetök a tudományok értékéről, azt mindenik politikai tekintetben is fontosnak tartá, hogy a nagyszerű és élénk fővárosban azon kor irodalmi tevékenysége legyen összpontosítva, és ez által Alexandria oly várossá fejlődjék, mely az új hellén mívelődésnek irányt adjon; ezt el is érték, mert minden régibb és újabb állam s város, melynek igénye volt arra, hogy számot tegyen a kor szellemi mozgalmaiban, többé-kevésbbé kénytelen volt az alexandriai iskola nyomában járni. A tudományos anyag nagy mennyisége, mely itt fel vala halmozva, s az irodalom minden ágával foglalkozó férfiak folytonos egyesülése, Alexandriát egyrészt az általános, encyclopaedicus műveltség kiinduló pontjává tették, másrészt az ez idei görög irodalom tűzhelyévé és hangadójává. Alexandria ez időben a szomszéd szigeten levő Pharushoz hasonlított, minden felé a szellemi világosság sugarait lövelve ki magából úgy, hogy ahhoz sok fiatal és öreg ember zarándokolt a világ minden tájáról. Ott született Euklides és Origines; ott működtek Eratosthenes, Aristophanes, Aristarchus, Crates, Dionysius stb. Mivel tehát e korban Alexandria Athén szerepét vette föl, ezen egész korszakot *alexandriai korszak*nak nevezzük.

Az uralkodók bőkezüsége következtében e kor irodalmi termékeiben csaknem mindenütt fölismerhető az úr előtt elnémuló nyelv, a szolgai meghunyászkodás, hizelgés, önmagáról való lemondás, s mosolygó álarcz takarta servilismus. E tulajdonságok,

a költészeten kívül, főleg a történeti munkákat jellemzik. Alig van az ó-korban esemény, mely dúsabb anyagot szolgáltatott volna a történetirónak, mint Nagy Sándor ázsiai hadjáratai, s mégis azt tapasztaljuk, hogy e korszak historicusai még Thukydides nagysága árnyékát sem valának képesek megközelíteni; pedig szemtanúi valának Sándor regényszerű vállalatainak, ott voltak a csaták zajában, szemmel kisérhették városok és országok viszontagságos sorsát, a chaldaeusok tudósaival értekezhettek, s olvashaták a babyloni s persepolisi feliratokat; ezen kívül a Sándor halála után történtek szintén dús anyagot szolgáltattak a történetirónak, de mit ér mindez, ha már kihalt belőlök Thukydides szelleme. A történetirás is ezen korszakban már nem a nemes nemzeti érzület bátorító vagy intő hangja, hanem a tudvágyát csillapító iró tanítása, a hizelgő udvaroncz dicsbeszéde.

Valamint az alexandriai kor irói, kik a rómaiaknak tartalom és külalak tekintetében mintáúl szolgáltak, a bőkezű alexandriai és pergamumi udvarokat dicsőíték: úgy a római költők és tudósok is hízelgő elismeréssel és az udvari hangulathoz való alkalmazkodással hálálták meg Augustus és barátjainak kegyeit. Vergilius Bucolicáiban Augustust túlzott hálából isteníti, nejének Scriboniának érdekes állapotát megénekli, és hősnek jósolja meg a születendő gyermeket, a hirhedt Juliát. — A Georgica teljes joggal van Maecenasnak ajánlva, mert saját gyermeke. Vergil csak az alak, a kifejezés, a melodicus hangszer, a gondolat Maecenas, vagyis inkább Augustus. — Igy volt az Aeneissel is, melynek alapgondolata: a császári család népszerűsítése, s a királyi bölcsőnek történelmi s isteni varázszsal való körülvétele. — Horatiusnál azon dicsőítések és finom hízelgések, melyekkel magas pártfogóit eláraszta, nem ritkán okozták, hogy szellemességét és költeményeinek értékét a birálók félre ismerték. Ovidiusban pedig a szabadságnak és hazaszeretetnek utolsó hangjai is elnémultak az alázatosságban s a fejedelmi kegy vadászatában. Tacitus találóan jellemzi e kort, midőn igy kiált föl: «Augustus korának leirására nem hiányoztak a kiváló elmék, mig a tulsulyra vergődő hizelgés őket el nem ijeszté».

De hát hogy is lehetett volna másként a dolog, midőn az aristocratián kívül Rómában senki sem olvasott, s igy az irónak nem volt reménye, hogy közönséget teremthessen magának? De még az előkelő társadalmi osztály sem vásárolhatott annyi példányt egy könyvből, hogy azzal a szerzőt érdeme vagy hire szerint megjutal-

mazhatta volna. Minden előkelőnek rabszolgái voltak a könyvek leirására és bekötésére; a néptömeg legföllebb oly iratokat olvasott, melyeket a császárok küldöttek a könyvtárak vagy fürdők számára. Mig tehát az iró azzal vigasztalhatá magát, hogy műve mindenütt olvastatni fog, hol római helytartók vagy hadvezérek tartózkodnak: kénytelennek látta magát kenyeret s alamizsnát kérni valamely pártfogótól, valamely maecenasnak házfelügyelőjétől, vagy a közadományok kiosztójától.

A párisi volt császári könyvtár nagy cameoján, mely Messalinát Claudiussal egy szekeren ábrázolja, a Ceressel összehasonlított császárné kalászokat tart kezében, s kiosztja a halandóknak a tápláló gabonát. Rómában nem volt ez költői fictio, hanem rettenetes valóság. Roppant néptömeg élt ott pusztán császári adományokból.

A mi különösen Rómát illeti, ott nem szabtak ugyan büntetést a dologtalanságra, nem követelték, hogy mindenki számot adjon élete módjáról, mint Athénben; de a vendégeskedés és a temetés stb. egyszerűségére czélzó törvényeken kivül már csak az is akadályozá a pazarlást és henyeséget, hogy a törvény az adósok és szegények irányában kérlelhetetlen volt. Az okos takarékosság, a *frugi*, szintén a római erényhez tartozott. Rómában senki sem ajándékozott semmit, senki sem fizette le adóságát a határidő előtt. A rosz gazda gyámság alá került. Ehhez járul, hogy sehol sem találkozunk oly sok nagyszerű, tiszteletre méltó példával, mint Rómában, hova a birvágy és fényűzés csak sokára törhetett magának útat, s hol a takarékosságot és szegénységet oly sokáig oly nagy tiszteletben tartják vala. Számba veendő továbbá a patronusok és cliensek közti viszony is, melynél fogva egyesek könnyebben segithetének egyeseken, s hogy míg Róma hódító háborúkat viselt, az elvonulók helyet csináltak másoknak. S ha mindezekhez a földosztást és gyarmatosítást, a rabszolgaságot, mint a szegények menedékét és a gyermekkitevést is hozzá veszszük, természetesnek fogjuk találni, hogy ily körülmények közt valódi szegényosztály Rómában nem létezhetett.

De a mint Carthago és Corinthus lerombolásával a római tetterő nem talált többé munkát s önmaga ellen fordult, nagy embertömeg csődüle össze Italiában, de kivált Rómában; következéskép a *proletariusok* száma, kik semmivel sem birván, adójokat gyermeknemzés által rótták le (capite censi, proletarii), évről-évre

nagyobbodék. A gyermekkitevést az előhaladt műveltség elitélte; telepek kiküldésére már kevés alkalom kinálkozott; a föld állandó birtokká lett; az életszükségek megszaporodtak, és a legszükségesebbek is megdrágultak; a háborúskodás megtizedelte az apákat és nagyobbította a keresetképtelen özvegyek és árvák számát; az aristocratia nyomása az alsó osztályokra hovatovább súlyosabbá lett; az idegen rabszolgákat többre becsülték a honiaknál, szóval a vagyontalanok tömegei ijesztő mérvben növekedtek. A köztársaság fénykorában is volt Rómában szegény elég. Mialatt Róma egy fél világ kincseit s a népeknek köny- és vérben fürösztött keresményét elrabolá, mintha az egész föld kerekségét hét halmán akarta volna fölfalni: azalatt a republicanus Forumon, a Capitolium márványlépcsőin, az ezüst- és arany paloták és a számtalan szobor mellett tömegei heverének a szegényeknek, és százezren nyujták ki karjaikat egy demagog adományai után, s fegyvert ragadának becsvágyó tervei valósítására. A «Panem et circenses» jelszó sok bajt okozott Rómának. De a proletariatusnak ijesztő, az államot mindinkább fenyegető haladványban való szaporodása tulajdonképen a császárok korára esik.

Némelyek e kor költői keblü férfiainak pusztán *anyagi támogatásában* látják okát annak, hogy lantjok jelesebb zengeményekre képtelen volt. De ezek, úgy látszik, azon véleményben vannak, hogy a szegénység múlhatatlan föltétele a magasabb képzettségnek. Világtörténeti tapasztalat, hogy nagyon sokan inség, nyomor- és boldogtalanságban alkották kellemben legdúsabb verses remekeiket; csak Camoens,[1] Milton,[2] Dante,[3] Petőfi,[4] Spencer,[5]

---

[1]) Camoens, korának ezen legnagyobb költője, ha Antonio nevű öreg indus rabszolgája az utczán nem kéreget, hihetőleg éhen veszett volna el.

[2]) Milton legnagyobb műveit azon időben irta, mikor a nagyon szegény, világtalan, beteges öreget mindenfelől rágalmazták és üldözték.

[3]) Dante nyomorban és a számüzetés földjén irta legdicsőbb művét.

[4]) Petőfi-nek «Az utólsó alamizsna» czímű költeménye Pozsonyban átélt reménytelen, inséges napjai emlékezetének örök fenntartója leszen. — Debreczenben pedig csaknem az éhhalállal küzdött; hideg, fűtetlen szobában s innen-onnan kölcsönzött pár forintból éldegélt. Ekkor irta:

> «Jó hogy az embernek csont-foga van;
> Ezt bölcsen rendelék az istenek,
> Mert, hogy ha vas lett volna a fogam,
> A rozsda ette volna meg.»

[5]) Spencer, hires költő, még kenyeret sem tudott venni.

Lovelace,[1]) Butler,[2]) Johnson,[3]) Tasso[4]) sorsát kell emlitenünk és azonnal látjuk, hogy a boldogtalanság és szegénység számos hivatott férfiu költészetének leggazdagabb forrása vala; de ezzel még nincsen mondva, hogy *egyedüli* forrása. Hogy az öröm és boldogság is lelkesítheti a költőt, azt Kisfaludy Sándor «Himfy»-jének II. része («Boldog szerelem») eléggé bizonyítja. És hogy az anyagi jólét sem csökkenti a poéta inspiratioját, arról egy Goethe példája fényesen tanúskodik. Azért jelen kérdésünknél nem is a származás, a gazdagság vagy szegénység a fő, hanem mindenek fölött a *hivatottság* és a tőle elválaszthatatlan erélyes buzgalom és munka.

Nem lehet tagadni az uralkodók bőkezűségét, de e korszak tagadhatatlanúl megmutatta, miszerint a fejedelmek bőkezűsége pusztán nem elegendő a tudományok és művészetek felvirágoztatására, minthogy az csak satnya gyümölcseket terem, iskolai eredményeket hoz létre, a lángésznek és szabad képzeletnek minden nyoma nélkül: a költészet- és tudományszakok e korban élt művelői — mondja Bernhardy — kitünő képzettség- és tehetségekkel biró, de a magasabb ihlettséget nélkülöző férfiak voltak.

Az alexandriai irodalmat már nem hordozá és ápolá a görög nemzet erőteljes politikai élete; fensőbb értelemben már nem számithatott nemzeti közönségre, hanem a tudományosság és encyclopaedicus műveltség talaján nőtt fel. Ennek természetes következménye volt, hogy a modern alexandriai irodalmi kornak legfénylőbb oldala az exact tudományokban és a nyelvészetben keresendő. A híres Museum, s a vele közvetlen összeköttetésben állott könyvtár, Alexandria nagy sebészeti intézetei, a II. Ptolomaeus alapította állatkert, s a királyi kertekben tett kisérletek idegen növények meghonosítására, a csillagászok részére a megfelelő eszközök stb.,

---

[1]) Lovelace pinczelakásban fejezte be költői életét.

[2]) Butler, a «Hudibras» költője, éhen halt meg.

[3]) Johnson, hirneves angol költő, igazán érezte a szegénység ostorcsapásait; egy ízben így irta alá nevét: Impransus = ebéd nélküli = *éhenkórász*.

[4]) Hogy Tasso, e nagy olasz költő, mily nagy inségben élt, bizonyítja egy maiglan őrzött irata, mely igy hangzik:

> «Én alulirott elismerem, hogy Léwi Ábrahám úrtól 25 lirát átvettem, melyért ő atyám kardját, 6 inget, 4 lepedőt és 2 abroszt kap zálogba.
>
> Márcz. 2. 1570. T. Tasso.»

valamint Nagy Sándor hódító hadjáratai a különféle természettudományi kutatásokat előmozdították, s azoknak tanulmányozását is elősegítették. — A régi költők, különösen Homér műveinek magyarázatát a kegyelet, mint drága kötelességet teljesíté; a mythologia tudományosan és előszeretettel számtalan mondában dolgoztatott fel; a bölcselet nem különben a képző művészetek is részint új alakban domborodtak ki, részint egészen új irányban fejlődtek.

Ezen kornak *költészete* azonban, mely hasonló volt a melegházi növényhez, messze mögötte maradt a szigorú tudományos fejlődésnek. Nem a mennyiség dolgában, mert daczára a kor kidomborító reális jellemének, épen a költészet terén volt igen bő a termelés. Isteni szellemmel biró költőket nem szabad keresnünk e korban, mert az alexandriai kor költői legtöbbnyire tudós versirók voltak, kik valódi költői hivatás nélkül, szorgalom és ügyesség által szereztek bizonyos költői ügyességet, s a nyelv, ki levén fejlődve, segítette őket.

Sokan a hitregei hagyományokat, a helyi természetű, vagy egy-egy ország mondáit, újabb hőstetteit stb. több-kevesebb ügyességgel dolgozták fel. Ez irány befolyással volt a római költészetre is. A mythologiához ragaszkodóknak Propertius tömjénezett, de egyszersmind kigúnyolta őket. [1]) Mások Rómának legújabb hőstetteit dicsőítették, minők voltak: a cimber háború, Cicero consulsága, Lucullus és Pompeius hadjáratai, Caesar hódításai, Antonius vagy Octavianus győzelmei. Ezt tevék Ostius, Propertius Cynthiájának nagyatyja, a két Furius, két Cicero, Varro, az Antonius udvarában magasztalt, Augustustól pedig kigúnyolt Anser, Varius és mások. Azonban egy részről még fris emlékezetben voltak az események, és igy a képzelet szabad röpte akadályoztatva lévén, a költőből okvetlen történetiró lett; más részről, a ki az egyik vagy másik jeles egyéniségnek pártfogása alatt állott, kénytelen volt egyes embernek, vagy pártnak hizelegni, a helyett, hogy az egész nemzetet dicsőitették, vagy az emberiség érdekében irtak volna.

---

[1]) Dum tibi Cadmeae dicuntur, Pontice, Thebae
Armaque fraternae tristia militiae,
Atque (ita sim felix) primo contendis Homero...
Me laudent doctae solum placuisse puellae...
Tu cave nostra tuo contemnas carmina fastu:
Saepe venit magno foenore tardus amor. (Eleg. I. 7.)

Bizonyos Sabinus a tartomány emlékeit szemelte ki, s a különös ellentétet Rómának csekély kezdete és mostani bámulandó nagysága közt; de művének befejezésében a halál gátolta.[1]) Ezen alapszik Ovidiusnak, Fasti czímű könyve; Propertius az ünnepeket és helyneveket akarta megénekelni,[2]) mely költemények talán töredékét teszik a negyedik könyv számos pontjának, melynek alapeszméje a Rómához intézett elegiában is föllelhető, hol igy szól: »A mit a nagyszerű Rómán látsz, oh idegen, phrygiai Aeneas előtt füvekkel benőtt domb vala; hol a Phoebusnak szentelt paloták emelkednek, ott Evander kósza ökrei legeltek; az aranytemplomok agyag-isteneknek épültek; Tarpeius atyja dörgött a kopasz szikláról, s nyájaink Tiberis vizéből ittak; a pásztorkürt hivta össze a hajdani quiriteseket, s százan közülök leülve a gyepre, senatust képeztek; az üres szinházat nem ékíték redőbe szedett függönyök; a páholyokból nem illatozott a gyönyörű sáfrány, s nem vala szükség gondoskodni idegen istenekről, midőn a szertartásokra figyelő tömeg reszketett«.[3])

A költészet az életből a tudósok szobájába vonult; a költők többnyire egyszersmind tudósok, nyelvészek is voltak, kik az ősök nyomdokait eredetiség nélkül követve, többet tekintettek hibátlan és ékes formára, mint igazán költői felfogásra; — a művek most már nem ének- és jelenitésre, hanem olvasásra szánvák, meglátszék rajtok a tanulmány, s ha a nép fogékony lett volna is még irántuk, népszerűek már azért sem lehettek. Igen jellemző ezen költészetre nézve, hogy tudós értelmezőkre szorúlt, minő L. Crassicius volt Cinna *Zmyrnájára* nézve.[4]) Cato ily irányban irta *Lydiát* és *Dianát;* Laevius, úgy látszik, főleg ezen alexandrini költészetet mívelte, s annak Rómában hathatós lendületet iparkodott adni. *Tudományos társulatok* jöttek létre Rómában, melyeknek tagjai a görög tudományt kedvelő ifjú emberek valának, s ezek az alexandriai kor irodalmának Rómába való átültetését, s a költészet különböző nemeinek terjesztését tűzték ki czéljokul, és döntő befo-

---

[1]) — — — — Imperfectumque dierum
Deseruit celeri morte Sabinus opus. (Ovid. ex Pont. IV, 14.)

[2]) Sacra diesque canam et cognomina prisca locorum.
(Eleg. IV, 1, 89.)

[3]) Eleg. IV, 1.

[4]) Suet. p. 265. Roth.

lyást gyakoroltak a kor ízlésére és irodalmának irányára. A fiatal embereknek egy nemzedéke volt az, kikben csodálatos ellenmondások egyesültek: nagy tehetségek és a nyilvános tevékenységnek előttök elzárt pályája, nemes természetek, izzó, emésztő szenvedély, eszményi barátság és érzéki szerelem-élvezet után együttesen törve, erkölcsi rendtől nem félve, egészen átadva a pillanatnak, gondtalanúl a jövő iránt, pajzán gondolatok- és szavakkal önmagokat és másokat ámítva, a geniusok kisebb teremtményeiben nagyszerűek, nagy és maradandó művek alkotására képtelenek, vulkánok, melyek rövid idő múlva önmagokban kiégnek. Igy haltak meg korán mindannyian: Catullus, Calvus, Tibullus, Propertius, Gallus; vagy önmagok keresték a halált. — Azon apróbb műfajok, melyeket e költők előszeretettel műveltek: az elegia, az apró epos, az oktató költemény, az epigramm, épen alkalmasak voltak ama jeunesse d'orée-nek, mely a költészetben kellemes és kitüntetéssel járó szórakozást keresett.

(Vége következik.)

Dr. Krausz Jakab.

KEOSI SIMONIDÉS GYÁSZVERSEI.

(Bergk. Poett. lyr. Gr.[3] szerént).

97. Leonidásra és társaira.

Kik veled elhaltak, Leonídás, Spárta királya,
Most a dicső sírhant testöket eltakará.
Nyílzáport, meg a gyors lovakat, meg a perzsa hatalmat
Emberül elvárták lelkesedett tusa közt.

98. A Thermopylaiban elesett lokrokra.

Im' ezek elhaltak méd harczba'! Siratja hazájok,
Jogszerető lokrok főhelye, szép Opoëjs.

Ford. Fináczy Ernő.

AZ UGOR-MAGYAR THEORIA.[1])

Ej Jusuf, kerek sözni sözle küni.
(Oh József, a szükséges szót mondd ki őszintén.)
Kudatku Bilik.

E Közlönynek múlt évi februári füzetében, «Ethnologiánk módszerei» czím alatt megismertettük általánosságban a magyar nemzet eredetére vonatkozó kutatás két módszerét s így önként érthetőleg most már csak az lehet czélunk, hogy tüzetesebben, részleteiben is megismerkedjünk ezen két uralkodó iránynyal. — Az ethnologia terén eddigelé kifejtett működésből vett adatok arra tanítottak meg bennünket, hogy az ugor-magyar theoria álláspontja és iránya a subjectivismus, a mely szerint: a tudás *egyedüli föltétele* a tiszta ész, a subjectum; ennek productumai, a gondolatok nem csak a mi gondolataink, nem csak subjectiv természetüek, hanem *a dolgok meghatározásai,* tehát objectivek; vagyis a lét a gondolkodás másik fele. S ezért az ismeretek rendszere, a tudomány úgy jön létre, hogy az észben, a subjectumban a-priori meglevő tartalmat kiaknázzuk, a subjectumból deducaljuk a valóságot, úgy, hogy gondolatvilágunkat elmezzük és a milyenek egyes gondolataink, olyanok az egyes dolgok. Ebből nagyon természetesen következik, — hogy az az igaz, a mit gondolok, — hogy úgy kell lenni valaminek a realitásban, a hogyan következtetem; minél fogva a megfigyelés, a tapasztalat nyújtotta, az inductive szerzett ismeret nem igaz. Ha valami általános tételt kigondolok, annak igaznak kell lenni a valóságban; s a milyen egyes fogalmakat dedukálok belőle, olyanok lesznek magok a tények; vagyis: a hogyan gondolom, úgy van.

A török-magyar theoria felállítása óta a másik elmélet hivei a saját álláspontjuknak, tanaiknak védelmére, illetőleg az új theoriának megdöntésére törekednek. Eddigelé négy ilyen irányú czikk, illetve értekezés jelent meg, u. m. Hunfalvy Páltól «Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?», melynek német kiadása «Vámbéry's Ursprung der Magyaren, besprochen von Paul Hunfalvy (Wien und Teschen)» czímmel, magában foglalja a «Nemzet» hirlapban közlött czikkeit is. Munkácsy Bernáttól «A magyar

[1]) A *tudománynak* vélünk szolgálatot tenni, ha az ellentétes véleményeket, sokszor meggyőződésünk ellenére is, szóhoz juttatjuk. *Szerk.*

nyelv eredete», a Magyar Nyelvőr 1882. évi 11., 12. és 1883. évi 3. füzeteiben. Dr. Szinnyei Józseftől ismertetés Vámbérynak «A magyarok eredete» cz. művéről, ezen Közlönynek múlt évi I. és II. füzetében (a «Hazai irodalom» rovatban).[1]) Lássuk tehát, hogyan támogatják a megingatott épületet; mit mondanak, hogy miért helyes az ő theoriájok és miért nem igaz a török-magyar elmélet?

1.

Már előbb kimutattuk az ugor-magyar theoria hiveinek azon meggyőződését, hogy a magyar nép és nyelv mivoltát már eleve lehet tudni, már a-priori igaz, hogy finn-ugor, mert a «magyar nép finnugor» alaptétel világosan mondja; tehát a más irányú, a tapasztalaton alapuló törekvés, az a-posteriori ismeret nem lehet igaz, a magyar nemzet nem lehet török eredetű s ezért ennek törökségét nem is szabad bizonyítani. A magyar nemzetnek ugorságát minden útonmódon lehet és kell bizonyítani; míg a törökség vitatására nincs privilegium.

Vegyük sorba az ezen elvet kifejező concret eseteknek legnevezetesebbjeit.

Érdemekben megőszült tudósunk, Hunfalvy Pál, «Magyarország Ethnographiája» cz. becses munkájában a magyar népnek finn-ugor eredetét vitatván, a nyelv és történelem bizonyságán kívül a következő nagy fontosságú argumentumról is szól: «A hit és vallás nevelték és nevelik az embert, a nemzetet, az emberiséget. A különös nyelvben tehát a különös *hitnek szavai, elnevezései a nemzeti szellem legeredetibb nyilatkozásai s azért is főfő jelentőségüek az ethnographiában*» (50. l.). Továbbá: «A mikor a nyelvvel együtt a nemzet alakúl, akkor ennek ismeretei támadnak *nemcsak a külvilágrul,* hanem az emberi elme óhajtásairul, sejtelmeirül, szóval eszméjérül. Bizvást föltehetjük, hogy minden nemzetnek saját mythologiája a nyelvképződés korában keletkezett, a mikor a társadalom fejlődése elején áll vala. . . . Minthogy a magyar nemzetnek származása okvetlenül rokonainak közelében, hogy ne mondjuk, társaságában, folyt le: föl kell tennünk, hogy neki is azon időben némely fogalmai, képzeletei voltak a hite tárgyaiul....

---

[1]) E czikk irásakor még nem jelent meg Budenz úr kritikájának *első része sem* (a Nyelvt. Közl.-ben); ehhez tehát csak teljes megjelenése után szólhatunk.

azok bizonyosan szókban valának kifejezve s talán ránk is maradt legalább némellye» (239. l.) S végre a «természetes viszonyok *társadalmi szerkezetet* szülnek, a mely bizonyosan a természeti szükséghez simul. Az ős társadalmi szerkezet tehát harmadik tényezője a nemzetnek» (50. l.).

Ezen meggyőződése következtében a «természeti és erkölcsi élet», «a külső természet tüneményei és tárgyai», «háznépi és társadalmi élet» és «eredeti hit» czímen magyar szókat sorol fel, ilyennemű ugor szókkal egyeztetve, hogy velök a magyar nemzetnek ugor eredetét bebizonyítsa. Tehát az eredeti hitre, ős társadalomra vonatkozó elnevezések, vagyis a primitiv cultura szavai főfő jelentőségüek a magyar nemzet eredetének meghatározásában.

Vámbéry is keresvén a magyar nemzet eredetét, az erre vonatkozó kutatás egyik fáklyájának szintén azt tartja, a mit jeles Hunfalvynk, midőn így nyilatkozik: «Ma már mindenütt győzött az a nézet, hogy ethnologiai föladatok megfejtésénél a műveltségi mozzanatok összehasonlító tanulmányozása van legalább is oly fontosságú, mint a történet és a nyelvtudomány terén tett kutatások. . . . Tehát ily szempontból kiindulva járunk el, mikor valamely nép primitiv műveltsége mozzanatainak nagyfokú fontosságot tulajdonítunk és azokat a nép eredetének történetében megbizható tanúknak tekintjük».[1] És ennek szellemében kimutatja, hogy a magyar nyelv culturszavainak hasonlíthatatlanúl nagyobb része a török népek culturszavaival egy ugyanaz; minél fogva teljes joggal mondja a magyar nemzetről: «hogy ámbár már korán kivált a közös törzs kötelékéből és ámbár régen összekeveredett más rokon családtaggal, mégis *oly erősen jellemző műveltségi mozzanatokat mutat föl még mindig, hogy török-tatár eredete ezek alapján kétségen kívül bizonyos*».[2])

Ezt látva Hunfalvy úr, hogy V. hasonlóan a culturszókkal bizonyítja a magyar nemzetnek török eredetét s hogy ezen magyar-török culturszók qualitative és kivált quantitative messze felülmúlják az ugorsággal közös culturszavainkat, jónak látta megtagadni tőlük a bizonyító erőt azon esetben, ha velök a magyar népnek nem-ugor eredetét támogatják; mert hiszen most már, vagy inkább ezen esetben a «kulturszók, bármi számosak legyenek is, *nem a nemzet eredetét*, hanem a már eredettnek viszontagságait

[1]) [2]) A magyarok eredete, 280., 282. l.

bizonyítják.... Mindezek csak külső viszontagságait tükrözik vissza a magyar nemzetnek, de *nem tanúskodhatnak eredetéről, nem legelső ifjúságáról*». [1])

Ime tehát a primitiv culturának csak akkor van értéke, főfő jelentősége, ha ugor eredetet bizonyítunk vele, de azonnal impotentia lepi meg, ha az igazság mérlegének csészéjét a török részről huzná le. Óh szerencsés ugor cultura, «kinec odut hotolm ovdonia es ketnie» !

Éppen ilyen illetékes bizonyító képességet tulajdonít Hunfalvy úr a nemzet és nyelve eredetének megitélésében a *méltóság- és tulajdonneveknek.* Így Ethnographiájában azzal is támogatja a magyar nemzetnek ugor eredetét, hogy «egynehány folyó-névben *va* szótag van, mely nagyon szlávosnak látszik, pedig mégsem az», hanem ugor szó, t. i. ugyanaz, a mi a zürjén *va* (viz, folyó); minek következtében a *Lendva, Zsitva, Zagyva, Boldva,* nem különben a *Fekete-Ügy* (mert az ugor nyelvekben *ujty, üty* = viz) ugor eredetünk mellett tanuskodik.[2]) — Szintígy az avarok nyelvéből fenmaradt *jugur* és *tudun,* vagy *sodan* méltóságnevek, továbbá a (Hunf. szerint is kétes) *Vetvár* és *Fertő* azt bizonyítják, hogy az avar nép ugor eredetű volt. Ez emlitett szókat ugyanis H. úr szerint ki lehet magyarázni az ugor nyelvekből. Így «a *jugur* nagyon hasonlít az ogor, ugor szóhoz; nem tudhatni, vajjon nem-e egy külön törzsnek fejedelme?» «A *tudun, sodan* ismét ugor szónak látszik, épen hangjánál fogva, mert a magyar *tud* a mordvinban *sod* s ha szabad erről az avar szó értelmére következtetni, a *tudun, sodan* tudó, tudós volna, mi papi hivatalra illenék». «*Vetvár* pedig Viz-vár volna, mert tudjuk, hogy (az ugor nyelvekben) *vet, ved* annyi mint viz». — Egyébiránt a *Fertő* is ugor .... mert *virts* észtül mocsár, sár».[3]) — Továbbá e *besenyő* tulajdonnevek: Tunggata, Krakna-kata, Salma-kata, Saka-kata, Giau-kata Hunfalvy úr szerint a besenyők ugor eredete mellett szólnak (mert ekkor még, t. i. 1876. ezek is ugorok voltak, s csak 1881. törökösödtek el a Petrarca-Codex-ről irott értekezésben); mert «a *kat* az ugor és finn nyelvekben házat jelent .... a Tung-gata, Krakna-kata stb. tehát annyi lehet, mint Tungháza, Kraknaháza, Szalmaháza, Szakahaza, Gyauháza». És így «a mennyi szikra felcsillámlik a besenyők nyel-

---

[1]) Ugor v. tör. a magy. nyelv, 36.
[2]) [3]) Ethnogr. 400., 401.

véből, a tulajdon személyneveket is hozzájok véve, mind azt mutatja, hogy az igen is ugor, tehát rokon volt a magyarhoz».[1]) — A *bolgárok* fővárosának neve *Bulgar* volt. «Ezt a nevet így értelmezhetjük — mondja H. úr, — hogy *bul-gar;* kar, gar a szirjén, permi és votják nyelvekben várost jelentvén, bul-gar annyi volna, mint bul város. Mindez ugor nyelvű nemzet mellett tanúskodik».[2])

«A kún- vagy Petrarca-Codex és a kúnok» cz. értekezésében a kúnok török eredetét és nyelvét vitatván, így nyilatkozik (36. l.): «a kúnok török vagy inkább tatár voltokat *neveik is mutatják,* melyeket a rólok szóló első oklevelekben találunk». És felsorolja s részben magyarázza a Kuthen, Alpra, Uzak, Uzur, Tolon, Kumchek, Manthula, Kelduch, Biter, Beler, Altabarz, Memborch, Nagy- és Kis-Turgon, Olup-tulma kún neveket, melyek török eredetre vallanak. Még pedig a nevek némelyike rosszúl levén leirva, *előbb ki kell corrigálni és úgy megfejteni.* Pl. a Kuthen *Köten*-nek olvasandó, mely a tör. kötmek (őrizni) igének participiuma, «őrző» jelentéssel. A Memborch jelentése «nagy borz», úgy hogy nyilván a *borch,* vagy *boriz* (tör. borsuk, borsîk) a főnév, mely elé *mengu* (nagy, magos) jelző járult: mengu-borch, meng-borch, — memborch. Az Oluptulma pedig Alp-tulma = vitéz Tulma.[3])

Vámbéry hasonlóképpen kellőleg méltányolván a méltóság- és tulajdonnevek értékét az ethnologiában, a húnok, avarok, khazarok, besenyők és magyarok méltóság- és tulajdonneveit ezen népek török-tatár eredetének bebizonyítására használja, egy alapos turkolog kritikájával ítélvén meg ezeknek kétségtelen török voltát. Ámde e nevek kézzel fogható töröksége és nagy száma nem menti meg őket az ugor-magyar theoria anathema-jától, mert azon megbocsáthatatlan bünt követték el, hogy e népek török eredetének tanúságára vannak disponálva s így a magyar méltóság- és tulajdonnevek nem-ugor eredetünket bizonyítják. Itt a hiba! Ezért mondja ki H. úr hatalmas «veto»-ját a következő sorokban. «Vámbéry schliesst aus Eigennamen auf die Sprache der Hunnen und Avaren. . . . Wir finden die Eigennamen bei griechischen und arabischen Autoren; nun hebt aber V. selber die bezüglich dieser

---

[1]) U. o. 402., 405.
[2]) U. o. 390.
[3]) A Pertrarca-Codex, 36., 37.

Namen obwaltende Unsicherheit hervor, weil die arabische und die griechische Sprache zahlreiche türkische Laute gar nicht wiederzugeben vermag und weil auch durch die Unachtsamkeit der Abschreiber mancherlei Entsellungen der Original-Handschriften stattgefunden haben können. V. findet es daher in vielen Fällen zweckmässig, die Eigennamen gleichsam zu turkisiren, d. h. *die Irrungen der Originalschriftsteller und Abschreiber zu repariren,* um die Bedeutung der Namen herauskriegen zu können. . . . Ich habe bis jetzt die Ueberzeugung gehegt, dass *aus Eigennamen,* zumal wenn auch noch die wirkliche Lautform derselben zweifelhaft ist, *das Wesen der Sprache nicht erschlossen werden könne».* De még világosabban megértjük a török eredetű tulajdonnevekre vonatkozó felfogást ebből: «Nun nehmen wir die Eigennamen entweder so an, wie wir sie möglichst glaubwürdig überliefert finden, oder wir nehmen sie so nicht an. Wenn nicht: so ist jeder Deutungsversuch «schon im vorhinein unfruchtbar und eitel», denn es ist nichts da, was gedeutet werden soll. Wenn wir sie aber so annehmen, wie sie uns überliefert sind und finden, dass ein Eigenname *Atil* den phonetischen Gesetzen der türkischen Sprache zuwiederläuft, dann deuten wir ihn auch nicht türkisch».[1]) Tehát nemcsak a culturszók, hanem a méltóság- és tulajdonnevek ethnologiai értéke is megszűnik azon esetben, ha a magyar nemzetnek török eredetét bizonyítják. Minthogy az illető nevek nem akarnak megegyezni az a-priori alaptétellel, végképpen letelik a becsületök. És így történhetik meg az a furcsaság, hogy ugyanazon szavak, ha Hunfalvy úr akar bizonyítani velök, török szavak és ethnologiai értékűek; de ha Vámbéry ugyanezen szavaknak törökségét állítja és belőlük a nemzeti eredet miségét következteti, akkor sem nem török eredetűek, sem nem arra valók, hogy a nemzet származásának tanúi lehetnének. Pl. e kún nevek: *Biter, Beler, Borch* vagy *Boriz* Hunfalvy úr szerint török szavak: növő, tudó, borz jelentéssel (a bitmek, belmek, borsuk szókból) és így a kúnok török eredetére vallanak; de a hún *Bitgür. Bela. Barez* nem jelentik ugyanazt s nem török szavak (csakhogy más képzővel: bit-gür = növő, bel-e, bil-eö = tudó es bars = párducz, leopard) és így nem bizonyítják a húnok török vol-

[1]) Vámbéry's Ursprung d. Magy. 10 és 17 l.

tát. Mily szigorú tana ez az ethnologiai prædestinationak! Valamint a keresztyén egyházi atyák dogmája értelmében az emberek, úgy vannak az ugor-magyar theoria a-priori elve szerint a culturszók és tulajdonnevek az üdvösségre és kárhozatra, — a bizonyító képességre és absolut érvénytelenségre kiválasztva! Persze, mi gyarló emberek sem a keresztyén, sem az ethnologiai prædestinatioról nem tudjuk, hogy miért van így. Ezt csak a-priori lehet érteni.

Lássuk most az ugor-magyar theoria feleletét a fő kérdésre, hogy a magyar nyelv ugor, vagy török eredetű-e?

Hunfalvy úr az ural-altaji nyelveket egy virágágynak nevezi, melyben több virágbokor van. Ilyen két bokor, a többi között, az ugor és török nyelvek bokra, egyenkint ismét több virágszállal, mint a finn, mordvin, lapp, vogul, ostják stb. az ujgur, a čagataj, kirgiz, altai, jakut, baškir stb. a török virágbokorban. «Ha az uralaltajiságban tudományos összehasonlítást teszünk, legelőbb az első izű rokonságot, azután csak a másod ízű rokonságot kell keresnünk. Tehát elöbb kell a török-tatár nyelvi bokornak nyelveit összehasonlitanunk, ... azonképen előbb kell a finn-ugor nyelvi bokornak nyelveit összehasonlitanunk, ... azután foghatunk a másodízű nyelvrokonság kinyomozásához s bátran összehasonlíthatjuk az összes töröktatár nyelvbokrot az összes finn-ugor nyelvbokorral. De nem szabad valamelyik nyelvbokornak egyes nyelvét akár az egész, másik nyelvbokorral, akár ennek egyes nyelvével összehasonlítgatni, különben óhatatlanúl tévedésbe, hibába esünk. Hova tegyük már a magyar nyelvet? Vámbéry számtalanszor erösen vitatja, sőt egész könyvével bizonyítgatja, hogy a magyar nyelv a tör.-tatár nyelvbokorhoz tartozik».[1]) Ez a fö bűne, a mint nehány lappal tovább megmondja H. úr. «Vámbéry az *egy magyar nyelvet veti össze a török-tatársággal;* ez alaphibája. *Ha nem is valamennyi finn-ugor nyelvet akart volna felvenni s a szorosan vett ugorokra szoritkozik is,* mégis arra az ítéletre kellett volna jutnia: bizony ezek is oly török-tatárok, mint a magyar».[2])

A magyar nyelv első ízű rokonságának meghatározásánál miert kell e vegett az összes finn-ugor nyelveket is hasonlítani? Hiszen épen az a kérdés, hogy a magyar nyelv virágszála melyik

[1]) Ugor v. tör.-tat. er. a magyar? 14., 15. l.

[2]) Ugor v. török-t. a magyar? 23. l.

bokorba ültetendő, melyik bokorhoz illik jobban? Nagyon természetesen ezt úgy tudjuk meg, ha e még osztályozatlan szálat e két bokor szálaival rendre összehasonlítjuk (mert hiszen azt akarjuk tudni, hogy melyik csoporthoz hasonlóbb), és a melyik bokor szálaival egyezőbbnek, oda illőbnek találjuk, bizonyára ahhoz kell soroznunk, a hozzá hasonlóbb szálakkal bíró bokorba kell ültetnünk. Ámde H. úr nem így fogja fel a hova ültetésnek megítélését. Hogy a magyar virágszál hova-tartozását megtudjuk, ő szerinte, nem szabad hasonlítanunk, hanem egyszerűen az ugor nyelvbokorba kell tennünk; s ha már épen akarunk hasonlítani a törökséggel, az egész ugor bokrot kell hasonlítanunk, mert ettől a-priori elválaszthatatlan a magyar szál. Már így aztán szépen elérjük a czélt. Azt akarván megtudni, hogy honnan ered a magyar nyelv, nem szabad hasonlítás által kutatni, csak eleve ugornak venni, vagy pedig az ugor nyelveket kell hasonlítani akkor, ha a magyart akarjuk hasonlítani! Mondottuk már a multkor, hogy az ugor-magyar theoria «a bizonyítandót már bebizonyítottnak veszi» s ime csakugyan ő szerintök a problema az argumentum.

Munkácsy szintén nagyon jól tudja, hogy a magyar nyelv ugor és ezt minden úton-módon lehet és kell bebizonyítani; míg a törökség részéről épen olyan eljárás, a milyent a magyar és ugor nyelvek között használnak, egyáltalában vakmerő rakonczátlanság. Ismeretes tény, hogy igen sok szónak nemcsak képzői része, hanem tőszótagja, vagy gyöke sem fordul elő minden nyelvben egyenlő mennyiségű hangállománynyal, hanem az egyik vagy másik már csak két, vagy épen egy hangot őrzött meg a gyöknek eredeti hangmennyiségéből. Ilyen esetben tehát a rokon nyelvek derítik fel, hogy mi és mennyi veszett el egy bizonyos nyelvben. Sok esetben megtörténik, hogy a magyar nyelv már elejtette a kezdő consonanst, sőt néha az utána következő vocalist is, míg a roken nyelvek az egyiket, vagy mindkettőt is megrőrizték. Az ugor-magyar theoria széltében-hosszában egyezteti az ilyen vocalis kezdetű magyar szókat consonanson kezdődő ugor szókkal, így pl. az *állani* (ugor jom-, joam-, jomlit), *átallani* (vort, vuart-), *apró* (nambir, nāmpri), *ár* (Fluth; järve, jaure), *árnyék* (tarom, tōrim), *az* (tuo, tu, to), *egér* (lenkir, ńära, šejer, hiire) *egész* (šenk, senhl-, šak), *éhes* (čig, hiuka, šuž), *ér* (vena; ler, tar), *eredni* (taret-, termala-), *igen* (šenk, šaka), *irtózni* (roχt-), *okos* (vuokate-, vuokok), *oldani* (nuole, nolda-), *olvasni* (luke-, lau-, luñt-, lud-), *őr* (ver, vel), *össze*

(vaś, viś, vösnid), *újj* tuľe, tuj, čute), *utó* (jujt, jou), *üsző* (vasa, vaz, mis), *üres* (keuriñ, gïrk, koro) stb.[1]) szóknak állítólagos analogonjai mind consonanson kezdődnek az ugorságban, a minek a magyarban már hire sincs, de föl van téve, hogy az veszett el az illető elejéről, a mi az illető rokon szóban még meg van.

Vámbéry szintén hasonlít ilyen magyar szókat teljesebb alakú tör. szavakkal, a mivel tehát azt mondja ki, hogy az illető magy. szók elejéről a törökben még meglevő consonans veszett el, a mint hogy az illető hangok magában a törökségben is gyakran elmaradnak a szavak elejéről. Csakhogy — fájdalom — ez a viszony a török és magy. nyelvek közt nem engedhető meg; mert a török-magyar theoria nem csinált magának egy olyan a-priori alaptételt, a mely a más nyelvekkel való hasonlítást könyörületlenül kizárná a tudományos kutatás köréből. Bizony, valljuk meg őszintén, ez nagy ügyetlenség volt tőlünk; mert ha előbb jár az eszünk, most mindazon kiváltságokkal dicsekedhetnénk, melyekkel az ugor-magyar theoria hivei annyi minden csodaszerűt véghez tudnak vinni az ethnologiában. Ha nekünk is volna ilyen a-priori tételünk, nem mondhatná Munkácsy, hogy (a kezdő consonansok miatt) nem egyezhetik a magy. *ősz* (autumnus) a tör. *kös*-vel, (hanem a finn syksy-vel), az *ólom* a tör. *kalaj*-val (hanem ugor $v_a lm_a$), az *orr*, *ór* a *burun*-val (hanem ugor turpa, tïrva, torïp stb-vel).[2]) De így, a-priori alaptétel nélkül, talán semmit sem lendít ügyünkön az a tény, hogy a törökségben is elesik a *k* és *b* a szó elejéről, mint pl. sagaj *kište*, kazáni *kešnä* — čag. *išne*, kojb-.kar. *et-* (nyeríteni); ujg. čag. *keng* — jak. *aña*, čuv. *ana* (tágas, téres); čag. *kizï* és *isi*, *issïg* (meleg, izzó); továbbá *bolmak* — *olmak* (lenni), čag. *bölüš-* (szétoszt) — *ölüš* (osztályrész), *bilek* — *ilek*, *elik*, (kéz) stb.

És viszont egyeztet az ugor-magyar theoria consonanson kezdődő magy. szókat vocalis kezdetű ugor szókkal, pl. *vakar* — mordv. *angiŕa*, *angeŕe*; *váll* — finn *olka*, lapp *olke*, *oalge*; *var* (Grind) — votj. *ur*, mrdv. *uro* (Geschwür); *vastag* — vog. *oziñ*, *aziñ* stb. S ezen hasonlítás helyes, mert az egyeztetés czéljából föltehetjük, hogy az illető ugor szók *v*-n kezdődtek, vagyis az *angiŕa* előbb $v_a ng_a r$, az *olka*, *olke* pedig $v_a lga$ — $v_a gla$

[1]) Lásd a M. Ug. Ö. Sz. illető czikkeit.
[2]) M. Nyelvőr, 1882. 12 f. 558.

— $v_{s}g_{s}la$ volt.[1]) Ez ugor szempontból nagyon helyes dolog és szigoruan következik a főtételből; ámde a magy. és török nyelvek között ilyen viszonyt — nagyon világos, — hogy nem szabad megengedni. De mivel a közép-ázsiai viszontagságok között vakmerővé edzett Vámbéry is bátorkodott ilyen, ő neki meg nem engedett argumentummal támogatni theoriáját, Munkácsy kimondja reá a sententiát, hogy ezen eljárásból is «kitűnik ama fennen dicsőitett török nyelvészeti apparatus fogyatékossága» s hogy mennyire ismeri «az ugor alapra fektetett magyar nyelvtan mai tudományos alakját». Persze hogy helyén a vád; mert micsoda borzasztó nagy megátalkodottság egy Vámbérytól, hogy nem fogadja el az ő tanaikat, hogy nem hiszi el a Magy.-Ug. Ö. Szótárnak minden szavát, mint ők, a «studiosa cohors», sajtóhibástul, pótlékostul, függelékestül, mindenestül együtt!

Micsoda dolog *h*-n kezdődő magy. szót vocalis kezdetű tör. szóval hasonlatani! Mert habár mind a magyarban, mind a törökben néha elesik a szókezdő h (pl. hurok — urok, hurkolni — urkolni, hiszen — iszé(n), mi jót *ozott* kê? ècczör *ogy* odattam (hozott, hogy) s a törökben: čag. *hajkar* — jak. *ajdar* (kiált), čag. *höl* — kojb. *ül*, jak. *üöl* (nedves), kar. *hügü* — kojb., soj., sag. *ögö* (bagoly), kún *hara* — tör. *ara* (köz) stb.), azért mégis helytelen a tényekre támaszkodó egyeztetés, mert nincs olyan a-priori tétel, mely azt mondaná, hogy «a magyar nép: török-tatár».

Annak daczára, hogy mindkét esetben úgy viszonylik a magyar a törökhez, mint a török önmagához, pl. a čagataj az északi dialectusokhoz, és mint a magyar önmagához, pl. a dunántuli a palóczhoz: a magy. és tör. nyelvek között rokonságot, törvényes hangtani viszonyt nem lehet elfogadni a tények alapján, ha a-priori török-magyar tételünk nincs!

Lássuk tovább az ugorok privilegiumait, a humanisticus kiváltságokra empiricus voltukból származó bárdolatlanságukért nem méltó turcisták szomorú korlátozottságával szemben. — Munkácsy — miután már minden apparatust, lelkiismeretet letagadott Vámbéryról — így kiált föl: «Hát azon eljárásról mit tartsunk, hogy V. török képző-elemeket magyar önálló szókkal egyeztet, hogy pl. a tör. *-ǯik*, *-čik* kicsinyitő képzőt a magyar *csekély*lyel állítja

[1]) L. a M. Ug. Ö. Sz. illető czikkeit.

szembe, vagy hogy a ritkább (miért ritkább?) tör. *-gina, -kine* diminutivumot a már képzett magy. *könnyü* megfelelőjének mondja».[1]) Tehát a képzőt nem szabad a másik nyelvben önálló szóval egyeztetni. Ennél fogva én, ezen ő általok kimondott elvhez ragaszkodva, így szólok: hát azon eljárásról mit tartsunk, hogy Budenz ugor képző elemeket magyar önálló szókkal és (még tovább menve) magy. képző-elemeket ugor önálló szókkal egyeztet, hogy pl. a zürj. *-köd, -köt* (mit, una cum) ragot a magy. *had*-dal állítja szembe, vagy hogy a m. *-ság, -ség* képzőt a mord. *či* (nap), a magy. *-vöz* (ebben: id-vöz, üd-vöz) képzőt a votj. *voś* (Opfer, Gebet) megfelelőjének mondja?! A képzők és ragok különben is eredetileg önálló szók levén, megtörténik, hogy az egyik nyelvben még nem váltak a nyelv formalis elemeivé, hanem még mindig materialis elemek. Most már az ugor-magy. theoria hivei minden korlátoztatás nélkül fölveszik, hogy a mi az ugorságban még materialis, az a magyarban már formalis elem, vagy megfordítva. De e két rendbeli elem ilyetén viszonyát s egyeztethetését a tör. és magy. között meg nem engedhetőnek tartják. Ismételve kérdem, hogy miért lehet és szabad az ugor és magy. nyelvet úgy kezelni, miért lehet a rokonság bizonyítását minden úton-módon megkisérteni, a mint az ugor-magyar theoria hivei teszik? És miért nem szabad más részről is hasonló eljárást követni? — Vagy bocsánat e faggatózásért, — megfeledkeztem az a-priori tételről. Pedig hiszen «hinc omne principium, huc refer exitum».

Továbbá gáncsolja Munkácsy Vámbérynak szócsaládosítását, hogy ő olyan szavakat mer egy gyökből származtatni, a milyen nyelvészeti eljárásra neki nem volna joga.[2]) Így pl. meg nem engedhető az állani — élni — válni (valamivé) — val, vol (vagyok, voltam), továbbá a vágy — akar és szunyad — szűn stb. szóknak három közös alapból származtatása, ámbár mind hangtanilag, mind a jelentés tekintetében egy-egy alapformulára utalnak. A *val-*, *vol* = esse, fieri; *élni* = esse, létezni; *válni* szintén = esse, fieri (valamivé válni = valamivé lenni); *állni* alapjában hasonlóan: esse, létezni; mert «állat» eredetileg = létező, a mi fennáll; így az isten a legfőbb, a par excellence állat, vagyis a valóban levő, létező; a négy ős elem = «négy éltető állat»; az isten «állat»-jában egy; végre

---

[1]) Nyelvőr, 1882. 560. l.

[2]) Nyelvőr, 1882. 560. l.

v. ö. *stare* = állani és lenni; tör. *turmak* = állani és létezni. — A *vágy* és *akar* családosításának helyességét igazolja az, hogy magában a törökben is azonosak, pl. ujg. *bak* (vágy, kivánság) és *bakar* (akarni, vágyni), jak. *baga* (vágy) — *bagar* (akarni, vágyni). Épen így igazolja a *szunnyad* és *szün* egybefoglalását a törökben čag., osm. *sün* = elfogy, elmúlik és elalszik, kialszik, čuv. *sjün* = elaludni és elfogyni.

Ellenben az ugor-magyar theoria nagyon szép és elmefejlesztő szócsaládosításokat csinál, melyek közül egy párt bemutatunk az ő bebizonyítási szabadalmaiknak ismertetése czéljából. [1]) Kiderül ugyanis, hogy az *állni* egészen más szócsaládba tartozik, minthogy az állással ellentétes fogalom van benne kifejezve; t. i. a vogul *jom-* (gehen, schreiten) testvérei ezek: állani — ámbolyogni — indulni — ingani — andalogni. A *vágy* pedig nem az *akar* testvére, hanem a *vallani*-é (fateri). Az ugor $j_o g_o$ (fluere, currere) családjába valók: jó (fluvius) — jutni — iktatni — illat — illani — év — inni — ívik (a hal). Ezek mind cseppfolyós testek és cselekedetek. Az ugor $k_o g_o$ (ez is fluere, currere) családjának tagjai: halad — kullog — kezd — kéj, kény — kotródni — kujtorog — kies — koldus — hullám — hullani! Az ugor $p_o g$ (haften és fassen)-ból származtak: fogni — fűzni — fizetni — függni — fúlni! Egy testvérek: szerelem és szörnyű. Bizony ez csakugyan szörnyű! A koldus — kies — hullám — kezdeni együtt! Czethal az erdőben, vadkan a hullámok közt! — De az ugor-magy. theoriának nemcsak szabad, hanem szükséges is mindezt tennie, az ilyenféle egyeztetésekre nagyon rá van szorulva, hogy valamennyire is elérje a kitüzött czélt; mert még ilyen eljárás mellett is eddigelé mitsem ártottak az ellenök szóló tényeknek.

A harmadik Szinnyei, a ki kereken tagadja, hogy a magyar nemzet és nyelv török eredetének bizonyítása jogosult volna; mert ilyesmit csak az ugorok részére lehet vindicálni. Arról szólván, hogy Vámbéry a magy. tulajdonnevek török voltával is bizonyítja török eredetünket, sajnálkozik rajta, mondván: «V. nagy fába vágta a fejszét. Tulajdonneveket magyarázni nagyon bajos és veszedelmes dolog (annak, a ki nem ért hozzá!).... a tulajdonnevek oly szirtek és zátonyok a nyelvkincsben, melyeket az óvatos

---

[1]) Lásd a M. Ug. Ö. Sz. illető czikkeit.

nyelvtudós rendesen vigyázva kerül, hogy fönn ne akadjon, vagy hajótörést ne szenvedjen rajtuk.» Tehát a tulajdonnevek alig-alig nyomnak valamit az ethnologiában; de mégis van kivétel, mikor bizonyos tulajdonnevek hiteles tanúi lehetnek a nemzet eredetének; mert «az olyan tulajdonnevek, melyek mint *köznevek* is előfordulnak a nyelvben, nem okoznak a magyarázónak semmi nehézséget» [1]) s így valóban meg lehet tudni, hogy melyik nyelv birtokai, minél fogva tanuskodnak az ezen neveket viselők hovatartozásáról. És valóban a Vámbéry által magyarázott ős magy. nevek talán egytől-egyig csakugyan egyszersmind köznevek gyanánt is használtatnak, mint: Almus (almîš = hatalmas), Emesu (emeči = szoptató), Cundu (kündü = tisztelt, értékes), Ete (iti, idi = úr), Harka (karga = holló), Bojta (bajtag = zászló), Bocsu (kirg. baksa = pap, proféta), Alup-T. (alîp, alp = hős, vitéz), Geicha (jejči = íjász), Vajk (bajîk [2]) = gazdag, hatalmas), Buda (čag. buta, kirg. bota = gyermek s a teve csikaja; v. ö. a kirgiz *Bota kán*, *Bota kîz* neveket), Turda (turdî = állhatatos; v. ö. turkmán Turdi bég és magy. *Turdi* [3]) Cupan (kopan = fölkelő, lázzadó), Ursur (urušur = harczoló), Aba (aba = apa és nagyapa), Aga (aga = bátya, úr), Borchot (borkut = sas), Budlu (budlu = czombos), Buken (büken = leselkedő), Cuplon (kaplan = tigris), Opur (apur = kicsiny), Tatun (tatîn = békés), Zagir (sagîr = szomorú, süket), Zemera (semir = kövér, gazdag), Zolok (suluk = szép), Tasz, Thosz (taš, kirg. tas = kő), Bulcsu (biliči = tudós, bölcs), stb. Ámde e köznévül is használt tulajdonnevek csak akkor volnának ethnologiai becsűek, ha a magy. nemzet és nyelv ugor eredetét bizonyítanák, de így — mondja Szinnyei, «természetesen az eredmény nagyon kétes értékű»; [4]) mert hát az a-priori tétel egészen világosan kizárja a török rokonságot és így magyar neveket nem lehet a törökből magyarázni. — De még egyéb akadály is van. [5]) Ha megengednők is, hogy ezen ős magyar nevek csakugyan török szók, még ebből az

[1]) Phil. Közl. VII. 64.

[2]) A *baj-*, *baju-* (gazdagodni, nagygyá lenni) nomen verbale-ja. Más a «nieder, gemein, nichtswürdig» jelentésű *bajik;* ez a *bat-*, *baj-* (lefelé menni, sülyedni) ige nom. verb.-ja. Szinnyei ezeket összezavarja.

[3]) L. Fejér Codex diplomaticusát, II. Béla által kiadott okmányban (1138.)

[4]) [5]) Phil. Közl. VII. 69. és 70. l.

sem következik, hogy nevek viselői törökök voltak; mert először a svéd cultura hatott a finnekre; másodszor ezen nevek viselői, a nemzet java része, mitsem számit e kérdésben; ezekre nem lehet támaszkodni ilyen ethnologiai problema megoldásában; ezek nem tartoznak azon tényezők közé, melyeket tudományos kutatás bizonyítékok gyanánt fogadhat, ez a rész a tudományra nézve non ens. Bizony igaz! Mit is törődnék a magasabb nyelvtudomány az ilyen izgága emberekkel? érdemes-e az olyan gaz nationak még nevöket is említeni, a kik egy ezer éves ország megalapításának alapkövei voltak? Bejöttek ide Európába bajt csinálni; a szomszéd népeket sorba verték, kifosztogatták, örökösen háborúskodtak, a helyett, hogy inkább az iparhoz, földműveléshez láttak volna, mint a finnnek. «A finnországi, az észtországi finn ember szántó-vető, hajóépítő, hajózással kereső és egyéb iparos életmódjával bizony nagyon felülmúlja az összes török-tatárságot».[1]) Lám, ezek milyen becsületes, jóravaló emberek! Ezekről ugyan egy hadjárat sincs följegyezve! Ellenben a magyar mindig czivakodott. Das ist ein Betyarenvolk! Árpád, a «hét magyar» stb. mind semmirekellők levén, bizony ezekkel csak nem foglalkozik az ethnologia. Az ilyen történelmi alakokat a subjectivista tudós csak mély megvetésére tart érdemeseknek!

Ámbár a magyar *névragozás* nem egyezik meg az ugor névragozással, a magy. nyelv mégis ugor, mert következik az alaptételből. Vámbéry ugyanis egyeztette a genitivust, lativust és accusativust a magyarban s törökben. De Szinnyei kinyilatkoztatja, hogy ez helytelenség; a három casus egyezését nem lehet a megfigyelésből, a tényekből megtudni. Így a gen. ragja *-nek* nem lehet azonos a tör. *nink, neng*, genitivus-szal; mert ez ellen «*jelentésbeli* és *alaki* nehézségek küzdenek». T. i. a birtokot jelölő rag nem birtokot, hanem *orr*-ot, előrészt jelent, vagyis nem azt teszi, a mi az értelme; eredeti alakja pedig *noro*. — E *-nek* ragot Sz. «látszólagos» genitivusnak nevezi; mert — szerinte — nem ez «az igazi birtokos-jelölő», ez csak «pleonastikus, azért a legtöbb esetben el is hagyható».[2]) De tudni kellene Sz. úrnak, (annál is inkább, mert Vámbéryt nyelvtörténeti tudatlansággal vádolja), hogy ez a genitivusi rag a régi magyarban nem volt czifraság csupán és bizony a

---

[1]) Hunfalvy, Ugor v. tör. a magyar? 13. l.

[1]) Phil. Közl. VII. 202. l.

birtokviszony alkalmával nagy szükség volt reá; mert különben nem használták volna lépten-nyomon. Csak nehány előfordulási esetet hozok fel pl. a Cornides-Codexből (Nyelvemléktár VII. k.). Mert nem vala az isten*nek* anya*nak* menyorzag*nak* kyralne azzonya*nak* egy poztoya (128. l.). Ember*nek* fya*nak* kedeg ninchen hol ev feyet le haycha (128. l.) iob propheta*nak* kevnyue*nek* harmyc kylenched rezeben (142. l.). Nap*nak* fene*nek* fenesseget (143. l.) stb. Mindezen esetekben a birtok-viszonynak, nem pedig az orrnak és előrésznek jelölésére volt szükség; azt pedig nagyon jól tudta a nyelvszellem, hogy *orr*al nem lehet birtokot kifejezni, hanem csak birtokot jelentő szóval, a milyen a tör. *nenk*, *neng*. Tehát a *-nek* birtok-jelölő volta sem nem «látszólagos», sem nem «pleonastikus». — «A mi az alakokat illeti — mondja Sz. — az a bökkenő, hogy a török nyelvekkel szemben a magyar nem gyakorolja e hangváltoztatást», [1]) t. i. az *ng : g*, vagy *nk : k* változást. Nem ám, ha csak a-priori kigondoljuk, hogy nem gyakorolja, de ha a nyelvbeli tényeket megfigyeljük, akkor igenis gyakorolja, pl. o*k*, o*k*os — tör. o*ng*, a*ng*; ta*g*ad — tör. ta*ng*-; le*g*ény — tör. je*ng*i; i*g*az — tör. o*ng*aj; i*g*en — tör. i*ng*, e*ng*, e*ng*en; jo*g* (dexter) — tör. o*ng*; há*g* — tör. ka*ng*, stb. Arra fölösleges felhozni példákat, hogy e tekintetben az egyes tör. dialectusok úgy viszonylanak egymáshoz, mint a magyar a törökhez. — Jóllehet a-posteriori arra jövünk, hogy a magy. lativus *-vá, vé, já, jé, á, é* (együ*vé*, ho*va*, mindenü*vé*, ösz*ve*, világg*á*, Váradd*á*, Györr*é*, mög*é*, hoz*já*) azonos a tör. *-ga, ge, ja, je, a, e* raggal, Sz. azt mondja, hogy ez nem áll, mert a-priori bizonyos, hogy az *-á, é* lativus (tehát az egyeztetés céljából a ragnak felét eltagadja) a vogul *-ag*-gal egyezik,[2]) melynek jelentése dativusi, határvetői és essivusi. — Tényleg az accusativus *t* ragja a tör. accusativussal egyezik, a mennyiben az egész északi törökségben, a kirgiz, altai, teleut, jiš, šalgandu, šór, sojong, sagaj, kojbal, karagas, kačincz, kizilcz stb.-ben az acc. ragja *ti* és *ni*. Csakhogy e dolog az ugor-magy. theoria calculusait zavarván, nagyon természetesen nem lehet elfogadni, hogy bizonyítsa azt, a mit bizonyít, t. i. a magyar nyelv török eredetét.[3])

Szinnyei egy kiválóan őszinte pillanatában belátván, hogy bizony a magyar *névmások* a török névmásokkal egyeznek, szük-

---

[1]) [2]) Phil. Közl. 202 l.

[3]) Phil. Közl. 203.

ségesnek találta kinyilatkoztatni, hogy a névmások egyezése nem bizonyítja az illető nyelvek rokonságát; vagyis a nyelvek rokonságára e részben sem kivántatik a rokonság; mert — a mint Budenzzel mondatja — «*eleve is* (persze még születésünk előtt!) bizonyosnak kell tartanunk, hogy nem rokon nyelvek névmástői is csupa vakesetbeli találkozásnál fogva (a természetben törvény uralkodik!) nyertek egyező alakot».[1]) No bizony. Az, hogy a magy. és török névmások egyeznek, csupa vakesetbeli találkozás; de milyen szigorú törvényszerűség művének mondanák azt, ha az ugor névmásokkal egyeznének! S annak daczára, hogy az egyezést fölöslegesnek tartja; mégis úgy idomitgatja őket, hogy emezekhez minél hasonlóbbak legyenek. Elismeri, hogy az *én* eredeti alakja *mén* (vagy mén) volt, de ezt mégis hasonlóbbnak tartja a zürj. *me*, ostj. *ma* s čer. *meń*, hez, mint a tör. *men*-hez. A *te*-nek ezen kopott alakját veszi eredetinek a *ten* helyett, csak azért, hogy a tör. *sen*-nel ne egyezhessék s benne az *n*-t genitivusnak tartja. Mondja aztán valaki, hogy nincs új a nap alatt! Épen így a *mi* és *ti* alakokat veszi eredetieknek a *mink, tik* helyett, hogy ugor kaptafára üthesse őket.

Maga a magyar nyelv is földeríti e névmások mivoltát, ha készakarva szemet nem húnyunk. Eredeti alakulásuk t. i. ilyen volt: men — ten — ön, mink — tink — önk. A mint az első személy singularisához a pluralis ragja *k* járult és lett a *min* + *k* többesi szám, épen így alakult a *ten* és *ön*-ből a *tin* + *k*, *ön* + *k*, melyekből aztán *tik* és *ők* lett az *n* elveszésével, épen úgy, mint a *mink*, vagy *münk* dialecticus *mik, mük* alakjában (v. ö. az *nk* : *k* viszonyára: i*nk*ább — i*k*ább, ful*ánk* — ful*ák*, mu*nk*a — mu*k*a, sopá*nk*odni — sápákodni stb.). Minél fogva a *mi* és *ti* alakokkal eredetileg nem egyezhetik egyrészt a zürj., votj., lapp *mi*, másrészt a zürj., votj. *ti*, lapp *di*; mert emezek a *mije, mij* és *tije, tej* alakok rövidítései, míg a magy. *mi* és *ti* teljesebb formái *mink* (mik), *tik* (tink). Itt tehát csak üres hangalakba kapaszkodott a finn tudomány; de az ugorok érdekében az ilyen «Anklang» is erős argumentum.

A harmadik személyre vonatkozó névmás eredetibb alakja *ön* s ez meg van ebben: *ön-maga* (= ő-maga), mely épen olyan összetétel, mint *en-magam* és *ten-magad*. Ha az ugor elmélet sze-

---

[1]) Phil. Közl. 204.

rint a *ten* és *ön*-beli *n* nem egyéb, mint ugor genitivusi rag, akkor az *en-*, *én*-ben, sőt a mi*n*k-ben is ugyan annak kell lenni; már pedig olyant restellenék állítani, hogy az első szm. névmás, az *én* genitivus ragos, s hogy magyar őseink genitivus-szal szólították meg egymást *(ten)* s a ki távol volt (a 3-ik személy) annak nevét genitivusba tették. Higyje, a ki akarja. — Továbbá a magyarban sem *n*, sem *nen* genitivus nem létezik és nem is létezett; nyelvemlékeinkben és dialectusainkban semmi nyoma; tehát ez nem tény, nem a valóság egy adata; az ilyen valami pedig nem kell a positiv tudománynak. Igen ám, de mire való a «magyar nyelv: finn-ugor» hangzású alaptétel? Arra, hogy deducaljuk belőle az egyes eseteket. A finn, mordvin, čeremis: ugor nyelvek; ezekben a gen. ragja *n* (a mord.-ban *ń* is); a főtétel szerint a magy. is ugor nyelv, tehát ebben is kell *n* genitivusnak lenni, s ha nincs, csinálunk, mégis muszáj lennie. És így fogtak a finnisták egy új genitivust.

Hogy a harmadik személyű névmás csakugyan *ön* (vagyis *n*-es) volt eredetileg, mutatják az igei alakok. Szerintünk ugyanis az igeragozás úgy keletkezik, hogy az igető után járulnak a személy-ragok; vagyis bizonyos személyből kiinduló cselekvés, vagy biz. személyre vonatkozó szenvedés, állapot úgy fejeztetik ki, hogy az igetőhez tesszük az illető személyt jelölő exponenset; ha a 3. személy activitasáról, vagy passivitasáról van szó, akkor ennek exponensét mondjuk ki az igető után. Ezért a 3. személyre vonatkozó ige-alak még ma is megőrizte nehány esetben az eredeti formát, mint megy-*en*, tesz*en*, visz*en*, hisz-*en*, lesz*en*, van; sőt a többes számban minden igénél: tesz-*n*-ek, visz-*n*-ek, alusz-*n*-ak, temet-*n*-ek, kerül-*n*-ek (ered. tesz-en-ek, visz-en-ek, kerül-ön-ek stb. helyett); mint szintén a mult idő pluralisában: ett-*en*-ek, itta-*n*-ak, került-*en*-ek, «látogatni ment-*en*-ek Budát» stb. Nagyon világos, hogy pl. a *tesz-en* és tesz-*n*-ek alakokban az *en* és *n* a 3. személyt jelöli és pedig azért jelölheti, mert eredetileg az *en*, vagy *ön* harmadik személyű névmás, nem pedig genitivusi rag. Ugyan mi szükség volna pl. az *irnak, jönnek* stb. alakokban a pluralis genitivusra?!

Vámbéry tehát helyesen egyeztette a (már kopott) *ő* névmást a tör. *o*, *ol* névmással; mert hiszen ennek eredeti alakja, vagy töve is *n*-es, t. i. *on* (mert gen. on-uñ, an-ìñ, an-ing, dat. oña, an-ga, acc. an-ì, onu, onì, loc. an da, on-da, abl. on-dan, an-dìn, plur.

an-lar, on lar stb.) s csak az egyes számi nominativusban változott az *n* *l*-vé, a törökségben gyakori hangváltozás következtében. Az *övé*-beli *v* hang ugyanaz lehet, a mi a *mir*, *tiv* alakok *v*-je.

Vámbéry egyezteti a magy. és tör. præteritumot, mely mind a két nyelvben *t* (vagy a törökben lágyulva is, *d)* hanggal képeztetik. Így pl. ujg. *tür-tim* = tűrtem, *jürüt-tim* = járattam, *tür-ti* = tűrt; kirg. *saula-tim* = szólottam, *saula-ti* = szólott, *tilät-tim* = kérettem, *toktat-tim* = tartóztattam; sagaj *tyil-ti* = gyűlt, *tyil-tik* = gyűltünk, *ürün-dim* = örültem, *ürün-di* = örült, stb. De ez Sz. urnak nem tetszik,[1]) s bár megengedi, hogy «mindenesetre nagyon szembeszökő hasonlatosság . . . (s most jön el a haddelhadd!) . . . azonban a látszat sokszor csal». Ime a bölcs-salamoni ítélet. Ismét egy *tény* a magy. és tör. nyelv rokonságának bizonyításáúl, tehát most arra törekszik, hogy eltegye láb alól, mert nagyon ártalmas az ugor elméletre nézve. Nem tudja ugyan megfejteni az ugorságból a magy. præteritumot; még csak meg sem kisérti, mert jól tudja, hogy nem boldogulhat; — mindazáltal határozottan tagadja a törökkel való egyezést a következő comicus okoknál fogva. 1. a -*t* képzőnek van egy teljesebb -*tt* alakja is (mondo*tt*am stb.); 2. ez a -*tt* képző *o, ö, e* kötőhangok közvetitésével járul a mássalhangzó végű csonka tőhöz, míg a törökben közvetlenűl; 3. utánna pedig, az egyes sz. 3. és többes sz. 1. személyek kivételével, *a, á* vagy *e, é* kötőhang szokott állani, míg a törökben nemcsak *a, e, u, ü* (mint a magyarban), hanem még *i, ї* is.[2]) Mily éles kritika! Milyen mély belátás! Szinnyei úrnak sokkal fontosabb a kötőhang, mint maga a képző. Mintha bizony olyan lényeges dolog volna, hogy a magy. nyelv kötőhangot szúr közbe, a török meg nem; s hogy a magyarban az *i* nem szokott kötőhang lenni, a törökben pedig szokott. Olyan nagy akadály az az *i*, a mi miatt a magyar nem értené meg, hogy a *čaptїm, saulatїm, kapattїm* stb. alakok azt jelentik, hogy csaptam, szólottam, kapattam? Ez bizony csak olyan szabadulni-akarás a tények elől, mint a tengerbe esettnek törekvése, a ki még a hullámokba is kapaszkodik. — Hogy a *t*, időmértékére nézve több esetben hosszú (vagyis *tt*), vigasztalja magát Sz. úr azzal, hogy más esetekben is előfordul a *t* megnyújtása, pl. bizonyí*tt*om, busí*tt*om, apri*tt*, merí*tt*, kerí*tt*és, szaporí*tt*ás, segí*tt*eni, gu*tt*a, fü*tt*özik,

[1]) Phil. Közl. 209.

[2]) Phil. Közl. 211.

hi*tt*eget, hasonlí*tt*, nyeri*tt*, rémí*ttő*, stb. Tehát annak daczára, hogy az ugorságban nincs *t* képzős præteritum, a törökben s magyarban pedig van, — az ugor-magyar theoria mégis azt mondja, hogy a magyar nyelv s így az igeragozás és a præteritum is ugor, csakhogy ez a magy. præteritum nem egyezik semmivel sem, ez olyan extra ugor-magyar különlegesség, édes-kedves sarjadzása az a-priori tételnek.

Egyezteti továbbá Vámbéry a következő képzőket: magy. *-at, et* (járat, menet, jövet stb.) és török *-at, et, it, üt* (pl. ujg. kür-et = kerítés, keret; čag. oj-at = szégyen, bög-et = gát, keč-it = átmenet, ög-üt = tanács; kaz. oj-at = szégyen, ül-ät = dögvész stb.); magy. *-ás, és* (járás, jövés) tör. *is, iš, eš* (pl. ujg. ajlaš = fordulat, hajlás, en-iš = leszállás; čag. ag-iš = fölhágás, karaš-îš = széttekintés, keresés; osm. čevir-iš = csavarás, alîš-veriš = adás-vevés; kaz. iñ-eš = patak, tlkp. folyás, jör-öš = járás, stb.); továbbá magy. *-mány, mény* és tör. *-man, men* (pl. čag. tegir-men = malom, tulkp. tekermény, a mit körben hajtanak; alak man = rabló csapat; osm. göče-men = nomádok, dola-man = dolmány (v. ö. ködmen); kaz. poša-man = buslakodás, čîtîr-man = bozót, stb.) Ezen képzők azonossága *tény*, — tehát nem szabad egyeztetni, okoskodik Sz. úr, mert 1. a megfigyelés, a tapasztalat nyújtotta ezeknek összehasonlítását, tehát a-posteriori ismeret; 2) e magy. képzők a törökségben, nem pedig az ugorságban levő képzőkkel egyeznek. Ez ama két szarvas hiba, a mi szemet szúr az ugor-magy. theoriának; minthogy az a-priori tétel értelmében, a magy. es tör. nyelvek között tényleg meglevő egyezést nem lehet elfogadni; hanem ha törik-szakad, ki kell okoskodni az ugorságból. S csakugyan Szinnyei, következetesen ragaszkodva a kezdetben felállított vezérelvhez, az a-priori alaptételhez, nem is fogadja el a nevezett képzők azonosságát, a subjectivista, vagy metaphysicus okoskodásával támogatván tagadása helyességét. Ugyanis — ő szerinte — az *-at, et* nem képző; mert a hiva*tal*, jöve*tel*, — fon*ál*, köt*él*, továbbá az ér*ték*, mér*ték* — kever*ék*, marad*ék* példákból «mindenki láthatja, hogy ugyanazon képzők *-t* nélkül is képeznek nom. verbalékat, a miből azt következtetjük, hogy bennük nem a *t* a voltaképpeni nom. verbale-képző, hanem az, a mi utána következik». [1])

[1]) Phil. Közl. 211. l.

Tehát az *-al, el* és *-ék* képző, *t* nélkül is megél legtöbb esetben; mert ez a *t* csak czifraság és így a *járat, menet, írat* stb. szókban akár volna, akár nem a *t* (at, et) képző, az a-priori tétel értelmében mégis csak ugor nyelv volna a magyar. Persze azt Sz. nem tudja, hogy a hiva*tal*, jöve*tel* stb.-ben az igető után már képzőbokor (két képző) van, míg a fon*ál*, köt*él*ben csak egyszerű képző. Ő a *-t*-nek képzői jogosultságát nem ismeri el, mert ilyen nem létezik az ugorságban. Ez tehát megint egy specialis magy. találmány, mint a præteritum *t*-je, meg az accusativus *t* ragja. Fatalis találkozás. Ugy látszik, hogy a *t* képzők és ragok az ugor anyanyelvnek csak mostoha gyermekei.

Az *ás, és, mány, mény* képzők már szerencsésebbek; mert — a helyett, hogy a törökben meg levő, hangtanilag és jelentésre nézve azonos analogonokat, tehát a positiv adatot, a tényt elfogadnók — a főtételből igen elmésen le lehet őket következtetni. Szinnyei ugyan látszólag megijeszt bennünket, midőn nagyon szellemesen azt mondja, hogy «a török képző csak *š*, mert a megelőző rövid hangzó nem tartozik a képzőhöz», a magyarban pedig «a voltaképpi nom. verbale-képző az *á, é* ... de ezt a tör. *š*-vel semmi szin alatt sem szabad egybevetni».[1] Milyen nagyszerű ötlet! Az *ás, és* nem = *ïš, eš*-sel, mert abban az *á, é* a képző, nem az *s*, emebben pedig az *š* a képző, nem az *ï, e*. — De ha utána járunk ezen *á, é* képzőnek és a haszontalan *s*-nek, megtudjuk, hogy Budenz szerint az *á, é* nem egyéb, mint az ugor *g* nom. verb. (nom. actionis) képző, az *s* pedig: ugor *ks* (finn *kse)* diminutivum. Vagyis a járás, jövés eredetileg: *járgkse, jövgkse.* Tessék ezeket kimondani! — A *mány, mény* pedig azért nem egyezik a tör. *-man, men*-nel; mert amaz így elemezhető: m-á-ny, m-é-ny, melyben az *m* = ugor *m* momentan ige-képző, az *á, é* = ug. *g* (vagy *j*) nom. verbale-képző, az *ny* = ug. *n* diminutivum. Hogy miért kell a képzőket így hurka-módra elvagdalni, és hogy mi szükség van az *ás, és, many, mény*-ben diminutiv képzőre, annak az Úristen sem, csak egyedűl Budenz úr a megmondhatója.

Igen, csak Budenz úr; mert a fiatalabb ugor nemzedék csak utána mondja, «iterat voces et verba cadentia tollit, ut puerum sævo credas dictata magistro reddere»; — ellenben Hunfalvy úr

---

[1]) Phil. Közl. 211 l.

nagyon jól tudja az ilyenféle szó-metélés helytelenségét, hiszen ő volt az, a ki a Magyar Nyelv Szótára szerkesztőinek ilyen eljárása ellen hevesen kikelt, azt írván róluk, hogy «mindent, de mindent elemeznek; mintha hurkák volnának a szók, úgy szabják, szelik hátul, elől, közepett. Keresd fel, szives olvasó, p. o. a *hol* szót s azt találod róla, hogy a *h* kérdő jelentésű, az *o* távolságot teszen, az *l* helyrajzi; tehát a hány betű, annyi jelentős rész, annyi tag». (Nyelvt. Közl. VIII. k. 304. l. 1869.). Az eféle nyelvészkedésről így nyilatkozván H. úr, — nagyon csodálom, hogy ezen újabb szómetélési nyelvészetről mélyen hallgat. Ennek oka vagy az a gyakori nézet-változtatás, melyről már szóltunk (Phil. Közl. II. füzet, 148—149. l.), vagy az, hogy a közös ügynek — ugor voltunk minden áron bebizonyítása — érdekében ilyen, tudva rosz eljárást is meg kell engedni. Finis sanctificat media.

De ha a túlságos septicismus a hangalak, jelentés és functio teljes azonossága daczára is kételkednék e *man* — *men* és *mány* — *mény* képzők egységén; a következő s a törökben és magyarban ízről-ízre azonos szók argumentumát józan észszel nem lehet eltagadni. A magy. *dolmány* szó a nyugoti törökben *dolaman;* a magyar-csángó *szakmány* a törökben *sokman* és *čekmen;* a magy. *ködmen* a kirgizben *ketpen*[1] (minthogy a kirg. a čagataj *m*-t *p*-re változtatja: tüš*m*en — tus*p*an (ellenség), as*m*an — as*p*an (cœlum), alt*m*iš — al*p*is (60), jet*m*iš — ǯet*p*is (70), tap*m*ak — tap*p*ak (találni), aš*m*as — as*p*as (nem megy át), tarak*p*en (fésűvel) stb.), a čuvašban *kismen* (ujg. *ket-*, karag., kún *ked*, északi tör. *kes, kis, kez* = felölteni; tehát a čuv. *kis* = *ket, ked;* s a mint a čuv. *kis-men*, és kirg. *ket-pen*, úgy alakult a magy. köd*men)*. — E török s magyar szókban a képzők elvitázhatatlanúl azonosak s így azt bizonyítják, hogy pl. a süte*mény* takar*mány*, tudo*mány* stbbeli képző is azonos a tör. ala*man*, tegir*men*, čitir*man*-beli képzővel; míg a *mány-mény*-nek nem hogy három, hanem hat részre való darabolása sem bizonyít semmit!

Budenz az *akad, akaszt* szót az ugor *takistu* (haften), *tägep, tagarla* (hängen bleiben)-val, Vámbéry pedig a tör. *tak-* (akaszt),

---

[1]) Lásd КИРГИЗКАЯ ХРЕСТОМАТІЯ, составилъ я лютш. ташкентъ, 1883. V. ö. 47. l. pl. Asan-Kajdî degen akîldî ksi (A.-K. nevű okos ember) mondja: «Ketpenim mujunîmda, kebenim kujunîmda.»

takin-(akad)-val egyezteti s mindkét esetben hallgatag oda van értve, hogy a magy. szóból a kezdő dentalis elesett. Szinnyeinek nem tetszik a V. hasonlítása, mert «igazolni kellett volna, hogy a szókezdő *t* elenyészhetik-e a tör. nyelvekben, úgy mint pl. az ugorságban».[1]) A nevezett szók egybevetését sem Budenz,[2]) sem Szinnyei nem igazolta annak kimutatásával, hogy az ugorságban csakugyan elenyészik a szókezdő *-t;* mind a mellett az egyeztetés nagyon helyes, mert a mi a főtételből következik, azt szükségtelen tényekkel erősíteni, hiszen a nélkül is elgondolhatom. Az ugor-magy. theoriának tehát bizonyítás nélkül is lehet bizonyítani; de V. ugyan ne próbáljon ilyent elkövetni, mert ő neki nincsen csodatevő a-priori tétele! Nem is követte ő el azt, hogy minden alap nélkül állította volna az illető török szók egyezését, hanem tényekre támaszkodott, a milyenekkel én megnyugtatom Sz. urat a felől, hogy a törökségben elenyészik a szókezdő *t*, pl. ujg. *tok-*, čag., osm. *tog-* (szülni), ujg. *tok* (szülött, gyermek), osm. *dogma* (születésű), ellenben ujg. *'okul,* čag. *'ogul,* osm. *'oul* (gyermek) (v. ö. alt. *uk* = utód, *ukta* = fajt szaporítani, jak. *ogo* = gyermek, *oglen* = szülni); *taš* — *aš* = barát; čag. *tegir, töger* — *egir, öjür* (megfordít), *tevrik* — *evrik* (megfordított); ujg. *tinč* — *inč,* alt. *enčü* (nyugalom) stb.

De hiába egyeznek a magy. szók a török szavakkal, hiába olyan természetes és kézzel fogható az azonosság, a magy. nyelv mégis ugor és ezt minden áron be kell bizonyítani; a csűrés-csavarás az ugor részen jogosabb, mint az egyszerű, természetes hasonlítás a török részről.

A *csillag*-ot egyezteti V. a kirgiz *ǯilla-* (ragyog, fénylik), *ǯolduz* (csillag), čag. *jilla-, jillak* (u. a.), osm. *čil* (ragyogó) stb. szókkal. Sz. ezt meg nem engedhetőnek tartja; mert a tör. szók eredeti alakja *j*-vel, nem *č*, vagy *ǯ*-vel kezdődött. «A mi nyelvünk ellenben egyetlen egy esetben sem fejlesztette (beh sok *e!)* a szókezdő *j*-t *č, ž,* vagy *ǯ*-vé, tehát a föntebbi török és m. szavak egybetartozása sem fogadható el.»[3]) Ezt az ellenvetést Sz. hajánál fogva keservesen rángatta elő. Hiszen az ujgur, čagataj, turkmán, osmanli, altai, teleut, kojbal, karagas, jiš, šalgandu, kačincz,

[1]) Phil. Közl. 215.
[2]) L. Budenz szótára illető czikkét, 726. l.
[3]) Phil. Közl. 218. l.

kizilcz, küerik stb. dialectusok sem fejlesztik a kezdő *j*-t *č*, vagy *ǯ*-ve, mégis olyan derék török nyelvek, mint a kirgiz, baškir, nogai, šor, sagaj stb., melyekben a szókezdő *j* : *ǯ*, vagy *j* : *č* váltakozás rendes. S ha a magy. nyelvet azon oknál fogva nem tarthatjuk töröknek, mert benne az eredeti török *j*-nek *cs* felel meg, akkor rögtön meg kell tagadnunk a šór, sagaj, kirgiz, baškir, nogai dialectusoknak török voltát is, mert az eredeti tör. *jïlla-* (fényleni) a šorban, sagajban *čïlla-* (nom. agentis: *čïllak* = fénylő, ragyogó), kirgizben *ǯïlla-* (nom. ag. *ǯïllak*). A mint látjuk, e tekintetben is úgy viszonylik a magyar a törökhez, mint a török önmagához, pl. a šór, sagaj a čagatajhoz; sőt e részben épen az a magyar, a mi a šór, vagy sagaj. (mert *č*ïllak = *cs*illag = ragyogó, fénylő). — Vagy ha ezen ellenvetésével azt akarja kifejezni Sz. úr, hogy a magy. és a másik hasonlítandó nyelv között csak olyan hangváltozásokat szabad törvényesnek elfogadni, a milyen magában a magyarban is előfordul (még ma is): akkor ragaszkodjék az ugor-magy. theoria is ezen elvhez és törülje ki az Ug. M. Ö. Sz.-ból a *cseleked* — *hääli; gyakor* — *sagarik, saura; gyér* — *sore, šura; gyülöl* — *hylkää, šöl al; nyargal* — *karkaa, kurguž* stb. stb. egyeztetéseket, mert a magyarban a *cs* : *h*, *gy* : *sz*, *s*, *gy* : *h*, *ny* : *k* hangváltozás még eddigelé — hála istennek — teljesen ismeretlen. — De ha már a *csillag*nak a törökségből való magyarázata (jïlla — čïlla — ǯïlla, ebből nom. verb. jïllak — čïllak — ǯïllak = csillogó) a-priori nem engedhető meg, lássuk, hogy miért és hogyan ugor eredetű? A Magy. Ug. Ö. Szótár tanítja, hogy a *csillog-* és *salyog*-ban a *g* frequent.-képző, ebből a *csillo-*, vagy *csallo-*, *sallo-* tő = čeremis *čolgu*, illetőleg *čolg*$_{\ddot{o}}$ (splendere), finn *selge-*; ez pedig metathesissel állott elő *segle*-ből (mint a *čolg*$_{\ddot{o}}$ a *čogl*$_{\ddot{o}}$-ból); a *-le*, *l*$_{\ddot{o}}$ képző levén, a «végső alapszó csak *seg-*, *sag* (*s*$_{\ddot{a}}$*g*, *s*$_{\ddot{o}}$*g*), úgy hogy a m. *csillo-*, *sallo-* alkalmasint legközelebbről *csivlo-*, *savlo-* (*csiglo-*, *saglo-*) alakból keletkezett.» De itt még nincs maradás (t. i. a *csiglo-* alaknál), csak tovább, tovább; mert «az így kifejlő (talán inkább kifej*tett*, mert ezt Budenz úr fejtette ki) *s*$_{\ddot{a}}$*g* alapigét bátran (!) egyazonnak vehetjük a *t*$_{\ddot{a}}$*g* (täg) splendere igével, melyből a magy. *tet-* (*tetszik*) származik».[1]) Itt megszakad a processus, mert ez a *t*$_{\ddot{a}}$*g* a prototypon. A csillag, csillog ezen származtatása tehát azért tetszik a finnistáknak, mert hiszen a csillogás és tetszés lám egy eredetű. Hogyne!

---

[1]) M. Ug. Ö. Sz. 368. 369. l.

az ember füle és szeme olyan erősen érzi, hogy a *csillog* és *tetszik* tökéletesen azonos hangalak! Ugyan minek is egyeztetnők a *csillog*-ot *čïlla*-val, mikor *töglö*-vel is lehet! Nem is csodálom, hogy a subjectivista tudósok annyi sok titokzatos dolgot határozottan ismernek, hiszen ily magas fokra fejlődött érzékek annyira in medias res képesek hatolni, hogy a csillogásnak physicai tényét és a tetszésnek psychologiai létrejöttét közös forrásukban szemlélhetik!...

A *csipő* V. szerint = tör. *sap* (több tárgynak alsó, vastag része, fogantyúja); mert jelentéseik rokonok (a testnek «vékonya» — Weiche — mellett az ellentét, a vastagabb része = csipő — sap), hangtanilag pedig igazolják e hasonlítást a tör. dialectusok, igy ujg. *süǯük* — čag. *čüčük* (édesség), kojb. *singir* — alt. *čingir* (orrát kifújni), jak. *sättä* — šór *čätti* (hét), jak. *suoχ* — šor *čok* (nincsen), jak, *süröχ* — šór *čürög* (sziv), jak. *sās* — sagaj *čaz* (tavasz), jak. *suol* — sag. *čol* (út), jak. *sir* — sag. *čär* (hely) stb. Tehát az *sz : cs (s : č)* hangváltozás tekintetében a magy. úgy viszonylik a törökhez, mint emez önmagához. De Sz. úr ezt nem szivelheti mert nem tudja felfogni (elég gyarlóság), hogy a *sab*-nak mi köze lehet a «coxa, Hüfte» jelentésű szóhoz.[1]) Azt nem tudja, vagy inkább nem akarja felfogni, hogy a «vastag részt» jel. szónak mi köze lehet a «kidudorodó részt (pars tuberosa)»[2]) jel. szóhoz; hanem azt bölcsen érti, hogy a «collum, Kragen, Oberarm, unterer Theil der Mähne» (!) jelentésű ugor szókkal igen szépen összeillik (l. Budenz szótárában 370,371. l.). Természetesen ezeknek szükséges egyezniök, hogy az alaptétel kárba ne vesszék.

A *gyülöl* szónak hasonlítása és magyarázata V. szerint egészen természetes és könnyű; t. i. analogonjai: čag. *jau* = ellenség, *jaula* = ellenkedni, kirg. *jeü* = u. a., *jeüle* u. a. A *j : gy* váltakozás a magyarban és törökben egészen rendes (pl. čag. *jaj* — karag. *gyaj* = nyár, čag. *jakši* — kojb. *gyaksi* = jó; čag. *jilan* — kojb. *gyilan* = kigyó, *jil* — kojb. *gyil* = év stb.). E szerint *gyülölni* értelme: ellenséges lenni valaki irányában; az *ü* hosszúságát pedig megfejti a *jeüle*-beli *eü* diphtongus, mely után denomin. képző van. — Sz. azt jegyzi meg: «az ellenséges és gyülölni fogalom még csak *össze volna egyeztethető* (!), de az *alakok nem*. A tör. *jaula*-,

---

[1]) Phil. Közl. 218.

[2]) Bud. szerint is a csipő = pars. tuberosa; 371. l.

jeüle- szóban az *-l* képző, a magy. szóban ellenben az alapszóhoz tartozónak mutatkozik». [1]) Tehát mind az alak, mind a jelentés igen rossz. Lássuk hát azt az igen jó egyeztetést, a mi a M. Ug. Ö. Sz. 169. lapján van. Itt a *gyülöl* testvérei: finn *hylkää* (repudiare, relinquere), *sylke* (spuere), lapp *čolgade* (exspuere, eructare), mord. *selge* (speien, zürj. *śölal* (spucken), čer. *śüval* (spuere), vog. *säll* (spucken) stb. Az ugor alaptő *s̗lg*, melynek megfelel a m. *gyül;* a *s̗lg*-hez, illetőleg a finn *sylge*-hez értelem nélküli *-dä* képző («értelemváltoztatás nélkül az egyszerű alapigét folytatja») járul s ez a *sylgede*, vagy *hylgädä* és a lapp *čolgade* = m. gyülöl. A *gy* tehát előbb *d*, ez meg *t* és ez *sz* volt, vagyis a prototypon: *szülgöd.* Ki nem látja be, hogy ez sokkal szellemesebb megfejtés; olyan jól esik az embernek a szülgöd — tülgöd — dülgöd — gyüllöd — gyülöl processusban gyönyörködni!

A *hely* és tör. *el, il* (nép, ország, hely) egyeztetése szintén helytelen úgy a jelentés, mint az alak miatt, mondja Sz. [2]) Melyik egyeztetés helyes hát? Az ugor-magyar; t. i. a finn *tila* (locus, locus agendi commodus, occasio, status rei, conditio), lapp *tilje* (occasio, opportunitas), *dille* (Gelegenheit). Vagyis a *h* váltakozik a *t*-vel. «Ez mindeddig teljesen ismeretlen phonetikai jelenség volt». [3])

A *menül, menyül* analogonjai a törökben: *mög-, möng-* (hajlítani), *möngün-* (hajolni, meghajolni). Ezeket Sz. úr szerint ismét nem szabad hasonlítani, mert «össze nem egyeztethető alakok». [4]) Nem ezen ok miatt lehetetlen ezek egyeztetése, hanem az a-priori tétel «veto»-ja miatt; mert bizony a hangváltozás törvényei nagyon szépen helyben hagyják ezt az azonosítást. Ugyanis az egyes tör. dialectusokban az *ng* szokott váltakozni *n*-nel, pl. čag. ta*ng* — kirg. ta*n* (tagadni), čag. ta*ng* — osm. da*n* (napkelte), osm. dö*ng* — jak. tö*n*ün (fordul), osm. di*ng*iš — alt. ti*n*iš (megnyugvás), čag. mi*ng* és mi*n*, teleut mi*n*, sag. mü*n* (fölmegy). čag. so*ng* — kirg. so*n* (vég) stb. A képzőbeli *n* és *l* váltakozását igazolják: gya*n*ánt — gya*l*ánt, ha*l*doklik — ha*n*doklik, nélkü*l* — nekü*n*, felfordu*l* — féfordu*n*, ho*l* — hu*n* stb.; másrészt ujg. bulu*l* — čag. bulu*n* (találkozik), ujg.

[1]) Phil. Közl. 222.
[2]) U. o. 226.
[3]) Szinnyei saját szavai.
[4]) Phil. Közl. 229.

bili*l* — čag. bili*n* (tudatik), čag. bolgan*lar* — sag. polɣan*nar*, čag. bi*le* és mi*n*en, kün*le*r és kün*n*er stb.

Az ugor-magy. theoria hiveinek az a-priori fölállított tételben vetett makacs hitét igen szépen elárulja a következő eset is. — A m. *nő-* (nőni) szóval V. a tör. *ön-* (nőni magasbodni), *en* (szélesség, vastagság) szókat egyezteti. Ámde ez ellen mind Szinnyei mind Munkácsy tiltakozik. Amaz ezt irja: «A m. szó teljesebb alakja *növö*; s ha még föl akarjuk is tenni, hogy ez egy még eredetibb *enövö*, vagy *önövö* alakból keletkezett a kezdő vocalis elkopásával (mint Budenz is fölteszi M. Ug. Sz. 783.): még *akkor is kétes marad* a tör. *ön* s a föltételezett *önövö* egybetartozása».[1]) De ugyan miért marad kétes? Hiszen a tör. *ön* épen úgy, mint az ugor analogonok (ēnim, jänim, ädnane, ine) a m. *nő*-nek eredetibb *enö*, vagy *önö* alakjára utalnak, sőt az ugor példák szerint még messzebbre kell mennünk, t. i. *jenö*, *jengö*, vagy pedig *ednö* alakig. Vagy talán ha a törökkel hasonlítunk, nem szabad az *enö*, *önö* alakot föltételezni, csak akkor, ha ugor szókhoz hasonlitjuk s ekkor még *jenö*-t is szabad? Avagy Munkácsy találta el a helytelen egyeztetés helyes okát, mely szerint a *nő* azért nem egyezhetik *ön*-nel, mert e példa azt mondaná, hogy az ős török-magyar alap-nyelvben puszta egyszerű mássalhangzóból álló gyökök léteztek?[2]) Igaz, hogy mind az ugor, mind a török hasonlítás szerint a *növ*-ben csak az *n* a tőbeli hang, de ebből nem az következik, hogy az ős magy. nyelvben *n* gyök létezett, hanem az, hogy a gyöknek e még meg levő hangja elől egy vagy két hang már elveszett, mint pl. kirg. *'rak* (ered. ïrak, jïrak = távol), *'lak* (ered. olak = gödölye), *u'l* (ogul, togul = gyermek), *'rū* (ered. uruk = rokon), *'nan* (ïnan = hinni), *'lau* (er. ulau = ló), magy. *'jedni* (ijedni), *'vándék* (ivándék, ajándék) stb. Az ilyen szókat pedig lehet és kell hasonlítani, s a milyen joggal egyeztethető a kirgiz *rak* a čag. *jïrak*-kal, vagy a *nan*-az *ïnan*-nal, ép oly jogos a *'nő* hasonlítása *ön*-nel. Azaz: jogos volna, ha az *ön-* ugor szó volna, de mivel török, az egyeztetésre csak az ugor *jänin*, *ädnane* alkalmas, míg az *ön* és *nő* egybetartozása kétes. Ime tehát az a-priori alaptétel mindent megmagyaráz; csak ezt kell szem előtt tartanunk, ha a finnisták taktikáját érteni akarjuk; ez az ugor ős principium, a deducált tételek ősanyja.

---

[1]) Phil. Közl. 229.

[2]) Nyelvőr 557.

A *sejt-* (sejteni) szónak török testvérei osm. *sez-* (fühlen), alt *sez-* (u. a.), čuv. *sis-* (u. a.), mely egyeztetést mind a jelentés, mind a hangalak igazolja. Ugyanis *sejteni* = wittern, verspüren, Ahnung von etwas haben» s a tör. szóké csaknem azonos. A kezdő *š* : *s* (s : sz) hangváltakozás mind a magyarban, mind a törökben előfordul, pl. *s*övény — *sz*övin, *sz*árcsa — *s*árcsa, *s*elyp — szelyp, *s*ordék — *sz*urdék, *s*or — szlavóniai *sz*or, *s*emmi — szl. *sz*emmi, *s*ajnál — szl. *sz*ajnyál, vi*s*el — csángó ü*sz*el, kevé*s* — cs. kőe*sz*, erő*s*en — cs. erő*sz*t, bizonyo*s*an — cs. bizono*sz*t, i*s*ten — cs. i*sz*ten; o*sz*tég — o*s*tég, ke*sz*tyű — ke*s*tyű, stb. Törökben: čag. *š*ak*š*al — jak. *s*ak*s*aj (kiszárad), ujg. *s*iba — čuv. *š*ïma (sima), čag. *s*ïva — alt. *š*ïva (bekenni), čag. *s*uvar — čuv. *š*ïvar (itatni), osm. *s*ač — kirg. *š*aš (haj), osm. *š*u — kirg. *s*o (az), stb. A *j* : *z* hangváltozás is szokásos a tör. dialectusok között, pl. čag. ke*j* — sag. ke*z*- (felölteni), alt. po*j*ïm — šór po*z*ïm (magam), čag. bö*j*ük — šor pö*z*ük (magas), čag. a*j*ak — šór a*z*ak (láb), ja*j*ak — šór ča*z*ïg (gyalog), to*j*-, do*j* — sag. to*z* (jóllakni), stb. De mindemellett a *sejteni*-t nem szabad török szókhoz hasonlítani, csak ugor szókhoz. Az ugor szók azután így forgatják ki mind alakjából, mind jelentéséből, hogy az ugor alapige *t̥g*, a melyből a magyarban *sej* vált s ehhez *t* momentán képző járult; tulajdonképeni jelentése pedig az ugor példák szerint «scire, nosse, wissen, kennen». [1]) Ebből az a tanulság, hogy olyan török-magyar egyeztetést, a milyent a szójelentés és mind a két nyelvben uralkodó hangtörvények követelnek, nem lehet megengedni, hanem olyan ugor-magy. egyeztetést, mely sem a jelentéssel, sem a hangtörvényekkel nem fér össze; mert hiszen hangtörvény ide, hangtörvény oda, jelentés meg a pokolba! bánja is az a-priori igazságot biró subjectivista, ha soha *t* : *s* hangcsere nem volt is a világon! Kezdetben vala az Ige és az Ige vala a finnistáknál és az Ige vala az alaptétel.

Talán elég is lesz már az a-priori elvtől való vezéreltetés igazolására ennyi argumentum. A felhozott concret esetekből az derűl ki, hogy habár a tények török eredetet és rokonságot bizonyítanak, habár a törökség és magyarság közötti viszony egészen egyszerű és természetes: az ugor-magy. theoria hivei mégis elleneznek mindenféle hasonlítást, rokonság-keresést, mely nem-ugor

---

[1]) M. Ug. Ö. Szót. 337.

részre hajlik; mert lehetnek bár tényleg a nemzetet alkotó tényezők bármennyire azonosak a magy. és tör. népben, az a-priori alapigazság mégis szent, ennek a valóság adatai mitsem ártanak. A magyarság és törökség közötti egyezések nem bizonyíthatják ezeknek egyezését; legyen bármennyi azonosság, a magyar mindamellett ugor. A culturszók, tulajdonnevek, névragozás, névmások, név- és ige-képzők stb. mind a törökséggel egyeznek, — tehát a magyar nyelv ugor. Ez a magasabb tudomány logikája.

(Folyt. köv.)

TÓRY JÓZSEF.

MUSPILLI.

I.

[Szorgosan szükséges minden halandónak,
A világot ki váltig sok bünével járta bé,
Hogy Isten szine előtt bocsánatot keressen,
Szivét lelkét szabadítva Sátánnak kezéből],[1]
5 Mielőtt még napja jön, melyen holtát megéri.
Mert mielőtt válásra lebeg a lélek fölfelé
S maga mögött a hullát heverni hagyja,
Kitünő had közeledik fönn a csillagok felől,
A pokolból meg egy másik, s körülötte harczra kelnek.
10 Szomorú lehet a lélek, míg a sorsa megesett,
Melyik sereg sorába sorozandják őtet.
Mert ha őt a Sátán szörnyű népe nyerte,
Az majd mindjárt viszi, hol vész őtet várja
Sürü lángban és sötétben; bizony szörnyű sors ez.
15 Ámde hogyha azoké lesz, kik az égből küldve jöttek,
Ha megszerzik maguknak örökül az angyalok:
Ők fölviszik, fölemelik egyenest a mennyországba.
Ott van élet halál nélkül, fényes világ homály nélkül,
Boldog lakás gondok nélkül, senyvedésről senki sem tud.

---

[1]) Az első négy verset kiegészítette H. Feussner, *Die ältesten alliterirenden Dichtungswerke in hochteutscher Sprache*, Hanau, 1845, gymnas. programm.

20 Ha az édenkertben helyet nyert az ember,
Hazát fönn az égben: segítséget sokat kap.
Azért szorgos szükség, mindezt megfontolni
Minden halandónak, hogy szíve őt lelkesítse,
Hogy az Úr szent szándékát teljesítse szivesen,
25 A pokolnak parazsát meg elkerülje gondosan,
A kárhozat kínjait, hol Sátán sanyargat
Lángoló lánggal. Szívelje meg ezeket
Komoly gonddal, kit bünnek súlya nyom.
Jaj, kinek pokol éjében kell büneért bünhödni,
30 S lángolni pokol lángján! Bizony szörnyű sors ez.
Ég felé kiált az ember és segítség nincs sehol.
Kegyelmet vár a lélek, keményen szorongatva,
S nem áll többé védelmében egek szent urának,
Mert e földön tettei nem történtek helyesen.
35 Ha majd hí a hatalmas király törvényt látni, [1])
Mely előtt megjelenik minden népség egykor:
E fölhivást föld fiának nem szabad elvétni,
Mert mindenki megyen az ítélőszék elé.
Itt a biró széke előtt számot kell adnia,
40 Hogy e világon vajh mi módon járt el.
Hallottam, hogy mondják, kik a világ sorsát tudják:
Antikrisztus és Illés harczolni fognak.
Fegyverben áll a dühös, s küzdelemre kelnek.
Oly kitűnők a küzdők s oly nagy a harcz czélja!
45 Illés itt síkra száll az örök életért,
Hogy az igazaknak birodalmat biztosítson.
Segíti is őt bizonynyal az egeknek ura.
Antikrisztus oldalán áll az örök ellen,
Oldalán a sátán, ki mélységbe vonja,

---

[1]) Az eredetiben *Só—mahal kipannit* (a. m. *ga-bannit)*, ha a törvény napját kiszabja. *Mahal*, törvényszék és annak helye, itélet, szerződés. Ebből lett a középlat. *mallum* v. *mallus*, törvényszék, tárgyalás, és *mallare*, vádolni, törvény elé idézni. *Mallum publicum*, ófrancz. *mall-public*, nyilvános törvényszéki tárgyalás. Grimm szerint ebből: *madal*, *mathl*, gyülés helye; szanszkr. *mantras*, tanácskozás, itélet; zend *mathra*, szent íge; gót *mathl* gyülés, piacz; *mathljan* beszélni; skand. *mál* beszéd, *maela* beszélni. Az ófn. *mahal* szerződés, utóbb a. m. házassági szerződés, s ebből *Gemahl*, *vermählen* stb.

50 Miért is megsebesítve maradand a téren, —
Kisérlete közepett győzelmét veszíti.
De más szent tudósok, meg azt tanítják,
Hogy a harczban győztes seb nélkül nem marad.
Illés vére csepegve a mint éri a földet,
55 Lángra gyúlnak a hegyek, egyetlen fa sem marad
Épen egész földön, a folyók kiszáradnak,
A tenger elpárolg, lángban ég az égbolt.
A hold gömbe lehull, hamuvá lesz földünk,[1]
Egy szikla sem áll szilárdúl. Ha jön a végzet napja,
60 Tüzes kocsin közelg ő, fölkeresni a népeket,
Rokon sem bir rokont váltni meg a világtűztől.[2]
Ha földünk fölszíne mindenestől megég,
És a tűz s a levegő megemészti s messze űzi, —
Hová került a birtok,[3] melyért küzdtek rokonikkal?
65 Hamuvá égett a birtok, lenyügözve áll a lélek
S ha nem javít hibáin, bemegy a nagy büntetésbe.
Azért jó a férfiúnak, ha megy törvényt látni,
Hogy minden jogesetben igaz ítéletet mondjon;
Akkor aztán nyugton várja végitélet napját.

---

[1]) Az eredetiben *mittilagart*, a tenger közepében fekvő föld, ószász *middilgard*, gót. *midjungards*, angolszász *middangeard*, skand. *midhgardhr*. — *Gart*, gót. *gards*, skand. *gardr*, bekerített lakás. Átment a román nyelvekbe is: rom. *gard* kerítés, ol. *giardino*, spany. *jardin*, port. *jardim*, francz. *jardin*. Ma németűl: *Garten*. Megvan a többi árja nyelvekben is: latin *hortus*, gör. χόρτος, szláv. *gradina*, *hara*, *hrad* stb.

[2]) Az eredetiben *muspilli*, ószász *mudspelli*, skand. *muspell*, a világ vége tűz által. L. Grimm, *Deutsche Mythologie*, 3. kiad. Göttingen 1854, I. 568. — *Spildjan* a. m. megölni, elveszíteni. A szó első része homályos. Vetter (id. h. 126. l.) az ószász és angolszász *metod*, *meotod*, skand. *miötudhr* szóval, mely a. m. isten, istenség, hozza kapcsolatba. A felnémet *muspilli*, alnémet *metodö-spelli* tehát annyi volna mint: istenek veszedelme, a mi a régi germánok felfogásával a világ végéről megegyeztethető volna. V. ö. *metodo-giskapu* istenek végzése, isten akarata, végzet.

[3]) *Diu marha* v. *marka* határ, határtartomány. Átment a román nyelvekbe is: ol. és spany. *marca*, francz. *marque*, *marche*. V. ö. lat. *margo*. — A versek értelme: A kik ezen a földön egy határos föld birtokáért igaztalan pert folytattak, most a végitélet napján számot tartoznak adni gazságukért, — pedig most ama birtok sincsen már meg, mert az örök tűz áldozata lett.

70 Nem is tudja a halandó mit fog kapni érte,
Hogyha kincsnek kedvéért ferdíti a jogot;
Nem tudja, hogy a Gonosz titkon ott áll mellette
És fölirja kárrovásúl tetteinek körülményit,
A mi hibát tettel szóval az emberek elkövetnek,
75 Hogy mindnyáját megbüntesse végítélet napján.
Ne vegyen hát halandó vesztegető ajándokot!
Ha az égi tárogató harsány hangon megszólal,
S indulóra kél az Úr, ki törvényt látni készűl
S élőkről s holtakról örök jogot hozni:
80 Akkor síkra száll majd vele legeslegnagyobb sereg,
Mely oly merész, hogy megküzdni senki sem merhet vele.
Kivonúl a törvényhelyre, melynek tere szabva már;
Aztán beáll a törvényszék, melynek mindig hire járt.
Ég angyalok járnak messze határokon,
85 Ébresztve a népet és küldve a térre.
Felkél minden halandó, felkél önporából,
Szabadúl a sír terhétől s újra felölti a testét,
Hogy minden szándokáról szigorú számot adjon,
S tetteihez képest ítéletet kapjon.
90 Ha ő megérkezik s leül törvényt látni
S élőknek s holtaknak jutalmat juttatni:
Körülállja körben az angyalok serge
És a jó halandók hatalmas nagy népe.
S kijőnek az ítéletre, kik nem rég keltek föl!
95 Itt földnek fia nem takarhat semmit,
Mert a keze is megszólal, feje is vallomást tesz
És a tagok mindenike, még kicsi újja is:
Hogy e föld népénél hol tön gyilkosságot.
Nincs is oly ravasz, ki meghazudtolná
100 Vagy csak titkolhatná valamelyik tettét
S ne válnék valamennyi tudtúl a királynak —
Hacsak alamizsnával helyre nem hozta hibáját,
És szigorú böjtökkel meg nem lakolt büneért.
Mert megtisztúl, a ki megbánt, mire törvény elé jut.
105 Akkor aztán előkerül a szent és nagy kereszt,
Min fölmagasztalva volt mi büneinkért Krisztus:
Akkor mutatja sebeit, miket ő mint ember,
Miket ő az emberekért kapott. . . . . .

E költemény egy st. emmerami kéziratban maradt fönn, mely jelenleg a müncheni kir. könyvtárban van. A kézirat tartalma: *Sermo S. Augustini de symbolo contra Judaeos.* Az első lapon két latin distichon áll, melyekben Adelram salzburgi érsek († 836.) e munkát Német Lajos királynak († 876.) ajánlja. A király 819-ben kapta a codexet (*Zeitschrift für d. Altertum.* XVI, 140. l.). A költeményt e kéziratnak három szélére és két üres lapjára egy egykorú, tehát IX. századi, de gyakorlatlan kéz irta, következetlen helyesirással, a versek megjelölése nélkül, tehát próza gyanánt.

A költemény eleje és vége hiányzik, mert valószinűen a kézirat eredeti tábláira voltak irva, melyek elvesztek; egy része, 41—66. v., talán egy másik, fiatalabb szerzőtől származik.

A költemény a VIII. század végén vagy a IX. század elején keletkezett, talán mielőtt N. Károly 802-ben országának tekintélyes férfiait kiküldte, hogy birtokjogi pörökben igazságot szolgáltassanak. V. ö. Scherer, *über den Ursprung der deutschen Literatur*, 1864, p. 17 (*Vorträge und Aufsätze*, Berlin, 1874).

A *Muspilli* Bajorországban keletkezett és itt jegyeztetett fel. Nem valószinűtlen, hogy Német Lajos király maga, ki nejével együtt St. Emmeramban van eltemetve, jegyezte fel ifjukori emlékeiből. Ez annál valószínűbb, mivel a kézirat, melybe irva van, a király özvegyének birtokába ment át, ki azt magával vitte a st. emmerami kolostorba, a honnan csak századunk második évtizedében került Münchenbe. A codex tehát soha idegenek birtokában nem volt.

Ez az utolsó német költemény alliteráló versben. Egy helyen már itt is rimekkel találkozunk, de ezek későbbi eredetűek lehetnek.

Felfedezője Docen B. József. Először kiadta Schmeller András, *Muspilli, Bruchstück einer alliterirenden Dichtung vom Ende der Welt,* München, 1832. A költemény czíme szintén Schmellertől származik. Legjobb kiadása a Müllenhoff és Scherer gyüjteményében: *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII—XII. Jahrhundert,* Berlin 1873, 2. kiad., p. 6—8. és 264—273.

A legfontosabb magyarázat: *Zum Muspilli und zur germanischen Alliterationspoesie von Ferd. Vetter* Wien, 1872, a hol a régibb irodalom is fel van sorolva és méltatva. — Újabb dolgozatok:

Ernst Wilken, *Zum Muspilli,* Pfeifferféle *Germania* XVII, 1872. p. 329—335.

A. Edzardi, *Zum Hildebrandslied und zum Muspilli.* Paul és Braune-féle *Beiträge* VIII, 1882, p. 480—493.

A költeményre vonatkozó irodalmat felsorolja és birálja Piper Pál is: *Die Sprache und Literatur Deutschlands bis zum XII. Jahrhundert,* Paderborn, 1880. I., p. 121—123.

A költemény igen elterjedt lehetett, mert Otfried (I, 18, 9) egy egész verset szóról szóra átvesz belőle.

A költemény három részből áll.

Az első rész tárgyalja az angyalok és ördögök harczát az elköltözött lélekért. Ez a későbbi középkornak egyik kedves felfogása volt. Grimm (*Mythologie*, p. 392.) e harcz eredetét a német mythoszban akarta felmutatni; de Zarncke (*Berichte der sächsischen Gesellschaft d. Wissenschaften*, 1866, p. 202—213.) kimutatta, hogy az keresztyén felfogáson alapszik.

A második rész Elias és Antikrisztus harczát tartalmazza, mely az új testamentomon (Apocalypse XI, 7 és XX, 7—13) alapszik, de a szentirás előadásával nem egyezik. Ennek főoka abban keresendő, hogy a félig pogány szerző, a ki tehát laikus, nem pap volt, a német mythologiának tanát a világ végéről, mely utóbbit helyesen pogány szóval (*Muspilli*) jelöl, összekeveri a keresztyén felfogással s azonosítja Eliást a mythoszi Thorral, kit a midhgardi kigyó megöl, mire a világ vége beáll. Elias főleg a szláv népeknél is lépett a mennydörgés régi istene helyébe; v. ö. Grimm, *Mythologie* p. 157, és Haupt-féle *Zeitschrift* XII, 353. — Hasonló felfogás és hasonló képek jellemzik Kynewulf angolszász költőnek *Crist* cz. költeményét is.

A harmadik rész tárgya: a világ vége s a földön túli élet. Befejezése homiliaszerű intés: hogy a keresztyén hivők a jogot és az igazságot mindig szem előtt tartsák s legtöbbre becsüljék. E rész alkalmasint terjedelmes volt, de csak töredéke maradt fönn.

Az egész költemény összefüggése: Midőn a lelkek elhagyják a testet, némelyek a mennyországba, mások a pokolba jutnak. Ekkor kezdődik az ítélet napja, melyen Illés az Antikrisztussal küzd és győz, de megsebesül. Heréből, mely Mittilgartra (a földre) esik, támad Muspilli (a világtűz), mely mindent fölemészt. Mily balgák az emberek, hogy földi javakért oly hevesen küzdenek egymással, hogy igazságtalanságra is ragadtatják magukat, midőn az utolsó ítélet napján ugyis vége van mindennek és a gonoszok még örök kárhozattal is lakolnak! Azért legyetek jámborok és igazságszeretők, s ne kivánjáték jogtalanúl, a mi embertársatoké.

HEINRICH GUSZTÁV.

---

99. Az idő.

Széles e föld hátán tanuság jobb nincs az időnél:
Gyakran a szív titkát felfedezé az idő.

F. E.

A GÖRÖG TRAGÉDIA EURIPIDES UTÁN.

II. A nagy költők családjai és Isokrates iskolája.

1. *Aeschylos családja.* Hét költő ismeretes: Bion, Euphorion, Philokles, Morsimos, Melanthios és két Astydamas. Bizonyára ezek hozták színre később nagy ősük darabjait, mikor az állam elhatározta, hogy Aeschylos darabjai halála után is versenyezhetnek. Tán hagyatékában volt még néhány tragédia, melyet életében nem hozott színpadra, s melyet később egyik vagy másik némi változással a saját neve alatt hozott színre; de mindezek oly kérdések, melyekre nem felelhetünk. A mi e tragikusok saját működését illeti, az többnyire nagyon szerény volt. Feltehető, hogy ősük nyomába léptek, a mi a szerkezetet, nyelvezetet és egyéb külső megkülömböztető jeleket illeti, de szelleméből — kivéve Astydamast — nem sok szállt rájuk. Érdemök az, hogy a tradítiot fentartották, de korántsem volt oly káros befolyásuk, mint Deschanel hiszi, a ki egyszerűen csak az átdolgozás mesterségét tulajdonítja ezeknek az iskoláknak, holott a fennmaradt czímek mutatják, hogy oly mythusokat is dolgoztak fel, melyeket ősüknél nem találunk. Igy Melanthios egy Medea-t írt, melyet nem meríthetett Aeschylosból, Philokles nyolcz darabja közt hatot nem kölcsönzött ősétől, de viszont a trilogiai kapcsolatot úgy mint Aeschylos megtartotta. Némelyek az újításnak hódolva ezt sem őrízték meg.

Bion és *Euphorion* Aeschylos fiai voltak; az elsőről csak annyit tudunk, hogy atyja darabjait hozta színre, de a második azonkívül, hogy négyszer győzött oly darabokkal, melyeket atyja még nem adott volt, maga is kitünt mint tragikus, mert 431-ben győzött s ellenfelei nem voltak mások mint Sophokles és Euripides. Töredék csak egy maradt tőle, mely őt az orphikus tanok hivőjének tünteti fel.

Philokles Aeschylos nővérének, Philopithének fia, Euripides kortársa volt. Aristophanes gyakran megtámadja, mindezek daczára Sophoklest legyőzte, mikor ez Oedipus királyt hozta színre. Ezen már az ókorban is csodálkoztak, mert még Aeschylos sem győzte le soha Sophoklest. Törték is fejöket a tudósok, hogy ezt megmagyarázzák; a politikai viszonyokat, Perikles ellenségeskedését Sophoklessel, a bírák tudatlanságát vagy részrehajlóságát hozták fel, de mindez nem magyarázza meg a bukást. Grysar (De Græco-

rum tragœdia qualis fuit circa tempora Demosthenis 4. l.) azt állítja, hogy ez tulajdonkép egy æschylosi darab volt, a mi azonban lehetetlen. Némelyek valóban nagy költőnek tartják, s e győzelemből az æschylosi iskola jelességére következtetnek. De egy győzelem, ha az ember száz darabot ír! Lehet, hogy a darab valóban remek volt, s fel is tehető; de mindenféle kisérlethez fordulni, hogy a győzelmet megmagyarázzák, nem vezethet czélhoz. Aristophanes a Thesmophoriazusæ-ben nagyon csunyának nevezi; a későbbi magyarázók, a kik sohasem látták, még tovább mentek s azt tudták róla mondani, hogy olyan feje volt mint a bankának. Ez legvalószínűbben onnan származott, mert a Pandion mythust feldolgozta s Aristophanes egy élczéből a Madarakban azt következtették, hogy e madárhoz hasonlított. Azonkívül megtámadták a komikusok, hogy nem hasonlít Aeschyloshoz, hogy keserű mint az epe, valószínűleg mert kardalaiban az æschylosi nyelvezetet és fenséges homályt utánozta, s e modorossága miatt izetlen és keserű volt — mindig eltekintve a komikus túlzástól. Welcker két Philokles nevű tragikust vesz fel, azt, a kiről beszélünk és az ő unokáját, Astydamas fiát. Bizonyítékul szolgál Suidas. A második Philoklesről azonban nem tudunk semmit, azért Kayser azt vitatja (48. l.), hogy ez nem volt tragikus, hanem valószínűleg az az athéni hadvezér, a ki a chæroneai csatában Charessel és Lysiklessel vezér volt.

Száz darabot írt, melyek közt a következő czímeket ismerjük: Erigone, Nauplios, Oedipus, Oeneus, Priamos, Penelope, Philoktetes és a trilogia Pandionis. A mythusok feldolgozásában tehát főleg Sophoklest követte. De mindezekből még töredékek sem maradtak, úgy hogy csak a mythus vehető alapul. A *Pandionis* három darabra osztotta Sophokles Tereusát. Valamint később gyakran a trilogiákat egy darabba vonták egybe, úgy néha a mythust kibővítették s a mit Sophokles egy darabban dolgozott fel, háromban adták elő. Philokles gúnyneve valószínűleg e trilogiájából ragadt rá. Pandionis, vagyis Pandion leányainak története, az első darabban mutathatta, mikép segíti Tereus Pandion királyt a Labdakos elleni háborúban s jutalmul leányát Proknét kapja nőül; a középső tán Tereus szenvedélyét és szerelmét Philomela iránt és az erőszak elkövetését, a harmadik pedig Tereus vagyis a Banka czímmel Prokne boszúját és az átváltozást tartalmazta.

Philokles fiai *Morsimos* és *Melanthios* voltak. Mindkettő a komikusok gúnyjának tárgya, azért mert rossz költők, csunyák és

nyalánkok voltak. Boeckh e két költőt nem tartotta testvéreknek, de minthogy rendesen együtt nevezik őket, s egy scholion azoknak mondja őket, nincs kétség benne, hogy Philokles fiai voltak. Morsimos 445 körül született, darabjaiból még a czímek sem maradtak fenn, csak Aristophanes tette halhatatlanná. Rossz költő, de kitünő szemorvos volt, ámbár a nagy komikus ezt a művészetet is megtagadja tőle, s azt mondja, hogy Klimenostól, a kivel viszonya volt, ragadt rá valami. De úgy látszik, hogy darabjainak mégis volt némi sikere, ezt ép Aristophanes gúnyja mutatja, a ki a *Béké*ben ezeket mondja róluk (750):

> Ilynemü kördalokat, a széphaju Kellemekét,
> Kell tanult költőnek | Lantolni, midőn cseveg a fészkét ujító
> Tavaszi fecskemadár;
> De *kart* ne kapjon Morsimos | És ne Melanthios, a kit
> Fülreszelő dalokat gajdolni hallék,
> A mikor öcscse és ő szinpadi karra tőnek szert a tragoediában,
> E nagyevő Gorgonhad, rája-leső csodaszörny,
> E banyaüző, halpusztító, bak-szagu gaz pár.

Tehát együtt léptek fel vagy ugyanavval a darabbal, vagy pedig mindegyik írt egy tragédiát. Morsimost már a Lovagokban is megtámadta a költő. ‚Ám legyek' mondja ott a kar Kleonhoz

> Ha nem gyülöllek, a Kratinos matracza
> S Morsimos tragoediáját énekelni kénytelen.

A Békák-ban az, a ki ‚Morsimosból írt ki mondatot', a legnagyobb gonoszokkal szenved az alvilágban.

A verselésben nagy licentiákat követhetett el, e miatt ἄμετρος-nak nevezték.

Testvére *Melanthios* nemcsak rossz és fagyos költő, de roppant nyalánk is volt. Állítólag azt kivánta, hogy oly hosszú torka legyen mint a darunak, hogy az étel ízét annál tovább élvezhesse. Archippos komédiájában megkötözve a halaknak dobta martalékul, hogy ezek boszút álljanak rajta, mert annyit megevett. Mikor Aristophanes a Békét adta (421), ugyanaz nap versenytársai Eupolis a Hizelgő-ben és Leukon Phratorjaiban, tehát mind a három komikus, megtámadta. Ily sok támadás azonban a mellett is szokott bizonyítani, hogy a költő sikert vív ki. Aristophanes *Béké*jéből egy *Medea* cz. tragédiájára következtethetünk; a komikus ugyanis több nyalánk, halt-szerető emberről szól, kiket az ángolnapiaczról el kell kergetni s azután azt mondja, hogy Melanthios

Késve jelenjék meg a vásáron
Mikor elkell mind, hogy jajszóval
Szavalja saját ‚Medeajából‘ ;
«Oda hajh ! oda hajh ! megfosztva levék
A czéklalevél közt heverőktől !»

Ez valószínűleg Iason szavainak parodiája, a ki gyermekei hulláját látja.

Melanthios tragikus nem tévesztendő össze egy öregebb Melanthiossal, a ki Kimonhoz elegiákat intézett.

A két Astydamas. Az öregebb Astydamas Morsimos fia volt; az ifjabb pedig a második Philoklessel együtt amannak fiai. A két költőt gyakran összetévesztik, mert már az ókori írók sem külömböztetik meg őket. Az æschylosi családfa tehát egészben ez:

Euphorion
Aeschylos, Kynegeiros, Ameinias, és Philopithe nővér (Philopithes neje)
Euphorion, Bion
Philokles
Morsimos Melanthios
Astydamas
Philokles Astydamas

A Marmor Parium az ifjabb Astydamasról szól. Az öregebb körülbelül harmincz éves korában lépett fel mint tragikus, előbb Isokrates tanítványa volt, 60 éves korában halt meg, 370 körül. Kétszáznegyven darabot tulajdonitanak neki, de ez valószínűleg egy kis hiba folytán jutott a jegyzékekbe. Tudjuk, hogy a számokat a görög betűkkel jelezték s számtalanszor előfordul az ily számoknak vett betűk felcserélése. Welcker nézete szerint 140 darabot írt. Tizenötször győzött; midőn Parthenopæosával az első jutalmat nyerte el, az athéniek szobrot állítottak neki. De ő ezeket a verseket írta a talapzatra, vonatkozással a három nagy tragikusra:

Εἴθ ἐγὼ ἐν κείνοις-γενόμην ἢ κεῖνοι ἅμ' ἡμῖν,
οἳ γλώσσης τερπνῆς πρῶτα δοκοῦσι φέρειν,
ὡς ἐπ' ἀληθείης ἐκρίθην ἀφεθεὶς παράμιλλος·
νῦν δὲ χρόνῳ προέχουσ', ᾧ φθόνος οὐχ ἕπεται.

Azt kivánta volna, hogy a nagy tragikusokkal éljen, hogy valódi győzelmet vívhasson ki; most az idő tesz győzővé s ez nem irigylendő; a sok gyakorlat folytán már nincs művészet s a valódi

bámulat is hiányzik. Pedig a derék fiatal Sophokles volt kortársa, a ki tizenkétszer győzött. Igaz, hogy az ókor és még ma is sokan öndicséretet és fenhéjázást látnak e sorokban, de mint már említettük, nem annyira ez, mint a sok tragikus szegénysége s az a körülmény, hogy a legkitünőbb tárgyak már fel voltak dolgozva, diktálhatta neki e verseket. Az athéniek megfosztották jutalmától s e sorok miatt nem kapta meg a szobrot. A komikusok folyton megtámadták, annyira hogy végre az öndicsekvőt Astydamasnak nevezték.

Hogy mennyire hatott rá Isokrates befolyása, nem gyanítható; a kevés töredékek szép nyelvezetet s némi szabadságot a verselésben mutatnak. A következő czímek tulajdoníthatók neki: Parthenopæos, Alkmæon, Hektor, Nauplios s a satyrdráma Hermes.

Parthenopaeos, mely oly nagy tetszésben részesült, a Théba ellen viselt első háború hőséről szólt. Welcker szerint a mythust csak egy trilogiában dolgozhatta fel, mert Parthenopæos ép úgy mint Adrastos és Amphiaraos nem szolgálhatott elég anyagot egy önálló tragédiának. *Alkmaeon*-ról Aristoteles emlékszik meg s a helyből láthatjuk, hogy a bölcsész Astydamast derék költőnek tartotta. Alkmæon a darabban Eriphylet a nélkűl hogy ismerte volna, megölte; míg Sophokles Oedipusában a gyilkosság a drámában nem fordul elő. Ez tehát újítás volt; mert a legtöbb darabban, a melyek Alkmæon mythusát tárgyalták, ez anyját szándékosan öli meg; míg Astydamas e tett borzasztóságát az által gyengíti, hogy Alkmæon, nem ismerve a nőt, a ki tán mint anyjának barátnője vagy mint dajka, álnév alatt lépett fel, megöli. Aristoteles a darab szerkezetét és a bonyodalmat dicséri, mert úgymond a legrosszabb az, ha a cselekvő személy hozzátartozóinak vagy rokonának halálát elhatározza, de nem viszi ki, jobb, ha kiviszi, mint Medea; még jobb, ha tudatlanul viszi ki s csak a cselekvény után fedezi fel, hogy mit tett, mert a borzasztó elmarad s a felismerés nagyon megható. Ilyen volt Astydamas Alkmæonja, ellentétben Sophoklesével, a kinél a hős szándékosan és anyját ismerve, követi el a gyilkosságot, tehát nem oly ügyesen mint Astydamas; a legjobb pedig, ha öntudatlanul ölni szándékozik, de a felismerés folytán nem teszi, mint Merope, Iphigenia Taurisban és Helle. A *Hektor* cz. darabbal szintén győzött a költő. A tárgy az Iliasból volt véve s Hektor megható búcsúját nejétől és az atyai háztól állította elő. A darab trilogikus szerkezetét felismerte Welcker, nem ugyan a

töredékek nyomán, de Nævius fordítása vagy átdolgozása segélyével. Két váza, melyet Volciban találtak, e búcsút ábrázolják, a melyhez azonban más jelenetek a Priamos házában is csatlakoznak. Egy más váza, melyet Braun magyarázott (Monumenti, annali et bull. 1855. p. 67), szintén e jelenetet mutatja; a feliratok a vázán nagyon archaikus jelleget árulnak el, s korai időkre mennek vissza (L. Ribbeck, Die römische Tragœdie p. 47.). Hektor küzdelme a hajóknál és halála elég tárgyat szolgáltattak a trilogia kitöltésére. *Nauplios*ból egy töredék maradt fenn; valószínűleg Nauplios beszédéből, melyet az Odysseus csele folytán kivégezett fiához, Palamedeshez, intézett. Valószínűleg a prologusból valók, midőn Nauplios meggyujtja a fáklyákat, melyek a görög hajóhadat tévútra vezetik. A satyrdráma *Hermes*ről szól, de nagyon nehezen tudható, mint került Hermes a satyrok közé. Tán a gyermek Dionysost hordozta s valami módon összekapcsolták a Dionysos-mythussal.

*Az ifjabb Astydamas*ról csak annyit tudunk, hogy tragikus volt. Suidas ezeket a czímeket idézi: Epigonoi, Aias, Bellerophontes, Tyro, Alkmene, Phoenix, Palamedes és a satyrdráma Herakles. A czímek mutatják, hogy a nagy tragikusok által feldolgozott mythusokat választotta, valószinűleg kevés változással és semmi újitással. A satyrdrámából Athenæos idéz négy sort. Az ökörfaló Herakles nemcsak a komédiában, hanem a satyrdrámában is kedvelt alak volt. Már Aristophanesnél is látjuk, mennyit tart az evésre, s míg Omphalében szerelmi kalandját és nőies viseletét állították elő, addig más darabokban nagy étvágyáról volt szó. Astydamas darabjában Herakles és Lepreus, egy más nagy faló, közt a sok evésről vita támadt s valószínűleg Herakles legyőzte ellenfélét úgy a vitatkozásban, mint az evésben. Eszünkbe jutnak Gœthe szavai:

> Gebt ihr ein Stück, so gebt es gleich in Stücken!
> Solch ein Ragout es muss euch glücken.

A negy sor Eupolisi metrumban írvák, de azért nem kell feltennünk, hogy egy komédiából valók, mert a satyrdrámában is előfordult ez a metrum. — Egy *Astydamast* és *Thimotelest*, Aeschylos családjából, említenek a feliratok, mint a kik az athéni szinésztársulat számára írtak tragédiákat. E szinésztársulatokról l. az utolsó pontot.

2. *Pratinas családjá*-ból csak egy tragikus ismeretes; ez az ő fia *Aristias*. Phliusból való volt ő is, de úgy mint atyja Athénben működött. A satyrdrámában kitünt, és Pausanias, a ki még látta szobrát Athénben, azt mondja, hogy őt és atyját csakis Aeschylos multa felül ez irodalmi fajban. Aelianos egy jegyzékben komikusnak nevezi, de ugyanott Ibykos is a komikusok közé van számítva, a miből az következik, hogy Aelianos a költészeti műfajokat mint a rhetorok egyáltalán tragikus és komikus osztályba sorozták, s az utóbbihoz a satyrdráma is tartozott. Darabjaiból hét czím és néhány sor töredék maradt fenn. A czímek: Antæos, Orpheus, Atalante, Persai, Tantalos, melyek tragédiákra mutatnak, továbbá két satyrdráma czímök: Kyklops és Κῆρες. *Antaeos* vagy a *Libyaiak* mythusát Phrynichos is feldolgozta; *Orpheus* mint tragédia Aeschylosnál is előfordul. Orpheus Helios-Apollon nagy tisztelője, s mivel a Dionysos-kultust megveti, a Bassaridák széttépik. *Atalante*-t néhány kézirat Kritiasnak tulajdonítja. *Persai* és *Tantalos* 468-ban kerültek színre, a mint azt a Franz által felfedezett argumentum Aeschylos trilogiájához: Laios, Oedipus, Heten Théba ellen, mutatja. A második jutalmat nyerték el. A *Kyklops* ugyanazt a mythust tárgyalta mint Euripides Kyklopsa, ez egyedüli satyrdráma, a mely ránk maradt. Odysseus kalandja Polyphemos barlangjában és ennek megvakítása volt a mese. Egy sor e satyrdrámából, a mely később közmondássá vált: ἀπώλεσας τὸν οἶνον ἐπιχέας ὕδωρ, valószínűleg Polyphemos szava Odysseushoz, a kinek azt mondja, hogy tiszta, vegyitetlen bort öntsön. Euripides Kyklopsában is van ennek nyoma (561). — Κῆρες, a halál-istennők, úgy mint Achæos Mœrái szomorú czím satyrdrámának, de minthogy töredék nincs, nem tudhatjuk, mily mythussal hozta őket kapcsolatba a költő.

3. *Sophokles családja*, a mely a legnagyobb tragikus traditioját folytatni volt hivatva, három tragikust szolgáltatott Athénnek. Két fiát ismerjük, Aristont és Iophont és unokáját az ifjabb Sophoklest, a kire nagyatyjának szelleméből sok szállt. Az ősük által megalkotott formában haladtak tovább, eltérve Euripidestől és követőitől mindabban, a mi ennek tragédiáját Sophoklesétől megkülömbözteti. Különösen ügyeltek a karra, a mely nálok szoros összefüggésben volt a cselekvénynyel, s a melyről Sophokles maga leírta nézeteit.

Ariston, Sophokles fia Theoristől, a sikyoni nőtől. Suidas és

Diogenes tragikusnak nevezik, de sem czím, sem töredék nem maradt ránk. Valószínűleg atyja hagyatékából hozott színre tragédiákat. A töredék, melyet neki akartak tulajdonítani (Kayser 75.), egy versekbe szedett philosophikus beosztása a lelki nyugtalanságoknak, melyet sem neki, sem mint mások tették (Gruppe, Ariadne 564. l.), Agathonnak nem tulajdoníthatunk, hanem egy más Aristonnak, a ki Chiosban bölcselkedett és Zeno tanait írta le. Evvel tévesztették össze a Sophokles fiát, midőn azt mondották, hogy Chiosban kellett élnie, mert Menesthenost, gazdag athéni polgárt, tragédiáiban (?) megtámadta s e miatt Athénből elűzték.

Iophon, Sophokles fia Nikostrate-től, törvényes nejétől. Róla mondják, hogy atyját öreg korában bevádolta, mert nincs eszén s nem tudja vagyonát kezelni, s azért, mert Ariston fiát, az ifjabb Sophoklest nagyon kedvelte. Sophokles a bírák előtt az ‚Oedipus Kolonosban' egy kardalát olvasta fel, melyet akkor készített s a bírák felmentették, mert a ki ily dalokat tud még írni, az még teljesen eszén van. A pletyka valószínűleg a közép-komédia egyik termékéből, a mely a nagy költők házi ügyeivel szeretett foglalkozni, jutott az utókorra. — Iophon nagy költő volt, ha azok után ítélünk, miket Aristophanes a Békák-ban róla mond. Mert ha azt mondották, hogy atyja életében segített neki, halála után pedig a fiú csak a hátramaradt még nem adott darabokat hozta színre, ez már maga a mellett bizonyít, hogy művei Sophokleshez méltók voltak. A mi a segítséget illeti, az lehet, hogy megtörtént, de az átdolgozott, még nem adott darabok, az a komikusok czélzása. Dionysos a Békák-ban panaszkodik, hogy Athénben nincs jó tragikus, a mire Herakles mondja: ‚No s, hát Iophon nem él?' erre Dionysos:

> Ez egy maradt
> A régi jókból, — ha maradt ez is:
> Mert nem tudom bizonynyal, hogy' van e sor;

S midőn Herakles azt javasolja neki, hogy vigye fel Sophoklest magával, azt mondja:

> Nem, míg Iophont, — hogy csinál magára,
> Sophokles nélkül — meg nem kongatom.

Mindkét hely mutatja, hogy Iophon jó darabokat írt, de hogy Sophokles kezét látták bennök a komikusok. De tudjuk, hogy

még atyja életében nemcsak másokat győzött le, de magával Sophoklessel is versenyzett. Hihető-e, hogy a nagy költő segítette volna, hogy önmagának ártson? Iophon 429-ben Euripidessel és Ionnal versenyezvén, a második helyet foglalta el. 405 után még életben volt; atyja sírversét ő írta. Mondják, hogy Euripidessel együtt kardalokat írt, de ebből nem következik, hogy tragédiáiban is Euripidest követte.

Ötven darabot írt, melyekből hat tragédia és egy satyrdráma czímét ismerjük. *Achilleus*-ban vagy az æschylosi Myrmidonok tárgyát vette fel, mint Aristarchos, vagy pedig Achilles halálát az ‚Ilias mikra' után tárgyalta. *Telephus*-t Sophokles is írt, de a mythus azon részét dolgozta fel, a mely Mysiában játszik; Iophon valószínűleg az argosi mondát dolgozta fel, a melyben Telephos gyógyítást keres. *Ilium ostroma* és *Aktaeon* az ismeretes feldolgozások nyomain haladtak. *Pentheus vagy Bacchae,* egy czím, noha Suidas két darabnak számítja. Aeschylos műveinek katalogusában is két czíme van a darabnak. Euripides ismeretes darabjának mythusával foglalkozott. Teljesen új czím: *Dexamenos.* A név több mythikus személyre vonatkozhatik. Egy olenosi király Achajaban, ki Heraklest Eurytion centaurus ellen segíti, Deianira atyja, Dexamenos nevet viselt. Oekias fia volt. A rokonságnál fogva a korinthosi Heraklida Aletes szintén Dexamenos nevű volt, a ki akarata ellenére, s a jóslat daczára Melest házába felvette. Hipponoos, Peribœa atyja, szintén Oekiastól származott, tehát az achaji Dexamenos testvére. Iophon tragédiája valószínűleg Dexamenos és Herakles mythusát tárgyalta, a mit onnan következtet Welcker, mert Timokles komikus is írt egy Centaurus vagy Dexamenos cz. darabot, a melyben tehát szintén a heraklesi mythusról volt szó. — Clemens egy Αὐλῳδοί cz. satyrdrámából, melyet Iophonnak tulajdonít, egy töredéket közöl.

Az ifjabb Sophokles, Ariston fia, a nagy költő kedvencze, a ki miatt a pert indították volna ellene. Négy évvel nagyatyja halála után az Oedipust Kolonos-ban hozta színre, a mely darabot Sophokles még életében átadott neki színrehozatal végett. Maga negyven darabot írt és tizenkétszer győzött, a mi azt mutatja, hogy Sophokles, a ki már az ifjúban a nagy tehetséget látta, nem csalódott benne. Daczára e fényes sikernek egy töredék, de még egy czím sem maradt ránk. Nagyon valószínű, hogy azokat a darabokat, melyek nagyatyjáéival hasonczíműek voltak, a későbbi jegy-

zékekbe nem vették fel, mert a két nevet egynek tartották. Külömben Aristophanes a grammatikus, a Sophoklesnek tulajdonított darabok közt 17-et vett fel, melyeket nem tartottak eredetieknek. Nagyon valószínű, hogy ezek közt többet az ifjabb Sophokles írt. — Dionysios Metathemenos (a stoából a kyreneikusokhoz ment át) vagy Spintharos Sophokles stilusában írtak egy Parthenopæos cz. tragédiát, hogy Heraklides Pontikost, a ki maga Thespis neve alatt kiadta darabjait, megcsalják és megszégyenítsék. Heraklides, a ki a három tragikusról könyveket írt, a csalást nem vette észre, és ebből a Parthenopæosból, mint sophoklesi darabból idézett verseket. Ez mutatja, mennyire utánozhatták a stylust, s hogy mily nagy elővigyázat kellett az alexandriai tudósok részéről, hogy hamisításokat ne vegyenek fel az eredeti művek közé.

Sophokles egyik darabjáról azt tudjuk, hogy a Dioskurokat mint halandókat állította benne elő. Leukippos leányaiért küzdenek, midőn Idas Kastort, Pollux pedig Idast Lynkeussal együtt megöli, a mire Zeus a Dioskuroknak megengedi, hogy az idő felét élve, másikát halva töltsék. Ez volt valószínűleg tárgya Timesitheos Kastor és Polydeukes cz. darabjának. Az ifjabb Sophokles ezt a mythust *egy* tragédiában adta elő, jegyzi meg Welcker Lessing ellenében, a ki Sophokles cz. értekezésében egy trilogiára gondolt.

4. *Euripides családja.* Tulajdonkép csak még két Euripidest számlál, de a nagy tragikus oly családot alkotott, mely számosabb volt, mint a többi mind együttvéve. Majdnem az egész későbbi tragédia az ő nyomán haladt; ő volt a nagy mester, a mintakép, kit a későbbiek szüntelenül átdolgoztak, utánoztak, de soha el nem érték. Költészete halálával nemcsak Athénben, hanem mindenütt, a hol görög színház volt, elterjedt s a mondák után itélve oly hatást gyakorolt, a mely hihetetlennek látszik. Aristophanes szava daczára, hogy költészete vele együtt halt meg, még sok századon át fenntartotta magát, s nagy befolyással volt a görög irodalomra, különösen az új komédiára, mely a faj külömbsége daczára, benne tiszteli nagy mesterét, a ki a finom társalgási nyelvezet titkát feltárta, ügyes bonyodalmakat szőtt és a darabok compositiójában megmutatta a komikusoknak, mint kell az intrigát kezelni és végig vezetni.

Egy *Euripides,* a ki a híres költő előtt élt, s tán nagyatyja volt, tizenkét tragédiát írt és kétszer győzött. A nagy költőnek

három fia volt Mnesilochos leányától, Chœrilától, ú. m: Mnesilochos, Mnesarchides és *Euripides;* az első színész, a második kereskedő, a harmadik tragikus volt. Ő hozta színre atyjának utolsó trilogiáját, melyet ez Makedoniában írt: Iphigeniát Aulisban, Alkmæont és Bacchæt, melyből az első és harmadik darab ránk maradt. Ugyancsak a fiúnak tulajdonítandó a három darab, melyet Suidas idéz: Orestes, Medea, Polyxena; mindhárom tárgyat a nagy Euripides is feldolgozta; Orestes-t még azonkívül ő utána az ifjabb Karkinos és Theodektes. Azonkívül Homéros egy kiadását is neki tulajdonítanak. Ha atyjának egyéb darabjait is színre hozta, úgy bizonyára lényeges változásokat tett rajtok. Mondják, hogy az Iphigeniában a rendes prologus azért hiányzik, mert Aristophanes a Békákban Euripides prologusait annyira megtámadta. Az Iphigenia külömben az átdolgozás bélyegét nagyon magán hordja; a többi darabról ezt nem mondhatjuk. Úgy látszik, hogy ez az Euripides inkább tudós, mint költő volt, a mit a Homeros-recensio is bizonyít. — Moschopulos egy jegyzete Euripides fia helyett egy Euripides nevű unokát, Mnesarchides fiát említi, de minthogy ugyanazokat a darabokat s az euripidesi trilogia színrehozatalát tulajdonítja neki, úgy világos, hogy tévedt. Böckh úgy egyenlíti ezt ki, hogy e harmadik Euripides Mnesarchides fogadott fia volt, tehát a nagy tragikus unokája, és a második Euripides fia. Mások két költőnek tartják őket, de ez nem valószínű.

5. *Karkinos családja.* E család Aeschyloséval együtt nagyon soká tartotta fenn magát; egyik tagja még macedoni Fülöp idejében virágzott. Négy tag tünt ki mint tragikus u. m. Karkinos, Xenokles, az ifjabb Karkinos és az ifjabb Xenokles.

Az öregebb Καρκῖνος — a nevet görögül írom, mert rendesen καρκίνος-sal, a mi rák-ot jelent, tévesztik össze, a mely gúnynevet a komikusok hoztak fel, holott a név a lantpengetésről van véve — Akragasból jött Athénbe. Mint költő nem vált ki; az ifjabb Karkinos teljesen elhomályosította. Innen van, hogy egy darabjának czímét sem ismerjük. Híres volt ő és három fia mint karmester és tánczos. Egyik darabjáról Aristophanes a Békében szól. Ott a kar azt mondja a múzsához, hogy ne lejtsen Karkinos fiaival, a kik nagyon törpék;

Mert hisz' az apjok is — a mi esetleg egy
Színműve lenni talált — »megölte macska» ! úgymond.

Egy scholiasta — szemtelenül, mint Welcker mondja — e helyből egy Μῦες ‚Egerek' cz. tragédiát készített. Igy Bode is, s innen került valószínűleg Arany fordításának jegyzetébe. De ez nem magyarázza meg a költő czélzását. Aristophanes itt azt mondja, hogy Karkinos, a ki egy darabot írt, nem kapta meg a kart; mindig azt mondotta, hogy megigérték neki, de elcsenték előle, s így darabját nem hozhatta színre. — Idegen származására a komikusok jelzői, mint θαλάσσιος ποντομέδων utal, a mi különösen a Rák gúnynévhez is illik. Aristophanes róla és három fiáról — Xenotimos, Xenarchos és Xenokles — a Darazsak végén is megemlékszik. Ott egy ‚középső'-t külömböztet meg, a ki tánczos, ennek bátyját, a ki színész, s egy kicsit, a költőt: ez Xenokles. Philokleon tánczdühében mindnyáját le akarja győzni, mind ‚lenyeli, mint mondja, a mire Bdelykleon:

De mást nem ettél, csak *rákot* bizony.
Még ott jön egy Karkinos sarjadék,
Philokleon: Mi ez ? ollótlan rák, vagy vízi pók ?
Bdelykleon: Ez a kagylólesö, a legpiczibb
Rákfajta, mely tragoediát farag.

Erről a *Xenokles*-ről gyaníthatjuk, hogy derék költő volt, mert a komikusok nagyon bántották. Aelianos, a ki e támadásokat készpénznek veszi, szintén sok rosszat mond róla és Kayser mind ezt helyben hagyja. Lehet, hogy metruma és nyelvezete nem tetszett a komikusnak, hogy darabjaiban a borzasztó félelem és sok jajgatás a valódi pathos helyét foglalta el. Erre czéloz az Aristophanesi idézet (Felhők, 1204):

Oh, ádáz hatalmak!
Oh, mén-ölő s kerékzúzó szerencse!
Oh Pallas, mely igen megsemmisítsz.

Az idézet *Likymnios* cz. tragédiájából való; a két sor idézet, a mely következik

S mi gonoszt tőn Tlepolemos valaha veled!
és «Lovat hajték» s lebuktam, isten úgyse',

szintén e darabból valók, a melyben Alkmene Likymnios gyászos sorsát, a kit Tlepolemos megölt, siratja, de egyszersmind Xenokles darabjának bukására czéloznak, a mely valószínűleg trilogia volt, s melynek Likymnios czímű darabja legrosszabban

sikerült. Ha ekkor meg is bukott, úgy 416-ban mégis legyőzte Euripidest, mert *Oedipus, Lykaon* és *Bacchae* cz. trilogiával az első jutalmat nyerte el. Daczára ennek Aristophanes ezentúl is megtámadta, így a Thesmophoriazusæ-ben és a Békákban. — Egy *Athamas* cz. satyrdrámát is írt. — A komikusok Datis melléknevet is adtak neki, a mi Kayser szerint (95. l.) arra mutat, hogy a rhetorok mesterfogásait alkalmazta darabjaiban, míg Bernhardy Datist Karkinos negyedik fiának tekinti. Plato, a komikus, δωδεκαμήχανος-nak nevezi, a mi valószínűleg arra mutat, hogy a cselekvény menetében és a színi hatások elérésére sokféle fogást próbált meg.

A leghíresebb e családból az ifjabb *Karkinos*, a ki Xenokles fia volt; Lysias egyik beszédében idézi, Aristoteles öt darabjáról tesz említést és Stobæos sok sententiát őrzött meg tőle, a melyben az erény gyakorlását tanítja, s azt mondja, hogy ezt és a boldogságot kell kérni az istenektől, hogy az emberek jók és boldogok legyenek. Ebben a stoikusoktól eltért, s inkább Plato nézeteihez hajolt; dicséri a hallgatást, szidja a gazdagságot, a mely gyűlöletet és irigységet szül. 160 darabot írt, de csak egyszer győzött, a mi ügyes kézre és könnyű munkára, de nem nagy szellemre mutat. Macedoni Fülöp ideje előtt virágzott; Aeschines Sokratikussal Syrakusæ-ben volt Dionysiosnál a zsarnok bukásáig; többször időzött e városban s valószínűleg ezért nevezték Agrigentuminak, holott csak atyja volt onnan, ő Athénben született. Theodektes fiának is mondják, tán mert tragédiáiban a rhetorikai elem és Theodektes kortársának befolyása meglátszott. — A rhythmusok kezelése eléggé szabályos a töredékek után ítélve, ámbár nagy licentiákat is találunk.

A neki tulajdonítható tragédiák czímei: Achilles, Orestes, Oedipus, Semele, Medea, Thyestes vagy Aërope, Tereus, Alope, Amphiaraos. Az *Achilleus* tárgya az Iliasból volt véve; *Orestes*-ben némelyek szerint (Meineke, Kayser) Apollo, a ki Helios név alatt lépett fel, Orestest kérdőre vonja az anyagyilkosság miatt, de ez rejtvényekben felel s a vallomás elől hátrál, mint a rák (vonatkozással a költő nevére). De minthogy nem valószínű, hogy Apollo, a ki a gyilkosságot javasolta, Orestest kérdőre vonja, azért mások (Valckenær, Welcker) Menelaost írnak, a mi az euripidesi Orestessel egybeesik. S ez sokkal valószínűbb is. *Oedipus*t Aristoteles idézi a Rhetorikában s például felhozza Iokaste kérdé-

seit Tiresiashoz, a ki nem azonnal felel, s csak miután a királyné sürgeti, fedezi fel a titkot. *Semele*-ből csak egy idézet van, a mely tán a darab prologusából való. *Medeáról* szintén Aristoteles szól ugyanott; Medea védekezik, midőn arról vádolják, hogy gyermekeit megölte; ő azt feleli, hogy csak idegen országba küldötte őket, — a mit némely mythus fel is vesz — mert — úgymond — ha őket megöltem volna, úgy Iasont annál előbb kellett volna megölnöm, de nem tettem. Igy tehát fiaimat sem öltem meg. *Thyestes*ben a felismerés, Aristoteles szerint, nem mint rendesen, hanem a Thyestes vállán levő csillagok folytán történt. Thyestes, mint Pelopida, ősének elefántcsont vállának nyomát hordozza. Atreus házába mint vendég jött, de ép e jelen felismerték. A tragédia az ismeretes thyestesi lakomát tárgyalta, s így Aërope sorsát is tartalmazta. A két név egy tragédiára mutat, s nem szabad egy Thyestes és egy Aërope cz. tragédiát felvennünk, mint Kayser (99. l.). Evvel a darabbal győzött a költő. *Tereüs*ből egy háromsoros töredék maradt fenn, a mely egy erkölcsi sententiát tartalmaz. Nauck a czímet Tyro-ra változtatja. *Alope* eltért a rendes mythustól. Ezt Aristotelesből (Ethic. Nicom. VII. 8.) láthatjuk, a hol Kerkyon kétségbeeséséről és magaviseletéről van szó. E szerint Kerkyon, midőn megtudta, hogy leányának szeretője van, felkérte, hogy nevezze meg; ha majd ismeri, nem fog búslakodni. A mire Alope azt megnevezte, de Kerkyon fájdalmát nem viselhette el és meg akart halni. Rendesen Kerkyon vadsága van feltüntetve, a ki keményen bán leányával, s a kit Theseus megöl. Karkinos darabjában valóban atyailag érez, s búja még nagyobbodik, midőn megtudja, hogy leányát saját atyja, Poseidon, csábította el. Ez a dráma tervezetében nagy újítás volt. Kerkyon tán nem ölte meg magát, hanem csak nagy bánatának, a mely nem engedi tovább élni, adott kifejezést; erre czéloz az aristotelesi hely. *Amphiaraost* szintén Aristoteles idézi, a melyből csak az következik, hogy Amphiaraos a darabban templomából kijött, a nélkül hogy a nézők látták volna. A monda tehát nem a Thebaisból volt véve, hanem Oroposban történt, de mi nem ismerjük. Minthogy Aristophanes és Philippides is írt egy Amphiaraost, és Sophokles egy hasonczímű satyrdrámát, Karkinos e darabját satyrdrámának tartják, de ez nem valószínű.

Karkinos nagyban utánozta Euripidest; a Semeleből idézett két vers, teljesen ugyanaz Euripides Bellerophonjának két versével,

s más hasonlóságok is arra mutatnak, hogy e tragikushoz csatlakozott. — Egy nagyobb töredék Demeter és Kore tiszteletéről szól, de nem tudjuk mily tragédiából való. Az a körülmény, hogy Aristoteles oly gyakran idézi, a mellett bizonyít, hogy idejében nagyon kedvelték, s hogy darabjait általánosan ismerték még Aristoteles idejében is, külömben nem idézne belőle annyi példát állításainak igazolására vagy nagyobb világosság kedveért.

Ennek a Karkinosnak a fia volt az ifjabb *Xenokles*, a ki valószínűleg Demosthenes idejében élt. Tragikusnak nevezik, de külömben nem tudnak róla semmit.

6. *Isokrates iskolája.* A rhetorika s az evvel járó sophistika Euripides óta nagy befolyással volt a tragédiára. A dráma mindinkább leszállt arról a magaslatról, a melyre Aeschylos és Sophokles emelték s a mindennapi élet viszonyaihoz alkalmazkodott. De ép ez időben a rhetorok oly nagy befolyást gyakoroltak az egész attikai műveltség menetére, a nép a nyilvános életben annyira hozzászokott a szép beszédekhez, hogy a tragédia is mindinkább közeledett a rhetorika felé. A párbeszédek, a monologusok az agorán vagy a rhetorok iskolájában tartott beszédekhez hasonlítottak; ugyanazok a mesterfogások, ugyanazon finomságok és kellemek jellemezték. Már Isokrates előtt is azt találjuk, hogy néhány szónok a tragikus pálmát is el akarta nyerni; így Kritias és Kleophon, a kikről később szólunk. Az öregebb Astydamasnál is említettük Isokrates befolyását. Ha azonban egy isokratesi iskoláról szólunk, úgy nem kell hinnünk, hogy oda jártak a tragédia-írást megtanulni s az egyes szabályokat a mester kezelése alatt azonnal alkalmazni, mint Kayser hiszi (106. l.), hanem csak azt, hogy e költők, kiknek mint tragikusoknak szép hírök volt, azelőtt Isokrates tanítványai voltak a rhetorikában, hogy később a tragédiaírásra adták magukat, s műveiken a rhetorika befolyása meglátszott. Ilyen volt Aphareus és Theodektes; Aristoteles egyedül ez utóbbit idézi. Ez iskolából került ki Asklepiades is, a Tragodoumena szerzője, a kivel azonban itt nem foglalkozunk.

Aphareus, Plato kortársa, Hippias sophista és Plathane legifjabb fia volt. Isokrates öreg korában a sophista halála után Plathanét nőül vette, s így a költő az ő mostoha, s nem fogadott fia volt, mint némely jegyzék mondja. A nagy Dionysiákon hatszor, a Lenæákon kétszer lépett fel; ez 32 darabot tenne, de a szám a jegyzékekben 35 és 37 közt változik, a miért Bode, a ki

35-öt vesz fel, azt mondja, hogy 8-szor tetralogiákat és egyszer egy trilogiát adott, a mi azonban nem valószínű. Huszonnyolcz évig működött mint költő s ez időközben kétszer győzött. Darabjaiból sem czím, sem töredék nem maradt ránk.

Többet tudunk *Theodektes*-ről. Ő Aristandros fia volt, s Phaselisben 380 körül született. Kitünő mint rhetor és tragikus. Tanítói voltak Plato, Isokrates és Aristoteles. A stagirita igen nagyra becsülte és tanítványa, N. Sándor is bámulta Theodektest. Ezt bizonyítja, hogy midőn Phaselisben volt, a költő szobrát, melyet szülővárosa halála után neki emelt, megkoszorúzta. Mint Plato tanítványa megírta Sokrates védelmét is, és egy Νόμος cz. beszédet, mely két mű az ókorban nagyon híres volt. Szónoklattana, τέχνη ῥητορική, Antiphanes-től, a ki idősebb kortársa volt, egész Tzetzesig első iskolakönyvül szolgált. Cicero, valószínűleg Aristoteles gyakori említései folytán ,politus scriptor et artifex'-nek nevezi (Orator 51). Artemisia királynő, férje, Mausolos, halálakor a dicsbeszédek tartására őt, Theopompost, Isokratest, a nagy Isokrates tanítványát, Naukratest hívta meg. A szónoki versenyben Theopompos győzött ugyan, de Theodektes a Mausolos cz. történeti drámával nyerte el a pálmát. Erről még később. Roppant emlékező tehetsége volt, úgy hogy bármennyi verset egyszeri hallgatás után hiba nélkül elmondott. Theopompos a gazdag rhetor avval dicsekszik, hogy ő, Isokrates, Theodektes és Naukrates korának rhetori művészetében az első helyet foglalják el, csakhogy ő és Naukrates függetlenek, míg Theodektes és Isokrates pénzért tanítanak és írnak beszédeket. Theodektes kitünő szépségű ifjú volt, s Aristoteles nem kevésbbé bámulta ezért is, úgy mint Sokrates Alkibiadest. Theodektes fia szintén rhetor és termékeny író volt, s felolvasója és szolgája Sibyrtios, mint első az ő nemében, rhetorikát írt és tanított.

Theodektes már korán kezdett tragédiákat írni, s valószínűleg e mellett rhetori pályáját is folytatta. Ötvenkét darabot írt, mert sírverse mondja, hogy tizenháromszor lépett fel a szent ünnepeken; mindig tetralogiát véve, a szám helyes; nyolczszor győzött. 41 éves korában halt meg. Az athéniek az eleusisi úton fényes emléket emeltek neki, melyről még Pausanias megemlékszik. (Szónoki működéséről l. Blass, Attische Beredsamkeit II. 410.) — Tragédiáiból tizenegy czím ismeretes, melyek közt hetet Aristoteles említ, ezek: Ajas, Philoktetes, Helene, Orestes, Oedipus,

Alkmæon, Tydeus, Lynkeus, Thyestes, Bellerophontes és a történeti dráma Mausolos. Két czím sejthető, ú. m. Memnon és Theseus.

Ajas Lobeck szerint az úgynevezett ,caussidicus Ajas' volt, a ki Achilles fegyverei miatt Odysseussal szóharczra kél. Mennyire szerette az ekkori tragédia a vitatkozást, a melyben a rhetorok iskolájában képzett tragikusok egész művészetöket mutathatták, azt a tárgyak választása eléggé mutatja. De egy töredék e darabból inkább arra enged következtetni, hogy a sophoklesi Ajas mythusa volt előadva, avval a külömbséggel, hogy Theodektes a darab elején Odysseust és Ajast beszélteti, nem úgy mint Sophokles, a kinél Pallas lép fel. Az újítás merész, mert fel kell vennünk, hogy Ajas őrültségében Odysseust nem ismeri, Odysseus részéről pedig, a ki Sophoklesnél fél Ajas közelébe lépni, oly bátorságot, a minőt a mythus nem tulajdonít neki. A rhetori elem és vitatkozás ez esetben Ajas hullája felett tört ki, a hol a két ellenfél felhozhatta okait, el kell-e temetni Ajast, vagy sem.

Philoktetes-t Aristoteles ugyanazon helyen idézi, mint Karkinos Alope-jét; Philoktetes is roppant nagy szenvedésében az utolsó segélyt kereste, t. i. hogy kezét vágják le, mint Kerkyon a halált kéri. Sophoklesnél és a rendes mythusban a kigyó Philoktetes lábát marta meg; Theodektesnél a kezét, a mely borzasztó fájdalmakat okoz neki, s azért kéri a görögöket, hogy vágják le. Theodektes a könyörületet is még fokozta, mert Philoktetes Lemnos szigetén csak abból élhet, a mit ijával agyon lő, ha pedig kezén annyit szenved, akkor e szomorú vadászat még borzasztóbbá válik.

Helena egy töredékéből azt következtethetjük, hogy Sophokles Ἑλένης ἁρπαγή cz. darabjához hasonlított. Midőn ugyanis a görögök Tróját elfoglalták, Helenára is ugyanaz a sors várt, mint a többi trójai fogolyra. Polygnotos festményében Helena szépsége által győzi le honfitársait, a tragédiában bizonyára védte ügyét, még pedig oly rhetori ügyességgel, hogy szabadságát visszanyerte. Theodektes tehát egy drámai ἐγκώμιον Ἑλένης-t írt, a melyben valószínűleg Paris tettének jogosultságát sok érvvel bebizonyította. — *Orestes* az anyagyilkosságot állította elő; ismét oly tárgy, a melyben a költő szónoki tehetségeit mutathatta: Orestes védelmezi magát s tettét jogosnak mondja. Az aristotelesi idézet e védelemből van véve. *Oedipus*-ból csak egy rejtvényt ismerünk,

a melyben az éj és nap két testvérhez van hasonlítva, melyek közt egyik a másikat szüli, s egyik a másikat megöli. Az ismeretes Schilleri rejtvény: Zwei Eimer sieht man ab und auf | In einem Brunnen steigen stb. körülbelül ugyanezt a gondolatot fejezi ki. *Alkmaeon* a Sophoklesi darab mythusát tárgyalta, de kiváló szerepe volt benne Alphesibœának, a ki a nők hatalmát nagy beszédben dicsőítette. *Tydeus*ról csak azt tudjuk, hogy a felismerés syllogismus folytán az Aristotelestől felsorolt esetek negyedike szerint történt. — *Lynkeus*ban a költő a mythust megváltoztatta. A rendes monda szerint Hypermnestra nem ölte meg férjét Lynkeust, hanem elrejtette. Danaos e viszonyról nem tudott semmit, de midőn a kis Abbast, e viszony gyümölcsét felfedezte, leányát halálra itélte. Lynkeus ekkor nejének segítségére jött egy hadsereggel; de őt is elfogták. Emberei végtére győztek s megszabadították; erre Danaost itélték halálra. A Theodektes darabja az aristotelesi felemlítés után K. O. Müller (Græcorum de Lynceis fabulæ p. 11.) szerint így folyt le. Lynkeus az országban maradt, mert nejét, Hypermnestrát Argos népe felmentette. Danaos a gyermek Abbas miatt börtönbe veti, de az argosiak, a kik már rég gyűlölték Danaost, Lynkeust felmentik és a királyt itélik halálra. A gyermeknek az a szerepe volt, hogy az itéletet atyjának, a ki a börtönben volt, megvigye, a miért ez Argos pajzsával ajándékozta meg fiát, a mely pajzst a későbbi időkben a győztesek az ünnepeken körülhordoztak. Evvel összhangzásban áll Hyginus kivonata is. — Azonnal felismerjük a szerkezet hasonlóságát az euripidesi Antigonevel, a mely darabot Theodektes bizonyára mintául vett. A gyermek-szerep behozatala is Euripidesre vall, a kinél gyakran a könyörület felinditása végett gyermekek lépnek fel. De a csomót nem szabad gyermekeknek feloldaniok, mert evvel a költő mindig azt mutatja, hogy személyei nem elegendők s nincs bennök az a jellemerősség, a mely a bonyolulatnak véget vessen. — *Thyestes*ből egy töredék maradt, a mely nem igazít útba; ugyancsak egy *Bellerophontes*-ből, a hol a hős Sthenebœa árulásáról és férjének Prœtosnak itéletéről szól. A tárgy tehát új volt. A töredék feltünő hasonlóságot mutat Euripides «Phœniczai nők» cz. darabjának kezdetével. — Egy töredék Strabonál, a mely az æthiopsok kondor hajáról szól, arra enged következtetni, hogy az Aethiopisból volt véve és vagy egy *Memnon* vagy *Achilleus* cz. tragédiához tartozott. Egy töredékben Athenæosnál egy írni és olvasni nem

tudó ember a ‚Theseus' szó betűinek alakját írja le. Egy hasonló töredéket találunk Agathonnál is; mindkettő ebben Euripidest utánozza. Kallias ABC tragédiájának befolyása látszik meg e játékokon. A theodektesi töredék valószínőleg egy *Theseus* cz. darabból való, a mely az euripidesi hasonczímű darab alapján készült.

E czímek azt mutatják, hogy a költő leginkább oly tárgyakat dolgozott fel, a hol a roppant nagy szenvedély és bűn játszsza a főszerepet, a hol tehát a rhetorikai elem legjobban feltünhet. Heves dialogusok, finom rhetorikai monologusok fordulhattak elő e darabokban s tetszhettek az akkori athénieknek, a kik meg is jutalmazták érte a költőt. Euripides volt a mintakép, ezt már láttuk. A sok sententia, melyet Stobæos Theodektesből idéz, szintén e mellett bizonyít; Bellerophontes töprengései, a rhetori és bölcsészeti iskolák e kedvelt thémája, nála is előfordult. Mondásai velősek, nyelvezete ment minden fitogtatástól. Az istenekkel kell kezdeni, úgymond; ha későn is büntetnek, de végre mégis utolérik a gonoszt. Más töredékek a szerencse állhatatlanságáról, az emberek aljasságáról, a bajról, melyet a nők okoznak, szólnak. Híresek voltak még talányai, a melyekkel ekkoriban a társalgást, különösen lakomák alkalmával, felvidították. A ζητήματα κυλίκεια és a μνημόνεια nagy mestere volt; ezek a közép komédiában is nagy szerepet játszanak.

Még egy kérdés van hátra. Mily darab volt az említett *Mausolos?* A régiek csak annyit mondanak, hogy Mausolos halála után Artemisia királyné meghívta Theodektest és még három szónokot a férje tiszteletére adott játékokra; hogy a szónoki díjat nem ő nyerte el, hanem Mausolossal győzött. A görög források Gellius adataival e pontban nem egyeznek, s azért a kérdés sokáig vita tárgya volt. Annyi tény, hogy Theodektes nem versenyezhetett egy tragédiával, míg a többi halotti dicsbeszédet mondott. Welcker azt hiszi, hogy a dicsbeszédben nem győzött s hogy a tárgyat egy tragédiában dolgozta fel (oly gyorsan?), a mely annál inkább tetszett; hogy a tragédiát bizonyára nem adták Athénben, minthogy a hatalmas kariai király a szövetségesek háborújában a chiosiakat Athén ellen segítette, hogy vagy a halikarnassosi színházban adták, vagy csak felolvasásra volt szánva, de hogy tárgya a király tettei volt. Müller irodalomtörténetében azt hiszi, hogy Theodektes Karia mythusai közt választott egyet, a melyben egy mondai Mausolos szerepelt, s ezt dolgozta fel, úgy mint

Euripides Archelaos-ában tette, a melyet szintén a macedoni király dicsőítésére írt. Bode azt hiszi, hogy Theodektes egy drámával versenyzett, míg a többiek beszédekkel, és Zonaras egy magyarázatára: τραγῳδία, ποίημα ἐπιτάφιον hivatkozik, a mely csakis ez alkalomból volna merítve. Szintúgy Bernhardy, a ki szerint a darab lokalis jellegű és sok jelmezzel ékesítve volt. Kayser és Mærker kétféle versenyt vesznek fel; a nagy ünnepélyeken nemcsak szónokok dicsőítették a királyt, hanem tragédiákat is adtak; a szónokok közt Theopompos, a tragikusok közt Theodektes győzött; de ez többet mond mint a források említenek. Ribbeck szerint (Rhein. Mus. 30. 146.) a költő nem valóságos drámát, hanem egy drámai alakba öltöztetett dicsbeszédet írt, tehát egyetért Bodevel. Valamint a többi szónok a versenyben a meghalt királyt dicsőitette, úgy Theodektes maga elszavalta költeményét, a mely kitünősége miatt, s mivel nem hasonlított a többihez, egy külön díjat nyert. Akármint legyen a dolog, annyi tény, hogy Theodektes egy Mausolos cz. darabot írt s nézetem szerint nem maga szavalta el, hanem a fényes versenyen előadták. A jutalom kérdése, melyet a két ókori compilator annyira összezavart, nem esik latba. A ődolog a történeti dráma, a mely az attikai tragédiában *oly* ritka, hogy némelyek tagadják. A dráma eredete ugyanis azt követelte, hogy a fellépő személyek messze időkbe, ránk nézve mythikus, de a görög hit szerint őskori időkbe essenek. Az egykorú történet tehát mintegy ki volt zárva. Phrynichos Miletos ostroma és Aeschylos Perzsái e tekintetben kivételek. A perzsa háborúk, a nagy történeti trilogia utolsó darabja, bátran csatlakozhatott az Argonauták hadmenetéhez és Ilium ostromához, mert mind a három azt a nagy ethikus ideát állította elő, hogy a művelt Görögország a barbar keletet leverte. De a Perzsákban egy görög hős sincs felemlítve, a szín Perzsiában játszik s a mit a darab az időben veszt, azt térben megnyeri, mint Racine is mondotta, midőn Bajazet-jét írta. Később midőn a mythikus források kiapadtak, megkisérelték ugyan a történetet dramatizálni, de a darab mindig idegen országokban játszott, s a költők nem voltak athéniek. Majd találkozunk Moschion Themistoklesével, a ki már Phrynichos és Aeschylos darabjában is a főszemély, daczára annak, hogy nincs megnevezve. — Müller nézetét Theodektes darabjáról már említettük; ő a mythikus korba helyezi; Ribbeck történeti drámának ismeri el, a mely tán a Mausolos uralmáig

különálló hat kariai város egyesítését egy nagy fővárossá — Halikarnassos — állította elő, s minthogy e város volt Mausolos tetteinek színhelye, a király emléke ez által dicsőítve volt. De ez alig képezhette egy theodektesi tragédia tárgyát. A mit e költőről tudunk, egy ily egyszerű thémával ellenkezik. Azért sokkal valószínűbb Egger nézete (Journal des Savants 1881. 504.), a melyet ez egy újonnan felfedezett felirat ismertetésekor közzétett. Mausolos uralmának idejéből (377—353) jelenleg négy feliratunk van, melyek közt három a Louvre-ban s egy az École d'Athènes-ben van. Ezek közt hármat már Böckh közölt (C. I. G. II. 2691 c, d, e), az említett negyedik a ‚Bulletin de Correspondance archéologique d'Athènes'-ben (1881. 491 l.) jelent meg. Mind a négy a Mausolos élete ellen szőtt összeesküvésekről, a tettesekről, azok büntetéséről és a király csodálatos megmenekvéséről szól. Egger tehát azt véli, hogy egy ily összeesküvés felfedezése volt a darab tárgya; egy felirat azt mondja, hogy az összeesküdtek Zeus templomában jöttek össze. Tehát elég tárgy egy megható tragédiára, s tudjuk, hogy összeesküvés vagy titokban szőtt csel nagyon gyakran fordul elő a görög tragédiákban. — Theodektesen kívül e korszak tragikusai közt még csak Moschion írt egy történeti darabot: Themistoklest; ezeken kívül még Lykophron és Philiskos dolgoztak fel ily tárgyakat, de ezek működése az alexandriai korszakba esik.

(Folytatjuk.)

Dr. Kont Ignácz.

---

100. A Salamisban elhalt Korinthosbeliekre.

Óh idegen! Falait laktuk habmosta Korinthnak,
  Most Ájás szigetén, szép Salamisba' lakunk:
Méd sereget s perzsát meggyőztünk könnyü szerével,
  Meg phoiníki hajót — s védtük az isteni hont.

101. A salamisi győzőkre.

Itt fekszünk. A hazát, mely az örvény szélein állott,
  Vérrel megmentők szolgai átok alól.
Sok szomorúságot küldénk mi a perzsa szivekre!
  Gyászolják csak a bús tengeri ütközetet!
Holttetemünk Salamisba' vagyon, míg a honni Korinthos
  Ezt a halotti követ hála jeléül adá.

F. E.

A TÁJSZÓ MIVOLTA.

II.

(Vége.)

Különös, hogy gróf Teleki József — a ki valóban becses nyelvtudományi dolgozataiban sok nyelvtani kérdés megfejtésére, a nyelvmívelés módszerének józan és maig is figyelemre méltó megállapitására nézve könnyen, világosan tette papirosra gondolatait — az elavult szót és a tájszót illető értelmezésében csaknem érthetetlen. Mi okon nevezi Teleki az elavult szót is vidékinek? Talán mert az elavult szó külön határba sorolható, mert messze van az irodalmi szótól? Ha azok az elavult szavak, «melylyek az egész nemzettel közösek voltak s később vesztek ki egyes vidékekről», akkor valójában nincsenek elavult szavak, mert az egyes vidékeken még meglevő szavak nem lehetnek elavultak. S hogy még homályosabb legyen a dolog, azt is mondja Teleki, hogy az elavult szókhoz valók «a régi írásokban előfordultak és azok is, melyeknek eredetét meg nem fejthetjük, és így vagy eredeti gyökerek vagy pedig eredeti gyökerekből származottak». A nyelvemlékekben előforduló minden szó elavult szó tehát, és olyan minden szó, ha nem fejthetjük meg? A régi irásokban több szó van olyan, melyet ma is használunk; az olyan szó pedig, melyet ha mindjárt a Halotti Beszéd használ is, de a mai nyelvben él, ennek *élő* szava nem lehet *elavult*. Az ilyen szónak csakis a régi írásokban levő kiejtése lehet elavult. És igaz, hogy sok szó eredetét — és pedig nagyon sokét — maig sem tudjuk megfejteni. De megint csak azért, mert a szó eredete titok előttünk, ha szerves része, tagja a mai nyelvnek, nem lehet elavult. Teleki egy categóriába helyezi az elavult szót a tájszóval — *vidéki*nek nevezve mind a kettőt. És csakugyan, amarról se mond többet, mint erről. Mert mindegyiknek fő tulajdonságáúl azt jegyzi meg, hogy csak «egyes vidék» használja őket — az elavult szók t. i. «később vesztek ki egyes vidékekről (egyes vidékekről tehát nem vesztek ki!); a tájszók pedig «csak egy-egy vidék szüleményei».

De ki tudná azt ma is megmondani, hogy melyik «vidéki» szó volt közös valaha? És meg lehet ezt tudni is valaha? Soha. Ritka az olyan példa is, hogy ez meg ez a szó ennek meg ennek a

vidéknek a szüleménye. Egy nehány szóra — mert hiteles születési bizonyítványa van — tudjuk, pl. hogy a székely-földön született, de sokra megint — ha azt tartja is a köz tudat, hogy pl. székely szülött — nem fogadhatjuk el ilyennek, mert nincs meg születési bizonyítványa, a miért félő, hogy Dunántúl vagy az Alföldön is születhetett.

Kérdjük még, hogy ha pl. olyan szóra is találunk, melyet nem csak egy vidék, de valamennyi ismer, mely tehát máig is közös az «egész nemzettel», mely nem veszett ki egy «vidékről» sem — az ilyen szó micsoda szó? Teleki nem ad neki nevet. Pedig az ilyen szó is lehet «vidéki» szó; kérdjük még, hogy ha egy szó egy vidék szüleménye — és csakugyan minden szó csak egy vidéken születhetik — de «közös az egész nemzettel», micsoda szó az ilyen szó? Teleki ennek se ad nevet. Pedig az ilyen szó is lehet «vidéki» szó: azaz tájszó. Egy szónak nem az szerzi meg a «táj»-nevezetet, hogy csak egy-egy vidék ismeri, lehet egy szó akkor is tájszó, ha valamennyi vidék: azaz valamennyi nyelvjárás használja.

Teleki két értelmezését ezekért nem fogadhatjuk el; nem illenek azok se az elavult szókra, se a tájszókra.

De nem használhatjuk a Magyar tájszótárnak se Előbeszédében Döbrentei, se Utóiratában Toldy tájszó-értelmezését sem.

Toldy szerint — a mint olvastuk — több categóriáju szók tartoznak a tájszók közé. Nem csak olyan szók, «melyek kirekesztőleg bizonyos nagyobb kisebb vidékein a hazának divatosak», hanem «országos szavak is, a mennyiben azok egyes tájakon, a közdivattól eltérő, hol szélesb, hol szűkebb, sőt egészen új értelemben is használtatnak» — a mint mondja a Magyar tájszótár, az ilyen rendű szavak említett «értelmekben» tájszavak, más, rendes, azaz közdivatú, irodalmi nyelvben való értelmükben tehát nem azok, hanem országos szók, azaz irodalmi szók.

Ránk nézve baj mindenesetre, hogy nem azt mondja Toldy, hogy a tájszók csak «kirekesztőleg bizonyos nagyobb kisebb vidékein a hazának divatosak». Fogalmazásából nem következtethetjük egyenesen, hogy a valódi tájszókon a fentebbi tulajdonságú szavakat értette. De mert utána akár a Magyar Nyelv szótára, akár Horváth Zsigmond csaknem ugy értelmezik a tájszó mivoltát, mint ő: szabad állítanunk, hogy felfogása szerint csakugyan azok a tájszók, melyeket kirekesztőleg egy vagy több nyelvjárás használ.

Toldy azt sem engedi tehát meg, hogy a tájszót valamennyi nyelvjárás használja, ép úgy megszünik a tájszó tájszó lenni — az ő felfogása szerint, ha az irodalmi nyelvben egyszer is használva van. Hogy Toldy így gondolkozott, azzal is erősíthetjük, hogy ő a maga tájszó-értelmezését 1838-ban írta, tehát azután, mikor Döbrenteinek ide vonatkozó felfogását már ismerte. Mi csuda abban, ha ő is úgy vélekedett a tájszó mivoltáról, mint Döbrentei a hogy nyilatkozott arról első ide tartozó, tőle eredő adatunkban; melyben azt gondolja, hogy a közös használatú szó nem lehet tájszó, de még olyan szót sem illethetünk ilyen névvel, mely «másutt is és több helyen megvan»; azaz csak az olyan szó lehet tájszó, melyet csak *egy* vidék használ. De tehetjük a dolgot még bonyolultabbá is, és ezt kötelességünk tenni — bármilyen egyszerűnek tartjuk is feladatunk megfejtését — nehogy látszatát is kikerüljük, mintha nem igyekeznénk minden oldalról megforgatni a czélunkra talán felhasználható adatot. Döbrentei azt is gondolta, hogy lehet tájszó közös használatú is, a több helyen előfordult is, de az ilyen szó már nem «*csak*» tájszó, hanem még más valamilyen szó is. De hogy milyen, azt nem mondja.

Baj, hogy az «országosan ismeretes szavak különös összetételeit», «puszta formabeli változatait valamelly országos szónak», «a tájszokású grammatikai formákat», az «idegen eredetű szavakat, ha eredeti s közdivatú értelmöktől itt vagy ott eltávoznak» — tájszavaknak gondolta-e Toldy — nem mondja meg. De azért feltehetjük, hogy ilyenekűl tartotta. Az országosan ismert szavak különös összetételeit nem is mondhatjuk, csakis tájszóknak, nem lehetnek mások az idegen eredetű szavak sem, ha köz divatu értelmöktől itt vagy ott eltávoznak. Hogy pedig az országos szavak formabeli változatait, a tájszokású grammatikai formákat szintén tájszavaknak gondolta Toldy, nem találunk benne különösséget, mert a M. Ny. szótára is tájszavaknak állítja a «hatómas»-t, meg a «magávó»-t.

Ezekben foglaltam össze Toldy és Döbrenteinek előbbi — felfogását a tájszó mivoltára nézve. És helytelen akár Toldy, akár Döbrentei felfogása.

Toldynak már azt az eljárását sem helyeselhetjük, hogy úgy szétmállasztja a tájszó mivoltára vonatkozó magyarázását. A tájszóhoz kötött fogalmat világosan, egyszerűen kell értelmeznünk. Erre ki kell keresnünk egy olyan vonást, melybe az esetle-

ges apró vonások mind bele férjenek; a tájszó mivoltát ne több rendű, erősebb vagy gyengébb vonások határozzák meg, hanem keressünk szembe vele egy biztos kiinduló pontot, melyen megállva és a melyből kiindulva kirivón tünjék ki a tájszó mivolta.

Hogy egy szó nem csak úgy «csak» tájszó, ha egy vidék használja, nem is szükség bizonyítani. Az *imolya* pl., mert a göcsejiek is, meg a székelyek is használják nem csak «csak» tájszó, hanem csakis tájszó. Hogy egy szó, ha mindjárt valamennyi nyelvjárás használja is, nem «csak» tájszó — a mint Döbrentei állítja — hanem csakis tájszó, megint nem szükség erősitgetnünk.

Hogy Toldy egyen rangú tájszóknak jelenti ki az országos szavakat két ellenkező esetben, t. i. ha azok a közdivattól *eltérő*, vagy egészen *új* értelemben használtatnak — bizonyítja, hogy nem volt tisztában a dologgal. Ezt bizonyítja az is, hogy az idegen eredetű tájias jelentésű szavakat külön sorolta.

Toldy nem mondja meg, hogy mit értett az eltérő értelmeken. Mert felhozott példái: kar, megye, nád, nádra, özvegyke, patkány nem eltérő, hanem *új* értelmekkel használatosak a nyelvjárásokban. Ha pl. a czifrát *tarka*, szegényt *gyáva*, szelidet *nemes* értelmekben hozta volna fel, ezek már eltérő értelmű szók lettek volna. Nagy különbség az, hogy egy bizonyos szón részletes vagy teljes a jelentés-változás. Mert utóbbi esetben mindjárt ott a nagy bökkenő, hogy a teljes jelentésváltozást mutató szó egy-e a szokott jelentést mutatóval. Pl. a nád forrasztott vas értelmében egy eredetű szó-e a náddal? — Nem állíthatjuk. Itt tehát nem új értelemmel, hanem egészen külön szóval van dolgunk. És ez a példa ugrasztja elénk annak a kérdésnek a megfejtését, hogy pl. a patkányt vakondak értelmében nevezhetjük-e jogosan tájszónak; hogy példáim: czifra, szegény, szelid felhozott értelmükben tájszók-e. Toldy tájszóknak nevezi őket. Pedig nem lehetnek azok, mert irodalmi szók. És ha már különböztetni akart Toldi, azt mondhatta volna, hogy az eltérő értelmekben talált szók nem tájszók, ilyenek csak az egészen új értelmű szók. Mondhatta volna pl. hogy a reátanulni: reászokni nem tájszó, de már a rács: nagyocska vessző jelentésében az.

Hogy az idegen eredetű tájszókat mi okon sorozza Toldy külön categoriába, nem érthetjük, mert egy szó eredete nem lehet döntő különös tájszóbeli minőségére.

Végezve ez úttal Döbrenteivel és Toldyval, arra a feltevé-

sükre, hogy egy szó — a mint Döbrentei mondja lehet, nem «csak» tájszó is, és a mint Toldy állítja, hogy egy szó lehet «egyszersmind» tájszó is, és Toldy abbeli felfogására, hogy az irodalmi szó tájias kiejtésében tájszó — még dolgozatom hátrábbi részében is felelek, mikor majd feladatunk tulajdonképpen való megfejtését tárgyaljuk.

Horváth Zsigmond értelmezése keveset mond. Mert azzal, hogy «a tájszó holmi dolognak csupán egyes vármegyékben szokásozott, ellenben az ország nagyobb részétől különöző elnevezésében állana», csak kis részét jelezte a tájszóknak. És csaknem ugyanezt mondja Brassai is: «Tájszó az, a melynek köz- vagy másvidéki nyelven egészen más szó a synonimája». Horváth és Brassai értelmezése szerint csak a *czakor* = patkány, *boczog* = gólya, *látóka* = szem, *összevét* = összetéveszt és hasonló categóriájú szók lehetnek tájszavak; *konytyorog, kólint* már nem azok, mert ezekkel nem állíthatunk olyan egyenesen szembe szókat, mint a czakorral a patkányt stb. Horváth nem gondolta meg, hogy olyan holmi dolog is van, melyet csak egyes vármegyékben ismernek, melynek az ország nagyobb részében nincs neve, mert nem is ismerik; Brassai megint arra nem vigyázott, hogy nem minden tájszónak van synonimája. Hiszen ez teljes lehetetlen is.

A *Magyar Nyelv Szótára,* a mint már olvastuk, így értelmezi a tájszókat: «csak bizonyos tájakon divatoznak s a derék nyelvben szokatlanok,» és láttuk már azt is, hogy öt fajta tájszót különböztet meg; megtudtuk azt is, hogy a *hatómas, magávó* is tájszók — tehát hogy a tájias kiejtésű irodalmi szók is tájszók.

Hogy a tájszók bizonyos tájakon divatoznak, és a derék nyelvben szokatlanok, ha kerülgeti is, de nem üti fejen a szeget. Mert divatozhatik egy tájszó valamennyi vidéken is; és nem lehet azt sem állítani, hogy minden tájszó *szokatlan* a derék nyelvben. Lehet olyan tájszó is, melyet valamennyi vidék ismer, de ismeretlen a derék nyelvben, megint olyan is lehet, melyet, ha nem rendesen is, de az irodalmi nyelv is használ. És ha különbséget akart tenni a M. Ny. Szótára a tájszók között, ezt az alkalmat kellett volna megragadnia; eloszthatta volna a tájszókat két felé, egyik fele estek volna az irodalmi nyelvben ismeretlenek, a másikba pedig az itt is használtak, de azért szokatlanok. Ilyetén való felosztását a tájszóknak helyeselnénk, de nem látjuk elfogadhatónak a M. Ny. Szótárának a tájszókra vonatkozó felosztását, mert egy-

részt kihagyott abban a tájszókból, másrészt pedig olyan szókat is tájszóknak oszt be, melyek nem azok. Nem nyilatkozott a M. Ny. Szótára a tájias jelentésü irodalmi szókról sem, melyeket a Magyar Tájszótár szintén tájszóknak tart. Hogy többet ne említsek, a M. Ny. Szótára öt fajta tájszavai közzé hova osztanánk be a tájikerszókat, a nép-etymologiákat, a tájhelyneveket stb? És mi helyük van a tájszók közt a *hatómas*-nak, *magávó*-nak?

A Magyar tájszótár, a M. Ny. Szótára, Kriza és a Nyelvőr mindannyian vallják, hogy nem csak azok a szók tájszók, melyek az irodalmi nyelvben ismeretlenek vagy szokatlanok, tehát a melyek csak a nyelvjárásoknak belső szavai, hanem tájszóvá válik minden szó, mihelyt nyelvjárásbeli kiejtése vagy jelentése elüt köz nyelvben való kiejtésétől és jelentésétől. A tájszókra nézve, mert tekintélyek határozták meg imént mondott mivoltát, ez is az általános felfogás.

De helyes-e ez a felfogás? Részemről nem helyeslem.

Nyelvünk milyen categoriájú szavait nevezzük tájszóknak? Hogy erre jól megfelelhessünk, talán kényelmesebb volna idegen példát keresni, és ilyet valamelyik tekintélytől elkérve, elutasítni magunktól még látszatát is annak, hogy eredetik akarunk lenni. De sajnos, hiába keresünk idegen példát, nem találunk részünkre alkalmasat. És ennek egyszerű oka az, hogy a mi irodalmi nyelvünk nem olyan viszonyban van nyelvjárásaival, mint a többi irodalmi nyelv. Ezért más viszony van a mi tájszóink közt és irodalmi nyelvünk közt is, mint az idegen irodalmi nyelvek és tájszóik közt. Mutatja ezt — a nélkül, hogy bizonyítani is kellene — pl. Heysenek a tájszó mivoltára vonatkozó értelmezése is, melyet, éppen mert nem illenek a mi tájszóinkra — nem is fogadhatnánk el. Heyse azt mondja: «Landschaftliche Wörter (Provincialismen oder Idiotismen) deren *Laute* und *Bildung* der hochdeutschen Sprachähnlichkeit zuwider, und die nur in einer beschränkten Provinz verständlich sind».

Brassai nagyon helyesen mondja, hogy: «a mely szó csak kiejtésben különbözik a másutt szokottól, az tájejtés lehet, de tájszónak nem mondhatni». Ha igen, akkor a *rigu* (rigó) *kajcsint* (kacsint) *bozda* (bodza) *gálád* (galád) *jászó* (jászol) *fekés* (fekvés) *bong* (gomb) *èhés* (éhes) *hetve* (hetfő) *kócs* (kulcs) *jász* (gyász) *doszka* (deszke) tájszók is, irodalmi szók is. És ha a rigó irodalmi szó, a rigu pedig tájszó, akkor a *mund* elavult szó, a *mond* pedig irodalmi

szó. Pedig a mund nem elavult szó, csak kiejtése elavult. A rigu épp úgy nem tájszó, csak kiejtése tájias. Én részemről, ha bármilyen kiejtésbeli változást követ is el valamelyik nyelvjárásunk egy irodalmi szón — nem nevezném tájszónak nyelvjárási kiejtésében. Az általános felfogás szerint pedig az irodalmi szók nagy részben, tájszók is egyszersmind; egy-egy irodalmi szó néha 2, 3, 4, 5 tájszó is egyszersmind. Pl. a kenyér irodalmi szó, de a *kényír, könyér* már tájszók; így a kőmíves irodalmi szó, de a *kűmíves, kűmihes, kűmés* már tájszók. Ha a kiejtésbeli különbség mindjárt tájszóvá teszi az irodalmi szót, a kenyérre nézve külön tájszó a kényér is, meg a könyér is; a kőmívesre nézve külön tájszók a kűmíves, kűmihes, kőmés.

Ne az irodalmi nyelv hangtanából induljunk ki a tájszó mivoltának meghatározása végett.

Egy ugyanazon szó nem lehet elavult is, irodalmi szó is. Ezt nem tagadhatjuk. Természetes tehát az is, hogy egy ugyanazon szó nem lehet irodalmi szó is, meg tájszó is. Egyik vagy másik lehet. Ha egy szót az irodalmi nyelv is, meg a nyelvjárások is egyaránt használnak, csak irodalmi lehet az ilyen szó; és tájszóvá csak akkor lehet, ha az irodalmi nyelv már nem rendesen, ritkán vagy már nem is használja. Épp úgy, ha az irodalmi nyelv már nem csak használgat, de már állandósít is kebelében valamelyik nyelvjárásnak egy szavát: ez a szó még akkor is irodalmi szóvá lesz, ha hazájában mindennapi használatban marad. Itt is a példa bizonyít. Miféle szó az *évad?* Míg csak azt tudtuk róla, hogy a Debreczeni- és Winkler-codexekben előfordúl: *elavult* szó *volt*; de mihelyt István bácsi naptára 1861-diki évfolyamából nyilvánvalóvá tette Budenz, hogy Komárom megyében máig is él a nép ajkán, nemcsak, de még mikor az is bebizonyosodott, hogy Félegyházán, Kis-Kun-Szentmiklóson, Déva-Ványán, Szeged vidékén, Toroczkón, Mezőturon is ismeri a nép: *tájszó lett;* — attól kezdve pedig, mióta az irodalmi nyelv — a Nyelvőr ajánlására — az idény helyett széltire használja: *irodalmi szó.* És ha erre azt mondaná a köz felfogás, hogy az évad azért hogy az irodalmi nyelv használja, még is csak tájszó, vagy irodalmi szó is, meg tájszó is: azt mondanánk rá, hogy akkor elavult szó is, sőt folytatnánk a dolgot, és oda jutnánk ki, hogy ilyen felfogással nagyon kevés irodalmi szó van, mert visszamennénk arra az időre, mikor még nem volt irodalmi nyelvünk, csak nyelvjárásaink voltak és azt erősítgetnénk,

hogy valahány szót nyelvjárásainkból vett fel alakuló irodalmi nyelvünk: máig is mind tájszó; azok a szavak pedig, melyeket régi nyelvemlékeinkből szedünk bele irodalmi nyelvünkbe — feltéve t. i. hogy nincsenek meg nyelvjárásainkban — elavult szavak lesznek százak mulva is. Mert megjegyzem itt, hogy felfogásom szerint csak az lehet elavult szó, mely se az irodalmi nyelvben, se a nyelvjárásokban nem ismeretes. Ha egy «régi» szót nem is ismer az irodalmi nyelv, de él a nép ajkán, ez a szó nem lehet elavult, az ilyen szó: tájszó az irodalmi nyelvre nézve.

Azt mondhatnák a nyelvjárások, hogy ők adták az *évadot* az irodalmi nyelvnek és jogot is formálnak hozzá. És ebben igazságuk van a maguk szempontjából. De nem az irodalmi nyelv él a nyelvjárásokért, de megfordítva. Ha szabad hasonlattal élnem, a Tisza azonnal megszünik Tisza lenni, mihelyt a Dunába ömlik; a paraszt azonnal megszünik paraszt lenni, mihelyt urrá lesz; sőt még meg is haragudnék érte, ha úr voltában parasztnak mondanánk. A nyelvjárások arra rendelvék, hogy gazdagítsák az irodalmi nyelvet, és ha pl. egy szóval gazdagítják, az a szó azonnal az irodalmi nyelv polgára lesz. Az irodalmi nyelvbe egyszer átjutott tájszó már azért sem maradhat tájszó, mert más hangrendszerbe jut; kiejtése többé nem hazája hangtana, hanem az irodalmi nyelvé szerint változik. De meg, mert az irodalmivá lett tájszó élete mintegy biztosítva lesz, nagyobb jogokat nyer, már ezért is megérdemli az irodalmi nyelv, hogy ő nevezze el a jövevényt.

De meg lehet-e pontosan határozni, hogy egy szó mikor szünik meg tájszó lenni és mikor válik irodalmivá? Hova tűzzük le a jelzőt, melyen túl még tájszó, de innen rajta már irodalmi a vándor szó? Azt mondhatjuk, hogy ha csak emlegetve, használgatva van valamelyik nyelvjárás szava az irodalmi nyelvben, ha csak egy-két költő, iró vagy tudós mutogatják be a müvelt nyelvbe s még nem érte az a szerencse, hogy általánosan használja a mívelt nyelvet iró közönség: ebben az esetben még csak vendég, tehát tájszó a vándor szó — és csak akkor válik irodalmivá, ha a költők, irók vagy tudósok révén megállapodott kiejtésben és jelentésben általánosan használja a mívelt nyelvet iró közönség.

Brassai szerint nem válik tájszóvá az irodalmi szó tájias jelentésében sem. És ez természetes is. A csikar = *karmol*, az élelem = *főzelék*, aprit = *hadar*, szegény = *gyáva* jelentésekben nem lehetnek tájszók. Egy ugyanazon szó — ujra ismételem —

nem lehet kétféle szó. Ha lehetne, akkor az *egyház* irodalmi szó is, meg elavult szó is. Mert a mai egyház régente templomot jelentett. Igy a *vitéz* is, mai jelentésében irodalmi szó, katona jelentésében pedig elavult szó. Pedig ezt senki sem állította eddig. És ha ezt nem állitjuk, nem állithatjuk azt sem, hogy a mi pipalás-unk irodalmi szó, a ló *pipalás*-a pedig tájszó.

Azt már mondtuk, hogy Brassai tájszó-értelmezésében a tájszóknak csak kis része van jelezve. És nem csak ezért, de azért sem fogadhatjuk el Brassai értelmezését, mert ő azt tartja, hogy már akkor is tájszó egy szó, ha «más *vidéki* nyelven más szó» a synonymája. Mert a nyelvjárások nem egymásra nézve nyelvjárások, hanem az irodalmi nyelvre nézve azok. A székely nyelvjárás nem mondhatja, hogy rá nézve nyelvjárás a tiszavidéki nyelvjárás. Azt csak az irodalmi nyelv szempontjából mondhatjuk, hogy a magyar nyelvnek tájnyelvei vannak. Ép így a székely tájszók nem lehetnek tájszók a tiszavidéki tájszókra nézve. Azt csak az irodalmi nyelv mondhatja, hogy tájszavai vannak. A csikszéki *iszánkodik* nem tájszó a borsod-megyei *irongál*-lal szembeállítva, mindegyik csak az irodalmi nyelvre nézve lehet tájszó.

Kimutattam, hogy se a tájias jelentésű, se a tájias kiejtésű irodalmi szókat nem nevezhetjük tájszóknak; igyekeztem okokkal megvilágositni, hogy az ismert tájszó-értelmezések miért nem helyesek. És gyanittattam már, hogy részemről azzal a felfogással határozom meg a tájszó mivoltát, mely felfogást Döbrenteinek második nyilvánításából kimagyaráztam.

Én is azt tartom, hogy az elavult és irodalmi szót, meg a tájszót szigorúan el kell választanunk egymástól, hogy nem lehet elavult egy szó az irodalmi nyelvre nézve, ha nyelvjárásban él, mert az ilyen szó: tájszó; meghatároztam, hogy a tájszó meddig tájszó és mettől fogva irodalmi szó. Még csak az van hátra, hogy a tájias jelentésű és kiejtésű irodalmi szóknak, melyeket eddig tájszóknak neveztünk, hogy név nélkül ne maradjanak, nevet adjunk és azután hogy megállapitsunk, hogy nyelvünk milyen categoriájú szavait nevezzük tájszóknak.

Brassai «tájejtés»-nek mondja a tájias kiejtésű irodalmi szót. Erre az analógiára tehát a tájias jelentésű irodalmi szót «tájjelentés»-nek kellene hínunk. Részemről jobbnak találom, ha a «*tájejtésű szó*» - t, «*tájjelentésű szó*» - t használjuk. Ezek világosabban, élesebben jellemzik a tájias kiejtésű és tájias jelentésű irodalmi

szók fogalmát. Az «irodalmi»-t bátran elhagyhatjuk a «szó» elöl, mert tájejtésű és tájjelentésű szavak úgy sem lehetnek másformák, mint irodalmiak.

A tájszó egyik ismertető jeléül azt mondja a M. Ny. Szótára, hogy a «derék nyelvben szokatlan.» Én nem csak egyik, hanem egyedüli ismertető jeléül azt állapitottam meg, hogy milyen viszonyban van az irodalmi nyelvvel. Hogy a tájszók, «csak bizonyos vidékeken divatoznak» — a mint a M. Ny. Szótára írja — nem ismertető jele minden tájszónak, csak egy részüknek. De meg a tájszóra tökéletesen mindegy, hogy «bizonyos» vagy valamennyi táj használja-e: egyik esetben se lesz különös mivoltává. Azért a M. Ny. Szótára ilyetén való megkülönböztetése felesleges is. A tájszóra a fő dolog, hogy ne *rendesen* használja az irodalmi nyelv. De azért *használgathatja*. És ha különbséget akarunk tenni a tájszók közt — mint már említettem is — azt mondhatjuk, hogy a tájszók kétfélék: 1. azok, melyeket nem ismer az irodalmi nyelv, és ebbe a categóriába tartozó tájszók számbeli túlsúlyban vannak; ezek a tájszók tehát *ismeretlenek* az irodalmi nyelvre nézve; 2. azok, melyeket használgat, szokott velük élni az irodalmi nyelv, de mint ritkaságokkal, melyek azért *szokatlanok* ránézve. És a tájszóknak ez a megkülönböztetése jellemzése már mivoltuknak is, ha — és a tájszó mivoltának meghatározására nézve ebben is állapodtam meg — ha azt mondjuk, hogy: «*Tájszó: a nyelvjárások minden olyan szava, mely az irodalmi nyelvben ismeretlen vagy szokatlan*».

Természetes azért, hogy «tájszótár»-ban nincs helyük se tájejtésű, se tájjelentésű szavaknak. Ez utóbbiaknak legalább semmi esetben. A tájjelentésű szókat ha felvesszük is elvből «tájszótár»-ba, azért nem lesznek tájszókká. És ebben az esetben a «tájszótár» elnevezés se helyes egészben, de azért megtarthatjuk, mert tartalma nagyobb részét mindig tájszók képezik.

Másképép kell tennünk akkor, ha a tájszókról, tájejtésű és tájjelentésű szavakról, mint a nyelvre és a nyelvtudományra jelentős dolgokról beszélünk. Ilyenkor már helytelen «tájszók»-ról beszélni. És a mint a nyelvjárásokat együttvéve «népnyelv»-nek szoktuk nevezni, úgy a nyelvjárásokban használt valamennyi szót, melyeknek az irodalmi nyelvre nézve bármilyen sajátságuk van, «népszavak» nevezeten említhetjük. TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

SZÓGYÜJTEMÉNY A GOMA NYELVBŐL.

Schuver (Juan-Maria) afrikai utazó, ki különösen a Kék- és a Fehér-Nilus felső folyása környékein tett és tesz nevezetes kutatásokat, 1882 decz. 11-ről Khartumból keltezve egy maga készítette térképet és több rendbeli magasságméréseket küldvén Stone pasához, a kairói földrajzi társaság akkori elnökéhez, küldeményéhez egy szógyüjteményt is csatolt, melyet már pusztán különösségénél fogva is érdemesnek tartunk a «Phil. Közl.» olvasóinak bemutatni.

E szógyüjteményt Schuver a goma négerek nyelvéből szedte össze. A goma négerek, mint Schuver mondja, a léga-gallák tartományától éjszaknyugatra egy hosszan elnyúló s mély völgyektől szeldelt hegységben laknak. E gomák törzse nem nagy, de azért független életet él; eddig legalább tőszomszédjaik, a jóval számosabb és rendezettebb viszonyok közt élő gallák nem voltak képesek őket leigázni. Schuver azt hiszi, hogy a gomák őslakosok, kiket a gallák és a denkák ismételt támadásai szorítottak be mostani hegyes lakóhelyökre. Különben rokonságban látszanak lenni az úgy nevezett sángallákkal, vagyis azon négertörzsekkel, melyek a Kék-Nilus déli oldalán tanyáznak.

Schuver a szógyűjteményt franczia átírásban közli. Nem lesz talán mereven hiú munka, ha mi ezt az átírást ezennel magyar átírásúvá változtatjuk, úgy azonban, hogy zárójelben a franczia átírást is megtartjuk. Nem valószínű, hogy a franczia átírás tökéletes, így annak megmagyarosítása sem lehet hű képe az igazi goma szóhangoknak; ámde e közlésnek úgysem annyira a hű hangfestés, mint inkább egy távoli primitiv nyelv néhány adatának egyszerű bemutatása a főczélja.

Ime a szógyüjtemény:

Egy (ségo) *szégo.*
Kettő (zi'é) *zié.*
Három (touasàn) *tuaszán.*
Négy (bésen) *bészán.*
Öt (goumoud) *gumud.*
Hat (koupaséné) *kupaszéné.*
Hét (koupazi'é) *kupazié.*
Nyolcz (koupatouasàn) *kupatuaszán.*
Kilencz (koupabésén) *kupabészén.*
Tíz (kosia) *kosszia.*
Tizenegy (otaséné) *otaszéné.*
Tizenkettő (ot-zi'e) *ot-zie.*
Tizenhárom (otouauasàn) *otuaüaszán.*
Húsz (yésa sênde) *jésza-szénde.*
Száz (zis goumboud) *zisz-gumbud.*

Ló (gôndùl) *göndül.*
Ökör (émé) *émé.*
Tehén (imé-katoua) *imé-katua.*
Juh (bàghé) *bághé.*
Kecske (ni'à) *niá.*
Kutya (kànà) *káná.*
Elefánt (kou'al) *kual.*

Bival (kou'ás) *kuász.*
Zsiraff (Coq) *kok.*
Gazella (ni) *ni.*
Oroszlán (tichàr) *tisár.*
Leopárd (pâré) *páré.*
Hiéna (goumou) *gumu.*
Kakas (dòngül) *dóngül.*
Tyúk (honàhughá) *honáhüghá.*
Vaddisznó (ouap) *uap.*
Strucz (ou-out) *uut.*
Madár (bite) *bite.*
Gyöngytyúk (chinghé) *senghé.*
Hal (ou-as) *uasz.*
Majom (tini) *tini.*
Réz (souànghé) *szuánghé.*
Vas (pânsé) *pánszé.*
Erdő (zoàla) *zoála.*
Gyapot (douche) *dus.*
Fehér (azàzéré) *azázéré.*
Kék (azazuayé) *azazüajé.*
Vörös (azakàche) *azakás.*
Fekete (azazi) *azazi.*
Zöld (azàzoualé) *azázualé.*
Bambusz (tàngà) *tángá.*
Elefántcsont (chikouèl) *sikuél.*
Csont (chi) *si.*
Hamu (pékin) *péken.*
Hegység (pidil) *pidil.*
Hegyi patak (zoùl) *zúl.*
Patak (ikoui) *ikui.*
Fű (chouche) *sus.*
Fa (zoala) *zoala.*
Eső (sou) *szu.*
Szél (casse) *kassz.*
Durrah vagy kaffer köles (chiana) *siana.*
Kávé (carne) *karn.*
Dohány (tòmàc) *tómák.*
Czukornád (zènzenmoun) *zénzánmun* (= édes durrah).
Kukoricza (zemoun) *zemun.*
Hús (soum) *szum.*

Tej (basse) *bassz.*
Méz (tàu) *tán* : galla szó.
Bab (kouacha) *kuasa.*
Só (fache) *fas.*
Sör (choule) *sul.*
Kenyértészta (poche) *pos.*
Foghagyma (dogouchou) *dogusu.*
Tojás (zimpe) *zemp.*
Zézám [Sesamum] (ise) *isz.*
Ehető tök (pourne) *purn.*
Ház (zol) *zol.*
Lándsa (chine) *sin.*
Paizs (kep) *kep.*
Íj (chégé) *ségé.*
Nyil (picke) *pikk.*
Apa (bává) *bává.*
Anya (gouà) *guá.*
Fiú testvér (ouarengar) *uarangar.*
Fiú (bouonza) *buonza.*
Leány (douà) *duá.*
Asszony (kikiàtà) *kikiátá.*
Férfi (kikéri) *kikéri.*
Nap (kàlà) *kálá.*
Hold (ziàgou) *ziágu.*
Csillag (bizin) *bizen.*
Isten (oyéré) *ojéré.*
Tűz (ànt) *ánt.*
Ünnep (coupe) *kup.*
Szem (inzi) *enzi.*
Orr (chôse) *sósz.*
Víz (i) *i.*
Fül (zé) *zé.*
Haj (bákou) *báku.*
Szakáll (ponzó) *ponzó.*
Fog (chi) *si.*
Nyelv (fàghèle) *fágél.*
Vér (zàm) *zám.*
Kéz (bite) *bit.*
Máj (titò) *titó.*
Szív (fongaze) *fongáz.*
Férfi nemzőrész (zià) *ziá.*
Tök (doute) *dut.*

Női nemzőrész (pit) *pit.*
Láb (zòut) *zöüt.*
Szarv (coumbère) *kumbér.*
Fark (oumhou) *umhu.*
Pata (tiri) *tiri.*
Pipa (oudoumac) *udumak.*
Disznótök [cucurbita] (ougou) *ugu.*
Gyapotszövet (oyé) *oje.*
Bőr [nyers bőr] (sochoé) *szosoé.*
Üvegedény (zélé) *zélé.*
Bocskor (pac) *pak.*
Kicsiny (kiàbèncò) *kiábénkó.*
Nagy (mouné-kickar) *muné kikkar.*
Jó (nògò-nògò) *nógó-nógó.*
Rosz (pétélé-pétélé) *pétélé-pétélé.*
Távol (zouyé-roui) *zujé rui.*
Közel (kézinghé) *kézenghé.*
Gyors (taptàpghò) *taptápghó.*
Lassú (mitéghò) *mitéghó.*
Vizet akarok (nichàme tob i) *nisám tob i.*
Enni akarok (chàmé chàm pòche) *sámé sám pós.*
Hozzon tüzet! (ting ànt!) *ting ánt!*
Gyere ide! (gho yhó!) *gho jhó!*
Távozzál! (hhó yhó!) *hó jhó!*

Eddig a szógyüjtemény, melynek egyszerű és bizonyára nagyon tökéletlen bemutatásán túl természetesen nem mehetünk. Arra az igen érdekes jelenségre, melyet különösen a számneveknél a hatig, meg a hattól a tízig, úgy szintén a tizenegytől tovább láthatunk, valamint a *csont* és *fog* elnevezéseinek azonosságára is fölösleges volna külön figyelmeztetnünk az olvasót.

Közli: KIRÁLY PÁL.

Janus Pannonius sírverse.

Itt nyugszik Janus, ki legelső hozta magával
A Helikon szüzeit a Duna partjaira.
Ennyit hagyj vésnünk a gyász emlékre, kajánság!
Aljas irígységnek nincs helye síri kövön.

P. T. E.

Paulus Silentiariustól.

Anth. Pal. V, 230.

Doris elővesz a fürteiből egy aranyszínű szálat
S mint hadi foglyának megköti véle kezem'.
Én eleinte nagyot neveték, hogy játszva menekszem
A kedves Doris gyönge bilincseiből.
Ámde mikor nem bírta erőm, sóhajtani kezdék,
Mint a ki vaslánczczal van lenyügözve rabúl.
Mostanság is tart engem rabságban e hajszál.
Oh te hatalmas nő, oldjad el és szabadíts

P. T. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Vergleichende Syntax der indogermanischen Comparation insbesondere des Comparationscasus der indogermanischen Sprachen und sein Ersatz von *Hermann Ziemer*. Berlin. 1884. 282 lap, 5 márka.

Több izben volt már alkalmunk e lapokban foglalkodni az új-grammatikai iránynyal; a hatodik (1882-iki) évfolyam 634-ik s köv. lapjain («Az új-grammatikai irány és a psychologiai momentum» czimű értekezésünkben) adtuk többek között ezen iránynak rövid történetét és megneveztük a benne működő kiválóbb tudósokat s azoknak nevezetesebb munkáit. Ugyanott fölemlítettük azt is, hogy az ezen körbe tartozó kutatások a legújabb időkig majdnem kizárólagosan csak morphologiai (alaktani) kérdésekkel foglalkodtak, hogy alig található egy-két olyan munka, mely a nyelv mondatbeli jelenségeit veszi szemügyre. Ez utóbbiak közé tartozik *Ziemer*-nek «Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax» czimű könyve, melyet föntebb említett értekezésünkben megbeszéltünk.[1]) Jelen soraink élén megnevezett legújabb munkája szintén mondattani kérdéssel foglalkodik.

Kimondhatjuk minden habozás nélkül, hogy szerzőnk könyve az újgrammatikai szellemben írt, mondattani kérdéseket tárgyaló munkák között első helyen áll. Nem ad ugyan szigorúan systematikus egészet, de a főkérdést, hogy t. i. *mi az indogermán comparationalis casus természete*, oly nagy apparatussal (az indogermán nyelveken kívül az agglutináló nyelveket, köztük a magyart is tekintetbe veszi) és oly behatóan tárgyalja, hogy kutatásának eredménye kétségtelennek mondható. A comparationalis casus természetének lehetőleg beható megvizsgálása szempontjából figyelemmel kiséri ezen casusnak mindennemű helyettesítőjét és minden olyan kifejezést, melyben a hasonlítás fogalma rejlik. Innen van az, hogy könyve az imént említett főczél mellett az «indogermán comparatio összehasonlító syntaxisává» bővül. Hogy mily széles alapon épít, azt már a tartalomjegyzék is világosan mutatja.[2])

---

[1]) E könyv a mult évben második kiadásban jelent meg, melyben szerző értekezésünkről következőleg nyilatkozik: «Sehr lehrreich und zum mindesten zum Nachdenken anregend».

[2]) Einleitung. I. Capitel. 1. Das Wesen der Comparation. 2. Die Grundbedeutung der Gradationsformen. 3. Die zur näheren Bestimmung der Steigerung dienenden Quantitätsbegriffe. 4. Der Comparationscasus im Altindischen. *a)* Der Ablativ. *b)* Der Genitivus Comparationis (?). *c)* Der Locativ. *d)* Der Instrumentalis. II. Capitel. 1. Der griechische Comparationscasus. 2. Der lateinische Comparationscasus. 3. Der germanische Comparations-

Ezek után áttérünk a könyv gazdag tartalmának rövid ismertetésére.

A legtöbb nyelv azon dolog kifejezésére, mellyel valamit öszszehasonlítunk (az összehasonlítás «obiectumának» kifejezésére, mint azt Ziemer nevezi ; míg azt a dolgot, melyet valamivel összehasonlítunk, az összehasonlítás «subiectumának» mondja), többféle eszközzel rendelkezik, használhatja t. i. 1. egy vagy több nomennek *casusát* (a comparationalis casust), 2. a *praepositiót* a casussal, 3. a casust helyettesítő *postpositiót*, 4. a particulával bevezetett összehasonlító *mondatot* (1-ső l.). A comparationalis (vagyis az összehasonlítás obiectumát kifejező) casus természetére nézve a tudósok között még eddig semmiféle megállapodás se jött létre ; némelyek (mint pl. Reisig, Haase, söt Dræger is) *instrumentalis* (eszközt kifejező) casusnak tartják, míg Delbrück igen helyesen *separativus* (elválasztási viszonyt [Trennungsverhältniss], kiindulási pontot jelző) casusnak veszi (2—5. ll.). Delbrück nyomán indulva szerző a következő fejezetekben kimutatja : I. hogy az obiectum legrégibb és eredeti kifejezésének alapját az *elválasztás* fogalma képezi (a mi különösen a sanscritból világosan látható), II. hogy a többi nyelvekben is az elválasztás fogalmán alapszik az illető casus haszná-

---

casus. 4. Der slavische Comparationscasus. 5. Der celtische Comparationscasus. III. Capitel. *A)* Der Ersatz (Umschreibung) des Comparationscasus unter Beihülfe von Präpositionen. 1. Im Griechischen und Neugriechischen. 2. Im Hebräischen. 3. Im Lateinischen, Spät- und Mittellateinischen. 4. In den romanischen Sprachen. 5. In den germanischen Sprachen. 6. In den slavischen Sprachen. 7. Im Litauischen, Lettischen. 8. In den celtischen Sprachen. *B)* Der Ersatz des Comparationscasus mittels Postpositionen, Affixe und verwandter Formen. 1. Im Ungarischen. 2. Im Türkischen. 3. Im Abchasischen, Armenischen. 4. Im Dajakischen, Grönländischen, in der Zigeunersprache, im Koptischen. *C)* Der Ersatz des Comparationscasus unter Beihülfe von Adverbien und Conjunctionen. I. Unter Beihülfe separativer Partikeln. 1. Im Altindischen. 2. Im Griechischen (ἤ). 3. In der lateinischen und den romanischen Sprachen. 4. In den germanischen Sprachen. 5. In den slavischen Sprachen. 6. Im Litauischen, im Celtischen. II. Unter Beihülfe comparativer Partikeln. 1. Im Griechischen. 2. Im Lateinischen. 3. In den romanischen Sprachen. 4. In den germanischen Sprachen. 5. In den slavischen Sprachen. 6. Im Litauischen, Lettischen, Altpreussischen. 7. In den celtischen Sprachen. III. Unter Beihülfe separativ-comparativer Partikeln. 1. Im Neugriechischen. 2. Im Lateinischen. 3. In den romanischen Sprachen. 4. In den slavischen Sprachen. 5. Im Litauischen, Lettischen. IV. Capitel. *A)* Uebersicht über die Construction der Comparative. *B)* Schlussbetrachtung. Anmerkungen. Sach-, Wort- und Namensregister. Einzelne Abkürzungen. Berichtigungen und Nachträge.

lata, III. hogy az egyszerű casus (præpositiók, postpositiók és hasonlító particulák által való) helyettesítése a legkülömbfélébb nyelveknél is nagy mértékben befolyásoltatik ezen elválasztási fölfogás által, vagy legalább nem tér el attól nagyon még megváltozott fölfogás esetében sem, IV. hogy mind ez annál bizonyosabbá teszi azt a föltevést, hogy a görögök és rómaiak is hasonló fölfogásból indultak ki a hasonlítás obiectumának kifejezésénél. Megjegyzi szerző azt is, hogy nemcsak régibb nyelvekről újabbakra, hanem újabbakról régiebbekre is lehet következtetést vonni (6-ik l.).

Az összehasonlítás lényege az ősi fölfogás szerint abban áll, hogy az összehasonlító tárgy (az obiectum) az összehasonlítottal (a subiectummal) szemben, *helyileg elkülönítettnek* tekintetik, és a prædicatum az itéletet úgy mondja ki, hogy a subiectumnak adott tulajdonság azon elkülönítettség, távolság alapján határoztatik meg, melyben a subiectum azon tárgytól áll, melylyel összehasonlíttatik. A nyelv geniusa egy *kiinduló ponttól* kezdve számít, hogy itéletét kimondja. Ezen kiinduló pontnak, a honnan kezdve számítunk, kifejezője az indogermán nyelvekben *a honnan? casus, az ablativus* (és annak helyettesítői) (7-ik l.). Tehát pl. a madhvo madintaram = dulcius melle, λευκότερος χιόνος kifejezésekben az összehasonlított dolog «eltér, elüt» a méz-«től» íze által, a hó-«tól» színe által. E szerint az ablativus (és helyettesítői) az összehasonlításban azon kifejezések *analogiája* szerint áll, melyekben «valahonnan való jövésről, fölkelésről, távozásról, menekülésről, elűzésről, valamitől való távol tartásról, megfosztásról stb.» van szó (8—9. ll.). A mondottakból önként következik, hogy a «comparativus» elnevezés nem eléggé szerencsés és pontos, hanem hogy jobb a *praelativus, praestantivus* vagy akár a *separativus*-féle elnevezés, mert ha azt mondjuk, hogy «comparativus», akkor összetévesztjük az okot és okozatot, a mennyiben az összehasonlítás processusa a «külömbségből, ellentétből» indúl ki mint okból és csak úgy jut «az összehasonlítás» eredményéhez mint okozathoz. Világosan mutatják ezt a természeti népek hasonlító kifejezései (pl. a Baurok [Boliviában] így beszélnek: ez keveset tud, az sokat tud, azaz: ez kevesebbet tud mint az) (10-ik l.), valamint az a tény, hogy a tagadó szócska a legtöbb indogermán nyelv összehasonlításaiban előfordúl (11—12. ll.); és ez különösen az újabbkori nyelvekben csak «látszólagos pleonasmus», mely logikailag lehet ugyan helytelen, de psychologiailag teljesen jogosult (pl. Luthernél: ich will eben so edel sein als kein Jude) (13—15. ll.). Az összehasonlítás lényegére nézve tehát az mondható ki eredményképen, hogy abban, mint már a neve is és a görög συγκρίνειν, σύγκρισις mutatja, *épen úgy benn van a «Compositio*, synthesis» (összeállítás) *mint az «oppositio* (disiunctio, separatio vagy negatio)» *fogalma*, melyek látszólagos ellentétességük daczára

a legszorosabb összefüggésben vannak egymással. Az újabb nyelvekben inkább a compositió lép előtérbe, a régiekben a separatio vagy negatio. *Hogy azonban a separatio az erősebb fogalom*, azt már az is mutatja, hogy az újabb nyelvek composition alapuló összehasonlító kifejezéseibe is behatolt a negatio (l. Luthernek fentebb idézett mondatát). Az ilyféle per associationem idearum keletkezett kifejezések kettős természete azonban a psychologiai momentum alapján igen egyszerüen megmagyarázható (15—16. ll.). A természeti népek hasonlító kifejezése a lehetőleg legegyszerűbb, a mennyiben t. i. benne positio és negatio állíttatik egymással szembe: + a — b (l. a Baurok fentebb említett kifejezését); a műveltebb népek azomban nem elégedtek meg az összehasonlítás ezen egyszerű, analytikus kifejezésével, hanem az összehasonlítás kettős természetéhez képest a separatio kifejezésére a casus separativust (ablativust), a comparatio kifejezésére a fokozást alkották meg (16—17. ll.). Hogy miért képezett a nyelv épen csak három fokot, azt megokolni nem igen lehet (talán a szent hármas szám játssza itt is szerepét ?), de annyi bizonyosnak látszik, hogy kezdetben mind a három fok csak alapfoknak (positivusnak) vétetett külömböző syntaktikai összeköttetésben használva (17—18. ll.).

Az a kérdés, hogy mi ezen fokalakok alapjelentése, még nincs eldöntve, annyi azonban valószinű, hogy, mivel a térnek és időnek, szóval a quantitásnak fogalma minden népnél a lehetőleg legrégibb, azon suffixumok, melyek a közép és felső fokot jelölik, ilyféle fogalmakat jelölő gyökökből származhattak (19-ik l.). De ezen gyökökre nézve a legkülömbözőbb hypothesisek léteznek, melyek közül a Schereré a legfigyelemre méltóbb, kinek nézetében sok tudós osztozkodik. Szerinte t. i. a *-ma*, *-ta* felsőfoki suffixumokban a «nagyság» fogalma rejlik, oly módon, hogy a *-ma* («magnus») a növekvésnek, kiterjedésnek, nagyságnak és hatalomnak, a *-ta* («nyújtani») a kiterjedésnek és nagyságnak kifejezője; a középfoki suffixumok közül *-tara* a *tar* gyökkel («valami fölött, valamin túl elvonulni»), *-ra* az *ar* gyökkel («emelkedni») és *-jans* az *i* gyökkel («kiindulni valahonnan») állanak összefüggésben. Ha *-jans* suffixum alapját csakugyan az *i* gyök képezi, akkor ez új és igen erős bizonyíték az ablativus separativ természetére nézve (19—20. ll.). Ezen suffixumok, melyek eredetileg csak az ellentéteség szemléletéből származó térbeli viszonyok kifejezésére szolgáltak, később az analogia útján egyéb, nem térbeli viszonyok kifejezőivé lettek, szóval: a fokozási suffixumok eredetileg csak azt jelölik, hogy valamit más valamivel szemben valami térbeli vagy qualitativ, végre egy ettől függő qualitativ tulajdonság illet meg (21—24).

A fokozási alakok azomban sokszor elvesztették határozott jelentésüket, úgy hogy pl. a comparativusok vagy superlativusok a positi-

vusnak értelmével bírtak (pl. maior = magnus, πρεσβύτερος, mahattara = illustrissimus); szükség volt tehát olyan kifejezésekre, melyek a comparativusok és superlativusok értelmét megerősítsék. Valamint a fokozási suffixumok, úgy ezen értelem-erősítő szócskák is eredetileg térbeli és quantitativ viszonyok kifejezésére szolgáltak és azután átvitt értelemben qualitativ és ethikai fogalmak megjelölésére (pl. πολλῷ, μακρῷ; multo, longe; molto, tanto; de beaucoup stb.) (25—28. ll.).

Ennyit kissé bővebben a könyv általános részéről; a specialis részre nézve, melyben az indogermán nyelvek és egynehány agglutináló nyelv comparationalis kifejezései (a comparationalis casusok és azoknak helyettesítői) tárgyaltatnak részletesen, csak a főbb eredmények jelzésére szorítkozunk.

Az *ó-indiai* nyelvben a comparatio kifejezésére rendesen a honnan? casus, az *ablativus* szolgál, ritkábban a *genitivus comparationis*, *locativus* és *instrumentalis*. Mivel a sanskritban az ablativus a genitivussal alakjára nézve összeesik (kivéve az *a* tövű neveket, melyeknél a genitivus raga *sya)*, és különben is a genitivus az ablativussal értelmére, functiójára nézve is rokon, természetes, hogy az összehasonlításokban használt genitivus tulajdonképen ablativus; a külön alaku genitivusnak használata összehasonlításokban nem fordul elő, és ha elő fordulna, akkor mint az ablativus helyettesítője (ablativusi genitivus) az analogia útján volna magyarázandó. A locativus mint hol? casus nem igazi casus comparativus, csak laza összefüggésben áll a hasonlító melléknévvel és egészen azonos természetű azon postpositióval, mely a finnugor nyelvek összehasonlításában előfordul (pl. a magyar*-nál*, *-nél*) (37-ik l.).

Az instrumentalisnak (mely mindenek előtt «együttlétet» fejez ki mint sociativus vagy comitativus, és csak későbbi fejlődésében jelenti az «eszközt») mint szintén nem igazi casus comparativusnak hasonlításokban való használata kétféle kifejezésnek egymásra való hatásából magyarázandó. T. i. régi időben kétféle constructio volt lehetséges: az egyikben, hol csak hasonlítás volt kifejezve, instrumentalis állott, pl: «nicht gleich mit dem Fussstaube (instr.) Jemandes»; a másikban, hol magasabb fok volt kifejezve, abl. comp. állott, pl: «geringer von dem Fussstaube (abl.) Jemandes an gerechnet»; ezen két kifejezésnek egymásra való hatásából és egybeolvadásából lett azután: «geringer mit dem Fussstaube Jemandes (29—45. ll.).

A *görögben* a *genitivus comparationis* semmi egyéb, mint az ó-indiai ablativus helyettesítője és utóda [1]) (46—64. ll.); a *latin ablativus compa-*

[1]) Görög mondattanunkban (Eggenberger) az összehasonlító genitivust Delbrück szerint mi is régi ablativust helyettesítő, separativ természetű eredethatározónak vesszük.

rationis teljesen azonos az ó-indiai abl. comparationis-szal (64—73. ll.); a *germán dativus comparationis* a régi ablativus helyettesítője, de nem az abl. instrumentalisé (mint J. Grimm akarja), hanem az uralkodó indogermán fölfogás szerint az abl. separativusé (73—79. ll.); a *szláv* nyelvekben az összehasonlítás casusa épen úgy mint a görögben csak a *genitivus*, mely ez utóbbival egészen egy természetű (79—89. ll.); a *celta* nyelvek összehasonlító casusa a latinnal azonos *ablativus*, melyet azomban, mivel alakra nézve legtöbbnyire összeesik a dativussal, épen úgy mint a germán nyelvekben, kevés kivétellel az abl. separativus természetével bíró *dativus* helyettesít (89—90. ll.)

Ámbár hogy a román nyelvek az anya (latin) nyelvvel szemben több olyan eltérést mutatnak, melyeknek még eddig nem sikerült magyarázatot adni (200—208. ll.), és jóllehet nem tagadható, hogy az összehasonlítási eljárásnak fölfogásában idők folytán változás állván be később az összehasonlításnak természete is többszörösen megváltozott (249-ik l.): a comparationalis casusnak az indogermán nyelvekben præpositiókkal, adverbiumokkal és coniunctiókkal, az agglutinálókban postpositiókkal és affixumokkal való helyettesítései mind arról tanuskodnak, hogy az összehasonlítás természete általában véve minden nyelvben első sorban *separativ* (91—251. ll.).

Ime szerző könyvének vázlatos tartalma, mely nemcsak egészében hanem részleteiben is igen tanulságos. Szerző pl. az abl. mensuræ-t is abl. comparativus-nak tartja (67-ik l.), és az abl. limitationis-t abl. instrumenti-nek (69-ik l.); igen helyesen kel ki azon eljárás ellen, hogy a nyelvészek fordítás útján valamely nyelvbe idegen nyelv sajátságait magyarázzák bele (62-ik l.), valamint a kifejezések pongyolasága ellen (64-ik l.).

De egynehány kifogásolni valót is vettünk észre szerző könyvében. Az összehasonlító tárgynak obiectum-ként és az összehasonlítottnak subiectum-ként való elnevezését (1-ső l.) nemcsak hogy nem sikerültnek, de értelemzavarónak is tartjuk, épen úgy mint azt, a mit a szerző a 64-ik lapon Wölfflin-nél kifogásol. A localisticus casustheoriáról nagyon is kicsinylőleg nyilatkozik (53-ik l.); szerzővel szemben csak Hübschmann-ra akarunk hivatkozni («Zur Casuslehre» czímű munkájára, különösen annak 93-ik lapjára), ki ámbár hogy nem localista, a localisticus casustheoria fontosságát mégis elismeri. A «plus annum»-féle kifejezésben az accusativust szerzőtől eltérőleg (67-ik l.) attractio útján magyarázom (Egyet. Phil. Közl., VI, 1882, 640-ik l.). Hogy miért áll a görögben a hasonlítás kifejezésére præpositio «accusativussal» (96. l.), azt szerző nem magyarázza. A magyar «mint» nem tekinthető separativ particulának (l. a 131. l. jegyzetét); a «-nál -nél» nem szolgálhat a honnan? fogalom kifejezésére (133—134. ll.); e helyett: «jobb valami mint

semmi,» mondhatjuk így is: «jobb valami semminél». A mit a 139-ik lapon az adverbiumokról és coniunctiókról mond, az nem eléggé világos előttünk.

Szerző könyvére vonatkozó itéletünket abban foglaljuk össze, hogy az valamint az általa tárgyalt főkérdésre nézve, úgy a szerző nagy nyelvismereténél fogva részleteiben is igen tanulságos, és hogy az új-grammatikai szellemben írt munkák legjelesbjei között foglal helyet.

Dr. Pecz Vilmos.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

5. Kondor József, Bolyai Farkas «Pausanias»-a és Katona József «Bánk Bán»-ja. (Csurgói ev. ref. gymnasium.)

A magyar irodalomtörténetnek eredeti és érdekes alakjai közzé tartozik Bolyai Farkas, Marosvásárhelynek különködő tanára, ideális gondolkozású férfia, e nagyhírű számtudós és ma napság jó részt elfeledt költő, a kinek emlékét akarja egy hosszabb tanulmányban megújítani Kondor József.

Bolyai úgyis, mint ember, úgy is, mint író, valóban méltó a tanulmányra, de Kondor aligha jár jó úton, midőn a tüzetesebb kutatást mellőzve, Bolyai életét és jellemét mélyebben nem vizsgálva, a korba bele nem hatolva, könnyen szerezhető irodalomtörténeti adatokkal, az író műveinek felszines, leginkább tartalmi ismertetésével, és mi eredményre sem vezető egybehasonlításokkal akarja feladatát megoldani.

Elmondja, hogy e század elején a szinügy Erdélyben sokkal többre birt vergődni, mint az anyaországban. Döbrentei a maga *Erdélyi Muzeum*ával megnyerte néhány hazafias főúr érdeklődését, a kik állandó játékszín teremtésén fáradoztak és a kik ezer váltó-forintnyi jutalmat tűztek ki oly történelmi tárgyú tragédiára, mellyel a Kolozsvári új színházat meg lehessen nyitni. E pályázaton vett részt Katona a maga Bánk Bánjával és itt versenyzett Bolyai is három színművel, Pausaniassal, Mahomettel és Kemény Simonnal, melyeket a pályázat eldőltét be sem várva, még más kettővel megtoldva, névtelenűl adott ki Szebenben 1817 ben.

Neve elhallgatására nem puszta különködés vezette; Bolyai ez idétt már meglett koru, magábavonuló ember volt, a ki nem igen tartotta egy *matheseos professor*hoz illőnek a költészet könnyed mezején virágokat szaggatni. Előszavában és könyve végéhez fűzött jegyzésében ugyancsak lelkére köti ismerőseinek, el ne árulják kilétét, sőt a világ

félrevezetésére, magát is az előfizetők (ezek külömben az erdélyi főrendek és értelmiség színe javából telnek ki) sorába iktatja.

Valószínű, hogy ha műveit maga többre nézte volna, mégis saját nevével jelenik meg az irodalomban, de Bolyai költői munkásságát inkább köteles adónak tekintette, melyen, mint a szerelem adóján, jobb mentől előbb túlesni, hogy az ember annál hamarább és annál könnyebben megfelelhessen az élet nehéz kötelességeinek.

Bolyai a lerovott adóért hamar elfogadta a költészettől a *quietanciát*, nem azért, mert mint Kondor hiszi, kritika és közönség kevés buzdításban részesíté, hanem mert korán belátta, hogy a kit «a *Pegazus nem ragad*, az ne *másszék a Pindusra*». (Bolyai szavai.)

Munkái külömben sem a költői ihlet szülöttei; egy derék hazafi érzéseit, egy nemes szív humanus elveit, s egy minden magasztosért hevülő lélek ábrándos eszméit akarta e drámákban lerakni és honfitársaival közleni. Ez érzések, elvek és eszmék színdarabjaiban a legérdekesebbek és előtte is a legfontosabbak, mert kifejezésökre legtöbb tért és erőt fordít. A cselekvény menetét minduntalan megakasztja áradozás az emberi nem nagyrahivatottságáról, merengés az ember szenvedéseiről, erények magasztalása, bűnök korholása. E szónoki részek különösen Mahometjében ölik el a cselekvényt és merítik el a hősöket, a kik a nagy szavak és eget ostromló kifejezések dagályából sehogy sem tudnak kivergődni. Tagadhatatlan azonban, hogy sok szép eszme és költői gondolat kavarog e szónoki árban.

Bolyai a XVIII. század filozofusainak szellemét szívta magába; innen a hő lelkesedés a forradalmi nagy eszmékért, a Rousseau-féle utópiákért. Világbékéről, oly időről ábrándozik, a melyben az állami és társadalmi életnek a szeretet lesz a központja, éppen mint a nap a naprendszernek. Bolyai lelkében Pausanias is a XVIII. század eszméiért küzd; a szabadság, egyenlőség elve a rabszolga helóták felszabadítására ösztönzi, a testvériség érzését követve a persa és görög nép között dühöngő gyűlölet-tengert az általános szeretet napjával akarja kiszárasztani.

De nem ily rövid ismertetés körébe való Bolyai érzéseinek és eszméinek bővebb tárgyalása. Ez csak figyelmeztetés akar lenni a szerzőnek, hogy mennyivel helyesebben járt volna el, ha e színművekben Bolyai gondolatait és eszméit kutatja, és úgy alkotja meg mint írónak és mint embernek jellemképét, ha Bolyainak Kisfaludyra [1]) való hatását is kimutatja, s nem veszteget annyi tért és időt a *Pausanias* czímű tragédiának száraz kivonatára és *Bánk-bán*-nal való egybevetésére.

---

[1]) Tudjuk, hogy Kisfaludy Irénejének és Kemény Simonának eredetét Mahometben és a Bólyai-féle Kemény Simonban kell keresnünk.

A szerző közben-közben a drámáról sok általános megjegyzést tesz, s többnyire féligazságot mond el. Ezeket nem mondhatnám helyteleneknek, csak oly naiv módon ne állana elő velök a szerző. Igy: *A valódi költői próza jobb ugyan költőietlen kötött verselésnél, de az esztheticai szempont a mértékes formát ajánlja és pedig kizárólag az ötös és hatodfeles jámbust; mert — Névy László szerint — a jámbus emelkedő menetével a küzdés, cselekvés rajzolására legalkalmasabb. Az ötös jámbus tompán, a hatodfeles csengőn esvén, kellemes erővel adják vissza a lágyságot*, stb.

Nagyon óhajtanám, hogy a szerző folytassa Bolyairól szóló tanulmányát, de mélyebbre ható kutatással, magvasabb tartalommal.

KARDOS ALBERT.

6. **Hunyadi János Kačić András könyvében.** Irta *Radics György.* A zombori állami főgymnasium értesítvénye. 1883. 1—14 l.

A nemzeti létünkért vívott harczok kimagasló alakjának, Hunyadi Jánosnak hőstetteit a történelmen kivűl megörökítette a költészet is és költőink közül Nagybánkai Mátyástól kezdve Arany Jánosig többen gazdagították egy-egy levéllel a kereszténység nagy bajnokának babérkoszorúját. De nemcsak a magyar nemzet adózik neki hálájával, ő a déli szláv népek szabadságáért is küzdött s ezért ezen népek is hirdették dicsőségét. A dalos természettel kiválóan megáldott szláv nép számos dalában magasztalta Hunyadi Jánost, vagy, a mint ők nevezték, Szibinyáni (azaz szebeni) Jankót s műköltőik egyike-másika is megemlékezik győzelmeiről.

Radics értekezésében egy ily déli szláv költőnek Kačić Andrásnak Hunyadiról szóló dalait ismerteti. Kačić 1690-ben született Brisztben Dalmátiában. Mint a Ferencz-rend tagja Budára került s ott végezte theologiai és philosophiai tanulmányait, majd Boszniában és Herczegovinában működött mint a pápa küldötte, folyton gyüjtögetve történeti és költői hagyományokat. Kačić egyik művébe («Razgovor ugodni naroda slovinskoga») 5 dalt szőtt be, melyek Hunyadi János életének egy-egy eseményét tárgyalják. E dalok közül négy Kačić saját szerzeménye, az ötödiket a nép ajkáról leste el.

Az első (628 sorból álló) dalban azon harczokat énekli meg, melyeket Hunyadi az 1442- és 1443. években vívott a törökkel. A második (152 sornyi) dal a szerencsétlen kimenetelű rigómezei ütközetet tárgyalja, a harmadik (96 sor) elbeszéli, hogyan vitt Hunyadi segítséget Brankovicsnak Szerbiába. A negyedik dal (322 sor) Belgrád ostromlásáról és Hunyadinak s Kapisztránnak a törökön aratott győzelméről szól. Az ötödik dal (113 sor) nem Kačićtól való, hanem népies eredetű és egészen meseszerű; a dalmaták, bosnyákok és egyéb szláv népek széltében dalolják. E dal a harczmezőről a családi körbe vezet bennünket.

Hunyadi feleséget keres, Temesvárt kedvére való lányt talál, a szép Ágnest, a kit el is jegyez magának. Rövid idő múlva ipja meghívja, hogy jöjjön el jegyeséért. Jankó el is megy, öccse Székely rosszat sejtve, titokban követi. A nászapa három feladatot tűz ki Jankónak s ezek teljesítésétől teszi függővé életét: egy kopja hegyéről almát kell lelőnie, 9 lovat átugornia és 9 leány közül kedvesére ismernie. Székely kimenti a bajból, megállja mind a három próbát és Hunyadi elnyeri Ágnest. — Kačić ezeken kivűl még egy-két dalban tesz említést Hunyadiról, de ezekben csak csekély szerepet juttat neki.

Radics a négy első dalt, a melyeknek tárgyait Kačić történeti forrásokból, főleg a ferenczrendiek sagredi krónikájából, merítette, bő kivonatban ismerteti, az ötödiknek, a népdalnak, hű fordítását adja. Kivánatos lett volna kimutatni, vajjon Kačić dalai eltérnek-e és ha igen, mennyiben térnek el az alapúl szolgáló történeti forrásoktól. A dalok æsthetikai méltatását sem adja; külömben lehet, hogy nem is érdemesek behatóbb tárgyalásra, mert az értekező egy helyen (4. l.) azt mondja, hogy Kačić «nem valami költőileg» énekelte meg tárgyát. Az anyag, melyet Radics e dolgozatában összeállít, aligha bír történeti vagy irodalomtörténeti értékkel, de mindenesetre érdekes tudnunk, hogy Hunyadinkat idegen népek ép oly nemes jellemű vitéznek tekintették mint mi (mert Kačić jellemzése egyezik a magyar történetirók felfogásával) és hogy hősünket idegen költők is megénekelték.

Végűl talán nem érdektelen egyezés az, hogy a Hunyadiról szóló népdal egy helye (11. l.) a német Tell-monda motivumára emlékeztet. E hely így hangzik:

> «Almát hoznak kopjára feltűzve;
> Ipja így kezd Jankóhoz beszélni:
> Lődd le Jankó kopjáról az almát,
> Mert ha te azt mostan meg nem tészed
> Nem mégy innen, nem viszed el fődet
> S lakodba te nem viszed el lányom».

Jankó majdnem kétségbe esik, de öccse Székely meghallotta e szókat és így szól bátyjához:

> «Mit se rettegj, Szibinyanin Jankó,
> Lenyilazom kopjáról az almát. —
> És csakhamar jó lovára ugrott,
> Neki vágtat, mint a szürke sólyom,
> Lenyilazza kopjáról az almát,
> És kimenti Jankót a nagy bajból».

PETZ GEDEON.

7. **Temetési szertartások a rómaiaknál.** Prologus: Miért tanítjuk az antik nyelveket a gymnasiumban? Irta Hám József. (Nagy-kanizsai k. r. főgymnasium).

Az összetákolt, értéktelen értekezések elrettentő példája. Tulajdonképen nem méltó az elolvasásra, még kevésbbé a birálatra. Csak is azért vesztegetjük rá a szót, hogy kifejezzük ily silányságoknak iskolai értesítőkben való közzététele ellen tiltakozásunkat s felszólítsuk az igazgatóságokat és tanártestületeket, legyenek résen, hogy ily minden irodalmi és tudományos színvonalon alul álló dolgozatok az egész intézetet ne kompromittálják.

Hám József úrnak oly fogalmai vannak egy tudományos értekezés mibenlétéről, hogy forrásai rövid katalogusában nem restelli Lübker Reallexikonát és Hindy Régiségtanát is fölemlíteni. A temetési szertartások leírásában nincs semmi eredeti, az ő idétlen megjegyzésein, párhuzamain és páratlan stilusán kívül. De annál eredetibb a prologus, a temetési szertartások e tragédiájának már eleve ἔλεον és φόβον-keltő prologusa. A temetési szertartások leírásához természetesen legméltóbb bevezetés annak a bebizonyítása, hogy a klassikus tanúlmányok életre valók. Hogyne? mikor «a ki csak nagyon csekély figyelmet fordított igénytelen kis dolgozatunk elolvasására, kénytelen bevallani, hogy a pogány rómaiak temetése majd minden pontjában találkozik a keresztény magyar temetésével». (30. l.) Ennek kimutatása tehát a szerző czélja s e kimutatásban oly buzgó, hogy a kereszténységnek a túlvilágról táplált hitét is a közösség bizonyítékáúl emlegeti — kegyesrendi létére. De lássuk, mily okokkal támogatja a klassikusoknak ő nála nélkül roskadozó tanúlmányát. «Irodalmunk *epigonjai* (!) közül egy Zrinyi Miklós a XVII. századból Homeros és Vergilius tanúlmányozása után állhatott csak elő .... váratlanúl .... minden előzők nélkül. Virág Benedeket... Horatius *nemzette.*» — Második ok, hogy a technikus a latin és görög nyelv ismerete nélkül nem értheti meg a műszavakat. (Erre kell tehát vesztegetnünk a classicismust?) «A recipe hivatalos nyelve eddig a latin volt és valószínű, hogy az is marad; ezt az orvos írja, a gyógyszerész elolvassa; de nem elég csak elolvasnia, hanem értenie is kell.» (Minő fölfedezés!) «Mindezekre azt mondhatná valaki» hogy a szaktanár enthusiasmusának kifolyásai. Részben igen, de nem egészen. Férfiak, a tudomány pantheonába bevett férfiak állanak *hátunk mögött*, kik velünk egy értelemben nyilatkoznak.» — «Szepesi Imre... egészen velünk egyértelműleg nyilatkozik .... Egy német régiségtan pl. (melyik?) teljesen a mi álláspontunkon áll.» — Aztán ha latinul tudunk, franczíáúl is könnyebben megtanúlunk. Mert «nézd meg az anyját, úgy vedd el a lányát» — s a franczia leánya a latinnak. «A latin

nyelvnek van genusa, van a francziának is; kevesebbel beéri ugyan, mint amaz, de még is van ennek is.» Ezredéves múltunkból legalább is 700 évet a latin nyelv használata *tölt ki* stb. stb. Következik a halotti szertartások bőjti prédikácziója, melylyel nem kevesebbet akar elérni, mint hogy hazánk serdülő reményei lelkesedéssel nyúljanak annak elolvasásához s lángra gyúljanak tőle. Nem akarom naiv és korlátolt megjegyzéseit ismételni, melyeknek hig levében összetákolt anyagát fölereszti. Csak egy pár dolgot érintek. A szerző, ki hazánk reményeinek a classikusok tanulását prédikálja, maga se tud latinúl. Ezt bizonyítja a 14.-ik lapon levő Ovidiusból vett idézet és annak jegyzetbeli fordítása.

Non let*h*um timeo; genus est miserabile let*h*i? (hol találta ezt a sort kérdőjellel?) S ezt így fordítja: «Nem rettegek a haláltól; *van-e borzasztó neme a halálnak?*» Dehogy! nem a haláltól félek; a halál e neme a borzasztó — t. i. a vizbefulás. Még jobban tönkre fordította Ovidius sirversét, melyet így czitál:

Ingenio perii *naso* poeta meo,

és így fordít: «letüntem mint költő tehetségemmel *és orrommal.*» (Spectatum admissi risum teneatis!?) Hol találta ezt a *naso* t kis kezdőbetűvel? hisz az Naso, a költő neve! («Én Naso költő véget értem elmémmel együtt.») Most már értem, miért mondja a szerző a 10. lapon, «hogy ő bizonyos antipathiával nyúl a fordításokhoz; mert a fordítók néha éppen azt ejtik el, a mi az eredetinek essentiáját képezi.» A ki let*h*um-ot ír, a ki így fordít latinból, annál már az ilyen se sajtóhiba: P*y*ndaros (12. l.) Styg*ia* mocsár (13. l.); az olyanokat is könnyen állíthat, hogy Lucretius a görögöktől függetlenűl, önállólag alkotta philosophiai rendszerét; hogy a gymnasium encyclopædicus természetű stb. stb.

Azonban mindezt felűlmúlja a szerző nyakatekert stilusa. Ime egy csipet: «Boldog, ha ez az intentio s *nem a hitvány anyagi érdek*, melyet rationabilis embernek nem szabad ugyan számításon kívül hagynia (noha hitvány!!), mert hiszen testből és lélekből állunk s csak amannak viruló ereje, épsége őrzi meg a lélek vidorságát, a «mens sana in corpore sano» közmondás szerint, de czélnak még sem kell tekintenünk, *vezérli őt a pályaválasztásban*». — Culminál a szerző naivsága, midőn a túlvilági élet hitéről így kezd beszélni: «Hogy teljes legyen értekezésünk e nem érdektelen tárgy fölött» ....

Az ifjúságot és ép érzékű közönséget csak elriasztani lehet ily dolgozattal a klassikusoktól. Ha Hám József úrnak ez a czélja: folytassa. A ki ez értekezést elolvassa, látni fogja, hogy Hám József úr és a philologia nem egymásnak termettek.

Dr. Csengeri János.

VEGYESEK.

— **Párhuzamos idézetek.** Hom. Odyss. III. 214—215. v.

Εἰπέ μοι ἠὲ ἑκὼν ὑποδάμνασαι, ἤ σέγε λαοὶ
ἐχθαίρουσ' ἀνὰ δῆμον, ἐπισπόμενοι θεοῦ ὀμφῇ.

Közmondás: Nép szava isten szava. V. ö. Vox populi vox dei.

Plut. De educatione liberorum 4. σταγόνες ὕδατος πέτρας καλαίνουσι.

Choerilos [L. Hesiodosnak Lehrs-féle kiadását (Paris, 1840. Didot.) «Fragmente des Choerilos», pag. 26.):

Πέτρην κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος (ἐνδελεχείῃ).

Ovid. epist. ex Pont. IV. 10. 5. *Gutta cavat lapidem*, consumitur annulus usu.

Lucret. de rer. nat. lib. IV, a végén:

Nonne vides etiam guttas in saxa cadentis
Humoris longo in spatio pertundere saxa?

Tibull. I, 4, 18. Longa dies molli saxa peredit aqua.

Közmondás: Sok csepp lyukat ver a kövön.

Aristoph. Ploutos. 1151. v. Πατρὶς γάρ ἐστι πᾶσ', ἵν' ἂν πράττῃ τις εὖ.

Euripid. («Fragmenta incerta» XIX. ed. Dind. a «Poetæ scenici» I. kiad.): Ἅπασα δὲ χθὼν ἀνδρὶ γενναίῳ πατρίς.

Egy görög gnóma (L. Brunck. Poet. gnom. p. 321. ed. Schæffer) így hangzik: Τῷ γὰρ καλῶς πράσσοντι πᾶσα γῆ πατρίς.

Pacuvius (L. Cic. Tusc. 5, 37.): Patria est, ubicunque est bene.

Közmondás: Hazája embernek, hol jól vagyon dolga.

Verg. Aen. IV. 412. v. Improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis.

Kisfaludy S. Himfy-dalok 60: Gonosz Amor! mire kényted
A halandó szíveket!

Verg. Aen. IV. 4—5. v.

. . . . . . Haeret infixi pectore vultus.
Verbaque: nec placidam membris dat cura quietem.

Kisfaludy S. Himfy-dalok 72-ikében:

Szivemnek mély fenekébe
Lévén képe szakasztva,

És agyamnak velejébe
Édes neve olvasztva,
Lehetetlen rá verődnöm
Egy kis nyugodalomra.

Verg. Aen. IV. 68. s köv. v.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens: *qualis coniecta cerva sagitta,*
. . . .
. . . . . illa fuga silvas saltusque peragrat
. . . . . hæret lateri letalis arundo.

Kisfaludy S. A «Kesergő Szerelem» 7-ik dala:
Mint a szarvas, kit megére
A vadásznak fegyvere
Fut, de későn, foly már vére,
Vérzik tőle a cserje:
Úgy futok én a pár szemtől
A seb mellem baljában;

Ázik a föld keservemtől
Lábam minden nyomában
De hajh! mennél tovább érek,
Annál jobban gyűl a méreg,
S beljebb rögzik szivembe
Futok hajh! de vesztembe.

Plaut. Trin. 5, 2, 30. Tunica pallio propior est.
Közmondás: Közelebb az ing, mint a suba.

Plaut. Curc. 4, 2, 24. Reperire rimam.
A magyar: «Rést találni», melyen el lehet szökni.

Plaut. Curc. 1, 1, 55. Qui nucleum esse vult, frangat nucem.
Közmondás: Törd meg a diót, ha a belét meg akarod enni.

Plaut. Curc. 1, 1, 53. Flamma fumo est proxima.
Közmondás: Közel a füst a lánghoz.

Plaut. Poen. 3, 5, 31. Lupo agnum eripere postulat.
Közmondás: Nehéz a bárányt a farkas szájából kivonni.

Plaut. Men. 2, 1, 22. Nodum in scirpo quærit.
Közmondás: Kákán csomót keres.

Plaut. Mil. 2, 5, 67. Plus oportet scire servum, quam loqui.
Közmondás: Szolga sokat halljon, de keveset valljon.

Plaut. Pseud. 1, 1, 100. Imbrem in cribrum gerit.
Közmondás: Rostával méri a vizet.

Tibull. Iam mala finissem letho: sed credula vitam
Spes fovet, et melius cras fore semper ait.
Kisfaludy S. Himfy-dalok 45-ikében:
De biztat egy remény mindég
Hogy bal sorsom megfordul még;
S hogy nekem a jövendő
Még rózsákat termendő.

Horat. Ep. 1, 18, 84. Tum tua res agitur, paries cum proximus ardet.
Közmondás: Te is félj, mikor a szomszéd háza ég.

Horat. Ars p. 139. Parturiunt montes nascetur ridiculus mus.
Közmondás: Vajudik a hegy, egeret szül. (L. Erdélyi J. Válogatott Magy. Közm. II. kiad. 97. l.)

Ovid. Ars a. I, 349. Fertilior seges est alienis semper in agris.
Közmondás: Gazdagabb a szomszéd vetése.

Ovid. Ars. a. I, 350. Vicinum pecus grandius uber habet.
Közmondás: Szomszéd tehene nagyobb tőgyet hord.

Propert. Huic misero fatum dura puella fuit.
Kisfaludy S. Himfy-dalok 46-ikában:
Egy leánynak keménysége
Miatt leve ennek vége.

Dr. Krausz Jakab.

KÖNYVÉSZET.

Finály H. A latin nyelv szótára. V. és VI. füzet: dolatio — im — probus. Budapest 1883. Franklin t. I L n. 8.-r. 641—690 hasáb. Füzetje 80 kr.

Hellen remekirók magyar forditásban. 17-ik kötet. *Herodos. Görögből ford. dr. Télfi Iván.* 2-ik füzet. Budapest, év nélkül. Lampel. (16-r. 97—192 l.) 40 kr.

Vámbéry A. A csuvasokról. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 5. sz.) Budapest, 1883. Akadémia, (8.-r. 50 l) 30 kr.

Theisz Gy. Rendszeres franczia nyelvtan a reálisk. felsőbb oszt. szám. és magán használatra. A legujabb tanterv értelmében kivált Mager franczia és Simonyi magyar nyelvtana nyomán. Budapest, 1884. Franklin t. (N. 8-r. XX, 389 l.) 2 frt 80 kr.

Tomor F. és dr. *Váradi A.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és ministeri utasítás értelmében 3-ik kiadás. Budapest, 1884. Lampel R. (N. 8-r. X, 200 l.) 90 kr. — Ugyanaz a II. oszt. számára. 2-ik kiad. Budapest, 1884. Lampel R.(N. 8-r. IV, 217 l.) 1 frt. — Ugyanaz a III. oszt. számára. 2-ik kiad. Budapest, 1884. Lampel R. (N. 8-r. VIII, 244 l.) 1 frt 20 kr.

Veress J. Latin-magyar és magyar-latin kézi szótár. Középtanodák számára. Budapest, 1883. Lampel R. (N. 8-r. V, 299 és IV, 284 l.) 4 frt.

Virányi Ignácz. Módszeres német nyelvtan középiskolák számára. Kecskemét, 1883. Gallia, (8-r. 142 II, l.) 80 kr.

Wagner L., Dr. Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. Festschrift. Pressburg—Leipzig, 1883. Stampfel. (N. 8-r. 32 l.) 50 kr.

Latin és görög classicusok fordítása és magyarázata. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid J.). Pozsony é. n. (1883) 16. Egy-egy füzet 30 kr. — 13. 15. Sallustius. Jugurtha. Ford. és magy. Krajnyák E. 3. és 4. füz. (52. fej.-től—végig.) — 14. Cicero. Qu. Ligarius és M. Marcellus mellett mondott beszédei. Fordította és magy. dr. Boross Gábor. — 17. Horatius ódái és epodosai. Ford. és magy. Dávid J. II. füz.

Tölgyi Gy. Franczia nyelvtan. A legújabb tanterv szerint. I. rész· 2-ik jav. kiadás. A reáliskolák II. osztálya számára. Budapest, Zipser és König. 1884. (8-r. 114 l.) 70 kr.

Vermes J. Zerinvári Zrinyi Miklós. (Magyar Helikon. 15. füz.) (8-r.) 20 kr.

Travnicsek H. Euripides ethikája. (Lőcsei r. kath. főgymn.) 35 l.

Vajda E. — Dr. Bergmann Fr. Vilmos új alliteratiói elméletének magyarázata, alkalmazása és jelentősége, a magyar és ó-germán nyelvek költészetében. (Székely-Udvarhelyi főreálisk.) 34 l.

Erlauer Spiele. Sechs altdeutsche Mysterien nach einer Handschrift des XV. Jahrhunderts zum ersten Male herausgegeben und erläutert von K. Ferd. Kummer. Wien, 1882. LXI és 199 l. — A kézirat, mely e hat egyházi játékot tartalmazza, az egri érseki könyvtár birtoka. Nem tudni, honnan és mikor került oda. A játékok: I. Ludus in cunabulis Christi. II. Ludus trium magorum. III. Visitatio sepulchri in nocte resurrectionis. IV. Ludus Mariae Magdalenae in gaudio. V. Ludus Iudaeorum circa sepulchrum Domini. VI. Marienklage. — A kézirat nyelve a bajor dialectus, bizonyára a játékok maguk is bajor területen keletkeztek. Némely czélzások alapján Kummer azt hiszi, hogy hazájok Gmünd karinthiai város, a Lieser-völgyben, északra a régi híres millstadti kolostortól. E vélemény

helyessége mellett szól azon körülmény is, hogy az egri játékok főleg tiroliakhoz (innsbrucki, brixeni, halli és sterzingi) mysteriumokhoz hasonlítanak legjobban. — A bevezetés tárgyalja a kéziratot és a játékok nyelvét, melynek teljes grammatikáját állítja össze a szerző. Azután összehasonlítja Kummer az egyes mysteriumokat más hasonló darabokkal, melyekben a szent történet ugyanazon részlete van feldolgozva. A játékokhoz csatolt szótár oly olvasók számára készült, kik a régibb német nyelvvel nem foglalkoztak. — Érdekes és a német egyházi dráma történetére nézve értékes munka.

Fabri J., De Mithrae dei Solis invicti apud Romanos cultus. Götting., 1883, 122 l.

Franck Joh., Mittelniederländische Grammatik nebst Lesestücken und Glossar. Leipzig, 1883. 7 mka. — Igen jó könyv; tárgya: Holland nyelve a XII. századtól a reformátióig.

Grein Ch. W. M., Kleines angelsächsisches Wörterbuch. Nach Grein's Sprachschatz bearbeitet von F. Groschopp, Cassel, 1883. 5 mka. — Kivonat Grein nagy angolszász szótárából. Igen hasznos könyv.

Harder F., Werden und Wandern unserer Wörter. Etymologische Plaudereien. Leipzig 1883, 3 mka. — Tudományos értékkel nem biró népszerű fecsegés, de általában nem rossz.

Henkel Herm., Das Goethe'sche Gleichniss (Sechauseni gymnasiumi értesítő, 1883). p. 8—13: *Shakespeare's Gleichnisse.*

Horatius. — Les Épitres, expliquées littéralement, traduites en français et annotées par E. Taillefert. Paris, 1883, 263 l. 2 frcs.

Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie. Vierter Jahrgang: 1882. Zweite Abtheilung. Leipzig, 1883. Az egész kötet 315 lap. — Igen jó bibliographia, rövid, de többnyire teljesen tájékoztató ismertetésekkel s bírálatokkal.

Josephus Flavius, Jüdische Alterthümer, übersetzt von Fr. Kaulen, 2. Aufl., Köln, 1883, X és 696 l., 9 mk.

Kluge Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Strassburg, 1883. Lex. 8° 428 l. 10 mka. — A legjobb könyv a német etymologia terén, kitünő szómutatókkal.

Levy Emil, Der Troubadour Bertolone Zorzi herausgegeben. Halle, 1883, 91 l. 2 mka 40.

Livii T. ab urbe condita liber XXII. Für den Schulgebrauch erklärt von Fr. Luterbacher. Gotha, 1883. Kétféle kiadásban: *A)* a jegyzetek a szöveg alatt, 117 l., 1 mk. 20. — *B)* a jegyzetek külön füzetben, 56 és 55 l., 1 mk. 20.

— — *liber XXIII. Für den Schulgebrauch erklärt von E. Wölfflein und Fr. Luterbacher.* Leipzig, 1883, III és 99 l., 1 mk. 20.

— — *libri XXI et XXII. Texte latin, publié avec une notice sur la vie et les ouvrages de Tite-Live, des notes critiques explicatives, des remarques sur la langue, un index des noms propres historiques et geographiques et des antiquités, 2 carts et des illustrations, par O. Riemann et E. Benoist.* 3. tirage. revu. Páris, 1883, XXIV és 380 l., 2 frcs.

— — *livres XXIII, XXIV et XXV. Expliqués littéralement par M. Uri, traduits en français par M. Gaucher,* Páris 1883. 823 l. 7 frcs 50.

Masing F., Lautgesetz und Analogie in der Methode der vergleichenden Sprachforschung. St. Petersburg, 1883. 54 l. — Ajánlható dolgozat.

Michaelis C. Th., Lessings Minna von Barnhelm und Cervantes Don Quijote. Berlin, 1883. Lessing vígjátékának forrása M. szerint Cervantes halhatatlan regényében keresendő. Az egész dolgozat a modern összehasonlítási és származtatási eljárás parodiájának tekintendő, bár a szerző komolyan veszi hóbortját.

Miklosich Fr., Ueber Goethe's «Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga». Geschichte des Originaltextes und der Uebersetzungen. Wien, 1883. Akademie.

Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts (herausgegeben von Professor Dr. W. Braune in Giessen). Halle, 1876—1883. Eddig a következő 45 füzet (à 60 fill.) jelent meg:

1. *Martin Opitz*, Buch von der deutschen Poeterei. Abdruck der ersten Bearbeitung (1624).

2. *Johann Fischart*, Aller Praktik Grossmutter. Abdruck der ersten Bearbeitung (1572).

3. *Andreas Gryphius*, Horribilicribrifax. Scherzspiel, Abdruck der ersten Ausgabe.

4. *M. Luther*, An den christlichen Adel deutscher Nation (1520).

5. *Johann Fischart*, Der Flöhhaz. Abdruck der ersten Ausgabe (1573).

6. *Andreas Gryphius*, Peter Squenz. Schimpfspiel. (Abdruck der Ausgabe von 1663).

7—8. *Das Volksbuch vom Dr. Faust.* Abdruck der ersten Ausgabe (1587).

9. *J. B. Schupp*, Der Freund in der Not. Abdruck der ersten Ausgabe (1657).

10—11. *Lazarus Sandrub*, Delitiae historicae et poeticae, das ist: Historische und poetische Kurzweil. Abdruck der einzigen Ausgabe (1618).

12—14. *Christian Weise*, Die drei ärgsten Erznarren in der ganzen Welt. Abdruck der Ausgabe von 1673.

15. *Julius Wilhelm Zinkgref*, Auserlesene Gedichte deutscher Poeten. 1624.

16—17. *Joh. Lauremberg*, Niederdeutsche Scherzgedichte. 1652. Mit Einleitung, Anmerkungen und Glossar von *Wilhelm Braune.*

18. *M. Luther*, Sendbrief an den Papst Leo X. Von der Freiheit eines Christenmenschen. Warum des Papsts und seiner Jünger Bücher von Dr. Martino Luther verbrannt seien. Drei Reformationsschriften aus dem Jahre 1520.

19—25. *H. J. Chr. v. Grimmelshausen*, Der abenteuerliche Simplicissimus. Abdruck der ältesten Originalausgabe (1669).

26—27. *Hans Sachs*, Sämmtliche Fastnachtspiele in chronolog. Ordnung n. d. Orig. herausg. von *E. Goetze.* 1. Bändchen.

28. *M. Luther*, Wider Hans Worst. Abdruck der ersten Ausgabe (1541).

29. *Hans Sachs*, Der hürnen Seufrid. Tragoedie in 7 Acten. Zum ersten Male nach der Handschrift des Dichters herausgegeben.

30. *Burkard Waldis*, Der verlorene Sohn. Ein Fastnachtspiel (1527).

31—32. *Hans Sachs*, Sämmtliche Fastnachtspiele in chronolog. Ordnung n. d. Orig. herausg. von *E. Goetze.* 2. Bändchen.

33. *Bartholomäus Krüger*, Hans Clawerts Werckliche Historien. Abdruck der ersten Ausgabe (1587).

34—35. *Caspar Scheidt*, Friedrich Dedekinds Grobianus. Abdruck der ersten Ausgabe (1551). — V. ö. e *Közlönyt*, VII (1883), 397. l.

36. *Martin Hayneccius*, Hans Pfriem oder Meister Kecks. Komödie. Abdruck der ersten Ausgabe (1582).

37—38. *Andreas Gryphius*, Sonn- und Feiertags-Sonette. Abdruck der ersten Ausgabe (1639) mit den Abweichungen der Ausgabe letzter Hand (1663) besorgt durch Dr. *Heinrich Welti.*

39—40. *Hans Sachs*, Sämmtliche Fastnachtspiele in chronolog. Ordnung n. d. Orig. herausg. von *Ed. Goetze.* 3. Bändchen.

41. *Das Endinger Judenspiel.* Zum ersten Male herausgegeben von K. von *Amira.*

42—43. *Hans Sachs*, Sämmtliche Fastnachtspiele in chronolog. Ordnung n. d. Orig. herausgegeben von Ed. *Goetze.* 4. Bändchen.

44—45. *Gedichte des Königsberger Dichterkreises* aus Heinrich Alberts Arien und musikalischer Kürbshütte (1638—1650), herausgegeben von *L. H. Fischer.* Erste Hälfte.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

NYILT TÉR.[1])

Észrevételek dr. Kleckner Alajos úr észrevételeire.

Utban levén, a «Philologiai Közlöny» mult évi utolsó száma megkésve jutott kezeimhez, s csak a napokban vettem tudomást Dr. Kleckner úr észrevételeiről, melyeket e lap említett száma közöl Feuchtersleben «Zur Diätetik der Seele» czímű művének ugyancsak Dr. Kleckner úr által eszközölt fordításáról szóló birálatomra. Ez oka válaszom megkésésének.

A mi K. úr észrevételeit illeti, egyelőre egész általánosságban nem qualificálom azokat, mindössze is csak azon, érzékeny szívű s kényelemszerető iróknál nagyon is elterjedt vélemény helyességét merem kétségbe vonni, hogy a birálatnak a személyt mindig békében kell hagynia. Véleményem szerint az író személye felelős az általa irottakért s ha *ezek nyomán* neki — könnyelműséget, nyelvérzék s logika hiányát vet szemére a birálat, koránt sincs oka személyeskedés miatt feljajdúlnia. A jelen speciális esetben pedig épen különös kötelességévé tette birálónak az igazság kemény kimondását azon körülmény, hogy a birált mű előkelő irodalmi czég ægise alatt került a közönség kezébe.

Ezek után majd csak elviselem valahogy K. úr megvetését is s így nincs más hátra, mint hogy a dolog érdemére térve én is meg tegyem észrevételeimet.

Hát az «akarási erő» szerintem s már nálam okosabb emberek szerint, ha mindjárt a «Kraft zu wollen»-t fordítják is vele, nincs jól mondva magyarúl. Utalom erre nézve fordító urat a «M. Nyelvőr» I. kötetére, s utolsó januári számára, hol nagyon tanúlságosan van fejtegetve a dolog. Az utóbb említett helyen többek közt ez olvasható: «Lökési erő nem jó, hanem vagy lökő erő, vagy lökés ereje.» (10. l.). Tessék belőle levonni a következtetést.

«Stahl *megdicsőült* lelkét» szintén kifogásolnom kell a védekezés után is. Ha én azt mondom: «Itt van a Stahl lelke (a lélek, úgy mint Stahl felfogja) mintegy átszelleműlve», mindenki érteni fogja, mit jelent ez az átszelleműlés, mikor arról van szó, hogy a lélek az ösztön éjjeléből az öntudat napvilágára lép, tehát a fejlődés egy magasabb fokát éri el. Hisz K. úr csodálatos logikája szerint pl. azt se mondhatnám vala-

---

[1]) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. — Egyszer mindenkorra kijelentjük, a mi különben is magától értetődik, hogy minden ügy az ellenbirálattal s a birálónak erre vonatkozó megjegyzéseivel el van intézve.
Szerk.

kiről, hogy «ember vált belőle», mert már előbb is ember kellett, hogy legyen az illető. Pedig így áll a dolog a lélek átszellemülésével is ez esetben. Egyébként nem bánom, fordította volna K. úr a «verklärt»-et ezzel hogy: «megtisztúlt», vagy más alkalmas kifejezéssel, de a «megdicsőűlt»-nek itt semmi helye.

Azt hogy a «Krampf»-ot nem «Kampf»-nak s a «Wiedererringung»-ot nem «Wiedereinigung»-nak olvasta K. úr, midőn az előbbit «küzdelem», az utóbbit meg «újraegyesítés»-sel fordította, próbálja meg kevésbbé skeptikus lelkekkel elhitetni, mint én vagyok. E szók egyszerű egymás mellé állítása ékesszólóbban beszél minden mystikus magyarázatnál, s aki ilyenféle hibákban leledzik, annak kár nagyon hangosan beszélni.

Az «a mennyiben»-t vonatkozó névmásnak mondottam birálatomban s ezen annyira elszörnyűködik K. úr, hogy hamarjában nem is tudja, mit szóljon hozzá. Mikor aztán megkerűl a szava, egész komolyan előadja, hogy az «a mennyiben» *minden nyelvtanban* kötőszó név alatt ismeretes s ennek kapcsában felháborodva kérdi: «És ki így beszél (már mint az én csekélységem), az tartja jogosítottnak magát mást leczkéztetni akarni nyelvtanra nézve?» Őszintén megvallva, rettenetesen úntat ily elemi dolgokkal foglalkoznom, hanem mégis szeretném bebizonyítani K. úrnak, hogy nem vagyok oly elkeseredett ellensége, a minőnek hinni vél, idézem hát okulására Simonyi rendszeres magyar nyelvtanának második kiadásából a következőket: «A mellékmondatok kötőszavai majdnem mind vonatkozó névmások s azért mondjuk őket így is: a mint, a mikor, a hol.» Hozzá teszem az «a mennyiben»-t, meg azt, hogy Simonyi a kötőszókról szóló munkának akadémiai dijat nyert szerzője s kérdem K. urat, ki a «bramarbas»?

E mondat helyett: «Az ész, melyet bizonyos előbbi indokok határozásra birtak, a következők által talán más határozatra indíttatik», ajánlottam ezt: «Az észen, mely az első okoknak enged, a következők fordíthatnak egyet». Ajánlottam pedig azért, mert a német szöveg mindjárt utánna az elhatározásról, mint az akarat functiójáról beszél élesen elkülönítve az akaraterő működését az értelemétől, s most is azt állítom, hogy e német mondat: «Der Verstand wird durch Gründe bestimmt» nem azt jelenti, hogy az ész határozatra indíttatik, (mi az akarat functiója), hanem hogy a gondolat menete az okok által bizonyos irányba tereltetik, és pedig nem külön elhatározás, hanem egyszerűen a gondolkodás törvényeinek önkénytelen respectálása utján. Ezt fejezi ki az «enged» szó, meg hogy a következő okok az észen fordíthatnak egyet. Arra a szellemes kérdésre, hogy «mért ne fordíthatnának kettőt vagy százat?» legföljebb az lehet válaszom, hogy ilyet magyar ember nem kérdezhet nyelvérzéke alapos pellengérre állítása nélkül.

Még a «társadalmisági kötelezettség» védelmére is szót mer emelni Kleckner úr, s jobbnak hiányában itt azzal vádol, hogy pikansságra törekedtem. Nos, a gibicz-hez köztudomás szerint pikans szósz illik s ez a «társadalmisági kötelezettség», mondhatom, csábítóan pompás falat volt. Egyébként, ha nagyon kiváncsi rá K. úr, megsúghatom, hogy a «Pflicht der Geselligkeit» egész tisztességesen lett volna magyarra fordítva pl. «társadalmi kötelezettség» által s midőn ebbeli kiváncsiságát kielégítem, nem nyomhatom el egyúttal csudálkozásomat a következetesség különös példája fölött, melyet fordító úr nyújt, midőn oly sürgetve követeli tőlem e kifejezés magyar megfelelőjét, holott észrevételeinek több más helyén meg egész elkeseredve hányja szemembe, hogy tanácsokat merek neki osztogatni. «Illik-e ez, becsület ez?» mondja Bánkbán.

Megtámadtam e szórendet: «Ily megelőző vagy valóban gyógyító kezelés alapszik a törvényen — stb». Itt azzal védekezik fordító úr, hogy ő nem a «törvényt», hanem a «kezelést» akarta kiemelni s azért nem mondta így: «Ily megelőző vagy valóban gyógyító kezelés azon a törvényen alapszik stb.» Hisz ez mind szép volna, ha a fordító hite, nézete s meggyőződése helyett, melyeket sorompóba állít, a német szöveget idézte volna s abból olvassa fejemre, hogy nincs igazam. Megteszem helyette, én, mert a milyen nemes buzgalommal K. úr deklamál, még készpénzűl vehetnék szavait. F. szóban forgó helye előzményével együtt így hangzik: «(Zur Heilung von Gemüthsleiden — schrieb ein tiefer Kenner —'vermag der Verstand nichts, die Vernunft wenig, die Zeit viel, Resignation und Thätigkeit Alles.) *Es gründet sich eine solche vorbauende oder wirklich heilende Behandlung auf das Gesetz: ein stärkerer Reiz verdrängt einen geringeren.*» Már most, ha e törvényen más nem alapúlhatna, mint kizárólag az a gyógyító kezelés, melyről F. beszél, akkor igaza volna fordító úrnak s «Behandlung» volna a kiemelt szó, de minthogy e törvényen sok egyéb alapúlhat, pl. többek közt az is, hogy: «az ember becsvágya kielégítéseért nyugalmát is föláldozza», világos, hogy «Gesetz» van kiemelve s K. úr szórendje hibás. Quod erat demonstrandum.

Ha a bölcsészről F. azt állítja, hogy testén heves csúzrohamot győzött le «und sich diesen gleichsam an die Füsse herabdemonstrirte», szilárd meggyőződésem szerint (hivatkozzam egyszer én is erre) e német mondat értelemzavaró nehézkességgel van magyarra így fordítva: «és magára nézve ezt mintegy lábai elé vetette bizonyítás útján» s sokkal helyesebb, ha azt mondom: «s ezt mintegy ledemonstrálta lábairól» (igenis, a bölcsész, saját lábairól). Mert ha lábai elé demonstrálta, a lábairól demonstrálta oda s e kis licenciát a rövidség kedveért inkább meg lehet engedni, mint K. úr feneketlen fenékkerítését, mely-

lyel semmiféle czélt nem ér el. De bár fordította volna szabatosabban: «lábai elé demonstrálta», ez ellen se lett volna kifogásom, hanem az a purizáló ihlet szűlte: «lábai elé vetette bizonyítás utján» rosz volt és rosz marad minden elfogúlatlan itélő szemében.

A következő észrevétel a «holde Stunden»-t illeti, melyet K. úr «kegyes órák»-kal fordított s mely fordítását ezuttal is helyesnek állítja úgy okoskodván, hogy a mi derűlt, üde, nyájas, az minden esetre kegyes is. Hát, ha el is fogadnók ezt a merész állítást, kérdés, vajon meg lehet-e fordítani a tételt s «derűlt, üde, nyájas-e» egyszersmind szükségképen az, a mi «kegyes»? Erre pedig a gondolkodás legegyszerűbb törvényeivel ismerős ember is azt fogja mondani, hogy nem. Hisz ellenfelem okoskodása szerint a helyett pl., hogy X. úr rosz fordító, akár azt is lehetne mondani, X. úr rosz ember, mert hisz a fordító ember is egyúttal. Már pedig ez öreg hiba volna.

Hogy az «Organismus» magyar kifejezőjéből «szervezet» a szedő csinált «szervet», mea pace nyugodjunk bele, bizonyosan a szedő hibája az is, hogy a német «lernen wollten» magyarúl «akarni tanúlnának» s ezt csak az én külsőségekbe kapaszkodó fölületességem nem vette észre.

Ne vitázzunk az «orvosi hitszónoklat» fölött se, hisz ennek említésénél maga K. úr az elégia hurjába csap, elismervén hogy «nescire et errare humanum est».

Sok egyébb tévedését számon kérhetném még a fordítónak, melyekre tett észrevételeimet ő gavallérosan mellőzi (pl. a «mély ismerőt» = tiefer Kenner, a tárgyas igét tárgyatlan helyett, a «késő van»-t stb.); hanem úgy hiszem ennyi is elég volt bírálatom igazolására az olvasó közönség előtt, mely mindezekből kellő meggyőződést szerezhetett arra nézve, hogy K. úr védekezése ép oly ingatag alapon áll, mint ellenem szórt vádjai.

Még csak a t. szerkesztő úrnak akarok köszönetet mondani szivességeért, melylyel e vádak egyike — a pajtáskodás — alól eleve tisztázott s ezzel végeztem ez ügyben mindenkorra.

K. úr észrevételeinek «ornamentikája», a szeretetre méltó kedélyeskedésekre nincs válaszom. Elengedem mind, még a «kritika vizi dalnokát» is.

Zsomboly, jan. hó. BINDER JENŐ.

Válasz Háhn Adolf úrnak a Petite Histoire de la Littérature Française
czímű könyvecskémről szóló birálatára (e Közlöny 1883. X. füzetében).

«Le style est l'homme même». Hogy minő embernek tünteti föl Háhn Adolf urat fennt nevezett birálata, azt a birálat elfogulatlan olvasóira bízom.

A dolog lényegére nézve a következőket bátorkodom fölhozni:

1. A biráló úr «nem közönséges vakmerőség»-nek mondja, hogy a franczia irodalom történetét «alig négy íven» mertem összefoglalni. — Részemről megvallom, hogy e rövidség főczélom vala és hogy e könyvecske sohasem keletkezett volna, ha tudnék akár a külföldön, akár minálunk oly rövidke s olcsó irodalom-történet létezéséről. Reáliskoláinkban a franczia irodalom történetét (a VIII-dik osztályban az irodalom-történetre való tekintetből megtoldott harmadik tanóra mellett is) *franczia nyelven* nagyobb terjedelemben megtanúltatni nem lehet.

2. A biráló szememre veti, hogy könyvecském nem eredeti munka. — Hát olyannak adtam-e azt ki? Nem neveztem-e meg forrásaimat a czímlapon?

3. «Hazug cliché»-nek nyilvánítja a könyvecskét és megtagad tőlem olvasottságot, reflexiót, itélő tehetséget. — E könnyelmű vád ellenében teljes igazsággal állíthatom, hogy a franczia irodalom nevezetesebb remekeit a legnagyobb figyelemmel olvastam, tanulmányoztam, — s engedje meg a biráló úr mondanom, hogy át is éreztem; elvárom tehát, hogy a legkiválóbb műbirálóknak könyvecskémben összeállított itéleteit olyanokul vegye, mint a melyek saját meggyőződésemmel is megegyeznek.

4. A biráló úr továbbá ugy tünteti föl a dolgot, mintha *Bertrand de Born*-ról csak annyit mondanék, hogy «*az a Középkor Tyrtaiosa*»: *Commines*-ról, hogy az «*a Középkor Tacitusa*» stb. — Már pedig *B. de Born* nak egy egész lapot szentelek: mert hisz mind az, a mit a troubadourok jellemzésére fölhozok, első sorban és kiválólag *B. de Born* jellemzésére szolgál; névszerint egyedűl őt említem a troubadourok közül, sőt mutatványt is adok tőle, mely fogalmat nyújt nyelvéről s gondolkozása módjáról. — *Commines* ról nemcsak azt mondom, hogy «*a Középkor Tacitusa*»: *tizennégy jellemző sor* jut e történetírónak, s csak a végén mintegy jellemzésének összefoglalásaképpen hasonlítom őt Tacitushoz. — Hogy *Mirabeau* val mért nem foglalkozom bővebben, azt könyvecskémben indokoltam, a mikor mondom, hogy a politikai ékesszólás méltatása a politikai történelem feladata. Mellesleg pedig mint jellemezhettem volna őt találóbban, mintha azt mondom, hogy ő a franczia Demosthenes.

S jóllehet «hogy Tacitus — az Tacitus, semmi más; hogy Commines — az mindig csak Commines,» — s jóllehet, hogy *omne simile claudicat*, s hogy a sas mindig csak sas és semmi más: vajjon nem találó és nem tanulságos-e, ha a természettudós azt mondja, hogy *a sas — a madarak oroszlána*, s hogy *a keselyű — a madarak hiénája?*

5. Az általam említett Janin: a tiszteséges, — a biráló úr által fölélesztett (s valamint sok más igen terjedelmes irodalom-történet

által, úgy általam is ignorált) Geoffroy pedig az aljas, piszkoló feuilleton-nak a teremtője. Volt tehát okom Janin mellett Geoffroy-t mellőzni.

6. A biráló azt mondja továbbá (úgy hiszem Albert Pál nyomán), hogy «Racine májdaganatban» és nem bújában halt meg. — Hogy bújában halt meg, ezt mint jellemző és való tényt föntartom: először, mert sok jeles író állítja; másodszor, mert a költőnek ismert érzékenysége, legkitünőbb remekműveinek (*«Phèdre»*, *«Athalie»*) sorsa s végűl szeretett királya kegyének elvesztése csak a «vak»-nak nem elegendő ok a búbánat előidézésére s a halál siettetésére. Ha pedig az orvosi tudomány májdaganatot constatált, *az* állításom igazságát nem dönti meg, sőt inkább megerősíti.

7. A biráló úr könyvecském nyelvezetét is megtámadja, de egyetlen egy hibás szerkezetet sem mutat ki. Miért? Mert nem mutathat ki.

8. Végűl megemlítem — s ez igazolásomra, azt hiszem, már magában is elegendő, hogy könyvecském «a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Minister 1883. évi szeptb. hó 27-én, 32151 sz. a. k. intézvénye folytán *az országos közoktatási tanács által eszközölt birálat alapján az ajánlott segédkönyvek* sorába fölveendőnek találtatott.»

Kelt Lőcsén 1884 január havában. THEISZ GYULA.

Néhány észrevétel Theisz úr válaszára.

Theisz úr, megvallom, keményen lakoltat azért a vakmerőségért, hogy a *Petite Histoire*-ról elmondtam véleményemet. Nem elég tehát hogy a könyvet olvasnom és recensealnom, valami bal végzet által, osztályrészemül jutott: foglalkoznom kell a «válaszszal» is, mely 8 (nyolcz) cardinalis pontban fejemre olvassa hogy *«minő ember»* vagyok.

Hát gyarló ember vagyok én nagyon, azt érzem és elismerem. S kétszer akkora e gyarlóság érzete most, mikor látom, hogy ez úttal cserben hagyott az a stilbeli csekély ügyesség is, a melynek birtokában hittem magamat. Én bátorkodtam azt állítani, hogy bizony nem közönséges vakmerőség, egy kezdőtől ki csak most próbálgatja erejét, alig négy iven «letárgyalni» oly gazdag irodalmat, s «végezni» több mint száz iróval a XII. századtól egész a legfrissebb jelenig. És Theisz úr beszél a reáliskolák tantervéről meg arról, hogy ily «rövidke s olcsó irodalomtörténet» sehol a világon nincs. Hiszen jó hogy nincs. — Ne is legyen. Mert hogy mi haszna van abból a tanulónak, ha el is tudja recitálni — akár magyar akár franczia nyelven — a Demogeotból kiragadott phrasisokat, annak Theisz úr a megmondhatója. Ez a phrasisok összerovása pedig — nem-e nyilvánvaló? — gépies eljárás, külsőleges procédé. S hogy csakugyan *az*, legjobb bizonyság ama naiv nyilatkozat Theisz úr részéről, melyre bizonyos képzelt vádak fakasztják. Hogy ő «a legnagyobb figyelemmel olvasta a franczia irodalom nevezetesebb remekeit!»

Hát tagadtam-e én? — Hogy ő «át is érezte» azokat! Megengedem. — S végre, hogy a legkiválóbb műbirálók ítéletei, melyeket a *Petite Histoire*-ban összeállít, «saját meggyőződésével is megegyeznek». Ez mind igen szép, s én őszintén gratulálok Theisz úrnak; de hát kinek jut eszébe kételkedni ezen? Theisz úr személyes térre akarja átvinni a vitát, s védekezik oly vádak ellen a melyekkel senki sem illette. Talán nem ártana szem előtt tartani azt a közmondást: Qui s'excuse, s'accuse.

Nekünk egyátalán semmi közünk Theisz úr olvasottságához, tanulmányaihoz, érzései s meggyőződéseihez: mi az eredményt vizsgáltuk mindenütt, a munkát, az eljárást, egy szóval: a dolgot, nem a személyt — mint személyt. Sohasem volt az az ambitiónk, hogy «feltüntessük» *minő ember* Theisz úr. Elég nekünk a *tankönyvíró* is.

A mi Janint illeti, arról Theisz úr nem azt mondja a *Petite Histoire*-ban, hogy *ilyen* vagy *amolyan* feuilletonnak, — csak azt hogy *a feuilletonnak* teremtője. Nem is mond róla többet; úgy hogy a járatlan olvasó — a ki ezt phrasis-számba nem veszi — azt tanulja ebből a híres félsorból, hogy Janin *csinálta*, *creálta* a feuilletont, s előtte ez a genre nem létezett.

Végűl Racine! Ha Theisz úr csakugyan olvasta Paul Albert könyvét, ugyan miért nem czáfolja meg az ő érveit? melyek részben az enyéim is. Különben ajánlom figyelmébe az életrajzi *Notice*-t a Mesnard-féle Racine-kiadás előtt[1]), vagy Vuillart leveleit Sainte-Beuvenél[2]), melyek híven és részletesen számot adnak Racine utolsó betegségéről s élete utolsó hónapjairól, sőt perczeiről. Hogy Racine nem vesztė el királya kegyét, s hogy a hagyományos «kegyvesztés» egyszerű elégületlenség volt, nem több: azt Sainte-Beuve is állítja, ámbár hozzá teszi egyszersmind hogy az érzékeny költőt ez is leverhette annyira hogy betegségbe esett. De hát akár így áll a dolog, akár úgy, — akár Paul Alberthez szegődünk akár Sainte-Beuvehöz: legyen szabad ismételnem mit a birálatban erre vonatkozólag mondottam volt: «Minek fölszedni a biographia morzsáit, hulladékait ily vékony füzetbe?... Mi szükség itt plutarchosi anekdoták- és legendákra? melyek érezve semmiségöket, szégyenkezve állnak a józan ész itélőszéke előtt» stb.

A többire nézve nem érzem magamat válaszszal adósnak. Azt hiszem, mégis csak lesz olyan olvasóm, a ki megérti azt a birálatot, s nem mindenkinek imponál az a 32151 sz. intézvény, melyet Theisz úr nagy garral világgá hirdet. A *Petite Histoire* különben — mint hiteles forrásból tudom — nem tartozik az *ajánlott* (kétszer aláhúzva!) segédkönyvek közé: pusztán csak *engedélyezve* van. H. A.

---

[1]) Grands Ecrivains de la France. Hachette.
[2]) Nouveaux Lundis. X, p. 356 sqq.

ALÁIRÁSI FELHIVÁS

a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-vállalatára.

A M. T. Akadémia a folyó évvel könyvkiadó vállalatának új IV-dik cyklusát (1884—1886) indítja meg. Feladatát nem látja kimerítve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerü s csupán a szakkörök érdeklődésére számító mívelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincses házát, hanem a szónak minél igazibb értelmében nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennélfogva a tudományok önálló mívelése mellett, *a tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerű formájának* kiképzésére is irányúl. A könyvkiadó vállalattal erre *a nagy, nemzeti jelentőségű czélra* törekszik. Oly eredeti és fordított munkák kiadását határozta benne, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetünőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégitése* a fő szempontok.

Első felhivásának kibocsátása óta a legkitünőbb munkák hosszú és becses sorát, *a tudomány klasszikusainak* egész kis könyvtárát adta a magyar közönségnek. *Az ó kor klasszikus népeinek története*, politikai, társadalmi és művészeti élete világhirű művek teljességében ismertetvék. *A világirodalom története* kitünő monographiákban kezdve meg a francziával és angollal. *A magyar nyelvészet legfőbb kérdései* alapvető dolgozatokban tárgyalva. *A philosophia* jelenkori irányai, *a politikai, jogi és közgazdasági tudomány* újabb vívmányai, felfogása és eszméi tanúlságos munkák egész sorában mutatva be. E gazdag könyvtárban ott vannak *Macaulay*, *Carlyle*, *Mommsen*, *Curtius*, *Thierry Amadé* és *Symonds* történelmi, *Lewes* és *Stuart Mill* bölcseleti, *Boissier*, *Nisard* és *Taine* irodalmi, *Goethe* költői, *Müller* nyelvtudományi, *Bluntschli*, *Gneist*, *Laveleye* és *Todd* politikai, *Maine Sumner* és *Carrara* jogi, *Leroy-Beaulieu* pénzügyi munkái : az eredetiek közt *Arany János* prózai dolgozatai, *Hunfalvy Pál* és *Vámbéry Ármin* ethnographiai s nyelvészeti művei és *Pauler Tivadar* adalékai a magyar közjoghoz.

Az erkölcsi siker, melyről e sorozat tanúskodik, megfelelő külső eredménynyel párosúlt. Az Akadémia nemcsak a rá háruló kötelesség érzetével teljesítette feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztos meggyőződéssel is, hogy a nemzeti mívelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált.

E kötelességérzettel és e meggyőződésben indítja meg a vállalatnak új, már negyedik cyklusát s értesíti a közönséget programmjáról. Az említett általános szempontokon kivűl, főleg a történelmi és irodalmi sorozatba felveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság

tekintettel volt arra, hogy *az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyokra nézve, folytatva vagy kiegészitve csatlakozzanak.* A jog- és államtudományi sorozat összeállításánál pedig figyelembe vette a *gyakorlati élet némely igényeit* is, melyeknek a tudomány szempontjából való kielégítése nem esik a könyvkiadó vállalat feladatán kivűl.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programmja a következő:

Első sorozat. Történelem.

Mac-Carthy: *Korunk története.* Angol eredetiből fordítja *Szász Béla.* Három kötet.

Ranke Leopold: *A romai pápák, egyházuk es államuk a XVI. és XVII. században.* Fordítja *Lehr Albert.* Első kötet.

Symonds: *Az olaszországi renaissance művészete.* Fordítja *Pulszky Károly.* Egy kötet.

Thierry Amadé: *Római történet az ötödik században.* Fordítja *Öreg János.* Három kötet.

Második sorozat. Irodalom.

Alexander Bernát: *Kant.* (Eredeti.) Második kötet.

Beöthy Zsolt: *A széppróżai elbeszélés a régi magyar irodalomban.* (A Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalmat nyert eredeti munka.) Egy kötet.

Heinrich Gusztáv: *A német irodalom története.* (Eredeti.) Első és második kötet.

Dante Divina Commediájából: *A pokol, Szász Károly* fordításában. Egy kötet.

Taine: *Az angol irodalom története.* Fordítja *Csiky Gergely.* Negyedik és ötödik kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és Államtudomány.

Concha Győző: *Újkori alkotmányok.* (Eredeti.) Két kötet.

Gide Pál: *A nők joga.* Egy kötet.

Lavergne Leó: *A mezőgazdaság Angliában, Skócziában és Irlandban.* Forditja *Beksics Gusztáv.* Egy kötet.

B. Krafft-Ebing: *Törvényszéki lélektan.* Fordítja *dr. Schwarczer Ottó.* Egy kötet.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenkint *nyolczvan ív*, a másodikból *hatvan ív*, a harmadikból *ötven-hatvan ív*, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára *négy*, a második és harmadiké *három-három* forint. Ezen kivül az angol *vászonkötésért kötetenkent 40 krajczár* fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláirási ára előre bérmentve küldendő, ily czím alatt: *Akadémiai könyvkereskedés (Knoll K. és Társa) Budapesten, az Akadémia épületében.*

Az aláirás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező. Az évi illetmény ezentúl *minden esztendő november hava folytán küldetik szét, sőt esetleg már tavaszszal.*

Tagdíjfizetések 1883. deczember közepétől 1884. január 31-éig.

1. Rendes tagok: *pro 1881:* Dr. Hatala Péter, Budapest.

pro 1882: Ambrus Mór, Losoncz. — Jeszenák Ráfáel, Losoncz. — Román Sándor, Budapest. — Simon Mihály, Nagy-Kikinda. — Dr. Thewrewk Aurél, Budapest.

pro 1883: Bartal Antal, Budapest. — Cserhalmi Samu. — Danielovits Kálmán, ½ évre. — Dr. Fraknói Vilmos, Budapest. — Friedl Frigyes. — Dr. Fröhlich Róbert, Budapest. — Geréb József. — Goldis János, Arad. — Dr. Gyomlay Gyula. — Dr. Gyulai Pál. — Hegedüs Béla. — Dr. Heinrich Alajos. — Herald Ferenc. — Hofer Károly. — Holzinger Imre, Tata. — Jeszenák Ráfáel, Losoncz. — Jurkovics Endre, Beszterczebánya. — Dr. Kanyurszky György, Budapest. — Káposztási Jusztinián, Eger. — Dr. Keleti Vincze, Beszterczebánya. — Köpesdy Sándor, Budapest. — Dr. Krausz Jakab, Budapest. — Lehr Albert, Budapest. — Markusovszky Samu, Pozsony. — Macskássy József, Szeged. — Nátafalussy Kornél, Rozsnyó. — Németh Dezső. — Pfeiffer Antal, Trencsén. — Pirchala Imre, Budapest. — Reitmann Ferencz. — Révy Ferencz, Budapest. — Simon Mihály, Nagy-Kikinda. — Szőke Adolf, Losoncz. — Dr. Tárkányi Béla, Budapest. — Dr. Thewrewk Aurél, Budapest. — Uhrin Pál, Szkala. — Vajdafy Géza, Ungvár. — Végh Endre, Kaposvár. — Zichy Antal, Budapest. — Zsoldos Benő.

pro 1884: Dr. Balázs Ferencz, Nagy-Szeben. — Barbarits L. Róbert. — Dr. Boros Gábor, Nagy-Szeben. — Budaváry József, Nyitra. — Dr. Burány Gergely, Szombathely. — Cserép József, Sátoralja-Ujhely. — Érsekujvári gymnasium. — Holzinger Imre, Tata. — Madarász Gusztáv, ½ év. — G. Miháltz Ödön, Miskolcz. — Olejovics János, Nagy-Károly. — Petrovich Ferencz, Nagy-Várad. — Dr. Pecz Vilmos, Budapest — Dr. Pfeiffer Antal, Trencsén. — Dr. Samu Ferencz, Pannonhalma. — Schill Salamon, Budapest. — Dr. Thewrewk Emil, Budapest. — Tremmer Gyula. — Dr. Wargha Samu, Esztergom. — Várkonyi Endre, Vácz.

2. Rendkivüli tagok: *pro 1883:* Erdélyi Pál. — Kispál Mihály. — Márton Jenő. — Székely István.

pro 1884: Petz Gedeon. — Ifj. Reményi Ede. — Steuer János.

3. Oklevelekért fizettek: Holzinger Imre. — Németh Dezső. — Román Sándor (a lajstromból tévedésből kimaradt.) — Dr. Samu Ferencz. — Simon Mihály.

4. Előfizetők: *pro 1883:* Belényesi g.-k. gymn. ½ évre. — Kolozsvári ref. főiskola. — Marosvásárhelyi ref. főiskola. — Munkácsi gymnasium. — Nagybányai főgymn. — Nagy-Károlyi nagygym. ½ évre. — Szilágyi József.

pro 1884: Békési ref. gymn. ½ évre. — Belényesi g.-k. gymnasium, ½ évre. — Beszterczebányai kir. gymn. — Binder Jenő, Zsomboly. — Bossányi József, ½ évre. — Budapesti kegy. rend. főgymn. — Budapesti ev. főgymn. — Csiksomlyói főgymn. Debreczeni kath. gymn., ½ évre. — Debreczeni városi főreál. — Dévai főreál. — Egri cz. r. főgymn. — Eperjesi ev. collegium. — Esztergomi szt. b. r. székház. — Fehértemplomi áll. főgymn. — Frankl István, Ujvidék. — Dr. Haynald Lajos, bibornok-érsek. — H.-M.-vásárhelyi ref. gymn. — Kassai pr. r. főgymn. — Katona Mihály. — Kecskeméti ref. lyceum. — Kecskeméti róm. kath. főgymn. — Késmárki ev. lyceum. — Ifj. Klein Mór. — Kolozsvári ref. főgymn. — Komáromi szt. b. r. székház. — Lévai k. r. főgymnasium. — Losonczi kir. főgymn. — Miskolczi ref. főgymn. — Nagybecskereki k. r. gymn. — Nagy-Enyedi Bethlen-főtanoda. — Nagy-Kanizsai polg. iskola. — Nagy-Károlyi nagygymn., ½ évre. — Nagy-Kikindai főgymn — Nagyszombati érs. főgymn. — Pannonhalmi b. r. könyvtár. — Papp Mihály, ½ évre. — Pécsi kath. főgymn. — Révai Samu, Eperjes. — Rozsnyói kath. főgymn. — Selmeczbányai főgymn. — Sepszi-Szt.-Györgyi Mikó-collegium. — Soproni szt. b. r. székház. — Soproni ev. lyceum. — Szabadkai főgymn. — Szamosujvári örm. kath. főgymn. — Szarvasi ev. főgymn. — Szászvárosi Kún-tanoda. — Szentesi polg. iskola. — Szombathelyi kath főgymn. — Temesvári főreál. — Temesvári kath. főgymn. — Tordai unit. főgymn. — Zilahi ref. gymn. — Zirczi cz. r. könyvtár.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1884. MÁRCZ.–ÁPR. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. III.–IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1884.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 15-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

Szerkesztői üzenetek.

E. K., Tata. Az igért ismertetést szivesen vettem, de a közlés miatt türelmet kérek, mert annyi a kézirat, hogy azt sem tudom, hol áll a fejem. — *Sp. L., Arad.* Várom az ismertetést; nem tesz semmit, ha egy kissé terjedelmesebb. — *K. J. Auxerre.* A küldeményt köszönettel vettem s mielőbb közlöm. — *H. A., Páris.* Legközelebb irok s küldöm a revisiót. — *X. X.* Türelmet kérek. — *F. E., Pancsova.* Az utolsó lap 56.

PINDAROS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

Első fejezet. A görög lyra.

I.

Nincsen a világirodalomban költészet, melynek műfajai oly természetes rendben fejlődtek volna, mint a görög költészet műfajai. De másrészt nem ismerünk költészetet, mely oly kevés költői egyéniséget hozott volna létre, mint a görög. Míg pl. az angol irodalom alakjainak, kinek-kinek megvan a maga ideálja, a maga sajátságos világfelfogása és érzése, addig a görög költészet összes termékei egy és ugyanazon ideálnak, a görög ideálnak a lenyomatai.

Érdekes e tényt a legsubjectivebb műfajon, a lyrán, megvizsgálni.

Mielőtt azonban ezt megtennők, legyen szabad nehány szóval a lyra történelmi fejlődéséről megemlékeznünk.

Első sorban a görögök megváltozott társadalmi és politikai viszonyai azok, melyek közt a görög lyrának ki kellett fejlődnie.

A hőskori emlékeket lassanként elhomályosították a jelen kor eseményei. Élénk kereskedelmi forgalom fejlődik a kelettel, különösen a görög haderőkre támaszkodó Aegyptommal. Gazdagság és jólét árad az eddig csak alárendelt néposztályokra. Új eszmék váltakozó áradata özönlik el Görögországban. A nép ereje öntudatára kezd jutni.

A homerosi államformát hol aristokratikus színezetű köztársaságok, hol oligarchiák és leggyakrabban kényuralmak váltották fel, — míg más állam mind eme fokozatokon keresztül ment. Majd minden görög városban két párt keletkezik: aristokratiai és demokratiai, — s e pártok mindegyike ismét fractiókra szakad. Ezer és ezerféle érdekek keresztezik egymást s az érdekeknek eme részint pártbeli, részint törzsbeli különbségekben gyökeredző sokfélesége az akkori görögök társadalmi életének felszínét háborgóvá

tevé. Ezen kor, mely a perzsa háborúk végeztével talált megoldást, s melyben a kormányformákkal egyetemben a vallási nézetek és a philosophiai kutatásnak, meg a világfelfogásnak irányai lassan, de észrevétlen megváltoztak, — ez az úgynevezett átalakulási korszak volt a görög lyra szülője.

A hőskor emlékeit tehát a jelenkor szorította ki. Az eposz virágzását felváltja a lyra.

Máskor is így volt ez. Mert az emberi léleknek, mint typikus egységnek redői finomabbak, mélységesebbek, tán műveltebbek is lehetnek ugyan a kultura előre haladtával: ám e magasabb tökély, e finomulás, ez elmélyedés a történeti idők elejétől napjainkig, — tehát nyomorúlt három ezer év óta — csakis szinét, árnyalatait változtatta meg az emberi szív nyilatkozatainak, de lényegét *még* nem. Az ókori lyrikus is csak épen úgy, mint a korunkbeli, az érző szív hangjait vevé lantja húrjaira.

II.

S mégis, — miként van az, hogy a görög lyra a tisztán modern míveltségű ember szemében legalább is közönyös, — miként van, hogy mai értelmű dal, «melyben az érzések bensőségét nem zavarja semmi idegen elem,» a görög költészetben nincsen? Miként van, hogy az epekedő szerelmes, kinek szíve a szerelem legszentebb, legmagasztosabb ideálján csüng, ezt az ideált hiába keresi bárminő görög lyrikusban, — hogy a rajongó sentimentalismus, a sovárgó melancholia, a genre-kép kedélyessége, a lélek világfájdalmas évődéséből fakadó kétely, a keserű gúny, a hamleti maró önkínzás, a pokoli fájdalmaktól marczangolt szív jajkiáltásai, szóval a lelki élet minden legfinomabb szálát megrezegtető érzés a kétségbeesés dæmoni hatalmától le a megadás szilárd hitéig, a keserű tapasztalatokon edzett humortól a reménytelen, síró fájdalomig, a szerelem legmagasztosabb hitétől a szenvedély ezer és ezer fokozatain keresztűl le az érzékiség vakságáig a görög költészetben, jelesűl a lyrában érvényre alig is juthat? Honnan e szokatlan, nekünk modern embereknek megfoghatatlan idegenszerűség?

A mai kor par excellence az *egyéniség* kora. Az egyéni jellem ezer- és ezer-féle változatai ugyanannyi világfelfogásban jelentkeznek és a mint a mai ember a maga egyéniségének, hogy úgy

mondjam, megoldását tekinti életczélnak, ugy ez egyéni k'dombo-rodás különféle módosulatai másokban mindig lekötik figyelmét.

Az ó-kor a vallási, a hazai, a nemzeti mindenhatóság kora. A görög ember minden izében annyira össze volt forrva a nyilvános élettel, vallási és társadalmi felfogásai annyira megvoltak polgártársaiban is, hogy csakis ezen közös szellemből merített, arra vonatkozó és azt képviselő műtermék nyerhette meg maradandóan tetszését.

A modern lyra az egyén érzelmi világának kifejezője. Érdeket, felkaroltatást remélhet még akkor is, sőt tán épen akkor, ha az egyén szivének legtitkosabb rugóit, lelke legfinomabb és legsajátosabb szálait feltárja, és ha világfelfogása mint unicum áll is szemben az egész emberiséggel.

Heine költészete, ez a legindividualisabb költészet, csak is korunkban képzelhető. Byronnak vakmerőséggel határos subjectivitása, ez a követelőleg fellépő őszinteség, az ó-kor fogalmából teljesen ki van zárva. Petőfi, Béranger tanulatlan pacsirtadalai, melyek a népköltészetre támaszkodnak ugyan, de ép ez által egyéni bélyegöket annál bájosabbá teszik, a modern szellem incarnátiói. Musset, Poe Edgár, Burns, Shelley és a többi izzó agyú modern szellemek mind korunk fiai. Túlcsigázott idegeikkel, hányatott éltökkel, a szükség és nyomor fájdalmain edzett tapasztalataikkal más költészetet teremtenek, mint ama görög emberek, kiknek physicuma nagy, hite szűkkörű, de mély, lelki összhangjok zavartalan.

Az antik (nevezetesen görög) lyrikus saját lelke érzeményeit zengi ugyan, de ezeket nem az egyéni lélek önmaga teremtette forrongása szűli, hanem a nemzeti közösség, a közös harmónia reflexhatása. A görög lyrikus érzései látszólag bármily egyéniek legyenek is, lényegileg mindig és mindenkor ezen nemzeti tudat közvetlenségén szűrődnek meg.

A lovagi korban fejlődött ideális szerelem a romanticismus eredménye: ez a görög lyrának nem lehet tárgya. A sentimentális érzés, mely mindenütt a természetesség hiányát siratja, mindenkoron a gyermekies naivság kiveszte felett panaszolkodik, s mely a corruptio magvait rejtegető római aranykor lyrájában már is felvillan, nem foglal helyet a görög lyrában; mert hiszen a természetesség, a naivság, az emberiség örök ifjusága, a mely nem siratja a multat, mert öntudatlan élvezi a romlatlan jelent, kiben volna

meg, ha nem a görögökben? Miért epekedjék a görög ember lelke, mint a mienk, ha lelkében meghasonlás nincsen? Mindezt görög lyrában ne keressünk!

A hazaszeretet ellenben, a haza közös érdekei iránt mindenkiben egyformán lángoló lelkesedés, a hazaszeretetnek ezen közösen lüktető érverése kiváló és mindenütt végigvonuló hangulata a görög lyrának. — Társas, tehát közös öröm, közös bánat, közös optimismus, — íme a görög lyra színezete!

A természet iránti subjectiv érzés, mely vígaszt, enyhülést, erkölcsi felmagasztalást keres a világ kajánsága ellen a természet fenséges magányában, s mely érzéssel az emberiséget Rousseau ajándékozá meg legelőször, — a régiek költészetében s így lyrájában sem fordúl elő. Az egekig tornyosuló bérczek, a szédítő mélységű sziklahasadékok, a vadregényes tájak semmi érzést sem keltettek az ó-kor igaz fiában, a ki máskép fogta fel a természetet, mint mi, s a ki inkább a kies, messzire nyuló, itt-ott domboktól szegélyzett, kényelmes, kellemes szórakozást és bájos üdülést nyujtó vidékeket kedvelé.[1])

Természetesen! Mert akkor műveltség és természet oly éles ellentétben nem állottak, mint ma, — s az emberiség nem keresett a természetben orvosságot olyan betegség ellen, melyben tényleg nem sinylődött.

E naiv életfelfogással párosult nemzeti közösség tudata tehát annak az oka, hogy a nagy görög költők művei, akár eposban, akár lyrában, akár drámában, tulajdonkép nem az egyén lelki fejlődésének a kinyomatai, nem tekinthetők psychologiai tükörképeknek, melyekben magának a költőnek küzdelmes erkölcsi világát meg-

---

[1]) Legjellemzőbb e részben két nyilatkozat. Az egyik Plátó-é, kitől a magas lendületű phantasiát bizonyára senki sem vitathatja el: *Phaedros:* «Te oly emberhez hasonlítsz, kit, mint idegent, körülvezetnek s aki nem ide való. Hisz soha sem léped át a határt, s úgy hiszem, nem is tetted ki soha a lábadat a város falain.» *Sokrates:* «Bocsáss meg, kedvesem. Én ugyanis szeretek tanulni. *A virányok és fák pedig semmire sem tanítanak meg*, de igenis a városi emberek» (Plato, Phaedr. V. fej.) A másik hely Quintilianusé (VIII, 3, 9.): «Szebbnek tartsam-e a telket, a hol a liliom, ibolya, kökörcsin terem, hol források fakadnak, mint a hol érett és duzzadó szőlő van? . . . . . . Én sorba és bizonyos térközökbe állítom gyümölcsfáimat. Mert mi gyönyörűbb ama szabályos fasornál, mely, bármelyik oldalról tekintve, egyenes?»

látnók. Nem vallanak a költő művészi periodusaira oly értelemben, mint modern iróink életét fejlődési korszakokra szokás osztani.

Nincs tán tanulságosabb példa arra nézve, hogy mennyire elüt a két költészet lényege egymástól, ha Pindarosunkat egy másik híres ódaköltővel, Leopardival hasonlítjuk össze. Sok a megegyezés kettejök közt. A szigorú rendekben haladó metrum korlátait elhagyva, a szabadabb rhythmust ragadja meg ő is. Páratlan ódai erő, a fenség légkörében mozgó lelkesedés közös elemek mindkettőnél. S mégis mi nagy különbség az antik és modern ódaköltő között: a mély vallásosság derült harmóniája, a világrendbe való önkénytes belenyugvás Pindarosnál, — a kínoktól marczangolt pessimismus, melynek nincs vigasza, csak a kétségbeesés tátongó örvénye, Leopardinál. Amott a mosolygó, verőfényes kék ég, — itt a szürke, végtelen egyformaságában lankasztó, de mégis fenséges mennyboltozat. [1])

Ezen magasra fokozott nemzeti tudat, ez a környező társadalmi állapotokba való teljes és osztatlan megnyugvás, ez a helyes mérték elve az, a mi a görög lyrát oly sajátossá teszi. Ennek köszöni az, mint minden görög költői alkotás azt, a mit mi classicai nyugalomnak szeretünk nevezni. A közös hazának, közös vallásnak, közös fajnak, közös erkölcsi világrendnek másokban is feltételezett hite, mely a görög állam minden fiának lelkét telidesteli megtölti vala, és mely abban a lélekben semmi ürt avagy hézagot nem hagy vala, — ez a harmónia ismerszik meg a görög irodalmon és különösen ennek itt tárgyalt műfaján, a lyrán. A görög lyrát tehát nem reális lényege, — mert hisz érzelmeket zeng a görög lantos is, — hanem formai lényege teszi specificusan görög lyrává. Ne a tárgyban, hanem a tárgy színezésében keressük a különbséget.

III.

A görög lyrán keresztül vonuló emez alapszínezet természetesen hol erősebben, hol gyengébben nyilatkozik. Erősebben a dóroknál, gyengébben az æoloknál s a mozgékony lelkű, versabilis

---

[1]) (Különösen «Olaszországhoz», «Angelo Mai», «Egy lapdajátékban győzedelmeskedőre» czímű darabjai Leopardinak nyújtanak érdekes egybevetési pontokat.)

iónoknál. A mondottakból önként folyik, hogy Pindarosnak, a ki a kar-dalköltészetből, tehát «a görög népdal ideáljából» indúlt ki, a maga költészetében hagyományoktól szentesített úton kellett haladnia.

A görögök árja és ægyptomi elemekkel vegyes mythos-világát Homeros és Hesiodos korában a görögség minden rétege közös nemzeti kincsnek tekinti. Ugyanazok az istenalakok járták mindenütt, — hol az egyik, hol a másik istenség előnyben részesülve. Ama két költő után, kik a nép hitét teljesen kifejezésre hozták, a görögök tulajdonképi vallásos speculatiója megszakadt, — a görög mythosnak ama költők előtt oly szétmálló anyaga, oly rohamos folyása megállapodott. Midőn tehát Pindaros a mythosi elemet belévonta költészetébe — pedig ezt ugyancsak bőségesen belévonta — készen találta már az egyes mythosok ezerféle megállapított változatait, melyekből nagyjában nem volt szabad eltérnie, ha csak a közérzületet nem akarta maga ellen felzúdítani. Egyes egyedül a tisztán helyi érdekű mythosok szenvedtek meg itt-ott némi változást.

Mondottuk, hogy Pindaros egy hosszú megelőző lyrai fejlődésnek örökségét találta készen. A mit elődjei e téren teremtettek, annak tekintetbe vétele kötelező volt reá nézve. Pindarosnak tehát még az illető műfaj szempontjától sem volt szabad eltekintenie. [1]) Más törvényszerűségnek kellett hódolnia, mikor ódát írt, — másnak, ha asztali dalt, panaszdalt, vagy dithyrambust szerkesztett. Itt minden egyes műfajnak nem csak külső formája volt megállapítva, nem csak a zenei vagy rhythmusi hangnem, nem csak a használandó nyelvezet, — hanem maga a hangulat is, volt legyen az akár ünnepélyes, akár fájdalmasan síró, akár féktelenűl csapongó. Pindaros a maga ódáiban olyan tárgyakat énekelt meg, melyek egész Görögországot érdekelték és a görög nemzet nagyra fejlett nemes ambitióját folyvást táplálták. A görögök nemzeti játékai azon hatalmas kapcsok sorába tartoznak, melyek a topographiai viszonyoknál fogva különvált, de lényegökben testvér görög törzseket egymáshoz fűzték, és bennök az összetartozandóság érzetét mindig ébren tartották. Eme játékokra Hellas minden zúgából seregléttek a vendégek: itt vitatták meg közös, nagy eseményeiket, itt surlódtak vallási, politikai, társadalmi nézeteik.

---

[1]) (V. ö. jellemző sorait Nem. VII.)

Ezen játékok győzőit, a halandók legboldogabbjait, kiknek a költő szerint itt a földön kezdődik mennyei életük, énekli meg Pindaros. Oly alapra kellett tehát helyezkednie, mely az egész Hellas lakóinak közös fejlődése útján épült.

Nézzük már most, a görög lyra (a melost értve rajta, mert az elegia s a iambikus költészet középfajok) Pindaros koráig mikép fejlődött?

IV.

A lyrai költészet, mint minden költészet, vallásos eredetű. Az emberi szív támaszt keres a hitben és ünnepélyes szertartások közt segítségűl hívja az istenséget vagy megköszöni a vett jótéteményt. A görög lyra csirái Kis-Ázsiából kerültek először a dór Kréta szigetére, hol különösen a vallás szolgálatában álló orchestikai vagyis tánczzene s az evvel kapcsolatos rhythmus fejlődött ki. A görög pæan és anapæstos Kréta szigetéről erednek. Mindamellett Kréta befolyása Hellasra e tekintetben inkább csak *zenei* volt. Költészetről még a fejlődés ezen fokán nem lehetett szó.

Kréta ezen befolyása főleg a nagyobbára dór lakosságú Peloponnesosra, jelesűl Spartára terjedt. A spártaiak zene és ének kiséretében járó kartáncza krétai eredetű s költészetök mindvégig karköltészet maradt.

A vallásos lyrának eme kezdetleges neme magában Spártában, hol az ének és a zene fegyelmező nevelés lényeges kelléke vala, csakhamar tova fejlődött. Főalakja e haladásnak *Terpander,* ki a héthúrú lant alkalmazásával és a fuvola meg kithara összehangzó egyesítésével a zenei strófphát bevégezte. Utána az æolok készítették elő a görög zene, illetve melos *második* korszakát, mely nem elégedett meg az áthagyományozott versszakkal, strófphával, hanem ehhez a hangnemek tarkítása révén az antistrófphát, az ellenversszakot csatolta. E meglehetős széles básison álltak a lyd származású *Alkman* és a Pindaros első úttörője *Stesichoros,* kik közől az utóbbi a hosszú soros ellenversszakot az epodossal zeneileg lezárta és sok oldalú költői működésével a görög lyrai költészetnek megadta az irányait. Megvolt tehát már a Pindaros ódáinak három formai tényezője: a versszak, ellenversszak és végversszak.

De nem csak technikai oldala a lyrának fejlődött tovább, — fajai is szaporodtak. Stesichoros, kezdve a hosszú mythosi beszély-

félétől egészen a rövid pæanig sokféle lyrai költeményt írt; Arion leginkább a dithyrambost mívelte; a tüzes Ibykos is mythosi tárgyakat választott, de lángoló szerelmi dalait is emlegetik; Bacchylides nyugalmasabb természete sokféle versnemmel megpróbálkozott. Pindaros legkitűnőbb elődje a Keosi Simonides volt, kinek eszméi ugyan kevésbé mélyek, kinek költői felhevülése ugyan kevésbé elragadó lehetett mint a Pindarosé, — de a kinek «világi bölcsessége, gyengédsége az álladalmak és kormányzók viszonyai tárgyalásában» teljes sikerre számíthattak. Lelkes dalnoka a szabadságnak, a győzelemnek és harczi dicsőségnek, ión születési, de dór érzületű és gondolkozású ember, hivatva volt a lyrai költészet útját Pindarosnak előkészíteni. Ő volt az első a ki győzelmi dalokat írt.

Párhuzamosan az ecsetelt irányokkal haladt az æolok és később az iónok lyrai költészete, mely utóbbi, bizonyos kezdetleges kapcsolatba kezdett lépni az érzelem világával. A perzsa háborúk kezdetén, midőn a görög ember lelke át meg át volt hatva a közösség, az általános nemzeti akarat hatalmával, ekkor történt azután, hogy az eredeti népies, tehát közös elem magába olvasztotta az æolok és iónak révén kifejlesztett egyéni elemeket; és ebből a kapcsolatból emelkedett ki Pindaros, kit azért soroztak a görögök a magok bölcsei közé, mert a népies és egyéni elemek ama szövetségét magas erkölcsi szempontok alá tudta sorolni.

A Pindarostól művelt karköltészet fajairól részletesen szólni, ezuttal nem lehet feladatom. Csak röviden fel akarom sorolni. Ilyen legelőször is a tisztán vallásos tartalmú *paeán,* melyben az ember hálája és bizalma a hatalmas istenek iránt nyilvánult. Rokon vele a *nomos,* a dór törzs rhythmikus choraléja, kivált Apollon cultusának köszöni eredetét. Ellenlábasa a pæannak a szintén Apollon tiszteletére készült, derült hangulatú *hyporchema,* melyet mimikai taglejtés és táncz kisért. Nagy keletnek örvendett az istenek magasztalására elénekelt *hymnus,* melyre rendesen valamely isten ünnepe vagy vallásos ritus szolgáltatott külső okot. Leginkább dórok művelték. Körmeneteknél énekelték a *prosódiát.* A szerelmi melos körébe tartozik a *nászdal* (hymenaios). Kedves halottért zengték a *threnos*-t, vagy panaszdalt. Bacchos és Kybele tiszteletéből eredt a dionysosi mámor lelkesedésével eltelt *dithyrambos.* Utoljára hagytuk a dicsérő dalt, az *enkomiont,* melynek egyik alfaja a diadalmi óda, az *epinikion.*

Pindaros a melos valamennyi ágában kitűnő helyet foglal el.

De a sors úgy akarta, hogy csak győzelmi énekei maradjanak ránk. A többiről csak töredékes tudomásunk van.

Második fejezet. Pindaros ifjusága.

I.

Pindaros az 522. évben Kr. e. született Bœotiában Thebæ városa határán. Mintha a sors már születését a jövő rendeltetés reményében megszentelte volna, azon időben pillantá meg a napvilágot legelőször, mikor a pythiai játékok javában folytak. Mi ékes szavú hirdetőjök lőn később az érett korú költő!

Apját Daiphantosnak, anyját Kleidikének hitták. A család, melynek Pindaros ivadéka, szegény bár, de ősrégi, minden izében teli-vér aristokratikus vala — az Aegidák híres nemzedéke, melyről a görögök alapítási és gyarmatosítási története oly gyakran emlékszik meg.

Közép-Görögország enyhe éghajlata alatt folytak le a korán érő gyermek első évei. Thebætől Thespiæig és Tanagráig minden hely, minden kő a mély, vallásos kegyelet nyomait viselé. Útonútfelen szobrok, oltárok, templomok, hirdeték a bœotok istentiszteletét. Pindaros itt nevelkedett ezen hagyománynyal teljes vidéken, mely *Hesiodost* vallotta költőjének, s melynek fiai, megkülönböztetésül a finom és élelmes athéniektől, a régiséghez szivósan ragaszkodó s kissé darabos, de máskülönben egyenes szívű által-emberek valának. Itt szívhatta magába egész jellemének éltető nedűjét, az őszinte, mélységes *hitet*.

A hagyomány-mese képes beszéde az, mely már a családja körében serdülő gyermek csendes életében vonatkozásokat vél feltalálni jövendő nagyságára. Az alvó ifjú ajkára édes mézet rak a szorgalmatos méhe, hogy a költő mézes ajkú dalát megértesse velünk.

Pindaros is görög nevelésben részesült, azaz nem tanúlt csak annyit, a mennyit bármelyik honfitársa. A nevelés akkoriban uniform volt. Csakhogy persze az egyenlő nagyságú ismeretcsirák aztán a szerint váltak hatalmas sudarú fákká vagy földön kúszó cserjékké, a mint az egyenlő mérvű oktatás jobb vagy gyengébb talajra esett.

Költőnk családjában a fuvolázás művészete czéhszerűen apáról fiúra szállt. E részben tehát már az apai ház nyujtotta lelkének

a zenei összhang első képeit. Thebæ városában akkor tájt elég pezsgő irodalmi áramlatok keresztezték egymást. Két nőköltőt említ a hagyomány, Myrtist és Korinnát, kik tán már Pindaros ifjú éveiben versenytársai valának. Myrtisen túltett az ifjú; míg Korinna az idősebb fél jogosúlt önérzetével rótta meg hibáit. A hagyomány szerint a költő első kisérletei minden mythosi elemnek híjával voltak. Ezt kifogásolta Korinna. Költőnk tehát ezentúl javulni igyekezett, de mint fiatal tehetség a másik szélsőségbe esett. Korinna pedig azt jegyzé meg, hogy a mythosi elemet nem zsák-számra, hanem csak marékkal kell bele szőni a műbe. — E kétes hitelű adoma is mutatja, hogy a szép szellemek működését Thebæben is elég érdeklődés kísérte.

Mindamellett az ifjú, elérve tizenhatodik évét, szűknek találta fejledező tehetsége számára Thebæt, bármily lángolón szerette is szülőföldjét és bár «anyjának, az aranyvértű Thebænek kívánságát legmagasabbra becsülé». Érezhette magában, hogy nem született helyi költőnek. Tán sejté, hogy szava egykoron egész Görögországot a Pindustól a Tænaronig, és még azon túl, a művelt világ minden zúgáig, a Herakles oszlopáig be fogja járni! Felkeresé hát a minden szép és jó góczpontját, a dicső Athént.

II.

Athénben kell keresnünk Pindaros tehetségének teljes kifejlését. Itt élesedett szeme, itt gazdagodott lelke, itt finomúlt ízlése, itt erősbödött technikája. Fájdalom, a mostoha sors élete rajzát oly fogyatékosan hagyta ránk, hogy a valót inkább csak sejthetjük. A költő megmaradt művei pedig oly egységes szellemnek, oly azonos és összhangzó organismusnak a gyökerei, hogy azokból analytice kimagyarázni a költő geniusának emelkedését, tetőpontját és hanyatlását nem lehet. A német tudósoknak, kik mindent hüvelybe bujtatnak, már nehány ily fajta kísérlete dugába dőlt. Hiú igyekezet volna Pindaros műveit időrendben elévenni, s belőlök a költői fejlődés egymásutánjára következtetni, mint a színkép elemeiből a tőlünk oly távol eső égi test anyagára. Buchholz-ot sem követhetjük, a ki rubrikákba és paragraphusokba sorolja a költő ethicai taglalását.

Athén már akkor, az 506-dik év körül, a zenei művészetek hazája vala. Pindaros egy csapásra itt találta magát ebben a bámu-

latos városban, hol minden szebbnek, bájosabbnak, üdébbnek mutatkozhatott, hol akkortájt irodalom és művészet, állami élet és közszellem hevesen forrongott, hogy mindezek együtt véve oly fiakat neveljenek, a milyenek Marathonnál és Salamisnál a buta rabszolga tömeget porba fogták tiporni.

Bár Pindaros, feltehető, szigorú aristokratikus nevelésben részesült, egészen még sem vonhatta ki magát ily ifjú korában a kor áramlata elől, mely Athenben nyilatkozott legélesebben. A sophisták előhírnökei már kezdtek felsarjadzani. A megcsontosodott társadalmi formák rég foszlásnak indultak, a régi dogma hajtásai elelfonnyadtak, a liberalismus egy új áramlata szebb jövővel kecsegtete mindenkit, mely jövőt persze csak ezreknek a perzsák csapásai alatt ontott vére idézheté fel. A hagyományban való bizonyos scepticismusnak, a tünődésnek, a kezdő kritikának volt ez kora. Pindaros költészete igazolja, hogy bármily csekély mértékben, de mégis volt hatása reá is, a telivér dór ifjúra az áramlatnak.

Athenben, tudomásunk szerint, több kitűnő tanítója volt. Az énekben Agathokles volt mestere, a zenében a híres Lasos, a kardal zenekíséretének javítója, ki a zene elméletével irodalmilag is foglalkozott. Lasos tanítása inkább csak theória lehetett, s a gyakorlati kivitel művészies árnyalatait harmadik tanítójától Apollodorostól sajátítá el. Azt olvassuk ugyanis egyik régi életrajzában, hogy fiatal költőnket bizta volt meg Apollodoros az ú. n. kyklikus kardalok vezetésével. [1])

III.

Igy fejlődött a fiatal, nagy tehetségű költő, midőn élte huszadik évében kilép a homályból, megnyitja ajakát, s elkezdi soha nem hallott, hatalmas igékben hangoztatni az egész Görögországot érdeklő, minden kebelben visszhangra találó győzelmi dalokat, melyek utóbb halhatatlanná tevék. Merész önbizalommal, melyet a világ minden ódaköltője tőle vett, hirdeti dala hatalmát s mindjárt első költeményében reményli, hogy dala a győzőt kortársai szemében irígység, a nők szemében pedig szerelem tárgyává teendi.

Beható vizsgálatok ugyanis kiderítették, hogy élete huszadik

---

[1]) Az éneklők kör-alakban voltak felállítva. E kar-dalok a történeti időkben rendesen dithyrambusok.

évében, az 502-dik Kr. e. évben kelt tizedik pythiai ódája, nyilván első költeménye. [1]) A thessaliai születésű Hippokleas pythiai győzelmét magasztalja benne a költő. Nem csak Hippokleas a vitéz ember, azok voltak már ősei is. Hadi szerencséjöket az isteneknek köszönik. E gondolat szolgál bevezetésül, a mire aztán művészi fordulattal hozzá kapcsolja a Hyperboræusok és Perseus mythosát, hogy ily módon kifejezze a görögségnek mély vallásos érzületén alapuló ama meggyőződését, hogy a teljes, osztatlan boldogság nem embernek való; ezt csak Istennek van joga élvezni. Halandó ember elégedjék meg avval a ritka szerencsével, ha a nyilvános játékokban diadalt arat, miként Hippokleas, s ha e diadalát a költő szava halhatatlanná teszi: «Boldog és dallásra érdemes az a férfi», úgy mond, «a ki keze erejével vagy lába gyorsaságával győzedelmeskedve, bátorságával és harczi erejével a legnagyobb díjat elnyeri, és megéri, hogy fia is pythiai dicskoszorút arat.» Pindaros itt a görögök köztudatát fejezi ki. Lehetett-e görög emberre nézve nagyobb dicsőség, mint százezerekre menő sokaság örömrivalgásai közt a borostyánkoszorút elnyerni, mely nemcsak őt magát, szülőit, családját, hanem egész hazáját is megörökíté? Hát ha még a költő dalba foglalá nevét! «A kiállott fáradalmaknak» úgymond másvalahol «legjobb orvosa a jó kedv: ezt pedig a múzsák bölcs leánya, a dal, varázsolja elénk. Meleg víz nem gyógyítja meg úgy a beteg tagokat, mint a lantra szabott dícséret. Túl éli a tettet a szó, melyet nyelvünk a Kellemek erejével lelkünk mélyéből fakaszt.»

Pindaros első költeménye korán sem viseli magán a kezdő művészet nyomait: szerkezete kifogástalan és a költő észjárásához képest elég átlátszó, mythosza kerekded egészet képez s jól illik a tervezetbe. Annyi tán megengedhető, hogy ódai erő dolgában a későbbi költemények felülmulják.

Látni való, hogy mindjárt első költeményében öntudatosan választott ódáinak tárgyat a költő. Győzelmeket és győzőket akar megénekelni, oly tárgyat tehát, mely egész nemzetét érdeklé, s melyben minden egyéb fenséges és magasztos elem összeolvadhatott: haza, istenség, emberiség, háború, béke. Az ő ódái tehát

---

[1]) Pindaros költeményeinek időrendjében Bergk tabelláris kimutatását igyekeztem, — a mennyire a csoportosítás engedte — követni (Bergk, Poetae Lyrici Graeci 7 kk.).

nem horatiusi értelemben vett ódák, melyeknek tulnyomó része könnyű, játszi enyelgés, szívdal, bordal, társas ének stb.; az ő ódái hősi ódák, mint a Horátius ugynevezett római ódái, Platen több kitünő hymnusa, Berzsenyi leglángolóbb hazafisággal teli darabjai, vagy Klopstock vallásos ódái.

(Folytatjuk.)

Dr. Fináczy Ernő.

CANTIONALE ET PASSIONALE HUNGARICUM.[1]

Ft. Bogisich Mihály úr az Akadémia 1882. január 2-án tartott ülésén ily czímű Codexről olvasott ismertetést, mely az egyetemi ktárban A. 207. sz. a. őriztetik. — Ez ismertetésben oly sok mindent halmoz össze, hogy szinte lehetetlen belőle kiigazodni; ugyanazért én kénytelen vagyok sorról sorra menni az ő ismertetésén, apróra czáfolni meg az ő állításait, hogy eképen kimutassam, — a mint már máskor is tettem, — miszerint Bogisich úrnak a régi Codexek, Gradualok, Cantionalék vagy Hymnariumok körül nagyon kevés ismerete van, s a mi van is, nem helyes alapon álló! — Az, a ki egy XVII. száz végéről való gyüjteményben ha meglát egy szép magyar éneket, rögtön nagy örömmel kiált fel: íme ez is a mienk! a nélkül hogy ismerné az előző század ref. gyüjteményeit, melyekből kiviláglik az illető magyar reformatus szerző neve, — az, a ki Batizi András énekét sajátjakúl tekinti, Huszár Gálét, Szegedi Kis Istvánét, Dávid Ferenczét, Péczeli Király Imréét, brevi manu eloccupálja, a nélkül hogy a XVI. század énekes könyvei közül csak egyet is ismerne, vagy valaha látta volna Gönczi négy első kiadásának bármelyikét; — az, a ki minden komoly vizsgálat vagy tanulmányozás nélkül a «Mennyből jövök most hozzátok»-at ős magyar hymnusúl tünteti fel; holott a k csak az abc-jét ismeri is a régi énekes könyvek- s énekeknek, tudnia kell, hogy ez Luther éneke s E. E. Koch I. k. 241. l. szerint Luk. ev. 2. alapján készült s írva van: «Aus fremden Landen komm ich her» kezdetű német világi dalra (u. o. 467. l.), kelt 1535-ben (u. o. 470. l.), *tehát nem ős magyar ének*, először megjelent 1540-ben,

---

[1]) Societatis Jesu, residentia Turóciensis. — Kézirati kath. énekgyüjtemény a XVII. századból.

a Lothernél nyomatott magdeburgi énekesben; az, — mondom — nem képes helyes ítéletet, helyes ismertetést mondani s adni a régi énekek- s énekesekről! Csodálom, hogy azok a tudós urak ott az Akademiánál — kiknek nagy módjukban van az eredeti kútfőket tanulmányozni, — utána nem néznek B. úr ferde állításainak, s őszintén meg nem mondják, ne szaporítsa B. úr helytelen állításai által az irodalomtörténeti szövevényeket, hanem iparkodjék helyes és alapos ismereteket szerezni, s akkor indúlni el e nagyon nehéz és felette míveletlen nyomon!

De hogy a *tagadás helyett állítsak is,* im elmondom — először csak röviden — állításomat, azután később be is bizonyítom, miszerint *a B. úr által ismertetett Cantionale-ban nem magyar, hanem cseh, tót és német énekek foglaltatnak,* s midőn azt állítja B. úr, hogy ezek az énekek alapíták meg a *magyar miseéneket,* bizony mondom, rosz szolgálatot tesz saját felekezetének.

De menjünk végig pontról pontra:

Mindjárt az elején elismeri B. úr, hogy «az egyházi népénekek nemzeti régi és tulajdonjogi kérdését a protestantismus vette fel», s hogy e kérdés felett Németországon keserű harcz vívatott, mely a katholikusok győzelmével végződött — (3. l.).

Hogyan? miként? arról épen nem értesít bennünket, világért se átallja a középkori német népénekeket (ha ugyan vannak ilyenek!), — világért sem említi, hogy a valódi népénekeket Németországon is a reformatio teremtette: «Ein veste Burg ist unser Gott» — «Vom Himmel hoch da komm ich her», — «Kom, Heiliger Geist, Herre Gott», — «Wer weisz wie naht mir mein Ende» sat. sat.; hanem egész határozottsággal állítja, hogy «a reformatio férfiai lázas sietséggel fordították le a kath. egyház fenséges hymnusait» (4. l.).

A ki ily nagy fontosságú dologban ítéletet akar mondani, még pedig nem szó-beszéd közben, hanem irodalmi téren, plane az ország tudós színe — az Akademia előtt; *annak első kötelessége a különbséget megtanúlni a ritualis hymnus és népének között!*

Amahoz semmi köze a népnek, kántálja a pap meg a kántor!

Az a citatiója tehát B. úrnak, melyben hivatkozik Luthernek 1542-ben megjelent «Begrebnisgesengen» czímű könyvének előszavára, épen ellene bizonyít, hisz Luther ott maga mondja, hogy ritualis énekek azok, miknek a népénekekhez semmi közük, sőt ezektől merőben különböznek.

Hazánkban — mondja B. úr (5. l.) — e tárgy, egy-két hirlapi czikket kivéve, még *komoly vitatkozásra* nem adott alkalmat! Engedelmet kérek! én három év óta nagyon is komolyan beszélek, s hogy dolgozom, búvárkodom, munkálkodom, ennek egyesegyedüli és nagyon komoly czélja az, hogy édes és örök tulajdonainkat, a XVI. százi népénekeket, az eloccupálástól megvédelmezzem, s B. úr alaptalan és ferde állításait — ha még az Akademia előtt mondatnak is — tönkre silányitsam! Én tehát teljes hittel és reménynyel vagyok az iránt, *hogy míg egyetlen elfogulatlan és világos fejü s ítéletü ember s míg irodalomtörténeti hüség és igazság lesz* (daczára Toldy félrevezetései s a B. úr féle eltulajdonításoknak!), *addig a magyar népénekek tulajdonjogáért folytatott harcz nálunk sohase fog a katholikusok győzelmével végződni, mert a magyar népéneket a reformatio teremtette!* Avagy bizonyítsa be nekem B. úr azt, hogy Dévai, Batizi, Huszár sat. az ő énekeiket akkor írták, mikor még barátok voltak a klastromban, akkor leteszem a tollat, s a győzelmi pálmát nagy alázatossággal B. úrnak nyujtom!

Itt még egyet óhajtok kérni B. úrtól! Legyen irántam annyi kegyességgel, hogy ha valamit ír ellenem, adjon módot arra, hogy én azt megolvashassam. — Lássa, mikor én első támadásomat intéztem e nemben a «Prot. egyh. és isk. lap» 1880. 52. számában, külön levélben kértem meg az igen tisztelt szerk. urak, miszerint czikkemet leges-legelőször B. úrnak küldje meg, — s B. úr a «Magyar Korona» 1881. jan. 13. és 14. sz.-ban válaszolt! — Sohse láttam azt a lapot. — Ha e *«válasz»* megismertetésére B. úr nekem módot nyújt (mert csak itt, az 5. l. aljegyzéséből tudtam meg), én nem bánom, letörlöm az egészet, a mit eddig írtam, kezdjük ott, a hol B. úr a 14. számban elhagyta, — *válaszszunk magunknak egy lapot, küzdjünk annak hasábjain, szigorú ítéletü irodalomtörténeti tudósokat hívjunk fel birákúl, mely küzdelemre, az irodalomtörténeti hüség és igazság s az irodalmi tisztesség nevében t. Bogisich urat ezennel — egész reverentiával — ki is hívom! Ellenkezőleg, állításait ferdéknek, munkálkodását alaptalannak, egyoldalú, és mindenek felett felekezeti gyülölség- vagy elfogultságból származottaknak nyilvánítom!*

Azt mondja B. úr (5. l.), «a magyar reformatio vezérférfiai, a kath. egyháztól elszakadt predikátorok, ... első reformátori működésükben, sőt még jóval tovább is, a kath. istenszolgálat nagy

részét fentartották, a régi kath. hymnusokat zengedezték.» És itt hivatolja Bartalust s Ivánkát.

Természetesen, miután azok a reformátorok igen bölcs férfiak voltak, s nagyon jól tudták amaz örök igazságot: «*non datur saltus.*» — Jól tudták, hogy a mű, melybe kezdettenek, századok múlva tisztúlhat csak ki az evangeliumi egyszerűségre, — s nevezett prot. énektörténelmi írók is nem a *népénekekről,* hanem a B. úr által felhozott *ritualis dolgokról írtak,* s különösen Bartalus szépen ki is fejti, micsoda ős keresztyén hymnusokat vettek át a reformátorok *a ritushoz* (mikről irtam a «Prot. egyh. és isk. lap» 1883. é. f. 26. sz.); azt is elmondja, idővel miként kopott ki ez a nem evangeliumi dolog az evangeliumi egyházból! (Magy. egyh. *szertartásos (tehát nem nép-) énekei* a XVI. és XVII. században, Pest, 1870.) — S bizony mondom, vizsgálja meg bár akárki a magyar ref. ritualis könyveket, *nem fog bennök találni egyetlen népéneket se,* lelketlen gajdolás, czifra ceremonia az mind! Ugyanazért, bár miként számlálja el B. úr a Rákóczi-féle Graduál tartalmát, nem fog abban se *népéneket* találni senki!

Azt mondja B. úr (6. l.). «a reformatio férfiai első fellépésük alkalmával nálunk is igen gazdag tárházra találtak, ők a hatodfélszáz év óta a nemzet sajátjává lett katholicismusból merítették első szükségleteiket.» — Hogyan? hisz már 1530-ból van Batizinak éneke! nem merítették, hanem készítették maguk, vizsgálja meg csak B. úr akár *Csáktornyai,* akár *Bornemisza,* akár *Gönczi* XVI. százi gyüjteményeit, majd meg fogja látni, hogy *nincs szükség ott a máshonnan való merítésre, a hol ily roppant készítménynyel rendelkezik valaki!* Vizsgálódjunk, gyüjtsünk, kutassunk elébb, azután állítsunk valamit.

Tovább szól B. úr: «hogy mily gazdag lehetett a magyar vallásos népének s költészet tárháza a reformatio előtt», erre nézve felhozza a Szilády Á. által közzé tett «Régi m. költők tárá»-nak I. kötetét, mely a középkori maradványokat tartalmazza (Bpest, 1877.).

Hajlandó vagyok azt hinni, hogy B. úr e kiváló becsű könyvet sohse forgatta végig, ha annak tartalmát népénekekben gazdagnak mondja. — Összesen 71, mond hetvenegy darab az egész (egy, a 70. sz. a. álló tévedésből tétetett be, a mint azt Sz. Á. maga is megjegyzi a 380. l.), melyek korántsem mind énekek (és pláne népénekek!), hanem legnagyobb részben szent históriák, s latinból ügyetlenűl fordított hymnusok és apró versecskék!

Mondja továbbá B. úr (7. l.): hogy a XVII. s XVIII. százban megjelent kath. énekes könyvek, s kéziratos ének-gyüjtemények, *a vallásos népköltészetre s a magyar ősi zenére fényt derítenek!*

Erre nem is szólok, — igen bőven kimutattam már, hogy a XVII. századi kath. gyüjtemények, *régi ének* s *más régi ének* czímen telvék a reformátorok énekeivel, — de hát egy ilyenül akarja feltüntetni a keze alatt levő *Cantionale Hungaricumot,* melyet olyan ember írt össze, a ki magyarúl se tudott (mint az író maga megismeri), s melyben olyan dallamok vannak (mint alább kimutatom), miket Kolonits kidobatott a Cantionaléból, s a felvidéki tótok részére készült Cantionaléba tétetett be, — a mint alább majd megírva lesz.

A gyűjtemény szerzője vagy írója, vagy másolója, ezt mondja: «Sokak kívánságának, de egyúttal a közszükségletnek eleget teendő, a Kyriét, Glóriát, Credot, a nevezetesebb s nagy ünnepek s a közönséges idő számára *magyar nyelven elkészítettem,* ezekhez adván még sok egyéb újabb énekeket.» [1])

Ezekből láthatja a nyájas olvasó, hogy e Codex tartalma Bogisich úr örökös vesszőparipájára *«a vallásos népköltészetre és a magyar ősi zenére»* — bizony kevés vagy épen semmi fényt sem derít! Jezsuita csinálta, ki jól magyarúl — mint maga megvallja — nem is tudott, csinálta Turóczban, s később Kolonits a tótoknak vetette oda!

Mondja tovább B. úr — hogy: «e lépésre szerzőt azon tapasztalat vezethette, hogy *a nép a folytonos latin mise énekektől lassankint elfordúlt, s a többi szertartásos magyar énekek példájára, magyar miseének után vágyódott.* — E gyűjteményben találkozunk az év minden ünnepére írt *első magyar, teljes miseénekekkel,* melyek eddigelé a nyomtatásban megjelent énekes könyvekben nem fordulnak elő. — A római egyház, *midőn a nemzeti nyelven való ének-lést megengedte,* a misének latin szövegét fönntartani szigorúan meghagyta, mint ez VII. Sándor pápának 1661. jan. 12-én kiadott bullájából kitünik». — (7. l.)

---

[1]) Multorum desiderio ac publicae etiam necessitati satisfacere volens; *formavi lingua hungarica,* Kyrie, Gloria, Credo, pro omnibus solemnioribus festis, et pro communi etiam tempore, addicis multis, aliis nonis cantionibus. *Formavi = alkottam* és nem készítettem, ha fordít B. úr, fordítson híven, alkotni és készíteni egészen más. K. F.

Itt először is köszönetet mondok B. úrnak, hogy tudtomra adá, mikor törölték el az 1111—12-ben hozott *«Nihil legatur vel cantatur»* rendeletet. — Azt már tudtam, hogy I. Ferdinand *1546-ban még csak annyit engedett meg, miszerint offertorium előtt és után, egy-egy verset szabad lesz magyarúl énekelni,* — most már tudom, hogy 1661-ben január 12-én engedtetett meg a magyar pápista embernek, hogy magyarúl énekeljen [a mint hogy az első magyar pápista gyűjteményben 1651. még csak 7, mondd hét olyan pápista magyar éneket találtam, a mi nincs meg az előző századi ref. gyűjteményekben. — (Lásd «Prot. egyh. és isk. lap» 1883. é. f. 7. sz.)], — most tehát kötelességeműl tartom a magyar pápista népénekek történeti kezdetét 1661-től számítani.

A nép tehát elfordúlt a latin miseénekektől? hát addig mit énekelt? semmit, ott volt a templomban, elmondta az «olvasót», — tehát *népének nem volt,* vagy a mi volt, vagy lehetett is, 1111—12 óta elfelejtődött.

Tehát itt jőnek elő az első magyar miseénekek? s mégis B. úr azok által akar a vallásos népköltészetre fényt deríttetni, a mikről a magyarúl jól nem tudó tót jezsuita maga mondja, hogy: *«formavi»!* Nagyon jó és szép dolog, hanem akkor ne nevezze ős kath. karácsonyi hymnusnak a Luther énekét: «Mennyből jövök most hozzátok,» — sat.

Így már most B. úr kötelessége — ki nem általános irodalomtörténeti, hanem mereven és kizárólag kath. felekezeti szempontból foglalkozik a régi énekekkel — 1661 előttről semmit nem szólni, hanem itt kezdeni munkálkodását, mert miként a világ teremtése előtt nem volt semmi, úgy 1661 előtt ő reá nézve sem szabadott lenni semminek!

A gyűjtemény tartalmának elszámlálása közben sok olyan dolgokat említ B. úr, melyekkel maga-magát hozza zavarba. — Elismeri ugyanis, hogy (9. l.) annyira telve voltak *«eretnekséggel»* (azaz ref. énekekkel) a kath. Graduálék s Funebralisok, hogy Pázmány Péter alatt zsinatilag (C. III. n. IX.) kellett szigorúan eltiltani. — (Miként Haynald érsek is nem rég eltiltotta a szabadkai *Mennyei vigasságban* levő ref. énekeket.)

Az is igen helyén való állítás, hogy a jezsuita-szerzet tagjai egyéni véleményeiket s irodalmi munkásságukat *örömest bocsátják* a felsőség birálata alá, s annak ítéletében megnyugosznak. — A hol minden *muszáj,* ott nem lehet *örömest,* — a hol nincs

szabad akarat, de csak engedelmesség, ott nem lehet megnyugvásról szó!

Azt is kérdi B. úr, hogy ez a tót jezsuita ismerte-e a Kajoni-féle (1676-iki) «Cantionale Catholicum»-ot? azt — mint mondja — meghatározni nem lehet, — de mi ismerjük, s tudjuk benne az előző századból való ref. énekeket, — mind a 23-at (lásd: «Prot. egyh. és isk. lap» 1883. é. f. 38. sz.).

Az énekgyűjtemény tárgyi beosztásánál megemlékezik B. úr az 1651-iki és 1672-iki «Cantus Catholici» «remek szép karácsonyi énekeiről». — A mi szép, arról kimutatám, hogy a reformátusoké, a többi pedig diák ének. Ilyen állításokra kisértetbe jövök ismét, hogy B. úr az 1651-iki «Cantus Catholici»-t még ma sem ismeri, a 72-ikit is csak említi, mint Toldy Ferencz (M. költ. tört. 302. l.), de egyikök se látta.

Elszámlálja (14. l.) a szentek- s Máriáról szóló énekeket, — mind latin fordítás és egy se magyar dallam.

A benne foglaltató *passió*-ról azt állítja B. úr, hogy «*tudtával ez az első hangjegyzett magyar passio*». — Csodálatos! hisz az előző időkből való ref. Graduálokban láthatott ilyet akárhányat.

«*Az egyházi népénekek jellegé*»-ről szólván (15. l.), azt mondja B. úr, «*hogy a népénekek jellege alatt a dallamszerkezet kül- s belalakját, magát a dallammenetet, annak a római gregorián énekhez vagy más nemzeti egyházi énekhez való viszonyát s végre az éneknek előadási módját értem.*»

Nem elég ez! nem csak a dallam, hanem elébb *a szöveg bel- és külalakját* kell vizsgálni, mert a szöveg egyes soraiban foglaltató sajátosság adja *a rythmust,* mely pedig fő és elengedhetlen kellék a magyar népéneknél, a dallammenet és dallamszerkezet pedig a *belső tulajdonságnak* már csak *külső kifejezése.* — A népéneknek, s különösen a magyar népéneknek a római gregorián énekhez épen semmi köze sincs, — *olyan az, a minővé a nemzet érzéséből a költészet által kifejlett!*

A 16. l. így szól B. úr: «szerző a gregorián éneknek a magyar énekes könyvbe való felvételével kettős czélt ért el: a) *megalapította a magyar miseéneket; b)* megismertette a magyar hívekkel ősi alakjában a szép gregorián éneknek azon részeit, melyekből a németországi protestánsok s utánuk a több nemzetbeliek, a többi között a magyar protestánsok is, nagyhírű «Choral» dallamaikat kölcsönözték. — Ezt mutatja a legrégibb prot. énekes

17*

könyvnek egész szerkezete pl. Huszár Gálnak: «A keresztyéni Gywlekezetben való Isteni díczéretec és Imádságok» Comjáti 1574., hol az egész kath. isteni-tiszteletnek, misének gregorián dallamai vannak lenyomatva.

Lássuk e roppant állításokat:

1. Szerző tehát a gregorián énekeket vette fel ebbe a magyar énekekbe. — Úgy hát ez énekek *nem magyar* énekek, s mindenek felett *nem magyar népénekek!* s így elesik a másik állítás:

2. Megalapította a magyar miseéneket. — Ha ezen az alapon alapíttatott meg a magyar miseének, akkor az nem magyar, a mint hogy ezen alapon nem is alapíttatott meg, mert ez a gyűjtemény soha használatba nem vétetett, de meg a mi fő, kevés időre összeiratásuk után 1700-ban Kollonits bibornok által a «*Pisne Catholicke*» czímű tót énekesbe — mint legméltóbb helyükre — tétettek (47. l.).

3. Semmiféle olyan magyar népéneket nem tudunk, sem olyan magyar «Choral» dallamot nem ismerünk, melyet a magyar protestansok a gregorián énekekből készítettek volna.

4. Nem 1574-ből való a legrégibb prot. énekes könyv.

5. Ha a B. úr által mondott Huszár-félében gregorián dallamok vannak lenyomatva, az még épen nem tartozik semmit se a magyar népénekekre.

Így tehát a roppant állításokból sincs semmi! Ne akarjon B. úr a saját hitfelekezetének ártani azzal, hogy a magyar miseéneket a tót «Pisne Catholicke»-be degradált énekeken mondja megalapítottnak!

De lássuk már az énekeket egyenként és sorjában, a mint a 17. l. kezdődnek:

Adventi ének:

Ó felséges mindenható atya! —méret: 4+4+2.

Menynek földnek királya és véghetetlen ura s gondviselő pásztora, — m.: 4+3+4+3+2+3+2+1.

Édes Jézusunk, te vagy mi Messiásunk, ki e világra jövél értünk, — m.: 2+3+4+3+4+3+1.

Vigasztaló szent lélek isten, ki származol az istenségben a két személytől egy kéhéképen, — m.: 2+4+3+4+4+1+4+2+3+1.

Azért hála legyen a felséges istennek, m.: 4+4+4+1.

Három egy személynek, hogy irgalmasságbol megváltott ahaz haláltol, m.: 4+3+4+3+2+3+2+1.

A ki csak egy piczit ért a magyar költészethez, kérdem, *hol találja meg itt a magyar népének első és elengedhetlen tulajdonságát, a rythmust?* Mert igenis, tessék megnézni a XVI. századi magyar népénekeket, épen azért voltak kedvesek, mert magyar vér, magyar rythmus lüktetett bennük, s ezért eretnekültek el a kath. népénekes könyvek is.

Elhagyva egy minden érték nélküli karácsonyit s egy minden birálaton alóli Sanctust, itt egy pünkösti:

Ó sz. lélek teremtő nagy isten:
Egyenlő istenségben
Atyával és fiúval,
Külömb a származással.
Te vagy megszentelője
A sz. szüznek, hogy ő méhébe
Szállana,
Atya istennek fia.
Ó drága kincseknek tárháza
Szentséggel rakva,
Taníts és vezess minket boldogságra. —

Oly annyira nincs e szóhalmazban semminémű magyar zamat, hogy még maga B. úr se próbálta tactusba osztani, csak úgy sor szerént adja. — Hát még a dallamok! még csak hasonlatosság, vagy csak legkisebb színezet sincs rajtuk, mely magyarra vallana!

Nagy böjti ének: a fél és negyed kótáknak minden rendszer nélküli egymás mellé való rakása.

«Lendületes szép dallama van a Gloria Natale-nak» mond B. úr.

Lendületes (a mennyiben $^{3}/_{4}$ ütemben *német dactylus* lábakon osztható), — de nem szép.

Credo paschale, — új ének, — tótnak elég tót, de magyarnak egy szikrát se az.

És azután azt mondja B. úr, hogy ezekből származtak azok az *áhítatra gerjesztő* szép miseénekek, mint: «Mi arczunkra borúlunk,» — «Ó isten sz. felségedet,» — hiszen nagyon szépek is ezek, meg áhítatra gerjesztők is, de egyik se magyar, hanem német! — Lássa B. úr csak maga is megvallja, hogy: *nem magyar alapon nem magyar ének alapíttathatik!*

Pásztordal: szép $^{3}/_{4}$ beosztású dreischritt! már pedig ilyet a magyarok nem énekelhetnek.

Vannak benne ú. n. kettős nyelvezetűek is. — Hm! a *balogi* Cantionaléban már 1659-ből ismertettem.

Két karácsoni, latin és magyar szöveggel, — a latinra rá illik a minden magyarságot kizáró dallam, de a magyar szövegre nem, — különösen a második olyan szerencsétlen, hogy *az anapaestus egymás után háromszor is előjön benne!* Jó volna ám azt B. úrnak megtanúlni, hogy ilyen a magyar énekben absurdum. — Hallgassa meg csak a «*Tót leány*» népszínműben azt a: «*Budzil som ca, budzil,*» — kezdetű anapæsticus dalt, épen ilyen tót ének ez is.

Méltóságos dallamáért említi az *oltári szentségről* szóló éneket! *Nem lehet ott méltóságos dallam, a hol a prosodiában dactylusra choriambus következik.* — Úgy látszik, a magyar prosodia nem épen erős oldala B. úrnak, mindig a magyarságról beszél, de beosztásain épen nem látszik meg, hogy ismeretségben volna a magyar költészeti vagy zenei írmodorral! Szhja! tót éneket *magyar zubonköntöskébe öltöztetni* — mint Szenczi Molnár Albert mondja, — nem is megyen!

Magyaros dallamáért említi e menybemenetelit:

Christus menybe fölméne, szent dicsőségébe,
méret: 4+3+4+2 (ez még megjárná).
Sok nyomoruság után, a hit, levén az világban,
méret: 4+3+2+4+2.
Szenvedett mint bárány érettünk fáradván.
méret: 4+3+4+1.

Hogy lehet magyaros dallamnak ily absurdum beosztása, vagy épen megfordítva?!

Megunván már a tót énekekre szórt sok dícséretet B. úr, a 34. l. bemutat egy éneket, s megmondja, hogy «a dallamszerkezet s így a magyar vers- s dalmetszvény hibás, mert szerző a magyar vers s dal sajátságait nem tudta összeegyeztetni,» — ád is ilyen beosztást:

Küldeték Arkangyal menyből szüz Máriához
méret: 4+2+3+3+1.
Názáret nevü városba gyenge leányzóhoz
m.: 4+4+2+3+1.

Az Atya istentől nagy kegyesen, nahagy kegyesen
m.: 4+2+4+4+1.
Hogy őt üdvözölye és szóllyon ekképen.
m.: 4+2+3+2+1.

Még azt a kis magyaros lejtést se vette észre B. úr, a mi ez ének első sorában van!

A 35. l. így szól: «a harmadik csoportba tartoznak azon énekek, melyekben a magyar rythmus, a busongó, a lendületes magyar dal határozottan előtérbe lép, melyekről elmondhatjuk, hogy magyar szív s elme szüleménye. — Ez énekek egynémelyikében a verslábak kifogásolhatók, melyek a dallam teljes szerkezetét hátráltatják. — Ily hiányos szerkezetű az 5. lapon levő Adventi (más) ének, mely azonban a verslábak egyenlőtlensége daczára is elég szép magyar énekre mutat.»

Ez már aztán szép mondás, lássuk:

Az úr isten Ádám atyánknak
méret: 2+2+4+1.

tehát *busongó,* mert a spondeusra choriambus következik, — ez állítás B. úrnak több ilyféle «baculus in angulo»-i közé tartozik, hisz a magyar versírmodor, a spondeus- és choriambusnak egymásra következése által, épen ellenkezőleg *a víg lendületet fejezi ki;* péld.

Nincsen olyan derék asszony, Mezeiné, Mezeiné komám asszony.

Jaj! de nagy baj az, mikor valaki az ének fölé oda írja: Religioso, — aztán ilyen beosztást csinál, hisz nem lehet azt religioso énekelni, a minek az első sora spondeus choriambussal, — a második mind spondeus, a harmadik 4+4+4+1, mind choriambus!

Intés:

Kely fel drága lélek kely fel, méret: 3+3+2.
Sok bűneidből serkeny fel, m.: 3+3+2.
Égre szivedet emeld fel. — m.: 3+3+2.

Tagadhatatlanúl ennek *«utolsó része igen helyes magyar rythmust tüntet elő»* — mint B. úr mondja — (no de egy kis metszethibával), — hanem hogy B. úr minő öldöklést követett el ez éneken, midőn a tiszta choriambius sorokat $^4/_2$-be osztá, azt leginkább kimutatja a fentebb háromszor egymás után kiírt 3+3+2. — Hiszen a dallam is tiszta choriambicus ütemezést ad!

A 38. l. egy *halottas új éneket* közöl, mely fölé ezt irá: «*Magyarosan*». — Ugyan kérem, hogy lehet azt magyarosan énekelni, a hol az amphibrachysra molossus következik?! hol látott, hol tapasztalt ilyet B. úr e földi világban, vagy a magyar költészet- s zenészetben?! Cseh ének ez, drága jó uram! második sora ott van a husszitàk énekei között, cseh annyira, hogy csak ki nem mondja: *dobzse!*

Lelkes magyar dallamának s a gyüjtemény legbecscsebb gyöngyének, mondja ezt:

Küldeték szüz Máriához az Gábriel angyal,
Krisztusnak testbe jövését hirdetni vígsággal,
Kit hogy hallá szentséges szüz, igen megijede,
És ily mélységehes dolgon háborogni kezde.

Igaz, hogy van hasonlata 14-es sorú dalainkhoz, choriambicus beosztásánál fogva, de én mind beosztásából mind dallamából *rögtön rá ismertem a tót-deák nótájára:*

Ha pénzemet megszámlálom, egy fillérem sincsen......

Fenséges, egyházias dallamnak mondja a «*Zsidóság ellen való panaszát istennek*» B. úr!

Hogy lehet fenséges, egyházias dallam az, a mi csak két sorból áll, az egyik 16, a másik 19 szótaggal, a miben elől van hét accord, hátul három, s a többi?..... az mind recitativo megy! Borzasztó fogalmai vannak némely embereknek a fenségességről meg az egyháziasságról, — az egész nem egyéb, mint olyan középkori barát-kornyikálás! minden izlés nélkül!

Nagyon használatos epithetona B. úrnak a «*lendületes*», ilyenűl mondja (45. l.) a 114. lapon levő «nagypénteki siralom» dallamát, no im:

Atya úr isten az ő egyetlen egy fiát,
Hogy bűnös szolgát megváltaná,

— épen ilyen lendületes a dallam, mint a milyen méret nélküli a vers! Az utolsó sort jól mondja «magyaros»-nak, mert csak is «*magyaros*», magyarságát megrontá B. úr az által, hogy nem osztotta anapæstice, úgy kell beosztani, édes jó uram, mert így ád jó rythmust a vers:

Elküldé | ez világ- | ra,

nem pedig 3. fél, s egy egész kótával így:

Elküldé ez | világra. —

Azt mondja B. úr a 46. l.: «az ének-gyűjeménynek legbecsesebb részét a szép egyházias s részben *ősi magyar dallamok* képezik.» — Lássuk, milyenek ezek az ősi magyar dallamok! Nincsenek azok, ebben édes jó uram, nincs belőlük egy betű sem, hanem vannak benne tót énekek, ezért tetette őket Kolonits a «Pisne Catholicke»-ba!

Kolonitsnak, a Jézus Krisztus szent neve, — az ő szent evangeliuma, — a lelkiismeretszabadság és a magyar nemzet ellen megbocsáthatlan bűnei vannak; de dícséretet érdemel, hogy a tisztességes magyar pápista énekes könyvekbe nem engedte bejutni ezeket a tót jezsuita-énekeket, sőt magyarúl — bár elkészült sajtó alá — nem is nyomták ki őket soha, hanem a tótoknak adták.

«A szép új énekek — végzi ömlengéseit B. úr — tehát nem vesztek el, és mi magyarok örömmel gondolhatunk az elmúlt két századra, midőn hazánk felső vidékén lakó tót atyánkfiai ez ősi s részben magyar nemzeti énekekkel dicsőíték az istent.»

Az elébb *új* ének volt, most már *ősi*, — a 46. l. csak *«részben ősi»* volt, — micsoda hát tulajdonképen? megmondom én, — *nem becsületes magyar pápista ember érzéséhez s szájába való dallamok ezek!* Jó helyre tették őket; ha Kolonits csak egy szikra jót látott volna bennük, az általa oly hő szeretettel ápolt és plántált jezsuitaszerzet e művét nem engedte volna kéziratban maradni, vagy tán nem átallaná B. úr Kolonitsra azt is ráfogni, a mitől a legvéresebb szájú magyar is megkimélné őt, hogy t. i. Magyarország rabszolgává tételére még azt is felhasználta eszközül, hogy énekeinket a tótoknak adta!

Ha magyarok lettek volna ezek az énekek, majd nem kerültek volna a tót énekes könyvbe, hanem benne volnának a pápista népénekes könyvekben, mint a magyar reformátorok magyar népénekeik benne vannak mind e mai napig.

Megújítva fentebb tett bajvívási ajánlatomat, s annak mindenkor és mindenütt helyt állva, — tisztelettel ajánlom e megjegyzéseket az érdeklődő t. olvasók becses figyelmébe!

KÁLMÁN FARKAS.

A GÖRÖG TRAGÉDIA EURIPIDES UTÁN.

(Folytatás.)

III. A többi tragikus.

E czím alatt azokról a költőkről fogunk szólni, kik részint még a peloponnesosi háboru vége felé, részint az ochlokratia uralma és a N. Sándort közvetlen megelőző idő alatt működtek. Sokról csak egy-két jegyzet maradt ránk, némelyekről valamivel többet tudunk. Mi alphabetikus sorrendben fogjuk őket tárgyalni, minthogy a chronologiai rend soknál lehetetlen. Különben működésök nem mutat fel különös jelleget, hogy többféle alosztályba kellene őket sorolni. Csak egy jelenség e korból érdemel említést, ez az, hogy némely író már nem írt a szinház számára, hanem csak felolvasta darabját, mint azt a római császárság első két századában is látjuk. Ezeket anagnostikusoknak nevezték, a leghiresebb volt köztük Chæremon, de többről nem tudjuk biztosan, hogy ezt tették. E jelenségről bővebben szólunk Chæremonnál.

1. *Akestor* neve csak idejének komédiairóinál fordul elő, akik keményen megtámadták. Működését a 89. 1. ol. egész a 91. 2. olympiasig (424—415) tehetjük. Mysiában született, a honnan atyjával Athénbe jött, de ott úgy látszik nem nyert sok babért. Idegen származása miatt Sakas-nak gúnyolták, ami egyértelmű thrák-kal, azaz barbár, tudatlan, bárdolatlan. Hogy származását meg ne tagadja, sokat ivott is; ezt mondják legalább a komikusok, s Athenæos azt meséli róla, hogy illemtelen modora miatt egyszer egy lakománál kidobták. Tragédiáinak szerkezete nagyon laza volt, erre vonatkozik Kratinos egy töredéke, a mely azt mondja, hogy Akestort meg kell dongatni ἐὰν μὴ συστρέφῃ τὰ πράγματα, a mi tán arra vonatkozik, hogy sok mindenfélét vitt be darabjaiba, vagy pedig roppant sok mythust tömött egy tragédiába. Egy más töredék arra enged következtetni, hogy a kardalok szerkesztésében nem volt ügyes. Aristophanes kétszer említi; a Madarakban azt mondja, hogy ‚mint *nem* polgár, bétolakodik' a Darazsakban pedig ξένος-nak gúnyolja.

2. A syrakusai *Achaeos*-ról csak annyit tudunk, hogy fiatalabb volt a hires Achæsonál, s hogy tíz darabot irt.

3. *Alkestis* nevét Welckernél nem találjuk. Kayser idézi, mert

Valerius Maximus egy anekdotájában (III. 7.) szó van róla. Euripides — ugymond — egykor panaszkodott, hogy három nap alatt nem írhatott többet három sornál, Alkestis avval dicsekedett, hogy ő biz könnyen százat is megirt. A különbség az, felelte Euripides, hogy a te verseid nem fognak tovább élni három napnál, míg az enyimeim örökké. Horatius is szemére vetette Luciliusnak, hogy nagyon gyorsan végzi munkáját.

4. *Alkimenest* Suidas említi. Megarából való volt s tragédiákat írt. Nem tévesztendő össze az athéni hasonnevű komikussal.

5. *Antiphon.* Megkülönböztetendő a hasonnevű szónoktól, akit Thukydides szerint (VIII. 68.) a 92. ol. 2. évében (411) az athéniek halálra itéltek, mert a spartaiakat rá akarta beszélni, hogy békét kössenek. De a régi források Antiphont a költőt a szónokkal azonosítják. Már pedig a költőt Dionysios zsarnok sokkal később megölette. Igy azt találjuk, hogy a szónok életében a költő életadatai és viszont szerepelnek. A hibát észrevette Ruhnken. A költőről azt tudjuk, hogy Dionysios meghívta udvarába, vagy azért, hogy a ‚lelkes, nemes' zsarnokot tragédiáinak irásában segítse, vagy pedig, hogy itéletet mondjon róluk. De Antiphon szabadelvüsége nem sokára felbőszítette a királyi tragikust. Midőn egyszer azt kérdezte tőle, hogy mely érczet tart a legnemesebbnek, az athéni költő azt felelte, hogy azt, a melyből Harmodios és Aristogeiton szobrait öntötték. Némelyek azt mondják, hogy e miatt megölette, mások pedig azért, mert Antiphon nem dicsérte tragédiáit, a miért különben Philoxenos is lakolt. De az előbbi mondást is némelyek Diogenesnek, mások Platonak tulajdonítják. Tény az, hogy a költőt megölték, de minthogy Dionysios csak a Karthagóiakkal viselt háboru után (389) kezdett tragédiákat írni, úgy Antiphon halála is néhány évvel később eshetik. Aristoteles szerint, mikor őt és még néhányat a vesztőhelyre vezettek, s ezek arczaikat a nép előtt elrejtették, azt mondotta: ‚Minek rejtitek el arczotokat? Nehogy holnap valaki ezek közt megnézzen'. Plutarchos martyrnak tekinti, s valószinüleg rá vonatkoznak a pseudoovidiusi Ibis e sorai:

> Utque Syracusio, præstricta fauce, poëtæ,
> Sic animæ laqueo sit via clausa tuæ.

Antiphon először Athénben irt tragédiakat s azután midőn Syrakusæben tartózkodott. Hogy derék költő volt, az bizonyítja, hogy Aristoteles többször megemlékszik róla, s hogy a zsarnok, a ki az irodalmi férfiak választásában elég ügyes volt, ép őt szemelte ki a sok tragikus közt, hogy műveiben segítse. Később sem feledkeztek meg róla, mert egy Adrantos vagy Adrastos nevű iró, a ki Aristoteles Ethikáját magyarázta, sokat írt magáról Antiphonról s darabjainak egyik jelleméről, Plexipposról, a ki Meleager-ben szerepelt. Tragédiáiból négy czímet ismerünk: Andromache, Iason, Meleager és Philoktetes, bizonyára Euripides mintája szerint. *Andromache*-t Aristoteles idézi, de menetéről nem tudunk semmit; *Iason* czíme mutatja, hogy a mythus feldolgozásában nem úgy mint Neophronnál és Euripidesnél Medeának, hanem neki jutott a főszerep. *Meleager* töredékéből láthatjuk, hogy Oeneus Althæához beszél, kinek két testvérét, Toxeust és Plexippost, Meleager a vadkan bőre miatt megölte, s azt veti szemére, hogy boszúja miatt ép oly szerencsétlenné lett, mint atyja Thestios. Welcker szerint Plexippos csak a hirnök jelentésében szerepelt, de a darabban nem lépett fel, de akkor Adrantos magyarázó alig irt volna annyit az ő jelleméről. *Philoktetes*-ből két sort idéz Stobæos. — Ezenkívül tudjuk, hogy Antiphones Dionysiost segitette, mikor ez az Adonis-t írta, egy darab, amely új czíme miatt tünik fel. Valószinüleg neki tulajdonítandó egy kötött beszédben irt munka az athéni költőkről, melyet Glaukos Rheginos álnév alatt irt, hogy annál szabadabban mondhassa ki véleményét.

6. *Apollodoros*, Tharsosból. Darabjainak czímeiből ismeretes: *Akanthoplex*, Odysseus mellékneve; a tulajdonnevet oly esetben, ha a vonatkozás világos, ki is hagyhatták. Odysseus halálának mythusáról szólt. *Teknoktonos*, vagy Odysseusra, a ki öntudatlanul fiát, Euryalost, megöli, vagy Athamasra vagy Medeára vonatkozhatik. *Hellenes*, mint kar nem jelentheti a görögöket egyáltalán, hanem csak a néptörzset, s így Peleus mythusa volt a darab tárgya, a melyet Sophokles is feldolgozott. Neoptolemos, miután a számüzött Peleussal tanácskozott, myrmidonaival Hellas városát el akarja venni atyjának mostoha fivéreitől, a kik az öreg Peleust a tróntól megfosztották. A Sophokles és Euripides feldolgozása nem szolgálhattak mintaképül Acciusnak, a ki szintén irt egy Hellenes cz. tragédiát; tán Apollodorosból merített, akinél egyedül fordul elő ez a czím. (L. Ribbeck, Die röm. Tragœdie 425. l.).

— A többi czím: *Thyestes, Hiketides, Odysseus.* Tartalmuk ismeretlen.

7. *Apollonides*-ből Stobæos és Clemens idéznek néhány sort, de minthogy csak sententiák és a darabok czímét nem ismerjük, a combinatio lehetetlen.

8. *Chaeremon.* A későbbi tragikusok közt Chæremon kiváló helyet foglal el. Nemcsak mint költő jelentékeny, hanem oly újítást vitt be a tragédia szerkezetébe, amely maradandó emléket hagyott. A görög drámairodalom az ő idejéig csakis oly darabokat ismert, melyek az előadásra voltak szánva; ő volt az első, aki egyes darabjait felolvasta. Voltak tehát oly költők, kik lemondottak a tragikus versenyről és csak azért írtak, hogy vagy társaságban, vagy egy nagyobb hallgatóság előtt felolvassák darabjaikat. Ezeket anagnostikusoknak (οἱ ἀναγνωστικοί) nevezték. Aristoteles megemlékszik róluk (Rhetor. III. 12. 2.), s a helyből láthatjuk, hogy az újítás tetszett; dicsérték, mert a darabok finomul voltak kidolgozva, nagy óvatossággal szerkesztve, ép úgy mint azon szónokok művei, kik magok nem léptek fel nyilvánosan. Valamint ma nap a drámairodalom kétféle darabokat ismer, olyanokat, melyek előadásra szánvák s az úgynevezett könyvdrámákat, így tehát a görög tragédia végső szakában is kétféle darabokat különböztettek meg. De valamint ma a könyvdráma nem bizonyít a műfaj hanyatlása mellett, úgy Chæremon munkái, daczára annak, hogy a sülyedés korába esnek, nem tanusítják, hogy a görög tragédia annyira ki volt merítve, hogy már a felolvasásra szorult volna. Valamint ma nagy költséggel és nagy művészekkel oly darabokat, melyek eredetileg nem voltak az előadásra szánva, eljátszanak (így a Faust második részét, Madách Az ember tragédiáját), úgy bizonyára a Chæremon darabjai közt is volt sok olyan, melyet elő lehetett volna adni. Tény az, hogy e darabok távolról sem gyakorolhatták azt a hatást, mint azok melyeket adtak, s mint Hegel Aesthetikájában (III. 513) megjegyzi, a görög tragédiák ép azért elégítenek ki még ma is, mert csakis a szinpad számára irták őket. A darabok felolvasásánál nem mondhatjuk, vajjon a szinpadról is azt a hatást tennék-e. Ha a cselekvő személy jelleme és czélja valóban nagy, úgy a felolvasás is felfogja ezt tüntetni, de az érdek felköltése, a cselekvény fokonkénti előhaladása, a helyzet bonyolulata, az a hatás, a melyet a jellemek egymásra gyakorolnak, beszédjök és magatartásuk nemessége, mindez csakis a szinrehozatal által válik

tisztává és itélhető meg. A felolvasás azért nem elegendő, mert a cselekvény többféle hangot követel, s bármennyire iparkodjék a felolvasó a hangszinezeteket feltüntetni, a hatás sohasem teljes. Azt sem tudjuk, vajon a szóló személyek neveit megmondjuk-e, vagy sem. Mindkét eset hátrány. S végre, ha a fül ki is van elégítve, a drámában a szem is megkivánja jogát; látni akarja a cselekvőket környezetökkel és arczjátékukkal. A felolvasás tehát csak a középhelyet foglalja el a magán olvasás közt, a melynél a dráma reális oldala teljesen hiányzik s a phantasia egészíti ki a hiányzót, és a darab játszása közt, a hol mind egyesítve van.

Chæremont e tekintetben egyedül említik a források; követőiről nem hallunk semmit, ami arra mutat, hogy e kisérlet tetszett ugyan, de a nagy tragikus versenyek mellett csak alárendelt szerepe volt s semmi befolyással nem volt rájok. Chæremon kora nem határozható meg pontosan; virágzási kora 370—350-re esik. Darabjai közt melyek voltak előadásra, s melyek felolvasásra szánva, azt nem dönthetjük el, de nem valószinü, hogy a szinpad számára egyáltalán nem irt volna; különben a komikusok nem gúnyolnák. Azok a darabok, melyeket felolvasásra szánt, lényegesen különbözhettek a többiektől; mindaz, a mire a szinésznek szüksége volt, hiányzott bennök, a metrumok vegyest voltak alkalmazva, jambusi és trochæusi sőt hexameteri részletek is a minőket a töredékek még mutatnak; a nyelvezet is különböző volt. Az erkölcsi mondások bőviben voltak, innen a sok idézet Stobæosnál. A zenei rész teljesen hiányzott bennök. Mert egyes töredékek komikus szinezetüek, azt mondották, hogy komédiákat is irt s az Achilles Thersitoktonos-t és Kentauros-t vigjátékoknak tekintették, de ez állítás hamis, azért mert a két műfajt egy költő sohasem művelte, s mivel a két czím ép ily felolvasásra szánt tragédiákra mutat (L. Meineke Hist. critica comicorum græcorum, 517 s k.). Darabjainak fennmaradt czímei ezek: Traumatias, Oeneus, Alphesibœa, Kentauros, Dionysos, Odysseus, Thyestes, Minyai, Io, Achilles Thersitoktonos.

Traumatias Odysseus-sal valószinüleg egy és ugyanazon darab czíme. A hat soros töredék Athenæosnál, Meineke szerint, akihez Welcker is csatlakozik, Alexis komikus költőé, a ki szintén irt egy Traumatiast. De az Aristotelesi idézet Chæremon darabjára vonatkozik, amely az ismeretes mythust Odysseus haláláról saját fia által állította elő. A gyilkosság a darabban előfordult, de ebből

nem következik, amit Bode mond, hogy a szinpadon látták, a mi a görög szinpad törvényei ellen szólna. — Egy nagy töredék Athenæosnál *Oeneus*-ból Chæremon fenséges költészetét mutatja. Oeneus, a kit öreg korában trónjától megfosztottak, keservében fényes ifjúságára emlékszik s gyönyörűen leírja azt a jelenetet, midőn Dionysos meglátogatta, és az első szőlőfürtöt ajándékozta neki. Dionysos, a ki mindig nagy kiséretével lép fel, a thyasokkal jelent meg, s a természet e szabad leányaira, kik a táncz után kipihennek a virágos mezőkön, vonatkozik a leírás, a mely külömben egy kissé sikamlós volna egy tragédiában. A bacchansnők festményeken olyanok lehettek, mint e töredék előállítja őket. — *Alphesiboea* nem tért el a rendes mythustól; a szerelem e tragédiája e későbbi költőknél nagyon gyakori. *Kentaurost* a források δρᾶμα πολύμετρον-nak nevezik. Ez a dráma leginkább tért el a rendes uttól. Az elbeszélő költészet hexameterben a jambusi dialogussal váltakozott. A ῥαψῳδία szóból, melyet Aristoteles a jegyzékben használ, korántsem következik, hogy az epikus elem túlnyomó volt benne, még kevésbbé szabad satyrdrámának vennünk. A darab Chæremon darabjai s egyáltalán a görög tragédiák közt egy különálló helyet foglal el; egy vegyülék, s nem tudom, vajon a czím nem-e ezt fejezi ki. A kettős természet, ez volt a költemény jellege, a mely ép ezért nem enged semmi következtetést az összefüggésre, ép úgy mint Ion Μέγα δρᾶμα-ja sem. Vajon a Kentauros, mint Kayser mondja (222. l.) nevetésre inditott-e, az nem biztos, ép úgy nem lehet ép e darabból a tragédia műfajának sülyedésére következtetni mint Gruppe (Ariadne 751) teszi. (L. Bartsch, De Chæremone poeta tragico 41. l.). *Dionysos*, az euripidesi Bacchæ cz. darab mythusát tárgyalta, mint a töredékek mutatják; *Thyestes* az ismeretes mythussal foglalkozott; *Myniai* az Argonauták hadmenetéről szólt és Lemnos-ban játszott. *Io*-t Welcker eleintén (Nachträge zur æschyleischen Trilogie 307. l.) satyrdrámának tartotta, de minthogy ily darabokat felolvasásra nem irtak, úgy később tragédiának ismerte el. Accius írt egy Io cz. darabot, tán Chæremonból is merített. Csodálatos, hogy az æschylosi Prometheus-on kívül Io egy görög tragédiában, legalább mint czím, nem fordúl elő. Az Acciusi darab az ismeretes mythuson alapúlt, csakhogy a kevés töredék nem mutatja, hol kezdődhetett a darab. Egy berlini antik-váza, melyet gyakran magyaráztak (Panofka,

Gerhard, utoljára Overbeck Griech. Kunstmythologie II. 467.), erre a drámára vonatkozik (L. Ribbeck, Die röm. Tragœdie 547.). — *Achilles Thersitoktonos* az Aethiopisból volt merítve; a mythus, mely szerint Achilles Thersitest megöli, mert ez gúnyolta Penthesileához való szerelme miatt, több tragédiának szolgált tárgyul. Vajon Chæremon inkább a komikus oldalt emelte ki, az nem biztos; a töredékek a versmértékben nagy szabadságot mutatnak, a minők az ily felolvasásra szánt drámáknál gyakoriak, annyira hogy még Porson alapvető szabályát az ötödik lábat illetőleg, mely kanonként az egész drámai irodalomban feltalálható, sem őrizte meg.

Chæremon sententiái mély bölcsészeti elmélkedését mutatják. A helyes, szigorú és egyenes életmódot ajánlja, a mely sem oly rögös, sem oly búskomor, mint hiszik. A ki nem bölcs, az nem lehet boldog, úgymond; az okosság mindennek anyja, ettől ered mind a jó. Dorgálja a büszkeséget, a haragot, a mely sok rosz tettnek forrása, a hazugságot, a mely szabad emberhez nem illő. A bölcs a rosszat is kíméletesen ítéli meg. A szülők iránti tiszteletet, a valódi szerelmet dicséri, de nem szereti, ha a nászajándék dönt a nő választásánál. A gazdagság, ha más nemes tulajdonokkal egyesül, az életet kellemessé teheti.

Chæremon mint költő sok hasonlóságot mutat Agathonnal. Nála is a finom rhetorika mellett a szabályos compositio, a művészi és találó jellemzés, s a mély és gyengéd érzelem található. Tán ezért tulajdonította Gruppe az aulisi Iphigeniát ő neki (Ariadne 562); arra támaszkodik, hogy Athenæos e darab egyik kardalából négy sort idéz Chæremon töredékei közt. Eltekintve attól, hogy Athenæos a nevet elhibázhatta, elegendő a tragikusok kölcsönzésére utalni, s biz könnyen megeshetik, hogy Erosról Chæremon ugyanazt mondta, mint Euripides, az általános mintakép, vagy pedig, mivel tudjuk, hogy Euripides ez utolsó darabját fia átdolgozta, könnyen felvehette e négy sort Chæremonból. A kardalokat, melyek nem függtek össze a cselekvénynyel egymástól is kölcsönözhették. De Gruppe mindazokat a nehézségeket, melyeket a darab a kettős prologus, a stylus és metrum miatt a kritikának okozott, egy csapással el akarja távolítani, e végből az athenæosi idézetet veszi alapúl és bebizonyítja, hogy a stilus, a metrum, szóval az egész compositio Chæremonra vall s neki tulajdonítja a darabot, nem törődve semmit számtalan ókori bizonyítékkal, mely a

darabot Euripidesének mondja. Ily kritika ellen nehéz küzdeni. Bartsch már 1837-ben mutatta ki az állítás helytelenségét, melyet Müller Bartsch művének birálatában (Ztschft. für die Alterthumswissenschaft 1838. 186. l.) még jobban feltüntetett, ha Chæremonról nagyon szigorúan is ítél.

9. *Dikaeogones* tragédiákat és dithyrambusokat írt. Virágzási kora 424—393 közé esik, tehát Agathon kortársa volt. Aristophanes Ecclesiazusæ-jének első versét: «Oh fényszeme a korong-hajtotta mécsnek» a scholiasta neki vagy Agathonnak tulajdonítja. Két czímet ismerünk tőle: Medea és Κύπριοι. A *Medeá*ban Kayser szerint Euripidest utánozta, Welcker a tragédia tárgyául Apsyrtos üldözését veszi fel, a ki Iasont és Medeát Metapontosnál utoléri, de ott Iasontól megöletik. Dikæogenesnél Apsyrtos Metapontos nevet visel, s valószínüleg ő utána nevezték el a várost, a mint volt egy Apsyrtos nevű város is. A *Kyprioi* Welcker szerint Sophokles Eurysakes cz. darabjának mythusát tartalmazta. A cyprusiak Teukros kisérői voltak. Ez ellen szól Kayser, a ki a darab czímét Kypria-nak mondja, s azt állítja, hogy ez a darab, ép úgy mint Agathon «Ilium ostroma» a nevezett mondakör főbb mythusait egyesítette magában. A darabot Aristoteles említi; szerinte a felismerés egy kép által történt. A fellépő személy egy kép látásánál annyira sírt, hogy ennek folytán felismerték. Az anagnorisis e neme is mutatja, hogy a költő a könyörület felindítását euripidesi módon eszközölte. Welcker szerint ez nagyon jól illik Eurysakeshez, a mely sophoklesi darabot Accius töredékei után eléggé ismerünk. A fellépő személy Teukros, a kit hosszú távolléte után senki, még unokája Eurysakes, a kit felnevelt, sem ismer meg. A kép Telamont ábrázolhatta. — Midőn Aesopus 57-ben Accius Eurysakes-ét játszotta, tette azokat a czélzásokat a számkivetett Ciceróra, a melyekről ez Pro Sestio (120. s köv. p.) megemlékszik.

10. *Diogenes,* Suidas szerint athéni volt és a harmincz zsarnok elüzetésekor élt. Azt mondja, hogy Oenomaos nevet is viselt, s hogy nyolcz darabot írt, ú. m. Achilles, Helena, Herakles, Thyestes, Medea, Oedipus, Chrysippos, Semele. Az ókor e darabokat Diogenesnek, a cynikus bölcsésznek, tulajdonította; Satyros, a ki Aristarchos kritikus kortársa volt és egy Sosikrates nevű grammatikus azonban a darabokat Diogenes irataiba nem vették fel s egy hasonnevű tanítványának tulajdonították. E két grammatikus iratai folytán a későbbi magyarázók mindig két Diogenest külöm-

böztettek meg, s minthogy Hadrianus alatt egy Oenomaos nevű cynikus szintén írt tragédiákat, Suidas az athéni Diogenesnek az Oenomaos nevet is adta. A tragédiák bizonyára a cynikus iskola ízlésében voltak írva, mert külömben nem tulajdonították volna őket az iskola egyik tanítványának és Oenomaos, a ki szemtelen és piszkos módon még ezeken túl tett, nem került volna a jegyzékbe. A magyarázók a Suidas által nyújtott korra és Diogenes Laërtios egyik jegyzetére, mely szerint a cynikusok nagy mestere a színi játékokat megvetette, támaszkodva, Diogenes alatt nem a nagy cynikust értették. Kár volna a meddő vitákra itt visszatérni, minthogy egy herkulanumi papyrus néhány sora, a mely Chrysipposra, a ki e tekintetben legtekintélyesebb forrás, megy vissza, az egész dolognak véget vetett. Megtudjuk ugyanis ebből, hogy Diogenes a cynikus írta a tragédiákat, s ha Satyros és Sosikrates nem is ismerték el azokat a mester műveinek, mégis ő írta, s hogy szellemétől nem ütnek el, azt imént hallottuk, a kor pedig csak Suidason alapul, a ki Chrysippossal szemben nem jöhet tekintetbe. Külömben a cynicus a 30 zsarnok elüzetésekor már 13 éves lehetett, s ha akkoriban nem is írta még darabjait, úgy az adatok nincsenek oly nagy ellentétben. Ezt kimutatta Gomperz, a herkulanumi papyrusok nagy kutatója és ismerője (Ztschrift für die österr. Gymnas. 1879. 255. l.). Könyvdrámáknak nevezi őket, tán azért, mert nem tehető fel, hogy a cynikus a versenyen fellépett volna, hanem csak néhány tanát és sarkasmusát a darabokban is akarta mutatni. A töredék Oedipus-ról és Atreusról szól; Oedipust Suidasnál is megtaláljuk; Atreus a Thyestesre utal, vagy pedig külön darab lehetett, minthogy Suidasnál nincs meg mind. — Az egyes darabokról nem mondhatunk semmit; a töredékek oly soványok, hogy a menetről, a melyet külömben a czím némileg jelez, nem szólhatunk. *Herakles*, *Medea* és *Oedipus* a kegyetlenséget mutatták. *Achilles*, *Chrysippos* és *Semele* az erkölcsök festésében nem tartották meg a tragédia mértékét; mert az Achilles az Aristarchosé után volt készítve; Chrysipposban a pæderastiának nagy szerepe volt és Semele találkozása Zeussal, halála és a gyermek Dionysos furcsa születése oly situatiokat tartalmaztak, melyek leírását Clemens, a jámbor ember, nem merte kiírni. *Atreus*ban vagy *Thyestes*ben volt a nevezetes mondás, hogy az a gyermekhús nem is lehetett oly rossz; ha más élő lények húsát eszik, miért ne az emberekét is, hisz minden test ugyanazon elemekből

áll! Néhány sententia a cynikus iskolából is fennmaradt a töredékek közt; az emberi nem megvetése, különösen a kéjenczeké, az elpuhulás ostorozása s több efféle más közönséges sententiákkal, mint az emberiség mulékonysága többször fordul elő.

11. *Dionysios Metathemenost* a tragikusok közé sorolják, mert Sophokles stylusában írt egy Parthenopæost s ezt egykori tanítójának, Heraklides Pontikosnak, a ki maga is írt Thespisnek tulajdonított darabokat, nyujtotta át, a ki a csalást nem vette észre és mint sophoklesi darabból idézett belőle. Metathemenosnak nevezik, mert a stoából a Kyreneikusokhoz ment át. Némelyek e csalást Spintharosnak tulajdonítják.

12. *Dionysios*, az öregebb syrakusai zsarnok a karthagóiak legyőzése után szintén a kothurnust öltötte fel s faggatta a világot tragédiáival. Azt mondják, többet tartott költői hírére, mint hadi dicsőségére. Midőn macedoni Fülöp egykor tréfásan az ifjabb Dionysiostól azt kérdezte, hogy hol vette atyja azt a sok időt e tragédiák megírására, a fiú azt felelte, hogy azt az időt használta fel, a melyet mi lakomákra és mulatságokra fordítunk. Nagy költők irótábláját vette meg, hogy abból ihletet merítsen; így Aeschylosét; Euripides tábláját, íróvesszőjét és lantját örökeseitől egy talentumért szerezte meg. Ha csak gyűjteni akarta volna ez ereklyéket, nem volna megrovandó, de ő valószínűleg, mint az aristophanesi Agathon, ha tragédiákat írt, az ahhoz illő öltözetet vette fel és e nagy költők iróeszközéhez nyúlt, hogy igy legalább a külső szerkezet meglegyen. Sok költővel vette magát körül; Antiphon és Karkinos, a tragikusok, Philoxenos, a dithyrambus író és Xenokrates, a mimographus, a nagy Sophron fia, mind megfordultak udvarában. Antiphon életét vesztette el; valószínűleg mert nem dicsérte a zsarnok tragédiáit; Philoxenost a kővágásokba zárták el; mint mondják Dionysios egy tragédiát adott neki át javítás végett s ő az egészet áthúzta. Ezt Plutarchos is említi, nemcsak Tzetzes, mint Welcker mondja. Görögország versenyein ő is fel akart lépni s alig verte le a karthagóiakat, egy fényesen felszerelt kart, kitünő lovakat és egy gazdagon aranynyal kirakott sátort küldött Olympiába, hogy e kiséret tragédiáinak sikerét biztosítsa. Minthogy kitünő művészek adták elő őket, a nép eleintén nagy figyelemmel hallgatta a declamatiót, de csakhamar észrevette a darabok silányságát, a királyt kifütyölték s a sátort lerontották, a mit különben Lysias szónok nekik az ünnepély előtt tanácsolt. Ez na-

gyon leverte a királyt, a ki oly sokat tartott költői tehetségére. De végre a sors neki is kedvezett; egyszer a Lenæákon Nausigenes archon alatt (368-ban) győzött. Az attikai komikusok oly sokszor és annyira gúnyolták e verselő királyt, hogy több adat biographiájába is átment. Igy később azt mondották, hogy egy karszemély a győzelem után Dionysioshoz futott az örömhírt megvinni; a király nagy lakomát adott és borivás közben a nagy örömtől meghalt, s így teljesedésbe ment egy jóslat, a mely azt jövendölte neki, hogy akkor fog meghalni, ha a legerősebbet legyőzi. Csak a szőlőfürt hiányzik, s azonnal láthatjuk, hogy Sophokles halálával van dolgunk, melyet kétségkívül egy komikus Dionysiosra alkalmazott. Innen jutott egy adoma Pliniusba. Ezt láthatjuk onnan, hogy Plutarchos és Cornelius Nepos halálát egész máskép — híven a történethez — mondják el. — Ugyancsak nem áll az, hogy komédiákat is írt volna; sok nevetséges volt tragédiáiban, egyes situatiok inkább a komédiába vagy satyrdrámába illenek, de komikusnak ezért nem mondható. Nevetséges oldala mellett a feltünő az, hogy ő egy más zsarnokkal, Mamerkos-sal, Katana urával és az ifjabb Empedoklessel képviselik e korszakban a görög tragédiát Athénen kívül. Athénben sok idegen tragikus volt és egyesek sikert is vívtak ki, de Athénen kívül tragédia nem virágozhatott, sem ebben a korszakban, sem később.

Dionysios darabjai az ókorban eléggé ismeretesek voltak: kinevették ugyan, de idézték őket. Ha egy koronás fő tollat fog, mindig akad néhány bámuló — akár honnan szedje is ihlettségét. A hősöket, úgy látszik, szabadságszeretetök miatt nem szerette annyira mint az isteneket; azért a fennmaradt czímek közt annyi az istenség. A következő czímek ismeretesek: Adonis, Alkmene, Leda, Hektoros Lytra, Soteira (azaz Persephone), Herakles (Limos). Feltünő *Adonis, Soteira* és *Leda* czíme, a mely azelőtt egy tragikusnál sem fordult elő. Távolról sem gyaníthatjuk mikép kezelte Dionysios a mythust e darabokban; a töredékek csak a csavart stylust, a sok képletes és homályos kifejezést mutatják, de a tartalomból nem árulnak el semmit. Adonisról tudjuk, hogy Antiphon segítette megírni; a megmaradt töredéket Haupt (Hermes III. 141) állította helyre. A Persephone mythus Siciliában otthonos volt; *Herakles*ben a beteg hőst Silenos koplalás és clysterium által akarja gyógyítani, szép tárgy egy tragédiának. — Philoxenosról mondják, hogy különösen a stylus és metrum nem tetszett

neki, a mit a töredékek eléggé bizonyítanak; a zsarnok szereti a tulajdonképi szót etymologikus összetételek és más talányok által kifejezni. Igy παρθένος helyett μένανδρος-t, στύλος helyett μενεκράτης-t, βαλλάντιον helyett ἀκόντιον-t, τῶν μυῶν διεκδύσεις helyett μυστήρια-t írt, a mely szavakat fel kell oldani s azután a nevetséges etymologiát kitaláljuk, melynél fogva a rendes szavakat helyettesíthetik. Néha mint a précieuses-ök ízetlen körülírásokat is használ az egyszerű kitétel helyett. Képzelhető mennyire mulattatta ez a görögöket. S még csodáljuk, ha néhány jegyzék azt mondja, hogy komédiát írt!

13. *Dorillos,* ismeretlen költő. Minthogy a szó δορίαλλος-hoz hasonló, Aristophanes a «Lemnosi nők» egyik töredékében egyikét azon számos élczeinek nyilalta rá, a melyet az obscœn szavak neki szolgáltatnak. Ebből már Kayser azt következteti (277 l.), hogy Dorillos ocsmány életű, nők után futó ember volt, a kinek semmi költői tehetsége nem volt. Honnan szedi ezt a sok állítást? Egy élczből.

14. *Empedokles,* a híres bölcsész unokája; életét 490—430-ig tehetjük. Suidas szerint 24 darabot írt. A nagy bölcsésznek is tulajdonítottak tragédiákat, de ezek inkább lyrikus drámai részletek lehettek. Hieronymus azt mondotta, hogy ő még 43 darabot látott tőle; egy más magyarázó, Heraklides, azt állította, hogy a tragédiák mástól valók, Neanthes pedig ifjúkori kisérleteknek nevezte. Igy tehát nem tudjuk, hogy e 24 darab a híres bölcsésztől való volt-e, vagy csak az ő nevét tették-e a művek elé s egyik unokájának tulajdonították őket. Sem czím, sem töredék nem maradt ránk.

15. *Gnesippos,* Kleomachos fia, csakis a komikusok czélzásaiból ismeretes. Athenæos egy helyen öt ily passust sorol fel, a melyekből kitünik, hogy a komikusok, különösen Eupolis és Kratinos, kardalait vetették szemére, melyek elpuhultságát és szerelmi turbékolásait tüntették fel. Oly dalok, melyeket csak az Adonisiákon, a mely ünnepen a kicsapongás napirenden volt, lehet énekelni, melyek a tragédiában csak a nőknek valók és semmi férfiasságot nem mutatnak. Ugyancsak e töredékekből megtudjuk, hogy Gnesippos egyszer Sophokles ellenében megkapta a kart, a mi valószínűleg Sophokles működésének első éveibe esik. Ebből és abból a körülményből, hogy e régi komikusok támadják meg, a költő kora körülbelül meghatározható.

16. *Heraklides Pontikos,* 340 körül virágzott. Thespis név alatt írt tragédiákat s tán e miatt akarta őt Dionysios Metathemenos (l. ezt) megcsalni. Nem tehető fel, hogy Heraklides ezt rossz szándékból tette volna, mert kortársait nem vezethette tévútra. Híres költők neve alatt kezdettek el sokan ekkoriban írni, részint mert azt hitték, hogy így műveiket inkább fogják olvasni, részint mert tovább fognak fennmaradni. Heraklides műveit később Clemens Plutarchos és Pollux valóban thespisi termékeknek vették s egyes sorokat idéztek belőlök. A csalást felfedezte Bentley. Bizonyos, hogy azok a czímek, melyeket Thespis műveinek adott, Heraklidesnél is előfordultak, s így négy darabot említhetünk, melyeket Thespis név alatt adott ki ú. m. *Pentheus, Athla Pelion* vagy *Phorbas,* Ἱερεῖς (Papok) és Ἠίθεοι (Ifjak); ez utóbbi kettő nem árul el semmit a tartalomból; az előbbi kettőt Aeschylosnál is találjuk. Pentheus valószínűleg az euripidesi Bacchæ cz. darab mythusával foglalkozott; Phorbas pedig az æschylosi Glaukos Potnios tartalmához hasonló lehetett. Heraklides az ámításban annyira ment, hogy egy imában archaikus szavakat használt, melyeket maga Thespis alig írt volna le. Igy κνάξ ζβιχ, fehér tej, θύπτης sajt, φλεγμὸς bor; ezek talán régi szertartások formuláiban fordultak elő.

17. *Hieronymos,* Xenophantes fia, kit Aristophanesből ismerünk, mint a legtöbb kisebb tragikus dithyrambusokat is írt, a mely műfajból a hosszú, czikornyás szavakat és a lágy, elpuhult zenét a tragédiába bevitték. S mivel a komikus ezeknek a kéjencz nevet adja, Kayser majd mindről azt következteti, hogy kéjelegtek és gyermekeket szerettek. Aristophanes sorai az Acharnæbeliekben: (357)

> Nekem, akár vedd Hieronymos Hadesi
> Feketeködszőrboruéjsüvegét, akár
> Használd a Sisyphos fortélyait:
> Nem bújsz ki e vitatkozás alól,

arra vonatkoznak, hogy Hieronymos, mint sok tragikus, a nagy félelem felindítására, a mellett hogy a legborzasztóbb mythusokat tárgyalták, a színészek külső felszerelése és jelmeze, a mely nagy süvegekben, hosszú hajban és más ilyféle szerekben állt, továbbá hosszú összetett szavak által is akartak hatni (A fordítás jegyzete e szerint igazítandó helyre). A másik hely a Felhők-ben (344)

szintén erre vonatkozik. Nem valószínű, hogy a Nőuralom (201) versében említett Hieronymos vezér ugyanaz a személy, mint a költő.

18. *Hippias* a nagy sophista, mint Platonál maga mondja, szintén írt tragédiakat, melyekkel az olympiai versenyeken fellépett, de prózában. Valószínű azonban, hogy a platoi hely csak a sophista henczegését akarja feltüntetni. Cicero is említi Hippiast (Orat. III. 32.) s szintén ő utána azt mondja: Nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam literarum cognitionem et *poëtarum* atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur: sed annulum, quem haberet, pallium quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. Külömben sok sophista írt tragédiát, de ha Hippias, egyike a leghíresebbeknek, írt volna, akkor tán mások is említenék.

19. *Hippothoon* vagy *Hippothoos* csak Stobæosból ismeretes, a ki néhány sententiát idéz tőle. Ime egy:

Ἄριστον ἀνδρὶ κτῆμα συμπαθὴς γυνή

Finom, de köznapi nyelvezete a komédia előadási módjára emlékeztet.

20. *Ischandros*-t Aeschines egyik életírója említi. Tudjuk, hogy Aeschines eleintén színész volt, még pedig τριταγωνιστής, a kik meg voltak vetve; rendesen a királyok szerepeit adták s nem volt enni valójuk. Az életrajzíró azt említi, hogy Aeschines Ischandros egyik darabjában Oenomaos-t adta, a ki Pelopssal versenyt fut, de lebukik a kocsiról. Ez egy Oenomaos vagy Pelops cz. tragédiára enged következtetni.

21. *Kleaenetos*-t Alexisből és Aeschinesből ismerjük; későbbi tragikus, a ki valószínűleg anagnostikus volt.

22. *Kleophon,* Kritias politikai ellenfele, akit a komikusok rendesen Kleonnal és Hyperbolossal állítanak együvé. Egyik beszédét Kritias ellen Aristoteles idézi, a ki külömben többször emlékszik meg róla. Mindig ellenezte a békét Spartával, míg végre megölték. Több mint valószínű, hogy a demagogus és a tragikus egy és ugyanazon személy, a mit azelőtt nem vettek észre. Aristoteles egy helyen Kleophon tragikus kifejezéséről szól, a nélkül hogy költőnek vagy tragikusnak nevezné; stylusáról kétszer emlékszik meg (Rhetor. III, 7. 2. és Poet. 22), s egyszer előadását az idealis

és a parodia közé helyezi vagyis — köznapi jellemeire és kifejezés módjára utal. E helyből látszik, hogy még inkább szállt le mint Euripides a köznapi élet terére, a mit demagogikus és ochlokratiai hajlamai eléggé magyaráznak. Mind e helyen Aristoteles mint egy ismeretes egyénről szól róla, a mit bizonyára nem tesz vala, ha a politikus és a költő nem egy személy lett volna. Ha továbbá Aristophanes helyét a Békákban (635) vizsgáljuk, kitűnik, hogy Kleophon költő volt. A komikus felszólítja a múzsát, hogy álljon a kar közé és nézze el a műértők e bölcs tömegét, mely alant

> Űl sok ezrivel ma,
> Nemesebb becsvágygyal Kleophonnál, kinek is fecsegő ajakin
> Zúgva rikácsol a Thrák fecske rekedt szava
> S idegen galyon űlve kesergi az ő
> Siralommal teli fülmile énekeit?

Itt a demagogusról van szó, de soha sem mond Aristophanes ily szavakat egy szónokról; az utolsó három sor a ‚fecske‘ és ‚fülmile‘ említésével okvetlenűl egy költőre mutat, akár jó, akár rossz, az nem tartozik a kérdéshez. Ugyanebben a darabban (93) a ‚fecskemúzsa‘ szót a rossz költőkről használja. Még egy bizonyíték. 405-ben, valamivel Euripides halála után, a Békákkal együtt Phrynichos Múzsáit adták, a mely körülbelűl ugyanevvel a tárgygyal, a tragikus színpad vesztésével a nagy költők halála után, foglalkozott. Már pedig a harmadik darab Platon Kleophonja volt. Nem csak a demagogusról volt szó, hanem a költőről is, a ki kárpótlásul annyi rosszal együtt, megmaradt. Tudjuk, hogy az ily nagy események a komikus versenyeken mindig visszhangra találtak. — A tragédiákon kívül egy Mandrobulos cz. művét említik, a mely valószínűleg beszéd volt. Mandrobulosról az a monda járt, hogy mikor Samosba jött az első nap egy arany tojást, a második nap egy ezüstöt, és végre egy rézből valót talált, a melyeket Herának feláldozott. Innen az oly emberről, kinek dolga napról napra rosszabbúl járt, azt mondották, hogy Mandrobulos sorsa van.

Kleophon tragédiáinak fenmaradt czímei: Aktæon, Amphiaraos, Achilles, Bacchæ, Dexamenos, Erigone, Thyestes, Leukippos, Iliou Persis, Telephos. Ha e czímeket Iophon hat darabjának czímével hasonlítjuk össze, úgy azt találjuk, hogy mind — Achilles, Telephos, Ilium ostroma, Aktæon, Bacchæ, Dexamenos — bennfoglaltatik. Ez nagyon feltünő, különösen Aktæon és Dexamenos, mely

czímek másoknál nem fordulnak elő, kétszeri feldolgozása. Nagyon valószínű tehát, hogy itt a leíró részéről, a ki Iophon és Kleophon nevét összetévesztette, egy hiba csúszott be. — A tragédiák czímei a tárgyat eléggé jellemzik; töredék nem maradt. Dexamenosról csak azt mondhatjuk, a mit már Iophon e darabjánál említettünk. Mi okból lát benne Kayser egy centaurus mythusát, nem tudjuk.

23. *Krates,* Thébából, Diogenes tanítványa, a ki valószínűleg anagnostikus volt. Tragédiái a bölcsészeti tanok bélyegét viselték. Különben ismeretlen.

24. *Kritias,* Kallæschros fia, a híres történeti férfi. Ebbeli szerepe minket itt nem érdekel. Gazdag családból származott, őseit egész Solonig vezette vissza. Ideje legkitünőbb férfiaival érintkezett; Sokrates és más híres sophisták tanitványa volt. Innen szerepe a platoi Charmidesben. Mint szónok kiváló szerepet játszott, s az akkori ízlés és divat nem szól ellene, hogy tragédiákat írt volna. Ki akarták ugyanis törölni a tragikusok listájából, azért mert néhány forrásban a neki tulajdonított darabok töredékei Euripides neve alatt fordulnak elő. Az egész vitát Kayser (231—251) még egyszer rekapitulálta. Különben semmi ok rá. Mert tény az és sok ókori adat tanúsítja, hogy Kritias a költészettel foglalkozott. Irt hexameterekben mint Solon, irt elegiákat és buzdító költeményeket, mint Theognis és írt iambusokban. Athenæos egyik jegyzetében, midőn Pirithoos cz. darabról szól, azt mondja, hogy kétes, vajon a darab Kritiastól vagy Euripidestől való. Azok tehát, a kik tagadják, hogy Kritias tragédiákat írt volna, e töredéket Euripidesnek tulajdonítják, nemkülönben azt a 42 soros töredéket is, melyet Sextus Kritias Sisyphosából idéz. De egy euripidesi életrajz azt mondja, hogy a költő darabjai közt hármat u. m. Tennest, Rhadamanthyst és Pirithoost, nem tulajdoníthatunk őneki. Tehát a Pirithoos töredéke Kritias darabjából való, s hogy a 42 soros töredék nem való Euripides Sisyphos cz. satyrdrámájából, azt a stylus és a tartalom mutatja, s ma egy kritikus sem tulajdonítja ő neki. De van két klasszikus hely Platonál, a melyek világosan feltüntetik, hogy Kritias a színműírói pályán működött. A Charmides-ben (p. 162. d) azt mondja Sokrates: Kritias haragudni látszik, mint a színműíró a színészre, ha darabját rosszul adja; a Kritias-ban pedig (p. 108.) Sokrates az ő belátásáról színházi dolgokban beszél. Aristias Atalante cz. darabját is néhány magyarázó

Kritiasnak tulajdonítja, a mit bizonyára nem tettek volna, ha Kritias nem volt tragikus. Tehát azt mondhatjuk, hogy *Pirithoos* és *Sisyphos* Kritias darabjai voltak, s hogy a stylus és szellem hasonlósága miatt már korán tulajdonították őket Euripidesnek. Philostratos azt hiszi, hogy Kritias zsarnoki tettei voltak oka annak, hogy iratait elfeledték, s hogy még csak Herodes rhetor hozta ki őket a homályból. De ez csak részben igaz. — Kayser Atalante-t is ő neki tulajdonítja, de ezt ma már nem dönthetjük el.

Pirithoos és Sisyphos az alvilági büntetéseket állították elő. Sisyphos a tragédiában ép oly okos, mint egoista volt, de a darab azt mutatta, hogy okossága miatt megbüntették, egoismusát pedig megcsalták. Az istenség mint büntető hatalom a halál után a gonoszt eléri. A töredék mutatja, mily nagy tekintélyt kölcsönzött Kritias a törvényeknek — a zsarnoknak egyedüli támasza. Különben a sophistika, különösen Anaxagoras tanai e sorokon is meglátszanak. Stilusa egyszerű, nemes; rövidsége és tömöttsége feltünő. Mindenesetre a tragédiák külső szerkezete kiváló lehetett, ha oly korán tulajdonították őket Euripidesnek. A metrikai szabadságokat bőviben felhasználta. Szónoki működéséről bővebben szól Blass (Attische Beredsamkeit I. 256.).

25. *Mamerkos* a második idegen tyrannus kothurnusban. De kevesebbet tudunk róla, mint Dionysiosról. Valószínű, hogy sok időt nem fordított a tragédiákra. Úgy látszik, hogy előbbi győzelmeit zengte meg ily tragédiáknak nevezett darabokban. Különben csak Plutarchos említi a katanai tyrannus írói tehetségét; ugyancsak ő meséli el (Timoleon 34.) szomorú végét is.

26. *Meletos*, Sokrates híres vádlója, a költők részéről. Az Apologiából tudjuk, hogy Anytos a demagogusokat, Lykon a rhetorokat vagy sophistákat és Meletos a költőket képviselte. Tehát nincs kétség, hogy a komikusoktól Thráknak és Laios fiának gúnyolt Meletos, a kinek fagyos darabjait Sokrates nem igen kedvelhette, ugyanegy személy a vádlóval. Sokrates halálakor körülbelül harmincz éves lehetett. Tudjuk, hogy a nép nemsokára rá halálra itélte. Valószínű, hogy ő ugyanaz, a ki a hermokopidák perében is be volt vádolva, s hogy Andokides ellen fellépett. Jelleme mindebből elég rossz színben tűnik fel. Költői működéséről nem mondhatunk semmi biztosat. Egy trilogia czíme maradt ránk: *Oidipodeia*, a melyben szónoki tehetségét mutatta Menœkeus

beszédében. A helyzet tehát az euripidesi Phœnicziai nőkhöz hasonlíthatott. Egy Aeschinesnek tulajdonított levélben Xenophonhoz, azt találjuk, hogy Menœkeus az ő tragédiájában ép úgy beszélt, mint ő, midőn Sokratest bevádolta. Túlzott Aristophanes gúnyja, ha azt mondja, hogy Euripides skolionjait Meletostól kölcsönözte. Inkább hasonlóságra kell gondolni. Aristophanes Gerytades-ében, melyet a Békák után adtak, Meletos más két rossz íróval a tragikusok nyomorúlt követei a Hadesben; a Békákban skolionjait gúnyolja (1240):

> De ez (Euripides) minden lebúj dalt összehord,
> Kár dúdolás, Melétosz bordalát,
> Sirató- és tánczdalát.

A tetralogia a Laios mythusát tárgyalta, s mivel Meletosnak Kalliashoz volt viszonya, Aristophanes őt Laios fiának, vonatkozással darabjára és Laios ocsmány tettére, nevezte. Egy jegyzet szerint e darabot ép abban az évben adták, mint Aristophanes Gólyáit, a mi Sokrates elitéltetése előtt történt.

27. *Morychos*, már Aristophanes legkorábbi darabjaiban fordul elő s még Plato, a komikus is gúnyolta; tehát több mint harmincz évig volt kitéve a komédiaírók gúnyjának. Többet nem is tudunk róla, mint a mit ez odavetett czélzások róla mondanak. A miről különösen híres volt, az nagy gyomra és nyalánksága, nőies viselete és elpuhultsága. E miatt költészetéről nem is szólnak sokat, csak ebbeli hibáit ostorozzák. A Darázsokban kétszer támadja meg Aristophanes (484, 1095. Arany), ugyancsak az Acharnæbeliekben mint ángolna-szeretőt és a Békében, Teleassal és Glauketes-sel s ‚a többi szodével' egy sorba van helyezve.

28. *Moschion.* E kitünő költő életéről, a kitől aránylag a legtöbb töredék maradt ránk, kevés biztosat mondhatunk. A közép komédia több költője megtámadott egy Moschiont nyalánksága miatt, a ki roppant sokat evett, de bort nem ivott, és Kallikrates egy Moschion cz. komédiát is írt, mert a név egyértelművé vált a nyalánkkal. Nem hihető, hogy e sok gúny a mi költőnkre vonatkozik, hanem egy magánemberre, a kinek elpuhultsága híres volt. A komikusok ideje külömben egybeesik Moschionéval. — A mi különösen feltünik a töredékeken az, hogy a ránk maradt 77 sorban egyszer sem találunk anapæstust vagy tribrachyst, sem egyáltalán háromszótagú verslábat, a mi a tragédia trimeterének törté-

netében fontos jelenség. Tudjuk ugyanis Hermann kutatásai folytán, hogy a 90. olympiastól (420) kezdve a régi szigorú versmérték engedni kezdett, hogy ez időn túl, még Sophokles utolsó darabjaiban is, Euripidesnél s mind a költőnél, kikről itt szólunk, a tribrachys, anapæstus és másnemű feloldások gyakoriak, annál gyakoriabbak, mennél hanyagabb a költő s mennél később élt. Moschion töredékeiben pedig, a ki későn működött, a régi szigorú æschylosi és sophoklesi metrumot találjuk, a mi arra mutat, hogy a versnek régi jogát visszaadta, a mit később az alexandriai tudósok is tettek. Csak egy kétsoros töredék nem esik e szabály alá, de ott annyi a hiba, hogy okvetlenűl hamis lemásolásra vagy arra kell következtetnünk, hogy Clemens csak emlékezetből idézte. Moschion nyelvezete magvas és képletekben dús, sehol sem találjuk a sophisták nyomát, a melyet oly sok időbeli tragikus mutat az elmés ellentétek és rhetorikai fogások alkalmazásában. A dictio és gondolat mindenütt az æschylosi fenség nyomát viseli. Idejében nagy költőnek tartották; ezt mutatja, hogy szobrot is állítottak neki, a mely még ránk is maradt; életnagyságú, ülő alakban van feltüntetve, fején a diadalkoszorú és jobb kezében az író tekercs. A mű kitünő szobrászra mutat; jelenleg Nápolyban őrzik a Real Museo Borbonicoban (Palazzo degli Studj). Visconti adta leírását (Iconogr. I. 31). A Moschionnak tulajdonított sententiák a Didot-féle kiadásban nem a mi költőnk művei; ez egy későbbi Moschion volt.

Stobæos három darab czímét említi, u. m: Telephos, Pheræiek és Themistokles. *Telephos* valószínűleg a hőst Argosban mutatta s igy az euripidesi darabot utánozta. Szegényen, rongyos ruhában, a legnagyobb nyomorban lép fel, a mi az aristophanesi parodiát az Acharnæbeliek-ben juttatja eszünkbe. A fennmaradt töredék a darab kezdetéből való. — A *Pheraeiek* töredékéből Welcker azt következtette, hogy Alkestis mythusát tárgyalta, s valamint Euripides Alkestisében pheræi öregek alkotják a kart, úgy Moschionnál pheræi nők. Meineke azonban (Sitzungsber. der Berliner Akademie 1855. 102.) azt hiszi, hogy a töredék egy históriai drámából való, a mely Pheræ történetéből van merítve. A legtöbb töredékben az eltemetés tilalmáról van szó; egy athéni az uralkodót kéri, hogy ezt ne tegye. Ki lehetett az a pheræi, a kit el kellett temetni? A mythus nem nyújt semmit, de igenis a történet. Sándor, Pheræ tyrannusa, a megölt Polyphront, a ki ezelőtt király volt, nem

engedi eltemettetni. Xenophon Hellenikáiból tudjuk a sok gyilkolást Pheræ trónusán; Iason király halála után (370) Polydoros és Polyphron veszik át a kormányt; Polyphron Polydorost álmában megöli, őt viszont Sándor gyilkolja meg, a kit neje Thebe és ennek fivérei tesznek el láb alól. Meineke tehát több töredéket, a melyeket Welcker ismeretlen tragédiáknak tulajdonít a Φηραῖοι — szerinte férfiak képezték a kart — töredékeinek mondja. Ebből Moschion idejére is következtet, a ki szerinte 370 körül virágzott. Meineke véleményét csak részben ismeri el Ribbeck (Rhein. Mus. 30. 155). Ő szerinte is történeti darabbal van dolgunk, de nem Polyphron, hanem Sándor eltemetéséről van szó. Sándor zsarnoki tetteit a görög történetírók gyakran említik; Ribbeck szerint a tragédia tárgya Plutarchos Pelopidasában nagy vonásokban megvan. Sándor neje, Thebe, Iason leánya és Polyphron nővére, a zsarnok kiméletlen bánásmódja miatt elég okot talált, hogy meggyilkoltassa. Kis fivérét ocsmány módon felhasználta, azután megölette; Thébában egy második nőt keresett, mert Thebének nem voltak gyermekei és mámorában gyakran oda nyilatkozott, hogy nejét két fivérével együtt megöleti. Mindez a nőt mélyen sértette; Pelopidas ekkoriban Pheræben mint fogoly volt; ő hozzá panaszkodott a nő. Végre rábírta két fivérét, hogy öljék meg a királyt. Nagy ivó volt s egy alkalommal a nő éjjel bevezette két testvérét, a kik a zsarnokot megölték és hulláját a tengerbe dobták. De a darabban a hulla eltemetéséről is volt szó. Theopompos azt mondja, hogy Dionysos egy halásznak megjelent s azt parancsolta neki, hogy Sándor hulláját fogja ki s adja át rokonainak eltemetés végett. Sándor Dionysos hű embere volt, mert a bort és a színházat nagyon szerette. Moschion darabjában tehát így a mythikus elem is meg volt, még pedig a színház istenének közbelépésével. — Sándor meggyilkolása 359-be esik, a darab tehát ez idő után keletkezett, a mi a költő idejét közel hozza N. Sándorhoz. — Történeti tárgyat vesz fel Kayser is (299), de ő a Pheræiek vereségét Konon és Pharnabazos által, mert a spartai földre berohanásokat intéztek, tartja a darab tárgyának. Ez 393-ban történt, a mi nagyon korai, mert Moschion költői működése ekkoriban még nem kezdődött. A töredékek csak úgy illenének e tárgyhoz, ha tudnók, hogy megtiltották a pheræieket eltemetni. A darabnak sok hasonlatossága lehetett az euripidesi Kérő nőkkel, a melyben Theseus beszéde a holtak eltemetéséről sokban hasonlit Moschion töredékeihez. Egy töredék (Nauck 11.) szóról szóra megegyez a Hiketides

6 versével; Meineke azt mondja, hogy Stobæos azon fejezete περὶ ταφῆς czímmel a moschioni verseket tévedésből kihagyta, és minthogy közvetlen utána Euripidesből idézi az illető helyet, Moschionnak tulajdonították az euripidesi verseket.

Themistokles egy más történeti darab. Welcker a salamisi ütközetre gondol; de ez kevésbbé valószínű, mert ez Moschion idejében Aeschylos darabja után nem érdekelhette nagyon a közönséget. Kayser Konon győzelmére vonatkoztatja, a kinek dicső tette Knidos szigeténél ép oly fontossággal bírt mint Themistoklesé, a mennyiben Sparta terjeszkedési vágyának véget vetett. Vagy pedig azt mondja Kayser, Themistokles csontjainak visszahozataláról lehetett szó, a melyet a jóslat ekkoriban egy pestis folytán parancsolt. A Magnesiaiak nagy ellenállása miatt, ezt titkon kellett véghez vinni, mint Thukydides mondja (I. 138). Ribbeck (i. h.) azt hiszi, hogy Themistokles életében elég tragikus momentum volt, a mely jobban megfelelt a tragédiának, mint a salamisi győzelem. Két tárgy lehetséges, Themistokles futása Athénből és felvétele Admetosnál, a ki habár ellensége volt, nem szolgáltatta ki az athénieknek. A prologusban Themistokles mint száműzött lép fel; találkozása a királynéval, a ki azt javasolja neki, hogy Admetos kis fiával a tűzhelyhez meneküljön s várja meg míg a király megérkezik; a király megérkezése, a ki fiát legnagyobb ellensége kezében látja (hasonlít Telephos egyik jelenetéhez); itt az ethos és pathos legjobban mutatkozhatott; a lakedæmoni és athéni követség fellépése, kik Themistokles kiszolgáltatását kérik, de visszautasíttatnak, és végül a száműzött felvétele a királyi házba. E terv megfelelne több ismeretes tragédiának, így Aeschylos Hiketidesei, Sophokles Oedipusa Kolonosban, Euripides Hiketidesei és Heraklidái e terven alapulnak. — Vagy pedig Themistokles tragikus halála lehetett a darab tárgya, a melynek feldolgozásáról Schiller is írt egy kis vázlatot (Karl Hoffmeister, Nachlese zu Schiller's Werken III. 233). Artaxerxes azt akarja, hogy Themistokles fogjon fegyvert hazája ellen, de ő bikavérrel megmérgezi magát. E megmérgezés bizonyára egy antik tragédiának volt tárgya, mert sokszor említik és Cicero szavai: ‚hanc enim mortem *rhetorice et tragice* ornare potuerunt' is erre utalnak. A halállal egyszersmind az eltemetés kérdése is szóba jöhetett, a melyért Themistokles két fia esdekel az athénieknél. Ribbeck tehát azokat a töredékeket, a me-

lyeket Welcker *Theseus*-nak tulajdonít, a ki Adrastos segélyére kel, *Themistokles*-hez tartozóknak mondja s még egyéb töredékek segélyével hypothesisét valószínűvé iparkodik tenni. Ha tehát Moschion Themistokles halálát vette tragédiája tárgyáúl, úgy Philiskos Themistoklese, ha csak nem volt komédia, Themistokles futását és fogadását Admetosnál állította elő.

29. *Nearchos* N. Sándor kiséretéhez tartozott és mint tragikus követte a királyt Ázsiába, a hol ő úgymint Kallisthenes a király dühének áldozatai lettek. A Suidasi jegyzet őt és Neophront összetévesztette, innen van, hogy sokan Neophron korát oly későre tették (L. Neophron). Dübner azt hiszi, hogy nem is volt tragikus, hanem hogy Suidasnál a τραγικός szó a στρατηγός helyett áll, a mi gyakori. Ez nagyon valószínű.

30. *Nikomachos*-ról két helyen emlékszik meg Suidas; egyszer troasi alexandriainak nevezi és 12 darabot tulajdonít neki, melyek közt több komédia czím is előfordúl, másszor pedig athéninek tartja, s azt mondja, hogy Oedipus darabjával Euripides és Theognis felett győzött. Kayser (316) csakis az athénit ismeri el tragikusnak, a ki szerinte Euripides kortársa volt. Meineke és Welcker az alexandriai költőt látják benne, a ki Euripides felett győzhetett ugyan, mert e költő darabjait halála után is adták. Oedipus darabját mindkét helyen említi Suidas, a miből az következik, hogy ez tulajdonkép egy czikk, s hogy a költő, a ki Athénben született, később Alexandriában, Troasban működött. A czikk külömben is nagyon zavaros, a mit az a körülmény is mutat, hogy komédiák czímei vannak közbevetve. Ezeket eltávolítva, a következő tragédiák czímei maradnak meg: Alexandros, Alkmæon vagy Eriphyle, Geryones, Aletides, Neoptolemos, Mysiaiak, Oedipus, Persis vagy Polyxena és Teukros. A ‚Trilogia' cz. tragédia valószínűleg három darabra vonatkozik, melyek a czímek közt előfordulnak. A czímek mutatják a mythusokat; feltünő csak Geryones és Aletides. *Geryonest* Aristoteles is említi, s ebből Dübner azt következteti, hogy *Neoptolemos*-ban e hős meggyilkoltatása volt tárgyalva, s nem mint Welcker hiszi, annak elhozatala Skyrosból. Aristoteles ugyanis Nikomachos darabjára czéloz, ha azt mondja, hogy Neoptolemos az Ilias Mikra harmadik tragédiája. De ez nagyon erőltetett magyarázat. *Aletides* Erigone ünnepének behozataláról szólt, míg *Alexandros* Paris és Oenone halálát ez utóbbi féltékenysége folytán tárgyalhatta.

31. *Nothippost* csak két komikus idézetéből ismerjük; mindkettő nyalánkságát, nagy evési képességét (ὀψοφαγία) gúnyolják. Az egyik Teleklides komikus, a ki Perikles kortársa és nagy ellenfele volt, a másik Hermippos, a ki Mœrák cz. darabjában azt mondotta Nothipposról, hogy az egész Peloponnesost fel bírná falni. A Mœrákot 332-ben adták, a honnan Nothippos ideje is körülbelül meghatározható.

32. *Patrokles*-ről csak azt tudjuk, hogy Thurii-ből származott, s hogy Dioskurok cz. darabjában ép úgy mint a fiatal Sophokles Kastort és Polluxot mint halandó egyéneket állította elő. Stobæosnál ezenkívül egy töredéket egy ismeretlen darabjából találunk, a melynek egyes fordulatai és pathosa a nagy tragikusok ügyes utánzására vallnak.

33. *Plato,* a bölcsész is írt tragédiákat mielőtt Sokrates tanítványa volt. Ezt nem csak néhány életrajz, hanem Diogenes Laërtios és Aelianos is tanusítják. De a mint a bölcsészet tanulására adta magát, ifjukori termékeit tűzbe dobta.

34. *Polyidost* Aristoteles és Diodoros említi. Míg Aristoteles sophistának nevezi, addig Diodoros azt a jegyzetet tartotta fenn róla, hogy a 400-ik év körül Philoxenossal, Timotheossal és Telestessel együtt virágzott; kitünt mint dithyrambköltő és zenész s e mellett még festő is volt. Ha tehát e két jegyzet egy személyre vonatkozik, úgy Polyidos valószínűleg mint Hippias nagyon sokhoz értett. Diodoros egybeállítása a fennevezett híres férfiakkal, Polyidos fényes tehetségeire enged következtetni. Aristoteles *Iphigeniá*-ját említi, a melyben a felismerés Orestes és Iphigenia közt ép akkor történt, mikor Iphigenia az áldozathoz készült. Orestes azt mondotta: Tehát engem is feláldoznak mint nővéremet! E felismerés a Gluck operájában fordul elő. Ez egy körülmény nem enged ugyan a darab jelességére következtetni, de az a tény, hogy Aristoteles idézi, a mellett bizonyít, hogy nevezetes tragédia volt. Photios azt mondja, hogy Stobæos Florilegiumában sokat vett fel Polyidosból, de mi nem találunk semmit tőle, mert mind az a hely, a mely Polyidosból valónak látszik, Euripidesből van véve.

35. *Pythangelos* Aristophanes Békáiból ismeretes, a hol Herakles a sok rossz költőt sorolja fel, kik Euripides után még életben maradtak. Dionysos mindegyikre ad választ, de mikor Herakles utoljára Pythangelost említi, az isten nem is tartja érde-

mesnek rá felelni, a miből a scholiasta azt következteti, hogy nagyon rossz költő lehetett.

36. *Python*-ról Kayser nem emlékszik meg. Nauck közli a fennmaradt töredéket. Python Nearchos kortársa volt; Athenæos három helyen említi őt és satyrdrámáját: *Agen*, de maga sem tudja, vajon ez a Python Katanaból vagy Byzantiumból való volt-e. A byzantiumi Python Suidas szerint híres szónok volt, a ki N. Sándor szolgálatába állt. Nagyon elmés embernek mondják, s valószínű, hogy ő írta az említett satyrdrámát, a melyben Harpalost tette nevetségessé. A darabot N. Sándor táborában a Hydaspes mellett adták, midőn a katonák a nagy Dionysiákat ünnepelték, tehát N. Sándor rendeletére s tán ezért mondja Athenæos, hogy némelyek szerint N. Sándor írta a darabot. ‚Agen' makedon szó és a sereg legkiválóbbját jelenti, vagy pedig Agenor rövidítése lehet, s így magára N. Sándorra vonatkoznék. Casaubonus (De satyr. poesi 151) azt hitte, hogy ezt a satyrdrámát tragédiák nélkül játszották, s hogy annyiban külömbözött a rendes satyrdrámáktól, hogy személyeskedés volt benne; tehát a komédiába való átmenet itt is meglátszik.

37. *Spintharos;* Aristophanes a Madarakban így szól róla: ‚S a ki ott (a madarak országában) *phryg* és oly barbar, mint akár csak Spintharos, Phrygből köztünk *pinty*madár lesz'.

Phrygiainak, barbarnak nevezték, mert Herakleából való volt. Suidas két darabját említi: Ἡρακλῆς περικαιόμενος és Σεμέλη κεραυνουμένη; tárgyuk ugyanaz mint Sophokles Trachisi női és Vízhordozói. Azok tehát, a kik az előbbi darabot nem tartják Sophoklesinek, csakis Spintharosnak tulajdoníthatják. Azt is mondják róla, hogy Sophoklesi modorban írta Parthenopæost, a melylyel Herakleides Pontikost megcsalta (L. ezt).

38. *Sthenelos* Aristophanes kortársa, a kit Lysias, midőn Thuriiből Athénbe visszajött, védelmezett. Aristophanes a Gerytades cz. komédiában támadta meg, a mely darab az egykorú költők ellen volt intézve. Ott azt mondja, hogy nem tudja, vajon Sthenelos szavait sóba vagy eczetbe mártva izlelje-e, a mi dictiójának lapos és rideg voltára vonatkozik. Ezt Aristoteles is szemére veti (Poet. 22), midőn őt és Kleophont a ταπεινὴ λέξις példáiul hozza fel. Aristophanes a Darazsakban is megemlékszik róla, a hol Xanthias azt mondja, hogy midőn Lysistratos a részeg Philokleont a polyva közé szabadult szamárnak nevezte, ez őt sás-

kához hasonlította, mert ‚a zekéd elhányta lombjait‘ és Sthenelos-hoz, ‚a ki holmijából kivedlett‘.

E helyből a scholiasta azt következtette, hogy Sthenelos tragikus szinész volt, holott a hely a költő ízetlen és nem élvezhető dictiójára czéloz. Athenæos egy hexametert idéz tőle, ami azt mutatja, hogy elegiákat is írt.

39. *Theognis*, egyike a harmincz zsarnoknak; fagyos tragédiái miatt Χιών-nak nevezték. Aristophanes háromszor támadja meg; kétszer az Acharnæbeliekben és egyszer a Thesmophoriazusæ-ben. Az Acharnæbeliekben Dikæopolis azt mondja, hogy egy derék æschylosi darabot várt, s íme nagy boszujára és ‚tragikus nagy fájdalmára‘ Theognis, a fagyos poéta lép fel művével; a másik helyen azt mondja róla Aristophanes:

Nem késtünk volna Thrácziában annyit,
Ha roppant hóesés nincs, s a folyók
Be nem fagynak mind, épen a mikor
Itthon Theognis adta színművét.

S végre, mikor Agathon Mnesilochosnak azt mondja, hogy a költőnek összhangban kell lenni költészetével ez azt mondja:

És igy Theognis, mert fagyos, fagyost ír.

A Stobæostól idézett s neki tulajdonított töredék Euripidesből való, tehát valószinüleg ettől kölcsönözte. Egy versenyben Nikomachos és Euripides ellen a harmadik díjat kapta, e darabban nevezte az íjat φόρμιγξ ἄχορδος húrnélküli lantnak, de e metaphora közönséges volt. Lessing a Seneca tragédiáiról szóló értekezésben neki és Kleophonnak egy Thyestes cz. darabot tulajdonít, de a források Theognis ily cz. darabjáról nem tudnak semmit. Lessinget valószinűleg az vezette félre, hogy az említett Stobæosi idézetet, amely Euripides Thyesteséből való, Theognisének tekintette s így azt hitte, hogy Theognis is irt egy Thyestes-t.

40. *Timesitheos* valamivel Euripides után virágzott; tragediáinak czímei mutatják, hogy nem csak ettől, hanem Aeschylostól is kölcsönzött. Suidas tizenegy darabot idéz, u. m. Danaidák Hektoros lytra, Herakles, Ixion, Kapaneus, Memnon, A kérők, Zeus születése, Helena kérői, Orestes és Pylades, Kastor és Pollux. E czímek közt *Zeus születése* és valószinüleg *Herakles* is satyrdrámák voltak. *A Kérők* épúgy Penelopére mint Helenára

vonatkozhattak, s így nem szükséges Meinekevel és Kayserrel e czímet törölni és csakis *Helena kérőit* felvenni. A *Danaidák* tán eltértek a régibb feldolgozásoktól; a források említik, hogy Lynkeus Danaoson boszút állt és őt a Danaidákkal megölte, ami bizonyára későbbi tragédiák tárgya volt. *Ixion*, aki anyja Megara miatt Phorbast és Polymelost megöli, a mythus uj feldolgozása lehetett, *Kastor* és *Pollux* cz. darabot az ifjabb Sophokles és Patrokles is írt.

41. *Timokles* tragikust Meinekenek köszönjük, a ki Athenæos egyik helyéből, a hol ez egy Timokles komikusról, aki egyszersmind tragédiákat is irt, szól, azt hozta ki, hogy itt külön költővel van dolgunk. Plutarchos Timoleon-jában (36) találunk egy idézetet Timoklestől, a mely egy tragédiára vall. Különben nem maradt ránk semmi tőle.

42. *Adespota*. Röviden meg kell még emlékeznünk azon darabok czímeiről, melyek e korszakban keletkeztek, de csak a római feldolgozásokból ismeretesek, s oly czímekről, melyeket említenek, de sem szerzőiket, sem töredékeiket nem ismerjük. Az Euripidesnek tulajdonított *Rhesos* is valószinüleg ebbe vagy az alexandriai korszakba esik, de minthogy erről már elmondottuk mindazt, ami a kérdés mai állapotára vonatkozik (Egyet. Philol. közlöny VII. 401. l.), itt mellőzhetjük. A Rhesos tárgyával egybeesik a Nyctegersia, melyet Accius dolgozott fel. Nem valószínü hogy a Rhesos után indult volna, hanem egy Νυκτεγερσία cz. görög darabot kell felvennünk, amelyben a szín a görög táborban játszott, míg a Rhesosban a trójai táborban vagyunk. Mindkét darab az Ilias 10-ik énekéből van merítve (A római darabról l. Ribbeck, Die römische Tragœdie 362. l.). *Achilles halála* és *Paris halála* cz. darabok bizonyára léteztek, mert a mythusokat Hyginusnál és más íróknál, kik a tragédia mythusai után dolgoztak, megtaláljuk. Valószinü, hogy Nikomachos Alexandrosa ez utóbbi mythust tárgyalta. Livius Andronicus egyik töredékében Welcker Achilles halála mythusának feldolgozását sejti, de Ribbeck a homéri Achillest ismeri fel benne. — Az *Eurypylos* cz. tragédia Aristoteles (Poet. 23) szerint a negyedik az Ilias mikrából; de nem találjuk a czímet egyéb jegyzékekben s nem is tudjuk, ki dolgozta fel. — Az Eurypylosra következő tragédiát Aristoteles Πτωχεία-nak nevezi, amelyben Odysseus mint koldus lép fel. Valószinű, hogy Ion «Őrök» cz. darabja e mythust tárgyalta. — Ugyancsak Aristoteles idézi az

Odysseus ψευδάγγελος czímet, amelyről nem tudjuk, vajon Odysseus hazajövetelére vonatkozik-e amidőn íjjával a kérőket lelövi, vagy pedig Philoktetes elhozatalára Trója alá, a hol szintén az ij játszsza a főszerepet. — *Ilione* tartalma Pacuvius darabjából is ismeretes. Tudjuk a mythosból, hogy Ilione Priamos leánya, Polymestor thrák király neje volt. Ilione legkisebb testvérét, Polydorost is felnevelte, és saját fiának adta ki, míg saját fiát, Deiphilost, testvérének mondotta. Midőn a görögök rábirták Polymestort, hogy ölje meg Priamos sarjadékát, ez nem tudván neje titkát, saját fiát ölte meg. Deiphilos árnyéka erre megjelent anyjának s kérte, hogy temessék el. A töredékeket és magyarázatukat Ribbecknél (i. h. 232). — Az enniusi *Telamo* görög eredetiének czímét sem találjuk sehol; de nagyon valószínű, hogy a sophoklesi Teukros szolgált mintául. — Accius *Clytaemnestrá*-ját és *Aegisthos*-át azelőtt egy darabnak tartották, de Ribbeck a két czímet különválasztja; a római Clytæmnestra nem tartalmazta Agamemnon meggyilkoltatását; ezt az Aegisthos állította elő. De Hyginusnál egy az æschylosi darabtól eltérő mythust találunk, amelyben Oeax, Palamedes testvére, ingerli fel Klytæmnestrát férje ellen. Ily görög darabot most már nem ismerünk, de tény, hogy a későbbi tragédia a görögök visszatérését Trójából és az ahhoz fűződő mythusokat még gyakrabban dolgozta fel és változtatott a három nagy tragikus felfogásán. — Pacuvius *Dulorestes*-ének eredetije is sok vitára adott alkalmat (L. Welcker III. 1159—1198 és Ribbeck i. h. 239). Euripides taurisi Iphigéniájára gondoltak azelőtt, de Ribbeck szerint Orestes hazatérése az atyai házba és boszuja volt a tragédia tárgya. — *Agamemnonidae;* Agamemnon gyermekeinek mythusát Hyginus a 122. mesében mondja el, bizonyára egy görög tragédia alapján, amit különben Accius feldolgozása (Ribbeck, 469.) is bizonyít. — *Andromache aechmalotis*, melyet Ennius töredékei után ismerünk, nem ugyanaz Euripides Andromachéjével. A római darab, amely még Cicero korában nagyon híres volt, Welcker szerint Andromachét Molossiában vagy Ambrakiában állította elő, midőn Neoptolemos neje volt, s ennek halála után Helenos jóshoz ment nőül, úgy amint Vergilius Aeneisének második énekében találjuk. Ribbeck ellenben azt hiszi, hogy a darab még Trója romjain játszott, miután Andromachét megfosztották gyermekétől. Akármint legyen, a töredékek egy előttünk ismeretlen görög tragédiára utalnak, melyet talán Euripides dolgozott fel, s ahol a cselekvény középpontja

Andromache volt, eltérőleg a fenmaradt Trójai nőktől és Andromachétől. — *Chrysippos* Acciustól nem állította elő a mythust úgy, mint Euripidesé. Valószinüleg Hyginus 85-ik meséje adja a görög eredeti menetét. E szerint Laios, Labdakos fia, Chrysippost, Pelops természetes fiát szépsége miatt a nemeai játékok alkalmával elcsábította magával. Pelops fegyverrel vissza hódította, de Atreus és Thyestes megölték Chrysippost, mert anyjok Hippodamia azt jósolta nekik, hogy a tróntól meg fogja őket fosztani. Pelops Hippodamiának szemrehányásokat tett, s emiatt ez megölte magát. Euripides darabjában a főmomentum az elcsábítás volt, nem hihető, hogy Diogenes Chrysipposa szolgált volna mintaképül Acciusnak. — *Stasiastae* vagy *Tropaeum Liberi* Acciustól szintén egy e korszakbeli tragédiára megy vissza, amelynek szerzője ismeretlen. A darab Lykurgos az edonok királyának mythusát tárgyalta, de minthogy a darab görög czímét (Στασιασταί) bizonyára nem Accius találta fel, úgy Aeschylos Lykurgiájára nem gondolhatunk, az euripidesi Bacchæ cz. darabot pedig egy hasonczímű darabban utánozta. — *Phinidae,* Accius darabja sem Aeschylos sem Sophokles Phineus cz. darabjait nem vette alapul: Aristoteles említ egy Phinidæ cz. tragédiát, amelyben a felismerés az általa felállított negyedik módon történik. A mythust Diodoros (IV. 43.) adja: Az Argonauták Phineus országában ennek két fiát félig elásva és megvakítva találják. Zetes és Kalais megszabadítják őket, Herakles pedig Phineust megöli; anyjok Kleopatrát a börtönből megszabadítják, Phineus második nejét Idaeát pedig, aki a fiukat elárulta, hazájába küldik. Egy más variatió szerint Phineust megvakítják, a ki a Harpyiák martaléka lesz. Idæát pedig megölik. — *Medos* mythosait, a ki Aegeos és Medea fia volt, csakis Hyginus 27-ik meséjében találjuk, s Pacuvius töredékei a keretbe jól beillenek. De nem ismerjük a görög eredeti iróját, a kit a római költő utánzott (L. Ribbeck 318. Welcker 1206.). — Accius *Medea*-ját Welcker szintén Medea mythosára vonatkoztatja, de valószínűbb Ribbeckkel Medea szökését Iasonnal és Apsyrtos halálát felvenni tárgyul, amelyet több görög ‚Argonautai' cz. tragédia dolgozott fel. — *Helle* cz. tragédiát Aristoteles emlit; szerzője ismeretlen; Helle egyik fia Poseidontól, aki megmentette, ismeretes de nem ismerjük a trágédia meséjét. — *Atalanta* mythusát sok későbbi tragikus dolgozta fel, de vajon Pacuvius Atalantája melyiket vette alapul az nem biztos. A mythost a Welcker adta alakban görög tragikusnál nem találjuk,

de Ribbeck egészen más mesét, a Hyginusét (99) veszi fel, és — csodálatos — mindakettő a fennmaradt latin töredékeket el tudják helyezni és belőle állításaiknak bizonyságot adni. Pacuvius *Periboea*-ja Ribbeck szerint Euripides Oeneus-ában birja eredetét. Welcker oly mythusra gondol, melynek feldolgozását görög tragikusnál nem ismerjük. — Ovidius (Tr. II. 393. és 406.) két helyéből Welcker egy *Skylla* és egy *Ganymedes* cz. görög tragédiára is következtet, amelyek görög eredetijét nem ismerjük. — Mikor Caligulát meggyilkolták, Mnestor pantomimus ugyanazt a darabot játszotta, melyet Neoptolemos, hires görög szinész, adott Aegæban mikor Pausanias macedoni Fülöpöt megölte. Ez pedig *Kinyras* volt. Kinyras Phædrá-hoz hasonlított; mythusát Apollodoros, Ovidius Hyginus s még mások mondják el. Görög írója ismeretlen.

E mythusokat a későbbi görög tragédia mind feldolgozta, lehet, hogy egyesek, különösen, a hol a cselekvény nagyon bonyolult, még csak az alexandriai korban keletkeztek, de hogy mindezek az érintett darabok, melyeket részint a római feldolgozások töredékei után, részint idézetekből ismerünk, görög eredetiekre mennek vissza, az kétségtelen. Ide sorolhatunk még egyes meséket Hyginusnál, mint *Hesione* és *Theonoe* mythusát, *Alkmaeon* történetének utolsó epizodusát, amelyben *Kallirrhoe* játszsza a főszerepet, a Lukianostól említett *Phyllis* és *Akamas* pantomimusokat, Ovidius (Herod. XX. és XXI.) *Akontios* és *Kydippe* mythusát, s még egyebeket, melyeket a leleményes görög ész a tragédia utolsó korszakában is még feldolgozott, mindig nagyobbítván azt a nagy és hatalmas épületet, melyből csak oly kevés töredék maradt fenn. De e darabok részletes tárgyalása inkább a római tragédia fejtegetésébe tartozik, a hol a töredékek rendelkezésünkre állnak. Itt csak érinthettük ez urnélküli jószágokat, melyek szintén azt mutatják, hogy ha a tragédia virágzása nem is volt nagy, de legalább a gyors sülyedést bátran feltartották azok, akikről e részben szóltunk.

(Vége következik.)

Dr. KONT IGNÁCZ.

---

106. A Tegeában elhalt athéniekre.

Nyílt harczban küzdöttek azok, kik e sírba' nyugosznak.
Fegyveresen haltak Tégea bő mezején.
Meg védték a hazát, — s igaz, érte az éltöket adták,
Ámde szabad lehetett Hellas örökre megint.

F. E.

AZ ALEXANDRINISMUS BEFOLYÁSA A RÓMAI KÖLTÉSZETRE.

(Vége.)

Az alexandrinismus vészesen hatott a költészetre Rómában és nagy talentumokra, nagy erélyre volt szükség, hogy némi sikerrel és rövid időre leküzdhessék. Legelőször a *dilettánskodást* hozta be az alexandrinismus a rómaiak költészetébe; a költészet mint Alexandriában is, nem tartatott többé egy költői genius tevékenységének, hanem gazdag mythologiai és bő antiquarius tudományosságnak, párosulva a metrumok mennél változatosabb kezelésével. *Docti poetae* volt e költők kitüntető neve, mert költeményeik a tanulmányt elárulták, sőt többnyire fitogtatták.

Jelentékeny államférfiak, szónokok, jogászok és mások mind részt vesznek ezen műkedvelői tevékenységben. Cicero több részletet fordított Homérból, Aratos phænomenái- és prognostikáiból; költeményt írt Cæsarról, Pontius Glaucusról, Mariusról; nagy pathossal dicsőíté consulságát, az azt követő küzdelmes időket, és számkivettetését; írt epigrammákat különböző irányzattal: Terentiusra ép úgy, mint Vettora; bizonyosan utánozta Kallimachos elegiáját is. Cicero teljesen költőietlen természet; annál sajátságosabb, hogy ezen saját költészetére nem keveset tart, s a hol csak teheti, idéz belőle. — Cornelius Nepos szerelmi költeményeket farag.[1]) — Quintus Hortensius Hortalus, a kitünő szónok, szabad óráiban szintén poéta.[2]) — Julius Cæsar, «Iter», «Laudes Herculis» czímű költemények szerzője, írt még epigrammát, Suetonius tanusága szerint hat hexametert Terentiusra, sőt még egy *Oedipus* czímű tragédiát is. — Szintúgy Varrót a költészet legkülönfélébb nemeivel, satirával, tanító költeménynyel, epigrammal, lantos és alagyás költeményekkel látjuk foglalkozni.[3]) — C. Valgius Rufus, Horatius barátja, orvosi, rhetorikai, grammatikai tanulmányokat írt; e mellett számos elegia és epigramma szerzője is. — M. Vale-

---

[1]) L. Plin. Ep. V, 3, 6.

[2]) L. Ovid. Trist. II, 441; Gell. XIX, 9, 7; Plin. Ep. V, 3, 5; Varro, L. L. VIII, 14; X, 78; Catull. 95, 3. kk.

[3]) V. ö. *Ritschl*, Rhein. Mus. XII, 151. s köv. lap.

rius Messala, rhetorikai, antiquarius és nyelvészeti dolgozatokon kívül erotikus költeményeket írt latinúl és bukolikákat görög nyelven. — C. Asinius Pollio, kritikai, philosophiai, szónoki, történeti művek írója; ezeken kívül szerelmi költeményeket, sőt tragédiákat is készített. Augustus szerzett egy leíró költeményt *Sicilia* czímmel hexameterekben és egy *Liber epigrammatum*-ot, költésükre leginkább a fürdés idejét használván föl. Augustus sem birt költői hivatással. Egy ízben nagy buzgalommal hozzáfogott *Aiax*-hoz, később azonban, mikor sikertelenül küzdött a nyelvvel, megsemmisité az irottat, s midőn barátai kérdezék Aiaxa felől, «Aiacem suum in spongiam incubuisse» felelheté.[1]) Mæcenas minden költői ér és tehetség nélkül szűkölködött, mind a mellett Serviusként «constat Mæcenatem .... plura composuissa carmina».[2]) Tiberius lantos költeményt írt L. Cæsar halálára: «conquestio de morte L. Cæsaris»; görög költeményeket is szerzett, melyekben Euphoriont, Rhianost és Partheniost utánzá.[3]) Germanicus írt különféle tartalmu költeményeket, görög komédiákat és versekben fordította Aratos phænomenáit.[4]) — De még meglepőbb, hogy mindazon római lovagok, kik Julius Cæsar hadseregét követték, s kiket felügyelőkűl és szállítókúl, élelmezési biztosokúl s adószedőkűl

---

[1]) Suet. Aug. 85: «Poetica summatim attigit. Unus liber exstat scriptus ab eo hexametris versibus, cuius et argumentum et titulus est Sicilia; exstat alter aeque modicus Epigrammatum (v. ö. Martial. XI, 20.). quae fere tempore balinei meditabatur. Nam tragoediam magno impetu exorsus, non succedenti stilo, abolevit, quaerentibusque amicis (Lucius Variust említi Macrobius, II, 4, 2.), quidnam Aiax ageret, respondit Aiacem suum in spongiam incubuisse.» — Suidas, s. v. Αὔγουστος Καίσαρ (I, p. 851, B.): ἔγραψε περὶ τοῦ ἰδίου βίου καὶ τῶν πράξεων βιβλία ιγ' καὶ τραγῳδίαν Αἴαντός τε καὶ Ἀχιλλέως. Ha ez utóbbi nem volt egy az előbbivel, akkor valószínűleg Ajassal egy sorsban osztozott. V. ö. Sophocles ed. Dindorf (Oxon. 1860.) VIII, p. 208.

[2]) Ad Vergil. Georg. II, 42. V. ö. Sen. Ep. 92, 35; Diomed. III, p, 514; Atil. Fortun. p. 2677 P; Suet. Aug. 86; Macrob. II, 4, 12; Dio, LV, 7.

[3]) Suet. Tib. 70: Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus Conquestio de morte L. Caesaris. Fecit et graeca poemata imitatus Euphorionem, Rhianum et Parthenium, quibus poetes admodum delectatus est.

[4]) Suet. Claud. 11: inter cetera studiorum monimenta reliquit et comoedias graecas. — Plin. N. H. VIII, 42, 155: fecit et divus Augustus equo tumulum, de quo Germanici Caesaris carmen est. V. ö. Tac. A. II, 83; Ovid. Fast. I, 19 kk; ex Pont. II, 5, 53 kk; IV, 8, 67; J. Frey, Rhein Mus. XIII, 409—427 lap; és M. Haupt, Hermes, III, 153—155 lap.

alkalmazott, nagyrészt szintén fűzfapoéták voltak. Matius latin versekben leforditá az Iliast; Quintus is költő volt, de tragikus költő. Azon tél folyamában, mikor a nerviek ellen harczolt, oly nagy költői buzgalom szállta meg, hogy négy darabot írt tizenhat nap alatt; ez egy kissé katonás elbánás volt a tragédia múzsájával. Egy Suffenus nevü, különben derék ember, élczes és alkalmas egy társaságot mulattatni, csak ha költeni akar, *caprimulgus aut fossor*, pedig rengeteg sok költeményt csinál és pompásan fölszereli azokat: *chartae regiae, novi libri, novi umbilici, lora rubra, membrana derecta plumbo et pumice omnia aequata.* — Bizonyos Sulla a még egészen fiatal Calvusnak, ki őt egy perben védte, egy eddig egészen szokatlan ajándékot (novum ac repertum munus) adott érdemeiért; valami múzsa-almanach-félét. Calvus a Saturnaliák alkalmára Catullnak ajándékozta, s vele legszebb napját elrontá, mint Catull tréfásan megjegyzi. Catull ezt nem hagyja büntetlenül, s minden könyvraktárt átkutatván, Cæsios, Aquinos, Suffenum, *omnia venena* fogja neki viszont ajándékozni. — Hasonlóan L. Varius Rufus, Aemilius Macer, Domitius Marsus, Aristius Fuscus, Fundanius, Servius Sulpicius, az ifjabb Titius, Pupius, C. Melissus, Ponticus, Tuticanus, az ifjabb Macer, Cornelius Severus, Pedo Albinovanus, Rabirius, Julus Antonius, Largus, Camerinus, Lupus, Abronius stb., mind meg annyi poéta természeti hivatás, rátermettség nélkül. [1])

A költők csak úgy hemzsegtek a városban, mint akár Tarsosban vagy Alexandriában; költemények faragása állandó ifjúkori bűnévé lett minden elevenebb természetnek. A ki a mesterség fogásait egyszer elsajátította, egy füst alatt megírt akár ötszáz hexametert, melyben semmiféle professor nem talált gáncsolni, de természetesen az olvasó sem dicsérni valót. A nővilág is élénk részt vett ezen irodalmi mozgalomban; s ha a költészet fogta ostrom alá a leány-szíveket, az ostromlott vár nem ritkán szintén takaros versekben adta meg magát.[2])

---

[1]) L. Plin. Ep. I, 7; I, 17, 3; III, 15; IV, 27; V, 17, 1; VI, 15, 1; VIII, 12, 4.

[2]) Ep. II. 1. 93. Horatius összehasonlítja a görögök könnyed, vidám, gyermeki módon majd eme, majd ama benyomásnak hódoló kedélyét a római élet szellemével, hol:

> Romae dulce diu fuit et sollemne reclusa
> mane domo vigilare, clienti promere iura,

Ezen műkedvelősködés ellen mindenek előtt Horatius lép fö férfias erélylyel. Őt áthatotta a költészet méltósága; találóan kijelöli, mi kivántatik a költő nevének megérdemléséhez:

> ingenium cui sit, cui mens diyinior atque os
> magna sonaturum, des nominis huius honorem.
> (Sat. I. 4. 43.)

Mi teszi a költőt költővé? *ingenium*, a feltaláló, újat teremtő erö, *mens divinior*, a lelkesüléssel telt mélyen érző lélek, *os magna sonaturum*, a képesség kellőleg kifejezni azt, mi mélyen a kebelben él. — Tudja ő jól, hogy ő képtelen azt teljesitni, mit maga kiván a költőtől; ismeri ő a költészet feladatát úgy, mint saját erejének mérvét is:

> Ille per extentum funem mihi posse videtur
> ire poeta, meum qui pectus inaniter angit,
> irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
> ut magus, et modo me Thebis mado ponit Athenis.
> (Ep. II. 1. 210 kk.)

De tudja ő azt is, hogy a természeti adományhoz az alak iránti érzéknek, gondos munkának, fáradhatatlan simítgatásnak, önmaga elleni éles szigorú kritikának, a képességnek mások ítéletét hallani és eltűrni — is kell járulnia, hogy valóban becses, tartós jőjjön létre.

> cautos nominibus rectis expendere nummos,
> maiores audire, minori dicere, per quae
> crescere res posset, minui damnosa libido.

Igy volt hajdan; most

> mutavit mentem populus levis et calet uno
> scribendi studio: pueri patresque severi
> fronde comas vincti cenant et carmina dictant.

Önmagát sem zárja ki a költő:

> Ipse ego qui nullos me affirmo scribere versus,
> invenior Parthis mendacior et prius orto
> sole vigil calamum et chartas et scrinia posco;

már nap fölkelte előtt iró-eszközt hozat, mint Persiusnál az előkelő ifjú; s ha különben mindenki csak azt miveli, a mit tanúlt, itt scribimus indocti doctique poemata passim.

A változást, mely minden esetre nem oly hirtelen állott be, mint Horatius után hinni lehetne, nem lehet szebben és találóbban ecsetelni; valóban szelid őrjöngésnek (levis insania) lehetett nevezni a mohó vágyat, melylyel hivatott és hivatlan a költészetre adta magát.

A görögök nagy költői állottak szemei előtt és éltek lelkében; azért dolgozott ellene az alexandrinismusnak és rávtalt a régi idők nagy költőire, Alkæosra, Anakreonra, Sapphóra, Archilochosra és legszebb költeményeiknek nagy részét római talajba ülteté. A fűzfa poétáknak, mint őket ismételve jellemzi, alig volt fogalmuk ama költői szellemről, mely egykor az igazi Görögországot eltölté. Ezért tartá a dilettáns költőknek szeme elé a valódi költő képét. —

Az első császárok alatt elszunnyadt költészet a divatnak egész dühével éledt föl Nero alatt. Ez a lelketlen és híg velejü kéjencz nem csak nagy művésznek, hanem jeles költőnek is képzelte magát; tengernyi műveinek még czímét sem tartották érdemesnek az utókor számára följegyezni. [1]) Ezen időben tehát újra kezdődik a költészet mániája; Persius egész első satirája ezen düh ellen van intézve. Petronius, Martial és Juvenal szintén kieresztették ellene suhogóikat, de nem használt semmit; több evtized kellett annak, hogy leapadjon. Mindenki kezdve a trónustól le a legszegényebb tűzhelyig, tudósok és tudatlanok, ifjak és öregek mindannyian verskészítők. Fürdőben, asztalnál, ágyban versek készülnek; a gazdagok környezetöknek szavalják el verseiket, s a tapsokat pártfogással, lakomákkal, ajándékokkal vásárolják meg. Rómában évenkint és minden ötödik évben játékok tartatnak; csak a kellő mérték legyen meg a versekben, már ez elegendő Horatius és Vergilius versei fölé emelni azokat.

Statius 13 éves korától 19-ikig honának minden költészeti versenyén évenkint megkoszorúztatott; azután jutalmat nyert a nemeai, pythiai és isthmusi játékokon. Ennyi érdem után lakomáikhoz hivták őt a nagyok, s ő viszont cserében minden alkalommal verseket adott. Midőn Vitellius és Vespasianus párthívei egymással küzdöttek Rómában, s a Capitolium lángba borult, kapott az alkalmon, hogy költészetét ragyogtassa; költeménye bámulatra ragadta a rómaiakat, midőn a költői tehetség gyors működését a lángoknak gyors lobogásával vetélkedni látták. — Az atyának tehetségét fia, Papinius is öröklötte. Mennyegző vagy gyász adta elő magát, meghalt valakinek kedvese vagy felesége, a másiknak

---

[1]) Neroról, mint dilettánsról lásd: Suet. Nero. 21. 52; Tac. A. XIII, 3; XIV, 16; XV. 49; Dio LXI, 20; Suet. Vitell. 11; Philostrat Apoll. Tyan. IV, 39; Plin. N. H. XXXVII, 3, 12, Martial. IX, 26. 9 kk; VIII, 70. 8; Plin. Ep. V, 3. 6; v. ö. *Schiller* H. Nero, 610, 611, 619, lap.

kutyája vagy kajdácsa adta ki páráját: Statius azonnal készen volt verseivel. Egy gazdag ember gyönyörű nyári lakában büszkélkedik, egy másiknak kedvencz fája van; az etrusk Claudiusnak pompás fürdői vannak: Statius leírja ama nyári lakot, a gyümölcsöket, a fürdőket. A gazdag emberekről, kik a szolgarekeszből paloták birtokába csak imént jutottak, százados genealogiákat ir. Domitiánnak szelid oroszlánját egy Afrikából legujabban szállított tigris széttépte; mire Abascantius azon inditványt tevé, hogy a senatus ünnepélyesen vigye meg sajnálatát a császárnak. Statius pedig megénekelte az oroszlán sajátságait, a néppel és senatussal együtt panaszolta a világ veszteségét a császári fenevad fölött. — Plinius, ezen korszak irodalmának napló-vivője, azt mondja egy helyütt, miként «az esztendő termékeny volt költeményekben» : és «egész április hóban egy nap sem mult el felolvasás nélkül».[1]) Regulus ügyvéd bizalmas költeményeket olvasott, Calpurnius Piso költeményt, Passienus Paulus alagyákat, Sentius Augurinus könnyebb költeményeket; Virginius Romanus vígjátékot, Titinius Capito jeles egyének halálát, mások egyebet.

A költőkben tehát nem volt hiány! De ha valamely magasztos vagy érzelemdús helyet keresünk bennök, valamely ügyesen keresztül vitt jellemrajzot, vagy az élet- és szívviszonyok helyes fölfogását, úgy bizonyára meg leszünk akadva. Mondatokban és képekben füstölög el nálok minden érzelem a nélkül, hogy lépést tarthatnának a szenvedély növekedésével. A mesterséget abba helyezik, hogy minden lehető oldalról meghányják az eszmét, s nagy fáradsággal leírják azt is, a minek leirására szükség nincs; hol egy alkalmas szó valamely hatásos jelzővel elegendő volna, tudományt és bonczmesterséget fitogtatnak; a mi azután a képzeletnek minden hatását megrontja, s a szépnek eszméjét megsemmisiti. Alfius Flavus, Pomponius Secundus, Julius Montanus, Remius Palæmon, Asinius Gallus, Calpurnius Siculus, Curiatius Maternus, Nemesianus, Saleius Bassus, Sidonius Apollinaris, Arruntius Stella, Turnus, Scævius Memor, Verginius Rufus, Vestricius Spurinna, Octavius Rufus, P. Annius Florus, Silius Proculus, Cluvienus — mind meg annyi dilettáns, mind meg annyi költő *invita Minerva*.

---

[1]) Ep. I. 13: Magnum proventum poetarum annus hic attulit. Toto mense Aprili nullus fere dies, quo non recitaret aliquis.

Az alexandrinismus egy másik iránya az *istentelenségben* és a vele járó *erkölcstelenségben* nyilvánul. E kor művészetében ép úgy mint irodalmában a játszi puhaság és kéj felé irányuló általános hajlandóság, a tunya és skeptikus bölcselet félreismerhetetlen. A templomok tele voltak rajzokkal és képekkel, melyeken a fajtalanság minden fogalmat tulhalad. Az istenek története, s ezek szerelmeskedései szolgáltattak tárgyat ezen becstelen rajzolatokra; s midőn Aristoteles azt tanácsolja, hogy az ily sikamlós tárgyak az ifjúság szemei elől eltávolíttassanak, kivételt tesz a vallásbeli tárgyakra nézve. Valamint az állammal s közerkölcsiséggel, úgy az istenekkel s a vallással is meghasonlott az egyén. Plato arra inti kortársait hogy Kronosnak tetteit, ha igazak volnának is, és a gyalázatot, mely őt fiai részéről érte, ne közöljék az ifjusággal. Ezen bölcs intés követése helyett a hitregékből kikeresgélték az erkölcstelen helyeket; a fenső és közép osztály saját világnézetet alkotott magának, a nép-vallást kigúnyolta, s az istenek létét tagadta. A keosi Prodicus megmentendő a vallást, az isteneket csak jelképekül tüntette föl, Demeterről azt mondván, hogy kenyeret, Posidonról hogy vizet jelent; de ez épen ellenkezőt eredményezett, t. i. megsemmisítette az istenek érzéki létében való hitet. Protagoras könyveit, melyekben az áll, hogy az istenekről sem azt nem tudhatni léteznek-e, sem azt, nem léteznek-e, elégették ugyan; Sokratest, ki új istenek behozataláról vádoltatott, méregpohárra ítélték; de a hellenség hitelvi vallása nem volt többé életre hozható; mert a bölcselet elszárította gyökereit, melyekből a néphit életnedveit szíja vala. Demetriust, kit megkülönböztetésül a többi hasonló nevűektől Poliorcetesnek, városfoglalónak neveznek, atyjával, Antigonussal együtt az istenek sorába helyezték, papokat választottak számukra, s e minden esetre szellemes és bátor, de vad, kicsapongó harczosnak a szűzies Pallas templomát engedték át lakásul. E hangulat kifejezésre jutott Timotheusnak egy hires képén is. Minthogy ugyanis ez a győzelmes hadvezér annyira szerény volt, hogy minden sikeres vállalatát a sorsnak tulajdonította; szaván fogták és úgy festették le, a mint alszik vezéri sátrában, s feje fölött lebeg Tyche istennő, és uszályszerű hosszú hálóban maga után vonja mint összefogdosott halakat a Timotheus által meghódított szövetséges városokat. — Ennius műveiben azt látjuk, hogy az augurok, haruspexek, bűvészek a színpadon a nagy közönség tapsviharai közepett, ugyanazon isteneket gúnyolják, kiket a tem-

plomban imádnak. Plautus hisz ugyan egy felsőbb lényben, de az ő istenei sem nagyon tiszteletre méltók; Jupiter erkölcsei nagyon botrányosak, és a szinészek naponkint lerontják az istenek tekintélyét. Maga Lucilius, ki az égieket ép oly kevéssé kímélte, mint a földieket, a 12 főistent viszi a színpadra, s ezek tréfálódzva nevetgélnek azon embereken, kik őket atyának szólítják. Neptun vitatkozásba ereszkedvén, s nem tudván abból kibontakozni, azzal menti magát, hogy erre még Carneades sem volna képes megfelelni. Másutt ismét neveti a rómaiakat, kik a Numa által alkotott üres bálványok előtt félelemmel leborulnak, mint a gyermekek, kik a szobrokat embereknek nézik, s igazságnak a hazugságot. — Az előkelők a kételkedés, mindenféle babonás szokások, jóslás és varázslás karjaiba vetették magokat, s a római vallást csak politikai intézménynek mondották, mely csak az ész által nem vezérelhető tömegnek szükséges; mi több, Quintus Scævola pontifex himezetlenül kimondotta, hogy kétféle vallás van, az egyik észszerű és bölcseleti, a másik észszerűtlen, hagyományos; az első nem való, sőt ártalmas is a népnek. Ime itt a fő egyház képmutató fő papjaival s hivő község nélkül! — A szemtelenségnek ('Αναίδεια) temploma volt Athénben; egy osztálya a priapicus szellemeknek viszonyban állott Aphroditével, és orthopallikus karok tartattak; Bacchus orgiái a legrútabb pajzánságok kiséretében ábrázoltattak. Még az asztali edények is becstelen alakokat hordtak magukon; ilyeneket látunk az eltemetett Pompeii kapui fölött, s minden vagyonosabb polgár háló-szobájában kellett lenni fajtalan képnek. Ovidius minduntalan a szemtelen képekről beszél; [1]) Horatiusról mondják, hogy ilyen képekkel rakta ki egész szobáját; még Propertius is megütközött rajta, hogy azokat mindenütt találta.[2]) — Az asszonyok nem szivök tisztaságával és nemességével bilincselék le, hanem külső kedvességgel hálózák be a férfiakat, s a tetszelgésben annyira vitték, hogy a görög és római irodalom ismeretével affektáltak, verseket csináltak, cythera kiséretében énekeltek, s a társaságokban szinészek módjára ezer féle alakot öltöttek magokra. Hogy ily életviszonyok közt a nemi ösztönnek is el kellett fajulnia, természetes. És csakugyan bajos eldönteni, a férfiak merültek-e alább

---

[1]) Trist. II. 51; Ars amandi, II. 679.

[2]) Anonym. ap. Brouckhus ad Propert. II. 5; Clem. Alex. in Protrep. p. 33; Suet. Horat. vit., és in Tiberio, c. 14.

valamint általában az erkölcstelenség fertőjében, úgy különösen a fajtalanságban, vagy pedig a nők. A férfi a nőt, a nő a férfit kerítté hálóiba; még Crassus, Pompeius, Cæsar, Antonius is ledér, vakmerő csábítók voltak! «A leányok», ugy mond Juvenalis, «sorban el tudják számlálni anyjok szeretőit és mondolásuk után írják szerelmes leveleiket.» Az előkelő úrfiaknak kedvelt mulatságuk volt éjnek idején az utczákon az istenek képeit meggyalázni vagy megcsonkítani. A közönséges szerelmi kalandok, nem különben a férjes asszonyokkal való viszonyok általánosan divatban voltak; a Vesta szűzével való viszony oly pikáns dolog volt, mint a Decameron világában az apáczák szerelme, s a kolostori kalandok.

Ovidius «Keserveiben panaszkodik, hogy ő nem egyedüli, ki *teneros amores* írt, de egyedüli, ki érte szenved. Epikai és drámai költemények hosszú sora után, melyek a szerelem tévedéseiről szólnak, az ily irányú görög írókról szól, kik a legutóbbi időben éltek. Azután a római irodalomban is mutat fel hasonló irányú költészetből példákat; ott van: Catullus, Calvus, Cornificius, Hortensius, Cinna, Memmius, Cato, Anser és mások. A fajtalan írók ezen lajstroma után Tibullt és Propertiust hozza fel, kiket ő is követett, az élőket nem is említve.

Maga Augustus sem folytatott olyan életet, hogy hivatva lett volna az erkölcsök reformálását foganatba venni. Nem is szólunk uralkodása vérengző kezdetéről, hanem utalunk azon körülményre, melyet Dio említ föl, hogy tudniillik, a midőn első törvényeit kihirdette a házasságtörők ellen, szerelmes volt Mæcenas nejébe, a kecses Terentiába, a ki aztán Liviát ki is ütötte a nyeregből, respective a nagy császár szivéből. Ez a szigorú erkölcsbíró, oly kérlelhetetlen mások irányában, elnéző volt önmaga s épen nem érzéketlen a titkos élvek iránt. Gondosan elzárt gyaloghintókban szállították a delnőket a császári palotába, s ez a furfang nem is volt valami nagy titok a közönség előtt, a mennyiben egy szép este, hogy-hogynem, egy philosophus lopódzott be egy ilyen gyaloghintóba, szemrehányásohat teendő az élvhajhászó fejedelemnek. Augustus is írt egy költeményt Fulviára, Antonius nejére, mely a czím után ítélve ifjú korába esik, tartalom- és hangra nézve egészen Catullusra emlékeztet, s szennyben ritkítja párját. A költemény teljesen a valódiság s az akkori divat jellegét hordja magán.

Mæcenas, Augustus egyik minisztere s egyszersmind legmeghittebb embere, költeményeiben és magaviseletében egyaránt epi-

curäista volt, szereté a dús étkezést, s mind azon élveket, melyek a corruptio korszakaiban jelentkeznek. Főpapja volt a kényelem vallásának és typusa a finom, válogatott romlottságnak. Augustus minden napi szogálataiért a maga módja szerint elismeréssel viselkedett irányában; valahányszor komorság vagy betegség fogta el (Suetonius bajainak egész sorát említi meg életrajzában), Mæcenashoz vitette magát, s az ott uralkodó vidámság és szórakozások minden baját eloszlaták. Mæcenasnak volt egy nála sokkal fiatalabb neje, a csinos de kaczér és daczos Terentia. Rómát minden héten mulattatá legalább egyszer e házaspár zajos veszekedése. Számtalanszor megjelent Mæcenas a törvényszék előtt, hogy elválaszszák nejétől. De alig vált el, azonnal megbánta tettét, s ismét összekeltek. Utoljára azt mondták Rómában, hogy ezerszer is megházasodott. Egy epicuräus bölcselőre nézve mindez eléggé nevetséges volt. A kivénült kéjencz idegrendszerét nagyon fölizgaták az ily házi jelenetek, melyeknek egy makacs betegség, az álmatlanság lőn következménye. Orvosszerül sok italt rendeltek neki, de ez kevés ideig használt. Ő egy már elmésebb eszközt gondolt ki. Távol szobájától zenészeket állított föl, hogy a hangok lassú morgás alakjában érkezzenek füleihez. Ez sem használt, s igy élt alvás nélkűl három egész évet. Ragaszkodott az élethez, mely annyi kegygyel halmozta el. Seneca mondja, hogy philosophiája, s Horatiusnak azon ígérete daczára, hogy sírjába követendi őt, nagyon félt a haláltól. «Legyek bár — így kiáltott föl — erőtlen, vak, béna vagy egykarú, csakhogy éljek».[1]) — Cato azt mondá: «Hadd haljak meg, ha nem élhetek szabadon».

Propertius, e fényes szellem, kiből nagy költő s első rangú művek irója válhatott volna, Mæcenas házának gyönyörei közt satnyult el, s erejét Augustus dicsősége, vagy egy kéjhölgy bájainak magasztalására pazarolta. Propertius harmincz éves korában halt el, s utolsó vágya az volt, hogy Cynthia karjaiban adta ki lelkét.

Horatius fő papja azon álszabadságnak, mely a kényelemben és gondtalanságban áll. Szerette s megéneklé az ünnepélyeket, bort, szép kéjhölgyeket, a város és falu örömeit. A «dolce far niente» volt eleme, s minden fáradság fölött gúnyolódott. Ő, kinek költészete nemes és gyakran jobb időkhöz méltó, nem egyszer

---

[1]) Lásd: Seneca, Epist. 114, 4; 92, 35; 19, 9; 101, 10; 120, 19; 114, 7, kk; és *Beulé-Molnár*, Augustus, családja és kora, 34. s köv. lap.

átcsap a cynismusba is, s általa elkövetettnek rajzol oly gyalázatos cselekvényeket, melyekről pusztán szeméremből is hallgatnia kellene. Költeményeiben csak ugy hemzseg a sok szerelmi kaland és a francziák két Amours d'Horace czímű iratban valóságos lajstromba szedték azon nőket, a kikkel ezen «purissimus penis» viszonyban állt.

Ovidius a költeményeiben előforduló ethikai fogyatkozások- és egyéb hibákról teljes öntudattal birt ugyan, de kedvelte. Annæus Seneca, Controversiæ II. könyvében azt írja, hogy Ovidiust egykor fölkérték barátai, miszerint költeményeiből három verset, melyek nekik nem tetszettek, töröljön ki. Ő ellenben kikérte magának, hogy szintén három verset választhasson, melyek ellen azoknak semmi kifogást nem szabad tenniök. Kölcsönös beleegyezés után barátai titokban följegyezték a három verset, a melyeket ki akartak töröltetni, Ovidius pedig szintén följegyezte a három verset, a melyeket megakart tartani. Fölnyitván a levélkéket, mind a két részről ugyanazon verseket találták följegyezve. Erre mondja Seneca ugyanott: hogy «a nagy elméjű férfiúban arra nézve, hogy költeményeinek túlcsapongásait fékezze, *nem* az *ítélőtehetség* hiányzott, hanem a *hajlam*. Azt szokta néha mondani: az a legcsinosabb arcz, a melyen valami szeplő van.»[1])

Az ifjabb Plinius is készített és olvasott fel ily nemű verseket. Egy társaságban megbeszélték a dolgot; voltak, kik magokat a verseket nem ócsárolták, de jobban szerették volna Pliniustól nem hallani. Plinius erre megjegyzi: facio non nunquam versiculos severos, parum facio, et comœdos audio et specto mimos et lyricos lego et Sotadicos intelligo; aliquando præterea rideo, iocor, ludo' atque omnia innoxiæ remissionis genera breviter amplectar, homo sum. Azzel csak eleget mondott! Azután hivatkozik rá, hogy *doctissimi, gravissimi, sanctissimi, homines* jártak előtte hasonló költeményekkel; élükön Cicero, C. Calvus, Q. Hortensius, Asinius Pollio, M. Messala, M. Brutus, L. Sulla, Q. Catulus, Q. Scævola, Ser. Sulpicius, M. Varro, Torquatus, Memmius, Lentulus Gætulicus, Annæus Seneca, Virgirus Rufus, a még élőket átugorja, s ha még elég nem volna: Cæsar, Augustus, Nerva, Tibe-

---

[1]) Adparet summi ingenii viro *non iudicium* defuisse ad compescendam licentiam carminum, *sed animum.* Aiebat interim decentiorem faciem esse in qua aliquis naevus fuisset. —

rius, Nero. Ez igen érdekes levél, mert fogalmat szerezhetünk belőle, ezen költészeti irány szerfölötti elterjedtségéről.[1])

Még Vergilius is kezdetben epicuräus volt, csak évek multán emelkedettebb gondolkodásmód hatása alatt jutott más nézetekre.

---

[1]) A levelet fontosságánál és érdekességénél fogva egész terjedelmében közöljük: «Cum plurima officia tua mihi grata et iucunda sunt, tum vel maxime, quod me celandum non putasti, fuisse apud te de versiculis meis multum copiosumque sermonem, eumque diversitate iudiciorum longius processisse: exstitisse etiam quosdam, qui scripta quidem ipsa non improbarent, me tamen amice simpliciterque reprehenderent, quod haec scriberem recitaremque. Quibos ego, ut augeam meam culpam, ita respondes: Facio nonnunquam versiculos, severos parum facio comoedias, et audio et specto mimos, et lyricos lego, et Sotadicos intelligo; aliquando praeterea rideo, iocor, ludo; utque omnia innoxiae remissionis genera breviter amplectar, homo sum. Nec vero moleste fero, hanc esse de moribus meis existimationem, ut, qui nesciunt, talia doctissimos, gravissimos, sanctissimos homines scriptitasse, me scribere mirentur. Ab illis autem, quibus notum est, quos quantosque auctores sequar, facile impetrari posse confido, ut errare me, sed cum illis, sinant, quorum non seria modo, verum etiam lusus exprimere, laudabile est. An ego verear (neminem viventium ne quam in speciem adulationis incidam, nominabo) sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, Caium Calvum, Asinium Pollionem, Marcum Messalem, Quintum Hortensium, M. Brutum, L. Sullam, Q. Catulum, Quintum Scaevolam, Ser. Sulpicium, Varronem, Torquatum (immo Torquatos), C. Memmium, Lentulum, Gaetulicum, Annaeum Senecam, et proxime Verginium Rufum, et, si non sufficiunt exempla privata, divum Julium, divum Augustum, divum Nervam, T. Caesarem? Neronem enim transeo, quamvis sciam, non corrumpi in deterius, quae aliquando etiam a malis; sed honesta manere, quae saepius a bonis fiunt. Inter quos vel praecipue numerandus est P. Virgilius, Corn. Nepos, et prios Ennius, Acciusque. Non quidem hi senatores: sed sanctitas morum non distat ordinibus. Recito tamen: quod illi an fecerint, nescio. Etiam. Sed illi iudicio suo poterant esse contenti: mihi modestior conscientia est, qnam ut satis absolutum putem, quod a me probetur. Itaque has recitandi causas sequor: primum, quod ipse, qui recitat, aliquanto acrius scriptis suis, auditorum reverentia, intendit: deinde quod, de quibus dubitat, quasi ex consilii sententia statuit. Multa etiam a multis admonetur: et, si non admoneatur, quid quisque sentiat, perspicit ex vultu, oculis, nutu, manu, murmure, silentio; quae satis apertis notis iudicium ab humanitate discernunt. Atque adeo, si cui forte eorum, qui interfuerunt, curae fuerit eadem illa legere, intelliget me quaedam aut commutasse, aut praeterisse, fortasse etiam ex suo iudicio, quamvis ipse nihil dixerit mihi. Atque ita hoc disputo, quasi populum auditorium, non in cubiculum amicos advocarim, quos plures habere, multis gloriosum, reprehensioni nemini fuit. Vale.»

Az átmenetet a Georgicon jelzi: itt még néha haboz, ingadozik s a mikor már el is határozza magát, még akkor is észre lehet venni, hogy e határozat nagy lelki harcz árán történt. Felségesen énekli meg az epicuri tanokat, melyeket Siro iskolájában sajátított el, s a nagy költőtől kölcsönzött, ki azoknak Rómában legragyogóbb képviselője volt.[1]) Vergilius az isteneket csak olyan értelemben

---

[1]) «Az a legboldogabb — mondja egy helyt — ki a jövő rémképeire, Acheron lármájára rá sem hederít; de nincs minden embernek olyan jelleme, hogy a kérlelhetetlen sors fenyegetései iránt érzéktelen maradjon». Ezen erőteljes gondolkodók mellett vagyis inkább alatt, van hely a tartózkodóbb, félénkebb számára is, ki a rendes, közönséges uton halad, «ki ösmeri az erdők és mezők istenségeit, Sylvanust, Pant s a Parnassus nővéreit». Ezt a szerepet vállalja ő magára, s bár meg van győződve, hogy ennek is megvan a maga kellemes oldala s könnyen belenyugszik, mégis elösmeri, hogy e szerep kevésbbé nagyszerű. Megmutatja nekünk, hogy kifürkészve saját természetét s nem találván azt alkalmasnak azon merész tanokra, a melyek eleinte annyira elragadták képzeletét, a tömeg követésére határozza el magát, követi annak hitét, de nem a nélkül, hogy egy bánatos s egyszersmind irigy pillantást ne vetne e vakmerő szellemekre, kik félelem nélkül lakják «a bölcsek méltóságteljes magaslatait». — Az *Aeneis*ben már szó sincs ebből a bánatos visszapillantásból. Vergil nem emlegeti többbé Epicur nézeteit; más hitelvek foglalják el. A hős költemény ugyanis azon népek történeti műve, melyeknél még hiányoznak az évkönyvek és a kritika. Homer, mint a hősök, azaz vallásos hivők korából származott férfiú, összekapcsolja a földet az éggel, azt bizonyítva, miként e mennyeiek és földiek akaratja közös czélra működik, s az emberek szándokaiba és tetteibe az istenségek folyton beavatkoznak. Vergilius korában már megszünt e hit, s az emberi vállalatok nem állanak összeköttetésben az égiekkel és ritkán van társadalmi rendeltetésök. A mivelődésnek indúlt népek elvesztik a gyermekies hitet az istenek közvetlen beavatkozása iránt, mely oly nagy szerepet játszik az eposban; a tudomány megfejti azt, a mi rejtélynek látszott, s az ipar megfosztja gyermekies bájuktól a keletkezőben lévő társadalomnak kedvelt szokásait. Ekkor kellett, hogy Homernek magasztos eposát tudományos művek váltsák föl, melyeket az alexandriai iskola hozott létre, s melyekben vakhit helyett allegoria, vitatkozás, tudományos kiváncsiság uralkodik, Vergilius oly nép számára irván költeményeit, mely többé semmiben sem hisz, az ihlettséget tudománynyal kell pótolnia. Most már az sem elegendő, hogy a múzsa a római nép eredetét megénekelje, hanem azt bebizonyítania is kell; miért is nála az isteneknek néha-néha fölemlítése mesterséges fogás. A költői műgépezet ily esetben könnyen szemébe nézett a bölcseleti scepticismusnak, a nélkül, hogy nevetségessé tegye magát, mert úgy tekintetett, mint irodalmi mentőszer, mint egyike azon eszközöknek, melyekkel a kormány magát föntartá.

használja, mint Ovid: költői, gépies eszközöknek, a kép hátterének szépítésére. Igy a tizedik eclogában Gallus barátját pásztorrá változtatja, a ki különben Aegyiptom kormányzója volt, s Apollót, Pant és Silvanust vezeti hozzá, hogy ezek fájdalmát enyhítsék. Később máskép bánik az istenekkel, nagyobb, megtisztelőbb szerepre tartja fenn őket, hogy egy római administratort vigasztaljanak, a kinek szívre ható keserve az, hogy egy szinésznő cserben hagyta.

Nem akarjuk az alexandriai kort egészen megvetni; még mindig mutathat föl szépirodalmi termékeket, csak nem szabad ezeket a megelőző kor termékeihez mérni, a kérdés csak a körül forog, vajjon egy utánzó példányok után dolgozó költő ott keresse-e eszményeit? Mert pl. az elegiában mutathat fel jelességet: Kallimachos Philetas, Hermesianax, Phanokles, Euphorion, Alexandros Aetolos szerencsével mívelték az alagyát. A samosi Asklepiades, a tarentumi Leonidas, a sidoni Antipatros, a gadarai Meleagros és mások szellemesen és ízléssel kezelték az epigrammát. Theokritos visszatérve a siciliai népköltészet egyszerűsége és természetességére, teremtettte meg a természeti igazság és kedvesség által kitünő pásztor, pór és alsóbb néposztályok életét vázoló elragadó költeményeit; a bukolikai költészet által tehát e kor a költésnek egészen új faját létesíté. De a nagyot és egészet tekintve szegény a költői érzésben, szegény a költői erőben, feltaláló tehetségben, szegény a magas erkölcsi érzületben; ezek helyét szellemes fordulatokkal, kápráztató élczczel, szójátékokkal, tanult tudással pótolja. Szegény metrikai tekintetben is, úgy hogy bizonyos kérdésekben a mértéket illetőleg érzékét egészen elveszíté; mindenek fölött pedig fajtalan és ocsmány dolgokat majd arczátlan szemtelenséggel, majd tetszetős alakban ad elő. — Ez volt tehát a költészet, melyben a mívelt, finom Róma, sőt maga a felső aristokratia is kedvét lelte, s melyben működni versenyzett! Ez az alexandrinismus, mely mintául szolgált az augustusi korszak római remek íróinak!

Dr. Krausz Jakab.

---

102. Az athéni győzőkre.

Bátor athéni fiúk dönték meg a perzsa hatalmat,
S megmenték a hazát szolgai járom alól. F. E.

BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

I. *A Budapesti Philologiai Társaság* f. é. február 6-ikán *felolvasó gyülést* tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Herald Ferencz *Fináczy Ernőnek* «Pindaros költészete és egyénisége» czímű értekezését olvassa fel, melyet szerző a társaságnak mint Pindarosról szóló nagyobb tanulmányának mutatványát küldött be. — *Háhn Adolf* Gyöngyösi egy kiadatlan költeményéről szóló értekezését Kúnos Ignácz olvassa föl. Magát a költeményt Háhn az Egyet. Phil. Közlönyben fogja közölni. — *Kardos Albert* Kálmán Károly zsoltárfordításáról szóló birálatát olvasta föl.

A felolvasó gyülést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Csengeri János, Malmosi Károly, Maywald József, Pirchala Imre, Szinnyei József választmányi tagok.

1. Elnök ajánlatára Kúnos Ignácz okl. tanár, Heinrich Gusztáv ajánlatára dr. Kleckner Alajos kassai jogakadémiai tanár, és Pirchala Imre ajánlatára Albrecht János soproni reáliskolai tanár rendes tagokká választatnak.

2. Malmosi Károly a társaság pénztárának kezelését illetőleg indítványozza, hogy a pénztárnok oda utasíttassék, hogy minden tételhez az utalványt és a nyugtát is hozzá mellékelje.

Indítványa elfogadtatik.

II. A Budapesti Philologiai Társaság f. é. márczius hó 5-ikén tartott felolvasó ülést.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — *Jegyző:* Ábel Jenő.

Elnök megnyitván a gyülést, a mult gyülés jegyzőkönyvének hitelesítése után *Dr. Krausz Jakab* felolvassa «Vergilius a középkorban» czímű értekezését. Az érdekes felolvasásra több megjegyzés történt *Heinrich Gusztáv* és *P. Thewrewk Emil* részéről, kik kivánatosnak tartották, hogy a felolvasó behatóbban tárgyalja Vergilius befolyását a középkor *költészetére.*

Azután *Varga Bálint* olvasott «A francziák eredetéről.» — Mindkét értekezés az Egyetemes Philologiai Közlönyben fog megjelenni.

*Kúnos Ignácz*nak «A magyar népetymologiáról» szóló értekezése idő szűke miatt a jövő gyülésre marad.

A felolvasó ülés után a választmány tartott ülést.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Heinrich Gusztáv,

Kassai Gusztáv, Malmosi Károly, Maywald József, Pirchala Imre választmányi tagok.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után Heinrich Gusztáv ajánlatára Némethi Géza és Gajári Lajos egyetemi hallgatók rendkívüli tagokká, elnök ajánlatára Dr. Berger Ev. János egyetemi tanár és Varga Bálint reáliskolai tanár rendes taggá választatnak.

2. Elnök mint a társaság mult közgyülése által kiküldött pénztárvizsgáló bizottság elnöke jelenti, hogy a bizottság a számadásokat megvizsgálván, azokat rendben találta és ezzel kapcsolatban a bizottság nevében a pénztárnok fölmentését ajánlja. Jelenti egyszersmind, hogy a bizottság oda utasította a pénztárnokot, hogy jövőben az alapítványoknak csak kamatait vegye föl a társaság bevételei közé.

A pénztárvizsgáló bizottság jelentése tudomásúl vétetvén, a pénztárnoknak a fölmentés megadatik.

3. Elnök szóba hozza a társaság deficitjének, illetőleg a deficit törlesztési módjának kérdését. Ezen tárgy körül folytatott hosszabb eszmecsere után a választmány nem kíván eltérni a múlt közgyülés által elfogadott költségvetéstől, de kimondja elnök indítványára, hogy jövőben a deficit törlesztése tekintetében határozottabb intézkedések tétessenek.

4. Heinrich Gusztáv jelenti, hogy a *Közlöny* számára beküldött és nagyrészt jó kéziratok annyira megszaporodtak, hogy különösen a Közlöny terjedelmének megszorítása folytán alig lehet a sokféle és nagyrészt jogos igényeket kielégíteni.

Maywald József ezen czélból pótkötetek kiadását ajánlja, mire a választmány a szerkesztőséget ezen pótkötetekre való előfizetési felhivás kibocsátásával bízza meg.

5. Elnök átadja Wertner Móricznak «Über die Fortpflanzungsidee der Alten» czímű értekezését (külön lenyomat a «Deutsches Archiv für Geschichte der Medicin und medicinischen Geographie»-ből), melyet szerző a társaságnak megküldött. — Köszönettel fogadtatik.

6. Ábel Jenő jelenti, hogy a társaság ügyrendjéből kimaradt a múlt közgyülés azon határozata, mely szerint a közgyülésen részt vevő tagok felszólítandók, hogy az ügyrendet figyelemmel átolvassák és arra vonatkozó észrevételeiket a jövő közgyülésen megtegyék.

E jegyzőkönyvi határozattal pótoltatik.

7. Heinrich Gusztáv bejelentvén a Közlöny 1884 ik évi január és februárius havi füzeteinek költségét, jelentése a választmány által elfogadtatott.

AZ UGOR-MAGYAR THEORIA.

(Folytatás.)

2.

Az ugor-magyar theoria gnoseologiai elve az, hogy az inductióval, a megfigyeléssel szerzett, vagyis a tapasztalatból vett ismeret nem lehet igaz; a tények mit sem bizonyítanak; hanem megfordítva, az eleve, a tapasztalattól mentten megalkotott ítéletem lehet helyes, a mely általános itéletemből következik aztán ismeretünk egész rendszere. A megfigyelés tévútra vezet, míg a kigondolás a positiv igazsághoz.

Lássuk most olyan argumentumokat, melyek ezen elv megvalósítása által bizonyítják a magyar nemzetnek ugorságát.

V. török eredetűnek állítja a magyar nemzetet — a többi okok mellett — azért is, mert az arab és persa historikusok, geographusok és utazók, a byzanczi császárok vagy egyenesen *török*nek nevezik, vagy pedig a törökök nemzetiségéhez tartozónak mondják. Ezen íróknak egy része utazott a törökök és magyarok között; más része nem fordult ugyan meg közöttük, de közvetlen szomszéd népek voltak reájok nézve; ismét más része, császári állásánál fogva, vagy személyesen érintkezett ezek követeivel, vagy az ő követeik amazokkal, szóval politikai összeköttetésben éltek velök: minek következtében e nevezett íróknak okvetlenül kellett ismerni úgy a magyarokat, mint a többi törököket és ha csak föl nem teszszük, hogy ezen írók, sőt az egész byzanczi, arab és persa világ és még a római szent szék is (mert ez is Turkia királyának nevezi a koronán a magyar királyt) természettől annyira buták voltak, hogy valaminek felfogására egyáltalában nem volt szellemi képességök, bizonyára hitelt kell adnunk azon tanúskodásuknak, hogy az általok ismert magyarok az előttük szintén ismert törökök közé tartoztak.

Azonban Hunfalvy úr egészen másképpen nyilatkozik e dologról. Ibn Daszta tanúskodásáról ugyanis ezt mondja: «A magyarokat a legismertebb nemzetek valamelyikéhez kelle számítania. Már se a rómaiakhoz, se a görögökhez, se pedig az arabokhoz nem számíthatta, tehát a törökökhöz sorozá, a kiknek életmódjuk inkább, mintsem amazoké, hasonlít vala a magyarok életmódjához.

Ebből a körülményből pedig korántsem lehet nemzetiségi azonosságra, vagy ethnikai kapcsolatra következtetni.» Továbbá «Bölcs Leo ... és Constantinus Porph.... szintén *turk*nak nevezik a magyar nemzetet, de csakis azért, a miért Ibn Daszta is annak tartotta volt.» [1]) Tehát az arab, persa, byzanczi írók, a római pápa azért nevezték töröknek a magyarokat, mert valaminek csak kellett nevezni, ha már írtak róluk, és görögnek, rómainak vagy arabnak szégyenlették nevezni. Óh be ostobák voltak ezek az írók! valóságos idióták!

De hát kik ismerték a magyarokat, ha ezek a közöttük járt, velök érintkezett, csakhogy ész nélkül való szerencsétlen keletiek nem ismerték? Megmondja ezt H. úr. «De hogyan nevezték a marokat a *nyugat-európai latinul írók?* ... Regino ... a X. és XI. századokbeli annalesek ... mind *ungri, ungari, ungarii*nak nevezik, pedig már néha azokat is *tudóskodás leli*, mit Ekkehardusból veszünk észre, ki a 958. évről írja: qui autem Ungros Agarenos putant, longa via errant. Tehát *okoskodnak vala a magyarok eredetéről is; de azért egyik sem nevezé turkféléknek*. ... Valóban az arab és persa szerzők nagyobb tájékozottsággal nem bírtak a magyarok eredetére nézve, mint a latinul író európaiak.» [2]) Ez azt bizonyítja, hogy a magyarok nem törökök, hanem ugorok voltak. Mert hiszen azt minden józaneszű ember beláthatja, hogy a klastromban élő szerzetesek, a kik soha nem jártak törökök és magyarok között, a kik tudóskodási viszketegből *okoskodtak* a magyarok eredetéről és még sem támadt az a gondolatuk, hogy ezek törökök, — mondom, e szerzetesek sokkal jobban ismerhették a magyarok eredetét, mint az ázsiai magyarokkal összeköttetésben élő keleti írók. Nagyon világos, hogy valamely nemzet eredetét, mivoltát úgy ismerhetem meg, ha beülök valamelyik nyugot-európai klastromba és a karos székben üldögélve, mutató újjamat homlokomhoz téve, csöndesen elmélkedem a föld-teke másik oldalán élő népek ethnologiai viszonyáról; ellenben ha az illető népek közé elmennék, látnám s hallanám őket, vagy politikai összeköttetésben élnék velök, nagyon természetesen azt sem tudnám, hogy miféle emberekkel van dolgom. Mesebeszéd tehát az, hogy valamely nép mivoltját úgy tudjuk meg, ha azt tanulmányozzuk, ha megismerkedünk

[1]) Ugor v. tör. a magyar? 7. és 8. l.

[2]) U. o. 8. és 9.

vele; ez a fáradalmas eljárás nem vezet czélhoz; sokkal egyszerűbb és kényelmesebb az, hogy okoskodjunk, gondoljunk ki valamit és meg van ismerve a nép. Az ugor-magyar theoria így jár el; az ő módszere: a hogyan gondolom, úgy van.

Hunfalvy úr tehát azon írók tanúskodását nem ismeri el, a kik saját tapasztalatukból ismerték a törököket és magyarokat, mert az autopsia nem bizonyíthat. Ethnographiájában (43. l. jegyzetben) elbeszéli, hogy «egy London melletti kertben látott egy hindu családot, melynek a magyar czigányokkal való tökéletes hasonlóságát azonnal felismerte». Én nem hiszem el, hogy az a hindu család annyira hasonló volt a magyar czigányokhoz, mert H. úr mind a hindu családot saját szemeivel látta, mind a magyar czigányokat jól ismeri; ha sem egyiket, sem másikat nem látta volna, elhinném, a mit mond; mert bizonyára: a mint Ekkehard a klastromban jobban ismerte a magyarokat a keleti utazóknál, H. úr is csak úgy ismerhette volna föl igazán a hindu és czigány azonosságát, ha nem megy Londonba, hanem itthon elmélkedik.

De föltéve, hogy a nyugoti írók *ungri, ungari* nevezete argumentum gyanánt vehető a magyar nemzet eredetének meghatározásában, lássuk, hogy mi mellett tanúskodik. H. úr azon körülményből, hogy a magyarokat *ugorok*nak nevezték, aztán a vogulokat s osztjákokat is *ugorok*nak hivják, egyszerűen azt következteti, hogy a magyarok finn-ugorok voltak. De ne madártávlatból nézzük a tényeket, hanem vizsgáljuk meg közvetlen közelségből.

Tudva levő, hogy a törökség egyik legrégibb és legnevezetesebb törzse, az *ujgur,* már Kr. e. megtelepedett a Thien-Shan mellett és elég magasfokú társadalmi szerkezetet s culturát fejtett ki, sőt nagyon fontos politikai szerepet játszott. Így a nép *ujgur,* hazája *Ujguria* néven ismertessé vált. A IV. században már keresztyén hittérítők jöttek Ujguriába. A törökség között és az idegenek előtt kiváló szerepük következtében nevöket az ethnikai és geographiai tulajdonneveknek (H. úr által is elismert) vándorlási árja elragadta s egyéb, ezekkel összeköttetésben levő és nem levő török törzseket is *ujgurok*nak neveztek, mint annak előtte «hún»-nak; és így történt, hogy már régi időtől fogva *Ujguria* névvel jelölték nemcsak keleti Turkesztánt, hanem Közép-Ázsia egész északi részét. — Az «ujgur, ugur» név eredete tehát a tulajképpeni ujguroknál van s ezeknek, mint az írók előtt hírökből legismertebb töröknek neve, vált a többi törökségnek is nevévé, mint a tulajdonképpi

«hún» törzs neve is, ugyanezen ok miatt, egyéb török törzsekre is alkalmaztatott. Emitt a «hún», amott az «ujgur, ugur» név — pars pro toto — a «török» általános fogalom jelölője lett.

Priscus (448) a Sogdia keleti részén, vagyis keleti Turkesztánban lakó *unnugur* népről tesz említést, a mely név határozottan az ujgur törökökre vonatkozik s csakugyan a középkorban is volt itt ilyen nevű török törzs (a toguzgurok-, toguz-ujgurokkal együtt). — *Agathias* Colchisban, a mai láz földön, lakó *hunugur* népről tesz említést, mely *Unugur* nevű várost épített.[1]) E nevek semmiképpen nem vonatkozhatnak vogulokra és osztjákokra, vagy Jugriára, mert itt csak török népek voltak. — *Jordanis* (550) írja a Pontus vidékén lakó *hunugurok*ról, hogy «azoknak merészségét sok bátor ember rettegte. Azt olvassuk róluk, hogy első lakhelyük Scythiában volt a Mæotis tenger mellett, második Mœsiában, Thraciában, Dáciában, harmadik megint Scythiában a Fekete tenger mellett.»[2]) Ebből világos, hogy e hunugurok a hún törökök, vagyis Attila húnjainak maradványai, vagy rokonai voltak. — *Theophylactus* (612—640) a varchunokat *ogor*oknak *(Menander*nél ugur) nevezi, kiktől megrettennek az *unogur, sabir és más hún népek.* «*Ez a nép nagy száma és hadi gyakorlata által igen hatalmas volt.* Lakik pedig kelet felé, a merre a Til folyik, mit a turkok feketének neveznek.»[3]) A fekete Til (Kara-Itil): a Volga, a fehér Til (Ak-Itil): a Káma. Itt az *ogor* és *unogur* név ismét csak török népet jelenthet («unogur ... és más hún népek»; a hún népek pedig nem vogulok és ostjákok voltak). Szólnak még a byzanczi írók *unogur* bolgárokról is. *Bölcs Leo* (Árpád kortársa) a magyarokat, egy ugyanazon passusban, *unger, turk* és *hun* néven említi, midőn azt írja, hogy *836*-ban a bolgárokat segítették. Tehát az «unger» is csak azt jelenti, a mit a «turk» vagy a «hun». — *Hincmar* szerint Német Lajos birodalmát 862-ben egy új ellenség dulta, qui *ungri* vocantur (t. i. a magyarok). — *Methodius* szerint a magyar király: korolju *ungrskomu* (ungricus rex). — *Tabari* (924) a kazarokat *fehér ugorok*nak (ugri bjelii), a magyarokat *fekete ugurok*nak (ugri černii) mondja. — *Rubruquis* (1253) az ujgurokat *jugurok*nak nevezi, midőn írja: «... e földet

---

[1]) Kállay F., Új Magy. Muzeum 1850—51. évf.

[2]) Hunf. Ethnogr. 119. l.

[3]) Hunf. Ethnogr. 132. l.

Organnak nevezik ..... itt láttam először bálvány-imádókat, kiknek sok felekezetök van; elsők a *jugurok*, Organ és a hegyek között vegyesen laknak keresztyénekkel és saracénokkal ... itt esik Caracorum ... a jugurok délre a hegyek között laknak, azért van, hogy a *moalok* (mongolok) azok betűit vették át ... s azoknak betűit majd minden nestorianus ismeri ... ezek után vannak a tangutok keletre.»[1]) — A genuaiak és a tatár khánok szerződési okmányai (1380. 1381. és 1387.) és a kaffai közjövedelmekről szóló «cartolario della Masseria di Caffa» (1446.) a kipcsaki kháuság török nyelvét *lingva ugaresca, ogaresca*nak nevezik.[2]) — Végre a nyugoti írók nemcsak a húnokat, avarokat és kunokat, hanem a Dešti Kipčak és Taurica török lakóit *ugorok*nak nevezik.

Az *ujgur, ugur* vagy *ogor* név története tehát azt mutatja, hogy eredetileg és jogosan csak török népek elnevezése; eleinte jelenté a tulajdonképpeni ujgurokat, keleti Turkesztán lakosait, aztán egyéb török törzseket is, de e terjedelme daczára is megmaradt az eredeti birtokosain is, a mint Rubruquis igazolja. A magyarokat is már elég korán, *836*-tól fogva nevezik *ungrok*nak, ugoroknak. Ellenben a ma ugor nevű népeket eredetileg nem nevezték így, hanem csak későbben. *Jordanis* írja, hogy Hermanarik meghódítá a *merens, mordemsimnis* népeket, vagyis a merjákat és mordvinokat. *Constantinus P.* (950) *Mordiát* (a mordvinok földe) említ; s nem nevezik ezen népeket *ugor*nak s hazájukat *Ugria*nak. Hunfalvy úr maga írja: «Nestor nennt die *Merja-* und *Mordva-Völker Tschuden,* wie *die Russen die ugrischen Völker* überhaupt *Tschuden* nannten.»[3]) Vagyis nem *ugorok*nak nevezték őket. Az *ugur, ugor* névnek a vogulokra s osztjákokra alkalmazása csak *Nestor* (vagyis 1110.) után kezdődött; és így mikor már a még keleten élő magyaroknak, egyéb török népekkel együtt, *ugor* volt a nevök, akkor a vogulokat és osztjákokat még nem nevezték így, csak később ragadt reájok ez a név, bizonyára azért, hogy az «ugor» nevű törököknek vagy szomszédjai vagy pedig meghódoltjai voltak és a szomszédok, illetőleg hóditok neve ő reájok is átszállott, — de ekkor a magyar nép már két évszázad óta lakott mai hazájában; minél fogva az a *Jugria,* melyből a finnisták ván-

---

[1]) Gyárfás, A jászkúnok nyelve és nemz. 32.
[2]) Gr. Kuun G., Adalékok Krim történetéhez, 31. l.
[3]) Vámbéry's Ursprung d. Magyaren 14. l.

dorqltatják, s az az *ugor* nép, melytől származtatják, a magyaroknak ama vidékek felé laktakor még nem is létezett.

Ha tehát a nyugoti szerzetesek a klastromokban jobban értesülhettek a magyarok eredetéről, mint a keleti írók, és így az általuk használt *ungri* névvel ethnikai hovatartozásukat bizonyíthatjuk, akkor ezeknek tanúsága is csak a török eredetnek argumentuma lehet, éppen úgy mint a valódilag hiteles keletiek *turk* nevezete.

Most következik egy fontos fölfedezése az ugor nyelvtudománynak. «A finn-ugor nyelvekben — írja H. úr — a singularison és pluralison kívül *dualis* is van. Ezt a jelenséget V. csekély dolognak veszi, sőt azzal is, hogy a magyarban és törökben a dualisnak nincs nyoma, a magyarnak törökségét bizonyítja.»[1]) Mi természetesebb ennél? Ha az ugor nyelvekben van, ellenben a magyarban meg a törökben nincs dualis, e tekintetben a magyar a törökkel egyezik; mert csakugyan sem a név-, sem az igeragozásban tényleg nincsen s régibb nyelvünkben sem volt (nyelvemlékeink tanúsága szerint) dualis. — De mit ér a *tény*, hogyha a dualist *lehet következtetni!* A lapp, vogul s ostják ugor nyelvekben van dualis; az a-priori tétel szerint «a magyar nyelv: ugor», tehát a magyarban is van s ha nincs, fogni kell. És csakugyan a fogás sikerül is; mert azt mondja H. úr, hogy «a magyarban még nyomát is találjuk a dualisnak, t. i. a *kettő* szóban; Két: vog. kit; kettő: vog. kiti, kitag. Az *ó* a magy. szóban (ugyan hol van ez az ó?), mint az *ag* a déli vogulban, a dualis képzője s a vog. *ag* = *au* meg is fejti a magy. *ó*-nak (melyik magy. *ó*-nak?) eredetét.»[2]) A *kettő* szó a *két*től az *ő* képzőben különbözik, tehát ezen *ő*-nek kellene magyarázatát adni, de H. úr állandóan egy *ó*-rul beszél, mely az *ag*—*au*-ból fejlődik. Nem arról van szó, hogy egy *ó* miből fejlődhetik, hanem arról, hogy a *kettő*ben levő *ő* micsoda?

Így megmagyarázván egy bizonyos *ó*-t, erről a megfejtetlen *ő*-ról azt mondja H. úr németül (ugyan miért nem lehetett ezt a magyar értekezésben is megmondani?): «In den Wörtern *két, kettő ; kit, kitag* ... liegt mehr Beweiskraft, als in Vámbery's ganzem grossen Buche.»[3]) Ez már aztán a furcsaságok non plus

[1]) Ugor v. török a magyar? 19. l.

[2]) U. o. 20. l.

[3]) Vámbéry's Ursprung d. Magy. 41.

ultrája. Megfejti H. úr, hogy a vogul *ag* ragból a magyarban *ó* válik, de azt nem tudja megmagyarázni az ugorságból, hogy a *kettő*nek *ő* képzője miből lett; minél fogva ez az ismeretlen *ő*, mely nem megy ugor kaptafára, a magyar nyelvnek ugor eredetét sokkal inkább bizonyítja, mint Vámbéry egész könyve! Vagyis a magy. nyelv ugorságának az a legnagyobb «Beweiskraft»-ja, hogy nem lehet összeegyeztetni.

A *két* és *kettő* alakok használatáról azt tudjuk, hogy amaz jelzői, emez főnévi természetű. Pl. e kifejezésben; *két embert* láttál? *kettőt* láttam, a kérdésben levő «két» jelöli a szóban levő dolog (számbeli) attributumát, tehát adjectivum; az «ember» képviseli magát a kérdés alatt álló dolgot, ez a substantivum; — míg a feleletbeli «*kettő*», adjectivumi szerepén kívül, a substantivumot is helyettesíti és kifejezi épen az *ő* képző által. Ugyanilyen szerepű két osztálya van a török számneveknek, melyeknél a főnévi használatú számok képzője *eö, eü,—ö, ü* (alhangú számoknál *ao, au*) pl. čag. ik*eö*, v. ik*eü* = kett*ő*, kirg. *ekeü*, alt. *äkü*, sag. *ikö* stb. Így a föntebbi magy. példa a törökben (altai): *eki kizi* körgönüng? — *ekünü* körgönüm. A magy. *kettő* számnév *ő*-je tehát ugyanaz, a mi a törökben *eö—ö*. Használatukra nézve v. ö. *két* embert láttál? — *kettőt* láttam; török (alt.): *eki* kizi körgönüng — *ekünü* körgönüm. Azonban ezen *eö—ö* nem a dualis ragja; mert a többi számokhoz is járul, már pedig a *hét*ben, vagy *nyolcz*ban csak nem jelölhet kettős számot. Igy a *kettő*beli *ő*-vel azonos *ő* (alh. *ó*) képző van meg (a kettőnk, kettőtök, kettőjük analogiájára) a hárm*ó*nk, hárm*ó*juk, négy*ő*nk, hat*ó*nk stb. alakokban, melyek a törökben is éppen így képeztetnek (ekeümüz, ekübis, stb.). Ennek functiója tehát az, hogy az attributumból, vagy adjectivumból substantivumot képezzen. — Látjuk, hogy az ugor-magyar theoria istenigazában hozzá lát a nyelvészkedéshez; neki nem elég, a mi van a nyelvben, tehát csinál új tárgyat. Ha már csinált *n* genitivust, miért ne csinálhatna *ő* dualist is, hiszen ezek úgyis hiányoztak a magyar nyelvből? Mit ér az olyan nyelvtudomány, a mely csak a nyelvben meglevő adatokat magyarázza, de nem tud csinálni adatokat! Ha ilyen gyarló volna a finn-ugor nyelvtudomány, szégyenében a föld alá bújna.

Említettük már az ugor-magyar theoria hiveinek azon eljárását, hogy egy bizonyos tényből megcsinálja a többieket; abból, hogy $2 \times 2 = 4$, azt következteti, hogy $2 \times 2 = 24$. Ezen önkény-

tes deductiónak, illetőleg e szerfölött helyes számításnak újabb épületes példáit találjuk.

Munkácsy V.-nak azon argumentumát, hogy az önhangzó-illeszkedés meg van tartva a magyarban és törökben, míg a finnugorban hiányzik, — «merész állításnak» nevezvén, azt mondja, hogy «az a nagyra tartott következetesség a török nyelvekben sincs meg mindenütt úgy, a mint V. hiszi.» Aztán felhozza, hogy a čuvašban, kojbalban, kazáni tatárban «csak úgy hemzsegnek», illetőleg «sűrűn fordulnak elő» a vocalis-harmoniával ellenkező szók.[1]) A čuvaš csakugyan megszegi az önhangzó-illeszkedés törvényét, de csak ez az egy nyelv; s ennek ilyetén eltérését a közös török nyelvszellemtől, megmagyarázza a többi törökség irányában elfoglalt helyzete, a mennyiben ezt részint a törökség zömétől ős idők óta tartó elzárkózottsága, részint az orosz és finnugor nyelvek hatása egy egészen külön török nyelvvé tette, míg a többiek csak dialectusoknak tekinthetők. De a kojbal, kazáni és a többi dialectusok tisztán megőrizték a vocalis-harmonia törvényét. Az, hogy a kazániban ez a három s csakis ez a három szó: *karendäš* (rokon, atyafi; nem: testvér, mint M. írja), *miña* (nekem), *siña* (neked) kivételt képez, még nem rontja meg a törvényt a kazánira sem, annál kevésbbé a törökségre nézve. — Hogy a *kojbal*ban is «sűrűn fordulnak elő» a vocalis-harmonia ellen vétő szók, annak nem a kojbalok az okai, hanem Castrén, a ki kojbal grammatikát írt és a vocalisokat nem úgy írta le, a mint a kojbalok kiejtették. Ezt nagyon jól tudja és megmondja Radloff, a ki úgy írta le a kojbal szókat, a mint a kojbalok kimondották. Halljuk tehát, mit mond Radloff.[2]) «Auch Herr Schiefner hat in der Einleitung zur kojbalischen Sprachlehre *diese mangelhafte und schwankende Vokalbezeichnung* hervorgehoben, leider konnte er sie aber nicht verbessern, da er die sprachlichen Aufzeichnungen Castrén's nicht mit einem eingebornen Kojbalen revidiren konnte.» És aztán kimutatja Castrén leirásának hibáit. «So gebraucht Castrén für die getrübte Vocale *ĭ*, *ў̆*, *ў*, wie auch für ы meist *e* («*ў* lautet zwischen y und ы; *ў̆* zwischen ÿ und i; ĭ zwiscken ы und i»), z. B. ad*e* (ады) sein Pferd, tut*e*p (тутўп) haltend, kо̊r*e*p (кöрў̆п) stehend. iť*e*p (ijĭп) trinkend» stb. Továbbá: «So führt er auch für diese getrübte Vokale und

---

[1]) Nyelvőr 1882, 552. l.

[2]) Proben d. V. der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. II. Theil. XIX. l.

für ы einen neuen Vokal y ein ... so findet sich sar*y*x (сарыг) gelb». S végre «das lange ы̄ wird durch *y*, *ī*, *ā*, *ō* ausgedrückt, z. B. syn (сы̄н) das Maral, auch sīn, tⁿnmade (тынмады). Häufig steht auch *a* für ы und ы für *a*, z. B. ôrt*e*zende für ортазында, m*a*lt*a*k für мылтык, kaleš für кылыщ». — A kojbal nyelv hangtanát csak Radloff gyüjteményéből, nem pedig Castrén grammatikájában levő mondából ismerhetjük meg (v. ö. pl. Castrénnál: Bâr*e*nnañ sèkkan balaz*e* ďogol, — Radloffnál pedig helyesen: Pārïnang sïkkan palazï ǰoγul stb.). Tehát azon egy tényből, hogy magában a čuvasban nincs meg teljes épségben a vocalis-harmonia, még nem következik, hogy a törökségben sincsen meg. Vagyis 2×2 nem 24.

A mordvin nyelvben a szókezdő consonansok torlódásának okául a török nyelvek hangsúlyozását tartja Munkácsy. «Tudvalevő dolog — írja — hogy *a törökségben a szó utórészén van a hangsúly*, ezért igen gyakran megesik, hogy a hangsúlytalan első szótagban levő könnyű önhangzó (ĭ, i, e) kiesik».[1]) Munkácsy megint így okoskodik: minthogy a törökben *néha* a szó utórészén van a hangsúly, tehát *mindig* ott van. A közelismerés szerint legalaposabb turkologus, Redhouse, ki e tudománynyal való foglalkozásban őszült meg, a «The Turkish Vade-Mecum of ottoman colloquial language» cz. művében (London, 1877, az «of accent» fejezetben, 12. l.) azt tanítja, hogy a török hangsúlyozás általában ingadozó, de a szókincs túlnyomó részének *első* szótagjára esik a hangsúly és csak kevesebb esetben a szó utórészére; s szótárából meggyőződhetünk a török szókincs hangsúlyozásának mibenlétéről. Innét tehát ismét világosan látható, hogy 2×2 csakugyan nem: 24, noha a finnistáknak nagy hajlamuk van ilyen számolásra.

Az ugor-magyar theoria azon alapelvének igazolására, hogy szerinte a valóságnak, a tényeknek bizonysága semmit sem ér, hanem csak a kigondolás, — kell-e erősebb argumentum, mint Szinnyei példája? Ő ugyanis mindjárt czikke elején egész őszintén elismeri Vámbéry könyvéről, hogy «oly *szemmel láthatólag és kézzel foghatólag* van benne feltüntetve a magy. nyelvnek török volta, hogy az olvasónak szeme-szája eláll és elméjükben megfogyatkozottaknak kénytelen tartani (bizony!) azokat az elvakult tudósokat, kik... konokúl ragaszkodtak abbeli nézetükhöz, hogy a mi

[1]) Nyelvőr, 1882. 553. l.

nyelvünk nem török, hanem ugor».[1]) És ezen belátása daczára mégis azt iparkodik bebizonyítani, hogy V. elmélete nem igaz, a magy. nyelv nem török. Tehát azon igazság, melyet szemmel láthatunk és kézzel foghatunk, nem igazi ismeret, nem helyes tudás! Hanem az a tényleges igazság, a mit kigondolunk, a mit valamely, a tapasztalattól függetlenül fölvett tételből deducálunk, a kacskaringós okoskodások, a miket az ember hallani hall ugyan, — de meg nem érthet, vagyis a mit a tények nem bizonyítanak. Igy pl. a *nek* és *nenk, ning* genitivus, a csillag és čillak egyezése, az állni és vol-, val- (esse), a vágyni és akarni együvé tartozása nem lehet helyes, mert ez szemmel láthatólag és kézzel foghatólag igaz; ellenben a *nek* és *noro* (orr), a csillag és töglő egyezése, továbbá az állni és indul, ámbolyog, ing; a vágyni és vallani, vagy a kies, koldus, hullám, kezdeni stb. egybetartozása éppen azért igaz, mert az ember semmi módon nem tudja megérteni, hogy micsoda ész volt még az is, a ki ezeket összeterelte! Minél kevésbbé értjük, hogy az út és szél (ventus), a nyáj és hús, a dagadás és bedugás fogalmak, meg az *id* és *čavdes, erő* és *kjāura*, a *szin* es *tähte* hangalakok azonosak, annál szilárdabban az igazság. Hiszen a tudománynak éppen az a czélja, hogy a mit e nélkül, természetes eszével megértene az ember, azt a cultiválás által végképpen érthetetlenné tegye reá nézve. És e szent czél elérhetése tekintetében az ugor-magyar nyelvészet valóban a tudományok ideálja!

Menjünk tovább és lássuk e sajátságos subjectivismus nyilatkozatait.

Szinnyei így itél: «Az önhangzó-illeszkedés közös jellemző sajátsága *az összes altáji nyelveknek* s így a specialis török-magyar rokonság bizonyítására nem alkalmas.» Még mindig a fölfedezések korát éljük. Azután: «a *cseremiszben* és a *magyarban* a hangzó-illeszkedés meglehetős jól (csak?) van conserválva; az *északi ugor ágban* jobbadán elenyészett. De hogy az utóbbi nyelvekben is meg volt az önhangzó-illeszkedés, arra határozottan *lehet következtetni* bizonyos consonans-sajátságokból.»[2]) Ez már aztán derék argumentum! Azon körülmény, hogy a magyart az önhangzó-illeszkedés a törökséghez vonja, szükségesnek éreztek az ugorság, sőt az egész altajiság számára is önhangzó-illeszkedést csinálni, hogy így

[1]) Phil. Közl. 26 l.
[2]) Phil. Közl. 76. l.

aztán a magyar mégis ugor lehessen. A *tény* csak az, hogy a cseremiszben meg van ez a tulajdonság, a melynek megvoltát könnyen érthetjük a reá gyakorolt igen erős török hatásból, mert a szókincscsel, képzőkkel stb. együtt bizonyára némi nyelvérzék ragadt reá a török hangtani sajátságokból. Ellenben az ugorság többi tagjában és ezek között — a mi nagyon fontos — éppen a vogul-osztjákban és a zürjén-votjákban is hiányzik, pedig az ugor elmélet szerint ezek közé tartozik szorosabban a magyar nyelv is. A szamojéd nyelvekből is csak a kamaszin dialectusban van meg a vocalis-harmonia. [1]) Ellenben a török és mongol nyelvekben már tényleg meg van, úgy, hogy nem szükség következtetni semmiből. Itt tehát megint azzal van bizonyítva a magy. nyelv ugor volta, hogy az ebben meglevő vocal-harmoniát az ugor nyelvekben is lehet következtetni, ha már éppen szükség van rá. De a magyarban és törökben nem kell következtetni, mert tényleg meg van, tehát bizonyít is rokonságot; míg azzal a lekövetkeztetett vocal-harmóniával csak annyit lehet bizonyítani, mint az *n* genitivusszal, az *-ő* dualissal, vagy a frequentativ-személyraggal (mert Budenz szerint a lát-*sz*, ír-*sz* stb-ben a 2. szm. ragja frequentativképző, ugor *sk!)*

Iker testvére ennek ez a másik eset. V. a magy. nyelv török voltát a hangrendi párhuzammal is bizonyítja; mire Sz. megint előáll subjectivismusával: «Elmondhatjuk bátran (talán inkább: merészen, hősiesen), hogy e sajátság a finnben legalább is oly teljesen van kifejezve, mint a magyarban (???); s ezt már csak azért sem lehet tanúképpen szerepeltetni a közelebbi török-magyar rokonság mellett; mert közös sajátsága az összes altáji nyelveknek és úgy szólván természetes folyománya a hangzó-illeszkedésnek.» [2]) Ismét egy részből következteti az egészet, megteremti a tényeket. $2\times2=24$. Abból, hogy a finnben van hangrendi párhuzam, kierőszakolja az egész ugorságra is. Pedig — a mint Budenz tanítja — az ugorságban a szavak egy bizonyos vocalis szinezettel állapodtak meg s csak az egyes ugor nyelvek között fordul elő azon eset, hogy valamely szó az egyikben al-, a másikban felhangú, de nem egyugyanazon nyelvben; pl. ugor *viite, vit, vĕt* — vogK. *at* (öt); ug. *kive, kev, kü* — vogK. *kāv* (kő); vog. *et* — ostj. *āt* (éj); vog. *kāt* —

[1]) Müller Fr. Grundriss der Sprachwissenschaft. II. 13. 166.
[2]) Phil. Közl. 79. l.

ostj. *kēt* (kéz); vog. *kit* — ostj. *kāt* (két) stb. — Gyönyörű bizonyítási mód! Minthogy a čeremisben van vocal-harmónia, a finnben pedig hangrendi párhuzam, — tehát az egész ugorságban is van és így a magy. nyelv ugor! Látjuk, hogy az ugor-magyar theoria nem éri be azzal, hogy a meglevő adatok hasonló voltából, a tényekből következtetné a rokonságot, hanem előbb ezen adatokat kiokoskodja, deducálja. Igy a világnak minden nyelvét össze lehet boronálni.

Szinnyei szerint «oly hangok megvolta az ugor nyelvekben és a magyarban, melyek a töröktatárban nem használatosak, határozottan a magyar nyelv ugorsága mellett és a töröksége ellen bizonyítanak.»[1]) Valamely nyelv hovatartozásának egyik legfontosabb kriteriuma kétségkívül az illető nyelv physiologiai föltételének minősége; mert bizonyára valamely nép nyelve nem tartozhatik olyan népek nyelvéhez, melyek hangjainak kiejtésére nem alkalmas az ő organuma, hanem olyan népekéhez, a melyekkel beszédszerveinek dispositiójában megegyezik. Sz. úr nagyon jól ismeri ezen kriterium erős voltát és azért fordított egyet a valóságon. Mi azonban maradjunk hivek a tényekhez és lássuk, hogy mit vallanak ezek. A magy. nyelvben nincs egyetlen olyan hang sem, mely a törökségben szintén nem volna meg. A tény az, hogy nem minden egyes hang használtatik minden egyes tör. dialectusban, s hogy némely hangok a törökségben általában ritkán használtatnak szókezdőkül; de ez nem azt teszi, hogy e hangok tehát nincsenek meg a törökben. Azon hangok, melyek nem az összes tör. dialectusokban fordulnak elő, a következő jésitett hangok: *ny, ty, ly, gy*; s ezek a kojbal, karagasz, jiš, šalgandu, šór, sojong, teleut, sagaj, kačincz stb. dialectusokban használtatnak. Azon hangok pedig, melyek szókezdőkül csak ritkán alkalmaztatnak: *f, v, l, n, r*. Ezek közül az *f* és *v* hangokat a kelet-turkesztáni, karagasz, és osmanli, az *n*-t a kojbal, sagaj, šór, karagasz, kačincz; végre az *l*- és *r*-et a kara-kirgiz, šór, sagaj és kačincz használja szó elején. A teljes meggyőződés végett ajánlom Sz. úrnak Radloff munkáját. Ebből látható, hogy a magyar és török ugyanazon hangok kimondására van disponálva, tehát e két nyelv rokonságának meg van a lehetősége. Ellenben az ugorságban olyan hangok fordulnak elő,

---

[1]) Phil. Közl. 80. l.

melyek a magyarban nincsenek s nem is voltak; és így a magy. népben nincs meg a physiologiai föltétel azon hangok kimondására, a minek az az oka, hogy beszédszerveik nem azonos alkotásúak. Ilyen specialis ugor hang van kilencz, u. m. τ (th), δ (dh), ḻ (tl), ḷ (dl), ś (szj), ź (zj), ŕ (rj), ć (czj); ʒ́ (dzj). Ezeket igen szépen elhallgatta Sz. úr; mert hát az összehasonlító nyelvészetben nemcsak csinálni kell, hanem rontani is, ha szükséges. Ez nagyon ügyes eljárás volt, őszintén megvallom; a legderekabb intrikusnak becsületére válnék. Ismervén a magy. nyelv hangálladékát, úgy csinált, hogy egyfelől kitagadott 9 ugor hangot, hogy így a magy. nyelv az ugorsággal egyezzék; másfelől ismét kitagadott 9 török hangot, hogy így a magyar a törökkel ne egyezzék. Persze speculálni kell az embernek, hogy czélját érje.

A magy. *-hoz, hez* ragot (eredetileg névutó) Szinnyei (Budenz után) az ugorságból magyarázván (azaz: meg nem magyarázván), azt mondja, hogy a *-hoz,* vagy *hozzá* ered. *hozjá* alakjának «ízről ízre megfelel az osztB. *χ̣oźa* (chozja) zu, an.»[1]) Budenz szótárában ezek egyeztetéséről ezt találjuk. «Kétség sincs, hogy a m. *-hoz* (-höz) csak rövidültje a hozzá-nak, ez meg e. h. hozjá; az is világos, hogy a vég *á*-ban foglaltatik a hova-irányt jelölő rag, úgy hogy tőszóúl ez tünik föl *hozj-* (hozjo-). Szintígy az oszt. *χ̣oźa* a-jában van irányrag; töje tehát *χ̣oź,* illetőleg *χ̣oś* (e. h. *χ̣óź₀ χ̣oś₀*).»[2]) Ezen osztj. *χ̣oźa* használatára nezve v. ö. *pos χ̣oźa* = a czélhoz, *muñ χ̣oźa* = hozzánk, *lu χ̣oźa* = nála. Ezt ismét subjectiv módszerrel lehetett előállítani. A magy. nyelvben nincs *zj* v. *szj* hang és a nyelvtörténet tanúsága szerint nem is volt, ezért a positiv ismeret nem fogadhatja el, hogy a hozzá töje *hozj.* Nem létező alapkőre nem hogy nem szabad, hanem nem lehet építeni. A *hozzá,* illetőleg eredeti *hozjá* töje tehát csak *hoz* lehet, melyben *já* a lativus ragja; mert a lativ-rag — mint már előbb is említettük — *vá, vé, já, jé, á, é* (= tör. ga, ge, ja, je, a, e). E névutó személyragokkal összekötve: hoz-já-m, hoz-já-d, hoz-já-ja, (hozzája), hoz-já-nk (hoz-já-m-uk), hoz-já-tok, hoz-já-juk. Ebben az alapszó nem egyéb, mint a sagaj *kaz* (és *kez*), kojb. *kaz,* kirgiz *kas,* ujg., čag. *kat* = oldal, közelség, melynek használata ugyanaz, mint a magyarban, t. i. az alapszó után lativus és birtokos személyrag áll, így:

---

[1]) Phil. Közl. 206.
[2]) M. Ug. Ö. Sz. 119. l.

kaz-ïm-a = hoz-zá-m, kaz-ïng-a = hoz-zá-d, kaz-ï-n-a = hoz-zá-ja, stb. Rendes névutói használata szintén egyezik mind a két nyelvben. Tudjuk, hogy a magy. névutók is eredetileg főnevek, melyek a saját főnevükkel birtokviszonyban állva, a hely- vagy irány-ragot és a 3. szm. birtokos ragját fölvették, pl. császárnak el-őtt-e, széknek al-att-a, elmének mi-att-a, annak felette, «Nándorfejérvárnak bel-őll-e» (Székely István), kert bel-ől-e, ház bal-ól-(a), uruzag be-l-é-(je), nugalma bel-é-(je); így a törökben is: el ič-i-ne = ország beléje, el ič-in-din = ország belőle, el ič-in-de = ország benne. Éppen így használtatott a *hozjá* is. A mint eredetileg: ő melléje, ő mögéje, ő beléje, v. ő hozzája, úgy volt: ház hoz-já-ja (hozzája = házhoz), kút hozzája (kojb. kutuk kazïna), apám hozzája (sag. abam kazïna). A *-hoz* eredeti használatában tehát így alakult: ő hoz-já-ja, czél hoz-já-ja (a raggá vált főnév lativ- és birtokos raggal, mint a törökben); míg az osztj. *χoźa* szereplése *lu χoźa* (= ő hoz-já), *pos χoźa* (= czél hoz-já), vagyis a főnév, vagy személyes névmás után áll egy másik (eredetileg) főnév lativraggal, de a 3. szm. birtokos ragja nélkül.

A török-magyar theoria szerint a *-gál, gél, kál, kél* frequentativ-képző azonos a török *-kala, kele, gala, gele*, vagy (sagaj:) *-kal, kel, kïl, kil* frequentativummal (pl. bar-gala = járkál, ič-kele = iddogál, tartkïl = húzkál, tyaj-kal = himbálózik, keskil = elvagdal). Ez az egyeztetés, minthogy szemmel látható és kézzel fogható, nem tetszik az ugor-magyar theoriának. Sz. így nyilatkozik: «A m. *-gál, gél* és *-kál, kél* két különböző képző; amannak kezdő *g*-jében a frequent. *g* (ered. *ng*) képzőt, az utóbbinak *k*-jában pedig a momentán *k*-t ismerhetjük föl.»[1]) Azonban lássuk közelebbről, hogy milyen csoda alkotású ez a magy. képző. Budenz szerint a *gál, gél* magyarázata: a *g* = ugor *ng* frequentativ-képző; az *á, é* = ugor *g (j)* frequentativum, az *l* ismét = ugor *l* frequ.-képző. Nagyon kiváncsi vagyok, hogy őseink hogyan ejtették ki a *jogondnggl* (= iddogál) és *jomlndnggl* (= álldogál) igéket (mert az *iv-* tő = ered. jogo-, a második *d* = ugor *nd* frequentativum; az *áll* = ered. *joml*, a *d* szintén = ug. *nd* frequent.; l. Budenz szótára 731. és 827. l.). Képzelem, hogy mennyire izzadt szegényeknek az arcza s a verejték csurgott homlokukról a kinos nyögéstől, a mit ilyen,

[1]) Phil. Közl. 208. l.

physiologice veszedelmes gyakorító igék kimondása okozott. Hiszem is, hogy ezeket nem igen gyakran használták; mert már az ős időkben is ismerte az ember azt az élet-philosophiai elvet, hogy bolond az, a ki a veszedelmet keresi. Beh nagy áldása is az Úristennek, hogy újabb időben vocalisokat is találtak ki! A mi szegény őseink, ezek hiányában, nem tudtak segíteni beszédükön; valóságos kín lehetett rájok nézve az élet, tudom kérték is «hug isten w uimadsaguc mia jorgossun w neki(c), es kegiggen es zoboducha pucul kinzotviatul.» No meg is szabadultak szegények, őket «ur ez homus vilag timnucebelevl mente»; de azt hiszem, hogy nem annyira «oz gimilsnec keseruv vize», mint inkább a borzasztó consonans-torlódás volt az, mely «turchucat mige zocoztia vola.» Mi pedig, a vocalis-korszak szerencsés gyermekei, «wimagguc uromc isten kegilmet», hogy eleinknek e «muncas vilag»-ban átélt szenvedéseiért «oggun mend jovben rezet».

A *-kál, kél* csak abban különbözik az előbbitől, hogy benne ez a *-k* = ugor *k* momentán képző, míg az *ál, él* azonos az előbbi *gl*-vel. Hát nem valóságos isten-csodája-e a nyelv! Milyen bámulatos mathematikai pontosság van a cselekvések meghatározásában! Mert az *iddogál* tulajdonképpeni jelentése: négyszeresen frequentative iszik (mert az *id-* után levő: -do-g-á-l, négy gyakorító-képző), az *úszkál* (ered. uj-szk-k-g-l) pedig: gyakori, de pillanatnyi dupla frequentatióval úszik (mert az *uj* tő után: *szk, sz* = frequent., k = mozzantos, az *á, l* két frequ.-képző). Ha aztán még az 5-ik gyakorító-képző, az *sz* (= második személy ragja, iddogál-sz) is hozzájárul, akkor a második személy olyan gyakran iszik, hogy bizonyosan lerészegedik.

Annak a bizonyítása is igen érdekes, hogy a magyar nyelvben a török elem kölcsönzött s főleg az *r*-es szók a čuvašból vannak kölcsönözve. Tudvalevő, hogy egyrészt a *z:r* váltakozás a čuvašban nincs keresztülvive következetesen (mert tör. tü*z* — čuv. tü*z*, tör. bo*z* — čuv. pu*z*, tör. se*z* — čuv. si*z*, tör. dengi*z* — čuv. tini*z* stb.), másrészt több szó a čuvašban *r*-es, míg a magyarban *z*-s, vagy megfordítva (pl. i*z*-ibe, tör. i*z* — čuv. ji*r*, magy. tü*r* — čuv. tü*z*, m. tenge*r* — čuv. tini*z*), tehát a čuvašból való kölcsönzésről szó sem lehet. De Sz. nem azért subjectivista nyelvész, hogy ne tudná megcsinálni, a mit akar, a mi az a-priori tételből következik. Ámbár a čuvašban és magyarban *r*-es szók bizonyítják, hogy ezeket a čuvašból vettük — így hangzik a tételök — mind a

mellett a čuvašban nem *r*-es szók is azt bizonyítják, hogy ezeket is *r*-esen vettük onnan. «A *tenger* a mai čuvaš *tiniś* alakkal szemben csak azt bizonyítja, — okoskodik Sz. — hogy az ó-čuvašban ezen szónak okvetlenűl *r*-es alakban kellett meglennie, mert más különben a magyarban sem volna r-es alakja. (!! Réttenetes jó logika!) A čuvaš *tiniś* véleményem szerint dialecticus alaknak tekintendő, mely idő folytán kiszorította a rendes hangváltozással alakult *dengir* v. *tingir* szót (mert ilyen ó-čuvaš alakot tételez föl a m. tenger; v. ö. m. tengely: oszm. dingil).»[1]) Mi bizonyítja tehát hogy az *r*-es szókat s ezek között a *tenger*-t is a čuvašból vettük? Az, hogy a kölcsönzés megmagyarázhatása czéljából föl kell tennünk, hogy a čuv. *tiniz* akkor, midőn kölcsön vehettük, *tingir* vagy *dingir* alakú volt; mert «ilyen ó-čuvaš alakot tételez föl a m. tenger». Édes istenem! milyen szép mesterség az a nyelv-tudomány; olyan szépen lehet szavakat csinálni, a mint az ember akarja! Lám, most egy ó-čuvaš szóra volt szüksége Szinnyeinek, és egy pillanat alatt úgy megcsinálta, hogy egész gyönyörűségét abban leli. Bizonyosan a čuv. *tüz* is *r*-es (tür) volt régebben; s mikor a magyarok elhozták *(türni)*, mindjárt *z*-s alakra változott. Igy lehetett a *puz, sez* is előbb *r*-s (pur, ser), csak azért, mert a čuvašok kedveskedni akartak velök a magyaroknak, tapasztalván, hogy ezek igen szeretik az *r*-en végződő szókat. Ámde ezekkel pórul jártak a čuvašok; mert a *pur* nem kellett nekik, a *ser* (t. i. a *sez*)-ből csak azért is *sej*-t csináltak (t. i. sejteni).

Végül még egy példát hozunk fel arra nézve, hogy az ugor-magyar theoria elvei szerint a tények semmit sem bizonyíthatnak. Szinnyei megbotránkozik azon, hogy Vámbéry a magy. *öcs*-öt a čag. *ači, eči* (bátya) szóval egyezteti; mert hiszen hogyan lehetne azonos olyan két ellentétes fogalom, mint az *älterer* Bruder és *jüngerer* Bruder! — Nem is szólva arról, hogy a magy. *öcs*-nek az ugor analogonok szerint idomított $v_{i}ps_{i}$ s *öpse* alakját (Budenz Szótára 846. l.) nem tudják bebizonyítani, — azon csodálkozom, hogy Szinnyei, ki a saját nyelvtudományáról olyan fennen s Vámbéryéről oly kicsinylőleg beszél, ilyen nagy magyar nyelvész létére nem tudja, hogy a magy. *öcs* jelentése nemcsak *jüngerer* Bruder, hanem, mint a csángó s más nyelvjárásban, *älterer* Bruder

---

[1]) Phil. Közl. 240.

is, tehát a tulajdonképi jelentése általában *fivér*, Bruder, sőt — a mennyiben a magyar leány vagy asszony a nála fiatalabb nővérét vagy asszonytársát *öcsém*-nek vagy *öcsém-asszony*-nak hívja — alapjelentése: *testvér*. A csángó pl. azt mondja: *öczém négy évvel előbb* teremlett (= született), mint én; vagy: mi *öczészek* vagyunk (= testvérek). — Másrészt a törökben sem csupán *älterer* Brudert jelent ez a szó, hanem éppen úgy, mint a magy. *öcs*-nek, ennek is alapjelentése fivér vagy testvér. Mert a čag. *ačï*-nak megfelelő sagaj *aǯa* = Bruder (teh. *aǯam* = öcsém és bátyám); míg a kojbal *otyi* = das jüngste Kind (Sohn oder Knabe); ez pedig ama két alakkal azonos, minthogy a čag. *č*-nek, vagy a sag. *ǯ*-nek a kojbalban *ty* felel meg; pl. čag. *ič* — kojb. *ity* (inni), čag. *kač* — kojb. *katy* (futni), čag. *köč* — kojb. *köty* (nomád életet élni); sag. *iǯä* — kojb. *igyä* (anya), sag. *päǯä* (nővér) — kojb. *bägyä* (néne), stb. — E tények bizonyítják, hogy a magy. *öcs* = čag. *ačï eči*; mert egyrészt a csángó *öcz*-vel (= älterer Br.) azonos a köz magy. *öcs* (= jüngerer Br.), valamint a čag. *ačï, eči* (älterer Br.); másrészt a kojb. *otyi*-val (das jüngste Kind) azonos a čag. *ačï*, valamint a magy. *öcs*. — Ugyanezt mondja az a mathematicai axioma, hogy ha két mennyiség külön egy harmadikkal egyenlő, akkor azok egymást közt is egyenlők. Az ilyen principumok szilárdságát pedig nem féltem az ugor-magy. theoriától; — de *ha* megdönti, akkor veszve vagyunk.

(Vége köv.)

Túry József.

Niketas Eugenianostól.

Eros az íjas, a kit nézni sem merünk,
Mint kis legyecske multkor serlegembe hullt.
Ittam s lenyeltem: és azóta szüntelen
Csiklatja rezgő szárnya bévül szívemet.
Ép mostan is — de fáj! de kínos állapot! —
Csipked, harapgat: már egész beteg vagyok.

P. T. E.

CZIGÁNYBOL ATVETT ERDÉLYI SZÁSZ SZAVAK.

A czigány nép nem csak az irodalom- és míveltségtörténetíróra nézve, hanem a nyelvészre nézve is nagy érdekkel bír. Hogy a czigány nyelv némi befolyással van más népek nyelvére is, azt bizonyítja az erdélyi-szász (e. sz.). A következőben egy nehány czigány szavat felsorolok, melyek az erdélyi szász nyelvben is előfordúlnak.

Angár (széu) = e. sz. *ánger-món* [1]) szén-égető, szén-áruló.

ápsá (köny), *ápsáráv* (sírni) = *nedy ápsz wei en cziguny*, ne sírj mint egy czigány.

báldbásh (szalonna) = *bálebás* (gúnynév); *bulebásh* (gúnynév); cz. *bul* (alfel, segg), cz. *básh* (zsír).

budseç (sarkantyú) = e. sz. *budsech dá*, kelj fel te.

cáklo (üveg, jég) = e. sz. *csakel*, korcsolya.

cátrá (tyúk) = e. sz. *dá óld csater*, te vén tyúk.

cekát (homlok) = e. sz. *móch csekát*, hányj' bukfenczet.

goyá (bél, belek) = e. sz. *korelt deny góye?* korog a hasad?

grái (ló) = e. sz. *dá óld grá*, te vén ló.

hercás (kovács) = e. sz. *cziguny hercsás* = czigány kovács.

çuckerdyi (béka) = e. sz. *sprany chucskerdyi!* ugorj, béka.

çuçur (gomba) = e. sz. *dá klibeszer çuçur*, te kis gomba.

çulái (úr, gazda) = e. sz. *kréis cziguny: chulai!* kiálts czigány: gazduram! (t. i. ha a czigányt verik,: *chulai*-t kiált).

jiuklo (kutya) = e. sz. *dá nederdráchtig dsukel*, te szemtelen kutya!

jiuv (tetü) = e. sz. *dá dsiu!* te tetü!

kanályi (szamár) = e. sz. *kanáli!* szamár!

kápia (pokrócz) = e. sz. *dá czadrech kápje!* te rongyos pokrócz!

ketco (bolha) = e. sz. *gáken dech de ketcsken?* csípnek a bolhák?

kér (ház) = e. sz. gúnydal, melyet a gyermekek czigány házak előt énekelnek:

Kere, kere, kér, kér, kér
Ász der cziguny án dem kér?
Ás ám wóld uch fét sech móiszken,
Frást se bóld ze foiszten, foiszten!

(Kere, kere, kér, kér, kér, | A czigány bennt a *házban?* | Nem az erdőben van, és fog magának egeret, | Melyet majd megesz pünkösdre, pünkösdre.)

---

[1]) Az e. sz. orthographia megfelel a magyarnak; a czigány *c* = magy. cs, *s* = sz, *sh* = s, *j* = ds; *ç* = ch.

lábutáris (zenész) = e. sz. *lábutár*, zenész.

lyimálo (taknyos) = e. sz. *limáliger*, taknyos.

más (hús), *kás* (fa, bot) = e. sz. *más te kás*, *más te kás* stb. mondják a gyermekek, vesszővel egymást verve.

mom (viasz), *momelyi* (viasz-gyertya) = e. sz. *dá momeli!* te lágy (viasz-gyertya).

pápále (ismét), *pápin* (liba) = v. ö. az erdélyi szász gyermekjátékdalt:

Pápin, pápin pápálé!
As der fusz sun án dem loch?
Nei! he ás am górten nóch!
Pápin, pápin, pápálé!
Et kit der fusz! he kit sun hé!

Liba, liba, ismét (liba)! | A róka még a lyukba? | Nem ő még a kertben van. | Liba, liba, ismét (liba)! | Jön a róka, ő már itt van.

petáláv (erősíteni) = e. sz. *ech hun meny fárd petált*, lovamat megpatkoltam.

silábist (vasfogó, harapó-fogó) = e. sz. *brechber wei en szilabiszt!* hasznos mint egy vasfogó!

shoshoy (nyúl) = e. sz. *hói! sosoi!* hess nyúl!

Dr. Wlislocki Henrik.

ERDÉLYI CZIGÁNY KÖZMONDÁSOK.

Az erdélyi vándor-czigányok jelen zilált társadalmi viszonyai között is sok élczet, szellemi erőt mutatnak, különösen példabeszédeikben és közmondásaikban; és csekély műveltségök daczára közmondásaikban sok elmésséget és humort találhatni. A czigány nép nem csak gazdag kincset bír népdalaiban, hanem közmondásai is nagy számmal keringenek a nép ajkán. Czigány közmondásokat gyűjteni sokkalta nehezebb, mint a népdalok feljegyzése, mert az illető gyűjtő teljesen kell, hogy bírja a czigány nyelvet, s csak is beszéd közben jegyezheti fel magának a közmondásokat. A czigány maga arról mit sem tud, hogy mi a közmondás; ha kérdik tőle, hogy honnét hallotta ezt pl.: «Vén asszony szerelme, hideglelés;» — azt válaszolja: Szokás azt mondani; de hogy ő maga közmondásokat egymásután s egymagára felsoroljon, — az rá nézve lehetetlen.

A következőben nehány erdélyi czigány közmondást magyar fordítással együtt felsorolok:

Shilályi : kámáriben pçurákri.[1]) (Hideglelés : vén asszony szerelme.)
Gádsio bicibákro, hegedűre bishelori. (Néma ember, hegedű húr nélkül.)
Koro cibálo, kuró bicerengro. (Vak biró, ló láb nélkül.)
Cerno mánusheske ker kerel meriben. (Szegény embernek házat csak a halál ad.)
5 *Kás kámel cibályi, ádáles cályol cibalo.* (A kit szeret a birónė, annak enni ad a biró.)
Ráshóñi buter báshol, sár ráshái. (A papné többet prédikál, mint a pap.)
Çáben te piben : duy piráná. (Étel és ital házaspár.)
Mátó cibálo, jiuklo bidándengro. (Részeges biró, fogatlan kutya.)
Gádsi, ke gadses ñikáná tárdyás, silyálé mishelyi. (Asszony, ki férjét soha meg nem csalta : éneklő hal.)
10 *Rom te romñi bi ráklyi: kerbuci bi sviri.* (Házaspár gyermek nélkül : kovácsműhely kalapács nélkül.)
Shukár romñákri dumá, bengeskro hárányos. (Szép asszony szája, ördög harangja.)
Pçuráke terneçár : gárco shéro kándlyi. (Vén feleség fiatal férj ; kopasz főnek fésű.)
Pernánges te pál ciráç ándro pçuv jiás. (Mezitláb is, csizmába is eljutsz a sírba.)
Feder pendeç pál góno, sár ákhor pál ruk národeskro. (Jobb egy mogyoró a zsebben, mint a dió a szomszéd fáján.)
15 *Pál gendálos cák dikhás legfeder národes.* (Csak a tükörben látja mindenki legjobb emberét.)
Ángár merel te pál e páñi, te pál cikáne páñi. (Az üszök a tiszta vízben is, s a pocsolyában is kialszik.)
Pro murdáló grái sen tçovel, ko pçurá cumidel. (Döglött lovat nyergel, ki vén asszonyt csókol.)
Kás ráshoñi kámel siklyárdo ávlá ándrál les. (Kit a papné szeret, kántor lesz belőle.)
Pçurdipen bengeskro básháripen. (A szél az ördög prüszkölése.)
20 *Árákel leskrá gádsá, sár kákukos gárá.* (Őrzi a feleségét, mint a kakuk a tojását.)
Gráyes ciñel, káy ná pernánges jiál. (Lovat veszen, hogy ne járjon mezitláb.)

[1]) A mi az orthographiát illeti, úgy *c* = magy. *cs*, *sh* = s, *s* = sz, *ñ* = ny, *ç* = ch Lsd. ily czímű, Dr. Heinrich Gusztáv tanár úrnak ajánlott művem : «*Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner.* Leipzig (1884) 3. l.

Hegedüve bishelóri: kérituno bi romñi. (Hegedű húr nélkül: háztartás asszony nélkül.)

Dilyineskro cib: váysá bi jiv. (A bolond nyelve: malom gabona nélkül.)

Kámel yabjin, uvá ná bervelyá. (Szereti a mézet, de nem a méhet.)

25 *Kás o devel kamel, adales pçivles kerel.* (A kit az isten megáld, azt özvegy emberré teszi.)

Mishto ráklyi, uvá miseç romñi. (Jó mint leány, de rosz mint asszony.)

Ko kámel biyá, grái bengeskro ádá. (A ki meg akar nősülni, azt az ördög lovagolja.)

Jiukles, káná báshol, márás: romná káná becinel, cumidás. (A kutyát, ha ugat, megverjük; az asszonyt, ha lármáz, megcsókoljuk.)

Piráno mátes; ko bijáv kamel, diniles. (A ki szerelmes, részeg; a ki megnősül, bolond.)

30 *Feder sámáris láng, sár murdálo grái.* (Jobb a sánta szamár, a döglött lónál.)

Gádsio pétálos gádsáke. (A férj az asszony patkója.)

Dr. Wlislocki Henrik.

Alcimustól.

Baehrens Poet. Lat. Minores IV. 116. sz.

Oh beh' szép szemek, oh be fény-varázsok!
Mennyit mond az a játszi pillogások!
Bennök űl Venus és a kis Szerelmek
Nézésünkre merő gyöngyört felelnek.

P. T. E.

Octavianustól.

Baehrens P. L. M. IV. 213. sz.

Fesd, kérlek, festő, oly tiszta fehérnek a lánykát,
A mint festi Amor, s festi sohajtva hevem.
El ne tagadj semmit: mindent leplezz be selyemmel,
S hadd lássék gyöngén rajta keresztül a test.
Téged is űzzön Amor, s kinozva gyötörjön a véred,
S hogyha remekleni tudsz, fesd le fohászimat is.

P. T. E.

AGAMEMNON.

Aischylos tragoediája; fordította *Kollmann Gyula.*

KILENCZEDIK JELENET.

Kar. Agamemnon. Klytaimnestra. Kassandra.

Agam. Minden felett Argos fogadja ajkaim
Üdvözletét és honni istenségeink,
Kik én velem valának visszautamon,
S velem, mikor boszúm lesujtá Iliont:
Oh mert a jog- s igazra hajló istenek
Mind a halál vedrébe nyujták sorsukat,
Mely nemzetirtó vészbe döntse Iliont;
Másik vedernél a remény hiába várt
Egy sorsvető kezet; s hogy oda már honuk,
Még most is jelzi messze szálló füstgomoly.
Ott ég az áldozat s kialvó hamvaiból
Kincseknek áradoz ki dús lehellete.
Az égnek mindezért hálával tartozunk
Adózni szüntelen, hogy az ádáz rablást
Így megboszúltuk és a nőért várukat
A porba süllyeszték Argosnak rémei,
A ló szülötti, pajzsos, harczi férfiraj,
A mely rohamra szállt Fiastyúk nyugtakor,
S vérszomjas arszlánkép szökvén át a falat,
A zsarnokok vérével úntig jóllakott.
E béköszöntő szóm az istent illeté!
De mit te érzesz sem feledtem: szózatod
Lelkemnek hű viszhangja; véled mondhatom,
Hajh mi kevés embernek adva az erény,
Szeretni bosszú nélkül boldog társait:
Oh az irigység mérge, rágva a szivet,
E bajba' sínylőnek kettőzi kínjait,
Önszülte szenvedése súlyként nyomja őt,
S óhajtva nézi másnak boldog életét!
Tapasztalásból szólok: jól megismerém
A környezőim tükör- s árnyékképeit,
Kik jó szív érzetét irántam szinlelék.
Csak ő, Odysseus, bár nem önként ment velem,
Állt mellettem hű munkatürő társamul:
S ő róla nem tudom, meghalt-e, él-e még!

De hadd tanácsba gyüljön a nép: államunk,
Hitünk ügyét kutatni főgondunk leszen,
Hogy, a mi jó, mindenkor az maradjon is,
De hogyha tán akármit orvosolni kell,
Kivágni vagy égetni fogjuk a sebet,
S a baj veszélyit bátran elhárítani,
Most távozom lakomba, tűzszentélyiben
Buzgón emelni jobbom istenim felé,
Kik messze vittek s újra visszahoztanak;
Bár lenne állandó győzelmem, mely kisért!

Klyt. Polgárok, Argosból körém gyűlt honatyák!
Előttetek nem szégyen úgy beszéllenem,
Mint férjemhez való szerelmem ösztönöz:
Elmúlik ám idővel a tartózkodás.
Nem is mesét, de enmagam boldogtalan
Éltét beszéllem el, míg ő távol vala.
Először is férjétől elszakadva, honn
Magában ülni, nőnek oh mi szörnyü kín!
Aztán mi sok hír gyötri egyre kebelét:
Jön s gyászt kiált egyik s nyomába más terem,
Még gyászosabb szóval betöltve házamat;
S ha annyi seb valóban érte férjemet,
A mennyi hír özönnel folyton folyt elém:
Több rajt' a seb, úgy szólva, mint hálón a szem.
S ha annyi volt halála, mint halott-hire,
Úgy háromtestű Geryonnak mása ő,
Már itt a földön — hogy ne mondjam ott alant —
Többször magára öltve hármas sírmezet,
Egy-egy alakban egyszer halva a halált.
Ily rémhirekre nőttön nőtt csak bánatom,
S nem egyszer ez veté a fojtó hurkot is
Nyakamba, — — más, hogy éljek, oldá a kötélt!
Azért hites frigyünknek édes záloga,
Fiad sem áll mellettem itt, mint illenék,
És ezt ne is csodáld: Orestest Strophios
Ápolja, phokisföldi jószivű feled,
Ki nékem itt mindünnen jósolt szenvedést,
S életveszélyt te néked Ilion körül;
S ha tán a fékevesztett lázongó tömeg
Feldúlja a tanácsot?! Mert az emberek
Szivébe oltva már: tiporni a bukót!
Bíz ily okoskodással nem jár tőrvetés!

Nekem pedig oh nincsen már panaszszavam,
S ím könnyeim dúsan folyó forrása is
Már kiapadt végképen, nincs egy csepp könyem!
Szemem beteg: álomra csak későn hajol,
Siratva, hogy, mely itt te néked fénylenék,
Még gondozatlanúl hever szövétneked;
És álmaimból még a dongó szúnyog is
Riasztgat szárnya gyenge csapkodásival,
Ott látva te körülted egy percz álmiban
Egy végtelen időnek szenvedéseit!
Most mindezen túl s lelkem bú nélkül levén,
— S mi kéj, ha elmúlt, mit ki nem kerülhetünk! —
E férfiban látom az erények őr-ebét, —
Mentő hajókötélt, — magas háznak szilárd
Kőoszlopát, — atyának egyszülött fiát,
A szomjuzó utas elé csörgő eret,
Partot, hajósnak nem reméllve feltünőt,
Derűt, miben vihar után gyönyörködünk!
Ilyen szavakkal, íme, tisztelem meg őt:
De légyen írigységtől óva életünk!
Elég volt már nekünk, mit eddig tűrt e ház.
— Most szállj le, drága főm, kocsidról, — oh de így,
Fejedelmem, így ne tedd a földre lábadat,
Mely letiporta Iliont! — No's még miért
Késtek, cselédim, kikre bízva volt e tiszt:
Dús szőnyegekkel födni útja földnyomát?
Bibortakart ösvényt legott készítsetek! — —
Reménye ellen így vezesse őt a jog
Házába! s éber gond istennel végzi majd,
A többit jog szerint, a sors bármit kiván!

Agam. Oh Léda sarja, ki megőrzéd házamat!
Sokáig távol voltam s így illő vala
Hosszúra nyúlt beszéded: ám dicséretet,
Méltót, — e legszebb díjt — csak más adhat nekünk!
Különben asszonykép se kendőzz engemet,
Semmint urát szólítja más föld nemzete,
Engem ne úgy a porba' csúszva üdvözölj!
És szőnyegekkel födve, gyülöltté ne tedd
Az útamat: mert így csak istent tisztelünk,
Hímes ragyogványon magam nem járhatok:
Borzad halandó lényem azt merészleni;
Emberhez, ne istenhez illően fogadj!

Nem kell a szőnyeg s hímzet szemkáprázata,
Hír és dicsőség messze szól a nélkül is.
De nem kevélynek lenni, ez legfőbb javunk,
Mit isten adhat! Boldog annak élete,
Kinek derült békében múlnak napjai!
Reményem ez, ha mindig ily siker követ.

Klyt. De mindezért ellent ne mondj most énnekem.

Agam. Jó szándokomtól, tudd meg, el nem állhatok!

Klyt. Tettél-e fogadalmat féltedben talán?

Agam. Mint senki, oly tudattal, tettem én hitet.

Klyt. Hát Priamos, ha győz, ugyan mit tesz vala?

Agam. Valószinű, hogy hímes bíboron halad.

Klyt. Most már ne féljed a világnak gáncsait!

Agam. Hatalmas bíró ám a zúgó nép szava.

Klyt. Veszett dicsőség, melynek nincsen írigye,

Agam. Elhidd, nem nőerény csatát sovárgani.

Klyt. Akarva meggyőzetni boldogot diszít.

Agam. Hát büszke lennél, hogyha így nyersz is csatát?

Klyt. Engedj s oh, győzelmedről mondj le kedvemért!

Agam. Úgy hát te kedvedért egyiktek oldja meg
Hamar sarúm, mely eddig óvta léptimet.
S ezen biborra hágva, el ne érjen itt
Egy távol istenség irígy tekintete!
Mert bűn a ház vesztére törni, sok vagyont
Taposni igy s tömérdek ára szőtt müvet.
De már elég erről! Aztán ez idegen
Nőt is fogadd jó szívvel, enyhén bánj vele,
Szelíd uralkodóra kegygyel néz az ég;
Mert rabigát nem vállal önként senki sem;
S ő a kincsek sokából kiszemelt virág,
Hadunk ajándokául, ím, velem jöve. —
De kénytelen vagyok szavadra hajtani,
Termembe indúlván e bibordús uton.

Klyt. Még ott a tenger — s ezt ki oltja valaha? —
Sok drága bibornedvet, egyre újulót
Fakaszt, mezedre pír varázsát önteni.
Ezt, hála istennek, te házad, oh király,
Bírhatja: szükséget nem ismer hajlokod;
S én is fogadtam volna több ily szőnyeget
Tipratni, már ha így, követvén jósigét,
Dijúl e művemért ten élted' óvhatám.
Mert ép gyökér a házra dús lombot borít,

Árnyával elhárítva Sirius hevét:
Te honni oltáridhoz újra megjövén,
A nyári napsugárt hírled telet szaka.
S mikor fanyar szőlőbül bort szűr Zeus keze,
Édesre válik akkor a ház hűs lege,
Hová betér korlátlan, intéző ura. — —
Zeus, Zeus biráim! tedd meg, miért imádkozám,
S mit tégy, oh gondolj arra most kegyelmesen.

(Mindkettő el.)

TIZENEGYEDIK JELENET.

Kar. Klytaimnestra. Kassandra.

Klyt. Jőjj már te is! — — Kassandra, *tégedet* hílak! — — —
Ha arra rendelt téged isten nagy kegye,
Hogy légy e ház szentelt vizének részese
S szolgák közében lépj a védoltár elé:
Úgy szállj le hát kocsidról! — — Csak ne légy kevély! —
Hisz egykor, azt mondják, Alkméne sarja is,
Eladva, szolgaságnak ette kenyerét.
S mindenkinek, ha rá e sors nehézkedik,
Kedves bizony ily ősi gazdagságu ház.
Kik soh'se várt vagyont aratnak hirtelen,
Szolgák iránt kemények s méltalmatlanok,
Lesz mindened nálunk igényeid szerint.

Kar. Megmondta ő neked szavát világosan,
S a végzetes hálóba fogva már levén,
Engedj, ha úgy akarsz, — — talán nem is akarsz?!

Klyt. Dejszen, hacsak nem fecskekép egy idegen
Nemzetnek ismeretlen hangjához szokott,
Engedni fog, ha majd fogékonyabb esze.

Kar. Kövesd! te helyzetedhez legjobbat javall;
Légy engedelmes, hagyd el büszke székedet!

Klyt. Most nincs idő tovább is vesztegelnem itt,
Házon kivül: ott bent az udvar közepett
Már áldozatra készen állnak a juhok
A főoltár előtt, mert ily örömnapot
Soh' sem remélhetének! Te meg bármit tevő
Leszel, ne tétovázz! S ha nem érted szavam;
Nyelved helyett kezed legyen tolmácsolód!

Kar. Úgy látszik, érthetőbb tolmács kell ő neki:
Imént foglyúl esett vadként viselkedik.

Klyt. Őrült igen, s gonosz lelkétül elkapott,

Ki újon elveszett honábul űzve jön,
És íme féket türni addig nem tanul,
Míg habjavetten vész a vér szilaj heve!
De szégyenemre nem fecsérlem már a szót. *(El.)*

TIZENKETTEDIK JELENET.

Kar. Kassandra.

Kar. Megszánlak én s azért nem is neheztelek;
De menj, szegény, hagyd oda már e szekeret!
Engedj a kényszernek s kisértsd meg jármodat.

Első dal.

Kass. *(felpillant s meglátja Apollon szobrát.)*
Oh, oh, oh, oh, jaj, oh jaj, jaj!
Apollon, Apollon!
Kar. Mi lelt, hogy így jajgatva hívod Loxiast?
Nem ő az istenség, ki siralmat követ!

Első ellendal.

Kass. Oh, oh, oh, oh, jaj, oh jaj, jaj!
Apollon, Apollon!
Kar. S ő újra káromolja istenünk nevét,
Kihez nem illő gond segítni bánaton.

Második dal.

Kass. Apollon, Apollon,
Vezérem, veszélyem nekem!
Hát nem haboztál újra vészbe dönteni?!
Kar. Jósolni látszik önnön szenvedéseit;
Rablelke is megőrzi isten ihletét.

Második ellendal.

Kass. Apollon, Apollon,
Vezérem, veszélyem nekem!
Ah, hol vagyok?! Hová vezettél engemet?!
Kar. Atreusfiak házához: nem tudván magad,
Megmondom én neked; szavamba bizhatol.

Harmadik dal.

Kass. Átkozatos küszöb! — — Látom az undokot!
Véreit öli a rokon keze — — — —
A férjnek omlik vére — — — föld fertőzete — — —

Kar. A nyom szimatját érzi vizslaként e nő,
És most kutatja, hogy kit ejt meg a gyilok.

Harmadik ellendal.

Kass. *(a palotára mutatva).*
Ott a tanúim — nézd — vall a szavamra mind —
Magzatok íme kesergenek ott — —
Vérben — — husok perzselve — — atyjok étkeül — —
Kar. Igaz bizony, hallottuk s tudjuk jós hired,
De senki köztünk nem keres jövendölőt.

Negyedik dal.

Kass. Oh istenem, ah mibe jár esze?
Eme falak fölé mi új
Nagy bút, mi nagy vészt forral a csalárd szive,
Barátnak mi gyászost, mi gyógyíthatatlant?
— — S oda erős karunk!
Kar. Nem érthetém meg ezt a jóslásodat;
Amazt tudom, mindenki ajkain forog.

Negyedik ellendal.

Kass. Hah vakmerő, mi? te ilyet mivelsz?
Ten urad és te hitvesed
Fürdőben im üdül — s te — — végszót hogy lelek:
— De meglész legottan — — mohón foly kezében
Szapora alkotás!
Kar. Sehogy sem értem: most a rejtvények közöl
Homályborított ihletekbe tévedék.

Ötödik dal.

Kass. Ah, iszonyatos, ahol, mi az a rémtünet?
Hálója tán Halálnak?
Bizony gyalom s mellette gyilkostársaul
A hitves! — már örül e fajzaton
Soha be nem telő bosszú-űző sereg! — —
Kar. Miféle bosszurémek örvendő szavát
Idézed e ház ellen? fáj ezt hallanom,
S szivemet átnyilallja halaványuló
Vércsepp, mint szivén talált harczfinak
Szeme homályosul élte húnytán! — —
Hamar jöhet vész reánk.

Ötödik ellendal.

Kass. Ahol a! nézd, oh nézd! — — El az üszőtül el
Tereljed a bikát! — —
Lepelbe im burkolja — — — álnok fegyvere
Zuhan — — — hanyatt a viz ölébe dűl — — —
Ez az orozva vesztő medernek végzete!

Kar. Jóslathoz értőnek magam nem mondhatom;
De sejtett balszerencse képét látom én!
Hoz-e a jós igéje csak *egy* üdvigét
Nekünk itt alant? Bajok tengerén
Remeg az elme jós énekeknek
Kutatni mély titkait!

Hatodik dal.

Kass. Oh én szegény, a kit mostoha szerencse űz!
Vele sirom magam; hisz' *egy* a mi bánatunk!
Engem, szegényt, minek vezettél hát ide?
Hogy véled a halált megosszam? vagy miért?

Kar. Hova ragadt ez őrületes ihleted?
Hogy úgy sír a búd,
Keserű dala, mint mikor hamvas
Fülemilénk örökké panaszdalt zeneg;
S «Itys, Itys»-t sóhajtozva örömtelen
Önéltén keserg.

Hatodik ellendal.

Kass. Ah a szegény dallos fülmile halálsora!
De neki szárnyasok mezit adá az ég
S új, édes éltet s nem halál fájdalmait;
Kétélü lándsának döfése vár reám.

Kar. Ez a te őrjitő pokoli ihleted
Hogy áradt reád?
Az iszonyat s a fájdalom hangja
Rezeg együtt szived megfeszült húrjain,
S kebeled ihlető ösztöne hol fakadt,
E baj hirdető?

Hetedik dal.

Kass. Oh násza Párisnak, a te napod oh mi vészt
Hozott barátira! — Oh honi vizital
Skamandrosból, mikor
Partidon én szegény

Nagyra nevelkedém;
De látom, nem sokára Kokytos körül
S Acheron vidékin zengek jóslatot.
Kar. Ime de nagyon is érthetém e jósszavad,
Felfogja ezt a gyermek is;
Ámbár keblemet sebzi ölő marás,
Ha éltednek így
Zokogod a nyomorát
Hallgatom s ámulok!

Hetedik ellendal.

Kass. Oh vér, oh drága vér, mi folya oda veszett
Honért! S mit, oh atyám, városod üdveért
Gazdagon áldozál:
Mezeid nyájai
Még se hozának írt,
Hogy városunkat így ne döntse meg a vész, — —
És énnekem — majd itt oltják vérem hevét!
Kar. Ime a milyen előbb, olyan e jósszavad;
Mi szellem űz, a mely gonosz
Súlyával szivedre támadva készt
— Kesert zengeni
S eme siri borulatot?
Nem szün a kételyem!
Kass. Fátyol tehát nem fogja többé jóslatom
Leplezni, mint arát menyegző ünnepén:
Világosan, miként a reggel hajnalán
Zúgó vihar jövend s nyomába láthatón,
Mint tenger árja mind' magasbra tornyosúl
A gyász; egy intésem se lesz többé talány.
Ti legyetek tanúi, hogy jól vizslatom
Követve nyomról nyomra ősök bűneit.
E házat el nem hagyja az összhangzatost,
Nem édeset zengőknek hírhedett kara;
S megtelve embervérrel, többre is merész:
Megfészkel ő a házban elűzhetlenül:
A bosszútestvéreknek dőzsölő raja!
S a házhoz így tapadva rémdalt zengenek,
Dalt bűn fejéről, mind megátkozván fivér
Ágyát, mely fertezőre kínos gyászt hozott.
Valj' tévedék-e vagy találok mint ijász?
S ha csalfa jós-e kóbor hírhordó vagyok?

Tégy hát tanúságot megesküdvén, hogy e
Ház régi vétkeit nem hírből ismerem!

Kar. Hozhatna is, — bár tiszta lélekből ered,
Az eskü gyógyulást? S te rajtad bámulok,
Hogy túl a tengeren nevelve, idegen
Nép dolgait ide valóként ismered

Kass. E tisztet jós Apollon bízta én reám.

Kar. A szerelem győzött-e tán az istenen?

Kass. Szemérem tiltá eddig ezt megvallanom.

Kar. Büszkébb az ember, míg szerencsés élete.

Kass. Kegyet lehelt s szerelmet, küzdve szívemért.

Kar. És valjon élvezé viszont szerelmedet?

Kass. Igéretekkel ámítottam Loxiast.

Kar. Már égi jósszellemtül áthatottan-e?

Kass. Minden csapást már akkor honn megjósolék.

Kar. S aztán? nem is érezted istenünk dühét?

Kass. Hogy azt tevém, nem hittek többet én nekem.

Kar. Mégis valót, úgy látszik, jósolsz most nekünk.

Kass. Aha! aha! oh, oh balsors!
Örvénybe újra visszaűzi lelkemet
Szörnyű igazmondás, a bűn forrásival
Rémítve! — Nem látjátok a fiúkat ott
A ház körül — álom szakasztott képei —
Mintegy rokonkéz-ölte kisded gyermekek —
Kezök saját husok falatjival tele —
Belet, johot hordozva — iszonyú teher! —
Ön atyjok étkeül, im így feltűnnek ők,
S ő értök, azt mondom, boszúra gondol egy
Puhúlt oroszlán, gyáva egy házőriző
Ágyas, mondom, boszúra megtérő uram
Ellen — hisz az, mert rabja lettem már neki —
S ki nagy hadat vezérle, s Tróját pusztitá,
E szörnynek ebnyelvét bezeg nem értheté,
Mit hízelegve, áradozva szőtt neki,
Mint lappangó ármány, a «fogadj istene»!
S ím a merészség: nő a férfi gyilkosa!
Méltán minek hijam, mi undok szörny nevén
Szólítsam őt? Kigyónak vagy Skyllának-e,
Ki szirteken tanyáz hajósok vesztire?
Hades ádáz anyjának, ki halált lehel
Szeretteinkre, meg nem engesztelhetőt?
S ujjongott a merész, miként megnyert csatán,

Örülni látszott boldog érkezésin is!
— Mindezt ha nem hiszed se bánom én, miért?
Eljő, minek hát jőni kell. Majd mint tanúm
Reám ismersz, megszánva igaz jósodat.

Kar. Azt a Thyestesféle gyermekhúsevést
Értettem és borzadtam és megszáll a félsz,
Hallgatva, mily hiven tudod ezt festeni,
A többit is hallottam: ám tévútra vitt.

Kass. Tanúja léssz, mondom, Agamemnon véginek!

Kar. Hallgass, szerencsétlen, csitítsd rosz nyelvedet!

Kass. A gyógyitó isten se enyhít már e szón.

Kar. Már nem, ha meglesz; ám ne történjék soha.

Kass. Te esdekelsz: de ölni vágy azok szive.

Kar. S ki az, ki végrehajtja e bosszúmüvet?

Kass. Bezeg megint csak rosszúl érted jóslatom!

Kar. Mert meg se foghatám, hogy ez kinek müve.

Kass. Bizony pedig jól értem hellen nyelvetek'!

Kar. Pythó is, ám nehéz értelmű jósszava.

Kass. Ah, ah, miféle láng ez, mely fölém ömöl!
Irgalmat, oh, Apollon! jaj nekem, nekem!
E nő, ez arszlánképű s farkas czinkosa,
Míg néki nemes híme távol jár vala:
Ő engem is megöl! hisz — nyiltan vallja ő —
Halálitalt kever, hogy ennenrészem' is
Mérgébe öntse: s ő rá a gyilkot feni,
Ittlétemet hogy ő bűnhödjék vérivel!
Minek tehát magam gúnyául hordom e
Jogart s a jósfüzért halántékom körül?
Széttéplek immár, hogy ne lássad végemet:
Halálba véletek! — Követlek én legott!
Mást gazdagítson a ti átkos fényetek!
— És íme ő, Apollon foszt meg engemet
Jósdíszeimtől, ő, a ki könyörtelen'
Nézett reám, midőn e díszben mindenik,
Barát is, ellen is velem gúnyt űz vala;
S én, Phoibos avatottja, én koldus csaló —,
Éhenhaló bolondnak tűrtem csúfnevét!
S a jós, midőn jósnője már megsemmisűlt,
Most ily halálvégzetbe döntött engemet!
Rám ősoltár helyett a vesztőpad tekint,
Hogy párologjon vérem áldozat gyanánt!
De nem halunk meg égtül megtorlatlanul:

Mert eljövend nekünk megint más bosszulónk :
Anyját ölő, atyját boszúló sarjadék ;
Mint e hon számüzöttje, mint földönfutó
Megtér, hogy e ház átka szűnjék általa ;
Mert esküt esküvének isteneink, nagyot,
Hogy atyja gyászbukása visszahozza őt !
Mit hát kesergem én, oh szánandó, magam,
Látván előbb már, Ilionnak városát
Kitűrni szenvedésit ? Oda lett honunk,
Az ég akarván őt juttatni ennyire !
Én is megyek szenvedni és bátran halok.
Hades kapúit ím, oh hadd szólítsam én
Esdem, legyen halálos a gyilkos csapás,
Hogy rángató kín nélkül, enyhén, csendesen,
Folyjon le éltem vére s húnyjam bé szemem.

Kar. Oh végtelen szegény s megint mi végtelen
Bölcs nő ! Sokat mondál ! — S ha igazán tudod
Halálodat : ily bátran mért hát lépsz oda
Ég-ösztökélt üszőként az oltár elé ?

Kass. Mert nincs menekvés, nincs többé, barátaim.

Kar. De élj szabadságod utolsó perczivel !

Kass. Futás mit érne ? Itt a végső pillanat.

Kar. Meglásd, bátor szivednek áldozatja léssz.

Kass. Legédesebb jutalmunk a dicső halál

Kar. A boldog ajkiról ily szó nem hallható.

Kass. Oh atyám ! Oh királyi gyermekid !

Kar. Mi lelt ? mi félelem riaszt meg tégedet ?

Kass. Oh jaj !

Kar. Miért e jajgatás ? egész lényed remeg !

Kass. Hah ! gyilkolást, vért, vért lehelnek e falak !

Kar. Hogyhogy ? hisz' ez a tűzi áldozat szaga !

Kass. Miként a sírból : olyan pára száll felém.

Kar. A mit te mondasz, nem királyi ház disze !

Kass. De indulok : ott bent kisírom majd magam
S Agamemnon végzetét ! — Elég volt életem !
Ah barátaim !
Mint a madár remegve a bokor körül
Repes : úgy félek ; — meghalok ! — Oh legyetek
Tanúim, míg értem eléri a halál
E nőt, s elhull a férfi a boldogtalan
Férjért ! — Belépek halni kész vendég gyanánt.

Kar. Szánlak, szegény, istentől küldött sorsodért !

Kass. Még egy bucsúszót, még egy fájdalmas fohászt
Hadd áldozok magamnak, esdve Heliost
Végső sugárinál, hogy vesszen úgy oda
A bosszuló kezétől gyilkos ellenem,
Mint ő engem megölt, a védtelen rabot!
Ah mily hiú ez élet! Boldog perczeid
Arnyként mulékonyak s ha sorsod mostohúl,
Eltűnsz akár szivacs nedvétől az irás.
Balvégzetemnél jobban fáj e gondolat! *(El).*

---

107. A perzsa háborúk győzőire.

Azsját s Európát hogy a tenger kétfele vágta,
S emberi városokat rombol a vészes Arés,
Széles e föld hátán nem akadt, ki a nap folyamában
Győzne dicsőbb szerrel szárazon és a vizen!
Szárazföldön ezek sok perzsát tönkre tevének,
S nyomban rá a vizen, kézrekerítik a száz
Telt phoiníki hajót. És Ázsia nyögve sohajtott:
Két keze megbénult *egy* napi harcz folyamán!

108. Az eurymedoni győzőkre.

Eurymedón mellett vesziték koruk ifju virágát,
Győzve vitézi csatán perzsa nyilas hadakat.
Szárazon is vizen is, kelevézzel s röpke hajóval
Elnyerték az erény dicskoszorúit ezek!

109. Az eurymedoni halottakra.

Szörnyü Arés hegyes élü nyilát szívünkbe röpíté',
S megfestette piros vérrel a nyílja hegyét!
Dárdavetők voltunk, s csak e sírkő hirdeti létünk',
Lelketlen poraink lelke örökre letűnt.

F. E.

HAZAI IRODALOM.

Kisfaludy Károly és Munkái. Irta *Bánóczi József* I. köt. 1882, II. köt. 1883. Franklin-Társulat.

Egy több mint 50 ivre terjedő két kötetes irodalmi műről van szó; a XIX-ik század egyik legjelentékenyebb költőjének életrajzáról, feldolgozva oly bő apparatussal, mely életrajzi müvekben nem gazdag irodalmunkban nem mindennapi jelenség. A munka nemcsak Kisfaludy Károly életének és működésének fejlődését és különböző irányait tárgyalja, de felöléli az egész kort, melyben a költő élt és működött. A széles történeti háttér szól a kortársak törekvéseiről, a kor uralkodó eszméiről, a politikai és társadalmi mozgalmakról, a közmüvelődési állapotokról az irodalom és müvészet helyzete, a nemzetiségi és hazafias eszmék fejlődése; színügy, tudományos intézeteink, az időszaki sajtó, a különféle költői iskolák jellemzése terjedelmes irodalomtörténeti monographiává növelik a munkát, melynek jelentőséget kölcsönöz még azon körülmény is, hogy első szépirodalmi intézetünk, a Kisfaludy Társaság pártfogása alatt jelent meg, pedig nem is egyszerű kiadványa gyanánt, hanem megbizásából készítve annak emlékezetére, a kinek nevét viseli. Mindenesetre figyelmet érdemlő körülmény. A mű nem is chablonszerű munka; egy költő biographiája, ki élt, szenvedett, küzdött és nélkülözött, «sudavit et alsit», de azért hű munkása volt az irodalomnak, azután meghalt és feledésbe merült, munkásságának eredményét nevével együtt eltemette az idő. Kisfaludy Károly nem ily eltemetett «nagyság», a kit a «hálás utókornak» kell felfedeznie, biographiája sem aféle «életrajzi vázlat», a minőt harmadrangú irók összegyüjtött müvei elé szoktunk tűzni bevezetésűl; — nem; Kisfaludy Károly életrajza nagy prætensioval írt mű, eredeti felfogással és új irányban, telve eszmékkel és gondolatokkal nem közönséges tévedésekkel és szokatlan hibákkal — s a felsorolt fontos körülmények daczára is oly hallgatag fogadtatásban részesül. Bánóczi müve nem egy «kezdő tehetség» kísérlete, hanem irodalomtörténetünk egy számbavehető, hivatott munkásának nagy szabású terméke, és mégis, és mégis oly csekély visszhangot kelt, hogy a ki véletlenűl három nap nem olvas hirlapot, tudomást sem vesz létéről. Sajátszerű! Egy öt, hat ives politikai röpirat, vagy egy füzetnyi botrány-irodalmi termék néhány nap alatt három, négy kiadást ér s névtelen szerzőjének országos hírnevet szerez; egy ötven ives komoly irodalmi mű megjelenéséről alig vesz tudomást a közönség.

Nem tehetünk róla, de nem érthetünk egyet *Gyulai* felfogásával, midőn mai kritikánk mellett foglal állást s a mai színtelen, legnagyobbrészt compilatiokból álló journalistikai ismertetéseket védelmébe veszi.

Joggal irhatta *Pulszky* (Harmonia 1883. 32. sz.) «hogy a kritika a régi időkhöz képest inkább hanyatlott, semhogy fejlődött volna». Nem értette s nem is érthette *Pulszky* e kifejezésben azt, hogy ma egy-egy kritikai czikk tartalmasság tekintetében nem ér fel az *Athenaeum* korabeli birálatokkal, hanem annyit joggal mondhatott, hogy kritikánk nincs arányban az irodalmi termeléssel, és hogy tartalmasság tekintetében is általában sok a kivánni való. «A kiadó — úgymond — beküldi kiadványait a lapoknak, melyek a szívességet azzal szokták nyugtázni, hogy tüstént tárczát adnak róla; minél elébb, nehogy más hirlap megelőzze őket. A munkatárs tehát gyorsan átlapozza a művet, megdicséri felületesen, pontosan lemásolja legérdekesebb részét és — tovább adja a könyvet........ mely nem marad ugyan olvasatlanúl, de a *beható birálat* rendesen elmarad.» Pulszky híven ecsetelte e sorokban napjaink kritikáját, példát hozhatnék fel egyik napi lapunk tárcza rovatából, melyben aláirással közöltetett egy irodalmi kritika szó szerint átvéve az ismertetett mű kifejezéseit. Egy mondat nem volt a czikkiróé. Gyulai azt mondja (Budapesti Szemle 1884. febr. füz.), hogy «ha összeveszszük mind azon behatóbb birálatokat, a melyek évenként a lapok tárczáiban és a folyóiratokban szétszórva megjelennek, mennyiségre jóval fölülmulják az *Athenaeum*-korabelieket, sőt sokszor minőségre is versenyeznek velök.» Kár, hogy Gyulai nem tartott e pontnál szemlét az utóbbi évek jelentősebb irodalmi termékei felett s mondta volna: hivatkozom a Lévay, Szász Károly, Szász Béla, Gyulai összegyüjtött költeményeiről írt birálatokra; Madách *összes müveiről*, Komócsy *Szerelem könyvé*-ről, Csengery: *Összes műveiről*, Greguss: *Shakespeare pályájáról*, Nisard *Tanulmányairól*, Jókai egy-egy újabb regényéről megjelent *behatóbb fejtegetésekre.*

Ily hivatkozás mindenesetre sokkal meggyőzőbb hatású lett volna, mint az általánosságban odavetett állítás, mely egyszersmind azt is bizonyította volna, hogy éppen a legkiválóbb müvek találnak méltánylókra, holott mi éppen ennek ellenkezőjét vagyunk kénytelenek állítani. S ha Gyulai a lapokban és folyóiratokban megjelenő színi birálatokat és tankönyvismertetéseket levonja a birálatok számából, azt hiszszük, a mennyiségben mutatkozó jelenség alig lesz sokkal kedvezőbb a minőségbelinél.

Tény, hogy irodalmi állapotainknak megfelelő kritikánk nincs, a mi van, az annyira egyoldalú, hogy minden tekintélyét elvesztette, mert egyrészt szertelen áradozásokból, üres magasztalásokból áll, másrészt ízetlen ledorongolásokból. A részletező, behatóbb fejtegetések, az érdemnek kellő méltatása, a hibáknak jóakaró kimutatása javítás czéljából ma alig található fel kritikánkban. Egyrészt az erkölcsi önállóság hiánya, másrészt az erőket absorbeáló napi sajtó okozza a mindenesetre sajnála-

tos felületességet. Ma majdnem oly elszánásra van szüksége a kritikusnak mint Kölcseynek vagy Bajzának volt, mert egy szigorú ámbár igazságos kritika ezerféle érdek veszélyeztetésével jár. S ugyan ki koczkáztatná vágyainak, reményeinek — sokszor fontos érdekeinek — teljesülését a megbiráltnak haragjától!? Vagy nem tapasztaljuk-e, hogy a biráló akárhányszor a névtelenség jól összevont leplébe burkolódzik? Berzsenyi csak megneheztelt birálójára, Kölcseyre; néhány évtizeddel utóbb a megbirált már párbajra hivta ki kritikusát, ma sincs irigylendő tiszte a kritikusnak. Száz évvel ezelőtt egyik lapunk felszólította az irodalommal foglalkozókat müveik beküldésére, azzal kecsegtetvén őket, hogy csak szelíd ismertetést közölnek rólok s a szigorú bírálattól egyáltalában tartózkodni fognak, ma az író maga szólítja fel a kritikust, hogy csak birálja meg müvét, «birálja szigorúan, sújtsa, ha ezt indokoltnak látja». (Pulszky *Harmonia* 1884. 6. sz.). Hát oda jutottunk már, hogy a kritikusnak biztatásra van szüksége! Jellemző.

A napi sajtó színtelen jelentései is kritikánk rovására grasszálnak. Sok hivatott erőt vonnak el a tartalmas munkától s felületességhez szoktatják, mert a gyors munka felületességre csábít, sőt kényszerít. Az ily kritikák a mily gyorsan születnek, oly gyorsan enyésznek el. Nem csoda, hogy oly csekély a müvelő hatásuk, érzi ezt a napi sajtó maga is, hisz hirdeti: «A napi sajtóban rövid könyvismertetések töltik meg az irodalmi rovatot, pár ajánló szó, néha egy kis megrovás, nem harcz és háború .... ez is divat, a napi sajtó divatja, mely kétszer jelenik meg mindennap s hirt hoz mindenről, sebesen referál, ítéletet koczkáztat azonnal s nem ér rá birálni és okoskodni, nehogy elkéssék s a közönség az unalmas ócskaságot félre lökje.» (*Pesti Napló* 1884. 42. sz.). A felsoroltak alapján talán ismételhetjük, hogy bizony kritikánk tartalmasság tekintetében nem sok haladást mutat, ellenkezőleg határozott hanyatlást.

De a teljes hallgatást oly müvel szemben mint Bánóczinak Kisfaludy Károlyról írt könyve, határozottan hibáztatnunk kell. A kritikának nemcsak joga, de kötelessége is foglalkozni oly müvekkel, melyek irodalmunknak nemcsak számbeli szaporodását, de tényleg gazdagodását eszközlik, mert nem habozunk elismerni, hogy a szóban forgó munka fogyatkozásai daczára is nyereség irodalmunkra.

Már az I. kötet megjelenésekor kiemeltük (*Koszorú* 1882. jun. füz.) azon bő anyagkészletet, melylyel Bánóczi tárgya feldolgozásához hozzáfogott, hangsúlyoztuk, hogy a minutiosus aprólékosságok megzavarják az előadás összefüggő menetét, az életrajz a részletekben vész el, a költő sehol sem tűnik fel egyénisége teljességében, ez teljesen áll az egész műről. Akárhányszor az olvasónak magának kell a könyv különböző helyeit összevetni, az adatokat csoportosítani, hogy tiszta

képet nyerjen. Mint az üvegprizma többszörösen mutatja a tárgy képét, de minden lapja a tárgy egy és ugyanazon részét tüntetvén fel, az egészről teljes képet nem nyújt.

Megróttuk gyakran kevés valószínűségre fektetett positiv következtetéseit, nevezetesen az első kötet II. pontjában a Kisfaludy Boldizsár származására vonatkozó állításait, melyen csaknem valamennyi olvasója megütközött, és Bánóczi a II-ik kötet függelékében visszavonja azt, a mit az I. kötetben annyi határozottsággal állított. Tartok tőle, hogy ha harmadik kötetet írt volna, ennek függelékében is kell vala némi módosítást eszközölnie a II. kötet 3-ik fejezetén, a hol Kisfaludy utolsó szerelmét rajzolja. A szerző történetirói pragmatismusa ellen emelt kifogásunkat fentartjuk, s újból hangsúlyozhatjuk az adatok szigorú megválogatásának szükségét. Bánóczi feltétlen hitelt ad szóbeli hagyományoknak még akkor is, midőn a valóságtól messze távol állnak. A II. kötet 380-ik lapján ezt írja: a költő aggasztó betegeskedésekor «novemberben feljön Kisfaludy Sándor és Farkas Gábor Pestre; a *Hétválasztó*-ba szállnak Károly lakásával szembe. Látogatni jöttek tán a beteget? Nem. Hanem azért jöttek, hátha örökölhetnek. Hallván, hogy sok az adósság, csakhamar itt hagyják a haldoklót és sietnek haza.» Hát Kisfaludy Sándort ily jellemnek tartja Bánóczi? Azt a Kisfaludy Sándort, a ki jutalomdíját oly önzetlenűl ajánlotta fel az *Aurora* megindíthatására. Bizony Kisfaludy Sándor több kegyeletet érdemelt volna, ne is kegyeletet mondjunk, hanem elfogulatlanságot és igazságszeretetet. De ha így volna is, mint Bánóczi mondja, miként egyenlítheti ki a következő sorokban foglalt ellenmondással?: «A nemeslelkű Károly ..... fölhasználja bátyja jelenlétét, hogy egy nyomasztó gondtól szabadúljon. Jancsi szolgájának (hát Jancsinak szolgája is volt?) ezer forintja van nála letéve; ő a szegény embert halála által nem károsíthatja; s ráveszi Sándort, hogy az összegről maga adjon kötelezvényt. Furcsa! előbb elfordúl a haldoklótól, siet haza, mert nincs örökség, legfeljebb adósság, utóbb mégis nemeslelkűleg magára vállalja öcscse adósságát. Eféle ellenmondásos részt nem egyet találtunk a műben, például legyen említve Horvát István jellemzése. Szereti Bánóczi a párhuzamokat, antithesiseket tartalomban és formában, annyira, hogy csaknem egyéni sajátságaivá lesznek, s ámbár néha találóak, sokszor különös tévedésekig jutnak, így midőn Jászay Pál és Horvát István közt alig talál különbséget, vagy midőn ily kifejezéseket használ: «beszélnek, de nem szólnak egymással»; vagy midőn Kisfaludy drámai nyelvéről az mondja, hogy «inkább változatos mint választékos és inkább jelező mint jellemző». Ily egyéni tulajdonságai feles számmal vannak Bánóczinak aprólékosságokban, kicsinyes dolgokban, úgy mint eszmékben és felfogásban. Az irodalmi renaissance-ot már kijelölte, most a romanticismusra kerített

sort, megjelölte az irodalmi romanticismust, meg a politikai romanticismust, kár volt nem folytatnia, szólhatott volna a müvészetek romanticismusáról, a classicus és romantikus társadalomról, kijelölhette volna a classicus és romantikus nevelés határait stb. stb. ugy is nagyon beleszerelmesedett a romanticismusba: Széchenyi romantikus politicus, Horvát István romantikus történetiró, Beregszászi romantikus nyelvész, Ferenczy István romantikus szobrász, Jerney romantikus tudós s hogy a kép teljes legyen Szontagh és Hetényi romantikus philosophusok de azért mégis hiányzik valami a teljességből: Télfy, a romantikus classicus philologus.

1822-ben jelent meg Kisfaludy Károly *Aurora*-ja, az új költészeti irány képviselője, ez időre teszi Bánóczi a magyar romanticismus kezdetét, noha az *Aurora* első évfolyamaiban a romantikus irány nagyon határozatlanul nyilatkozik, irnak belé Kazinczy, gróf Dessewffy József s a classicismus legprægnansabb képviselői, maga Kisfaludy is ekkor inkább csak beszélt társas körökben a romantikáról, mint követte az irodalomban. Mint műelvet sokkal később látjuk érvényesűlni irodalmunkban, hisz egy évvel az *Aurora* megindulása után tűnik fel Aranyas-Rákosi Székely Sándor classicus irányú kis eposzával, mely valódi iskolát alapít irodalmunkban. Tőle vesznek irányt Czuczor, Vörösmarty sőt Horvát Endre is, a classicai nemzeti eposz legkiválóbb képviselői. Ime a magyar romanticismus kezdetére beállt fordulat.

A franczia forradalmat követő nemzeties irány nálunk is mutatkozik mint a szomszéd nagy nemzetek irodalmában, de nyilatkozása nem oly közvetlen és általános, hogy legott új irányt jelölne. A classikai izlésű német költők több hatással voltak irodalmunkra, mint a romantikusok. A Kazinczy által meghonosított német-görög ízlést, csak lassanként ellensúlyozta a romantikus szellem terjedése, Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey merev idealismusa sokkal mélyebb gyökeret vert, hogysem az új irány könnyen diadalra juthatott volna. Kisfaludy K. és Vörösmarty, noha költészetükben mindjárt kezdetben meg-megszólal a romantikus hang, maguk is a classicus iskola sarjadékai, nem is egyszerre szakítanak a mult hagyományos irányával, hanem lassan-lassan történik az átmenet, azért évszámmal megjelölni a határt nem is lehet. Annyi bizonyos, hogy azon időben, melyről Bánóczi, mint a magyar romanticismus kezdetéről beszél, a classicismus volt az uralkodó, ha nem így lett volna, *Bánk bán* nem hangzott volna el hatástalanul. Joggal sorozza Erdélyi századunk három első tizedét a classicismus uralma alá. 1830-ban már a franczia romantika is elhatott hozzánk s ez valóban átalakító hatást gyakorlott irodalmunkra, mely különösen drámaköltészetünkön volt észrevehető. Sem Kisfaludy sem Vörösmarty nem merítettek annyit a romantikus német költőkből, mint eredeti dráma-

íróink és fordítóink a franczia romantikusokból. Az akademiai *Külföldi Játékszín*, czímű vállalata valóságos studiummá teszi a franczia romantikus drámaírókat. Obernyik naplójából kitűnik mily lelkesedéssel olvasta Hugo Viktort, drámaírói működését határozottan a franczia romantikusok hatása alatt kezdi meg, már előbb Garay franczia színműveket fordít, hódolnak ez iránynak Vajda Tóth Lőrincz, Kuthy, Szigligeti, Gaal, a túlzásig viszi Czakó. A romanticismus ott kezdődik, a hol a classicismus már elveszti jelentőségét, a század húszas éveiben pedig még a «rein menschlich» volt a jelszó.

A korrajzi részletekben különben többször nagyobb pontosságot kívánhatnánk meg, így a *Jelenkor*-nak Helmeczy kezére jutásához több érdekes körülmény füződik: Bánóczi ezt felületesen adja elő. Színészetünk rajza a múlt század végén sincs minden árnyalatában híven feltüntetve, az eszme az országgyülésen is szóba került s csak azután keletkezett az első színtársulat. A német színház bérlője gróf Unwerth Manó sem volt tán oly esküdt ellensége a magyar színészetnek, ha barátja sem volt is, de hogy védelmébe vette szükség esetén a magyar színtársulatot, bizonyítja azon erélyes hangú felterjesztése a helytartó tanácshoz, melyben az *Ephemerides Budenses* czímű hirlap szerkesztőjének megbüntetését kérte, az 1791-iki évfolyam 12-ik számában a magyar színészekről megjelent sértő czikk miatt. (Orsz. levéltár, Helyt. tan. 1791. 3043). Az sem szabatos, hogy «a lapok, hogy jobban keljenek, szépirodalmi mellékleteket adtak; így a Hazai Tudósítások a *Hasznos Mulatságokat*, a bécsi Kurir a *Kedveskedőt*, a Tudományos Gyűjtemény a *Szépliteraturai Ajándékot*.» Ez úgy hangzik, mint ha a Hazai Tudósítások mellett jelent volna meg először mellék lap, holott már a XVIII-ik század idegen nyelvű és magyar hirlapjai csaknem valamennyien melléklappal jelentek meg. Az meg éppen nem felel meg a valóságnak hogy a bécsi kormány *teljesen* elzárta hazánkat a külföld elől, midőn «nem hivatalos, sőt irodalmi és tudományos lapoknak is behozatalát... szigorúan eltiltá.» Azon időben (1812—1820), melyre ezt Bánóczi vonatkoztatja, még a szokottnál is több lap járatása volt engedélyezve, a bécsi udvari főposta hivatal által kiadott hirlap jegyzékben az engedélyezett lapok száma 1804-ben 108 volt, 1814-ben 101. 1818-ban 121, 1822-ben 107.

Amily sikerült részleteket találunk a jellemzésekben, példáúl midőn azt fejtegeti, miért nem lett Kisfaludy a drámában romantikus, viszont annyira hibás vagy nem meggyőző magyarázatokra is akadunk. Igy ellenmondásosnak találjuk. midőn Kisfaludy hazafiasságáról azt állítja, hogy ez általános, «de nem uralkodó vonás» benne; «jellemzi költészetét, de nem költészetének jelleme — sokkal általánosabb ő». Hisz a romanticismusnak éppen jellemző sajátsága az egyéni.

kevéssé meggyőző azon részlet, melyben fejtegeti, hogy miért nem rajzolta maga az *Aurora* képmellékleteit. Másutt ismét találóan domborítja ki hőse jellemét, mint midőn a két almanach-szerkesztő, Kisfaludy K. és Igaz S., jellemének különbségét tünteti fel, néha pedig éppen ezen irányban ad fogyatékos rajzot, mint a I. kötet 3-ik fejezetében, midőn egyéni és irói jellemének összefüggéséről szól.

A mi Kisfaludy költői egyéniségének jellemzését illeti, bár a részletekhez nem egyszer szó férne, általánosságban mégis találónak kell mondanunk. Legsikerültebb az I. kötetben a drámaíró méltatása, a II-ikban prózai müveinek jellemzése, de a miben Kisfaludy jelentőségének legnagyobb súlya van, a vígjátékban, nem találjuk megfelelő jellemzését, inkább a keret van megjelölve, mint a belé foglalt kép kiszínezve. Nem akarunk az első kötetről mondottak ismétlésébe bocsátkozni, sem az egész mű részletes elemzését nem tűztük magunk elé, megjegyzéseinkben inkább csak az általánosságokra szorítkoztunk. Egy sajátságát a műnek azonban még fel kell említenünk ; — előadását.

Bánóczinak, mint stylistának sok egyéni sajátsága van. Könyvének minden lapja széles olvasottságról tanúskodik, de izlése egyoldalú, könyvéből sok kifogás alá eső kifejezést jegyeztünk ki. Már fentebb említettük, hogy szereti a párhuzamos és ellentétes előadást tartalom és forma tekintetében egyaránt, ez akárhányszor keresettséget szűl és szertelenségekre csábítja. Máskor ismét a választékosság, vagy szabatosság ellen vét, például midőn ilyent mond : «költői szellemére nyárspolgári és potrohos Döbrentei». Előadásában nincs meg az a könnyed, kerekded elbeszélői modor, mely könyvét vonzó olvasmánynyá tenné, akárhányszor darabossá és szaggatottá lesz, sőt itt-ott a megértést is megnehezíti a forma keresettsége. Styljára az a jellemzés illik, a mit az æsthetika *manier*nak nevez.

Az egész mű általános becséről ismételhetjük az első kötetről mondott véleményt: hasznos munka s mindenesetre bő adathalmaz a XIX. ik század egyik legjelentősebb költői alakjának jellemzéséhez, de nagy mulasztást követett el Bánóczi, midőn elfeledte feljegyezni, hogy adatainak jó részét Toldy Ferencz gyüjtötte össze, ki tudvalevőleg foglalkozott Kisfaludy Károly életrajza megirásának tervével s ez ügyben levelezett a költő ismerőseivel, jegyezgetett, gyüjtött, de az anyag feldolgozatlanúl került kézirataival az akadémia kézirattárába. E körülmény más világításban tünteti fel Bánóczi adatainak bőségét.

1884. január. FERENCZY JÓZSEF

Katholikus vallásos költészetünk a jelen században. Irta Babik József (kiadta a budapesti növendékpapság egyházirodalmi iskolája). Budapest, 1883. 253. lap.

A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája ez évben egy becses, de figyelemre alig méltatott művet nyújtott irodalmunknak. Munkálatai negyvenhatodik évfolyamából jelent meg egy irodalomtörténeti monographia, melyben vallásos költészetünknek jelenszázadbeli termékeinek méltatását találjuk. Irta Babik József.

Ismervén e monographia tárgyának gazdagságát, óvatos félelemmel mélyedtem tanúlmányozásába, attól tartván, hogy e szertelen nagy tárgy felett a fiatal író aligha leend képes uralkodni. Maga azonban a bevezető fejezet képes volt effelől megnyugtatni, ott feltárúlt előttem a monographus itéletének önállósága, helyessége és tanulmányainak gazdag volta. Elismerem, miként ez alapvető munka, az úttörés érdemét sem tekintve, benső becsénél fogva méltó ily nemű hasznosabb műveink közé soroztatni.

Méltán dicséretet érdemel a tapintat, melylyel megválasztá tárgyát a szerző. Valóban untalan érezheté az irodalomtörténész egy ily tanúlmány hianyát, melyben vallásos költészetünk fejlődésének mozzanatait szakértő elme kimerítő tanúlmányok alapján feltüntesse. Ezek után Babiktól első sorban a katholikus vallásos költészet magyar termékeinek, másodsorban a magyar költészet összes vallásos termékeinek tanúlmányozását várhatjuk. Ily munkához bír ő kétségkívül erőt, s bír a lélekműveltség ama ritka vonásával, hogy igaz mértékkel méltatja más vallásfelekezetek költészetét is, habár csak néhány vonással is.

Babik ügyesen csoportosítja amaz áramlatokat, melyeknek hatása alatt állott vallásos költészetünk e század elejétől maig. Gondosan gyűjté egybe azon egyházi költők fáradozásainak emlékezetét, kik elvonúlva a világ zajától, a költészet hatásai közt kerestek lelki vigaszt s költeményeikből sugárzó érzettel népszerűsíték s edzék kortársaikban a honszerelmet. Tolla nyomán szemléltető képben tűnik fel a társadalmi erők hullámzása; különösen szerencsésen tudja a múlt viszonyait egy-egy vonással mentegetni, védeni, magyarázni, avagy leplezett hiányokat, kendőzött gyengeségeket megitélni.

Ereje és alkotási ügyessége életrajzok keretébe csoportosított költői irányok és divatok szemlélhető rajzában tűnik ki főleg. Színezéséből szinte visszaéledni látjuk az elmúlt időket, melyekben egyes műfajok elhanyagolása vagy túltengése ellen, esetleg a költők iránytalanságával küzd egyes mélyebben gondolkozó. Itélete higgadt megfontolás eredménye, mérlege általában részrehajlatlan. Munkája érdeme azonban kiválólag azon fáradságban határozódik, melylyel több száz oly magyar írónak emlékét

újítja meg, kikről a mai nemzedék már épen nem bír tudomással. Pedig nem csekély százalékáról, Babik ismertetése után méltán elmondhatjuk, hogy többre voltak azok érdemesek.

Nem kisebbítheti e mű értékét néhány oly észrevétel sem, melynek meghallgatása újabb kiadása alkalmával előnyére szolgálhat. Először én nem tartom szerencsés gondolatnak, a magyar költészet vallásos termékei közűl a 19. században kiszakítani a katholikus költészetet. És ha még ezt lehetne elnézéssel mentegetni, épen nem tárgyalható a katholikus költészet bármely kora sem úgy a világi, mint a más egyházak költői vallásos termékeinek egybevetése nélkül. Ily összehasonlításnak Babik művében semmi nyoma. Elfogúltságot keveset találunk e műben, de mégis van. Íme! 250 lapon tárgyalja a szerző az egyházi rendhez tartozó költők műveit és életrajzát, míg a vallásos költeményeket író világi költőket egyetemben életük történetét és működésük érdemét összesen csak két oldalra érdemesíti. Holott közöttük Ney Ferencz, Horvát Kálmán, Korbuly Imre, Tomor Ferencz, Várady Antal, Kisfaludy Benő stbek költeményei közűl igen sok követelhet helyet a kath. vallásos költészet jelesebb termékei között. Mellőzni ajánlom e század szűk termését ketté szakasztó felosztást is. A Babik által választott önkényes felosztás 1800-tól 1850-ig és 1850-től 1884-ig tartó fejlődésnek, épen nem tartható fenn. 1800-tól 1850-ig vallásos költészetünknek önálló haladását monographiában feldolgozni lehetséges, de ott befejezést erőltetni csak azért, hogy kortársainknak hizelegve egy új fejlődési színezetet tüntethessünk fel — lehetetlen. Ha már akart válaszfalat emelni, úgy inkább kinálkozik válaszfalúl a múlt évtized eleje, mióta a vallásos költészet teréről elmaradt a honfiérzet, mióta nemzeti költészetünk a vallásos költészet elhanyagolásában — egyik nemes forrását veszti, mióta sülyedünk az anyagiasság posványába.

Egyetlen, de sokszor ismétlődő kifakadását e műnek kell még megemlítnem. Idősebb papjaink körében hagyományos kíméletlenséggel szokás az apostatákról és az apostataságról nyilatkozni. És e rossz modor átszármazik a fiatalabb nemzedékre mint az eredendő bűn. Terjed, terjed és sem társadalmi sem más úton e káros áramlatnak nem vet útjába akadályt senki. Sajnálatos, hogy ettől nem ment Babik sem, ki különben a hassonnemű gyengeségektől szabadon áll. Távol esvén soraimtól az apostaták védelme vagy kárhoztatása, ezúttal csak annyit kivánok megjegyezni e divatos modortalanságra, hogy nem a véletlen játéka az, hogy a katholikus egyház kebeléből egyedűl csak a tehetségesebb írók lépnek ki. Ezekre ha fiatal ember dob követ, utánozva az idősebbek rosz példáját, fájdalmasan esik látnunk a világi életben érdemesen fáradozót, midőn ráhull napról-napra megújúlva a szemrehányás.

És ez nemcsak eredménytelen, de ellentétes a katholikus vallás

alapeszméjével. Csiky, Hiador stbekben — kik saját lelki életük nyugalma végett léptek ki a lelkészi kar osztályából, bátran mondhatjuk, — hogy ha elegületlenűl az egyházi rend kebelében maradnak, az egyház nem nyert volna annyit, mint ezek nyertek mint emberek azzal, hogy kiléptek.

Dr. Váli Béla.

Dávid király zsoltárkönyve. Az őseredeti szöveg alapján a legjelesebb értelmezők és fordítások, főleg a Vulgata egybevetésével magyarban versekre írta *Kálmán Károly*. Bpest. Franklin-társulat 1883.

Néhány rövid év alatt fél életre szóló feladatot megoldani vakmerő vállalkozás, melyhez még kitartó szorgalom és kiváló tehetség is ritkán fűzhet teljes sikert.

Kálmán Károlyt ifjúi hév és vallásos lelkesedés ily merész vállalatra hajtották, midőn a zsoltárkönyv lefordításához fogott s azt rövid idős egészében átültette magyarra.

Valóban csodálnunk is kell a munka végrehajtásában az erős kitartást, a könnyed gyorsaságot és a fordítói készséget. — De a feladat nehézségei alatt meg-megroskadoznak a fiatal vállak, annyival inkább, mivel hév nem pótolja a tanúlmányt, kivált az izlést, s a lelkesedés sohasem ér föl a tehetséggel.

Általában alig akadhat fordító, a ki a zsoltárok mindenikét egyenlő sikerrel tudná költeménnyé alakítani. A költészetnek ezen — talán — legrégibb gyűjteményében, bár mind a százötven darabja a lyrából telt ki, a gondolatoknak, érzésnek és hangulatnak oly nagy változatossága uralkodik, a mennyi ugyanazon erővel egy költőnek hurjain ritkán szokott megpendülni. Buzgó könyörgés, szelid hála, áradozó magasztalás, kifakadó panasz hangzik ki a zsoltárkönyvből, majd a dal, óda és elegia tiszta formájában, majd e háromból támadt vegyes műfajban.

Könnyen érthető, hogy egy-egy költő nem mindenik érzés kifejezésében és nem mindenik műfajban próbálkozhatik meg hasonló szerencsével; innen van, hogy a reformáczió híres fordítói, Luther, Béza, Marot, nem adják az egész pszaltériumot, hanem kiki csak a természetének és tehetségének megfelelő zsoltárok átköltésére szenteli erejét.

De ha a költő meg is van áldva azzal a képességgel, hogy lantján számos érzést számos formában bír megszólaltatni, e tehetségét egyszerre nem igen érvényesítheti, és bizonyára csak hosszabb idő alatt megy át lelke annyi külömböző hangulaton, a mennyi a zsoltárokban kifejezésre jut. Ezért látjuk, hogy az említett zsoltárköltők évek hosszú során készülnek fordításukkal és távolról sem törekednek a szent énekeket sorrendben ültetni át nyelvökre, hanem válogatva, a mint egyik-másik költemény lelkök állapotával éppen egybetalálkozik.

A fordításnak ily nehézségei mellett jó eleve is elgondolhatjuk,

hogy Kálmán Károly munkája sem lesz fogyatkozás nélkül. Számos fogyatkozást azomban gyöngeséggé, sőt hibává fokoz a sok helytt hiányos készültség, mellyel a szerző művéhez látott, a gyorsaság, mellyel bevégezte, s kivált az, hogy gyakran szem elől téveszti czélját, melyet nagyon is magasra tűzött.

«Jelen fordítás czélja — úgymond előszavában a szerző — a zsoltárok eredeti forrását, nem mellőzve abból egy hervadó nefelejtset, egy pár elejtett könyszemet, gerlebúgást kelet anachoretáinak sóhajával, az örök béke hajnalát egy ott felejtett sugarával, szóval: ha mi szép, *jó és igaz a századok folyamán érte azt és én tanúlmányaim közt feltalálhaték, költészetünk színvonalára vezetni, hogy mint a nyelvbúvár és Istenhivő, élvezhesse azt a költészet barátja is.*»

E kissé homályos szavakból kettős czél tűnik elő: egyrészt a vallásos áhítatnak szolgálni, másrészt a csupán gyönyörködni óhajtó közönséget a költői szépnek e dús forrásához vezetni. Vajon meg bírta-e oldani feladatát, melynek két ága gyakran messze hajlik egymástól, de ezúttal békén összefér? A magas kitüntetéssel szemben, mellyel Kálmán hite szerint, művét «*a szép-litteratura, szakavatottak, egyesek és társulatok, élükön maga a magy. tud. Akadémia, részesíték,*» bátorkodom kijelenteni, hogy általában véve magas czéljától messze maradt a siker, s hogy az elismerés, a dicséret csak részben illeti meg a zsoltárok ez új fordítását.

De vajon fordítással van-e dolgunk? Czíme midőn *őshéber eredeti szöveget* említ, annak hirdeti, szerzője midőn az előszóban hűségére hivatkozik, annak hiszi, végül egy birálója is annak itéli, midőn úgy szól, hogy «*e fordítás két tekintetben előnyösen külömbözik az eddigi magyar zsoltárfordításoktól; először az által, hogy a héber eredetiből történvén, hűség tekintetében az eddig legjobb magyar fordítást, a Sz. Molnár Albertét is felülmúlja*» (a másik «előnyös külömbségről» majd később emlékezem meg).

Czímnek, szerzőnek, birálónak egyaránt kénytelen vagyok ellentmondani, mert Kálmán Károly műve hűségre távolról sem vetekedhetik Sz. Molnár Albertével, sőt fordításnak nem is mondható.

Eszembe sem ötlik a zsoltárok verses átültetőjétől műfordítást kivánni; maga a kötött alak is ellentmond e követelésnek; sőt a fordító költői szempontból több homályos szót és mondatot elhagyhat, számos a lyrát zavaró és csak az egykorú zsidó-népet érdeklő történeti vonatkozást mellőzhet, a versek rendjén változtathat, költői egység kedveért egyes zsoltárokat nagyobb mértékben is megrövidíthet, avagy ketté is szakíthat, mert a felséges énekgyűjteménybe évezredes viszontagságai folyamán sok homály, hiba, zavar, a költőiséget sértő csonkítás és forradás

[1]) Vasárnapi Ujság 1884. évf. 2. sz.

vette be magát. — De a fordítás nevét meg kell tagadnunk az olyan munkától, a mely az eredetinek gondolataira se figyel, belső formáját elhanyagolja, sőt szellemét sem lehelli vissza. — Kálmán Károly pedig általánosságban e vádakat nem háríthatja el magáról, mert alig van zsoltárja, melyből az eredetinek egy-egy fontos eszméje ne hiányoznék, melybe a szerző valamely új gondolatot, néha egészen haszontalanúl, de legtöbbször rím, verssor vagy versszak kedveért, bele ne csúsztatna, s melyben legkivált számos henyeszó ne találkoznék.

Bizonyítékokat e súlyos vádakra!

Lássunk egy-egy szebb s híresebb zsoltárt a könyv elejéről, közepéről, végéről; vessük egybe az eredeti szöveggel, de Sz. Molnár Alberttel is, mert ez igazságot kér hűsége ügyében.

Íme itt van mindjárt a második, a héberben 12 hosszú verssel (a Vulgatában 13-mal), melyet Kálmán nyolcz rövid strófára von össze, míg Szenci a versek eredeti száma mellett marad.

A hűség mellett azonban legjobb tanú lesz az első versek összehasonlítása.

1. Miért dühöngenek a pogányok és miért gondolnak a népek hiábavalót?

2. Föltámadnak a föld királyai és a fejedelmek tanácsot tartanak az isten és az ő messiása ellen.

3. Szaggassuk el kötelékeiket s rázzuk le magunkról bilincseike t

4. A ki az egekben lakozik, neveti, az úr megcsúfolja őket. [1])

Kálmánnál e négy vers így hangzik:

«Mért agyarg e kába ellen S mint merik királyai,
Isten ellen, Krisztus ellen Pártosan kiáltani.»
— Ezt a jármot im levetjük Tűrni senki sem bolond!
Most mosolyog az Ur felettük Majd haragra kelve mond.

Hol van az eredetinek naivsága, teljessége, gyönyörű parallelismusa? Elvész a czifra nyelvben, keresett rímben. Mivé vált a lázadó nép és király erős pathosza? Szónoki hetykeséggé fajúlt. Hiszen e kirívó profán sor után: «Tűrni senki sem bolond» (melyet az eredetiben hiába keresünk), szinte kedvünk támad szavalva pattogtatni *Az ősz bajnok* trokheus sorait:

— Kérkedők ti czímertekkel, Könnyű győzödelmitekkel
Büszke magyarok,
Sok nemzettel föltevétek Most olaszszal víjatok meg
Én olasz vagyok! —

---

[1]) A prózai fordítás szószerint adja az eredetit; a mennyire lehet ragaszkodtam Károli Gáspárhoz.

Mennyivel hívebb, áhitatgerjesztőbb Sz. Molnár Albert a maga egyszerű, bár bőbeszédű nyelvével, komoly, bár kissé nyujtott verseivel.

> ‚Miért zugolódnak a pogányok?
> Mit forgatnak ő bolond elméjekben?
> A földi népeknek mi szándékjok?
> Csak hijába-valót üznek szivekben.
> E világi királyok egybe-gyűlnek,
> A fejedelmek tanácsot tartnak,
> Az isten ellen erős kötést tesznek,
> És az ő Krisztusára támadnak‘ stb.

Nem állhatjuk meg, hogy egy német fordítást[1]) is ide ne iktassunk, mely a hűség és költőiség mintájáúl szolgálhat.

> «Was toben die Heiden und sinnen
> Die Völker so bethört?
> Es haben zu argem Beginnen
> Die Könige sich empört;
> Die Herrscher der Länder nah' und fern
> Rathschlagen zusammen wider den Herrn
> Und wider seinen Gesalbten.
>
> Sie sprechen: «Ihre Bande
> Lasst uns zerreissen nun;
> Die Fesseln, unsre Schande
> Lasset sie von uns thun!»

Nem akarok azzal a mondással élni: Ex hoc uno disce omnes; forduljunk a zsoltárkönyv más részéhez.

A 90-ik (Vulgata szerint 89-ik) zsoltárban a hagyomány szerint Mózes, az isten embere így kezdi elmélkedését az élet mulandóságáról:

1. Uram, te menedékünk voltál emberöltőktől fogva emberöltőkön át.

2. Mielőtt megszülettek a hegyek és megalkottatott a föld s a világ, öröktől-örökkén te vagy a mindenható.

Kálmán az első vers képes időhatározóját (בדר ודר, Vulgata szerint: a generatione in generationem) kissé félreértve, így fordít:

> Uram, oh fiúról fiúra Hiveid kegyes égi Ura!
> Mielőtt e világ, eme föld s hegyek itten,
> Te öröktül örökre vagy oh Uram, Isten!

---

[1]) Die Psalmen der heiligen Schrift. In Dichtungen von Julius Hammer. Leipzig. F. A. Brockhaus. 1861.

A félreértést, a henye második sort mind megbocsátanók, csak az első verspár rímjátéka és az a szökdécselő anapesztus el ne ölné az eredetinek legfőbb eszméjét, azt a komoly érzést, a zsoltárban annyiszor hangoztatott, istenhez való erős bizodalmat, melyet Molnár hasonló erővel tud kifejezni.

,Te benned biztunk elejtől fogva
Uram! téged tartottunk hajlékunknak!
Mikor még semmi hegyek nem voltanak;
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva
Te voltál és te vagy erős Isten,
És te megmaradsz minden időben'. —

A németben ez erőhöz szépség is járúl.

— Herr, unser Schutz bist du für alle Zeit!
Eh' du die Berg' ans Licht gestellt,
Und du erzeuget Erd' und Welt,
Bist du gewesen, wer du bist,
Der Herr von Ewigkeit zu Ewigkeit. —

Az olvasó talán untató hosszadalmassággal fog vádolni, de még egy zsoltárt össze kell hasonlítanunk a könyv végéről is.

Oly szép a fogoly zsidók panasza, midőn a 138-ik (Vulgata szerint: 137.) zsoltárban így szólnak:

1. Babilon vizeinél ott ültünk és sirtunk, a hogy Sionra emlékeztünk.

2. Fűzfák közzé függesztjük hegedűnket.

3. Mert a kik bennünket foglyúl vittek, ott *azt kivánják:* mondjunk éneket; s a mi elnyomóink: hogy örvendjünk. «Daloljatok nekünk egy sioni éneket».

E megható csendes bánatot Kálmán ismét elüzi fordításából könnyed, pattogó versmértékével.

«Babilon vize partjainál, szomorú terein
Feküvénk, lenyügözte szivünket a bú meg a kín.
Keserű könyek árjaival zokogánk, siratánk
A hogyan te eszünkbe jövél Sion árva hazánk.

Szomorú-füzek ágairól meredett mireánk,
De leajzva a lant, a mi bájszavú szent cziteránk,
Mivel így fecsegett ki bilincsbe vetett s oda vitt:
Nosza zengjetek éneket itt a Sion dalait. —»

A rím és vers kedveért betolakodó számos szót és kifejezést most se rójjuk meg, csak a hatodik sornak szónoki czifrasága ne ellenkeznék oly annyira az érzés egyszerűségével.

Ezúttal is hívebb tolmácsként tűnik elénk Sz. Molnár kedvelt zsoltárjával:

‚Hogy a Babiloni vizeknél ültünk:
Ott mi nagy siralomban kesergettünk
A' szent Sionról meg-emlékezvén,
Melynél gyönyörüségesb hely nincsen:
A' nagy búnak és bánatnak miatta;
Hegedűnket függesztettük fűzfákra.

A kik minket fogva tartottak, kértek:
Hogy valamit hegedűlnénk nékiek,
És mondanánk Sioni éneket.' —

A német költeményt nem idézem, mert mellette nemcsak a Kálmán, de a Molnár fordításának is fogyatéka fölötte szembetűnnék.

E szemelvények, melyeket majdnem találomra állítottam egybe, azt hiszem, elégséges bizonyítékok előre nyilvánított itéletem mellett, hogy *Kálmán Károly műve hűségre távolról sem vetekedhetik Sz. Molnár Albertével* (más jó tulajdonival talán felülmulhatja), *sőt fordításnak* — bármily tág értelmében veszszük is a szót — *nem is mondható.*

Nem is tartom tehát kötelességemnek az aprólékosságig menő egybevetést, hogy a szerző helyesen fogta-e föl és híven adta-e vissza az eredetinek minden mondatát, kifejezését avagy épen szavát; betűhöz ragaszkodni zsoltárfordításban külömben sem vezet czélra. Kálmán Károly jól értheti az «*őshéber eredeti szöveget*», de kevesebb héber tudomány mellett is több hűségre juthatott volna. A szöveg hibás vagy hibátlan felfogásáról nemcsak azért nem kivánok szólani, mivel ebbeli hiányos ismereteim — bár nem mulasztottam el szakavatottak tanácsával élni — kevés jogot adnak reá, hanem mert a szerző az eredeti hébernél gyakran többre becsüli a Vulgatát, melyet aligha érthet félre, fontos eltérések alkalmával ennek hódol, átveszi belőle a Krisztusra, általában a megváltásra vonatkozó betoldásokat, s nekem bizonynyal eszembe se jut a szerzőt megróvnom azért, hogy mint katholikus lelkész a vallásos meggyőződésének jobban megfelelő szöveget követi.

De ha Kálmán Károly munkája szabad átdolgozásnál egyébnek nem is mondható, az áhitatkeltés és gyönyörködtetés kettős czélját mégis elérheti, ha zsoltárai külömben sikerült költemények. Luther, sok esetben Béza, Marot, nálunk Balassa nagyon is szabad parafrázisokat teremtenek Dávid énekeiből, mégis évszázadokon át szolgáltak és szolgálnak a vallásos hívek buzgóságára és a nagy közönség gyönyörére.

Vajon a szerző méltán jósolhat-e hasonló sikert a maga alkotásainak is? Távolról sem merném állítani.

A költészetnek oly tökéletes termékei, minők a zsoltárok, ritkán

tűrik meg a szabadabb átdolgozást, mert akár megrövidülve, akár megnyúlva, többnyire vesztenek értékükből. — De ha el is szenvedik, hogy egy-egy gondolat kimarad verseikből, vagy egy idegen befurakodik, a nyelvökben, formájukban nyilvánuló érzésnek, hangulatnak, általában szellemnek szigorú megóvását feltétlenűl megkivánják. Kálmán Károly pedig mintegy szándékosan ellene tör a zsoltárok nyelvének, formájának, szellemének; s itt tűnik ki, hogy a szerző készültsége egy irányban, az esztetikai belátás irányában, hiányos volt.

Nem látta be, hogy igaz érzéshez egyszerű szó illik; elfeledte, hogy a harminczas éveknek hol szentimentalis, hol szónoki nyelvével, czifrálkodó kifejezéseivel, pompázó, de magyartalan összetételeivel, dagályos mondataival nem lehet a mai olvasóban, kivált a nagy közönségben gyönyört és áhitatot gerjeszteni.

A czifra szókat akár csak Arany *Poetai receptjéből* szedte volna össze, oly töméntelen hemzseg majdnem mindenik költeményben. *Virány, bánatkönny, kegybalzsam, bűnteher, bűnátok, vas-sorok, hajnalima, bánat-ár, jogar, gondolat-ár, bosszúitélet, dicstér, vérfi, bánathamv, bűn-élv*, ime ilyenek ötlenek minden lapon szemünkbe.

A jelzős kifejezések pompája, a keresettség még bántóbb, ha az eredetinek naiv bájára, egyszerű fenségére gondolunk. Az az egyszerű gondolat, hogy az igaz ember *olyan mint a folyóviz mellé ültetett élőfa, mely idején megtermi gyümölcsét és levele le nem hull, s minden cselekedete sikerűl* (1. zsolt.), szerzőnknél így hangzik:

«Élőfa lészen ő *Virányin* éltető pataknak,
Mindegyre éledő Virága *ép-üdén* fakadnak:
Föl-fölvirult gyümölcsinél Örülve és örökre él». —

Szinte azt hihetnők, hogy Petőfi és Arany a *csinált virágokat* nem metszették ki a magyar költészet kertjéből és nem plántáltak helyökbe igaz magyar rózsákat.

E czifrálkodó, ujságával csillogó nyelv leginkább az ájtatosságot zavarja, mely szereti a régi kifejezéseket, némely hagyományos és népies fordulatot, az ódon színt és ízt.

E végett szerzőnknek a korábbi magyar zsoltárokhoz, kivált a Sz. Molnár-félékhez kellett volna fordúlnia, melyeknek mezőiről sok szép virágot tallózhatott volna össze, s bizonyára nem akadna senki, ki a plagium vádjával illesse, ha még annyi szót, fordulatot avagy éppen verset vesz is bé a maga költeményeibe.

Kálmán a 23. (Vulgatában 22.) zsoltárt sok sikerrel fordítja:

Az Ur az én jó pásztorom, Hiányom így nem is lehet.
Forrásihoz zöld pástokon Vezetget Ő el engemet.

De mennyivel hatásosabb lett volna, ha az első verspárban Sz. Molnárhoz ragaszkodik:

,Az Ur énnekem őriző pásztorom
Azért semmiben meg nem fogyatkozom'

s ha ennek ódonszerű második sorát azon újabb, de színtelen, prózai kifejezéssel nem cseréli föl. — Ez ódon szín annyival kivánatosb, mivel a régi zsoltárokat juttatják eszünkbe, melyeken a gyermek- és ifjúkor tiszta buzgóságával csüggtünk és a melyeknek szavai, gondolatai, érzései örökre bevésődtek emlékünkbe.

Az esztetikai belátás hiánya még sokkal érezhetőbb a versformákban. A szerző mind oly alakot választ, melyek a zsoltárok természetével még kiáltóbb ellentétet alkotnak, mint a pompázó, csillogó új nyelv.

Birálója itt is nagyon kedvez a szerzőnek, midőn munkájában az eddigi fordításoktól azt a második előnyös eltérést veszi észre, «hogy a fordító szabadon választván versformáit és mértékeit (míg ellenben Sz. Molnár a Goudimel-féle franczia dallamokra szabta azokat), nemcsak igen változatos s az egyes zsoltárok tárgyainak és hangulatainak megfelelő formákat és rhythmusokat alkalmazhatott, de többnyire magyar dal-rhythmusokat».

A birálóval nem tudok egyetérteni, véleményének kivált utolsó pontja ellen kell tiltakoznom. Kálmán egész zsoltárkönyvében egyetlen egyszer sem él a magyar nemzeti versidommal, hacsak a trokheus, jambus, anapesztus, daktilus sorokat a magyar ritmusú versek közzé be nem fogadjuk; ennek elismerését pedig az idegen formák leghívebb barátja sem fogja kivánni. — Hogy a fordító az idegen alakot a magyar fölött elsőbbségben részesíté, az két okból is kárhoztatható. — Valamint a nyelv, úgy a vers terén is a purismus híve vagyok; s habár az idegen, kivált nyugati versalakok kipusztítását szintúgy nem kivánom, mint számos átvett, de már meghonosodott szavunk kiirtását, mégis mindig rossz szemmel nézem, ha oly téren szorúl hátra a magyar forma, hol bízvást megállhat, éppen, mint mikor oly fogalom kifejezésére pártoljuk a jövevény szót, melyet honi nyelvkincsünkkel is jelölhetünk.

De a mi fontosabb, az idegen alakok e műnek czélját is hátráltatják. A szerző az egész magyar közönséghez fordúl, hogy ez áhitatot és gyönyört találjon zsoltáraiban; ha óhaja nem teljesűl, tulajdonítsa jó részt annak, hogy a Petőfi és Arany költészetén növekedett nagy közönség sokkal szivesebben hallja a vallásos buzgóság szavát magyar ritmusban, mint külföldi versekben.

Kálmán Károly tehát a külső formában sem áll fölötte Sz. Molnárnak, — a mint azt birálója véli — mert mind a ketten idegen kön-

tösben mutatják be Dávid szent énekeit; sőt a biráló akkor is igazságtalan Sz. Molnár iránt, midőn úgy nyilatkozik, hogy szerzőnk «*az egyes zsoltárok tárgyainak és hangulatainak megfelelőbb formákat és rhythmusokat alkalmazott*», mint a protestáns zsoltárok nagy mestere.

Valóban az új zsoltárkönyvnek éppen az a megölő betűje, hogy a fordító a legtöbb zsoltár tartalmához nem talált hozzáillő külalakot. A hol mély érzés szól hozzánk, ott a fordító könnyed jambusban szökell; a hol bennünket erős indulat rázkódtat meg, ott hősi hekszameterben szónokol; az őszinte bűnbánat érzelgő trokheusban hangzik fülünkbe; a kifakadó panasz pattogó daktilusban tör elő és az istenbe vetett erős bizodalom játszi anapesztusban szólal meg.

Ha a fentebbi idézetek nem szolgálnának meggyőző bizonyítékokúl, utalom az olvasót a XVII, XLV, LIII, LX, XCV, CXXVIII-ik zsoltárokra (a Vulg. számozását követem).

Ez a külső, mely nyelvben és versformában egyaránt oly annyira ellenkezik a belsővel, bizonyára már magában is elégséges az eredetit kivetkőztetni természetéből, de a szerző még jobban megrontja a zsoltárok szellemét, melyhez erős hűséget fogadott, midőn e költemények sajátos szerkezetét, vonzó szépségét, az oly hiressé vált gondolati ritmust rendszerint elhanyagolja. — Erre leginkább a választott különös, gyakran szerfölött nehéz versalakok kényszeríthették; de akármi is sodorta e hibába, zsoltárainak ezt a hiányát legjobban érezzük és soha meg nem bocsátjuk. — E tekintetben nem lehet élesebb ellentét, mint a magyar fordító és a már többször említett német költő, Hammer között.

Halljuk a 42-ik (Vulg. 41.) zsoltárt.

— Gleich wie der Hirsch nach Wasserquellen ächzt,
So ächzet meine Seele, Gott zu dir!
Nach Gott, in heissem Durst verschmachtend, lechzt,
Nach dem lebendigen Gott, die Seel' in mir!
Wann endlich werd' ich kommen vor dein Licht,
Wann endlich schauen Gottes Angesicht? —

Magyarban ez mivé törpűl?

«Mint szarvas az ér vizéhez Lelkem Hozzád égi Lény,
Ugy sohajt, ugy szomjaz-éhez Vajh elérlek egykor én?!»

Nézzünk más példát:

— Circumdederunt me dolores mortis:
Et torrentes iniquitatis conturbaverunt me.
Dolores inferni circumdederunt me:
Praeoccupaverunt me laquei mortis. — (Vulg. 17. zsolt.)

Kálmán soraiban nyomát se találjuk e szépségnek.

«Nem rég a halál s a pokol s a gonoszság
E létet a vészek ölébe sodorták.» —

Nem szaporítom az idézeteket; megjegyzéseimet is félbeszakítom, s végűl csak összegezem az itéletet.

Kálmán Károly munkája fordítás nevével nem illethető, mert a bármily értelemben vett hűségtől is messze maradt. Zsoltárait mint szabad átdolgozásokat sem mondhatom sikerült költeményeknek; a szerző nem tudja utólérni az eredetinek természetességét és nem birja kibékíteni a tartalmat az alakkal. Az egyszerű érzést a nyelv pompája fojtja el, az erős indulat dagályba vész, a fájdalmat a sok szentimentalis ah- és oh majdnem nevetségre fordítja, a komolyságot a szökdécselő mérték öli meg. A bonyolúlt versformák megrontják a zsoltárok belső szerkezetét, letörlik róluk a gondolatok párhuzamának és ellentétének örök báját; szóval az átdolgozás az eredetinek szellemét nem lehelli vissza.

De mind e megrovás csak általánosságban illeti a szerzőt és nem azt jelenti, hogy tisztán értéktelen munkát végzett. Nem egy zsoltárnak adta hű mását, és még többől alkotott ha nem is hű, de szép költeményt. Különösen a hálaadó énekek sikerűlnek neki és a némileg oktató zsoltárokhoz találja meg a nyelvnek és alaknak odailló kulcsát, egy-két költői strófa pedig majd mindenik darabban előfordúl. A Budapesti Szemlében közölt háromhoz (22, 101, 138 a Vulgata számlálása szerint) még vagy tizenötöt-huszat sorozhatnánk hozzá; [(3, 18, 21, 38, 46, 102, 106, 119, 134, 135, 142, 148, 150 stb. Vulg. sz.). Ezek nagyobbrészt egyszerűbb, s a magyar ritmushoz közeledő trokheus mértékben irvák.]

Kálmán Károlynak ennyi sikerért is, mintegy húsz hű és költői zsoltárnak érdemeért méltó elismeréssel adózunk; fordítói, általában költői tehetségét méltányoljuk, a hév kitartásért s lelkesedésért dicsérjük. E kettő — óhajtjuk — soha se csökkenjen meg a szerzőben, hanem a hiányok s tévedések belátásával párosúlva, vezérelje őt továbbra is fordítói útján, hogy a sikerült zsoltárok száma rövid időn két-három akkora legyen s hogy végűl nehány év mulva a szent énekgyűjteménynek teljes könyve gerjesszen áhítatot és gyönyörködést a magyar közönség szívében.

Budapesten, 1884 január 25. KARDOS ALBERT.

Finn-magyar szótár. Irta *Dr. Szinnyei József* egyetemi m. tanár. A magyar tudományos akadémia kiadása. Budapest, 1884. Nagy 8-rét, XX. és 528 lap; ára 3 frt.

«Régóta érzik már azok, a kik nálunk a finn nyelvvel foglalkoznak, egy finn-magyar szótárnak szükségét;» — így kezdi előszavát a

szerző. «Tanulmányaikban ugyanis nem csekély akadályukra volt eddigelé az a körülmény, hogy a nyelvszövegeknek megértéséhez csak kerülő utakon, vagyis idegen nyelvek közvetítésével juthattak.» Eddigelé t. i. nem állt rendelkezésünkre egyéb, mint 1. Renvall *finn-latin-német szótára* (1826.), 2. néhány *finn-svéd szótár*, melyek azonban épenséggel nem feleltek meg a magyar nyelvész-közönség igényeinek, egyrészt azért, mert vajmi nehezen férhettünk hozzájuk, de másrészt meg nem is a mi szükségleteinkhez voltak mérve. Ezeken a bajokon igyekezett Dr. Szinnyei *finn-magyar szótárával* segíteni.

E könyvben, mely három évi szakadatlan munkásság eredménye, a szerző czélja volt: oly szótárt adni a magyar finnisták kezébe, melynek segítségével olvashatják a finn népköltészet összes termékeit, továbbá az újabbkori szépirodalom, történelmi és nyelvtudományi irodalom körébe tartozó műveket, valamint a hírlapokat.

A mű megirásánál forrásokúl szolgáltak: 1. E. Lönnrot *Finskt-Svenskt Lexicon* (finn-svéd szótár); 2. G. Renvall *Lexicon Linguae Finnicae;* 3. F. Ahlman *Ruotsalais-Suomalainen ja Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (svéd finn és finn-svéd szótár); 4. Dr. J. G. Geitlin *Lexicon Fennico-Latinum;* 5. Lönnrot szójegyzékei a *Kanteletar-* és *Loitsorunoja*-hoz; 6. F. W. Rothsten szójegyzékei a *Kalevalá*-hoz; 7. Budenz J. szótára a *finn nyelvtan* olvasmányaihoz; 8. Budenz J. kiadatlan *finn-magyar-német szótárának* töredéke (A, E, H betűk); 9. a népköltészet és az újabb irodalom termékei, köztük első sorban a *Kalevala*, *Kanteletar*, *Loitsorunoja* stb.; — végűl 10. a szerzőnek saját tapasztalása egy évi finnországi tartózkodása alatt.

Az egész szótár három részből áll, ú. m. *a)* maga a törzs-szótár; *b)* a keresztnevek, és *c)* a földrajzi nevek lajstroma. Nagyban emeli a szótár becsét azon körülmény, hogy az idegen szavak meg vannak benne jelölve, úgy hogy az ember világosan láthatja, mely nyelvtől, illetőleg nyelvcsaládtól vette kölcsön a finn nyelv az illető idegen szókat. A kölcsönvételek megállapításánál használt két jeles munka: A. Ahlquist *Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen* és W. Thomsen *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen.*

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szótárba egy bizonyos quantum szó nincsen fölvéve; nevezetesen a törzs-szótárból kiestek oly tudományos műszavak, melyeknek sajátlagos finn alakjuk nincs, hanem csak az általánosan elterjedt (jobbára latin) műszavaknak puszta hasonmásai; ilyenek pl. *historia*, *akatemia*, *senaatti* stb. Ezeknek a megértéséhez természetesen nem szükséges külön finn commentator. A hol az idegen műszó mellett eredeti finn alak találkozik, ez utóbbi megvan a szótárban is, pl. *nomini:* f. *nimikkö; verbi:* f. *tehdikkö* stb. A keresztnevek közűl csupán a legsajátosabbak, úgyszintén a földrajzi nevek jegyzéké-

ben is csak a legfontosabb helynevek vannak fölhozva; tehát ilyeneket mint: *Julius*, *Amerika* stb., melyek alig vagy épen nem térnek el az internationalis közhasználattól, hasztalanúl keresnénk a szótárban. Végre a szerző maga is megemlíti az előszóban, hogy valamely szónak két alakja közűl mindig csak az irodalmi nyelvben általánosabb használatú alakot vette föl. Ha a szótár finnek számára volna írva, effélék nem hiányozhatnának ugyan belőle, de mert épen a mi számunkra készült, ezek az egyszerűsbítések mit sem vonnak le a szótár tökéletességéből, [1]) sőt emelik értékét, ha tekintetbe veszszük azt a körülményt, hogy — már a dolog természeténél fogva — tulajdonképen a nyelvész-közönség igényeinek akar megfelelni. A magyar nyelvésznek egyébre aligha lesz szüksége, mint a mit e szótárban rendszeresen összegyűjtve talál; azt pedig senki sem fogja tagadhatni, hogy e munkának minden során meglátszik a nyelvész keze.

Ennyit a szótár tartalmáról. Hogy azonban a t. olvasó némi fogalmat alkothasson magának a könyv berendezéséről is, azt hiszszük, legjobb lesz, ha két jellemző czikkét e helyütt bemutatjuk; t. i. egy igeszót és egy névszót:

Ui-, if. **uida** úszni; fürdeni || *Uiskele-*, if. *-lla* v. *uiskentele-*, *uiksentele-*, if. *-nella* úszkálni | *uittacaus*. stb.

Varkaa, -ras [g.] tolvaj: *varkain* v. *varkahin* lopva, loppal, titkon; *käydä varkaissa* lopni járni; *mennä varkaisin* lopni menni, stb.

Mielőtt ismertetésünket befejeznők, szükségesnek látjuk mintegy a *finn-magyar szótár* kiegészítéséül a legközönségesebb finn rövidítéseket fölsorolni. A t. olvasó, a ki netalán finn nyelven írt könyveket lapozgat, jó hasznukat veheti, mert e rövidítések, főleg finn nyelvészeti művekben, igen gyakoriak.

Szokásos rövidítések (tavallisia lyhennyksiä): *n. s.* = niin sanottu (úgy nevezett); *n. k.* = niin kutsuttu (dtto.); *esim.* = esimerkiksi (például, példának okáért); *s. o.* = se on (azaz, tudni illik); *nim.* = nimittäin (nevezetesen, úgy mint); *y. m.* = ynnä muut (és mások); *j. n. e.* = ja niin edespäin (és így tovább, s a többi); *k.*, *ks.* = katso (lásd); *l.* = eli (vagy); *t.* = tahi, tai (vagy, vagy pedig); *s.*, *sr.* = seuraava (következő); *vrt.* = vertaa (vesd össze); *oik.* = oikeastaan (tulajdonképen); *ylim.* = ylimalkain (általában); *er.*, *ert.* = erittäin (különösen); *t. s.* = tämän sijasta (e helyett); — *hra* = herra (úr); *toht.* = tohtori (doktor, Dr.); — *suom.* = suomalainen (finn) stb. [2])

---

[1]) Sokan nem akarják megérteni, hogy egy szótár teljessége mindig relativ fogalom, s csupán a czélszerű berendezés teheti tökéletessé.

[2]) Ide iktatok egyúttal néhány pótlást és sajtóhibát, melyeket a finn szótárban hamarjában észrevettem:

Végűl el nem mulaszthatjuk Dr. Szinnyei *finn-magyar szótárát* a magyar nyelvész-közönségnek melegen ajánlani. A tudományos rendszer, a feltétlen megbízhatóság és hűség, a szabatos, tárgyilagos és szakavatott előadás valamennyi finn szótár fölé emeli e művet; s nekünk szilárd meggyőződésünk, hogy e könyv, mely különben is hiányt pótol magyar nyelvészeti irodalmunk terén, finnistáinknál szíves fogadtatásban fog részesülni.

STEUER JÁNOS.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Gregorovius, Ferd., Der Kaiser Hadrian. Gemälde der römisch-hellenischen Welt zu seiner Zeit. Zweite neugeschriebene Auflage. Stuttgart 1884. X. és 505 l., 10. márka.

A hírneves szerző ezen műve nem második kiadása a régebben, 1851-ben megjelent első történeti művének, hanem egy alapjában és feldolgozásban egészen új munka, mely annál nagyobb értékkel bír, minél kevesebb azon történészek száma, kik a római császárság történetét egészben vagy csak részben is önálló kutatás alapján írják meg. Gregorovius különben ha a régi történet ezen fontos alakját és a kort, melyre az oly kiváló hatással volt, történeti hűséggel és lelkiismeretességgel akarta ecsetelni, máskép nem is járhatott el, mint hogy egészen új művet alkotott, mely az első kiadással csakis a czímben egyez. Mindenek előtt azon roppant anyagot kellett felhasználni és feldolgozni, mely a Corpus Inscriptionum Latinarum-ban van fölhalmozva és melynek csak ismeretéhez nagy és kitartó munka szükséges, nem csupán azért, mert a római epigraphicával, mint történész csak mellesleg foglalkozhatik, hanem azért is, mert a Corpus egyes köteteihez csatolt *indexek* a feliratok idejére nem szolgálnak felvilágosítással és ennélfogva az, a ki p. o. a Hadrian idejéből származó vagy ezen korra vonatkozó feliratokat

---

I.	lap	3.	sor	alulról	olvasd:	Budapest'issä;
XVII.	»	1.	»	felül	»	sana;
16.	»	4.	»	» (jobbra)	után elmaradt:	**Ansio** érdem:
38.	»	1.	»	alul	» » »	3) átvitt értelemben: sejtelem;
40.	»	12.	»	» (bal)	» »	**Hakana** zuzmó;
41.	»	8.	»	» »	olvasd:	**Halkiele-**;
53.	»	7.	»	» (jobb)	»	**Hepo** [g.];
61.	»	18.	»	fölül (bal)	elmaradt:	**Historia** történelem;
140.	»	17.	»	» (jobb)	olvasd:	**Kerkeä-**;
375.	»	16.	»	alul (bal)	elmaradt:	**Sanajalka** páfrány;
488.	»	14.	»	fölül (jobb)	olvasd:	**Vere, -ri** vér.

fel akarja használni, kénytelen azokat saját munkája által összegyűjteni és egybehasonlítani.

Gregorovius két részre osztja új művét; az első könyvben, mely 25 fejezetet foglal magában, a politikai történettel foglalkozik, a második könyv, ugyanannyi fejezetben, az állami és szellemi életről szól.

Az első részben szerző akként jár el, hogy bevezetésül Hadriannak azon jellemzését közli, melyet Aurelius Victor epitoméjában olvashatunk és a mely valószínűleg egy újabbi írónak, Marius Maximusnak, művéből van merítve. Előadása fonalán ezenkívül sokszor van alkalma a régi írók, különösen Cassius Dio és Spartiacus azon nyilatkozatait idézni, melyek Hadrian jellemzésére szolgálnak. Ezekkel szemben szerzőnek már elejétől fogva határozott állást kellett foglalni, valjon egyszerűen csatlakozik-e a nevezett írók felfogásához és olyannak akarja-e Hadrianust feltüntetni, mint a hogy ő ezen írók nyomán ecsetelhető, vagy más felfogást szándékozik követni, melyet csak a történeti kritika alapján juttat érvényre. Gregoroviusnak annál inkább kellett előre nyilatkoznia, mivel újabban két ellentétes nézet áll egymással szemben. Egyik, mely a császári kor örténetíróinak minden ítéletét, és a császári udvarok «histoire scandaleuse»-ét mindenestől érvényesnek és hitelesnek hirdeti (csak Beulét kell említenem); másik nézet az, hogy a történetírásnak ezen fattyúhajtásait csak az akkori történetírás jellemzésére lehet és szabad felhasználni, de nem a személyek és viszonyok leírására. Szerző ez utóbbi szempontból itéli meg mindazon adatokat, melyek az irigységben látják a császár első tetteinek okát, hogy Trajan terveit abban hagyja, a háborút a parthusokkal nem folytatja és a dunai hidat, melyet Apollodorus épített, lebontatja. Szerző azon gyalázatos vádat is visszautasítja, hogy Hadrian szerencséjét a császárné, Plotina, szerelmének köszönheti, kétségbe vonja azon mende-mondát, mely szerint Trajanus Hadriant nem is adoptálta, hanem Plotina és Attianus csalárdul hitették el a világgal, hogy a haldokló fejedelem Selimesben fiává és utódjává fogadta Hadriant. «Es ist fraglich, úgymond (20. l.), ob die Lorberen des Eroberers jemals die Seele Hadrians mit Eifersucht erfüllt haben. Er hatte andere Ideale. Wenn er zwischen dem Ruhme Homers und Achilles hätte wählen können, so würde er den des ersten vorgezogen haben.»

Mindazonáltal Gregorovius nem titkolja vagy simítja el Hadrian jellemének azon vonásait sem, melyek emberi gyöngéiről tanúskodnak. Elmondja, hogy nejével, Sabinával, minden külső szinlelés daczára nem jól élt, hogy különösen az Antinoushoz való botrányos viszonya mélyen bánthatta Sabinát; a fejedelem határtalan hiusága és túlságos önérzete sem kerüli el a szerző megrovását, valamint állhatatlansága sem, melyet már az ókori írók is említenek. Mégis úgy látszik, a szerző kissé túl megy a források által szabott határon, a midőn Hadrianust ismételve

rejtélyes, *rätselhaft*, embernek mondja. Igaz hogy nem egészen értjük e fejedelmet, de nem azért mintha jelleme egyáltalában érthetetlen volna, hanem azért, mert a reá vonatkozó írott források aránylag nagyon hiányosak, a mely hiányosság miatt számos dolgot nem tudunk megmagyarázni. Ezen egy pontot kivéve, tökéletesen egyetértünk Hadriannak azon rövid, de mesteri kézre valló remek jellemzésével, melylyel szerző az első könyvet berekeszti és mely mintegy ellentéte azon jellemzésnek, melyet Gregorovius műve elején a régi írók alapján közöl. Az is mesteri fogás, hogy a szerző egy régi jellemrajzból kiindúlva, nyomról-nyomra haladva, tetteiből tárja föl Hadriannak igaz jellemét és így a régi alaptalan és egyoldalú felfogást helyreigazítva, saját nézete előadásával rekeszti be az első könyvet.

Hadrian korának politikai történetét szerző igen könnyen érthető okoknál fogva chronologiai rendben adja elő és pedig a mennyire lehet, a fejedelem utazásai fonalán, de mivel ezek, még az újabb részletes kutatások alapján sem határozhatók meg teljes pontossággal, Gregorovius csak ezen kutatásokat követve, kiséri el a császárt, hosszasan tartó útjában. Igen czélszerű gondolat volt az egyes provincziák rövid történetét és akkori állapotát épen a császári utazással összefüggésben tárgyalni, mert különben szerző kénytelen lett volna a történeti szempont helyett a geographiait alkalmazni és a tartományokat valamint a fontosabb városokat földrajzi rendben felsorolni és leírni. Ekként a negyedik fejezettől kezdve, mely a Traján által viselt parthusi háborúval foglalkozik, (e háborúban már Hadrián részt vett) egészen a tizenkilenczedik fejezetig elkisérhetjük Hadriant útjaiban, melyeket közvetlenűl Traján halála után megkezdett. Első sorban Syriába és Judaeába ment, melynek állapota akkor semmi jelét nem mutatta a nem sokára bekövetkezett vérengző lázadásnak; innen Illyricumon keresztűl, a hol a pannoniai és daciai viszonyok rendezésével volt elfoglalva, Rómába tért vissza. Majd a birodalom kormányzatát rendezvén, Galliát és Germaniát, valamint a dunai tartományokat, továbbá Britanniát, Hispaniát és Mauretaniát látogatja meg és ezen első nagy útját befejezve, a keleti részeket is beutazza, melyek reá sokkal nagyobb vonzó erővel bírtak, mint akár Italia, akár más nyugati tartomány. Azért később még másodszor is beutazza az előtte oly kedves és érdekes tartományokat, eljut Egyiptomba is, honnan visszatérve Áthénben az Olympieumot ünnepélyesen felavatja. A huszadik és következő két fejezet a zsidó lázadás lefolyását adja elő, mely alkalommal igen helyesen jegyzi meg a szerző, hogy ennek történetét nem írta le Josephus Flavius-féle ember; azért ismerjük ez eseményt oly hiányosan. A lázadás történetét követi az alanok elleni hadjárat elbeszélése a 23-ik fejezetben, és ezzel végződik tulajdonképen a politikai események fonala; az első könyv utolsó két fejezete inkább Hadrian csa-

ládi ügyeivel foglalkozik, Aetius Varus adoptiójával és halálával, valamint Antoninus adoptiójával, mire csakhamar a fejedelem halála következett.

Gregorovius a most említettek előadásánál rendkívüli tapintattal volt kénytelen eljárni, hogy az anyagból kelleténél se többet se kevesebbet ne öleljen fel. Szeme előtt kellett tartania, hogy a római birodalom, úgy a mint azt Hadrian átvette, főképen Augustus teremtése volt és hogy az ettől eredő kormányzat általában valamint az egyes provincziákra, pl. Egyiptomra vonatkozó külön intézkedések, — a Juliusok, Claudiusok és Flaviusok alatt nem szenvedtek lényeges változást, sőt még Nerva és Trajanus, valamint Hadrian is ragaszkodtak a régi állapotok fentartásához. Ennélfogva szerző az egyes tartományokról szólva, igen sokszor kénytelen egészen Augustus koráig visszamenni és a korábbi császárság fontosabb eseményeit röviden vázolni. Itt volt szüksége a legnagyobb óvatosságra, nehogy Hadrian korának leírásába a mű tervéhez nem illő anyagot vegyen fel. Mivel erre nézve határozott szabályt nem lehetett alkalmazni, csak a történetíró tapintata mutathatta meg neki a helyes utat. Mindenesetre feltünő, ha az olvasó egy Hadrian korát tárgyaló műben folyton Augustus intézkedéseire talál hivatkozást, de tekintetbe véve a római birodalom történeti fejlődését, Gregorovius ez eljárást nem mellőzhette.

A második könyv első fejezeteiben, melyek a római birodalom állapotáról, a kormányzatról, a városok, municipiumok és coloniákról, Italia és Róma viszonyáról, valamint a senatus, lovagi rend és a fejedelemről szólnak, még nagyobb mértékben hivatkozik szerző Augustusra és ennek intézményeire. Igen helyesen. Mert a főhatalom — principatus — megmaradt azon alakban, melyet Augustus megteremtett, csaknem változtatlanúl egészen Septimius Severusig, s így Hadrian állása is az Augustusi alkotmány, illetőleg a Vespasianus-féle lex de imperio által bizonyos formák közé volt szorítva, melyeket Hadrian is tisztelt, a midőn megválasztatását a senatussal erősíttette meg. Ép úgy a provincziák minősége, a szerint a mint a császárnak vagy a senatusnak voltak alárendelve ugyanaz maradt, valamint azon külömbség is, mely egyrészt a senatus által kizsarolt, másrészt a császár vagy legatusai által kormányzott provincziák között fennállott. Ez utóbbiak száma általában növekedett Augustus óta; egyik vagy másik provinczia a senatus kormányzatából átment a császáriba és megfordítva. Továbbá az egyes községek kormányzata Hadrian alatt épen azon törvények által volt szabályozva, mint ezelőtt, csak hogy e kormányzat előnyösebb módozatai, a civites különböző formái, nagyobb tért foglaltak el, a mi a fejlődés természetéből következett. Ezekről szólva azonban egyet elmulasztott Gregorovius, a mi a császári kor municipiumaira nézve felette fontos, t. i. a városi hatóság

szervezetét, ha csak röviden is, jellemezni; nem szól a különböző duumviri és quatuorviriről, nem említi a quinquennalesek hatáskörét, az ordo decurionum-ot stb, és a mi fődolog, egészen mellőzi az annyira fontos Lex Salpensana és Malacitaná-t. Sőt a duumviri és quatuorviri-re nézve nyilván téved, midőn azt mondja, hogy a municipiumokban és coloniákban *egy* duumvir vagy quatuorvir viselte a legfelső hivatalt mint egy consul egy évig; mert a duumvir és quatuorvir ép úgy mint a consul társával együtt, de sohasem egy maga viselte a főhivatalt. — Hadrian uralkodása továbbá a római jog történetében korszakot alkotott az által, hogy a fejedelem az edictum perpetuumban, melyet Salvius Julinaus készített, a római tisztviselők legfontosabb törvényeit, az edictumokat, összegyűjtette; erről szól szerző a második könyv hatodik fejezetében, kiemelvén hogy a Hadrian korából eredő törvények sokkal több humanitást tüntetnek fel a régebbieknél és kiemeli Hadriannak azon törekvését, hogy a szabad polgárok számát lehetőleg szaporítani akarta.

A könyv legérdekesebb része a hatodik fejezettel kezdődik, melyben tu dományról és a tudósok életmódjáról, a római és görög irodalom egymáshoz való viszonyáról szólván, röviden jellemzi a birodalom legfőbb tudományos intézeteit. Különösen a rómait, athenit és alexandriait. Igen természetes, hogy a két nép irodalmát egybe vetvén, a hellénnek adja az elsőséget, mert ez Hadrian alatt igen virágzó állapotban volt, habár a régi classicus irodalomtól nagyon távol állott.

A bevezető megjegyzések után mesteri kézzel rajzolja a hellen és római próza termékeit, a római szónoklatot és hellen sophistikát, elébünk vezeti az akkori költőket, jellemzi Phlegont, Artemidor álmos könyvét, valamint az arany szamárról szóló regényt. A bölcsészetről szólva, szembe állítja a stoicismust és cynismust és különösen felkelti az olvasó figyelmét a Peregrinus Proteus és az Abonoteichosi Alexandros bemutatásával. Miután ezen alakok már a Hadrian-korbeli vallással is szoros összefüggésben állanak, a mennyiben annak kinövéseit képviselik, hozzájuk fűzi a vallásos nézetek rajzát. Megemlékszik a jóslásról, melynek védőjeként Plutarchot tünteti fel, Hadrian mysticismusáról, mely melyett Antinous istenitéséről szól. A római-görög vallás ezen félszeg irányainak feltüntetése után, azon törekvésekről szól, melyek az állami vallás javítását czélozták, különösen Plutarchot és Luciant emelve ki és kimutatva, hogy mindkettő, habár egészen ellenkező eszközökkel, ugyan azon czél felé, a vallásos élet újjá alakítása felé tartanak. A mi ezeknek nem sikerült, azt a keresztyén vallás érte el; ezért is ennek állapotát kapcsolatba hozza a pogány írók működésével. Ezzel végződik a tizennyolczadik fejezet. Habár szerző e szakaszt bátran egy külön czím alatt összefoglalhatta volna, — ezt még sem tette, és pedig úgy látszik azon okból, hogy az

egésznek ökonomiáját meg ne rontsa, a mely szerint a politikai és műveltségi állapotok rajza egy-egy külön könyvnek tárgyát alkotja.

Felületes szem e fejezetek felette változatos tartalmában összefüggést első tekintetre alig talál, de ez csak látszat. Épen abban remekelt Gregorovius, hogy a legkülönbözőbb tárgyakat, melyeket kevésbé avatott kéz külső schemák szerint adott volna elénk, a legmesteribb módon egybe kapcsolta, úgy hogy azok, mint a láncz egyes szemei következnek egymásra, mely szemek közzül csak egyet is más hova áttenni, annyi volna, mint az egész előadásnak folyamatát megzavarni.

Másrészt azonban, — minden egyes fejezet magában véve egy külön és remek egészet képez, melyet a többi fejezetre való tekintet nélkül érteni és élvezni lehet.

A könyvnek utolsó fejezetei a Hadriánt és korát annyira jellemző művészettel foglalkoznak. Gregorovius hosszas és számos útjában ez időszak művészeti tárgyait nagyobb részt megtekinthette és így itéletében teljesen önálló. — Azért e fejezetek is a legnagyobb érdekkel olvashatók és, a mennyire képek nélkül lehet, felidézik az emberben a görög-római világ utolsó virágzását, a mi különben is az egész műnek kitűzött czélja és teljesen megoldott feladata.

FRÖHLICH RÓBERT.

Petroniustól.

Baehrens P. L. M. IV. 96. sz.

Íme galambocskák fészkelnek harczi sisakban!
  Látszik hogy Marsnak mennyire híve Venus[1])

P. T. E.

---

[1]) Ez az az epigramma, melyre Arany, Aristoph. Lysistr. 701. versénél czéloz. Jegyzete így szól: «In galea Martis nidum fecere columbae. Az eszme, úgy látszik, a görögöknél is megvolt». (Aristophanesnél ugyanis egy nő azt mondja: hát e sisakba szűljek, mint a galambok?)

KÖNYVÉSZET.

Adolph K., Voltaire et la théâtre de Shakespeare. Sorau, 1883. Gymnas. programm, 20 l.

Aeschyli fabulae in libr. Mediceo mendose scriptae ex vir. doct. coniecturis emendatius editae cum scholiis graecis et brevi adnotatione critica cur. *Paley.* Cambridge, 1884, 140 l.

Albert, De villis Tiburtinis principe Augusto thesim proponebat facultati lit. Parisiensi. Paris, 1884, Thorin, 99 l. és egy térkép.

— *Le culte de Castor et Pollux en Italie,* u. o. 176 l. és táblák.

Alton Joh., Einiges zu den Charakteren der Artussage. Wien. 1883. A VIII. ker. gymnas. programmja, 93 l.

Anton J. R. W., De origine libelli περὶ ψυχᾶς κόσμω καὶ φύσεως *inscriptis,* qui vulgo Timaeo Locro tribuitur. I. Erfurt, 1884, Villaret, 176 l. 6 mka.

Appel Ernst, De genere neutro intereunte in lingua latina. Erlangen, 1884, Deichert, 121 l. 2 mk. 40.

Arnold B., Griechische Sagen und Märchen. Für das gebildete Publicum. Heft 1: Echo und Narkissos. Aphrodite und Adonis. Göttingen, 1884, Vandenhoeck, 48 l. 1 mk. — Igen szép elbeszélések.

Barcia R., Primer Diccionario general etimologico de la lengua espanola. Tomo V., Madrid, 1883, 959 l. folio. — E kötettel a nagy munka be van fejezve.

Banner M., Über den regelmässigen Wechsel männlicher und weiblicher Reime in der französ. Dichtung. Heilbronn, 1883, 1 mk. 20.

Belling E., Die Metrik Schiller's. Breslau, 1883.

Beovoulf, poema epico anglo-sassone del VII. secolo, tradotto e illustrato dal Giusto Grion. Lucca. 1883, 183 l.

Bergmann E., A., Hermaea. Studien zu Lessings theologischen und philosophischen Schriften. Leipzig, 1884. Drescher. 204 l. 3 mka. — Tartalma: 1. Lessings Gedanken über die Hernhuter. 2. Lessing und Tertullian. 3. Lessings Trinitätslehre.

Bohn R., Die Stoa König Attalos II. zu Athen. Berlin, 1883, Ernst, 4°, 9 l. és 2 tábla, 3 mka.

Böhrke Herm., Wieland's publicistische Thätigkeit. Oldenburg, gymn. programm, 1883, 27 l. 4°.

Booch-Arkossy, Das Meisterschafts-System, in praktischer Anwendung auf das Griechische und Lateinische. Leipzig, 1883. Koch, füzete 50 fill.

Bossert G., Das geistliche Schauspiel von den zehn Jungfrauen. Heidelberg, 1883. Winter. 80 fill.

Bourgoin A., Un bourgeois de Paris lettré un XVII. siècle: Valentin Conrart, premier secrétaire perpétuel de l'Academie française et son temps, sa vie, ses écrits, son rôle dans l'histoire littéraire de la première partie du XVII. siècle Paris. 1883. Hachette, 365 l.

— — *De Claudio Mario Victore,* rhetore christiano quinti saec. U. o. 123 l.

Boyesen H. H., Commentar zu Goethe's Faust. Deutsche Bearbeitung von O. Mylius. Leipzig, 1883. Reclam (Universalbibliothek), 194 l. Ára 20 fill. A szerző tanár az ithakai egyetemen az egyesült állomokban.

Brambach W., Die Musikliteratur des Mittelalters bis zur Blüte der Reichenauer Sängerschule, 500—1050. Leipzig, 1883. Teubner 4°. 2 mka.

Bücheler Fr., Umbrica interpretatus est. Bonn, 1884, Cohen, VI. és 223 l. 7 mk.

Buchholz E., Die homerischen Realien, II, 2: Das Privatleben. Leipzig, 1884, Engelmann, XII és 332 l. 5 mka.

Canti popolari umbri, raccolti a Gubbio e illustrati da Gius. Mazzatinti. Bologna, 1883, 321 l. 4 lir.

Carnoy E. H., Littérature orale de la Picardie. Paris, 1883, Maisonneuve. 383 l. 7 fres 50. (La littérature populaire de toutes les nations).

Chaucer Geoffrey, Werke, übersetzt von A. von Düring. Strassburg, 1883. Trübner. I. Bd. 340 l. 3 mka. — Tartalma: Das Haus der Fama. Die Legende von guten Weibern. Das Parlament der Vögel.

Christensen Heinr., Beiträge zur Alexandersage. Hamburg, 1883, a Wilhelms-gymnas. programmja, 39 l. 4°.

Crueger Johannes, der Entdecker der Nibelungen. Frankfurt am Main, 1883.

Cruindmeli sive Fulcharii ars metrica. Beitrag zur Geschichte der Karolingischen Gelehrsamkeit. Zum ersten Mal hrsg. von *J. Huemer.* Wien, 1883, Hölder. 1 mk. 80.

Ziller Franz, Der epische Stil des altfranz. Rolandsliedes. Magdeburg, reálgymnas. programm, 28 l.

Damm H., Familien deutscher Wurzelwörter. Berlin, 1884. Müller. 3 mka.

Darmesteter R. et A. Hatzfeld, Le XVI. siècle en France, tableau de la littérature et de la langue, suivi de morceaux en prose et en vers choisis dans les principaux écrivains de cette époque. 2. édition. Paris, 1883, 301 l.

Deloche, Renseignements archéologiques sur la transformation du *C* guttural du latin en une sifflante, et mémoires sur la monnayage en Gaule au nom de l'empereur Maurice Tibère. Paris, 1884. Impr. nat. 4°, 58 l.

Démosthène, Les plaidoyers politiques. Texte Grec, publié par H. Weil. I. 2. éd. Paris, 1884, Hachette, VIII és 508 l.

Desjardins, Mémoire sur l'inscription de Coptes relative à la route du Nil à la Mer Rouge (envoi de Maspéro). Paris, 1884, Impr. nat. 16 l.

Diez Fr., Die Poesie der Troubadours, 2. Aufl. von K. Bartsch. Leipzig, 1883.

Drucke deutsche älterer Zeit in Nachbildungen hrsg. von Wilh. Scherer. I. Fol. *Die Septemberbibel.* Berlin, 1883, Grote, 447 l. Ára 50 mka, kötve 60 mka. — Tartalma: Az új testamentom német fordítása Luther Mártontól, a mint az 1522-ben Wittenbergben megjelent.

Druskovitz H., Percy Bysshe Shelley. Berlin, 1883, 389 l.

Du Cange, Car. du Fresne, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Ed. nova a *Leop. Favre.* I. A—Bar. Berlin, 1884. Calvary. LXXV. és 576 l. 4°.

Ebering E., Bibliographischer Anzeiger für romanische Sprachen und Literaturen. Leipzig, 1883. Twietmeyer. — Kéthavonként egy füzet.

Egger Jos., Katharsis-Studien. Wien, 1884, Hölder, 40 l.

Engel Ed., Geschichte der englischen Literatur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. Mit einem Anhang: Die amerikanische Literatur. Leipzig, 1883.

Entwälschung die der deutschen Sprache, als zu hoffende Folge der 400-jährigen Gedenkfeier M. Luthers. Von einem deutschen Schweitzer, Bern, 1883, Huber, 36 l. 70 fill.

Fabri Timotheus, De Mithrae dei solis invicti apud Romanos cultu. Götting, 1884, Vandenhoek, 120 l. 2 mk. 40.

Fäulhammer A., Franz Grillparzer. Graz, 1883, Leuschner, 250 l. 3 mka 60.

Filon Aug., Histoire de la litérature anglaise depuis ses origines jusqu'à nos jours. Paris, 1883. 644 l. 4 fr.

Franke Felix, Die praktische Spracherlernung auf Grund der Psychologie und der Physiologie der Sprache. Heilbronn, 1884. Heninger, 40 l. 60 fill.

Fränkel A., Die Quelle der Alexanderhistoriker. Ein Beitrag zur griech. Literaturgeschichte und Quellenkunde. Breslau, 1883, 12 mka.

Garnier Robert, Les tragedies. Treuer Abdruck der ersten Gesammtausgabe (Paris 1585) mit den Varianten aller vorhergehenden Ausgaben und einem Glossar. hrsg. von *Wend. Förster.* IV. kötet. Heilbronn, 1883. Henninger XLI. és 127 l. — Ezen kötettel e kiadás be van fejezve. Tartalma: I. Porcie, Cornelie, M. Antoine. — II. Hippolyte, La Troade. — III. Antigone, Les Ivifves. — IV. Bradamante. Szótár

Gartner Theod., Raetoromanische Grammatik. Heilbronn, 1883. XLVIII. és 208 l.

Godefroy Fréd., Morceaux choisis des poètes et prosateurs français du IX. au XVI. siècle comprenant des extraits particulièrement développés de la Chanson de Roland et des mémoires de Joinville. Paris, 1883.

Haller Jos., Altspanische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten aus den Zeiten vor Cervantes, ins Deutsche übersetzt, in spanischer und deutscher Sprache erörtert und verglichen mit den entsprechenden der alten Griechen und Römer, der Lateiner der späteren Zeiten, der sämmtlichen germanischen und romanischen Völker und einer Anzahl der Basken stb. Két kötet 4°.

Hardy. — Le theatre d' Alexandre Hardy. Marburg, 1883. Négy kötet.

Hirsch F., Geschichte der deutschen Literatur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit. I. kötet. A középkori irodalom. Leipzig, 1884, Friedrich.

Hofmeister R., Sprachliche Untersuchung der Reime Bernarts von Ventadorn. Heilbronn, 1883, 1 mk. 20.

Hoffmann Emanuel, Studien auf dem Gebiete der latein. Syntax. IV. Wien. 1884, Konegen, 134 l. 1 frt 80.

Hohenburg O., Über Lessings Lehrgedichte. Berlin, 1883, a kir. reáliskola programmja.

Hopf G. W., Alliteration, Assonanz und Reim in der Bibel. Ein neuer Beitrag zur Würdigung der Lutherschen Bibelverdeutschung. Erlangen, 1883, Deichert, 50 fill.

Horaz, Briefe. Übersetzt und mit einer Einleitung, Inhaltsübersichten, sachlichen und sprachlichen Anmerkungen versehen von *Friedr. List.* I. Buch. Erlangen, 1884, Deichert, XXIV s 137 l. 2 mk.

Horning Ad., Zur Geschichte des lateinischen c vor e und i im Romanischen. Halle, 1883, Niemeyer, 140 l. 3 mk. 60.

Horstmann C., S. Editha sive Chronicon Vilodunense im Wiltshire Dialekt hrsg. Heilbronn, 1883. Henninger, 116 l. 4 mk.

Jacoby Joh., Geist der griech. Geschichte, hrsg. von Franz Rühl. Berlin, 1884, Hofman, 258 l. 4 mka.

Joinville, Histoire de saint Louis. Texte original ramené à l'orthographe des chartes, précédé de notions sur la langue et la grammaire de Joinville et suivi d'un glossaire, par Natalis de Wailly. Paris, 1883. Hachette, X és 340 l. 2 frcs. (Classiques français)

Jullien Ad., La comédie à la cour. Les théâtres de la société royale pendant le siècle dernier. La duchesse du Maine et les grandes nuits des sceaux, madame de Pompadour et le théâtre des petits cabinets, le théâtre de Marie-Antoinette à Trianon. Paris, 1883, 323 l.

Kern Fr., Zur Methodik des deutschen Unterrichts. Berlin, 1884. Nicolai, 112 l. 1 mk. 80.

Klette Joh., William Whycherley's Leben und Werke. Mit besonderer Berücksichtigung von Whycherley als Plagiator Molière's. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des XVII. Jahunderts. Münster, 1883, 75 l.

Knauke, Le Lutrin de Boileau et The rape of the Lock de Pope. Nordhausen, 1883, realgymnas. programm, 8 l.

Körting Gust., Encyclopaedie und Methodologie der romanischen Phi-

lologie mit besonderer Berücksichtigung des Französischen. I. Erörterung der Vorbegriffe. Einleitung in das Studium der roman. Philologie. Heilbronn, 1884, Heninger XVI. és 244 l. 4 mka.

Kohler, Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz. I. Würzburg, 1883. Stahel, 99 l.

Kühn A., Über die angelsächsischen Gedichte von Christ und Satan. Jena. 1883. Deistung, 42 l. 80 fill.

Lampel J., Die Einleitung zu Jans Enenkels Fürstenbuch. Ein Beitrag zur Kritik oesterr. Geschichtsquellen. Wien, 1884. Hölder, 1 mk. 80.

Lange Aug., Der vokalische Lautstand in der franz. Sprache des XVI. Jhts. nach den Zeugnissen der alten Grammatiker und den Grundsätzen der neueren Phonetik dargestellt. Elbing, 1884, Meissner 46 l. 1 mk. 50.

La Rochefoucauld, Maximes, premier texte inprimé à la Haye en 1664, collationné sur le ms. autographe et sur les éditions de 1665 et 1678, précédé d'une préface par Alph. Pauly. Paris, 1883. Morgand, XX. és 129 l.

Lemaitre Jul., La comédie après Molière et le théâtre de Dancourt. Paris, 247 l.

Les grands écrivains de la France : J. de La Fontaine. Tome I. Paris, 1883. Hachette. CC és XXIV és 471 l. 7 frcs 50.

Lessing, Nathan el Sábio, traducido al castellano, directamente del aleman, y con el arreglo de Schiller para el teatro, por N. Uranga, Madrid, 1883.

Lessing im Urtheile seiner Zeitgenossen, gesammelt und herausgegeben von Julius W. Braun. I. 1747—1772. Berlin, 1883. 452 l. 9 mka. — Szerző már kiadta a Schiller és Goethe munkáira vonatkozó korabeli bírálatok legkiválóbbikait. Mind e gyűjtemények értékes irodalomtörténeti s életrajzi anyagot szolgáltatnak, de egyebet nem is, mert a szerző csak a bírálatok lenyomatását eszközölte. A gyűjtött anyag feldolgozását másokra bízta.

Lettres de Joachim du Bellay, publ. d'après les originaux par P. de Nolhac. Paris, 1883, 102 l. 6 frcs.

Linnig Fr., Deutsche Mythen-Märchen. Beitrag zur Erklärung der Grimm'schen Kinder- und Hausmärchen, Paderborn, 1883. Schöningh, 222 l. 3 márka.

T. Livi ab urbe condita libri. Recogn. H. J. Müller. III., libros V. et VI. continens. Berlin, 1884. Weidmann, VIII és 89 l. 75 fill.

Lummart A., Die Orthographie der ersten Folioausgabe der Shakespeare'schen Dramen. Halle, 1884. Niemeyer, 64 l. 1 mk. 60.

Luther's D. Martin, Werke. Kritische Gesammtausgabe. I. Band. Weimar, 1883. Böhlau, XXIV és 712 l. 4°. Ára 18 mka.

Macchiavelli N., Lettere famigliari, publicate per cura di Edoardo Alvisi. Firenze, 1883, XX és 531 l. 2 lir.

Mahn A., Die epische Poesie der Provenzalen. I. Bd. Einleitung. Girartz de Rossilho. 1. Lief. Berlin, 1884. Dümmler. XXXII és 16 l. 1 mka 50.

Mauss Franz, Die Charakteristik der in der altfranz. Chanson de geste ‚Gui de Bourgogne' auftretenden Personen nebst Bemerkungen über Abfassungszeit und Quellen des Gedichtes. 1883, 103 l.

Meister Pathelin, altfranzösischer Schwank. Uebersetzt und für die deutsche Bühne bearbeitet von *A. Graf Wickenburg.* Wien, 1884. Rosner. 1 forint.

Meister Stephan's Schachbuch. Ein mittelniederdeutsches Gedicht des XIV. Jhts. Mit 16 lithographirten Tafeln. A dorpati észt társulat kiadványa, Leipzig 1883, 3 mka.

Közli: Hellebrant Árpád.

Felhivás a magyar nyelv barátaihoz.

Budenz József, a magyar és altaji nyelvtudomány elsőrendű bajnoka, huszonöt év óta, egy teljes negyedszázad óta működik az összehasonlító nyelvészet terén. Büszkén mutathatunk munkáira, melyek a miéink, s még a jövőben is sokat várhatunk a férfikora delén álló tudóstól.

A lefolyt huszonöt évnek felét egyetemi működésével is termékenyebbé tette, és számosan vagyunk szerteszét az országban, a kik a tudomány szeretetét és nyelvünk tudományos ismeretét első sorban ő neki köszönhetjük.

A tanítványok szövetkeztek, hogy méltóképpen kifejezzék mesterüknek hálájukat a multért, szerencsekivánataikat a jövőre. Az ünneplésnek legméltóbb alakját abban véltük megtalálni, hogy a sajtó alatt levő

BUDENZ-ALBUM

lapjain tudományos törekvéseinknek egy-egy gyümölcsét nyujtjuk emlékül mesterünknek. A gyüjtemény, mely nagy lexikon 8°-rétben díszes kiállításban és sűrűn nyomva 17—18 ívnyi terjedelemmel **f. é. márczius 15-re** kerül ki a sajtó alól, a magyar nyelvnek minden barátjára nézve érdekes és tanulságos lesz; ilyenné teszi első sorban Budenz Józsefnek sikerült arczképe, életrajza és összes megjelent munkáinak pontos jegyzéke, de másrészt a közölt dolgozatok is, mert ezek, mint az alábbi tartalomjegyzék mutatja, változatos egymásutánban fölkarolják nyelvtudományunk legkülömbözőbb tárgyait.

Ezen vállalatunk támogatására szólítjuk fel nyelvünk mivelőit és barátait, kiknek úgy is ritkán van alkalmuk áldozatkészségüknek ilyen irányban kifejezést adni. Hogy pedig ez áldozatkészségnek még határozottabb czélja és eredménye legyen, az anyagi sikert is egy tudományos céllal tettük kapcsolatba, **a mennyiben a tiszta jövedelmet a Reguly-alap gyarapitására szántuk.**

Ismeretes dolog, hogy ez alapnak czélja a rokon nyelvek területén teendő tudományos utazások segéllése, és hogy az alapnak éppen maga **Budenz József** a megteremtője. Azzal is kedveskedni fogunk mesterünknek, ha sikerül az ő tudományos alapitványát némileg gyarapítanunk.

A **Budenz-Albumnak** ára előfizetők részére 2 frt 80 kr. (bolti ára nagyobb lesz). Az előfizetéseket mennél előbb kérjük, **mert az albumot korlátolt számu példányokban nyomattuk.** A pénzek postai utalványnyal az alulirt könyvkereskedésbe küldendők.

A szerkesztő bizottság:

Dr. Halász Ignácz. Dr. Simonyi Zsigmond. Dr. Szinnyei József.

Bizományos:

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS (Knoll Károly és Társa).

A Budenz-Album Tartalomjegyzéke.

BEFIZETÉSEK FEBRUÁRBAN 1884.

1883-ra. Rendes tagoktól: Román Sándor, Himpfner Béla. Lintner Lajos, Malmosi Károly, Paulik Gyula.

1884-re. Rendes tagoktól: Veres Ignácz, Székely Ferencz, Szigethy István, Dr. Heinrich Gusztáv, Farkas József, R. Vozári Gyula, Hegedüs Béla, Horvát Gellért, Káposztássy Jusztinián (tévedésből pro 1883 volt kimutatva. Az oklevél diját is befizette már 1881-ben).

1883-ra. Előfizetők részéről: Zombori állami gymnasium, Jánosi Boldizsár, Beszterczebányai gymnasium; pótfizetés.

1884-re. Előfizetőktől: Székely-Kereszturi gymnasium, Zilahi reform. tanári kar; pótfizetés. Lőcsei kir. kath. gymnasium. Körmöczbányai reáliskola. Csurgói gymn. tanári kar 1/2 evre. Beszterczebányai gymnasium; pótfizetés. Zsolnai kath. gymnasium. Szegedi gymnasiumi önképző kör. Budapesti Egyetemi olvasókör. Bajai zircz-cisterczi tárház. Csiki Lajos. Kassai reáliskola.

1884-re. Rendkivüli tagoktól: Német Géza.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1884. MÁJUS. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. V. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1884.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 15-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

Szerkesztői üzenetek.

Bogisich Mihály és *Kondor József* urak ellenbirálatait későn vettük, azért csak a jövő füzetben közölhetjük. — *T. M. J., Szarvas.* A tiszteletdijat Volf Gy. ur vette át. — *B. J.* Megküldtem. — *R. A.* Greguss Ágost Shakespeare-könyvéért kapta a Karátsonyi-dijat, de csak a munka fele készülvén el, csak a díj felét vette föl. — *K. V.* Levelet irok a revisio megküldésekor. — *Sp. L.* Köszönettel vettem, már szedés alatt van. — *Phil.* A class. philologia körébe eső dolgozatok fölvételéről P. Th. E. határoz.

EGY KIADATLAN KÖLTEMÉNY GYÖNGYÖSI ISTVÁNTÓL.

E költeményre, mely most jelenik meg először teljesen, már Kultsár István felhívta volt a köz figyelmet, e század elején, a *Hazai Tudósításokban* (1806 julius 9). Irodalmunk ez érdemes munkása, ki, egy évtizeddel előbb, Mikes Leveleit megmenté az enyészettől, nagy örömmel jelenti, hogy Jankovich Miklós könyvtárában Gyöngyösinek egy ismeretlen költeményére akadtak, «mely a Murányi Venushoz, tárgyára nézve, hasonlít, csak hogy semmi *név* benne nincsen». A költeményt akkoriban Horvát István ki is akarta adni, de — úgy látszik, a censura miatt — szándékáról le kellett mondania.

Azóta, több mint fél századon át, elfeledten pihent a becses kézirat, a Nemzeti Muzeum magyar foliói közt, s midőn Thaly Kálmán, 1872-ben, a Thököly- és Rákóczi-kori költészethez *Adalékait* közre bocsátja [1]), s ez értékes ereklyét is kivonja a feledség homályából: csodálkozását fejezi ki hogy e műről eddigelé nem történt említés, s hogy «nyomtalanúl keresztűl surrant fölötte a régibb irodalmunk kinceit kutatók figyelme». A kurucz világ történelmének fáradhatatlan búvára kitünő kommentárt írt e költeményhez, s ámbár, nyomatékosan, azt a megjegyzést teszi ott hogy nyelv, verselés, előadásmód — egészen *Gyöngyösire* vall: mindazáltal, még nem meri szerzőjeűl *Murány* költőjét mondani, — azt a költőt ki Wesselényiben a király iránti hűséget, a loyalitást magasztalja s oly keserűn kifakad az erdélyi «pártütők» ellen. Később azonban Thaly mind inkább meggyőződik hogy a költemény csakugyan Gyöngyösi munkája, s e meggyőződését több ízben kifejezi [2]). Ma már határozottan el van döntve a kérdés [3]), s

---

[1]) Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez *Thaly Kálmántól.* I—II. Pest, Ráth Mór. 1872.

[2]) Többek közt, l. *Századok*, 1872, p. 200.

[3]) L. *Marusák Pál* jeles czikkét a *Nemzeti Hirlapban* (1879 május 31.).

— mondhatni — ha kellő tekintetbe veszik Gyöngyösi politikai magatartását, egyéni jellemét s az akkori országos viszonyokat: a kérdésnek ez a része alig kerülhet bármikor is érdemleges vita alá. Gyöngyösi ép úgy ingadozott a különböző pártok és irányok közt mint a legtöbb magyar, ki hazája jóvoltáért az úgynevezett «elveket» bármikor szegre akasztá. Most török-, majd német-párti, most a «kardos griffhez» köti reményeit, majd az erdélyi mozgalmakba, a török szövetségbe veti bizalmát s a genialis kurucz vezér fényes sikereitől ragadtatik el. Jól mondja Arany László hogy Gyöngyösi loyalitása a változó időkkel együtt, alakuláson megy át, s ez kiérzik műveiből is. [1])

E loyalitásnak azonban a Thökölyről szóló énekben nyoma sincs már, sőt ez határozott, erős visszhangja a forradalmi mozgalomnak. Gyöngyösi egész lélekkel a kurucz párthoz szegődik, annak elveit vallja, s annak vezérét dicsőíti. Könnyen hevülő szívét az a remény tölti el hogy «az égő hazának üszke» megalszik immár, s Thökölyvel, végre, elérkezik a várt nap

«Az melyen *kalpag* szab rendet az *kalapnak.*»

De Thököly csillaga hamar lehanyatlik. A kassai gyűlést (1683) nyomban követi a török szövetségesnek bécsi, majd párkányi és esztergomi kudarcza, azután Thököly veresége Pozsonynál, később a felvidéki várak eleste és a kurucz vezér elfogatása Nagy-Váradon. S az agg költő fájó szívvel látja mint foszlanak el, egymás után, a remények melyeket hőséhez fűzött, — mint követi a vakító fényt mélységes homály. Thököly 1683-ban éri el hatalma, dicsősége és boldogsága tetőpontját, s ezt a dicső és boldog korszakot tárgyalja e költemény, melyet ép oly nehéz volna pontosan definiálni mint Gyöngyösinek bármely művét. Politikai czélzatú allegoria, melyben a lyrai heves ömlengés sajátságosan vegyül a hideg reflexióval, a «fabulás» apparatus a históriával és pompás leírással. Felöleli az 1682-ik év eseményeit, s a kassai gyűléssel végződik, mely 1683 február közepéig tartott. E fényes időszak magában foglalja Thököly egybekelését, májusban, Zrínyi Ilonával, diadalmas hadjáratát juniustól a téli fegyverszünetig, nagyszerű diadalútját s a lelkes fogadtatást melyben a Felvidék

[1]) A magyar politikai költészetről (akademiai székfoglaló). *Budapesti Szemle* 1874. I.

népe részesíté midőn nejéhez visszatért. De a valódi tartalom, a költemény góczpontja, fő és legnagyobb része: az a frígy mely Thökölyt Rákóczi özvegyével egyesíté. A hős itt, valójában, nem a kurucz vezér, nem is Rákóczi özvegye, — egy sem a kettő közűl: a költemény hőse Venus, a szerelem istenasszonya. S itt eszünkbe jut Arany Jánosnak ama finom megjegyzése, hogy Gyöngyösi, alapjában, *lyrai* költő, a *szerelem* költője, s hogy tárgya mindig és mindenütt a szerelem. [1]) Mintha a czélja nem volna más mint kimutatni a szerelem hatalmát az élet minden viszonyában, s mintha itt is azt a tételt kell vala bizonyítani hogy Mars el nem lehet Venus nélkül, és viszont:

Mars animare solet Venerem, Venus inclyta Martem.

Thököly hajóját a szerelem hajtja, s diadalának fő tényezője az a frígy melynek megkötését szívbeli vonzalom és pártérdek egyaránt javallotta. A költemény egyik fele azzal foglalkozik hogyan jött létre, Venus indítására, ez a házasság; a másik azt tárgyalja hogyan mozdítja elő a házasság Thököly és a bujdosók ügyét. Az egész arra a kérdésre felel, mi az eredmény ha Venus szaván indulunk s híven követjük sugallatát. Egy szóval, ez a szerelem apotheosisa is, — azonkivűl hogy, első sorban, politikai irányzatos költemény.

Gyöngyösi, mint Gömör megye képviselője, részt vett a felsőmagyarországi rendek kassai gyűlésében, «mely a fölkelt rendek politikai irányára döntő vala, s a törökkel kötött szövetséget határozott érvényre emelé». [2]) A rendek egy része itt nem akart színt vallani, akár azért mert nem bízott eléggé Thökölyben, s a török szövetséget perhorrescálta, akár azért hogy a visszavonuló útat el ne zárja teljesen maga elől, ha a fölkelők ügye netalán rosszra fordúl. Úgy látszik, Gyöngyösi azzal a czélzattal írta e költeményt hogy az ingadozókat megnyerje Thököly és a török szövetség ügyének, — hogy megszilárdítsa bennök a hitet e szövetség hathatós voltában, s hogy bizalmat ébreszszen a kurucz vezér személyéhez és politikájához. Ime, Wesselényi udvari költője, ki egykor

[1]) *Arany János* Prózai Dolgozatai. (Budapest, 1879) p. 272.
[2]) *Thaly Kálmán*, Adalékok I, 111. — V. ö. *Majláth Béla*, A felső vármegyék rendeinek gyülése Kassán 1683-ban. Buda-Pest, Athenaeum, 1883

Ferdinánd hívét s a loyalitást magasztalá, most, élete alkonyán, Thököly politikáját szolgálja, kurucz költővé lesz!

Hogy miért nem adta ki maga Gyöngyösi e művet, vagy legalább miért nem írta nevét a fenmaradt két példányra [1]), — ha ugyan ezek ő tőle származnak: a szíves olvasó könnyen megfejtheti. A Lobkowitz s Caraffa idejében effélét kiadni nem volt tanácsos, s a kuruczvilági költők java részét a névtelenség homálya fedi. Mikor e költeményeket olvassuk, mintha szilaj harczi kiáltást, majd szívig ható siralmat hallanánk távolból: — de a hősöket és martyrokat, a bárdok egész raját nevükön nem szólíthatjuk.

A mű költői értéke — természetesen a Gyöngyösi költészetét tartva szem előtt — nem kisebb mint történelmi becse, melyhez semmi kétség nem fér. Thaly jobbára a történelmi érdekű részleteket szemelte ki az egészből, «az összefüggést, a hol kellett, egybefüggő sorokkal állítván helyre». [2]) Mi az egészet közzé teszszük, híven és változatlanúl az egykorú kézirat nyomán, hogy valahára teljes elégtételt szolgáltassunk Gyöngyösi szellemének, kit egész egy századon át a legnagyobb magyar költőnek tartottak, s kiről Gvadányi úgy nyilatkozik, hogy «nála nagyobb poétát magyar anya még nem szűlt».

HÁHN ADOLF.

Ének Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról.

(1683.)

1. Az ki régen fegyvert fogott hazájáért,[3])
Küszködik is annak megmaradásáért, —
Mint amaz nagy Hektor régenten Trójáért,
Avagy Horatius Róma váltságáért, —
2. Monda Venus Annak: «Tedd le sisakodat,
Töröld meg az harczi porbul homlokodat,
Oldd le oldaladrul felkötött kardodat,
Kemény forgatása tágítsa [4]) markodat.

---

[1]) *Thaly* szerint (Adalékok I, p. 107), a költeménynek «más egykorú példánya a m. kir. tud. egyetem könyvtárában is megvan». E példányt azonban nem sikerűlt feltalálnom, minthogy több más kézirattal van együve kötve.

[2]) Thaly i. m., p. 112.

[3]) «Thököly 1678-ban állott a bujdosó magyarok élére.» (Thaly.)

[4]) *Tágítni:* megereszteni, elhagyni, engedni.

3. Az mezei porban eleget tűrtél már,
Mely sok szenvedéssel és törődéssel jár.
Annyira magadot ott vesztegetned kár;
Ha veszed, azoknál kedvessebb élet vár.
4. Az vászon házakbúl kelj szép palotában,
Az rögös pázsitrúl puha nyoszolyában;
Ne helyheztesd kedved mind csak Bellonában,
Befogad Iuno is örömest ágyában.
5. Az jó módot talám nem is kell megvetned,
Szerencse üstökit elől kell keresned;
Ha tarkójához nyúlsz, el kell onnét esned,
Mert kopasz ott, — nem lesz kezed hova vetned.
6. Az egész planéták [1]) azon megegyeznek,
Hogy ebben te néked egyaránt kedveznek,
Minden segétséggel lenni igyekeznek,
Érdemes voltodrul mert jól emlekeznek.
7. Az egy Iupiternek [2]) van kedvetlensége,
Iparkodni is kezd *sasa* körmössége,
Hogy kezdett dolgodnak benszakadna vége:
De nem engedi azt az *Hold* erőssége.[3])
8. Kinek Saturnus [4]) is mind vélem mind Marssal,
Elhihetd, hogy leszünk megsegítő társsal.
Vassal lévén öszvecsatolva, nem hárssal,
El nem állunk tőled sem karddal sem arssal.
9. De nem kell mulatni: mert az idő forog,
Az golyóbis-talpú szerencse tántorog;
Nem érheti helyben az ki csak csavarog,
Az ebédmulató has pedig csak korog.
10. Az csillagzatnak sincs mind csak egy ereje,
Az testnek is hol nő hol apad veleje,
Ha jókor mozdulhat az dolog eleje,
Az több részinek is ugy lész jó ideje. —
11. Tág rétségen nőtt fel egy kősziklás halom, —
Fejedelem lakás, sokaknak oltalom [5]);

---

[1]) Planéták — jelképileg: *fejedelmek.*

[2]) Lipót császár.

[3]) A symbolikus elnevezéseket az olvasó könnyen megfejtheti *Hold:* a török, *Sas:* a német, *Kakas*, vagy *Liliom:* a franczia, *Oroszlán:* Velencze, *Tiberis:* Róma, *Pacsirták:* az apró német fejedelmek.

[4]) Az *idő.*

[5]) Munkács vára.

Oda régtül fogvást nagy az bizodalom,
Ott találtathatnék az szép nyugodalom.
12. Egy (szép) özvegy [1]) mostan annak urasága,
Jóllehet kedvetlen gondos árvasága:
Mert az oly dolognak olyan a virága,
Míg nem gyümölcsözik abbul más vígsága.
13. Fog idegenkedni, — mondhatd, — másképpen is;
Az bús elme nem kap sokszor a szépen is,
Nem akad meg minden madár az lépen is,
Vigyázván magára, marad sok épen is.
14. De ilyen gondolat elmédet ne bántsa.
Ha történik is ott dolgodnak mi gáncsa,
Lész ki akadályát annak félre rántsa,
Hogy kezdett földedet ekéd végig szántsa.
15. Tehetett fogadást talám Dianának:
Nem áldozik többet Hymen oltárának,
Az egyes életit választja magának,
Örökös gyászlója lész húnyt világának.
16. Van is arra oka, nézvén méltóságát;
Hogy ha vásárában tart is igen drágát,
Vagy ugyan nem kezdi többé párosságát,
Vélvén hogy nem leli illő társaságát:
17. Végben megyen, mert így tetszik az Egeknek,
Kik segedelmedre mostan is sietnek.
Azok is általad végbe jól mehetnek,
Csak ne járj ellene te is ő kedveknek.
18. Nagy dolgot vettél fel és forgatsz szivedben,
Jól elé is mentél már azon igyedben;
De több kell még ahhoz a ki nincs kezedben,
Kire nézve szükség ezt venned eszedben:
19. Hogy sok munka kell még végben-jutásához,
Az pedig nehéz terh csak egynek vállához;
Atlas sem bízhatott egyedül magához,
Hercules volt társa az egek súlyához.
20. Voltak ugyan — tudom — te véled is mások,
Az dolog kezdetin együtt forgó társok;
De közben érkezvén némely változások,
(Hirtelen ?) lánczszemnek lén megszakadások.
21. Az irégység őket tőled elszakasztá,
Kiki titkon forralt mérgit kifakasztá,

---

[1]) I. Rákóczi Ferencz özvegye, Zrínyi Ilona.

Az ügy minden terhét te reád akasztá,
Melylyel már válladot sokat is fárasztá.
22. Megunták az pályát veled együtt futni.
Az hol jól meg kellett az inakot nyútni;
Lovakot más útra kezdék végre sújtni,
Az feltett pálmához nem tudának jutni.[1])
23. Csak téged illet az, néked is adatik,
Noha ahhoz még több űzés kívántatik;
Az diadalmas ág az tárgynál tartatik,
Oda kell érkezni, kézhez úgy nyujtatik.
24. Annak pedig sok van utából még hátra,
Az melynek czéljáig érni is sok gátra;
Nehezebb hágó az mint akarmely Tátra;
Általmenvén, jutni még sok Goliátra.
25. Segétség kell abban magad munkájához;
Ugy jutott Iason is Kolchos aranyjához,
Hogy Medeát vette segédül magához:
Az vezette drága ragadományához.
26. Annak ritka kincse volt nagy őrizetben,
Tüzes sárkány s bikák (álltanak) lesekben;
Azokkal kelletett menni ütkezetben
Az ki nyertes kévánt lenni az szigetben.
27. Sok vitéz férfival jütt vala Iason is:
Vele volt Hercules, Castor, Telemon is,
Kik nyertesek voltak nagy Iliumon is;
De itt nem lett volna csak apró haszon is, —
28. Sőt érkezett volna káros veszedelme, —
Ha az Medeának gerjesztő szerelme,
Az melytűl sokképpen élesűlt az elme,
Nem lett volna abban Iason segedelme.
29. Az ő tudománnya s okúlt mestersége,
Azzal való gondja, szíves segétsége,
Tette hogy az örzők rettenetessége
Meggyűzetett, s léve kévánt nyeresége.

[1]) «E sorokban gr. *Teleki* Mihályra és *Wesselényi* Pálra, a bujdosók azelötti vezéreire történik vonatkozás.» (Thaly, i. h. I, 117). Wesselényi, különben, «sok éven át híven szolgálta őt, még akkor is, mikor a véres szájú kuruczok legnagyobb része már mind császári zablát mardosott.» L. Gróf Tököly Imre levelei. Sajtó alá rendezte Deák Farkas. (Buda-Pest, 1882). p. IX.

30. Gonosz monstrum vala az Minotaurus is,
Fortélyos tekervény az labyrinthus is,
Kit terhes munkával mívelt Dædalus is,
És ott nagy veszélyben forgott Theseus is.
31. Tekervényes utja bolgó úczájának,
Mert oly vezér ösvényt nem enged lábának
Melyen kimenetelt találna magának
S eszköze lehetne szabadulásának.
32. Az nagy monstrum pedig, ráéhült gyomrával,
Ólálkodik s lesi felnyitott szájával,
Mely van Theseusnak halálos gondjával.
Mert nem bírhatja azt maga hatalmával.
33. Ott is maradt volna, végső veszélyire,
Ha Ariadnának a szíve, végtire,
Fel nem gerjedt volna annak szerelmire
S ő nem viselt volna gondot életire.
34. De mihelt meghódult kedves személyinek,
Nem lehetett nyugta gondos elméjinek,
Míg módját nem lelte menekedésinek
S az halálos helybűl kivezérlésinek.
35. Az melyekre czéloz az te szándékod is,
Nehéz út az, ha te könnyebbnek tartod is;
Az míg hasznát éred, történhet károd is,
Szükség azért, légyen segítő társod is.
36. Vagyon elég sárkány s vad bika előtted,
Kik ellen kardodat noha felkötötted,
De hogyha Medea nem leszen melletted,
Ott az gyűzedelem mást választ helyetted.
37. Javaidat pedig régen vesztegetik,
Sőt személyedet is veszélyre kergetik,
Hogy labyrinthusban hajtsák, terengetik. —
Belé is kergetnek ha szerit tehetik.
38. Ariadna nélkül, baj lész menekedned,
Hol elméd tárgya függ, oda verekedned;
Azért, hogy ne kelljen onnét elrekedned,
Vezér társod légyen — azt kell cselekedned.
39. Más az: csak vas éllel nem fog mélyen az kard,
Annak nagy szelését bár szívesen akard;
Szükség, vágó részit aranyban is takard,
Hogy nyomjad mélyebben, nem csak felül vakard.
40. Aeneas is vasat viselt s arany ágot:
Ugy járta Phlegethont az setét országot;

Másutt is azokkal keményebben vágott,
Az kik nélkül nagyra más is kevés hágott.
41. Dolgaid is gyorsabb lábot azzal kapnak,
Annak jó rendibűl könnyen ki sem csapnak;
Ugy érhetd feljöttit elébb az várt napnak
Az melyen kalpag szab rendet az kalapnak.[1])
42. Szerencséd útjának jobban simul röge,
Nem akadoz annyit lovad patkószöge,
Égő hazádnak is megalszik üszöge,[2])
Mely eddig másként is sok terh alatt nyöge.
43. Ugyanis, az talám czélja fegyverednek
Hogy végig űzd felvett igyét nemzetednek,
Melynek nyavalyái most is felesednek, —
Ha te nem orvoslod, meg is nehezednek.
44. Kész volnál — úgy látom — mindent elkövetni,
S annak védelmire szívessen sietni,
De lábütő követ nehéz fére vetni,
Míg nincs olyan üdő, melylyel kitehetni.
45. Nem jó csak Icarus szárnyain röpűlni,
Az ki az tengerben nem akar merűlni;
Az magos dologhoz szükség jó' készűlni,
Hogy ne kelljen onnét veszélyre szédűlni.
46. Noha már tárgyodhoz szépen közelétesz,
Hogy fellyebb menj, utat ahoz is készétesz;
De félő hogy azon sok fejet szédítesz,
Ha Venus tanácsán abban nem épétesz.
47. Ha szavát fogadod, lészen jó vezéred,
Általa dolgodnak végit elébb éred;
Minthogy dücsőségre buzog nemes véred,
Annak czéljában is lesz hamarébb béred.
48. Még most csak hajnalló méltóságod ege —
Kit az irégységnek kereng sok fellege —
Felvirrad; oly ható lesz annak melege
Hogy minden bal szélnek oszol fergetege.
49. Érted-é mesémet? vagy szóljak nyilvábban?
Oedipusod leszek, ha kivánod, abban. —
Sok esztendeje már hogy öltöztél vasban,
S töltöd életedet, szenvedéssel, hadban.
50. Szerencséd azolta volt sok változással,
Hol arczczal állt hozzád hol hátmutatással;

[1]) «Más szóval: a magyar fog parancsolni a németnek.» (Thaly.)
[2]) A. m. *titio*, *torris*; — ma: *üszök*.

Ugy szokott ő bánni mind egygyel s mind mással,
Ritkán megyen lába egy nyomban járással.
51. Proteust követi szokott erkölcsiben,
Gyakorta változik tündér személyiben ;
Circével szép nótát dúdol énekiben,
De mérget egyelít azalatt méziben.
52. Mindazáltal, hozzád jobb kedvet mutatott,
Miolta az kormány kezedre juthatott,
Mint az míg másoktul az igazgattatott ; —
Mert akkor inkább mind bal felé vonatott.
53. Egyenesbben evezsz te, hazád tengerin ;
Nem csapong kormányod, viseled azt merin.[1])
Nyúlsz is az dologhoz serényen, nem herén ;
Kiért az sors is kezd vinni jobb tenyerin.
54. Annál jobb szelet ád az pedig hajódhoz,
Melylyel szaporábban vitessél partodhoz,
Ha Medeát keressz fortélyos utadhoz,
Avagy Ariadnát labyrinthusodhoz.
55. Azt pedig felleled az nevezett helyben,
Az melylyel mivelhogy voltál is már szemben,
Ösméred személyit s juthat jól eszedben
Ki légyen az : (nemde) vehet szerelmedben ?
56. Lest hánt az Cupido ő szive táján is ;
Sőt peng már idege felvonott íján is,
Annak nyila pedig nyertes volt Tróján is.
Nem lész préda nélkül — bízik — ez próbán is.
57. Avagy ejtette is már talám tőrében ;
Ha marpesusi ércz volna is szívében,
De meglágyítja ez, emésztő tüzében,
S úgy adja, a kinek akarja, kezében.
58. Ennek erejével nehezen bírhatni,
Azzal pedig mindent könnyű holdultatni,
Iuppitert is mennyből az földre hozatni,
És ottan sokféle képen változtatni.
59. Ugy tudom, még első együttlétetekben
Az tegzes Cupido ült volt szemetekben ;
Onnét bocsátotta nyilát közitekben,
S azolta tüzet is gerjeszt szivetekben.
60. Attul kezd gyakorta orczád hol pirulni,
Hol pedig halovány színekkel borulni ;

[1]) *Mereven, keményen.*

Nála nélkül szíved bús gondra szorulni :
Mert személye nem tud elmédbűl kimúlni.

61. Méltó is hogy onnét soha ki ne vessed,
Sőt oda gyémánttal örökössön messed,
Alkalmatosságát [1]) mind addig keressed
Hogy kedves prédájul azt el is nyerhessed.

62. Ugyanis, elnézvén az ő állapotját,
Istenasszonyt képző testit s ábrázatját,
Az egeknek ily szép teremptett állatját :
Mint tehetd le szíved kezdett lángozatját?!

63. Elmúlt ugyan immár az tavasz, éltében,
De nyarának most van legkedvesb szinében ;
Dido lehetett ily akkor-idejében
Mikor Aeneasnak esett volt kedvében.

64. Alkalmatossabb is az olyan szeretet,
Naso is a' felől tészen dicséretet ;
Az ki tanult, tehet helyes ételetet,
Az gyermekség abban sok veszélyt követett.

65. Az orczái rózsák, nyaka alabasztrom,
Maga kelletése szívet győző ostrom,
S ahhoz szép beszéde merő orvos flastrom,
Istenes élete majd szerzetes klastrom.

66. Homloka lilium, az ajaka kláris,
Helenán sem talált ennél szebbet Páris ;
Az melynek hervadni magánossan kár is ; —
Bár csókod harmatja érte volna már is!

67. Cedrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász Dianna, gyors lába úgy járó,
Dolgaiban rendes, az üdőtül váró,
Neme királyi vér, nem csak egy köz báró.

68. Egész testje — hattyú, galamb — engedelme,
Gerliczét követő — társához szerelme,
Az hol kell, mint daru, oly szemes fegyelme,
Csendes erkölcsiben nincs negédes elme.

69. Szóllásában Suada, Minerva esziben,
Értekiben Iuno, Bellona szívben,
Igaz Penelope kezdett hűségiben,
Nem csapong, mint Flora, hajló szerelmiben.

70. Ugy tetszik, az melyre lábai indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak ;

---

[1]) *Szövetségét ;* — v. ü. *alku*, *alkuszik*.

Az mikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.
71. Szólláshoz készőlő ajaka nyílása —
Ugy tetszik — hogy piros hajnal hasadása;
Vídám személyinek helybűl mozdulása —
Mint az derült napnak az égen járása.
72. Tanult mindenekben, tanácsos másnak is,
Sok ily bölcse nem volt nagy Athénásnak is;
Inkább tetszett volna ez Aeneasnak is
Mint Dido, avagy még magának Marsnak is.
73. Minden állapotja igen nagy méltóság:
Az földiek között egy istenasszonyság;
Volna minnyájunknak az káros boszúság,
Ha tűled elmulna ez alkalmatosság.
74. Vannak egyebek is a kik azt ohajtják:
Mint oly drága vadat, hálóra csalhatják;
De annak erdejét csak hejában hajtják,
Mert az egek néked és nem másnak tartják.
75. Ez a te Medeád, Ariadnád lészen,
Az ki, te kedvedért, nagy próbát is tészen;
Az utánad lesők torkokbul kivészen,
Kik veszedelmedre sokszor voltak készen.
76. Örögbűl néked is véle méltóságod,
Világos délre jön hajnalló világod;
Megláthatja minden, akkor, uraságod,
Sőt azokbul, végre, lesz ugyan országod.
77. Akkor már kardod is hathatósbban szelhet,
Minthogy arany élt is, az hol kell, viselhet,
És az dolgaidnak oly utat mívelhet,
Mely azok czéljához nyertessen emelhet.
78. Minden fog rettegni bővült hatalmadtúl,
Jobban tart az had is, mint eddig, botodtúl,
Engedelemmel vár kiadott szavadtúl; —
Igy az ellenség is inkább fél kardodtúl.
79. Akaratoskodni az negédség [1]) nem mér;
Meghosszabbult kezed, látván, hogy tovább ér:
Megtartja az rendet, kivel többet is nyér,
És így megjavul még benne az korcsos vér.
80. Az Tiszánál fogják zászlódat felvenni,
Az Dunán is által fognak azzal menni,

---

[1]) *Kevelység, büszkeség, nagy-akarat* (Baróti Szabó Dávid).

Diadalmas próbát azon túl is tenni, —
Ha nehéz munkával kell is annak lenni.

81. Ösmérjék meg most is az magyar kard élét,
Ki régen is soknak vágta ki az bélét,
Tartományoknak is csonkitotta szélét,
Egyéb prédát is nyert azoktul sokfélét.

82. Készét ugyan gátlást így is az irégység,
De ha végben megyen az kezdett szövetség,
Oly fundamentomos lészen az nyereség
Hogy el nem vonja azt akármely ellenség.

83. Sok tartomány akad, az által, kezedben,
Másként is öregbülsz, — nem csak értékedben,
Hanem méltóságra rendelt személyedben,
Mind pedig fegyverrel nyert dicsőségedben.

84. Mely mellett sokat is bajnokoskodtál már,
Fárasztott az mezőn sok ősz, tél, tavasz, nyár;
Az olyan állapot sok tűréssel is jár,
De az pálya végén az bér is készen vár.

85. Elég az most egyször, ha ahhoz juttatnak
Az egek, az kivel általam biztatnak,
Ugy az több dolgok is oly rendben hozatnak
Hogy kezdett utjokban nyertesbben folyhatnak. —

86. Voltam ő nála is, minap, egy hajnalban:
Nyugodt puha ágyon, szép csendes álomban,
Megállok előtte, törődöm magamban,
Ébreszszem-e avagy csak hagyjam azomban.

87. Nyoszolyája mellett lévő ablakának
Meghasadtja történt egyik kristályának;
Ott keresett utat Zephyrus magának,
Hogy mulatást adjon játékos szárnyának.

88. Kinfüggő hajának akadoz fürtében,
Érdekli mellyét is onnét letértében;
Minthogy az álomnak izzadott hevében, —
Nem kétlem, — frisséti az szellő, testiben.

89. Gondolom, fuvalma majd fel is ébreszti;
De magát még kedvesbb álomra ereszti,
Hogy az hives szellő szárnyát ráterjeszti
S annak legyezése, frissítvén, éleszti.

90. Bal oldalára dőlt, vállán fekszik nyaka;
Úgy látom, heves vólt neki az étszaka.
Izzadni kezd megént, s lélekzik ajaka,
Mert szivén Cupido nagyobb tüzet raka.

91. Az felkelő hajnal világosít szépen,
Nyugovó személyét megláthatni épen.
Vajjon ki nem kapna e nagy drága képen?
Ki uralkodik is sok helyen, sok népen.
92. Más Görög Helenát vélnél itten lenni, —
Választást közöttök nehéz volna tenni, —
Párisnak ágyában melynek méltóbb menni,
S érette Trojának végső romlást venni.
93. Megfordul azomban, mozdul az szája is,
Lassú sebegéssel [1]) sugollik szava is;
Ugy látszik azomban, mintha harczolna is,
Mert hol öszvemegyen, hol kinyúl karja is.
94. Gondolom hogy most is te forgasz eszében:
Mintha két karodnak szorulna öblében,
És ott az csókoknak jutván szép kertében,
Ellent hánna azok szedegetésében.
95. Az melynek csudáját álmélkodva nézem,
Hogy véled mulatoz, — az mint mondám, — képzem.[2])
Ha felébred, véle mint szóljak, intézem,
Készülök hogy kezdett dolgodot jól végzzem.
96. Egy néhány veréték gyöngye csüg orczáján,
Egy szunyog is esdett annak szép rózsáján,
Melynek fel is serken unalmas nótáján,
S nézé mindjárt ki van nyoszolyája táján.
97. Megpirul magában, hogy meglát engemet;
Tétettem ott én is mintegy félelmemet.
Ugy nézünk egymásra; — azomban térdemet
Meghajtom, s így kezdem hozzá beszédemet.
98. Hogy elődben gyűjek, az Egek végezték,
Gondodot eddig is azok jó' viselték;
Az kinek már nevit szívedben jedzették,
Attul tovább se légy idegen — üzenték.
99. Minthogy titkos hevét érezi szíved is,
Melyben czégért tészen pirult személyed is, —
Nem tudom, öregbűl már ahoz kedved is: —
Tudod, az ki légyen, és jól esméred is.
100. De hogy állapotját jobban is tudhassad,
És minden dolgait úgy általláthassad

---

[1]) «Ma: *hebegéssel.*» (Thaly).
[2]) *Képzelem* (u. a.).

Hogy érdemeseknek azokat mondhassad:
Megbeszélem bőven; szükség, jól hallgassad.

101. Ez az haza fénlett tíz szép királysággal,
Bírt is azok mellett nagy hatalmassággal,
Adóztatott bőven sok holdult országgal,
Az kibűl tárháza tőlt sok gazdassággal.

102. Adriáig terjedt Euximum tengertül,[1])
Széles birodalma, — (fél)etett mindentűl;
Rettegett sok ország ez híres nemzettűl,
Az mely akkor ritkán szűnt meg az fegyvertűl.

103. Ennek sok méltóság süveglett és hódult;
Diadalmas kardja valamelyre fordúlt,
Kezére az gazdag préda ugyan tódult,
Nem csak cseppent akkor haszna, hanem csordult.

104. Mindenféle érték bő volt tárházában,
Holdultató kardja villogván markában;
Nem volt semmi pórság szép szabadságában,
Az kit vérrel szerzett, sok viadaljában.

105. Az széles világon híres volt fegyvere,
Azt Velenczének is ösmérte tengere;
Valamire kellett, volt elég embere,
Sok rabot szorított öszvefont kendere.

106. Ha mely nemzet bízott némelykor magához,
Az is borúlt annak, végtére, lábához;
Vonta birodalmát saját határához, —
Nem sok fegyvert ösmért hasonlót kardjához.

107. Az királyválasztás vala hatalmában.
Az ki vesztegette azon szokásában:
Hogy ellene keljen, volt szabadságában; [2])
Eltörte igáját, nem hagyta nyakában.

108. Nem nyughatván csak honn vitézi virtusok, —
Lévén sok Scipiók itt és Pompeiusok: —
Kikaptak, s megújult megint triumphussok,
Zöldelvén fejekben azzal nyert laurussok.

109. De nincs oly boldogság mely végig egy nyomban
Álljon, s ne omoljon végtére halomban:
Ez is ő centrumát eléré, azomban
Meg kezde csüggödni az birodalomban.

---

[1]) «A Fekete tenger: Pontus Euxinus.» (Thaly).

[2]) Itt az Arany bulla ismeretes czikkelyére czéloz a költő.

110. Mert az holdtisztelő népek szomszédsága
Környékezi, s reá gyűle sokasága, —
Noha azokkal is szokott bátorsága,
Nagy dicséretessen, sokszor öszvevága.

111. Ugy hogy egy néhány száz esztendők folytában
Küzködött vitézül abban az pályában;
Nem hatta az pálmát azok hatalmában,
Kitekerte tűlök, ő vette markában.

112. Tántorog végtére elégtelensége,
Igen az vállára szállván nehézsége;
Minthogy nincs senkitűl kévánt segétsége,
Hanyatlani is kezd régi dicsősége.

113. Sok vitéz bajnokok elhullása után
Az királyi istáp vala igen fottán;
Idegen nemzetre juta azért osztán,
Az is viseli azt már sok idő folytán.

114. Azolta annál is inkább fogy és romol,
Minden kellő rendi öszvevész és bomol,
Mint az hótöltemény majd egyben is omol,
Ki jól védelmezze nincs egy is oly gyámol.

115. Töredez aranya szép koronájának,
Rozsdája egyvelűlt tiszta gyémántjának,
Hullanak kövei drága zománczának,
Nagy héja is vagyon majd minden ágának.

116. Megépétő mestert nehezen is lel már,
Félő hogy örökös leszen ez a nagy kár,
Arany almáját is mocskosította sár,
Azt sem mossa ki már abbul semmi vízár.

117. Mindazáltal, így is, szokott törvényiben
Megmaradt vala még s annak jó rendiben;
De hogy a' se lenne már tovább keziben, —
Hogy elvegyék tőle, — kaptak üstökiben.

118. Mely mellett felkelő uri bajnokokat
Szomorú sors ér(t)e s borítja napokot;
Az vad Libitina elejté magokot,
Keserves prédára adá jószágokot.

119. Te vitéz atyád is,[1]) hazánk nagy bajnoka, —
Melyért gyakran vérrel izzadott homloka, —
Eleséк ott, mely lén szörnyű gyászod oka,
És árada azért könyvednek is soka.

---

[1]) *Zrinyi Péter*, a kit Német-Ujhelyt kivégeztek.

120. Kedves bátyádnak is ő szép ifjusága,
Régi nemzetének egyetlen egy ága
Lemetszeték,[1]) — a mely sorsnak is balsága
Lén sérült szivednek nagy szomorúsága.

121. Szerelmes urad is, szived drágább kincse,
Forga nagy veszélyben, hánván bal szerencse.
Hogy kemény rabságnak ne zárja bilincse,
Sok aranynyal nyílt meg annak az kilincse.[2])

122. Az kinek előtted most forgatom dolgát,
Alig kerülé el az is annak horgát;
De hallván kongani halálos harangát,
Elvonódék, s azzal menté attul magát.[3])

123. Akkor még fiatal vala idejében,
De úgy üdősködött már is elméjében
Hogy az arany almán perlőknek igyében
Bevehetné Páris itéllő székében.

124. Nem az mesterségnek művén építtetik
Az nagy szű és nemes erkölcs: de születik
És az természetnek ülőjén veretik, —
Annak utána csak jó rendben vétetik.

125. Még az pólyakötél alól kimutatja
Magát az nemes vér jeles indulatja;
Az bölcsőben látszik első csirázatja,
Kinek jüvendőben lész szép virágzatja.

126. Az mint Hercules is, csöcsömős korában,
Mérges viperáknak elszaggatásában
Teve első czégért nagy állapotjában,
Melylyel azután lén híres e világban.

127. (Ilyen?) szüleményi mert az természetnek
Sokáig lappangó helyben nem lehetnek.
Sok eleve adott jele kél ezeknek,
Az melyek czégéri nemesi véreknek.

128. Nem forgott azelőtt még soha műhelben,
Mikor már az arany villámlik az érczben;

---

[1]) «A Zrínyivel együtt lefejezett *Frangepán Ferencz*, tudvalevőleg utolsója vala nemének.» (Thaly.)

[2]) «Köztudomású dolog, hogy Rákóczi, anyja Báthory Zsófia s általa a jezsuiták közbenjárására, roppant kincsen válthatá csak meg életét és szabadságát.» (Thaly i. h. I, 128.)

[3]) Thököly Imre 1670-ben, 13 éves korában, Erdélybe menekült. Itt, anyai jószágain, töltötte kora ifjuságát, s magasabb kiképzést is itt nyert. (Tököly Imre levelei, p. XII.)

Az gyémánt is látszik szökdicselő fényben,
Az meddig nem volt is pallérozó kézben.

129. Az világra kölkit csak alig hozhatja
Az oroszlyán, hogy az immár is mutatja
Erőssége jelit, szemit villogtatja,
Rázza az serényit, körmit próbálgatja.

130. Ennek erkölcsin is kitetszett eleve
Dicsőségre vágyó nagy szívinek heve,
Melyben noha gyakor akadálya leve,
De azzal jó vére változást nem veve.

131. Az setéthez szokott baglyoknak módjára —
Az alacson fáknak homályos aljára
Nem röjtötte magát, nem várt étszakára,
Hogy mások aluván, keljen ő szárnyára.

132. Hanem, miként az sas az nap nézésire,
Ugy az dicsőségnek szép derült egére
S annak homály nélkül ragyogó delére
Függesztette szemit s vigyázott fényére.

133. Erre igen hamar kezde szive fűlni;
Alacson ágokra nem sietett űlni,
Hanem magos cedrus föliben repűlni,
Az dicsőség fészke hol szokott épülni.

134. Mert gyermek lévén is, nagy állapotokon: —
Mint az keselyűfi az fénlő napokon —
Vitézi eszközön, fegyverin, lovakon
Kapdos vala szeme, nem más köz dolgokon.

135. Azok mellett híven járta Parnassust is,
Udvarlotta ottan Minervát s Phoebust is,
Az okos Músáktúl érdemlett laurust is,
Mely után vár már most nagyobb triumphus(t) is.

136. Sok esztendeje van hogy számkivettetett,
Akkor minden java prédára tétetett, [1])
De nagy volta azzal nem kissebbítetett:
Inkább, mint pálmaág, feljebb emeltetett.

137. Azolta az haza igye folyt sokképpen,
Keserves adózás volt az szabad népen,
Régi törvényiben rontatott majd épen,
Az mely esett néki nehez igaképen.

138. Melynek terhe alól ki akarván venni,
Egy is más is kezde abban munkás lenni;

---

[1]) Magyarországi javait elkobozták.

De az felvett igyben nem tudván elmenni,
Azt végre kezirül le kelletett tenni.
139. Azután többen is kezdének fáradni;
De tartván, fog az ág markokban szakadni,
Azok dolgának is el kelle haladni
És az rendelt czéltül messzire maradni.
140. Látván ez azoknak ilyen tántorgását,
Az felvállalt igyben végig nem állását,
Szánván is azomban nemzete romlását:
Magára válalja annak orvoslását.
141. Jóllehet gyengének látszik még terhihez, [1]) —
Mint gyermek Phaëton, atyja szekerihez, —
De bízván fentnéző szíve erejéhez,
Hozzá nyúl és vészi az gyeplőt kezihez.
142. Nem régen kőlt volt ki az Musák nyájábúl,
Marshoz állván mingyárt abbul a pályábúl,
És most sem fáratt ki az kezdett munkábúl,
Az pálmát sem adja ki már az markábúl.
143. Az mely orczával volt abban az üdőben,
Mikor felkötötte szablyáját elsőben,
Inkább illett volna Phoebéval fürdőben,
Hogysem Bellonával izzadni mezőben.
144. Mert a mely gyengeség űlte ábrázatját,
Nem látván még akkor semmi mohazatját,
Ha ahhoz formálta volna ruházatját,
Nymphának mondhatták volna állapotját.
145. Karcsúbb vala ahhoz akkor dereka is,
Hozzá illett volna Dianna íja is,
Kedvelhette volna Apollo maga is,
Nem lévén szebb ennél az Daphne nympha is.
146. Mint pünkösdi üdő, piros lett orczája,
Meghaladta Paphost annak szép rózsája,
Az melynek most sincsen semmi oly rozsdája,
Hogy ne illethetné Iunónak is szája.
147. Azoltá csak fárad, szorgalmatoskodik,
Az kezdett pályában izzad, tusakodik,
Hol tárgyát függeszti oda iparkodik,
El is éri végre: úgy bajnokoskodik.
148. Az pedig tett czélja abban munkájának
Hogy édes nemzetje régi zavarának

[1]) Huszonegy éves volt.

Csendesítné raját s rút (....?)
Mely másképpen veszélyt szerez a hazának.

149. És ennek próbálta ugy is lehetését,
Nem sajnálván abban majd ugyan kérését:
Hogy ne űznék tovább egymás öldözését,
Hanem az dolognak fognák egyezését.

150. Kire az más fél is tett sokszor ajánlást,
Megunták már (ők) is az sokféle romlást,
Inkább békességet vésznek mint ostromlást,
Fegyverszünetekben nem tésznek több bomlást.

151. Megunta volt régen Aeneas hada is
Az mezőt és fegyvert, azokkal maga is;
Noha volt gyakorta szép diadalma is,
Békességet kivánt, végre leszálla is.

152. Igy ez is némelykor kardját is letette,
Az szép békességhez magát készítette;
De hogy valóságát annak nem vehette,
Leoldott fegyverit megint felkötötte.

153. Ujabban az mezőt kelle házúl venni,
Az sagomhoz[1]) nyúlván, az togát letenni,
Az Mars pályájára azután is menni,
És ott hol nyertessé, hol károssá lenni,

154. Kőlt is gyakran dolga ott erős próbára;
Mihelt jel adatott valamely lármára,
Annak készületit nem hatta sokára,
Mint gyors evet szökött csakhamar lovára.

155. Jelen kivánt lenni minden ütközötben:
Achilles lehetett ilyen készületben,
Troja alatt, az hol sok ellenkezetben
Kellett lenni, — az mint van emlekezetben.

156. Tíz esztendőt tarta annak viadalma,
Megártott Parisnak ott az arany alma,
Achillesnek pedig lett sok diadalma,
Míg nem győzé őt is az fegyver hatalma.

157. Abban pedig fordúl tizenkét tél és nyár[2])
Hogy e romlott haza fegyver alatt van már;
De miolta kezin a kormány *ennek* jár,
Attul fogvást mégis nem éri annyi kár.

158. Noha tűr is sokat, főképpen mezőben,
Az sok külömböző s háborság üdőben,

---

[1]) *Sagum:* rövid harczi köpeny a rómaiaknál.
[2]) 1670—1682.

Napot és étszakát áztató essőben:
Kedves lész emlétni azt is jüvendőben.

159. Sátorát az szélvész sokszor felforgatja,
Az zápor maga is jól meglocsogatja,
Orczáját az metsző (tél ?) is hasogatja,
Annak gyengeségit nyár is aszalgatja.

160. Olyankor kellene néked is ott lenned
És palástod alá azok ellen venned,
Kebeled tüzihez melegűlni tenned,
Az verő [1]) ellen is gondját ugy viselned.

161. Ottan mely kedvessek volnának az szép szók,
Annál inkább azok közzé egyvelőlt csók;
Aranynál is sokszor böcsösbek az ily jók,
Megapadnak tőlök akarmely nagy bú-tók.

162. Nem volt még oly próba, hol jelen lehetett,
Az melyre elmenni híven nem sietett;
Dolgában annyira azért is mehetett,
Hogy annak pályáján maga is ügetett.

163. Senki nem is víve, mint ez, annyit végben,
Az felvett igy mellett; volt is az kétségben
Hogy valaha jusson napja fényességben,
Az míg ő nem hozta azt jó reménységben.

164. Mert ő valamelyre fordította vasát,
Jól megtérengette ellensége sasát;
Ha elébb nem állott, sértette is hasát,
S nyertessen töltötte onnét maga kasát.

165. Nagyobb *ennek* hangja mint mások dobjának,
Tovább (száll ?) csattogó szárnya zászlójának,
Bércze hathatósbban öklel kopjájának,
Ércze is bővebben tüzel puskájának.

166. Viselték ezeket azok kényessebben,
Ugy szerencséjek is (vala) csekélyiben;
De az már a dolgot fogván keményebben,
Kezdé az pályát is érni nyertessebben.

167. Fáradoz is abban teljes tehetséggel,
Nem gondolván semmi mezei inséggel,
Az mely szokott lenni gyakor nehézséggel:
Mert minden nyavalya köz az vitézséggel.

168. Unalmas élet is az olyan, sokára,
Körmös kézzel is kell hágni ott az fára:

---

[1]) Nap; — v. ö. *verő fény*.

Lehúll másként; de az dicsőség tárgyára
Igy kell emelkedni, — kinek nagy az ára.

169. Iulius is sokat szenvedett, fáradt s járt,
Egyaránt nyargalta mind a télt mind a nyárt,
Elkezdett dolgában kényes üdőt nem várt:
Ugy tett bajnokinak, maga hasznával, kárt.

170. Ugy jutott czéljához nagy dicsőséginek,
Ugy adatott laurus-koszorú fejinek,
Ugy vette érdemit sok küszködésinek,
Ugy lén végre ura világ nagy részinek.

171. Ezt (sem) tartóztatja semmi esső, hó, sár:
Mint az poros uton, azokon is úgy jár.
Nehéz ugyan: de hogy pálmát az által vár, —
Még végig nem futja, nem hagyja addig már.

172. Vagyon is még röge irtovány utjának,
Az mely tartaléka [1]) azt járó lábának;
De ha Medeája te lehetsz dolgának,
Annak csoportját is csinálja simának.

173. Nagy Fabius többet nem mívelt Romáért,
Hajlott dicsőssége helyben-állásáért,
Mint ez, kezire vett hazája dolgáért,
És abban elczélzott nemzete jováért.

174. Az melynek tengerin evez is régúlta,
Szokott habzásinak ritkán volt tágúlta;
De nem bírták, mert lett jobb szele újúlta
S az kévánt part felé az által fordúlta.

175. Jóllehet az útja szoros még annak is,
Nagy keselyűk állják, azok vigyáznak is;
Erős pedig horga körmös láboknak is,
És gondot adnának vitéz Iasonnak is.

176. Nehéz is azokat gyűzni csak magának,
S oly útat csinálni ott is hajójának
Hogy révihez jusson aránzott partjának
És ott végit vessen sok fáradságának.

177. Hanem téged kéván, hogy abban segétsed, —
Mint Medea, Iason útját elkészitsed;
Az rá ehűlt *sasok* szemit szenderitsed,
Dolgát is végihez azzal közelítsed.

178. Ha csendesedhetik felzavart hazája,
Nem leszen hasonló senki is hozzája;

---

[1]) *Akadálya, gátja.*

Minthogy így érdemli ily nehéz pályája,
Mindeneknél feljebb tétetik pálmája.
179. Ha pedig tovább is fegyverhez kell nyúlni,
Akkor sem fog kardja hüvelybe szorúlni :
Kicsúsz megint, s útja ugy is kezd tágulni
Mondott pályájának, s laurussa újulni.
180. Most az *Hóld* legnagyobb erejű planéta :
Annak jele alatt jár a mely kométa,
Ritkán hibál[1]) annál a laurus-bokréta,
Tiszteltetett is már azzal sok athleta.
181. Valakit felviszen annak nagy hatalma,
Majd nem is kétséges, van kész diadalma ;
Az ő kezin forog most az arany alma, —
Az kinek ő adja, az *annak* jutalma.
182. Gyűzi Iuppitert is ennek csillagzása ;
Valakire terjed ereje hatása,
Olyan foganatos ott munkálkodása
Hogy minden dolgának lehet tág folyása.
183. Ez kezdette *azt* is venni oltalmában ;
Hogy lábra állása van is hatalmában,
Részessé is teszi várt bizodalmában,
Nem hagyván szakadni az ágat markában.
184. Kelettűl napnyugtig hat erős sugára :
Az *Sas* is csak pillog annak világára ;
Ha rakta is fészkit nagy fáknak ágára,
De az ennek ugy sem ér magosságára.
185. Nem állhatja: hátat ád nagy erejének,
Ugy gyűzelmeskedik mint tetszik kedvinek ;
Az kit kötelezhet tulajdon hívinek,
Nem hagyja sérteni azt mások körminek.
186. Kárhoztatják ugyan az *Holdot* űlleni,
Az *Napot* javalnák inkább becsűlleni ;
De az üdőtűl kell tanácsot kérdeni,
És a mit az javal, ahoz kell kezdeni.
187. Az szükség ott vészi maga segétségit,
Az hol találhatja annak elégségit;
Hasznatlan is abban vetni reménségit,
Kitűl nem veheti terhe könnyebbségit.
188. Sokat fárad ő is az sasok uránál,
Illő engedelmet tett méltóságánál ;

---

[1]) *Hiányzik.* (Thaly.)

De nem veve többet ajánlott szavánál,
S az alatt némelyek ál praktikájánál.

189. Kéntelenéttetett onnét elfordulni,
Az Hóld tiszteleti székihez borulni,
Hogy két közben földre ne kelljen szorulni
S kezdett dolgainak kezibűl kihullni.

190. Gondját is viseli az immár igyének;
Ólyan élt köszörűl kivont fegyverének,
Mely tág utat írthat dolga jól mentének,
El is éri azon laurussát fejének.

191. Iasont Medea is segíti azomban,
Maga mellé vévén a birodalomban,
Melylyel ő is lészen nagyobb hatalomban,
S ugy a Hold is inkább tartja oltalomban.

192. Mert a mellett az is többet vihet végben,
Lesz vezér csillaga bővebb nyereségben,
Jutatván erejét sok oly nemzetségben,
Az ki nem vólt véle még ösmeretségben.

193. Édes atyád s bátyád reméltlen esete, —
Az is, kedves urad a mennyit füzete,
Hogy amazok után ne keljen élete, —
S mindenféle javok prédára-kelete:

194. Ha szíveden vagyon s kévánod boszúlni:
Lesz abban is így mód, csak hozzá kell nyúlni.
Hamar is meg szokott az oly seb újúlni,
Kit jól az bosszúság nem hagy begyógyulni.

195. Csonkult farkát kígyó ritkán felejtheti;
Az megsértődött szű, ha módját ejtheti,
Bosszúját duplázott mértékkel füzeti:
Azt akkor kedved is megcselekedheti.

196. De oda fordulok az honnét eltértem,
Arról szóllok megént kit eddig dicsértem;
Megbocsáss, füledet hogy sok szóval sértem,
Beszédemnek czélját mert még el nem értem.

197. Abban pedig járja nem kis gond fejemet,
Honnét kezdjem megént róla beszédemet;
Mert nagy volta vonja sok felé kedvemet
S tartóztatja azzal szóllandó nyelvemet.

198. Ide régisége ősi czímerének,
Sok dolgokkal jeles nagy uri vérinek, —
Oda von soksága *maga* érdeminek,
Az mely legjobb szárnya szép híre- s nevinek.

199. Hullanak sugári akarmely nemzetnek,
Ha azok csak ősi tollakkal fűzetnek;
Maga szép érdemin az kik épétetnek,
Azok erejivel magosbban mehetnek.
200. Nagy nemzetbűl való sok uri rendekrűl,
Azok sok érdemes cselekedetekrűl,
Messze földre hatott jó hirek- s nevekrűl
Szólván mások: én most hallgatok ezekrűl.
201. Nincsen is már ahoz időm elégséges,
Hogy tovább beszédem lehessen bőséges;
Volt sok szóm eddig is talám nehézséges:
Ahoz kell kezdenem mely inkább szükséges.
202. Grófi ágybúl való, érteke igen szép,
Nagy hirű atyját is [1]) udvarolta sok nép;
Kő vára ennyéhány: uri lakóhely s ép, —
Bő majorságit is üti sok ezer csép.
203. Legjobb idejében van most ifjusága,
Mint pünkösdkor Paphos szigete virága;
Szép ábrázatjának uri méltósága
Akarki előtt is böcsös lehet s drága.
204. Ennyi esztendőknek habzó folyásában
Annyit tanult s próbált nemzete dolgában
Hogy nálánál senki, abban az pállyában,
Nem hagyít most tovább az magyar hazában.
205. Egyedűl az terhet régen is viseli,
Izzad is alatta — gyakran ugy emeli;
Ha nehez is: de azt örömest míveli,
Mert tudja, az rózsát hogy tövis neveli.
206. Kik közt az jó tanács gyakorta kelletik, —
A nélkül a dolgot károk követhetik;
Nem kell más: magátúl az is kitelhetik,
Mind törvény mind fegyver egyaránt illetik.
207. Mondhatom; valamit kéván az méltóság,
Megtaláltatik itt bőven, mind (az) jóság;
Haladta idejit már is (az) okultság,
Más dolgaiban is van hasonló nagyság.
208. Hogy pedig ugy inkább láthasd mindenében,
Nossza! magad vegyed elméd tűköriben,

---

[1]) «Thököly István, nagy tekintélyű protestáns főúr, egykor nádorjelölt is volt.» (Thaly.)

És annak vizsgáld meg, rend szerint, fényében,
Minden állapotját minémőségiben.

209. Kardot kellett kötni az mely esztendőben, —
Minthogy attul fogvást majd minden üdőben
Töltötte életit több részrűl mezőben, —
Ott vedd fel személyit azért legelsőben.

210. Ha ugy képzed az mint táborát vezeti:
Itílhetd hogy abban Fabiust követi,
Az ki népe kárát addig kerűlgeti
Hogy Hannibalt végre lesire veheti. [1])

211. Csudálhatod abban érett okosságát,
Ha jól meggondolod ahoz ifjuságát;
Nem birták ugy mások a dolog nagyságát,
Noha idejeknek róták sokabbságát.

212. Örűlhet itt szíved, csak gondolkodva is,
Hogy ilyen érdemes már ifjusága is;
Hát ha üdősbödik s jut több napokra is,
Mennyivel öregbűl ugy méltósága is!

213. De csak így nem kell most tovább bocsátani,
Erejit innet is kell szaporítani,
Kezedet kezivel együvé csatlani,
Az négy láb kevesbet fog osztán botlani.

214. Vagy van ott oly láncza immár is szivednek?
Hogy nem tartod tovább azt idegenednek.
Az mint játszik fénye rám néző szemednek.
Az is ugy szóll: ez kell egyedűl kedvednek.

215. Ha ugy nézed mint ha ütközetre menne:
Véled hogy bajt Hektor és Achilles tenne;
Nem tudván az pálma ott melyiké lenne,
Kételkedő elméd nemde megrettenne?

216. Vagy Turnussal küzdő Aeneasnak vélnéd;
Halálos bajában azt is mint szemlélnéd?
S Laviniát vajjon melyiknek itílnéd?
Kit te is óhajtasz, másnak nem igérnéd.

217. Tudom, nagy irtózat űlne itt szivedben:
Mert csak emlétve is, majd könyv jön szemedben;
De ha az nyert pálmát nyujtaná kezedben,
Megcsókolván, mely nagy lennél örömedben!

---

[1]) «Úgy látszik, czélzás Thököly dobszai győzelmére, Laborde tábornok felett.» (Thaly.)

218. Az mikor tanácsol sok terhes dolgában,
Ha azt veszi elméd tűköre fontjában:
Mondhatod hogy Cato űl tanácsházában,
Az mint folyhat igye sok akadályában.
219. Ha vizsgálod pedig vadászni mentében:
Iulus volt ily, — mondhatd, — atyja seregiben,
Didoval mulatván egykori kedviben,
Az híres Karthago vadas ligetiben.
220. Vagy talám elődben ugy jön inkább képe
Mint egy Adonisnak, ki volt Venus szépe,
Melyet, minthogy arra gyenge lábbal lépe,
Az megsebesűlt kan rútul öszvetépe.
221. Nehéz volt ezt nézni szerelmes szeminek,
Mint fetrengett teste, tavában vérinek;
Melynek oly árja lén könyve özöninek
Hogy elég víz volt az (végső ?) fürdőjinek.
222. Nem kell ezt félteni, ha áll is oly lesre
Az honnét öklelni kelletik tigrisre;
Akarmint pökdössön: talál Herculesre,
Az ki nem bocsátja onnét a tölgyesre.
223. Ha sétálva nézed, mulató kertiben:
Mondhatd, oly mint Phœbus, Parnassus hegyében,
Mikor az Musáknak mulat seregében; —
Egy istenasszony is veheti kedvében.
224. Méltó azért, te is azt el ne felejtsed,
Sőt szerelme lánczán légyen oly bilincsed
Hogy azon szivedbűl soha ki ne ejtsed; —
Az egy halál légyen ahoz csak kilincsed.
225. Mikor lovaglással idejit mulatja,
Fő lovait szépen űli és ugratja:
Arra néző elméd bízvást azt mondhatja,
Ebben rendesb voltát Lausus sem mutatja.
226. Van itt is szemednek mit nézni kedvessen,
Játszhatik Cupido szivedben kényessen,
Az mikor munstrálja magát ily rendessen,
Kin Circe is inkább kap mint Ulyssesen.
227. Ha pedig azt képzed mint fekszik ágyában:
Parisnak vélheted, éjjeli gondjában,
Az ki azt forgatja akkor is magában,
Szép Helenát mikint vihesse Trojában.
228. Van is oly szándéka, — elhihetd, — szívinek;
Csak jobb szárnyát várja kétséges szelének:

Felűl hajójára kezdett tengerinek,
Megpróbálja révit elczélzott helyinek.
229. Ha pedig azt veszed vizsgáló szemedben
Az mikor foglalja magát levelekben, —
Az mint hogy vagyon is sok dolga ezekben, —
Lehetsz méltán róla ilyen itíletben:
230. Második Iulius ez, az dictálásban,
Nincs semmi nagy dolog ott megakadásban,
Szép könnyűsége van az válaszadásban,
Maga keze is gyors, akarmely irásban.[1])
231. Tud az tréfához is, játszó leveliben,
Szerelemhez is ért, annak idejében, —
Kiváltképen mikor te jutván esziben,
Cupido viseli pennáját keziben.
232. Naso irogatott így az Corinnának,
Kivel meg is bírta s tett kedvet magának;
Véli oly erejit ez is pennájának
Hogy meghatja falát szived bástyájának.
233. Vetted, nem régen is, — ugy tudom, — irását,
Érezhetd abbúl is szivednek vívását;
Ne is halogassad annak megnyílását,
Bocsásd be s engedjed szabados bírását.
234. Végezvén ezekben elméd czirkálatját,
Ha tovább fordítod onnan gondolatját,
S megtekinted egész teste állapotját:
Csudálva szemlélhetd annak szép állatját.
235. Alabastrom oltár — mondhatod — az nyaka,
Klárisbúl hajtatott boltozat ajaka,
Délszínre jövő nap felderűlt homloka,
Melytűl világosúl akarmely éjtszaka.
236. Pirosult hajnalnak vélhetd két orczáját,
Kiknek csak éretted tartja szép rózsáját;
Várja is már arra méhecskéje száját,
Hogy attúl vehesse várt harmatocskáját.
237. Felvont szivárványa szép szömöldökinek —
Itélhetd — kézíja Cupido kezinek:

[1]) «Tököly levelei elég magyarosok, de nem oly szépek mint a milyeneket ama század elején írtak a jó nevű írók: Pázmán, Bethlen Gábor, Turzó Imre, Wesselényi Anna, s mások. — — De van is mentsége, mert leveleinek legnagyobb részét hirtelen, izgatottan, temérdek dolgai közt, tábori élet kényelmetlenségei közt írta.» *Gróf Tököly Imre levelei*, p. XX.

Víg játszási között szökdecslő kezinek
Annyi az nyíl mennyi villáma fényinek.

238. Az kik sziveddel is régen harczolnak már ;
Ha nem holdulsz nékik, mondhatom, lészen kár.
De ekkedig elméd keménykedett is bár, —
Nemde? — hajol mostan s több ostromot sem vár.

239. Ölelésre hajlott karjai kávája
Alig is várja már hogy vonjon hozzája ;
Minthogy bőven terem szép orczád rózsája,
Bízik hogy abbul is leszen jó désmája.

240. Nagy Sándort ábrázlja melle szélessége,
Atlashoz hasonlít vála terétsége ; [1])
Minden tagjainak szép egyenlősége
Akarki szeminek lehet kedveltsége.

241. És így egész testit ha rendre vizsgálod,
Azt — nemde ? — mind uri termetnek találod,
Vagy ugyan fejdelmek rendiben számlálod :
Azzal szived nem is héjában táplálod.

242. Egy szóval, mindenben tekintetes, jó, szép,
Tanult, elmés, okos, testben-elmében ép ;
Méltóság követi valamely felé lép,
Méltán süvegelhet neki sok ezer nép.

243. Méltó hogy ezt te is ne engedjed másnak,
Hanem vidd magadnak válhatatlan társnak ;
Hosszu üdőt se hagyj az öszvejutásnak,
Mert az halogatás oka sok romlásnak.

244. Az melylyel magadnak sokat fogsz használni :
Minden majorságid helyre fognak állni,
Több asztagokot fogsz csűri(d)ben számlálni,
Borpinczéidet is töltebben találni ;

245. Megalszik üszöge gőzló faluidnak,
Megépűl rongya is pusztúlt majoridnak,
Szaporodik száma fogyott barmaidnak,
Nem lesz annyi kára semmi javaidnak, —

246. Kiknek füstit eddig gyakorta szemlélted :
Onnét is nőtt károd az honnét nem vélted,
Melyek miatt sokszor bús gond is volt élted,
És olykor azok közt könyved sem kémélted.[2])

---

[1]) Szélessége.

[2]) Thököly gazdasági intézkedéseire vonatkozólag érdekes adatokat találni *Lehoczky* nagy munkájában *(Bereg vármegye monographiája).*

247. Jutott sokféle jód, sok kincsed, prédára;
Sok híved, sok szolgád, kiknek nagy volt kára;
Szerelmes öcséd is, azoknak módjára,
Került vala végre hasonló koczkára.

248. De tovább jó vége leszen mind ezeknek,
Rózsáját kell szedni már az töviseknek;
Által kelvén habján az hányó szeleknek,
Énekel az hajós az múlt veszélyeknek.

249. Nem lészen több préda s zsákmány javaidban,
Bízvást mulatozhatsz minden házaidban,
Nem szükség szorúlnod csak kő váraidban,
Apáczaként élni ott unt napjaidban:

250. Jó oltalmazó Mars lészen ez melletted,
Kiszáll minden ellen s megfelel éretted;
Csak ugy fogd szándékát mint tőlem értetted,
És magát se hadd már, ha szivét elvetted.

251. Ebben az martalék volt öcséd fogsága:
Onnét kezdé harczát Cupido gyorssága,
Mely által ő néki lén is szabadsága, [1])
De a helyett ennek történe rabsága.

252. Mert a' tájban lévén te veled is szemben,
Ugyanakkor vetéd szívét temleczedben;
Ott tartod azóta erős bilincsedben, —
Mennyi szenvedéssel: vehetd jól eszedben.

253. Ideje volna már onnét szabadulni,
Kezedhez békélvén nyakadra borulni,
Ott friss szerelmednek egével ujulni,
S azzal minden terhes gondjának elmulni.

254. Avagy, mint gerlicze, mely elveszti társát,
Nem keresi tovább soha annak mását,
Örökké özvegyül ujitja sirását,
Zöld ágra sem veszi azután szállását:

255. Lehetsz talám te is oly eltekéltségben
Hogy nem mégy senkivel ujabb szövetségben,
Holt társodot gyászlod örök özvegységben,
Kivel folyt életed kévánt kedvességben.

256. Ha az madarakrúl akarsz példát venni, —
Nemde? — mint az galamb, jobb inkább ugy tenni;

---

[1]) Zrínyi Ilona öcscsét, Jánost, a kuruczok elfogták; Thököly szabadon bocsájtatta. (Thaly.)

Mely nem szokott végig árvaságban lenni,
Hanem megint ujabb párosságra menni.

257. Érzi ugyan az is társátúl válását,
Teszi is utána nyögő búsulását;
De másként fordítja végre búliklását,
Uj örömre kezdi uj foglalkodását.

258. Tudja hogy élete így kedvessebb lehet;
Az gerlicze ehez képest mi jót tehet?
Az zavart italbúl kis örömre mehet,
Az száraz ágrúl is nem sok kedvet vehet.

259. Inkább illik hozzád a galamb példája,
Kinek nem örökös köntös gyászruhája;
Néha az napnak is homályzik orczája,
De azután megint derűl víg órája.

260. Sok tövisse vagyon az özvegy életnek,
Az kiknek hegyei sokképpen sebhetnek;
Oly csendes napjai keveskor lehetnek
Mellyeket sok bosszúk s gondok nem követnek.

261. Szokott gyámol nélkül, borostyán és komló —
Ámbár csak kevés szél légyen azt ostromló —
Maga erejiben hamar földre omló:
Az özvegyi élet ezekhez hasonló.

262. Tudjuk azt hogy nagy vagy, nagy állapotodban,
És hozzád hasonló nincs méltóságodban;
Mindazáltal te is gyarló vagy, magadban,
Kellő segéd nélkül, sokféle dolgodban.

263. Az nagyobb helyekre nagyobb dolgok gyűlnek,
Az erős szelek is ott inkább bővőlnek;
És ha azok ellen csak gyengén készűlnek,
Félő hogy Icarus szárnyain röpűlnek.

264. Az is viselheti gondolkodásodot
Hogy alacsombítod ugy méltóságodot,
Ha megváltoztatod abban nagy voltodot,
Csekélyb állapotra bocsátván magadot.

265. Talám fordúl az is, e mellett, eszedben,
Hogy első szerelmed kedvezvén mindenben,
Voltál azzal egymást nem sértő életben, —
Kit most is ohajtva emlétesz szivedben, —

266. S mondod: hogy nehéz azt többé feltalálni,
Ámbár a reménség ne szűnjön táplálni;
De az bizodalom sokszor tud hibálni,
És az rozmarinrúl csalánra kell szállni.

267. Ugy vagyon hogy rút is az nem-egyenlőség,
Az is hogy ha hátra czafol [1]) az elsőség,
S az polczrúl pad alá esik az felsőség:
Mert előre szokott vágyni az dicsőség.

268. De itt nem fogy, sőt nő minden állapotod:
Azt bizonynyal, nemcsak reménynyel tudhatod;
Minthogy indulatját [2]) szemmel is láthatod,
Hogy ott is magadot nagy helyre juttatod.

269. Mert annyira megyen *annak* méltósága
Hogy országa is lész, nemcsak más jószága;
Te személyednek is nő úgy asszonysága,
Nem hogy következne ott alacsombsága.

270. Szokott eszközivel az fejedelemség
Készen várja, mely is lészen nagy tiszteség;
Elébbi voltodban igy sem ér kissebbség,
Sőt követ mindenben tetézett elégség.

271. Aztán gondolatod itt se akadozzon,
Ugy hogy reménységed csalatva változzon:
Szokás hogy a tövis rózsát virágozzon,
De nem hogy tövisset az lilium hozzon.

272. Nincs az gerliczének — azt írják — epéje,
Azért oly együgyű annak szivecskéje;
Ez erkölcsinek is nincs semmi tüskéje,
Melytűl sérethetnék orczádnak gyengéje.

273. Az igaz szeretet nem tud visszálkodást,
Nem szokott okozni az panaszolkodást;
Az megegyezett szű gyűlöl megszakadást,
Egyességet szeret s nyugodalmaskodást.

274. Megértetted fellyebb minden állapotját;
Nem kell félned annak olyan fordulatját
Hogy az hol most látod kedves folyamatját,
Ott érhessed végre káros változatját.

275. Megnyitotta szívét: ugy vár tárházában;
Alkalmaztat annak ugy nyugodalmában
Hogy megbántódása legkissebb dolgában
Ne légyen kedvednek, egész világában.

276. Nincsen azért így is miért tartozkodnod,
Látván hogy érdemes vele társolkodnod;

---

[1]) Thaly megjegyzi, hogy *czafol* itt a. m. *léptet*, *nyomúl*. Továbbá, hogy e szó Dunántúl ma is él, *gázolni* s *koptatni* értelemben.

[2]) «Indúlását, kezdetét.» (Thaly.)

Hogy régen kedvelled, azt sem kell tagadnod,
Az melyhez képest is kezed kell már adnod.

277. Minthogy végzésiből vagyon az egeknek:
Itt másként az dolgok már nem is lehetnek;
Adnak is minden jót azok személyeknek, —
Jó válaszszát várván ugy én is ezeknek.

278. Midőn így számlálom hosszu beszédemet,
Személyén jártatom leginkább szememet,
Hogy onnét is értsem mint hallgat engemet
És mint remélhessem válasz-vitelemet.

279. Megtetszik az szándék sokszor az orczában,
Czégérezi azt is az mi van titkában;
Ritkán van oly fedél az belső szikrában
Hogy nincs külső jel is annak a dolgában.

280. Azomban személye holott szomorkodik,
Hol jobb kedvet vészen s azzal vidámodik;
És így, mint az rózsa, néha pirosodik, —
Mint az borongó hold, néha halványodik.

281. Sohajt is a' között olykor keservessen,
Olykor lélegzésit emeli kedvessen,
Beszédemet néha hallja fegyelmessen,
Néha tetovázni látszik kétségessen.

282. Az mint elébb fekve, fellyebb emelkedett,
Könyöklő kezire feje ereszkedett;
Szellőzi személyit, mely megmelegedett, —
Nem is csuda: minthogy gondja felesedett.

283. Sok ízben láttatott hogy akar szóllani, —
Az mint hogy kezdett is ajaka mozgani;
Véltem, beszédimet meg kell szakasztani:
Mind az által végig hagyá azt mondani.

284. Azután közelebb szólítván ágyához, —
Mintha ambrosiát vett volna szájához:
Oly mézessen kezde válasz-adásához;
Illhetett beszéde nagy méltán Suadához.

285. Felveszi szép renddel minden beszédemet
S abban elészámlált erőtetésemet,[1])
Melylyel támogattam felválalt igyemet;
Ujabb kérdésekre fog abbúl engemet.

286. Csudálva hallgatom nyelve szép folyását,
Az mondott dolgokon nagy okoskodását;

[1]) *Erősség:* argumentum.

Valamikor látom ajaka nyilását,
Alig várom kévánt válasza adását.
287. De ő rak elömbe mind több s több okokot,
Kikért késélteti az kezdett dolgokot;
Nem is köz munka [1]) volt meggyűzni azokot:
Érdemeltek üdős tanácskozásokot.
288. Végre azokat is addig űzé elménk,
Azon nyugovánk meg: mást mind fére tennénk;
Az Ég ugy akarván, az ellen ne tennénk,
Rendelésit inkább munkában is vennénk.
289. Melyen megegyezvén, ott én sem mulattam,
Hanem elsietvén, ím hozzád jutottam.
Ennél kedvessebbet vajjon mit hozhattam ?! —
Csak jól tudjad járni: jó utat nyitottam. —
290. Azért — a mint mondám — oldd le most kardodot,
Más időre halaszd mezei dolgodot,
Az melyen eleget törted már magadot;
Méltó, azok után vedd nyugodalmadot.
291. Szükség pihenni is az terhes munkában,
Másként az természet megcsüggöd magában.
Scipio sem fáratt mind csak Africában,
Tért nyugovásra is némelykor Romában.
292. Pompeius is kardját szögre függesztette,
Mikor Kleopatra szerelmit érzette;
Míg kedve-telésit ott el nem végezte,
Leoldott fegyverit fel sem övedzette.
293. Mindennek ideje vagyon — az mint mondják;
Az kedvező Egek mikor módját adják,
Akkor fogd az dolgot, mint az munkás hangyák:
Mert másként kezeden sokáig nem hagyják.
294. Terítve lész már *ott* [2]) az Hymen oltára:
Csak ne üdőzz sokat, menj áldozatjára;
Nem is lesz tanácsos vontatni sokára,
Az késedelemnek van gyakran sok ára.
295. Távúl jár Alekto az több Furiákkal.
Iuno leszen jelen az víg Gratiákkal;
Az megy előttetek kedves musikákkal,
Ugy vezet nyugodni szerencsés fáklyákkal.

---

[1]) *Közönséges* munka. (Thaly.)

[2]) Munkácson. (u. a.)

296. Örülnek az Egek szép szövetségteknek:
Olyan megegyezést adnak sziveteknek
Hogy mindenben tőlte lészen kedveteknek
S jól folynak napjai teljes élteteknek.

297. Amaz égi jelek között fénlő Kosnak
Gazdag arany gyapját adják Atroposnak,
Hogy abbul bővétse s tegye nagy számosnak
Éltetek fonalát és boldogságosnak.

298. Kedvessen is nyujtja azt Klotho orsója,
Mivel Lachesisnek sem bántja ollója;
És minthogy az isten annak nagy áldója,
Más gonosz szerencse sem lesz felgázlója.

299. Sok esztendőkre nyúl nyomos [1]) hosszasága,
Meghaladja Nestort napjai soksága;
Leszen mindenekben kévánt boldogsága:
Az egekig mégyen kezdett méltósága.

300. Végben vivén pedig ott felvett munkádat,
Felkötheted megint leoldott szablyádat
És ujra kezdheted elébbi pályádat:
Hamarébb is vehetd ugy kévánt pálmádat.

301. Lesz mindenek előtt nagyobb tekinteted,
Zászlóidot mindjárt fellyebb emelheted,
Akarmely országra biztosban viheted,
És ugy dolgod czélját jobban is érheted.

302. Az *Hold* ereje is így hathatóbb lészen, —
Mely, hogy melléd jőjjön, van is immár készen;
Az kévánt szerencse majd kezire vészen,
Csak ne késsél: mert az káros gátlást tészen. —

303. Véget vet ezekkel Venus, beszédiben,
Kit sokképen érez az bajnok szívíben;
Ahoz sokképpen is változik szényiben:
Hol viasz, hol rózsa látszik személyiben.

304. Küszködik és erős bajt tart ő magával:
Hercules sem vala izzattabb orczával,
Mikor szemben kele az sárkány hydrával,
Mint ez fárad, kétes szive nagy harczával.

305. Voltak is okai tusakodásának,
Kikkel ellent is hánt Venus ostromának;

[1]) A. m. *tartós*. V. ö. késő *nyom:* posteritas; az emberi *nyomtól* fogva: a mióta emberek vannak. (Baróti.)

De engede végre szava hatalmának,
Igy lévén végzése az Ég fatumának.
306. Négy szép hattyú vala Venus szekeriben,
Az bajnokot vévén kedvessen őliben.
Megindul azokon ; szapora mentiben
Viszi is csakhamar öröme helyiben.
307. Elment volt Cupido már, szállást osztani;
Készen várták őköt, volt hol megszállani.
Ideje is vala oda beállani,
És az fáradságon nyugalmat váltani.
308. Az helynek asszonya látja nagy szivessen,
Változtatja gyászát, öltözik szinyessen ;
Mint az csillagzó ég, vagyon oly fényessen,
Kit akarmely szem is vizsgálhat kedvessen.
309. Jelen volt Hymen is, már akkor, mellette,
Kötele eszközit el is készítette ;
Hogy az annál tovább múljon, nem engedte :
Elérkezvén, mindjárt kezekre vetette.
310. Cupido sem henyél, itten is, tisztiben,
Ujabb nyilakot szed tegzéből keziben ;
Több tüzet gerjesztvén azoknak végiben,
Ugy veti lobogva szívek közepiben.
311. A mellett munkáját tovább sem tágítja,
Szívek szövetségit másként is ujítja,
Erős gyémánt lánczczal együve szorítja,
Melynek keménységit üdő sem lágyítja.
312. Igy csatolván egyben kezeket, szíveket,
Vesznek bő áldással sok üdvözléseket ;
El sem választhatja már senki ezeket,
Az mig el nem metszi Lachesis élteket.
313. Vagyon ott azonban mindenütt nagy öröm.
Tapsol az szerelem, mondván : van nyert pöröm !
Másutt is, az kinek bástyáját én töröm,
Megveszem, ha azért szakad is sok köröm.
314. Bizonyos napokot töltének egymással,
Folytatván azokot kedves mulatással ;
Hol Mercurius is jelen vala Márssal,
Az több plánéták is boldog csillagzással.
315. Végre Mercurius, szárnyazván bokáját,
És keziben vévén kigyózott pálczáját,
Elröpűl s csinálja annak nagy lármáját
Hogy így vitte végben Venus itt munkáját.

316. Kin némely örvendez, némely komorkodik;
Az *frigyeség*[1]) dúl-fúl, nyughatatlankodik,
Készűl hogy tovább is akadályoskodik;
De már hasztalan az: melyen boszonkodik.

317. Az *Holdnak* szarvai állanak mellette;
Az kiknek hegyeit valaki érzette,
Hogy hátat nem adott, csak kevés tűrhette,
Sok pedig, mindenit az ki elvesztette.

318. Az Mars is azomba dobját megütteti,
Hymen tiszteletit hamar végezteti,
Az menyegzős ruhát máskorra teteti,
Az leoldott szablyát megint felkötteti.

319. Mondván: Az más pályát még el nem végzetted,
Ennek koszorúját már pedig elvetted;
Ha az dicsőséget czélúl függesztetted:
Addig űzzed azt is a míg eljegyzetted.

320. Fáradsággal mennek a nagy dolgok végben,
Nehéz folyamatján ne essünk kétségben;
A nap is köd után derűl fényességben,
És jut az arany is tűz által szépségben.

321. Hercules is dolgát hogy megindította,
Fáradságát abban sokszor ujította;
Elkezdett munkáját de nem tágította,
Míg czélja oszlopát fel nem állította.

322. Van már Medeád is, melynek segedelme
Az veszélyek ellen lész fejed védelme.
Abban pedig nincs oly állhatatlan elme
Mint (Aietes) lyánya változó szerelme, —

323. A ki csak ideig tartá meg hűségit
Iasonhoz, azután kezdé hitlenségit.
De ez holtig állja tökéletességit,
Kiönti éretted minden tehetségit.

324. Itt vagyon Pallas is, s ím hozza kardodot,
Reád is övedzi, viseli gondodot;
Én is elévettem letett sisakodot:
Állj idébb, hogy fedjem megint homlokodot.

---

[1]) «Különösen *Teleki* értetik, ki saját leányát óhajtja vala Thökölyhez nőül adni.» (Thaly, i. h. I, 149.) Ámbár Cserei és Bethlen Miklós említik, hogy Teleki főkép azért haragutt Thökölyre, mert Anna nevű lyányának, már akkor Apaffy Miklós özvegyének, a jegygyűrűt visszaküldte: az egész dolog mégsem valószínű. (L. *Tököly Imre levelezése*, p. IX.) — Nagyon plausibilis, hogy *frigyeség* helyett *irigység* olvasandó.

325. Fegyveres lovad is már készen tartatik,
Egyéb is, valami ahoz kivántatik;
Az felülő [1]) s «arma!» [2]) szaporán hallatik:
Indulj meg! Ha múlatsz, az üdő *csallatik.*

326. Az bajnok kegyesse ezt szomorún hallja;
Nehéz elválások egymástul, megvallja;
De az Ég tetszése minthogy így javallja:
Mit tehet, — csak máskint az remény ne csalja.

327. Megindulnak végre, egymás kezit tartván,
Az elváló helyig sok édes szót hajtván;
De ott az távozás őköt jobban hatván,
Essőzni kezd szemek, szűvök is sohajtván.

328. Ilyen állapottal Ulysses lehetett
Mikor az trójai táborban sietett:
Bő könyvezés nélkül búcsút nem vehetett
Hű Penelopetűl, kit igen szeretett.

329. Keserves elválta — egygyé lett két szűnek,
Melyet az szeretet igaznak tett s hűnek;
Az nádméz is tetszik akkor keserőnek,
S akarmely orvosság halálhozó fűnek.

330. *Ez* is fájdalmasson hagyja el szerelmét,
Az is érzé asszony-szíve nagy gyötrelmét;
De alacsonkodás nem illet nagy elmét:
Veszi végre itt is magán győzedelmét.

331. Már az *Hóld* hada is jön nagy erejivel,
Ez is tovább mozdúl sok szép seregivel,
Bizalmas szívinek olyan reményivel
Hogy feljön már napja régen várt (fényivel).

332. Mint elébb, indúl is dolga rendessebben,
Magát is uralja minden kedvessebben,
Mellette kardját is köti szivessebben —
Látván állapotját: van most helyessebben.

333. Minden felűl bővűl naponként tábora;
Sok uri rendeknek fénlik ott sátora,
Álgyúinak is sűl erőssebben pora,
Mely ellenséginek lesz szomorú tora.

334. Az szerencse kedve veszi jobb szárnyára,
Sok szép nyereséget ró hamar kardjára;

---

[1]) Induló.
[2]) *Ad arma:* fegyverre!

Az mely laurust régen készített számára,
Azzal is tiszteli fejit nem sokára.

335. Mely hogy annál elébb érje kivánt végét,
Az *Hold* is sietve hozza segitségét;
Kinek csak hire is űzi ellenségét,
S adja azok ellen gazdag nyereségét.

336. Azzal megegyezvén, nagyobbúl hatalma,
Kezdett dolgainak romlik akadalma;
Mert van az gátlások ellen nagy oltalma,
S adatik azokon sűrő diadalma.

337. Megnyílnak kapui az fő városoknak,
Hatalmában adják kulcsait azoknak;
Fejet hajtnak neki, s ösmerik uroknak, —
Az által minden jót igérvén magoknak.

338. Holdulnak az szerint más erősségek is,
Engedelmeskednek ugy az véghelyek is;
Jobb is volt mívelni azt ő nekik is
Mint több kárt vallani vagy elveszniek is.

339. Az mely vakmerőség kezdett tusakodni,
Jó szándékja ellen, s akaratoskodni:
Megmutatja ott is, tud hatalmaskodni
És leütött szarván diadalmaskodni.

340. Az alatt laurussát elhozzák fejinek,
Kit az *Hold* készített ily jeles hívinek;
Bé is mutatják azt uri személyinek,
Hogy lássa jutalmát méltó érdeminek. [1])

341. Az mellett zászlót is s fejedelmi pálczát
Adnak, hogy az ország öszvebomlott ránczát
Vegye kellő rendben s ujítsa zománczát,
Mert rút mocsok fogta annak arany lánczát.

342. Annál inkább minden süvegli s uralja,
Fejedelminek is ösmeri és vallja;
Az czondorlott haza azt örömmel hallja,
Bízván hogy megújul ezzel hervatt gallya,

343. És hogy lába vasát le lehet már tenni,
Ősi szabadságát engedik felvenni;
Nem kelletik tovább bilincs alatt lenni,
S mint jármos ökröknek, iga alá menni.

---

[1]) «Itt a török szultán által Thökölynek küldött fejedelmi athnámé s királyi czím értetik, mely utóbbit azonban Thököly — Bocskay és Bethlen példáját követve — el nem fogadá.» (Thaly.)

344. Ugyanis, nagy rabság vala állapotja,
Az mint sok szokatlan terhe megmutatja.
De hiszi: már abbúl nyakát kivonhatja
És ennek utána ez nem sanyargatja.

345. Az miolta romol, már sok esztendeje;
Régi nyerességinek [1]) kiszáratt veleje,
Rútúl elparlagúlt szép termő mezeje:
Hogy újuljon megint, most jütt el ideje.

346. Valamelyre fordúl, számos hadaival: [2])
Fárad ellensége, az *Sas*, madarival;
Ez pedig híresűl szép diadalmival,
Gazdagul népe is bő ragadmányival.

347. Az egész nyár és ősz jobb szárnyán viseli,
Sok szép nyereségit naponként neveli,
Gyűzedelmes hírét az égig emeli,
Bővűlt méltóságát sok nemzet tiszteli. —

348. Múl azomban az ősz kedveskedő ege,
Deresűl az üdő, távozik melege;
Az vad Aquilónak indúl fergetege,
Az mezei szállást eltiltja hidege.

349. Nincs is tovább üdő az mezőn-élésre,
Kél ellenségivel azért frígykötésre;
Megyen is mindkét fél fegyver-megszűnésre,
Kvartélyokban oszol az had, telelésre.

350. Megindúl maga is, s siet kedvessihez:
Kis ideje vala kedves szerelmihez,
Mert kelletett nyúlni hamar fegyverihez;
Most jobb módja lészen kedve töltésihez.

351. Fél esztendeje van hogy tőle távozott.
Másként, szerencséje szépen virágozott:
De az bú azok közt töviset is hozott,
Mely az távúllétel magvábúl származott.

352. Szíve drágább kincsit nehéz volt elhadni,
Az szerint annak is ettűl elmaradni,
Egygyé lett két szűnek két felé szakadni:
De nagy öröm lészen megint öszveadni.

353. Mint az mely madarak, az fagyos telekben,
Szakadnak egymástúl idegen helyekben;
Viszont az kikelet hozván egy fészekben,
Vígadnak ujonnan támadt örömekben:

---

[1]) *Elevenség, friss ség, erő.*
[2]) Az 1682-iki nyári hadjáratkor. (Thaly.)

354. Ugy ezek is lésznek kedves mulatással,
Mihelt Isten szemben juttatja egymással;
Nem lélegzik szivek, mint most, ohajtással:[1])
Jelenti örömit vidám mosolygással.

355. Az melyre forditja utját azon közben,
Vannak minden rendek régen várt örömben;
Udvarlonak néki nagy készületekben,
Áldják, magasztalják víg üdvözlésekben.

356. Adatik mindenütt pompás triumphussa,
Mondván: *Ez* lesz hazánk olyan Fabiussa
Ki által pálmává válik cupressussa,
S megújul még egyszer régi szép laurussa.

357. Az sok pæan s víg szó éri az egeket,
Tésznek az lövések sűrő dörgéseket,
Kikkel is jelentik kedves örömeket:
Régen nem ért árva hazánk ilyeneket!

358. Egyetlen egyihez juta utoljára,
Sietett is annak vigasztalására,
Tudván: volt szívinek nem köz fájdalmára
Hogy megtérhetése halatt ily sokára.

359. Hasonló volt dolga Laodomæához,
Az Prothesilaus szerelmes társához
S annak bús elméje gondos munkájához,
Mig elment kedvesse meg nem tért házához.

360. Troja alá kellett volt annak is menni,
Mely után bús szive nem tuda mit tenni;
Mint hogy nála nélkül kész *vala* ellenni:
Halált akart sokszor orvosságul venni.

361. Tudja hogy sok erős bajnok van Trójában,
Kik sokat is tesznek magok oltalmában;
Fél, ha egyveledik azokkal csatában,
Ne találjon esni halálos prédában.

362. Tudja, az nemes vér benne nem nyughatik:
Kicsap, valamikor abban mód adatik;
Az Mars dolga pedig gyakorta csallatik:
Az várt pálma helyett cupressus osztatik.

363. Sírva számlálgatja az hadi dolgokat,
Felveszi az ottan lehető harczokat
S azokbúl származni szokott romlásokot:
Kikkel ad magának mind több-több gondokot.

---

[1]) *Sóhajtással.*

364. Véle jár elméje minden ostromokban,
Éjjel sincsen része nyugalmas álmokban;
Valamennyi veszélt gondolhat azokban:
Úgy tetszik hogy esik annyi halálokban.
365. Hol Hektornak félti haragos kardjátúl,
Hol az Troilusnak nehéz kopjájátúl,
Hol pedig Parisnak szigonyos nyilátúl,
Vagy Deiphobusnak éles láncsájátúl.
366. Az melyekrűl mennél többet elmélkedik,
Szíve sebe annál inkább nehezedik;
Végre, terhe alatt alig piheskedik: [1])
Ilyen az szeretet, az hol sziveskedik.
367. Mikor pedig Trója immár romlást venne,
Az alatta lévő hadnak vége lenne,
És kiki honjában kivánkozva menne,
Sok munkája után hogy ott megpihenne:
368. Bízik, hogy noha volt sok veszedelemben, —
Jelen lévén inkább minden ütközetben, —
De minthogy azok közt tartatott életben:
Majd-majd megjön ő is, kit várt is örömben.
369. Az mint beérheti szeme czirkalmával,
Nézi az nagy tengert széles határával:
Honnét vetődik fel kévánt hajójával
Az a kit vár, szive nagy ohajtásával.
370. Ez is kedvesitűl aként elmaradván,
Elméjivel pedig mind véle fáradván,
Egyik gondolatja másikra támadván:
Volt nehéz gondokban, azok mind áradván.
371. Félelem, reménség küszköttek szívében:
Ez a mi jót igért kedvesse igyében,
Több rosszat jövendűlt az, annak végében
Példáztak is dolgok erőtetésiben (?).
372. Emlekezett ugyan Venus beszédirűl
S akkor elé számlált jüvendölésirűl,
Sőt valóságot is tudott ugy-létirűl:
De így sem állott el az bú elméjirűl.
373. Gondolta, az dolgok gyakorta változók,
Az reménységek is sokszor csalatkozók,
És sokan bolhákat az són is nyomozók,
Sőt az igazat is hamisban okozók.

---

[1]) *Piheg.*

374. Azért nem lehete teljes nyugodalma,
Félvén, vagy így vagy úgy történhet ártalma;
Az mélybeli (?) búknak elnyomván hatalma,
Sárgult orczáján is az szép pirult alma.

375. Valamennyi veszélyt lehetett felvenni,
És bús elméjének tűköriben tenni:
Annyi rettegésben kezdett szive lenni,
Látván hogy azokon kétség általmenni.

376. Hol egy dolog, hol más tűnt gondolatjában:
Lehet vagy *ez* vagy *az* eszköz romlásában;
Kirűl elmélkedvén, elijett magában,
S rettegtetik azok éjjel is, álmában.

377. Féltette kedvesit ellenségitűl is,
Nevezetessebben az Sas körmitűl is, —
Az kinek ha szárnya most alatt röpűl is,
De rebdes az néha fent az nap körűl is.

378. Nemcsak az ellenség pediglen ellenség:
Az barátságban is van álnok szövetség,
Melynek palástjában lappang oly mesterség
Ki által megromol sokszor az meghittség.

379. Iulius is ottan veszett hol nem vélte;
Halálát Sándor is akkor nem remélte
Az mikor fonalát Parca elmetélte:
Barátjától romla mind kettőnek élte.

380. A kik sok országos harczokon forgottak,
Az sok omlott vérben mint vízben locsogtak,
Azok özöni közt mégis megmaradtak:
Hol nem is gondolták, végre ott romlottak.

381. Amazt a tanácsban konczolták vala fel,
Ezt egy korty italnak mérge oltotta el;
Az barátság közt is lenni vigyázva kell,
Az belső szándékrúl nincs sokszor külső jel.

382. Kihez képest, vala arra nem kis oka,
Ha ily gondjaiban izzatt is homloka,
És olykor ágyra is nyomta az búk soka, —
Mert nehezen szokott ütni azok foka.

383. Amaz is hasonló búsulást követett,
Az míg szerelmivel szemben nem lehetett;
Vigasztalására szakadva sietett,
Melyben sarkantyúja vala az szeretet.

384. Kévánt érkezése lén kedves orvosság,
Távozott az által minden terhes gondság;

Kedves megújúlást véve az bágyadtság,
Az kit okozhatott az bús magányosság.
385. Jobb orvos Cupido, gyakorta, Phoebusnál;
Nem lelni oly ható íret Galenusnál
Mint kit az szerelem készített Venusnál:
Hasznossabb az minden egyéb syrupusnál.
386. Nem lehet kiírni együgyő pennának, —
Tartaná Maro is nem kevés munkának, —
Az mely nagy szűbéli örömben valának,
Mikor ezek megint együve jutának.
387. Végre, midőn szívek heve csendessedik,
Bő beszélgetésre kedvek édessedik;
Egyrűl-másrúl ez is az is kérdezkedik,
Az kik közé csók is olykor egyveledik.
388. Az táborozásnak beszéll ez dolgárúl,
Az Holdnak melléje bocsátott hadárúl,
Előtte az Sasnak tovább-állásárúl,
És az kézben jutott helyek ostromjárúl.
389. Számlálja a mellett maga sok gondját is, —
Kik súlya megnyomná nagy Atlas vállát is, —
Néha egészsége bontakozását is,
S egyébféle baját, de végre hasznát is.
390. Azt is: az városok fogadták miképpen,
Mentek elejiben mely kedvvel, mely szépen;
Mint örűlt maga is az sok áldó népen,
Kiknek üdvözlése majd eget ért épen.
391. Amaz beszélgeti gyakor busúlását,
Felőle sokféle hireknek folyását,
Azok között néha majd elájúlását,
Most — Isten meghozván — kedves újúlását.
392. Miként az tengeren kit sok hab forgatott,
Ha kévánt révinek partjához hozatott,
Létészen ott minden terhes gondolatot,
Kedvvel mondja az mint azelőtt hányatott:
393. Ugy ezek is az sok szűbéli gondokon
S azokkal egyvelűlt kedvetlen napokon
Áltkelvén, mint annyi dőlölgő habokon:
Örűlnek egymásnak, csüggvén már nyakokon. —
394. Ily kedvek tőltiben végtire szíveknek,
Alvó nyugovást is engedvén testeknek:
Jut egykor Morpheus ágyában ezeknek
És sokféle látást formál elméjeknek.

395. Lehetett az üdő talám éjfél-korban,
Ezek is pihegtek már édes álomban;
Az több dolgok között ugy látszott azomban
Hogy Venus állana előttök ujobban,

396. És hogy ilyenképen kezdene szóllani:
Azt magatoknak is méltó megvallani
Hogy javalásomra hasznos volt hajlani
S most nagy állapotban az által állani.

397. Csak eddig is mire nem ment dicsőségtek!
Mioltá általam meglén szövetségtek.
Hát ha több üdőt ér kezdett szerencsétek:
Vajjon hova nem hat azzal nyereségtek?!

398. Majd az egész ország kezd uralni már is;
Végben viszi pedig csak egy vagy két nyár is —
Az Sasok az ellen vigyázzanak bár is —
Hogy kezetek alá jön az több határ is.

399. És noha Hymennel megkötetvén egymást,
Az hamar elválás tehetett ártomást:
De — látható dolgot szóllok, nem hallomást —
Így is szerelmetek vén [1]) kivánt *áldomást.* [2])

400. Mert jó földben esvén annak is trágyája,
Immár is bimbózni láttatik csirája;
Ha mi mérges égnek nem éri ragyája,
Kinyílásának is közelít órája.

401. Lucina is készen van már eszközivel,
Várja Apollo is, Musák seregivel,
Hogy örüljön annak, üdvözlő versivel,
Mihelt megjelenik ohajtott fényivel.

402. Készűl Orpheus is akkorra lantjával,
Amphion is ott lesz — tudom — hárfájával,
Örömet szaporít víg musikájával:
Tánczra megyen talám Mars is Lucinával.

403. Másoknak is lészen akkor nagy vígsága
Az mikor kinyíland annak szép virága,
Melynek méltó böcsi sokat érő s drága,
Érdemes is arra ily ritka ujsága.

404. Mindenek füliben kedves hír csengeni,
S arra nagy álgyúkkal az bástyák zörgeni,

---

[1]) *Vőn.*
[2]) *Áldást.*

Az templomok sok szép áldással zengeni,
Az paloták pedig tánczokkal rengeni, —
405. Innya az katona, az pap imádkozni, —
Avagy akkor az is Bacchusnak áldozni, —
Mind uri mind egyéb rendek vigadozni
Fognak: ebbűl sok jót reménlvén bokrozni.
406. Csakhogy a mint indúl az ég csillagzása, —
Kitűl függ az földi dolgoknak mozgása, —
Ha kellő idejit éri is nyílása:
Kétes hogy lész annak tartó virágzása. [1])
407. Alig lehet azért az oly csemetétek
Melytűl bokrosodjon kezdett nemzetségtek;
Hanem azt terjedni mástúl reméljétek,
De azzal kedvetek félben ne szegjétek.
408. Jobban terem az föld — úgy-é? — több munkával;
Az mit hozand azért első trágyájával,
Ha az elmúlik is gyenge plántájával:
Más fogja követni állandó voltával.
409. Nem rontja zsengéit annak ragya vagy dér,
Hanem virágjábúl gyümölcsözést is ér;
Megöregbedése csekély helyre nem fér:
Nagyra terjed mint az Medusábul folyt vér.
410. Nemes törzsökinek nem lész korcsos ága,
Holmi köz ág- bogot nem fajzik virága;
Az éghez közelít végre magossága,
Sok népet foglal bé árnyéka nagysága, —
411. Mely alatt azokot éri szép csendesség:
Megtér az jó üdő, az kévánt békesség,
Megszűnik az fegyver, nem lészen ellenség,
Mint Saturnus alatt — követ oly egyesség.
412. Uj nemzetségre jut azzal nemzetségtek,
Felséges nevezet leend dücsőségtek,
Az melyhez immár is van nagy közelségtek:
Ha jó augur leszek, majd reá is értek. [2])
413. Az *Hold* készítteti újonnan táborát,
Mellettetek ki is vonyatja sátorát;

---

[1]) Thököly fia, István, 1683 február 20-ikán született, s még azon évi april 3-án meghalt. (Thaly.)
[2]) *El is éritek.* (Thaly.)

Az melyre forditja készitett ostorát,
Nehez ütés éri ott sokak tomporát.

414. Ha mi akadálya van még dolgotoknak,
Az mely tiltja folytát feltett szándéktoknak:
Felgázolja minden gátlását azoknak.
Szabad utját nyitja ott is lábatoknak.

415. Kiben megmutatja tehetségit már is,
Mely által csillagtok elég fennyen jár is;
De azért szokása adást kéván, vár is:
Az nélkűl érheti dolgotokot kár is.

416. Örömest segéti ki hozzája járúl,
Körmöt is ad, hogy ne csúszszon le az fárúl;
De gondol elsőben tulajdon hasznárúl:
Ha az nem lész, másként leteszi polczárúl.

417. Szed más kertekben is eperjet magának,
Usurával várja bérit munkájának;
Mindazáltal a ki veszi czimborának,
Viseli jól gondját felválalt gondjának.

418. Ennek valóságát magadon ösméred:
Mert miólta *az* lett néked is vezéred,
Magosbban tetetik azolta czégéred;
Az mi hátra van még, az is kész — éléred.

419. Csakhogy gyenge kedvit nem kell megsértened,
Az mire czélozok, szükség megértened:
Ezüstöt kell oda s aranyat töltened,
Ugy jár ott is jobban az kerék, ha kened.

420. Kévántatik ahoz nagy rendő követség,
Az melyet tiszteljen az egész nemzetség;
Erősödjék azzal az kezdett szövetség,
Hogy ugy csalhatatlamb légyen az segétség.

421. Mely meglevén, biztosb lehetsz dolgaidban,
Nem kell tétováznod ugy gondolatidban,
Hanem megmaradhatsz feltett szándékidban:
Másképen, megbotlasz kezdett utaidban. —

422. Többet mond vala még, de Hermes érkezik,
Amaz tovább állván, helyében férkezik.
Elsőben, mint vannak — arrúl értekezik,
Azután nyelvire ily szó következik:

423. Az mint Venus beszél, az ugyan ugy lehet:
De csalást az remény az aránt is vehet.
Tudni való, az *Sas* hogy még sokat tehet;
Ha most alatt jár is, de fellyebb is mehet.

424. S ám találjon néha tolla kiverődni:
De üdővel szokott az megint sűrődni.
Talám hasznosb volna azzal megszegődni,
Hogysem ellenségűl tovább is kötődni.

425. Van az *Oroszlánynyal* régi szövetsége,
Híres mind kettőnek körme erűssége,
Messzire is terjedt azoknak vérsége:
Az ki egynek, soknak az ott ellensége.

426. Ez az vadok, amaz madarak királya;
Kemény rugásokat keves ki ugy állja
Hogy meg ne mellyedjen vagy háta vagy málja, —
S az ki vét, másként is ostorát találja.

427. Az ménykövek közt is az *Sas* bátran jár s kél,
Majd éppen az napig felmegyen, és nem fél
Hogy lecsapja onnét akármely forgó szél;
Ideje is számos: sok száz esztendöt él.

428. Sok országot fog bé kiterűlt szárnyával,
Az tengerekig ér annak nagy voltával;
Sőt az *Tiberis* is, széles határával,
Egyet ért s cselekszik ennek munkájával.

429. Más sok nemzetség is van kötve ezekhez,
Kik készűlnek nyulni éles fegyverikhez;
Bíznak is az által szép nyereségekhez,
Hogy laurus-bokrétát szögeznek fejekhez.

430. Az egy *Lilium-szag* tekeri orrokot,
Az kiknek az eddig adott is gondokot;
De azzal biztatják abban is magokot
Hogy jó karban hozták már ott is dolgokot.

431. Mit gondolsz ezekrűl? ha mind felkészűlnek
És az *Hold* sugári elejében gyűlnek:
Annak ragyogványi nemde setétűlnek?
A te dolgaid is akkor mint épűlnek?

432. Másként is az *Holdnak* van sok változása,
Nincs egy állapotban annak maradása:
Mert nem lehet (annak) oly állapodása
Hogy ne érje teljes voltát apadása.

433. Noha az étszakát néha vidámítja:
De abban is fényét hamar megcsonkítja;
Az te napodot is, félő, megvakítja,
S nem tudom, azután mint világosítja.

434. Azért is nem ér az az *Sas* erejivel:
Hogy egyenest néz ez az napra szemivel;

De *az*, szemben jutván annak személyivel,
Megsetétől s elfogy elébbi fényivel.

435. Innét látsz az *Holdban* sok ekklypsiseket;
Noha most neked is tart szövétnekeket:
Az étszakai szél olthatja ezeket,
Hozhat rád étszakát s azzal veszélyeket. —

436. Megfordúla Venus, hogy hallá ezeket;
Az fejedelemre vetvén víg szemeket,
Monda: Csak úgy tartsad mint múló szeleket
Az kikkel most Hermes rémít benneteket.

437. Mert ösmérem én is az *Sasnak* erejit,
Az ki ki is szította sokaknak velejit;
De most bal fatuma hozta oly idejit
Hogy maga is félti koppadástúl fejit.

438. Czimboráinak is tudom tehetségét:
De azok sem érik az *Holdnak* felségét, —
Mely, bár csonkítsa is néha teljességét,
De helyre állítja az megént épségét.

439. Nem fogy soha ugy el hogy meg ne ujuljon,
Nem jut oly terh alá hogy ottan megfúljon,
Szokott erejinek hatalma elmúljon,
És gyors járásiban tovább ne mozdúljon.

440. Arra oly fellyegek soha sem gyűlhetnek
Az kitűl sugári ugy ködösűlhetnek
Hogy azok üdővel fel nem derűlhetnek
S elébbi fényekre ismét nem mehetnek.

441. Nincsen erőssebb ok soha az példánál,
Az meglett dolgoknak ösmért mivolttánál;
Bizonyosb az minden philosophiánál,
Hihetősb is annak okoskodásánál.

442. Az régi dolgoknak kiknél van értelme,
Tudják azok mely nagy az Hold segedelme;
Az kinek annyira ment már győzedelme
Hogy az majd az egész világnak félelme.

443. Az mely valakinek jut szomszédságában, —
Mint a moly, ha esik valamely ruhában, —
Tovább-tovább terjed, fogyatja javában,
Végre csak valamit hagy tépett rongyában.

444. Tudja jól ez Haza, s bizonyságot tehet,
Az minémő szomszéd s osztályos társ lehet:
A kit kardja éle eleiben vehet,
Azon szeldelése mely szaporán mehet.

445. Nincs már oly egy nemzet ki azzal bírhasson,
Hada özöninek ellene állhasson;
Nem lehet, az *Sas* is már oly fent járhasson
Hogy ennek szemiben tovább port rughasson.

446. Azt csak az *Kakas* is sokszor jól rongyolta,
Most sincs ott ugy dolga a miként gondolta;
Feltett szándékában igen meggátolta:
Nem is lehet annak kedve szerint folyta.

447. Hát az Hold szarvának ellene mint állhat?
Az kinek hatalma mint mennykő ugy járhat.
Attúl annál nagyobb veszedelmet várhat,
Ha előre magos kőszálra nem szállhat.

448. Nemcsak *Pacsirtáit* gázolja fel ennek:
Sőt *Oroszlányi* is tőle megrettennek;
Mint por az szél előtt, ide s tova mennek:
Nagy rémítést hoz ez másnak is mindennek.

449. Nem hogy oltja fényét az étszakai szél:
De az *napnyúgoti záporoktúl* sem fél;
Övé már Napkelet, övé lészen az Dél,
S bízik, az több rész is fegyvere alá kél.

450. Igaz ugyan, hogy ha volna szép egyesség
Az nemzetek között, és ollyan szövetség
Az mely kívántatnék: lehetne nyereség
Még azon is; de azt rontja az irégység.

451. Nehez is azt érni hogy egyesedjenek
Az *Hold* fénye ellen, s megerősödjenek.
Hamarabb lészen az hogy romlást vegyenek,
Avagy, mint te, annak térdhajtást tegyenek.

452. Tanácsosabb is az hogy kétes igyedben
Oda folyamodtál s vetett tiszteletben.
Ám légy is sokaknál azért itíletben:
De jobb így, mint — másként — veszned mindenedben.

453. Eleget sürgetted másutt is dolgodot:
De ott nem akarták viselni gondodot;
Oda kellett azért vetnie horgodot
Hol erősítheted tántorgó sorsodot.

454. Hogy ha nem hathatja kedvére az Eget,
Az bosszúság olykor Poklot is feszeget,
És dolgának utat oly eszközzel szeget
Az ki elronthatja az rátorlott jeget.

455. Nincsen regulája az szoros szükségnek,
Az kit találhat azt veszi segítségnek.

Veszett dolog hinni ott az reménységnek
Hol csak az szó-adást tartják elégségnek ; — [1])
456. Az mint én ezeket akkor is mondottam
Mikor házasságtok dolgát javallottam.
Az mit itt Hermestűl azomban hallottam,
Arra is felelnem szükségnek tartottam.
457. Hogy így értvén te is, ujonnan, ezeket,
Kétséggel ne bosszontsd az kegyes Egeket,
Az kik az Hold által ime mindeneket
Boldogul folytatván, töltik kedveteket.
458. Ha már oda adtad kötelességedet:
El ne farolj onnét, intelek tégedet,
Mert ha megcsonkítod ottan hiteledet,
Hidd el, nehezebb gőz heviti fejedet.
459. Annak színe előtt nem jó tétovázni :
Mert ha egyszer kedve meg talál ragyázni,
Nehéz leszen tövit tovább ugy trágyázni
Hogy ujabb zöldséggel tudhasd felruházni.
460. Ha pedig mellőled az el kel száradni :
Uj veszélyek fognak ellened áradni,
És nem levén kinek melletted fáradni,
Azok hinárában oda kell maradni.
461. Sok gonosz követi az tántorgó elmét ; —
Melynek hogy elkerüld te is veszedelmét :
Meg ne vesd az Holdnak tapasztalt kegyelmét,
Oda tarts, s tovább is vegyed segedelmét.
462. Annak fénye alatt ne félelmeskedjél,
Akarki ellen is bízvást keménykedjél.
Csak te is, a mint kell, engedelmeskedjél,
S az mivel tartozol, azzal kedveskedjél, —
463. Az mint elébb mondám. Mert azt ott megvárják :
A nélkül az ajtót hamar be is zárják.
Az búcsut már itt is — tudod — pénzzel járják,
Jó' akarván lakni, erszényeket vájják.
464. Leszen abban is mód : csak csendessedjetek,
És egyéb terhektűl üressek legyetek.
Most lévén az Egen szerencsés jeletek,
Az adatott móddal illik hogy éljetek.
465. Azt is mindazáltal szükség megvallani :
Az míg nem fog dolgod jól helyben állani,

[1]) «Czélzás a bécsi udvarra.» (Thaly, i. h. I, 166.)

Az hadnak nem lehet addig leszállani,
S azzal tovább is kezd az haza romlani.

466\. Némely részeidben nagy pusztitás lészen,
Melynek tüze-vassa van is immár készen.
Ugyanis, az fegyver építést nem tészen,
Az hol ingyen talál ott pénzen sem vészen.

467\. Így hozván az szükség, másképpen nem lehet;
Az míg már az fegyver czéljáig nem mehet,
Addig csendességet az haza nem vehet:
Veszedelem ugyan, de róla ki tehet?!

468\. Az szép arany üdőt vas szokta csinálni, —
Az melyet itten is végre feltalálni;
De az kezdett útbúl nem kell már kiállni,
Mert másképpen az méz méreggé kezd válni. —

469\. Igy felelvén Venus Hermes beszédire,
Az is ujabb választ vett vala nyelvire;
De azomban az nap űlvén szekerire,
Jól feljött vala már az ég mezejire.

470\. Kinek, Morpheus is, elérkezésivel,
S kényes lovainak víg nyerítésivel,
Felserkent és tovább mene, — személyivel
Mulván az látás is,[1]) annak elmentivel.

471\. Ugy Venus és Hermes onnét eltűnének
S vetekedésekben azzal megszűnének;
Mindazáltal nem köz gondokot szerzének
Az ő beszédeket vizsgáló elmének.

472\. Az fejdelmi bajnok itt azért hol örűl,
Hol megkeseredést érez szíve körűl;
Olykor orczájárúl izzadást is törűl,
Tartván kezdett ügyét igen nehéz pörűl.

473\. Örűl azon hogy sok irégyi láttára
Az szerencse kedve vévén jobb szárnyára, —
Venus mondásaként, — viszi nem sokára
Több dolgainak is ohajtott partjára.

474\. De abban lehetett megszomorodása
Hogy — az mint szól (vala) Venus varázslása —
Kedves szerelminek első virágzása
Nem marad meg, hanem lész elhervadása.

475\. Mindazáltal magát hamar győzi abban,
Bízván hogy plántálhat a helyett ujobban,

---

[1]) *Álomlátás*, *látomás*. (Thaly.)

Kirűl akkor Venus beszélle bátrabban:
Az első vetemény vesző [1]) is gyakrabban.

476. Az mit Hermes szólla, szerez az több gondot,
Nem is kell semminek vélni azt a dolgot;
Mert jóllehet az Sas többször is tántorgott,
De lábra kőlt végre s sokakot megrugott.

477. Noha ez aránt is Venus biztatása
Elméje habjának lén megállatása;
Nem fél hogy akarki ellene járása
Az Hold oltalmában lehessen ártása.

478. Azért nem is mével abban egyebet már,
Hanem, a mint Venus mondja, a szerint jár,
S hogy az késedelmet ne követhesse kár,
Az követséggel is hosszu üdőt nem vár.

479. S ahoz képest hamar irat leveleket,
Országos gyűlésre hirdet mindeneket: [2])
Hogy ott az köz jóra néző szükségeket
Felvévén, tegyenek azokban rendeket.

480. Bémegyen maga is arra szép pompával,
Páros gerliczeként — élete társával:
Pompeius mehetett régen Iuliával
Ilyképpen Rómába, nagy triumphussával.

481. Az hova mások is hamar öszvegyűlnek,
Kegyelmes uroknak minnyájan örűlnek,
És véle minden jót végezni készűlnek, —
Bízván: *(viasz?)* szárnyon, tovább, nem repűlnek.

482. Az mint fel is veszik az kellő dolgokot,
Töltenek azokban nem kevés napokot;
Minthogy igen nagyok, adnak is gondokot:
Munkával kelletik meggyűzni azokot.

483. Végre, helyben hagyván Venus javalását,
Azon nyugtatja meg ki-ki tanácslását,
Hogy az fényes Holdnak kezdett urallását
Kövessék tovább is, oltalmúl hívását.

484. Hogy pedig ott dolgok állandóbb lehessen:
Menjen követség is, s az el is siessen; [3])
És hogy annál jobban s elébb végezhessen,
Elrendelik azt is kinek mit fizessen. [4])

---

[1]) *Veszendő.*
[2]) «Kassára, 1683 január 13-ikára.» (Thaly.)
[3]) «Szirmay Istvánt küldötték a portára.» (u. a.)
[4]) «Február közepén.» (u. a.)

485. Melyben Venusnak is az vala tetszése. —
Az több dolgoknak is lén elintézése,
Lassan minden rendnek szép megegyezése
És az gyűlésnek is azután végzése —

486. Akkoron személye az rongyolt *Hazának*
Meghajol s lábához borúl uj urának,
S nagy özöne között szemei árjának,
Ilyen szókkal nyílik ajtaja szájának :

487. Hogy sokat beszéljek az itt nem szükséges:
A nélkül is tudod, nyavalyám bőséges,
Majd egy tagom sincsen immár egészséges,
Gyógyulásom pedig másképen kétséges.

488. Hanem csak te benned vagyon reménségem,
Hogy még helyre állhat valamint épségem ;
Mert a ki eddig volt hogy már segétségem :
Bővült attúl inkább mint szűkült inségem.

489. Te, mint igaz vére édes nemzetemnek,
Jobban érzed kénját sokféle sebemnek,
Gondját is szivesbben viseled igyemnek,
S azzal újulást adsz kévánt reményemnek.

490. Eddig is érettem eleget szenvedtél, —
Megmutatván azzal hogy híven szerettél.
Kérlek, minthogy immár kezeidre vettél,
Tovább se tágitsad a mit elkezdettél.

491. Mert az ha találna szakadni markodban :
Oh! mely szörnyű veszély követne ujobban.
Az utóbbi gonosz ugyanis, gyakrabban,
Rosszabb az elsőnél s üt hatalmasabban.

492. Tudom azt : a nagy seb hamar nem gyógyulhat ;
De ha ahoz kezed hasznos írrel nyúlhat :
Nem kétlem hogy vara üdővel lehúllhat
És azzal mostani fájdalma elmulhat. —

493. Urátúl elmenvén, tére asszonyához, —
Borulván annak is az szerint lábához ;
Nem tűrheti — könyvet ád itt is szavához,
S azzal ily beszédet veszen ajakához :

494. Te is, nemzetemnek drágalátos ága,
Szomorú igyemnek teljes vígassága, —
Látván mint elnyomott az terhek sokság a:
Légy segédem, elhúnt napomnak [1]) világa!

---

[1]) «Czélzás Zrínyi Péterre s I. Rákóczi Ferenczre.» (Thaly.)

495. Kettőteknek egyes fáradozásával,
Lehessek még egyszer felderült orczával!
S jól indúlt dolgotok, kévánt folyásával,
Egyezzen tovább is Venus mondásával!

496. Ezeket így szólván nagy fohászkodással,
Megtörűlé szemit, oly bizakodással
Hogy felfogott igye nem lesz hibázással,
Oltalmazván ura azt Arssal és Marssal.

497. Biztatja is abban, nagy fogadásával:
Felvirasztja napját kivánt világával,
Csak mostani habját, régi zavarával,
Lecsendesithesse felkötött kardjával.

498. Asszonya is magát arra kötelezi:
Valamiben tudja, híven védelmezi.
Ezzel ki-ki maga szavát befejezi,
És az versiró is munkáját végezi.

---

110. A perzsa háborúban elesett görögökre.

Hellást és Megarát a szabadság napja sütötte,
Hogy szivesen haltunk érte vitézi halált.
Egy rész elhullott Eubóia kegyes foka mellett,
Hol nyilas Artémis szűzi ligetje vagyon.
Mások erős Mykalé mellett, emezek Salamisnál
A phoiniki hajók ezreit eltemeték.
Mások hősi halált haltak Boiótia síkján,
S markukkal győzték meg lovas ellenöket.
Polgártársak ezért minekünk emléket emeltek,
Nisea néppiaczán, a közepes közepén.

111. Az athéni győzőkre.

Üdvöt Athén bátor s diadalra szokott seregének,
Üdvöt a büszke Athén jó lovas ifjainak!
Szép földű honukért leszakadt a virága koruknak,
Bár valamennyi görög áll vala szembe velök.

F. E.

AZ UGOR-MAGYAR THEORIA.

(Vége.)

3.

Minthogy az ugor-magyar theoria szerint a magyar nép és nyelv eredetét, illetőleg hova tartozását nem a népek és nyelvek tanulmányozásából, a bennök nyilvánuló tények megfigyeléséből lehet meghatározni, hanem — mint Hunfalvy úr szépen kifejti — már eleve, minden tapasztalati ismerettől függetlenül ugornak kell tartanunk az a-priori tétel értelme szerint: ezért egész erővel azon vannak, hogy a magy. nemzet eredetének a tényekre támaszkodó, a megfigyeléssel végzett kutatását mindenféleképen akadályozzák és az objective történő bizonyítást, a positiv igazságot megsemmisítsék. Ezen czél elérhetése végett gyakorolt taktikájok : 1. hogy a Vámbéry bizonyitását, állításait szándékosan félremagyarázzák, illetőleg nem akarják megérteni; 2. a török-magyar rokonság bizonyítására felhozott tényeket megtagadják, azt állítván, hogy ezek csinálva vannak és így csalás van a dologban.

Lássunk tehát nehány olyan esetet, melyekben az ugor-magy. theoria — azon czélból, hogy a magyar nemzetnek nem-ugor eredete ne legyen bebizonyitható — szántszándékkal nem akarja megérteni, vagy pedig erőszakosan félremagyarázza a török-eredetre vonatkozó bizonyításokat.

Hunfalvy úr idézvén V.-nak a skythák nemzetiségére vonatkozó köv. nézetét: «die eigentlichen Skythen, d. h. die drei königlichen Stämme *a)* zwischen dem Ister und Tyras, *b)* am Gerrhos, *c)* am Mäotis, sowie die Ackerbau treibenden Stämme am Hypanis und Borysthenes, vielleicht auch die Agathyrsen und Sauromaten *nicht Ural-Altaier,* daher eventuell (im ungrischen Original: «sondern vielleicht») *Arier* waren, ebenso wie die *verwandten* und *fremden* Grenzvölker *theils* für Mischlinge, *theils* für entschiedene Angehörige des ural-altaischen Stammes zu nehmen sind», — sehogy sem akarja megérteni, mert így folytatja: «Dies ist änigmatisches Gerede; denn wenn die Skythen eventuell (vielleicht) Arier waren, wie konnten die ihnen anverwadten Völker entschieden Ural-Altaier seien?»[1]) Pedig annak az értelme nagyon világos, a

[3]) Vámbéry's Ursprung d. Magyaren 6. l.

mint a «die verwandten ... die fremden — theils ... theils» kifejezés földeríti. T. i. V. fölveszi, hogy a skythák, meg az agathyrsek és sauromaták árják voltak; a velök rokon és (a rájok nézve) idegen szomszéd-népek pedig részint («theils», ez vonatkozik a rokonokra) «többféle elemből álló vegyülék» (mint a magy. szövegben van), részint (a második «theils», ez vonatkozik az idegenekre) határozottan ural-altájiak. Ez nem «änigmatisches Gerede»; mert V. nem azt mondja, hogy az *árja* skythákkal rokon népek *ural-altajiak* voltak. Csakhogy ha az ember elhatározza, hogy valamit nem ért meg, akkor azt nem érti meg, ha a napnál világosabb is.

H. úr V.-nak arra vonatkozó felvilágítását is félremagyarázza, hogy a byzanczi írók miért használták a magyarokra a *turk* nevet ethnikai elnevezés gyanánt, — midőn azt írja, hogy V. is elismeri e nevezet használásának azon okát, miszerint azért nevezték így őket, mert valódi eredetöket nem tudták és így az ismert nemzetek valamelyikéhez kelle sorolniok. És e félremagyarázása után elégülten kérdi: «Kell-e még több annak bebizonyítására, hogy a magyarok turk neve a byzantinus, arab, persa íróknál oly kevéssé határozta meg a magyarok nemzetiségét, mint a *frends* elnevezés a moszlim íróknál az európai nemzeteket nem határozhatta meg?»[1]) Pedig V. egészen ellenkező értelemben nyilatkozik; ő ugyanis ezeket írja: «minthogy az egykorú írók az ethnikai osztályozás (t. i. az egyes török népek ethn. osztályozása) szűkebb viszonyáról csak ama törzsek és ágaknál birának tudomással, melyeket már korábbi időkből ismertek, s melyek hozzájok közelebb estek — mi sem természetesebb annál, hogy emezeknél (t. i. a jól ismerteknél) épúgy útaltak az alosztályok (t. i. a milyen: oszmán, kirgiz, turkomán, bolgár stb.) neveire, mint másrészről a többi, csak nem régen föllépett, vagy kevésbbé ismert népeknél a tágabb értelemben vett nemzeti név (t. i. török, turk) említésére szorítkoztak. Igy történt, hogy ... a byzancziak a Pontus országának északkeleti meg északnyugoti részein már korábbi idők óta megtelepült török népeket a khazarok, bolgárok és paczinakiták nevén sorolják föl, ellenben *a történet színpadán csak újonan föllépett magyarokat, minthogy a szorosabb ethnikai köteléket* (t. i. specialis törzsbeli nevüket, a milyen a kirgiz, özbég, baškir, kipčak stb.) *nem ismerték, a «törökök» általános névvel jelölik.*» E sorok világosan

[1]) «Ugor v. török a magyar nemzet? 8. l.

mondják, hogy a byzancziak épen úgy nevezték a magyarokat törököknek, mintha valamely író a kirgizeket, baškirokat, vagy nogajokat «törökök»-nek nevezi, mivel a törökség körén belül, ezen egyes törzseknek specialis nevét nem ismeri, csak azt tudja, hogy törökök. És ez a byzancziak használta «turk» név a közönségesnél erősebb argumentum; mert ha pl. «magyar»-nak nevezik (mint Ibn Daszta) és nem írják, hogy e «magyarok» a török nemzethez tartoznak, — akkor (a historiai tanúságok netalán fogyatékos volta miatt) kérdéses lehetne, hogy e «magyarok» a törökök közé tartoznak-e és ezt még talán külön kellene bizonyítani.

E *turk* név használatát V. egy világos példával illustrálja, a mit H. úr szintén félre magyaráz. A moszlimok előtt ugyanis a *frends* annyi volt, mint: európai ember. De a mint bizonyos európai nemzeteket megismertek, ezekre ezen *frends* collectivum helyett saját specialis nevöket alkalmazták, így az angolra *ingiliz*, a hollandra *flemenk* nevet; míg pl. a spanyol, melynek specialis nevét nem ismerték (t. i. a «spanyol»-t), még csak «frends» (vagyis: európai) volt. És így a spanyolra alkalmazott *frends* név nem határozta meg ezt közelebbről, csak azt mondta róla, hogy ez is «európai», mint az *ingiliz*, *flemenk*; minél fogva a spanyolt nem azért nevezték *frends*nek (= európainak), mert nem tudták, hogy európai (= frends), a mint a magyart nem azért nevezték *török*nek, mert nem tudták, hogy török. — Mindezt talán azért nem lehet megérteni, mert V. könyve nagyon zavarosan, homályosan, vagy túlságosan abstracte, nem szemléltetőleg van írva? Nem! az a tudományos könyv, melyet még asszonyok és leányok is olvasnak s egy némely lelkes hölgy három példányt megvesz, hogy délutánonkint összejött barátnőivel felolvassanak belőle: az a tudományos könyv nem lehet olyan értelmetlenül irva, hogy a tudósok ne foghatnák fel tartalmát. A meg nem értés, vagy félreértés tehát szándékolt, hogy így az ellenök tanuskodó argumentumokat ignorálják.

Értekezése 24. l. ezt írja H. úr: «Az Anonymus *moger*-t ír. Ez hibás írásmód, kiált fel Vámbéry, mert a magyar nyelv hangrendszere magar, magyar-t követel. Az Anonymus írásmódja nem hibás, de V. nyelvtudománya hibás. A Temetési beszédben ott áll: halál-*nek*, világ-*bele*, pukul-nek; ma is némely vidéken villá-*vel* hányják a szénát. Habár tehát a moger szónak *er* tagját képzőnek vennők is, az Anonymus írását nem lehetne hibásnak mondani.»

— V. nyelvtudománya nem hibás, hanem H. úr felfogása a hibás. Mert V.-nak nem az *o—e* vocalisoknak egy szóban való írása ellen van kifogása, hanem a *g* ellen, mely *gy*-nek olvasandó; mert hiszen azt igyekszik bebizonyítani, hogy nemzeti nevünk «majar»-ból lett a *j*-nek lágy dentalissal való sűrűdése, vagy erősbödése által (j—dj—gy). A *moger*-ről ugyanis ezt írja: «A magy. krónikások közűl Anonymusra utalunk, kinek *moger*-je szerintünk a már akkor is ma*gy*ar-nak hangzott szónak rossz átírása ... *mivel a gy = dj magyar kettős mássalhangzó csak bajosan irható át görög vagy latin betűkkel.* Igy vagyunk a késöbbi krónikások *mogor*-jával is, kik bizonyára ma*gy*ar-t akartak írni csakhogy nem volt módjukban, de még a XII., XIII. és XIV. századokbeli egyéb okmányokban is következetesen *g helyettesíti a gy hangot,* pl. Na*g*asu = Nagyaszó, Na*g*to = Nagyító, *G*umulcheus = Gyümölcsös, *G*armat = Gyarmat stb.»[1]) Látjuk, hogy H. úr még azt is kiérti V. művéből, a mi nincs benne; ő maga csinál hibát V. munkájában s ezen maga csinálta hibáért V.-t vádolja. Egyszer azt sem érti meg, a mi meg van V.-nál, máskor meg azt is érti, a mi nincs meg. Ha akarom fehér, ha akarom fekete.

A legszebb confusio pedig a következő. V. azt írja (170. l.), hogy «a persa műveltségi szók a magyarba nem török közbenjárással, hanem *a persákkal való egyenes közlekedés útján kerültek* ... ezzel a mi nézetünkkel» a finn-ugor elmélet védői homlok-egyenest ellenkezni fognak, «mert ez nagyot változtatna *földrajzi* és történelmi hypothesiseiken s mert ily föltevés mellett a magyarok régi hazáját sokkal inkább délre, körülbelől egészen a mai orenburgi kormányzóság határaihoz kellene helyezni» (t. i. a finnistáknak, ha a persákkal való közvetlen érintkezést elfogadnák). És a *baškir* szó magyarázatánál (130. l.): «a *baškir* elnevezés alatt tehát a puszta legfelső szélén lakó törökök értendők, tulajdonképpen az utolsó telivér törökök ez irányban (t. i. azért «utolsó *telivér* törökök), minthogy a *tőszomszédságukban* élt magyarok ... finn-ugor elemekkel nagy mértékben vegyültek össze». H. úr e két passust combinálván, azaz confundálván, a következő felfogáshoz jut: «V. a persa kulturszókból azt süti ki (a stylus elegantiája!) a 407. lapon, hogy a magyarok őshazáját nem ott kell keresni, a hol a finn-ugor elmélet keresi, hanem sokkal déliebben, körülbelöl egé-

---

[1]) Vámbéry, a magyarok eredete, 200. l.

szen a mai Orenburg-kormányzóság határainál. ... Mit teszen az: a magyarok őshazáját «egészen a mai Orenburg-kormányzóság határaihoz kell helyezni? ... ugyan mely határaihoz, északi, keleti vagy déli és nyugoti határaihoz? ... mintegy Szerbiát Pozsonyon túl, vagy Belgrádon túl keressük-e?» Itt V. könyvének 130. s 131. lapjáról a fentebb már közöltük sorokat idézvén és a «tőszomszédság» kifejezés elé az «északi» fogalmat erőszakolván (tehát így V.-nál: «minthogy az *északi tőszomszédságukban* élt magyarok» lenne) ezt következteti: «az *Orenburg-kormányzóság északkeleti határaihoz közel* kell ezeknek őshazáját keresni. Ugyde a finnisták között csak én kerestem eddigelé a magyarok őshazáját s *én épen oda helyezem, a hova Vámbéry.*»[1]) Ezzel meg van a magyarázat félremagyarázása. — Először is V. a persa culturszókról beszéltében azt mondja, hogy ha a finnisták elfogadnák a persákkal való közvetlen érintkezésünket, akkor ez nagyot változtatna földrajzi hypothesisükön, mert a magyarok őshazáját az 56°—67° szélességi fokok között fekvő Jugriától sokkal inkább délre, az orenburgi kormányzóság határaihoz kellene helyezniök; még pedig nem az északkeleti határt értette V., mert ha ide kellene helyezniök a finnistáknak, ez nem változtatna földrajzi hypothesisükön, mivel ez a hely nem esne sokkal inkább délre, hanem ez ugyanaz a Jugria volna, a hova a persákkal való közvetlen érintkezés elismerése nélkül helyezték őshazánkat. Továbbá, ha H. úr azzal akart tisztába jönni, hogy hova helyezi V. az ázsiai Magyarországot, miért kellett a *baškir* névre és a persa culturszókra vonatkozó helyeket eltorzítani s miért nem a maga helyén kereste ennek hova helyezését, a midőn V. a históricusok tanúskodása után ezt meghatározza. Így az arab kútfők tárgyalásában irja, hogy az Ibn Daszta féle jelentés a magyarokat «nem *ősi székhelyökön, a Volga s Ural között,* hanem ... második hazájukban» találja.[2]) Az Anonymus tanúskodásáról pedig így nyilatkozik: «A Névtelen a magyarok hazáját Attila előtt ugyan nem ismerte, de igenis ismerte a hetumogerek, vagyis a magyarok hét vezérének ősi székhelyét ... mert a nagy sivatag az *Etil* folyó előtt, világosan az *utóbbi folyó és az Ural közötti területre mutat.*»[3]) Végre Kézai geographiai leirásá-

---

[1]) Ugor v. tör. a magyar nemzet? 35. l.

[2]) A magyarok eredete, 135. l.

[3]) U. o. 168.

nál: «nem férhet kétség ahhoz, hogy oly folyó, mely puszta erdőkön, mocsárokon és havasokon (?) húzódik végig (t. i. a Togora) és végül Hyrkánia felé kanyarodik, mely néven az ó-korban Kharezm pusztáját és országát ismerték, sem az Északi tengerbe nem szakadhat, sem pedig alatta az Irtist érteni nem lehet. Bárhonnan származzék a Togora név, az csak az *Uralt* (Jajik) jelölheti és e kifejezésben «mare aquilonis» hajlandók lennénk nem az Északi tengert, hanem e *Kaspi (hyrkániai) tenger északi partját* fölismerni, hova tudvalevőleg az *Ural és a Volga* ömlik.... A Bessi és Cumani albi-vel szomszédos nyugati határt már könnyebben felderíthetjük, mert az utóbbiak alatt tényleg azon kúnok értendők, kik a XII., XIII. század első felében *a Volga és Don között* laktak.»[1]) Ezek szerint tehát V. a magyarok őshazáját a Volga és Ural alsó folyása közé és így az orenburgi kormányzóság délnyugoti határához helyezi, nem pedig az észak-keletihez; hiszen a persa culturszóknál is azt mondja, hogy a finnisták földrajzi meghatározásától, a Jugriától «sokkal inkább délre»; mert a magyarok a persákkal közvetlen érintkeztek; míg az 56°—67° szélességi fokok között, az Ob, Szoszva és Tavda mellett époly kevéssé érintkezhettek volna közvetlenül a persákkal, a mily kevéssé érintkezhetünk mai hazánkban a lappokkal (minthogy a distantiák azonosak).

Munkácsi szintén a Mester nyomdokán halad a meg nem értésben, mi által ő is a maga csinálta absurdumot V.-nak tulajdonítja. «Arra kivánunk rámutatni — irja — minő ellenmondásokhoz vezet V.-nak azon egy módszertelensége (t. i. hogy nem subjectiv módszere van), melyet különösen Budenz ellen irott kritikájának két első fejezetében találunk s mely abban áll, hogy V. mind az ugor, mind a tör. nyelvcsoportokból felhozott egyeztetéseket egyaránt helyeselhetőknek tartja.» Ezt azután úgy illustrálja, hogy V. szerint a *szív*-nek eredeti alakja (ugor etymologia szerint) $s_{:}l_{:}m_{:}$ is, meg (a tör. etym. szerint) *seg* is, a *haj*-é $s_{o}g_{o}$ is, meg $k_{o}t$ is, a *jó*-é $j_{o}m_{o}$ is, meg $j_{o}k$ is volt; «a mi pedig nyelvészeti abszurdum; mert ha egyikből származik a mai magy. alak, a másikból nem származhatik.»[2]) De V. nem azt mondja, hogy egyazon magy. szó a Budenz által kiokoskodott ugor ősalakból is, mert török alakból is származott. Ő szerinte az I. kategóriába osztott

[1]) A magyarok eredete, 177, 178. l.

[2]) Nyelvőr, 1882. 559. l.

magyar szók olyanok, hogy ezeknek, a magyar, ugor és török nyelvek altaji egységénél fogva, mind az ugorságban, mind a törökségben meg vannak a testvéreik (mert az altáji anya-nyelv gyermekei) s csak az határozandó meg, hogy az ugor, vagy a török testvérekhez hasonlóbbak-e? Ezen magy. szók analogonjainak keresése tehát «mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvekben, az összes ural-altáji nyelvkincsben levő közösségi szellemnél fogva helyeselhetők»; mert ezek olyan szók, «melyekben a hangtani, vagy fogalmi tekintetben közelebbi, vagy távolabbi rokonsági fok meghatározása nem könnyű dolog, de a hol mind a két rész felé hajló rokonság tényét alig lehet kétségbe vonni.»[1]) Tehát az a kérdés, hogy az illető magy. szóknak milyen volt az altáji ősalakja, nem pedig a Budenz csinálta «ugor-alapalak». — Szinnyei csak ezen I. kategoriába sorozott szókat kritizálta, vagyis azokat, melyekről maga V. is azt mondja, hogy ezeknek az ugor v. török részhez közelebb volta kérdéses (s ezek közül is sokat helyeselt Sz.); ellenben a III. kategoriáról, a specialis török-magyar szókincsről egy árva hangot sem szólt. Ez a kritika meg annyi, mint semmi.

Nehány sorral alább megint talál olyant V. könyvében, — a mit maga (t. i. Munkácsy) csinált. «Tanulságosak V. módszerére nézve az ő önkénytelen szócsaládosításai is, melyek t. i. akként származnak (hogy M. megcsinálja őket), hogy V. ugyanazon török szóval több magy. szót egyeztet,[2])ilyen . . . *oldal, gyanánt*: tör. *jan* (540. 236. l.)»[3]) Azt fogja V.-ra, hogy az *oldalt* és *gyanánt*-ot hangalakjában s jelentésében eredetileg azonosnak tartja. Nem elég, hogy a saját használatukra (az ugor-magy. rokonság bizonyítására) készítenek adatokat, hanem még V.-nak is csinálnak — a nem használhatása. A Munkácsy idézte 236. l. ez áll: «gyanánt janînda [4]) (= módjára, jan = mód-tól)». Az 540. l. pedig az *oldal* szó alatt: «t. t. jandak, jandaj = (oldalához) mellé álló; a jan, jaṅ-tól (ol-

---

[1]) A magy. eredete, 243.

[2]) Itt M. téved, mert nem V., hanem Budenz szokott ugyanazon ugor szóval több magy. szót egyeztetni; ilyenek: *guggol, csökken* lapp = *čokka-, čokkete; ajtó, vég* = zürj. *vom*, votj. *im;* továbbá *dőlni, csökken* = čer. *šind. šinž.* Igy aztán a *guggol* — *csökken* — *dől* valamint az *ajtó* és *vég* eredetileg azonosok!

[3]) Nyelvőr 1882, 560. l.

[4]) Mert a janiñda csak sajtóhiba.

dal).» — A miből látjuk, hogy V. az *oldal*-t és *gyanánt*-ot nem tartja egy eredetűnek (ilyent csak az tehet, a ki koldúst, hullámot, kieset, kezdést azonosnak veszi!); s ámbár a törökben e két szócsalád alakilag hasonló, mégis egészen más a *jang, jañ, jon* (út-mód, szokás) és más a *jak, jañ, jan* (oldal, közelség). Az alaki hasonlóság, de különböző eredetre nézve v. ö. *at* (ló) és *at* (név), *jüz* (arcz), *jüz* (száz) és *jüz-* (úszni), *il* (év) és *il* (nép); magyarban *ár* (pretium) és *ár* (Fluth), *ér* (vena) és *ér* (valet) stb.

A magy. nemzet nem-ugor eredetének bebizonyítása ellen való törekvés másik módja — mint már említénk — az, hogy megtagadják a török eredet mellett tanúskodó tények létezését, vagy olyan alakban létezését, a hogyan V. felhozza őket. Ez a tactica nagyon természetes következménye az a-priori tételnek, a magyarok ugorságába vetett eleve való hitnek; mert hiszen a tényeken nem lehet kifogni, s így a sarokba szorult subjectivista csak annyit tehet saját védelmere, hogy megtagadja azok létezését. Ez pedig a positiv tudománynak, az igazságnak legkisebbet sem árt.

V. a magyar *óta, őte* névutót a tör. *öte*-vel egyezteti.[1]) H. úr tiltakozik ezen egyeztetés ellen; mert ő szerinte a tör. *öte* «*jelentése más,* mert *túl*-t tesz, p. o. Konstantinápolyban ezt mondják : *öte jaka* = tulsó part, evvel az ázsiai partot értvén».[2]) Igen ám, de a khivai, bokharai és khokandi kánságokban meg azt mondják : *bir ajdîn öte,* értvén alatta, hogy egy hónap *óta*. Az *öte* jelentése a čagatajban: elmult, mulva, óta; az osmanliban: túl, átalellenben és mult. De «hogy a szó eredetét megértsük, hogy értelmével tisztába jőjjünk» (mint a turkomán költő énekli), lássuk a tényeket. Ujg., čag. *öt-* = mellette, v. előtte elmenni; alt., kojb. *öt-* = keresztül-, átmenni; kaz. *üt-* = átmenni, v. mellette elmenni. Ebből most már a gerund. continuitatis čag. *öte* = (előtte) elmenve, elhaladva, elmúlva (v. ö. magy. múlni — múlva); bir ajdîn öte = 2 hónaptól elhaladva, 2 h.-tól elmúlva = 2 hónap óta; osm. *öte* = át-

---

[1]) A tör. *öte* jelentésének illustrálásáúl fölemlítem azt, hogy Budenz (M. Ug. Ö. Sz. 739—743. l.) az *óta*, *olta* és *által*, *át* névutókat egy eredetűnek tartja, s mindkettőt az ostj. *ulti*, *ūtta* (über, durch, grade gegenüber), vog. *ulte*, *ult*, *aln*, *ālu* (trans, durch, über, nach) postpositiókkal egyezteti.

[2]) Ugor v. török a magy. nemzet? 25. l.

menve, által haladva, aztán a mi átal van: túl, átalellenben; kaz. *ütä* (= öte) = átmenve, által, át; másrészt: *üt-kän aj* = a mult hónap. Tehát az *öte* térre vonatkozólag: által, túl; időre vonatkozva: mulva, óta. Az által — túl — mulva, óta viszonyára nézve v. ö. kojb. *az-* (überschreiten, hinübergehen, vorübergehen) igéből *azira* = által és mulva (tagni azira bargan = er ging über den Berg; gyilni azira kilerben = über ein Jahr werde ich kommen); továbbá a német *über* is: (valamin) által, (valamin) túl és mulva: über die Mauern springen, über dem Flusse és über ein Jahr.

Szinnyei — és akadémiai felolvasásában Budenz [1]) — azt mondja, hogy V. a török szókat némileg másított alakban hozza föl, hogy így a magyar szókkal jobban egyezhessenek; vagyis a török szóknak olyan alakját is fölemlíti, a milyenekről ő nekik nincs tudomásuk, minthogy — Szinnyei comicus kifejezése szerint — «a szótárakban nem sikerült fölfedezni». Rossz Columbus lett volna belőlük.

Tehát az a vád, hogy Vámbéry «a szavak hangalakján gyakran holmi apró változtatásokat enged meg magának». A mi pedig «határozottan elítélendő, mert ellenkezik a tudomány moráljával». [2]) Óh beh erkölcstelen rossz ember az a Vámbéry! Ellenben «nézzen bárki utána Budenz minden legapróbb adatának az illető forrásokban: a tények elferdítésének soha mákszemnyi nyomát sem fogja találni. Ezért tűzbe merem tenni a kezemet». [3]) Szent isten! még mindig találkozik egy-egy Mucius Scævola! Én már azt hittem, hogy kihaltak a római erények!

Tökéletesen megegyezem abban, hogy a tényleg ferdítve adott összehasonlítás ellenkezik a tudomány moráljával; — minél fogva csak egy pár pillantást vetek Hunfalvy Ethnographiájába és Budenz összehasonlító szótárába.

Hunfalvy szerint (230. l.) a magy. *varjú, varnyú* szó analogonja osztj. *voringa*; Budenz azonban jónak látta még rokonabbnak feltüntetni és így keletkezett az osztj. *varñaj* (556. l.). — Az *úr* szó ostj. testvére H. szerint (231. l.) *jor* és *uort*; B. azonban úgy találta (867. l.), hogy közelebb áll az *úr*-hoz, ha az osztjákok is *úr*-nak, v. *úrt*-nak ejtik. — Az *anya* analogonja H. szerint (230.)

---

[1]) Mult év ápril 9-ikén.

[2]) Phil. Közl. 235.

[3]) U. o. 214.

vog. *angve*, a mit B. (745.) az *angu* alakban is jónak tart, mert talán rokonabb az anya-hoz. — Megfordítva: az *Ügy* (Fekete-Ügy) testvérei az ugorságban H. szerint (385.) *ujty* és *üty*, míg B. (591.) csak *ujty* (vog. *uit)*, de nem *üty* alakot ismer. Persze, hogy az *üty* közelebb áll az *ügy*-hez, mint az *ujty*. — Az *angy* B.-nél (746.) *ańe, uńe*; de H. úr gondolta, ha a m. ángy-ban nincs *e*, minek volna az a vog. szóban is és így *uń*-ra rövidítette. — B. úgy tudja, hogy a *nyél* (manubrium) = vog. *näll* (410. l.); de miért ne csinálhatna ebből H. (232.), a magy. *nyél* teljes hasonlósága érdekében, *ńäl* (nyel) alakot? — A *szer* ugor testvére B. szerint (293.) vog. *sir, šir*; egy betűcsere nem a világ! gondolta H. úr (232.), *ser*-nek is (olv. szer) mondhatják a vogulok, éppen mint a magyarok. Stb. Most már hol az igazság? Én nem voltam sem a vogulok, sem az osztjákok között, s így nem tudom, melyik alakot használják valóban; de azt tudom, hogy — éppen az ugor-magy. theoria hiveinek szavai után — az egyiknek csinált alaknak kell lennie.

Erre azt feleli az ugor-magyar theoria, hogy a dolog nem így áll, itt nincsen csalás; mert tudnom kellene, hogy valamint a magy. nyelvnek egy ugyanazon dialectusában, akarom mondani: egy u. a. helységben is ugyanazon szót ejthetik ki két, talán néha három alakban, sőt egy ember is ugyanazon szót néha egy-, néha másféleképpen mondja; úgy van ez az ugorság terén az egyes nyelvekben, sőt egyes dialectusokban is. És aztán idéznek példákat arra, hogy ugyanazon magy. dialectusban, vagy u. a. helységben egy bizonyos szó nem mindig ugyanazon hangalakban ejtetik ki, mint: vagyo*n* — vagyo*m* (Habe), *u*noka — *o*noka, n*e*m*e*s — nömös, h*i*rtelen — h*ö*rtelen, ászló — *z*ászló, but*a* — but*ú*, *g*amó — *k*amó — ka*m*pó — *gam*pó, tér*d* — tér*gy*, k*aja*bal — k*ia*bál, ittho*n* — ittho*l*, néhu*n* — néhu*tt*, m*o*gy*o*rú — m*a*gy*a*rú, kanál — kalán stb. Ezekből tehát megláthatom, hogy a vogulok az ángyot *ańe, uńe* és *uń*, a nyelet *näll* és *ńäl*, az osztjákok a varjút *voringa* és *varñaj*, az urat *uort* és *úr* alakban is mondják; minél fogva rágalom az én beszédem, hogy fictiv alakokat használnak az egyeztetésnél. Én szintén így nyilatkozván róluk és az imént felhozott tényekre hivatkozván, bátorkodom becses figyelmöket a török dialectusokra terelni. Mert a törökségre vonatkozó kútforrásokból láthatjuk, hogy *egy ugyanazon dialectusban, vagy a gyüjtők által közölt ugyanazon textusban bizonyos szók nemcsak egyféleképpen mondatnak ki*. A források, melyekből merítek, nincsenek eldugva, hanem — mint Szinnyei

mondja — «mind megvannak nyilvános könyvtárainkban s legnagyobb részük minden ugor-nyelvész magán-könyvtárában is». Ha így áll a dolog, akkor az ugor-nyelvészek jártasak lehetnek az idézendő dialectusokat tárgyaló művekben; lássunk tehát példákat.

Ujgurban: eng—ing (magas, igen), evek—evik (gyors), enč—inč (nyugalom), nedek—netük (mint), nenük—nelük (miféle), kojak—tajak (pánczél). — *Čagatajban:* terki—serki (asztal), es—us (ész), ij—is (szag), ova—oba (ház). *Turkmán*ban: biz—bez (nos), ul—ol (ő), aning—oniñ (övé), sizing—seziñ (tietek), barijurum—barijorum—barijarum (megyek), išek—ešek (szamár), tilki—tilkü (róka), turmak—durmak (állani), tejmek—dejmek (érni), tüšmek—düšmek (esni). — *Osmanli*ban: hangi—kangi (melyik), hani—kani (hol), aga—a'a (úr), agiz — a'iz (száj), dögüš — döjüš (verekedés), döjmek — dövmek (verni), komšu — koñsu (szomszéd), kaušmak — kavušmak (találkozni).

Kazániban: jözek—jözök (gyürű), jort—šort (gazdaság), jiumači—jumači (hizelgő), siuir—sauir (szórni), selek—selket (rázni), sejdek—sidek (húgy), tabiš—tauiš (találás), igil—ejel (hajol), čik—čit (szél, határ), čalka—čajpa—čajka (himbál), isert—ečert (részegít). — *Nogaiban:* men—ben (én), benim—menim (enyim) stb.

Altaiban: ir—ür (fonni), öš—öč (anfeinden), kūlγaz—kulγad—kūlγan (átváltozás), stb. *Kirgizben:* tomul—čomul (fürdeni), salbangda—ǯalbangda (csüngeni), ǯangiz—ǯalγiz (egyedül), ǯüs—düs (100), elü—ölü (50), sizding—sizning (tietek), mina—muna—minau—munau (íme, emez), sondaj—osondaj (olyan). *Kojbalban:* bes—beš (5), jegä—negä (ángy) stb. *Karagasz*ban ďaj—ťaj (nyár), tüñnük—düñnük (kémény), kulun—hulun (csikó), köpük—köfük (hab), küm—höm (elásni). *Sagajban:* kiste—kište (nyeríteni), ebi—öbü (ház), saγa—sägä—sā—sǟ (neked), mā—mǟ (nekem), aning—ang (övé), toγus—toγis—toγiz (9), ottis—ottus (30), üš—üs (3), üǯün—üčün—üzün (érett, végett), bile—püle—mine—minang (-val, vel), tegär—tegri (Himmel), küs—küč (erő), karandas—karindas (testvér), čügän—čügön—tyügen (zabola), ede—idi (így) stb.

E tényekből tehát az a tanulság, hogy nem csak az a szókincs létezik a törökségben, a mi Zenker (a finnisták védszentje) és Budagov szótárában van; és sem Vámbéry nem tehet arról, hogy a török szók nagy részét «nem sikerül fölfedezniök» Zenker-

ben, sem a törökök nem igen iparkodnak arra, hogy a finnisták képzelménye szerint ejtsék ki szavaikat. A subjectivista hite az, hogy a mit ő nem ismer, az nem létezik. Sajnálatra méltó tévedés! Azért, hogy a *imajl* (mell, csöcs), *manas* (die Sage, monda, mondás), *pajkaši* (játszó, enyelgő, pajkos), *bakaj* (pata, köröm), *saula-* (szólani), *özön* (akkan = özön-folyó, özön-viz), *bulan* (Eleenthier), *bügölök* (bögöly), *min* (bün, Sünde, Verbrechen), *kaling* (kelengye), *ürün* (örül), *üt* (út), *salak, salbang* (szalag és sallang) *kud* (csillag, régi m. hugy) stb. stb. szók nincsenek meg Zenkernél és így az ugor nyelvészek nem is ismerik ezeket: azért ezen török szók nem léteznek-e? Ha ezen föltételtől függene a török nyelvkincs gazdagsága, akkor bizony nagyon szegény volna.

De nemcsak a tények elferdítése «ellenkezik a tudomány moráljával», hanem még egyéb is. Budenz úr nemcsak azt vallja be, hogy Szótára végén nem olyan nézetben van, mint a kezdetén, hanem azt is megmondja, hogy bizony ő maga sem hiszi minden állítását és tudja is, hogy mik nem úgy vannak, a mint írta, de azért ezeket nem mondja meg, nem javítja ki, hanem tessék elhinni mindent, a mint megirta (l. Szótára IX, l.). Tehát ő maga beismeri, hogy nem igaz, a mit írt, de mégis igaz gyanánt tukmálja az olvasóra. Hol van itt a «tudomány morálja»? Milyen kereskedő az, a ki tudva rossz portékát árul jó gyanánt? Ha ez az ugor népek hite szerint morál, akkor már ezen egy ok miatt sem vagyunk rokonaik, mert a magy. ember ilyent nem tart moralis dolognak

4.

Az ugor-magy. theoria gnoseologiai elve az levén, hogy csak a subjectivismus a jogosult philosophiai álláspont, csak a subjectiv módszer, a deductio vezethet az igazsághoz: ezért a positivismust, az objectiv módszerrel való kutatást teljesen elhibázott törekvésnek tartják és az olyan kutatókat, a kik inductióval gyüjtött positiv adatokból, a tényekből merítik ismereteiket, szerencsétlen tévelygőknek, tudatlanoknak tekintik. Minél fogva az a tudós, a ki az objectivismus, a positiv filosophia szellemében bizonyít, az egyáltalában nem tudhatja, hogy mi a valódi igazság, hogy milyen és hogyan keletkezik a tudomány; állításai csak a tudatlanság jelei, mert csak a subjectiv tudós ismerhet valamit, csak ez tudja, hogy mi hogyan van. Más felfogás, más bizonyítás: tudatlanság; a ki

mást állít, mint a subjectivista, az tudatlan. S így a magy. nemzet eredetének kérdésében, illetőleg megoldásában csak az ugor-magy. theoria bizonyítása, ennek felfogása a dologról, lehet helyes és igazán tudományos; míg a török-magy. elmélet minden állítása sajnálatra méltó tévedés, a dolgok nem ismerése.

Vessünk most nehány pillantást az ugor-magy. theoria ezen pontjára; lássuk a valóban tudományos felfogást és azt a magas álláspontot, a melyen e theoria hívei állanak, a honnan mindent jobban megítélhetnek, mint a tapasztalat körében tengődő positivisták.

Hunfalvy úr a *két* és *kettő* használatának a vogul formákéval való egyezését igy bizonyítja. «*Két* (vog. kit, finn kaht) jelző, azért mondjuk: *két* ember, *két* tudós; *kettő* (vog. kiti, déli vog. kitag) *nem jelző, hanem képzős szó, azért nem mondhatjuk:* kettő ember, kettő tudós.» [1]) Tehát a *kettő* alak azért nem jelző, mert képzős szó, mivel a képzős szó nem lehet jelző! Az objectivista nyelvész, a ki inductio útján, az élő nyelvből vett adatokból szereti meríteni ismeretét és állításait, bizonyára azon eredményhez jut, hogy a képzős szó is szokott jelzőül használtatni. Minthogy így beszélnek: család*os* ember, úr*i* nép, hata*lmas* király, nagy fej*ű* gyermek, picz*ike* teremtés stb. ezen, a tapasztalatból vett adatokból azt állapítja meg, hogy jelzőül használnak képzős szót. Ámde a subjectivista azt deducálja valamely a priori tételből, hogy ez helytelen; a gyakorlati életben nyilatkozó tények hibásak, mert hiszen nem szabad volna képzős szót jelzőnek használni, és így a nyelvet beszélő nép tudatlan. Mi azonban ne maradjunk tudatlanok, hanem okuljunk az igazi tudomány harczosaitól, vessük el azt a régi, sze-rencsétlen rögeszménket, hogy helyesen mondunk képzős szót főnév előtt.

Munkácsi is magasan áll a subjectiv philosophia fényes felhőjében, messze tőlünk, kik a durva föld rögeihez tapadva, érzékeink tanúskodásában bizunk és a tények szerint idomítjuk gondolatainkat. De ő benne mégis van egy szemernyi kegy; mert az objectivista működésének is juttat irgalomból valami kis számbavehetőséget. Az ő ítélete így hangzik: «mi korántsem vonjuk kétségbe (mily nemes szív!) azon nagyon érdemeket, melyek V.-t, mint a keleti törökség első irodalmi és nyelvi *megismertetőjét* ille-

---

[1]) Ugor v. tör.-tat. a magy. nemzet? 20. l.

tik; sőt (uram, ez már tulságos kegy!) arról is meg vagyunk győződve, hogy különösen a čagataj és osmanli nyelvek gyakorlati ismeretét kevés európai tudós sajátította úgy el, mint ő. De (már elég a dicsőségből) még mindez *nem összehasonlító nyelvészeti apparatus.»* [1]) Tehát megengedi, hogy V. érti a čagatajt és osmanlit s mint amannak ismertetője érdemet is szerzett. Mily nemes leereszkedés! Nagyon szépen köszöni V. ezt a ritka elismerést. Hiszen ő neki egész életében úgy is az volt az ambitiója, hogy fáradhatatlan munkássága következtében, vajha Munkácsy az érdemnek csak legkisebb részére is méltatná; s most, midőn az ige testté lőn, nem is törődik már azzal, hogy a «külföldi nagy tudósok» hogyan ítélték meg az ő tudományos értékét, ezek méltánylására mit sem ad s egyebet sem tesz, csak e várva-várt elismertetésben büszkélkedik s ezt még egyszer és ezerszer nagyon szépen köszöni. Tudja ő azt nagyon jól, hogy a búvárnak, a ki a tenger fenekéről felhozza a gyöngyöt és a tudomány zarándokának, a ki a kincsekért elmegy a messze veszélyes bányákba, csak nagyon kevés érdeme van a kereskedőhöz képest, a ki a gyöngyöt elárúsítja és a subjectiv szoba-tudóshoz képest, a ki szótárakból vad elméleteket okoskodik ki.

Nunc venio ad fortissimum virum. Fortissimus-nak nevezem Szinnyeit 1. azon okból, mert ő az a férfiú, a ki a saját theoriájok alapját legerősebben megingatta — védelmével, ő levén az ugor-magy. theoria legderekabb sirásója; 2. mert ámbár önmaga beismeri, hogy «együgyű vélekedései» vannak, — hogy «véges elméjével bizonyos dolgokat nem tud felfogni» s — hogy «csekélyli erejét az olyan nagy munkához», mint V. megkritizálása: mégis ő ítéli el leginkább a tényeken alapuló ismeret értékét s ő nyilvánítja legjobban, hogy a török-magy. elmélet és a turkologia színvonala fölött milyen magasan áll.

Én Sz. úrnak ugor nyelvtudományát elismerem, tehát itt csak *mint turkologus* érdekel; kizárólag ezen oldaláról fogom tekinteni. — V.-nak hasonlításai ellen irott kritikájából csak a legnevezetesebb, legjellemzőbb eseteket fogom felhozni; teszem pedig ezt az érdeklődő olvasó iránti emberszeretetből; mert nem akarom elkövetni rajta azt a martyromságot, hogy a már egyszer olvasott ellenvetéseit Sz.-nek, újra föleleveníttsem emlékezetében és így a

[1]) M. Nyelvőr, 1882. 555. l.

lélek ellen indított inquisitio borzasztó jeleneteit hozzam színre. Nem; ezt nem teszem; a humanus czél menteni fogja mellőzéseimet.

Constantinus Porphyrogenitusnál az első magyar vezér neve: *Szalmutzész,* a mely név V. magyarázata szerint: török *salmačï* = hurokvető (v. ö. kirg. kuruk=lazzó, hurok-tól: kurukšï = parittyás, és ok = ijból, okčï = ijász). Ezt a magyarázatot Sz. kigúnyolja és azt mondja: «*kissé különösnek tűnik föl,* hogy ily névvel tisztelték meg a mi őseink fővezérüket». [1]) De az még különösebbnek tűnik föl, hogy Sz., nem ismervén Keletnek társadalmi viszonyait, a keletiek észjárását és specialiter a törökségnél használatos nevek mivoltát, természetét, mégis ő akarja megítélni, hogy ilyenféle nevök lehetett-e a török eredetű magyaroknak. Ugyan micsoda megátalkodott gondolat is volt az V.-tól, hogy olyan dologról írjon, a miben ő valódi mester; hiszen Sz. példájából megtanúlhatná, hogy olyan dologról kell írni az embernek, a mihez egy csöppet sem ért! Sz. szerint az nagyon inæstheticus dolog, hogy a magy. vezér neve «hurokvető» lett volna; ilyen neve csak nem lehetett! Hát a Kaban baj, Dönön baj, Kunan baj; Bota kán, Sasîk Kara alîp kirgiz és a Puga-Deke, Kîr Sürgü, Oj Sürgü stb. sagaj nevekhez mit szól Sz., ha tudja, hogy a kaban: vadkan, dönön: négy éves ló, kunan: három éves ló, bota: teve csikaja, sasîk kara: büdös fekete, puga deke: bika-bak, kîr sürgü: a hegy csordája, oj sürgü: a völgy csordája?! Sőt olyanok is vannak, mint a turkomán Boklî (bok = merda), Sičmas (qui non cacat)! És ezek a törökök nem szégyenlik így nevezni főembereiket! Sz. megkivánná tőlük, hogy olvasgassák az Európában megjelenő «Illemtan»-okat.

Az *Arpadisz* (Árpád) V. szerint annyit jelent mint jós, pap, álomfejtő (a tör. arba, arbaj igének præterituma; ugyanebből arbag = varázsmondóka). Sz. ezt sem fogadja el. «Ezen magyarázat ellen két kifogás tehető: először, a történelemben tudtommal (Sz. úr mindentudó?) sehol sincs említés téve arról, hogy Árpád vezér álmokat fejtett volna; másodszor nehézséget okoz a szó alakja. Különös (megint különös!) ugyanis a præteritum névként használva». [2]) E névmagyarázat elfogadhatásának első akadálya tehát az, hogy Árpád tényleg nem volt jós, pap; már pedig vala-

---

[1]) Phil. Közl. 66. l.
[2]) Phil. Közl. 66. l.

mely név csak úgy alkalmazható valakire, ha azon tulajdonsággal bír, vagy olyan foglalkozású, a mi a névben ki van fejezve. Kérdem Sz. urat, hogy ha hall valami Szabó nevű emberről, rögtön szalad-e hozzá, hogy salon-kabátot csináltasson vele? Hogyha említenek Borbélyt, bemegy-e hozzá megborotválkozni? A Huszár nevű ismerősét nem tudja-e másképen képzelni, mint csak lóháton, karddal és sarkantyús csizmával? A Siró-t, a Vig-at azért nevezik így, mert amaz mindig sir, emez meg mindig nevet? Az Arany, vagy Vas nevű tényleg aranyból és vasból van-e? A Sós, Édes azért ilyen nevű, mert sós meg édes az izök? Bizonyára nem. A Szabónak, Borbélynak, Huszárnak stb. őse lehetett szabó, borbély, huszár, valamint egyéb nevűek őseit is elnevezhették ilyen vagy olyan tulajdonságaikról, de ebből nem következik, hogy a mostani ezen neveket viselők is épen olyan tulajdonságúak, vagy foglalkozásúak legyenek. A név tehát általában nem fejezi ki az illetőnek attributumát. Árpád lehetett egy papi, jósi család sarjadéka s ha nincs egyenesen följegyezve, hogy miért kapta e nevet, ez a körülmény még nem lehet argumentum arra nézve, hogy a neve nem ilyen jelentésű. — De Sz. úr tudja, hogy ezt nem jelentheti, valamint tudja azt is, hogy a tulajdonnevek nem alakulhatnak így, mint arpadî. Ő ezt a priori, subjective tudja, mi meg tapasztalatból, a törökségben nyilvánúló tényekből tudjuk, hogy igenis a nevek nagy része (a melyek valami foglalkozásút, valamit cselekvőt jelentenek) a præteritum alakjában használtatik; pl. kirgiz *Tiläü Berdi* (a kívánságot-megadta; *ber-* adni, præterituma), *Bajdi* (a *meggazdagodott, bajmak* igétől), *Bektogdî* (a bég szülte), *Turdu Bek* (az állhatatos, a ki megállott); turkomán: *Uraz Berdi* (az isten adta), *Turdî beg;* ujgur. *Aj-Toldî* (a hold telte), *Kün-Togdî* (a nap feljötte) stb. Ilyen a magy. *Turdi* (Csepelszigeten II. Béla vinczellérje), a mely névnek ellenkezője *Turmaz* (a ki nem állhatatos).[1]) V. azért magyarázta így az Árpád nevet, mert tudta, hogy mind a jelentés, mind az alak tekintetében egészen megegyezik a török népeknél használatos tulajdonnevekkel. De Sz. azt érezte magában, hogy ő jobban tudja e magyarázat helyes v. helytelen voltát, minthogy — nem ismeri a török neveket. Én elhiszem, hogy az ilyen név Sz.-nek «különös», de sem V.-nak, sem a törököknek legkevésbbé sem

---

[1]) Gyárfás, A jászkúnok nyelve és nemz. 60.

különös. Ha pedig olyan igen «különös» ő neki, akkor ne akarjon többet tudni e dologban, mint magok a törökök.

A *Jutotzasz* (Árpád 3-dik fia) nevet V. úgy magyarázza, hogy ez *jutači* és «megsemmisítő, elpusztító» jelentésű, a tör. *jutmak* igétől. Sz. ismét jobban tud törökül, mint V. és a törökök, mert azt mondja, hogy e *jutmak* nem azt jelenti: megsemmisít, elpusztít, elront. A turkolognak mit sem lehet adni Sz. privat passiojára; ha az ujgurban: *jutmak* = elhasznál, megsemmisít, *juti, jutuk* = Verderben, Vernichtung, Ruine s a čagatajban *jutmak* = elpusztít, megsemmisít *(jojmak*, kirg. *ǯojmak* = megsemmisít): e tényleg meglevő adatra lehet támaszkodnia, nem pedig valamely finnista szeszélyére. Ha Sz. nem ismeri el e szavak létezését, azzal senkinek sem árt.

A magy. *az, ez* (régi *oz)* mutató névmás megfelelői a törökben: *os, oš, is(bu), iš(bu)*; mert az ujgur, az ó-čagataj és kirgiz nyelvek szerint *oš, os* = az; pl. ujgur aju berdim *oš* men: ich habe *dieses* gesagt; *oš* aitim kese: *das* habe ich bündig gesprochen;[1] čagataj: khalatim *oš* eski jamaglig čapan (Pavet de Courteille-nél: «ma robe d'honneur, c'est *cette* vieille souquenille toute rapiècée», az én ruhám *ez* a régi foltos felöltő)[2]. Továbbá *Mirza A. Kazembeg* — a ki született török s a török nyelvek rendes tanára volt a kazáni egyetemen, minél fogva aligha jobban nem tudott törökül, mint Szinnyei — az osm. *išbu* névmásról ezt mondja (Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache, aus dem russischen übersetzt von Julius Th. Zenker, 63 l.) «اشبو ist zusammengesetzt aus اش *üš* und *bu* بو Die erste Silbe dieses Wortes muss nach aller Wahrscheinlichkeit in der alten türkischen Sprache als *selbständiges demonstratives Pronomen* im Gebrauch gewessen sein. (Gyanításának igazat ad az alhangú mutató névmásnak, *oš, os* önálló használata az ujg., ó-čag. s kirg. dialectusokban.) Als Beweis dafür kann die bis heute von den Türken gebrauchte Interjection اشته *ište* oder richtiger *üšte* da [ecce] dienen, welche nach unserer Meinung der Locativ des Wortes اش ist (tehát eredeti kiejtése *eš*, mert így iratik اش; *eš* pedig = magy. *ez)*, wie بونده hier, der Locativ von بو.» — De Sz. jobban tudja, mint Vámbéry, Pavet de C., Budagov és Kazembeg, hogy az *oš, os* nem azt jelenti: «az». Sze-

---

[1]) Vámb. Kudatku Bilik, 207.

[2]) Pav. d. C. Miradj-Nahme 70. l.

rinte ugyanis: «A török *iš-bu* és *oš-ol* éppoly alakok, mint a magy. *em-ez* és *am-az*; t. i. bu=ez, ol=az és az *iš*, *oš* nem egyéb puszta nyomatékosító előtételnél. Azért megengedem (köszönjük szépen), hogy a kirgizek önállóan is használják, de nem «még ma is» (mint V. mondja az 589. lapon), hanem «már».[1] Ime ez a subjectiv nyelvtudomány nyilatkozata egy tényről, mely nyilatkozat nem azt mondja meg, hogy mit jelent a török népek szájában az *oš*, *os*, hanem hogy Sz. ezt minek gondolja. Az ujgurok, özbégek olyan tökéletlenek voltak, s a kirgizek még ma is azok, hogy az *oš*, *os* szó alatt azt értették, illetőleg értik, a mit a m. *az* jelent és ezen rossz használatnak az a fent említett három tudatlan tudós hitelt adott, elhitték, hogy a törökök jól beszélnek törökül; de Sz. most megmutatta, hogy mind magok a törökök, mind a turkolog-világ szörnyű nagy tudatlanságban vannak; mert hiszen *oš*, *os* = am; *iš*, *is* pedig = em! Kétségkívül ez a legjelesebb vivmánya az ugor nyelvészetnek — a turkologia terén. Eddigelé azt hittük, hogy Redhouse, Pavet de Courteille, Vámbéry, Radloff, Ilminszky, Budagov stb. a turkologok; de íme kisült a keserű csalódás, mert Szinnyei, időszámításunk 1883-ik esztendejében, fölfedezte önmagát. És bizonyára ő reá vonatkozik Ahlquist ezen ítélete «Professori Vámbéry, joka meidän miespolvessa epäilemättä on etevin turkkilaisten kielten tuntija.»..[2] (V. tanár, a ki kétségkivűl korunknak legelső török tudósa, stb). Csakhogy sajtóhibából Szinnyei neve helyére Vámbéryé került, mert az bizonyos, hogy Ahlquist kéziratában «Professori Szinnyei» volt. Meg is illet ilyen elismerés olyan embert, a kinek logikája a közönséges emberitől egészen eltér. Az *os*-nak a mai kirgizben különálló használatát, azon körülménynél fogva, hogy a régi ujgurban, ó-čagatajban is így használtatott, minden ember úgy gondolná s fejezné ki, hogy a kirgizek «még ma is» így használják; de Sz. az ő magasabb logikájával úgy gondolja, hogy a kirgizek «ma már» önállóan használják. Lám, a subjectiv módszer tanitja meg az embert a valódi gondolkodásra.

A magy. *-ó*, *ő* nomen verbale V. szerint azonos a tör. *ak*, *ik*, *uk*, *ük* nom. verb.-val; mert alakban s jelentésben egyeznek. De

[1]) Phil. Közl. 205.

[2]) Tutkimus Sivistussanoita obllais-ugrilaisten kansojen kielissä. Helsingissä, 1882. 27. l.

Sz. e török nom. verb. jelentését jobban ismeri, mint V. és a törökök; meg is mondja, hogy mi az. «A *-k* nem nom. agentis, hanem *nom. actionis-képző;*»[1]) és így «a tör. *-k* nom. verb.-képző jelentésére nézve nem a m. *-ó, ő*-nek, hanem az *-ás, és*-nek felel meg.» ?) Tehát megint nem tudnak a törökök törökül; mert az ő nyelvszellemük szerint az *-ak, ek, ik, uk, ük* képző nom. actionis *és* nom. agentis jelentésű; így: *tösük* (lejtő), *sanak* (megfontoló, habozó), *kajuk* (hajó, tulajdonképpen: sikamló), *itik* (éles = átmenő), *kulak* (fül = halló), *issik* (izzó), *dajak* (bot = támaszkodó), *tirik* (eleven, élő), *bütük* (fogyó), *kölek* (lovagló, kocsizó ló, teve stb.), *aldag* (csaló), *tünük* (átlátszó), sasik (büdös), *ǯürük* (=futó, versenyló); másrészt: *jorik* (járás), *bilik* (tudás) stb. E két jelentés átmenetére, illetőleg eredeti azonosságára nézve v. ö. *konak* (megszállás, vendéglő és vendég, megszálló), *kulak* (hallás és halló = fül), *aldag* (csalás és csaló) stb. Egyébiránt ha csodálkozik Szinnyei azon, hogy miként lehet e két jelentést ugyanazon formával kifejezni, egyebek közt fölemlíthetem az angol *ing* participiumot, melynek jelentése szintén nomen agentis és n. actionis; pl. he is a diligently *learning* boy, és: he was praised for *learning* his lesson. Ha nem hiszi el, kételkedjék rajta, hogy amaz a «learning» annyi mint tanul*ó*, a ki tanúl, emez a «learning» pedig a m. tanul*ás*. — Még többet is tud Sz. «De nem szabad felednünk azt, hogy a m. *-ó, ő* alakilag is csak látszólagos megfelelője lehet a tör. *-k*-nak; mert az ugor nyelvek s a régi magy. nyelv tanúsága szerint (??) eredetibb alakja *-ovo, övö* volt, melynek *v*-je még eredetibb *b*-re mutat vissza (.... HB. vol*ov* = való, jar*ov* = járó»).[2]) E török nom. verb. alakilag már egy u. a. dialectusban is így fejlődik: *ak—ag—av—ao—au—ú,* vagy *-ek, ik—eü—ü,* pl. čag. *jirau* (éneklés), jal*au* (égés, láng), *jasao* (törvény), čap*ao*, čap*au* (becsapás); kún: sat*uk* — sat*ov* (eladás), boš*ak* — boš*ov* (megbocsátás), buz*uk* —buz*ov* (rontás); kaz. bele*ü* (=ujg. bilik, tudás), kile*ü* (=ujg. kilik), jaz*au* (irás), kar*au* (nézés); kirg. ǯil*au* (sirás), til*äü* (kérés), ǯajl*au* (nyaraló), kïst*au* (telelő), kongr*au* (=kongó, harang), ïst*au* (megfogás). A diphtongusból aztán hosszú vocalis lesz, pl. kirg. al*ū* (vevés), ber*ǖ* (adás), as*ū* (áthágó), kork*ū* (megijedés); alt. keč*ǖ* (átmenő; «keč*ǖ* jer tappadï» = átkelő helyet nem talált; Radloff,

---

[1]) Phil. Közl. 210 l.

[2]) Phil. Közl. 69. l.

I. k.), kelū (kelő, jövő). — A magyarban is az *-ó, ő* nemcsak nom. agentis, hanem nom. actionis is, mint: keresztel*ő*, esküv*ő*, indul*ó*ban van, látogat*ó*ba menni, kér*ő*be jönni stb. S a mint alakulnak a törökben e nom. verbaleből ilyenek: korkūšī (félős), minūš (menős), birūši (adó, a ki ad), jorauši (járós), kilūši (jövős, kelős), laučī (lovas), saučī (prophéta, szavas, szós) stb.; épen úgy képeztetnek a m. *-ó, ő* nom. verb.-ból a: tud*ós*, ismer*ős*, hazud*ós*, benal*ós*, stb. alakok. És így a magyar és tör. nom. verb. nem látszólag, hanem tényleg azonosak; s a régi magy. nyelv nem tanúskodik az *-ó, ő*-nek eredeti *ovo, övö* (ugyan hol van ilyen alak?), hanem *aó, eő*, v. *av, ov* alakjáról; mert a HB. beli *volov* és *jarov* vagy így olvasandó (t. i. volov- és járov-nak), vagy pedig vol*ou*, és já*rou*nak, nem pedig vol*ovo*, meg jár*ovo*-nak (v. ö. ta*v*—t*ó*. sa*v*—só sza*v*—sz*ó*, lo*v*—ló, ja*v*—jó stb.). — A török nyelvek és V. magyarázata szerint tehát a *Csaba* név is azt jelenti: becsapó, berohanó, nem pedig «berohanás», a mint Sz. csak úgy magától gondolja.[1])

V. a *fej* (caput) szóval a tör. *baj, bej* szót egyezteti, a mely ő szerinte ilyen testrészi jelentésben csak *bej-taš* (fej-, fő-társ) összetételben fordúl elő. (Eredetökre nézve ide tartoznak még: *bej* = fejedelem, herczeg, ezredes, alt. *pij* = főnök stb.). Ámde Sz. jól tudja, hogy a m. *fej* szóval miért nem egyezhetik a *baj, bej*. «A magy. *fej* szónak alapjelentése tudvalevőleg «caput»; a tör. *bej* azonban nem egyéb, mint a *baj* szónak magas hangú párja, s ez törökség-szerte «*gazdag» jelentésben használatos és ebből fejlődött* az «előkelő, úr, főember, fejedelem» jelentés.»[2]) Tehát ezért nem lehet azt a szót, mely a testen, az egyes embernél a felső részt, a főt jelenti, egyeztetni azon szóval, mely az emberek között, a társadalomban jelenti a fejet, a főt. A tör. *baj, bej* eredeti jelentése a subjectiv módszer szerint «gazdag» és ebből lett a «felső, fenn levő, fej» értelem. Nem is tudtuk, hogy az a priori tudomány szerint az abstract jelentés előzi meg a concretet, hogy az ember nem azt ismeri meg és fogja fel, a mit érzékel, szemlél; hanem először vannak abstract eszméi és lassankint, a fejlődés folyamán ezeket projiciálja érzékleteire, a szemlélhető objectumokra. A balgatagok pedig azt hiszik, hogy a *baj, bej* eredeti jelentése: fent levő, felső, magas; a čag., osm. *böjümek böjmek* (magasodni, nőni), *böjük, bijik*

[1]) Phil. Közl. 69. l.

[2]) Phil. Közl. 220. l.

(magas), ujg. *batumak* (magassá lenni), *batuk* (magas) stb. szóktól. Azután alkalmazták a test felső részére, majd később a társadalom főbbjeire, hatalmasaira. A *baj, bej* (és *bej*-taš)-nak megfelelő sojong *paj* ma is fejet, caputot, tehát egyenesen testrészt jelent, pl. *paj-ïm-dï pïtta* = fejemet tetvezzed = keress tetűt a fejemben (Radloff, I. köt.).

Általában Sz. mindenütt úgy magyarázza a törököt, a mint gondolja, a mint czéljának megfelel. Ő nem veszi tekintetbe, hogy a törökség tényleg hogyan használja és a turkológok hogyan értelmezik a török szókat; ő mindezeknél jobban tud törökűl. Tudja, — hogy a *tartmak* (húzni) igében a 2. *t* a tőhöz tartozik, — hogy az *ondur, undor* (undok, undorító) nem képzős szó, — hogy a *bar* nem birást, birtoklást fejez ki, hanem egyszerű létezést; pedig épen úgy, mint a magy. *van* (könyvem van, házad van, pénze van) a tör. *bar, var* is a létezésre általában és a birtokban levésre (habere) használtatik; pl. kirg. e ǯigitim, ǯering barma? äkäng barma? baurung barma? dedi, ǯigit ajttï: elimdä ǯok, äkämdä ǯok, baurumda ǯok, a mit Radloff (III. k.) így fordít O Jüngling, *hast* du ein Land? *hast* du einen Vater? *hast* du einen Verwandten? Da sprach der Jüngling: ich habe kein Volk, keinen Vater und keinen Verwandten. És sagaj: Tungmam, mal *par* säning, es *par* säning = Bruder, du *hast* doch Vieh, du *hast* doch allerlei Habe. Ellenben az egyszerű létezés, v. nem-létezés kifejezése más, pl. komšum bunda *dïr* = szomszédom itt *van*; Bukarada čok khalïk *tur* = Bokharában sok nép *van*; ekmekčide ekmek *dejil(dir)* = a péknél nincsen kenyér; šehrimizde agačlar *tögül türler* v. *imesler* = városunkban nincsenek fák.

Mindezekből az a tanúlság, hogy a ki nem tud arabul, az ne beszéljen arabul; vagyis: a ki nem érti a törököt, az ne magyarázza a törököt. A festményt kritizáló csizmadiának azt mondta Apelles: Sutor, ne ultra crepidam!

Az ugor-magyar theoria, mint láttuk, váltig azt állítja, vitatja, hogy a magyar nemzet és a magy. nyelv ugor eredetű; «húsz éve immár — mondja a «Nemzet» tavalyi 82. száma —, hogy Hunfalvy Pál, tudós társával, Budenz Józseffel a finn-ugor nyelv- és fajrokonságunk megállapításán dolgozik». E törekvésnek aztán olyan következménye lett, melyért H. úr úgy panaszkodik,

hogy régóta áll *hazafiatlanság* hirében, sőt azt hitték róla, hogy őt az osztrák kormány megvesztegette, hogy a magy. nemzet hitelét a finn rokonság hirdetésével lerontsa.[1]) Én nem az osztrák kormány rossz akaratának tulajdonítom az ugor-magyar theoria létrejöttét, hanem az előadtam motivumnak; ezt pedig egész nyiltan kijelentem azért, hogy H. úr reám ne gyanakodhassék, mintha én az osztrák kormányról ilyesmit gondolnék. Távol legyen tőlem. Hiszen léteztek és léteznek is olyan subjectivisták, a kiknek semmi közük nem volt az osztrák kormányhoz; minélfogva az ugor-magy. theoria felállításának ezen gyanított oka határozottan tévedés; hiszen jól tudjuk, hogy az igazság kiderítése nem a kormányoknak döntő befolyásától függ. Jogosan csodálkozik tehát H. úr azon, «hogy valaki olyan ostobáúl gyerekes kormányt gondolhat, hogy az a képzelt, vagy valóságos eredet tagadásával akarná a nemzet hírét-nevét lerontani».[2]) Az e fölötti csodálkozásban én is csatlakozom H. úrhoz és részemről azt hiszem, hogy a magyar nemzet az osztrák kormánytól függetlenül ugor eredetű. Ott volt ősi hazája, bölcsője az 56°—67° szélességi fokok között, hol egész élete abban telt el, hogy a felső Ural-hegyeken vadászott, a Tavdában, Szoszvában halászott és rénszarvas vonta szánon szánkázott. Egyszerre csak fölkerekedett, alázúdult az Ural havasairól és háborúskodott a besenyőkkel, kúnokkal, oroszokkal, bolgárokkal, Pannonia, meg nyugot Európa népeit sorba verte és végre letelepedett mai hazájában, hol nagyon fontos történeti szerepet játszott. — Hogyan volt ez lehetséges? A magyar nemzetnek lényegében meg kellett változnia; a természet most az egyszer (a finnisták kedvéért) kibillent rendes kerékvágásából, saltus in natura történt, a természet nem volt sibi ipsi constans. Vagyis ez volt az első csoda, mert a természetben olyan történt meg, a minek nem lehetett volna megtörténni. Ez mindegy; egy a-priori igazság előbbvaló, mint a haszontalan természeti törvények. A halász és szánkázó nép kigondolta, hogy ő is megcsinálja azt a bravourt, a mit Attila. És megcsinálta, még pedig külömben; mert a mit alkotott, ma is, egy évezred után meg van. És ez az egyetlen ilyen eset az emberiség történetében; erre nincs több példa. De igenis van, még

---

[1]) Ugor v. török a magy. nemzet? 4. l.
[2]) U. o. 4. l.

pedig akárhány, — mondja H. úr. «Az osmanli nép hasonlókép ázsiai pusztáról rajzott ki: vajjon szultánjai Bruszában, azután Drinápolyban, végre Stambulban ugyanazok maradtak-e mind népestül, milyenek annak előtte a középázsiai pusztán voltak s a nagy Szulejman csak olyan közönséges lókötő maradt-e, milyen az Aral-tó környékén kóbor életmódot folytatók?» [1]) Hát mi történt az osmanli néppel? Ez is egészen megváltozott? A seldsukok is halászok és szánkázók voltak Közép-Ázsiában? Az a historia, melyet nem a priori elvekből csinálnak, a seldsukokat nem ismeri ilyen népnek; tehát a milyennek ismertük e törökséget itt nyugoton, Európában, épen olyan volt Közép-Ázsiában is. S a «kirgiz lókötők»-től ugyan miben különböztek Szulejman törökjei? erre nagyon kiváncsi vagyok. Hogy emennek palotája volt, amazok fejének pedig csak sátora, — hogy amaz bársony kereveten, emez meg nemezdarabon aludt, — hogy amaz mohammedán, emez meg samán hitű volt stb., ezek lényegtelen attributumok, ezek változhattak, de a lényeg, a milyen önérvényesítésre való dispositio ugyanaz maradt az európai törököknél, a mi a turkománnál, özbégnél, kirgiznél stb. A török nép soha sem volt ugor; a mióta török van, az mindig czivakodott, háborúskodott, vagy más néppel, vagy egymást közt. Mi is ilyenek vagyunk. «Átok verte meg a magyart, mert az együtt sohasem tart». Lényegünkben ugyanazok voltunk Ázsiában, mint itt Európában; lényegünk pedig nem az ugorosság. Annak daczára, hogy a mellékes körülmények megváltoztak, Nagy Lajos, Mátyás, Mária Terézia katonái épen úgy megállották helyöket, mint Árpádéi vagy Dsingizéi.

Ugor eredet és olyan történeti szerep, a milyen a magyarnak volt: két egészen ellentétes dolog. Vagy eltagadjuk ezeréves történetünket és így ugorok vagyunk; vagy nem tagadjuk el, és így törökök vagyunk; de hogy ugorok levén, ilyen történetünk volt, az nem lehet. Lehetetlen, hogy a kecske is jól lakjék, meg a káposzta is megmaradjon. — De H. úr azt hiszi, hogy úgy az egyes embernek, mint a nemzeteknek önérvényesíthetése csak aféle mellékes, esetleges tulajdonság; pedig épen abban fejezi ki az ember s a nemzet a saját mivoltját, lényegét, a hogyan teszi önmagát a társadalomban, az emberiség történelmében s csak lényegének meg-

---

[1]) U. o. 10. l.

felelőleg érvényesítheti magát. A lényeg pedig azért lényeg, hogy sohasem változik; a mellékes, esetleges attributumok változhatnak úgy az egyesnél, mint a népeknél, de a lényeg megmarad változatlanúl. S a lényeg által van disponálva minden nemzet a maga szerepére, hivatására; a mely természeti törvényt az életből, megfigyelés útján elvont magyar közmondás úgy fejez ki, hogy: terem az ember mindenre, mint a subagallér. Ha tekintjük egyrészt az ugor népek, másrészt a magyar nép életét, eddigi történetét, azt tapasztaljuk, hogy a magyar nép egészen másra termett, mint az ugorok.

Nem úgy van, — mondja H. úr, — hogy az ugorok szintén játszottak olyan történeti szerepet, mint a magyarok és törökök, hogy egykor hősök voltak, hogy volt életökben hadakozási korszak, abból következik, hogy a «hőst, bátrat» jelentő szó meg van nyelvükben [1]) (vog. bogatur, bāter, ostj.-sam. mādur, māter, továbbá vog. alp, ostj. ōdap). — Csakhogy, az ugor-magyar theoria szerencsétlenségére, ez a két szó sem ugor eredetű, hanem a vogulok és ostjákok a törököktől, vagy mongoloktól vették, [2]) a mi azt mutatja, hogy ezen népektől hallották hírét, hogy vannak «hősök, bátrak» is a világon. S ezen két kölcsönvett szóból *következteti* H. úr a vogulok és osztjákok hősi voltát, nagy történeti szerepét. És elég bátor azt állítani, hogy *ezen deducált hősök*, egy a priori principium dicső sarjadékai, képezhették Attila és Dsingiz seregeit! Ha H. úr azt mondaná nekik, hogy «ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok»: csodálkozni ugyan csodálkoznának szerfölött, de magok sem hinnék el. Az bizonyos, hogy e hősöket nem az isten, hanem H. úr teremtette.

De tudjuk már, hogy az ugor-magyar theoria a tényekkel nem törődik és így bizvást hiszi és hirdeti, hogy ugorok vagyunk. Nem volt nekünk olyan történeti szerepünk, a milyenről a «hazafias történtírók» beszélnek; történetünkre a német krónikások,

---

[1]) V. ö. «A vogul föld és nép» 169. l. «A hitregék után a vogulok *hősi korárul* illenék értekeznem, de arról egy-két néven kívül, milyen a pogatur, pogatir, poatr, vagy bogatir, bâtr és az alp név, melyek bátrat, hőst jelentenek, mitsem tudok». — Ellenben a magyarok és törökök hősi koráról igen sokat lehet tudni, mert ez nem két szóból áll.

[2]) A «hős, bátor» a törökben *batir makattir* és *alp alip;* a mongolban *baγator* (kiejtve: bátor).

továbbá Herder, Schlözer, Dümmler, Büdinger és Roessler adnak fölvilágositást (Kiepert szelleme lengjen fölöttük!). Egész történetünk jobbára csak a merseburgi, augsburgi és mohácsi katastróphákból áll, a mint H. úr szépen megmondja a «Nemzet»-ben. A többit csak «a vérünkbe átment hún rokonsági eszme által elfogult hazafias történetirás» teszi hozzá. Hiszen Attila és Dsingiz serege is csak csiribiri nép volt; hát akkor a magyar — mely nem játszott olyan zajos, nagy hangú szerepet — még a csiribirinél is csiribiribb! És ez a hitvány natio «az elődjeinek érdemeivel hányjaveti magát», egy esztelenséggel, szellemi betegséggel terheli meg vérét, melyet H. úr «szeretne abból kihajtani», mondván: «*hogyan tisztelhetném azt a nemzetet,* a mely az eredetével akarná érdemes voltát kitüntetni»![1].. Mikor ez a könnyen kimondott, szigorú ítélet elhangzott a tudomány csarnokában, — a pilis-csabaiak látták, hogy Csabának hún vitézei kikeltek sírjaikból viadalra, hallották a kardcsörgést és kínos hörgésüket... A költő pedig, a ki Árpád nagy tettét megénekelte, biztatóan szólt le hozzánk egéből: Lessz még egyszer ünnep a világon!

A mint a t. olvasó látja, mi egészen őszintén elitéltük az ugor-magy. theoria álláspontját, módszerét s úgy nyilatkoztunk, hogy ez az irány, mint az igazság kiderítésére való törekvés — teljesen elhibázott és hiába való. Azonban legyünk méltányosak. Joggal kérdezhetni ugyanis, hogy tehát e régóta tartó tudományos kutatásoknak épen semmi életrevaló eredménye, semmi haszna nem volna? Kétségkívül van; bizonyára nagy hasznára van a magy. ethnologia fejlődésének. Ez az ugor-magyar theoria t. i. a maga philosophiai álláspontjával, subjectivismusával megmutatta, hogy a magy. ethnologiában milyen methodust — nem kell követni; és eredményének negativitasa megtanított bennünket arra, hogy a magy. nemzet eredetét hol — nem kell keresnünk. Már pedig a kutató kétségkívül hamarabb és könnyebben ér czélt, ha tudja, hogy hogyan ne és hol ne kutasson. Az ugor magy. theoriának, a magyar ethnologiában ez volt a feladata s ennek kifogástalanúl megfelelt, ezen helyét fényesen betöltötte; hivatásának immár eleget tett. Ezért én ismét ezzel végzem beszédemet: Censeo Carthaginem esse delendam.

TÚRY JÓZSEF.

[1]) Ugor v. török-e a magy. nemzet? 4. l.

A GÖRÖG TRAGÉDIA EURIPIDES UTÁN.

(Vége.)

Második rész. A tragédia N. Sándor után.

N. Sándor uralma óta Athén nem volt többé a művelt világ középpontja. Valamint a kereskedelem és ipar, ugy a görög irodalom is Alexandriában élte utolsó napjait. Itt kell tehát keresnünk a tragédia utolsó termékeit is. Alexandria nem csak a görög világ irodalmi kincseit vette őrizet alá, hanem az irodalom egyes ágaiban még nagyokat művelt. Az irodalmi és nyelvtani tanulmányokon kívül, keletkeztek valódi költői termékek s bármily megvetéssel néznek is sokan ezekre, mégis be kell vallaniok, hogy a görög ész, ha kosmopolitikus szinezetet öltött is, elég méltóan futotta be pályáját. Senki sem tagadhatja, hogy a komédia, a phlyakographia, az epos és az idyll fényes termékeket hozott még elő s a hét nagy tragikus egyesítése, az ugynevezett pleias (πλειὰς τραγική), is a mellett szól, hogy a tragédia a régi nagy mesterek nyomába lépett. De viszont be kell vallanunk, hogy míg az uj komédiának és phlyakographiának a köznapi, változatos életben elég tárgy állt rendelkezésére, hogy ép a nagy világvárosban kereshette fel a legjobb jellemeket ostora számára, míg az idyll, amely rendesen az irodalmi fajok elmállásának utolsó jele szokott lenni, míg az epos tudományos alakban is virágozhatott, addig a tragédiának nem volt éltető talaja. A görög tragédia oly szoros kapcsolatban áll nagy bölcsőjével Athénnel, hogy onnan átültetve, hozhat ugyan még üvegházi gyümölcsöket, melyeknek alakja a nagy kerti termékekhez hasonló, de ízök és éltető erejük nincs. A tragédia a kultuszból keletkezett; a nagy nemzeti mondakörökből merítette tárgyait, de a nép ezeket hitte, műveltségének részét képezték. A nagy hatás, a nemzeti életbe való átömlés csakis ez uton volt lehetséges. De képzeljük Alexandriát; mint minden nagy kikötő várost a népek egész mozaikja lakja; igaz, a görög nyelv oly kapocs, mely őket egybefűzi, de érdeklődhetik-e az egész nép a Pelopidák szerencsétlensége vagy Ilium ostroma iránt. Minthogy a tragikusok a görög mondakörökből nem távozhattak, azt a hatást nem érhették el, mint e mythusok ott tettek, a hol keletkeztek. Ha tehát az előbb tárgyalt korszakban, mikor a tragédia középpontja még

Athén volt, egyetértettünk Welckerrel, a ki e korszak termékeit a kicsinylők ellen védelmezte, nem követhetjük itt is, mikor az alexandriai termékekről felette magasztalólag szól. Lehet, hogy a hetes csillagzat nagyon szép darabokat írt, hogy nem látszott meg rajtok az éjjeli lámpa olajszaga, mert ily termékekkel egy nagyvárosi közönség elé nem léphetett volna, hogy a töredékek, ha nagyon kis számmal is, a finom attikai nyelvezetet, a metrum szigoru megtartását, mint a 90. olympiás előtt mutatják: úgy mégis be kell vallanunk, hogy a görög tragédia Alexandriában nem volt nemzeti, s így veszve volt. Felvehették a hét költőt a kanonba, darabjaikból még sem maradt semmi, s később már nem is idézik őket. Némelyek a tragédiát azonban nem is veszik tekintetbe, ha e korszak irodalmáról szólnak. Ez ismét túlzás. Igy Couat, a ki legujabban irt az alexandriai költészetről (La poésie alexandrine sous les trois premiers Ptolémées, Paris, 1882) a drámáról egészen megfeledkezik, ami a tragédiát illetőleg túlzott kicsinylés, a komédiát illetőleg pedig valódi hiány, amit Girard (Revue des deux mondes, 1883. nov. 1.) szemére is vetett.

Azonban ha nem is mondhatunk sokat a tragikusokról, annál többet a tragédia terjedéséről. N. Sándor halála óta alig volt nagyobb város, a melyben ne lett volna színház; magában Alexandriában az ünnepeket hallatlan fénynyel ülték meg. A színészek társaságokat alakítottak s elmentek a három világrész legmesszebb pontjaira Euripides darabjait játszani. Nagy művészek voltak, s mint már az előbbi korszakban láttuk, mennyivel gyengébb volt az irodalmi productio, annál fényesebb tehetségek léptek fel a színpadon; valamint a Dioskurok, nem élhettek együtt, hanem ha az egyik az Orkusba szállt, a másik legnagyobb fényében ragyogott.

Szólnunk kell tehát magokról a költőkről s követni fogjuk őket Alexandriában s azokon a gyér pontokon, a hol még felmerülnek, addig míg a kereszténység diadalmával euripidesi darabokból centókat foldoznak össze; a színészet terjedéséről, s végül a színészek társaságairól, melyek nagy befolyást gyakoroltak a későbbi görög műveltségre, s kiknek szervezetét az utóbbi időkben felfedezett feliratok és Foucart valamint Lüders kutatásai egész új világban tüntettek fel.

I. A költők.

A tragikus pleias hét költője a következők: Homeros, Sositheos, Lykophron, Alexandros, Philiskos, Sosiphanes és Dionysiades; ez utóbbi helyett némely források Aeantides-t említik. Feltehető, hogy mind e költő a tragédia külső szerkezetét, a trilogiai alakot s a versenyeket ép úgy megtartotta, mint Athénben szokás volt. Nemcsak költészettel foglalkoztak; Alexandros a nagy alexandriai könyvtárban a tragédia és satyrdráma termékeit rendezte, míg Lykophron a komédiákat vállalta el; Philiskos Dionysos főpapja volt. Vajon mind a hét állandóan Alexandriában lakott-e, vagy hogy némelyek csak Ptolemæos vendégei voltak-e, azt nem tudjuk biztosan. A későbbi kor irodalmi férfiai egyesítették őket, mert tekintélyök nagy volt, s mert mind egy időben működött; virágzásuk legvalószínűbben a 124. olympiasba (284) tehető. A kanonban ők a régi öt nagy tragikus után, mint második csoport következtek, a mit egy irodalmi fajnál sem tettek a grammatikusok, úgy hogy egy komikus pleiasról, melyet némelyek felvettek, soha szó nem volt. E költők töredékei nagyon csekélyek, de a mi fenmaradt alakra és tartalomra nem külömbözik a nagy tragikusok stylusától, csakhogy ily töredékek után vajmi nehéz az ítélet. Feltünő mégis a népies, idyllikus és genreszerű irány, a mely Kallimachos iskoláját jellemzi. Mind e költő valószínűleg tudós is volt; Homerost, Lykophront és Alexandrost grammatikusoknak nevezik; Sositheos és Dionysiades is az volt; de Sosiphanes- és Philiskos-tól csak tragédiákat ismerünk. Aeantides a pleiason kívül nem fordul elő. Feltehető, hogy e tragikusok, kik a király színpadja számára dolgoztak, az attikai tragikusok utánzásában a demokratikus elemet, mely a királyok mythusát a nagy athéni költőknél áthatja, mellőzték, de valamint Athén költői az epikusok által elhanyagolt attikai mondakört mindinkább a többi mondakörökkel kapcsolták össze, úgy bizonyára az alexandriai költők is a Herakles mondakört ékesítették ki s hozták kapcsolatba más mondakörökkel, mert az uralkodó ház a Heraklidáktól származtatta magát. A satyrdráma megtartotta alakját, de a mythus helyi mondákon alapúl, új és eredeti. Abból, hogy a tragikusok darabjairól oly keveset tudunk s csak általános dicséretöket halljuk, Welcker azt következteti, hogy a nagy tragikus mintáktól

nem térték el sokban, mert ha valami különös újítást hoztak volna be, úgy bizonyára tudomásunk volna róla.

1. *Homeros* Byzantiumból való volt; atyja Andromachos híres grammatikus, anyja Myro pedig eposokat és elegiákat írt s valószínűleg Homeros iránti nagy tiszteletből nevezte el fiát. Negyvenöt darabot írt, de melyekből nem maradt fenn sem czím, sem töredék. Tzetzes egy Eurypyleia cz. epost is neki tulajdonít, de ez nem sokkal valószínűbb mint Diogenes azon jegyzéke, hogy Timon, az embergyűlölő, mythusokat és drámákat írt s azokat Homerossal és Alexander Aetolossal közölte, holott Timon Aristophanes komikus kortársa volt. Bizonyára a phliusi Timonra kell gondolnunk, a ki a phlyakographia nagy mestere s valamivel előbb működött. Homeros szobrát Christodoros (az ötödik században) Byzantiumban még látta. Mint tragikus kitünő lehetett, mert Sositheos ellenfele és versenytársa volt.

2. *Sositheos* Alexandriából (Troasban), némelyek Athénből vagy Syrakusæből származtatják, valószínűleg mert e városokban hosszabb ideig tartózkodott. Athéni tartózkodásáról említi Diogenes, hogy egyszer a színházban jelenlevő Kleanthesnek kiáltotta volna: Οὓς ἡ Κλεάνθους μωρία βοηλατεῖ, de minthogy tragédiákban nem neveztek meg senkit névleg, még kevésbbé gúnyoltak, úgy azt mondották, hogy Sositheos komédiákat is írt. De ez lehetetlen, s e felkiáltást legegyszerűbben úgy magyarázták, hogy Sositheos maga a színházban intézte e szavakat Kleantheshez. Ez sem lehetséges, mert Diogenes későbbi sorai csakis színi előadásra vonatkozhatók, s így egy satyrdrámára kell gondolnunk, a melyben tán úgy, mint Python Agen-jában Harpalost vagy Lykophron Menedemost tette nevetségessé, Sositheos is Kleanthes ellen fordult. — Bernhardy azt hiszi, hogy Sositheos Athénben improvizáló színész volt, a mi alig hihető. Dioskorides sírfelirata Sositheosra e költőt Sophokles mellé helyezi, s különös érdemeül hozza fel, hogy a satyrdrámát új életre ébresztette, hogy a satyroknak, a kik az új költők kezelése alatt más szokásokat öltöttek, a régi phliusi — azaz pratinasi — nyers modort és természeti vígságot, a dorismusokat és csengő karéneket adta vissza. — Dioskorides alexandriai volt s egy emberöltővel később élt Sositheosnál, de sírfelirata Athénhez, a hol Sophokles és Sositheos sírja volt, fűződik. A satyrdráma ez újjáalkotása is bizonyára az athéni színpadra vonatkozik, mert Alexandriában ily alakban nem virágzott. Sositheos

működése később Alexandriában folyt le, a hol Homeros versenytársa lett. Csak egy tragédiájának és egy satyrdrámájának czímét ismerjük. A tragédia: *Athlios*, a melyből egy két soros töredék maradt fenn, mely nem igazít útba. Többet tudunk a satyrdrámáról, melynek czíme *Daphnis* vagy *Lytierses* volt. Ebből néhány sornyi töredéket Athenæos őrzött meg, de Casaubonus Theokritos scholionjai között egy 21 sornyi töredéket talált, melyet még jobb szövegben Heeren egy névtelen írónak ‚De mulieribus' cz. könyvében fedezett fel. E töredékek mutatják, hogy a satyrdráma tárgya Daphnis szerelme Thalia nymphához volt. Midőn kedvese eltünt, Daphnis az egész földön kereste, míg végre Lytierses király szolgálatában megtalálta. Ez az idegeneket egy versenyre a kaszálásban kényszerítette, s a kiket legyőzött, megölt. De Herakles Daphnis segélyére jött, a kaszával Lytierses fejét levágta és országát Daphnis és Thaliának adta át. Sositheos tehát Daphnis és Lytierses mythusát összekapcsolta, míg azelőtt — így Euripides Θεϱισταί cz. satyrdrámájában — csak Lytierses mythusát tárgyalták. A töredékek, a nyelvezetet és humort tekintve, megerősítik Dioskorides ítéletét; Lytierses, Midas király mostoha fiának, jellemzését tartalmazzák, melyet valószínűleg egy satyr mondott el.

3. *Lykophron* Chalkisból való volt s az alexandriai udvaron élt. Ptolemæos őt bízta meg a könyvtárban a komédiák rendezésével s ebbeli foglalkozásának gyümölcse több könyv a komédiáról volt, melyre Eratosthenes és más grammatikusok hivatkoznak. Kassandra-ját, a mely ránk maradt Tzetzes kommentárjával együtt, s annyi fejtörést okozott és okoz még most is a magyarázóknak, egy régi író sem nevezi tragédiának. E költemény, a mely tele mythologikus allusiókkal és jóslatokkal, az ezeknek megfelelő homályos stylusban van írva, melyet már az ó-korban sem értettek teljesen. Minthogy két passus egy későbbi íróra mutat, Niebuhr és mások két Lykophron költőt akartak felvenni, de a mai kritika e két hely kiküszöbölésével, melyet egy a római világuralmat jövendölő későbbi görög író szúrt közbe — hisz jóslatok közé legkönnyebb szúrni olyasmit, a mi már megtörtént — az alexandriai tragikust veszi e költemény szerzőjéül. De minthogy ez nem tartozik keretünkbe, itt e kérdést nem tárgyaljuk, csak arra utalunk, hogy Niebuhr (Rhein. Mus. I. 1827) pendítette meg a kérdést, s ámbár a két nagy angol államférfi, Wakefield és Fox, levelezésök-

ben (l. Doederlein, Rhein. Museum 1827) már a mult században foglalkoztak vele, Niebuhr önálló kutatások alapján jött eredményére. Azóta a kérdés néha-néha napirenden van.

Lykophron tragédiái közt huszat említ Suidas, u. m. Aeolos, Andromeda, Aletes, Aeolides, Elephenor, Herakles, Hiketai, Hippolytos, Kassandreis, Laios, Marathonioi, Nauplios, első és második Oedipus, Orphanos, Pentheus, Pelopidæ, Symmachoi, Telegonos, Chrysippos; átdolgozta Naupliost. Ezenkívül egy satyrdráma: *Menedemos*. Az összes tragédiákból egy négy soros töredék maradt Stobæosnál a Pelopidákból; többet tudunk a satyrdrámáról. Feltünő az, hogy míg az előbbi korszakok satyrdrámáiról alig tudunk valamit, mert a későbbi grammatikusok oly mostohán bántak velök, az alexandriai satyrdrámából több töredék maradt fenn, valószínűleg azért, mert inkább egyéni volt. — Ha a tragédiák czímeit nézzük, azt láthatjuk, hogy a régi ismeretes mythusok mellett messzefekvő, csekélyebb mythusokat is a tragédia körébe vont, ilyen *Aeolos*, *Aeolides*, *Aletes*, *Elephenor*. Mikép dolgozta fel a mythusokat, azt nem határozhatjuk meg; valószínű, hogy nem voltak a klasszikus darabok egyszerű utánzatai, még kevésbbé átdolgozásai, mert ezt a *Nauplios*ról szóló jegyzék is feltünteti, a mely különösen mint átdolgozás ki van emelve, ámbár mások ezt Lykophron saját darabjának átdolgozására vonatkozhatják. Tehát önálló eredeti compositióra és tervre kell következtetnünk. A *két Oedipus* valószínűleg egy darab, a melyet a költő maga átdolgozott. *Elephenor*-tól Tzetzes Lykophron Kommentárjában több Homeros utáni mondát közöl, melyek Theseus mythusával állnak kapcsolatban. Midőn ez Menestheus lázítása folytán Skyrosba menni kényszerült, fiait Eubœába Elephenorhoz küldötte, a ki magával vitte őket Trójába, a honnan Menestheus halála után visszatértek országukba. Elephenor mythusa külömben hasonlít Phœnixéhoz. Véletlenségből megölte nagyatyját, e miatt bujdosnia kell. Midőn népét Trója ellen akarja vezetni, nem léphet Eubœa földjére, mert átok van rajta. Tehát egy tengerben álló szikláról hívja fel népét a hadjáratra (Tzetzes Lykophronhoz 1034). Ő is egyike volt Helena kérőinek.

A *Marathonioi* tán Aeschylos Perzsáinak tárgyát dolgozta fel; a győzelem ekkor már valóban mythikus időkbe ment vissza, annyira változtak a viszonyok. A tárgy maga elég változatban szolgálhatott egy tragédia tartalmául. Ribbeck (Rhein. Mus. 30.

160.) azt hiszi, hogy inkább a marathoni eponymos, Marathos, feláldozását tartalmazta. Ő a Tyndaridák szövetségese volt a Theseus elleni háborúban, midőn a Spartából elcsábított és Aphidnæben tartozkodó Helena kiadásáról volt szó. A mythus elég dramatikus. Egyrészt Menestheus lázítja az Eupatridákat Theseus ellen, a ki a demosokat egy hatalmas várossá egyesítette és a tárgyalások Helena kiadása ügyében; másrészt Akademos árulása, a ki Helena rejtekhelyét felfedezi, a csata és Marathos halála; végül a Tyndaridák felvétele a városba. Marathon nagy jövőjét Marathos hősies halála miatt előrejósolhatták.

Lykophron nemcsak Athén történetéből merített, hanem másutt is keresett tárgyat történeti darabjai számára. Igy biztos, hogy a *Kassandreis* történeti dráma volt, a mely Niebuhr szerint a szerencsétlen Kassandriaiak elnyomását Apollodoros zsarnok alatt állította elő, a kinek uralma még csak 274 (K. e.) után ért véget. Apollodoros valódi szörnyeteg, kinek vad kedélyét a bor még felizgatja. Egy lakoma alkalmával, melyet szövetségeseinek adott, kedvelt fiúját darabokra vagdalta és annak husával táplálta őket és vérét a szövetség megerősítésére itatta velök (Catilináról is mondják, hogy czinkostársainak bort vérrel vegyítve adott inni). A darab mellékszemélyei lehettek: a siciliai Kalliphon, a ki a tyranuusok társalgásából megtanulta a zsarnok kormány titkait és Apollodorost ezekbe beavatta; a kalózfőnök Ameinias, Antigonos titkos ügynöke, a ki a lakosokat az ostrom miatt lecsöndesítette, s azután egy éjjeli támadást intézett ellenök; maga Antigonos, a ki a zsarnokot legyőzte és a városba bevonult. Apollodoros álma Plutarchosnál valószínűleg a tragédiában is előfordult. Azt álmodta, hogy skythák lenyúzzák, azután megfőzik, s a katlanból fölemelkedik a szive és kiáltja: Én vagyok mindennek oka; leányai égő testekkel körülötte futkostak.

Symmachoi és *Orphanos* szintén történeti tárgyra mutatnak, s a Kassandreis nagyon valószínűvé teszi, hogy az egykorú történetből is merítettek ekkoriban. A *Pelopidák* töredéke arra enged következtetni, hogy Atreus és Thyestes mythusa volt benne tárgyalva.

A satyrdráma *Menedemost*, a hasonnevű eretriai bölcsészt és iskoláját tette nevetségessé. Menedemos Diogenes szerint Aratos és Antagoras művein kívül igen nagyra becsülte Lykophron tragédiáit. Vajon a satyrdráma után is, azt nem tudjuk. A darab-

ban Silenos meséli el a satyroknak, hogy Menedemosnál volt lakomán s kedélyesen leírja a bölcsész és társaságának asztalát, a hol többet philosophálnak mint esznek, többet okoskodnak, mint isznak. A boros kancsó helyett a víz járja. Igy Silenos és társai mulattak a philosophuson és nevetségessé tették őt és iskoláját. Vajon ehhez egy mythikus elem is csatlakozott és melyik, azt nem tudhatjuk. Látjuk, mikép veszi fel a satyrdráma a komédia jogát s támadja meg az egyeseket.

4. *Alexander Aetolos*, a kire Ptolemæos a könyvtárban a tragédiák és satyrdrámák rendezését bízta, sokfélét írt. Nem tévesztendő össze egy Alexander nevű komikussal, ki kortársa volt és Athénben született. A tragikus Pleuronból származott; atyja Satyros, anyja Stratokleia volt. Egy ideig Antagorassal, a Thebais költőjével, és Aratossal Antigonos Gonatasnál volt Makedoniában, a mi Dübner szerint Ptolemæos Philadelphos halála után történt. Iratai közt említik: Ἔπη, czímök ismeretlen; A halász és Kirka, alig tőle valók; elegiákat Apollóhoz és a Muzsákhoz, epigrammakát és úgynevezett Ioniákat nem a legtisztább dolgokról ioniai dialektusban. Anapæstusait Euripides dicséretére Gellius idézi. Tragédiáiról alig tudunk valamit. A négy czím, melyet Dübner közöl, nagyon kétes. A *Dionysos*-ból idézett vers egy satyrdrámára mutat; *Helene*-ből éppen csak a czím van idézve. E két darabot csak scholionok említik. Athenæos *Potos*-t és az érthetetlen *Tigon*-t idézi, melyet minden módon javítani akartak. Mindkét darab satyrdráma czíme lehetett. — Nauck *Astragalistai* czímet is talált egy scholionban.

5. *Philiskos* Korkyrából származott; *Philikos* név alatt is említik. Alexandriában Dionysos főpapja volt, azért Kallixenos Athenæosnál azt mondja, hogy Philadelphos nagy Bacchus-processiójában ő az összes dionysosi művészek élén állt. Protogenes, a híres festő, Plinius szerint Philiskost gondolkodásba merülve festette. Egy metrumot (metrum Philicium), a mely choriambikus és melynek sorai hosszabbak a hexameternél, is az ő neve után hívtak. Tragédiáinak száma 42 volt, a melyből egy czímet — a Palamedes czím kétes — ismerünk: *Themistokles*, a mi történeti drámára mutat. De minthogy a czímen kívül más töredék e darabból nem maradt, úgy nem tudhatjuk, vajon a salamisi ütközetet, vagy pedig a hős utolsó éveiből dolgozott fel egy episodot. Ribbeck (Rhein. Mus. 30. 155.) azt sejti, hogy Themistokles futása és

fogadása Admetosnál, nagy ellenségénél, volt a darab tárgya. Azelőtt a Themistokles czímet a komikus Philiskosnak, a ki a közép-komédia egyik főképviselője volt, tulajdonították, de Meineke felismerte benne a történeti dráma czímét. — Philiskos töredékei ismeretlen darabokból oly finom stylust, metrumot és ékes dictiót mutatnak, hogy bátran összehasonlítják őket Sophokles töredékeivel. Vajon a darabok compositiója is oly mértékben hasonlított-e a nagy mintához, azt ma már nem dönthetjük el, de nem igen valószínű.

6. *Sosiphanes* Syrakusæből, 73 darabot írt és hétszer győzött; ő a pleias legidősebb tagja lehetett, mert már N. Sándor alatt élt. Darabjaiból néhány töredék maradt fenn, melyek Euripides befolyását mutatják; a stylus és metrum szabályszerű. *Meleager* czímet idézik, de két soros töredékének nincs összefüggése; a középső sort Comes Natalis szúrta be. Egy scholionból Welcker egy *Oedipus*- vagy más a thébai mondakörből vett darabra következtet.

7. *Dionysiades* Kilikiából való volt. Tragédiáiról nem tudunk semmit. Suidas egy eredeti könyvét említi, a melynek czíme Χαρακτῆρες vagy Φιλοκωμῳδός volt. Ez arra mutat, hogy Dionysiades színpadi jegyzeteit, észrevételeit színészekről és darabokról felírta, szóval egy színházi almanachot szerkesztett. Nem kell csakis komédiákra gondolnunk, ámbár a pleias költői tudós kutatásaikba a komédiát is bevonták, mint Lykophronnál láttuk. A könyv tán színpadi utasításokat is tartalmazott s a versenyeknél jó szolgálatot tett.

Dionysiades helyett némelyek *Aeantides*-t vették fel hetedik tagnak a pleiasba. Róla nem tudunk semmit; nevét csak Hephæstion scholiastája és Tzetzes említi.

A pleias működése után görög tragédiáról többé nem lehet szó. Ha drámai forma még létezik, azt inkább dilettansok, keresztények és zsidók használják fel, hogy vagy elmejátékukat mutassák, vagy bibliai tárgyakat a dialogus formájába öntsenek. Ezen kívül itt-ott egy görög név merül még fel, de a melyről csak egy-egy töredék vagy az az említés, hogy tragédiákat írt, maradt fenn. Teljesség kedveért összeállítjuk itt azok neveit és gyér adatait, kik részint még Alexandriában, részint másutt felléptek.

Valamivel a pleias előtt írt *Euphantos* Olynthosból, Eubulides tanítványa, első Antigonos tanítója, a ki 306-ban vette fel a

makedoni királyi czímet. Euphantos idejének történetét is megírta, azonkívül egy beszédet a királyi uralomról s több tragédiát, a melyek a versenyeken nagy sikert arattak.

A pleias idejében vagy valamivel később működött *Aeschylos Alexandriá*ból, kitől Athenæos egy ‚Messeniaka' cz. epost és egy két soros töredéket *Amphitryon* cz. tragédiájából idéz.

Ptolemæos Philadelphos idejében működtek még *Kallimachos* és *Timon* Phliusból. Kallimachos színházi működéséről nem tudunk sokat. Suidas azt mondja róla, hogy tragédiákat, satyrdrámákat és komédiákat írt, a mi azt bizonyitja, hogy nem dolgozott a színpad számára. Működése külömben más körbe esik s nagy hírnevét nem köszönte drámainak. Róla szól Couat említett művének legnagyobb része, a mely azonban nem tartozik a mi keretünkbe. A phliusi *Timon* eleintén choreuta, később Elisben orvos, Chalkedonban tanító volt s végre Athénben telepedett le. Megismerkedett Antigonossal és Ptolemæos Philadelphossal. Állítólag 30 komédiát és 60 tragédiát írt; de nem ezek által lett híressé; hanem a Σίλλοι nevű költemények által, melyek a phlyakographia — az eredeti megarai komédia egyik alfaja — neve alatt ismeretesek. Ezekről itt nem szólhatunk, mert a komédia történetébe vágnak. Életéről és ebbeli működéséről nagyon kimerítően szólt Curt Wachsmuth: De Timone Phliasio ceterisque sillographis Græcis (Lipcse 1859) cz. művében.

Feltehető, hogy a tragikus költészet Alexandriában később sem szünt meg azonnal. A királyok fényes versenyeket rendeztek, gazdagon ajándékozták meg a győztes költőket és színészeket. I. Euergetes hozatta Athénből a három nagy tragikus hiteles példányát, s másoltatta le a könyvtár számára. IV. *Ptolemaeos* (Philopator) maga is írt tragédiákat; valamint Dionysiostól, úgy tőle egy *Adonis* czíműt idéznek, a melyben az Echot Euripides Andromedájából kölcsönözte. E tragédiához Agathokles egy kommentárt írt, a ki nővérével Agathokleiaval együtt a király kegyében állt. Ugyancsak Philopator Homerosnak egy templomot épített s a stoikus bölcsészetet tanulmányozta, daczára annak, hogy kéjencz volt.

Alexandriában élt vagy 100 évvel K. e. a zsidó költő *Ezechiel* is. Sokan a K. u. első vagy második századba helyezték, de jogtalanul, mert Eusebius őt Alexander Polyhistorból idézi; Alexander pedig az első században K. e. Rómában élt. Ezechiel több bibliai

tárgyat dolgozott fel, semmi esetre sem a színpad számára. A Septuagintát szorgalmasan felhasználta. A ránk maradt töredéket, *Exagoge* czímmel, Clemensnek és Eusebiusnak köszönjük. Ha egyházi atyák idézik is, azért Ezechiel mégis zsidó volt. Azelőtt e töredéket a Poetæ Christiani Græci közé vették fel. Az Exagoge 269 csinosan készített trimeterből áll és a zsidók kivonulását Aegyptomból tartalmazza. Szorosan a bibliai elbeszéléshez tartja magát. Mózes a midjaniták országában lép fel s egy prologusban elmondja ifjuságának történetét, s hogy miért került ez országba. Megpillantja Raguel (Jethro) hét leányát s az egyik, Lepphora, megmondja neki, hogy ez országot Lybiának nevezik, a melyben az æthiopsok laknak. Mózes segít nekik a barmot itatni s erre Lepphora fellép és elmondja Chusnak, hogy atyja Mózesnek nőül adta. Raguel Mózes álmát arra magyarázza, hogy nagy tiszteletben fog részesülni, erre az égő tüskebokor következik, az úr Mózeshez ép úgy szól mint a Bibliában; a csodák után Isten elmondja a tíz csapást, melyeket az ægyptomiakra küldeni fog s egyuttal a husvéti ceremonia parancsát is adja. Végül megjelen egy ægyiptomi, a ki úgy látszik a bibliai történet daczára megmenekült a veres tenger hullámaiból, és elmondja mindazt, a mit a zsidók kimeneteléről Aegyptomból és a tenger csodájáról tudunk. Feltünő, hogy a bibliai magyarázók később szintén felemlítik, hogy egy ember megmenekült, hogy Egyptomban elmondhassa a csodát. — A töredék a kém jelentésével végződik, a ki Mózest a 12 forrásról és 70 pálmáról Elim mellett tudosítja. — Láthatjuk, hogy ez nem más mint dialogusba öntött historia, a melynek költői értéke nincs. Csak mint kulturtörténelmi adat bír némi fontossággal. Ezechiel ugyanis nem a zsidók számára irt, a kik e históriákat elég jól tudták, s a kiknek a színház nem kellett. Herodes színháza ellen is tiltakoztak. Czélja az volt, hogy annyiszor megtámadott hitsorsosai történetét az akkori világnyelven a nagy közönséggel megismertesse, a min Josephus Flavius is működött. Az által, hogy a keleti mythusokat vagy történeteket a görög plastikus észnek közelebb akarta hozni: s így a két ellentétes irányt műveiben egyesíteni, művei nem juthattak érvényre. Mózes életét más történekkel kapcsolatba hozni ezt az alexandriai zsidók, a kik a görög müveltséggel jobban megismerkedhettek mint hitsorsosaik Palæstinában, czélul tűzték ki. Ezt a költő nyelvezete is mutatja, a mely az ugynevezett hellenistikus, vegyítve poetikus reminiscentiákkal a görög költőkből. E mel-

lett a septuagintát nemcsak egyes kifejezésekben, hanem egész sorokban vette alapul, s a husvéti ceremonia görög fordítása egészen feltalálható benne. Philippson (Ezechiel des jüdischen Trauerspieldichters Auszug aus Aegypten und Philo des ältern Jerusalem. Berlin, 1830) azt hiszi, hogy a királyi udvaron élt, a mi, a zsidók kiváltságos állását Alexandriában tekintve, nem lehetetlen. A töredéket Philippson után Dübner a Didot gyűjteményében a tragikusok töredékei mellékletéül a szenvedő Krisztussal és még három byzantiumi dramatikus alakba öltöztetett dialogussal adta ki. — Mennyire iparkodtak az alexandriai tudós zsidók a Biblia tanait terjeszteni, azt az a körülmény is mutatja, hogy a nagy tragikusokba bibliai sententiákat szúrtak s oly dolgokról beszéltetik, a mikről a költőknek fogalmuk sem volt. Ezek a töredékek közt fenmaradtak, de a modern kritika felismerte a csalást.

A színi játékokat Alexandriában Caracalla 217-ben szüntette be. Ha Athénbe nézünk, úgy azt találjuk, hogy a komédiában Machon, a pleias kortársa, nagyon híres volt; a tragikusokról azonban keveset tudunk. Egy *Sophoklest,* athéni költőt, említ egy orchomenosi felirat és Suidas; a pleias után élt, és 15 darabot irt. Ebbe a korszakba és valamivel később esnek azok a költők, a kiknek nevét először Meineke (Sitzungsber. der Berliner Akademie 1850, 252.) hozta napvilágra: *Isidoros,* a ki abban az időben élt, mikor az Isis-kultus Athénben már virágzott, a mi jóval N. Sándor ideje után történt. A töredék egy Thersites cz. darabra mutat, vagy egy olyanra, a hol róla szó volt. Bizonyára az Ilias mikrából volt merítve és Achilles szerelmét Penthesileához állította elő, a mely mythusban Thersitesnek is szerepe volt. A másik: *Serapion* a kiről különben Plutarchos is megemlékszik. Idejét azon adat után határozhatjuk meg, mely szerint Philopappos vállalta el a kar állítását egyik darabjában. Ez a Kommageneben uralkodó Seleucidák családjának egyik tagja volt, a ki Athénben élt s a tudomány és művészet nagy pártolója volt. Ő ugyanaz, a kinek az epikus költő Capito emlékiratait és Plutarchos egyik művét, «A barát és hizelgő különbségéről» ajánlotta. — A Stobæosnál (Floril. 78. 7.) idézett hat gyönyörű sor egy Medeából való, melyet Welcker Pompeius Macernek tulajdonít. Ez szerinte ugyanaz a Pompeius, a kire Augustus könyvtárának rendezését bizta. De a görögben a költő neve *Pompeius Markus,* a miből Meineke joggal azt következteti, hogy ez a mitylenei Theophanes unokája. Theophanes híres his-

torikus és államférfiu volt, a kit Pompeius, a triumvir, oly nagyra becsült, hogy a római polgárjogot adta neki. Fia, Marcus, Augustus alatt Ázsia procuratora volt, s ennek fia e tragédia költője, mert Pompeius Markus iunior név alatt az Anthologia Palatina is két remek kis költeményt őrzött meg.

Fel kell említenünk *Aristippos, Bion* és *Demetrios* nevét, kiket Diogenes Laërtios nevez tragikusoknak, valamint azokét, kiktől egy-egy töredéket Nauck és Meineke talált fel; így *Biotos*, a ki Meineke szerint egy Medeát irt, *Chares*, kitől három töredék köznapi nyelven a komédia nyelvezetét mutatja, *Demonax* két töredékkel, *Mimnermos* ugyanannyival, melyek közt egy «Neoptolemos»-ból való, végre *Zenodotos* és *Zopyros* egy-egy töredékkel. Mindezektől többet mint a nevet nem ismerjük; részint Athénben, részint Görögország más városaiban működtek.

Minthogy ekkoriban már minden nagyobb városban volt színház, úgy nem csodálható, ha sok idegen is megpróbálkozott a tragédia-irással, de nyomot nem hagytak magok után. Sokan csak stilistikai gyakorlatnak tartották ezt, mások jambusokba öltöztették dramatikus kisérleteiket, a melyek később egyedül jártak a színpadokon, Nero görög monodiákat játszott, hogy hangját bámulhassák. A mindinkább fejlődő pantomimus végre leszorította a tragédiát a színpadról, a melynek a cento teljesen véget vetett.

A tragédia e terjedését Görögország különféle vidékeire és más országokra a következő pontban fogjuk látni. Itt csak a költőket nevezzük meg. Armenia és Parthia királyai utánozták a görög udvarokat. *Artabazes* vagy *Artavasdes* király maga is irt tragédiákat, beszédeket és történetet. Midőn ez Orodessel egyik rokonuk lakomáját ülte, s a szinészek Euripides Bacchæ darabját játszották, ép Crassus fejét hozták át a királynak. A szinész, Jason Trallesből, a ki Agave szerepét adta, Crassus fejét vette s a hallgatók nagy örömére lándzsára fűzve deklamálta Agave szerepét, a ki Pentheus fejét hordozta. E kitünő ötletért a királytól egy talentumot kapott. — *Artemon*, a ki valószínűleg athéni volt, a thespiai játékok alkalmával tünt ki tragédiájával; *Klitos* pedig, a kihez egy sírfelirat istenhozzádot mond, a teosi színi társulat, melyről később szólunk, költője volt; ugyancsak egy ily társulat számára irt *Tib. Claudius Alexandros* Laodikeából. Egy epigrammból kitünik, hogy *M. Sempronius Nikokrates*, a ki sokat utánzott, szintén egy ily társulat tagja volt; továbbá említik *Hermokrates, Diogenes* (The-

bából) és *Lysimachos* nevét. A régibb költőkkel ezeket össze nem hasonlították, nevök is csak esetleg feliratokon maradt meg.

Amphianos és *Isagoras* is tragikusok voltak; ez utóbbit Philostratos említi, a ki Chrestos sophista tanítványának mondja. A második században gyakran találunk rhetorokat, grammatikusokat és sophistákat, kik kedvtelésből tragédiát irnak, de csak — magok számára. *Nikolaos* Damaskusból, a kit Herodes Cæsar Octavianushoz küldött, s a ki oly sok téren működött, ifjuságában tragédiákat is irt, a miről önéletrajzában még megemlékszik. Egyike e kísérleteknek Susanna történetét tartalmazta, a melyet a görög biblia-fordítás Dániel könyvéhez csatolt s az apokryph iratok közt feltalálható. Welcker neki tulajdonítja a Stobæosnál előforduló töredéket, a mely a parasiták ősapjának Tantalost mondja, de ez az uj komédia találmánya volt, melynek nyelvét Nikolaos utánozta. A parasita typusát már a közép komédia ismeri, az uj még inkább kifejlesztette, s Tantalost buta phrygiainak mondotta, a ki Zeus asztalánál nem viselte magát úgy, mint egy tányérnyalóhoz illik, azért hasba rugták és ő Sipylos hegyére esett. — *Philostratos* sophista Lemnosból, Suidas szerint egyebek közt 43 tragédiát és 14 komédiát és még három könyvet a tragédiáról irt. *Pammenes* sophista is tragikus volt. Az ifjabb Philostratos, az előbbi fia, a sophisták közt Isagorason és Pammenesen kivül még *Skopelianost*, a ki valamivel idősebb volt mint Polemon és Herodes, és ennek tanitóját *Niketest* derék tragikusoknak mondja. Az alexandriai *Ptolemaeos*, Hephæstion fia, Chennos melléknévvel, a ki Hadrianus és Trajanus alatt élt, egy Sphinx cz. történeti darabot irt, azonkívül egy Anthomeros cz. költeményt 24 rhapsodiában. — *Heliodorost* Athénből Galenus idézi s nehány sort idéz tragédiáiból a mérgekről. A cynikus *Oenomaos* Gadarából, a ki Diogenes darabjain még túltett, Hadrian alatt élt; innen Suidasnál a Diogenes czikknél a kettős név: Diogenes vagy Oenomaos. A tudós *Synesios* is Dion-jában tragédiáiról és komédiáiról beszél, melyek tán összefüggésben voltak rhetorikai tanulmányaival.

Rómában, a hol többnyire görög színész lépett fel, is néhány főúr irt tragédiákat. Cicero testvére Marcus néhány nap alatt egy fél tuczatot irt; értékök igen nagy lehetett! Titus is megpróbálkozott e téren; az ifjabb Plinius pedig 14 éves korában végzett be egyet. Ez játék és időtöltés volt, de egész más czélt kapcsoltak össze a tragédia-irással az egyházatyák. Midőn ugyanis egyrészt a

pantomimus, másrészt az egyházatyák a tragédiát a színpadról leszorították, mindig voltak sokan, a kik a régi tragédiákat olvasták s a grammatikusok iskolájában az oktatás alapját képezték. Hogy tehát e pogány darabokat más költeményekkel helyettesítsék, a centókhoz fordultak és szent tárgyakat vevén alapul, az ókori termékekből foldozták össze nyomorult műveiket. A legkiválóbb ezek közt a *Nazianzi Gregoriusnak* tulajdonított «Szenvedő Krisztus», a melyről bővebben szóltam az Egyetemes Philol. Közlönyben (VI. 442.). E cento azért fontos, mert az euripidesi kritika sokat meríthet belőle, minthogy főleg Euripides darabjaiból van összeállítva. — Valamivel idősebb mint Gregorius *Apollinaris* Alexandriából, grammatikus és presbyter Laodikeában, a ki az ó-testamentomot hexameterekbe ültette át, részint pedig bibliai tárgyú tragédiákat irt, melyekről Sozomenos nagy bámulattal szól. Ezek is csak centók voltak Euripides, Menander és Pindarosból. Ellentétök sok humorral és parodiával, tele euripidesi phrásisokkal, volt Ocypus és Tragodopodagra Lucian neve alatt, melyeket bizonyára a sophisták iskolái bocsátottak közre, mikor látták, mily centókkal akarják helyettesíteni az ókori klasszikusokat. — A VI. század elején *Timotheus Gazaeus* tragédiának nevezte el lamentatióját, melyet Anastasius császárhoz intézett a nagy fejadó miatt. Még az utolsó byzantiumi irók is gyakran dialogusokba öltöztették erkölcsi észrevételeiket, melyeket δραμάτιον-nak neveztek. Ilyen három ismeretes, melyeket Dübner az említett kiadásban javítva közölt, ezek: *Plochiros Michaël* dramationja, a mely egy paraszt és egy bölcs beszélgetésében, a Fortuna és a Muzsák panaszaiban áll, s melyből az tünik ki, hogy sem a tudomány nem kell senkinek, sem pénze sincs senkinek. 122 sorból áll. *Theodoros Prodromos* Απόδημος φιλία (számüzött barátság) cz. dramationja 295 sorban a Barátságot állítja elő, a kit férje a Világ, az emberi nem, számüzött és nőül vette a rút Ellenségeskedést, szolgálójának, a Badarságnak, tanácsára. A párbeszéd a Barátság és egy Idegen (ξένος) közt foly. Végül *Ignatius* kis darabja Ádámhoz, a melyben Az Úr, Ádám, Éva és a kigyó lép fel és a Genesis első fejezeteinek mythusa van elmondva, az ember alkotása, boldogsága, bünbeesése és az Ur átka. Ezt először Boissonade adta ki egy párisi kézirat után. Mindezekben gyakran előfordulnak a Cherubimok, Seraphok és a Szt. Háromság, melyek a gondolatok szegénységét akarják takarni.

II. A szinészet terjedése.

A nagy tragikusok után a görög szinészet lassankint Athénből a többi görög városokat is meghódította. Eltekintve attól, hogy Syrakusæben Aeschylos több darabját játszatta, és hogy ott kortársa Epicharmos is működött, a siciliai tyrannusok nagy érdeklődése a görög tragédia iránt megmagyarázza, hogy Siciliában, úgy mint Nagy-Görögországban, már nagyon korán keletkeztek színházak, a melyekben az attikai Dionysos-kultusz termékeit előadták. A színház-romok vizsgálata e helyeken és Kis-Ázsiában nagyon régi épületekről tanuskodnak, melyek tán elébb készültek el mint Athén nagy színháza Lykurgos alatt. De Athénben azonkívül volt egy az Akropolis lejtőjén, a Piræusban és a többi attikai demosban. Nagyon valószinű, hogy legelőször az Athénnel rokonságban vagy szövetségben álló városok törekedtek arra, hogy a dionysosi ünnepeket athéni módon üljék meg. A legszebb színház, melyet görög városok birtak, az epidaurosi volt, a melyet Polykleitos épített s már 420 körül készült el. Az Asklepios kultusza nagyon meggazdagította a várost s a Görögország minden oldaláról jövő idegenek bizonyára hálásan vették, ha a nagy ünnepeken játszottak. Ebbe az időbe esik a thasosi színház említése is, és az opusi, ha fából is volt, már Sophokles idejében létezett. Archelaos meghivta Euripidest és Agathont, a kik ott darabokat adtak; tehát Pellában ekkoriban már színház volt. Ezenkívül Zeus Olympiáit és a Múzsák ünnepét színi játékokkal ülték meg Aegæ-ben, a mely színházban Fülöpöt meggyilkolták. Vajon Sándor, Pheræ zsarnoka, a kinél a híres Theodoros színész játszott, a színházban hallgatta-e ezt, vagy csak lakomáinál, az nem biztos.

Ötven évvel az epidaurosi színház után épült a megalopolosi, a legnagyobb egész Görögországban; de már valamivel előbb Tegeában, Mantineában, Korinthosban, Argosban, Sikyonban, Patræben és Elisben voltak színházak. Századunkban fedezték fel az isthmosi, burai és messenei színházak romjait, melyek ez időben keletkeztek. A kis Aegina sziget szinháza oly szép s oly nagy volt, mint az epidaurosi. Valószinű, hogy az ioniai szigetek és a kisázsiai gyarmatok minden nagyobb városában volt már ekkor színház. 306-ban már Abderában adják Euripides Andromedáját; Heraklea és Chalkis sem marad hátra. Mind e színházakról biztos, hogy N. Sándor előtt vagy valamivel utána keletkeztek, s nem a római uralom

idejéből, midőn annyi színházat építettek, származnak. A mi azonban feltünő, az, hogy mind e szinházak az athéni költők darabjait játszották, hogy Antipater idejéig, mikor Athénben már nem irtak tragédiákat, a két említett siciliai zsarnokon és tán az ifjabb Empedoklesen kívül, de a kik működése nem jő tekintetbe — hisz Dionysios is csak Görögországban lépett fel — egy tragikust sem találunk Athénen kívül, a mely, mint láttuk, az irodalmi középpont volt, a hova sok idegen költő jött, kik ott néha győztek is, de a melyen kívül senki a szinpad számára nem irt. Az utolsó korszakban ez változott, de mily sikerrel, azt e kor költőinél láttuk.

N. Sándorral a görög tragédia még messzebb országokba vándorolt. Már atyja Fülöp gyakran hivta meg a hires görög színészeket, kik néha követekül is szolgáltak a közte és Athén közt forgó alkudozásokban. Fia, Sándor, nagy szenvedélylyel viseltetett a nyilvános és különösen a színi játékok iránt. Nemcsak magával vitte és olvasta hadjárata alatt a nagy tragikusokat és azokat, kik különösen kitüntek, hanem minden fontosabb alkalmat megragadott, hogy színi játékok által ünnepelje győzelmeit. Tyrusban, Soliban, Memphisben, Karmaniában és Ekbatanában, de különösen lakodalmán Susában fényes játékokat adott. Nemcsak költők voltak táborában, hanem egy egész sereg színész is, a kiket a rendes Dionysokolakes helyett Alexandrokolakes-nek neveztek. Hisz bámulatos hadjárata annyira hasonlított Dionysos diadalmenetéhez Ázsiába, hogy a színészek benne látták istenöket és jóltevőjöket. Hadvezérei is utánozták e fényes játékokat, de néhányan csak zsarolás kedveért. Halála után a Ptolemæosok Aegyptomban a róla nevezett városban, a mely lassankint a művelt világ középpontja lett, a régi színházi versenyeket ujra rendezték, úgy hogy Ptolemæos Philadelphos alatt nem csak ünnepélyes alkalomkor, hanem minden Dionysosi ünnepen trilogiákkal versenyeztek, úgy a mint az Athénben, míg tragédiákat írtak, szokásban volt. A költők tehát most ide fordultak, hogy műveiket színre hozzák, s azok közt, kik ez uj Athénben legtöbbször győztek, alkották a tragikus pleiast. A művészek és idegenek felvételére a királyi várban külön hely volt, s hogy mily pompával adták a versenyeket, arról a minden öt évben tartott nagy dionysosi körmenet, amelynek leirása Kallixenosnál hallatlan fényre és pompára mutat, adhat fogalmat.[1])

[1]) Amit Welcker Matter szemére vet, hogy e versenyeket az Apollo és a Muzsák tiszteletére adottakkal felcseréli, az a mű (Histoire de l'École

Bizonyára a pleias után is még fényes előadásokat adtak, de ezekről forrásaink nem említenek semmit.

Antiochiában is volt két régi színház, melyeket a Seleucidák nagyobbítottak; Antiochos Epiphanes szenvedélye a színi játékok iránt ismeretes. Augustus uralma alatt minden öt évben fényes versenyjátékokat adtak Sosibios gazdag polgár költségén; az imperator maga Laodikeában négy színházat építtetett, Gerasában pedig kettő volt. Ugyancsak a Seleucidák alatt építették a petrai és gabalai színházakat.

Midőn Lucullus 68-ban Tigranocertát, Arménia fővárosát bevette, egész sereg színész esett a rómaiak kezébe, kiket Tigranes az új színház beszentelésére hivott meg. Artabazesről, a parthusi királyról és költőről már megemlékeztünk. Egyes ünnepélyekre nagyszámú színészeket is fogadtak; igy látjuk ezt a rómaiaknál is. M. Fulvius 186-ban tiz napi ünnepeket ad görög szinészek közreműködésével; L. Scipio, L. Anicius, Antonius és Cleopatra nagy színi előadásai egész csapat szinészeket vettek igénybe.

Magában Athénben, ha a tragédia meg is szünt, a versenyek tovább folytak, a melyeken a régi mesterek műveit adták. A komédiában Athén még mindig felülmulta Alexandriát, s néha-néha a pleias egyik tagja is oda jött műveit bámultatni. Antiochos Philopappos, a syriai királyi sarjadék, Athénben többször állította a kart s fényes Dionysiákat adott, nem kevésbbé Hadrianus, mint archon, attikai öltözetben. De az előadás néha csak egyes részletek elszavalásából, tánczból és énekből állt. Különben a viszonyokhoz alkalmazkodtak; ha volt valaki, a ki a kart állította, úgy a kart is hallgatták, ha pedig nem, úgy hiányzott; de általában nem mondhatjuk, hogy N. Sándor után a kar teljesen megszünt, mert egyes adatok ellene szólnak.

A nagyvárosi ünnepeken azonban más alkalomkor is adtak színi játékokat, mint a Dionysiákon. Már macedoni Fülöp Olynthos bevételének és N. Sándor Théba lerombolásának emlékét fényes versenyekkel ünnepelték, azonkívül sok felirat a mellett szól, hogy Orchomenosban, Thespiæben, Delphiben, Akræphiában, Aeginában és Thébában más istenségek ünnepein és a többi thymeli-

d'Alexandrie) második kiadásában (1840. 157. l.) helyre van igazítva, de minthogy Welcker műve 1841-ben jelent meg, úgy valószínű, hogy ez új kiadást még akkor nem ismerte.

kus és zenei agonok mellett, szini előadásokat is adtak. Ez a dramatikus költészet nagy befolyására mutat, melyet nem csak egyszer-kétszer, hanem többször évenkint akartak hallani, s minthogy mindig régi darabokat adtak, ezt könnyen megtehették. A dionysosi művészek társasága, melyről később szólunk, így többször volt elfoglalva s egyik városból a másikba utazott repertoire-jának eljátszására. Gyakran azonban egy színész szavalta el a darabot vagy annak válogatott részeit, s a szünetek alkalmával énekeltek. Ily egyes recitatiókra kell gondolnunk mindannyiszor, midőn királyi lakomák után egyes híres színészek fellépéséről van szó. Lüders szerint ez versenyek alkalmával sohasem történt. A versenyeken a satyrdráma különvált a tragédiától s nem képezte a tragédia záradékát. Gyakran satyrdrámát tragédia nélkül adtak, mint Python Agen-jét; ez tán e műfaj változásával függ össze. — A Pythiákon a szokott versenyek mellett színi játékokat is adtak, de soha az Olympiákon és Isthmiákon; ez utóbbiakon Nero hozta be először a versenyt. Ha azt olvassuk, hogy Dionysios Olympiában adatta darabjait, úgy csak egyszerű recitálásra kell gondolnunk, a melyben egyes színészek és sophisták akkoriban és sokkal később is a hallgatóknak nagy műélvezetet nyujtottak.

E helyeken kívül a feliratok színi versenyekről szólnak Parosban, a királyok idejében, Amorgosban, Syrosban, Tenosban, Keosban, Kyzikosban, Aphrodisiasban – Kariában — és főleg Teosban, a mely a dionysosi szövetség egyik főhelye volt. Az athéni ioniaik a régi Dionysiákat anthesterion hó 12. ünnepelték, mint anyavárosukban; szinházaik romjai még láthatók. Más helyeken is elterjedt az athéni ünnepi játék, így Mytilene, Antissa, Astypalæa, Melos, Siphnos, Rhodos, Knidos, Hierapytna Krétában, Heraklea, Byzantium, Korkyra, Tarentum mind meg annyi hely, a hol a dionysosi ünnepeken színi előadásokat adtak.

Welcker (1298) a nagy városok színházait mint felsorolja, melyeket vagy feliratok vagy romok útján ismernek. Minthogy azonban bizonyos, hogy minden nagyobb városban volt színház, s hogy különösen a római uralom alatt számuk Britanniától egész Arabiáig roppantul szaporodott, megelégszünk azokkal, melyeket eddig említettünk. Még teljesebb névsort a leirással együtt Wieseler (Theatergebäude und Denkmäler des Bühnenwesens 1—31. és 104—110) ad. Mindezekben a színházakban a dionysosi ünnepeken vagy más alkalmakkor Sophokles, de főleg Euripides darabjait

játszották, azonban a későbbi költők sem voltak kizárva. Az alexandriai kanon a színészekre nézve nem volt érvényes. Biztosan következtethetjük, hogy sok új darab, melyet a három tragikus után írtak, fentartotta magát e színpadokon. A görög színészetnek köszöni a római világ mindazt, a mi a görög műveltségből, mythologiából és irodalomból a nép közé szivárgott s a görög köznyelv, a κοινή διάλεκτος, roppant terjedése nem csak a politikai viszonyoknak, hanem a nagy dionysosi társulatok vándor csapatainak is tulajdonítandó. Lukianos és Plutarchos iratai mutatják, mennyire hatotta át a görög tragédia és az új komédia az egész életet, s a mit Pollux, Lukianos kortársa, a görög színészekről és színpadról mond, nem mutatja a különbséget a korbeli és a régi színház közt. Műve az egyedüli forrás a színi régiségekre nézve, s bizonyos, hogy sok dologról régibb iratok után ír, de vajon mindaz még az ő korában is létezett-e, az nem dönthető el. A színházak általános berendezése nem sokban különbözött a régiektől. Feltünő, hogy a kis-ázsiai színházakban az ülőhelyek ferde szöget, a görögországi és nagygörögországiakban pedig derék szöget képeznek.

III. A színész társulatok.

Már a legrégibb időkben voltak Görögországban társulatok, kik különös jogokkal voltak felruházva s az állam védelme alatt állottak. Határozataik jogerővel birtak, míg az állam törvényeivel össze nem ütköztek. Ős időktől fogva a rokon családok egymás közt egy bizonyos istenség tiszteletére egyesültek; a phratriák, thiasosok, orgeonok, eranosok mind megannyi társaságokra mutatnak, kiknek néha más czéljok is volt mint az istentisztelet. De különösen növekedett e társulatok száma, mikor a görögök az idegen népek kultusaival ismerkedtek meg és sok idegen istenség tisztelete terjedt el nálok. A nagy kereskedelmi városokban, a hol a lakosság nagyon vegyítve volt, a legtöbb ily társulattal találkozunk; Rhodosban magában vagy huszat említenek a feliratok. Ezen társulatok szervezetének ismeretét egyedül a feliratoknak köszönjük. Mindnyájuk története még nincs megírva; Foucart igérte, midőn ebbeli kutatásainak egy részét tette közzé. (Des associations religieuses chez les Grecs, Thiases, Éranes, Orgeones, avec le texte des inscriptions par. P. Foucart, Paris 1873). E társulatok Görögország történetében és szellemi életében elég fontos szerepet

játszanak, hogy velök behatóbban foglalkoznak. Mi itt csak azokkal akarunk megismerkedni, a melyek a későbbi görög tragédia történetével szorosan összefüggnek; ezek a színészek nagy társulatai, a melyek N. Sándor idejében keletkeztek, mindig nagyobbodtak s a harmadik századig K. u. fentartották magokat. Nevök: οἱ περὶ τὸν Διόνυσον τεχνῖται vagyis Dionysos művészei, a mely kifejezést először Aristotelesnél találjuk, leghiresebb és legnagyobb társulatuk κοινὸν τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν τῶν ἀπ' Ἰωνίας καὶ Ἑλλησπόντου καὶ τῶν περὶ τὸν καθηγεμόνα Διόνυσον nevet visel, a melynek több ága volt. E társulatok szervezetét a feliratokból ismerhetjük meg s csak a legujabb időkben foglalkoztak velök behatóbban, minthogy az anyag nagy mennyiségben rendelkezésre állt. Foucart, jelenleg az École d'Athènes igazgatója, 1873-ban «De collegiis scenicorum artificum apud Græcos» (Paris) cz. művében e társulat szervezetét ismertette; ugyanabban az évben jelent meg Lüders műve: «Die Dionysischen Künstler» (Berlin, Weidmann), a mely ugyanevvel a kérdéssel foglalkozik. E két mű alapján adjuk a következő adatokat. A nagy tragikusok idejében, mikor a színi előadások az athéni dionysosi ünnepekre szorítkoztak, a költők vagy magok voltak a szinészek, vagy pedig egyeseket fogadtak, a kik velök együtt a szerepeket tanulták. Sophokles színészeivel barátságos viszonyban állt s mondják, hogy darabjainak jellemeit előadási képességök szerint alakította. De midőn a színi előadásokat annyira megkedvelték, hogy minden nagyobb városban és külömböző ünnepek alkalmával is játszottak, egy protagonista, a ki rendesen Athénben nem nagy tetszést vívott ki, olcsó pénzen a másik két szinészt és tán nehány karénekest fogadott, s azokkal egyik városból a másikba utazott, hogy a három tragikus repertoireját adja. Ez keresetforrás volt; Demosthenes idejében e «troupes ambulantes» száma már nagy lehetett. Tudjuk, hogy Aeschines mielőtt szónok volt, ily társulatban a tritagonista szerepét adta, a kik rosszul fizetve, biz gyakran voltak rászorulva, hogy fügéket és szőllőt lopjanak. Viszont a nagy színészek a királyok udvaraihoz hivattak, a hol fényesen fizették őket és néha diplomatiai küldetésben részesültek. Már macedoni Fülöp idejében a színészek a háború daczára szabadon közlekedtek s mentek egyik városból a másikba. De e kitünő művészek ritkák voltak; a legnagyobb része nem legjobb viszonyok közt élt s a legelső alkalomkor, midőn a Διονύσου τεχνῖται kifejezést Aristotelesnél halljuk, egyszersmind azt

is megtanuljuk, hogy többnyire erkölcstelen egyének voltak, mert a mindennapi kenyérkereset miatt magasabb szellemi dolgokkal nem foglalkozhatnak, mert vagy dorbézolnak vagy éheznek. Másik elnevezésök Διονυσοκόλακες csak a megvetés kifejezése. Nemsokára magusok, szemfényvesztők s más ilynemű játékosok csatlakoztak hozzájuk. Minthogy N. Sándor kíséretében a színész csapatok ezekkel együtt léptek fel a nagy ünnepélyeken, mindnyáját egy névvel 'Αλεξανδροκόλακες-nek nevezték, mert N. Sándor, mint egy uj Dionysos körül csoportosultak.

Azonban a nagyobb városok arról gondoskodtak, hogy a színi előadások ünnepélyes jellegöket és méltóságukat megtartsák, s így az ő védelmök alatt állandó társulatok keletkeznek (σύνοδοι τῶν περὶ τὸν Διόνυσον τεχνιτῶν vagy ἱεραὶ σύνοδοι), kiknek mint a többi görög synodusoknak papi jellegök volt. Ha nem csak egy városban játszottak, hanem egyik helyről a másikra vándoroltak, akkor ez egy σύνοδος περιπολιστική volt, s az ily fellépés neve: ὑποκρίνεσθαι ἐπὶ ξένης.

Nem határozhatjuk meg biztosan az időpontot, mikor alapították e társulatokat; az amphiktyonok egy határozata szól legelőször egy szervezett dionysosi társulatról; ebben az athéni művészeknek nagy szabadalmakat adnak a görög államokban, nevezetesen, hogy mindenütt a vendégjogot és felmentést az adó alól élvezzék, senki se tegyen katonai szolgálatot, nem szabad őket elzárni, hogy szent kötelességeiknek megfelelhessenek, kivéve akkor, ha e társulat beleegyezése nélkül adósságokat csináltak. Ha e parancs ellen vétenek, akkor az egész város felelős legyen érte. E határozatot kőre vésve küldötték meg az athénieknek, hogy ezek meggyőződhessenek a nagy ótalamról, melyet az amphiktyonok az isteni szolgálatnak nyujtanak. E határozat körülbelül 300-ba (K. e.) esik.

Az *athéni synodos* áldozatait, imáit és színi versenyeit egy Eleusisben talált felirat mutatja, a mely 200 (K. e.) körül készült. Az eleusisi templomot ők építették fel, miután az ellenség lerombolta; ott a mysteriumok ünnepén színi játékokat adtak. Dionysos Melpomenosnak külön papja volt a synodosban. Templomuk közelében volt az iskola, a hol a próbák az előadások előtt folytak s a fiatalokat tanították; ezenkívül egy tanácskozási épületöket említi Philostratos a Kerameikos kapui mellett. Mikor Hadrianus császár Athénbe jött, nagy ünnepélyességgel ülte meg a Dionysiákat mint

archon; nagyon valószínű, hogy ez idő óta egy Dionysosi társulat az ő nevét vette fel, vagy hogy a vándorszínész csapatok nevét Dionysosé mellett említették. Uj Dionysosnak nevezi a felirat, a mely czímet N. Sándornak, Mithridatesnek, Ptolemæosnak s egyáltalán azon uralkodóknak adták, a kik a színi társulatokért sokat tettek. E *hadrianusi társulat* az egész birodalomban játszhatott.

De sokkal nagyobb volt e társulatok fénye *Ioniában* és a *Pontosban*. Itt oly művészi élet fejlődött, hogy még a császári kor első századaiban is innen látták el Görögországot és Itáliát színészekkel, s midőn a színészet a pantomimusnak és zenének adta át a tért, ugyancsak Ioniából jöttek a legnagyobb művészek. Mindenek közt kitünt Teos városa, a melynek védő istene Dionysos volt. A Dionysion, Hermogenes egyik remekműve, ioniai stilusban a színházzal együtt N. Sándor alatt épült s a társulat is ez időben, vagy nem sokára rá, alakult. A feliratok, melyek szervezetökbe bepillantást engednek, II. Eumenes és II. Attalos uralkodásából valók. Eumenes 197—158 K. e. uralkodott s a rómaiaktól hű szolgálatai fejében a legyőzött Antiochos birodalmának nagy részét, azaz Ázsiát a Tauruson túl kapta (L. Mommsen, Röm. Gesch. I,[3] 739.). A feliratokból látjuk, hogy Teos ekkor már a pergamos birodalomhoz tartozott. Az egyik Kratonra vonatkozik, a kinek a szövetség kiválló érdemei elismeréseül három szobrot emel; egyet Teosban, a másikat Delosban, a harmadikat, a hol Kreon, a ki a szövetség elnöke volt, akarja, s hogy e szobrokat az ünnepélyes játékok alkalmával megkoszorúzzák. E nagy társulat czímét már hallottuk; valószínű, hogy a τῶν περὶ τὸν καθηγεμόνα Διόνυσον eredetileg külön testület volt, s csak később olvadt egybe a nagy társulattal, melynek czímében gyakran ez utolsó rész hiányzik is. Ugyanezt mondhatjuk a τὸ κοινὸν τῶν συναγωνιστῶν társulatról, a melynek szintén Kraton volt a főpapja; egy ideig a nagy társulat mellett említik, de a császárok idejében vele egygyé vált.

Kraton, a kit e társulat annyira kitüntetett, eleintén fuvolyás volt, de később annyira vitte, hogy a pergamosi királyoknál nagy befolyása volt. Ő alapította a nagy társulat egyik ágát az *Attalistákat* (Ἀτταλισταί) a királyi család tiszteletére, a melynek udvarán élt. E társulatnak Pergamosban az Ἀττάλειον-t építették, s nagyon valószínű, hogy mindig csak a királyok ünnepén léptek fel, de különben az anyavárostól, Teostól függtek. Kraton végrendeleté-

ben, melyet II. Attalos kezébe tett le, pénzt, templomi felszerelést, rabszolgákat hagyott nekik.

Valamint az athéni társulatnak az amphiktyonok, úgy a teosinak a delphii jósda adta a szabadalmakat, s azok a városok, a hol eleintén játszottak, u. m. Delphi, Thespiæ és Théba ezeket megerősítették. De ez körülbelül ugyanazt jelenti, mert a delphii játékok felügyelete az amphiktyonoknál volt. Ezenkívül a feliratok azt mutatják, hogy a teosi társulat az ætoliaiaktól is nagy kedvezményekben részesült. Az ætoliaiak a harmadik században a legnagyobb befolyással bírtak a görög ügyekre. Miután a gallusokat Delphinél legyőzték, az athéniekkel együtt a Soteriák ünnepét alapították, a melyen az ioniai társulat fellépett. Az amphiktyonok is nagyobbrészt ætoliaiak vagy velök barátságban élő városok képviselői voltak.

Strabo szerint a társulat nem maradt mindig Teosban; egy felkelés alkalmával Ephesosba menekült, de III. Attalos Myonnesosba, később Lebedosba telepítette le, a hol Strabo idejében évenkint nagy gyűléseiket tartották. Ez nem történt 152 előtt, mert ebből az évből való Kraton végrendelete, a mely még a teosi tartózkodás mellett bizonyít. A Iasos város színházának romjai közt talált feliratok mutatják, hogy az ioniai társulat ott gyakran lépett fel, s hogy mily társadalmi állása volt az egyes városokkal szemben. Iasos városának egyszer nem levén pénze a színi versenyeket megtartani, a társulathoz fordult. Ez megemlékezvén a nagy szolgálatokról és jó fizetésről, melyet Iasosban mindig kapott, elhatározza, hogy az előadásokat ép úgy mint azelőtt ingyen végzi, s még a felszerelésről és diszítésről is maga gondoskodik. A császárság idejében Trallesben is működött a társaság, a mely város kitünt a dionysosi tisztelet által s több nagy színészt is szolgáltatott a synodusnak. Egész Galliáig jönnek a társulat színészei; egy Vienne-ben talált felirat e mellett szól. Massilia régi időktől fogva ünnepelte az Anthesteriákat.

E nagy társulaton kívül kisebbekről is van tudomásunk. Ilyen volt az *isthmosi és nemeai* (τὸ κοινὸν τῶν ἐν Ἰσθμῷ καὶ Νεμέᾳ τεχνιτῶν), az *isthmosi és pieriai* (εἰς Ἰσθμὸν καὶ Πιερίαν), a melyet thebai és delphii feliratok említenek. *Rhodos*ban is volt egy társulat, a mely a Nemeákon és Pythiákon játszott. A gazdag *Smyrná*nak külön synodusa volt, a mely Marcus Antoninust fia születésekor üdvözölte, s ez köszönetét fejezte ki (147. K. u.) E társulat

Aphrodisiában is játszott, s úgy látszik, hogy a második és harmadik században K. u. az athletákat és más jatékosokat is felvett, úgy hogy az összes játékokról gondoskodhatott. *Pessinus-*, *Kypros-* és *Thébá*ban is külön társulat volt, ez utóbbi városban azonban nagyon későn.

Alexandriának bizonyára önálló társulata volt a fényes ünnepek megülésére, de nem hihető, hogy a basilisták (Βασιλισταί), a kik gyűléseiket a kis Dionysos szigeten — ma Essehel — a Nilus első kataraktusánál tartották, és az egyptomi királyok üdveért áldozatokat mutattak be, a színi előadásokkal is foglalkoztak volna. Egy felirat *Siciliában* vándorszínészekről szól. Itália városai közt *Nápoly*ban, *Rhegium*ban és *Rómá*ban találunk vándorló görög csapatokat. Rómában gyakran játszottak görög nyelven; nagy ünnepélyeken latin, osk és görög darabokat adtak. A császárság idejében Rómában egy önálló társulat volt, a melynek egyik költőjét, M. Sempronius Nikokratest, egy felirat említi. Euodianos sophista Smyrnából, a ki Rómában tanított, e társulatnak egyszer elnöke volt és Philostratos szerint nagyon ügyesen békítette ki e nehezen vezethető csapatot. A Hadrianusról nevezett társulat Arles-ban, Orange-ban, Lillebonne-ban és Gallia egyéb városaiban is fellépett. Bizonyos, ha feliratok nem is tanusítják, hogy minden nagyobb városba, a hol színház volt, okvetetlenül az egyik vagy másik synodos tagjai jöttek, hogy az ünnepeken játszanak.

A feliratokban előforduló τραγῳδός és κωμῳδός kitétel nagy vitákra adott alkalmat. Boeckh a későbbi tragédiák alatt mindig lyrikus tragédiákat értett, a melyeket egy színész is elrecitálhatott. Welcker tragédiákat vett ugyan fel, de azt hitte, hogy mivel csak egy színészről van szó, ez az ismeretes tragédiák egyes részleteit adta elő, s a szünetek alkalmával énekeltek. Lüders és Foucart azonban azt állítják, hogy a τραγῳδός szó mindig a protagonista értelemben veendő, s minthogy ez képviselte a többi színészt is, úgy egy más τραγῳδός-sal versenyezhetett, de mindig az egész darabokat adták, úgy mint régenten három színészszel. A kari részletekkel nem törődtek annyira. Ha tehát két vagy három τραγῳδός-t említenek a feliratok, e számot mindannyiszor háromszorosan kell venni, mert csakis így lehet szó tragikus versenyről. Szerinte csakis a lakomáknál szavalt egy színész bizonyos részleteket, versenyek alkalmával soha. Ez azonban nem dönthető el biztosan. Ha nagy ünnepélyeken az egész darabokat adták is, úgy

mégis sok jel arra mutat, hogy gyakran egyes részletekkel is megelégedtek. Az ily τραγῳδός mindig régi darabokat játszott; ezt onnan következtetjük, hogy a feliratokon, ha új darabokról van szó, a költőt és az új darab színészét a τραγῳδός után külön említik.

Az ioniai synodos roppant kiterjedéséről a feliratok tesznek bizonyságot; egyszersmind azt is mutatják, hogy Görögország és Kis-Ázsia minden nevezetesebb városából a művészek Teosba fordultak és e társaságba léptek. A Soteriák ünnepén Delphiben egy felirat szerint nem kevesebb mint 53 városból valók voltak a művészek. Teosban ifjakat is kiképeztek a versenyek mindennemű ágaira; Athén, Sikyon és különösen Boeotia sok művészt szolgáltatott az ioniai synodusnak. A Delphii játékok névsorából arra következtethetünk, hogy az iskolában és versenyekben a művészet régibb családokban örökös volt, úgy mint azt a tragédiában láttuk. A nagy városi játékok alkalmával azonban néha oly művészek is léptek fel a synodos tagjaival, a kik csak bizonyos időre szerződtettek; ezek az úgynevezett μετέχοντες, ellentétben az ἐγγεγραμμένοι tagokkal. A művészek a diaskaliával, vagyis a külső felszereléssel nem foglalkoztak; e czélra szolgáltak a διδάσκαλοι, kik a rendező tisztét vállalták el és a ὑποδιδάσκαλοι, részint statisták, részint énekesek, de a kik mindnyájan a synodus tagjai voltak.

E különféle társulatok ép úgy voltak szervezve mint a többi görög synodus, a melynek czélja egy istenség tisztelete volt. A színésztársulatok élén álltak a minden évben választott archonok vagy epimeletek. A papok, kiket szintén évenkint választanak, az agonotheták, vagyis a színi verseny igazgatói. Ezek az ünnepélyek alkalmával azon istenség papjával, a melynek tiszteletére a játékot adják, együtt működnek. A legtöbb hivatal sok kiadással járt és többnyire tiszteletbeli volt. Azok, a kik sokat áldoztak vagyonukból, mint az említett Kraton, nagy tiszteletben részesültek; ünnepek és szobrok által örökítették meg nevöket. Az ily nagy szolgálatok fejében az évenkint tartandó nagy ünnepen az illetőt megkoszorúzták s nyilván megdicsérték; szobrát vagy élethosszziglan vagy halála után is megőrizték, vagy pedig lefestették. A hálálnap évfordulója alkalmával is megemlékeztek róla. Közös temetési költségre minden tag tarthatott igényt.

A tagok felvételénél a főbb hivatalnokok megvizsgálták előbbi működését, s hogy erkölcsös életet élt-e. Az ifjak, a kik

nálok neveltettek, később szintén felvétettek a tagok közé. Ha a színész pappá választatott, ezért nem szünt meg fellépni; a pap czíme a későbbi időkben ἀρχιερεύς. A kincstár (τὰ κοινά) közös; mindennemű fellépésökért díjat kaptak, a mi a pénztárba folyt be, míg az egyeseket a synodus fizette; a pénzt a λογιστής kezeli, ennek oldala mellett ellenőrül a γραμματεύς és a ταμίας áll. A νομοδείκτης végezte a társulat jogügyi viszonyait. Minthogy az államok elismerték jogaikat, követeléseiket behajthatták; tán földbirtokuk is volt, melyeken rabszolgáik dolgoztak. Gyakran az ily társulat, ha szükségben szenved, felhívást bocsát közre adományok végett; a későbbi időkben viszont az állam, ha pénzre szorul, jószágaikat lefoglalja s másneművel kárpótolja őket. Idegen városokban a társulat érdekeit a πρόξενοι képviselték.

A fegyelem szigorú volt. A hivatalnokok pénzbírságot és egyéb büntetéseket róhattak azon tagokra, kik kötelességeiket egyáltalán nem, vagy hanyagul teljesítették. Ha a társulat elhatározta, hogy egy csapatnak az ünnepi versenyekre ebbe vagy abba a városba kell mennie, mindegyik tag a rendelet kiviteléért felelős volt, s nem hagyhatta el előbb a várost, míg az agonnak vége nem volt. Ezer drachmáig elitélhették, s ha nem volt pénze, bebörtönözték. Tudjuk, hogy az athéniek már Thessalost is elitélték, mert a Dionysiákon nem jött Athénbe, hanem Tyrosban N. Sándor előtt játszott. A király nem akart neki mentőlevelet adni, de a pénzbírságot megfizette.

A synodus tagjainak az idegen városok törvényeit és szokásait szemmel kellett tartaniok, s azokat saját rendeleteikkel és szabályaikkal összhangzásba hozni.

Csakis ily szervezet mellett volt lehetséges, hogy a társulatok oly soká fentarthatták magokat. Azok, kik tagjai voltak, eléggé jól tarthatták fenn magokat. Az írók észrevételei a színészek nyomoráról a K. utáni első századokban inkább azokra vonatkozik, kik magok próbáltak szerencsét, s nem voltak ily társulatok tagjai.

Páris, 1883.

Dr. Kont Ignácz.

PINDAROS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

(Folytatás.)

Harmadik fejezet. Pindaros a perzsa háborúk idejében.

I.

A világ nagy események küszöbén állott. A kisázsiai jonok sokáig elfojtott szabadságérzete egyszerre lobbot vetett, s a szolgaságra nem termett tengermelléki nép, mely az anyaföld szabad polgáraitól a jó sorsot megirigylé, eltökélte a perzsa jármot lerázni. Aristagoras, a lázongók feje, belévonta terve kivitelébe az anyaországot is. Egy maroknyi nép, melyet a nagy király tenyerével gondolt megsemmisíthetni, korszakot alkotó események okozója lőn.

A míg ilyképen a világpolitika egének láthatárán sötét felhőnyalábok kezdtek meggyűlni, melyekből akkor tájt senkisem sejtette még ama nagy világrázó zivatarokat, melyek utóbb a perzsa háborúk alakjában fogtak megtestesülni, — addig a mi Pindarosunk, kinek önbizalma nőttön-nőtt, két újabb igénytelen külsejű ódával lépett fel. Mindkettő a 494. évben kelt, mindkettő agrigentumi, tehát siciliai hősnek szól, jeléül annak, hogy költőnk kezdett érdeklődni a görög czivilizátió eme nyugatra szorúlt kincses bányája iránt. Mindkettő pythiai győzelmet énekel, mert a legfényesebb olympiai diadalokat még nem merte az eddig csak ismeretlen költő lantján pengetni.

A hatodik pythiai óda Xenokrates szekér-diadalát magasztalja. E diadal nagy kincs, melyet birtokosától nem vehet el senki a világon. Xenokrates fia vítta ki, akinek lelkében él az a szép erény, mely szerént a fiú úgy tisztelje apját, mint az istenek legnagyobbikát, a halhatatlan Zeust. A mythos hőse Antilochos is így halt meg apjáért. Azért dicsőség és magasztalás légyen a hálás fiúnak!

Ugyancsak Xenokratesről szól a sokkal később keltezett és itt közbevetőleg említett második isthmosi óda is. E költemény, melynek megjelenésekor Xenokrates már nem élt, nagyobb bensőségre vall. Pindaros szembe állítja benne a régibb költőket, kik szivök sugallata után indúltak, az ő kortársaival, kik kendőzik dalaikat és anyagi szorúltságukban szavokat mindenkinek odaadják. «Az én dalom» mondja, «nem ilyen. Szívből fakadt igaz

költemény az, melyet nem azért dolgoztam ki, hogy agyon hallgassák.»

A tizenkettedik pythiai óda rövid, igénytelen és egyszerű apostrophe. Ennek tervezete sem oly szövevényes, oly művészi szerkezetű, mint a későbbieké. — Az agrigentumi Midas fuvolajátékával aratott győzelmet. Mi természetesebb tehát, mint hogy költőnk a bevezető szók után Perseus azon kalandjára tér, mely Athene istennőt a fuvola feltalálására ösztönzé. E mythos magva a költeménynek. A végsorok általános igazságra oktatnak: hogy a szerencse nagy fáradságba kerül, de hogy gyakran a legnagyobb erőfeszítés mellett sem kerülheti ki halandó ember a végzet hatalmát. A teljes boldogság létele hajótörést szenved «az istenek irigységén».

II.

A marathoni győzelem után és részben annak lefolyása idejében készült a hetedik pythiai óda. Úgy látszik, hogy csak bevezetés akar lenni egy hosszabb költeményhez. Legalább arra vonatkoztatom azt, hogy a költő mindjárt az elején «dalai talpkövé»-nek mondja e kis művét. Krónikaszerűen sorolvák fel benne az athéni Megakles pythiai és egyéb győzelmei. Feltünő rövidsége mellett is érdekes marad különösen abból a szempontból, hogy a művészi hármas felosztást (trichotomia) akár a leghosszabb zenei mű vagy dráma, világosan feltünteti.

Költőnk ódáiban ugyan az érdeknek közép helyen való fokozódásáról alig lehet szó és így az óda elméleteiben hangoztatott csalogányrepülés hasonlata költőnkre nem alkalmazható, de azért mindenik ódája, a leghosszabbtól a 4. pythiai ódától a legrövidebbig három tárgyilag jól megkülönböztethető részből áll. Az első rész a bevezető szavakon kívül a hős személyével, családjával, diadalaival szokott foglalkozni. A költemény dereka a hőssel kapcsolatos mythos. A harmadik rész újra a győzőt és életét érinti és rendesen visszatér a kiinduló ponthoz. Ódái tehát önmagába térő körforgást végeznek. Minden ilyen főrészben vannak aztán meg nem állapított számú hármas szakaszok, triasok, melyek egy-egy gondolatkört felölelve strophából, antistrophából és epodosból állanak. A hány trias, rendesen annyi gondolatkör.

Említettük, hogy a mi rövidke költeményünkben is jól meg lehet különböztetni mind a három részt, — ami élénk világot vet

költőnk tervszerű eljárására. A mythos itt, igaz, egyetlen sorba van foglalva, de mégis benne van, jeléül azon magasabb eszmei vonatkozásnak, melyet a költő hőse és a mythos hőse közt létesíteni tud.

Erechtheust, Athene város alapító hősét említi az óda. «Melyik az az ország, melyik az a nemzetség Hellasban, melynek dicsőbb a neve ennél? Hisz minden ember fia emlegeti Erechtheus polgárait.»

Így a költő. S ez ékesen szóló szavak sem taníthatták Pindaros magyarázóit belátásra, kik azt állítják, hogy Pindaros a nagy marathoni diadal után is érzéketlen közönynyel nézte a görögök közös harczi dicsőségét.

III.

És itt okvetlen meg kell emlékeznünk ama sokat hánytorgatott kérdésről, minő szerepe volt költőnknek a perzsa háborúk korában? Mert bár Pindaros, mint költő, felette állhatott minden politikai pártnak, mint görög embernek színt *kellett* vallania ama megrendítő események egymásutánjában, melyek akkor a természeténél fogva szenvedélyes görög nép leglelketlenebb tagjait is közvetlen érintették. Hisz a fenyegető veszély Pindaros saját szavai szerént úgy nehezedett Hellasra, mint a mesebeli Tantalos köve.

Herodotos [1]) és Thukydides [2]) leírásaiból ismeretes az a gyáva, hogy úgy mondjuk, csúf magaviselet, melyet költőnk thebæi honfitársai a perzsa háborúk idején tanusítottak. Mikor Leonidas a halál torkában volt, cserben hagyták, s a perzsák táborába szöktek. Mikor a perzsák hírnökei vizet s földet jöttek kérelmezni hódolat jeléül a görögöktől, a thebæiek valának a legelsők, kik a szolgaság e külső jelvényeit kész-örömest megadták. A platæai ütközetet a thebæiek, igaz oroszlányszívvel, de a perzsák mellett vívták meg, s forrásainkban azt olvassuk, hogy a thebæi nemesség színe-java, 300 legelőkelőbb nemes ember vérzett el a helyszínén. Meg is lakoltak érte: mert a boszútól lihegő, győzedelmes athéniek egyenest neki mentek az áruló Thebænek, s a perzsa szövetséget javasló oligarchák kiadatását erőszakkal kieszközölték. Pausanias halálra szánta őket. S mit mond a vád? Egy eléggé megbízható történetíró,

---

[1]) VII, 233, VIII, 66; IX, 67, 86—88.

[2]) III, 62.

Polybios, [1]) egy helyen szólva a béke és szabadság viszonosságáról, felkiált: «Mit ér a béke, ha a szabadság rovására létesült? Vádolhatók a thebæiek, kik a perzsa háborúk korában, félelmökben elfordúlva a görögöktől, a perzsákhoz pártoltak. Vádolható Pindaros is, hogy igazat adott nekik, még pedig saját költeményében:

«Minden polgár tegye biztossá a közügyet, s a boldogító Békének keresse fényes világát! Távol legyen szivétől a dühös lázadás, a szegénység kútfeje, mely ellenséges ifjakat nevel.» [2])

Nem csatlakozunk azokhoz, kik költőjökbe annyira szerelmesek, hogy a priori felkiáltják: Pindaros semmi szín alatt nem tarthatott másokkal, mint a Göröghon szabadságát mindenek elé helyező államokkal. Ő nem tagadhatta meg annyira erkölcsi ízlését, hogy lelke mélyében a perzsákhoz szító honjabeli dynasták önző politikáját helyeselje. Nem akarunk azok közé tartozni, kik a történelmi alakokról, azért mert nagy dolgokat vittek véghez, el nem tudják hinni, hogy aljas, becstelen dolgokat is mívelhettek volna.

Hát a legnagyobb emberek nem a legellentétesebb erkölcsi tehetékek vegyülékét mutatják-e? Hát a legnagyobb idealisták, kik erkölcsöt hirdettek mindenhol és tanaikkal az emberiség jótevői voltak, saját életökben sokszor nem a legerkölcstelenebbek voltak-e? Nem nevetséges-e tehát azon történeti kritika, mely ez okból a történelem alakjai felett vagy teljesen pálczát tör, vagy azokat égig felmagasztalja és szemet húny legvastagabb hibái elől is? A történetiró nem költő, ki jellemeket teremt, hanem pysochologus, ki a jellemet a meglévő tényálladékból kifejti.

Pindaros is ember volt. Azért annak a lehetségét, hogy aristokratikus érzése a perzsa háborúkból a democratia elfajulását látta kiemelkedni, alapjában nem lehet tagadnunk.

De ha mégis Pindarosról ezt fel nem teszszük, az nem azon múlik, hogy egyéniségét ily lehetőség elől elzárjuk, hanem mert a vád más, alább felsorolandó érvekkel szemben nem elég erős, hogy Pindarosra ráfoghassuk.

Mi részünkről másként fogjuk fel a kérdést. Pindaros telivér

[1]) IV, 31.

[2]) τὸ κοινόν τις ἀστῶν ἐν εὐδίᾳ τιθεὶς
ἐρευνασάτω μεγαλάνορος ἁσυχίας τὸ φαιδρὸν φάος,
στάσιν ἀπὸ πραπίδων ἐπίκοτον ἀνελών,
πενίας δότειραν, ἐχθρὰν κουροτρόφον. (Pind. frgm. 109 [228]).

aristokrata volt; ifjusága aristocratikus befolyások alatt állott; származása nemes; ismeretségei a legelőkelőbb körből valók. Mikor megkezdődött a surlódás a görögség és a perzsa birodalom között, költőnk még csak szülővárosa előnyeit tartá szem előtt, hol az oligarchák bírtak túlsúlylyal. Félt a háborútól, mely végső eredményeiben demagogiára vezethetne. Békét óhajtott. Hogy a fentidézett töredék ebben a korban készülhetett, nincs miért nem hinnünk.

Később, a marathoni ütközet után, a mikor a hetedik pythiai oda készült, meggyőződött róla, hogy itt nem kisszabású hadjáratokról, hanem nemzetek élethalál harczáról van szó, hogy a koczka mikéntje egyszersmind a szabadság és rabszolgaság felé vezető válaszutat jelenti, hogy a veszedelem, mely egész Görögországot fenyegeti, csakugyan Tantalos köve, Damokles kardja: ekkor ezen új, a görög vértől megpecsételt eszme felülkerekedik hagyományoktól megszentelt szükre szabott helyi érzésein. Szülővárosa mellékes érdekei, az egész Hellas szabadságának magasztos érdekében olvadnak fel.

S csakugyan ódáinak mindegyike, melyeknek megbízhatósága egy négysoros töredéknél minden esetre nagyobb, erről a felfogásról tesz tanúbizonyságot, bár természetesen néhol a szülővárosát ért kemény sors fájdalmas utóhangjai még mindig megrezegnek lelke húrjain. Athen «Hellas oszlopának», «a szabadság talpkövének» neveztetik. A negyedik isthmiai ódában, mely 480-ban, közvetlenül a salamisi ütközet után készült, Aegina fényes szerepe e csatában fennen magasztaltatik. De mindjárt rá eszébe jut a költőnek, hogy az ujjongás talán még korai, «fojtsd el hallgatással» úgymond «a kérkedést. Zeus, a mindenek ura, majd ezt, majd azt (azaz majd győzelmet, majd vereséget) osztogat.» Az utána következő hetedik isthmiai ódában is [1]) a thebæi ember kicsinyes pártérdekei ki-kitörnek. Könnyen érthető elkeseredéssel czéloz Thebæ sorsára. Utóbb mégis felkiált: «De a szabadság ezt is elfeledteti velünk emberekkel.»

---

[1]) Boeckh-kel tartunk, ki a költeményt 479-ben a plataeai ütközet után kelteztei.

IV.

A nagy, mindent felforgató háború tartama alatt Pindaros Múzsái is ritkábban szólaltak meg. Különös, de mindenesetre jellemző e viharos időkre, hogy az alsó-itáliai, nevezetesen a siciliai városok fiai vívják ki sorban a győzelmi koszorúkat. Midas Agrigentumból pythiai, Geló olympiai, Hieró pedig mindkétfajta koszorút nyer. S ugyancsak alsó-itáliai, Lokri városbeli volt azon Agesidamos, kinek olympiai diadalát Pindaros két ódában megénekli (XI. és X.)

A XI. számú óda, mely húsz egynehány versből áll, minden színezés nélkül tisztán csak a győzelem tényét állapítja meg és a hősre várakozó dicsőségről szól. A darab, mint párjából kitünik, csak igéret, melynek foganatosítása a másik azonos czímű X. számú költeményben valósúl meg.

A fokozott fenség légkörébe varázsol az utóbbi. Megzendül már benne az igazi olympiai dicsőség, a görög embernek az a részegítő, ezrektől megóhajtott itala. S mi lehete tárgyszerűbb, mint hogy költőnk, szólva e nagy kitüntetésről, mely Agesidamost érte, megnevezze azt a hőst is, ki e játékokat alapította, s a távoli hyperboræusoktól hozta a diadal jelvényét, az olajágat, hogy megnevezze a «buzogányos», a «merész vállalatú», «nagy hatalmú bajvívót», a «törhetetlen», «oroszlánbőrös», «lándzsaforgató» Heraklest, az Alkaidák «fenséges sarját», «a legboldogabb halandót». Már gyermekkorában sárkányt fojtogat; később szembeszáll a szigonyos Poseidonnal, meg az ezüst íjjú Apollóval, de sőt magával Hadessel is. Megöli Poseidon fiát Kteatost, meg Eurytost. Boszút áll a gőgös Molionidákon; tönkre teszi Augeias birodalmát csoda erejével; részt vesz az Argonauták hadjáratában; felszabadítja Hesionét; megfélemlíti Geryones kutyáit; legyőzi a Gigasokat,[1]) s megvalósítja az ősz Teiresias jóslatát, mely szerint «sok fenevadat fog szét zúzni tengeren és szárazon, sok gőgös embert fog ő megalázni.» Pindaros a maga költeményeinek majdnem felében megemlékezik róla, a bajvívók és erőművészek apjáról, erről az igazi nemzeti hősről, kiről száz és száz monda járta be Görögországot, ki csodálatos tetteivel az emberi tehetségnek határt

[1]) Ezek mind Pindaros különböző ódáiból vannak összehordva.

szabott, — a «köpczös termetű», de «hajthatatlan lelkületű» fenegyerek. Felkutatta ő az egész kerekföldet, és a mély örvényű szürke tenger minden zúgát. Halála után Zeus mellett trónol s isteni kitüntetéseket élvez (III. Isthm.). «Dőre ember», mondja költőnk, «ki Heraklest nem veszi ajkára, s nem emlékezik meg Dirke vizéről, mely őt és Iphiklest nevelték». Szóval a dór erőnek és szilárdságnak volt megtestesítője, s mint ilyen költőnk legideálisabb hőse!

Itt is a X. költeményben a mythosi elem hordozója Herakles. Mint rendesen kevés, de erős vonásokban jelenik meg előttünk; mert Pindaros nem szeret részletezni: nála minden, még a legterjedelmesebb tárgy is krystállizálódik.

Augeias halála után Pisában telepszik meg a thebæi óriás, s megalapítja Zeus tiszteletére az Alpheos partja mellékén a híres játékokat.

Agesidamos, a költemény hőse, s Herakles a mythos hőse együttesen a halandó embernek dicsőségtől koszorúzott fáradalmait jelképezik. Mert hisz az embernek, a ki költőnk szerint csak árnyék, a kinek szelleme úton-útfélen elvész a tévedés útvesztőjében, ennek a gyarló embernek sokat kell fáradnia, küzködnie, harczolnia, hogy czélját elérje. És így is a tiszta öröm nem leszen osztályrésze sohasem. Mert az osztatlan, teljes boldogság nem való halandó embernek.

De ne higyjük, hogy e felfogás költőnknél pessimismus. Csak a lélek verőfényén végig vonuló pillanatnyi felhőcske az. Alapjában érzi e lélek, hogy van az emberben, a mi isteni eredetére vall. Ha dicsőíti az embert, a *hatalmast*, az *erőteljest* emeli ki benne. Mert Pindaros alakjain nem az érzelmes felfogásból fakadó poézis rózsapírja, nem az érzelem gyengéd lehellete, hanem a férfias hatalom, a kemény erő, a nagyszabású és izmos körvonalok fensége uralkodik. Költészete férfias költészet. Erélyes minden izében.

A költemény, melynek kapcsolatában mindezeket elmondottuk, két nagy világkatastrópha küszöbén kelt.

Nyugaton és keleten ugyanis a barbárok nyers ereje fenyegette a görög míveltséget. Siciliában három kényúri hatalom ennek minden jó és rossz oldalával képviselte a görög czivilisatiót. Gelon, Gela ura, elfoglalván Syracusæ városát, nagy mérvű intézkedésekkel, nem ritkán azonban kegyetlenségre valló erélylyel is öregbítette hatalmát, — s Syracusæbe tevén át lakását, Gela kormá-

nyát testvérére Hieróra bízta. Agrigentum kényura Therón vala, ki városait a fény és dicsőség magas fokára emelte, s hatalmát a sziget éjszaki részéig, Himera városáig és a tyrrhenumi tengerig kiterjeszté. E kényuralmakkal, melyek hatalmas szolgasággal, nemes izlést aljas erkölcscsel, a műveltség ezer áldását a tudatlan hunyászkódás temérdek árnyoldalával egyesítettek, szemben állott a karthágóiak hatalma, kiknek siciliai gyarmatvárosai már most gyakorta surlódtak a görögöknek, de kivált Therónnak helységeivel, hogy utóbb döntő harczokra nyújtsanak alkalmat.

Ezalatt Görögország az eddigieknél még mélységesebb örvény szélén állott. Datis és Artaphernés kudarcza vérig sérté az autokratia minden eszközével rendelkező nagy királyt, kinek rabszolgalelke nem bírt megbarátkozni azon eszmével, hogy a szabadságnak kevés emberben élő érzete túltesz a járom alatt nyögő száz-ezrek nyers erején. De a boszúállás még egy ideig csak tervben maradt, mert belzavarok megbénították Perzsia expansiv tehetségét. Csak midőn Xerxes jutott a trónra, indult meg 480-ban a boszútól lihegő had, mely Thermopylænál és Salamisnál hagyta becsületét.

Ugyanekkor esett a koczka Siciliában is. Gelon és Theron egyesült hadai Himeránál halálos csapást mértek a karthagóiakra, kik 150,000 embert vesztettek a csata színhelyén.

Hogy e mozgalmas időkben Pindarosunk hol tartózkodott, mit mívelt, kikkel barátkozott, mily befolyások alatt állott, mindezt tudni igen érdekes volna. Mert hisz a nagy emberek jelleme a megrendítő események, a hatalmas válságok közt szokott igazán elválni. Annál sajnálatra méltóbb, hogy a sors Pindaros akkori kedély állapotába, anyagi és szellemi helyzeteibe alig enged bepillantanunk.

(Folytatjuk.)

Dr. Fináczy Ernő.

---

103. Adeimantosra.

Itten Adeimantos nyugszik. Lelkébül a hellén
Ősi szabadságnak szent koszorúja fakadt. F. E.

A LAJOSDAL.

Tudok én egy királyt, Lajosnak őt hívják,
Istent hűn szolgálja, Ki őt ezért áldja.

Mint gyermek lett már árva,[1]) De pótolva lett kára:
Isten kezébe vette, Isten őt felnevelte;

5 Adott neki hatalmat, Nemes hős lovagokat
S Frankhon koronáját. Élvezze őket soká!

Karlomannal aztán Mindenét megosztván,
Felét réteinek [3]) Átadá öcscsének.[4])

Midőn ezt ő végzé, Isten őt kisérté,
10 Vajon nagy munkára Kész-e ifjúsága?

Erős pogány hadat Tengeren át hozott,
Hogy a frankok népét Intse bűneiért.[5])

---

[1]) Atyja Hebegő Lajos, Kopasz Károly fia, 879 április 10. nagypéntek napján, 33 éves korában halt meg Compiegneben. Két fia maradt: Lajos és Karlmann, amaz 14—16 éves, ez vagy két évvel fiatalabb. Az idősbik fiú követte az uralkodásban mint III. Lajos.

[2]) Tehát a király még életben volt, midőn e dal keletkezett.

[3]) Az eredetiben *wunniónó*. Ez a *wunnja* vagy *wunni* eredetileg és itt is a. m. rét, legelő; azért *wunni-manóth* nem a. m. ma *Wonne-Monat*, örömhó, hanem az a hónap, melyben a rétek zöldelnek vagy melyben a réteket művelik. Csak utóbb lett *wunni* a. m. ma *Wonne*, öröm, élvezet.

[4]) Ez az amiensi országgyülésen történt, 880-ban. Lajos megtartotta Franciát és Neustriát; Karlmannak Gothia, Aquitania és Burgund jutott.

[5]) A normannok az ország északi határának őrét, Gauzlin apátot, megverték volt. A normannok győzelmét a kor és ennek papsága, melyhez dalunk szerzője is tartozott, természetesen a frankok büntetése gyanánt fogta föl. V. ö. Karlmann egy rendeletét 884 márcziusából is, mely ugyanezen felfogáson alapszik: *Non est autem mirum, si pagan iet exterae nationes nobis dominantur nobisque bona temporalia tollunt, dum unusquisque proximo suo per dim tollit, unde vivere debet. Nos praedamur fratres nostros et idcirco pagani merito nos depraedantur. Quomodo poterimus inimicos nostros devincere, cum sanguis fratrum nostrorum ab ore nostro disti lat et manus nostrae plenae sunt sanguine et brachia pondere miseriarum et rapinarum gravantur. Preces nostrae a Deo non recipiuntur, quia clamores et ploratus altaque suspicia pauperum et orphanorum, pu-*

Sokan elhullottak, Mások veszve voltak.
A ki rosszúl éle, Bánat lett most bére.

15 Ki tolvaj volt régen, Megbánta szivében,
Vezekelt és böjtölt, S derék emberré lett.

Sok ember hazug volt, Sok ember meg rabolt,
Árulók is voltak: Megbánva javultak.

Távol volt a király,[1] Frankhon csupa viszály,
20 Krisztus haragjába' Sok csapást mért rája.

Könyörüle Isten, Minden bajt ismerve,
Meghagyá Lajosnak, Jőjjön haza gyorsan.

«Lajos, én királyom, Segíts országomon!
Normannoknak népe Szorítja keményen».

25 Lajos pedig szóla: «Uram, teszek róla,
Halálom se gátol A te parancsodtól».

S az Úrtól megválva Zászlaját kibontja,
Frankhon népe élén Csap a normann népre.

Istent magasztalták, A kik jöttét várták,
30 Mondák mind: «Királyunk! Beh soká hogy várunk!»

Derült hangon mondá Lajos, a jó király:
«Ne féljetek! Bátran! Nagy bajomban társak!

«Isten ide küldött, Szava hozzám eljött,
Tetszik-e tinéktek, Hogy itt sikra lépjek,
35 Magam sem kimélem, Míg megmentve népem.

«Most pedig kövessen Isten minden híve!
Létünk meg van adva, Míg Krisztus akarja.
Ha vesztünk' kivánja, Megvan rá hatalma.

---

pillorum atque viduarum praeoccupant et praeveniunt preces nostras. Etc. Mon. Germ. Hist. Leges I, 551.

[1]) Lajos akkor Vienne városát ostromolta, melynek ura, Boso gróf, egy önálló burgundi királyság megalapítására törekedett. Lajos, a normannok győzelmének hírére, 881 január 6. félbenhagyta az ostromot. L. Ernst Dümmler, *Geschichte des ostfränkischen Reiches.* II, 147.

«Isten akaratját, Kik megtenni vágyják,
40 Élve ha maradnak, Tőlem díjat kapnak,
Ha meg vész csap rájuk, Megkapja családjuk.»

Dárdát fog és pajzsot, Sebes lovon vágtat,
Összecsapni kiván Ellene hadával.

S ime, jött feléje Normann ellensége.
45 «Istennek, mond, hála!» Meglett kivánsága.

Lajos jött merészen S dalolt harczra készen,
S vitézi daloltak: «Kyrie eleison!»

A dalt ők eldalolták, A harczot megindíták,
Arczuk lángra lobbant, Szivök kéjtől dobbant.

50 Bátran kiki harczolt, Lajosnak párja nem volt:
Gyorsan és merészen — Igy volt mindig készen.

Amazt által vágta, Emezt lesújtotta.
Összes ellensége Fájdalmat vett tőle,
Keserű fájdalmat. Szomorú volt sorsa!

55 Áldva Isten karja: Lajos győztes maradt;
Hála minden szentnek: Lajos lett a győztes.

Boldog volt a király, Dicső volt a harcza!
Minden bajnak vége! Gond őt sohse érje!
Tartsa meg őt Isten Örök dicsőségben!

E költemény egy IX. századi kéziratban maradt fönn Valenciennesben, hová S. Amand sur l' Elnon apátságból (Tournay mellett) került. A kézirat tartalmát czíme mutatja: *Libri octo Gregorii Nazanzeni epi.* E kéziratban, p. 141b—143a, összesen 59 sorban, olvasható a Lajosdal, a következő czímmel: *Rithmus teutonicus de piae memoriae Hluduico rege filio Hluduici aeque regis.*

A költeményt Mabillon János fedezte föl; első kiadását Schilter János eszközölte: Ἐπινίκιον *rhythmo teutonico Ludovico regi acclamatum*, Argentorati, 1696. — Az első újabb, tudományos értékű kiadás a Hoffmann von Fallerslebené: *Elnonensia. Monuments des langues romane et tudesque dans le IX. siècle*, Gand, 1837, Willems Ján. Fer. terjedelmes bevezetésével, 2. kiad. 1845. — Legjobb kiadása Müllenhoff és Scherer

gyüjteményében, XI. szám és p. 298—304, mely a régebbi dolgozatokat [1]) nélkülözhetőkké teszi.

Költeményünk hőse III. Lajos, ki 863—865 közt született. Atyjának, Hebegő Lajosnak halálakor (879) 14—16 éves volt (l. a 3. verset). Öcscse Karlmann vagy két évvel volt fiatalabb. Lajos 882-ben, Karlmann 884-ben halt meg. Lajos és Karlmann 879 szeptember 17. Ferrièresben koronáztattak királyokká és 880 marcziusában Amiensben osztozkodtak az országban. A korabeli kronikások is megdicsérik Lajost hű és önzetlen testvéri szeretete miatt.

A csata, mely a *Lajosdal* tárgyát teszi, 881 augusztus 3. vivatott, Saucourt (Sathulcurtis) mellett, Abbeville és Eu közt. [2]) Regino szerint 8000, az Annales Fuldenses szerint 9000 normann esett fogságba. A csata igen híres volt; angol krónikások is tesznek róla említést; van egy XI. századi franczia népdal is, mely a frankok e győzelmét a keresztyénség legfélelmetesebb ellensége fölött dicsőíti. [3])

III. Lajos király 882. augusztus 5. halt meg. St. Denisben, és Karlmann lett az egész ország ura.

A *Lajosdal* kétségtelenűl még a király életében keletkezett (l. a 6. verset), közvetlenűl a nagy győzelem után. A költemény reánk maradt följegyzése azonban a király halála után készült; az utolsó vers, mely úgy is érthető, hogy Lajos már nem él többé, talán a másolónak toldaléka.

A költemény szerzője, Willens véleménye szerint, a tudós Hucbald, szt. amandi szerzetes, ki 930-ban kilenczven éves korában meghalt. [4])

---

[1]) Ezeket felsorolja Paul Piper, *Die Sprache und Literatur Deutschlands bis zum XII. Jahrhundert*, Paderborn, 1880. I, 135—137. l.

[2]) Annales Vedastini: *in pago Witmau in villa Sathulcurtis;* — Regino: *in loco qui vocatur Sodaltcurt.*

[3]) Állítólag a normann király Quarmund, ki a pogány sereget vezette, is elesett a csatában, még pedig Lajos király kezétől. Ez esemény azonban a monda körébe tartozik, mely már korán füződött e híres csatához. A hagyomány szerint ugyanis Isembard, a király unokaöcscse, kit Lajos igazságtalanúl számüzött volt, a dánok királyához, a pogány Quarmundhoz, menekült és bosszúból hivta be a normannokat az országba. E mondát egy franczia chanson de geste *(La mort du roi Gormond)* feldolgozásában is birjuk. Jellemző a német költemény irányára és jellegére vonatkozólag, hogy szerzője e mondai vonásokból, melyek bizonyára igen korán keletkeztek, semmit sem vett fel művébe.

[4]) L. Hucbaldról, ki főleg a zene történetében kiváló helyet foglal el, Adolf Ebert, *Geschichte der christlich-lateinischen Literatur des Mittelalters im Abendlande*, Leipzig, 1880, II. 277, és *Allg. Deutsche Biographie*, XIII, 275.

E nézetet sokan elfogadták, bár egyáltalában nincsen biztos alapja. Annyi bizonyos, hogy a költemény szerzője pap volt, ki ótestámentomi képeket és leírásokat (v. ö. főleg Isten párbeszédét Lajossal) vitt át a saucourti csata rajzába. Semmi esetre nem gondolhatni az Edda és a német mythosz befolyására, mint még Grimm Jakab (*Germania* I, 1856, 233. l.) hitte, ki a költemény történeti alapjait félreismerte és tévesen magyarázta. A költemény a legcsekélyebb, legmellékesebb vonásokban is megegyez a történeti tényekkel,[1]) úgy hogy teljesen megbízható történeti forrásnak is tekinthető.

A *Lajosdal* nyelve a felfrank dialektus, Braune Vilmos szerint (*Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, I, 42. l.) Mainz vidékéről; — alakja az ó-német rímpár : két-két, négy hangsúlyos szótagból (Hebungból) álló rövid verset hímrím kapcsol össze, és két ily rímpár tesz egy versszakot. Pl. a *Lajosdal* első strófája :

Eínan kúning uuéiz ih, Heízsít her Hlúdúîg,
Ther gérno góde thiónót: Ih uuéiz her îmos lónót.

A *Lajosdal*ban az ily kétsoros versszakokkal háromsoros strófák váltakoznak, azaz : a költemény nem valódi «dal» (*liet*, melynek főjellemzője a versszakok egytormasága), hanem «leich», melyben a különböző strófáknak különböző melódiájuk volt. A rím a *Lajosdal*ban még igen kezdetleges, inkább asszonáncz, mint igazi rím, pl. *Vrankôn : lango, vaston : man, Krist : iz, varth : giuualt* stb. A magyar fordítás nem akart (persze, nem is tudott, mivel első sorban a legnagyobb hűségre törekedett) pontosabb lenni, mint az eredeti.

A költemény első újnémet fordítói Bodmer J. J., *Balladen*, 1780. I, 189. l., és Herder J. G., *Stimmen der Völker in Liedern* cz. népdalgyüjteményének ötödik könyvében, 1778. Újabban lefordította Lucae Károly Dümmler Ernő idézett művében II, 154, és Girschner Nestor a colbergi gymnasium 1879-ik évi értesítőjében. E fordítások mind szószerintiek, melyek csak az eredeti szövegnek megértését czélozzák ; a költemény rhythmusát vagy alakját feláldozzák.

Más forrásokból is tudjuk, hogy a német költészet a IX. század óta előszeretettel tárgyalja a napi eseményeket.[2]) De csakis a *Lajosdal* maradt az irodalomnak e gazdag ágából az utókorra. A szerző ótestámentomi stilusban és képekkel dolgozza fel tárgyát. Lajos király korán

---

[1]) A költemény viszonyát a történeti tényekhez legterjedelmesebben tárgyalja Eduard Samhaber a linczi főgymnasium 1877-dik évi értesítőjében.

[2]) Azért nevezi Scherer Vilmos e költemények szerzőit, inkább szellemesen mint találóan «vándor journalistáknak». L. *Geschichte der deutschen Literatur*, Berlin, 1883, 59. l.

jutott árvaságra. Ekkor az Isten helyettesítette atyját: magához vette a gyermeket és felnevelte, utóbb királylyá tette. Most meg akarja kísérteni, képes lesz-e ifjúsága daczára nagy vészszel megküzdeni. Áthozza a tengeren a normannokat és megbünteti a frankokat bűneik miatt. Lajos távol van. Ekkor Isten visszahívja őt és a király engedelmeskedik az Úr szavának. Népe élére áll és győz.

A szerző papi állása és világnézete kétségtelen, de épen oly kétségtelen költői tehetsége is. Röviden, erélyesen, tartalmasan ír. A dialogikus alak, mely a költemény első felében a túlnyomó, elevenséget és szemléletességet kölcsönöz a dalnak. A csata leírása rövid, de látszik, hogy a szerzetes dalnok ifjú éveiben maga is forgatta a kardot és szemben állt a pogányokkal. A mint Lajos a győzelmet kivívta, a költő egy rövid kivánsággal befejezi művét, mely félig történeti félig vallásos, ballada és hymnus keveréke. A moralizáló tendenczia a szerzetes költő része, az epikus dal alakját és stilusát bizonyára a népköltészet szolgáltatta.

HEINRICH GUSZTÁV.

KEOSI SIMONÍDÉS GYÁSZVERSEI.

Anth. Pal. V. 210.

104. Byzáncz védőire.

Ősi Byzáncz halas országát megvédni akartuk:
Ámde rövid küzdés múlva a sírba jutánk.

105. A Tegeát felszabadító görögökre.

Úgy vívták meg a harczot ezek, hogy a lángba borított
Tágmezejű Tegea üszke az égbe nem ért.
Mert szabadon s virulón óhajták hagyni a várost
Gyermekeikre. Ezért estek el ők legelől.

115. Xanthippéra.

Szép-e, ha dícstelenűl nyugszik s nyomorúltan Archenautés
Előbbi hitves társa itt e sírban?
Xanthippét ime hadd dalolom, Periander ősi sarját,
Ki nagy Korinthos népeit vezette!

Ford. FINÁCZY ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Latin Stilusgyakorlatok a gymnasiumok felsőbb osztályai különösen a VI-ik osztály számára szerkesztették *Cserny Károly* és *Dávid István* pozsonyi főgymn. tanárok. II. rész. Pozsony. 1883.

A latin nyelvnek különben is jól kidomborúlt individualitása, erősen conservatív természete, képzőinek nem annyira kevés száma, mint inkább functiójuknak szigorúan megszabott, néha nagyon is szűk körre szorítása, továbbá rég beállott merevsége, teljes befejezettsége közte s a szertelenűl felszaporodott ismeretekkel meggazdagult újabb művelt nyelvek közt oly tetemes differentiáknak lett szülő okává, hogy kiegyenlítésük csak nagy jártassággal párosúlt gondos körültekintésnek sikerűlhet.

Nem könnyű feladat teljesítésébe fog tehát az, a ki latin stilisztikai gyakorlatok szerkesztésére vállalkozik, különösen nálunk, a hol az említetteken kívül még két körülmény járul a nehézségek növeléséhez; az egyik a két nyelv származási különbségéből folyó erős eltérések, a másik a két nyelv egybevetésére irányzott s a differentiákat megállapító előmunkálatoknak majdnem teljes hiánya; úgy hogy a ki e nemben nem mondjuk tökéleteset, de csak használhatót nyújt is, méltán megérdemli, hogy az elismerés szavával adózzunk neki.

Ha a sine ira et studio: a részrehajlatlanság s a méltányosság elve vezérel itéletünk megalkotásában, eme nehézségeket, különösen a legutóbbit, nem lehet számba nem vennünk. Igy ítélve meg a dolgot, a jelen műről csak is kedvező véleményt mondhatok.

Dícséretreméltó tulajdonai: 1. hogy tárgya igen helyesen legnagyobbára az illető osztály számára megszabott olvasmányok köréből van véve s többé-kevésbé átdolgozva (*Sallustius:* Catilina és Bellum Jugurthinum; *Cicero:* Pro imperio Cn. Pompeii, in Catilinam, pro Archia poëta és *Vergilius:* Aeneis), vagy az olvasmányok kiegészítésére, felvilágosítására szolgál (Sallustius, Cicero és vergilius életrajza). 2. A gyakorlatok anyagának földolgozása s a nehezebb fordulatoknál utbaigazító s szabatosság tekintetében kifogástalan jegyzetek egybeállítása mind végig az ifjak ismereteihez mért alkalmazkodásról tesznek tanúbizonyságot, mely a helyes mértéket folyton szem előtt tartja s gondja van rá, hogy a helyes közép határait valamikép át ne lépje. Dicséretreméltó 3. az a kiváló törekvés, mely a nyelvünkben nagy számmal elszaporodott viszásságok gondos kerülésében kezdettől végig mutatkozik.

E dícséretes tulajdonai mellett azonban vannak a műnek némi fogyatékai is.

Ilyenek 1., hogy az írókból vett helyek, pedig ezek teszik az olvasmányok legnagyobb részét, nincsenek kellően átdolgozva, átidomításuk nagyobbára innen maradt az igaz mérték határán; a változtatások *néha* oly csekélyek, hogy a tanulónak, ha csak kissé jártas az olvasmányul szolgáló író művében, alig van egyéb tennivalója, mint az illető helynek szószerinti kiírása. Ime egy pár mutatványpélda, mely a többi, nem idézett tanúk nevében is beszél:

Cserny-Dávid 48. §.

Midőn Micipsa nemsokára ezután érezte, hogy életének vége közeledik, barátjait és rokonait öszszehivatta s körűlbelül igy szólt: || Mint reménytelen és vagyontalan gyermeket fogadtalak országomba, Jugurtha. S nem csalódtam abbeli reményemben, hogy jótéteményeimért szeretni fogsz minket; mert hogy többi jó tulajdonaidat ne is említsem, Numantiánál véghezvitt tetteid által nekem és országomnak dicsőséget szereztél s a rómaiakat nekünk még jobb barátainkká tetted, sőt, a mi a legnehezebb, dicsőséged által az irigységet elnémítottad. || Azonban egyre kérlek: Ha engem jótéteményeimnél fogva szeretsz, akkor ezen fiaimat testvéreidnek tekintsd és őket szeresd.

Sallustius

(a Stilusgyakorlatokban elő nem forduló helyek kihagyásával.) 9—10. Micipsa cum sibi finem vitæ adesse intellegeret, coram amicis et cognatis dicitur huiusce modi verba cum Jugurtha habuisse. || Parvum te Jugurtha sine spe, sine opibus in meum regnum accepi, existumans me tibi ob beneficia carum fore; neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia egregia tua omittam, rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti, tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti; postremo, quod difficillumum est, gloria invidiam vicisti. || Nunc moneo obtestorque te, ut hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas.

Cserny-Dávid 97. §.

Midőn Catilina Prænestét, Latiumnak egyik igen megerősített városát, november 1-én éjjeli megrohanással akarta elfoglalni, szintén csak Cicero intézkedései akadályozták meg őt ezen terv kivitelében. || Semmit sem forralt, semmit sem gondolt, a mit a consul észre nem vett volna. || «Tegnapelőtt éjjel» igy szólt Cicero

Cicero. In Catilinam. I. 8.

Cum tu te Præneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meis præsidiis, custodiisque esse munitam. || Nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non sentiam. || Dico te priore nocte venisse in M. Lacæ domum; convenisse eodem complures eiusdem sceleris socios; vi-

Catilinához «M. Læca senator házában voltál; veled együtt gazságodnak több olyan részese is volt, a kiket itt közöttünk e tisztelètes gyűlésben látok s még szóval sem sértek meg; || az egyeseknek kiosztottad a szerepeket; meghatároztad, ki maradjon Rómában, ki menjen Manlius táborába; megmondottad, hogy csak azon körülmény tart téged még vissza a városban, hogy én élek ||; erre két lovag megigérte, hogy engem a nap fölkelte előtt megöl.

deo esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt quos [ego] nondum voce vulnero. || Distribuisti partes Italiæ, delegisti, quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres, dixisti paululum tibi esse etiam nunc moræ, quod ego viverem; || reperti sunt duo equites, qui ante lucem me interfecturos esse pollicerentur.

Cserny-Dávid 135. §.

Erre több király után az uralom trónöröklésödési rend szerint Astyagesre szállott. Midőn ez egykor csodálatos álomképet látott, a jósok azt jövendölték neki, hogy leányától unokája fog születni, a ki őt trónjától megfosztja. || E válaszon megdöbbenvén leányát Cambysesnek, egy perzsa nemzetbeli középrangú embernek adta nőül, hogy unokája szülőinek nemes származására büszke ne legyen. || Astyages azon félelemben, hogy trónját elveszti, az újszülött gyermeknek megölését Harpagus barátjára és titkai avatottjára bizta. || De minthogy ez Mandane boszújától félve a gyermeket maga megölni nem merte, egy királyi pásztornak adta át, hogy kitegye.|| Esetleg ugyanazon időben a pásztornak is fia született. Midőn annak felesége a kitett királyi csecsemőről értesült, kérve-kérte férjét, hogy a fiút elhozza és neki megmutassa. || A pásztor tehát kérései-

Justinus. I. 4.

Post multos deinde reges per ordinem successionis regnum ad Astyagem descendit. Hic somnium vidit. Consulti harioli, ex filia nepotem ei futurum regnique ei amissionem portendi responderunt. || Hoc responso exterritus, ne paterna maternaque nobilitas nepoti animos extolleret, filiam, ex gente obscura Persarum Cambysi, mediocri viro, in matrimonium tradidit. || Ne sic quidem metu deposito, natus infans datur occidendus Harpago, regis arcanorum participi. || Is veritus ne illa ultionem necati infantis exigeret, pastori regii pecoris puerum exponendum tradit. || Forte eodem tempore et ipsi pastori natus filius erat. Eius igitur uxor audita regis infantis expositione summis precibus rogat sibi perferri ostendique puerum. || Cuius precibus fatigatus pastor, reversus in silvam, invenit iuxta infantem canem feminam parvulo ubera præbentem.

nek engedve visszamegy az erdőbe
s a fiú mellett egy nőstény kutyát
talál, mely a kisdedet szoptatja.

2. Dícsérettel emeltem ki a helyes magyarságra való törekvést; azonban akarás és birás nem mindenütt járnak egymással karöltve: az erő néha csak is sántáló léptekkel követheti a buzgóságában nagyon is előre csörtető jó szándékot. Föl nem ismert latinismusok, az újabb irodalmi nyelvben mindennapivá vált s egészen megszokott germanismusok nem egyszer megakasztják s menetében feltartóztatják az ép érzékű olvasót. Csak néhányat említek meg közülök:

A klasszikus latinság a közelre mutató névmást (hic) csak is oly tárgyak jelzésére alkalmazza, melyek a beszélő szeme előtt vannak; elbeszélésben pedig a mi nyelvünktől eltérőleg a távolabbra mutatóval (ille) él. Latinismus tehát ily esetben a távolra mutató *az*, *azon*, *amaz* névmások alkalmazása a magyarban; pl. «*Ama* súlyos háborúban veszélyben forgott vagyonuk» 76. §. — «*ebben* a háborúban» helyett.

A latinban tudvalevőleg *ille* nemcsak mutató, hanem egyszersmind a személyes névmás szerepét is viszi. A szerzők e különbséget nem mindenütt veszik észre és sokszor mutatóval (*ez*, *az*) fordítják, a hol személyes névmásként (*ő*) áll: «*Ez* mindenekelőtt a sereg megbomlott fegyelmét állítja helyre. *Ezeket* (őket) egyenkint megvesztegetni iparkodik» (46. l.). «*Ezt* Rómában a nép consullá választotta» (47. l.). «*Amazoknak* (nekik) őseik minden kitelhetőt hagytak hátrak (49. l.).

A mutató *ille* néha nem egyéb, mint a latinban hiányzó határozott articulusnak (*az*, *a*) kifejezője; minthogy pedig ezzel valamely, már említett vagy ismert tárgyra hivatkozunk, ilyenkor *ille* = *a híres*, nem pedig «*ama híres*», mint a fordításban áll: «*Ama* híres Sertorius, a ki a rómaiaknak legnagyobb kárt okozott» (64. l.). «Nagy Sándor, *ama* hatalmas király» (99 l.).

«Látta (Cicero), hogy az ékesszólás számára a legnagyobb jutalmak vannak kitűzve nem csak a *kegy* (gracia) elnyerésére, hanem a vagyon és méltóság elnyerésére is» (4. l.). A *gracia* e helyen nem kegy, hanem *népszerűség*. «Olyannak fogják mondani, a ki az államról s polgártársairól legnagyobb érdemeket szerzett» (9. l.): qui optime de republica meritus sit = jól magyarúl: ki hazának s hazája fiainak igen nagy szolgálatokat tett; vagy; érdemeivel polgártársait magának lekötelezte; vagy hazája iránt érdemeket szerzett. «Énekeltem legelőket, mezőket és hősöket» (14. l.)—a) *canere* itt nem annyi mint *énekelni*, hanem «költeményt írni»; «arma virumque cano»: a hős csatáit *zengi dalom*; b) még ha *énekel* volna is *cano*, akkor se mondhatnók: «legelő*t*, mező*t*», hanem «legelő*ről*, mező*ről*» énekelek.

Hosszas volna fejtegetni, mily okok követelik meg a szerkezetbeli különbséget a latin s a magyar nyelv közt, azért egyszerűen csak helyreigazítjuk e latinos kitételt ezekben: «Zoroaster, a ki, *mint mondják*, először találta föl a varázsmesterséget» (106. l.) — magyarúl: «hír (hagyomány) szerint.» «Semiramis nem merte az uralmat magára vállalni, *minthogy azt vélte*, hogy oly sok népek nem fognak nőnek engedelmeskedni» (106. l.). — helyesen: Semiramis, *abban a meggyőződésben*, hogy ennyi s ily hatalmas nép nem fog egy asszonynak engedelmeskedni sat.

«Marius nem merte a *consulságot kérni*» (46.l.). Hogy e kitétel idegenszerűségéről meggyőződjünk, nem kell egyebet tennünk, mint e kitételt a mai viszonyokra alkalmaznunk: A P. L. szerkesztője nem mer (Keszthelyen) képviselőséget kérni. «Consulatum petere» mai kifejezés szerint: «consuljelöltként lépni föl.» A latin gyakorta magas fok jelölésére is superlativussal él, mig a magyar ily esetekben fokozó adverbiumokkal vagy ugyan ily jelentésű melléknevekkel határozza meg a jelzőt. Latinos használat tehát: «M. törvényjavaslatának elfogadása *legnagyobb* fontosságú» 77. §. — «*igen nagy* v. *fő-fő* fontosságú» helyett. Ilyenek még: «*Mint látszik* (videtur) Kr. e. 444 ik év körül született» 21. §. — «*valószinűen*» helyett. «Legfőbb teendőjüknek azt tartották, hogy a legvőzöttek vagyonát elrabolják s nekik semmit hátra ne hagyjanak» (relinquerent) 30. §. — helyesen: «*semmit* meg ne hagyjanak.» A kik azt állították, hogy ha ez történik (si id accidisset), az állam nagy kárt fog szenvedni» 75. §. — «ez esetben» v. «akkor» helyett. «Miképpen lehetett a még *hátramaradt háború* oly jelentékeny» (63. l.) — jól: a *végzetlenűl maradt* háború, stb.

Germanismusok: «Semmiért sem irigyelték egymást inkább, mint a nemes módon szerzett hírnévért» 28. §. (jemanden um etwas beneiden) — jól: «*semmit* sem irigyeltek egymás*tól*». «Halála akadályozta abban, hogy művét kisímítsa» (verhinderte ihn auszuschmücken) 17. §. — a magyarban az akadályt jelentő kifejezések után *hogy ne* áll, mint ezt nagyobbrészt a szerkesztők helyesen használják is. «A perzsák azt remélték, hogy ezen álnokságuk által (durch diese List) a görögöket könnyen legyőzhetik» 24. §. — helyesen: «*álnokságukkal*». «Semiramis *bátorsága által* nem csak a nőket, hanem a férfiakat is felűlmúlta» (106. l.) — helyesen *bátorságával*. Sat.

Ismeretes, hogy a német, ha személyes névmás az alany, ezt mindig kiteszi, a magyar ellenben, a nyomaték eseteit kivéve, nem. Germanismus tehát az *ő* kifejezése ebben: «Ő (sie) Babylont építette» (106. l.). Hasonló eset áll, ha a mondat tárgya a hangsúlytalan mutató névmás. Németes használat tehát az *azt*-nak kitétele a következő példában: «A lándzsát már mellének szegezte volt, midőn az őrök *azt*

kezéből kicsavarják» (112. l.). Germanismus a birtokosnak mutató névmással kifejezése a következő s hasonló példákban: «A consul Jugurthát csellel akarta hatalmába ejteni s ezért Bomilcarral, *ennek* (mit *dessen* freunde) barátjával alkudozik» (46. l.) — magyarúl: «*az ő* barátjával», vagy a teljes világosság kedviért: a király barátjával. «Jól tudom, mily nagy terhet kell viselnem a ti kegyetek *folytán*» : in folge eurer gunst (47. l.) — magyarúl: a ti kegyelmetek*ből*, jóvoltotok*ból*.

Egészen rosszúl van fordítva s a német nélkül érthetetlen volna a következő hely: «Augustus megparancsolta Variusnak és Tuccanak, adják ki az Aeneist oly módon, hogy a fölöslegest eltávolítják, maguk pedig még a befejezetlenűl hagyott verseket sem egészítik ki» (14. l.). A német szöveg így hangzik: «Augustus befahl, Varius und Tucca sollten die Aeneide in der weise herausgeben, dass sie überflüssiges beseitigten, selbst aber nicht einmal die von Vergil unvollständig gelassenen verse ausfüllten». (81. l.) Helyesen: Augustus Variusnak és Tuccának meghagyta, hogy adják ki az Aeneist, s míg a mi fölös van benne elhagyják, maguk még a Vergiltől befejezetlenűl hagyott verseket se merjék kiegészíteni.

Legszaporábbak azonban a szórend elleni vétségek; minők: «Ennél hűsége, szolgálatkészsége és szellemi tehetsége által annyira *tudta magát kedvessé tenni*, hogy, midőn nemsokára ezután a *polgárháború kitört*, az szolgálatát sokszor fölhasználta». 1. §. — helyes magyarsággal így volna: «s hűségével, szolgálatra termettségével s szellemi tehetségével annyira *kedvessé tudta magát tenni* nála, hogy midőn ezután nemsokára *kitört a polgárháború*, Caesar sokszor fölhasználta az ő szolgálatát». || «A költemény, melyet mintegy 37-ben *megkezdett* és csak 30-ban *befejezett*, négy könyvre oszlik». 18. §. — helyesen: «melyet mintegy 37-ben *kezdett meg* és csak 30-ban *fejezett be*». «A lovagok sürgetve kérték, hogy ezen ügyet *magára vállalja*» 76. §. — helyesen: «hogy ez ügyet *vállalja magára*», sat.

Nem mulasztom el, hogy ez alkalommal szóvá ne tegyek még egy gyöngeségét e munkának, a melyben a rokon tartalmú művek közűl nem egy osztakozik vele, sőt mondhatni a tegtöbbje társul szegődik hozzá.

Mintha most is magam előtt látnám, oly elevenen él lelkemben a kép, a melyet ifjúkori tanulmányaim bevégeztével a klasszikus hajdankor nagyjairól alkottam magamnak.

Két csoportra valának oszolva a dicsők. A kép egyik felén verőfényes napsugárban a föld terül el szemünk előtt; rajta a merre a szem lát, mindenütt mozgékonyság, pezsgés, elevenség, élet. Itt látjuk a hősöket, a mint járnak-kelnek, fáradnak, küzdenek s végre diadalmaskodnak, de közbe-közbe botlanak is, s botlanak néhakoron elég nagyokat. A tiszta világításban minden vonásuk jól kivehető. Látjuk, hogy örül-

nek, vigadnak s helylyel-közzel ujjongnak is: de látjuk azt is, hogy szenvednek, bánkódnak s egy-egy keserves pillanatban sírva is fakadnak. Látjuk és vonzódunk hozzájuk, szeretjük őket. Lám, ők is emberek, miként mi, csakhogy nagyobbak, dicsőbbek, olyanok, a minők mi is szeretnénk lenni.

A kép másik oldalán messze a magasban, hová kifárad a szemsugár röppenése, a mire fölér, ég és föld között szürke fellegfodrokba burkoltan mozdulatlan, merev alakok állnak; fejüket sugártalan, hideg fényszalag övedzi, arczukon, a mennyire a nagy távolból kivehető, rideg méltóság, bántó tökéletesség ül. Nem emberek, de nem is istenek. Az istenséghez hiányzik az a jóltevő, melegosztó fényözön, mely ragaszkodó kegyeletet ébreszt, hódoló szeretetet fakaszt. Ez az alakcsoport a klasszikus hajdankor költői, írói.

Honnan e különböző benyomás, a melyet az iskola falai közűl legtöbbünk az életbe kihozott magával?

A magyarázat nem nehéz.

A kép első felének alkotásában mestereink maguk a remekírók voltak; az ő műveik voltak az eredeti kép, a melyről magunknak Achilles, Ulysses, Oedipus, Sándor, Brutus, Volumnia sat. alakjait lemásoltuk. Ellenben Xenophon, Cicero, Vergilius, Nepos s a többi alakok tanítóink útmutatása szerint készültek.

Az ó-klasszikus művek magyarázói s a biographusok közül még ma is igen sokan, de legkivált a régiebbek, abban a hitben, hogy különben vétenének a tartozó kegyelet ellen, ha két marokkal nem szórnák magasztalásaikat, mint a vásári kufárok csupa superlativusban beszélnek s mindegyik az épen vásárra vitt mű szerzőjét oly vastag tömjénnel veszi körül, hogy a szem az emberi alakot többé meg nem különböztetheti, s azt hiszi, a füstfelleg közül valami istenféle kandikál ki. Nem tesznek különbséget író és író, nem valamely írónak egy s más műve közt; egyként jelesek, kitünők mindnyájan és mindegyik: Phædrus és Aesopus, Vergilius és Homerus, Plautus és Aristophanes, Seneca és Sophocles sat. Az ódaíró Horatius ép oly tökéletes, mint a satirák nagy mestere; az ódák közül ismét az «Integer vitæ» ép oly remek alkotás, mint a «Donec gratus eram tibi.» sat.

A kommentatorokkal nagyon egy kézre dolgoznak a gyakorló könyvek szerkesztői is. A gyermektanuló még olvasni se tud elég tisztességesen, s nem hogy ismerné Xenophont, Homerust, Cicerot, Vergiliust, hanem még a *római* s *görög* névről is csak annyiban van tudomása, a mennyiben hallott valaha *római* pápáról beszélni, meg hogy evett *görög* dinnyét, s már is sűrűen olvassa s mindegyre emlegetik előtte, hogy «A görögök és rómaiak költeményei remekek [természetesen mindegyiké a görög és római Vojtináké is] — Xenophon nagy érdemeket szerzett

házája körül — Cicero iratai telvék a legnagyobb bölcsességgel — Bámuljuk, ó Vergilius, költeményeid ritka szépségét!» sat. Csoda-e aztán, ha ily fölcsigázott s váltig ismételt himnuszzengzetek a tanítója szavára vakon esküvő ifjú lelkében mind megannyi hitágazattá válnak, a melyekhez a kritika tagláló késével közeledni merő szentségtörés volna? Hogy az ekként nagygyá növesztett s jól megvelősödött vakhit a maga eszén járásnak a fejlettebb korban is nagy gyakran gáncsokat vet s a kritikai szellem elsatnyulására vezet, az magától érthető; valamint az is kétségtelen, hogy ebben találjuk is meg, ha nem is egyedüli, de mindenesetre egyik hathatós okát tanult embereink egy jó részénél idegen itéletek sokszorta birálatlan elfogadásának, sőt az egyszer másszor megállatlan tekintélyszóra való hivatkozásnak is: pendemus toti ex alienis iudiciis.

Cserny-Dávidék könyve is jó sűrűen gomolygó tömjénfüsttel veszi a költőt és műveit körül, hogy vele az igaz alakot, az *embert*, beburkolja s alkotásainak egyes gyarlóságait elfödje; rajta van, hogy mikor a szem elmerül nézésébe annak, a mi dicsőt, istenit egy kiváló szellem alkotott, hogy a halandó botlásait valamikép észre ne vegye. Mint a kommentátorok nagy része, a Stilusgyakorlatok szerkesztői is feltünő idegenkedéssel viselkednek a comparatio első s második foka iránt s szeretnek folyton superlativusban beszélni és tele marokkal szórják az epitheta ornantia virágait; annak a szerte elterjedt nézetnek látszanak hódolni hogy «apátur nem papolhat böjtről!» Azért a kommentátorok és biographusok szerint Horatius Philippinél nem oldott kereket, hanem sebesülten a csatatéren maradt, s Cæsar házi orvosa mentette meg életét; különben mit érne szép mondása, hogy «*dulce* et decorum *est* pro patria *mori*»? Sallustiust is minden áron tisztára kell mosni a szertelen pénzelés, s annálinkább a zsarolás vádjától, mert hogy illenék egy kincsvadász szájába a szó, hogy præclara facies, *magnae divitiae* et alia huiusce modi brevi dilabuntur». Seneca is testtel-lélekkel undorodott az államhivataloktól, csak erőn-erővel, akaratja ellenére varrták volna nyakába a prætorságot, consulságot; hogy lehetne ugyanis, hogy volna szabad egy bölcselőt hivatalvadásznak állítani, a ki nagy szavakkal hirdeti, hogy «cum nusquam inveniatur illa respublica, quam nobis fingimus, incipit omnibus *esse otium necessarium*»? sat.

A Stilusgyakorlatoknak embertökéletesítő dithyrambusaiból álljon itt eme néhány hely mutatványul «(Cicero) *minden idejét ifjúkorától kezdve* tanulmányokkal s kiváltképpen szónoki gyakorlatokkal töltötte el» (4. l.). «Ázsiába utazott, a hol magát a *leghiresebb* bölcselőknél és *legjelesebb* szónoklattanítóknál *legnagyobb buzgalommal* gyakorolta» (5. l.). «A nép hajlamát *legnagyobb fokban* megnyerte» (6. l.). «Egy tisztviselő quæstorsága sem volt hiresebb vagy a nép előtt kedvesebb». (6. l.) «Ám-

bár nem lehet tagadni, hogy néha a közügyekben következetlen s a körülményekhez képest félénk volt, általában véve mégis el kell ismernünk, hogy az akkori időkre nézve elég következetesnek mutatkozott s gyakran nagy bátorságot és merészséget is tanusított» (9. l.). «Vergilius műveit mint a *bölcseségnek kútforrását* folyvást olvasták» (15. l.). «Már abban is szerencsés volt, hogy Aeneast választotta eposának főhőseül» (14. l.). «Már éltében oly nagy elismerésben részesült, mint *egy költő sem*» (15. l.). «Quintilianus őt Aeneiseért minden habozás nélkül Homerus mellé állítja» (15. l.). «A költőnek azonban voltak gáncsolói is, kik költeményeit nevetségessé akarták tenni. Igy az egyik a Georgicák fölolvasásánál az I. könyv 299. versének első feléhez: «Ingben arass és vess» ezen *születlen kiegészítést* tette hozzá: «és majd kilel bizton a hideg» (15. l.). [Lesznek velünk együtt bizonyára mások is, a kik a szerkesztők véleménye ellenére ezt a megjegyzést nem tartják születlenségnek.] «Műveit minden művelt nemzetnél a római irodalom avatottjai csodálják» (15. l.). sat.

Bár e hiányok, részben vétségek nem oly erősek, s számuk sem oly nagy, hogy a munka értékét lerontanák, mindamellett annyira mégis csökkentik becsét, hegy elismerésünket csak bizonyos megszorítással szavazhatjuk meg neki. Ennélfogva föltétlen dícséretre nem tartom méltónak, de mint sikerrel használhatót a latin nyelv tanítóinak bátran ajánlhatjuk.

SZARVAS GÁBOR.

A dákok. Ethnographiai tanulmány. Irta *Borovszky Samu.* Budapest 1883. 59 l.

Szerző feladatát egészen pontosan körülírja, midőn értekezése végén így nyilatkozik: «Feladatúl pusztán a dákoknak művelődési és történelmi szereplését tűztem ki, egészen azon pontig, midőn Róma reá teszi kezét Dácziára s azt kezdetleges állapotából és elszigetelt helyzetéből felemelve, a világ egyik emporiumává alakítja.» Ennek, a mit szerző el akart érni, meg is felel munkája. Látszik, hogy az eredeti görög és római forrásoknak Dácziára és a dákokra vonatkozó részleteit ismeri és fel is használja. Azt is meg kell adni szerzőnek, hogy az általa választott tárgyra vonatkozó irodalmat jól ismeri és a nélkül, hogy egyszerűen kivonatolta volna, a kellő helyen a szükséges adatokat beleszövi előadásába.

Bevezetésképen agathyrsekről és gétákról szól, egészben véve Herodotosnak azon adatait követve, hogy az első nép a mai Erdélyben, a másik a Dunához délre volt letelepedve; a Dunához éjszakra pedig csak későbben vándorolt át ez utóbbi, melylyel az agathyrsek valószínűleg egybe olvadtak. Én egyszerűbbnek tartom a dolognak oly felfogását, hogy már Herodotos előtt is géták lakták a Duna mindkét part-

ját (a mint azt Strabo is világosan mondja), a miről azonban Herodotnak nem volt tudomása.

A géta-dák nemzetiség kérdésével foglalkozván szerző, több újabb író egymástól eltérő nézeteit sorolja fel, kik azt germánnak, keltának, szlávnak tartják; de miután azok nem igazítanak el a géta-dák nemzetiségre nézve, szerző Tocilescu érveléseit fogadja el, ki a *thrák* népcsoporthoz számítja a géta-dák népet, a mi lényegét tekintve, Strabo azon adatának tudományos bebizonyítása, hogy a görögök a gétákat thrák törzsnek tartják, — egybe vetve Strabónak azon másik állításával, hogy a géták és dákok ugyanazon nyelvet beszélik.

A dák földnek földrajzi viszonyait Ptolemæos alapján adja elő szerző, hasonlóképen a dák néptörzseket is ezen geographus műve szerint sorolja fel és ebben azon számos író nyomában járt, kik Ptolemæos adatait felhasználták. Azt hiszem, hogy legalább egy pontban Strabóra is kellett volna tekintettel lennie, a mennyiben t. i. ez még a jazygeket nem ismeri a Duna-Tisza közében és e területet is a dákok földjéhez számítja; továbbá a Dacia földjén említett folyók nevei között okvetlenül meg kellett volna említenie azokat is, melyeket Priscosnál olvasunk, a Δρήκων, Τίγας és Τιφήσας neveit. Azt igen helyesen tette szerző, hogy a Dacia területén előforduló helyneveket összeállítja és a mennyire lehet, kijelöli fekvésöket, de ezekhez okvetlenűl azon helyneveket is kellett volna csatolnia, melyeket Ptol. a jazygek földjén említ; mert ezek a helységek csak nem lehettek egy nomád, alig beköltözött népnek lakhelyei, hanem a dákokéi. Tévedésből szerző e szakaszban azt állítja, hogy 1000 római mértföld megfelel 14725 $^{K}/_{m}$-nek (14. l.) és *Agathemeros* helyett Agathemos-t ir (15. l.)

A dákok míveltsége állapotját pontonként tárgyalja szerző, a kereskedelemről, bányászat- és iparról, fegyverzetről és kormányzatról szólva; különösen pedig a vallással foglalkozik, mivel Herodotos a géták vallásáról aránylag igen terjedelmes adatokat közöl.

A műnek többi részeiben (a 35. laptól) a dákok politikai szereplését adja elő szerző, azon pontig, míg a nép önnállósága Trajanus hadjáratai következtében elenyészik. Ezen szakaszban azonban szerző nem indult valami nagyobb történeti mű nyomán, minő p. o. a De la Berge-féle, hanem igen részletes kisebb-nagyobb értekezéseket használt, melyeknek fő tárgyát Trajanus dák hadjáratai képezik.

FRÖHLICH RÓB.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Die Englischen Comoedianten zur Zeit Shakespeare's in Oesterreich, **von** *Johann Meissner.* Wien, 1884, 198 lap. (Beitäge zur Geschichte der deutschen Literatur und des geistigen Lebens in Oesterreich, IV.)

Ismeretes dolog, hogy angol komédiások még Shakespeare életében bejárták Németországot, hogy itt magának Shakespearenek is egyes darabjait színre hozták és hogy a német drámaköltészet és színészet XVII. századi fejlődésére a legnagyobb hatással voltak. Heinrich Julius braunschweigi herczeg és a nürnbergi Ayrer Jakab az ő tanítványaik, a XVII. és még a XVIII. századi német szintársulatok az angol színészek közvetlen és közvetett utódjai, sőt még a jezsuiták is, kik a drámai előadásokat nagyon kedvelték és űzték, sokat tanúltak az angol mesterektől.[1]) Annál kevesebbet tudtunk eddigelé az osztrák tartományok színi viszonyairól; sőt még az sem volt pontosan megállapítható, hogy vajjon jártak-e egyáltalában angol komédiások Ausztriában. Az előttem fekvő könyvnek fő érdeme, hogy ezen kérdésre igen érdekes és, a mi a fődolog, egészen biztos, mert kétségbe nem vonható korabeli okleveleken alapuló feleletet ad.

Ausztriában, Shakespeare élete korában, nem igen kedveztek a viszonyok a színházaknak s színészeknek. Német császár 1576—1612-ig II. Rudolf volt, ki 1578 óta Prágában lakott és csak alchymistikus kutatások iránt érdeklődött. Bécsben 1594 óta Rudolf testvére s később utódja, Mátyás, székelt, ki folyton pénzhiányban szenvedett. Midőn 1611-ben rokonát, tiroli Annát nőül vette, jobbra fordúltak ugyan anyagi viszonyai, de most meg a podagra kezdte az öreg urat kínozni. A császárnak egy másik testvére, Miksa, 1612—1618-ig Innsbruckban lakott; ez nőtelen volt. Egy negyedik osztrák udvart találunk Gráczban, a Habsburgok stájer ágát, mely szintén szegény volt és szerény háztartást vitt.

Tehát Prága, Bécs, Innsbruck és Grácz az osztrák udvarok; majd mindenütt nőtelen fejedelmek, kevés pénz és egyszerű élet. Hozzájárultak a reformátió s ellenreformátió kegyetlen harczai, melyek nem sokára minden életkedvet elöltek az iszonyúan nyomorgatott népben. Nem csoda, ha e vidékek nem igen vonzották az angol komédiásokat, kik első sorban a fényes és bőkezű udvarokat, azután a jókedvű és gazdag népet szerették és felkeresték. De azért megjelentek ők az osztrák herczegek székhelyein is.

Shakespeare idejéből találjuk az osztrák tartományokban a színháznak egy lelkes védőjét is. Ez Hippolytus Guarinonius (Guarinoni), a

[1]) V. ö. ismertető czikkemet e *Közlöny*ben, V. kötet, 1881, 320—333 l.

tiroli főherczegnők házi orvosa, ki 1610-ben Ingolstadtban egy *Grewel der Verwüstung* (A pusztulás borzalmai) cz., közel másfélezer lapra terjedő furcsa orvosi munkát adott ki, melyben többek közt fejtegeti, hogy az embernek, egészsége megóvása szempontjából, szórakozásra s mulatságra is van szüksége; e mulatságok közt pedig legtöbbre becsüli szerző a tragédiákat, komédiákat és színműveket, milyeneket ő maga is *Németországban vándorló németalföldi és angol komédiásoktól* ismételve látott. Guarinoni nagyra becsüli a jezsuiták darabjait ájtatos tartalmuknál fogva, de még többre a világi darabokat, melyeken jókat lehet nevetni. Látni való, hogy a tudós orvos az angol drámákban a bohócz (a Pickelhäring) komikus alakjára fekteti a fősúlyt, annyiban nem egészen alap nélkül, mert a clown csakugyan mind nagyobb szerepet foglalt el e színművekben s idővel még a tragédiákban is ő volt a főszereplők egyike (rendesen a társaság igazgatója játszotta). Guarinoni az első ember Németországban, ki a színháznak pártját fogja s a színi előadásokat hasznosaknak és dícséreteseknek mondja.[1])

Az angol komédiások az osztrák tartományokba Németországon keresztül jöttek; azért fontos, hogy e németországi angol csapatokat figyelemmel kísérjük.

Az első angol társaság 1591. febr. 10-én kelt ajánló levéllel jelent meg Németországban Browne Robert, Saxfield (helyesen Sackville) Tamás s mások vezérlete alatt; 1592. augusztus 30. Majna-Frankfurtban volt. E csapat nemsokára ketté oszlott; így keletkezett az angol komédiások németországi két főtársasága: a braunschweigi udvari színészek Sackville, és a hesseni udv. csapat Browne, Webster és 1606 óta Green János vezérlete alatt. Ezekhez járult harmadik főtársaság gyanánt a brandenburgi és szász udvari komédiások csapatja, körülbelől 1605 óta, Spencer János alatt. E három csapat elnevezése váltakozik időnként, vezéreik sem mindig a nevezett színészek; általában mégis megkülön-

---

[1]) Könyvében egy érdekes adatot találunk, mely más szempontból figyelmet érdemel. A 265. l. említi, hogy Paduában (hol ő maga 1590-ben Magister Artium et Medicinae lett) egy «Cassandra von Venedig» nevű nő tanúlt, ki nyilvánosan a legtudósabb férfiakkal vitázott és nagy tudomány birtokában volt. — Feltünő már most, hogy Portia a Shakespeare *Velenczei Kalmár*jában, mely 1594-ben készült, szintén azt állítja, hogy ő Paduában végezte a jogot; ez annál feltünőbb, mert Shakespeare forrásában, a *Pecorone*ben, nem Paduára, hanem Bolognára hivatkozik, s így a költő bizonyosan tudatosan tért el forrásának ezen adatától. Különben újabban ismételve hangsúlyozták, főleg Elze, hogy Shakespeare Velencze és Padua viszonyait a XVI. század végén meglepően ismeri, miből némelyek azt következtették, hogy személyesen is járt Felső-Olaszországban.

böztethetjük őket egymástól és más kisebb társulatoktól, s elég pontosan követhetjük vándorútjokon.

Az első, a Sackville[1]) csapatja, 1617-ig Heinrich Julius wolfenbütteli herczegnek (az ismeretes drámaírónak) szolgálatában állott és sokfelé játszott nyugati Németország városaiban, főleg Majna-Frankfurtban. E csapat tagjai hamar tanúltak meg németűl s németűl játszottak 1604-ben Nördlingenben (*Romeo és Julitha*, Shakespeare valamely darabjának első felemlítése Németországban!), 1605. Frankfurtban, 1606. Rostockban, 1611. Hallében (*A velenczei zsidó)*.

A második, a Spencer[2]) társulata, 1604 óta a brandenburgi választófejedelem szolgálatában működik Berlinben, utóbb 1609 óta Drezdában, 1611-ben Königsbergben, 1613-ban Nürnbergben s Regensburgban, 1614-ben Heidelbergben, 1615-ben Kölnben s 1617-ben újra Drezdában. A társaság 19 színészből s 15 múzsikusból állt. A csapat tagjai angol protestánsok (nem menekült katholikusok, mint régebben hitték) voltak, mit onnan tudunk, hogy Kölnben egy buzgó szerzetes meg akarta őket téríteni, a mi azonban csak egy színészszel sikerült. Spencer-Stokfisch 1620-ban fordul utolszor elő; a harminczéves háború valószínűen elűzte Németországból.

Szintén brandenburgi szolgálatban 1608—1613 egy Robert Artcher nevű csapatvezető szerepel Frankfurtban s Berlinben. Társulata kisebb s csekélyebb jelentőségű volt.

A harmadik nagy angol társaság a hesseni tartománygrófé, mely előbb Browne (Braun) Róbert[3]), utóbb Webster György, végre Green (Grün) János vezérlete alatt állott és 1592—1607-ig szerepel Casselben s más középnémetországi városokban.

E három angol társulattal az osztrák udvaroknál is találkozunk.

Egy angol csapatnak első nyoma Ausztriában 1595-ből való, midőn Móricz tartománygróf prágai ágensének pártfogásába ajánlja színészeit, ha azok Prágában fellépni szándékoznának; de nem tudni, vajon valóban eljöttek-e Prágába. Tizenöt évvel később, 1610-ben, sok fejedelem érkezett II. Rudolf meghívására Prágába. Ekkor előadtak a jezsuiták

[1]) Ez komikus szerepekben Bouset Jánosnak is nevezte magát, s feltünő, hogy a braunschweigi herczegnek és Ayrernek darabjaiban a komikus alak neve Bouset vagy Posset János. Nem lehetetlen, hogy ez elnevezés a híres angol színészre megy vissza, de azt már nem hiszem, hogy a német *Posse* (bohózat) is tőle nyerte nevét, mint szerzőnk a 31. l. állítja.

[2]) Ennek neve komikus szerepekben Hans Stockfisch.

[3]) Ez először 1586-ban fordúl elő Londonban mint a tekintélyes Worcester-társaság feje. Majd Angol-, majd Németországban találjuk: így 1606-ban Frankfurtban, 1610-ben Londonban, hol egy új társaságot alapít, 1619- s 1620-ban Prágában, mire végkép eltűnik.

egy *Elias* cz. drámát, a Carolinum tanítványai pedig Hirzweg Henrik magisternek *Belsazar* cz. tragédiáját. Valószínű, hogy ekkor a casseli színészek is Prágában voltak fejedelmükkel s hogy a következő évben Bécsbe is kísérték őt. De biztos adataink e szerepléseikről nincsenek. Angol komédiásokról Bécsben egyáltalában csak egy kétségtelen adat van: egy folyamodvány a frankfurti tanácshoz, melyben egy angol társulatnak (meg nem nevezett) vezetője előadási engedélyt kérve arra hivatkozik, hogy Grün János társaságával *1617-ben Bécsben az udvar előtt* játszott. [1])

Bécs [2]) nem vonzotta a színészeket, de igenis a császári udvar. Midőn Mátyás császár 1613-ban Regensburgban birodalmi gyűlést tartott, angol és franczia komédiások, köztök Ertzer Ruprecht (talán Artcher Robert?) és Spencer János is, játszottak előtte. Főleg tetszett «Konstantinápoly elfoglalása» cz. darabjuk, melylyel Spencer már 1611-ben Königsbergben s 1612-ben Nürnbergben elragadta a közönséget. A következő évben a császár a cseh tartománygyűlésre ment Budweisba, hol a jezsuiták adtak elő egy darabot, s onnan Linczbe, hol olasz színészek játszottak, kik őt 1614 novemberében Bécsbe is elkisérték. Ez olasz színészek öt havi előadásaikért (az úti költséggel együtt) 5279 forintot kaptak, a mi elég tisztességes tiszteletdíj. Mátyás 1617-ben Prágába ment, hol Ferdinándot cseh királylyá koronáztatta. Ekkor a jezsuiták Nagy Konstantinról adtak elő egy drámát. Angol síznészekről nem történik említés, de Green János és Spencer János ezen évben is húztak fizetést a császári pénztárból, amaz 200, ez 100 forintot; de valószinűleg csak Green játszott Prágában a császár előtt, Spencer pedig Drezdában, hol Mátyás augusztus havában néhány napig tartózkodott.

A Green társulata a stájer herczegek kedvelt színészei voltak, a kik mindenütt megjelennek, ahol a Habsburg-ház stájer ágának tagjai élnek vagy megfordúlnak. Hogy a stájer főherczegek mennyire becsülték angol komédiásaikat, mutatja Károly főherczegnek (ki akkor brixeni s boroszlói püspök volt) 1617. márcz. 18-án kelt s Dietrichstein bibornokhoz, a morva helytartóhoz intézett levele, melyben a színészeket feltünő melegséggel ajánlja különös pártfogásába. Ez angol komédiások való-

---

[1]) Az első (hivatásszerű, nem műkedvelő) német színész Bécsben, Ibele Bertalan, 1615-ben fordúl elő; a második, Schmidt Henrik, 1617-ben Prágában.

[2]) Itt megemlítem, hogy az angol komédiások *innsbrucki* szerepléséről semmit sem tudunk. 1610 előtt nem játszhattak a tiroli fővárosban, mert Guarinoni ezen évben megjelent könyvében világosan beszél németalföldi s angol komédiásokról, «kik Németországban játszanak.» De későbbi szereplésökről sincs eddig adatunk.

színűen a Green csapata, mely 1607. és 1608 ban Gráczban játszott. E társaság 1616-ban Danzigban volt, honnan Varsóba (a lengyel királyné Károly főherczeg testvére Konstantia, tehát szintén a stájer Habsburgok sarja volt) s utóbb Sziléziába ment. Innen ajánlja őket Károly főherczeg Dietrichstein bibornoknak. Midőn e magas pártfogóik Prágába mentek a cseh király megkoronázására, Green csapatja is követi őket. Tehát ez és nem a Spencer csapatja játszott Prágában 1617-ben. Hogy Greent a habsburgiak annyira pártolták, talán onnan is volt, hogy ő maga s színészeinek nagy része katholikusok voltak, míg Spencer és az ő emberei az osztrák tartományokban szenvedélyesen üldözött protestáns egyházhoz tartoztak.

E szempontból érdekes az az adat is, hogy midőn Pfalzi Frigyes, a protestans fejedelem, cseh király lesz, 1619-ben angol komédiások is jelennek meg udvaránál Prágában; de nem a katholikus Green, hanem ennek régi szövetségese, a protestans Brown Róbert társulata.

Green János fiatal korában jött Németországba, hol először 1606-ban találjuk, és csak 1628-ban tért vissza hazájába. Green 1607-ben Gráczba jött, hol társaságával nemsokára nagyon megszerették; első sorban novemb. 19-ig játszottak, aztán elkísérték Ferdinand főherczeget, ki a birodalmi gyűlésen II. Rudolf császárt helyettesítette, Regensburgba. Ez útban Passauban két darabot adtak: «A tékozló fiúról» s a «Zsidóról» (Marlowe, A máltai zsidó). Visszatértök után a gráczi udvar Magdolna főherczegnőnek (Ferdinand húgának) eljegyzését Medici Cosimoval ünnepelte. Ekkor, t. i. 1608. febr. 6—20-dikáig az angol komédiások majd minden nap játszottak; minden egyes előadásért 40 tallért kaptak. Hogy a főherczegi család mennyire érdeklődött az angol komédiások iránt, láthatjuk Magdolna terjedelmes és igen érdekes két leveléből (76—82. l.), melyekben az előadásokról szól s többek közt meséli, hogy az egyik színész párbajban megsebesült [1]) s hogy a főherczegi család a beteget saját palotájában ápoltatja.

Hogy Green 1617-ben Bécsben játszott, már említve volt; 1626-ban Frankfurtban találjuk, honnan nem Gráczból, hanem Angliából jött; előbb két hétig Kölnben működött. Frankfurtból Drezdába ment, hol a társaság 1626. junius 1-től deczember 4-ig játszott. Végre a harmincz-éves háború iszonyú eseményei haza űzték a vén színészt: 1628-ban visszatért Angliába, miután frankfurti búcsúja alkalmából még nehány «új és kiváló» darabot — köztük egy régi hagyomány szerint Shakespeare Hamletjét is — színre hozott volt.

---

[1]) A beteg egy jezsuita páternek gyónt, — tehát a papságnak nem volt kifogása a színész mestersége ellen. Nem egészen egy századdal később megtagadják a protestans lelkészek a szinészektől az úrvacsorát!

Green drezdai repertoireja eddig is ismeretes volt. [1]) Magdolna főherczegnő leveléből megismerkedünk az angol komédiásoknak Gráczban előadott darabjaival is [2]). Ezek a következők (a mint Magdolna adja a czímeket):

1. *Von einem König von England, der sich in eines Goldschmieds Weib verliebte und sie entführte.* (Valószínüleg Heywood *IV. Eduárd*-ja, mely 1600-ban jelent meg nyomtatásban).

2.* *Comoedie vom verlornen Sohn.* (Az angol komédiák 1620-iki német gyűjteményében is megvan.)

3. *Von einer frommen Frau von Antorf* (azaz Antwerpen).

4.* *Von dem Doktor Faustus* (természetesen Marlowe tragédiája értendő, mely 1588-ban jelent meg).[3])

5.* *Von einem Herzog von Florenz, der sich in eines Edelmanns Tochter verliebt hat.* (Massinger, *A flórenczi nagyherczeg.* Nem lehetetlen, hogy az angol költő ezen időben Green társaságánál Gráczban volt és egyenesen a nászünnepély számára írta ezt a darabot.)

6.* *Jemand und Niemand.* (Az 1620-iki gyűjteményben is.)

7.* *Von des Fortunatus Beutel und Wunschhütel* (ugyanazon gyűjteményben).

---

[1]) Közli pl. Genée, *Geschichte der Shakespeare'schen Dramen in Deutschland*, Leipzig, 1870, p. 166. A fent csillaggal jegyzetteken kívül Drezdában 1626-ban még a következő darabok adattak elő: 1. *Von der Christa bella.* — 2. *Romeo und Julietta.* — 3. *Amphitrio.* — 4. *Vom König in Spanien und dem Vice-Roy in Portugall.* — 5. *Julius Caesar.* — 6. *Von der Chrysella.* — 7. *Herzog von Ferrara.* — 8. *Vom König in Dänemark und König in Schweden.* — 9. *Von Hamlet einem Prinzen in Dänemark.* — 10. *Orlando Furioso.* — 11. *Hieronymus, Marschall in Spanien.* — 12. *Haman und Königin Esther.* — 13. *Die Märtyrin Dorothea.* — 14. *König in Arragona.* — 15. *Der behendige Dieb.* — 16. *Herzog von Venedig.* — 17. *Von dem alten Proculo.* — 18. *Herzog von Mantua und Herzog von Verona.* — 19. *Lear, König in England.* — 20. *Vom Gevatter.* — 21. *Graf von Angiers.* Tehát 1626-ban már Shakespearenek *öt* darabja került Németországban színre.

[2]) E levélben a jezsuiták három darabja is fel van említve, melyeknek előadásán a főherczegnő jelen volt, köztök *Von Cipriano und Justina*, tehát ugyanazon tárgyról, melyet Calderon *A csodatévő Mágusz* cz. drámájában feldolgozott.

[3]) Marlowe két leghíresebb darabja (a *Faust* és *A máltai zsidó)* egy würtembergi kereskedő feljegyzése szerint, már 1592-ben adatott Frankfurtban. A harmincz éves háború idejéből keveset tudunk német színi előadásokról; bizonyára igen ritkák is voltak. De a háború lezajlása után ismét felébred a színi élet és Marlowe darabjai már 1651-ben Prágában színre kerülnek.

8.* *Von Juden.* (Marlowenak *A máltai zsidó* cz. drámája, mely 1589-ben jelent meg).

9. *Von den zwei Brüdern König Ludwig und König Friedrich von Ungarn. Worin der König Friedrich schliesslich Alles erstochen und ermordet hat.*

10.* *Von einem König von Cypern und einem Herzog von Venedig.* (Shakespeare *Velenczei kalmárja.* Ennek kézirata megvan a bécsi udvari könyvtárban s Meissner (p. 131—189) teljesen közli).

11.* *Von dem reichen Mann und dem Lazarus.*

Szintén Green repertoirejából való, ha gráczi előadásban nem is mutatható ki:

12.* *Von einem König von England und einem König von Schottland* (előadva Cassel, 1607. Az 1620-iki gyűjteményben is megvan).

Legfurcsább a 9-dik számú darab, mely állítólag magyar tárgyat tartalmaz. De valószínű, hogy itt Magyarország csak mint távol eső, ismeretlen vidék van felhasználva. A dráma tárgya az volt, hogy a király féltékenységből testvérét, nejét s egész udvarát meggyilkolja, csak a bohócz marad életben, mert liszttel keni be arczát s halottnak tetteti magát.

Legérdekesebb a 10-dik számú darab: Shakespeare *Velenczei kalmárja* 1608-ban a gráczi német szinpadon, midőn a nagy költő maga még ereje teljében s dicsősége tetőpontján működött Londonban!

E darabnak a bécsi udvari könyvtárban levő kézirata a XVII. századból való s a drezdai udvari színházból került Bécsbe. E darabot Halléban 1611-ben, Drezdában 1626-ban és 1674-ben és Prágában 1651-ben is adták. Kétségtelen, hogy a Shakespeare remekének átdolgozása, — de mily átdolgozás! A bohóczé a főszerep; minden vastaggá, durvává vált, s csak a cselekvény főmomentumai és nehány hely szószerinti fordítása emlékeztetnek az eltorzított eredetire.

A darab czíme: *Das wohl gesprochene Urtheil eines weiblichen Studenten oder der Jud von Venedig.* Tudvalevőleg a Shakespeare drámájának eredeti czíme *The jewe of Venyce* volt. A zsidónak a neve Barrabas, mint a Marlowe színművében, és az első felvonás némileg kapcsolatba hozza a két darabot egymással. Cyprus királyának fia ugyanis üldözteti a zsidókat s kivándorlásra kényszeríti. Barrabas bosszút forral s követi a királyfit, ki Velenczébe megy, hol Ancilletába beleszeret. Itt kifogy a pénze és mivel atyja parancsa szerint a legszigorúbb incognitóban utazik, nem tehet másképen, mint hogy egy zsidóhoz fordul kölcsönért. Most ajánlkozik Barrabas, kire a herczeg rá nem ismer, s a zsidó megköti a szerződést mint Shakespearenél. Csak e kiindulásban emlékeztet a német átdolgozás Marlowe darabjának zsidó-üldözésére (melyről a szereplők említést is tesznek), további menete s kifejlődése Sha-

kespeare drámájának — torzképe. A két darab pontosabb összehasonlítását különben másokra bízom.

Az angol komédiások tehát 1595., 1610., 1617. és 1619-ben játszottak Prágában, 1617-ben Bécsben és 1607-ben s 1608-ban Gráczban. Ezt bizonyítják a korabeli adatok, melyeket a folytatott kutatásoknak remélhetőleg szaporítani sikerül. De az eddig elért eredmények is igen becsesek, mert a XVII. századi német dráma és színház történetének egy egészen ismeretlen terét világítják meg.

Heinrich Gusztáv.

Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft, von *F. Techmer*, I. Band, 1. Heft, mit über 80 Holzschnittfiguren und lithographierten Tafeln. Leipzig, 1884, 256 lap. Ára 6 márk.

Ez új folyóirat szerkesztője, az ismeretes «Phonetik» szerzője (Lipcse, 1880), természettudományi és philosophikus előkészültséggel fog feladatához. Az általa alapított folyóirat tág körébe belevonja egyaránt a nyelvészet természettudományi, psychologiai és historicus oldalát. Az első a jelzési anyag mindkét körével foglalkozik (phonetika, graphika), a második ennek psychicus értékesítését tárgyalja, a harmadikhoz a nyelv phylogenetikus és ontologikus fejlődése tartozik. Más szavakkal, ez utóbbi a tényleg ismert nyelvek rendszerének megalkotásával, az anyanyelv ill. az idegen nyelvek elsajátításának módjával foglalkoznék.

Az előttünk fekvő félkötet, W. von Humboldt emlékének szentelt néhány oldal után, adja a programmot, ezután pedig az értekezéseket. Ezek németül, francziáúl, angolúl avagy olaszúl lehetnek írva. Ismertetések, bibliographia és egyéb közlemények a kötet végére lévén utalva, csak a félév mulva megjelenő második félkötetben fognak megjelenni.

A vállalatot F. Pott ægise alatt vezetik a tudományos világba. Az 1—68. oldalt az ő *Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft*-jának harmadik lenyomata tölti be, nagyrészt kiegészítve az újabb bibliographiával. Következik F. Techmer *Naturwissensaftliche Analyse und Synthese der hörbaren Sprache* 69—170. Az értekezés czélja a nyelvészekkel megismertetni a légzési levegő segélyével eszközlött hallható kifejezési mozdulatoknak acusticus és physiologiko-genetikus mivoltát. A tágasabb értelemben vett phonetika felöleli a másképₚ létrehozott hallható kifejezési mozdulatokról szóló tant is; ezek közűl azonban e helyütt csakis a «clicks» avagy poppysmata említtetnek fel, tekintettel arra, hogy a csattanás közönséges beszédszerveinkkel idéztetik elő (homorgane laute). Mellesleg szerző a szakértőnek is szándékozik valamit nyujtani, felhozván az újabb kutatás eredményeiből egyet mást, mit phonetikájába még nem vehetett fel.

Szerző terve a hallható beszédet impressiv és expressiv pályáján követni, leírni a tüneményeket mindkét esetben analytice és synthetice, és az így nyert eredményeket egymással egybevetni. Világos, hogy ezeknek egyezése tanúskodnék a kutatás módjának helyességéről, minthogy a felett, hogy a két rendbeli inductio végeredményeinek egymással egyezniök kell, kétség fenn nem foroghat. A zöngék (például: a, e, i, o, u) képzésénél szerző az acusticus és genetikus synthesis eredményeinek meglepő megegyezését örömmel constatálhatja (153. lap), mivel a szájüreg előre eső részének alakulatai a mesterséges toldóéval egyeznek. Miután azonban a vocalis (zönge) számos genetikus variabilének functiója és ezek egymást compensálhatják (76, 2. jegyzet, és 98, a 3. jegyzetnél): tévesen járnak el azok, kik a hangok systemáját kizárólag genetikus uton akarják megállapítani, mint Bell (156, 1. jegyzet, kit munkája második kiadásában sajnálatunkra Sievers is követ 77, 3. jegyzet). Maga Techmer bőven fejtegeti az akustikus analysist és itt nekünk laikusoknak különösen König manometrikus apparatusa ötlik szemünkbe, mely tizennégy változékony hangmagasságú analysáló resonatorból áll. Ismertnek tételezvén fel azt, hogy a hang színezete a «harmoniques» (partialis avagy félhangok) mennyiségétől, erősségétől, magasságától és tartalmától függ, és ezek mindnyájának megfelel a tova terjeszkedési curva alakja: megtanuljuk, hogy a phasis avagy a partialis hangok felléptének ideje (interferentia) sem közönyös (102); egyúttal König megtanít bennünket arra is, hogy a «harmoniques» intensitása az emberi szónál épen nem szabályszerűen kisebbedő, hanem változatos. Míg a mesterséges hangszernél csakis a felhang relativ magassága mérvadó (Grassmann után Auerbach dolgozatából 78, 4. jegyzet), addig az emberi szónál más zöngével is találkozhatunk (Tonhöhe und Klang sind variabel), mi megegyezik Techmer tanával (76, 2. jegyzet), mely szerint a szájüreg cavité buccale toldó (ansatzrohr) szerepében nemcsak hangváltoztatólag, hanem egyszersmind létrehozólag (schallerzeugend) működik. Ugylátszik, hogy e tételt nemcsak a neszekre kell értenünk, melyek a legnagyobb aperturátóli eltéréssel együttesen növekedő mérvben lépnek fel. Azon kérdésre, mi zeng eredetileg, mi hozza létre az alaphangot, azt feleli, hogy a kihajtott levegő és a chordæ vocales (hangszalagok), tehát két tényező működik közre, és pedig a registrum superius esetében az első, az inferius esetében pedig a másik factor a prædomináló. De hogy visszatérjünk az acusticus analysisre, megjegyzendőnek tartja Techmer, hogy a susogásnál előtérbe lépő felhangot characterizáló hangmagasság a zöngék elkülönítésére nem elegendő, miután e magasságban több zönge megegyezik (81). A zöngék rendszerének megalkotásánál a normalhangok kérdésével találkozunk. Igen világos, hogy e rendszernek a tényleges nyelvben előfordúló zöngékével meg kellene lehetőleg egyez-

nie. Miért is elvetendőnek tekinti Techmer Trautmann-nak a vocalicus intervallumokra épített systemáját (egy *f* dur accord) és egyenlő hangmagasságú intervallumokat talál felveendőknek. Csakis idealis vocalesnek felel meg szerinte a Grassmann rendszere (78 ₄), mely szerint az

a = alaphang + valamennyi felhang,
u = alaphang + első felhang,
i = alaphang + utolsó felhang.

De a hányadik volna az utolsó?

König szerint (84, 1. jegyzet) az *u* actiója kiterjed a 7-ik lángig; a legnagyobb intensitással rezegnek a 4-ik, 5-ik és 6-ik. Ezek, ha az alaphang $ut_3 = c$, a következők $c'' \; e'' \; g'' = ut_4, \; mi_4, \; sol_4$. Az *u*-nál csak az octav avagy első felhang vibratiói intensivek; a harmadik lángon, melynek resonatora a hármas multiplicatum *g'*-re van hangolva, ritkán észlelni igen gyenge hatást. Az *i*-nél, ha ut_3-ön énekeltetik, csakis az első és második láng jönnek mozgásba. Auerbach észleletei (101, 2. jegyzet) az *a*-ra nézve megegyeznek.

De áttérünk a genetikus elemzésre; az acusticus synthesis köréből csak is azt tartván még megjegyzendőnek, hogy az analysis helyességét bebizonyítottnak tekintjük, ha a Helmholtz-féle vocalapparatus az emberi hang vocalhangjait csakugyan visszaadja. Először is a beszédszervek kimerítően leiratnak, és pedig a trachea, a larynx és az azt követő üregek (cava). Az egyes elementaris mozgások articulatióknak mondatnak. Bármely hang (laut) számos articulatióból áll (146), a beszédszervnek egy része sincsen teljes nyugalomban (eltér a természetes nyugalom helyzetéből és ép ez az articulatió, 109), az intensivebb exspiratióval az antagonistikus meggátlások egyidejűleg létesíttetnek, mi az innervatio egységes voltából magyarázandó. A hang (laut) e szerint a concertáló articulatiók legkisebb hallható összmunkája, más szóval resultanteja (eredménye) az egymással egyidejűleg küzdő articuláló erők labilis egyensúlyának. — Érdekes, hogy Techmer definitiója szerint a pausa az articulatio és hang együttes megszünése, és pedig nem végtelen kis időn át — helyesen, mert ez kikerüli a megfigyelést, mihez járul, hogy a clausur hangoknál (nevezetesen a hangtalanoknál) az articulatio ép akkor culminál, midőn Hoffory szerint pausát kellene statuálnunk. De már Brücke is úgy vélte, hogy a betűk tulajdonkép a beszédszervek bizonyos beállítását (Stellung) jelölik. E szerint a pausák más-más jegyekkel jelöltetnének, a szerint, hogy a cavum pharyngo-orale mily táján képeztetnek az őket szülő zárak. Igen érdekes e részben Fledström újabban ismét közzétett értekezése (*Bezzenberger*, Beiträge VIII. 1—35). Szerinte az explosiv és implosiv clausur hangok csakis átmeneti sorozatoknak tekintendők a zöngék és a hangtalan momentumok közt. Eltekintve az exspiratio erősségétől, az implosiv és explosiv *p* közti különb-

ség az átmeneti phasisok megfordított sorrendjében volna megadva. Kitünik ebből, hogy genetikus szempontból ama kérdés eldöntése: vajjon léteznek-e geminaták, csakis a clausur hangok definitiójától függ. Itt is eliminálandónak látszik, a mi meg nem mérhető, és az acusticus benyomás után kell indulnunk. — Az együttes articulatiók rendszere után átmegyünk az egymás utánira, a szótagra, mihez a 6. táblán az «ist es wirklich wahr» mondatnak «transscriptio pysiologica notis musicis analoga»-ja járul. Ez írás szerint olvasni is lehetne, ha az egyes articulatiók innervatiója a köznapi életben nem történnék az öntudatlanban.

Következik F. Techmer *Transscription mittels der lateinischen Kursivschrift* 171—186. G. Mallery *Sign language* (optikus kifejezési mozdulatokkal) 193—210. Friedrich Müller *Sind die Lautgesetze Naturgesetze?* 211—214. Ha megengedhető, ugymond értekező, hogy hasonlattal éljen, akkor a hangtörvényeket összeállítaná azokkal, melyek az emberi erkölcsök és szokások felett uralkodnak, példáúl a divat törvényeivel. Mire megjegyezzük, hogy deterministicus szempontból nézvén az ember összes tevékenységét, nem lehet feltennünk azt, hogy épen a kifejezési mozdulatok terén ne uralkodjék törvényszerűség. Az emberek beszédükben (in ihrem Sprechen) épúgy mint egyéb működéseikben a történeti áramlatot fogják visszatükrözni, természetesen saját természet szabta szervezetüknek megfelelőleg. Ha mindenkép hasonlítani akarunk, akkor a phonograph-éval vetnők össze a mi szabadságunkat a nyelvanyag terén; csakis az értékesítést illetőleg felötlő a különbség; de kétségtelen, hogy minden egyes felszólalásra minket is csak sufficiens okok határoznak el.

Max Müller, *Zephyros und Gāhusha* 215—217. A két szó azonosításából csinált mythologia!

L. Adam *De la catégorie du genere* 218—221. A nyelvek egy részében a szók osztályokba sorakoznak, melyeket a mi gramatikánk nemeknek (genera) szokott elnevezni. Kérdés, mért hiányzik némely nyelvekben ez osztályozás és mily szempontok szerint osztályoznak a többiek. Czikkiró G. Opperttel polemisál, ki *On the classification of languages* (Madras, 1879, azóta megjelent Trübnernél Londonban) czímű művében e kérdést csak röviden érinthette. Nem olvasván L. Adam-nak *Du genre dans les diverses langues* (Paris, 1883) czímű könyvét, mely könyvtárunkban még hiányzik, csakis a czikk végsoraiból idézzük szerző ama nézetét, hogy a genus problémái mindaddig nagy nehézségeket fog gördíteni a megoldás elé, míg minden népre nézve nem alapíthatjuk meg exacte a mythologikus korszakok egymásutánját. E grammatikai kategoria eddig absolument inexpliquée.

Sayce *The person-endings of the indo-european verb* 223—225. Szerinte a verbum finitum végzetei nominalis eredetűek. Egy reconstruált,

ἐγhόμ φέρομ = ego verbum

τϝέμ φέρες = tu scelusval állíttatnak össze. Az indgerman hangtörvényekből a szerző sokat nem ismer, csak az hiányzik, hogy a theoria számára ezeket átalakítsa. Igaz, hogy a verbal suffixumok pronominalis eredetének védői sem idegenkednek ily működéstől, hacsak nem akarják megengedni, mint Dutens, hogy (*ma* kivételével) a különböző hangcomplexumok eredetileg bármely személy avagy szám megjelölésére szolgálhattak. Emez orthodoxokkal szemben Sayce a haeresist képviseli. (V. ö. Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium* 96). De mi biztosít bennünket arról, hogy az előttünk ismeretes legrégibb alakok nem birtak előzőkkel? Az analysis, mint Paul, *Principien* 181, helyesen mondja, például *schu* + *ster-s* eredményhez vezet. A német nyelvnek előttünk ismert története segélyével ezt rectificálhatjuk, de utoljára is ujonnan oly elemekhez jutunk, melyeknek történetét tagadásba venni, csak azért, hogy nem ismerjük, még is csak nem lehet.

Brugman, *Zur Frage nach den Verwandschaftsverhältnissen der indogermanischen Sprachen* 226–256. Az indgerman nyelvek csoportosítása problemájának rövid története után felveti a szorosabb összefüggés kriterionjának kérdését. Ez ismérv szerinte «a közösen foganatosított ujitás». Itt természetesen kérdéses, mi az új, mi az eredeti, és Brugman elismeri, hogy a majoritás még nem bizonyít az eredetiség mellett. Így az ő véleménye szerint p. ó-ir. *berim*, gót. *baira*, ószláv. berą, örmény *berem*, zend *barami*, albán *biér*, szemben az ind. *bharami*, lat. *fero* és g. φέρω-val nem bizonyít a *b* eredetibb volta mellett. A bizonyítékot tehát más honnan kell meríteni: a fenforgó példánál a hangphysiologiában véli feltalálni. A közös avagy együttes foganatosítás mellett pedig nem szólván történeti bizonyíték, nem marad más hátra, mint a közös (és pedig a phonologikus, flexiv, syntaktikus és lexicalis) újításoknak (egyaránt) csakis oly nagy számát tekinteni bizonyitéknak, mely a véletlent kizárja. Mint Pott mondja, a legkülönbözőbb éghajlatok embereinek testi lelki hasonlóságánál fogva nagyon is megeshetik, hogy egymástól függetlenűl hason gondolatokra, alakulatokra jussanak. De mit mondjunk ugyanazon törzs hasonló testű és szellemű egyéneiről? Pedig ilyeneknek tekintik a különböző indgermán nyelvek jelenlegi beszélőit a közelebbi rokonság vitatói. *Man hat zu berechnen*, úgymond Pott, *wo das Maass der Möglichkeit für wechselseitig unbeeinflusste Uebereinstimmung solcher Art zu weit ausgedehnt, in Unmöglichkeit umzuschlagen droht.* Tehát valószinűségi calculussal állunk szemben. Brugman már most keresztűl megy hét indgermán nyelv (az albánt nem veszi fel) hang-, alak- és mondattanán és szótárán és kiírja az egyezéseket és minduntalan más-más nyelvek egyeznek. Ha mind eme részleges egyezések avagy, ha úgy tetszik, újítások csakis szomszédoknál voltak lehetségesek, akkor az indgerman törzs folyvást keresztűl kasul vándorolt a jelenleg indgermánul beszélő

népek lakta területen. Nézzük inkább a történeti időkben, mint terjedtek el a nyelvek p. a latin és mily alapon keletkeztek az új egységek. A meghódítottak kiejtése befolyással volt az eltanult nyelvre, mint Ascoli állítja. De nem bocsátkozunk fejtegetésekbe. Brugman azt hiszi, hogy az ind-perzsa és litván-szláv szorosabb egységeken kívül, tán sikerülni fog az olasz-keltet is kimutatni (a *b* futurum, az *o* tők *i* gen. sing.-a és egyéb adatok alapján). Dr. MAYR AURÉL.

Lexicon Pindaricum. Composuit *Joannes Rumpel.* Lipsiae. In aedibus B. G. Teubneri, 1883. 8-r. Ára 12 márka.

A Rost-tól kiadott Damm-Duncan-féle Lexicon Homerico-Pindaricum megjelenése óta (1831) nagyot lendült még az oly ritkán felkeresett irónak is, mint Pindarosnak, az átvizsgáltatása. A szövegkritika sok nevezetes dolgot hozott napfényre: új alakokat, syntaktikai fordulatokat, s különösen a Pindaros jelentéstanának és synonymikájának nem egy érdekes fejezetébe hozott világosságot. Hogy a metrikai és rhythmikai kutatások is mennyire megtisztították a szöveget oda nem való vagy romlott elemektől, nyilván való. Az előbbire elég Tycho Mommsent, utóbbira Schmidt Henriket említenem.

Pindarosnak minden lelkes barátja nagy örömmel vehette tehát a hírt, hogy végre van egy teljes Pindaros-lexikonunk, még pedig oly kitünő tudós kezéből, mint a minő Rumpel, kinek Lexicon Theocriteumát a kritika oly elismeréssel fogadta.

Főérdeme Rumpel jelen szótárának a *kifogástalan teljesség.* Nincsen az a valamire való (azaz csak kissé fontosabb) varians és coniectura, melyet meg ne találnánk benne. Nincs az a számba vehető jelentéstani vagy phraseologiai magyarázat, mely e szótárban meg ne volna. Kiterjeszkedik az illető szó *összes,* Pindarosnál előforduló helyeire; még a számtalanszor ismétlődők is mind megvannak benne (pl. τις, τε stb.). — Sokszor szolgáltatja, s helyesen, a scholionokat, hogy a szó jelentésének fokozatos felderítését kimutassa. Reflectál mindenre, a mi Pindaros magyarázatát elősegítette. Boeckh, Dissen, Bergk, Mezger, Tycho Mommsen, Ahrens (Dial.), Christ stb. mindenütt tekintetbe vannak véve.

De e könyv még egy dióhéjba szorított pindarosi grammatika hiányát is pótolhatja, a mennyiben minden szó után zárjelben a flexiós alakok, melyek költőnknél előfordúlnak, regisztrálvák.

Sokkal kevesebb idő telt el még a munka megjelenése óta, semhogy a rengeteg idézetek, e szám-phalanxok útvesztőjében minden tévedés (mert hisz ily munkában a kisebbek elkerülhetetlenek) felismerhető volna. Egy nagyszabású *szótár* esetleges hibáit mindig csak egy évtized hozza napfényre.

Legyen szabad ide néhány kisebb megjegyzést iktatnom:

5. l. s. v. ἀγλαόδενδρος, 2-ik sor: ἐπαείροντι után kimaradt Λοκρῶν.

5. l. s. v. ἀγλαόκαρπος. Tán nem ártott volna a Bräuning magyarázatát is felvenni (De adiectivis compositis apud Pindarum. I. Altonai progr. 5. l. 4. jegyz.): «pulchras manus habens» (καρπός = iunctura manuum).

23. l. s. v. ἀκμά: ἦρὸς e h.: ἦρος.

24. l. s. v. ἀκρόθῖνα, idézve van Ol. X. 57: δόσιν | ἀκρόθινα διελών. Hogy itt ∪ ∪ ⊥ kell az ἀκρόθινα szóban, az körülbelül el van már döntve. V. ö. Schmidt, Metr. 459.

37. l. ἀμπλάκιον alatt nincs meg Christ variánsa ἀμβλάκιον.

46. l. ἀνάσσω alatt: «digammatum Ol. XIII, 24»; még Pyth. I, 39 is.

83. l. s. v. Ἀχώ; digammás hely: Ol. XIV, 21.

84. l. s. v. βαθύστερνος hamis czitátum: Ne. IX, 25: παμβία Ζεὺς γὰν βαθύστερνον, e helyett: τὰν βαθύστερνον χθόνα.

86. l. βαρυσφάραγος: Ne. VII, 24 hely. olv.: Isthm. VII, 23.

110. l. δάπεδον. Tudtommal γάπεδον a helyesebb. V. ö. Ahrens, Dial. I. 8 0.

171. l. s. v. ἐπικύρω Ol. VI, 7: ἐπικύρσαις ἀφθόνων ἀστῶν ἐν ἱμερταῖς ἀοιδαῖς: si inciderit in cantus v. eos nactus sit. Ez erőltetett szófűzésbe nem birtam sohasem belenyugodni. Én így magyarázom a helyet: «ha a kedves dalokban polgártársai jóakaratával találkozik».

187. l. s. v. εὐκλεής, kimaradt εὐκλέα, acc. sing. Nem. VI, 32.

231. l. καίνυμαι, — így nem fordúl elő Pindarosnál; csak κέκαδμαι alakjában. A glossa tehát κέκαδμαι.

236. l. Κάμειρος, helyesebben (feliratok szerint) Κάμιρος. cfr. Herwerden, Pindarica. 1883. p. 11.

272. l. s. v. λείπω, kimaradt egy hely: Pyth. III, 101.

411. l. σκιαρός. Hogy miért nem σκιερός, megjegyzésre szorúl; v. ö. Ahrens, Di. II. 116.

412. l. s. v. σκοτεινός. «Ceterum quum metrum laboret — brevis enim syllaba aute σκοτεινὸν requiritur — hanc vocem vitiosam esse plerique consentiunt.» Nem egészen helyes; mert a σκ oly könnyen kiejthető kettős mássalhangzó, hogy az ι rövidítése (az előtte álló szó végén) a görög kiejtés rovására eshetik. Lásd e helyhez (Ne. VII, 61) Schmidt, Metr. d. Gr. 84. l.

Ennyit figyelmeztetésűl e korszakos mű megjelenésekor.

Dr. Fináczy Ernő.

1. **Katharsis-Studien.** Von *Josef Egger.* Wien, Hölder 1883. (Franz Joseph-Gymn. IX-ik értesítője.)
2. **Die Lehre des Aristoteles von der tragischen Katharsis und Hamartia.** Erklärt von *P. Manns.* Karlsruhe und Leipzig, 1883.
3. **Die Weisheit der Tragiker.** Realconcordanz der Sprüche und Lehren in den Tragödien des Aeschylos, Sophokles, Euripides. Griechisch-deutsch von *Carl Sylvio Köhler.* Halle, 1883.
4. **Kurzgefasste Homerische Formenlehre** (auf Grund der Ergebnisse der vergleichenden Sprachforschung). Für Gymnasien bearbeitet von *Dr. K. Thiemann.* Berlin, 1883.

Egy kis irodalmat tesz már ki azon munkák száma, melyek Aristotelesnek a tragœdiáról szóló híres meghatározását (ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, ... δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν. Poet. VI), nevezetesen annak azon részét, mely a «szenvedélyek szánalom és félelem által való megtisztulásáról» (δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν) szól, magyarázzák [1]). De a kérdés oly természetű, hogy annak végleges, minden

[1]) *L. Bauer:* Beitrag zur aristotelischen Lehre von der tragischen Katharsis. Bl. f. bayer. Gymnw., XVI, 1880. — *Baumgart:* Pathos und Pathema im Arist. Sprachgebrauch, Königsberg, 1873. — Aristoteles, Lessing und Goethe. Über das ethische und ästhetische Prinzip der Tragoedie. Leipzig, Teubner, 1877. — *Jacob Bernays:* Zwei Abhandlungen über die aristotelische Theorie des Drama. I, Grundzüge der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über Wirkung der Tragoedie. (Előbb Boroszlóban jelent meg 1857-ben). II. Ergänzung zu Aristoteles' Poetik. Berlin, Hertz. 1880. — Brief an Spengel über die tragische Katharsis bei Aristoteles (Rhein. Mus. f. Phil. XIV-ik kötet.). — Zur aristotelischen Katharsis-Frage (Rhein. Mus. f. Phil. XV.-ik kötet.). — *Anton Bullinger:* Der endlich entdeckte Schlüssel zum Verständniss der Aristotelischen Lehre von der tragischen Katharsis. München, Ackermann, 1878. — *Döring:* Die tragische Katharsis bei Aristoteles (Philologus, 21-ik és 27-ik kötet). — Über die tragische Katharsis in der aristotelischen Poetik (Verhandl. der 27-ten Philologen-Versammlung. Leipzig, 1870). — Die Kunstlehre des Aristoteles. Jena, 1876. — *Geyer:* Studien über tragische Kunst. Leipzig, 1860. — *E. Gotschlich:* Lessing's Aristoteles-Studien. Berlin, Vahlen. 1876. — *Hunfalvy Pál:* Aristoteles Poetikájának fordításában (Széptani remekírók. Kiadta a Kisfaludi Társaság. Első kötet, Budán, 1846) a τοιούτων szót mellőzi és így fordít: «A szomorújáték... szánalommal és félelemmel az indulatokat tisztítani akarja.» — *Lessing:* Dramaturgie 74-ik és 78-ik darab. — *Liepert:* Aristoteles und der Zweck der Kunst, Passau. 1862. — *Névy László:* A tragédia elmélete, Pest, Athenaeum, 1871. (30—32. ll.). — *Philippson:* Die tragische Furcht bei Aristoteles N. Jahrb. f. Phil. 125-ik

kétséget kizáró magyarázatát alig reménylhetjük; mert a szerint, a mint az ἔλεος-t és φόβος-t magunkért vagy másokért vagy egyaránt magunkért és másokért való szánalomnak és félelemnek, a τῶν-t individualisáló vagy generalisáló névelőnek, a τοιούτων-t «ilyféle» vagy «ezen» értelmében veszszük; a παθημάτων-t gen. obiectivusnak vagy subiectivusnak, «szenvedélyre való hajlamnak» vagy egyszerűen «szenvedélynek», a κάθαρσιν-t orvosi értelemben vett «purgationak» vagy ethikai értelemben vett «megtisztulásnak» magyarázzuk; a mint ethikai vagy æsthetikai vagy orvostani felfogásból indulunk ki, vagy szöveg-változtatás alapján magyarázunk: több módját nyerjük el a lehető megfejtéseknek. *Lessing* pl. ethikai fölfogásból indulva ki, a szenvedélyek megtisztulása alatt azoknak erényes tulajdonokká (tugendhafte Fertigkeiten) való átváltozását érti; vele szemben *Goethe* a tragœdiának csakis æsthetikai hatást tulajdonít. *Weil* és különösen *Bernays,* kinek magyarázata egész forradalmat idézett elő, az orvostani fölfogás hívei; az utóbbi szerint «a tragœdia a szánalom és félelem (felkeltése) által ezen (szánalom- és félelelemszerű) kedélyállapotoknak megkönnyítő kiürülését eszközli» (Die Tragœdie bewirkt durch [Erregung von] Mitleid und Furcht die erleichternde Entladung solcher [mitleidigen und furchtsamen] Gemüthsaffectionen).

kötet, 541—544. ll. (1882). — *Reinkens:* Aristoteles über die Kunst, besonders über die Tragoedie, Wien, 1870. — *H. Siebeck:* Zur Katharsisfrage. N. Jahrb. f. Phil. 125-ik kötet, 225—237. ll. (1882). — *Spengel:* Über die κάθαρσις τῶν παθημάτων, ein Beitrag zur Poetik des Aristoteles. München, 1859. — *Steinberger:* De catharsi tragica et qualis ea fiat in Euripidis fabulis. Regensburg, Stadtamhof, 1882. — *Susemihl:* Studien zur Aristotelischen Poetik. Rhein. Mus. f. Phil. 18, 19, 22, 26 és 28-ik köteteiben. — Aristoteles über die Dichtkunst. Griechisch und Deutsch mit Comm. Leipzig, 1865. — *Moriz Schmidt:* Aristoteles über die Dichtkunst, Griechisch und Deutsch Jena, 1875. — *Eugen Heinrich Schmidt:* Moderne und antike Schicksalstragoedie. Berlin, Müller. 1874. (28—29. ll.). *Szász Károly:* A tragikai felfogásról, Pest, 1870. Acad. Értek. 2-ik szám (6-ik l.). — *Télfy Iván:* Katharsis, Aeschylosának (Budapest, 1876. Acad. Értek. V. kötetének 7-ik száma) 88—93. ll. — *Ueberweg:* Ueber die Katharsis-Frage (Zeitschr. f. Philos., 36-ik kötet). — Die Lehre des Aristoteles von dem Wesen und der Wirkung der Kunst (Zeitschr. f. Philos. 50-ik kötet). — *T. Walser:* Lessing's und Goethe's charakteristische Ansichten über die tragische Katharsis. Stockerau. 1869. — *Weddingen:* Lessing's Theorie der Tragoedie mit Rücksicht auf die Controverse über die κάθαρσις τῶν παθημάτων. Berlin. 1876. — *Weil:* Über die Wirkung der Tragoedie nach Aristoteles, Verhandl. der 10-ten Vers. der Philologen. Basel. 1848. — *Emil Wille:* Über ἔλεος und φόβος in Aristoteles' Poetik. Berlin, 1879. — *Zillgenz:* Aristoteles und das deutsche Drama. Würzburg. 1865.

Dr. *Télfy Iván* a τοιούτων-t τοι όντων-ná változtatva, több más görög íróból vett idézettel bebizonyítja a τῶν τοι ὄντων παθημάτων kifejezés helyességét, melyet azután így fordít: «szánalom és félelem által vivén véghez a *valóban* meglevő indulatok tisztulását».

Ezen katharsis-kérdés megoldásával foglalkodik *Egger* is. Előbb az eddigi nézetek kritikáját adja (1—9. l.), azután bőven foglalkodik Bernays-sal, kinek magyarázatát éles észszel czáfolja (9—22), végül a kérdéses hely beható tárgyalása után maga ad három megfejtési módozatot, melyek közül azonban a másodikat maga sem tartja sikerültnek, ámbár hogy véleménye szerint az se rosszabb a Bernays-énál (22—40). Legczélszerűbbnek tartjuk hitelesség kedvéért a három megfejtési módozatot nem fordításban, hanem eredetiben idézni. Első megfejtési mód: «Die Tragœdie bewirkt durch Mitleid und Furcht die Reinigung aller derartigen Affecte, d. h. aller Unlustaffecte» (29. l.). Második megfejtési módozat (melyet szerző nem tart sikerültnek): «Die Tragœdie bewirkt die Reinigung (läuternde Richtigstellung) der mit dem genannten gleichartigen, aber auf das zuschauende Subject zurückbezogenen Leidgefühle, d. h. des eigenen Jammers über gegenwärtiges Leid, und der eigenen Angst und Bangigkeit vor künftigem Leid» (31. l.). Harmadik megfejtési módozat: «Die Tragœdie bewirkt durch Mitleid und Furcht die Reinigung (läuternde Richtigstellung) der genannten eigenen Leidgefühle, resp. ihres Inhalts, d. h. sowohl der Leidempfindungen, die wir um anderer, als auch derjenigen, die wir um unser selbst willen hegen» (33. l.). Egger igen ügyesen és érdekesen tárgyalja a kérdést, legsikerültebbnek megfejtési módozatainak harmadikát tartjuk.

Nem nyilatkozhatunk ily kedvezőleg *Manns* könyvéről.[1]) A katharsis kérdésének tárgyalásában (1—59. ll.) a παθημάτων-t gen. subiectivusnak veszi, épen úgy mint Weil, és nézetét minden kitelhető okokkal támogatni igyekszik. Hosszú fejtegetés után olyan viszonyt állít föl πάθημα és πάθος között, a minő van az ok (eszköz) és okozat között (l. különösen a 10. l.); bőven tárgyalván a homœopathia és allopathia kérdését, Aristoteles helyére nézve, eltérőleg a többi magyarázatoktól, az allopathiát fogadja el, és úgy értelmezi Aristoteles szavait, «hogy a tragœdia a szánalom és félelem által az ezen indulatokkal járó megtisztulást eszközli, vagyis hogy a szánalom és félelem megtisztítanak bennünket az ezekkel ellentétes indulatoktól, t. i. az önzéstől és elbizakodottságtól» (37-ik l.). Kettős erőszakosságot látunk szerző magyarázatában. Az egyik az, hogy

[1]) Ujabb feldolgozása és egyéb argumentumokkal bővített kiadása ez szerző azelőtt megjelent következő két értekezésének: Die tragische Katharsis. Jahrb. für Philol. 116-ik kötet, 146—158, 182—186, 252—262. ll. (1877). Die tragische Katharsis. Progr. des Gymn. zu Emmerich, 1877.

a παθημάτων κάθαρσιν-féle kifejezésben παθημάτων-t gen. subiectivusnak veszi, a nélkül, hogy ezen merész állítását egyéb példával tudná erősíteni (maga is beösmeri ezt az 5-ik lapon); a másik magában az egész magyarázat értelmében rejlik, mert ugyan hogy lehet Aristoteles szövegébe belemagyarázni, hogy a szánalom és félelem épen az «önzéstől és elbizakodottságtól» tisztít meg bennünket, és nem igaz-e az, hogy a tragœdia hatása következtében épen a szánalom és félelem érzései tisztulnak, nemesednek bennünk? — Jelentékenyebb szerző könyvének második része, mely a hamartia fogalmát határozza meg (40—86. ll.), ámbár hogy véleményünk szerint itt is túloz, midőn a hamartiát nem pusztán egy végzetes következményű vétségnek, hanem erkölcsi hibának «moralis Achilles-saroknak» (73-ik l.) tartja.

Köhler-t görög míveltség-történeti tanulmányai vezették rá arra a gondolatra, hogy a három tragikus kiválóbb mondásait összeállítsa. Azért tette ezt a tragikusoknál, mert véleménye szerint igen helyesen költészetünk egyik ága sem ismertet meg bennünket reflexió útján a görögöknek annyi ethikai nézetével, mint épen a dráma. Sorjába veszi Aeschylus, Sophocles és Euripides minden darabját (a fragmentumokat mellőzi), fent adva a fordítást, alant a görög szöveget (1—182. ll.). Minden darab elején utal a költemények azon részére, mely az egésznek themáját képezi (pl. Antigonénél a 872-ik s köv. és 1347. s köv. versekre), és adja az illető darabnak rövid tartalmát. Ha egy másik tragikusnál vagy ugyanazon tragikusnál egyebütt is előfordúl hasonló gondolat, akkor utal arra a fordítás alján; ugyanott néha a három tragikuson kívül egyéb ó- vagy újkori írótól idézi a hasonló gondolatokat. Az idézetek szorgalommal és pontossággal vannak összeállítva, s azért könyvének jó hasznát vehetni; de fordítása nagyon is szabad, a midőn pl. Antigone 223-ik sorát (ἦ δεινὸν ᾧ δοκεῖ γε καὶ ψευδῆ δοκεῖν) így fordítja: «Schlimm, wem bloss Meinung, gar die falsche, gilt», vagy a 493-ik sorban a θυμός-t «szenvedélylyel», az 1168-ik sorban πλουτεῖν-t «Millionär»-rel fordítja; többször nem is helyes, a midőn pl. Antigone 222-ik sorában διώλεσεν-t «veszteségnek», a 295-ik sorban előforduló νόμισμα-t «a közlekedés eszközének nevezi. A záradékat képezi egy betűrendes index (183—200. ll.), mely a munkának tartalmi foglalatját képezi, oly módon, hogy a hasonló tartalmú idézetek egy bizonyos jelszó alatt foglaltatnak össze.

Thiemann a tudomány legújabb eredményei szerint (az *analogia* törvényének következetes tekintetbe vételével) írja igen röviden (20 lapon) és igen világosan Homerus alaktanát. Kifogásunk csak a 10. §. első bekezdésében előforduló kifejezés ellen van, a hol azt mondja, hogy a μι végzet az ω coniugatio coniunctivusába «behatolt» (ist eingedrungen):

nem hatolt be, hanem «megmaradt». Az is félreértésre adhat okot, hogy a 14-ik lap első bekezdésében az inf. és part. a «modusok» között áll.

Dr. Pecz Vilmos.

Die Schicksalstragödie in ihren Hauptvertretern von *Jacob Minor.* Frankfurt, 1883, 189. l.

Ez a könyv érdekes és jól is van írva, de egészen mást tartalmaz, mint a mit czíme igér. Az olvasó a német végzet-tragédia keletkezését, fejlődését és bukását várja, — a szerző pedig elbeszéli Werner Zakariás, Müllner Adolf és Houwald Ernő életét és jellemzi *összes* drámai dolgozataikat, tehát azokat is, melyek legkevésbbé sem tartoznak a végzetdráma körébe. Megvallom, nem látom át, hogy e könyvnek mi a czélja; annyi bizonyos, hogy nem volt szükség reá és nem pótol hiányt. A ki a jelen századi német irodalom történetében jártas, a ki a szóban forgó írókat magukat és Tieck, Börne meg Schmidt Julián kitünő dolgozatait ismeri, az nem fog Minor könyvében egyetlen új adatot vagy itéletet találhatni. De különben el kell ismerni, hogy a közlött három élet- és jellemrajz helyes szakismerettel és vonzóan van írva; bizonyára az is élvezettel fogja olvasni, a ki a tárgyalt műveket és a reájuk vonatkozó gazdag iro dalmat ismeri.

A német végzetdrámáról nincs még összefoglaló alapos dolgozat. Pedig a drámai költészetnek e beteges kinövése megérdemelné, hogy keletkezését, elemeit, hatását behatóan tárgyalnák. Eddig még a végzetdráma körébe eső darabokat sem állították össze. Igaz, hogy ez nem egészen könnyű dolog. Némely dráma a végzet-tragédiának csak az egyik vagy másik elemét foglalja magában; másokban a végzet inkább antik mint modern alakjában szerepel; egynémely darab, melyet megjelenése idejében végzetdrámának ismertek fel, ma már nem is kapható, s így a kortársak itéletében kell megbiznunk. Mégis megkisértem a német végzetdrámák teljes sorozatának összeállítását, bár nem kételkedem, hogy az, folytatott tanulmányok alapján, még bővíthető lesz. Eddig a következő végzetdrámákat sikerült kimutatnom:

K. Phil. Moritz, *Blunt oder der Gast*, 1781.
Ludwig Tieck, *Karl von Berneck*, 1793—95. — *Der Abschied*, 1798.
Friedrich Schlegel, *Alarcos*, 1802.
Heinrich von Kleist, *Die Familie Schroffenstein*, 1803.
Friedrich Kind, *Schloss Aklam* (később *Der Minstrel*), 1803.
Friedrich Schiller, *Die Braut von Messina*, 1803.
J. W. Goethe, *Die natürliche Tochter*, 1803.
Zacharias Werner, *Der 24. Februar*, 1809.
V. L. Kannegiesser, *Adrast*, 1810.

Adolf Müllner, *Der 29. Februar*, 1812.[1])
Ludw. Achim von Arnim, *Der Auerhahn*, 1813.
Adolf Müllner, *Die Schuld*, 1816.
Franz Grillparzer, *Die Ahnfrau*, 1817.
Wilh. Smets, *Die Blutbraut*, 1818.
Ernst Houwald, *Die Heimkehr*, 1818.
Eduard Gehe, *Gustav Adolf*, 1818.
Heinrich Döring, *Cervantes*, 1819.
Adolf Müllner, *Die Albaneserin*, 1820.
Ernst Houwald, *Das Bild*. — *Der Leuchtthurm*, 1821.
Christian von Zedlitz, *Turturell*, 1821.
Ludwig Kruse, *Ezzelino*, 1821.
Ernst Raupach, *Die Königinnen*, 1822.
G. Chr. Braun, *Aristodemus*, 1823.
Heinrich Schmidt, *Die Vergeltung*, 1825.
K. Sondershausen, *Bernhard von Weimar*, 1825.
Ernst Raupach, *Der Leibeigene*, 1826.[2])
Theodor Mörtl, *Der Vierzehnender*, 1828.
Karl Weichselbaumer, *Das Fürstenwort*, 1828.
Friedrich Sydow, *Woldemar*, 1834.
Wilh. Schnitter, *Polykrates*, 1835.

A német végzetdráma virágzása, mint ez összeállítás is bizonyítja, az 1805--1825-iki két évtizedbe esik; ez időben jelentek meg nyomtatásban és uralkodtak a szinpadokon Werner, Müller és Houwald színdarabjai; 1805 előtt inkább csak ösztönszerű tévedésből, nem szándékosan, nem theoriák alapján alkottak a romantikusok végzetdrámákat; 1825 után csak kisebb számmal és csak alsóbb rendű íróktól jelentek meg végzetdrámák, melyek annyiban is sokkal kisebb jelentőségűek, mert nem jutottak a szinpadra vagy gyorsan leszorúltak róla.

Nem véletlen, hogy a végzetdráma virágzása épen ezen évtizedekre, a romantikusok korába esik. Mert nem az ókori tragédia példája szülte a végzet-tragédiát (bár Schillert leginkább ez vezette tévútra), hanem a romantikus iskola theoriáinak fejlődése. Egy láthatatlan világnak hatása a földi életre, az emberi örökölt bűnösség súlya, az élet sötét oldalainak különös előszeretettel tanulmányozása és rajza, — a romantikusok e kedvencz eszméi vezettek a fatalismusra, melynek

[1]) A végzet-tragédia kigúnyolása: Ign. Friedr. Castelli, *Der Sicksalsstrumpf*, 1812.

[2]) A végzet-tragédia ellen: August Platen, *Die verhängnissvolle Gabel* 1826, és *Der romantische Oedipus*, 1828.

drámai alkalmazását ez iskola tagjai egyik legkiválóbb mintájukban, Calderonban, készen találták. A kegyetlenségben és vérben való kéjelgés közönségessé vált a költőknél: az őrültség rajzai feltünően szaporodnak; a kis hibák és tévedések óriási átokká válnak, mely egész nemzedékeket megsemmisít. Ehhez járult a napoleoni korszak hatása. Fichte gyarlóságot, gyengeséget vetett nemzetének szemére; helytelenítette, hogy az emberek mindig Isten kegyelméről beszélnek és soha Isten szigoráról. Müllner azért nem ok nélkül hivatkozott darabjai védelmében a kortársak világnézetére, mely az ellentétek kegyes kiengesztelését erélytelenségnek és erkölcsi elgyöngülésnek tekintette és annak helyébe kérlelhetetlen igazságosságot, szigorú itéletet követelt. Hozzá kell szoktatni az embereket, mondja Fichte, hogy a legborzasztóbb tetteknek és szenvedélyeknek szemléletétől se riadjanak vissza. Az erőtlen, ideges nemzedéket az iszonyúval s borzasztóval kell megedzeni. Az erkölcsi nyomorúság torzképeit Kotzebue darabjaiban a gúny és megvetés minden fegyverével üldözték. Kotzebuenál az érzelgős könnyezés elfeledtet minden bűnt és botlást; a végzetdrámában nincs az a hatalom, mely a legkisebb tévedés vagy hiba megsemmisítő hatását eltávolítani vagy csak enyhíteni is tudná.

A végzetdráma fatalismusának tehát három főforrása volt: egyrészt az emberi akarat, szabadság és természet gyarló és bűnös voltáról való mély meggyőződés; — másrészt a morális szigor, melylyel az elnyomatás éveiben az emberek erkölcsi erejét emelni, edzeni törekedtek; — végre, ennek kifolyása, a borzasztónak és ijesztőnek æsthetikai megkedvelése, mely a legiszonyatosabb tettek és viszonyok rajzára vezetett. A végzet-tragédia főalapjai: egy oldalról az emberi akarat szabadságának merő tagadása, és más oldalról: az erkölcsi világrend ferde felfogása. Hogy a végzetdráma világnézete észellenes, hogy az logikai s æsthetikai szempontból egyaránt tarthatatlan: ezt nem akarom itt bővebben fejtegetni, mert ép erről igen sok helyeset és találót írtak már a korabeli kritikusok és az újabb irodalomtörténetirók is. Mindenütt ismétlődik ugyanaz a képtelenség, hogy az embernek semmi akarata nincsen és mégis bünhődnie kell tettekért, melyeket szándéka nélkül vagy épen akarata ellenére elkövetett.

Természetes, hogy a végzetdrámára az érintett elemeken kívül még az irodalom faktorai — főleg az ókori dráma és Calderon — is nagy befolyással voltak. E különböző elemeket még nem kutatták át és nem mutatták ki azoknak összevegyülését és egymásra hatását. Hogy a végzetdrámát a februári forradalom semmisítette meg, azt is inkább csak mint száraz tényt tudjuk; az okozati összefüggés kimutatását még meg sem kisértették.

Végre igen tanúlságos volna, ha egyszer együtt láthatnók a vég-

zet-tragédia eszközeinek és műszereinek egész muzeumát. E muzeum nem túlságosan gazdag: a szülék átka, mely egy bizonyos naphoz, névhez, tőrhöz, késhez stb. fűzödik; apagyilkosság, vérfertelem, testvérek gyülölete stb. Hozzá a környék és háttér: éjfél, elhagyatott lakás, villámlás, vihar stb. Kevés elem, mely folyton új meg új kombináczióban lép fel, mint azt pl. igen hasonlóan a lovagdrámában s lovagregényben is tapasztaljuk.

De legyen elég e töredékes megjegyzésekből, melyek csak arra akarnak utalni, hogy Minornak elég problémát lehetett volna tárgyalnia és megoldania, ha a kérdést komolyan földolgozni akarja. De ő, úgy látszik, csak könyvet akart írni. Igaz, hogy e könyv szükségtelen és nem viszi tudásunkat tovább, — de szerencse, hogy legalább nem közönséges értelemben rossz könyv.

HEINRICH GUSZTÁV.

Der Hellenismus in Latium. Kulturgeschichtliche Beiträge zur Beurtheilung des klassischen Alterthums, von *Fr. X. Saalfeld.* Wolfenbüttel, 1884. nagy 8-r. 270. old.

Ismét oly munka, mely a görög kulturbefolyásnak Rómára való befolyását pengeti és annak összes irodalmát egyesítve némiképen kompendiumát nyujtja mindannak, a mit a két klasszikus népnek viszonyos befolyásáról eddigelé tudunk. A szerző e téren ügyesen mozog és kivált a reáliákból szerencsésen tud vonzó és nemcsak a szakembert, hanem a laikust is érdeklő képet alkotni. Természetesen előállanak azután az irodalmi középfajnak bajai is: önmagát ismétlés, fölületes átsikamlás és egyes fogalmaknak nagyon is schematikus kezelése.

Mielőtt ennek megokolásába bocsátkoznánk, fejtsük ki röviden a munka tartalmát. A szerző a hellenismus befolyását a vallásos intézményeken kezdi (hol külön excursust szentel a temetkezési szertartásoknak), majd áttér a családra és erkölcsre (mint társadalmi tényezőre). Következik a nevelés és oktatás, ipar (különösen kézműipar), művészet és tudomány terén való befolyás: megannyi synchronistikus táblák kiséretében. Látjuk, hogy a beosztás egészen Fustel de Coulanges szellemében történik, a ki a hellén kulturbefolyást nem mint legtöbb modern író (különösen Paparrigopulo) a politikára, hanem a egyenesen a vallási befolyásra alapítja. Ennek daczára Fustel de Coulanges nevét idézve sehol sem találtuk, a mi némikép gondolkodóba ejtett.

De menjünk tovább. A graeophil Gracchusok és az orthodox Cato közötti küzdelmek fölött madárröptében suhanva el a szerző, megfeledkezik ama férfiúról, ki a Gracchusok keblében a görög demokratikus eszmék csiráit elhintette: megfeledkezik a mitylenei *Diophanes*ről, kinek valóban nem csekély érdeme van a hellén kulturbefolyás határozott dia-

dalában. Igaz, hogy már előzetesen is voltak egyes római főurak, kik a görög nyelvet részben bámulatos könnyűséggel sajátították el. Scipio Africanus fia görög történetet írt (Cic. Brut. 19.), Albinus, Lucullus collegája hasonlókép tőn (ib. 20.), Gracchus, a két híres Gracchus atyja, képes volt Rhodusban görögűl beszélni, neje, a híres Cornélia, ugyanígy volt kiképezve. De a főszemély e téren mégis Diophanes volt.[1]) A görögös divatnak későbbi története is meglehetős felületesen van megírva. Nem találtuk benne annak a divatnak említését, mely a görög phrasisoknak latin levelekbe való keverésére vonatkozik és melynek Suetonius oly mulatságos példáit őrizte meg számunkra. Ezen iránynak furcsaságai (Antonius macaroni-distichonjai) keltették azután fel azt az irodalmi ellenzéket, melynek szintén nagyon jellemző megnyilatkozása az archaismus. Kivált a Claudiusok családja mutatta ki gyermekesen a græcomániát. Mindezt hiában keressük Saalfeld könyvében.

De hasztalan keressük az érem másik oldalát is, a latinok befolyását a görögre, melyről *Egger* és *Gidel* oly szép munkákat írtak. De nem feladatunk pótlásokba bocsátkozni; röviden konstatáljuk, hogy a könyv repertorium, de mint ilyen is hiányos.

Sopron 1884. febr. havában. LATKÓCZY MIHÁLY.

Wolfgang Schmeltzl. Zur Geschichte der deutschen Litteratur im XVI. Jahrhundert. Von *Franz Spengler.* Wien, 1883. (Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur und des geistigen Lebens in Oesterreich, III.)

Schmeltzlnek Bécs szellemi múltjában jelentékeny szerepe van. A tudós Denis őrizte meg nevét a feledéstől, de túl is becsülte, midőn bécsi Hans Sachs-nak nevezte. Denis után mások is foglalkoztak Schmeltzllel, a nélkül, hogy újabb adatokat nyújtottak volna: a biographia és művei kritikája teljesen kidolgozatlan maradt. Spengler e hiányokon segíteni igyekezett, s minden felkutatható adatnak szorgosan utána járva, lelkiismeretes művet nyújt. Ebből kiemeljük a következőket.

Schmeltzl Farkas Kemnat-ban született, az Oberpfalzban, 1500 körül. Születésének helye fontos, mert itt Schmeltzl egyenlő hatása alatt lehetett a nürnbergi és a szász drámaíróknak. 1540 körül Bécsbe került, s itt mint iskolamester és dramatikus, általán mint költő, szerepelt. 1540—1551-ből hét dráma maradt fön neve alatt. Bécsben biblikus drámáknak eléadása tanulók által nem vala újság; Schmeltzl azt az újítást

---

[1]) V. ö. *Rainiczis* (újgörög tudós) «Étude sur Diophanes et Blossius» Athén 1866. L. különben a következő czikket is: «Caton et les Gracques» (Revue de deux mondes, 1863. szept. 1.).

hozta be, hogy e drámákat *német* nyelven írta. Egyik darabja, *Acolast* czímű, az udvar jelenlétében adatott elé. Schmeltzl drámákon kívül korkölteményeket és népdalokat is írt. Fontos különösen a Bécs városáról írt «*Lobspruch*»-ja, és pedig történeti tekintetben; e művét, Spengler szerint, manap is szívesen olvassák Bécsben. — Schmeltzl később katholikus lelkész lőn s mint ilyen halt meg St. Lorenzben.

Schmeltzl érdeme, hogy a német iskola-drámát átültette Ausztriába. Azonban tartós otthont nem tudott annak itt alapítani. Utóda nem támadt, s a jézsuiták, kiknek az iskola-dráma körül sok érdemeik vannak, e műnemet virágzásra hozták ugyan, de nálok nyelve a latin vala.

Schmeltzl drámai műveiben bizonyos fokozat vehető észre. Eleinte régibb darabokat dolgoz át; későbben biblikus tárgyakat választ maga, de a bibliai tényekhez és szókhoz olyannyira ragaszkodik, hogy csak a drámai beosztás mondható az övének; végre forrásaival szemben is bizonyos önállóságra vergődik. Természetesen nem kell műveiben valami naiv szerkezetnél egyebet keresni. Különösen mi drámáinak felvonásokra és jelenetekre való fölosztását illeti, azt a Biblia fejezetei és versei nélkül meg sem lehet érteni, mert ezek határozzák meg azt. Semmiben sem térni el a Bibliától, az művei elseinek principiuma. Legjobb drámája Dávid és Góliát történetét tárgyazza. Ebben már csak egy fejezetet használhatott a Bibliából, a többit phantasiájának kellett megalkotnia, s e képzelődő erő nem mondható mindenütt szegénynek. Előnye még e műnek, hogy erkölcsi tartalma a korviszonyokon alapúl, s így a szerző nem lesz e művében, mint egyébütt, lapos moralistává.

Egyéb műveiből tulajdonkép csak az említett *Lobspruch* érdemel említést, mely legkitűnőbb műve, és Bécs dícséretét és leírását foglalja magában. Megemlítjük még egy magyarországi hadjáratra írt versét, melyben a törökök elleni harczra buzdítja a németeket és magyarokat.

Tata. ERDÉLYI KÁROLY.

---

112. Spártai hajósokra.

Áldozatot vittek Phoibosnak e spártai ifjak:
Egy sír, egy viz, s egy éjszaka eltemeték.

Ford. FINÁCZY E.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZESEK.

8. **A római triumphusról.** Irta *Olejovics János.* (A temesvári r. k. főgymnasium Értesítője 1882/3.)

Híg phrasis-lére eresztett értekezés. A mi benne 38 lapon van elmondva, azt harmadrész annyin is el lehetett volna mondani, nem hagyva ki semmi lényegest. Mindjárt ily áradozva kezdi: «Fenkölt szellemnek a tulajdona, hogy a régieket a magok erényeivel és hibáival, politikai és társadalmi intézményeivel, gondolkodásmódjával és törekvéseivel ismerni törekszik. Ez szűli, hogy a történelem színpadáról rövidebb vagy hosszabb ideig tartott, dicsőségre buzdító, vagy okulásra intő, de mind a két esetben tanúlságos szereplésök mellett (!) letünt népeket oly kitartó szorgalommal, beható tanúlmányozással és figyelemmel, minden oldalról fölfogott körültekintéssel (!!) vizsgálták már az elődök (?!) s vizsgálják most is a haladás, a tisztultabb ismeretek korszakában.»

Nem tudom, tudományos értekezést akart-e írni a szerző, vagy csak «okulásra intő» olvasmányt. Mert egyiknek se válik be. Nekem úgy tetszik, hogy a kettőt egyesíteni törekedett, de a törekvésen túl nem is ment. Nincsenek tisztázott fogalmai egy tudományos értekezés kellékeiről, külömben nem nagyobbrészt elavúlt salabakter munkákból állítaná össze forrásainak jegyzékét; nem ilyenek gyarló reproductióját tűzné ki czéljáúl; nem hivatkoznék népszerű és nem eredeti kutatásokon alapúló munkákra; nem idézne olyan megemészthetetlen «harczbabéros» fordítást, mint a Sárváry Cicero-fordítása... stb. stb. Látszik, hogy az idézetek nagyobbrészt nem közvetetlenek, mert csak egy részök teljes, más részök ilyen: «Plutarch in Romulo.» «Plut. Alcib.» — Fura állításokat is koczkáztat Olejovics úr. Pl. a triumphusról ezt mondja: «Hogy ki a feltalálója, határozottan állítani nem lehet, bár legtöbb író a fenntebb jelzett (?) *Bacchusnak* tulajdonítja.» — De ez az értekezés fejlettebb tanulónak sem lehet élvezetes olvasmány, mert némely önképző körben jobb stilus járja. «Legelől haladt a *senatus*.... fris babérkoszorúval *fejeiken.*» «Alak, szépség és mennyiségök *által* bámulást keltő ékszerek.» «Öröm és bámulatban úszó közönség.» — A magyar szó latin szabály szerint van elválasztva: «szo-brok», «tem-plom.» A triumphus nagyszerűségét ily bombasztikus mondatok érzékeltetik. «Négy gyönyörű fehér, babérkoszorúval, derékon arany himzésű takaróval ékesített ló által vont két kerekű, gömbölyű, aranyozott s drága kövekkel (nem — által?!) kirakott kocsi tünik elő, melyet az egyenes tartású (nem egyenes tartású ember nem triumphálhatott?) büszke, valódi rómait eláruló, de komoly és tekintélyes imperator, az ünnepély hőse igazgat.» A jelzők

triumphusa! A sok szószaporítás azt mutatja, hogy a szerző első sorban tanítványai számára írta értekezését; másrészt néhol oly dolgokat nem magyaráz meg, miket a tanuló nem igen érthet magától. Említi pl. a phalera-t, de azt nem mondja meg, mi volt az? Pedig van annak magyar neve is. («Bajnoka bokrétás, csikaja *csótáros.*» Arany T. Sz. IV, 1.). Viszont a tanulókra való nézve nem lett volna szabad ily triumphalis dalt is fölemlítnie: «Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus: Auro in Gallia stuprum emisti, hic sumpsisti mutuum.» Vagy azt remélte, hogy ugy se értik?

Egy szó mint száz: önképzőköri dolgozat.

9. Görögös alakok és mondatszerkezetek Vergiliusnál, főtekintettel az Aeneisre. Irta *Burián János.* (A losonczi magy. kir. áll. főgymnasium Értesítője. 1882/3.)

Igazán iskolai értesítőbe való alapos és becses dolgozat. Bárcsak gyakrabban találkoznánk ilyféle programmértekezéssel, mely egyfelől a tanulók okulását is szem előtt tartsa, másfelől a tudományra nézve is értékes legyen. Általában nincs rajta egyéb kifogásolni valóm, mint az, hogy egy kissé száraz, lajstromszerű az előadása. Kár is volt az idézetekben oly teljességre törekedni s szám szerint felhordani pl. az Aeneisből negyven helyet, a hol az *Aenean* alak előfordúl. Némely lapon csak az idézetek beszélnek, a szerző hallgat. Másutt helyén lehetne ez, de iskolai értesítőbe nem való, annál kevésbbé, mert a szerző, mint maga is kifejezi, értekezésével tanítványai ismereteit akarja bővíteni. A sok idézet el találja őket riasztani. Ezt a dolgot azért hangsúlyozom, mert ugyan ez a hibája a Pozder és Burián kiadta Terentius-féle Adelphoenek, mely külömben igen jeles magyarázatos kiadás. De a jegyzetekben annyi az utalás és az idézés, hogy a tanuló bele fárad. Ez értekezésben is, mint mondám, nagyon sok az idézet, kevés a beszéd s ugyanezért hiányos is. Igy pl. Vergilius görögös alakjairól beszél, de arról nem szól, milyen szempontból kell valamely írónál s nevezetesen Vergiliusnál az ily idegenszerűségeket megítélni. A szerző előadásából az tűnik ki, mintha az ilyen idegenszerűség inkább érdemelne dicséretet, mint gáncsot.

A görög nyelv jellemzésében túl lő a czélon, midőn azt állítja, hogy a görög nyelv természetes hajlékonysága «majdnem minden egyes embernek megengedte, hogy az ő saját gondolkodási módja szerint eltéréseket használjon.» (Mitől? a Curtius grammatikájától?) Egyébként, ismétlem, kifogástalan dolgozat.

Dr. Csengeri János.

10. Arany János emlékezete, irta *Prohászka Ottilia.* (Soproni magy. kir. állami felsőbb leányiskola.)

Méltán illeti dicséret a soproni leányiskola igazgatóságát, hogy Arany Jánosnak emlékére ünnepet űlt. — Hazai intézeteinkben az iskolai ünnepeknek nincs nagy divatjok, noha elterjedésük nemcsak a növendékek, hanem a nagy közönség kedvéért is fölötte kivánatos volna. Minden intézetünk szentelhetne egy napot valamely irodalmi vagy hazafi jelesünk emlékezetének, a mely ünnepnapon azomban nemcsak az ifjúság venne részt, hanem nagyobb közönség is. Egy-egy ilyen ünnep hamarabb gerjesztheti föl irodalmunk szeretetét a tanítványokban, mint az iskolai száraz történeti tárgyalás, s jobban táplálja bennök a hazafiság érzelmeit, mint a tanítás közben könnyen elhangzó intés vagy buzdítás. — Másrészt hivatva van a közönségben a nagyjainknak tartozó kegyeletet megőrizni, egyúttal éppen az iskola iránt mélyebb érdeklődést kelteni, hogy a szülék és az iskola barátai ne tekintsék közoktatási intézeteinket tisztán állami vagy községi gépnek, hanem oly élőfának, mely csak a társadalom figyelme és gondja alatt virágozhatik.

Ilyen ünnepet tartott a soproni felsőbb leányiskola Arany János emlékére 1882 október 31-ikén, tehát alig tiz nappal a nagy költő halála után, melyen az emlékbeszédet Prohászka Ottilia, a magyar nyelv és irodalom tanítónője mondotta el.

A beszédre jól jegyzi meg szerzője, hogy Arany életét s költői működését bajos volna egy iskolai ünnep alkalmával kimerítően tárgyalni; ilyen követelményekkel éppen nem állunk elő. Uj eszméket sem keresünk, mélyebb tanúlmányt sem várunk; bizvást megelégedhetünk, ha az emlékbeszédből nem hiányzik az érzés melege és az előadás kelleme. Prohászka kisasszony beszédében pedig van hév és van szónoki lendület; azonkívül Arany életének és költészetének bélyegző vonásait elég hű és eleven rajzban egyesíti. — A stilus könnyedsége és az egészen elömlő lirai hang elárúlja szerzőjében a nőt, de illik is a leányhallgatósághoz.

Kifogást Prohászka kisasszonynak csupán azon szavai ellen támasztunk, melyekkel «Toldi»-t nemzeti eposznak nevezi. Ne éljünk itt e névvel, mert bizonyára csak fogalmi zavart fog okozni; Toldi sokkal inkább *népi*, mint *nemzeti*, s távolról sem emelkedik a hősköltemények sorába, a melyeket «*eposz*» czímmel szoktunk illetni; maradjunk meg a költő kifejezésénél, ki örök becsű művét «költői beszély» vagy «elbeszélés»-nél magasabb rangra nem méltatta.

Ohajtjuk, hogy ez emlékünnep minden évben megújuljon a régi kegyelettel és új részvéttel.

KARDOS ALBERT.

KISFALUDY-TÁRSASÁG.

Jelentés a Lukács-Krisztina-jutalomra hirdetett pályázatról.

Tisztelt társaság! Midőn a tisztelettel alulirott biráló bizottság most egy éve a Lukács-Krisztina-jutalomnak ki nem adását, hanem a kérdésnek — «Kivántatik egy, a hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitünt nő élet- és jellemrajza», — újból kitüzését indítványozta, mit a tek. társaság elfogadott, — tettük ezt nemcsak azért, hogy a pályázati szabályzat követeléseinek eleget tegyünk, hanem egyszersmind azon biztos reményben, hogy a megújított pályázat kielégítő sikerre fog vezetni. Ezt annál is inkább remélhettük, mert úgy tapasztaltuk, hogy az első ízben beérkezett munkák főleg és első sorban azért nem feleltek meg, mivel szerzőik a kivánt dolgozat jellemére és igényeire nézve téves véleménynyel voltak. Ez okból birálati jelentésünkben bővebben fejtettük ki azon tulajdonságokat, melyekkel az újból beküldendő munkáknak birniok kell, ha társaságunknak e pályázattal kitüzött czélját elérni akarják.

A megújított pályázat várakozásunknak mégis csak kis részben felelt meg. Mindössze tizenegy dolgozat érkezett be, köztük több terjedelmes könyv, melyek alapos kutatásokon s tanúlmányokon alapszanak, — de egy sincs köztök, mely a *történeti* hitelességet *művészi* kompoziczióval és valóban *széppróżai* előadással annyira egyesítené, hogy a kitüzött díjat neki jó lelkiismerettel oda ítélni tudnók, s így a megújított pályázat sem mondható sikeresnek társaságunkra nézve; — de nem egészen sikertelen az az irodalomra nézve, a mennyiben a beérkezett dolgozatok közől egy nehány irodalmi értékkel bír, ha ez az irodalmi érték nem is üti meg egy magas czélok után törekvő szépirodalmi társaságnak igényeit.

A beérkezett dolgozatok két csoportra oszlanak. Az elsőbe soroljuk a kevésbbé sikerült dolgozatokat, melyek közöl egy-kettő — vagy az összehordott élet- és korrajzi anyagnál, vagy a feldolgozás egyes sikerültebb részleteinél fogva — nem teljesen értéktelen ugyan; — de mindegyike lényeges fogyatkozásokban szenved és mindnyájan általában csak a múlt évi dolgozatok szerény magaslatán maradnak.

Legkevésbbé sikerültek a *Lorántffy Zsuzsánna* és *Pempflinger Katalin* czímű dolgozatok.

Lorántffy Zsuzsánna (IX, sz. Jeligéje: *Virtus est splendor vitae*) alig egyébb iszonyú szóárnál, mely az olvasót idegessé teszi. A szerző ki nem fogy hősének nagy hangzású dicsőítésében, melybe hosszadalmas és rendszerint egy kissé lapos reflexiókat a nőkről és a nők hivatásáról

bele szó. Ily módon természetesen nem jellemzést nyerünk, hanem egy női — különben igen jeles — tulajdonság fölött újra meg újra ismétlődő elmélkedéseket, melyeket sem ujságuk, sem szellemességök nem tesz vonzókká vagy értékesekké. Zsuzsánna alakja bizonytalan árnyék marad s épen oly elmosódó ködképek Rákóczy György, fiai és mennye. A korrajzot szerzőnk alig kísérti meg, és annyira félreérti feladatát, hogy a hősére vonatkozó gazdag korabeli levelezést sem aknázza ki; Zsuzsánnának mindössze csak két levelét közli, ezeket is nyers anyag gyanánt, minden feldolgozás nélkül. Tudományos szempontból sem tekinthető e dolgozat értékesnek, mert a szerző minden kritika nélkül szedi össze adatait, a hol véletlenűl találja.

Nem jobb *Pempflinger Katalin, Török Bálintné* (III. sz. Jeligéje: *A férfi villámként jár, zajjal, fényesen* stb. Tompa), mely ugyan általában vonzó, bár itt-ott dagályba átcsapó melegséggel van írva, de tartalmatlan, üres dolgozat, telve egészen általános megjegyzésekkel a nőről s a női hivatásról, azon felül túlhalmozva vallásos elmélkedésekkel s moralizáló phrazisokkal. Korrajznak semmi nyoma; adatokban igen szegény, a jellemzés pedig annyira általános vonásokra szorítkozik, hogy az minden korra és minden tisztességes nőre ráillik.

Csak szélesebb történeti alapjánál fogva áll magasabban *Murány úrnője* (IV. sz. Jeligéje: *Murány úrnője is csak nő maradt* stb.), a mennyiben szerző dolgozatának legalább egynehány pontjában, pl. a Mária halála idejére vonatkozóan, szerény kutatásokat is tett. De már a munka nagyobbik fele, mely Mária szerepét a Zrínyi-Nádasdy-Frangepán-féle összeesküvésben tárgyalja, egészen értéktelen kompilátio, a források és segédeszközök felemlítése nélkül, kuszált és kritikátlan. A dolgozat különben, még ezt az oldalát nem is tekintve, jellemzés, felfogás, ítélet és stilus tekintetében egyaránt igen gyenge kísérlet, mely mélyen alatta áll a VI. számú azonos tárgyú műnek. A szerző, úgy látszik, nem is sejti a Széchy Mária jellemének igen érdekes, de nem könnyen megfejthető problemáját, nem hogy annak megoldására kisérletet tegyen.

Felfogás és előadás tekintetében ez első három dolgozatnál magasabban áll *Pathóchy Zsófia* (VII. sz. Jeligéje: *Pártok kelének s a párt fergeteg*, Petőfi), mely hazánk XVI. századi történetének egy érdekes epizódját sok új adattal, de egy kissé lapos reflexiókkal és nem elég történeti részrehajlatlansággal beszéli el. Főhiánya, hogy Zsófia jellemzése nem egyöntetű és hogy korának társadalmi és műveltségi viszonyai épen az ő alakjában és sorsában vannak legkevésbbé föltüntetve. Kompozicziója is kezdetleges, a mennyiben a szerző túlságosan ragaszkodik az évszámok egymásutánjához, stilje pedig majd hanyag, majd dagályos, sokszor magyartalan is.

Jó és rossz vonásaikban igen rokon dolgozatok: *Gróf Teleki*

Blanka, *Radák Istvánné* és *Betlen Kata*, mind a három kiváló jellemű, sokat szenvedett, derék magyar hölgyek életrajzai.

Gróf Teleki Blanka (V. sz. Jeligéje: *Quelle force!* Michelet) kétségtelenűl gyakorlott író műve; ezt különösen a csinos bevezetés tanúsítja, de később is egyes elszórt részletek, mint pl. a kufsteini várfogság vonzó leírása. De az egész dolgozat igen chablonszerű, kompozicziója gyenge, felfogása és ítélete nagyon köznapi (főleg a politikai viszonyokat illetőleg). Magasabb irodalmi értéke nincsen.

E munkához tárgyánál fogva igen közel áll, de előadásának melegségénél fogva megnyerőbb *B. Radák Istvánné* (X. sz. Jeligéje: *A jótékonyság a lélek legszebb virága)*, egy derék és nemes asszony jóságának leírása — nem lélektani jellemzése — és dicsőítése, néhány régi és uj anekdotával. A dolgozat nem értéktelen biographiai adalék, de sem tárgyánál, sem közönséges feldolgozásánál fogva nem tekinthető irodalmi értékűnek.

Ugyanily jellemű *Betlen Kata* (I. sz. Jeligéje: *Küzdelem az élet.* Kölcsey), melyben a Bod Péter kegyes patronájának, a buzgó és tudós protestans úrnőnek roppantúl elnyújtott, nagyon egyhangú és végtelen ismétléseivel is fölötte úntató életrajzát kapjuk. Szerző a kitünő forrást, melyet fölhasznált, Betlen Kata önéletrajzát, nem tudta igazán hasznosítani; még kevésbbé tudott korrajzot adni, mert sehogy sem tudja magát beletalálni a — főleg tárgya szempontjából — sivár, prózai XVIII. századba. Hősét inkább szánja, mint jellemzi; a kort inkább korholja, mint rajzolja. Könyve — már felekezeti egyoldalúságánál fogva — nem történeti jellemkép, hanem áhitatos olvasmány, ha az ilyennek szabad ugyan unalmasnak lennie.

E hét munka képezi felfogásunk szerint a beérkezett pályamunkák első csoportját. E dolgozatok — egyes részleteket nem tekintve — meg sem közelítik a kivánt «történeti jellemkép» magaslatát, és az irodalom sem veszít semmit, ha nem jutnak nyilvánosságra. Minden tekintetben magasabban állnak a másik csoport művei, szám szerint négyen, melyek ha egészen mai alakjukban nem is, de némi javítás és átdolgozás után, irodalmi értékkel bírnak, ha nem is ütik meg teljesen társaságunknak e pályázatnál kitűzött mértékét.

A Kisfaludy-társaság működése körén teljesen kivűl esik e csoportnak különben legjobb dolgozata, *Mária királynő* (II. sz. Jeligéje: *Rex foemineus*, Thúróczy), alapos és önálló kutatásokon nyugvó, tudományos értékű történeti monographia, mely ily fajta nem épen gazdag irodalmunkban számot tesz. Szerző Nagy Lajos leányának terjedelmes, beható, az összes, nyomtatott és kézirati források felhasználásával készült életrajzát adja, lépésről lépésre óvatos kritikával megvizsgálva Mária életének és uralkodásának minden egyes momentumát, a forrá-

soknak minden idevágó adatát. De a munkának ez a részletessége, az adatoknak ez a gazdagsága, az egyforma figyelem, melyet szerző a fontos és nem fontos dolgokra fordít — mert hiszen a *tudomány* szempontjából az adatok mind fontosak, ha nem is, mint szerzőnk hinni látszik, egyformán fontosak, — a források nyújtotta anyagnak nemcsak felhasználása, hanem egyszersmind reprodukálása is, az egész műnek aprólékos részletekből mozaikszerű összeillesztése, és evvel kapcsolatban, részben ezekből folyólag a psychologiai jellemzés hiányossága, — a munkának mind e sajátságai megfosztják a nagy szakismerettel és még nagyobb szorgalommal kidolgozott művet *művészi* értékétől; sem a hős alakja és jelleme, sem a kornak képe nem domborodnak ki világosan a rengeteg anyagból: a sok fa miatt nem látjuk az erdőt. E munka kitünő *alapját* képezhetné egy társaságunk igényeinek minden tekintetben megfelelő dolgozatnak, de ez a munka maga, mai alakjában, sokkal szárazabb történeti *kutatás*, semhogy igazi történeti *jellemkép* lehessen. Ez utóbbihoz hiányzik belőle, kisebb nagyobb mértékben, a jellemek egyöntetű rajza, a kornak szemléletes képe, a kompoziczió művészi formája és a stilus széppróza jellege. *Mária királynő* — a mennyiben ez az utóbbi tulajdonságok nélkül lehetséges — kitünő történettudományi monographia, de sem jellemkép, sem korrajz, legkevésbbé széppróza.

Ezen műnek némileg ellenlábasa a *Mária Therézia* czímű (VIII. sz. Jeligéje: *Ama dicső, nemének ritka gyöngye.* Szász K.), a mennyiben ezen munka szerzője épen a jellem- és korrajz feladatát tartotta első sorban szem előtt és e tekintetben egyes részletekben kiváló dolgozatot nyujtott. Csakhogy más oldalról annyira dilettans (a szó jó értelmében) a történettudomány terén, annyira nem ismeri és nem használja föl a Mária Therézia életére és korára vonatkozó, különösen az utolsó évtizedben nagy számmal közzétett tudományos anyagot, hogy dolgozata, számos elszórt jelessége daczára sem tarthat igényt a jutalomra. A dolgozat különben két igen különböző, jellemre és értékre nézve különböző részből áll. Az első tartalmazza Mária Therézia politikai és hadi történeteit, és ez teljesen el van tévesztve. Szerző nem akarja — feladata szempontjából igen helyesen — a nagy királyné háborúinak történetét megírni; mégis annyira belemerül a részletekbe, hogy sem Mária Therézia alakja és politikája, sem a kort mozgató eszmék és áramlatok sehogy sem tudnak kidomborúlni. A Kaunitz jellemzése, a jezsuiták szereplése és a királynénak az ellentétes befolyások közt való folytonos habozása ugyan sikerültebb részletei ez első résznek; de ezek ismét nincsenek belső kapcsolatban a nagy politikai események rajzával. E résznek nincsen kellő középpontja, s az adatok többé kevésbbé csak chronologiai sorrendjük szerint fűződnek egymáshoz. Különösen a dolgozatnak ezen első felét jellemzi a politikai felfogásnak és itéletnek bizonyos kedélyes,

táblabirói naivsága is, mely jelenleg már a nagy művelt közönségnek szánt történeti munkákban sem szokásos többé. — Nemcsak sokkal jobb, de határozottan értékes a munkának második fele, melyben a szerző Mária Therézia hazánk iránti viszonyát és a jeles királynő családi életét megragadó hévvel és nagyrészt találó vonásokkal rajzolja. Az olvasó érzi, hogy a szerző itt biztos talajon mozog és csak a könnyedén felhasznált, részben teljesen alaptalan anekdoták árulják el, hogy a történettudomány alig képezi szakszerű tanúlmányainak tárgyát. Az egész munka érdemes dolgozat, mely azonban nemcsak kompozicziójának lazasága és gyakori ismétlései miatt, hanem főleg történeti alapjának ingadozó voltát és azon gyengéjét tekintve, hogy a jellemzés egyes vonásai túlságosan el vannak szórva s az ellentétes vonások sehogy nincsenek egy egységes jellemképpé egyeztetve, — alapos átdolgozást igényel.

Társaságunk körébe tartozik, még pedig kétszeres szempontból is, a *Boldogok a törvény ellen* (XI. sz. Jeligéje: *Nil sibi conscire, nulla pallescere culpa.* Horatius) czímű dolgozat, mely a történeti jellemkép és a novella határán áll, de, mint az az ilyen vegyes irányú dolgozatoknál rendesen megesik, a két szomszédos körnek inkább gyengéit, mint jelességeit egyesíti magában. Tárgya: Forgách Zsuzsánna viszonya férjéhez Révai Ferenczhez és kedveséhez Bakics Péterhez, mely házasságtörésre, szöktetésre, hosszadalmas bűnperre és országos botrányra vezetett. Nem akarjuk itt még fel sem vetni, még kevésbbé érdemlegesen tárgyalni azt a kérdést, hogy vajon Forgách Zsuzsánna *kiváló* magyar hölgynek tekinthető-e, — mert végre is a feldolgozás, főleg a jellemzés művészete elfeledtethetné a tárgy gyarlóságát. De épen a feldolgozás és jellemzés sok tekintetben kifogásolható oldala e dolgozatnak. A szerző helyes úton halad; látszik, hogy első sorban korrajzot akar adni, és e tekintetben egyes részletek igen sikerültek. De általában gyengéje e korrajznak, hogy igen aprólékos és mégis nagyon egyoldalú; hogy a kornak igen fontos, a tárgyalt történet szempontjából is igen fontos momentumai szóba sem kerülnek, míg egészen lényegtelen dolgokat, melyekre nézve a szerzőnek, úgy látszik, behatóbb és sokoldalúbb ismeretei vannak, milyenek pl. ruházat, butorok, ékszerek stb., úntató, mert indokolatlan aprólékossággal találunk fejtegetve. A munka különben nem is annyira jellemrajz vagy korkép, mint inkább Forgách Zs. házasságtörési bűnperének revisiója, melyben a szerző kezdettől végig egészen határozottan a sokat gyalázott asszonynak fogja pártját. Ez magában véve nem volna baj, ha a szerző ezen pártállásában egy kissé ruganyos erkölcsi elveket nem alkalmazna, mit talán — ámbár ezt is csak szűkebb határok közt — a költőnek megengedhetni, de a mi a történetíró állásával és feladatával össze nem fér. A dolgozat általában érdekes tárgyú, jól van írva és komponálva, — különösen sikerült a hangulat-

teljes bevezetés és Forgách Zs. éjjeli megszökésének regényes, de biztos történeti alapon nyugvó rajza, — sok tekintetben tanúlságos korrajz és novellaszerű alakjánál fogva kétszeresen vonzó olvasmány, — de a fölemlített hiányok és sajátságok miatt voltaképen a kitűzött feladatnak körébe sem tartozik.

Az utolsó dolgozat, *Egy magyar hölgy élet- és jellemrajza* (VI. sz. Jeligéje: *Lukács Krisztina)*, a pályázat legterjedelmesebb darabja, Széchy Mária történetét tartalmazza. Igen figyelemre méltó dolgozat, mely sokoldalú és alapos kutatásokon alapszik és mint történeti monographia «Mária királynő» méltó párja, bár nem tagadhatni, hogy a szerző annyira elfogúlt hőse mellett és egyes kútfők, főleg Kemény János ellen, hogy történetírói tárgyilagossága igen kétes színben tűnik föl. Dolgozata legkevesebbet sem veszített volna sem érdekességéből, sem értékéből, ha Máriát nem törekszik mindenképen tiszta angyalnak feltüntetni. — Murány úrnőjének élet- és jellemrajzát különben egy kissé széles alapra fektette a szerző: előbb a család előzményeit, a nagyszülők és szülők életét és jellemét tárgyalja, míg végre igazi hőséhez jut. E körülménynek tulajdonítandó talán a munka leggyengébb oldala, a befejezetlenség, mert, úgy látszik, ebből kell magyaráznunk az utolsó résznek gyengéit: Mária özvegységének története nagyon el van hányva, zavaros és kuszált, és nem áll előadás tekintetében sem az előbbi fejezetek magaslatán. Az utolsó nagy fejezetnek ez elégtelensége, mely valószínűen onnan származik, hogy a szerző kifogyott az időből, a dolgozat legnagyobb hibája; — de a munka egyébb részeiben is hiányzik az utolsó áttekintés és végleges revisio simító hatása, főleg a mi a stilust is illeti, mely helyenként igen pongyola. A kor képe gazdag és érdekes, de a rajz nagyon túl van terhelve; Mária jellemzésének vonásai pedig annyira elszóródnak, hogy csupán ismételt lapozgatás és a töredékes adatoknak újból meg újból összekeresése után alkothatjuk össze egy egészszé. De a hős életteljes, világos és egyöntetű jellemképét ekkor sem nyerjük. A munka figyelemre méltó, érdemes dolgozat, melynek érintett hiányait a szerző azonban csak szorgalmas javítással, az utolsó részben csak gyökeresebb átdolgozással fogja elenyészthetni; — jelen alakjában mégis fogyatékosabb, semhogy a jutalomra igényt tarthatna.

Az elmondottak után egyhangú véleményünk, hogy a pályadíj a beérkezett munkák egyikének sem adható ki.

Budapest, 1884. február 6. — *Szász Károly*, bíráló bizottsági elnök: *Heinrich Gusztáv*, *Salamon Ferencz*, b. b. tagok.

LÖNNROT ILLÉS.

(1802—1884).

Finnországnak gyásza van. A halál kiragadta az élők sorából a finn népnek «nemeslelkű pátriarkáját», Lönnrot Illést; azt a nagy férfiút, a ki a *Kalevalá*-val gazdagította a világirodalmat, s a ki hetedfél évtizeden át lankadatlan szorgalmú munkása volt a finn irodalomnak. Szenteljünk mi is néhány lapot ezen dicső férfiú emlékének, a kinek egész áldásos élete nem volt egyéb egy hosszú-hosszú munka-napnál.

Lönnrot Illés 1802. április hó 9-dikén született Sammattiban, Uusmaa kormányzóságban. Atyja, Lönnrot Fridrik János, a falunak szegény szabója volt, a ki vagyontalansága daczára is elhatározta, hogy fiát iskoláztatni fogja. A kis Illés tehát először a tammisaari-i kis-iskolát látogatta, főkép azért, hogy elsajátítsa a svéd nyelvet, a melyben, mint tősgyökeres finn embernek fia, teljesen járatlan volt. Azonban sokra nem igen vihette benne, mert mikor a turkui iskolába került, kevésbe múlt, hogy meg nem bukott a fölvételi vizsgálaton. Az iskolákban akkor még svédül tanítottak, és Lönnrotnak, valamint a többi finn-ajkú gyermeknek is, nagy nehézségére volt, hogy nemcsak a leczkét kellett megtanulnia, hanem még a nyelvet is, melyen a leczke írva volt. Lönnrot vasszorgalma azonban legyőzte ezt az akadályt; fölvitte a harmadik osztályig, de ennek végeztével búcsút kellett vennie az iskolától, mert atyjának nem állt módjában, hogy tovább taníttassa.

A szegény fiú most visszatért szülőfalujába, hol nagy örömére tovább folytathatta tanulását egy Lönnqvist nevű káplán vezetése alatt. Ugyanennek buzdítására elindult a régi szokás szerint segélypénzeket gyűjteni, s az összekoldult fillérekkel aztán 1819-ben a porvoo-i gymnasiumba ment tanulni. Azonban erszénye fél év mulva megint üres volt, és Lönnrot nem talált módot tanulmányai folytatására. A véletlen úgy hozta magával, hogy Bjugg Gusztáv hämeenlinnai gyógyszerész éppen akkor keresett a porvooi növendékek közt egy fiút, a kinek kedve volna beállani gyógyszerész-inasnak. Lönnrot mindjárt ajánlkozott, és a gyógyszerész, a ki csak jót hallott róla, szivesen magához vette.

A gyógyszertárban a fiatal Lönnrot szorgalmasan dolgozott, szabad idejét pedig a maga művelésére használta. Tanulta a mennyiségtant és a természettudományokat, folytatta a latin és görög nyelv tanulását, s hogy az utóbbiban gyakorlati készséget is szerezzen magának, megtanulta betéve Sjögrennek egész nagy latin szótárát. Így telt el két esztendő. Egyszer a városi orvos, dr. Sabelli, bevetődött a gyógyszertárba, és tréfából latinul szólította meg a laboránsokat. A többiek csak törték a

latin nyelvet, de Lönnrot kifogástalan latinsággal válaszolt a kérdésre. Az orvos elcsodálkozott ezen, és szóba állván az ifjúval, kikérdezte, hogy hová való, és minő pályára készül. Beszéllgetésüknek az lett az eredménye, hogy az orvos Lönnrotot pénzsegéllyel ellátva a turkui egyetemre küldötte. Itt tíz évet töltött, szorgalmasan tanulva az orvosi tudományt, ámbár sok idejét elvette az instructoroskodás, a mellyel kenyerét kereste.

Végre 1832-ben elnyerte az orvos-doktori képesítést, és kerületi orvos lett Kajaana-ban. Két évtizeden át működött az orvosi pályán; azután 1853-ban Castrén halálával megürülvén a finn nyelv tanszéke a helsingforsi egyetemen, őt hívták meg az elhúnytnak helyébe. Hatvanéves korában (1862) mint «emeritus» megvált tanszékétől, és visszavonult szülőfalujába. Itt töltötte életének hátralevő részét, de nem pihenve, hanem szakadatlanúl munkálkodva haláláig, mely a jelen évben márczius 19-dikén következett be.

Az az idő, melyben Lönnrot a férfikorba lépett, a nemzeti ébredés kora volt. Hat évszázadon át volt Finnország Svédországnak provincziája, s a finnek a nyugot-európai kulturát a svédek közvetítésével kapták. A finnországi művelt elem teljesen elsvédesedett ezen hosszú idő alatt. A közép- és felsőbb iskolákban az oktatási nyelv a svéd volt; a ki ismeretekre akart szert tenni, annak előbb ezt a nyelvet kellett elsajátítania; s mire aztán odáig jutott, hogy a «művelt» osztályhoz sorolhatta magát, addigra elfelejtette finn anyanyelvét, vagy oly «műveletlennek» találta, hogy nem tartotta többé alkalmasnak gondolatai kifejezésére. A finn nyelv teljesen ki volt zárva a művelt körökből, és csak a nép kunyhóiban s az Isten házában lehetett hallani. A mult század végén azonban támadtak lelkes férfiak, a kik életük czéljává tűzték ki, hogy a finn nyelvet visszahelyezzék természetes jogaiba. Még élénkebb lett e mozgalom a jelen század elején, midőn Finnország elszakadt Svédországtól és orosz uralom alá került. Egyre nagyobb és nagyobb lett az érdeklődés a finn nyelv iránt. Gyűjteni kezdték a népköltészet termékeit, foglalkoztak a finn nyelv alaktani és szófüzési sajátságaival, nemkülömben szókincsével is; követelni kezdték, hogy a finn nyelv a közoktatás és a törvénykezés nyelvévé tétessék, s végre akadt egy bátor férfiú, a ki a jelszót kimondta, hogy «svédek már nem vagyunk, oroszokká nem lehetünk, tehát finnekké kell lennünk!»

E kornak szelleme nem maradhatott hatás nélkül a fogékony keblű ifjú Lönnrotra. Már a gyógyszertárban olvasta a turkui finn hetilapot, és énekelgette Judén dalait. Az ő szívében is ellenállhatatlan vágy támadt anyanyelve művelésére s a fejledező finn irodalom fölvirágoztatására, és már deák korában elindult népdalokat gyűjteni, s kezdte vizsgálni a finn nyelv szellemét.

A turkui egyetemen akkor sok lelkes finn-érzelmű ifjú volt együtt,

köztük oly trias, a milyennel sem azelőtt, sem azóta nem dicsekedhetett Finnország egyeteme. E trias egyik tagja Lönnrot volt, a másik Snellman, később Finnországnak legnagyobb államférfia és a finn nemzeti ügynek legkiválóbb bajnoka, a harmadik pedig Runeberg, a koszorús költő, a ki svéd nyelven írta ugyan örök-szép költeményeit, de minden sorával fényes bizonyságát adta a finn haza és a finn nép iránt táplált hő szeretetének. E lelkes ifjak társaságában egyszer arról volt szó, hogy egy régi könyvet ki kellene adni. Mialatt a módozatokról tanácskoztak, egy fiatal orvos, Lindfors, azzal az eszmével lépett elő, hogy egy társulatot kellene alapítani a finn irodalom művelésére. És az ige csakhamar testté vált, s 1831-ben megalakult a «Finn Irodalmi Társaság» (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*), melynek Lönnrot nemcsak alapítói között szerepelt, hanem megalakulásától holta napjáig legmunkásabb tagja is volt. Alig alakult meg a társaság, Lönnrot elindult az ország keleti részeibe, azután az oroszországi finnek közé népdalokat gyüjteni, s már 1834-ben mindenkinek nagy bámulatára bejelentette a Finn Irodalmi Társaságnak, hogy az általa gyűjtött népdaloknak nagy része összefüggő organikus egészet képez, és 1835-ben megjelent a *Kalevala*, a finnek nemzeti eposza. Lönnroté az érdem, hogy ezen nagy népköltéménynek elszórt részeit a nép ajkáról összegyűjtögette, az enyészettől megmentette, és organikus egéssze összeszerkesztette. Ezzel valóban «exegit monumentum ære perennius», — mert a *Kalevala* és Lönnrot neve örökké elválhatatlanok fognak maradni.

A *Kalevalát* a műértők a világirodalomnak legremekebb eposzai közé sorozzák. Tagadhatatlan, hogy ennek megjelenése esemény volt a világirodalom történetében, de még nagyobb esemény volt a finn nemzetiségi mozgalmak történetében. Addig nem volt alap, melyre a nemzetiségi törekvéseket fektetni lehetett volna; — Lönnrot megadta ezt az alapot. Most a hazafiak már büszkén hivatkozhattak arra, hogy az a nép, mely oly eposzt tudott teremteni, mint a *Kalevala*, bír annyi szellemi erővel, hogy helyet követelhessen magának a nemzetek sorában; ilyen nép nem pusztulhat el, nem vesztheti el nemzetiségét, nyelvét; annak élnie kell, és föl kell virúlnia!

És ez Lönnrot érdeme; ez feledhetetlenné teszi nevét. Mert ha nagyrabecsüljük a költőt, a művészt, a ki a saját lelkéből merítve, világra szóló remekművet tud teremteni: nagyra kell becsülnünk őt is, a ki járatlan utakon járva összeszedegette az út szélén heverő drágaköveket, melyeket senki sem vett azelőtt észre, és azokat oly diadémmá tudta összealkotni, a melyet akármely népnek géniusza büszkén viselhetne homlokán.

Lönnrotban nem volt egy szikrányi költői teremtő erő sem, a miről saját költeményes kisérletei tanúskodnak. Annál bámulatosabb

tehát, hogy a finnek nemzeti eposzát az elszórt töredékekből oly remekül tudta összeszerkeszteni. Csak most, midőn a *Kalevala* runóinak változatai száz- meg száz-számra vannak fölhalmozva a Finn Irodalmi Társaság levéltárában, — csak most láthatni igazán, mily genialitás kellett ahhoz, hogy Lönnrot ezekben az egységet, az összetartozást fölfedezze, s közűlök éppen azokat állítsa össze, melyek a mostani *Kalevalát* alkotják. A *Kalevalának* legavatottabb ismerői, kik a változatokat is át meg átbuvárolták, úgy nyilatkoznak, hogy ezt a nép-eposzt remekebbűl nem lehetett volna összeállítani, mint a hogy Lönnrot tette.

A *Kalevala* kiadása után a fáradhatatlan férfiú megint folytatta a gyűjtést, s egy-huzamban vándorolt ide s tova 1836 őszétől 1838 elejéig, mely útjára már az irodalmi társaságtól is kapott ezer rúbelnyi költséget. Újabb gyűjtéseinek eredményei voltak: a *Kanteletar* (1840) czímű népköltési gyűjtemény, mely 652 kisebb népdalt tartalmaz; továbbá: *Suomen kansan sananlaskuja* (A finn nép közmondásai, 1842; körülbelül 7000 közmondás); *Suomen kansan arvoituksia* (A finn nép találós meséi, 1844; körülbelül 1650 találós mese): a *Kalevalá*-nak második, javított és bővített kiadása (1849), mely majdnem két-akkora, mint az első; és végre: *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* (A finn nép varázs-igéi), melyek 1880-ban láttak napvilágot.

Már maga az, hogy Lönnrot így leszállott a finn népszellemnek gazdag kincsbányájába, s ebből megbecsülhetetlen rejtett kincseket hozott napvilágra, elég lett volna arra, hogy nevét halhatatlanná tegye. De van ezenkívül Lönnrotnak még egy nagy érdeme, mely vetekszik amazzal is; és ez: az egységes finn irodalmi nyelvnek megteremtése.

A finn nyelvet már a tizenhatodik század közepe óta használták ugyan az irodalomban, de ez az irodalom az emberi ismereteknek csak nagyon szűk körében mozgott. Ezenkívül a mult században a finn nyelv a svédnek hatása alatt nagyon sokat vesztett eredeti tisztaságából, mert az írók elárasztották részint kényszerűségből, részint szükségtelenűl kölcsönvett svéd szavakkal és szólásmódokkal. Ehhez járult még az is, hogy e nyelvben nem volt egység. Minden író a maga vidékének tájbeszédét használta műveiben, s mindenki a maga dialektusának egyedülvaló helyessége mellett kardoskodott. Lönnrot véget vetett a dialektusok küzdelmének. Új irodalmi nyelvet teremtett, úgy hogy megtartotta a régi bibliafordításban használt nyugati dialektus alakjait, de e mellett gazdagította az irodalmat a keleti dialektusnak bőséges szókincsével és minden idegenszerűségtől ment szólásmódjaival. Ezzel vége volt a dialektusok versengésének; a két fődialektus az irodalomban egybeolvadt, és így megalakult az egységes finn irodalmi nyelv. És Lönnrot nemcsak megmutatta az utat, a melyen az íróknak haladniok kell, hanem maga is ezen útra lépett, és az irodalomnak majdnem minden ágában kisérle-

teket tett az általa teremtett nyelvvel. Írt és fordított költeményeket, nyelvtudományi, történelmi, jogi, természettudományi és orvosi munkákat, sőt népkönyveket és gyermek-olvasmányokat is.

Természetes, hogy a régi nyelvnek és a nép nyelvének szókincse korántsem volt mind ezen czélokra elegendő. Száz meg száz-számra kellett alkotni új szavakat, s ez Lönnrotnak, kinél alaposabban a finn nyelvet senki sem ismerte, mesterileg sikerült, úgy hogy alkotásai közül alig egy-kettő maradt használatlan; a többi mind átment a közhasználatba. Nagy finn-svéd szótárában pedig a finn nyelv szókincsének oly roppant gyűjteményét adta a nyelv művelőinek kezébe, melynél gazdagabbat rajta kívül senki sem állíthatott volna össze.

Nincs Finnországban az az egyszerű parasztkunyhó, melyben a nagy Lönnrotnak nevét ne ismernék, és áldva ne emlegetnék. Mindenki ismeri és nagyra becsüli az ő érdemeit, csak ő maga nem látszott azokat ismerni. Lönnrot az egyszerűségnek és szerénységnek mintaképe volt. Az egyetemi tanárságot is sokáig vonakodott elfogadni, mert nagy szerénységében attól tartott, hogy nem tudja majd megállni a helyét; a kitüntetéseket, melyek mindenfelől érték, a Finn Irodalmi Társaság tiszteletbeli elnökségét, a kanczelláriai tanácsosi czímet, az érdemrendeket, megválasztatását több külföldi tudóstársaságba (egyebek közt a M. T. Akadémiába is) szinte szégyenkezve fogadta, és magát mindezekre érdemetlennek tartotta.

Ime ilyen volt az a nagy férfiú, kit most egész Finnország keseregve gyászol. Remegve nyúltam a tollhoz, mellyel az ő halhatatlan érdemeit kellett vázolnom; remegve, mint akkor, midőn mint gyermekifjú a szelídképű, jóságos aggastyán előtt állottam, a ki buzdító szavakat intézett hozzám, a kezdő finnistához; és remegve teszem le most a tollat, mert félek, hogy futólagos vázlatom nem méltó ő hozzá, a ki nemes egyszerűségében oly nagy volt!

Dr. Szinnyei József.

---

113. Egy ‚Arszlán' nevű egyénre, kinek sírját kőből faragott oroszlány őrzi.

Én a vadok legerősbje vagyok. Most emberi testet
  Őrzök s lábam' ezen sziklai sírra vetém.
Ámde ha Arszlánnak nem vallana rám neve s szíve,
  Nem tenném sohasem lábam' a sírja fölé.

F. E.

VEGYESEK.

— **Tell-irodalom.** Schiller Tell-jének drámai eszméjéről írt Mühlenbach egy elolvasásra méltó értekezést a ratibori gymnasium 1883-dik évi értesítőjében (*Die dramatische Idee in Schillers Wilhelm Tell*, 4-r., 26 l.). Nem ezen drámai eszme felfedezésében vagy helyességében, hanem a drámának beható, sokszor igen találó elemzésében van e tanulmány érdeme. E czélból szerző a korabeli és a későbbi birálók véleményeit is felsorolja és méltatja, mire a cselekvény egyes szálainak kiemelése után a következő eredményre jut: A helytartók zsarnoksága végveszélylyel fenyegeti Svájcz politikai szabadságát s főleg a családi élet szentségét is támadja meg. Ez állapot a szövetség megalapitására vezet. De egy egész népnek fellépése nagy akadályokkal és veszélyekkel jár, melyek a résztvevők nagy számában gyökereznek. Ritkán sikerül egy egész népnek fölkelése egyes önálló egyéniségek működése nélkül; ezeket az egyéniségeket pedig első sorban személyi viszonyok késztetik a cselekvésre. Ily önálló egyéniségek a Tell drámában Rudenz és Tell maga: amaz nem érti az általános nyomort, melyet indokolatlannak tart; ezt jelleme és gondolkodásmódja tartják vissza attól, hogy a számos résztvevők által létesített szövetséghez csatlakozzék. Mind a kettő — és ez szerzőnk szerint a darab drámai eszméje, — az események fejlődése folyamában saját tapasztalásból győződnek meg felfogásuk helytelenségéről és végre teljes szívvel csatlakoznak a szövetséghez. Sőt mind a ketten még a szövetség fellépése előtt lépnek a tett terére és részben megindítják, részben szerencsés befejezéshez juttatják a nemzet szabadságharczát.

A dráma cselekvényének epikus voltát M. is hangsúlyozza, és megjegyzi, hogy a darabnak, melynek kidolgozásánál a költő szabad alkotását a hagyomány súlya meggátolta, nincs is a szó közönséges értelmében egységes cselekvénye. Már a monda kettős cselekvényt tartalmaz, melyet két hős képvisel: a szövetség és Tell. Schiller még Rudenzet is állította melléjök. E kettős hőst a költő nem mellőzhette, mert akkor megsértette volna az erős és eleven hagyományt; így legalább oda törekedett, hogy e különböző cselekvények mind szorosabb kapcsolatba jussanak egymással, és ezt az által érte el, hogy Tell és Rudenz, kik eredetileg egészen önállóan, a főcselekvényen kívül, szerepelnek, mind jobban közelednek a főhőshöz, a szövetséghez, míg a cselekvény utolsó stádiumában, törekvéseiket és tetteiket tekintve, teljesen összeolvadnak vele. Korlátolt, szűkkörű és szűkkeblű felfogással lépnek föl, — és saját élményeik és tapasztalataik meggyőzik őket arról, hogy az általános, nemzeti szerencsétlenség az egyesre is kihat és hogy az egyes ember is csak úgy védelmezheti jogait és békéjét, ha el nem szakad nemzetétől.

Az értekezésben sok a helyes gondolat és megjegyzés, ha a szerző több helyütt rendszerét és elméletét egy kis erőszakkal viszi is keresztül.

H. G.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. április 2-ikán Zichy Antal elnöklete alatt *felolvasó gyülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Dr. Wertner Mór*, Az orvosi kar állása az ókorban, felolvasta Kardos Albert.

2. *Dr. Heinrich Gusztáv*, A Lajos-dal.

3. *Kúnos Ignácz*, Népetymologia helynevekben (megjelent a *Nemzet*ben). A többi felolvasások az *Egy. Philolog. Közlöny*ben fognak megjelenni.

A felolvasó gyülést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Pirchala Imre, mint a hivatalosan elfoglalt elnök helyettese.

Jegyző: Pecz Vilmos, második titkár.

Jelen voltak: Ábel Jenő, első titkár; Csengeri János, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Riedl Frigyes választmányi tagok.

A múlt ülés jegyzőkönyve Ábel Jenő és Riedl Frigyes észrevételei után hitelesíttetik.

1. Heinrich Gusztáv indítványozza, hogy, tekintettel a társaság jelenlegi anyagi viszonyaira, a tanárvizsgálati és doctoratusi szabályzatok tervezett kiadása maradjon el.

Indítványa elfogadtatik.

2. Heinrich G. bejelenti a *Közlöny* 1884-ik évi márczius és április havi kettős füzetének költségeit.

Jelentése helyeslőleg tudomásúl vétetik.

3. Ezek után Heinrich Gusztáv jelentése és indítványa alapján nehány írói díj ügye intéztetett el.

P. V.

---

114. Hippias leányára, Archedikére.

Legjelesebb volt egykor apám Hellasnak a földjén.
  Siromat itt látod. Archedikė a nevem.
Édes apám, férjem, fiaim s testvéreim ámbár
  Zsarnokok, — én fejemet gőgre nem adtam azért.

F. E.

KÖNYVÉSZET.

Badics Ferencz dr., Arany János. (Magyar Helikon. 32. 33.) Pozsony, 1884. Stampfel (47 l.) 40 kr.

Burány Gergely. A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában. Szombathely, 1883. (8-r. V, 82 l.)

Ciceronis, M. Tulli, pro P. Sestio oratio. Magyarázta Kont Ignácz, Budapest. 1884. Eggenberger. (N. 8-r. 183 l.) 80 kr.

Dallos József, dr. Az ó-héber lyrai- és tanköltészet. Szombathely, 1884. Granitz. (N. 8-r. 153 l.) 1 frt.

Helyesirás elvei és szabályai, A magyar. Újabban átvizsgálva kiadta a m. t. Akademia. 3-ik változatlan kiadás. Budapest, 1884. Akademia. (8-r. 30 l.) 10 kr.

Hintner B. Görög nyelvtan. A második kiadás nyomán fordította és átdolgozta Schill Salamon. Budapest, Franklin-társ. 1884. (8-r. 224 l.) 1 frt 60.

Q. *Horatius* Flaccus satiráinak két könyve. Fordította s az eredeti szöveg kiséretében jegyzetekkel felvilágosította dr. Barna Ignácz. Budapest, 1884. Athenaeum. (8-r. 149, VII l.) 1 frt 20 kr.

Hunfalvy Pál. A számlálás módjai és az év hónapjai. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 6. sz.) Budapest, 1883. Akademia. (30 l.) 20 kr.

Jankovich Gyula (J.). Don Pedro Calderon élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány Baumgartner A. nyomán. Budapest, 1884. Aigner. (8-r. 34 l.) 50 kr.

Kis Ignácz dr., Káldi György nyelve. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 8. sz.) Budapest, 1883. Akademia. (8-r. 73 l.) 50 kr.

A *Kisfaludy*-Társaság Évlapjai. Uj folyam. XVIII. kötet. 1882—83. Budapest, 1883. (8-r. 409 l.) Tartalma: Hivatalos közlemények. — *Sturm Albert*, Dux Adolf emlékezete. — *Mikszáth Kálmán*, A brézói ludak. — *Kisfaludy Sándor* naplója. — *Endrődi Sándor*, A homályban. — *Bartalus István*, A népdalok egyetemes gyüjteményének folytatása. — *Szabó István*, szemelvények a görög anthologiából. — *P. Thewrewk Emil*, A Vergiliusnak tulajdonított kisebb költemények. — *Szász Károly*, Lukács Móricz emlékezete. — *Dalmady Győző*, Elégiák. — *Zichy Antal*, Zichy Károlyné szül. Seilern Crescentia grófné megjegyzései a Hitelre. — *Baksay Sándor*, Babet.

Komjáthy B. Sz. Pál levelei. Epistolae Pavli lingva hvngarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyeluen. Budapest, 1884. Akademia (k. 8-r. 491 l.) 3 frt.

Könyvszemle, Magyar. Közrebocsátja a m. nemzeti muzeum könyvtára. VIII. évfolyam 1883. 1—4. füzet. Budapest, 1884. (8-r.) Tartalma: *Nagy Sándor*, Horvát István kéziratai a Magy. Nemzeti Muzeum könyvtárában. — *Majláth Béla*, Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Komáromi András*, A kis-rhédei gróf Rhédey-család levéltára a Nemzeti Muzeum könyvtárában. — *Csontosi János*, Adalék Oláh Miklós könyvtárához. — *Horváth Ignácz*, Négy hazai könyvlajstrom 1471, 1520. és 1522-ből. — *Barna Ferdinánd*, Hazai könyvtáraink rendezéséről. — Néhai *Mátray Gábor*, József Nádor törekvései a wolfenbütteli Corvin-codexek visszaszerzésére. — *Pulszky Ferencz*, Hegedűs Candid Lajos emlékezete. — *Markovics Sándor*, A legelső magyar Abéczés-könyv. — *Fejérpataky László*, A német-újvári sz. ferenczrendi zárda könyvtára. — *Major Lajos*, Nagybritánnia könyvárusainak czímtározási szabályai. — Barátosi *Mircse* János emléke. — Dr. *Szinnyei József*, A magyar nyelvészeti irodalom bibliographiája Révay előtt. — Hazánkat érdeklő külföldi szemle. —

Csontosi János, A velenczei könyvtár magyarországi vonatkozású latin kéziratai. — Vegyes közlemények.

Kúnos Ignácz. A «ki» igekötő használata. Adalék a magyar jelentéstanhoz. Budapest, 1884. Hornyánszky Viktor. (8-r. 32 l.)

Majláth Béla, Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XI. köt. 7. sz.) Budapest, 1883. (8-r. 10 l.) 10 kr.

Olcsó Könyvtár, szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin-társ.

165. sz. Balzac H. Grandet Eugénia. Ford. Toldy L. (297 l.) 1883. 60 kr.
166. » Kölcsey Ferencz országgyülési naplója. 1832—1833. 4-ik kiadás. (343 l.) 1883. 60 kr.
167. » Csiky Gergely. Anna. Dráma egy felvonásban. (44 l.) 1883. 20 kr.
158. » Klapp M. Rosenkranz és Güldenstern. Vígj. 4 felv. Ford. Csiky Gergely 1884. (165 l.) 30 kr.
169. » Goldsmith O. A wakefieldi pap. Ford. Ács Zsigm. 1883. (283 l.) 50 kr.
170. » Petőfi Sándor. A helység kalapácsa. Hősköltemény 4 énekben. 7-ik kiadás 1883. (52 l.) 20 kr.
171. » A magyar emigratió mozgalmai 1859—1862. Kossuth emlékiratai nyomán. 1883. (107 l.) 30 kr.
172. » Turgenjew. Költemények prózában. Ford. Csopey L. 1884. (84 l.) 30 kr.
173. » Coppée F. Kisebb színművek. Ford. Csiky G. 1884. (70 l.) 20 kr.
174. » Fáy A. A külföldiek. Vígjáték 2 felv. 1884. (56 l.) 20 kr.

P. *Ovidii Nasonis* Carmina ediderunt H. St. Sedlmayer, A. Zingerle, O. Güthling. Vol. II: Metamorphoses, (Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum.) Budapestini, 1884. Lampel. (8-r. XXX, 355 l.) 94 kr.

C. *Sallusti Crispi* bellum Catilinae. Bellum jugurthium. Ex historiis quae extant orationes et epistulae; recensuit A. Scheindler. (8-r. XVI, 130 és VI l.) Budapestini, 1884. Lampel. 60 kr.

Schultz Ferdinand kisebb latin nyelvtana. Fordította és átdolgozta Dávid István. Budapest, 1884. Lampel. (8-r. 314 l.) 1 frt 20 kr.

Simonyi Zsigmond. A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. III. kötet. Az alárendelő kötőszók második fele. Budapest, 1883. Akademia. (N. 8-r. 256 l.) 1 frt 50 kr.

Spitkó Lajos. A görög szinház. Az aradi Kölcsey-egyesületben tartott népszerű felolvasás. Arad, 1884. Gyulai. (8-r. 21 l.)

Szamosi János. Latin nyelvtan. Gymnasiumok számára. I. rész. Alaktan. Budapest, 1884. Zilahy. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Szinnyei József dr., Finn-magyar szótár. A magy. tudom. Akademia kiadása. Budapest, 1884. Akademia. (N. 8-r. XIX, 528 l.) 3 frt.

Ugodi János. Shakespeare Vilmos. Hugo Viktor nyomán irta —. Pápa, 1883. (Szerző Ugodon). (N. 8-r. 271. III l.) 1 frt.

Abel Eugen, Scholia in Pindari epicinia ad librorum manuscriptorum fidem edididit. — Fasc. I. Vol. II. Berolini, Calvary, 1884. (8-r.) 5 Mk.

Adamy Rud., *Einführung in die antike Kunstgeschichte.* Hannover, Helwing, 194 l. és 123 kép. 3 mk.

Alvi Alfr., *Il Goldoni e la Commedia dell' arte.* Catania, 147 l.

Archiv für lat. Lexicographie und Grammatik mit Einschluss des älteren Mittellatein. Als Vorarbeit zu einem *Thesaurus linguae latinae.* Mit Unterstützung der k. bayr. Akademie hersg. von *Ed. Wölfflin.* Leipzig, Teubner, I. Jahrg. 1. Heft. 160 l. Az évfolyam ára 12 mk.

Bamberg, A. v. Griechische Schulgrammatik. I. Theil. Carl Franke's griech. Formenlehre. Berlin, 1883. Springer. (8-r. XIV, 154 l.) 1 mk. 60.

Bartoli Adolfo, Storia della Letteratura italiana. **VII. Francesco** Petrarca. Firenze, 1884, Sansoni. 317. l. 3 lir. 50.

Bobertag Felix, Geschichte des Romans in Deutschland. II. köt. 2. fele. Berlin, 1884. Simion, 211 l.

Brambach W. Hülfsbüchlein für lateinische Rechtschreibung. 3. Aufl. Leipzig, 1884. Teubner. (8-r. VIII, 68. l.) 75 Pf.

Brenning, Geschichte der deutschen Literatur. Lief. 1—3. Lahr, 1883, Schauenburg. (8-r.) à 1 mk.

Bursian Conrad. Geschichte der classischen Philologie in Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart. München und Leipzig, 1883. (8-r. VIII, 1271 l.) 14 mk. 50.

Campanini N., Un precursore del Metastasio. Reggio, VIII és 249 l.

Cortese J. De M. Porcii Catonis vita, operibus et lingua, editio altera. Savonae. 1883. Ricci. (8. 173. p.) 4 Lira 50.

Catull's Buch der Lieder, deutsch von R. Westphal. Leipzig, Leuckart. VIII és 167 l. 2 mk. 40.

Christ Osk., De ablativo Sallustiano. Jena, 1883. Deistung, 101 l. 1 mk. 60.

Cicero's Rede für Sex. Roscius aus Ameria. Mit den Testimonia veterum und dem Scholiasta Gronovianus. Herausg. und erkl. von Gust. Landgraf. Erlangen, Deichert. 427 l. 6 mk.

Ebering, bibliographischer Anzeiger f. romanische Sprachen u. Literatur. 1 Bd. 1883. 2. Halbj. 3. Heft. Leipzig Twietmeyer, 1884. (8-r.) 2 mk.

Etienne L., Histoire de la littérature italienne. Paris, Hachette, 608 lap.

Menendez y Pelayo Marc., Historia de las ideas estéticos en España, tomo I. Madrid, 1883, XX és 437 l. 20 y 24.

Merkl J., Abhandlungen aus dem Gebiete des römischen Rechts. Heft 2: *Ueber die Geschichte der klassischen Appellation.* Halle 1883, 176 lap.

Metastasio Pietro, Lettere disperse e inedite. A cura di Giosue Carducci. Vol. I. 1716—1750. Bologna, 1883, Zanichelli. XXIV és 448 l. 5 lir.

Meyer Elard Hugo, Indogermanische Mythen. I. Gandharven-Kentauren. Berlin, 1883, 243 l., 4 mk. 50.

Meyer Karl, Der Parzival Wolframs von Eschenbach. Basel, 1883. Schwabe, 80 fill.

Meyer Rich., Die Reihenfolge der Lieder Neidhart's von Reuenthal. Halle, 1883. 163 l.

Mussafia Ad., Zur Praesensbildung im Romanischen. Wien, 1883. Akad., 77 l.

Müller Lucian. Quintus Ennius. Eine Einleitung in das Studium der römischen Poesie. Petersburg, 1884. IX és 313 l. Ára 8 mka.

Neissner E., Lessings drei Bücher Fabeln, ins Altgriechische übersetzt. Leipzig, 1883, 78 l. 1 mk. 60.

Der Nibelungen Noth, nach Lachmanns Ausgabe übersetzt und mit einer Einleitung versehen von *Oskar Henke.* Barmen, 1884, Klein. 298 l.

Ormont H., Inventaire-sommaire des manuscrits du Supplément grec de la bibliothèque nationale. Páris, 1883. XIV és 139 l., 7 frcs 50.

Passionsgeschichte, niederdeutsche, nach dem Evangelium Johannis. Mitgeteilt von *H. Martens.* Bremen, 1883. Az altstadti reáliskola programmja, 4°, 19 l.

Peipers D., Ontologia Platonica ad notionum terminorumque historiam symbola. Leipzig, 1883, XIV és 606 l., 14 mk.

Perka Karl, Origines Ariacae. Linguistisch-ethnologische Untersuchungen zur ältesten Geschichte der arischen Völker und Sprachen. Wien und Teschen, 1883. Prochaska, 214 l. 7 mka.

Perry, English literature in the XVIII. century. New-York, 1883. Harper, XIII és 450 l.

Pindemonte Giovanni, Poesie e lettere, raccolte e illustrate da Gius. Biadego. Bologna, 1883. 360 l. 5 lir.

Plato's ausgewählte Dialoge. Erklärt von *C. Schmelzer:* Gorgias. Berlin, 1884, Weidmann, 183 l. 1 mka 80.

Prehn A., Komposition und Quellen der Rätsel des Exeter-Buches. (Neuphilologische Studien, III.) Paderborn, 1883. 1 mka 60.

Priese Osk., Die Sprache der Gesetze Aelfreds des Grossen und König Ines. Strassburg 1883. 55 l.

Puning E., Die Handschriften des Heliand. Recklinghausen, 1883, gymnas. programm.

Rajna Pio, Le origini dell' epopea francese. Firenze, 1884. Sansoni. XV. és 550 l. 8 lir. — Igen fontos és jeles munka.

Recueil de fac-similés à l'usage de l'école nationale des chartes. Troisième série, 25 planches et texte in-folio, dans un carton. Paris, 1883. 25 frcs.

Resurezzione La, di Gesu Cristo. Poema in ottava rima del secolo XIV, non mai fin qui stampato. Imola, 1883, Galeati. XXX és 118 l.

Robert. Tarnow Walther, Goethe in Heine's Werken. Berlin, 1883. 2 márka.

Rosenthal L. A., Lazarus Geiger. Seine Lehre vom Ursprunge der Sprache und Vernunft und sein Leben. Stuttgart, 1883.

Rümelin Ad., Luther als deutscher Schriftsteller. Dessau, 1883. — — 50 fill.

Sachau Ed., Reise in Syrien und Mesopotamien. Mit 2 Karten von H. Kiepert, 18 Abbildungen u. 22 Lichtdruckbildern. Leipzig, 1884. Brockhaus, X és 478 l. 20 mka, kötve 22 mka.

Schiller Herm., Geschichte der römischen Kaiserzeit. I, 2: Vespasian bis zur Erhebung Diocletians. Gotha, 1884, Perthes, p. 497—980, 9 mka.

Schneider Bernh., Die Flexion des Substantivs in den ältesten metrischen Denkmälern des Französischen und im Charlemagne. Marburg, 1883. 61 l.

Schneidewin Max, Homerisches Vokabularium, sachlich geordnet. Paderborn, 1884, Schöningh, 111 l. 1 mka 35.

Schretensack Heinr. Aug., Beitrag zu einer wissenschaftlichen Grundlage für etymologische Untersuchungen auf dem Gebiete der französischen Sprache. Bonn, 1883. 626 l.

Schramml J., Ueber die Bedeutung der Formen des Verbum. Heiligenstadt, 1883. 2 mka.

Schütze Paul, Das volkstümliche Element im Stil Ulrichs von Zatzikhoven. Greifswald, 1883, 40 l.

Schwab Ch. Th.. Gustav Schwab's Leben. Freiburg, 1883. 4 mka.

Schwartz F. L., Prähistorisch-anthropologische Studien. Berlin, 1883. Hertz, 520 l.

Sébillot P., Gargantua dans les traditions populaires. Paris, 1883, Maisonneuve, XXXII és 343 l. 7 frcs 50. (Les littératures populaires de toutes les nations.)

Seidl F. X., André Chénier. Eine Studie aus der französ. Literaturgeschichte, Regensburg, 1883, a régi gymnas. programmja 48 l.

Sophokles' Antigone, Für den Schulgebrauch erklärt von G. Kern. Gotha, 1883. 1 mk. — Kétféle kiadás: *A)* a jegyzetek a szöveg alatt, 68 l. — *B)* a jegyzetek külön füzetben, 38 és 28 l.

Stengel E., Die ältesten französ. Sprachdenkmäler. Genauer Abdruck und Bibliographie. Heilbronn, 1883. 75 fill. — Tartalma: 1. Strassburger Eide. 2. Eulalia. 3. Val. Fragment. 4. Passion. 5. Leodegar. 5. Spontus.

Stoffels A., Le Dictionnaire de l'Académie française, son histoire, ses mérits et ses défauts. (A crefeldi ipariskola értesítőjében, 1883.) 9 l.

Stolle E., Metrische Studien über das deutsche Volkslied. (A crefeldi gymnas. értesítőjében, 1883.) 58 l. 4°.

Strack Ad., Zur Geschichte des Gedichtes vom Wartburgkriege, Halle, 1883. 60 l.

Tacitus' Historien. Erklärt von *Ignaz Prammer.* 1. und 2. Buch. Wien, 1884, Hölder. 119 l. 60 kr.

Texte, rhätoromanische, herausgegeben von J. Ulrich. II. Bifrun's Uebersetzung des neuen Testaments (Máté és Márk evangyélioma). Halle, 1883. 199 l. 4 mka.

Tobler Ad., Vom französischen Versbau alter und neuer Zeit. Zusammenstellung der Anfangsgründe. Zweite Aufl. Leipzig, 1883. 149 l. Igen jó könyv.

Voigt L., Die Mirakel der Pariser Hs. 819, welche epische Stoffe behandeln, auf ihre Quellen untersucht. Halle, 1883. 77 l.

Walther von der Vogelweide, herausgegeben und erklärt von W. Wilmanns. Zweite vollständig umgearbeitete Ausgabe. Halle, 1883, XII és 500 l. — A legjelesebb középkori német lyrikus kitünő kiadása, mely kiegészítését Wilmans jeles Walther-biographiájában *(Leben und Dichten Walthers von der Vogelweide,* Bonn, 1882, XXIV és 456 l.) találja. Jegyzeteiben, melyek igen terjedelmesek és főleg a költemények szerkezetét és összefüggését is tárgyalják, a szerző olyanokra is volt tekintettel, kik mint kezdők foglalkoznak a középkori német költészettel.

Wiener Neudrucke, herausgegeben von Prof. August Sauer. Wien, 1883. — Eddig a következő hat füzet jelent meg:

1. *Abraham a Sancta Clara,* Auf, auf, ihr Christen, 1683. 60 kr.
2. *Kurz (Bernardon),* Die getreue Prinzessin Pumphia, 1756. 40 kr.
3. *Der Hausball.* Eine Erzählung. 1781. 30 kr.
4. *Chr. G. Klemm.* Der auf den Parnass versetzte grüne Hut, 1767. 40 kr.
5. *Wolfgang Schmeltzl,* Samuel und Saul.
6. *J. A. Stranitzky,* Lustige Reisebeschreibung aus Salzburg in verschiedene Länder. 60 kr.

Weber Phil., Entwicklungsgeschichte der Absichtssätze. 1. Von Homer bis zur attischen Prosa. Würzburg, 1884. Stuber, 138 l. 3 mka. (E czím alatt is: *Beiträge zur histor. Syntax der griech. Sprache, hrsg. von M. Schanz,* II, 1.)

Wessely J. E., Grammatisch-stilistisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Leipzig, 1883, Fries. 2 mka.

Wolf G., Zur Geschichte der Wiener Universität. Wien, 1884, Hölder, V és 242 l. 5 mka.

Wlastoff G., Prométhée, Pandore et la légende des siécles. Essai d'analyse de quelques légendes d' Hésiode. Petersbourg, 1883. IV és 242 l., 6 mk. (Leipzig, Teubner).

Zeller E., Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie. Leipzig, 1883, X és 317 l., 4 mk. 40. — Kitünő kézikönyv.

Ziegler H., Der poetische Sprachgebrauch der sogenannten Caedmonschen Dichtungen. Münster, 1883.

Ziemer H., Vergleichende Syntax der indogermanischen Comparation, insbesondere des Comparationscasus der indogermanischen Sprachen und sein Ersatz. Berlin, 1884, Dümmler, XII és 282 l. Ára 5 mka,

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

1884. JUNIUS. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. VI. FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

*Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) **15**-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.*

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

PERGAMON ÉS A GIGANTOMACHIA.

I. *Pergamon és története.*

A kisázsiai Kaikos folyó völgyében, körülbelül négy óra járásnyira a tenger mellett fekvő Atarneustól, (ma Dikeli), fekszik Pergamon, mostani nevén Bergama. A Temnos hegység, mielőtt a folyó völgye felé lejtősödnék, még egyszer körülbelül 1000 lábnyi magas kúppá tornyosúl, ezen kúpalakú hegyet a hegység zömétől éjszakról nyereg választja el, kelet és nyugat felé majdnem függőlegesen emelkedik a Temnos hegységből jövő Ketios és Selinos patakok felett, délen pedig enyhén ereszkedik a Kaikos felé. A délnyugati lejtőn, a Selinos mélyedésében fekszik a 18000 lakossal bíró Bergama, ugyanazon helyen, hol hajdan Pergamon feküdt.[1]) Ha az akropolist, mint későbbi kutatásaink tárgyát, egyelőre mellőzzük és a mostani városban körültekintünk, legelőször is szemünkbe ötlik a római basilicának tiszteletet gerjesztő romja; hajdan szabad térség lehetett előtte, melynek egy részét, mint maig is látható, a Selinos beboltozása által nyerték. A patakot követve, balra a stadion romjaira bukkanunk, ha pedig egy oldalt nyíló hegyszakadékban haladunk tovább, az amphitheatrumhoz érünk. Az építész a hegyszakadék mélyedését az arena alkotására használta fel, az üléseket pedig jobbra balra a hegyoldalba vágta. A mélyedés felső és alsó vége maig is létező boltozatok által van elzárva. Ha még az Aesculap templomra valamint a színház romjait

[1]) A mostani város látképét mutatja a *Ch. Wilberg* által festett aquaréll, mely a berlini kir. muzeum u. n. *Heroen-Saal*-jában látható. Kisebbített másolatát l. *Conze* és *Humann* jelentésében: *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* I. 9. l. A város helyzetrajzát l. ugyanott és *Fr. Thiersch* munkájában: *Die Königsburg von Pergamon.* Ugyancsak itt található az akropolis épületeinek reconstructiója Thierschtől, eredetije a berlini muzeumban.

takaró dombra vetünk egy pillantást, úgy mindent érintettünk, mi a hajdani városból mostanáig megmaradt. Az akropolist majd csak később keressük fel.

Pergamon történetének kezdete homályba van burkolva. [5]) A görög államok virágzása idejében még nem jutott jelentőségre, csak a N. Sándor halála után való zavaros időkben kezd szerepelni a világtörténetben. Uralkodóinak sorában az első kimagasló alak I. *Attalos* (240—197 Kr. e.), kiről még Polybios is teljes elismeréssel nyilatkozik. Ezen körültekintő fejedelem a körülmények ügyes felhasználása által kis országának még a hatalmas szomszédokkal szemben is tudott tekintélyes állást biztosítani. A syriai monarchia Egyptommal való folytonos viszálkodása miatt nem léphetett fel nyugaton kellő erővel, Egyptom hatalma csak kevés erődített helyre szorítkozott, Makedonia Görögországgal és barbár szomszédjaival volt elfoglalva, veszélyessé tehát csak a folyton leskelődő Bithynia és az ijesztő módon szaporodó gallusok válhattak. Messzelátó politikája azonban csakhamar hatalmas szövetségeseket talált Rhodos jelentékeny flottájában és Róma szárazföldi hadseregében. Igaz, a görögök nem igen szívesen látták ezt és gyakrabban adtak neheztelésüknek kifejezést, de másrészt mindig akadtak bőkezű adakozókra a pergamoni uralkodókban. A makedon háborúk által tönkre silányított Athent I. Attalos pompás fogadalmi ajándékokkal diszítette, utódja az akropolis tövében oszlopcsarnokot épített, II. Attalos a Kerameikosban stoát emelt, melynek maradványai maig is megvannak, Sikyon városa Attalost busás érdemeiért kolosszális szoborral tisztelte meg; egyszóval Kelet uralkodói között a pergamoni Attalidák voltak mindig legbőkezűbbek Görögország iránt. A hellén tudományt és művészetet más udvaroknál is ápolták, de seholsem tudtak takarékosságot és királyi bőkezűséget oly illően egyesíteni. A pergamoni könyvtár az alexandriaival versenyzett, Apollonios, a mathematikus és Apollodoros pergamoni férfiaknak ajánlják műveiket, a hártyapapir nagyszerű találmánya pedig örökkévaló hírt biztosít a pergamoniaknak a

---

[5]) Pergamon nevét némelyek a Berg, Burg szavakkal akarják összeköttetésbe hozni. L. *Curtius*, Grundzüge der griech. Etymologie, 4. kiadás, 303. lap.

művelődéstörténetben. Más tekintetben is előnyösen tűnt ki a pergamoni birodalom a többi szomszéd államok között, értjük uralkodóinak tiszta erkölcsű szeplőtelen életét. Majdnem másfél százados fenállása alatt (145 év), eltekintve az utolsó fejedelem rövid uralkodásától, csak öt uralkodója volt Pergamonnak. A legjelesebb királyok, mint I. Attalos és II. Eumenes évtizedeken át intézték az állam sorsát, az első 44, az utóbbi 38 évig uralkodott. A királyi családban uralkodó egyetértés és a szoros viszony, mely a család minden tagját összefűzte, fényes például szolgált az alattvalóknak és majdnem példabeszéddé vált. A család női tagjai közűl I. Attalos neje, Apollonis, magaslik ki, egyszerű polgárleány Kyzikosból, kiben a legnemesebb női tulajdonok egyesítve valának. Arcképével gyakran találkozunk szülővárosának érmein, hol fiai pompás templomot emeltek tiszteletére. Fia II. Attalos háladatosságból szobrot emelt neki a pergamoni várban Athena Polias temploma előtt, melynek talapzatát a rajta lévő felírással együtt az ásatások napfényre hozták. [1]) Még inkább szembeszökők a pergamoni uralkodók érdemei, ha meggondoljuk, hogy alattvalóik korántsem voltak tisztán görögök és hogy sokat kellett küzdeniök, a háborús idők viszontagságaival.

Mindjárt uralkodása elején válságos helyzetben találta magát I. Attalos. A győző Seleukos ellen öcscse, a fiatal Antiochos Hierax fellázadt, miután pedig leveretett, gall segédcsapataival majdnem húsz évig barangolta be Kisázsiát. Attalos Seleukoshoz szitott és segítségével jelentékenyen megnagyobbította országát. Leginkább a gallokkal gyűlt meg a baja, hét ütközetben vívott meg velök; egyszer már Pergamon falai alatt portyáztak, azonban a Kaikos folyó melletti döntő ütközetben annyira megtörettek, hogy azon időtől fogva nem zavarták nagyobb mértékben a pergamoni birodalom nyugalmát. A történelem hálás elismeréssel adózik a pergamoni királyoknak, mint a kiknek erőfeszítése által a gallokat Kisázsia belsejétől távoltartani és a róluk Galatiának nevezett tartományba szorítani sikerült. [2])

---

[1]) A felirat így szól (*Conze* II. r. 49. l.):

Ἄτταλος βασίλισσαν Ἀπολλωνίδα τὴμ (sic!) μητέρα
φιλοστοργίας ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτόν.

[2]) A győzők önérzetéről a következő nem rég talált felirat tanuskodik: »*Epigenes tisztjeivel és katonáival, kik a galatok és Antiochos ellen*

Ezen csata után Attalos a királyi czímet vette fel. Most már nyugatra irányozhatta figyelmét. Midőn Fülöp makedóniai király a Cannæ melletti csata után Hanniballal szövetségre lépett, Attalos határozottan a rómaiak pártját fogta. Szövetségesei segítségével le is győzte Fülöpöt tengeren, szárazon kevésbbé volt szerencsés, egyszer a pusztító ellenség Pergamon falai alá is hatolt. A makedónok elleni gyülöletet sohasem tette le és még haldokolva is háborúra tüzelte a görögöket ellenök.

Legidősebb fia *II. Eumenes* (197—155) az országot a hatalom tetőpontjára emelte. A rómaiakkal és achaiabeliekkel Nabis spártai zsarnok ellen harczolt, a III. Antiochos elleni syriai háborúban kezdetben nem igen kedvezett neki a szerencse, de a Magnesia melletti ütközet később mindent jóvá tett. Politikájában nem volt oly szerencsés, mint elődje, az aitoliai háború szerencsétlen vége után a görögök hitszegéssel vádolták és elhidegedtek iránta, a rómaiakkal való barátsága is meglazult a Perseus elleni háborúban tanúsított kétes magatartása következtében. Uralkodása végén néhány nyugalmas esztendeje volt, melyeket a város szépítésére használt. Pergamon várának és városának számos díszes épülete az ő műve, ő gyarapította a könyvtárt, melyben állítólag 200000 tekercs volt, sőt a nagy oltár építését is neki tulajdonítják.

Öcscse és utódja *II. Attalos* nagynevű atyja nyomdokaiba lépett. Hosszabb viszontagság után végre megszabadult II. Prusias bithyniai királytól is, ki már bátyja ellen is folyton áskálódott. A rómaiakkal, kik mindinkább terjeszkedtek Kisázsiában, eleinte nem volt a legjobb viszonyban, később háza hagyományos politikájára tért és híven segítette őket görögországi háborúikban. Nem is bánta meg; a feldúlt Korinthos műkincseiből nem egy darab vándorolt Pergamonba. De már is mutatkoztak a külsőleg elég nagy terjedelmű birodalmon a pusztulás jelei. A következő király *III. Attalos* zsarnoki uralkodása gyűlöletes volt alattvalói és szomszédjai előtt, végre pedig 133-ban, valószínűleg a római diplomatia befolyása alatt, országát a rómaiakra hagyta. Az Attalidák királyi palotája ezentúl a római proconsul székhelye lőn, ki innen kormányozta Asia tartományt. Fényéből azonban mitsem veszített Perga-

---

harczoltak, (Attalos király szobrát) *Zeus és Athena iránt való hálájok jeléül* (emelték).

mon, sőt még a császárok is újabb és újabb épületek által díszítették a várost, mely ezentúl is Kisázsiának egyik fővárosa maradt.

II. *A pergamoni művészet.*

A gallok végleges legyőzése után I. Attalos a királyi czímet vette fel és joggal. A félelmetes ellenség megfékezése után az ifjú királyság szilárd alapokra volt fektetve és az eredménynek király és alattvalók méltán örülhettek. A gallok elleni harczokból meríti a pergamoni művészet is tárgyát, élég szerencsésen, mert a népet és dynastiát egyaránt érdekelte.

Irásbeli adatunk a pergamoni művészetről eddig úgyszólva csak egy volt, *Pliniusé* (*H. N.* XXXIV, 34.), mely így szól: «*Plures artifices fecere Attali et Eumenis adversus Gallos proelia, Isigonus, Phyromachus Stratonicus Antigonus*» *etc.*

Phyromachos nevét még onnan is ismerjük, mert olvassuk, hogy az általa készített Asklepios szobrot, mely az isten templomát díszítette és melynek mása minden valószínűség szerint pergamoni pénzeken is előfordul, II. Prusias király vitte magával. (L. azonban *Overbeck, Gesch. d. gr. Plastik* IV. Buch 264. l.). A Plinius említette szobrok természetesen rég áldozatúl estek az enyészetnek, márványtalapzataik egy részét azonban az ásatások napvilágra hozták. Ezek meglehetős hosszúak voltak, előrészükön felirások mutatták, mely csata emlékére készült az illető szoborcsoport. (Egyet ezen feliratok közül már fentebb említettünk.) Fenmaradt még I. Attalos általános ajánló felirata is, mely így szól: (*Conze* II. 46. l.)

Βασιλεὺς Ἄτταλος τῶν κατὰ πόλεμον
ἀγώνων χαριστήρια Ἀθηνᾷ.

Úgyszintén fel voltak vésve a talapzatokra a művészek nevei is, sajnos, hogy a Pliniusnál előforduló nevekre az egy —*gonos* névtöredék hagy következtetni, mely az egyik talapzaton olvasható; találunk azonban négy vagy öt oly művésznevet is, mely Pliniusnál nem fordúl elő. Más győzelmeket is, mint a gallokon valókat, említenek ott, de legjelentősebbek mégis ezek. Phyromachos és társainak művei ránk nézve örökre elvesztek ugyan, de némi fogalmat alkothatunk róluk a fenmaradt másolatok nyomán.

Az athéni akropolison Pausanias tanúsága szerint négy terjedelmes szoborcsoportozatot mutattak I. Attalos ajándéka gya-

nánt, melyek fél életnagyságban harczi jelenetekket ábrázoltak, és pedig úgy, hogy az isteneknek a gigasokkal, Theseusnak az amazonokkal, az athénieknek a perzsákkal, végre a pergamonbelieknek a gallokkal való harczát lehetett látni.

Minden csoport büszke kifejezője a görögök superioritásának a barbár elem felett. Valamint az istenek a gigások ellen, az athéniek az amazonokkal, majd pedig Marathonnál a perzsák ellen harczolva, örök dicsőséget szereztek: úgy a pergamonbeliek is önérzetes büszkeséggel mutathattak a gallok elleni harczokra és győzelmekre. *Brunn H.* éles eszének köszönjük azon felfedezést, hogy 10 szoborban, melyek Nápoly, Velencze, Róma, Páris és Aix muzeumaiban vannak szétszórva, ezen Attalos-féle ajándék másolatait bírjuk. A gigasok és amazonok elleni csatából egy-egyet, a perzsák elleniből hármat, a gallból öt szobrot bírunk, valamennyi sebesülteket, haldoklókat vagy halottakat ábrázol.

Sokkal nagyobb becsűek, mint ezen félig életnagyságú szobrok, azon művek, melyeket a «haldokló gallus» és «gall ember és felesége» (előbb hibásan Arria és Pætus) neve alatt ismerünk és melyek közűl az első Rómában a Museo Capitolinoban, a másik a Villa Ludovisiban látható. Hogy mind a két szobor pergamoni művészektől származik, most már kétségen kívül áll, bár külső bizonyítékok, mint Attalos ajándékánál, nincsenek. A tárgy, márványnem, nagyság, stilus és munka mind a két szobornál egyező, sőt egykor a capitoliumi gallust is a Villa Ludovisiban őrizték. Talán a Villa Ludovisi csoportozatában azon jelenetek egyikét láthatjuk, melyek lejátszódhattak, midőn Prusias bithyniai király a Hellespontuson átkelt és a lakhelyt kereső ægosagokat megtámadta és megsemmisítette. A mi gall emberünk már nem lát menekülést, a sereg megfutamítva, a szekérvár bevéve, választás csak a halál és a szolgaság között lehetséges. A vitéz gall az előbbit választja, rövid kardjával átdöfte feleségét, ki haldokolva roskad össze férje bal karján, de még nem érte teste a földet, midőn férje magasan felemelkedve, az ellenségre szegzett daczos tekintettel torkába szúrja kardját, majd pedig a következő pillanatban halva roskad nejére.

Kevésbbé izgató, de ezért talán mélyebb hatású a haldokló gallus szobra a Capitoliumon. Ezt nem saját, hanem az ellenség fegyvere érte, erőtlenűl roskad össze paizsán, hasztalanúl hever mellette hadi kürtje és kardja, félig nyitott szája fájdalmasan vo-

naglik, a sovány szögletes arczon végtelen fájdalmas resignatio terül el, jobb oldalán lévő sebéből egyre szivárog az életnedv, kis idő múlva a bal kar már nem lesz képes az összeroskadó testet fentartani — consummatum est. A pergamoni iskolát realistikusnak szokták nevezni és joggal. Az előbb leírt szoborművek oly találó, élethű ábrázolások, hogy p. o. a haldokló gallusnál szinte látni véljük utolsó lehelletét, melylyel életét kiadja. Mély sajnálat fog el, ha a haldokló hősre tekintünk, de el kell ismernünk egyszersmind a pergamonbeliek nemes tapintatát, kik a félelmetes és kegyetlen ellenséget nem a maga rút szörnyűségében, hanem mint vitéz legyőzöttet, tehát bizonyos idealismussal ábrázolták. De ezen idealismus épen csak a felfogásra terjed ki, a mi a külalakot illeti, úgy szobraink tökéletesen megfelelnek azon képnek, melyet ókori írók és más ábrázolások leírása után a gallokról alkothatunk. Ott van hatalmas testalkotásuk, mely a kis termetű rómaiaknak mindig félelmet okozott (V. ö. *Caesar* De bello Gallico comm. II. c. 30), a mészvíz használatától merevvé és borzassá vált hajuk, beretvált arczuk, bajuszuk, végre a font nyakláncz (torques), minőre most is akadnak még kelta sírokban. — Ha még megemlítjük, hogy a két utóljára leírt szobormű keletkezését szintén I. Attalos idejébe tehetjük és hogy bátran feltehetjük, hogy, mint ama érczszobrok, szintén a pergamoni akropolis díszét képezhették, úgy mindent érintettünk, mi a pergamoni művészetről eddig ismeretes volt.

III. *Az ásatások.*

Óriási törmelék-halmok, gyeppel és alacsony bozóttal fedve, keresztül-kasul huzódó falazatok, a hegynek felső lejtőjén török korból eredő bástyafal, a hegynek legmagasabb részén ismét régi korból eredő maradványok, — ilyen volt az Attalidák akropolisának külseje, midőn azt Humann 1861 őszén először látta. Szomorúan nézte a szerte széjjel heverő, majdnem embermagasságú korinthosi oszlopfejeket és gazdag díszítésű talapzatokat, még szomorúabban a Molochként tátongó, folyton füstölgő mészégető kemenczét, melybe a török munkások egyik darab márványt a másik után dobták, — szerencsére főkép az apróbbakat, hogy ne legyen sok dolguk az aprítással; — eszébe juthatott nemzete nagy költőjének szava az ókori remekművek maradványairól: Dem Barbaren sind sie Steine! Midőn Pergamont 1866-ban másodszor felkereste, a helyzet

csak annyiban változott, hogy a mészégetéssel felhagytak és hogy egy ott lakó görög orvos reliefet mutatott neki, melyet a mészégető törököktől sikerült megmentenie és mely oroszlánnal harczoló férfit ábrázolt. Újabb reliefeket talált 1869-ben, midőn pedig 1871-ben Curtius Ernő több archæologussal véletlenül Pergamonba vetődött, már utalhatott egy byzanczi korból eredő, mindennemű alkatrészekből összetákolt falra, mint a szebbnél-szebb reliefek valódi kincsesbányájára. Curtius érdeklődött a dolog iránt, igérte is, hogy illetékes helyen sürgetni fogja az ásatások elrendelését, azután pedig — Olympiára fordította figyelmét. Érdemeinek gazdag koszorújába ez a levél nem volt szánva a sors által. 1874-ben egy másik hírneves német archæologus majdnem belefogott volna az ásatásokba, ha — nem megy el Olympiába. Ez Dr. Hirschfeld Gusztáv volt, ki később, midőn személyes okok miatt kénytelen volt Olympiától is megválni, nagyon fájlalhatta, hogy a nevének megörökítésére kinálkozó alkalmat elszalasztotta. Neki is mutatott Humann reliefdarabokat, a többi között egy tengeri lovat ábrázolót, melyet nem rég fejtetett ki a fenn említett byzanczi falból. Végre 1877-ben, mikor a berlini királyi muzeumhoz Conze-t nevezték ki, írt talált Humann «chronicus Pergamonbajának,» mint maga a pergamoni romok átkutatására irányzott vágyait nevezi. Mihelyt Conze érintkezésbe jött Humannal, azonnal megküldette megának az eddig talált reliefeket, melyeket rögtön első rangú műremekeknek ismert fel. Erélyesen kezébe vette a dolgot, utána járt a kormánynál, hogy az ásatásokat elrendeljék és az ásatási engedélyt a portánál kieszközöljék, megnyerte a német koronaherczeget a vállalat pártfogójának és buzgólkodásának meg is volt a kellő sikere. A vállalat annál inkább becsületére válik a német nemzetnek, mivel, daczára a javában folyó olympiai munkálatoknak, melyek jelentékeny összegeket nyeltek el, nem habozott tudományos czélokra újabb összegeket fordítani, oly vállalatra, melynek sikere korántsem volt oly biztos, mint amazé. Míg a fermán kieszközlése végett a kellő lépéseket megtették, Conzet élénken foglalkoztatta az előtte való reliefek eredetének kérdése. Csakhamar meg is tudta adni a feleletet reá és 1878 julius 1-én már azt írja Humannak, hogy azok alighanem ahhoz a nagy oltárhoz tartoznak, melyről egy K. u. a 2. században élő író, *L. Ampelius,*[1]) így ír:

[1]) *Liber memorialis* (Miracula mundi 14.) *Pausanias* (V, 13. 8.) a pergamoni oltárt mint ismeretest említi, a nélkül, hogy leírná.

«*Pergamo ara marmorea magna, alta pedes quadraginta, cum maximis sculpturis, continet autem gigantomachiam.*» A kérdés tehát csak az, hol volt ez az óriási oltár? S erre teljesen kielégítő feleletet adtak a nemsokára meginduló ásatások. Mielőtt ezekre áttérnénk, lássuk az átkutatandó terület, a pergamoni akropolis, helyzetrajzi viszonyait.

A mostani város, mint fennebb mondtuk, a Selinos patak völgyében fekszik, 42 méterre a tenger színe felett. A görög városrész már körülbelül 50 méternyi magasságra hegy a lejtőjén huzódik el. Innen kanyargó utakon felkapaszkodva 150 méter magasságban későbbi korból eredő várfalat találunk, mely azonban antik alapokon nyugszik.

A fal mögött elterülő terasszon az ásatások folyamában egy nagyszerű római gymnasiumot találtak. Második védelmi vonalul szolgált a nevezett terasszt határoló 4—6 meter vastagságú, byzanczi korból eredő fal, mely első pillanatra a legkülönfélébb alkatrészekből összetákoltnak látszott. Oly időben épülhetett, midőn még bőviben lehettek itt a szobroknak és egyéb márványtárgyaknak, mert a kőkeménységű vakolat alól mindenütt ilyenek kandikáltak ki. Pedig éppen ez a kőkeménységű vakolat mentette meg őket, mert a mi darabka márvány csak egyebütt a terasszon föllelhető volt, az mind a közvetlen közelben lévő kemenczék zsákmánya lett. A falban még egy régi korból eredő kapunak nyoma látszott, legalább a márványlemezekkel kirakott út, melyre itt-ott bukkantak, erre engedett következtetni. A byzanczi falon túl 288 méter magasságban egy harmadik bástyafalhoz érünk, melyben szintén számos ókori épületrész volt felhasználva. A két fal közti téren számos keresztül-kasúl huzódó alapfal egy nagy épület hajdani létezésére utalt és csakugyan itt volt a nagy oltár helye. A harmadik falon túl van az akropolis legmagasabb plateau-ja, melyről tekintetünk az ægæi tenger kéklő hullámait és az egész felső Kaikos lapályt pillanthatja meg. Részletesebb topographiai leírásába nem bocsátkozhatunk, legyen elég annyit felemlíteni, hogy itt találták meg a város védő istenének, Athenának templomát és az Augusteumot. — 1879 augusztus havában állította ki a török kormány az ásatásokhoz való engedélyt, melyben ki volt kötve a szokásos módon, hogy a leletek egy harmada a találót, egyharmada a terület tulajdonosát, egy harmada pedig a török kormányt illeti. Minthogy a vár a török kormányé volt, kétharmad jutott

volna az utóbbinak, azonban később egy harmadát ingyen, egy harmadát pedig pénzen engedték át a németeknek. [1])

A munkálatok 1879. szeptember 9-én kezdődtek [2]) még pedig a többször említett byzanczi fal lebontásával, mely mindjárt kezdetben nagyszerű eredményeket szolgáltatott.

Nem lehet feladatom, hogy az ásatások technikai részével foglalkozzam, csak annyit említek, hogy az első (1879/80. évi) periodus legfőbb eredménye a nagy oltár és sculpturális díszének, a gigantomachiának, felfedezése volt, míg a második (1880/81. évi) campagne a gigantomachia egyes elszórt darabjain kívül az Athena templom és Augusteum maradványait hozta napfényre. Azóta, bár sokkal kisebb apparatussal, szakadatlanúl folynak az ásatási munkálatok, melyeknek végczéljául a német archæologusok az akropolis tökéletes feltárását tűzték ki. A vállalat körűlbelűl 120,000 márkába kerűlt, (Olympia egy fél millió márkán felűl,) beleszámítva a 30000 márkába kerülő költséges elszállítást Pergamonból Ber-

---

[1]) Míg tehát Olympiában csak holmi, mint magam is meggyőződtem, kétes értékű gipszmásolatokat és legfeljebb kettős példányokat kaptak a németek, addig Pergamonnal sokkal jobban jártak, mert elsőrangú eredeti műremekek birtokába jutottak, melyek a berlini muzeumot a műarchaeologusra nézve kiváló fontos forrássá teszik. Az olympiai és pergamoni leleteket helyesen méltatja *Urlichs*, midőn *(Pergamon, Geschichte und Kunst* 15. l.) így nyilatkozik: «Diese (olympischen) Ausgrabungen haben die altgriechische Kunst besser kennen gelehrt, das Bild der Zeit des Phidias nicht ohne einigen Schatten vervollständigt, der Wissenschaft grosse Dienste geleistet, — die Funde von Pergamon ein ganz neues Licht angezündet, welches eine hohe, grossentheils originelle Kunstblüte beleuchtet, gezeigt, was die vermeintlich ausgearteten letzten Jahrhunderte nach Alexander vermocht».

[2]) Jellemzők Humann szavai, melyekkel az ásatásokat megkezdte: «Am Montag den 9. September 1879 stieg ich mit vierzehn Arbeitern hinauf, nahm eine Hacke und sprach: Im Namen des Protectors der königlichen Museen, des glücklichsten allgeliebten Mannes, des nie besiegten Kriegers, des Erben des schönsten Thrones der Welt, im Namen unseres Kronprinzen möge dies Werk zu Glück und Segen gedeihen». Az ügy iránti lelkesedés és az előadás közvetetlenségének számos példáját találni az ásatások Humann szerkesztette történetében. Hogy mily messzire megy a pergamoni régiségek iránti buzgalmában, mutatja a Thierschnek tett nyilatkozat (Die Königsburg v. Pergamon 14. l.): «*Diese Barbarei*» (a szobortöredékek elpusztítását érti) «*wird nicht eher enden, als bis die deutsche Flagge auf der Akropolis von Pergamon weht*».

linbe. Az ásatások gazdag eredményéről fogalmat alkothatunk magunknak, ha elgondoljuk, hogy összesen vagy 10000 mázsát szállítottak Berlinbe, miből a felerész sculpturális tárgyakra, felerész pedig feliratos kövekre és épületrészekre esik. [1])

IV. *A nagy oltár és a gigantomachia.*

A győzelmet hozó Athena mellett Zeus részesült legynagyobb tiszteletben Pergamonban.

Athenának már rég volt díszes temploma az akropolison, illő volt tehát, hogy az istenek és emberek atyja is méltó cultushelyet találjon. II. Eumenes királyban fogamzott meg azon terv, hogy az akropolison, szabad ég alatt, hatalmas oltárt emeljen, hasonlót az olympiaihoz, de sokkal nagyobb terjedelműt.

Pedig a szűk akropolison nem igen kinálkozott hely ily nagyarányú épület számára, s valóban bámulnunk kell az építők leleményességét, melylyel a körülmények mostohaságán segíteni tudtak. Egyrészt egyengették a kemény sziklatalajt, másrészt nyugat felé, hol mint mondtuk, a hegy meredeken leszakad, odahordott föld és mesterséges támaszfalak által meglehetős tért alkottak. Az ekkép alkotott teraszsze 260 meternyire a tenger színe felett és 40 meternyire a hegy csúcsa alatt feküdt és pompás kilátást nyújtott a Selinos völgyére és a Temnos hegység távoli csúcsaira. Ezen alapon volt az oltárépítmény alsó része egy 37·70 m. hosszú, 34·40 m. széles és $5^1/_2$ m. magas derékszögű négyszög, mely öv gyanánt a gigantomachia reliefjét viselte. A derékszögű alépítmény déli oldalát középen széles, körülbelül húsz fokot számláló lépcső vágta át, mely a tulajdonképeni oltár plateaujára vezetett. Ezen oltár mint az olympiai, magjában az áldozati állatok hamvából állott, melyet folyóvízzel és agyaggal összegyúrtak és körülfalaztak. Tekintélyes magasságánál fogva (40′ = 12 m.) már messze látható jelvénye lehetett a pergamoni akropolisnak. Az oltár körül ioniai oszlopokból álló csarnok futott, melynek belső, az oltár elé fordított oldalai 1·57 méter magasságú övvel voltak diszítve. Ezen

---

[1]) Az összes objectumok jelenleg a berlini királyi muzeumban őriztetnek, még pedig az aránylag épen maradt reliefek a rotundában, az apróbb darabok, melyeknek összeszedésével és rendezésével folyton foglalkoznak az archaeologusok és szobrászok, az ú. n. assyriai teremben.

övnek sculpturái közül is bírunk egyes részeket, melyekből sejthetjük, hogy tárgyuk a helyi monda, nevezetesen Telephos mythosa volt. Harczi jelenetek, temetések, házasságkötések tarka egyvelegben követik egymást a fenmaradt töredékeken tájképekkel és architektonikus részletekkel a háttérben. A compositioban nincs semmi különös, a kivitel gondos, csak némely mellékes alakok vannak távlati tekintetben megrövidítve. A reliefek tárgyáról bajos véleményt koczkáztatni, egészen bizonyosnak csak kettő vehető. Az egyiken Heraklest látjuk, a mint buzogányával és oroszlánbőrével sziklás tájékon egy fa alatt áll és kis fiát Telephost nézi, kit anyja Auge tett ki oda. A másik azon jelenetet ábrázolja, midőn az Achilles lándzsája által megsebesített Telephos Agamemnon közbenjárását megnyerendő, házába jön, a kis Orestest megragadja és a házi oltárhoz menekül. Minthogy azonban a Telephos mondával bajosan lehetett volna a meglehetős hosszú övet betölteni, valószínű, hogy a trójai háború és a helyi monda más részletei is találtak ott helyt.

Ha a nagy oltár plateaujától a lépcsőn lefelé haladunk, bámuló tekintetünket magára vonja a lépcső oldalfalait (Treppenwange) elfoglaló tarka kép. Ott van az olympiai istenek apraja-nagyja, a mint csodálatos alakú szörnyekkel harczolnak; a harcz javában foly még, de már is látjuk, hogy a szörny alakok hátrálnak, iszonyú testeik és kigyólábaik hiába vergődnek, az olympiaiak győzelme el van döntve. Ha azután a lépcső alján az oltár alépítménye előtt megállunk, úgy előttünk van az Ampelius által a világ csodái közé számított mestermű, a pergamoni gigantomachia. A sors mostohasága folytán csak képzeletben szemlélhetjük az épület körül futó hatalmas övet összhangzásban az egésznek arányaival, meg kell elégednünk avval, hogy a reliefeket kiszakítva környezetükből láthassuk, de még így is elképzelhetjük a nagy hatást, melyet annak idején a szemlélőre tehettek.

Az oltár alépítményének összes hossza 135 méter. Magassága, a mint említettük, körülbelül $5^1/_2$ méter. A 2·06 méter magasságú talapzat fölött következett a 2·30 méter magasságú reliefes öv, e fölött pedig jó messzire előrenyuló párkányzat. Már a talapzatnak magassága is nagy dimensiókra vall, még inkább az övnek alakjai, melyek mind az életnagyságnál harmadrészszel nagyobbak. A Parthenon öve 25 méterrel hosszabb, azonban lapos reliefjei csak 1 méter magasságúak. Míg az alakok ott legfeljebb 5 cmternyire

domborodnak ki, a pergamoni reliefek némelyike fél méternyire is nyúlik ki, míg a Parthenon övének összes felülete 160 négyszögméter, a pergamonié 300 négyszögméter. Ebből meglehetős ép márványtáblákban 120 méter, apróbb-nagyobb darabokban pedig 60 négyszögméter, tehát az egésznek 3/5-e maradt meg. Hogy mily óriási munka lehetett az alakok kidolgozása, onnan gondolható, hogy a szobrászok állítása szerint egy-egy alaknak minden részletben való kidolgozása majdnem egész esztendőt venne igénybe, pedig ilyen alak volt vagy 140—145!

Az egész övfelület kitünően egymáshoz illesztett márványlapokból állt, melyek fölül alúl számos eresztékszeggel (Dübel) ellátva és az épület sarkain még kapcsokkal összekötve voltak. A lapok szélessége 0·60 és 1·10 méter között változik, vastagságuk többnyire fél méter. Úgy látszik, hogy a lapokat faragatlanúl illesztették be és a faragást helyben végezték. Egyes részek p. o. fegyverek külön darabokból állanak, melyek vasszegekkel voltak odaerősítve. A márvány szemcsés, kékes-fehér, lelhelyét még nem ismerjük. A mely lapokat a fennebb említett byzanti korból eredő, falba építettek, azok a fölöttük lévő vakolatréteg által meglehetősen konzerváltattak, a többi, különösen az oltár nyugati részéről való, nagy mértékben szenvedett.

Az övet egységes conceptióval biró szobormű foglalta el. Tárgya nem volt történelmi, hol az élet bőséges anyagot szolgáltatott volna, sem félig történelmi, félig mythosi, a minőt Phidias ábrázolt a Parthenonon, a pergamoni művészek tisztán mythologikus tárgygyal merészeltek megbirkózni.

Ha a hellének a barbarokkal szemben való fölényöket akarták nyilvánítani, úgy szerették azt a lapithák és kentaurok, vagy Theseus és az amazonok harczával kifejezni. Ha pedig az olympiai istenek fenségét és hatalmát akarták kifejezni, úgy büszkén utaltak azon harczra, melyet Typhonnal és a gigasokkal vívtak és melynek győzelmes befejezése után Zeus a világ fölötti uralmat elnyerte. Ezen tárgyat szerette a görög művészet feldolgozni, midőn Zeus vagy valamely más olympiai isten templomának ékesítéséről volt szó, ez diszítette a megarabeliek kincsesházának oromzatát Olympiában, Hera templomát Argosban és az agrigentumi óriás templomot s Augustus is Jupiter Tonans általa épített templomát a Capitoliumon a gigantomachiával diszítette. Zeus harczias leányának, Athenának is nagy része van a győzelemben; a selinunti metopákon

és a Parthenon reliefjeiben földhöz sújtja a vakmerő óriásokat, kolosszális szobra paizsán az egyik oldalon az amazonok, a másikon a gigasok elleni csata volt ábrázolva; nem csodálkozhatunk tehát, ha Pergamon fejedelme ugyanazon módon akarta Zeus oltárát diszíteni. Mindazonáltal a pergamoni gigantomachia lényegesen különbözik a többi hasonnemű ábrázolásoktól. Régibb időben a föld fiait, a gigasokat, egészen hasonlóan képzelték az istenekhez, az alexandriai iskola azonban a gigasoknak kigyókba végződő lábakat adott, ehhez még később a Typhontól kölcsönzött szárnyak is járúltak. Apollodoros tankönyve már ilyeneknek tünteti fel a gigasokat. A hagyományt azonban messzire túlszárnyalta a pergamoni művészek genialis ujítása. Gondoljunk csak arra, hogy 135 méter hosszú felületet kellett az istenek és gigasok harczával betölteni. Honnan vegyék az ehhez szükséges alakokat? Az isteneknél csak hagyján, a főisteneken kívül, mint Zeus, Athena, Apollo, Poseidon, az égi, tengeri és alvilági uralkodók egész seregét állíthatták talpra, igénybe vehették az isteneknek szentelt állatokat is, a mint tényleg részt is vesznek a harczban. Igy a sas majd villámot hoz Zeusnak, majd a gigasok kigyóival viaskodik, Athenának szent kigyója szintén segít az istennőnek, az oroszlányok marczangolják a gigasokat, még Hekate kutyái is támadnak és Bakchos mellett vérszomjasan rohan a párducz. Ámde itt is, hol a mythologia typikus, megállapitott alakjaival volt dolguk a művészeknek, bámulnunk kell a mesterséget, melylyel a meglevőt felhasználni és új variátiókkal ellátni tudták. Eltekintve attól, hogy a dolog természetéhez képest nem tüntethették fel az isteneket a szokott módon, olympiai nyugalomban, mindenkit a maga szerepében, hanem az ádáz harcz borzalmai által izgatva, — kit ne lepnének meg ama tengeri istenségek, melyek halbőrből való föveggel, czipővel és tengeri növényekből álló szárnyakkal bírnak? Vagy nem foghatta-e el a nézőt a borzadalom bizonyos neme, midőn az egyszerre hat karral viaskodó Hekatét látta maga előtt? A gigasokkal azonban, kik között a mythologia alig ismer egynehány egyéni alakot, ugyancsak meg lehettek akadva. Mit tehettek tehát? Majd emberi alakban ábrázolták, még pedig görög módon fegyverkezve, majd hatalmas szárnyakat illesztettek vállukhoz, melyek némelykor a denevéréhez hasonlítanak; hol kigyólábúaknak vannak ábrázolva, a mint testöket nagy nehezen tova mozgatják. Az egész reliefen nyilvánuló élénkséghez képest a kigyók is résztvesznek a

harczban, miáltal némelykor valóban Laokoonra emlékeztető complexiók támadnak. A gigasok egy része bal kezét valamely állat bőrével fedi, jobbjával pedig sziklákat dobál vagy faágakkal verekedik. Még inkább fokozza állati külsejöket hegyes fülük, mely némelyeknél növény félébe látszik végződni, a fantasztikus alakok netovábbja pedig az a kigyólábú gigas, ki vállain oroszlánnyakot és fejet, kezek helyett pedig oroszlánkarmot visel.

Hogy azonban a nézőkben az ábrázolt alakokat illetőleg semmiféle kétség ne támadjon, a művészek azon eszközhöz folyamodtak, hogy a gigasok neveit a talapzat lejtőjére (Ablauf), az istenekét pedig a párkányzat vájatába (Hohlkehle) vésték. Sajnos, hogy ezeknek a neveknek most már kevés hasznát vehetjük, részint mert a betűk elkoptak, részint mert nem tudjuk, hová valók. Még nagyobb kár azonban, hogy a művészek nevei, melyek szintén a talapzaton állottak, kevés kivétellel elpusztultak.

A német archæologusok és szobrászok fáradhatatlan szorgalmának sikerült a fenmaradt alkatrészekből a nagy oltár reliefdíszét legalább nagyjában reconstruálni. A nagyobb csoportozatoknak már mind megvan a maga helyök, csak a kisebb darabokra nézve foroghat fön még némi kétség. A következőkben iparkodni fogok, hogy a nagy oltár relief díszét legalább a főbb vonásokban ismertessem. [1])

Ha az ókori szemlélő az akropolis kigyódzó utain a plateaura feljutott, úgy az oltár keleti oldala előtt találta magát. Természetes tehát, hogy az oltár keleti oldala tünik ki leginkább sculpturalis tekintetben. Ezen oldalt kizárólag az Olympos hatalmasai foglal-

[1]) Ha valahol, úgy a képzőművészet alkotásainál áll Horatius szava (*Ad Pisones* v. 180 squ.): Segnius irritant animos demissa per aurem | Quam quae sunt oculis subiecta fidelibus et quae Ipse sibi tradit spectator. Utalom az olvasót a reliefek fotografiáira, melyeket minden berlini könyv- vagy műkereskedés aránylag igen mérsékelt áron szállít. (Eduard Quaas, Buch- und Hofkunsthändler, Berlin, C. Stechbahn, 2. — nagy folioban à 3 márka, kis folioban à 2 m., kabinetalakban à 1 m. árúlja.) Kaphatók ezenkívül a főbb csoportok gipszmásolatai is kiegészítve, kisebbített alakban (Gebrüder Micheli, Unter den Linden 12., — az érdeklődő hozassa meg a *képes* árjegyzéket à 1 m.), megjegyzem azonban, hogy a reliefek en miniature elég csinosak, de hatást nem tesznek, mert *Milchhoefer* szerint (*Deutsche Rundschau*, 1884 február 225. l.) «a compositio óriási arányokra van alapítva és sok részlet megértése és helyes felfogása csakis ezek alapján történhetik».

ják el: Zeus, Athena, Poseidon, Ares, Apollon, Artemis. A középpontot az istenek atyja, Zeus képezi, a mint baljával az ægist rázza, mely alatt egy fiatal gigas, vagy vállán találva, vagy az ægis látásától megmerevedve, görcsös vonaglás között összeroskad. A jobbjában lévő villámmal egy hatalmas gigast készül sújtani, ki háttal a szemlélő felé, állatbőrrel körűl csavart bal kezét védőleg nyújtja az isten felé, jobbjában pedig szikladarabot tart. A gigasnak teste alúl két kigyóban végződik, az egyikkel Zeusnak szent madara, a sas, viaskodik. Zeustól balra egy kardos és paizsos gigas roskad össze a villámtól találva, bal kezét mintegy esdőleg nyújtja, jobb kezével a földre támaszkodik. A Zeus-csoporttól jobbra Athénát látjuk, ki nem harczol, mint Homernél, sisakosan, paizsosan, hanem gyors léptekben haladva egy fiatal gigast hajánál fogva vonszol. Az istennő kigyója, Erichthonios, is részt vesz a harczban, a gigas mellét és karjait már körűlfonta és most mellébe készül mártani mérges fogát. A motivum hasonlósága azonnal eszünkbe juttatja Laokoont. Jobbról Nike száll Athena felé a koszorúval, míg lenn a gigasok anyja, Ge, emelkedik ki a földből, esdőleg tekint Athéna felé és feléje nyújtja karjait.

Zeus és Athena csoportja pendant volt, a keleti oldal compositiojában a főpontot képezték és méltán, mert Zeus és Athena voltak a pergamoni akropolis főistenségei. Athenától jobbra valószínűleg Poseidon volt, legalább ezt engedi sejtenünk a hippocampusok által vont kocsi, mely alatt vizet akart a művész jelezni. A keleti oldal jobb szélén valószínűleg Ares volt, a márványlap megmaradt része két tüzesen száguldó lovat mutat, melyek harczi szekeret húznak. Poseidon és Ares között valószínűleg Apollon volt, kinek daliás alakja egymaga is remekmű. Tartása hasonlít a belvedereihez, azonban sokkal energikusabb annál. Az isten egy összeroskadt gigas fölött áll, ki csak alig tudja felső testét egyenesen tartani, jobbjával nyilat szed ki a nyitott tegezből, kinyújtott bal kezében íját tartotta. Apollon alakjának megfelelőleg a Zeus csoporttól balra látjuk Artemist, körülötte egyikét a legmeghatóbb csoportoknak. Egy szép fiatal gigas, sisakosan és gazdag diszítésű paizszsal, jobbjával csapást mér Artemis ellen, de karját megbénítja az istennő komor fensége, bal karja a paizszsal felre csúszik a mellről és a következő pillanatban már átjárja mellét a nyíl, melyet Artemis ellőni készül. Artemis és ellenfele között egy öreg, kigyólábú gigas van, kit Artemis egyik kutyája nyakánál ragadott

meg, jobb kezével a kutya felé kap és halálos tusájában mutató ujját a szemébe fúrja. Jobb kigyója Hekate után kap, ki a keleti oldal bal szélét foglalja el. Hekate hármas testtel van ábrázolva, azonban a három test úgy fedi egymást, hogy a hátulsóból csak a fej hátsó része, a középsőből pedig az arcz látható. Van azonkívül három jobbkeze fáklyával, karddal, lándzsával és két bal karja paizszsal és kardhüvelylyel. Egy gigas ellen harczol, ki két kezével szikladarabot emel, hogy avval Hekatet sújtsa.

Ha vándorlásunkat a sarkon túl a déli oldalon folytatjuk, melyet a lépcső két részre oszt, úgy jobbra a föld és lég isteneit, balra pedig a víz isteneit találjuk. A lépcsőtől jobbra van Leto vagy talán Demeter, egy magas női alak, hosszú fürtein diadémával, jobbjában égő fáklyát csóvál egy ijedten hátráló gigas ellen, ki jobbjában valami fegyvert tartott. A gigasnak emberi teste van, csakhogy szárnyakkal bír, hegyes fülei tengeri növényekben végződnek. Az istennő előtt egy fiatal gigas rogy össze halálosan sebesítve, bal kezével a halált okozó fegyvert akarja a vállból kihúzni. Feje, melyről hosszú haja lecsüng, már lehanyatlik, az arczán ülő dacz a haldokló gallusra emlékeztet. A lépcső felől Dionysos jön repkénynyel koszorúzva, rövid de díszes ruhája fölött állati bőr van, az isten sietve halad, mellette párducza. Kiséretében van két satyrfiú, kiknek fejei majdnem fedik egymást. A lépcső jobb oldalfalának alakjai egynek kivételével elvesztek, jobb sors érte a bal oldalfalon lévőket. Bámulnunk kell a művész ügyességét, melylyel a lépcső fokai által hagyott háromszögű helyet fel tudta használni. Egészen felűl a háromszög hegyes szögében egy sas viaskodik egy kigyóval, azután következik egy, sajnos, csak töredékekben maradt alak, kiben Hephaistost sejtik. Legalul van Nereus, szakállas, öreg ember, lábig érő chitont és a fölött köpenyt visel, fején valami halbőrből való sipka van. Előtte van egy nereida, a mint az egyik gigas kigyólábára hág, baljával üstökét fogja meg, jobbjában kardot tart, melynek hüvelye oldalán lóg le. A fegyvertelen gigas jobb kezével az istennő lábát fogja meg, bal kezével pedig haját iparkodik kiszabadítani. Az istennő rövid dór chitont és tengeri növényekből készűlt csizmát visel. A lépcsőtől balra Amphitrite következik, ottlétét az odavaló párkányzatrészen lévő név bizonyítja. Ugyancsak ezen feliratokból tudjuk meg, hogy a következő fantasztikus alakban Tritont kell felismernünk. Feje és törzse emberi, a mellen alól lóba megy át és hosszan kigyódzó haltestbe végződik.

Szárnyai is vannak, melyek tengeri növényekből látszanak állani. Vele szemben egy gigas van a borghesi vívó positurájában. Jobbról támad, a bal keze körül csavart bőrt mint valami paizsot előretartja, jobbját pedig csapásra emeli. Még jobban a déli oldal bal sarka felé sajátságos csoportozatot látunk. Egy erős termetű szakállos férfi két kezével kalapácsot emel egy valóságos szörnyalak ellen. Ezen gigas alól kigyókban végződik, bivalyéhoz hasonló nyaka és füle, sőt talán szarva is volt. Teste egész súlyával ellenfelére dől, ki bal kezével markolatig mellébe szúrja kardját. Mintha hallanók a bivalyember bőgését és látnók kigyólábainak kínos vergődését! A kalapácsot emelő férfiú a kabeirok egyike, Kybele kisérője, és csakugyan szomszédságában találjuk az istennőt, oroszlánon száguldozva. Az egész alak bőruhába van burkolva, mely a gyors mozgás folytán vitorla módjára duzzad a test körül. Az istennő is visel fegyvereket, nyilat és íjat, jobbjával épen nyilat húz ki tegzéből.

Ezzel elérkeztünk volna az oltár déli oldalának sarkához. Ha vándorlásunkat a nyugati oldalon folytatjuk, már nagyobb hézagokat találunk, mi onnan magyarázható, hogy az oltár ezen része már a meredek lejtő fölött épült hatalmas támaszfalak segítségével. Midőn a gigantikus alkotmány bomladozni kezdett, sok relief darab lecsúszott és eltört. Egyébiránt az oltár ezen része, mint legtávolabb eső, nem is lehetet oly kiváló díszítésű, mint a keleti és déli. Valószínűleg ide tartozott egy fönséges tekintetű, pompás öltözetben lévő istennő, ki egyik kezével egy gigasnak paizsát félrerántja, másik kezével pedig kigyó által körülfont edényt dob feléje. Az istennő kiléte még nincs tisztába hozva, talán Hygieia volt, ki Pergamonban nagy tiszteletben állott.

Az éjszaki oldalon legelőször is Heliost találjuk, a mint négyes fogatán a gigasok közé vágtat, előtte a hajnal istennője, Eos. Öszvéren ülve, háttal a szemlélő felé látjuk Selenet, közvetlen közelében Heraklest. A sarkon, mint mindenütt, úgy itt is, Aphrodite csatlakozik Areshez (l. a keleti oldalt), a gigantomachia vad harcziasságát az a körülmény mutatja legjobban, hogy a szerelem gyöngéd istennője kegyetlenül arczára tapos egy fiatal gigasnak, hogy testéből dárdáját kihúzza.

Ilyen volt a kép, mely a pergamoni akropolis látogatói előtt feltárult, képzeljük még hozzá a meredeken a felhőkbe emelkedő akropolist számos pompás épületével és bámuló elismeréssel kell

adóznunk a fejedelmi ház iránt, mely mindezen csodákat létrehozta.

«Ha a vár istennőjének ünnepén (Nikephoria), az ünnepi menet hegynek fölfelé kigyódzott és végre ünnepies vonulóban az oltárt megkerülte, akkor bizonyára minden fogékony résztvevő szívéhez és szeméhez szólt, a mit a gigantomachia a nézőnek nehéz küzdelem és dicső győzelemről megkapó közvetetlenséggel mesélt s Pergamon polgáraiban is bizonyára feltámadt a fejedelmeik alatt vívott harczok emléke. Midőn aztán a nép az oltár körül lévő terraszszeon visszamaradt, a papok a királylyal, udvari népével és a legelőkelőbb polgárokkal az oltárhoz vonúltak, melynek tetején, az egybegyült nép és az egész város szemeláttára, mintegy a vár istennőjének, Athenának, kinek képe a templomból épen az oltár felé nézett, színe előtt mutatták be az áldozatot az istennőnek a birodalom üdvéért. A ragyogó márvány alkotások felett magas füstfelleg tornyosúlt, messze földre egész a kéklő tengerig hirdetve Pergamon hatalmát és fényét.» [1])

Megismerkedtünk a gigantomachia részletével, foglaljuk már most össze a reliefek jellemző sajátságait. Ebben a tekintetben főleg három dologra utalhatunk, a conceptió merészségére, a felfogás realismusára és a kivitel mesteri technikájára — A conceptióról, az akadályokról és nehézségekről, melyekkel a művészeknek küzdeniök kellett, már fennebb szólottunk. A realismus, mely az ábrázolásban nyilvánul, valóban megkapó. A rútnak ábrázolásától nem irtózik a művész és bivaly- és oroszlánfejű szörnyetegek épen úgy fordulnak elő, mint a szépség ideáljai. Az egész arra van számítva, hogy szembe tűnjék, hogy imponáljon. Épen azért megvetik a női testformák meztelen ábrázolását, egy Aphrodite nem gyönyörű teste által tündököl, hanem mint akármely harczias istennő küzd, vág, öl. Majdnem a kegyetlenségig megy az a harczias energia, mely az egészet átlengi. Sehol sem kegyelmeznek az ellenségnek, legyen az akár mintaképe a szépségnek, mint Artemis ellenfele, vagy bivalynyakú gigas; ha nem férnek hozzá fegyverrel, úgy hajánál fogva hurczolják, az elesettekre ráhágnak és testeiket eltapossák. Sehol sincsenek a föld fiai felsőségben, egy helyet kivéve éjszaki oldalon, hol egy isten a kigyólábú szörnyeteg szorongatása

[1]) *Pergamon und seine Kunst* von *L. Schwabe* 23. l.

alatt majdnem összeroskad. A letiprott és szétzúzott óriás nemzedék sorsa majdnem részvétet kelt, a földből felmerülő anya könyáztatta arcza pedig egyenesen Niobera emlékeztető.

A pergamoni reliefekben nem lép annyira előtérbe magának a tárgynak fönsége, mint p. o. egy Pheidias műveinél, hanem a művészek mesteri technikája, mely első sorban az ügyes elrendezésben nyilvánúl. Nézzük p. o. a Zeus-csoportot. Az isten széles, hatalmas alakjának megfelel a sas a kigyóval, a ruhának pedig felűl az ægis és a gigasnak állatbőre. A két térdelő gigas körülbelűl egy magasságban van, Zeus jobb karját lenn a gigas fegyverei ellensúlyozzák. A mellett, hogy a csoportokat oly elevenséggel ruházzák föl, mely messzire túlhaladja azt, mit a reliefeknél eddig megszoktunk, a mellékes dolgokra is oly gondot fordítanak, mely még mikroskopikus vizsgálásnál is valóban bámulatos. A ruhák lebegését, a mint a heves mozgás következtében a testet körülveszik. oly mesterileg utánozzák, hogy szinte a levegő által felfújtaknak gondolhatjuk. Sőt még az anyag különféleségét is híven tudják visszaadni, hol sima vásznat, hol összegyűrődött, törött selyemszövetet mutatnak. Legnagyobb mesterséget azonban az állati bőrök ábrázolásában fejtenek ki. Nemcsak az eredetin, hanem még a fotografiákon szinte tapogatni véljük azt a párduczbőrt, melyet a lépcső bal oldalfalán guggoló gigas visel s melyet Conze jelentése sikerült fotografiában reprodukál. Szíjak, szalagok mind bámulatos hűséggel vannak visszaadva; a mi pedig a fegyvereket illeti, úgy azok külön tanúlmány tárgyát képezhetik, oly annyira finom a cizelirozás és gazdag az ornamentikájok. Hasonló figyelmet érdemelnek a reliefeken előforduló különféle állatok, kutyák, oroszlánok, kigyók, sasok, melyek mind úgylátszik, valóban létező fajok után vannak dolgozva. Helyesen jegyzi meg, ha jól tudom, Bœtticher, hogy a művészet ezen mellékes dolgai, aprólékosságai, különösen pedig az antik ábrázolásokban előforduló állatok, korántsem részesűltek még a műarchæologusok részéről azon figyelemben, melyet megérdemelnének. A pergamoni szobrok tanúlmányozásánál immár aligha lesz ez a dolog kikerülhető.

A további tanúlmány dolga lesz most a pergamoni reliefeknek a periodus többi művei között kellő helyet találni és a művészek személyiségére nézve biztosabb adatokat szerezni.

A kabeirok samothrakei templomának oromdísze, mely körűlbelől 50 évvel idősebb, messzire alatta áll a pergamoni reliefek-

nek, egyes szobrok, mint a samothrakei Nike vagy a belvederei Apolló ideálisabb felfogásuak ugyan, azonban itt, hol impozáns alkotásról szó volt, párhuzamba nem hozhatók. Annál szembeszökőbb a rokonság, mely a farnesi bika meg a Laokoon-csoport és a pergamoni reliefek között létezik. Már előbb említettük, hogy az Athena-csoportban előforduló kigyók által körülcsavart gigas bátran a Laokoon-csoportban foglalhatna helyet, másrészt a farnesi bikának compositiója és felfogása mindjárt a gigantomachia kegyetlen energiájára emlékeztet. A farnesi bika alkotói Plinius szerint Apollonios és Tauriskos, Menekrates fiai Trallesből. Egy pergamoni felirat tanúsága szerint egy Menekrates fiai dolgoztak Pergamonban, meglehet, hogy azok. Egyébiránt a Pliniusnál pergamoniaknak nevezett művészek majdnem mindegyike Hellas valamely művészeti centrumából származott oda. Phyromachosszal és Praxitelesszel Athenben is találkozunk, Stratonikos Kyzikosból jött, Xenokratos Lysippos utódja volt, főforrása azonban a drámai elevenségű pergamoni stilusnak Rhodos lehetett, a rhetorikának egyik főiskolája, honnan a Laokoon szerzői is származtak. Tanúlni bizonyára tanúltak a pergamoniak ezen remekműveiből, de utánzók azért még sem voltak, «merészségük eredetiséggel párosúlt, művészetök a hatalmas és hatalmaskodó hellenismus legnagyosb hatványozása volt, eszközük a tökéletes művésziesség, munkáik a felizgatott erő fényes példái, oly erőnek, mely a fenségessel is könnyen cserélhető fel.» (Urlichs.)

Beszterczebánya.

Dr. Keleti Vincze.

---

116. Megaklés sírjára.

Gyászba borúl szívem, szánandó Kallias, érted,
Hogyha Megaklésnek sírja szemembe tünik.

117. Protomachosra.

Harmatos ifjúság idején lehelé ki a lelkét
Prótomachos. S így szólt s apja nyakába borúlt:
«Óh gyászold fiadat, panaszold meg örökre, Timánór!
Józan eszét gyászold s lelke vitézi hevét!»

F. E.

BESSENYEI ÉS DESTOUCHES.

A XVIII. századi franczia irodalomnak legkiválóbb jellemvonása a bölcseleti irány, mely önállókká teszi az írókat és az irodalmat egyaránt. Az előbbi század irodalma függött az egyháztól, melynek intézményeit megtámadni, dogmáit kétségbevonni a legsúlyosabb bűn volt, függött az udvartól, melynek izlése az irodalomban uralkodik s mely magához csatolja az írók nagy részét, és függött az ókortól, melynek irodalmi termékei mintákká, költészettani szabályai sérthetetlen törvényekké váltak a franczia irodalomra nézve is. A XVIII. század írói szabadabban kezdenek gondolkozni és igyekeznek az irodalmat függetlenné tenni idegen befolyásoktól: harczot üzennek az egyháznak és megingatják úgy a monarchia alapjait, mint az ókori minták tekintélyét. Az íróknak a kik e szellemi forradalmat előidézik, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, D'Alembert és Diderotnak, főjellemvonása szintén az, hogy *philosophicus írók*. Egyikök sem állított ugyan fel minden ízében kidolgozott bölcseleti rendszert, — e tekintetben inkább eklektikusok voltak, — de azért elveikkel erősebben hatottak korukra, mint sok más részletezett philosophiai systema. Bölcseleti szellemmel hatják át a szépirodalmat s a tudomány minden ágát és a philosophiának rendkívüli népszerűséget szereznek. A philosophia, vagy legalább a philosophálás behatol nemcsak az irodalomba és tudományba, hanem — mint a XVI. században a préciositás — a társadalomba is, a nagyvilági szalonokba és a nők boudoirjaiba. Palissot vigjátékíró *Comédie des philosophes* czímű darabjában (1760) említi, hogy Páris tele van philosophusokkal [1]) s egy másik darabjában találóan mondja, hogy ez a kor epidemikus betegsége, soha nem látott az ember annyi philosophust, mint most.[2]) A kor nagy philosophus-írói mellett ugyanis gombamódra termettek az apróbb philosophusok, a kik — mint

[1]) *Palissot*, Comédie des philosophes: *Damis :* Et ce sont-là, dis-tu, des philosophes? *Marton :* Oui; du plus grand air encore, *Paris en est rempli.* (Palissot: Oeuvres, t. II. p. 166.)

[2]) *Palissot*, Le cercle (I. felv. 8. j.): *Orphise :* Mais en effet, c'est la maladie épidémique, *jamais on ne vit tant de philosophes.* (Palissot, Oeuvres t. II. p. 42.)

az ily esetben rendesen történik — nem bírván elsajátítani mintáik kiváló jellemvonásait, egészen külső, mellékes vagy épen félszeg tulajdonságaikat utánozták. Élesen jellemzi ezen álphilosophusokat egyik leghevesebb ellenségük, a már említett Palissot *Petites lettres sur de grands philosophes* cz. munkájában. E levelek elseje így kezdődik: «Egy pár éve fővárosunkban több író egyesült, a kik közül egyesek elismert érdemekkel bírnak, mások azonban kétesebb hírűek, a kik mind ama híres encyclopædián (Dictionnaire de toutes les connaissances) dolgoznak. Mindezek az urak philosophusoknak nevezik magukat s egy részök valóban az is. De resteljük megvallani, hogy azok közt, a kiknek nagy tehetségeit szívesen elismerjük, találkoznak olyanok is, a kik irataikban majdnem gyűlöletessé tették az érdemet s a józan észt .... A műfajokat mind összezavarják és a stilusnak s az eszméknek ezen sajátságos felforgatását nehány köznapi elme egy merész és fényes geniekben bővelkedő század jelének tekintette, egy oly század jelének, mely méltó arra, hogy *philosophicus századnak* neveztessék .... Azon apró holdacskákhoz hasonlóan, melyeket valamely nagyobb bolygó keringésében magával sodor, ezen urak körében is az alsóbbrendű philosophusoknak egész raja van s ezek jóhiszeműleg azt gondolják, hogy amazok dicsőségének részesei és pártjukban oly szerepük van, mint a hadseregben az előőrsöknek. Ezek a philosophicus rovarok, melyeket ama szalmadarabkákhoz is lehetne hasonlítani, a melyeket valamely villamos test magához vonz, uraik nevében néha az ütközetbe rohannak, elvesztik semmiségük tudatát azon támasz következtében, melyhez kötve vannak, és azt hiszik, hogy zümmögésük valódi zaj».[1])

Palissot e szavaiból kitünik, mily nagy mértékben el volt akkor terjedve a philosophusok új felekezete. Ezen elterjedés okozta azt, hogy a philosophus csakhamar általánosan ismert typussá lett és mint ilyet nemsokára a színpad is felkapta. Színrehozatalának különösen kedvezett az akkori vígjáték amaz iránya, mely nem elvont jellemek rajzolását tűzte ki feladatául, hanem a való életből merítette tárgyát és jellemeit. Igy midőn Diderot egy művében [2]) új tárgyakat ajánl a vígjátékírók figyelmébe, e tárgyak

---

[1]) *Palissot:* Petites lettres sur de grands philosophes. Lettre I. (Palissot. Oeuvres, II. k., 99. s köv. l.)

[2]) *Diderot:* Le fils naturel p. 262.

közt mindjárt második helyen találjuk a philosophust. «Mind eddig, úgymond Diderot, írtak jellemvígjátékokat, de a jellemek ki vannak merítve.» Ezért tehát húsz tárgyat sorol fel, melyek vígjátéki feldolgozásra alkalmasak; ezek: az író, *a philosophus*, a kereskedő, a bíró, az ügyvéd, a politikus, a polgár, a tanácsos stb. És csakugyan többen is találkoztak, kik, mint egy kortárs [1]) mondja, a philosophia szent nevét a színpadon kiejtették és a philosophust mindenféle életviszonyokban ábrázolva a vígjáték alakjai közé felvették. Egy részük jóakarattal rajzolta a philosophus alakját, mások azonban, mint az ókorban Aristophanes a sophistákat, nevetség és gúny tárgyává tették. A legismertebb ily tárgyú vígjátékok: *Le philosophe marié* és *Les philosophes amoureux* Destouchestól; *Le philosophe sans le savoir* Sedainetől, *a Comédie des philosophes* Palissottól stb. E darabok többnyire azon összeütközést rajzolják, melyet a philosophus elvei érzelmeivel vagy a külvilággal, a társadalmi formákkal szemben előidéznek. Egyesek közülök páratlan sikert arattak, így pl. Destouchesnak *Le philosophe marié* cz. vígjátékáról tudjuk, hogy azon évben, melyben először színre került (1727) 36-szor adták elő.[2]) Igy nagyon természetes, hogy e darabok csakhamar *a külföld színpadjait* is bejárták.

Ismeretes, hogy Németország a múlt században mily nagy mértékben állott a franczia ízlés, franczia szokások és a franczia irodalom befolyása alatt. E befolyás egy téren sem volt oly mélyreható, mint a színpadon és a drámairodalom mezején, melybe Gottsched átültette a franczia tragédiát, felesége a franczia vígjátékot. Hogy különösen az utóbbi mily nagy tetszésben részesült, annak bebizonyítására elég, ha Németország azon színházait veszszük szemügyre, melyek a múlt század második felében a legvirágzóbbak voltak, a hamburgit és a bécsit.

Lessing dramaturgiájából tudjuk, hogy mennyire uralkodott *Hamburgban* a franczia dráma. Azon 52 darab közül, melyeket ott 1767 apr.—jul. havában előadtak, 34 volt franczia eredetű és e 34 közül 28 volt vígjáték, úgy hogy az előadott franczia vígjátékok az összes darabok felénél többet tettek. A franczia víg-

---

[1]) *M. de la Marche Courmont:* Réponse aux différents écrits publiés contre la Comédie des philosophes. (Idézi Palissot, Oeuvres II. 256.)

[2]) *Lessing:* Hamburg. Dramaturgie XII. Stück (ed. Hempel VII. 109).

játékírók közül különösen Diderot, Nivelle de la Chaussée, Gresset, Marivaux, Regnard és Destouches voltak nagyobbszámú darabokkal képviselve. Már eleve is feltehetjük, hogy e darabok között volt olyan is, mely a vígjáték új alakját, a philosophust, mutatta be a német közönségnek, és ha a műsorra tekintünk, csakugyan ott is találjuk e philosophus-vígjátékok leghíresebbjét, Destouches *Le philosophe marié*ját. Hogy e darab itt is mily nagy sikert aratott, azt bizonyítja azon tény, hogy e rövid időben négyszer adták elő, a mivel a többi darabok közül még csak Voltaire *Nanine*ja dicsekedhetett. Destouchest akkor általában a franczia vígjátékírók legjelesbbjének tartották, a «franczia Terentius» névvel tisztelték meg és maga a szigorú Lessing is bizonyos tekintetben még Molière fölé helyezte [1]) és a *Philosophe marié*-t a franczia színirodalom egyik mesterművének tartotta.[2])

A színpadi viszonyok ez időben egészen hasonlók voltak *Bécsben* is, itt is a franczia izlés volt az uralkodó. Bécsben 1752 óta két színház állott fenn, a Kärnthnerthor melletti és a várszínház (Burgtheater), az elsőben német színészek játszottak, az utóbbit egy franczia társulat foglalta el.[3]) A német színpad meglehetős alacsony színvonalon állott, egész 1769-ig még legfelsőbb helyről érkezett rendeletekkel sem lehetett onnan száműzni Hanswurst alakját. Igy a műveltebb körök az egészen franczia várszínházat látogatták, ez volt az udvar s a nemesség gyülekező helye. Itt 1763 óta majdnem kizárólag franczia vígjátékokat és olasz operákat adtak elő. A főurak nagy mértékben pártolták a franczia szinházat és hogy mennyire szívükre nőtt, bizonyítja azon körülmény, hogy mikor 1765-ben I. Ferencz császár meghalt s az elrendelt országos gyász értelmében a várszínházat két évre be kellett zárni, nemesi körökben egész mozgalom indult meg ez intézkedés ellen, s végre

---

[1]) «Destouches hatte in seinem Verheirateten Philosophen, in seinem Ruhmredigen, in seinem Verschwender Muster eines *feinern höhern Komischen* gegeben, als man vom Molière selbst in seinen ernsthaftesten Stücken gewohnt war». *Hambg. Dram.* X. St. (ed. Hempel VII. 101.)

[2]) Der verheiratete Philosoph «ist zu bekannt und gehört unstreitig unter die Meisterstücke der französischen Bühne, die man auch unter uns immer mit Vergnügen sehen wird». *Hambg. Dram.* XII. St. (ed. Hempel VII. 110.)

[3]) *Dr. E. Wlassack*: Chronik des k. k. Hofburgtheaters. Wien, 1876. 8. s köv. l.

ki is eszközölték, hogy Mária Terézia a színháznak a kitűzött határidő előtti megnyitását megengedte. A bécsi színpad akkori viszonyairól érdekes adatokat meríthetünk egy kortársnak, Sonnenfels Józsefnek irataiból. Sonnenfels Lessing dramaturgiájának mintájára az 1767-től 1769-ig előadott darabokról *Briefe über die wienerische Schaubühne* czím alatt bírálatokat bocsátott közre. Sonnenfels megvallja, hogy a francziák ő nekik is mintáik, mestereik és mindenük [1]) és keserűen panaszkodik, mennyire fölébe helyezik a franczia színtársulatot a németnek.[2]) Sonnenfels irataiból láthatjuk azt is, hogy a franczia vígjátékírók közül Destouches ép oly tekintélynek örvendett Bécsben, mint Párisban vagy Hamburgban. Ő maga is a franczia jellemvígjáték egyik mesterének tekinti [3]), és valamint Lessing Destouchest bizonyos tekintetben fölébe helyezte Molièrenek, úgy Sonnenfels is a Molière alakjait elavultaknak, a Destoucheséit ellenben finomabbaknak, a kor ízlésének jobban megfelelőknek mondja,[4]) sőt midőn egy helyen a franczia remekírókat sorolja fel, ilyenekül említi Corneillet, Racinet, Crébillont, Voltairet és Destouchest, Molièret pedig egészen mellőzi. (VI. k. 376.) Kétségtelen, hogy az újabb franczia vígjátéknak ily általános nagyrabecsülése mellett a bécsi közönség a philosophusdarabok többjével is megismerkedett, egyet (Sédaine *Le philosophe sans le savoir* cz. darabját) Sonnenfels is hosszasabban bírál, s hogy egy másik ily philosophus-vígjáték, Palissot *Comédie des Philosophes*-ja is ismeretes volt, arra Sonnenfels egyik folyóiratában *(Der Mann ohne Vorurtheil)* találunk adatot.[5]) Majd-

[1]) «Unsere Muster und Meister und Alles die Franzosen». Briefe über die wien. Schaubühne. Ges. Schriften 1783. VI. 96. l.

[2]) «Die Geringschätzung der Nationalschauspieler fällt desto sichtbarer in die Augen, weil man die französische Truppe mit aller Unterscheidung empfängt und, beinahe möchte ich sagen, auf eine läppische Art vergöttert». Schriften V. 332. l.

[3]) «Die Charaktere des Lustspiels, worin Molière und *Destouches* so grosse Meister sind». Schriften VI. 189. l.

[4]) «Gesetzt die Leute (t. i. a német vígjátékírók) wüssten, wie man einen Charakter eigentlich anlegt, nähmen sie da ungefähr die Molièreschen Marquise zu ihren Mustern? Oder, weil die täglich steigenden Künste das ganze Gebäude dieser altfränkischen Jungen verjährt haben, die feineren Destouchesischen und Marivauxischen?» Schriften VI. 118.

[5]) «Die Partei des Grünen Hutes nahm einen Miethling in Sold, der ein Stück zimmern musste, worin ich dem Spotte preisgegeben werden

nem kétségtelen, hogy Destouches philosophusai is felléptek a bécsi színpadon, hisz a *Philosophe marié*-t még a mi századunkban is (1832) megtaláljuk a bécsi várszinház repertoirejában.[1])

A bécsi színpad viszonyairól felsorolt adatok majdnem kivétel nélkül a múlt század hatvanas éveire vonatkoztak. Ugyanezen időben, 1765-ben, Abauj vármegye egy ifjút küldött a bécsi magyar testőrseregbe, *Bessenyei Györgyöt*. Hogy az elparlagiasodott, de még fogékony ifjúra mily mély hatással volt a fényes főváros műveltsége, azt részletezni nem lehet feladatom, elég ha rámutatok, hogy az imént vázolt viszonyok közt, midőn a bécsi társadalom magasabb rétegeit és első sorban az udvart, melynek körébe Bessenyei lépett, egészen át meg át hatotta a franczia szellem, természetes, hogy Bessenyei is ezt a szellemet szívta magába s midőn kisérletet tett az irodalom terén, nem utánozhatott más írókat, mint a francziákat. Természetesnek kell találnunk, hogy azon műfajban, melyet először kezdett művelni, a drámában is franczia minták lebegtek szeme előtt, úgy a tragédiában mint a vígjátékban. E vígjátékai egyikével, «*A Philosophus*»-sal (1777)[2]) e helyen bővebben szándékozunk foglalkozni, ebben akarjuk kimutatni a franczia minták befolyását.

Hogy e vígjátékban már régebben érezték a franczia szellemet, azt bizonyítja az, hogy Molière *Misanthrope*-jával hasonlították össze. De ezen összehasonlítás nem vezethet eredményre. A cselekvényben a legcsekélyebb egyezést sem lehet kimutatni s a személyek közül is legfeljebb Alceste és Párménió jellemeiben lehet némi hasonlóságot észrevenni. De e hasonlóság is — melyre még visszatérünk — oly csekély, oly eltünő, hogy itt Molière befolyásáról és utánzásáról szó sem lehet.

Egyáltalában téves az a felfogás, hogy Bessenyei drámáiban XIV. Lajos korának drámairodalmát követte.[3]) Ha valakinek, úgy

---

sollte. Freunde, die meine Empfindlichkeit gegen eine solche Beleidigung zu besänftigen suchten, verglichen dieses abenteuerliche Schauspiel mit den «Wolken» und «*Philosophen*». Aber war ich weder Sokrates, noch aus der Zahl der Encyclopädisten, so war der Verfasser weit weniger ein Aristophan oder *Palissot*». Sonnenfels, Schriften III. k. 313. l.

[1]) *Wlassack :* Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters. 324. l.

[2]) *A Philosophus.* Vígjáték öt játékban. Irta Bessenyei György. 2-ik kiad. (kiadta Gyulai Pál). Budapest, 1881.

[3]) *Toldy Fer. :* A magy. költ. tört. 1854. II. k. 131: «A dráma volt

a drámaírónak kell hogy saját kora számára írjon és hogy azon irányt kövesse, mely akkor helyesnek van elismerve. A kor ízlésével mindenek előtt a színpadnak kell számolnia és a drámaírónak a színpad követelményeivel. Ha ma tekintjük a francziа vígjátékirodalom történetét, akkor abban a XVII. században irodalma annyira kimagaslik, hogy a XVIII. századé egészen eltörpül, eltünik mellette s ezért könnyen elhitetjük magunkkal, hogy a múlt században is általánosan elismerték a XVII. századi vígjáték jelesebb voltát és minden vígjátékíró Molièret utánozta. Pedig, a mint már láttuk, ez korántsem volt így, a múlt században Molière vígjátékát túlhaladott álláspontnak, jellemeit elavúlt alakoknak tekintették. Ezért Bessenyei sem utánozta Molièret, az a Bessenyei, a ki határozottan újítónak vallja magát, midőn *Magyarság* czímű iratában ezeket mondja: «A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit tészen, mint a tudatlanságot sohajtani. Csak nékünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás módja, fogadjuk el.»[1])

Ha tehát Bessenyei mesterét keressük, azon vígjátékírók közt fogjuk találni, kik a múlt században általánosan elismertek és népszerűek voltak, és ha vígjátékának a «Philosophus»-nak mintáját keressük, rá kell akadnunk a vígjáték azon fajában, mely a múlt században mindenütt oly nagy tetszésben részesült, a philosophus-vígjátékok közt. A vígjátékírók sorában, mint az eddigiekből is kitünik, *Destouches* volt az, a ki ily általános hírre emelkedett, Destouches darabjai közt pedig könnyen ráakadunk arra, mely Bessenyeinek mintáúl szolgálhatott, a *L'homme singulier*[2])

XIV. Lajos irodalmának egyik fényoldala s *ez irodalom tanitványa* (Bessenyei) különben is hajlamot érezvén magában e forma iránt, mi csoda ha leginkább ezzel kivánta az újabb költészetet megindítani». — *Ballagi Aladár:* A m. k. testőrség története. 1878. 100. l.: «Így a francziás iskola egyik kitünősége (Bessenyei) által *a XIV. Lajos irodalmának* egyik fényoldala a magyarban, egyetlen darab kivételével, esetlenül kisértetik meg». — U. o. 101. l.: «A szindarabírás titkait hogyan ismerhette volna szinpad nélkül? Hogyan lett volna biztosítva a hatásról, midőn eltekintve hazai viszonyainktól, *csak a XIV. Lajos korabeli szinirodalmat* nézte s mivel ez ott legpompásabban ragyogott, fényét hazánkba is át akarta hozni?»

[1]) *Bessenyei:* Magyarság (1778). Tud. Gyüjtemény 1826. I. 10. l.

[2]) *L'homme singulier.* Comédie en 5 actes. *Oeuvres de M. Destouches.* La Haye 1752. Tome IV. p. 117—239.

(A különcz) czímű vígjátékra. Hogy Bessenyei e darabot a bécsi színpadon előadva láthatta, az, bár erre nézve biztos adataink nincsenek, eddigi fejtegetésünk után nem lesz valószínűtlen.

Már régebben figyelmeztettek a Bessenyei «Philosophus»-a és Destouches említett vígjátéka közti hasonlóságra. Midőn a nemzeti színház mintegy két éve (1881 aug. 11.) felelevenítette a «Philosophus»-t, Keszler József, a franczia irodalom alapos ismerője, kimondta hogy Bessenyei vígjátékának megalkotásához «az inspirátiót határozottan *Destouches* műveiből merítette, kiválóan pedig ennek *Les philosophes amoureux* és *L'homme singulier* czímű vígjátékaiból. Ismerte írónk, úgymond a biráló, *Palissot Comédie des philosophes*-ját is, mert saját philosophnéját Cidalicenak nevezte, épúgy mint Palissot a magáét, de ezen darab nem igen volt befolyással rá. Vígjátékának egész anyaga felette rokon Destouches említett két darabjának tartalmával. Intrigája egyes részeiben épúgy hasonlít emezekéihez, a minthogy Párméniója nem egyéb Destouches Leandrejének és Sanspairjének vegyülékénél, Szidalisz pedig szakasztott mása Destouches comtesse-szének és ettől csak annyiban üt el, hogy ez író Artenice-széből is bír néhány vonással. Különben a ki a három darabot elolvassa, teljesen meg fog győződni a főalakok lényegbeli rokonságáról.»[1]) A czikkíró a színi kritika szűk keretében állítását nem bizonyíthatta részletesebben s ezért az érdekes czikk az illetékes körökre nem volt meggyőző hatással. Legyen szabad a részletes bebizonyítást e helyen megkisérlenem s Bessenyei darabját mindenekelőtt Destouchesnak *L'homme singulier* czimű vígjátékával összehasonlítanom, mely nézetem szerint a magyar darab egyedüli mintája és forrása volt.

Destouches vígjátékának hőse, Sanspair gróf, philosophus. Megúnva az emberi társaságot s megvetve a társadalmi szokásokat, kerüli az embereket és egyedül él hugával, a miért az emberek különcznek nézik és nevezik. Meglehetős kevésre becsüli a szépnemet és szégyennek tartja a szerelmet. Egyszer azonban séta közben egy női arczképet talál, mely egészen elbűvöli. Ezen arczkép d'Arbois marquis leányát ábrázolja. A fiatal grófnő is philosophus a maga nemében, a ki viszont a férfiakról itél kedvezőtlenül. De midőn Sanspair különködő magaviseletéről értesül,

[1]) «*Ellenőr*». XIII. évf. 407. sz. (1881. aug. 14.)

érdeklődni kezd iránta, tudomást szerez jelleméről és ismeretlenül is becsülni kezdi. Ezalatt Sanspair is tudakozódik a bájos arczkép eredetije után s midőn megtudja, mily tudós asszony képe van birtokában, szeretne vele megismerkedni s ezért csak azon feltétel alatt hajlandó a képet birtokosának visszaszolgáltatni, ha ez személyesen jön el érte. A grófnő felkeresi Sanspairt, hosszas párbeszédbe bocsátkoznak, melyben véleményeiket fejtegetik. Mindketten egymásba szeretnek, de kölcsönösen titokban tartják szerelmüket. Csak az üt szeget Sanspair fejébe, hogy bár a grófné tudós philosophnő, mégsem kerüli a társaságot és divatosan öltözködik. Ezt ő nem helyeselheti s ezért el akarja fojtani szerelmét. A comtesset ezalatt atyja, az öreg d'Arbois marquis arra akarja bírni, hogy Beausang marquishoz menjen férjhez, de ő inkább kolostorba akar menni, semhogy olyan ember nejévé legyen, a kit nem szeret. Még egyszer találkozik Sanspairrel, akkor ennek szerelme győzelmeskedik a philosophián. Szerelmi vallomását a grófné is viszonozza, de feltételül szabja, hogy Sanspair ezentúl nem fogja kerülni a társaságot. Egyéb tekintetben azonban mindketten philosophusok maradnak. Az öreg marquis is beleegyezik a házasságba, a két philosophus egybekel és boldog lesz.

Látni való, mennyire egyezik Destouches darabjának tartalma a Bessenyeiével. Az *alapeszme* mindkét vígjátékban teljesen ugyanaz. A mit Gyulai Pál mond a Bessenyei vígjátéka alapeszméjének: «*két bölcselkedő elme, a kiken erőt vesz a szív,* két szeretni nem akaró szív, a kik mégis szeretni kénytelenek,»[1]) azt ugyanazon szavakkal találjuk kifejezve a franczia vígjáték elején: «Mais *le coeur sur l'esprit prend quelque fois l'empire*; il faut que tôt ou tard l'esprit suive sa loi» (I. felv. 2. jel.), s a végén Sanspair maga elismeri a szerelem mindenhatóságát:

> «Il ne faut plus douter du pouvoir de l'amour
> Après tous les effets qu'il opère en ce jour.» (V. 12.)

Hogy a magyar darab *cselekvénye* mennyire rokon a francziáéval, azt alig szükséges kiemelni. Az egyikben úgy mint a másikban egy férfi- s egy nöphilosophus a darab hősei, mindketten

[1]) Gyulai Pál elöszava a *Philosophus*-hoz, XI. l.

kicsinylő véleményben vannak a másik nemről. De hallanak egymásról, sejtik, hogy ez esetben kivétellel van dolguk s óhajtják az egymással való megismerkedést. A találkozás megtörténik, egymásba szeretnek. Szerelmüket eltitkolják, végre erőt vesz rajtuk, megvallják egymásnak érzelmeiket és egybekelnek.

A magyar darab cselekvénye ennyiben egészen azonos a francziáéval. E mellett azonban Bessenyei vígjátéka több pontban különbözik is a Destouchesétől. E külömbség általában véve abban rejlik, hogy Bessenyei egyszerűsítette az alapjáúl szolgáló franczia dráma cselekvényét. Elhagyta az arczkép útján való találkozást s ezt egészen véletlen összejövetellel helyettesítette, elhagyta még azt a kevés küzdelmet is, melyet a franczia darabban találunk s mely ott abból származik, hogy a comtessenek a divatról való nézetei nem egyeznek teljesen Sanspair elveivel, Bessenyei Szidalisza ellenben e tekintetben Parmenio nézeteiben osztozik. Igy azután elmondhatjuk Gyulai Pállal Bessenyei darabjáról: «Hol a küzdelem s az abból folyó drámai bonyodalom, a tulajdonképeni drámai érdek? Sehol. Sem külső, sem belső akadály nincs, a melyet le kellene győzniök. Küzdelmök csak annyi, hogy szégyenlik bevallani szerelmöket.» (Előszó, XII. lap.) Hogy Bessenyei a cselekvényt ily módon egyszerűsítette, annak oka egyrészt az lehet, hogy ez által könnyítette feladatát, másrészt az, hogy midőn a két hős egészen egyenlő jellemüvé lesz s egyiköknek sem kell a másiknak kedvéért áldozatot hozni (mint a franczia darabban), ez által boldogságuk biztosabb és zavartalanabb lesz.

Bessenyei vígjátékában a főszemélyek mellett tudvalevőleg a mellékszemélyek is szerelmi viszonyban állanak. Ugyanily mellékcselekvényt találunk a Destouches darabjában is, t. i. Sanspair hugának és a comtesse bátyjának, d'Arbois grófnak szerelmi viszonyát. Ezen szerelem sem ment minden akadálytól és küzdelemtől. Sanspair ugyanis, a ki hugának, Julienek gyámja, rokonát de la Garouffière bárót szánta neki férjéül. Ekkor d'Arbois párbajjal fenyegeti gyáva vetélytársát és ezzel arra kényszeríti, hogy mondjon le Julie kezéről. Erre Sanspair is beleegyezik a házasságba. Bessenyeinél nemcsak két ily szerelmes mellékszemély van, hanem négy, vagyis két szerelmespár, az egyik Pármênió huga (Angyélika) és Lilisz, a másik Szidalisz bátyja (Titiusz) és Berenisz. E változtatás egészen lényegtelen, mert az egyik pár

szerelme szakasztott olyan, mint a másiké, legfeljebb Angyélika perpatvara tesz némi külömbséget. E mellékcselekvény a főcselekvénynyel nincs is szerves összefüggésben, nem mozdítja azt elő és a szerelmesek számának szaporítása csak zavarólag hat.

Még egy szerelmes párral találkozunk Bessenyeinél: Lidással, a szolgával és Lucindával, a szobalánynyal. Ezeknek szerelme természetesen csak a maguk módja szerinti szerelem, melyet az író lehetőleg komikus színben tüntet fel. Nem nyilatkozik valami mély érzésben, nem fejlődik szenvedélylyé s a darab végén nem is nyer befejezést. A cselédek szeretkőzése mintegy parodiája uraik ideálisabb szerelmének. Ugyanily szerelmeskedéssel találkozunk Destouches darabjában is, melyben a szobaleány szerepét Lisette, a szolgáét Pasquin tölti be. Ezek is hasonló gyöngéd viszonyba lépnek egymással (II. felv. 2.), de ennek továbbfejlődéséről sem értesülünk.

A két darab cselekvényének egybevetésénél fontosabb *a jellemek összehasonlítása*, mely több alkalmat ad arra is, hogy az egyezést részletesen feltüntessük. Már Lessing mondta, hogy annak kimutatására, vajjon valamely vígjáték eredeti-e vagy utánzás, nem a helyzeteket, hanem a jellemeket kell vizsgálat tárgyává tenni.[1]) Ezért Bessenyei vígjátékának jellemeit is sorba veszszük s összehasonlítjuk őket Destouches alakjaival.

A magyar darab hőse *Párménió* minden ízében megfelel a francia vígjáték főszemélyének *Sanspair*nek. Említettük, hogy Párménióban némelyek egy második mizantrópot, Alceste hasonmását vélték felismerni, de pontosabb összehasonlítás mutatja, hogy e tekintetben nincs igazuk. Alceste határozottan gyűlöli az embereket s ennek nyiltan kifejezést is ad (I. fv. 1.), Párménió ellenben visszavonúl ugyan az emberi társaságtól, de azért épen nem embergyűlölő, sőt ő maga mondja: «szeretem embertársaimat, örülök ha másokat gyönyörködni látok». (III. 6.) Alceste mindenben a végletekig megy; mikor őszinte akar lenni, gorombává válik, Párménió ellenben egészen jól megfér mindenkivel,

---

[1]) «Da in der Komödie die Charaktere das Hauptwerk, die Situationen aber nur die Mittel sind, jene sich äussern zu lassen und ins Spiel zu setzen, so muss man nicht die Situationen, sondern die Charaktere in Betrachtung ziehen, wenn man bestimmen will, ob ein Stück Original oder Copie genannt zu werden verdiene». Lessing Hambg. Dram. 51. St. (ed. Hempel VII. 271.)

gúnyolódik ugyan embertársain, de nem sérti őket. Alceste minden tekintetben szerencsétlen, mondhatjuk tragikus jellem (Goethe ezért nevezte Molière e darabját tragédiának), míg Pármênió épen nem szerencsétlen, sőt elveivel végül boldogságát éri el. De el kell ismernünk azt is, hogy Pármêniόban vannak Alceste jellemvonásaival rokon vonások. Ilyen a korabeli társadalomról való kedvezőtlen vélemény, a szokások megvetése, különösen a divat elleni kikelés. Igy Pármênió és Alceste közt van bizonyos rokonság és összefüggés, csakhogy ez nem közvetlen, hanem közvetett. A közvetítő pedig senki egyéb, mint Destouches Sanspairje. Valószínű, sőt későbbi bírálók [1]) nézete szerint kétségtelen, hogy Destouchesnak Sanspair jelleme alakításánál — a korabeli philosophusok mellett — Alceste is lebegett szeme előtt. Destouches maga is jól tudta, hogy Sanspairje egyben-másban rokona Alcestenek s azért jónak látta a *L'homme singulier*-hez írt előszavában e rokonságot tagadni. «Nem kell azt képzelni, úgymond, hogy a Különcz új fajtája a Mizantrópnak, semmi sem külömbözik inkább egymástól, mint e két alak. Igaz, hogy neki is az a bogara, hogy gyűlöli a kor szokásait és divatát, de ez nem teszi az emberek ellenségévé. Nem lehet nálánál humánusabb alakot képzelni, míg a Mizantróp egész világosan mondja:

> «Egy szó mint száz, ki az egész világ
> Barátja, nékem nem barátom az.» (I. 1.)

De Molière ilyennek akarta rajzolni az ő hősét és ez a nagy ember e jellemet avval a művészettel és genievel fejtette ki, a mely sajátja volt. Nagyon külömbözik ettől az én hősöm, ez szelid, lágyszívű és résztvevő, sajnálkozik az embereken a nélkül hogy felháborodna rajtuk.» [2])

Már ebből is kitünik, hogy a miben Sanspair különbözik a

[1]) Így pl. *Schlegel A. V.*, a Molière-féle vígjáték leghevesebb ellensége, Destouches vígjátékairól így szól: «Der Undankbare und der *Sonderling* sind durchgeführte Missgriffe, woran man sieht, wie ein Dichter, der dem Tartuffe und dem *Misanthropen* als den höchsten Mustern nacheifert, nur noch einen Schritt zu thun hat, um das Wesen der komischen Kunst ganz zu verkennen. Sobald ein Lustspieldichter in seiner Vorrede dem Misanthropen als seinem Vorbilde huldigt, weiss ich auch schon, worauf sein Streben hinausläuft.» (Ueber dram. Kunst und Literatur. IV. k. 90. l.).

[2]) *Destouches:* L'homme singulier. Avertissement. (Oeuvres, t. IV. p. 120.)

Mizantróptól, ugyanabban különbözik ettől Párménió is. De Párménió és Sanspair rokonságát e negativ vonásoknál meggyőzőbben bizonyítják a positiv vonások, azon hasonló tulajdonságok és közös elvek, melyek jellemöket alkotják.

Egészen megegyeznek mindenekelött abban, a min az egész dolog megfordúl, a nőkről, a szerelemről és a házasságról való véleményükben. Sanspair az *asszonyokban* lát minden hibát összepontosítva, esztelennek és kaczéroknak tartja őket («bien loin de trouver une femme parfaite, je verrais une folle, une franche coquette» I. felv. 2.) és lehetetlennek mondja, hogy okos és felvilágosúlt asszony létezzék, a ki neki kedvére való:

> «Les femmes aujourd'hui sont elles autrement,
> Dites-moi : trouverais-je une femme prudente
> Sage, spirituelle, éclairée, amusante, . . .
> Qui me convînt enfin ?» (I. felv. 2. j.)

Ezért kerüli az asszonyokat, irtózik tőlük, a minthogy huga el is mondja róla: «Les femmes lui font peur.» (III. 6.)

Párménió is kaczéroknak tartja a nőket («a sok kisasszony, kiknek csevegő seregek örökké szíveket vadász és titkos indulatainkat szemeinknek forgásában lesi» I. 3.) és szemére veti hugának: «Ti mindnyájan olyanok vagytok, hogyha gazdag ifjút hallottok, még nem is látjátok, már tömjéneztek neki; ha szépet találtok, belső érdemeire nem tekintvén, csak testéért szeretitek, míg nálánál szebbet nem leltek s ezt meg nem unjátok.» (III. 6.) Ő is épúgy irtózik tőlük, mint Sanspair; mikor ajtaján kopogtatnak meghagyja szolgájának, hogy ha asszony találna lenni «akármilyen, be ne bocsásd, mondjad nem vagyok itthon». (I. 3.)

Miután mindkét hősünk ily kevésre becsüli a női nemet, természetesen szentül meg vannak győződve, hogy nem képesek szeretni és ezért nem is szándékoznak megnősülni.[1]) Sanspair,

---

[1]) Így gondolkozott a múlt század nagy és kis philosophusainak nagy része. Ez volt magának Destouchesnek is nézete és midőn Angliában jártában megszeretett egy nőt és nőül vette, hazatérve titokban akarta tartani házasságát, mert ez philosophusi elveinek megtagadása volt. E helyzetét örökítette meg a *Philosophe marié*ban. Egy másik darabjában *(Les philosophes amoureux)* jellemözen mondja, hogy nőt szeretni és elvenni annyi mint a philosophiát pofon ütni (c'est donner un soufflet à la philosophie), I. felv. 4. j. Oeuvres II. 418.

midőn intendánsa, Gorju, kérdi tőle, nem szerelmes-e, erélyesen visszautasítja e feltevést:

> «Me sied — il d'avoir cette faiblesse?
> Moi je pourrais livrer mon coeur à la tendresse;
> Moi pousser des soupirs?» (I. 2.)

Párménió is mondja: «Maradj szeretet nélkül és élj csendesen; én a nélkül élek s a nélkül is halok meg». (III. 6.)

De mindketten csak általánosságban itélnek így a szépnemről, mert e mellett megvallják, hogy ha találnának oly nőt, a ki nem szenved a megrótt gyöngeségekben, hanem osztozik nézeteikben, azaz philosophnő, akkor talán nem vonakodnának a házasságtól sem. Mikor Gorju csodálkozik azon, hogy ura csak tudós nőt akarna elvenni s azon nézetét fejezi ki, hogy talán jobb, ha a nő tudatlan («De plus vous voulez une femme savante, ne voudrait-il pas mieux qu'elle fût ignorante?»), Sanspair kifejti, hogy csak a tudós nő való feleségnek, mert ez ismeri kötelességét, legjobb őrizete a tudomány és szelleme is mindig magasabb körökben mozog. (I. 2.) Párménió sem vonakodik feltétlenűl a házasságtól, hugának azt mondja: «Hozz nékem olyan szívet, mint a magadé, kevesebb játékokkal, mint te elkövetsz s rabúl adom néki magamat.» (I. 4.)

És csakugyan, midőn mindketten megtestesülve látják ideáljukat, melyet nem is reméltek megtalálhatni, *erőt vesz rajtuk a szerelem*. Szerelmük fejlődésében is egészen hasonlók. Mindketten először mások szájából hallják leendő kedvesük leírását és dicséretét, mely már prædisponálja őket és felkelti bennük a vágyat, hogy e ritka jellemű lénynyel megismerkedhessenek. A találkozás megtörténik, s a philosophnőbe azonnal beleszeretnek. De nem vallják meg szerelmüket, küzdenek az ébredő szenvedélylyel, azt hiszik hogy az ész képes lesz legyőzni a szív hatalmát s majd el is hitetik önmagukkal, hogy már diadalmaskodtak szerelmükön. Sanspair érzi az ész és a szív harczát, azt akarja, hogy az első legyen a győztes («Je veux que ma raison soit toujours la plus forte; je veux qu'elle triomphe» I. 5.) és később azt hiszi, hogy a győzelem már el is dőlt az ész javára. («Aprés un long combat j'ai gagné la victoire.» IV. 1.) Párménió is, midőn huga kérdezi, nem szerelmes-e Szidaliszba, így felel: «Én *szerettem* őtet, de ezért a philosophiám nem szédeleg.» (V. 1.) Lemondanak a házasság ter-

véről is, mely előbb már felvillant agyukban, Sanspair a comtesset át akarja engedni Beausangnak (IV. 2.), Párménió pedig elutazni készül, a miért huga ki is fakad: «Nyomorodjon meg a philosophiátok, olyan gonoszok vagytok, hogy mihelyt gyengeségeteket megérzitek, mindjárt szaladtok.» (V. 1.) De erre még csak hevesebben lobban fel szerelmük lángja s megsemmisíti álokoskodásukat, úgy hogy a helyett hogy megvalósítanák terveiket, szerelmet vallanak az imádott lénynek, Sanspair szóval (V. 9.), Párménió, huga tanácsára, levélben. (V. 3.) Egyenlően fejlődik tehát mind a két hős szerelme és mindkettőnél a kifejlés is egyenlő.

A mily kicsinylőleg itéltek philosophusaink a nőkről, ép oly kedvezőtlen véleménynyel vannak koruk *társadalmáról* általában. Sanspair hevesen kikel kortársai ellen, veszedelmesnek mondja a velök való érintkezést, mert elvesztették ártatlanságukat, az érdek mételyezi meg szívüket és a bűn változtat velük divatot és szokásokat:

«Leur commerce à mon sens est très-pernicieux.
Parce qu'ils ont perdu cette aimable innocence
Qui banissait loin d'eux le crime et la licence,
Parce que l'intérêt a corrompu leurs coeurs,
Que le vice a changé leurs modes et leurs moeurs». (I. 4.)

Szintoly keserűen panaszkodik koráról Párménió: «Nem lehet a világ kényességét elszenvedni. Ez a sok ifjú, kiknek társaságok mindig játszik, szerelmeskedik s győzedelmeivel dicsekszik; a sok kisasszony, kiknek csevegő seregek örökké szíveket vadász és titkos indulatainkat szemeinknek forgásában lesi; kártya, módi, gyermeki beszéd, titkos levelek, tánez, muzsika, sóhajtás, az irigy szerelemnek alkalmatlan pletykái, örökké változó öltözetek.» (I. 3.) Különösen az utolsó, *a divat* az, a mi ellen a két philosophus leghevesebben kikel s a mit minden alkalommal ostoroz. Sanspair huga, Julie, panaszkodik, hogy bátyja azt szeretné, ha az ember úgy öltözködnék, mint ősei és hogy nevetségeseknek tartja a divat legszebb termékeit. (II. 1.) Mikor Gorju urát jellemzi, elmondja róla, hogy a korabeli embereket báboknak tartja és egyszerűen öltözködik.

«Les hommes d'aujourd'hui lui semblent des poupées,
Il aime un habit simple et plein de gravité.» (II. 3.)

Majd Sanspair maga oly szokásnak nevezi a divatot, mely rontja az észt s a szívet és káros befolyással van az erkölcsökre is («usage qui corrompt les esprits et les cœurs et qui ne peut manquer d'influer sur les mœurs.» III. 7.).

A divatnak ép ily esküdt ellensége a magyar philosophus is. Éles gúnynyal jellemzi a lányok s az ifjak divatszeretetét. «Rózsaszín ruhát vészen magára, béjön, mint a páva s kevély magaviseletivel csak úgy láttatik az embereknek mondani: nézzetek ide, milyen derék személy vagyok; nem gondolja meg, hogy ha kényes ruháját a juhásznémra adom, azon is épen úgy megáll, mint ő rajta.» «Az ifjú legény egy anglus csizmát felhúz, melynek félig letűri a szárát; széjjelnéz aztán a társaságban, ha van e másnak is olyan» stb. Ezért a divatosan öltözött embereket sem bocsátja be magához. (I. 3.)

Minthogy mind Sanspair, mind Párménió ennyire megvetik koruk társadalmát, mindketten tudva azt is, hogy úgy sem képesek azt megjavítani, inkább kerülik a társaságot és *magánosságba vonulnak.*

Sanspair nyiltan megmondja, hogy kerüli az embereket s hogy mikor a társaság a fővárosba jön, akkor ő falura megy s mikor az távozik a városból, akkor ő jön Párisba:

> « . . Je respire l'air en mon particulier;
> En tous lieux la raison est ma seule compagne.
> Quand le beau monde accourt, je fuis à la campagne,
> Le plaisir d'être seul m'y fait braver le Nord,
> Et j'accours à Paris quand le beau monde en sort.» (III. 7.)

Egészen ilyenek Párménió nézetei is. «Megint magam lehetek egy kevés korig, úgymond, de édes a magánosság, mikor az ember a lármából kiszabadúlhat. Egyik jön, másik megyen, e jobbról, ama balról taszít, e kérdez, amaz felel. Ugyan minek csavargok én ebben a zajos világban?» (II. 1.) Később is azt mondja Szidalisznak: «Engem a természet szomorúan szült, a magánosság, tanulás legnagyobb kívánságom.» (III. 6.) Huga Angyélika is Párménió egyik jellemvonásáúl említi, hogy «magánosságban örömest marad.» (II. 3.)

De bár embertársaikról ily kedvezőtlenül itélnek és lehetőleg kerülik őket, azért *mégsem embergyűlölők.* A franczia philosophusról tudjuk ezt már alkotójának, Destouchesnak idézett előszavából,

de maga Sanspair is többször kifejezést ad ennek, ő nem hogy gyűlölné, hanem inkább szereti az emberi nemet. Az emberek hibái bosszantják ugyan, de tévedésük részvétet is kelt benne s bár nézetei és érzelmei nem egyeznek meg az övéikkel, mégis testvéreinek tekinti őket:

«Oui, tout en eux m'excite à l'indignation,
Mais leur égarement me fait compassion,
Quoiqu' à mes sentiments en tout ils soient contraires,
Je ne puis les haïr, ils sont toujours mes frères». (I. 4.)

Sanspair alapjában jószívű, a mint azt mindjárt a darab elején látjuk, mikor felteszi magában, hogy szolgáival ezentúl keményen fog bánni, de mihelyt egyikök elébe kerül, nem képes hozzá szigorúan szólni sem.

Ugyanezen jellemvonást találjuk a magyar philosophusban, Párménióban is. Ő maga mondja: «Szeretem embertársaimat, örülök, ha másokat gyönyörködni látok, sorsomat pedig magánosságban panaszlom.» (III. 6.) Huga is azt mondja róla hogy «az embert, az igazságot nagyon szereti» (II. 3.) és Pármenió Angyélikának is azt tanácsolja: «Szeresd embertársaidat, szeress másként is, ha tárgyadat föllelheted.» (I. 4.) Hogy Pármenió az egyesekben hibákat talál, de az egész nemet szereti, az kitünik abból is, mily érzelmekkel viselkedik saját vallomása szerint a nők iránt: «Panaszold testvérednek sorsát, így szól hugához, ki asszonyi nemeteket szereti, tiszteli, de sok okoskodásai miatt tárgyát abban föl nem lelheti.» (I. 4.) Egy szóval mind Pármenió, mind Sanspair hű képmásai koruk amaz élő philosophusainak, kik akkor egészen ellepték Párist. Palissot, e philosophusok heves üldözője, épen ezen jellemvonásukat gúnyolja, midőn *Comédie des philosophes* czímű darabjában egyik személyével (Damis-szal) ezt mondatja a philosophusokról: «Je les soupçonne d'aimer *le genre humain*, mais pour *n'aimer personne.*» (II. 5.)

Sanspair és Pármenió továbbá abban is megegyeznek, hogy épen ezen általános emberszeretetükből kifolyólag a társadalomban sem akarnak rendeket megkülönböztetni s *az alsóbbrangúakat is önmagukkal egyenlőknek tekintik.* Hogy az emberek egyenlősége a XVIII. század franczia philosophusainak egyik kedvelt thémája volt, azt elég említenem. Rousseau volt az, a ki e tárgyban szót emelt és a nagy philosophusok műveiből ezen eszme átment a

kisebb philosophusok irataiba és meggyőződésébe is. E nézetet vallják Sanspair és Párménió is. Sanspair szolgájának is megmagyarázza az egyenlőséget:

Sanspair: Oui, mon cher, je suis homme et vous l'êtes aussi.
N'est il pas vrai?
Pasquin: Du moins je l'ai cru jusqu'ici.
Mais entre vous et moi la différence est belle.
Sanspair: Moi, je n'en connais point qui soit essentielle. (II. 5.)

Ez elvéhez következetesen aztán meghagyja szolgájának, hogy ne emelje meg előtte kalapját; maga mellé ülteti, s mikor a szolga valami találót mond, minden habozás nélkül megöleli, kezet fog vele stb.

A magyar darabban az egyenlőség elvének ily gyakorlati alkalmazását nem találjuk. Bessenyei az akkori viszonyok közt talán épúgy mint Palissot [1]) veszélyesnek tartotta a demokratikus érzelmek ily nyilt nyilatkozását és alkalmazását, de azért ő is elmondatja hőséről, hogy «az embereket mind egyenlőknek veszi, király, koldus, egy előtte minden ember. Magát sem különbözteti feljebb a legalábbvaló szolgánál.» (II. 3.)

Hőseink mind ezen jellemvonásait összefoglalva, azt látjuk, hogy úgy Sanspair, mint Párménió igazi *philosophusok,* — legalább koruk értelmében. A kik felszínesen itélik meg őket, természetesen különczöknek tartják. Sanspair maga mondja, hogy általánosan különcznek tekintik: «On me traite partout d'étrange personnage» (I. 4.), huga ábrándozónak (III. 3.) és bizarrnak (III. 6.) mondja, szolgája holdkórosnak tartja. (II. 5.) Hasonló nézetben vannak Párménióról is, a kit huga, félig tréfásan ugyan, «izetlen, büzetlen, komor állatnak» mond (I. 4.). De tulajdonképen valódi philosophusok, életüket öntudatosan, bölcseleti elvek szerint rendezik be s e nézeteket, ha egy-egy situatio alkalmúl kinálkozik kifejezésükre, bővebben kifejtik és megokolják.

Azonban bár a franczia és a magyar philosophus jellemükre nézve úgyszólva teljesen egyezők, lehetetlen észre nem vennünk,

---

[1]) Palissot említi, mennyire el van terjedve ez elmélet a philosophusok közt és neheztel kortársaira, hogy annyiszor hangoztatják e veszedelmes nézetet, «cette puérile et dangereuse question de l'égalité primitive». *Petites lettres* etc. Oeuvres II. p. 102.

hogy bizonyos tekintetben különböznek is egymástól. E különbség azon szemponttól függ, melyből a két hőst megalkotóik tekintették. Mind a két költő, Bessenyei úgy mint Destouches, philosophus volt; lelkesedtek azon fenkölt eszmékért, melyeket koruk nagy bölcselői hirdettek, egyazon elveket vallották a társadalomról s a divatról, a nőkről, a szerelemről és házasságról, és a mennyire lehetett, külsőleg is követték a philosophusok szokásait és életmódját. De Destouches, legalább részben, kiábrándult e felfogásból, észrevette, hogy a philosophicus elvek és szabályok közt nem kevés túlzás és félszegség is van s e benyomás alatt alkothatta meg Sanspair alakját. Destouches ugyanis hőse szokásainak egy részét beteges különködésnek tünteti fel s a darab végén ki is gyógyítja őt belőlük. Bessenyei ellenben a philosophust mindvégig a művelt ember ideáljának tartotta [1]) és nemzetét is ez ideál utáni törekvésre akarta buzdítani. Vígjátékából erősen kirí az a tendentiája, hogy ellentétben a parlagi műveletlenséggel, melyet Pontyi és Lidás alakjában személyesít meg, a philosophicus műveltség és valódi felvilágosultság nemesítő hatását tüntesse fel. E műveltség és felvilágosodottság képviselője Párménió, a kit mint egy «nemes erkölcsökkel és arany elmével» biró ifjút, a kinek láttára «a legmegátalkodottabb gonoszok is megilletődésre s csudálkozásra hozattatnak»,[2]) például állít oda hazája ifjúságának. Míg tehát Destouches humoros kedvvel, szelid gúnynyal rajzolja a philosophust, addig Bessenyei meleg részvéttel és szeretettel fejti ki hőse jellemét.

(Vége köv.)

PETZ GEDEON.

---

118. Timarchos halálára.

Óh te galád kórság! Megirigyled az emberi szívtől,
  Hogyha az ifjui hév szép idejének örűl?
Kéjteli boldogság gyöngyörét rablád el ezúttal,
  Ifju Timarchosnak, hitvesi násza előtt.

F. E.

---

[1]) «Mi haszna fáradok, ha nem lehetek olyanná, mint a mit oskolában philosophusnak neveznek». *Bessenyei: Holmi.* 1779. 86. l.

[2]) Bessenyei «ajánló levele» a *Philosophus*hoz XX. l.

A FRANCZIA NYELV ÉS NEMZET MEGALAKÚLÁSA.

Bevezetés.

Az ó-kor derekán a Földközitenger leghosszabb félszigetén egy erős, életrevaló nép sarjad fel, a mely nem csak saját államának megalkotásában tanúsít rendkívüli erélyt és ügyességet, hanem a körűlte lakó népek fölött is parancsoló állást foglal el s azokat egyenként hatalma alá hajtja. Az ős Róma földmívelő s kalmár-községből[1] hódító birodalommá öregbedik, a mely nem elégszik meg többé Itáliával, hanem Hispániára, Áfrikára, Görögországra, szóval az egész Földközitenger partvidékének országaira is ráteszi kezét. Így lassanként nemzeteket s országokat bekebelezvén, roppant testté növekszik, a mely részint a saját terhe, részint az északi népek meg-megújúló támadásai alatt megdől s darabokra húll.

Ez államtestet a politikai erős szervezeten kívül kezdetben a hit és ősi szokások tisztelete, a nemzetiség élénk tudata, később a kormányzás, közigazgatás stb. egysége s az a századokon át képződött nimbus-öv tartja össze, mely szerint Róma a világ középpontja s arra van rendelve, hogy a föld egész keareksége fölött örökéltig uralkodjék. Valóban időszámításunk kezdetén alig van lakott terűlet az ismert világon, a melyet lazább vagy szorosabb kötelékek ne kötnének Rómához. A legtávolabbi népek akarva-akaratlanúl sodródnak feléje, mint valami örvénybe, hogy ott megsemmisüljenek. A leigázottak pedig látván, hogy önállóságuk visszaszerezhetetlen, megadják magukat a nagyobb erőnek, sőt sietnek beléolvadni ez óriás tömegbe, dicsőségnek tartván, hogy ők is annak részének mondhatják magokat. Itália, Hispánia, Gallia — a melyeket hajdan kelta, ibér stb. törzsek laktak — pár század alatt valóságos római terűletekké változnak. Róma egy roppant tenger, a mely a föld öszes népeit — mint patakokat — magához vonja, hogy azok őt a saját vesztükkel táplálják.

Azonban ugyanazon okok, a melyek a birodalom gyarapodását rohamosan előmozdították, egyszersmind a bomlás csiráját olták abba belé A folytonos diadalok és hódítások elkábíták, a leigázott tartományokból összezsarolt kincsek megvesztegették a római nép lelkét. A hadvezetők, kormányzók, vállalkozók mesés gazdagságra tettek szert s haza térve tele marokkal szórták a pénzt a dologtól elszokott, aljas népnek, hogy azt önző czéljaiknak megnyerjék. A hazaszeretet s vitézség helyébe fényűzés, nagyravágyás, kapzsiság és önhaszonlesés lépett. Hozzájárúlt, hogy a túlságos sok idegen elem beolvadása megrontá a hit és közszellem egységét. A régi, szigorú erkölcsű római puha kéjelgésben s esztelen kicsapongásban lelte főfő örömét, s a mellett az elaljasodott görög s ázsiai, szolgasághoz szokott népek-

[1] Mommsen: A rómaiak története I. 63. l.

kel való érintkezés egészen meglazítá, elpuhítá férfias jellemét. Ebből egyenetlenség, polgárháborúk támadnak, a melyeknek romjain a párturalom, az erkölcsök teljes elvadúlása, majd a legkeményebb zsarnokság üti fel tanyáját. A honvédelemnek idegen zsoldosokra bízása, sőt a legfelső állam-hatalomnak is barbar kezekre bocsátása ezek önkényének szolgáltatja ki a birodalmat s eldönti annak jövendő sorsát. Pár századig vonaglik még a megbénúlt óriás, mígnem a rátódúló barbar népek feldarabolják s megosztoznak rajta.

Azok között a tényezők között, a melyek a különböző népeket ebbe a nagy, egységes testbe olvasztották, s annak erejét, tagjainak összefüggését a legkésőbbi, zavaros időkben is táplálták, bukását túlélték, sőt a helyére lépett új nemzetek fejlődésére is maradandó hatást gyakoroltak, egyik leghatalmasabb vala a *nyelv*. Ez eredetileg annak a népfajnak tulajdona vala, a mely a Tiberis torkolata körűl telepedett le s a melyet *latin* névvel szoktak nevezni. Jelentékeny ága volt ez a göröggel szógyökök tekintetében közel rokon, de későbbi fejlődésében attól erősen eltérő ú. n. *ó-itáliai* törzsnek, a melyhez tartoztak még rajta kívül a sabin, umber, samnit vagy osk, a volsk, marsus stb., s a melyek lassan-lassan beolvadtak az elsőbe. «E törzsek nyelvének bonczolása — úgymond Mommsen — kiderítette, hogy összevéve képeznek egy szemet az indogermán nyelvek lánczolatában s hogy aránylag késő korban képeztek egységet.»[1] A rokonsági fokot pedig ekként határozza meg ugyanaz a szerző: «A görög és italiai testvérek, a kelta, német és szláv rokonaik.»[2]

A latin nyelv új lakó helyén részint természetes fejlődés, részint idegenekkel való érintkezés útján nagy átalakúláson ment keresztűl. Például számos szót kellett kölcsönöznie éjszaki szomszédjától az etrusktól. Tudjuk ugyanis, hogy az etruskok miveltségre nézve megelőzték a fejlődésben a latinokat, hogy ezek számos vallási, politikai, kulturális intézményt, úgymint: a templom- és műépítészetet, a hímzést, a haruspiciumokat, a lictorokat, a toga prætextát, a sella curulist, a diadalmenet pompáját stb. tőlök vették.[3] Mint-

[1] A rómaiak története I. 18. lap.

[2] A rómaiak története I. 19 lap. A görög és itáliai nyelvek rokonságát, továbbá ezeknek a többi indogermán nyelvekkel közös eredetét bizonyítják:

a) a legegyszerűbb fogalmak jegyeinek közös volta: est, dat, pater stb.

b) egy csomó kultúr-szó, a melyek közös tulajdonát képezik az indogermán fajnak és sem hasonló fejlődésből, sem későbbi átkölcsönzésből meg nem magyarázhatók. Így a házi állatok nevei:

szanszkr.	lat.	gör.	szanszkr.	lat.	gör.
gâus	bos	βοῦς	hansas	anser	χήν
avis	ovis	ὄϊς	átis	anas	νῆσσα
açvas	equus	ἵππος	továbbá pecus, sus, porcus, taurus, canis stb.		

A házépítésre és öltözködésre is sok közös szót találunk, ú. m:

dam(as)	domus	δόμος	dvaras	fores	θύρα
veças	vicus	οἶκος	vastra	vestis	ἐσθής stb.,

Mommsen I. 22. 24.

[3] Mangold: Világtörténet I. 116. lap.

hogy pedig két nép érintkezése sohasem történik a nélkűl, hogy egyik a másik nyelvéből ne kölcsönözzön: minden valószínűség szerint a rómaiak az említett intézményekkel együtt a neveket is átvették. Az átvétel pedig mindig az eredeti nyelvnek módosúlásával jár. Még szélesebb medrű és rohamosabb lehetett az átalakúlás a későbbi korban, midőn Róma az egész Földközitenger vidékével érintkezésbe jött s népeket és birodalmakat olvasztott magába. Valóban Polybius Kr. e. 170 évvel, tehát Ennius korában azt írja (III. 22.), hogy a római nyelv oly nagy változáson ment keresztűl, hogy az ó-nyelvet senki sem beszéli többé s a róma és Carthago között kötött régi szerződések szövegét[1] a legtudósabb férfiak is nehezen tudják megfejteni. Pedig Ennius és Cicero nyelve között — fűzi hozzá idézett szerzőnk — megint csaknem akkora a különbség, mint a 16-ik és 18-ik századbeli franczia nyelv között.[2]

E nagy mérvű átalakúlásnak az irodalmi nyelv megalakúlása volt hivatva gátat vetni. Az irodalmi használat az, a mi egy dialectust a többi fölé emelve, azt megköti, állandósítja, a többit pedig a tájszólás jobbágyi sorsára kárhoztatja, sőt gyakran ki is irtja. Rómában ez nem történhetett egészen így. Oly államban, a mely egész birodalmakat temet magába, a melynek népe a világ szélső határáig kalmárkodik, az irodalommal ellenben csak mellesleg, mintegy műkedvelőképen foglalkozik, a melynek államférfiai és írói gyakran beleolvadt idegen népek fiaiból kerűlnek ki: lehetetlen, hogy nem csak a népi, hanem az irodalmi nyelv is folyvást ne változzék, idegen kifejezésekkel ne tarkázódjék, ne romoljék s hogy az utóbbi teljesen elnyomja az elsőt. Adjuk hozzá a görög nyelv túlságos művelését Rómában s nyilvánvaló lesz előttünk, hogy a római nyelvnek Augustus korában oly elegyből kellett állnia, s annyi helyi különféleséget mutatnia, mint maga a birodalom.[3]

Volt azonban a dialectusok között egy, a mely tekintélyre s uralomra emelkedett a többi fölött s a mely az irodalmi nyelvvel legközelebbi rokonságban állván, aránylag mégis kevésbbé volt alávetve az ingadozásnak. Ez a *lingua urbana*, a fővárosi művelt osztály nyelve, ellentétben a *lingua rustica* név alatt összefoglalt népies szójárásokkal.[4] Amaz uralkodott a közigazgatásban, a törvénykezésben, a vallásban, a diplomatiában és az irodalomban, szóval a társadalom legfontosabb működéseiben és köreiben, folyvást gyengítve irtva a többieket; míg emezek az alsó nép, a közkatonaság nagy tömegében s az újonnan hódított nemzetek elkorcsosodó osztályában találtak erős támaszt magoknak. A kettő lényegében véve egy volt, csupán pallérozottságra volt köztök olyanforma különbség, mint egy városi finom úri hölgy

[1] Hippolyte Cocheris: Précis historique 14. lap, és Müller M. Nyelvtudom. felolv. I. 57. lap.

[2] Hipp. Coch. ugyanott.

[3] Hippolyte Cocheris e sokoldalú eredetnek hajlandó tulajdonítani azt, hogy a latin nyelv sohasem jutott el a könnyűségnek, kellemnek és világosságnak arra a fokára mint pl. a görög. Précis historique 14. lap.

[4] Később «Sermo nobilis» és «Sermc vulgaris»-nak is nevezték.

s egy falusi, napbarnította paraszt leány között. Körülbelől négyszáz éven át él a lingua urbana — többé-kevésbbé tisztán — a római élet magasabb rétegeiben, mint az összes birodalom egyik legfőbb szellemi kapcsa; mígnem annak szétdarabolásával maga is széthúll s töredékei — még mindig elég erősek — részint a keletkező keresztyén egyház, részint a tudományos irodalom használatában maradnak fenn. A népi tájszólások ellenben túlélik a szakadást; mint egy törzs széthúllt ágai új gyökereket vernek s önálló életet kezdve a talaj és éghajlat természetéhez képest különböző ifjú sarjakat hoznak létre. *Hogyan történt ez elszakadás Galliában, hogyan élt ott tovább a latin nyelv a germán hódítás után is s hogyan alakult belőle a mai franczia: e kérdés fejtegetésével szándékozik e kis értekezés foglalkozni.*

I. Szakasz. Gallia a római hódítás előtt.

Azok között a területek között, a melyeket Róma növekvő hatalma elsöpört s bekebelezett, úgy földrajzi fekvésénél, mint termékenységénél s népe jelleménél fogva már az ó-korban egyik legfigyelemre méltóbb vala a rómaiak által úgynevezett Gallia. E földön a római hódítás előtt *három népfaj* lakik vala, ú. m. *ibérek, gallok* és *görögök.*

A) Az ibérek.

Az ibérek Európa egyik legrégibb népe. Úgy látszik, ők voltak előhírnökei annak a nagy népáradatnak, a mely Ázsia fennsíkjairól kiindúlva, hullámaival elözönlé Nyugat-Európát. Nem mondhatni meg, mely úton jöttek; de törzseikkel elborították a róluk nevezett Ibériai félszigetet, Gallia délnyugati részét a Pyrenaéktől a Garonne folyóig s a Rhone-tól keletre eső tengerpartot, végre Itália éjszaknyugati partjait az Arnó folyóig s a Földközitenger három nagy szigetét.[1] Hispániában *ibéreknek*, Gallia délnyugati szögletében *aquitánoknak*, délkeleti szélén s felső Itáliában pedig *ligúroknak* neveztettek. Spanyolország legrégibb helynevei e nyelvből valók. Francziaországban Aquitániában szintén számos ibér eredetű helynevet találunk[2] s éjszaknyugati Itália népének *ligúr* neve bask nyelven = hegyi lakó (li-gor).[3]

Nagyon keveset tudunk róluk. Inkább védelemre, mint támadásra kész, alacsony termetű, fekete hajú, egyszerű, munkára termett, de a rómaiak szerint álnok, hazug és fortélyos nép volt, a mely a tengeri rablást nagy vakmerőséggel űzi vala.[4] Egységes nemzetet nem képeztek, szétszakadozottak

[1] Demogeot: Histoire de la littérature française 11. lap.

[2] Pl. Bigorre és Bazas. Ugyanitt divatosak az *es, ez, etz* végzetű személynevek (Portets, Ravez, Barthez), a melyek analogok a spanyol Hermandez, Velasquez, Gomez stb. nevekkel és a bask genitivussal. E végzetek t. i. azt jelentik, a mit az angol *son*, az ir *mac* vagy *o'* (pl. Macperson és O'Connel) [s a magyar *fi*]. Ampère: Histoire littéraire de France I. 5. lap.

[3] Thierry: Histoire des Gaulois, introduction 16. lap. De Belloguet nem fogadja el e magyarázatot. Lásd: Glossaire Gaulois 400. lap.

[4] Thierry: Hist. des Gaul. II. 96. lap.

épen ezért gyengék maradtak. Még harczba is apró csapatokra oszolva mentek. Csupán a Galliában lakó aquitán ág 20 kis törzsből állott s Biscaya ma is mintegy *száz* köztársaságra oszlik.[1] — A celtáktól vagy galloktól józan életük és öltözetük egyszerűsége által különböztek. Amazok szerették az eleven, kirivó színekkel tarkázott öltözeteket; emezek állatbőrből vagy durva fekete gyapjúból készűlt s derekukon széles bőrövvel összeszorított felöltőt és hosszú szőrcsizmákat viseltek.[2] Asszonyaik szabadabbak voltak, mint a gallokéi s férjükkel együtt végezték a mezei munkát. Fekete fátyolt hordtak, mint a mai spanyol nők. A leánykérés úgy történt náluk, hogy a kérők megjelentek lakomára a lányos házban, s a kire a hajadon poharát köszönté, az lett férje.[3] Bátor, tiszta, de ravasz nép vala ez, különösen ügyes ellenségei cseleinek eltanúlásában, s a földalatti véd- és ostromművek készítésében.[4]

Mind ezek a vonások egy primitiv népre vallanak, a mely elszigeteltségénél fogva önállóan fejlődött. Náluk a hét három napból állott, mint mesékben az esztendő.[5] Nyelvük — reánk szállt maradványaiból következtetve — szókincs és nyelvtan tekintetében lényegesen különbözött úgy a gall, mint a germán s egyéb indo-európai nyelvektől.[6] A régiek állítása szerint lágyabb, hangzatosabb volt, mint a galloké, a kik jó korán a Pyrenaék közé szorították őket. Ott él ma is e hajdan terjedelmes népfaj egyetlen töredéke, a *bask* nép szigorú elkülönzésben. Magát *euscaldunac*-nak (ügyes kezű), nyelvét *euskara*nak, földjét *Escallera*nak nevezi s azt képzeli, hogy ahhoz fogható szép ország s nevéhez hasonló megtisztelő czím nem létezik több a világon. Nemzetiségét, nyelvét, szokásait, jellemét szigorúan őrzi, más népekkel nem érintkezik, tehát nem is keveredik.[7] Számuk mintegy 556 ezer.[8] Mai nyelvük szertelen gazdagságot mutat. Asterloa szerint[9] minden bask igének cselekvő, szenvedő, állító, tagadó, alkalmi, udvarias, bizalmas, hím- és nőnemű alakja s kétszázhat jelen ideje van.[10] Vagy például arra, a mit a latin su-tor,

[1] Ampère: Histoire littéraire de France I. 8. lap. Az ibérek törzsei voltak pl. a *tectosagok* és *arecomicek* a mai Langue d'oc-ban, a *segobriusok* Celto-Liguriában (a Rhone és az Alpok között), a *salluriusok* — fővárosuk Arlath (Arelate helytelen) — *albikesek*, *oxybok*, *decéátok*, *nerusok* s a Durance-tól éjszakra a *vocontiusok*, a legjelentékenyebb ligúr nép. Thierry: Hist. des Gaulois II. 100. lap.

[2] Thierry: Hist. des Gaulois II. 98. lap.

[3] Thierry: Hist. des Gaulois II. 97. lap.

[4] Thierry: Hist. des Gaulois II. 94. lap. A francziaországi gascogne-ok ma is igen ügyesek, hajlékony szelleműek, ékesszólók, eleven képzelműek, de egyszersmind nagyítók s hazugok. Reclus Nouv. Géogr. II. 39. lap.

[5] Demogeot: Hist. de la littér. française 12. lap.

[6] Thierry: Hist. des Gaulois Introd. 15. lap.

[7] Challamel Mémoires du peuple fr. I. 66. lap. Legkedvesebb eledelők a *chingara* (sonka), melyet igen izletesen készítenek. U. ott.

[8] Challamel: Mémoires du peuple français I. 65. lap.

[9] Asterloa: Apologia della lengua bascongada 88. lap.

[10] Demogeot: Hist. de la littér. fr. 13. lap.

jani-tor, bella-tor szavakban egy képzővel fejez ki, neki a cselekvések különfélesége szerint három képzője van, ú. m. zapata-duina, ato-zaina és guiarija.[1] Ez már nem gazdagság, hanem egységhiányból eredő tökéletlenség.[2]

A franczia nyelv alkotásában vajmi csekély része lehet. Fauriel szerint a következő szók: *ennui* (spanyol enoja, olasz noia, bask enojoua), *aisé* (bask aisa), *vague* (baga), *bis* (pl. pain bis = fekete kenyér), *graal* (a középkori mondák híres serlege) ibér eredetűek volnának,[3] ezt azonban Ampére megczáfolja. Helyette a *gourd* (= durva, ostoba, nehéz, ügyetlen; összetételeiben: dé-gourd, en-gourdi, avoir les mains gourdes) és a latin *murus* és *lancea* szókat ösmeri el ilyeneknek.[4] Ezek azonban, ha hitelesek volnának is, oly apróságok, a melyek nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy az ibér nyelvnek bármily csekély szerepet is tulajdonítsunk a franczia nyelv képződésében.[5]

Költészetükről igen régen találunk említést. Strabo írja, hogy «a turditánok az ibérek között legmüveltebbek, ismerik az irást s ősrégi verses törvényeik vannak.»[6] Egyéb hispaniai népfajokról is feljegyezték, hogy énekeik voltak. Mind ebből semmi sem maradt ránk. A XVI-ik század végén azonban egy bask nyelven irott töredéket fedeztek fel, a melyről első kiadója Humboldt Vilmos (Mithridates 1817), Ampère (Hist. littér. de Fr. I. 21. l.), s más írók azt vélik, hogy az a hegyi lakó ibérek küzdelmét adja elő Augustus legióival. Ez emlék mai alakjában nem egykorú ugyan az általa elbeszélt eseménynyel: mindazáltal egyszerűsége, a benne nyilatkozó szenvedélyek vadsága s a forma naivsága ősrégi eredetről tanúskodnak. Lehet, hogy valamely ugyanazon korban keletkezett ének utánzása vagy későbbi átdolgozása. Hadd álljon itt Challamel idézetéből magyar fordításban:

[1] Ampère: Hist. litt. de Fr. I. 12. lap.

[2] A «miatyánk» spanyol bask dialektusban így hangzik: Aita gurea, Sseruetan sagosana, ssantificadubedi sure Isena; Betor gugana sure Erreinua; Eginbedi sure Borondatea, nola Sseruan, alan Lurrean; Egun igusu gure eguneau eguneango Ogià; Eta parcatueigusu gure Sorrac, guc gure Sordunai parcactan-deustegusarra leges; Eta itsoni esseigusu Tentassinjoan chausten; Baya libradu gagisus Gaitsetic. Amen. Adelung Mithrid. II. 28. lap. — Szt. János evangyelioma III. részének 16-ik verse pedig franczia-bask nyelven így van: Jaincoac ecen hain maite içan du mundua, non eman baitu bere Seme bakharra, amorea gatic norcere sinhesten baitu hura baithan gal ez dadin, bainan çan deçan bethiereco bicia. Das Evang. in verschiedenen Sprachen 25. lap.

[3] Fauriel: Hist. de la Gaule mérid. II. 521.

[4] Ampère: Formation de la langue française 321. lap. Asterloa szerint a franczia *húszas* számitás (six-vingts, quatre-vingts stb.) szintén onnét ered, «minden bizonynyal pedig oly korból — úgymond — midőn az emberek még nem hordtak czipőt s lábuk újjait ép úgy láthatták, mint a kezükéit. Apologia 217. lap.

[5] Brachet a francziába átment ibér eredetű szókat oly jelentékteleneknek tartja, hogy nem is szól róluk; az idézettek közűl pedig egyet sem mond ibér eredetűnek. Dict. Etym.

[6] Strabo III. 1. cap. Demogeot: Hist. de la lit. fr. 13. lap.

Lelo megölve,
Zara megölte.

Lelo! meghalt Lelo!
Lelo! meghalt Lelo!

Ez első versszak egy más, szomorú elbeszélés vége, a mely Agamemnon meggyilkolásának történetéhez hasonló. Most következik a tulajdonképeni ének.

1. Római csorda
Tör Biscayára,
S Biscaya dalra
És harczra kél.

2. Octavius a
Világ ura,
Lecobidi a
Biscayoké.

3. A tengerpart felől,
A szárazon belöl
Octavius serge
Zaklat körűl.

4. Övék a sík tér;
Mienk az erdő,
A bércz vadonja
S a hegyüreg.

5. Mi szembe szállunk,
Helyet megállunk;
Bátorság nálunk
Van nem kevés.

6. Dárdák soksága
Minket nem rémít;
De csűreink, hajh!
Kiürültek már.

Különösen érdekes a következő rész, melyben a római katona nehézkességével szembe van állítva az ibérek ügyessége s végén ki van fejezve a kikerülhetetlen legyőzetésbe való keserű belenyugvás.

7. Ha sűrű mellvért
Takarja testük,
Mi karjaink sem
Ügyetlenek!

8. Öt éve, hogy már
Télben-viharban
Folyik az ostrom,
Nincs pihenés.

9. Míg egy bajtársunk
Elhúll a harczon,
Húszan közölök
Elestenek.

10. De számuk szörnyű,
Maroknyi nép mi;
Végtére mégis
Szövetkezünk.

11. Tovább hiában[1]
— — — —
— — — —
— — — —

12. Szünetlenűl ha
Kúsznak reája,
Tölgyfa-sudár is
Megdöl s enyész.[2]

Különösen az utolsó hasonlat valóban egy primitiv nép gondolkodásmódját állítja előnkbe; ennélfogva okunk van hinni, hogy a vers csakugyan ama harczok egyikét énekli meg, a melyeket Hispánia hegyi népe Róma hódító legiói ellen vívott, s a melyeknek vége az lett, hogy az utóbbi nagy hatalom e tartományt is bekebelezte, megfosztván nyelvétől s nemzetiségétől. Minthogy pedig a bekeblezés — ez ország legnagyobb részére nézve — jóval Gallia meghódítása előtt (Kr. e. 205-ben, majd több évi zendűlés után 133-ban) történt, s az ibérek ép úgy ellatinosodtak, mint később a gallok: igen természetes, hogy amazok ősi nyelve emezeknek új nyelvére alig gyakorolhatott befolyást.

Kimondhatjuk tehát végeredményképen, hogy az *iber* népfaj, a mennyiben Gallia délnyugati és délkeleti sarkát is lakja vala, *hozzájárúlt ugyan a franczia nemzet alakúlásához* — ennélfogva e fejtegetés keretében nem volt

[1] Az itt következő három sor elveszett.

[2] Aug. Challamel: Mémoires du peuple fr. I. 221—222. l. Demogeot: Hist. de la littér. fr. 13. lap.

mellőzhető — *nyelvének képződésére azonban számba vehetetlen csekély hatással vala, s mindössze nehány déli helynév és pár kölcsönzött szó az, a mit a jelenlegi Francziaország nekik köszönhet.*

B) A gallok.

A franczia nyelv és nemzet történetére nézve az ibéreknél sokkal fontosabb népfaj a gallok. Ezek Gallia derekát, a Garonne és Rajna közötti területet tarták elfoglalva s úgy számuknál, mint nemzeti sajátságaiknál fogva a legnagyobb figyelmet érdemlik. Régen, még a történelem előtti korban, minden esetre azonban a germánok előtt költöztek volt e földre s kiszoríták az ottani iber lakosokat. Két ágra oszlottak, ú. m. a *tulajdonképeni gallok*, vagy saját nyelvükön celták és a *belgák*. Erős a valószínűség ugyanis, hogy ez utóbbiak Cæsar tudósítása daczára,[1] a ki őket »nyelvre, intézményekre s törvényekre nézve a galloktól különböző« népnek mondja, mégis sokkal közelebb állottak ezekhez, mint a germánokhoz.[2] Az Iber félsziget közepén s nyugati részében, úgyszintén Nagy-Britannia összes szigetein, Felső-Itáliában,[3] Illyriában, Thrakiában, sőt Kis-Ázsiában is találunk celtaféle népeket. Harczoltak Pyrrhus seregében, Carthagóban s a felső-itáliaiak megsarczolták Rómát Kr. e. 390-ben (Brennus).

»*Az egész faj közös jelleme* — mondja Posidonius után Strabo — a lobbanékonyság, a harczvágy és a viadalra készség, ezen felül az őszinteség, s a rosszakarat hiánya. Ha ingerlik őket, együtt s egyenesen rohannak az ellenségre és semmi nehézséggel nem törődve, szemben támadnak. Ezért ravaszsággal könnyű őket legyőzni. Bármikor, bárhol s bármily csekély okkal csatára csalhatók; erre mindig készek, még ha nincs is egyéb fegyverük, mint erejük és bátorságuk. Szép szóval azonban könnyen hajlíthatók hasznos dolgokra; fogékonyak a műveltség s irodalmi képzettség iránt. Magas termetüknél fogva félelmesek; könnyen nagy tömeggé egyesűlnek s az elnyomottaknak szívesen pártját fogják«.[4]

Bátor, vállalkozó férfiak, kiknek éltető eleme a kaland és a diadal. A galliai celták vagy gallok hosszú, termetes, fehér arczbőrű, kék szemű és gesztenyeszín hajú emberek voltak; a legelső feljegyzések már félig letelepedett népnek festik őket. Szerették az aranylánczokat, tarka s fényes öltözeteket; az ellenségre vígan, virágokkal felczifrázva rohantak.[5] Nyilt csatában,

[1] Cæsar a remusoktól — belga nép — kérdezősködvén a belgák eredetéről és sokaságáról, ezeket tudta meg: »A belgák nagy része a germánoktól származik stb.« De Bello Gall. II. 4. C.

[2] Thierry: Hist. des Gaulois. Introd. 29—30. l.

[3] Az umberek. Introd. 34. l. Állítólag egész Kis-Ázsiáig terjeszkedtek s ennek *Galatia* nevű tartománya tőlök kapta volna nevét.

[4] Michelet idézi: Histoire de France I. 1. l.

[5] Demogeot: Hist. de la litt. fr. 2. l. és Challamel: Mém. du peuple fr. I. 55. l.

hajukat szélnek eresztve harczoltak; a cselhez, fortélyhoz nem értettek. Nincs bennük kitartás. «Első összecsapáskor hősöknek, de ha a küzdelem hosszan tart, asszonyoknál is gyengébbeknek bizonyúlnak».[1] E kitartáshiány ma is egyik jellemző tulajdonsága a franczia nemzetnek. — Szentségtörők és nemeslelkűek egyszersmind. Ha mennydörög, nyilakat lövöldöznek az égre s a kiáradt tengert kivont karddal támadják meg; de eladják magukat egy kis borért — miért, a melyet barátaikkal megosztanak.[2] Legjobban kedvelték azonban a meséket s hireket. «Vásárokon körűlállják, sőt az útakon elfogják s vendégűl magukhoz kényszerítik az idegeneket, hogy tőlük messze országok történetét, csodás kalandokat s eseményeket halljanak».[3] Ki ne ismerne rá e sorokból a gall népfaj újságkívánására, a mely ma is Francziaország különböző vidékének népeinél feltünően nyilatkozik?[4] Fecsegők s kötekedők. Közös lakomáikon a beszéd, tréfa s nevetés volt mulatságuk; lehetetlen köztük csendet tartani zajos bőbeszédűségük miatt.[5] Íme a modern társalgás megteremtőinek ősei! — Kedvelték a tánczot, zenét, ünnepeket, a vadászatot, a kakasviadalokat, a melyek tőlük származnak (Galli?); úgy szintén a tisztaságot és a kendőzést. A férfiak arczukat kékre festik s tätovirozzák, ezenkívül fejüket állatfejekkel, szarvval, taréjjal ékesítik, hogy félelmesebbeknek lássanak; a nők pedig serhabbal s más növénynedvekkel mosdanak, hogy arczuk üdeségét megtartsák; eczetben feloldott krétapor hajkenőt használnak s arczukat pirosra, hajukat fényesre, szemöldöküket feketére mázolják.[6] Később, a római hódítás ideje körűl, a férfiak is meszes vízzel mosták, vagy hamuval elegyített faggyúval kenték hajukat, hogy fényes vörös legyen. Némelyek hosszan vállukra eresztették, mások csomókba fonva, fejük tetejére tűzték. Az előkelők szakállukat leborotválták, de hosszú bajuszt viseltek; míg a köznépnek szakálla is vala.[7] Bátrak, a becsületre sokat adók,[8] sebeikre, vérük ontására büszkék; a halált nem rettegik; de ingatagok, változékonyak, rendetlenkedésre hajlandók s azonfelűl roppant hiúk,[9] egyszóval olyanok, mint a mai francziák jelentékeny része.

[1] Challamel: Mém. du peuple fr. I. 55. l. (Titi Livii Histor. lib. X. 28. Cap.

[2] Demogeot: Hist. de la littér. fr. 2. l.

[3] Siciliai Diodoros után (V. 28.) Challamell I. 56. és Demogeot 2. l.

[4] A felső auvergnei lakos pl. így üdvözli az idegent, a kivel találkozik: «Où d'anas, d'où vénez, que fazèz, (où allez-vous, d'où venez-vous, que faites-vous?); a normannok szintén: Où alliax, que quériax, dont véniaz (où allez-vous, que cherchez-vous, d'où venez-vous?). Challamel: Mém. du peuple fr. I. 56. l.

[5] Challamel: U. o. «Gallia duas res industriosissime persequitur: virtutem bellicam et argute loqui», mondja Cato. Michelet: Hist. de France I. Append. 1.

[6] Challamel: U. o. 81. és 129. l. Már akkor a divat és toilette mesterei voltak!

[7] Challamel: Mémoires I. 81. l.

[8] Törvényeik a becsületsértést ép úgy büntették, mint a gyilkosságot. Az irlandi celták szerint a *törvénynek* három *tárgya* van: a *kormányzás* (politikai törv.), a *becsület* (társadalmi) és a *lélek* (vallási törv.). H. Martin: Hist. pop. de France I. 8. l.

[9] A kérkedésre mindent felhasználnak, még a *kapott sebet* is, *a melyet utólag*

Életmódjuk kezdetben, mint minden népé, igen egyszerű vala. Ide-oda vándorló, baromtenyésztő nép voltak. Különösen sok juhot és sertést tenyésztettek s annak húsával és baromtejjel éltek. A déli — Marseilleben és környékén lakó — görögökkel, majd a rómaiakkal érintkezve, korán civilisálódni kezdtek, állandó városokat, várakat építettek s finomabb életmódra törekedtek. Kenyerüket sörélesztővel sütötték; ételeik ízesek s fűszeresek, italaik változatosak voltak. Lakomákon, ha többen összejönnek, félkörben telepednek le; középen ül a fő vendég, mellette a gazda, azután a többiek; hátuk mögött fegyverhordóik lándzsát és paizst tartva állanak.[1] Nagyon kedvelték a disznóhúst — frissen és besózva — s abban a hírben állottak, hogy ők készítik a legjobb sonkát. Általában a disznó nemzeti, s úgy látszik, szent állatjuk vala, vagy azért, mert erdőkben, sötét, mysticus helyeken tenyészett, vagy azért, mert a «szent» tölgyfa gyümölcsével hízott.[2] Czímerük is érczből öntött vadkan volt, a melyet hosszú rúdra tűzve hadi jelnek, továbbá pénzeken czimernek használtak.[3] — Ittak árpa- és méhsört, különféle tiszta és kevert fűszeres borokat; dessert-rel is szolgáltak. A falánkságot is eltanulták a görögöktől és rómaiaktól. Pl. Luer, az arvernusok királya, egy lakomáján a bor, sör és hydromel földbe ásott roppant víztartókban állott.[4] Különben a villát, kanalat és poharat nem ismerték; marokkal ettek s egy közös edényből ittak. Ebéd után az istenek, vendégek, holtak tiszteletére, a haza dicsőítésére stb. felköszöntőket mondottak, aztán fegyverjátékkal mulattak, a hol néha össze is vesztek és verekedtek.[5]

Fegyverzetük hajdan rézből s bronzból készítve gyöngébb vala, mint a rómaiaké, s szuronyból, lándzsából, nyílból, parittyából és hosszú kardból állott. Azonban volt egy saját találmányú igen gyilkos fegyverük: a félhold- vagy sarló-alakú dárda. A harczot párbajnak vagy vadászatnak tartották, ennélfogva nem tömör hadrendben, hanem apró csapatokra oszolva, vagy egyenkint külön válva s britanniai vagy belgiumi nagy komondoraik kíséretében harczoltak. Seregük mozdulatait az utánuk vonuló számos podgyászszekerek nehezíték. A csatában a holtak fejét levágták s diadaljelvényűl elvitték; gyakran finomúl kitisztítva, ivópohárnak használták.[6] Foglyaikat hajdan mind legyilkolták; később azonban a rómaiak példájára rabszolgák gyanánt adták el.

Iparuk a római hódítás után kezdett emelkedni. Fegyvereiket, öltözetüket, házi eszközeiket maguk készítették. Szőttek-fontak gyapjút, kendert;

még nagyobbra vágnak, hogy annál szélesebb sebhelylyel dicsekedhessenek. Mommsen: A rómaiak története II. k., 115. l.

[1] Challamel: Mémoires, I. 98.

[2] U. o. I. 99.

[3] U. o. I. 83.

[4] U. o. I. 99.

[5] Challamel: Mémoires I. 99. l.

[6] U. o. I. 81., 84., 85. lapokon.

a phœniciaiaktól eltanúlták a bányászatot és a pénzverést, a görögöktől pedig a kereskedést.[1] Állítólag az itáliai gallok találták fel a kerekes ekét; a galliaiak a czínezést, ezüstözést, szőrszitát, a sört, a sörélesztőt, szappant (sapo) és a kerek fahordót.[2] Bányáikat igen jól művelték; ilyenekben akkor Gallia oly gazdag vala, mint ma California és Ausztrália.[3] — Építészetük nem fejlődött: kerek, földbe ásott, szalma- vagy nádfedelű, kúpalakú gunyhóik voltak; templomokat nem építettek, mert isteneiket csak erdőben, forrás mellett s a szent tölgyfa árnyékában imádták.[4] Igen érdekes a távirda egy primitiv fajának megvolta, melyet így ír le Cæsár: «Midőn valami fontosabb esemény történik, ők azt a mezőkön átkiáltják, a hallók felfogják s városról városra tovább adják egész addig, a míg czélhoz nem jut. Így a mi a cenabiusoknál napfelkölte előtt történt, az este 9 óra előtt az arvernusokhoz jut; ez pedig 160,000 lépés (160 kilometer) távolság».[5]

Társadalmi szervezetük. Mint minden primitiv népnél, úgy a galloknál is a társadalom alapja a család; rokon családok nemzetségeket, ezek törzseket alkotnak. A családban a férfi úr, a nő szolga. A fiúk osztoznak a földön, a lányok az ingóságokon; mert e korban «a kié a kard, azé a föld». Lassankint azonban az ibérekkel, germánokkal és rómaiakkal való érintkezés következtében a nő helyzete mindig tűrhetőbb, tisztességesebb lőn. A fiugyermek szigorú nevelésben részesült s ha felbírta a fegyvert, apjával csatába indúlt.

Korán kifejlődött a galloknál a gazdag és szegény, a hatalmas és elnyomottak közötti különbség. Ez a hűbériséghez hasonló állapotokat hozott létre. Ugyanis az erőtlenek a hatalmasok oltalma alá menekűltek, viszont védelmet és hűséges ragaszkodást igérvén nekik. E szövetségesek együtt mentek a csatába s ha a védő elesett, alattvalói vele együtt haltak meg.[6] E szövetség által az egész nemzet pártokra, csoportokra oszlott, a melyek gyakran czivakodtak egymással. A nagyok erőszakoskodása miatt a nép tudatlanságban s gyámoltalanságban sinylik. Dumnorix, az aeduusok adójának több éven át bérlője például oly gazdag és hatalmas vala, hogy senki sem mert ellene árverezni.[7] Ugyancsak Cæsar írja, hogy «a nép csaknem rabszolga szerepre van kárhoztatva, s magától semmit sem mer, semmi akarata nincs».[8] A nemesek vakmerősége annyira megy, hogy gyakran a

[1] Dareste: Hist. de France I. 9—10. l.

[2] H. Martin: Hist. pop. de France I. 18. l. (Plin. Nat. hist. XVII. 28. Cap.; XXVIII. 52. Cap.; XXII. 82. Cap.)

[3] U. o.

[4] Dareste: Hist. de Fr. 10. l. és H. Martin: Hist. pop. de Fr. I. 8—9. l.

[5] Cæsar: De Bello Gallico VII. 3. Cap. Tudjuk, hogy a messzeszólásnak ezt a módját Attila is használta.

[6] H. Martin: Hist. pop. de France I. 8. l.

[7] Cæsar: De Bello Gallico I. 18. C.

[8] U. o. VI. 13. l.

törvényt is kijátszszák, pl. a helvéteknél Orgetorix, a ki, midőn bevádolták, hogy egyeduralomra törekszik s törvény elé idézték, tízezer főnyi cliensével és obæratusával jelent meg s megfélemlítvén a törvényszéket, kimenekűlt.[1] A lekötelezettek kétfélék voltak: felsőbb és alsóbb rangúak, azaz alattvalók és szolgák. Ez utóbbiak jobb sorsban részesűltek, mint a rómaiak rabszolgái; körülbelűl a mi cselédeinknek felelnek meg. Rabszolgákat a gallok, épen mint a rómaiak, a meghódított nemzet fiaiból szedtek, de csak későbbi időben.

Politikai kormányzat. Az egész nép nemzetségekre, tribusokra és kantonokra volt osztva. Minden tribus egy nagy család, melynek saját törvénye és törvényszéke van. Kezdetben a papság volt a nép vezetője s tekintélye és tudománya által kormányzója (Theokratia). Később azonban a tribusok vezérei s a nemesség kerítették kezükhöz az uralmat. (Katonai aristokratia.) Mellettük a városi polgárság is, noha lassan fejlődött. (A demokratia csírája.) Az osztályok kiválása és küzdelme meghasonlást, szétszakadozottságot, gyengeséget szűlt s előmozdítá az idegen befolyás meggyökerezését. A törzsfőnökök nagy része kapzsi, önző, nagyravágyó s hiú, a nép pártos és állhatatlan vala; folyvást torzsalkodtak egymással s gyakran hoztak a maguk és honfitársaik nyakára ellenséget: germánokat és rómaiakat. «Galliában nemcsak minden államban, hanem minden kerületben, sőt minden családban pártok vannak, — úgymond Cæsar — a melyek fejeinek a nép előtt minden ügyben döntő tekintélyük van».[2] Növelte az egyenetlenséget a törzsek kormányformájának különfélesége. Az æduusoknak pl. évenkint választott királyaik, míg az æburónoknak — maroknyi nép — demokratikus intézményeik valának.[3] Általában azonban az egyeduralmat nem kedvelik; a helvétek például Orgetorixet tűzhalálra ítélik, a miért egyeduralomra mert törekedni.[4] Így bensőleg meghasonolva, külsőleg két erősebb népfaj — a római s a germán — közé szorítva, Galliának okvetetlen az egyiknek hatalma alá kellett esnie. S ez a gall nép visszavonása, fejedelmeinek gyávasága és önzése segítségével meg is történt. «Cæsar odaérkezése előtt — úgymond az önérzetes rendcsináló — sohasem volt békesség Galliában».[5] Ő megcsinálta ezt, de a gallok függetlensége és szabadsága árán.

Egyházi méltóságaik s intézményeik. A papság három rendből állott: *druidák, eubagok vagy ovatok* és *bardok.* A druidák leghatalmasabbak s legtekintélyesebbek valának. A néptől elkülönítve, szent tölgyerdők titokzatos

[1] U. o. I. k. 4. C.

[2] U. o. VI. k. 11. C.

[3] Challamel: Mémoires du peuple fr. I. 103—104. l. Challamel egy «közös tanácsról is beszél, a melybe az összes Gallia képviselői évenkint összejöttek s a mely a fejedelmek felett állott volna. Cæsar szerint azonban Carnutumban csak a *pörlekedők* jöttek össze, hogy a druidák itéletét meghallják. De Bello Gall. VI. k. 13. Cap.

[4] Cæsar: De Bello Gall. I. k. 4. Cap.

[5] U. o. VI. k. 15. Cap.

mélyén, az istenek közelében éltek. Ők voltak a nép theologusai, csillagászai természet- és jogtudósai, szóval Plinius szavaival élve «Gallia magusai»,[1] valamint áldozói és bírái. Nevezetesen Cæsar azt írja, hogy «csaknem minden köz- és magánperben ők ítélnek, s szabnak büntetést vagy jutalmat; ha pedig valaki, vagy az egész nép ítéletüknek nem engedelmeskedik, az *áldozattól eltiltják. Ez náluk a legsúlyosabb büntetés.*[2] Az ilyen megrovottakat, mint istenteleneket és gonosztevőket mindenki kerüli; házukba nem megy, beszédbe nem áll velük, nehogy a dögvészből valami ráragadjon; s ezek jogaikat s a közbecsülést sohasem nyerik többé vissza».[3] Íme, itt látjuk a gall nép vallásos jellemét, mely sok tekintetben ma is változatlanúl fennáll s az egyházi kiközösítést, a mely később a keresztény vallásba is átment. Ilyen törvényszéket a druidák az ország több részében ültek, folyamok partján, egy hajóra állított emelvényen. Évenkint Carnutumba (Chartres), Gallia középpontjába tanácskozásra gyűltek össze; ott választották — és pedig gyakran fegyveres vérontás között — legfőbb fejüket, a Coibhit vagy Coifit. Ez, úgy látszik, az igazlátó s védelmező szerepét vitte a hatalmasok s elnyomottak között. «A kő nem oly közel a földhöz, mint a Coibhi segítsége azokhoz, a kiknek szükségük van rá», tartja egy celta közmondás.[4] — Tudományukat, a mely sajátszerű theologiából s csillagászattanból állott, Cæsar szerint Britanniából hozták,[5] s szájhagyomány útján, képes beszédben s versekbe foglalva, 15—20 évi tanulás által altal adták át utódaiknak, a kiknek meg kellett esküdniök, hogy titokban tartják. Növendékeiket a nép minden rétegéből szedték, tehát a druidák nem képeztek kasztot. Verseik három, egyenlő rimű sorból állottak (tercet).[6] — Hófehér ruhát viseltek s a néppel csak tisztük teljesítése közben érintkeztek.

Voltak *druida nők* is, a kik tengerek s folyamok mentén elvonúlva éltek. A nép azt hitte róluk, hogy képesek a tenger hullámait felkorbácsolni s lecsillapítani, továbbá jövendőt mondani s tetszés szerint különféle állat-, madár- stb. alakot ölteni. Emlékük a mesék tündéreiben él.[7]

A második papi rend az *oratesek* (kymmer nyelven: owydd. ofydd, gaelül baith), vagy a latin és görög írók feljegyzései szerint eubages-ok, eubates-ok az isteni tiszteletnek külső, anyagi részével, azonfelül orvoslással

[1] «Druidæ — ita suos appellant magos». Plin. Nat. hist. XVI. 95. Cap. Challamel is idézi a hely megjelölése nélkül. Mémoires I. 157. l.

[2] Cæsar: De Bello Gall. VI. k. 13. Cap.

[3] U. o.

[4] Challamel: Mémoires I. k. 156. l.

[5] Ezt azonban nem kell szó szerint értenünk, mert a brittek műveletlenebbek valának a galloknál. Annyi bizonyos, hogy a két nép folytonos érintkezésben álla egymással, hogy eredetük közös vala s hogy nyelvük és intézményeik közt nagy hasonlóság létezett. Erről még alább bővebben lesz szó.

[6] Challamel: Mémoires I. k. 157. l.

[7] H. Martin: Hist. pop. de Fr. I. 8. l.

s az állatok beleiből való jóslással foglalkoztak. Zöld ruhájuk vala s a nép között éltek és gyógyították.[1]

A harmadik, az elsőnél is feljebbvaló és befolyásosabb rend a *bardoké* vala, a kik az istenek s hősök tetteit versekbe foglalták s énekelték.[2] Hangszerük úgynevezett *rotte* vagy hárfa volt. Háborúban a hadsereg előtt jártak, buzdították a csüggedőket, magasztalták a bátrakat s korholták a gyávákat.[3] Békében a múlt eseményeit zengték s felügyeltek a közerkölcsökre. Ők voltak a nemzet dalnokai, történetírói és censorai. Kék öltözetben jártak.[4]

Mindhárom rend adó- és katonaságmentes, továbbá szent és sérthetetlen vala.[5] Nagy részük nőtlen maradt, bár a törvény nem kényszeríté őket. Külön hosszú, sarkig érő egyenruhát viseltek. Hajukat megeresztették, szakállukat leborotválták. Vallásos cselekedet közben varázsbotot tartottak kezükben s nyakukon aranykeretbe foglalt tojásdad amulettet, úgynevezett kígyókövet hordtak.[6]

A gallok vallását s hitét nagyon kevéssé ismerjük, mert töredékei csak latin s görög írók följegyzéseiben maradtak meg, ezek pedig igyekeztek azt a saját mythologiájukkal egybehasonlítani, s épen ez által elhomályosítani. Annyi bizonyos, hogy természetimádáson alapuló polytheismus volt az, mint a többi indogermán népeké. Fő személyei voltak: *Hesus* vagy *Aesus* (Arm. euzuz = rettenetes), nemzeti isten, a kit fajuk megteremtőjének s mindenféle mesterség feltalálójának hittek; *Taranis* (Kym. és corn. tarann = mennydörgés; taranidd, taranus = villámdobó), az ég ura, a ki a világot igazgatja s mint Jupiter, nyilakkal lövöldöz; *Teutates* (K. teut = nép, c. és ar. tat = atya; teut-tat = népek atyja), a gall Mercurius, az útak és kereskedés istene; *Belenus*, a napisten, a világosság, élet és egészség adója, a görög Apolló és Aesculapios együtt, valószínűen rokon a phœnicai Bél vagy Bál nap- és tűzistennel; végre *Ogmios*, a gall Hercules és Apolló, vagyis az erő és ékesszólás képviselője egy személyben, azzal a különbséggel, hogy ezt elől kopasz, hátul ősz öreg embernek ábrázolták — mint valami vén matrózt[7] — Lucianus szerint azért, mert »a szó ereje leghathatósabban az előhaladt korban nyilatkozik«.[8] Szájából finom művű aranyláncz omlik ki, a melylyel — t. i. szavaival — megbűvöli s magához lánczolja az embereket.[9] Alighanem ez is phœniciai eredetű. — Rajtuk kívül volt még egy sereg

[1] Challamell: Mémoires I. k. 158. l.

[2] Kym. bardd, sk. és ir bard, arm. barz = költő; corn. barth = zenész. De Belloguet: Glossaire Gaulois 111. l.

[3] Challamel: U. o. I. k. 159. l.

[4] H. Martin: U. o. I. k. 8. l.

[5] Cæsar: De Bello Gall. VI. 14. C.

[6] Challamel: U. o. I. k. 161. l.

[7] Challamel: Mémoires I. 145—152. l.

[8] U. o. I. 151. l.

[9] U. o. I. 150. l.

másod-, harmadrendű, nagyobb részint helyi isten, mint pl. *Voseges* a Voges hegyek, *Pennin* és *Pennina* az Alpesek, *Arduina* az Ardennei erdő istenségei, *Bibracte* a hasonló nevű város védője stb. A közönséges természeti tárgyak közűl leginkább tisztelték a *vizeket* és *fákat* s azoknak, mint isteneknek, áldoztak. E szertások a gall népnél sokáig fennmaradtak. Bretagneben például némely falvak lakói még ma is bizonyos napokon virágokat, gyümölcsöt, vajat és kenyeret hánynak a forrásba.[1] A keresztyén korban e forrásokat szűz Máriának, a szenteknek stb. nevére keresztelték, hogy keresztyén jelentőséget adjanak nekik. A fák iránt való kegyelet sem veszett ki. «Éjszakon» — mondja Ampère — «a nép szereti a fákat, mintha emlékeznék arra a korra, midőn ősei az erdőket tisztelték».[2] — Legnagyobb tiszteletben részesűlt pedig a régi galloknál a *tölgyfa*, az erő és istenség jelképe, a melynek titokzatos árnyékában áldoztak, tanácskoztak, törvénykeztek stb., ott tartották hadi jeleiket, u. m. az ércz-vadkant, vörös sárkányt, bikát s egy képzelt tengeri lovat.[3] A nyirfa, talán sűrű ágaiért, a nemzedéknek s a győzelemnek, míg a szent tölgyön termő, csodálatos fagyöngy, a maga örökzöld ágaival, az örökkévalóságnak, az isten és ember közötti egyességnek s a halhatatlanságnak vala jelképe. Ezt használták egyetemes gyógyszernek is minden baj, különösen a nehézkór és terméketlenség ellen.[4] Számos czerimoniájuk volt, mint pl. a hármas szám tisztelete, a fogadalom, némely tárgyak gyógyító erejében hivés stb. Kőbálványaik s templomaik Martin Henrik szerint nem voltak, azért nem is hagytak fenn egyéb kőemlékeket. mint a sajátságos *kősorokat*, *menhireket*, *dolmeneket s ingó köveket*. Az előbbiek — pl. a carnaci a Morbihan öböl partján, a mely 11, s az erdeveni, a mely 13 sorból áll s három kilometer hosszú — valószínűleg fejfák; a menhirek — obeliskszerű kőoszlopok — szintén, vagy istenségek; a dolmenek — két vagy több lábon álló lapos kőtömegek — valamint az egy kis ponton megtámasztott ingó kövek, áldozati oltárok lehettek.[5]

Az isteni tisztelet főcselekménye, mint más pogány népeknél, az *áldozat*, az istenek megengesztelése, a melyre gyakran még embereket is használtak. «Az egész gall nép felettébb vallásos» — írja Cæsar — «s azért azok, a kikre súlyos betegség szállott, vagy a kik veszedelemben, csatákban forognak *vagy más embereket áldoznak, vagy felfogadják, hogy magukat áldozzák föl* s ez áldozatok véghezvitelére a druidákat használják; mert úgy vélik,

[1] Challamel: Mémoires I. 143. l. Nem innét ered a doge-k gyűrűáldozata Velenczében, a melynek környékén szintén gall eredetű nép lakott?

[2] U. o. I. 145. l. Ampère: Littérature et voyages 131. l., jegyzet.

[3] H. Martin: Hist. pop. de France I. 8. l.

[4] Challamel: Mémoires. I. 176. l.

[5] H. Martin említi, hogy Brest mellett van egy menhír, a mely 12 méter magas és Carnactól nem messze volt egy gránitból, — ma négy darabra törve ledőlten fekszik, — a mely olyan magas s két oly vastag vala, mint a párisi Concordia-téren levő obelisk. Hist. pop. de Fr. I. 10. l.

hogy ember-életért az istenek akaratát nem lehet máskép megengesztelni, mint ember-élettel. Az ilyen fajta áldozatok közönségesek. Másoknak roppant testű bálványaik vannak, melyeknek vesszőből font tagjait emberekkel töltik meg s azokat meggyujtván, a bent levő emberek a körűllobogó lángokba fúladnak».[1] Ez egészen az ázsiai népek, különösen a phœniciaiak emberáldozataira emlékeztet. Azonban már a szelidebb felfogásnak is némi szikrája nyilatkozik bennük. Ugyanis «azt hiszik», — folytatja Cæsar — «hogy olyanok föláldozása, a kiket tolvajságon, rabláson, vagy más gonosztetten kaptak, kedvesebb a halhatatlan isteneknek; de ha ilyen nincsen elég, ártatlanok kivégzésére is vetemednek».[2] Hadi, vagy más vállalat előtt és után az isteneknek rendszerint állatokat és embereket áldoznak. E barbar szertartás mellett a lélek fennmaradásának s a túlvilági életnek, a jutalomnak és büntetésnek a hite határozottan megvolt nálok. A föld csak próbahely, a síron túl van az örök lét, a teljes boldogság. Ott kiki a maga foglalkozását, hajdani hozzátartozóit stb. feltalálja. Ezért a holtat fegyverével, lovával, a vadászt kutyáival, gyakran rabszolgáival s gyermekeivel, a sebesűltet balzsammal együtt égették el. Néha pénzt is adtak neki az útra s üzentek az ottlevőknek,[3] mások meg adósságot csináltak, a melyet a más világon fognak majd megfizetni.[4] E felfogás határozottan görög befolyásra vall. — Minden november elsejének éjjelén Teutates isten megitéli az egy év alatt elhaltak lelkeit s azokat vagy a sötét mélységbe (abred), vagy a fényes helyre (gwynfyd) küldi, a hova a hosszú szenvedés után a többiek is mind eljutnak. E nap tehát kiválóan szent volt előttük, s még ma is sehol sem ünneplik oly kegyelettel a halottak napját, mint Francziaországban.[5]

A most említetteken kívül voltak még egyéb *nemzeti ünnepeik* is, u. m. a Beil-tin ünnep május elsején, a midőn Belenusnak a télen való győzedelmét ünnepelték; a hegyeken tüzet gyújtottak, a nyájakat füstje alá hajtva megtisztították s bizonyosan áldoztak is. Összeesett ez a germánok Freya-ünnepével, a mely az aratás ünnepe volt s malacz-áldozattal járt. — Igen nevezetes vala még a *gui-*, vagy *fagyöngy ünnep.* E szent növényt a druidák hófehér öltözetben, az ifjuság részvéte mellett, az utolsó téli hónapnak utolsó napján (ápril vége körűl, a mely nap náluk a hónapot, az évet s a századot is befejezte) nagy czerimóniával gyűjtötték. Egy druida, aranyos sarlóval kezében, felkúszott a fára, levagdosta a törékeny gallyakat, a melyeket az alant állók, hogy földet ne érintsen, kifeszítve tartott fehér vászonlepelben fogtak fel. A gyűjtés végeztével az erdőben bikát vagy vadkant áldoztak s az egész napot ünneppel töltötték. Alkonyatkor a papok kihirdették az új-év megérkeztét, az ifjuság pedig énekelve a falvakba futott s így köszönté azt:

[1] Cæsar: De Bello Gall. VI. 16. Cap.
[2] U. o.
[3] Challamel: Mémoires I. 165—166. l.
[4] H. Martin: Hist. pop. de Fr. I. 10. l.
[5] Challamel: Mémoires I. 166.

Megjöttünk, megjöttünk
Gazdagok házába;
Adjatok, adjatok
Fagyöngy ajándékot.

Van-e már, van-e már
Szép eladó lánytok?
Adjátok, adjátok
Fagyöngy ajándékúl.

Húszan-huszonöten
Ajándékot kérünk;
Húszan-huszonöten
Szép eladót kérünk.[1]

A vers szövegéből az látszik, hogy ez a nap volt az általános leánykérés napja. Ugyanakkor a szegényeknek ételt, italt, ajándékot osztogattak; a jobbmódúak pedig mulattak, a legények nőruhába, őzbőrbe stb. öltözködtek, ökörszarvat, üszőfejet s több effélét raktak fel, szóval a farsangi bohózatok nemeit gyakorolták.[2] A fagyöngyszedés ünnepe később megszűnt ugyan, de a vele járó czerimóniák késő korig megmaradtak. Bretagneban, Alsó-Charenteban a XVIII-dik század végén még szokásban volt új-évkor így üdvözölni egymást: «Au gui, l'an neuf!» («Boldog-, bő-, gazdag új-évet!») «Plantez, plantez!» («Viszont, viszont!») volt rá a felelet. Sőt ugyanazon vidéken a gyermekek ma is így köszöntik ismerőseiket új-év reggelén: «Au gui l'an neu»; Chaunayban pedig (Aisne megye, Páristól éjszakkeletre) karácson estéjén összegyűlnek a kapuk előtt s kiabálják: «Au guignoleux chanterons-nous?»[3] Így maradnak fenn a nemzet ősi szokásai népmulatságokban s gyermek-mondókákban. — A fagyöngyön kívül symbolicus jelentőségű volt náluk a kigyó, minden évi vedlése által az örök megujhodásnak, s tojása a tenyészetnek jelképe. Épen ezért az utóbbinak kiváló gyógyerőt tulajdonítottak.[4]

Időszámításuk sokban különbözött a mienktől. A hold járásán alapúlt, a mely égi testnek egész vallásos életükben nagy szerep jutott. A napokat is az éjjeleken s nem a nappalokon kezdették és végezték s a szerint számították.[5] A hold feltünésének hatodik napján, azaz első negyedkor kezdődött az új hónap, mely 28 napból állott s így 12—13 tett belőle egy évet. Ez hasonlóképen első negyedkor kezdődött, valamint a harmincz évből álló legnagyobb időszakasz, a mely a mi századunknak felelt meg. A druidákat, férfiakat és nőket a régi pénzeken stb. mindig kezökben első negyedű holdat tartva, ábrázolják.

Irásuk. Köz- és magánügyekben görög betüket használtak.[6] Challamel szerint a papoknak saját hieroglyphszerű betűik, úgynevezett *runáik* voltak (runen = bemetsz, runa = titok), a melyeket fára véstek. Ampère ezt «éjszak kabalájának» nevezi. Ennek abc-je különféle fákból, füvekből s összefűzött gallyakból állott. A tölgy istenséget, az almafa tudományt, a nyirfa nemze-

[1] Challamel: Mémoires I. 177—178. l.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] U. o. 181. l.

[5] Cæsar: De Bello Gall. VI. 18. Felső-Bretagneban a parasztság *aujourd'hui* helyett ma is azt mondja *à nuit* (= éjjel); a gasconoknál *à neyt* = ma. Challamel I. 171. l.

[6] Cæsar: De Bello Gall. VI. 18.

déket és győzelmet jelentett. Régi gall köveken valóban fákhoz hasonló véseteket találnak. Az irlandiaknak ma is van efféle abc-jük, a melyben pl. a fenyőfa = a, a nyirfa = b, a mogyorófa = c, stb. A gall bardok dalaiban egy sereg fagallyról van szó, a melyek különféle elvont dolgokat jelentenek.[1]

Költészetük. Oly népnél, a mely a harczot és a meséket kedveli, a mely vallásos és a melynek külön éneklő papi rendje van, — a bardok, — kétség sem lehet a felől, hogy korán kellett lenni költészetnek is. Azt azonban, hogy milyen volt, nem mondhatjuk meg, mert semmiféle egykorú töredék nem maradt fönn belőle. Csak azt tudjuk, hogy a dalnokrend úgy a britanniai, mint a szárazföldi galloknál folyvást élt, hogy ez utóbbiak a római s később a germán hódítás elől Armoricába — Gallia délnyugati csúcsába — menekülve, máig is fenntartották magukat s megőrizték nemzeti nyelvüket. Azt is tudjuk, hogy e nép a IV-ik, V-ik és VI-ik században Britanniából a hódítók által kiüldözött rokonaival többször erősödött — Bretagne ekkor kapta nevét tőlük — s ugyanakkor a bardok tekintélye is mindig emelkedett. Néhánynak — Talesien, Hyvarnion — a neve, sőt egynek még az énekei is ránk szállottak egész a múlt század végéig, a mikor elvesztek. La Villemarqué azonban, a ki összeszedte és 1842-ben kiadta a bretagneiak népdalait,[2] talált közöttük egyet, a melyről azt véli, hogy a nevezett bardtól származik. Ugyanis a felfogás, a benne kifejezett erkölcsök, érzelmek, eszmék s képek, mind az V-ik és VI-ik századbeli bard költészet sajátságait mutatják, a belőle előtörő nyers pogányság, a kereszténység iránt való vad gyűlölet pedig azt sejtetik, hogy még azoknál is régibb. A breton parasztok «Gwenchlan jóslatának» nevezik.[3] Íme belőle egy rész:

«Ha a nap lehalad, — a tenger feldagad, — kunyhóm küszöbén — énekelek.
Míg ifjú valék, — dalt zenge ajkam; — dallal vigasztom — agg napjaim.
Éneklek éjjel, — éneklek nappal; — de kedélyem hajh! — fel nem derül».

Itt a dalnokot egészen elragadja képzelme; maga elé állítja népe küzdelmét az idegen berohanókkal — emezeket vadkan, amazt tengeri ló képében — s a csata dühétől s a győzelemtől lelkesítve kiált:

«Az ádáz vadkan, — bár lába roncsolt, — erdő-sötétből — tör ellenünk.
Tátongó torka — friss vértől habzik, — vén rút sörénye — szennyes fehér;
Visító kölykei, — vérszagra böszek, — utána rinak — nagy éhesen.
De kél a tenger — haragvó méne — s tekintetétől — megreng a föld;
Szőre tündöklik, — mint ma esett hó, — homlokán ezüst — szarvat visel.

[1] Challamel: Mémoires I. 184.
[2] La Villemarqué: Chants populaires de la Bretagne. I. 5. l. Demogeot: Hist. de la litt. fr. 9. l.
[3] Demogeot: Histoire de la littér. fr. 9. l. — Brachet szerint a bretagneiaknak elég jelentékeny irodalmuk (mesék, népdalok, szindarabok) van, a mely régi ugyan, de a IV-ik századnál visszább nem igen vihető. Dict. Etymol. Introd. XXXV. lap.

Két orrlyukából — tűzpára omlik, — melytől a tenger — habozva forr.
Csak rajta bátran, — tenger szülötte; — támadj fejére, — vágd csak, oh vágd!
Már büszke lábad, — vérében gázol; — még gyilkosabban — vágjad csak, vágd!
Saját levében — ím térdig fetreng, — foly, omlik a vér, — mint tengerár.
No rajta bátran, — még több erővel, — győzelm után majd — megpihenhetsz!»

Most hirtelen a saját szenvedésére gondolva, még zordonabb hangokba csap át:

«Hideg siromban — szunyadva egykor — vén sas szavára — felriadék;
Társait hívá — s a többi szárnyast — dús lakomára — csata után.
Harsány szavakkal — kiálta: vigan, — gyors szárnycsapással — jertek elő.
Mert nem rohadt test, — bárány- vagy eb-dög; — friss keresztyénhús — lesz ételünk!
Vén szürke holló, — tenger lakója, — mi van szájadban — oh mondd nekem?
Keresztyénfő ez, — vezér, a míg élt; — most kikoppantom — veres szemét;
Szemét kivájom, — ki a kutyának, — ő is kivájta — a tiedet!
Hát róka pajtás, — hegyes fogad közt — oly kárörömmel — mit tartasz, mondd?
Ez az ő szive, — kőnél keményebb — s míg élt oly álnok — mint az enyém!
Rút gyűlölettel — tört életedre — s régóta íme — élve megölt.
Hát te ijesztő — varangyos béka, — szája szélénél — mit vársz? felelj!
Várom rosz lelkét, — mely bennem él majd — gonoszságának — jutalmaúl,
Mit elkövetett — egy szent dalossal — ki lakozék — Port-Gwenn tövén».[1]

Az utolsóelőtti mythologiai jelentésű sor — a melyből kitetszik, hogy a gallok hitték a lélekvándorlást, — az egész költeményen elömlő pogány vadság, a népmesei elemek — madár, róka, béka — beleszövése s a keresztyén gyűlölettől tüzelt hang: mind a mellett tanuskodnak, hogy e költemény, ha későbbi szerkesztésben is, annak a küzdelemnek képét tárja fel előttünk, a melyet a gallok a meghódítás után több felkelésben vívtak a római legiókkal, s a melyek csak súlyosbíták szolgaságukat és az új viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudók nyomorát. A megvakított szent dalos sorsa — a ki nemzetének mintegy megszemélyesítője — mutatja a meghódított nép állapotát az új uralom alatt.

A gallok nyelvéről, minthogy belőle semmi összefüggő emlék vagy följegyzés nem, csupán egyes szók, felirás-töredékek maradtak fenn, csak közelítő hozzávetést adhatunk. Abból a körülményből, hogy az angol-szászok betelepedése előtt Nagy-Britanniának, Irlandnak s Gallia éjszaki és keleti oldalának helynevei feltünő hasonlatosságot mutatnak egymással[2]; s hogy ezeknek nagy része a mai skót, ir és breton nyelvek segítségével megfejthető: tüstént azt lehet gyanítani, hogy hajdan mindezen területeken rokon-nyelvű népek tanyáztak, s hogy a nevezett új nyelvek dialectusai ama régi terjedelmes rokonságnak egyenes leszármazékai. E föltevést számos régi adat

[1] Demogeot: Hist. de la littér. fr. 9—11. lapokon.

[2] Brandes összehasonlítván Britannia s Gallia régi helyneveit, úgy találta, hogy a két országból gyűjtött 150 szónak ⁴/₅-ödrésze azonos, vagy igen hasonló. Pl. Alauna, Brigantes, Cantae, Uxella stb. De Bell. Gloss. Gaul. 54. l.

támogatja. Ugyanis Kr. u. az V-ik században, midőn az angol-szászok elözönlék Britannia délkeleti oldalát, a régi lakosok ellenállni nem bírván, kihurczolkodtak Armoricába — ma Bretagne félsziget — s ott, egykorú tudósítók feljegyzése szerint, *azonos nyelvű népeket találtak.*[1] Cæsár szerint Brittannia partjait Belgiumból átköltözött jövevények lakták s ezeknek barmai és épületei a gallokéihoz hasonlók. «Leghumanusabbak közöttök — úgy mond — a déli tengerparton lakó centiumbeliek, a kiknek szokásai nem sokban különböznek a gallokéitól».[2] Ezen kívül számos latin író említi, hogy a bretonok a gallokhoz hasonlítottak nem csak nyelvre és vallásra, hanem fegyvereikre (Mela III. 6), harczi kutyáikra (Strab. IV. 166. Did.) és szekereikre (Cæsar IV. 33. Virg. Georg. III. 204, Jorn. Get. 2.),[3] továbbá a földmívelés módjára (Plin. XVII. 4.) s bizonyos ékességekre nézve (U. o. XXXIII. 6.). Tacitus írja, hogy a brittek nyelvre és jellemre nézve hasonlítanak a gallokhoz, s ebből azt következteti, hogy Britanniát a szárazföldről jövő népnek kell vala benépesítenie.[5] E bizonyságokon a görög írók eltérő s egymásnak ellene mondó véleményei nem sokat ronthatnak; mert ők messzebb esvén Galliától, mint a latinok, állításaiknak is sokkal kevesebb pontosságot kell tulajdonítanunk. — Most lássuk az újabb kori bizonyítékokat. Davies észrevette, hogy az ír nyelvben számos armorikai gall képezett és összetett szó elemeit fel lehet találni, s viszont, hogy ezek sok skótiai szót használnak, a melyeket az ír szótárak elavúltaknak s a forgalomból kikopottaknak jelentenek.[6] Chalmers állítja, hogy a skótok sok breton és kymmer szót megtartottak nyelvükben s hogy a két nyelv analog voltánál fogva mindig megértették egymást.[7] Egy még tekintélyesebb celtista, R. Williams, azt erősíti, hogy az ir szókincsnek legalább is kétharmad része azonos a galléval; s O'Donovan pedig kifejtette, hogy a két nyelv szói között a különbség csak látszólagos, a leírás különféleségéből ered; mert a kimondás felettébb egyező.[9] A rokonságot erősítik: Edwards,[10] La Willemarqué[11] s Zeus is.[12]

Ezek alapján körűlbelől bizonyosnak lehet állítani *a)* egyfelől, hogy *a haj-*

[1] Szt. Maglorius írja, hogy midőn a britanniai menekülőkkel Armoricába érkezék, ott «ugyanazon nyelvű népekre («populos eiusdem linguae») bukkant, a kiknek prédikálhatott». Adelung Mithrid. II. 157. l.

[2] Cæsar: De Bello Gall. V. 12. C.

[3] De Bellognet: Glossaire Gaul. 125. l.

[4] U. o. Introd. 53. l.

[5] «Proximi Gallis, et similes sunt» ... «Gallos vicinum solum occupasse credibile est» stb. Agr. XI. Cap.

[6] Celtic Researches 1804. De Bell. 20. l.

[7] Caledonia I. 1810. 481. l. De Bell. 21. l.

[8] Crania Britannica 5. dec. 136. l. De Bell. 21. l.

[9] Irish gramm. LXXXI. De Bell. Gloss. Gaul. 21. l.

[10] Les recherches sur les langues celtiques 1844. De Bell. 21. l.

[11] Essai sur la langue bretonne. De Bell. U. o.

[12] Grammatica celtica 1853. De Bell. U. o.

dani Gallia és Britannia lakosainak nyelve, b) másfelől *a mai úgynevezett celta nyelvek* ú. m. az armorikai vagy *bas-breton* Bretagneban, a *walesi* Walesban, s a nem rég kihalt *corni* Cornwallisban (e hármat egy szóval *gall* vagy *kymmer* ágnak szokták nevezni), továbbá az *ir* Irlandban, az *erza* vagy *skót* éjszaki Skótiában s a *mani* Man szigetén (ezeket meg egy névvel *gael* vagy *gaedhel* ágnak nevezik) *mind egy nagy rokon nyelvcsaládhoz tartoznak* s az utóbbiak az előbbieknek egyenes és törvényes sarjadékai.[1]

A régi nyelvre nézve Thierry abban a véleményben van, hogy az — valamint mostani utódai — két nagy, közös eredetű, szókincsre s nyelvtani formákra nézve hasonló, de mégis a dialectusnál erősebb eltérést mutató ágra oszlott volt, ú. m. a *gallra*, a mely a legrégibb időkben egész Galliát s Britanniát, később azonban csak Skótiát, Irlandot s Gallia déli és keleti részét —, s egy *másik újabbra* — nevét nem tudjuk; a philologusok *kymmernek* nevezik — a mely Britannia déli s Gallia északi és nyugati felét borítja vala, kiszorítván onnét a gallt, s az V-ik században maga is nyugat felé húzódván a betódúló angol-szászok elől.[2] Állítja, hogy hiteles irodalmi emlékek bizonyitják ez utóbbinak fényes müveltetését a VI-ik századtól kezdve Anglia nyugati partjának egész hosszában, s ez ághoz sorolja a mai bretont s a hajdani belgát.[3] Német és belga tudósok azonban Cæsar «inter se differunt»-jára támaszkodva ez utóbbiakat teljesen elkülönitették a galloktól s a germánokhoz sorolták őket.[4] Ezzel szemben *De Belloguet erélyesen s amazoknál biztosabb alapon védi az összes régi celták* (ú. m. a tulajdonképeni gallok, brittek és belgák) *nyelvének rokon, sőt egységes voltát* s legfölebb apró, dialektusi különbségeket enged meg közöttük.[5]

[1] Az új kelta nyelvek neveit s elágazását lásd Müller M. Nyelvtudom. felolv. I. 186. l. és De Bell. Glossaire Gaulois 9. lap. Régi breton nyelven (St.-Paul de Leoni dialektus) a *miatyánk* következőképen hangzik: Hon Tad, pehini a so en Eon, Hoch Ano bezet sanctifiet; Roet deop ho Ruanteles; ho Bolonte bezet gret en Duar, evel en Eon, Roet deomp hon Bara pebdeziec; a pardonet deomp hon Offansu, evel ma pardonomp dar re pere ho devus hon offanset; Ne bermetet ket e cuessemp e Tentation ebet; Oguen hon delivret a Zruc. Evelse bezet gret! Adelung Mithridates II. 163. l.

[2] Thierry: Hist. des Gaulois I. Introd. 16—18. és 30. lap.

[3] Ugyanott 18. lap. A két felé ágazást igazolni látszanak *Broca* koponyatudós kutatásai, a ki a Francziaországban kiásott régi koponyák méreteiből kimutatta, hogy a szorosan vett Galliában az ibéreken kivül *két egymástól különböző népfajnak kellett élnie*, ú. m. egy *rövidfejűnek* (a Garonne és a Szajna között) s egy *hosszúfejűnek* (e folyótól északkeletre). [Reclus: Nouv. géogr. II. 39. lap]. E szerint az első csoport a tulajdonképeni gall, a másik a kymmer vagy belga ágnak felelne meg. Ez azonban — véleményünk szerint — a nyelvre mit sem bizonyit; mert a koponya — az éghajlat, életmód s helyi viszonyok hatása alatt — különböző lehet, a nélkül, hogy a faj és nyelv megszünnék rokon lenni. Valóban a mai Francziaországban — a fentebbi forrás szerint — délen és középen szintén a rövid fejüek, éjszakon a hosszúfejüek vannak többségben, pedig — csekély dialectusi eltérésekkel — egy nyelvet beszélnek, Reclus: Nouv. géorg. II. 40—41. lapjain.

[4] Holtzmann, Moke, Kunsberg stb.

[5] De Belloguet: Gloss. Gaul. 434—442 és 447—450. lapokon. Így pl. felemlíti

Arra a kérdésre pedig, hogy mi viszonyban vala e nyelvcsalád keleti szomszédjával, a germánnal, ugyancsak az ő okoskodása nyomán következő képen felelhetünk. Már a legrégibb korban, a melyből tudósításaink vannak, a gallok és germánok két, egymástól lényegesen különböző, sőt egymással sok tekintetben ellentétes népnek tűnnek fel. Mégis *Holtzmann* heidelbergi tanár[1] *azt akarta bebizonyítani, hogy a régi gall nyelv a germánnak dialectusa vala.* Ugyanezt vítatták *Moke* belga tudós,[2] *Kunsberg*[3] és mások. Igen szépen megczáfolta e felfogás lehetőségét De Belloguet Roget sokat említett könyvének 22. s következő lapjain.[4] Érvei közől a legkiválóbbak:

a) Cæsar írja, hogy «Commodissimum visum est (Cæsari) C. Valerium Procillum ..... cuius pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat et propter fidem et propter *linquae Gallicae scientiam, qua multa jam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur,* ad eum mittere.»[5] Ebben az van mondva, hogy Ariovistus értette s régóta használta a gall nyelvet; de egyszersmind az is félremagyarázhatlanúl alatta értődik, *hogy ez neki idegen nyelv vala.*

b) Cæsar VI. könyve 11—24 fejezeteiben jellemezvén a két népet, nem csak külön választja őket, hanem mindjárt a legelején kinyilatkoztatja, hogy azokat a tulajdonságokat szándékozik előadni, a melyek által e két nép egymástól különbözik.[6]

c) Tacitus, a «germánok ethnographusa» mindjárt könyve elején két helyen is elvűl tüzi ki e különbséget, mondván: «Azt tartom, a germánok bennszülöttek s más idegen jëvevény népekkel épen nem vegyültek», továbbá: «Magam azoknak véleményéhez csatlakozom, a kik szerént Germánia népeit saját, eredeti s egyedül önmagukkal rokon népeknek vélik».[7] Abból az idézet-

Littrének azt az észrevételét, hogy *a gall feliratok* — bár különböző vidékről származzanak — rövidségük mellett is *egy közös nyelvre mutatnak,* mintha a tartományi dialectusokon kivül volt volna egy, az egész nép által értett s feliratokra használt nyelv. Ez pedig nem lehetett egy uralkodó irodalmi nyelv, mint pl. Gœtheé és Schilleré a németben. De Bellogu. 442. — Hivatkozik továbbá Strabora, a ki elfogadván Cæsar felosztását Galliára nézve, világosan mondja, hogy «míg az aquitánok teljesen különböznek a *másik két néptől,* addig ezek a Cæsar által megnevezett három szempontból — t. i nyelv, szokások s intézmények tekintetében — *csak csekély eltérést mutatnak.* (Strab. IV. 146. lap.) De Bell. Gl. Gaul. 447. Aztán sem Cæsar — azt az egy helyet kivéve — sem a többi római irók sohasem említik többé a két nép különböző voltát. — Thierry szerint *belg* kymmer nyelven harcziast, (Hist. des Gaul. Introd. 29. l.), Zeuss szerint robbantót, rombolót jelent. (Gr. c. 1126. lap). Diez is a celta-belga rokonságot vallja. (Gramm. der Rom. Spr. I. 115. lap).

[1] Kelten und Germanen 1855. De Bell. 22.

[2] La Belge ancienne et ses origines gauloises, germaniques et franques 1855. De Bell. u. ott.

[3] Wanderung in das Germ. Alterth. 1861.

[4] De Bell. Gloss. Gaul. I. 22. l.

[5] Cæsar: De Bello Gall. I. 47. Cap.

[6] U. ott. VI. 11. Cap.

[7] Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adven-

ből pedig, hogy «A gothinusok gall nyelve bizonyítja, hogy ők nem germánok»,[1] világosan kitűnik, hogy ő nyelvre nézve is különbséget állít fel köztök.

d) Suetonius írja, hogy Caligula császár éjszaki hadjáratából visszatértekor deli testű gallokat germán foglyok gyanánt akarván bemutatni, nem csak hajukat festette meg, s eresztette hosszúra, hanem *germán nyelvre is taníttatta őket* s barbar neveket adatott nekik.[2] A két nyelv tehát még idegen fül előtt is különböző hangzásúnak tetszett.

A két első tudósító szavaiban nem lehet kételkednünk. Cæsar személyesen ismerte a szereplőket s a viszonyokat, a melyekről ír; Tacitus komolyan tanúlmányozta a két északi népet s ha személyesen nem járt is közöttük, ipától Agricolától hiteles adatokat szerezhetett. Ismert komolyság s igazságszeretete kizár minden lehetőséget a felől, hogy olyat is írt volna, a miről hitelesen nem volt meggyőződve. A mi pedig a Suetonius által elbeszélt Caligula-féle komédiát illeti, az Galliának Augustustól való szervezése után nem sokkal történt e tartomány északi vidékein oly helyen, a hova a római civilisátió még nem hatott volt be, a hol tehát az ősi nyelv még divatban lehetett. Később is folyvást találunk feljegyzéseket a gallokról és germánokról, mint két, teljesen különböző népről. «Egy Augustus után élt római iró sem zavarja össze e két népet, csak a távol levő görögök; a latin írók felettébb ritkán mondanak gall szónak olyant, mely nem az,» mondja De Belloguet sokszor idézett könyvében.[3].

A nyelven kívül egyéb vonások is elkülönítik a két népet. Tacitus könyvében olvassuk, hogy a bretonoknak s galloknak ugyanazon cultusok vala.[4] Cæsar tudósítása szerint a gallok azt tartják, hogy papjaik tudományukat Britanniából hozták «s még most is — úgymond — azok, a kik alaposabban akarják azt elsajátítani, e végett oda járnak.[5] Más helyen pedig ugyan ő a germánokról azt írja, hogy druidáik nincsenek.[6] Valóban ezeknél a későbbi századokban is ilyen énekes papi rendnek semmi nyomát sem találjuk; ellenben a britteknél és galloknál — mint alább látni fogjuk — folyvást fennmarad ez intézmény a kereszténység előrehaladt századaiban is. — Végre De Belloguet következő képen összegezi

tibus et hospitiis mixtos.» (Germania 2. Cap.) és «Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos . . . . propriam et sinceram et tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur» (Germ. 4. Cap.)

[1] «Gothinos Gallica lingua coarguit non esse Germanos.» (Germ. 43. Cap.) De Bell. 54. lap.

[2] Præter captivos ac transfugas barbaros *Gallorum quoque procerissimum quemque* . . . ac nonnullos ex principibus legit . . . *coegitque non tantum rutilare et summittere comam*, sed *sermonem Germanicum addiscere et nomina barbarica ferre.* Suetonius: Caesar élete 47. Cap.

[3] De Bell. Gl. Gaul. 72. l.

[4] «Eorum sacra deprehendas.» Germania 11. Cap.

[5] De Bello Gall. VI. 13. Cap.

[6] «Neque druidas habent.» VI. 21. Cap.

véleményét: «A tudesk és celta egészben véve hasonlatosak két roppant mozaikhoz, a melyek számos ponton érintkeznek egymással s a melyeknek egykori elválasztó határát a szem pontosan meg sem tudja többé jelölni; eltérő szerkezetüknél s jellemüknél fogva azonban mégis teljesen különböző emlékművek maradnak.»[1]

Zeuss német professor «Grammatica celtica» czímű könyvében összeállította az összes celta nyelvek grammaticáját, a mint azt a töredékes feljegyzésekből és új dialectusokból lehetséges vala. Mások pedig, pl. Pictet: «Affinité des langues celtiques avec le sanscrit» (1837) és «Origines indo-européennes ou les Aryas primitifs» (1859—63), továbbá Bopp: «Keltische Sprachen» (1839) és «Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen» (1859) czímű műveikben ki is jelölték a kelta nyelvcsalád helyét a többi nyelvek között, kimutatván, hogy *az ép olyan ága volt az árja vagy indogermán törzsnek, mint a szanszkrit, zend, görög, latin, germán és szláv*.[2] Hogy rajta nehezebben ismerhető fel a családi jelleg, annak — az emlékek hiányosságán kívül — az az oka, hogy ez legkorábban szakadt volt el, s mint valami indás növény, legmesszebb futott a közös gyökértől.

Végezetre még egy, igen fontos kérdés merül fel, az t. i. hogy *milyen szerepe volt a régi gall nyelvnek a franczia képződésében?* Erre azonban — mint fentebb láttuk — csak közelítő feleletet is adhatni teljes lehetetlenség a fennmaradt szók csekély száma[3] s ama körülmény miatt, hogy azok latin s

[1] De Bell. Gloss. Gaul. 45. lap. Némi távoli hasonlóságnak azonban a közös eredetnél s a folytonos érintkezésnél fogva kellett lenni köztök, olyanfajta pl. mint a régi görög s latin között.

[2] Az indo-germán eredet mellett tanúskodik egyebeken kívül pl. az a körülmény, hogy oly régi gall és breton helynevekhez, a melyek nem görög vagy germán telepedőktől, hanem magoktól a nevezett kelta népektől erednek, Ázsia különféle részein számos hasonló, sőt azokkal teljesen azonos elnevezéseket találunk, pl. (De Bell. Gloss. Gaul. 14—18. lap).

gall és breton	közvetitő	indus szavak.
Ambrones	Ambrodax (Aria)	Ambri és Sygambri
Cænus (folyó)	Kainai (Mesopot.)	Kainas (folyó)
Cassi, Br.	Cassiopei	Cassii (montes).
Parisii	—	Parisara stb.

Ezeken kívül az irlandi nyelvben — a mely a legrégibb nyelvtani formákat tartá meg — találjuk, hogy a több. dat. végzete *aibh*, a mi megfelel a szanszkrit *abhyas* s a latin *abus*nak. A breton és cornvallisi dialectusokban megvan a *faire* módosító ige mint a fr. ném. és angolban. A gall a múlt időt saját végzeteivel, a breton az *être* igével, a cornvallisi — a kettő között állván — mind a kettővel fejezi ki. Ampère: Formation de la langue française 12. lap.

[3] De Belloquet «Glossaire Gaulois» czímű kritikai művében 469 ilyen szót gyüjtött össze latin s görög írókból s azon eredményre jutott, hogy *belőlük mintegy 430 vagy egészen, vagy részben megfejthető az új kelta nyelvek által.* Gl. Gaul. 425 és 433. lapokon. Értelmezéseihez azonban — bármily erős itélettel iparkodik is eljárni — több helyütt szó fér.

görög írókban, tehát minden esetre módosítva, gyakran megcsonkítva s a jelentés megjelölése nélkűl maradtak ránk. Nyelvtanáról meg, a mely a rokonság megítélésében főfő segédeszköz — épen semmit sem tudunk.[1] Hogyan lehetne hát e tárgyban valami positiv eredményt felmutatni? Minden törekvés e téren csak a gyanítgatások határai között marad. Még a szókincsből sem sikerűlt eddig pontosan kijelölni, melyik a kelta-örökség. Edwards ugyan — az új kelta nyelvekre támaszkodva — egy nagy sereg angol s franczia szót gyüjtött össze, a melyek — szerinte — a régi gall nyelvből jöttek volna át. Ilyenek :

franczia	gall	breton	skót gael
havre (torkolat)	aber	aber	aber
amarre (hajókötél)	—	amar	amar
arsenal (fegyvertár)	arsenal	arsenal	—
bec (madárorr)	bek	—	—
bac (komp, víztartó)	—	bak	—
botte (nyaláb)	bot	botez	—
boucle (csat, fürt)	—	bucel	bucal
parc (liget)	—	park	—
proche (pitvar, előcsarnok)	—	porz	stb.[2]

Azonban úgy látszik feledi a szerző, hogy e kelta nyelvek ezer évnél tovább voltak érintkezésben a latin, germán, sőt arab nyelvekkel, s mint müveletlenebbeknek számos szót kellett kölcsön venniök amazoktól. Valóban az idézett nehány szó közöl is *porche* latinnak (porticus), *havre* (angsz. häfen, ang. haven diminut.) és *amarre* germánnak (nalf. marren, merren = hozzáköt; angsz. merran = visszatart), s *arsenal* arabnak (középk. görög ἀρσενάλης, arab darçanah = iparház, gyár) bizonyúl be.[3]

Hasonló gyenge alapon állanak a celtistáknak a nyelvtani formákat, szórendet stb. illető következtetései; pl. hogy azért alakúlt volna a francziában névelő, mert a celta nyelvekben is van, s hogy azért veszett volna el a declinatió, mert ezekben sincsen.[4] Ez okoskodás két lábára sántit; nevezete-

[1] De Belloguet (Gloss. Gaul. 345. lap) az általa összegyűjtött gall szókból némi *nyelvtani törvényeket* is próbált levonni. Úgy véli pl. hogy megvoltak a sing. nom. masc. *os, us*, fem. *a*; gen. masc. *i*; dat masc. *u, o, e, i*; acc.masc. *on, in, an*; plur. gen. masc. *om*, dat. *abo-ebo* stb. végzetek. Ez azonban oly vékony eredmény s annyira hasonlit a latinhoz, hogy ez utóbbi hatásának lehet tartani s reá semmit sem lehet épiteni. Hippolyte Cocheris szerént *kétségtelenül* gall szavak a francziában: alouette (pacsirta) arpent (hold föld), bagage (málha), baraque (deszkasátor), bassin (medencze), branche (ág), cabine (hajószoba), cabinet (oldalszoba), chemin (ösvény), couper (mettsz), cruche (korsó), dune (halom), grève (homokos part), lieue (mérföld), savon (szappan), vassal (hűbéres) stb. Précis historique 30. lap. Brachet egyebek közt a következőket idézi: bagage, balai, bruyère, bassin, cormoran, cruche, dru, jarret, pot, quai, toque, vassal, barde, druide stb., a melyek — szerinte — nem közvetlenül, hanem a latinon keresztül jöttek által. Számukat 20-ra teszi. Dict. Etym. Introd. XXXV. és LXX. lap.

[2] Edwards: Recherches sur les langues celtiques. Idézi Demogeot: Hist. de la littér. fr. 4. lap.

[3] Diez: Etymologisches Wörterbuch de Rom. Sprachen I. k. 18. 34. lapjain.

[4] Demogeot: Hist. de la littér. fr. 5. lap.

sen először: abból, hogy a mai celta nyelvekben van névelő s declinatió nincs, nem következik, hogy a régi gallban is így volt (hisz azóta tízszer is elkophatott a declinatió); másodszor: feltéve, hogy a régi gall nyelv csakugyan olyan szerkezetű vala, a milyenek a mostaniak és a franczia, ebből még nem szükségkép folyik, hogy ez utóbbi amannak hatása alatt változott ilyenné (a saját fejlődése utján is azzá lehetett, mint pl. az új görög). Ugyanezt mondhatjuk a *két esetes declinatióra*,[1] szenvedő alakra, kettős tagadásra stb. nézve felállított hypothesisekről.[2] — Elfogadhatóbbnak látszik a franczia soixante-et-dix, quatre-vingts számnévképzések származtatása gall formákból;[3] úgy szintén az aller voir, venir de dire, aimer à parler stb. kifejezések visszavitele régi gall kifejezésekre. Ha valahol, úgy főkép e gallicismusoknál s a szófüzés egyes eseteinél lehet szó a régi gall nyelv befolyásáról a ománra, mert «idegen szófüzéshez, hol az anyatejjel beszivott nyelvérzék teljes meghazudtolása történik, nehezebben szokik az ember, mint idegen szókhoz és ragozáshoz», mondja Diez szótárának előszavában.[4]

E jeles tudós a két esetes declinatióról azt véli, hogy az eredhetett magából a latinból, minden külső hatás nélkül. Ellenben határozottan celta hatásnak tulajdonítja:

a) a 20-as számlálást (ó-franczia: treis vinz = 60, treis vinz et dis = 70 stb.)

b) az ily fajta kifejezést: hôtel-Dieu (e. h. hôtel à Dieu; szerintünk ez hôtel de Dieu rövidítése is lehet).

c) az à-nak birtokos jelentését (kymmer *i*, angol *to*) pl. ó-fr. la gent au roi, la fille à Nicolas.

d) a melléknév más-más jelentését a főnév előtt és után; pl. un honnête homme (becsületes, jámbor ember), un homme honnête (udvarias ember).

e) a sarkszámnevek használatát sorszámnevek helyett pl. Henri quatre.[5]

[1] Edwin Norris «Cornish grammar»-jában t. i. kimutatta, hogy a corni nyelvben egy oly forma két esetes declinatiórendszer létezett, mint a milyent a középkori fr. nyelvben Raynouard fedezett volt fel, azzal a különbséggel, hogy ott a genitivusok, emitt az accusativusok váltakoztak a nominativusokkal. Pl:

a) gall	*b)* franczia
S. n. bard	S. n. murs
» g. baird	» acc mur
Pl. n. baird	Pl. n. mur
» g. bard	» acc. murs.

Demogeot: Hist. de la littér. fr. 5. lap. De Bellogu. Gl. Gaul. 444. lap. Littré nem fogadja el teljes bizonyosnak. De Belloguet Gl. Gaul. 445.

[2] Demogeot: Hist. de la littér. fr. 5. lap.

[3] A bretonok ugyanis szeretik a húszszal való számolást; azt mondják pl. kétszer húsz, negyven meg húsz; s a régi francziában is így mondták: six-vingts (120) és quinze-vingts (300). Demogeot 6. lap.

[4] Etymologisches Wörterbuch der Rom. Sprachen I. XXI. lap.

[5] U. ott. XXII. lap.

De Bellognet hajlandó elfogadni Diez nézetét; mindenek felett hangsúlyozza pedig e két elvet:

a) *hogy az újkori kelta lényegesen különbözik a tudesk-től (germántól).*

b) *hogy a franczia nyelven mutatkozó gall hatás épen nem germán, hanem celta jellegű.*[1]

E munkácska szerzője — teljesen csatlakozván De Bellognet két utóbbi következtetéséhez — Dietznek *b* és *c* alatti megjegyzéseit lényegtelen apróságnak, a *d* alattit pedig magának a latin nyelvnek fejlődéséből, pontosságra törekvéséből származottnak véli s az előadottak után abban a meggyőződésben van, hogy a gall nyelv nem idézett elő gyökeres változást a franczia nyelv szerkezetében, legfölebb némely kifejezéssel s kölcsön adott szóval gazdagítá annak anyagát.[2]

Ha már most össze akarjuk foglalni a kelták befolyását a franczia nyelv és nemzet képződésére, azt kell mondanunk, hogy az elsőben — a mennyiben ők szolgáltatták Gallia népességének zömét — igen is főfő részük vala: *a másodikra gyakorolt hatásuk azonban számbavehetetlen csekély.*

C) A görögök.

Gallia déli partjait a legrégibb időktől fogva látogatják vala messze országbeli hajósok, pl. a phœniciaiak. Ők vitték oda be a bányászatot, kereskedelmet és a pénzt. Nagyobb számmal jöttek s valóságos telepedők lettek a *görögök.* Ezek az anyaország szigeteiről s tengerparti gyarmataiból költöztek volt Galliába, s ott jelentékeny befolyásra tettek szert. Massilia (Marseille) volt középpontjuk. Ennek alapítását a monda így adja elő: Egy sereg phokisi ión görög, *Euxeinos* kereskedő vezetése alatt, kikötött Gallia déli partján. *Nann,* iber vezér, a segobrigesek ric-je (fejedelme) szivesen fogadta, megvendégelte s mulatás közben annyira megkedvelte őket, hogy felszólítá leányát *Gyptist,* válaszszon magának férjet a jelenlevők közől tetszése szerint. A leány a jövevények vezérére köszönté poharát. Ezért atyja hozzá adta feleségűl s a Rhone torkolatától délkeletre eső földet, a hol Nann kikötött volt, menyasszonyi hozományúl. Lakodalom után a vő visszaküldé hajóját hazájába s új telepedőket hozatott, a kik az említett helyen várost építének Kr. e. 600 év körűl.[3] Ez rövid időn gazdag s hatalmas város, Kárthágó versenytársa lőn. Különösen bányászata és kereskedelme virágzik vala. Szervezete aris-

[1] De Bellognet: Gloss. Gaul. I. 47. lap. Diez: Etym. Wörterbuch, bevezetés 20—23. lap.

[2] Az összes, a mit idegen nyelvek adtak a francziába, még $^1/_{10}$-ed részét sem teszi annak, a mit a latintól nyert. Diez u. o. 22. lap. Ezt úgy kell érteni, hogy a mintegy 21 ezerre menő — képezett szók nagyobb részint a népies latin eredetű gyökökből (számuk 3800) nem az idegen kölcsönzésekből eredtek. (Ez utóbbiak száma összesen 2177). Brachet Dict. Etym. Introd. LXXI.

[3] Challamel. Mémoires du peuple français I. 72—73. l.

tokratikus köztársaság volt, élén a polgárságtól választott, 600 tagú senatussal, a mely a maga kebeléből három végrehajtó személyt nevezett ki. Vallásukat s egyéb intézményeiket az anyaország mintájára rendezték be, a melylyel folyvást közlekedtek s annak hagyományait, művészetét, tudományát nem csak ápolták, hanem tovább is fejlesztették. A kivándorlás nem szünetelt s így egy sereg új görög gyarmat keletkezett, t. i. Monaco (Portus Herculis Monocci), Nizza (Nikai=győzelem városa, Nicoe), Cavaillon, Avignon stb. Meghonosították a szőllő- és olajfa-mívelést Galliában s a görög életmódot, szellemet és nyelvet az egész partvidéken elterjesztették. S Dareste véleménye daczára, a mely szerint «a görögök általában megvetették a barbarokat s nem igen érintkeztek velük,»[1] valószinűen nagy hatással voltak a déli gallok művelődésére. E partvidéken talált ősrégi tárgyak, eszközök, pénzek stb. világosan a görög utánzás bélyegét viselik magukon. Marseille és környékének lakói ma is görög arczúak; Cæsar írja, hogy a gallok papjai «köz és magán ügyekben görög betűket használnak»[2] s a franczia nyelvben, főkép a provence-iban, ma is számos tengerészeti, kereskedelmi stb. szó és kifejezés található, a melyek görög eredetűek. Valószínű, hogy egy részük még ekkor, s nem később, a római nyelven által ment át a francziába.[3] Ezt annyival inkább fel kell tennünk, mert Massilia műveltsége igen magas fokra emelkedett vala. «Oly nagy fény áradt szét az embereken és dolgokon — mondja Justinus — hogy úgy tetszett, nem Görögország költözött ki Galliába, hanem megfordítva.»[4] A császárság korában «Gallia Athenæje»-nek nezezték s méltán, mert tudományos működése csaknem meghaladta az anyaországét. Ott készült például az ú. n. «massiliai», igen becses Homér-kiadás.[5] Azonban bármennyire otthonosan érezték is magukat a görögök Galliában, a műveletlen, állhatatlan s talán gazdagságukért és jólétükért reájok irigykedő körüllakókkal nem voltak jó barátságban. A surlódások gyakoriak voltak s végre a római beavatkozást és igát hozták mindkét fél nyakára.

* *
*

[1] Dareste: Histoire de France I. 32–33. l.

[2] Cæsar: De Bello Gallico VI. 14. caput.

[3] *Diez* úgy véli, hogy az a nehány szó, a mely a franczia nyelvben található, a *latinon*, söt a *germánon* által került abba. Ezt bizonyitja az alak és jelentés nagy elváltozása pl: dîner (δειπνεῖν), blesser (πλήσσειν), moelle (μυελός), paresse (πάρεσις) trouer (τρύειν) stb. «Az a csekélység, a mi a massiliaiak által a gall nyelvbe átment, ez utóbbinak kiveszésekor ismét elveszett» — mondja ő. — Gramm. der Rom. Sprachen I. 57. Az összes román nyelvekből csak 81-et tud összeszedni. U. ott. 57–61. *Hippolyte Cocheris* szerint közvetlenül vette fel a franczia nyelv ezeket: atome (atomos), bourse (bursa), golfe (kolphos, kolpos), phare (Pharos), serein (seïrén), moquer (mokân), plat. (platus) stb. szókat. Latinon vagy olaszon át került a francziába: parabola, bocal, mi raine, moustache stb. Précis historique 35–36. lap. Brachet a görög szógyökök számát is 20-ra teszi. Dict. Etym. Intrad. LXX.

[4] Dareste: Hist. de France I. 32. lap.

[5] Challamel: Mémoires de peuple fr. I. 78. lap.

A római hódítás előtt tehát *három népfaj:* az ibérek, gallok és görögök osztozkodtak volt Gallia területén. *Legfontosabbak köztök a gallok, a franczia nép tulajdonképeni törzsapái, mert tőlök származik a mai francziák nagy többsége; a másik két népfaj,* minthogy Gallia szélét lakta s csak csekély számú vala, *jelentektelen szerepet játszott a mai franczia nyelv és nemzet megalakúlásában.*

II. Szakasz. Gallia a római uralom alatt.

Már Kr. e. kétszáz évvel Róma volt az ó-kor leghatalmasabb állama Európában. A második pún háború vérengző hadjáratai és ütközetei — a melyekből nagy erőfeszítéssel ugyan, de végre is diadallal emelkedett ki[1] — nemcsak hírnevét, hanem karja erejét is megismertették a körűllakó, kevésbbé egységes népekkel. Sicilia (241 Kr e.), Afrika és Hispania (202), Macedonia (168) és Görögország (146), egymás után estek áldozatúl s nem volt állam a Földközi tenger mellékén, a mely a hajdani «jött-mentek menedékhelyé»-vel mérkőzhetett volna.

Ilyen szomszéd közelében a gallok sem maradhattak sokáig nyugton őserdőkkel borított, folyamokkal s patakokkal szeldelt honukban. Két erősebb terjeszkedő nép — délről a rómaiak, éjszakról a germánok — közé szorúlván, egyiknek vagy másiknak hatalmába kelle esniök. Megkönnyíté ezt a visszavonás, a nemzetek megölő átka. Láttuk — 14. 15. lap — hogyan váltotta fel a hajdani patriarchalis papi uralmat a katonai aristokratia, ezzel együtt a pártokra szakadás, egyenetlenség és elfajúlás. A papság sem szent többé; azok, a kiknek a fegyverfogás tiltva vala, Cæsar idejében már fegyveres vérontás között választják főnöküket.[2] Fejétől romlik a hal; Gallia függetlenségének napjai meg vannak számlálva.

A veszedelmet idegenek, a partszéli görögök hozták nyakukra. Ugyanis Kr. e. a 154-ik évben a massiliaiak a Varus folyó jobb partján lakó ligúroknak — az oxyboknak és deceatoknak — földjére is terjeszkednek. Ezek fegyvert ragadnak s Antipolist és Niceát — két görög gyarmatot — ostrom alá fogják s már-már elfoglalják. A massiliaiak Rómához folyamodnak pártfogásért. A tanács az ügy eligazítása végett három megbizottat, miután pedig ezeket partra szállásukkor Aegitnának, az oxybok városának lakosai bántalmazták, sőt kettejöket megölték, Opimius consúl vezérlete alatt sereget küldött a tengerpartra, a mely Aegitnát megvívta, népét rabságra hurczolta, a tetteseket pedig, mint «a népjog megsértőit» bilincsbe verve Rómába küldte;

[1] A zamai ütközet, Kr. e. 202-ben.
[2] Cæsar: De Bello Gallico VI. 13. lap.

aztán az összes oxybokat — kiknek 4000 fegyveresük vala — s a segélyükre jövő atrebatokat leverte, s hódolásra és kezesek adására kényszeríté, földjüket pedig a massiliaiaknak adományozá, a fontos posítiókat megszállva tartván.[1] E jelenet rövid időn ismétlődik. A massiliaiak vérszemet kapva, szerették volna földjüket a saját városuk körűl is szélesbíteni; ennélfogva folyvást bosszanták az ott lakó salii ligurokat s midőn ezek megtámadták őket, ismét a rómaiakhoz fordúltak védelemért (125-ben Kr. e.).[2] Ezek mit sem törődve, vajjon igazuk van-e, vagy nem, Fulvius Flaccus, majd C. Sextius Calvinus consulokat küldék oda sereggel, a kik legyőzték a saliusokat, a vocontiusokkal egyetemben, a kik egy újjal sem nyúltak volt Massiliához; sőt Sextius az egész Varus mentén lakó népséget kiirtván, ez enyhe, gyönyörű és bő forrású vidéken egy katonai állomást alapított, a mely az ő nevéről Aquæ Sextiæ-nek (ma Aix) neveztetett s a mely csakhamar a római tábornokok és gazdag massiliai kereskedők nyaraló helye lőn.[3] A telepedést hódítás követte. Ujabb legiók jöttek, melyeknek lándzsái és elefántjai szétszórták a barbarok szekérsánczát és csatára betanított ebeit. «Barátaik és szövetségeseik», az æduusok segítségével leigázták az allobrogokat s földjükből *provinciát* — Galliában az elsőt — alkották.[4] Majd, hogy a már meghódított Hispániával kereskedelmi összeköttetést létesítsenek, a Pyrenæk lábainál római veteránokból *Narbonia* városát alapíták Kr. e. 118-ban, a mely csakhamar Massiliával versenyzett s a Cevennek déli lejtője és a tengerpart között fekvő vidék meghódítása után egy új provinciának, a *Gallia Narbonensis*nek lőn középpontja.[5]

A cymberek és teutonok[6] betörése Gallián keresztűl Felső-Itáliába egy időre megállítá a rómaiakat hódításaik közben. E vad nép négy év alatt öt hadtestet tett semmivé; a rómaiak százezrével húllottak el, a nép rettenetes dolgokat beszélt a barbarok vérengzéséről s kétségbeesés szállotta meg a kedélyeket. A senatus azonban nem csüggedt: kinevezte Mariust, a Jugurtha elleni hadjárat győztes vezérét három évre consúlnak. Ez roppant előkészületek után[7] csellel legyőzte a teutonokat Aquæ Sextiæ mellett Kr. e. 102. évben; azután a cymbereket Vercellænél (Felső-Itáliában) Kr. e. 101-ben.

[1] Thierry: Hist. des Gaulois II. 177—178.

[2] Thierry: Hist. des Gaulois II. 178.

[3] U. ott. 180.

[4] U. ott. II. 186. Az első *provincia* állott tehát abból a földből, a mely a Rhonetól keletre, ennek a Lemanus tavon keresztülfolyásától a tengerbe ömléséig terjed vala.

[5] U. ott. II. 192. lap.

[6] Két északi népcsorda a Balti tenger partjáról, honnan földrengés és sülyedés miatt költöztek vala délre hazát keresni. A *teutonok* germánok voltak; királyuk Teutobokh a monda szerint 4—5 egymás mellé állított lovat át tudott ugrani egy ugrással. A *cymberek*ről nincs eldöntve, vajjon a gall vagy germán fajhoz állottak-e közelebb?

[7] Nagy fáradsággal csatornát vonatott a Rhone eliszapolt torkolatától fel Arelatum városáig, hogy a római hajóknak szabad járatuk legyen; seregét folyvást gyakorolta s bevehetetlen sánczokat építtetett a tengerparton. Thierry: Hist. des Gaulois III. 17—18. lap.

Több mint 30,000 barbar húllott el e hadjáratban.[1] Ettől fogva mi sem háborgatta többé Rómát galliai provinciája birtokában. A gyarmatosítás folyt s terjedt, a legiók s kalmárok idegenekből urak lettek. «A gallok nálunk nélkül semmit sem tesznek, — mondá Cicero — mi vagyunk bankáraik, bérlőik; minden pénz, a mi náluk forog, a mi kezünkben van.» E pénznek csengése elhallatszott a Rhone-on túlra is, s majd minden néptörzs kebelében keletkeztek pártok, a melyek rövidlátásból vagy önzésből Róma felé hajlottak s elősegíték hazájuk bukását.

A teljes meghódítást azonban Caesar hajtotta végre Suetonius szerint azért, hogy magának sereget s diadalaival hirt, nevet és népszerűséget szerezzen. Okot reá a helvéteknek hazájukból ki, s a római provincián keresztűl vándorlása adott. Kr. e. 58-ban ugyanis ezek részint a germánoktól folyvást nyugtalanittatva, részint nagyravágyó főemberük, Orgetorix által ösztönöztetve, rá hagyták magukat beszéltetni, hogy mindenestől költözzenek ki hazájukból s egész Galliát kerítsék hatalmukba. «Igen könnyű lesz ez nekik — mondá — a kik vitézségre nézve az összes gallokat felűlmúlják.» Ugyanekkor a sequan Casticusnak s az æduus Dumnorixnak tanácsolja, hogy szerezzék meg népük felett a főhatalmat s osztozzanak vele együtt Gallián. A helvétek megtudván Orgetorix alattomos cselszövényeit, bevádolják s tűzhalálra itélik. Az itélet végrehajtása előtt Orgetorix hirtelen meghal, valószinűen önmérgezés következtében; a helvétek azonban nem mondanak le

[1] A barbarok feleségükkel, gyermekeikkel s ebeikkel együtt szekeren jöttek, számuk, a hozzájuk csatlakozott kalandvágyó népekkel együtt több mint 300,000 fegyveresre emelkedett. Iszonyú tekintetűek s kegyetlenek voltak. A cymbereket Boiorix kelet felé, Helvetián és Rhetián keresztűl felső Itáliába, a teutonokat pedig Teutobokh királyuk Hispániába vezette. Marius megvárta, míg ezek visszaérkeztek Hispániából s midőn Itália felé vették útjokat, bevonúlt sánczai közé, megtiltván katonáinak a kimozdúlást. Hasztalan volt minden hivogatás, gúnyolódás («Mit izentek asszonyaitoknak Rómába?»), támadás; Marius nem mozdúlt. Végre megunták s tovább mentek. Hat napig tartott elvonúlásuk a római erődítmények mellett. Ekkor Marius utánuk sietett s Aquæ Sextiænél meglepte őket. Két fél napon át megújítva tartott az ütközet. Teutobochot 9000 emberével együtt elfogták; a száz-, mások szerint kétszázezer halottat pedig, a mely a csatamezőt borítá, ott hagyták temetetlenül, a miről azt a vidéket később *campi putridi*nek nevezték. Most a cymbereket érte utól Marius. «Adj nekünk földet a magunk és testvéreink számára!» sürgették a cymberek. «Kik azok?», kérdezteté Marius. «A teutonok!», volt a felelet. «Hagyjátok — izenteté vissza gúnyosan — adtunk mi már azoknak *örökös lakó helyet!*» s felmutattatá nekik a fogoly Teutobochot. Erre iszonyú elkeseredéssel csatát kértek. Magkapták — három napi halasztás után — s elvesztették. Száznegyvenezer elhúllott, hatvanezer fogolylyá lett. Nőik, miután kérésüket, hogy vesta papnői lehessenek, a rómaiak megtagadták: kétségbeesetten fegyvert ragadtak s fúriákként ellentállottak; majd látván, hogy minden erőlködés haszontalan, gyermekeiket és magukat leöldösték. Végre nagy ebeik rontottak elő s oly dühösen védelmezték gazdáik holttestét, hogy úgy kellett őket a rómaiaknak lenyilazniuk. Marius «Róma megmentője és harmadik alapítója» czímet kapott. Michelet: Hist. de France I. 23. lap; Thierry: Hist. des Gaulois III. k. 18—31. lap.

tervéről s 12 városukat és 40 falujukat felégetvén, először délnyugatra a római provincián, azután Cæsar tilalma ellenére északnyugat felé a sequanusok földjén keresztűl kivonúlnak. Cæsar utánuk siet s az Arar folyó mellett sokáig zaklatván, — Bibracte közelében — egy hosszú csatában legyőzi őket s a felénél kevesebbre (365 ezerből csak 130 ezerre) leapadt népet visszatérni kényszeríti hazájába.[1]

E diadal kaput nyitott Cæsarnak Gallia belsejébe. Ugyanis, a mint ő maga írja, «csaknem az összes Gallia követei, az államok előkelői» üdvözletére jöttek s esengve oltalmát kérték a germánok erőszakossága ellen. Nehány évvel azelőtt t. i. két nemzetség: az æduusok és arvernusok versengtek egymással a hatalom felett; ez utóbbiak a sequanokat és a Rajnán túl lakó Ariovistus *germán* királyt[2] hivták segítségűl. Ez eljött, legyőzte az æduusokat — a kik összes nemességüket, egész senatusukat s teljes lovasságukat elvesztették; de a sequanusok is megkapták a magukét, mert a kevély, dühös és vakmerő germán fejedelem megfosztá őket földjük harmadrészétől, meghódítottak gyanánt bánt velük, adófizetésre, túszadásra szorítá őket, s mindig több-több fegyveres népet hozván át a folyón, a gallok attól félnek, hogy ily módon nehány év alatt mindnyájukat ki fogja szorítani Galliából. «Ha csak Cæsar és a római nép segedelmet nem hoz — mondá a gallok gyűlekezetének szónoka, Divítiacus — valamennyien azt fogják tenni, a mit a helvetek tettek volt, t. i. más, a germánoktól távolabb eső földre költöznek s bármi történjék is, szerencsét próbálnak.»[3]

Cæsar attól tartván, hogy a germánok, ha lassan-lassan Galliába átszivárognak, úgy fognak tenni, mint hajdan a cymberek és teutónok, t. i. Italiába is betörnek, úgy vélekedék, hogy ennek jó korán elejét kell vennie. Azért, miután meggyőződött, hogy gőgös királyukkal szép módon semmire sem mehet,[4] gyors mozdúlattal megtámadta őt a Rajna völgyében — Elszászban, Béfort mellett — és seregét szétszórván, a folyón átűzte. Erre hadait Titus Labienus gondviselése alatt téli szállásra a sequanok földjén helyezé el, maga pedig innenső Galliába útazott. Mindezt egyetlen egy nyáron, Kr. e. 58-ik évben cselekedte.

Ezek alatt a gallok kezdték észrevenni, hogy Cæsarban Ariovistusnál is hatalmasabb uruk akadt; azért titkon rábeszélték a vitézség hirében álló.

[1] Cæsar: De Bello Gall. I. 2—30. caput. «Cæsar úgy űzte maga előtt a helvéteket — ugymond Florus — mint pásztor hajtja akolba a szétszéledt juhokat.» Dareste: Hist. de Fr. I. 45.

[2] Garmán = wehr-mann = hadi ember, harczos.

[3] Cæsar: De Bello Gall. I. 31. caput.

[4] Magához kérette, hogy vele fontos államügyekről értekezzék. Ez azonban azt felelé: «Ha szüksége lesz, hogy valamit kérjen Cæsartól, hozzá fog menni; ha pedig ő neki van valamire szüksége, tessék neki hozzá fáradnia. Egyébiránt csodálkozik, hogy *az ő Galliájában*, melyet ő fegyverrel meghóditott, mi keresni valója van Cæsarnak és a római népnek?» De Bell. Gall. 34. Cap

északi Galliában lakó *belgákat*, a kik — a Remusok állítása szerint — «ember emlékezet óta egyedűl voltak képesek a határaikra törő cymbereket és teutonokat visszaverni,» hogy szövetkezzenek s Cæsart kergessék ki Galliából. Különféle szövetséges törzseik mintegy 300,000 embert állítának hadi lábra s megrohanták Cæsart. Ő 80,000 emberével gyorsan támadást kezd, a tüzhelyük védelmére haza széledt népek közől némelyeket megfélemlít, másokon fegyverrel vesz erőt s Galliát északon a La Mache csatornáig, s a Rajnáig, nyugaton Armoricáig meghódoltatja.[1] A harmadik évben (Kr. e. 56.) különféle alpesi népeket, aztán az armoricai veneteket, morinusokat, menapiusokat stb., tengeri csatában legyőzvén, keményen megbüntette őket. Majd számos sikeres hadjárat után a Rajnán átcsapva, a germánokat rettenti meg; Britanniában pedig az ottani népek közűl nehányat meghódoltat s kezesek adására kényszerít. Öt évi kegyetlen harczok után — a melyekben az összes gallokat egyenként leverte, számosakat egészen kiirtott — abban a reményben, hogy most már Gallia végkép le van csendesítve, Kr. e. 53-ban Italiába útazik s a következő tavaszig ott marad.[2]

Híre kél azonban, hogy nem is térhet vissza. Ezt az alkalmat a lobbanó s állhatatlan természetű gallok rögtön felakarják használni. Nagy, általános felkelést terveznek. Carnutumba (Chartres), a druidák szent városába, a melyet Gallia közepének tartanak, nemzetgyűlést hivnak egybe. Ott összeesküsznek s Vercingetorixet, egy hajdani gall fejedelemnek (Celtilius, az arvernusok fejének) fiát, a ki Cæsar udvarában húzamosabb ideig tartózkodék, királynak kiáltják ki. Ez a carnuteseket délre, a *provincia* elfoglalására küldi, maga pedig az északon telelő legiókat támadja meg. Cæsar villámgyorsan Galliában terem, a provinciát védelmi állapotba helyezi, hadsereget teremt a földből, hat lábnyi magas hóban az arvernusok földjére nyomúl s Vercingetorixet kikerülve, az északi sereggel egyesűl. Vercingetorix látván, hogy egyenes úton nem boldogúl, éheztetéssel akarja megtörni a rómaiakat; a városokat s falvakat felégetteti, a szükséges dolgokat megsemmisítteti. A biturigesek térden állva könyörögnek az összegyűlt gallok előtt, hogy ne kelljen nekik székhelyüket Avaricumot, «csaknem egész Gallia legszebb városát, a mely országuknak díszére s oltalmára szolgál,» saját kezükkel felgyújtani; igérik, hogy minden áron megvédelmezik. Vercingetorix ellenzése daczára, majd beleegyezésével megnyerik. A rómaiak azonban megvívják a várost s a lakosokat kíméletlenűl lemészárolván, lakáshoz és élelemhez jutnak.[3] Vercingetorix nem csügged, sőt új lelkesedésre buzdítja a gallokat. Cæsar serege felével Gergoviánál legyőzetik s kénytelen északfelé Labienus alvezéréhez menekűlni. Az aedusok is, elejétől fogva a leghivebb nép, elpártolnak. Bibracteben újra nagy országos gyűlést tartanak, a melyben megálla-

[1] Cæsar: De Bello Gall. II. könyv 1—35. Cap.
[2] U. o. III., IV., V. könyvek.
[3] U. o. VII. k. 18—28. Cap.

pítják a hon védelmének a tervét. Vercingetorixet imperatornak választják s az összes ügyek intézésével megbizzák. Ez támadólag lép fel. Hogy Cæsar előtt a menekűlés útját is elzárja, sereget küld az allobrogok s a provincia többi népeinek fellázítására, maga pedig a sequánok földjére Cæsár ellen siet. Lovassága erősebb, mint a rómaiaké s a gallokban nem hiányzik az elszántság. Fennszóval erős esküvést tesznek, hogy egy sem vonúl fedél alá, egy sem látja addig szülőit, nejét, gyermekeit, míg az ellenség csatarendjén kétszer keresztűl nem lovagolt. Három oldalról nyomúlnak elő s a rómaiak megjárhatnák, ha nem Cæsar volna a vezérük. Ez gyalogságát s a Rajnán túlról sebtiben hozatott germán lovasságát veti ellenök, a melyek végre is javára döntik el a csatát.[1] Most Vercingetorix délre, Alesia felé vonúl s abban elhelyezkedik. Cæsar nyomban üldözi s a várost körűlsánczolja. Ekkor Vercingetorix nagy gyűlést tartván, minthogy csak mintegy 30 napi élelmök vala, lovasságát haza küldi oly meghagyással, hogy mindnyájan abban a tartományban, a melyből valók, az összes felkelhető népet fegyverre szólitsák s neki sietve segedelmet hozzanak, különben 80,000 embere s vele az ő szabadságuk is elvész. Ezt elintézvén, összes seregét bevonja a városba, a mely körűl Cæsar folytatja az erősítést, annyira, hogy azok csekélyebb számú sereggel is megvédelmezhetők legyenek. Azalatt oda kint a gallok nem az egész népet, csak annak egy részét, körűlbelől 240,000 gyalogot és 8 ezer lovast parancsolnak össze. Azonban késnek. Eltelik a meghatározott nap, s még nem érkeznek. Az alesiabeliek kezdenek kétségbe esni s a betegeket és öregeket — hogy az élelmet ne fogyaszszák — kihajtják a városból. Hiában könyörögnek élelemért a nyomorúltak, Cæsar ott hagyja őket elveszni éhen s fagytól a város falai s az ostrommüvek között. Végre megérkezik a felmentő sereg; a várbeliek örömriadallal üdvözlik őket. Három napi rémes csata kezdődik. A második napon a kivűl levők megrohanják a rómaiaknak síkon álló védmüveit; lármájukat a várbeliek meghallván, ők is előnyomúlnak. Egész éjen át foly a harcz. Kétszer támadnak, kétszer kénytelenek hátrálni a gallok. Tanácskoznak, mitévők legyenek. Csellel harmadik, még hevesebb rohamot kezdenek. Cæsar személyesen jelen van mindenütt, kardra kerűl a sor, ember ember ellen küzd. Labienus pihent serege a rómaiak részére dönti el a diadalt. A gallok körülvétetve elhúllanak, csak kevesen jutnak el a táborba sértetlenül. Sok fő emberük elesik s 74,000 hadi jel kerűl Cæsar birtokába.[2] *Gallia szabadsága végkép elveszettnek látszik.* Vercingetorix másnap a gyűlésben előadja, hogy ő nem saját érdekében, hanem a köz szabadságért fogván fegyvert, ez pedig most már lehetetlennek látszván: megadja magát a sorsnak s ha seregét megmentheti, kész akár meghalni, akár magát élve a rómaiaknak átadni. Megkérdezik Cæsar akaratját s béke-

[1] Cæsar: De Bello Gall. VII. 63–67. Cæsar közel volt a bekerittetéshez; kardja a gallok kezébe került. H. Martin: Hist. pop. de France I. 28. lap.

[2] Cæsar: De Bello Gall. VII. 76. Cap.

feltételeket kérnek. «Adjátok ki a vezéreket s rakjátok le a fegyvert!» hangzik a kemény parancs. Megteszik.[1] Kegyelmet nyernek, sőt Cæsar kihirdetteti az æduusok és arvernusok közt, hogy ha segítségükkel a többi népeket legyőzheti, minden katonának egy-egy rabszolgát ad a szerzendő foglyokból. Különféle államok hódolatát fogadván, s serege egy részét közöttük szétosztván, maga Bibratébe téli szállásra vonúl Kr. e. 52. évben.[2]

A következő évben megújúl a háború; de csak helyi ellenállásokra talál, a melyeket egyenként lever s a makacsokat »rettenetesen bünteti. Avaricumban (Bourges) tízezer nőt és gyermeket mészároltat le, Durioricumban (Vannes) egy törzs összes vezéreit megfojtatja, Uxellodunumban pedig (Auxerre?), a melynek lakosai a végső elkeseredésig küzdöttek, példaadás végett minden fegyveresnek kezét vágatja le — meghagyván életüket[3] — s valahol dicsekedve említi, hogy *egy millió gallt adott el rabszolgaként.*[4] Így befejezi Gallia meghódítását s azt *provinciává* teszi. Hogy a leigázás annál súlyosabb legyen, a kimerült, megfogyott néppel roppant hadi sarczot fizettet.[5] A nagyra vágyó előkelőket pedig magához édesgeti, földdel, méltóságokkal jutalmazza; a bátrakat seregébe osztja — az alauda-legio[6] — velük meghódítja Rómát. s kiosztja köztük azt a roppant kincset, a melyet a rómaiak a Saturnus templomában egy új gall betörés megakadályozásának költségeire 300 év óta felhalmoztak. «A gallokat meggyőztem, — úgy monda — nincs mit félni többé tőlük.»[7]

Aztán Hispaniában «a vezérnélküli sereget», Pharsalusnál pedig «a seregnélküli vezért» legyőzvén, az egész római birodalom felett egy maga «szeliden uralkodik.» A gallokhoz különösen kegyes. Narbonia előkelőit bejuttatja a senatusba,[8] kedvelt legiója minden tagjának «polgárjogot,« több galliai városnak «római község» czímet adományoz. Csak Marseillenek nem kedvez, a mért bezárta előtte kapuit. Keményen bánik vele s hogy fontosságától megfoszsza, tőle keletre Forum Julii várost alapít, s azt kereskedelmi és hadi tengerészeti raktárrá és kikötővé teszi.[9]

A szervezés dicsősége Augustusnak jutott. Ez Kr. e. 27-ben Narboniába

[1] Vereingetorixet is kiadják. Cæsar meghagyja életét, de foglyúl küldi Rómába s hat év múlva diadalmenetben meghurczolván, kivégezteti. H. Martin: Hist. pop. de France I. 30. lap.

[2] Cæsar: De Bello Gall. VII. 75—90. Cap.

[3] Brachet: Grammaire historique 15. lap.

[4] U. o. 16. lap.

[5] Csaknem annyit, mint a többi provinciák adója összesen. Dareste: Hist. de Fr. I. 59. Challamel 40,000 sestertiusra vagy 7'370,000 frankra teszi. Hist. pop. de Fr. I. k. 214. lap.

[6] A katonák sisakján levő kiterjesztett szárnyú *pacsirtáról* kapta nevét. A madár az *éberség* jelképe vala. Chall. I. 214.

[7] Challamel: Mém. du peuple français I. 215.

[8] Thierry: Hist. des Gaulois III. 67.

[9] Challamel: U. o. I. 216.

útazván, a városokat gyűlésbe hivja s képviselőiket jutalmakkal, czímekkel részére nyervén, függetlenségüket megsemmisíti s az egész Galliát — a népek határainak tekintetbe vétele nélkül, sőt egyenesen annak ellenére — *négy provinciára* osztja, ú. m. a) *Narbonensisre* (röviden Provincia, a mely az egész délkeleti partvidéket magában foglalta, fel a Rhoneon Vienneig; benne voltak: Massilia, Aquæ Sextiæ, Arelatum, Vienna stb.); b) *Aquitaniára* (a Garonne és Loire között; városai: Burdigala, Avaricum stb.); c) *Lugdunensisre* (Gallia közepén, a Loire és Szajna között Bretagne csúcsától keletre egész a mai Schweizig; városai: Lutetia Parisiorum, Vesontio, Lugdunum) és d) *Belgicára* (a Szajnától az alsó Rajnáig; benne voltak: Catalauni, Augusta Suessionum, Augusta Trevirorum stb.).[1] Ezenfelül Lugdunumba katonai telepet küldött s azt Gallia fővárosává s a császárok és helytartók székhelyévé tette. Számos várost alapított, főképen északon, a melyeket részint Cæsar emlékére Julii-knek, részint a maga nevéről Augusta-knak nevezett el, gyakran meghagyván a gall jelzőt is [pl. Augusto-ritum (Limoges), Augusto-dunum (Bibracte), Divo-durum (Metz), Briva-Curetia (Brives)] stb.[2] A néptől a fegyvert elszedette s mostoha fia, Drusus által ötvennél több erődöt emeltetett s a germánok ellen való védelemre nyolcz legiót helyezett el a Rajna mentén.[3] A tartomány kormányzását Liciniusra, egy gall eredetű s rabszolgából Cæsar által felszabadított katonára bizta, a ki oly ügyesen uralkodott, hogy évenkint 14 havi adót szedett be. Midőn e miatt a gallok felzúdúltak s Augustusnál — második galliai utazása közben — panaszt emeltek, a kegyetlen helytartó gazdag ajándékkal megvesztegeté a császárt s megmaradt állásában.[4] Különben Augustus igyekezett emelni a vagyonosodást Galliában s a kereskedelem könnyitése végett Lyonból mint központból *négy nagy országútat vonatott:* egyet északra a Rajnáig és a tengerig; másikat északnyugatra Bretagne felé; harmadikat délnyugatra az aquitaniai öbölhöz s negyediket le délre, a Rhone mellett Narbo és Massilia felé.[5]

Utódai szintén kiváló gondjukra méltatták s többször beutazták e tartományt, noha az nem mindig köszönte meg e kitűntetést. Tiberius pl. emelte az adókat. Caligula — nem is említve ál-hadjáratát s diadalmenetét — hogy pénzre tegyen szert, Lyonban elárvereztette palotájának ócska bútorait s egyéb eszközeit, a melyeket a loyalis gall nemesség — minthogy az árverésen a fenséges tulajdonos személyesen jelen volt — nem késett méregdrágán megvásárolni. Máskor koczkajáték közben pénze elfogyván, előhozatá az adózók névsorát, néhány legvagyonosabb megölésére parancsot adott ki s e szavakkal tért vissza czimboráihoz: «Ti töritek magatokat, hogy néhány

[1] H. Martin: Hist. pop. de France I. 33. lap.

[2] Challamell U. o. I. 219. Ritum = gázló, dunum = halom, durum = víz, folyó; briva = híd (Briva-Curetia = Curetia hidja). De Belloguet: Gl. Gaul. 358. lap.

[3] Thierry: Hist. de la Gaule sous la domination romaine I. 9. lap.

[4] Dareste: Hist. de Fr. 62. Challamel: Mémoires du peuple fr. I. 220.

[5] Thierry: Hist. de la Gaule sous la domin. rom. I. 2. lap.

nyomorúlt drachmát nyerjetek; lám én e pillanatban egy dobással ötven milliót nyertem!»[1] Claudius, noha maga is lyoni születésű, nem sokkal volt különb két elődjénél. Eltiltá a gall hitet (Kr. u. 43-ban), a druidákat keményen üldöztette s megparancsolta, hogy a törvénykezés latinúl folyjon. Azonban Gallia másik három részének lakosait is bevitte a senatusba s felruházta őket a hivatalviselés jogával; ezért számos szobrot, ivet, templomot s emléket emeltek neki.[2]

Néró alatt a gallok megsokallták a császári uralom szeszélyeit s erőszakosságát. Caius Julius Vindex, lugdunensisi birtokos, gall senátor s Aquitánia hajdani királyainak sarjadéka tervet készített, a melynek czélja volt Nérót levetni s Sergius Sulpicius Galbát, egy idős tábornokot, a hispaniai legiók parancsnokát űltetni a császári székbe. Ez sikerült is, de a gallok felkelése nem. Lyon Néró mellett maradt, Vienna, az arvernusok és sequánok Galbához szegődtek; a belgák, lingónok, trevirek stb. pedig egy harmadikat, Verginius Rufust kiáltották ki. Hosszas zavargás után, a melyben Vindex öngyilkossá lett,[3] Galba és Ottó császárokat megölték, Claudius Civilis, egy tekintélyes batav pedig külön gall s germán császárság alapításán fáradoz vala, de a lingon Julius Sabinus uralomravágyása mindent elrontott[4] — végre megérkezett *Petilius Cerialis*, Vespasianusnak, az új császárnak hadnagya s több lázadó népet és legiót szép módjával hódolatra birván, az ellenséges érzelmű trevirek városát védő sereget szétszórta s hozzájuk beszédet intézett, a melyben egyebek közt im ezeket mondá: «A római hadvezérek a ti országotokat s a többi gallokéit nem hódításvágyból, hanem a *ti őseitek hivására foglalták el, a kiket a risszavonások halálra gyötörtek s a germánok szolgasággal fenyegettek*... Mi csak annyira köteleztünk le benneteket, a mennyi a *béke* megvédelmezésére okvetetlenül szükséges volt; *mert a hadsereg, ez zsold, ez pedig adó nélkül fenn nem tartható.* Köztünk s köztetek minden közös; nekünk semmi kiváltságunk, nektek semmi rövidségtek... *Ha — a mitől isten mentsen! — a rómaiakat kiüznék az általuk bírt területekről, mi következnék nyomukban, ha nem az összes népek harcza egymás ellen!*»[5] Inti őket, hogy ragaszkodjanak Rómához s kedveljék a békét. Józanító szavai, úgy látszik, nem hangzottak el hatás nélkül; mert Gallia lecsendesedett s Cerialis szárazföldi és tengeri vereség után, az alatt a

[1] Challamel: Mémoires I. 224. l. Dion. Cassius után Lib. LIX. cap. 22.

[2] U. o. t. 225.

[3] Challamel I. 227. lap és Duruy: Hist. des Romains IV. 550. A siker hirére újra felébredt az ősi hit; a bardok Róma közelgő veszedelmét énekelték s Velleda látnoknő megjósolta a germánok diadalát. Challamel I. 227–230.

[4] Magát Julius Cæsar törvénytelen ágból származott utódjának vallván, nem szégyellte felölteni a császári jelvényeket; azonban a sequánoktól — a kik mindig Rómával tartottak — megveretvén elfutott, holt hirt terjesztett magáról s állítólag 9 évig rejtőzött egy földalatti üregben, a hol neje, Eponina táplálta. Challamel. I. 229.

[5] Tacitus: Historiarum libri. IV. k. 74. Cap.

föltétel alatt, hogy népe adómentes marad s csupán «segédcsapatokat» fog szolgáltatni, megadta magát s a gallok mintegy kétszáz éven át békességben éltek Róma kormánya alatt.[1]

Nem is igen volt okuk az ellenkezőre. Jobb császárok következtek, u. m.: Vespasianus, Titus, majd az Antoniusok, a kiknek igen sokat köszönhettek. Különösen az utóbbiak versenyezni látszottak a tartomány javának előmozdításán. Traján (98—117), a ki Kölnben hallá meg, hogy elődе császárrá fogadta, megjavítá a közigazgatást s a törvénykezést. Hadrián (117—138) bejárta a tartományt, gondosan szemügyre vett mindent, gyámolítá a szegényeket, büntette a visszaéléseket, a «római polgár» czímet pazarúl oszgatta s gyámanyjának Plotinának, Traján nejének tiszteletére Nimesben pompás bazilikát építtetett.[2] Antonius Pius (138—161) — nimesi születésű — felépítteté a leégett Narbo városát s fogadott fia Marcus Aurelius (161—180) épületekkel halmozá el a déli vidékeket. E jeles császárok szépen felvirágoztatták Galliát. A városokat templomokkal, palotákkal, fürdőkkel és circusokkal látták el, ezeket művészi tárgyakkal ékesítették.[3] Béke és gazdagság uralkodott mindenfelé — legalább az előkelők házában — s Pausanias görög történetíró, az Antoniusok kortársa szerint «*Gallia ez időben a császárság egyik leggazdagabb, legnépesebb és legműveltebb tartománya vala.*»[4]

A jólét természetes következménye a megelégedés. A gallok megízlelvén a fínomabb életmód kényelmét s gyönyöreit, nem igen kívánkoznak vissza az ősi barbar korba; ellenkezőleg, mohón a római civilisatió vas karjaiba vetik magukat, a honnét új alakban, mint rómaiak kerűlnek ki. Előmozdítá ez átalakulást egyfelől a gallok könnyelmű, változáskedvelő természete, nagyravágyása, fényűzésre való hajlama, másfelől a római kormánypálcza ereje és súlya, a mely alatt mindennek hajolni, idomúlnia kelle. Tudjuk, miféle szerepe volt ennek a provinciákon. *A római nyelvet, vallást, pénzt, időszámítást, törvénykezést és oktatást kötelezővé tették a meghódított népre nézve.* A főúr, a ki művelt hírben akart maradni, a központgár, ha áruját jól elakarta adni, s a földhöz ragadt pór, a ki igazságot keresett a törvény előtt: kénytelen volt elsajátítani a római nyelvet. Módot nyujtottak neki rá eleget. Római legiók, gyarmatosok, kalmárok lepték el az országot, a kik uraknak érezvén magukat, nem igen iparkodtak alkalmazkodni a szolganéphez; ellenkezőleg, hatalmuk egész súlyával közreműködtek, hogy ez módosúljon hozzájuk. Így történt minden «tartományban», Galliában gyorsabban, mint bárhol. Kr. u. 106-ban a hatvan galliai városnak — a melyeket Augustus némi önkormányzati joggal ajándékozott meg — a képviselői megszavaz-

[1] Challamel: Mémoires I. 230. l. Dareste: Hist. de Fr. I. 81. l. Duruy: Hist. des Rom. IV. 611. l.

[2] Ezért «restitutor et conservator Galliæ» czímet nyert. Thierry: Hist. de la Gaule sous la domination romaine I. 10. l.

[3] U. o. 11. l.

[4] Daresse: Hist. de France 83. l.

ták egy pompás templom építését Lyonban Róma és Augustus tiszteletére s midőn elkészűlt, a gall istenek szobrait az oltár körűl, az Augustuséval szembe állogatták, mintegy annak kifejezésére, hogy alsóbb rangúak amannál.[1] Latin színházak, iskolák keletkeznek (Autun-, Bordeaux-, Lyon-, Toulouseban stb.) s *a II-dik század közepén — a meghódítás után alig 200 év múlva — egész Gallia latin nyelven beszél.* Plinius legalább egyik levelében azzal dicsekszik, hogy művét az egész Galliában ismerik.[2] — De nemcsak *passive* olvadnak belé a gallok a római nemzetbe, hanem *activ* szerepet is játszanak abban. Egy egész sereg íróval s szónokkal gazdagítják azt, milyenek pl.: *Trogus Pompeius*, «Egyetemes történelem» szerzője, *Publius Terentius Varro* (szülőhelyéről, Ataxról Atacinus), *Cornelius Gallus*, *Valerius Cato* (a «latin sirén»), *Petronius* költők, *Cneius Domitius Afer*, (Quintilianus tanítója), *Gniphon*, *Rhodosi Apollonius* stb. szónokok és bölcsészek, továbbá *Roscius*, a kitünő színész stb.[3] Semmi körűlmény, még a rohamos császárválasztási zavarok sem képesek többé feltartóztatni a római szellem terjedését Galliában.[4] Hiában szakad el e tartomány a birodalomtól — Gallienus idejében, — Posthumus «Alpesen túli császár» alatt, — tizenhárom év mulva ismét visszakapcsolja azt Aurelianus.[5] A vagyoni állapot és művelődési viszonyok is tűrhetők. A provinciák távolabb esvén a zsarnokok székhelyétől, nem érezték úgy a változások veszedelmeit s uralmuknak súlyát. Többnyire azok látogatták meg, a kiket valami kedves emlék — születés, neveltetés stb. — fűzött hozzájuk s inkább kedvezni, mint ártani iparkodtak nekik. Még a hitványabb császárok is — mint pl. Domitianus — olykor-olykor beletekintettek az igazságszolgáltatás folyamába s a visszaéléseket kegyetlenűl büntették. *Volt azonban két körűlmény, a mely ólomsúlylyal nehezedett az egész birodalomra s annak jólétét s műveltségét megsemmisítéssel fenyegette.* Ezek: a) *az adórendszer* s b) *a barbarok beözönlése.*

a) *Az adórendszer* a provinciákban sohasem volt valami kíméletes. Augustus a birtokosoktól (censiti) terményüknek tizedét követelte, a melyet a behajtók bizonyosan még fokozni iparkodtak. Caracalla, hogy több személyi adót szedhessen, a «római polgár» jogot kiterjesztette az összes birodalom felszabadúltjaira.[6] Mind ennél terhesebb volt azonban Diocletián intézkedése. Ő t. i. két főrészre (Nyugati és Keleti császárság) s négy præfecturára (Kelet =

[1] Henri Martin: Hist. pop.de France I. 34. l.

[2] Brachet: Gramm. hist. de la langue Fr. 20. l. Azonban a nemzeti nyelv sem tünt el egészen. Ausonius apja pl. — orvos Bazasban, tehát művelt osztálybeli férfi —, nem tudott latinúl. Ampère: Hist. littéraire de France I. 136. l.

[3] Demogeot: Hist. de la littér fr. 17. l. Ampère: Hist. littéraire de France I. 137—160. l.

[4] 235—253-ig, 18 éven át 12 császár uralkodott, a kiknek nagy része erőszakos halállal halt meg.

[5] Róla neveztetett el Orléans (= Civitas Aurelianensis). Dareste: Hist. de Fr. I. 103. l.

[6] Daraste: Hist. de Fr. I. 96. l.

Thracia és Aegyptom ; Illyricum = Görögország s a dunai tartományok ; Italia [+ Africa] és Nyugat = Hispania, Gallia, Britannia s Germania) osztván birodalmát s személyét roppant fénynyel vevén körűl, az eddigi katonai mellett egy új, hivatalnoki sereget szervezett, a melynek eltartása elviselhetetlen teherként nehezedett az adózó polgárokra. «Oly nagy lőn a fizetettek száma a fizetni kötelesekhez képest, — mondja Lactantius,[1] — hogy a földmíves ereje kimerűlt, a mezők sivatagokká. a művelt földek erdőkké változtak. . . . Megszámlálhatatlan hivatalnokraj özönlé el a tartományokat s városokat. E népség nem értett egyébhez, mint végrehajtáshoz, elitéléshez, száműzéshez és pedig nem gyakran, hanem folytonosan, a legtűrhetetlenebb túlságig. — A közveszély, az egyetemes gyász akkor hágott tetőpontra, midőn a *census* (összeírás, becslés) ostorát küldték a tartományokra. Az összeírók minden minden irányban szétoszlottak s mindent felforgattak: azt hitte volna az ember, hogy ellenség rohanta meg s tartja ostrom alatt a várost. Felmérték a földet göröngyönként, megszámlálták a fákat, szőlőtőkéket; felbecsülték az állatok-, s bejegyezték az emberek számát. Mindenfelé ostorcsapás, kínzás zaja hallatszott; a hű rabszolgát kényszerítéssel vallatták ura-, a nőt férje-, a gyermeket atyja ellen; sőt bizonyság hiányában ezeket is kényszeríték saját maguk ellen vallani, s midőn a fájdalomtól megadták magokat, olyat is írtak be nekik, a mit nem vallottak. Betegnek, aggnak nincs kegyelem; előhurcolják őket. Mindenkinek felírták korát; a gyermek éveihez hozzáadtak, az öregéiből elvettek. Az első összeírással azonban odafent sohasem voltak megelégedve; új ügynököket küldtek, hogy leljenek többet, s ezek, bár semmit sem találtak, hogy munkájuk haszontalannak ne látszszék, hozzáírtak. E keserves állapotban a barom s az emberek száma folyvást apadt s utoljára még a holtakért is fizetni kellett».[2] — Mindenesetre sok túlzás lehet e leírásban; azonban a római császári adószedés sem volt valami emberséges. Különösen sujtó csapás volt a lakosság derekára, a kisbirtokosságra nézve az úgynevezett *curiai rendszer* behozatala. Mindenki, a kinek legalább 25 hold földje vala — ha csak nem a kiváltságos osztály tagja volt — a saját községének *curiájához* tartozott s *curialis* nevet viselt. Ezek városukat a legrövidebb időre sem hagyhatták el s vagyonukat el nem adhatták a kormányzó írásbeli engedélye nélkül.[3] Vidékre lakni nem költözhettek; hadseregbe, vagy más, curiai tisztségükben gátoló hivatalba nem léphettek. Ha valamelyik pap akart lenni, tartozott vagyonába helyettest állítani, vagy azt egészen a curia birtokába bocsátani. Ha engedelem nélkül megszökött s mást helyezett vagyonába, mint a császári kormány megsértőjét elfogták, vagyonát lefoglalták, s őtet valamely szigetre deportálták. Még gyermeke sem volt mentt e

[1] Latin író, úgynevezett «keresztyén Cicero», † 325-ben Kr. u.

[2] Lactantius: De moribus persecutorum Cap. 7. 23. Idézi Michelet, «Hist. de France». I. k. 63—64. l.

[3] Challamel: Mémoires I. 318. l.

súlyos tisztségtől, örökségképen maradt az apáról fiúra, ha ugyan addig tönkre nem jutott mindenük. — *Kötelességük* volt pedig a curialisoknak felelősség terhe alatt kezelni városuk bevételeit s kiadásait; ha valami hiányzott, vagy a bevétel kevés volt, *a sajátjukból kellett pótolni*. Ezenfelül ők tartoztak gondoskodni az útak s katonai állomások jó karban tartásáról, valamint ők fizették a császárok vagy kormányzók tiszteletére vert aranykoszorúk árát. — Természetes, hogy ilyen nyomasztó helyzetből mindenki menekülni iparkodott *s voltak curiák, a melyek egyetlen tagból állottak.*[1] — Kárpótlásúl a curia tagja — némely igen súlyos esetet kivéve — nem volt kínzásnak alávethető, s ment volt némely testi, megbecstelenítő büntetéstől, mint pl. a bányamunka, bitófa, elevenen megégetés stb. Ha nyomorba sülyedt, a városi hatóság eltartá; ha a curiáról valamely nagy veszedelmet hárított el, kitüntetést, gyakran harmadrendű grófi czímet (comes) kapott. E mellett azonban a curia tagja maradt.[2] Ők választották a községi tisztviselőket. u. m.: duumvireket, aediliseket, curatorokat stb.; azonban a kormányzó megsemmisítheté választásukat.[3]

Ilyen volt a provinciák lakói legnépesebb osztályának helyzete: a legszorosabb, zaklatott szolgaság és a vége biztos nyomor. Felettük állottak a csekély számú kiváltságosak, u. m.: a császárok, prætorok és proconsulok kegyenczei, a birodalom tanácsosai családjukkal együtt s az összes papság, katonaság és hivatalnokok, tehát egy roppant tömeg élődi nép, a mely semmiféle adót nem fizetett, sőt az adózók keserves fillléreiből fizetést élvezett. A felső rangúak minden kötelességtől menten, magasabb czél nélkül, a fényűzés, féktelenség és élvezetek túlhajtásában keresték éltük feladatát s boldogságukat. Czímük vala: Perfectissimi, Clarissimi, Eminentissimi stb. Bejárásuk volt a fejedelemhez s a kormányzóhoz, hivatalosak voltak ebédekre; míg a közép- s alsó osztály kemény munkában s alárendelt helyzetben sinylik vala.[4]

Constantin fölmenté az adózás és más közterhek alól azokat a római-gallokat, a kik liberalis vagy kézi mesterséget űztek, ú. m.: az építőket, orvosokat, ékszerészeket, szabókat, üvegeseket, kovácsokat, ólmozókat, kallósokat, szűcsöket stb.; valamint a hajóácsokat, a kiket Julianus és Constantin mind lovagi rendre emeltek.[5] Ez azonban — minthogy az adók nem kevesbedtek — csak a többi terhét súlyosbítá. — Adjuk hozzá a hivatalnokok féktelenségeit s önkénykedését. «Az a legkeserűbb», — írja Salvianus, — «hogy a kisebb rész kitúrja a nagyobbat, t. i. azok az emberek, a kik az adószedést haramiáskodásra, a közadósságokat nyerészkedésre használják fel;

[1] Challamel: Mémoires du peuple français. I. 317—318.
[2] U. o. I. 318—319. Az első- és másodrendű grófok a curiák felett állottak.
[3] U. o. I. 319. l.
[4] U. o. I. 322. l.
[5] Challamel: Mémoires du peuple I. 326.

és pedig nemcsak a főnökök, bírák stb. esnek ebbe a bűnbe, hanem alárendeltjeik is iparkodnak hasznot húzni abból. ... A minek közös tehernek kellene lennie, az kizárólag a gyámoltalanok vállaira nehezűl; a szegény fizeti a gazdag részét is».[1] A kisbirtokos osztály nem bírván kisajtolni földjéből a követelt összeget, ott hagyja házát, telkét s erdőben vagy a barbarok között keres menedéket a római civilisatió áldásai elől. A szántóföldek elvadúlnak, a munkáskéz megfogy s az élelemszerek és kézművek ára roppant magasra emelkedik. A nyomor hihetetlen fokra hág. A koldús nép, hogy éhen ne haljon, eladja önmagát s gyermekeit, a kiket nem bír eltartani; vagy kiteszi őket, hogy ne lássa nyomorukat. Az útczák, terek és útak elvetett, anyátlan csecsemőkkel vannak tele, a kik sírva a járókelők könyörületéért esdenek.[2]

Végre megsokallják a zaklatást s tömegesen kelnek fel a vérszopó gazdálkodás ellen. Diocletián egész uralkodását felkelések hosszú sora jelzi Galliában. E felkeléseket, a melyeket a latin írók *bagaudae* névvel neveztek, pillanatra leverték ugyan, de a fölkelők egy része erdőkbe, hegyekbe menekűlt s ott új elégedettlenekkel szaporodva tüstént visszatértek, mihelyt a körülmények kedvezőknek látszottak. Valóságos élethalál harcza volt ez egy népnek saját kormánya ellen. Ilyenkor az ősi hit lappangó tüze rendszerint új-új lobbot vetett.

b) *A barbarok beözönlése* igen korán kezdődik. Már Cæsar germán lovasokat fogadott Vercingetorix ellen[3] s gall vitézeivel hódoltatá meg Rómát. Az első császárok alatt barbarok alkotják a testőrség jelentékeny részét. Septimius Severus pedig (194—211) a régi prætorianusok seregét feloszlatván s Rómából számüzvén, új testőrséget alkotott barbarokból. A császárválasztási zavarokat igen gyakran az idegen katonaság féktelensége okozta. E nyers elemek, a melyeket a birodalom védelmére fogadtak fel, többet ártottak annak, mint használtak, különösen mióta megengedték nekik, hogy mint «szövetségesek», nemzeti fejedelmeik alatt, saját fegyverzetük, nyelvük és szokásaik megtartásával szolgáljanak.[4] Constantin alatt ijesztő mértékben szaporodik számuk a legiókban. Némelyek előkelő állást foglalnak el az udvarnál, fényes öltözetekben díszelegnek s gyakran császárokat tesznek és buktatnak meg. Mellobaud frank vezér például Gratianus császár gyámja vala s az alemannokon (Argentariánál) aratott győzelmeért consuli czímet nyert.[5] Utódja, Arbogast, «magister militiae», annyira ment a vakmerőségben, hogy meggyilkoltatta II. Valentiniánt s új császárt tett helyébe, a miért őt dölyfössége miatt le akarta vetni méltóságáról. A barbarok ilyen

[1] U. o. I. 326—327. (Salvianus: De gubernatione Dei V. 8—9. C.)
[2] Challamel: U. o. 328—329.
[3] Lásd fentebb a 38-ik lapon.
[4] A IV-ik század második felétől kezdve.
[5] Daresse: Hist. de France. I. 135. l.

elhatalmaskodása szúféregként rágódott a birodalom belsején s annak szétbomlását siettetté.[1]

Még veszedelmesebbek voltak — főkép a provinciákra nézve — *az erőszakos berohanások.* Ezek Galliában a III-ik században indúlnak meg erősebben. 213-ban egy sereg «alemann» tör a tartományra földfoglalási szándékkal; de Caracalla császár visszaveri őket s a Rajna tulsó partján — a Neckár mentén — erődöket emel ellenük. Maximinius még erélyesebben bánt el velük: 235- és 236-ban diadalmas legióival messze északra előnyomúlt, hol római láb még nem járt, sokakat fogságba ejtett s a Rajnán túl a határ védelmére veteránjaiból coloniát telepített.[2] — 241-ben a frankok, 254—256-ban ismét az allemannok kísértették meg a szerencsét; de Aurelianus — akkor még katonai tribun — és Gallianus, Valerianus fia, Posthumius tribunnal együtt elbántak velük.[3] 275-ben, Aurelianus hirtelen halála hírére ismét elözönlék Galliát, 70 várost elfoglaltak s feldúltak. Azonban emberükre akadtak. Probus császár személyesen ment ellenük s irtó hadjáratot folytatva, egész az Elbáig űzé őket. Minden germán fejért egy aranyat fizetett s egész Germániát római uralom alá akará hajtani; de nem volt elég pénze és hadi ereje. Megelégedett tehát azzal, hogy a Rajnán túli határt ismét megerősítette s e folyó partjára szőlőt ültettetett, a melyet Domitiánus hajdan kitépetett onnét, hogy az italiai borok monopoliumát biztosítsa. Végre az engedékenyebb germánokból sokat legiójába fogadott, másokat pedig a Rajnán inneni elpusztúlt földekre telepített le. «Összeírt atyák, — írá a tanácsnak Rómába — a gallok teljesen fel vannak mentve; sőt ma földjeiket a barbarok ekéje s barmai szántják».[4] Ő volt az utolsó császár, a ki a birodalom összes erejét egyesíteni s azt erélyesen felhasználni tudta.

A következő császároknak már nem igen volt ellenük egyéb fegyverük, mint ezek maguk. Csapatokat fogadtak be s telepítettek a római határokra, azzal a feltétellel, hogy védelmezni fogják azt újabb betörések ellen. Így tett Maximianus is, Diocletianus uralkodó társa, a ki egy csomó *salius frank*nak adott helyet a Tréves és Tournai között fekvő elhagyott területen («arva jacentia»). Constantinus ismét nagyobb erélylyel lépett fel ellenük. Behatolt Germániába az Emsig s ott igen sok foglyot szedvén, Gallia piaczain eladatta őket; két elfogott frank királyt pedig[5] — a római nép nagy gyönyörűségére — a trévesi amphitheatrumban vadállatok elé vettetett. Ugyan ő

[1] Daraste : Hist. de France I. 139. l.

[2] U. o. I. 98. l. Ekkor tájban alakúlt a Balti- és Fekete-tenger közt a széles góth birodalom, a Majna két oldalán pedig a frank és allemann népszövetség, a melyek előmozdíták a germán törzsek nyugatra tódulását.

[3] Dareste : Hist. de France I. 100. l.

[4] Dareste : Hist. de France I. 106. l. Vopiscus szerint két hadjáratában körülbelöl 400,000 barbart semmisített meg. U. o. 104. l.

[5] Nevük Darestenél (I. 109.) Ascaric és Ragaise, Challamelnél (I. 425) Ascaric és Gaiso.

visszaállítá az egykori *rajnai hajóhadat* s hidat veretett a folyón.[1] Fiai uralkodása alatt a legiók fogyatékosak s rosszúl ellátottak levén, a germán berohanások szokatlan erővel ismétlődtek. A *burgundok* a Majna mentén nyomúltak elő; az *allemannok* a mai Elszászt foglalták el s annak birtokában a császár is megerősíté őket; néhány év múlva a *frankok* a Rajna s Mosel közötti mocsáros területet s Toxandriát (a Mosel és Schelde közt; ma Brabant) szállották meg.[2] Constantinus halálakor a túlsó partiak újra fölkerekednek s az egész földet a Rajnától Reims városáig elpusztítják. Feldúlják a városokat — Köln, Strassburg, Mayence is elesnek — s pusztára söprik a vidéket. Constantius, most már egyedűli császár, rokonát, *Julianust* küldi oda mint Cæsart rendet csinálni (355-ben). Ez egy telet a hadi tudományok elméletének tanulmányozásával töltvén, 356-ban székhelyéből, Viennából elindul s Autunon, Auxerren és Troyes-n keresztűl vonúlva megtisztítja vidéküket a germán bandáktól s kényszeríti ezeket, hogy maguk építsék fel Strassburg és Köln erősségeket. Aztán az előbbi városnál oly tökéletes diadalt arat fő seregükön, a minőt a rómaiak rég nem nyertek. Sőt a Rajnán túli összes allemanokat meghódoltatja. Ekkor, hogy a barbarokat közelebb érje, *Lutetiában* (ma Páris) üti fel téli szállását. Ez azon időben már szépen növekvő forgalmú város és erősség vala. Ott lakozék az ifjú fejedelem a Constantinus Chlorus által épített palotában három éven át (358—60) bölcsészekkel és tudósokkal körűlvéve; Cæsari kötelességét a császári tábornokoktól nem várt pontossággal teljesíté. Az adók alatt görnyedő Galliát terhének kétharmadától felszabadítá. Julius Cæsar utánzását a végsőig űzve, commentárokat is írt, de azok elvesztek.[3] Ez idő alatt több hadjáratot intézett a Rajnán túlra. 358-ban a *salius frankok* — Toxandriában — s a chamavok vagy *ripuarius frankok* — a Mosel és Rajna között — ellen megy s puszta megjelenésével csendet csinál. «A birodalom állandó szövetségesei»-nek nevezi őket s újra felépíttetvén a Rajnamenti erődöket és figyelő állomásokat, reájuk bízza a határ őrzését Mayencetől az éjszaki tengerig.[4] Jovianusnak is sok baja volt velük. Valentinianus pedig jónak látta összébb vonni a határokat a Rajnáig s a balparti germánoknak megtiltani a házasságot a rómaiakkal.[5] Gratianus, a kit Ausonius, bordeauxi gall-eredetű költő nevelt s a kit 12 éves korában Amiensben kiáltottak ki Augustusnak, Mellobaud-val, egy

[1] Trèvest és Arlest szép épületekkel (palotával, circussal, basilikával) gazdagítá s oly nagy és hatalmas városokká emelte, mint Lyon és Autun vala. Az utóbbi Constantina nevet is nyert. Dareste: U. o. I. 110. l.

[2] Dareste: U. o. I. 126. l. A *sicambrok* már Augustus és Tiberius ideje óta laktak a Rajna balpartján, Trèvestől északra.

[3] Dareste: Hist. de France I. 129. l.

[4] A visszahivatásuk miatt fellázadó legiók Augustusnak kiáltván ki s Constantius hirtelen halála által e méltóságot el is nyervén, kevés hátra levő éveit Constantinápolyban tölté, a régi homéri idők feltámasztásán elmélkedve. U. o. 131. l.

[5] Dareste: U. o. I. 134. l.

frank törzs fejével szövetséget s barátságot kötött a többi germánok visszaverésére. Ez sikerűlt is; de midőn alán testőrökkel vette magát körűl, a frank fejedelem elfordúlt tőle; versenytársa Magnus Maximus, a britanniai legiók feje pedig Párisban legyőzvén, Lyonban megölette. Ez a Maximus, a ki seregébe csupán gallokat s germánokat fogadott be, öt évig bitorolta a császári czímet (383—388); Theodosius vette el tőle s helyezte jogaiba II. Valentinianust. Ezt azonban Arbogast, gőgös frank vezér tartá gyámoltalan gyámságban s végre 392-ben meggyilkoltatá. Theodosius csak három év múlva mert ellene nyomúlni; akkor azonban az aquiléjai csatában legyőzte, öngyilkosságra kényszeríté s a két birodalmat 394-ben még egyszer egyesíté.[1]

Honorius alatt a barbarok «a római civilisátió után sóvárogva folyvást nagy számmal jöttek.»[2] A császár, félvén a túlságos beözönléstől, *magának tartá fenn a földadományozás jogát.* 406-nak a telén azonban *oly roppant barbar csorda özönlé el Galliát, hogy a rómaiak tilalma hatálytalanná vált. A svévek, vandalok, alánok és burgundok egyesült erővel Galliára törtek s azt elfoglalván ott állandóan megtelepedtek s véget vetettek a rómaiak uralmának.*[3]

A most előadott zavarok nem igen mozdították elő a római jelleg erősbödését Galliában, sőt egyenes megsemmisítéssel fenyegették azt. A pártos legiók s a betolakodó barbarok feldúlják a magán ember vagyonát, hajlékát s a mit meghagynak, elviszi az adóvégrehajtó. Csak némely nagy urak s az állam tulajdonát képező, rabszolgák által míveltetett földek és iparvállalatok virágoznak. A lakosság két osztályra oszlik: földhöz ragadt szegény népre és az állam szolgálatában meggazdagodott kiváltságosakra. Ez utóbbiak udvarában s jószágain a vadászatok s más élvezetek mellett irodalmi viták, versenyek, drámai és zene-előadások folytak. Ilyenek voltak pl. *Ausonius* (309—394) császári palotagróf, quæstor, testőrkapitány, consúl és kedvelt költő Bordeauxban: *Tonantius Ferréol*, gallok præfectusa a languedoc-i, *Eutropos*, szintén gallok præfectusa, platonista bölcsész, auvergnei, *Consentius*, egyenlő ügyes verselő görög és latin nyelven, narbonnei földbirtokosok, a kik római formában a görög epicureismus hirdetői valának. *Romlott, hanyatló kor vala ez*, a mely minden magasabb eszmét megvetve, a külső, múló élvezetekben kereste gyönyörét. *Ilyen volt költészete is.* Ausonius versei például durvák, eszmétlenek, a nyelv nem tiszta; de tele vannak érdekes helyekkel, ötletekkel s azért kortársai előtt nagy tekintélyben állottak. Találós mesék, epigrammok, név- és nászversek, dícsőítő ódák: ezek valának a kedvelt műfajok; a formai mesterkedés költői talentom számba ment. Irtak költeményeket, a melyek hosszabb s rövidebb sorokból úgy voltak összeállítva, hogy oltárt,

[1] Dareste: Hist. de France I. 140. Challamel: Mémoires I. 238–240. lap.
[2] «Felicitatem romanam sequentes.» Dareste I. 148. lap.
[3] Dareste: I. 148. Challamel: I. 240.

lobogót, kürtöt stb. ábrázoltak. *A római szellem tovább élt, de satnyán, törpén, mintegy közelgő halálára készülvén.*[1]

Volt azonban egy új tényező, a mely kezdetben némileg Róma megromlott szellemének ellenlábasa volt ugyan: csakhamar azonban *nyelvének s culturája nemesebb részének a legerősebb oszlopa és támasza lőn. Ez a keresztyénség*, a melyet Pothin és Ireneus, Polykárp smyrmai püspök tanítványai honosították meg Lyonban a 160-ik évben Kr. után. Míg a császári kormány müveltsége s iskolái csak a gazdagok kiváltságos tulajdona maradt: addig a keresztyénség értelmi és erkölcsi világossága, az apostolok buzgó működése által, az egész nép közkincsévé vált. A püspökök egyházakat, iskolákat, zárdákat alapítottak, a melyek a müveltség veteményes kertjei lőnek. Minthogy a papi rendbe lépés mindenkinek meg volt engedve, senki, a legszegényebb sem volt elzárva a magasabb képzettségtől. A keresztyénség a tudományok népszerűsítésére törekszik vala. *Ez új társadalom azonban Róma nyelvét fogadta el összekötő kapocsnak*, annak műveltségét alapnak; az új egyház a maga fényes czerimóniáival, számos alsó s felső rangú tisztviselőivel — a kiket önkéntes bár, de szoros fegyelem s engedelmesség tartott össze — egészen a római császári kormány szervezetének mássa vala, s rövid időn megközelíté azt erőre s befolyásra nézve.[2] A barbarok foglalásai után *Róma, mint politikai testület megszűnik ugyan, de Róma, mint szellemi hatalom tovább él s meghódítja, magához módosítja a faragatlan hódítókat is.* Itáliát, Hispániát, Galliát barbarok szállották meg: mégis e három országot ma is *román* nyelvű nép lakja, mely büszkén, a hajdani világbírók útódainak vallja magát.

Mielőtt ez átalakúlással s a latin nyelvnek szerepével foglalkoznánk a franczia nyelvnek alakúlásában: *állapodjunk meg egy kissé s vizsgáljuk e két nyelv viszonyát, egymással való rokonságát és különbségüket.*

* * *

Ha a latin[3] *és franczia nyelveket összehasonlítjuk* egymással, *mindenek előtt két fő tünemény ragadja meg figyelmünket:* A) *A szókincsnek túlnyomó, mondhatni teljes közössége;* B) *A grammatikai formák jelentékeny eltérése.* Amazt látva hajlandók vagyunk a kettőnek legszorosabb rokonságát vitatni; emez visszatart s annak bevallására kényszerit bennünket, hogy tetemes különbség van közöttük. Melyik elv az igaz, van-e atyafiság a

[1] Challamel: Mémoires: I. 334. lap.

[2] A nép is egészen római módon érez és beszél. Potin és társai, lyoni martyrok, hogy jobban megértsék őket, *latinúl* szóltak a néphez, mely kivégzésükön jelen vala. A latin iskolak nagyon virágoznak, Trèvesben és Arlesban császári könyvtárt állítanak, az elsőt talán Constantin. Challamel: I. 271.

[3] Latin nyelven itt széles értelemben a római birodalom összes nyelvét, annak minden változatát kell érteni. Az *irodalmi* és *népies latin* különbségéről alább, az 57. lapon lesz szó.

két nyelv között s mekkora, ez csak szókincsüknek és grammatikai szerkezetüknek vizsgálatából s egybevetéséből tünhetik ki. Lássuk tehát e kettőt egymás után.

* * *

A) *A szókincs vizsgálata.*

A szókincs közössége azonnal szembe ötlik, mihelyt egy latin s egy franczia szótár nehány lapját egybevetjük. Oly szók, mint pater és père, filius és fils; videt és voit, sunt és sont; facilis és facile, viridis és vert; heri és hier, quando és quand; per és par stb., nem hagynak bennünket kételkedni a felől, hogy itt valóságos atyafisággal és nem kölcsönvétellel van dolgunk. Minden fajta beszédrészből számtalan példát találunk, a melyek hasonlósága csaknem kézzel fogható. Vannak azonban olyanok is, a melyek könnyen zavarba hozhatják a szemlélőt. Példáúl az *a* betűben — mely az avoir igének egyes harmadik személye — bajosan ismerhető fel a *habet;* ép így az eût (habuisset), leur (illorum), reine (regina), maître (magister), âme (anima), femme (femina), ennemi (inimicus), voyage (viaticum), yeux (oculi), mobilis (meuble), droit (directus), aôut (augustus), fait (factus), octo (huit), loi (legem) stb., szóalakok származását latin párjukból gyakorlott nyelvész sem képes hirtelen megfejteni. Még hajlandóbbak leszünk a habozásra a rokonság megítélésében, ha a vir és homme, puer és enfant, ovis és brebis, vulpes és renard, via és rue, cras és demain, rogat és prie, post és après, octoginta és quatre-vingt szók eszünkbe jutnak. Közelebbről tekintve azonban észreveszszük, hogy a most idézettek — pár kivétellel — ép oly jó latin szók, mint azok, a melyeket kitúrtak helyükből.

Még könnyebben eligazodunk, ha nehány száz évvel visszamegyünk a franczia nyelv történetében. Látni fogjuk ugyanis, hogy a középkori franczia nyelvben a fentebb csoportosított szók még *ai*, *eust*, *lor*, *reïne*, maistre, anme (Joinville), oil, aoust, oit stb., alakban fordúlnak elő,[1] s a vir, puer, rogat szókon kívül még homo, infans, præcatur alakok is vannak a latinban, a melyek amazoknak synonymái. Ha ilyen módon a nyelvemlékeket figyelmesen átkutattuk s hozzá még az új román nyelvek birodalmában is némi tájékozottságot szereztünk, arra az eredményre jutunk, hogy *ezek mind* — t. i. a portugall, spanyol, északi és déli franczia, olasz és oláh — *szókészletük legnagyobb tömegét a hajdani Róma nyelvéből örökölték volt.* Épen ezért van köztük oly nagy hasonlatosság. *A különbségek pedig, a melyek őket egymástól s szülőjüktől elválasztják, e nyelv természetes fejlődésének eredményei*, s a legtöbbször általános törvényekre vihetők vissza. Nézzük pl. a latin pater, mater, frater szavakat. Alább kifejtjük, hogy ezek helyett a 6-ik században túlnyomóan az accusativusokat — patrem, matrem, fratrem — használták.

[1] Brachet: Dict. Etym. az idézett szók alatt.

Azt is tudjuk, hogy a szók vége idővel minden nyelvben kopni szokott [1] s a latinban a szóvégi m-et már a legrégibb korban elhanyagolták; [2] maradt tehát: patre, matre, fratre (körűlbelől ez alakokat őrzé meg az olasz nyelv: padre, madre, fratre). Igen, de a szóközépi *tr*-ből a galliai román nyelvben a *t* rendesen elvész (pl. petra = pierre, vitrum = verre, nutrire = nourrir stb.) s hangsúlyos szótagban az *a* gyakran *e*-vé lágyul (pl. amo = aime, nasus = nez, carus = cher stb.); e szerint a felhozott szóknak a francziában nem is lehet más alakjuk, mint: père, mère, frère. Hasonlóan lehetne az *a* (ol. sp. port. ha), eût (ófr. eust, aüst), leur (ol. loro) stb., alakok leszármazását igazolni. Tehát semmi sem vaktában, véletlenűl történt itt, hanem következetesen, határozott törvények szerint.

Azok között a törvények között, a melyek a latin szóknak francziába átmenetelekor történt hangváltozásait fejezik ki, legfontosabb e három:

a) a hangsúlyos szótag megmarad;

b) a hangsúlyos szótagot közvetlen megelőző rövid magánhangzó eltűnik:

c) a két magánhangzó között álló szóközépi mássalhangzó szintén elkopik.

Foglalkozzunk velük egy kissé egyenkint.

a) *A hangsúlyos szótag megmaradása.* Tudjuk, hogy a latinban rendszerint az utolsó előtti szótagra, vagy — ha ez rövid — a végtől számítva harmadikra esik a hangsúly. Azt is láttuk, hogy a francziába átszármazott latin szók tetemes kopást szenvedtek testükben. *Bármily erős volt e kopás, a veszteség csupán a hangsúlytalan szótagokat érte, a hangsúlyos pedig minden esetben megmaradt.* Például:

ángelus	ánge	exámen	essáim
blásphemum	bláme	móbilis	meúble
décima	díme	órganum	órgue
débitum	détte	pórticus	pórche [3]

b) *A hangsúlyos szótagot közvetlenűl megelőző mássalhangzó eltünése.* Ez szintén már magában a latinban megindúlt a császárság korában. Míg az előkelők alabastert, fistulatort, veteranust, popularest stb. mondottak, addig a nép és katonaság albastert, fistlatort, vetranust, poplarest ejtett. A litteratusok e törvényt sem vették figyelembe s a népies alakok mellett

[1] Müller M. Nyelvtudom. felolv. I. 43. 203. lapjain.

[2] Pl. Scipio Barbatus cepit Corsic*a*, Aleri*a*que ur*be*; . . . magn*a* sapienti*a* multasque virtutes posidet. Neue: Formenlehre der Latein. Sprache 17. lap.

[3] Olyan szók is vannak a franczia nyelvben, a melyek e törvényt durván megsértik, pl. portique (pórticus), viatique (viáticum), examén (exámen) stb. Ezek azonban nem a nyelv szellemének természetes szüleményei, hanem a tudósok által mesterségesen készitett szók. Úgy hogy a hangsúly segitségével igen könnyű megkülönböztetni a nép által, analogia szerint, ösztönszerüleg formált szókat azoktól, a melyeket könyves emberek a maguk szeszélye szerint gyártottak. Amazokban a hangsúly ugyanazon a szótagon van, mint a latinban volt; emezekben össze-vissza, rendetlenűl.

újakat alkottak; innét van, hogy egy latin szóból a francziában gyakran kettő lett. Pl.

	latin		népies fr.	tudós fr.
1.	ang(u)látus		anglé	angulé
2.	blasph(e)máre	ó-franczia	blasmer	blasphémer
		újfranczia	blâmer	
3.	cap(i)tále		cheptel	capital
4.	car(i)tátem		cherté	charité
5.	circ(u)láre		cercler	circuler
6.	cum(u)láre		combler	cumuler
7.	hosp(i)tále		hòtel	hòpital
8.	lib(e)ráre		livrer	libérer
9.	revend(i)cáre		revenger	revendiquer
10.	sim(u)láre		sembler	simuler[1]

Néha mindkettő megmaradt, de különböző értelemmel pl. a 2. és 5; máskor egyik elveszett, pl. a 3. és 4. alatti népies alakok.

c) *A két magánhangzó között álló szóközépi mássalhangzó elkopása.* Ez nem kevésbbé fontos törvény, mint a két előbbi. A nevezett mássalhangzó elveszte után először *kettős hangzó* (diphthongus) támadt, a melyet csak később vontak össze egygyé. Pl. maturus a 13-ik században meür volt, a 16-ikban lett mûr (a kúpos ékezet az *e* kikopása miatt támadt hangzóhosszabbodást jelenti). Itt is népies és tudós eredetű szókat kell megkülönböztetnünk ú. m.

	latin	népies fr.	tudós fr.
1.	au(g)ustus	août	auguste
2.	advo(c)atus	avoué	avocat
3.	cre(d)entia	créance	crédence
4.	communi(c)are	communier	communiquer
5.	confi(d)entia	confience	confidence
6.	deli(c)atus	délié	délicat
7.	do(t)are	douer	doter
8.	impli(c)are	employer	impliquer
9.	li(g)are	lier	liguer
10.	re(g)alis	royal	régale
11.	rene(g)atus	renié	rénégat
12.	repli(c)are	replier	repliquer[2]

[1] Brachet: Grammaire historique 76. lap, A nyelvbővités régi — latin s görög — szók által Francziaországban a 14-ik században, a renaissance hajnalán kezdődik. Bercheure, Titus Livius forditója teremté pl. a következőket: consulat, faction, magistrat, triomphe stb. Oresmetől, Aristoteles forditójától erednek: aristocratie, altération, démocratie, tyrannie, monarchie, animosité, agonie stb., a melyekre - minthogy e fogalmaknak még nem voltak egyei a francziában — igazán szükség vala. (Brachet Gr. hist. 80. lap.) Ronsard és követői azonban túl léptek a határon, ők ugyanis a jó népies latin szavakat is ilyen latinosokkal akarták helyettesiteni (pl. oiseux: otieux, venger: vindiquer stb,) (Brachet Gr. hist. 60—61. lap). E nyelvrontásnak Malherbe vetett véget a 16-ik században. Végre a jelen kor tudományossága ismét egy halmaz latin, görög, angol stb. műszóval árasztá el a francziát, mint Európa többi nyelveit. Ilyenek: express, photographie, gazomètre, budget, wagon stb.

[2] Brachet: Grammaire historique de la langue française, Paris 1867. Edition XIV. 76. lap.

A synonymák itt is gyakoriak. Lásd 1. 2. 3. stb. pont alatt.

A hangváltozások egyéb nemeiről itt nem szólunk; egyszerüen útalunk Brachet jeles kis művére,[1] a melyben azok részletesen, világosan s a franczіák szokott kellemes modorában vannak előadva. Megemlítjük közűlök e nehányat. A hosszú hangsúlyos *o*-ból eu (hora = heure, mobilis = meuble); a hosszú *e* és *í*-ből hangsúlyos szótagban oi (pl. regem = roi, avena = avoine, via = voie, sitis = soif) lett; továbbá az *mn* átváltozott mm-mé (femina = femme, nominer = nommer), az *ns* s-sé (mensem = mois, mansionem = maison) stb. Sajátságos rövidítés: homo = on; összetételek: malgré = malum gratum, malheur = mala hora stb.[2]

Szükségesnek véljük azonban megjelölni azokat a *nevezetesebb változásokat, a melyek némely latin szók jelentésében beállottak.* Nevezetesen:

a) *számos tőszót elvetették s diminutivuma által pótolták pl.*

(radix)	radicina	racine	(vetus)	vetulus	vieux ó-fr. vieil
(avis)	avicellus	oiseau ó-fr. oisel	(avus)[3]	avunculus	oncle
(auris)	auricula	oreille	(agnus)	agnulus	agneau.

Némelyiknek a gyöke is megmaradt, de specialis jelentéssel pl. radis (radix) = retek, oie (avis) = lúd.

b) *gyakran melléknévből főnév lett pl.*

hibernum hiver (ó-fr. hivern)	diurnum jour (ó-fr. jorn).[4]
infernum enfer (ó-fr. infern)	

c) *a jelentést egeszen más, nem homonym szóra ruházták pl.*

totus (egész)	tout	e helyett omnis (minden)
plus (több)	plus	e » magis (inkább)
habitus (öltözet)	habit	e » vestis (ruha)

[1] Brachet: Grammaire historique de la langue française, Paris 1867. Edition. XIV. 78. lap.

[2] A most vázolt kopások és összevonások igen régiek a latin nyelvben. A columna rostratan, a melyet Duilius, az első tengeri csata győzelmes vezére tiszteletére emeltek (277. Kr. e.), olvassuk: poplum (e. h. populum). Plautus gyakran használja: poplus, prendere (e. h. prehendere). [Ampère: Histoire littéraire de France III. 475. lap]. A jobb iróknál -- Ovidius, Propertius, Varro — találjuk a következő összevonásokat: sæclum (pro sæculum), oracla (pro oracula), periclum (periculum), circlos (circulos), cante (pro canete, non canite?). Augustus jobban szerette a caldus-t, mint a calidust. A komikus iróknál még gyakoriabbak a népiességek pl. biber pro bibere s debil pro debilis. Ampère: Formation de la langue française 17. lap. Az *ai*ból már a latinban *ae* lett pl. praidad = præda (lat. amo, ó-fr. aïme, újfr. aime) stb.

[3] Ampère: Formation de la langue française. 197. lap. E szerző azt mondja, hogy az oncle-ban az *av*-tő is elveszett s csupán az unculus képző maradt meg. Ez nem áll! A népies av-onculus alakból — melyet Plautus után ő is idéz — lett a mássalhangzó-kikopás törvénye szerint — lásd fentebb az 53. lapon — aonclus, aztán onclus, oncle.

Ampère: Formation de la langue française 197. lap.

d) *dolognév személynév lett pl.*

testimonium (bizonyság)	témoin (tanú)
magistratus (tisztviselőség)	magistrat (városi tisztviselő).

[Ilyen az olasz podestà = polgármester, ebből potestas (hatalom)].

e) *általános jelentés szűkebbre szorúl pl.*

necare (megöl)	noyer (megfúlaszt)
jumentum (mindenféle igás barom)	jument (kancza).[1]

f) *fordítva, szűkebb jelentésű szó általánosabb értelmet vesz föl pl.*

batuere (vív, viaskodik)	battre (ver)
parabola (hasonlat, példázat)	parole (szó, beszéd)
caballus (rossz ló, gebe)	cheval (mén, paripa).[2]

g) *népies, aljas szavak közkeletűek, tisztességesek lesznek pl.*

bouchée (falat)	ebből:	buccea (harapás), melyet Augustus is használt volt.
menace (fenyegetés	»	minatias (u. az) minæ helyett.
mener (vezet)	»	minare (u. az) e. h. conducere.[3]

h) *avúlt, szokatlan formák is divatba jönnek s átmennek a francziába; például:*

volt (akar), e helyett:	vult	vent (ó-fr. volt)
mi (nekem), » »	mihi	me (ó-fr. mi)[4]
voster (tietek) »	vester	votre (ó-fr. vostre).

E három népies alak Plautusnál igen gyakori. A keresztesek kiáltása vala: «Diex el volt!»[5]

i) *oly szókkal is gazdagodott a franczia nyelv, a melyek az arany- és ezüstkor klassikus műveiben nem,* csupán a középkori latin oklevelekben maradtak fenn. (Pl. auca, pro anser; furo, pro latro; plagia, pro litus etc.). «Valószinü azonban — mondja Diez — hogy ezeknek nagy része még az ó-korból ered; különben megfoghatatlan volna, hogy a 600-ik év körűl általánosan ismert, valódi latin szavak gyanánt szerepelnek s később csaknem az összes román nyelvekben meghonosúlnak. Ilyenek:

anser helyett	auca (avis diminutivuma)	oie (lúd)
quercus »	casnus	chêne (tölgy) ó-fr. chesne
fons »	fontana (eredetileg aqua fontana)	fontaine (forrás)
fragmentum h.	petium (darab föld)	pièce (darab)
grex, turba[6]	troppus (nyáj, sereg)	troupe(csapat,csoport).

[1] Brachet: Dict. Etymol. XXII.

[2] U. o. és Ampère: Formation 198. lap.

[3] U. o. 199. — «Ubi minas asinum illum?» Willemain: Tableau de la littér. fr. au moyen âge I. k. 62. lap. — Diez nagy nyelvtanában csupán az ó-kori latin irók munkáiból 284 oly szót állit össze, «a melyeket részint már a latinok ilyen *aljasoknak* tartottak, részint mi, gyér használatuknál fogva, ilyeneknek tarthatunk.» Ezeknek több mint fele átment a francziába. Lásd: Gramm. der Rom. Sprachen I. k. 7—28. lapokon.

[4] Pl. Il me dit un mot (me=mihi=à moi).

[5] Ampère: Formation de la langue fr. 199. lap.

[6] U. o. Diez a Gr. der Rom. Sprachen I. k. 34—44. lapjain 165 ilyent idéz.

Minthogy e két utóbbi csoportból mindegyik román nyelv, még a korán elszakadt oláh is, számos szót tartalmaz: következéskép még hazúlról, a közös kincsből kellett azokat kapniok.

k) Végre meg kell még itt említenünk azt a *nagy pusztulást, a mely a szótörekben végbe ment.* Elvesztek pedig: α) *az egytagúak rövidségük miatt*; pl. főnevek: res (helyettesíté causa), vis (fortia), jus, (directum), os (bucca), rus (campania), ignis (focus); igék: flare (megmaradt: inflare = enfler), nare (naticare ?= nager), flere (helyette plorare). Hosszabb, képezett alakok helyettesítették ezeket: spes (sperantia), dies (diurnum), hiems (hibernum), auris (auricula) stb. Különösen — mint az előbbi lapon *a)* alatt láttuk — a kicsinyített képzések játszanak nagy szerepet; ezen az úton lett a vulpes, cornix, luscinia, rana, apis stb-ből vulpecula, cornicula, lusciniolus, ranicula, apicula stb., a melyek a feleslegessé vált töveket kiszorították. β) *A homonymák közől* rendszerint csak egy maradt meg, pl. a *vir*-t a verus melléknév miatt vetették el (az olaszban mindkettő *vero* lett volna) s az olasz és francziában homo-val (uomo, homme), a spanyolban baro-val (varon), az oláhban barbatus-szal (berbat) helyettesítették; *mas* a mare, *bellum* a bellus (helyettesíté a német werra=guerre), *liberi* a libri s *puer* a purus miatt veszett el. Ily sorsra jutottak az igék közől mœrēre, cædĕre, parere, quærĕre stb., a merēri, cedĕre, parēre, quēri mellett. Itt a homonymák ritkák. — Különösen erős a pusztúlás az igeidőkben, hol az alakok összevonást, kopást szenvedvén, nem lehetett őket megkülönböztetni egymástól. Ezért veszett el a *jövő*, a mely összetéveszthető volt részint az imperfectummal, részint a conj. præsens-szel. γ) *Hasonló történt a synonymákkal;* sokat — minthogy az eldurvúlt korszakban a jelentés finom árnyalatait nem tudták többé megkülönböztetni — elfeledtek. Pl. *aedes* feleslegesnek látszott casa mellett, *aevum* ætas, *amnis* fluvius és flumen, *anguis* serpens, *arx* castellum, *equus* caballus, *imber* pluvia, *janua* porta és ostium, *urbs* és *oppidum* civitas, *vulnus* és *ictus* a plaga mellett. Persze, itt az alakhasonlóság is közreműködött. — Az igékből a 3-ik conjugatio csoportja csaknem teljesen kiveszett: a támadt hiányokat más alakokkal pótolták pl. albēre, frigēre, nigrēre helyett mondták: album-, frigidum-, nigrum esse. — Igen sok melléknév tűnt el a synonymák miatt, pl. *magnus, mitis, pulcher, sacrus* a grandis, suavis, bellus, ferox mellett. Sajátságos, hogy a barbar *picolo*, pequeno kiszorítá a parvust (talán a pauper és pars segítségével?). δ) *Egyéb külső okok.* Parabola az egyház által a *verbum*ot, casa a *domust* pótolta. *Vesper* lithurgiai jelentést kapott; helyét serus és tardus tölti be. — Sok természeti tárgyat valamely kiváló tulajdonságáról vett új névvel neveznek el pl. vaddisznó = *singularis* (egyedül élő); ürü = *mutilus* (megcsonkitott); hattyú = *cecinus* (gümős orrú) stb.[1]

Mind ezeket a változásokat természetesnek kell tartanunk, ha tekin-

[1] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen I. 51—56. lapokon.

tetbe veszszük a lefolyt idő tartamát s a latin nyelv viszontagságait. Ugyanis — a mint már bevezetésünk 4-ik lapján említve volt — hiba volna azt hinnünk, hogy a latin nyelv, a mely az aranykori irók műveiben ránk maradt, századokon át változatlan alakban élt volna, s az egész birodalom, sőt csak Itália egyedüli nyelve volt volna. «Ez volt a latiumi nyelvjárás, Latiumban Róma nyelve, Rómában a patriciusoké», mondja Müller Miksa [1] s élete ebben a szűk körben is csak nehány századra terjed vala.[2] Mellette egész sereg dialectus élt Itália földén, a melyek ép az által, hogy folytonosan tovább fejlődtek, mindig messzebb távoztak irodalmi rokonuktól. E dialectusokat beszélték a parasztok, a katonaság, a kereskedők, a rabszolgák nagy tömege, szóval az alsó néposztály, a mely nem sokat törődött a nyelvtan törvényeivel s a szabályossággal; ezt sajátította el a provinciák lakossága s idomította a maga izléséhez. Igy a különféleség a vidékek és a meghódított nép jelleme szerint még inkább szaporodott, s a birodalom minden részében, főkép Galliában nagy számmal fennálló iskolák sem voltak képesek annak gátat vetni. A birodalom szétdarabolásával a klassikus latin nyelv csaknem egészen elvész s a dialectusok emelkednek fölszinre. Oly korban, midőn embertömegek ide s tova özönlenek, országok támadnak és pusztulnak el; midőn századokon át szünetlen harczok dúlnak s az emberek békés foglalkozása meg van háborítva; midőn a fiatalság atya s idősebbek vezetése nélkűl nő fel s a tudomány egy-két zárt szögletben megvonúlva tengődik: észjárás, szokások, jellem és nyelv, mind gyors változásnak van alávetve s az új nemzedék — nem lévén ideje átvenni elődjének hagyományait — lényegesen különbözik a régitől. Új viszonyok új fogalmakat, ezek új kifejezéseket szülnek, annyira, hogy egy nép nyelve — pár emberöltő leforgása alatt — képes gyökeres átalakúlást mutatni. — Ez történt a római birodalom valamennyi tartományában az V-ik és VI-ik században. A törzsnek — az irodalmi latinnak — ledőlése után a csemeték gyors növekedésnek indúlnak s önálló életet kezdenek, és pedig annál izmosabbat, minél serdűltebbek voltak már a törzs elpusztúlása előtt. Itáliában, a latin nyelv szülőföldjén, a népies alakok anynyira elhatalmasodtak, hogy közönséges, megállapodott irodalmi kifejezéseket is kiszorították. (Az olasz *sei* és *siete* alakoknak nem a klassikus *es* és *estis*, hanem valamely *sus* és *sutis* népies formákból kellett eredniök.) Ellenben Galliában, a hol a hódítás az irodalmi nyelv teljes kifejlődése korában történt, s ez utóbbi sokáig magas fokú virágzásnak örvend vala, úgy hogy az alsó nép egy része is ezt sajátítá el: a «sermo vulgaris» mellett a «sermo nobilis» is mély nyomokat hagyott vala. Sőt — mint az 52—53. lapokon

[1] Nyelvtudom. Felolv. I. 56. lap.

[2] «Azóta, hogy a törvényhozás, vallás, irodalom és általános müveltség nyelve lett, a klassikus latin nyelvjárás fejlődésében elakadt. Nem nőhetett többé, mert nem volt szabad változnia és klassikus szabályosságától eltérnie. Később a latin nyelvet mint egy hazajáró lélek kisértette a maga régibb alakja» mondja ugyazon szerző. U. o. 57. lap.

láttuk — még a népies eredetű szókban is megőrzé a hangsúlynak, a latin nyelv egyik leglényegesebb elemének, törvényeit, míg az olasz attól gyakori eltérést mutat. *E szerint a franczia nyelv — szókincsét tekintve — ép oly román nyelv, mint maga az olasz, s mint ez, úgy ő is a latinnak törvényes ágyból származott, édes gyermeke.* — Majd meglátjuk, vajjon a nyelvtani formák vizsgálása milyen eredményre vezet bennünket.

* * *

B) *A nyelvtani formák vizsgálása.*

Nyelvtani formák tekintetében már lényeges különbség választja el a francziát a latintól. Nevezetesen: a latinban van declinatio esetvégzetekkel, a francziában nincs, hanem névelős és præpositiós kifejezések; a latinban az igén a személy-alanyokat a tő végére függesztett ragokkal, a francziában elébe tett névmásokkal fejezzük ki; a latinban van szenvedő alak, fokozás stb., ezeket a francziában segédigés, határozós körűlírt alakok helyettesítik; ellenben a latinban hiányzik a névelő, a mi a francziában megvan; *egy szóval a latin erősen syntheticus, a franczia pedig analyticus nyelv*, a mi látszólag igen meszsze veti őket a nyelvek birodalmában. De csak is látszólag. Tudjuk ugyanis, hogy az ú. n. morphologiai osztályozás [1] főképen a nyelvek alakjára vonatkozik s azoknak nem vér-rokonságát hanem fejlettsége fokát, úgy szólván életkorát határozza meg. Egy ugyanaz a nyelv mutathat fel először agglutináló s aztán flexiv jellemet — pl. az ó- és új görög — *sőt voltaképen minden nyelv átmegy — ha mehet — a fejlődésnek ezen a fokozatán.* Igy például a régi germán, szláv s a magyar nyelv sokkal ragozhatóbbak valának, mint jelenleg. Ha az átalakúlás oly tetemes, hogy a nyelv egész szerkezete megváltozik, akkor új nyelvnek nevezik, a mint hogy *a mai olasz, franczia, spanyol stb. nyelvek nem egyebek, mint új, tovább fejlődött latin nyelvek.*

Igy hát megint oda jutottunk, a hova a szókincs vizsgálata vezetett bennünket, t. i. hogy a latin és franczia oly viszonyban vannak egymással, mint — szokott kifejezéssel élve — szüle és gyermek, vagy — a mi még pontosabb lenne — *egy ugyanazon család képe különböző korban.* Sok a hasonlatosság, a jellemző vonások közösek, sőt egészen azonos arczok is vannak a két keretben; de bizony van sok különbség is; hiányzanak régi, s támadtak új alakok s a kik a hajdaniak közől megvannak, nem a fiatalkori teljességet, hanem tisztes vénség által megapasztott tekintetet mutatnak.

Azok az alakbeli változások, a melyek a latin nyelv testében végbe mentek s jelenleg a franczia nyelv szerkezetének lényeges sajátságait teszik, a következők:

a) A főnevek esetragjainak elkopása s névelőkkel és præpositiókkal helyettesítése.

[1] Müller Miksa: Nyelvtudom. Felolv. I. köt. 259. és 269. lapok.

b) A névelő alkalmazása.

c) Az igeragok pótlása névmásokkal; a végzett múlt és jövő időknek, úgy szintén a szenvedő alaknak elveszése s összetett — segédigés — kifejezésekkel való helyettesítése; végre egy új módnak, a feltételesnek, alkotása.

d) A melléknevek és határozók fokozása } összetétel utján.[1]
e) A módhatározók képzése }

Lássuk őket egymás után.

a) *A főnevek eseteinek elpusztulása a legrégibb időktől fogva folyton foly a latinban.* Az ablativus *d* végzete már az irodalmi teljes kifejlődés előtt elmaradt (pl. praidad=præda) dictatored = dictatore; in altod marid stb.; az accusativus m-jét »vagy csak nagyon tompán, vagy épen nem mondották ki»[2] s azért irásban is elhanyagolták, pl. viro(m), urbe(m), ardente(m) stb.[3] Ugyanez történt az *s*-sel, ha reá mássalhangzó következett pl. laterali(s), magnu(s)[4] és a socer, puer, vultur-féle *r*-es tövek nominativusában.[5] — Ugyanakkor a præpositiós kifejezések felvétele is megindúl.[6] Előfordúlnak pl. a legjobb irókban:

Templum *de* marmore ponam (Verg.) = Jélèverai un temple *de* marbre
Judex *de* lite jocosa (Ovid) = Juge *d'*un procès plaisant és
Sospites omnes Romam *ad* parentes restituit (Tit. Liv. II. 13. Cap). = Il les rendit tous sains et saufs *à* leurs parents.
Ristituti ad Romanos (u. o. XXIV. 42. Cap). — Rendus aux Romains.[7]

E példákban ugyan nem kell okvetetlen genitivusokat és dativusokat látnunk — mint Ampère — hanem hely-, eredet-, és czélhatározókat; a következő kifejezésekről azonban el kell ösmerni, hogy igen közel járnak azokhoz: vinum *de* Francia, tabula *de* ligno, filius *de* rege, avidus *de* argento; dare *ad* aliquem, fidelis *ad* amicos, curator *de* sacra via, oppida *de* samnitibus; hunc *ad* carnificem dabo (Plautus), pauperem *ad* ditem dari (Terentius) stb.[8] — *A VI-ik századtól fogva a* de *és* à-*t egyenesen az esetek jelölésére használják s a végzeteket összezavarják.* Pl. episcopi *de* regn*a* nostr*a* (= regnorum nostrorum), dedit *ad* ips*o* nepot*e* (=ipsi nepoti);[9] *à* latu*s*, *af* (ab)

[1] H. Cocheris összeállítása kúszált és hiányos. Précis historique 50. lap.

[2] Neue: Formenlehre der Latein. Sprache 1. lap.

[3] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen II. 12. lap.

[4] Ellenkező esetben kimondották. Mi ebben látjuk a franczia átvonás (liaison) eredetét.

[5] Diez szerint e két végső betű (s és m) kopásának a nép ajkán a IV-ik század kezdetén befejezett ténynek kellett lennie. Gramm. der Rom. Sprachen II. 12. l.

[6] Augustusról irja Suetonius, hogy »neque præpositiones verbis addere, neque conjunctiones saepius iterare dubitavit», azaz nem beszélt classikus szabatossággal és egyszerűséggel. Ampère: Formation de la langue française 19. lap.

[7] Ampère: u. o. 19—20. lap.

[8] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen II. 14—15. lap.

[9] Ampère: Formation de la langue fr. 20. lap. — Cassiodorus (†562) panaszkodik a nyelvbeli bizonytalanság ellen (»Librarii grammaticæ artis expertes ibi maxime probantur errare; nam si *m* litteram inconvenienter addas, aut demas, dictio tota

balnearium lacum, af Capuam, pro salutem, in senu mare, ante fronte, ob perpetuo amore, in vinculis missus etc. Sőt ilyen barbarismusok is fordúlnak elő: aliquis (pl. dat.), lugubris (id.) dibus (pro diis), senati (pro senatus).[1]

Így pusztult el a magasabb irodalmi képzettség megszűnése miatt a latin declinatio, melynek complicált szerkezete felülmúlta az elvadúlt korszak fiainak s a jövevény barbaroknak értelmét; így *zsugorodott az összébb-összébb eleintén mindegyik számban két-két, végre egyetlen egy esetre. E két eset a nominativus és accusativus vala.* Nevezetesen Brachet szerint megdönthetlenűl be van bizonyitva, hogy már magában a latin nyelvben az V-ik században, tehát jóval a legelső román nyelvemlék keletkezésének ideje előtt, a főnevek ejtegetését a következő egyszerű képletre szállitották le:

I. decl.		II. decl.		III. decl.	
rósa	— róse	múrus	— murs	pástor	— pâtre
rósam		múrum	— mur	pastórem	— pasteúr
rósa	— róses	múri	— mur	pastóres	— pasteúrs
rósas		múros	— murs	pastóres	— pasteúrs.

Az elsőt használták az alanynak — casus rectus — a másodikat pedig a tárgynak s a többi mondatrészeknek kifejezésére, tehát a præpositiókkal is.[2]

A két alak azonban szintén fölösleges lett — mint előbb a tizenkettő — s az egyik elveszett. Azt hinné az ember, hogy a *nominativus*, a fogalom jegye a mondatban, maradt meg: pedig ép ellenkezőleg. A franczia larron, serpent, enfant, pasteur, douleur, továbbá a spanyol rey, buey, imágen stb. alakok nem származhatnak a latro, serpens, infans, pastor, dolor, rex, bos, imago nominativusokból,[3] hanem ezek accusativusából. — Diez bebizonyítja, hogy *az összes román nyelvek szóinak túlnyomó része bátran eredhetett az accusativusból*, ellenben *hangtani törvények tiltják ugyanennek a törvénynek a nominativusra, vagy bármely más esetre alkalmazását; más szóval a román nyelvek szókincse a latin szók tárgyesetéből alakúlt át.*[4]

confusa est.» Diez: Grammatik der Rom. Spr. II. 12.) s Cassianusnál (V-ik század) ilyen barbarismusokat találunk: faceretque sentire (qu'il fit sentir), novello tuo monasterio (ton monastère nouveau) stb. Ampère Hist. litt. de France III. 476. lap.

[1] Diez: Grammatik der Rom. Spr. II. 14. A barbar hódítás alatt a zűrzavar általános. Gergely, toursi püspök (539—593) maga megvallja, hogy nem tudja megkülönböztetni az eseteket, nemet és számot s ilyen barbarismusokat követ el: reclausus (=reclus), refutare (refuser), mala hora (malheure) stb. Ampère: u. o. 477. A salii frankok törvénykönyvében meg már valóságos francziás szavak fordúlnak elő, u. m: abbattere (abbattre), adpretiare (apprécier), adsalire (assaillir), causa (chose), colpus (ó-fr. colp, olasz colpo, újfr. coup), demandare (demander), ortare (heurter), præstare (prêter) stb. Ampère Hist. litt. de Fr. III. 478 lap.

[2] Brachet: Gramm. historique 148. lap. — A provencei nyelv ma is megkülönbözteti a két esetet a következő szavakban

Egyes nom.	mos	res	Többes nom.	dui
» acc.	mon	ren	» acc.	dos.

Az ó-spanyolban volt *res* és *ren* (res és rem-ből). Dietz: Gramm. II. 7. lap.

[3] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen 7—9. lap.

[4] U. o. *Nyomai maradtak a többinek is*, és pedig: **Nominativusok** a) *a spa-*

b) *A névelő* a nyelv világosságra, pontos megkülönböztetésre törekvésének a szüleménye. Az indogermán nyelvcsalád régibb ágai közűl csupán a görögben s a germán csoportban volt meg. A latinban hiányzott s Quintilianus szerint nem is volt rá szüksége. Mindazáltal korán fejlődésnek indúl az. A határozatlan névelő csiráját már Terentiusnál feltaláljuk: «Ad *unum* aliquem confugiebant» (Amp. Formation de la langue fr. 353. lap). A rómaiak gyakran használták az *ille* és *ipse* névmásokat a fogalom erősebb kiemelésére. Például: Annus *ille* quo ... (Cic.), — *Ille* alter (id.), — *Illa* rerum domina fortuna (ibid.), — Quorsum ducis asinum *illum!* (Apuleius), — Funerata est pars *illa* corporis mei quæ quondam Achilles eram (Petr.) stb.[1] *A népies latinban még gyakoribb s már a név előtt áll*, pl. egy VII-ik századbeli oklevélben: «Dicebant ut *ille* teloneus de *illo* mercado ad *illos* necuciantes... etc.[2]

Ennek is, mint a főneveknek, az ó-francziában két esete vala mindkét számban, u. m:

himnem			nőnem		
Egyes	nom:	li, le	Egyes	nom:	la, le
»	acc:	lo, *le*	»	acc:	*la*, le
Többes	nom:	lis	Többes	nom:	les
»	acc:	*les*	»	acc:	*les*.

Látjuk, hogy a névelő a latin névmásnak második szótagjából alakúlt, mert ez volt hangsúlyos és hogy a két eset közűl szintén az accusativusok maradnak meg. A himnemet præpositiókkal összevonták: de le=du (ó-fr. dou) à le=au (ó-fr. al, à lo) stb.[3]

c) *Az igeragozásban* — a személyragok elmaradhatatlan pusztulásáról nem is szólva — a segédigék gyakori használata képezi a legnagyobb eltérést a latintól. *Közelebbről vizsgálva ez sem lényeges különbség.* Mert *először* is magában a régi latinban megvolt az összetett időképzésmód (pl. a körülirt hajtogatás, a végzett idők [ded-ero, ded-issem], a szenvedő alak múltjai mind); *másodszor* mert a segédigés — analyticus — szerkezet felé haladás az összes

nyolban: dios, Carlos, Marcos, cardo, sastre (sartor) stb. b) *a francziában:* fonds (fundus), rets (retis), Charles (Carolus), Louis (Ludovicus), chantre (cantor), peintre (pictor), traitre (traditor), maire (maior), moindre (minor), pire (peior), sire (senior), soeur (soror), on (homo) stb. c) *olaszban:* cardo, ladro, sarto (sartor), lampa (lampas), sangue (sanguis), suora (suore=soror), tempésta, uomo stb. d) *az oláhban:* zude (judex), leu (leo), sore (soror) stb. **Genitivusok:** a) *a spanyolban:* Rodriguez, jueves s a «fuero juzgo»-ban a második szó (forum judicum). b) *ó-franczia:* gen crestianor (gens christianorum), geste Francor (gesta Francorum), leur (illorum), c) *ó-olasz:* lingua angeloro, regno Teutonicoro stb. Dietz: Gramm. der Rom. Spr. II. 7—10. lap.

[1] Brachet: Gramm. hist. 160—161. lap.

[2] U. ott.

[3] Diez: Gramm. der Rom. Spr. II. 31. *A többi román nyelvekben* ugyancsak az *ille* névmást foglalták le névelőül, kivéve az olasz *sard* dialectust, melyben az *ipse* teljesiti e szolgálatot. Ugyanis: egyes szám: su, s'; de su; à su; su; többes: sos, de sos, à sos, sos stb. U. ott. Az *olában a főnév után* is állhat pl. pariéte-le. E jelenség az európai nyelvek közül csupán a régi izlandi s a mai svéd nyelvben tapasztalható még. Amp. Formation de la langue fr. 36. lap.

indogermán, sőt egyéb csoportbeli nyelveknek is közös tulajdonuk, mely előbb-utóbb rájuk következik;[1] s *harmadszor* mert a franczia összetett alakoknak nyomait, vagy legalább mintáit a latinban is feltaláljuk. Például Cicero mondá: Quæ cum ita sint, de Cæsare satis hoc tempore *dictum habeo* (dixi), — *Habeo* etiam *dicere*, — *Habeo* ad *te scribere* (u. o.); Cæsarnál olvassuk: Vectigalia parvo pretio *redempta habet* (redemit), — Copias, quas *habebat paratas* (paraverat).[2] A merovingi oklevélgyüjteményben számosak az ily hivatalos alakok: Omnia, quæ ibi *sunt aspecta* (aspiciuntur), — Sicut a nobis præsente tempore *est possessum* (posseditur), — Quod ei nostra largitate *est concessum* (conceditur).[3] A középkori romlott latin nyelvben meg már valóságos modern példák fordúlnak elö, és pedig nem csekély számmal. Pl. *Auditum habemus*, qualiter (Nous avons appris comment....)[4] — A franczia je suis aimé, je fus aimé s az olasz io fui amato épen úgy van képezve, mint a latin amavi (=ama—fui) és amatus sum (jelentésük azonban különbözik); s a román nyelvek jövője, a mely egyszerű időnek látszik, voltaképen a habet segédigével összetett idő; pl. az olasz canterò=canter-ho (cantare habeo=énekelni valóm van), a franczia chanterai=j'ai à chanter; a spanyol cantarè=cantar-hè s ugyanaz portugallúl canter-ey.[5] — *A feltételes mód* egészen a jövő mintájára van képezve az infinitivusból és a habet ind. imperfectumából. Eredetileg futurum imperfectum vala, de később az elerőtlenedett conj. imperf. helyére lépett. Hogy azonban nem conjunctivus, mutatja az, hogy a *si* után még ma sem lehet használni (nem mondhatni t. i. si j'aimerais, hanem si j'aimais).

Lám, hova visz a hangrendi romlás és bővülés! Igaz ugyan, hogy a germán nyelvekben a *haben* használata sokkal régibb, mint a román nyelvekben s nem lehetetlen, hogy az amazokkal való érintkezés sietteté emezek fejlődését; arra azonban, hogy ezt egyenesen germán hatásnak tulajdonítsuk, semmi ok és alap nincsen.[6]

d) *A fokozás és a módhatározók képzőinek elkopása* az előre bocsátottak után nem fog meglepni bennünket. El kellett pusztúlniok, mert a szó végén állottak s nagyobb részük hangsúlytalan vala. A felső fok issimusa

[1] Igy pl. a bengáliban, a persában, az új görögben és népies arabban a *habere* szolgál segédigeül. Amp. u. o. 23. lap.

[2] Brachet: Gramm. hist. 186. és 190. lapokon.

[3] U. o. 191. lap.

[4] Ampère: Formation, 22. lap.

[5] Brachet: Gramm. hist. 180. lap. Jegyzet. E föltevést megerősíti az a tapasztalat, hogy a provençalban a két rész még ma is elválasztható pl. dir vos ai=je vous dirai és dir vos em=nous vous dirons (Müller felolv. I. 218. l.), s hogy a latin *bo*, a görög σω végzetben a régi *bha* és *as* (=van) segédigék rejlenek. (U. o.) E szerint hát a chanterai semmivel sem hitványabb alak, mint a cantabo és λέξω.

[6] *Littré* szerint az átalakúlás akkor is megtörtént volna, ha a római birodalom fennáll, vagy a saját belsejében dúló zavarok s nem idegen elemek támadásai alatt omlik össze. Hist. de la langue fr. II. 104—107. lap.

már a császárság kezdetén ismus-szá zsugorodék össze. Nevezetesen a pompeii feliratokban olvassuk: carismo, dulcisma, feliçismus, splendidismus, pientismus, vicisma stb. a carissimo, dulcissima, pientissimus, vicesimus stb. helyett, miként a 12-ik századi franczia nyelvben mondták: saint-isme, altisme stb.[1] — *Az összetétel* is gyakori vala a latinban. Némely mellékneveket t. i. nem lehetett fokozni máskép, mint *körülírással* (magis dubius, maxime pius, minime eximius stb.). Plautusban előfordúl a lubens és formosus is középfokú határozóval összekapcsolva (plus lubens etc.). Ezeket vehették mintáúl az olasz és a franczia mindkét ága a középfok képzésében (piu dolce, plus dous, plus doux); ellenben a spanyol, portugall és román megtartá a magist (mas dulce, mais doce, mai dulce). A felső fokot mindnyáján újabb körülírással fejezték ki (il piu dolce, lo plus dous, le plus doux stb.[2]

A határozók képzésének csirái a latinban: Bona mente factum Quint.), — Devota mente tuentur (Claudianus), — Iniqua mente concupiscat (Toursi Gergely).[3] A középkori latin nyelv kezdetén találjuk: in alia mente (olasz: altramente). E szót (mens-mente) foglalták le az összes román nyelvek mente, ment, men, mint alakban.[4] — Hasonló összetétellel helyettesítették a sorhatározók *ies* képzőjét (pl. quinquies = fr. cinq fois, ol. cinque voltà.).

Áttekintettük a latin és franczia nyelv alaktanának fő különbségeit történeti fejlődésük szerint s ugyanazon tüneményeket vettük észre, mint a szókincs vizsgálatánál. Nevezetesen láttuk, hogy a név- és igeragok kopása, a névelőnek, összetett időknek stb. alakúlása, szóval az összes megkülönböztető vonások képződése már magában a latinban megindúl s természetes folyamat szerint halad tova; hogy e képződés az összes román nyelvekben hasonló, vagy igen rokon módon ment végbe; hogy *a nyelv lényeges szerkezetébe egyetlen idegen szó be nem csúszott, ellenkezőleg, hogy még az újaknak tetsző formák — névelő, összetett idők — alkotó elemei is mind latinok:* egy szóval, hogy a franczia nyelv — úgy szintén többi román testvérei — annak testéből való testek és csontjából való csontok. Ezért bátran alkalmazhatjuk a francziára azt, a mit Müller Miksa az olaszról mond: «Az olasz nyelv a latinnak új alakja. Az olasz új latin, vagy a latin régi olasz. A szülő és gyermek nevek csak különböző korszakot jelölnek egy ugyanazon nyelvnek

[1] Brachet: Gramm. hist. 167. lap.

[2] *A hajdani egyszerű fokozás maradványai a francziában:* meilleur (melior), pire (peior), pis (peius), maire (major), majeur (majorem), moindre (minor), mineur (minorem), plusieurs (pluriores), seigneur (seniorem); továbbá a határozók közül: moins (minus), pis (peius), plus (plus), mieux (melius). Brachet: U. o. 167. lap.

[3] Brachet. U. o. 230. lap.

[4] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen II. 432. Régi, egyszerű alakok a francziában: bien (bene), mal (male), fort (forte), juste (juste), vrai (vere), lent (lente), vite (vivide) stb. Brachet: Gramm. hist. 236. lap.

növésében».[1] — »*A mi nyelvünk latin* — mondja Reclus monumentalis művében — s ha a szók nem teljesen is, a kifejezés ereje és szabatossága által talán a többi rokon nyelveknél is latinabb, épen ez által a franczia szellem klassikusabb, mint amazok. *A francziák vegyes eredetűek ugyan, de latin nyelvűek s ezért jogosan számithatók a latin népek közé, a kikhez fajilag csak csekély mértékben tartoznak*».[2]

Kimondható tehát végeredményül, hogy a franczia nyelv alakúlásában a latinnak fő, döntő szerep jutott, a melyhez képest a többi — ibér, gall, görög stb. — befolyás számbavehetetlen csekély. A germán elem hatását a franczia nyelv megalakúlására a következő részben fogjuk tárgyalni.

Még egy kérdést kell itt röviden kifejteni, azt t. i., mi történt a gall nyelvvel a római uralom alatt? Élt-e és meddig, vagy nyomtalanúl elveszett? A történet arról tanúskodik, hogy nem veszett el, hanem tovább élt Gallia különböző vidékein egész a VIII-ik század végéig. Nevezetesen: Ireneus, lyoni püspök Kr. u. a II-ik században így ír egyik barátjának: »Mióta a gallok között élek, meg kellett tanúlnom nyelvüket.»[3] A III-ik században Aulus Gellus: »Quasi nescio quid tusce aut *gallice* dixisset, universi riserunt» és Ulpianus († 230): »Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt non solum latina vel græca, sed etiam punice vel *gallicana*.»[4] A IV-ikben Marcellus de Bordeaux orvosi rendelvényeiben a használandó növényeket gall nyelven is megnevezi s megjegyzi, hogy a nevek némely részét a nép ajkáról vette.[5] Az V-ikben Szt. Jeromos az ázsiai galaták nyelvét összehasonlítván a trevirekével, azt mondja: »Galatas .... *propriam linguam eandemque habere quam Treviros.*» Akkor tehát még a trevirek — kiknek területe a római civilisatio egyik telepe, fővárosuk (Augusta Trevirorum=Trier) pedig több legiónak s császárnak lakó helye vala — saját, azaz gall nyelven beszéltek.[6] — Sőt a germán uralom sem képes kiirtani e nyelvet. Toursi Gergely és Fortunatus — galliai latin írók a VI-ik század végén — több szót idéznek belőle, mint még *élő nyelvből.* Pl. »Avis quam *alaudam* vocamus», »Delubrum illud quod gallica lingua *rasto* vocant» stb. Az egyházi írók különböző helyeiből meggyőződünk, hogy a kelta nyelv a merovingok alatt még élt Gallia különféle vidékein.[7] Az V-ik és VI-ik században új lobbot vet az ősi nyelv s vallás tisztelete Galliában az angolszászok elől Angliából menekülő törzsrokonaik közbenjárása által. Egy sereg kiváló bard él ekkor,

[1] Müller Miksa: Nyelvtudom. Felolv. I. 56. lap. *Latin nyelven* itt a népies dialectusokat s nem az irodalmi nyelvet kell érteni.

[2] Élisé Reclus: Nouvelle Géographie II. 43. lap.

[3] Adelung: Mithrid. I. 35. lap.

[4] Belloguet: Gloss. Gaul. 48. lap.

[5] U. o. 48. l.

[6] Láttuk e munka elején, — 11. lap — hogy Kisázsiának közepe táján szintén telepedtek meg gallok s hogy e tartományt róluk nevezték Galatiának.

De Belloguet: Gloss. Gaul. 50. lap.

u. m. Aneurim, Llywarch, Talessin, Merlin s talán Gwenchlan, kinek énekét oda fent a 21. lapon láttuk. *A nyolczadik század végével azonban, úgy látszik, az ősi nyelv Bretagneon kívül az egész Galliában kiveszett.* A toursi zsinat legalább — noha az a nevezett tartomány, a gallok mai egyetlen fészke közelében folyt le — midőn minden püspöknek meghagyja, hogy beszédét fordíttassa le «paraszt latin,» vagy pedig «tudesk» nyelvre, a gallról nem emlékszik többé.[1] *A gall, mint nemzeti nyelv, megszünt létezni s csupán mint «parasztnyelv» tartotta fenn magát Bretagneban, Skócziában és Irland szigetén mind e mai napig.*

III. szakasz. Gallia a római uralom megszünése után.

A császárság a birodalom vénhedt kora. Az idegek, az inak szakadoznak, az életerő hanyatlik s az egész test rohamosan föloszlás felé siet. Okai belsők és külsők. Belsők: az államtest főinek esztelensége, féktelensége s gyors változása; a harczikedv, fegyelem, úgy szintén az ősi erkölcsök meglazúlása, az idegenek elhatalmasodása a hadseregben s végre a legfőbb kormányhivataloknak is kezökre jutása; külső okok: a barbar népeknek a birodalom határain szüntelen forrongása, ide-oda hullámzása, s abba gyakori betolakodása. A keleti — ifjabb — fél sokáig daczol még a bontó elemekkel, a nyugati — öregebb — azonban már az V-ik század végén megadja magát. Tagjain, mint valami prædán, germán barbarok osztoznak.

A germán foglalás s az új államalakúlások. Galliát korán, a birodalom összeomlása előtt szakasztják el a törzstől. A 406-ik évet bezáró télen egy, az addigiaknál iszonyúbb invásió történik Gallia területére, hasonló a régi cimberek- és teutonokéhoz. Egy *svévekből, alánokból, vandalokból* s más kalandor népekből álló néptömeg Mayence-nél átkél a befagyott Rajnán s több csapatra oszolva, mintegy megállapított terv szerint elárasztja s két évig dúlja a tartománynak keleti, aztán délnyugati oldalát. «Ha a tenger összes hullámai kiöntöttek volna Gallia területére, nem követtek volna el ily szörnyű pusztítást,» mondja Szt. Jeromos.[2] Honorius megrémülve, minden erejét Itália védelmére szedi össze, egymás után kivonván a legiókat Britanniából és éjszaki Galliából.

Az így támadt zavarok között a római származású keresztyén Constantinus, a bretagnei legió tagja, — majd valami Jovinus, egy alán segédsereg vezére Mayence-ben mint trónkövetelők léptek fel s Galliából teljesen különvált császárságot akartak alkotni; de amazt két római tábornok, emezt Ataulf, a *nyugati góthok királya* leverte. Ezért — s hogy megszabadúljanak tőle — *Narbonia tartományt kapta telepedő helynek*, azzal a kötelezettséggel, hogy a fentebb említett dúló csapatokat — a kiket Constantinus Hispániába

[1] De Belloguet: Gloss. Gaul. 53. lap.
[2] Dareste: Hist. de France I. 150. lap.

üzött át — megsemmisítse. Athaulf ezt a megbizást is teljesíté s miután a ravennai udvar Narboniát elvétette tőle, Hispániának birtokába jutott részét megtartá. Második utódja Wallia *Aquitaniát foglalta el* egész a Loire-ig; s ezt át is engedték neki Gothia vagy *Gothiána* név alatt (innét ma is: Guyenne).[1]

Hasonló módon bánt el Honorius a *burgundokkal*, a kik mindjárt a svévek és alánok után jöttek be (407-ben); 413-ban nekik engedte az invásió által elpusztított vidéket, t. i. azt a földet, a mely a Mosel és Rhone, a Rajna, Jura és Loire között terűlt.

Az alsó Rajna mentén lakó *frankok* s tőlük délre az *allemannok* szintén szélesbiték terűletüket, amazok a Somme-ig, emezek a Vosges hegyekig terjeszkedvén.[2]

Így Gallia nagy része tényleg kiesett a római birodalom kormánya alól; jogilag azonban nem szűnt meg annak része maradni. Ugyanis e barbarok betelepítése hasonló vala a hajdani veteránok elhelyezéséhez, azzal a különbséggel, hogy emezekét állami kötelességérzet, amazokét pedig tehetetlenségből eredő kénytelenség szülte. És pedig vagy a régi lakosság terhére történt az, mint pl. Narboniában, a hol minden földbirtokos tartozott magához fogadni bizonyos számú katonát s nekik adni lakása, jövedelme és rabszolgái ⅓-adrészét, vagy a kincstár s az elnéptelenedett koloniák területéből osztottak nekik részt, mint a burgundoknak.[3] Ők tehát, noha megtarták saját törvényeiket, szokásaikat, mégis római alattvalók maradtak. Iparkodtak is alkalmazkodni annak szelleméhez. Athaulfnak Placidiával való házassága római szertartás szerint ment végbe, a barbar király római tógát viselt s Orosius Pál tudósítása szerint mondogatni szokta, hogy »hajdan legforróbb vágya vala a római név eltörlése s a császárság összes terűletén egy új, góth birodalom alapítása, a melyben ő Augustus szerepét játszsza; miután azonban tapasztalatból meggyőződött a felől, hogy az ő népe fegyelmezhetetlen, s arra a véleményre jutott, hogy a törvényeket — ha azt akarjuk, hogy az állam állam maradjon — nem szabad fölforgatni: az ellenkező oldalra hajolt s abban keresi dicsőségét, hogy a góthok erejét a római birodalom teljes visszaállítására, sőt hatalma növelésére fordítsa, hogy így az utókor őt »mint a birodalom újjáépítőjét« tisztelje. E végből tartózkodék a háborútól s gon-

[1] A góthoknak, midőn Galliába telepedtek, tömérdek rablott kincsük vala: száz medencze tele aranynyal, gyöngygyel és gyémánttal, 60 kehely, 15 tál, 20 evangyeliom-szekrény mind sáraranyból, drágakövekkel diszítve stb. Alarik a legyőzött rómaiaktól 500,000 font aranyat, 30,000 font ezüstöt, 4000 selyemöltönyt, 3 skarlát szinű bőrt és 3000 font súlyú borsot kapott. Challamel: Mémoires I. 410.

[2] Dareste I. 150. lap.

[3] Dareste következtetés útján megállapítni próbálja a beköltözött barbarok számát s úgy véli, hogy az összes góth nép nem állhatott többől 60—80,000 fegyveresnél, összesen 200,000 léleknél, a burgundok száma pedig jóval csekélyebb lehetett. Ők tehát csupán az *ürességet* töltötték be a lakosság között.

dosan a békét keresi vala.[1] II. Theodorich a latint hivatalos nyelvvé tette udvarában s római költőket és tudósokat gyüjtött maga köré. A góthok különben már rég római felsőség alatt élvén, számos intézményt átvettek, vagy legalább meghagytak, pl. az administratiót s a curiák rendszerét; a burgundok meg — mint békésebb természetű, iparos nép — még könnyebben hajoltak annak civilisatiójához. Törvényeik nem tettek különbséget római és burgund között, királyaik magukat a római császár hadnagyainak tekintették s különféle czímeket fogadtak el tőlük; udvaruk, tisztségeik egészen római mintára vala szervezve s az összeházasodás nem volt tilos a két nép között.[2] Ugyanigy tettek a frankok, a kik Michelet szerint «a legkevésbbé eredeti s költői lelkű, de legfegyelmezhetőbb barbarok voltak».[3] Ezek számos különvált és saját fejedelmek alatt élő, de közös eredetüket ismerő törzsből állottak, a melyek egy nagy «szövetséget» képeztek, ú. m. sicambrok vagy ripuarii frankok — Köln és Trèves környékén, — saliusok — a mai Belgium és Francziaország északi határán, Tournai, Boulogne, Cambrai stb. városok környékén — a chamavok stb. Szálas termetük, fehér képük, szikrázó kék szemük s rettenetes hangjuk vala; szakállukat leborotválták, csak felső ajkukon hagytak kis vékony bajuszt; hajukat pedig, a mely vagy természettől, vagy valami mészlúgos viztől csodálatos szőke vala, elől hosszan, hátúl röviden viselték,[4] csupán a saliusok egy törzsének fejedelmei ereszthették azt le, «a hátuk közepéig».[5] Rövid, feszes ruhájuk s nagy, két élű bárdjaik valának (franciske).[6] — Ők voltak a legvitézebbek; a többi barbarok is rettegtek tőlük («Terror francorum»). «Határtalan becsvágygyal jönnek a világra — mondja Sidonius Apollinarius —; e szenvedélyben nevekedve, nem tudják mi a hátrálás. Bár az ellenség túlnyomó száma, vagy a kedvezőtlen helyi viszonyok miatt gyöngébbek is: a félelemnek sohasem engednek; meghalnak, de nem hódolnak.[7] Rettenthetlenek, az éghajlat viszontagságaival daczolók, a békét, mint a szolgaság jelképét, megvetők. «Győzelem, vagy halál!» ez jelszavuk. A római csapatok közé sorozva, «bevehetetlen bástyák».[8] A IV-ik század végéig kilencz hadparancsnokot, tizenkét főtisztet, öt tribúnt, egy római præfectust, egy fő-ministert (Arbogast) s egy királynét adtak a római császárságnak.[9]

Gallia új lakosai tehát — a különböző hadi és társadalmi szervezet

[1] Michelet: Hist. de France I. 111. lap.

[2] Dareste: Hist. de France I. 180. Challamel: Mémoires du peuple français I, 416. lap.

[3] Michelet: Hist. de France I. 189. lap.

[4] Challamel: Mémoires I. 428.

[5] U. o. I. 435. lap.

[6] U. o. I. 428. lap.

[7] Dareste I. 186. lap.

[8] Challamel: Mémoires du peuple français I. 431. lap.

[9] Dareste: Hist. de France I. 186. lap.

daczára is — meglehetős békés egyességben éltek a régiekkel. Új, tökéletesebb viszonyok közé jutva, érezniök kellett tudatlanságukat s alkalmazkodniok kellett hozzájuk. Volt azonban *egy tulajdonuk*, mely tiszteletet szerzett nekik a jelenben s biztosítá számukra a jövőt: *nyers erejük*.[1] Hogy Gallia uralma övék, világos volt; csak az látszott bizonytalannak, melyiküké lesz a hegemonia a többi fölött. Ez pedig attól függött, melyiknek sikerűl megnyernie a római gall lakosság rokonszenvét s a már hatalmas katholikus papság támogatását.[2] A sors a frankok számára tartá fenn e kedvezményt.

A frank királyság Galliában. A frankok első jelentékeny fejedelme, a kiről a történelem emlékezik, Meroveus fia Childeric. Ez iszonyú erkölcstelensége daczára vitéz férfiú vala, a ki a rómaiakkal szemben támadólag lépett fel, emelte népe önérzetét s talán még — mint Fülöp Sándornak — ő készítette azon terveket, a melyeknek valósítása fiára Chlodvigra maradt.[3]

Chlodvig 15 éves korában lépvén trónra, 5 évig nem tesz egyebet, mint készülődik; ekkor, 486-ban szövetkezik Ragnachár-ral, a cambrai-i törzs fejedelmével s ezzel együtt megtámadja *Syagriust*, Aegidius fiát, a ki Soissonsból, mint székhelyből igazgatja vala «római királyság»-át. Legyőzi s országát elfoglalja. Ez volt az utolsó — noha csak névleges — római állam Gallia földjén. A győzelem tiszteletet szerez neki, kegyetlensége pedig a figyelmet szilárdítja meg seregében.[4] «Népe kezdett félni tőle;» mondja egy történetiró.[5] A szomszédok azonban — főkép a thüringiai király, a kinek nejét Chlodvig atyja elhódítá, továbbá a svévek és allemannok — féltékenységből rátörnek s kétséges, vajjon ennyi ellenséggel szemben megállhattak volna-e a frankok, ha valami rendkívüli esemény segítségükre nem jön.

E rendkivüli esemény megtörtént. A burgundok elég hatalmas királyának, Gondebaudnak két leánya vala (Chrosna és Clotilda), a kik közűl a második *katholikus* vallásban nevelkedék fel s kegyességéről és okosságáról messze földön hires vala. Chlodvig megkérette feleségnek, s az atya nem merte megtagadni. Nagy ünnepélyességgel ment végbe az esküvő Soissonsban a frankok megelégedésére s a gall papság nagy örömére, a kik egy jobb jövő hajnalát látták abban felderűlni. Valóban a királyné mindent elkövetett férje megtérítésére s annyit legalább elért, hogy Chlodvig hajlandósága fel-

[1] «Gúnyoljuk s megvetjük őket, de . . . félünk tőlük» mondja Sidonius Apollinarius. Dareste I. 174.

[2] A góthokat s burgundokat nagyon akadályozta ebben *arianus* vallásuk.

[3] Erkölcstelenségeért a frankok letették s Aegidiust, római patriciust választották meg. Ez azonban törvénytelen adóival meggyűlöltette magát; azért Childeric könnyen elűzte s trónját visszafoglalta. Tournai-ban temették el nagy ünnepélyességgel lovával, szolgáival s aranyos ékszereivel együtt. Sirját 1653 máj. 27-én felfedezték s benne megtalálták saját képével s eme felirással ékített pecsétnyomóját: «Childerici regis». Szép, férfias, egészen borotvált arcz. Chall. I. 439.

[4] Egy katonáját, a ki egy évvel azelött vakmerően ellene mondott volt, a csapatszemlén saját kezével sújtá agyon. Chal. 439.

[5] H. Martin: Hist. pop. de France I. 58. lap.

ébredt s megengedte, hogy fiukat, Ingomert, megkereszteljék. De a gyermek meghalt s Chlodvig ismét bosszúval telt el a keresztyén isten iránt. Második fia Chlodomér életben maradása azonban kiengesztelé.[1]

Ez alatt a svévek és allemannok folyvást dúlták a Rajnán inneni tartományokat. A frankok Tolbiacumnál (ma Zülpich, Kölntől nem igen messze) találkoztak s ütköztek meg velük (496-ban). Siegbert (Sighebert = győzelemben tündöklő), a ripuarii frankok királya, sebesülve húllott le lováról, Chlodvig hadai bomladoztak s a győzelem már-már az ellenség részére hajlott. Chlodvig isteneit hivá segítségűl, de hasztalan. Ekkor égre emelvén kezeit felkiálta: «Jézus Krisztus, a kit Clotild az élő isten fia gyanánt magasztal, a ki — azt mondják — megsegíted a szenvedőket, s győzelmet szerzesz a benned bízóknak, hatalmadtól kérem dicsőségemet! *Ha diadalt veszesz ellenségeimen* s bebizonyítod karod erejét, a melyet hivő néped dicsőit, *én is hinni fogok nevednek.*»[2] Kérése teljesedett s a megtért király döntő diadalt aratott ellenségein.

Haza térvén, fogadalmához hiven oktattatni kezdé magát a keresztyén hitben[3] s még ugyanannak az évnek karácsonán meg is keresztelkedett két nővérével, 3000 frank harczossal és nagy számú udvar-hölgyével együtt. A reimsi Szt-Márton templomban ment végbe az imposáns ünnepély. A falak szőnyegekkel voltak bevonva s fehér függönyökkel diszítve. Midőn a király kiséretével az oltárhoz lépett, a monda szerint — minthogy a szent olajat hozó pap nem bírt áthatolni a tömegen — fehér galamb jelent meg, szájában palaczkocskát tartva, a melynek tartalma drága illattal önté el a kápolnát. Isten küldé, mondák a jelenlevők, a püspök könyörgésére, hogy a szertartás bevégződhessék. Tömjén s balzsamos viaszgyertyák illata tölté be a szentélyt. Remi püspök Chlodvig felkenése közben ez ünnepélyes szavakat mondá: «Hajtsd meg fejed alázattal, sicambriai, s imádd azt, a kit megégettél s égesd meg, a kit imádtál».[4]

Ez az esemény roppant fontosságú volt Gallia népének s nyelvének megalakúlására, sőt az egész emberiség fejlődésére nézve. Béke és szövetség ünnepe volt az Róma és a barbarság, Gallia és a hódító germánok, az egyházi és világi hatalom között; kiengesztelődés a múlttal, záloga egy szebb jövőnek s ez által a civilisatió haladásának. Ha ez nem történik, a római egyház talán soha sem jutott volna a hatalomnak azon magas polczára, honnét fejedelmeket emelt s buktatott meg s nem játszhatott volna oly üdvös szerepet az emberiség művelődése történetében, a minőt — minden túlzás

[1] Challamel: Mémoires du peuple français I. 441—442.

[2] U. ott. 443.

[3] Ez alkalommal nem egy mulatságos epizód történt. Pl. midőn egyszer Remi soissonsi püspök a Krisztus megfeszítésének történetét magyarázá neki, dühösen felkiáltott: «Miért nem lehettem ott frankjaimmal, hogy megbosszúlhattam volna a rajta elkövetett méltatlanságot!» Chall. 443.

[4] Challamel: Mémoires: I. 444. l.

és tévelygés daczára — ekként játszott. Az egyházi Róma volt az, a mely a közép koron át — mint az ó korban a világi Róma — a félig vad, ellenséges népeket egy nagy családba egyesíté s míg egyfelől az emberek figyelmét folyvást a földön túli dolgokra irányozván, az idealizmus érzékét ápolta lelkükben: addig az ókor civilisatiójának vívmányait megőrzé egy öntudatra ébredés, egy új tevékenység korszakának számára. A sicambriai pogány fejedelem megtérése sokkal járúlt Róma ezen dicső hivatásának megalapításához.

A római egyház, a mely ekkor már egyetlen európai fejedelmet sem számíthatott kebelében[1] felfogta e lépés fontosságát. A saját diadalát látta benne s azt, a ki neki e győzelmet megszerzé, hálájának s kitüntetésének jeleivel halmozta el. Anastasius pápa »az egyház legidősebb, egyetlen fiá«-nak és »vasoszlopá«-nak nevezte. Avitus viennei püspök ezt irá neki: »Az ön hite a mi diadalunk«[2] s a gall papság és a nép bizalommal s reménynyel néz vala reá, mint hazája függetlenségének jövendőbeli visszaszerzőjére.

Ettől fogva Chlodvig élete folytonos harczok és győzelmek sorozata. Ipát, Gondebaud burgundi királyt megtámadja, legyőzi s adófizetésre és a kath. vallás felvételére kényszeríti. II. Alarik góth király maga szólítja fel barátságra s állandó békére. Megkötik, áldomását is megiszszák (Amboise mellett, a Loirenak Szt. János nevű szigetén); de alig válnak el, Chlodvig felkiált: »Bosszant, hogy Gallia legjobb részét ezek az arianusok birják; gyerünk, isten segedelmével győzzük le őket s hajtsuk hatalmunk alá országukat; *jót fogunk ezzel mívelni, mert a föld igen kövér*«.[3] Katonái helyeslik szándékát s megesküsznek, hogy nem bocsátanak borotvát állukhoz, míg le nem győzik a góthokat. A többi törzs vitézei is nagy számmal sereglenek hozzája. 507-ben történt a hadjárat. Chlodvig Remi püspöktől megáldva s azzal a fogadással indúl el, hogy ha győz, basilikát építtet Párisban a Szt. Genovéva hegyén Szt. Péter és Pál apostol tiszteletére. A Clain folyó mellett, Poitierstől délre legyőzte s tulajdon kezével ölte meg Alarikot, s elfoglalta országát a Provence-ig.

Ilyen módon megnövelvén hatalmát kifelé, nemzetének belügyeire fordítá figyelmét. Eddig csak saját törzsének — a sicambroknak — volt királya, az összes »frankok szövetségé«-nek pedig csupán hadban vezére. Most azonban egy nagy eszme, az egyesítés eszméje ragadta meg elméjét; minthogy azonban minden törzsnek megvoltak saját, vele rokon vérből származott királyaik, a kik nem akartak lemondani, először ezektől kellett megszabadúlni. Árúlással, hitszegéssel és kegyetlenséggel egyenként ártalmatlanná tette őket.[4] Három győzelembe s négy rokongyilkosságba kerűlt neki az ösz-

[1] A többiek mind *arianusok* voltak.

[2] Challamel: Mémoires. (Gregor. Turon. Lib. II. Caput 31. után.) Lásd: Recueil des hist. deFrance IV. 49—50 lap.

[3] Challamel: I. 445.

[4] A ripuari törzs királyának Chlodericnek, Siegbert fiának ezt izeni: »Apád öreg és fél lábára sánta; ha meghalna, királyságára és barátságomra számithatnál«. Ez meg-

szes frankok feletti uralom. Ekkor Tournaiban hálát adott az istennek a sikerért. Szt Eleuther a templom küszöbén fogadta, elsorolta vétkeit, meggyóntatta, engesztelő misét mondott s egész éjjel sirva könyörgött érte; akkor reggel kijelenté, hogy az isteni kegyelem feloldá őt. Chlodvig megköszönte az isten és a püspök szivességét s azzal be volt fejezve a király-gyilkolások ügye.[1]

Új kitüntetésekkel halmozták el. I. Anastasius, byzanti császár konsúli jelvényeket s drágaköves diadémot küldött neki; ő a toursi Szent Márton-templomban ölté magára a hatalom eme jelvényeit. Midőn innét a székesegyházba lovagolt, római császárok módjára arany s ezüst pénzt szórt a nép közé, a melynek egyik lapján Anastasius képe, másikon e felirás vala: «Victoria Augusto regi, viro illustri Clodoveco». Ettől fogva «Consúl és Augustus»-nak hivatta magát; pénzt azonban nem veretett a saját képére. — Dicsőségét nem sokkal élte túl: 511 novemberében hirtelen meghalt Párisban, 45 éves korában. Ugyanott temették el az általa épített templomban.[2]

Chlodvig emléke szép színben maradt az utókorra. Minthogy a legyilkolt királyok elfoglalt kincseiből s földjéből gazdagon ajándékozá az egyházakat s belőle templomokat, zárdákat építtetett, — mintegy részt juttatván a zsákmányból szövetségesének, a keresztyén istennek —: az egyház elnézte bűneit s legendákkal vonta körűl alakját. Maga Toursi Gergely is — a ki máskülönben részrehajlatlan előadásra törekszik — igy lelkesedik mellette: «Minden dolga sikerült, mert egyenes szívvel jár vala isten előtt!»[3] Mi e véres kezű, képmutató apostoltól megvetéssel s iszonyodással fordúlunk ugyan el: mindazáltal lehetetlen megtagadnunk elismerésünket a vitéz fejedelemtől és ügyes politikustól, a ki népeket győzött le, országokat hódított meg s eszélyességével *megveté Gallia egységének és önállóságának alapját.*

gyilkoltatja apját. Akkor Chlodvig embereket küld oda, hogy mutassa meg kincseit. Mig a király lehajolva kezével a kincses szekrényben babrál, az egyik követ bárddal ketté szeli fejét. Chlodvig Kölnben megjelenik az egybegyűlt nép előtt s képmutatóan igy szól: «E gyilkolásokban semmi részem. Onthattam volna-e rokon-vért? Hisz ez tiltott dolog. De ha már megesett, egy tanácsot adnék, ha ráállanátok. Fogadjatok el engem pártfogónak.» Köln lakói helyeselték s nagy lelkesedéssel paizsra emelve, királyukká kiáltották. — A tengerparti frankok — morinok — királyát Cararicot fiával együtt elfogatta s hajukat lenyíretve kolostorba küldte; azután megértvén, hogy a fiú azt mondá, «a lenyesett lomb kihajt,» mindkettőt lefejezteté s kincseiket s országukat elfoglalá. — A cambrai-i frank királyt Ragnachart, Syagrius elleni hadjáratában szövetségesét s legjobb segítségét haddal legyőzte s az elfutónak — midőn általa megvesztegetett testőrei kötözve elébe vivék — fejét e szavakkal: «Mért gyaláztad meg családunkat azzal, hogy magadat meghagytad kötözni», ketté hasítá. Rignomert, a mansi királyt meggyilkoltatta. Ekként folytatta működését egész addig, a mig egyedül maradt; ekkor igy kiáltott fel összegyűlt katonái előtt: «Óh én boldogtalan már úgy maradok, mint egy útas idegenek között. Egyetlen rokonom sincs többé, a ki szerencsétlenség esetén segedelmemre jöhetne!» Challamel I. 448—449.

[1] Challamel: Mémoires I. 449.

[2] U. ott. 449—450.

[3] U. ott. 449. lap.

Chlodvig fiai és utódai csak bűneit örökölték atyjuknak. A rokon-gyilkolás, több-nejűség, erőszakosság napi renden vannak a királyi családban. Chlodvig 4 fia közűl csak Lothár hagy utódokat, ennek négy fia közűl csak egynek vannak gyermekei. Az utánuk következő nemzedék ifjan hal el. Minden meroving tizenöt éves korában már apa, harmincz éves korában agg. Sokan el sem érik ezt a kort, 20—28 év között halnak el.[1] Uralkodásuk borzalmait, mint valami sötét felleg, koronázza meg a két vetélytárs királynőnek — Fredegundának (Chilperichné) és Brunhildának (Siegbertné) — versengése, vérengzése, határtalan bűnei s az utóbbinak szörnyű halála.[2]

E gyászos korszakot örökös osztozás, veszekedés, foglalás és gyilkosság tölti ki, a mely idő alatt a királyi tekintély aláhanyatlik s az ország több elvált részre szakad. Különösen *három fő állam* kezd tömörűlni a benne lakó népségek szerént, u. m.; *Burgundia* (a Jurától délre; lakosai burgundok s allemannok). *Austrasia* (Oster-rike, a Rajna, Maas és Mosel mellett, tiszta frank lakossággal) s *Neustria* (Ni-oster-rike, a Mosel, Loire és az Oceán között, frank és római gall népességgel). Határaik azonban, főkép a két utóbbié, örökösen ingadoznak. Szerencse, hogy *egy családból származott királyok pálczája alatt állottak s így az egységnek némi látszatát megtartották*. E királyok emlitést sem érdemelnek. Csupán kettő emelkedik ki a többi hitvány közül, u. m.: *Siegbert* (561—575), a Brunhilda férje, szigorú erkölcsű férfiú s *Dagobert* (628—638), a kinek birodalma az Elbétől az Oceanig s a Cseherdőtől a Pyrenækig terjed vala. Arany trónról osztott igazságot, fényűzéssel vette magát körűl s megtartá sok feleségét. «Észak Salamoná»-nak nevezték.[3] Ő volt az utolsó meroving, ki tényleg viselte a kormánypálczát. Utána a *major domusok* kezébe ment át a hatalom.

Nevezetesen Siegbert és Brunhilda kis korú fiának II. Childebertnek idejében történt, hogy Austrasia nagyjai Chrodinost rendelték a kis király mellé gyámnak «udvari főbiró» néven.[4] Példájukat a többi országok is utánozták. E hivatalnokok — a kiket a római gall nép «majores domus» vagy «duces palatii» névvel nevezett — eleintén az udvari nép és palota felügyelői voltak, politikai szerepkör nélkül; később azonban ők kezelték a kincstárt, elnököltek a népgyűléseken, intézték a jószágadományozásokat, sőt ha király nem volt, a hadat is vezették. Helyettes vagy alkirályok voltak; az oklevelek így is nevezik őket («subreguli»). Dagobert után a kormányzás minden ága kezükbe kerűlt; a királyoknak csak a hatalom külső jelei — a hosszú haj, a trónon ülés, a követek kihallgatása stb. — maradtak meg, a feleleteket azonban a mairek diktálták szájukba. Ezentúl föld, ház, csekély évi díj s korlátolt

[1] Michelet: Hist. de France I. 173. lap.

[2] Három napig kínozták, akkor lófarkához kötve meghurczolták s tagjait a katonák tűzre hányva megégették. Challamel I. 476.

[3] Challamel: I. 479.

[4] Majorvel dux palatii. U. o.

számú cselédség tette a királyok összes vagyonát, úgy hogy az országgyűlésbe is közönséges ökörszekéren mentek.[1]

Kezdetben mindhárom országnak külön majorja vala. Heristalli Pipin azonban fegyverrel diadalmaskodván társain (Testrynél 687-ben), kezéhez ragadta az összes hatalmat. Elfoglalta a királyi kincseket, a hadsereget a maga hűségére esketé s ugyanazokat egy csomó új gróf, herczeg stb. kinevezésével lekötelezte. Utóda törvénytelen fia Martell Károly a poitiersi diadallal (732-ben az arabok felett) gyarapítá tekintélyét. Végre Pipin ügyes cselfogással megfosztá az elsatnyúlt merovingokat (III. Childeric) a koronától és saját fejére tételé azt. Ezzel egy új frank dynastiának lőn alapítója.[2]

Nagy Károly uralkodása s érdemei sokkal ismeretesebbek, mint sem itt részletesen elő kelljen őket sorolnunk. Negyvenhárom évi kormányzása alatt ötvenöt hadjárata s számos diadala által Európa egész derekára kiterjeszté birodalmát s rendet és erélyes kormányzást hozott be a különféle, ingadozó népségű tartományokba. Feltámasztá a régi római czivilizáczióból azt, a mi az új viszonyokhoz alkalmazható vala, pl. az egységes közigazgatást és törvénykezést; ezen kivül általánossá tette a r. kath. vallást s az egyháznak a papi tized behozatala s a világi biróság alól elvonása által korlátlan hatalmat adott.[3] Birodalmát számos fokozatosan alárendelt herczegségre, grófságra stb. osztván, s azokat eladományozván, megvetette a földhöz kötött hűbériség alapját. Müveltség tekintetében Galliát egyszerre magas rangra emelte, úgy hogy méltán nevezték el uralkodását «első renaissance»-nak Francziaországban.[4] Udvara az akkori világ legelső tudósait magába foglaló akadémia és iskola volt, a melynek közoktatásügyi ministere Alcuin, legszorgalmasabb növendéke maga a nagy fejedelem vala. A már-már feledésbe ment görög és latin classicusokat visszahelyezé jogaikba s ő maga is latin verseléssel és görög gyakorlatokkal tölté üres idejét. — A germánok nemzeti énekeik gyüjtőjét s első nyelvtanírójukat tisztelik benne.

Utódai folytatták... nem az ő, hanem a hitvány merovingok példáját. Ismét versengés, gyülölet, esküszegés, titkos szövetség apa és testvér ellen harapódzik el a királyi udvarban. Egy sincs, a ki szellemi fennsőbbséget gyakorolt volna a többi felett s össze tudta volna tartani a Nagy Károly vas keze

[1] Dareste: Hist. de France I. 309.

[2] Pipin óta a király-választás csak úgy volt érvényes, ha a papság is — tényleg vagy hallgatással — beleegyezését adta. Innét az «isten kegyelméből király» nevezet melyet a merovingok még nem viseltek volt. Választáskor esküt tett le, hogy védeni fogja a hitet, egyházat, alattvalói személyes szabadságát stb., épen mint a mai alkotmányos országok fejedelmei. Dareste I. 337.

[3] «Episcopi justitias faciant in suas parochias...... Comites quoque nostri veniant ad judicium episcoporum.» Capitul. ann. 749. C. IV. Michelet: Hist. de France I. 325. lap, 123-ik jegyzet.

[4] A második volt a XI-ik század vége s a 3-ik a XV. és XVII-ik század. Amp. Hist. litt. de France III. 33. lap. Az első renaissanceban tünik fel a fr. nyelv először mint *népnyelv* a mayence-i zsinat kanonai között; a 2-ikban emelkedik *irodalmi* színvonalra s a 3-ikban kezdődik az *új franczia nyelv*, mely tart maig. U. o. 34 lap.

által egy keretbe szorított, de fajra, szokásokra, vallásra és müveltségi fokra nézve igen különböző népeket. Végre is csata dönté el a dolgot (Fontanetnél, Auxerre közelében 841. jun. 25-én), melyben Lothár frankjai engedni voltak kénytelenek Lajos és Károly nagyobb számú — gall és germán — seregének. Midőn e két utóbbi fejedelem hadseregük jelenlétében egymással véd- és daczszövetségre lép (Strassburg mellett a Rajna partján 842 február 24-én), Lothár is jónak látja kiegyezni velük (Verdunnél 843 aug.)[1] *Ekkor Nagy Károly öröksége három, egymástól független birodalomra szakad*, u. m.: *Itáliára* — Lothár igazgatása alatt — hozzá tartozván a mai Hollandia, Belgium, Lotharingia, Burgundia, Dauphiné és Provence, szóval egy széles földterület a tengerparti Alpesektől fel az éjszaki tengerig; *Germániára* — melyet Német Lajos kapott — s *Galliára* — a nevezett megcsonkításokkal — a mely Kopasz Károlyé lett. A császárság, mint puszta czím, Lothárnál maradt.[2]

A darabolásnak azonban még nem lett vége. A karolingok gyors kihalása hol egyik, hol másik országban új osztozásokat vont maga után, gyöngeségük pedig okozta, hogy hatalmas hűbéresek függetlenné tették magukat,[3] főkép mióta megnyerték a királytól, hogy birtokuk örökölhető legyen. (A kiersy-sur-oise-i charta 877-ben). Ez oklevél megfosztá Kopasz Károlyt földjei nagy részétől s a hatalmat a hűbéresek kezébe szolgáltatta át. Vastag Károly, a Német Lajos fia, még egyszer egyesíti Nagy Károly egész birodalmát (886-ban), de gyávaságáért[4] Neustria nagyjai megharagszanak reá, leteszik (887) és Erős Róbert párisi gróf fiát *Odót* (Eudes) választják meg (888), a ki igen vitézűl védelmezte Párist a normannok ellenében.[5] Ő Együgyű Károly fondorlatai daczára fenntartá magát a trónon s Szt.-Denisben a Karolingok mellé temették el 897-ben. Még négy Karoling — Együgyű Károly, Tengerentúli Lajos, Lothár s Rest (V.) Lajos — törekszik a hatalomért a 10-ik századon át folyvást ellenkirályokkal küzdve (Odó testvére Róbert, «Francia herczege», Nagy Hugó «párisi gróf és franciai herczeg» stb.) de sikertelenül: 987 jul. 3-án a *noyoni országgyülés Capet Hugót választja meg királynak s ez egy új, nemzeti (román) dynastia megalapítója lesz.*

Most e munkácska egyik legfőbb pontjához értünk, t. i. ahhoz a kérdéshez, *hogyan alakult át a galliai frank (tehát germán) királyság románná s mi részük volt a germánoknak a franczia nemzet és nyelv megalakulásában!*

Láttuk a megelőző lapokon a telepedéseket. Tudjuk, hogy Bretagnet és a déli tengerpart némely vidékeit kivéve germánok foglalják el Gallia dere-

[1] Henri Martin: Hist. pop. de France 112. lap.

[2] U. o. 114. lap.

[3] A potiersi és barcellónai grófok csaknem teljes függetlenséget erőszakoltak ki; *Nomenoe* felvette a «Bretagne királya» czimet s elszakítá országát a Károlyétól, Boso herczeg pedig «Provence királyá»-nak czimezteté magát 879-ben. (Fővárosa Vienne.) U. ott. 114.

[4] H. Martin. I. 143 lap, Challamel II. 281—288. lap.

[5] Alatta Francziaország ismét számos kisebb részre bomlik, u. m.: a tulajdonképeni Francziaország, Lotharingia, a két Burgundia stb.

kának nagy részét. Igen, de ők nem jöttek valami rengeteg számmal, csupán apróbb hódító csapatokban. Több franczia történetiró [1] Chlodvig «bandáját» nem becsüli többre 5—6 ezer embernél; Guizot szerént az egész burgund nemzet nem haladta meg a 60 ezer lelket, [2] s Diez és Brachet 12 ezerre teszik a hódító frankok számát, mig a római gallokét az utóbbi 6 millióra emeli. [3] Annyi bizonyos, hogy a régi lakosok számbeli többségre nézve sokszorta fölűlmúlták a jövevényeket. — Tudjuk továbbá, hogy ez utóbbiak nem képeztek egységes nemzetet, hanem nyelvre és szokásokra meglehetősen különböző törzseket, a melyeknek tagjai az üres területeken szétszórva, mintegy a benszülöttek közé beékelve telepedtek le s egymással is gyakran versengnek vala. Adjuk hozzá a merovingok korában dúló gyilkos harczokat, a melyekben — minthogy azok a hódító királyi család tagjai között és érdekében folytak — *valószinűen leginkább germán vér pazarlódott*, mig a római gall népség azalatt számban és erőben folyvást növekszik vala: s *mindjárt valószinűnek, sőt szükségképinek fogjuk találni a germán elem kipusztulását Gallia földén.*

Aztán a római civilisatió ereje! A barbarok előbbi patriarchalis életmódjukból örökölt intézményeikkel nem tudtak mit csinálni a római Galliában, a hol a földek felmérve, a városok bekerítve, a tulajdonjog, adózás, közigazgatás stb. szabályozva vala. Ha meg akartak élni, kénytelenek voltak utánozni azt. Pedig a czivilizáczió oly bűvös szer, hogy ha valaki egyszer ivott belőle, mindig erősebben szomjazza azt. *S épen a római czivilizácziónak megvolt az az ereje, hogy senki sem tulajdoníthatta el a nélkül, hogy egyszersmind maga is rómaivá ne váljék gondolkodásra, szokásra és nyelvre nézve.* E nemzet szellemi tevékenységének roppant emlékei: a kővárosok, útak, hídak, vízvezetékek és versenypályák, a kitünő hadszervezet és rendezett társadalom, a vele járó szép rend, kényelem és élvezet hatalmas befolyást gyakorolhatott képzelődésükre s felkölté utánzási vágyukat. «A barbar ember — úgy mond Guizot — személyesen megvethette a rómait, de a római világ a maga összességében valami felsőbb dolognak tűnt fel előtte; ezért a hódítás korszakának valamennyi nagy férfiai, u. m.: az Alarikok, Athaulfok, Theodorikok stb. midőn ledöntik s lábbal tapodják a római társadalmat, ugyanakkor minden erejükkel utánozni iparkodnak azt.» [4] Minél felvilágosúltabb s müveltebb volt, vagy akart lenni valamely fejedelem, vagy egyes ember a barbarok közűl: annál nagyobb buzgósággal törekedett magáévá tenni a római miveltséget s a mi vele együtt járt, a nyelvet.

Hathatósan előmozdítá ez átalakulást a római világ két fennmaradt

[1] Michelet: Hist. de France I. 112. Challamel: Mémoires: I. 431. l.

[2] Michelet idézi I. 122. lapon.

[3] «A frankok körülbelől 12,000-en lehettek, többen nem». Diez Gramm. der Rom. Spr. I. 64. lap. Brachet Gramm. hist. 29. lap.

[4] Guizot után (Histoire de la civilisation en France I) Dareste I. 182. l.

intézménye: a *község* és az *egyház.*[1] Láttuk hogy Chlodvig, mihelyt a kath. hitre tért, azonnal ledönté a választó falat a rómaiak, gallok és germánok között. A vallásosság eme korában, midőn az emberek egymást *hit szerént* becsülték: az ő tette egyértelmű volt azzal, mintha ma egy hódító fejedelem felveszi a meghódított ország nyelvét, szokásait stb. Ez is, az is tüstént kiengeszteli a nemzetet maga iránt s megteszi az első lépést az összeolvadásra. — Ne feledjük végre, hogy e sokféle barbár nép nyelve meglehetősen különböző s teljesen miveletlen vala; *kellett tehát egy közös nyelvet választaniok, melyen egymást megérthessék s szellemi szükségeiket kielégítsék.* Hogy ez nem lehetett s nem volt más, mint a latin, arról a történelem kétségtelenűl tanúskodik. Chlodvig és Nagy Károly, a germánság két főoszlopa, egész környezetükkel erősen mivelik a latint s törvényeik mind ezen a nyelven szerkesztvék.

Ezek után tehát a germánok hatását a későbbi Francziaország megalakúlására a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Elvágván a szoros köteléket Róma és Gallia között, ez utóbbiban eltörölték a római súlyos adózási rendszert, feloldozták a lakosságot a gyámság alól[2] s szabadabb és önállóbb cselekvésre szoktatták őket. A községek, vidékek kénytelenek voltak maguk gondoskodni védelmükről, a mi megint a vitézségnek jó iskolája volt reájuk nézve. A VI-ik századtól kezdve a «provinciák kormányzói» helyett a «városi kormányzók» nevei töltik be a történelmet.[3] A főurak várakat, kastélyokat építenek, s a városok lakossága fegyvert fog; pl. 890-ben elüzi a normannokat.[4] — Erkölcsi tekintetben is jó hatással voltak. Emelték a személyes bátorságot, a becsületérzést. a tisztaságszeretetet, a nők tiszteletét s a szabadságra és egyenlőségre törekvést.

b) *Visszaszerzik Galliának politikai önállóságát.* Chlodvig azzal, hogy erős katonai, katholikus s a politikai Rómától független monarchiát alapít, a galloknak századok óta táplált vágyait valósítja, úgy hogy *őt kell tartanunk a mai Francziaország első alapítójának.*[5] A hódító frankok adják vissza Gallia szabadságát.

c) *Az ő közbejöttelük eltörli e tartományban a latin müveltséget és*

[1] Az első a szakadatlan háborúk zivatarai közepette, midőn a szántóvető sohasem tudhatta, ki fogja learatni munkája gyümölcsét, oltalmat s menedéket nyújtó pontúl szolgál vala. Benne élt még a hajdani jog, törvény és összetartás érzetének magva, a melyet a barbarok is előbb-utóbb elsajátítani voltak kénytelenek. Az egyház pedig a maga erkölcsi tekintélyével s a hajdani Rómára emlékeztető szervezetével s humanisticus, egységesítő irányával különösen alkalmas átjárót képezett az új barbar nemzetek s a régi czivilizált Róma között. A kettő sok tekintetben egymásba olvadt; számos községnek feje a püspök vala, s viszont az egyházak jól szervezett községhez hasonlítottak.

[2] A legiókat Honorius vonta ki Galliából s Britanniából Itália védelmére 409-ben; 440 óta pedig megengedték a galloknak az önvédelemre való felfegyverkezést. Dareste Hist. de France I. 168. Az adózásról lásd Michelet Hist. de France I. 111. lapját.

[3] Michelet Hist. de France I. 124.

[4] Ampère: Hist. littér. de France III. 261.

[5] A második Capet Hugo, a «nemzeti dynastia» megteremtője.

sietteti a népies latin vagy román nyelvnek teljes elszakadását az irodalmi nyelvtől. (Lásd fentebb az 57. lapon).

Az új nyelv fogamzása. Galliában a IV-ik és V-ik században — mint az 53-ik lapon láttuk — a latin irodalom még meglehetősen gazdag; a VII-ik és VIII-ikban alig találunk egyebet néhány száraz krónikánál s legendánál. A pogány müveltség már megszűnt, az új csak most szülemlik. Kerül egy-két kiváló müveltségű férfiú, pl. Szt. Avitus (†525-ben), Auvergnei Gergely toursi püspök, a «Frank egyháztörténet» szerzője s az ő folytatója Fredegarius;[1] továbbá Gondebaud, I. Childebert, Chilperic királyok, Radegonde királyné s más főurak,[2] a társalgás nyelve a fejedelmek s előkelők között a latin marad ugyan: azonban *ez nem a régi classicus többé, hanem romlott, törvényhez nem szabott, barbar szavakkal tisztátalanított nyelv.* «Nescio litteras» (nem tudok olvasni), ez az általános jelszó. A harcz és erőszakoskodás e korszakában a társadalom egészen elvadúl, maga a papság is — a müveltség egyetlen támasza — eldurvúl, a tudatlanság általánossá válik. Az egyház pártokra szakad s bűnökbe merül. (Ellenpápák, Johanna, több-nejűség stb.) Nincs semmi törvény, semmi elmélet, melyhez alkalmazkodjanak. Toursi Gergely maga bevallja, hogy nem tudja megkülönböztetni a latinban az *eseteket, nemet* és *számot.*[3] Zakariás pápa igy erősít meg egy keresztelést: «Ego te baptiso in nomine patria et filia et spiritus sancti.»[4] Sőt tovább mennek: *túlbuzgóságukban tiltják a latin nyelvtan tanúlását.* Nagy Gergely pápa például Didier-t, a viennei püspököt igy feddi egyik levelében: «Oly dolgot hallottam önről, a melyet említeni is szégyenlek. Azt mondják, hogy ön (fraternitas tua) bizonyos személyeket nyelvtanra tanít. Szomorú dolog . . . mert Jupiter és Jézus Krisztus magasztalása nem történhetik ugyanazzal a szájjal».[5] «Részemről — folytatja — nem kerülöm a barbarismusokat s megvetem a præpositiók eseteinek megtartását; mert méltatlanságnak tartanám az isteni igét Donatus grammatista törvényei alá hajtani.»[6] Ilyen emberek között nem csuda, ha kipusztúl a müveltség s *Nagy Károly külföldről kénytelen hozatni férfiakat, a kik az olvasás és irás elemeire tanitsák a fejedelmet és környezetét.* Neki magának sem lehetett valami fejlett izlése és irodalmi müveltsége, mert ilyen latin verseket gyártott:

> «Hoc tibi care decus, Carolus miserabile camen
> Edidit.»[7]

[1] Challamel: Mémoires du peuple français II. 109.
[2] U. o. II. 109 és II. 119—120 lapokon.
[3] Ampère: Hist. littéraire de France III. 477. lap.
[4] Demogeot: Hist. de la littér. française 54. l.
U. o. 53. lap.
[6] Demogeot; Hist. de la littér. fr. 53. Donatus t. i. egy eretnek felekezet alapítója vala.
[7] Hugo fiának fejfájára készité ezt a hibás verset. Demogeot: U. o. 42. l.

E sötét, zavaros, változékony korszakban kellett a népies latin nyelvnek elszakadnia a latintól s új román nyelvvé alakúlnia. Valóban adataink vannak ez utóbbinak már a VII-dik században létezéséről. Nevezetesen Szent Mummolint a krónika szerént azért választották meg novoni püspökké (660-ban), mert »jártas vala nem csak a teuton, hanem a román nyelvben is.[1] Szent Adalhard »Életé«-ben pedig (corbiai apát, 750-ben) azt olvassuk, hogy »ha *köz*, azaz *román* nyelven beszélt, azt hitted volna, semmi más nyelvet nem tud; a teutonban igen tündökölt s a latinban senki sem múlta fölűl«.[2] *E két idézetből kiviláglik, hogy a román nyelvet a hetedik század második felében már az irodalmi latintól külön álló nyelvnek tartották.* A további meglételt számos feljegyzés bizonyítja. Pl. a toursi zsinat — 803-ban, azaz még Nagy Károly életében — azt rendeli a papoknak, hogy »könnyebb megértés végett *tudesk, latin* és *román* nyelven prédikáljanak.«[3] A reimsi (813), strassburgi (842), arlesi (851) zsinatok megujítják e rendeletet. Mind ennek alapján nem csak az látszik bizonyosnak, hogy *Nagy Károly idejében a franczia nyelv már valósággal élt, hanem az is, hogy egyházi czélokra használatos volt a latin helyett.*[4]

Az ő egységesítő kormánya alatt a népek és nemzetiségek nem igen mozgolódhattak; utódai idejében azonban mindig élesebb a különbség a Rajna jobb és bal felén lakó népek között. Német Lajos *franczia*, Kopasz Károly pedig *német* nyelven mondják el a hűségi esküt egymás serege előtt kétségtelenűl azért, mert ezé túlnyomólag francziákból, amazé pedig németekből állott.[5] Ez az ellentét határozott kifejezést nyer a *verduni egyességben*, a mely Galliát s Germániát örökre elkülöníti egymástól. Az utóbbinak lakosai hívek maradnak a germán uralkodó családhoz, mig a gallok folyvást ellenkirályokat állítanak saját nemzetükbeli hűbérurakból. Midőn Rollon, Normandia herczege, hűséget fogadott Együgyű Károlynak (911-ben), s esküjét e szavakkal kezdé: »By got«, »minden jelenlevők hangos kaczagásra fakadtak«, a miből Demogeot szerint az tünik ki, hogy a nevezett király udvarában

[1] »Ouia praevalebat non tantum in teutonica, sed etiam in romana lingua.« Brachet: Gr. hist. 33. Diez: Gramm. I. 118.

[2] Qui si vulgari, id est *romana lingua* loqueretur, omnium aliarum putaretur inscius; si vero *teutonica*, enitebat perfectius; si *latina*, in nulla omnium absolutius. Brachet: Gramm. hist. 33. Diez Gramm. I. 119. (Acta Sanctorum I. 416.)

[3] Demogeot: Hist. de la littér, fr. 50. l.

[4] Saját szavai támogatják e következtetést. »Senki se higyje — mondá a nagy fejedelem — hogy az istent csak *három* nyelven lehet imádni« stb. Amp. Hist. littér. de Fr. II. 23 l. E három nyelv nem lehetett más, mint a *latin, román* és *germán*. Ő tehát nem csak *frankoknak, hanem francziáknak a királya is volt.*

[5] »Franczia« és »német« itt anachronismusok s csak a mai viszonyokra vonatkozólag állhatnak meg. Akkor még nem nevezték sem azt »francziának«, sem ezt »allemandnak«. A *római uralom* idejében a *lingua gallica* a régi celtát jelenté, *latina* a rómait, *germana* a germánt. Az *V-ik* századtól kezdve *latiná*-n csak a tudós vagy irodalmi nyelvet értik, ellentétben a népies »*vulgaris, rustica* vagy *romana*«-val (Amerika hóditói a spanyolúl tudó indiánokat nevezték volt ladinoknak). A *vulgaris* azonban germán tarto-

senki sem érté többé a germán nyelvet.[1] Bizonyos azonban, hogy *Capet Hugó sem germánúl, sem latinúl nem tudott.* Ugyanis Ottó, német császár, Rómában négy szem közt akarván vele értekezni (981-ben), megegyeztek, hogy *a herczeg csupán egy püspök kiséretében jelenjék meg, a ki majd a császár latin beszédjét Hugónak saját nyelvén tolmácsolja.*[2]

Igy alapít a Capet-ház egy új, nemzeti dynastiát s igy lesz az ezredik év a franczia nyelv és nemzet megalakúlásának betetézője, szentesítője.

Germán nyomok a franczia nyelvben. A román és germán fajnak ez az élet-halál harcza nem maradhatott nyomtalanúl egymásra. Két nemzet, a melyek egymással közelről és hosszan érintkeznek, okvetlen több kevesebb szót kölcsönöznek egymástól. Rendszerént a hézagokat pótolják ki kölcsönösen. Minthogy pedig a civilisálatlan népnek szűkebb a gondolatköre, tehát fogalomjegyei is: többnyire ez szokott rászorúlni a másikra. Nagyjában igy történt ez a germánnal és latinnal is. Minthogy azonban a germán telepedők számos oly intézményt honosítottak meg a római provinciákban, a melyeket ezeknek lakosai nem ismertek, tehát reá szavaik sem voltak: az ellenkező is megesett, t. i. a miveltebb latin vett át szókat a miveletlenebb germántól. Diez «Wörterbuch»-jában az összes román nyelvekből 930 részint élő, részint elavúlt germán szót állít össze, a melyek azonban «nem mind kétségbevonhatlanok»;[3] Brachet pedig «mintegy 900»-ra teszi a latinba átment összes germán szókincset.[4] Abban mindketten megegyeznek, hogy *ezeket már magának a latinnak kellett átvennie s belőle örökölték az új nyelvek*, különben érthetetlen volna, hogyan van az, hogy *nagy részük valamennyi román nyelvben megvan.* Leggazdagabb a franczia mintegy 450 szóval,[5] az olaszban 140 van, mely a többiben nem fordúl elő; a délnyugatiakban 50, végre az oláhban legkevesebb.[6]

Germán szók a francziában.

a) *Leggyakoriabbak a hadi életből vett szók*, a mit — tudván, hogy ők képezték a hadsereg zömét — igen természetesnek kell találnunk. Ilyenek:

mányokban ez utóbbit is jelenté, melynek neve *tudesk* v. *teotisk* is vala. *Frankia* eleintén a Rajna-parti szűk területnek, Chlodvig után Gallia északkeleti felének a Loire-ig, Nagy Károly alatt az egész birodalomnak neve vala (nyelve: «lingua francisca»); a császári czimmel együtt kizárólag Németországra száll át. A *franczia* és *allemand* nevek későbbiek; amaz a Capet-család ősi birtokától Ile-de-Francetól, emez az allemannoktól — a germánok egyik jelentékeny törzsétől — ered, a kik Burgundiától északkeletre laktak. *Francziaország tehát nem Frankország, mert ez germán vala, amaz pedig román.*

[1] Henri Martin e nevetést annak tulajdonítja, hogy a katona, a ki Rollón helyett a király lábát megcsókolta, oly magasra emelte azt, hogy a király feldült székében. Hist. popul. de France I. 123. l.

[2] «Ut rege *latialiter* loquente episcopus, latinitatis interpres, duci quid quid diceretur, indicaret.» Ampère: Hist. littér. de Fr. III. 490. l.

[3] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen I. 66.

[4] Brachet: Gramm. hist. 31. l.

[5] Brachet: Dictionn. étymologique XXXVIII. l.

[6] Diez: U. o. I. 67. l.

guerre (ófn. werra), heaume (helm), haubert (halsberc), auberge (heriberga), fanon (fahne), gonfanon (gundfahne), továbbá bourg, boulevard (bolwerk) [1], hache (hacke), dagne (degen), garde (wardja) stb.[2] Sokat a fejlődő franczia nyelv később elejtett, pl.: beffroi (őrtorony), bricole és espringole (hajító gép), targe (sisak) sahs (kard) stb.

b) *a hűbériségre s a politikai viszonyokra vonatkozó kifejezések:* ban (bann), mall (mahal), allod (alôd), fief (fief), ordalie (ordâl), herold stb. Sajátságos, hogy a *czímek* közül csak kevés maradt meg, u. m.: baron (waron), maréchal (marahskalh), sénéchal (siniskalh), échanson (schenko), échevin (skepeno). A többiekre a római császári kormány irodája által adott neveket tartották meg,[3] pl. comte (comitem), duc (ducem), prince (principem) stb.

c) *hajózási, tengerészeti műszók:* esquif (schiff), cingler (sigla), flotte (floti), chaloupe (sloop), cajute (kajuit), mât (mast) stb. Ide számíthatók a világtájak nevei is, a melyek valósziníien a normann hajósok által kerültek a francziába, t. i. sud, nord, est, ouest stb.

d) *természeti tárgyak, mezei élet köréből vett szók:* belier (belhamel), élan (elenthier), biche (bicce), renard (reinhart), crapaud (creep), écrevisse (krebiz); groseille (krausbeere), framboise (braambezie), mousse (moos), land (land), gazon (waso), gerbe (garba),[5] jardin (gartin), hutte (hutta), herde (herde), crèche (chripfa) stb.[6]

e) *abstract név kevés van, azok is többnyire sötét, kellemetlen fogalmat jelentenek,* pl. affre (eiver), hâte (haste), haine (haz), orgueil (urguolî),[7] haillon, grimace, grimoire stb.

f) *annál több van melléknév és ige,* pl. blanc (blanh), brun (braun), franc (frank), frais (frisc), gris (grîs), laid (leid) etc. briser; (brestan), danser (dansôn), glisser (glitsen), hair (hazôn), dé-chirer (skerran), é-craser (krassa), garer (warôn) stb.[8]

g) *a germán mythologia és babona* is szolgáltatott nehány kifejezést: Vaudemont (Wodani-mons), faire la *nique* (Neken volt a vizek rossz szelleme),[9] drôle (Troll = boszorkány), garou, loupgarou (Werwolf), cauchemar (mar), grimoire (grîma) stb.[10]

h) Diez fontosnak tartja az *i, a, u hangzókkal váltakozó — germán jellegű — indulatszók meglételét* a román nyelvekben pl. német: bif-baf-buf, kling-klang; franczia: pif-paf, mic-mac; olasz: tric-trac, majlandi flicch-

[1 2 4] *Brachet:* Gramm. hist. 30—31. *Ampère:* Hist. litt. de France II. 124—125.; U. az: Formation de la langue française 340-343.; Diez: Gramm. I. 67—69. lap.

[3] Hippolyte Cocheris: Origine et formation de la langue fr. 41. lap.

[5] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen I. 69—70.

[6] Ampère: Formation de la langue fr. 342—343.

[7] Diez: U. o. I. 70.

[8] Diez: U. ott.

[9] Ampère szerént = gúnyolni, a szótár szerént = megvetni.

[10] Amp. Hist. littér. II. 131—132. Diez l. fentebb.

flacch-flucch stb.[1] Szerintünk ez véletlen találkozás, a mely az embernek abból a jellemvonásából magyarázható, hogy egyenlő érzelmeket hasonló hangokkal fejez ki.

Mind e szók — a mint már az idézett példákból is meggyőződhettünk — nagy mérvű változásokat szenvedtek a francziában. Nevezetesen: a) *alakjuk lágyúlt, kopott,* pl. a kemény ch, sk, ck, g, t eltompúlt ch (s), g (zs), d-vé (reich = riche, scala = échelle, hacke = hache, gartin = garden); a szókezdő w-ből gu lett (werra = guerre); b) *mások alkalmazkodtak a nyelv hangtani törvényeihez* (a chevals = chevaux mintájára halsberg = heaubert, helm = heaume stb.); c) *soknak jelentése változott meg és pedig gyakran rosszabbra, sőt ellenkezőre,* pl. land a németben = szántó föld, a frban = terméketlen föld; ross a ló költői neve, a frban rosse = gebe; buch eredetileg tölgyfapálcza, könyv, a frban bouquin = régi kopott irás; herr = úr, frban pauvre hère = szegény ördög; mund = száj, fr. moue = fintorított száj.[2] A *baro* ellenben nyert méltóságban, eredetileg = közharczos, majd szolgakatona, később birtokos nemes.[3]

A mi már a *germán befolyást illeti a franczia nyelv szerkezetére, syntaxisára, szórendjére* stb. azt bátran összefoglalhatjuk ez egy szóban: *semmi.* Brachet legalább igy vélekedik[4] és Diez maga sem tagadja, hogy «A német szóanyag elsajátítása által a román nyelvcsalád semmi lényeges megháborítást nem szenvedett szerkezetében». Hozzá teszi ugyan, hogy «szóképzésük azonban nehány leszármazást s összetétel-fajtát el nem tagadhat, úgy szintén syntaxisukban is némely nyomok fedezhetők fel», de rögtön meggyengíti azt ezen folytatással: «ez apróságok azonban elenyésznek a nyelv egész szerkezetében.[5] Igy hát túlzottnak kell bélyegeznünk Müller Miksa eme szavait: «Az újkori román nyelvjárások — abban az alakban, a melyben a nyolczadik század után megjelennek, valóságos új-latin nyelvjárások, *elsajátitva a germán barbarok által;* s telve vannak nem csak germán szavakkal, hanem germán *kifejezésekkel, szólamokkal* és *szerkezetekkel* is». Továbbá: »A franczia nyelv *provinciális latin, a melyet a germán frankok beszéltek,* s épen igy fajúlt el — ámbár csekélyebb mértékben — minden egyéb román nyelvjárás».[6]

Úgy látszik a különben páratlan itélő tehetségű nyelvtudóst amaz előbbi, fiatal korában koczkáztatott véleménye kisérti, a melyet egy régibb munkájában ekként fejezett ki: «Az olasz sokkal idegenebb a latíntól, mint az új felső német a régi felső némettől, az új görög a régi görögtől, sőt a bengali a sanskrittól. Ennek az az oka, hogy *a román nyelvek nem a latínt képviselik,*

[1] Diez: Gramm. der Rom. Sprachen I. 71.

[2] Ampère; Hist. littér. de France II. 125—126.

[3] Hippolyte Cocheris: Origine et formation de la langue fr. 25 l. Igy emelkedett az ambassadeur és ministre szók jelentése is. U. o. 26.

[4] Brachet: Gramm. hist. 31. l.

[5] Diez: U. o. I. 71. l.

[6] Müller Miksa: Nyelvtudom. Felolv. I. 185. l.

a mint az Olaszország vagy a provinciák román lakossága ajkán természetesen fejlődött volna, hanem *azt a latínt, a melyet idegen és pedig német népek tanúltak s tulajdonítának el.* A *román nyelvek a román ajkról elvont, német ajkra átültetett s ott fejlődött latín nyelvnek szülöttei.*[1] Hogy ez Galliában legalább, nem áll, a 76-ik lapon történeti okokkal mutattuk meg. — De hisz épen ő erősen tagadja a nyelvek keveredését, mondván: «Kelta emberből lehet angol, kelta és angol vér vegyűlhet egymással. *De nyelvek soha sem vegyűltek egymással.*[2] Továbbá «Az angol germán nyelv ... Egyetlen egy csöpp idegen vér sem hatolhatott be az angol nyelvnek szerves rendszerébe».[3] Pedig abban sokkal több ám a román elem, mint a francziában a germán. Hogy értsük hát ama «*germán ajkon fejlődést!*» — Müller theoriája bebizonyítására a következő példákra támaszkodik. A fr. *haut* a latin altusból ered. de a német *hoch* okozta, hogy lihenetessé lett; épen igy *ululare* = hurler (ném. heulen). Az ignis, sinere, segnis helyettesítését feu (focus), laisser (laxare), lache (laxus) szavakkal a germán feuer (és funkeln), lassen (ófeln. lâzan) és laz hatása eredményezte. Idézi még a következő szavakat: battre (pugnare helyett batuere, angolszász beado, bed), grand (magnus helyett grandis, német gross), tailler (scindere h. taleare, óném. tailon, tail) és szószerinti fordításokat: à-venir (zu-kunft), contré-e (gegen-d).[4] *Littré* elösmeri, hogy a felhozott példákon érzik némi germán hatás, sőt Mourain de Souderval után megtoldja ezen «gothismusokkal»: par-donner (ver-geben), mé-fait (missthal) stb. Mindazáltal *teljes erejével tiltakozik azon következtetés ellen, a melyet Müller kivon, t. i. hogy a román nyelvek nem egyebek volnának, mint a germánok által beszélt latin.*[5]

Eredmény. A germánok politikailag lényeges hatással voltak Gallia függetlenségének visszaszerzésére s ez által a franczia nemzet képződésére: járúltak ez utóbbinak megalakúlásához — mint a rómaiak — törzseikkel és vérükkel; a nyelv szókincsét jelentékeny mértékben gazdagították: *magának a franczia nyelv rendszerének megalakúlásában azonban csak alárendelt, lényegtelen szerepük vala.*

A franczia nyelv, megalakúlásának első századaiban. Az új nyelv koránt sem volt oly tiszta és tökéletes, mint a mai. Hosszas csiszoláson kellett keresztül mennie, mig oda jutott, a hol most van. Szerencséje vala, hogy mindjárt megszülemlése után irodalmi czélokra kezdték használni, a mi a tökéletesítés leggyorsabb eszköze. A franczia nyelv, a mely a VI. és VII-ik században vált el végkép a népies latintól, *a VIII-ik és IX-ik században már irott emlékeket is mutathat fel.* Ilyenek:

[1] Über deutsche Schattirung romanischer Worte; Littré idézi: Hist. de la langue fr. I. 97.
[2] Müller Miksa: Nyelvtudom. Felolv. I. 68. l.
[3] U. ott. I. 69. lap.
[4] Szintén Littré idézeteiből: Hist. de la langue française I. 99—102. lapokon.
[5] Littré: Hist. de la langue française I. 102 l.

1. *A «reichenaui jegyzetek»* (Gloses de Reichenau), a melynek kora körülbelől a 768-ik évig, azaz Nagy Károly trónralépéséig vihető vissza; e szerént *ezerszáz évesnél régibb.*[1] Ez egy bibliafordítás-, vagy magyarázat-töredék, a melynek lapján bal felől a latin szavak vannak, jobb felől pedig a franczia magyarázat. Ide igtatjuk egy darabját a megfelelő franczia szókkal együtt:

Bibliai szöveg.	*O franczia magyarázat.*	*Új franczia fordítás.*
minas	menatces	menaces
galea	helmo	heaume
tugurium	cabanna	cabanne
singulariter	solamente	seulement
caementarii	macioni	maçon
sindones	linciolo	linceul
sagma	soma	somme stb.[2]

E töredék, bármily durva nyelven van is szerkesztve, roppant fontos, mert *ez az első ismeretes franczia nyelvemlék*, s mert kétségtelenné teszi azt, a mit fentebb különféle irók feljegyzéseiből következtettünk, t. i. hogy *Nagy Károly idejében a nép egy része francziául beszélt*, «sőt magának a büszke hódítónak is kellett francziául beszélni próbálgatnia».[3]

2. *A strassburgi eskü szövege*, a melynek egyik darabját maga Német Lajos, másikát Kopasz Károly katonái esküdték volt 842-ben. Nithard őrizte meg számunkra a német szöveggel együtt.[4] Adjuk mindkettőt, úgy szintén a latin és magyar fordítást.

A) **Első darab.**

a) *ó francziául.*

Pro deo amour et pro christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in adjudha, et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra salvar dist, in o quid il mi altresi fazet; et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai qui, meon vol, cist meon fradre Karle in damno sit.

b) *konyhai latin nyelven.*

Pro Deo amore et pro christiano populo et nostro communi salvamento, de isto die in ab ante, in quantum Deus sapere et potiri me donat, sic salvavero ego hunc istum meum fratrem Karolum, et in adjutatum et in quaque una causa, si cum homo per directum suum fratrem salvare debet, in eo quid ille mihi alterum sic faceret; et ab Ludhero nullum placitum nunquam prendero quid, mea voluntate, hunc istum meum fratrem Karolum in damno sit.[5]

[1] Holtzmann M. fedezte fel 1863-ban a reichenaui könyvtár egyik kéziratán. Brachet: Gramm. hist. 33. lap.

[2] Brachet: Gramm. hist. 44. l.

[3] U. o. 34. l.

[4] Lásd fentebb a 75-ik lapon. Abból, hogy Kopasz Károly serege, s ez előtt maga Német Lajos is *francziául* esküsznek, világos, hogy a sereg nagyobb részének ezen kellett beszélnie. — A szöveg Nithardnak, Nagy Károly unokájának (790—853) s Kopasz Károly titkárának «Frankok története» czimű művében maradt fenn (III. könyv, V. Cap.). A kézirat a 9-dik századból való s Rómában van. Facsiméléjét Roquefort (Glossarium I. XX) és Chevallet (Hist. de la langue fr. I. 83.) közölték.

[5] Hippolyte Cocheris: Origine et formation de langue française 56. l.

c) *új francziáúl.*

Pour l'amour de Dieu et pour le salut du peuple chrétien et notre commun salut, de ce jour en avant, autant que Dieu me donne savoir et pouvoir, je sauverai mon frère Charles que voilà et en aide et en chaque chose — ainsi qu'on doit, selon la justice, sauver son frère — pourvu qu'il en fasse de même pour moi ; et ne prendrai jamais avec Ludher aucun accomodement qui, par ma volonté, soit au préjudice de mon frère Charles ici présent.[1]

d) *magyarúl.*

Az isten szerelméért s a keresztyén nép és a mi közös jólétünkért e mai naptól fogvást, a mennyire csak Isten tudnom és birnom engedi, annyira fogom oltalmazni ezt a testvéremet Károlyt mind segitségemmel, mind egyéb ügyben (a mint az embernek igazság szerént oltalmaznia is kell testvérét), ha t. i. ő velem viszont ezt fogja cselekedni ; és Luthertől soha semmi egyességet nem fogok elfogadni, a mely, tudtommal, ennek az én Károly testvéremnek kárára váljék.

B) **Második darab.**

a) *ó francziáúl.*

Si Lodhuwigs sagrament, que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meos sendra de sua part non los tanit, si io returnar non l'int pois, ne io, ne neuls cui eo returnar int pois, in nulla adjudha contra Lodhuwig non li iv er.[2]

b) *ó németül.*

Oba Karl then eid, then er sinemo bruodher Ludhuwige gesour, geleistit, indi Ludhuwig min herro then er imo gesuor forbrihchit, ob ich inan es irwenden ne mag, noh ih noh thero nohhein, then ich es irwenden mag, widher Karle imo ce follustine wirdhu.

c) *új francziáúl.*

Si Louis garde le serment, qu'il a juré à son frère Charles ; et que Charles mon maitre, de son côté, ne le tienne pas, si je ne l'en puis détourner, ni moi, ni nul que j'en puis détourner, ne lui serai en aide contre Louis.[4]

d) *magyarúl.*

Ha Lajos az esküt, a melyet Károly testvérének esküvék, megállja, Károly pedig, az én uram, a maga részéről nem tartja meg, és én őt attól (a megszegéstől) nem tudom visszatériteni : akkor sem én, sem senki, a kit tőle elpártoltathatok, nem leszünk neki segitségére Lajos ellen.

A mint látjuk, a nyelv nem egészen ment a latin befolyástól (in damno sit, conservat etc.) ; Ampère provencei nyomokat is vesz rajta észre (amour e. h. amor, in avant e. h. en avant.)[5]

3. *Ének Szent Eulaliáról.*[6] Körülbelől száz évvel újabb, mint a megelőző. *Hucbald* benediktinus másolta le egy német énekkel együtt. Minthogy

[1] Brachet : Gramm. hist. 36. és Hippolyte Cocheris : Origine et form. de la l. fr. 57. lap. — Az *ó német szöveg* a következő : In godes mina ind thes cristianes folches ind unser bedhero gehaltnisi, fon thesemo dage frammoders, so fram so mir got gewizci indi mahd furgibit, so hal dich tesan minan bruodher, soso man mit rehtu sinan bruodher scal, in thiu thas er mig so sama duo, indi mit Ludheren in nohheiniu thing ne gegangen, the minan willon imo ce scadhen werdhen. Diez : Altromanischen Sprachdenkmale 5—6. l.

[2] Brachet : Gramm. hist. 36—37.

Diez : Altrom. Sprachdenkmale 5. lap.

[4] Brachet : Gramm. hist. 37. lap. A franczia forditást részint Brachet, részint Hipp. Cocheris könyvéből, néhol egyeztetve, másutt a szükséghez képest módositva adom.

[5] Ampère : Hist. littéraire III. 487.

Hoffmann von Fallersleben fedezte fel 1837-ben a valenciennes-i könyvtárban, a hová a belgiumi Szent-Armand apátság könyvtárából került volt. Hipp. Cocheris : Origine et formation 57. lap. Willens adta ki (Elnonensia, Gand 1837.) ; facsimile Chevalletnél.

ez utóbbit III. Lajos tiszteletére irták, a ki 882-ben halt meg, úgy vélik, hogy amaz is legalább a 9-ik század végéről való. Számos tisztán latin szó fordúl elő benne (rex, post, volat, christus, clementia stb.); mindazáltal jobban hasonlít a francziához, mint a két előbbi és pedig inkább az északihoz, mint a délihez, noha a «buona pulcella», «sempre» stb. egészen olasz alakok. Ide igtatjuk első felét franczia fordításával együtt.

a) *ó franczia szöveg.*	b) *új franczia fordítás.*
Buona pulcella fut Eulalia.	Eulalie fut bonne pucelle.
Bel auret corps, bellezour anima.	Elle avait beau corps, âme plus belle.
Uoldrent la veintre li Deo inimi.	Les ennemis de Dieu voulurent la vaincre,
Uoldrent la faire diaule servir.	Voulurent la faire servir le diable,
Elle n'ont eskoltet les mals conselliers,	Elle n' écouta les mauvais conseillers,
Qu'elle Deo raneiet chi maent sus en ciel,	Qu' elle renie Dieu, qui demeure sus en ciel,
Ne por or, ned argent, ne paramenz,	Ni pour or, ni pour argent, ni parure
Por manatce regiel ne preiemen;	Ni menace royale, ni prière
Neule cose non la pouret omque pleier,	Ni aucune chosse ne put jamais plier
La polle sempre nom amast lo Deo menestier.	La jeune fille (à dire) qu' elle n' aimât pas toujours le service de Dieu.
E por o fut presente de Maximiien.	Et pour cela elle fut présentée a Maximien,
Chi rex eret a cels dis soure pagiens.	Qui était en ces jours roi sur les païens.
Elli enortet, dont lei nonque chielt,	Il l'exhorte ce dont ne chaut à elle,
Qued elle fuiet lo nom christiien.	Qu' elle fuie le nom chrétien.
Ell' ent a dunet lo suon element,	Elle ressemble en elle-même toute sa force.
Melz sostendreiet les compendementz,	Elle aime mieux soutenir la torture
Qu' elle perdesse sa virginitet;	Que de perdre sa virginité.
Por o s' furet morte a grand honestet.	Pour cela elle mourut à grande honnêteté.[1]

Hogy azonban mennyire közel állott még a franczia a latinhoz, kitünik e nehány sor összehasonlításából:

Buona pulcella fut Eulalia,	Bona puella fuit Eulalia,
Bel avret corps, bellezour anima.	Bellum haberet corpus, bellior anima.
Voldrent la veintre li Deo inimi,	Voluerunt illam vincere illi Deo inimici,
Voldrent la faire diavle servir.	Voluerunt illam facere diabolum servire.[2]

A franczia nyelv gyors felvirágzása. A X-ik században az emlékek szaporodnak («Jézus Krisztus kínszenvedéséről», «Autuni Szent Leodegar élete» stb. czimű legendák). *A XI—XIII-ikból* pedig már *egy gazdag irodalmat* mutathatunk fel, a melynél fogva méltán nevezhetjük e korszakot a *franczia nyelv és irodalom első virágzáskorának.* Igaz, hogy ez akkor két, egymástól jelentékenyen különböző ágra oszlott volt s a déli — mely később kiment divatból — fejlettebb vala, mint az északi — a mely az egész Francziaország irodalmi nyelve lett —: mindazonáltal a költői tevékenység mindkét vidéken

[1] Hipp. Cocheris: Origine et formation 58—59. lap.
[2] U. o. 60. l.

igen élénk vala.[1] Amott a bájos troubadour-énekek, itt az epos, majd a történetirás képezik a termékenység legszebb gyümölcseit. — A Capet ház — a mely eleintén csak a Páristól délkeletre s észak-nyugatra elnyúló Ile-de-France keskeny tartománynak vala ura — tapintatos politikával lassanként kiterjeszti hatalmát s ezzel együtt az udvari nyelv divatát Francziaországnak egész északkeleti részére. A müveltség feléled s Páris a tudományosság középpontja lesz.[2] A franczia nyelv túlhágja az ország határait. A hódító normannok átviszik s a kormányzás és törvényhozás nyelvévé teszik Angliában[3] s ugyan ők a közép tenger országaiban is elterjesztik. Sőt — úgy látszik — *diplomatiai rangra is emelkedik.* Feljegyezték ugyanis, hogy egy *Szent Mihály-hegyi barátot* — Robert király alatt (906—1031) *több fejedelemhez küldöztek, mert igen jól érté a franczia nyelvet.*[4] Német-, Olasz- és Spanyolországban lefordítják, utánozzák s úgy bámulják a franczia irodalom termékeit mint a XVIII-ik században egész Európa Voltairet. A velenczei Marco Polo francziáúl beszéli el utazásainak történetét s Brunetto Latini, Dante tanítója e nyelven irja «Bölcsesség kincse» czimű müvét, «mert — úgy mond — a franczia legkedveltebb és legdivatosabb nyelv».[5] Benvenuto de Imola olasz szerzetes a XIV-ik század végén igy füstölög: «Csodálkozom és boszankodom, látván hogy egész nemzetségünk a franczia szokásokat majmolja, ön-nyelvét megveti s csak az ő könyveiket bámúlja.»[6]

Igy *Francziaország*, a melyet *germán telepedők* foglaltak el, *frankok* hódítottak meg s birtak több mint háromszáz éven át (511—843) s *frank uralkodó ház* kormányzott még ezután is csaknem másfél századon keresztűl: az *ezredik évtől fogva mint saját nyelvvel, dynastiával, szokásokkal biró román nyelvű állam tünik* fel, a mely az összes európai országok között egyik legelső rangot foglalja el, s a mely attól fogva folyvást vezérszerepet játszik az emberiség szabadsága és müvelődése történetében.

* * *

[1] Az északi nyelvet «langue d'oil»-, a délit «langue d'oc»-nak vagy provençalnak szokták nevezni. Ez utóbbi korán, már a XII-ik században magas irodalmi fejlettséget ér el, de 1272-től (Languedoc tartomány elfoglalásától fogva) az északi erőt vesz rajta s mindig szükebb térre szorítja. A lágy, bájos nyelv erösebb testvére nyomása alatt végre puszta *paraszt-nyelvvé* sülyed alá. Jelenleg Provence, Languedoc és Gascogne tartományokban beszélik még.

[2] A párisi egyetem — 1200-ban alapították — főkép a 13-ik század elején hiresedik el. Erre vonatkozik a következő középkori rossz latin vers:

Filii nobilium dum sunt juniores,
Mittuntur in Franciam fieri doctores. Brachet. Gramm. hist. 41. l.

[3] Hódító Vilmos és 30,000 francziáúl beszélő normannja. Hivatalos nyelv maradt 1060-tól a XIV-ik századig.

[4] Ampère: Hist. littéraire de France III. 494.

[5] Brachet: Gramm. hist. 40 lap.

[6] U. o. 41. lap.

Végig mentünk a franczia nemzet és nyelv fogamzásának phasisain. Láttuk, hogyan állott elő amaz ibér, gall, görög, római és germán vér elegyedéséből; *hogyan szülemlett emez* — a különféle idegen háborgatások közepette — *kizárólag a népies latinból*, mily izmos vala már csecsemő korában — Herkulesként megfojtván az életére törő hatalmas kigyókat, a latint és germánt — ; hogyan serdűlt fel s emelkedék paraszt állapotából irodalmi szinvonalra s hogyan jutott uralomra Francziaországban és azon kivűl. Ez csak egy része azon tervnek, a melyet e munkácska szerzője eredetileg kitűzött, (»A franczia nyelv története«), de a melyet mostan idő hiánya miatt teljesen kidolgozni képtelen. Pedig érdekes lett volna tovább nyomozni, hogyan vesz erőt az île-de-france-i udvari nyelvszokás a déli nyelven s az északi három — normandiai, picardiai s burgundiai — dialectuson, hogyan veti el — a XIV-dik század első felében — a két esetes declinatiót[1] s változik át a mai modern nyelvvé; hogyan erősödött az meg a XVI-ik században hatalmas irók — Montaigne, Calvin stb. — által, hogyan heverte ki a XVII-ik században az olaszoskodás és régieskedés nyavalyáját, a spanyoloskodás hóbortját — amazoktól Malherbe, ettől Molière tisztitá meg —, *mignem a Corneille, Racine, Molière, Pascal, Bossuet, stb classikus nyelvévé emelkedett, a melynél nagyobb tökéletességet — a görögöt is beleértve — nyelv alig ért el valaha.* — Ezután jellemezni kellett volna a XVIII-ik és XIX-ik század nyelvét, mint az emberi gondolkozás és érzés kifejezésének egyik legfinomabb műszerét; s végre fel kellett volna említeni azt a *több ezerre menő idegen szót, a melyek a franczia nyelvbe a legújabb időben részint az angolból, részint a régi classicusokból beszivárogtak* s annak egyszerű, nemes külsejét egy kissé megtarkították.[2] Mind ez egy másik dolgozat tárgya lesz, ha ugyan az auspiciumok kedvezni fognak.

Záradékúl csak azt említjük fel, hogy a franczia nyelv, úgy a mint jelenleg van, *szóbőségre nézve nem éri ugyan utól az angolt s németet:*[3] *fordúlatossággal, a kifejezés szabatosságával, hangzatossággal, s a mi legfőbb, szerkezetének világosságával, stylusának bájával azonban messze fölülmúlja azokat.* Szóljunk-e irodalmuk gazdagságáról, iróik szellemdús voltáról, a mely a legszárazabb tárgyba is életet varázsol, s érdekessé, élvezhetővé teszi azt? . . . *Úgy véljük, nincs nyelv s irodalom, a melynek tanúlmányozása képzőbb s hasznosabb volna azoknak, a kik gondolkodni, s gondolataikat művészien kifejezni tanúlnak, mint épen a franczia.*

VARGA BÁLINT.

[1] Lásd fentebb a 60. lapon.

[2] Angol szók pl.: waggon, tunnet, budget, jury, club, pamphlet, toast, humour, redingote, cabine stb. összesen mintegy 100. Van nehány magyar is, u. m.: a restauratió idejében átvett hussard (huszár), dolman, shako (csákó), továbbá a legujabban annyira kedvelt tzigane, csarda, csikos, puszta stb. Brachet: Diez. etym. LXVIII. és LXXXI. lap.

[3] Brachet — az Akadémia szótára nyomán — a franczia nyelv szókincsét »mintegy 27,000 szó«-ra teszi, a melyből 5977 gyökszó és pedig 3800 tisztán népies eredetű latin. Diez. etym. U. ott.

BÁNKAI VAGY BÁNCZAI?

Ősi családi és földrajzi neveink olvasásmódja gyakran a milyen fáradságos, épen olyan bizonytalan is, minek oka a régi írásmód határozatlan voltában keresendő. Nyelvünk orthographiája egészen a nagy Révaiig nem levén tudományos alapon megállapítva, a megelőző századok folyamán az írásmódban, az egyes hangok jelölésében a legnagyobb önkény uralkodott; mondhatni, minden író, minden nyomda maga alkotott magának orthographiai szabályokat s csak lassanként kezd némi állandó gyakorlat kapni lábra.

Az általánosan elismert szabályok eme hiánya, az egyes betük értékének ez az ingadozása sehol sem okoz oly nagy zavart, mint épen a tulajdon nevek olvasásánál. A nyelv közönséges szói, melyek minduntalan közszájon forogtak a régibb századokban, kevés hiján átszállottak a későbbi korokba s élnek, többé-kevésbé közforgalomban vannak mainap is; így tehát nem nehéz rájok ismerni a szokatlan írásmódban sem. De nem így a családi és földrajzi nevek. Az ősi családok közül sok kihalt, a régi helységek közül sok elpusztult; s velök együtt kihalt, feledésbe ment a név is, melyet egykor viseltek; úgy hogy e nevek nagyrésze ma már egészen ismeretlenül hangzik előttünk. Épen e körülmény nehezíti meg a tulajdonnevek olvasását; ezért nehéz az ingadozó írásmód következetlenségeit összeegyeztetni s a sok hibás alak közül az igazít kiválasztani. Vannak első rangú családi neveink, a melyeket a mai szakirodalom is két különböző alakban ír s a mai nemzedék is kétféleképen ejt ki, a nélkül, hogy el lehetne dönteni: melyik tulajdonképen a helyes, melyik az igazi. S vannak családi nevek — még nagyobb számmal – olyanok is, melyek századokon át hibás alakban irattak és olvastattak, hibás alakban mentek át a köztudalomba s csak az újabb kritikai vizsgálódások derítették fel s állították vissza a név valódi alakját.

Érdekes példa erre többek közt a *Bánkai* (tulajdonképen *Nagy Bánkai)* név is. Ezt is elferdítve írták s hibásan olvasták három századon át; sőt még a jelenkor szaktudósai sem birtak megegyezni rajta. Toldy — első ez irányban is — *Bánkai Nagy Mátyás*ról beszél;[1]) Szabó Károly *Nagy Bánkai*nak nevezi, de

[1]) *Toldy: A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig.* Második javított kiadás. Pest, 1867. 142. l.

Nagy Bányai név alatt ismét más egyént gyanít benne.[1]) Szilády Áron szintén a *Nagy Bánkai* nevet fogadja ugyan el, de — úgy látszik — maga sem bízik e név helyességében s nem látja kizárva más olvasásmód lehetőségét sem,[2]) a minthogy nem is *Bánkai*, hanem *Bánczai* e névnek valódi formája.

A költő, kit ilyen elferdített név alatt ismer irodalmunk, úgy látszik, először 1570-ben lépett nyilvánosság elé, midőn *Hunyadi János, erdélyi vajdáról* írt verses historiáját Kolozsvárott Heltai műhelyében kinyomatta. Minthogy azonban e kiadásból eddigelé egyetlenegy példány sem jött napfényre s csak Sándor István följegyzése után birunk róla tudomással,[3]) — reá nem hivatkozhatunk, bár, mint eredeti kiadásnak, legnagyobb hitele volna. A terjedelmes historia négy év múlva ismét napvilágot látott, még pedig egy év alatt két kiadásban; megjelent önállóan ily czímmel: «*Historia. Az vitez Hvniadi Janos, Vaydanac ... sok külömb külömb viadallia es io szerenczeie* stb. Debrecembe Nyomtatattot Komlos Andras altal. Anno 1574. [4-r. A—C8 = 11 sztlan lev.]; s megjelent Kolozsvárott *Heltai Cancionalejá*ban e czím alatt: «*Chronica auagy Historias Enec, Az ieles vitęz feiedelemről az Hvnnyadi Janosrol, Erdeli Waydarol* stb.» [A Cancionale második részének B4—F8 lapjain 4 ivnyi terjedelemben.]

A költő neve — minket most csupán ez érdekel, — amabban: «*nağ Bancai Matthias*»-nak, emebben — hihetőleg az 1570-ki kiadás nyomán — «*Nagy Báczai Mattyás*»-nak van írva. Tehát mindjárt a második és harmadik kiadás két különböző alakban tartotta fenn költőnk nevét; csuda-é már most, ha többi művei más-más változatokat tüntetnek fel? A Hunyadi-krónika negyedik kiadása, mely *Valkai András Bánkbán*jával egybefoglalva jelent meg [*Kęt szép Historia, az első az Nagy Wr Bankbanrol ... Az masodic, az ieles vitéz feiedelemről, az Hvnyadi Janosrol, Erdéli Vaydáról*» stb. Nyomtatot Colosvárat Heltaj Gaspárné Műhellyében 1 5.80 Esztendőben. 4-r. A—F = 6 iv = 24 sztlan lev.]

---

[1]) *Régi magyar könyvtár.* Budapest, 1879. 55 és 90. l. 170. és 107. sz

[2]) *Régi magyar költők tára.* IV. kötet. Budapest, 1883. 267. l.

[3]) *Magyar könyvesház.* Győr, 1803, 4. l. Én ezen adatot teljesen megbízhatónak tartom, mert Mélius Péter is «*Az Huniadi János Eneke nótájára*» írta 1570-ben Debreczenben kiadott énekét. [Lásd: Szabó K. Régi m. kvtár. 40. l. 78. sz.].

következetesen ragaszkodik ugyan a «*Nagy Báczai*» névhez, de már másik nagyobb műve költőnknek, «*Historia Az Jacob Patriarcha fiaról, Josephrol*» stb. [Nyomtatot Colosuárot Heltaj Gaspárne Műhellyében 1.5.80 Esztendőben. 4-r. A—Ds = 15 sztlan lev.] — *Nagy Bányai*ra ferdíti nevét.

A negyedik változat, mely betű szerint megegyez a név valódi alakjával s az első ismert kiadásban olvasható formától csak írásmódban különbözik, — Bornemisza Péternél található, a ki ismeretes énekes könyvébe *József historiáját* is felvevén, ennek végső versszakában költőnk nevét világosan *Nagy Bánczai*nak írja. [1]) Ezt a változatot adja költőnknek ugyancsak Bornemiszánál olvasható más két éneke is, melyeknek versfőiből szintén «MATIAS BANCzAI,» illetőleg «NAGy BANCzAI MATIAS» név jön ki. [2])

Végül, hogy a codexeket se feledjük, — a *Lipcsei-codex*ben [35—44 lev.] *Nagy Bancsai*, a *Lugossy-codex*ben [133—136. lev.] pedig *Nagy Bankai* alakokkal találkozunk. Megjegyzendő azonban, hogy az itt található énekek mindkét codexbe Bornemisza énekeskönyvéből vétettek át.

Összeállítva a felsorolt változatokat, úgy találjuk, hogy van: *Bányai*, *Bankai* és *Bancsai* egy-egy, *Báczai* kettő és *Bánczai* három. Ime hat különböző alak: hogy ne lett volna tehát könnyű tévedésbe esni a valódi név iránt. E számot azonban eggyel lejebb szállíthatjuk. A *Nagy Bányai* név — melynek hamis voltát Szabó Károly nem meri kimondani, — semmi egyéb, mint Heltainak, «a nagy ferdítőnek» [3]) egyik legbotrányosabb hamisítása; s mint ilyen, e helyütt épen nem jöhet számításba. De még így is marad öt különböző alak. S mindezek csak leírva, csak betükkel — s nem egyszersmind hangokkal kifejezve maradtak reánk: nagy kérdés tehát, miként kell őket olvasnunk, kiejtenünk?

A *Hunyadi-krónika* debreczeni kiadásának «*Báncai*»-ját e korszak általános írásmódja szerint csakugyan lehet «*Bánkai*»-nak olvasni; s Toldy — úgy látszik, — ezen az alapon fogadta el s hozta forgalomba e kifogásolt nevet. De ha figyelembe vesszük magának e debreczeni nyomtatványnak orthographiáját, mely

---

[1]) *Bornemisza Péter: Enekec haromrendbe.* Detrekoe varaba Anno MDLXXXII. 4-r. CCLXX—CCLXXVIII. lev.

[2]) U. o. CLII—CLIII. és CCXXVII—CCXXIX. lev.

[3]) *Szilády Áron:* i. m. 267. l.

következetesen meg van tartva Komlós nyomdájának összes termékeiben, ezen olvasásmód hibás volta azonnal kitűnik; mert a *c* és *k* betük ilyen fölcserélésére sehol az egész könyvecskében nem találunk példát; a *k* hang akár szó elején és közepén, akár szó végén álljon, következetesen mindig saját jegyével *(k)* van jelölve. Az egyszerű *c* betünek szintén megvan a maga külön értéke: jelöli t. i. a *cz (tz)* hangot a szó belsejében; pl. mindjárt a czímlapon: «*Debrecemben.*» Hogy ugyancsak a czímlapon előfordúl ugyanilyen hangértékkel a *cz* betű is, t. i. *Besztercze,* — az legfeljebb csak annyit bizonyít, hogy néha ezt is használták a *cz (tz)* hang jelölésére, bár ez időben rendesen a *cs* hangot fejezték ki vele; — s ez legkevésbé sem akadályozhat abban, hogy az egyszerű *c*-t is *cz*-nek, tehát *Bancai*-t csakugyan *Bánczai*nak olvassuk.

Én tehát ez utóbbit tartom e név valódi formájának s azt hiszem, hogy a felsorolt többi alakok, a mennyiben különböznek tőle, nem egyebek, mint egytől-egyig ennek ferdítései. S nem is nehéz egyenkint kimutatni, mimódon származtak e hibás alakok.

A *Lugossy-codex Bánkai*ja egyszerűen úgy jött létre, hogy a másoló nem bízva Bornemisza írásában, nem a *József históriája* végéről, hanem a már említett két vallásos ének versfőiből vette ki a költő nevét, pusztán a *c*-t, nem pedig a *cz*-t veve figyelembe. A *Lipcsei-codex* másolója ellenben átvette a kettős *cz*-t, de megtartva helyi értékét, *cs*-nek olvasta s ezért írt *Báncsait.* Mindezeknél azonban nagyobb figyelmet érdemel a Heltai nyomda *Báczai*ja; de igen könnyen kimagyarázhatjuk ezt is; nekem legalább úgy látszik, hogy itt puszta sajtóhibával van dolgunk. Jól tudom, hogy az ilyen föltevés ultima ratio szokott lenni; de Heltaiékkal szemben nagyon is igazolva van. Már fönebb volt alkalmam e nyomdának egyik legbotrányosabb ferdítésére rámutatnom (t. i. *Nagy Bányai* — *Nagy Bánczai* helyett) s nem kerülne sok fáradságba egész bűnlajstromot állítani össze efféle akaratlan, vagy jóhiszemű ferdítéseikből. Nem hihető-é tehát, hogy a «*Báczai*» név is ilyen úton-módon származott az *n* betű kihagyása, vagy az ennek hiányát jelölő hajtott hangjel (˘) elmaradása által? Ha már a *Nagy Bánczai* névből — más alkalommal tudtak *Nagy Bányait* csinálni, nem sokkal könnyebben megeshetett-é, hogy azt az egy *n* betűt kifelejtették, vagy a hajtott hangjel helyett — tévedésből — egyszerű ékezetet tettek a szó első tagjára, mely különben is hosszú? S ha már egyszer az első kiadásnál megesett a hiba — észrevétlenül,

nem természetes-é, hogy benne maradt a második (1580) kiadásban is? — hiszen ez nem egyéb, mint betűről betűre hű utánnyomása amannak.

Hátra van még, hogy a Bornemiszánál olvasható *Bánczai* alakról számot adjak. Első tekintetre azt hinnők, hogy ez az alak egy maga eldönti a kérdést s feleslegessé tesz minden bizonyítgatást. De nem szabad felednünk, hogy ez csak *irva* van így, kiejtése kissé eltérőleg hangzik. Ugyanis Bornemisza írásmódját követve, a *cz* betűt *cs*-nek, tehát e nevet *Báncsai*nak kell olvasnunk, a mint a *Lipcsei-codex* másolója is olvasta. Nincs legkisebb okunk sem azt hinni, hogy Bornemisza itt a *cz* betűt oly szokatlan jelentésben (*cz*, *tz* hang kifejezésére) használja, mint a debreczeni nyomtatványban találtuk a *Bestercze* szóban; mert az egész vaskos könyvben sehol nem találunk rá példát. Azt pedig, hogy a jelen esetben kivételt tett, mondani lehet, de bizonyítani nem. Nem marad tehát más föltevés, mint az, hogy Bornemisza hibásan hallotta, vagy olvasta s hibásan írta a *Bánczai* nevet; — de annyit világosan látunk, hogy nem a *Bánkai* alakot ismerte ő sem, mert miként lehetett volna ezt *Báncsai*ra ferdíteni.

Mindezzel azonban még koránt sincs eldöntve a kérdés; még fönmarad az a nyomatékos kifogás, melyet Szilády Áron a *Bánczai* alak ellen felhoz, hogy t. i. «nincs neki megfelelő helynevünk». Valóban *Báncza* helynév sem oklevélgyüjteményeinkben, sem régibb és újabb helynévtárainkban nem fordúl elő s ily nevű családnak sem maradt fenn semmi emléke. De hogy mindemellett is létezett valamikor s talán létezik mainap is hazánkban *Báncza* nevű hely, — bizonyítja egy érdekes régi közmondásunk, mely egy XVII. századbeli kiadatlan költeményben maradt fenn s így hangzik:

«De én is részt vettem a *bántzai vám*ban».

Jelent pedig annyit, hogy: én is megvénültem. Micsoda történetecske szolgált alapúl e közmondáshoz s hol esett ez a közmondásos *bánczai vám?* — ki tudná ma már földeríteni. Csak ez a közmondás tartotta fenn emlékezetét s ez is vadonat új gyanánt hangzik előttünk, — nem találjuk egyik közmondás-gyüjteményünkben sem. Ez azonban nem változtat a dolgon semmit: tény, hogy e közmondás még a XVII. században annyira mennyire közkeletű volt s *Báncza*, mint helynév, valamikor csakugyan élt. Talán

nem falut, hanem csak valamely pusztát, valamely határrészt vagy épen révet neveztek e néven s ettől vette nevét az a család, melynek egyetlen előttünk ismerős tagja a mi derék énekesünk.

Ha már a *Bánkai* nevet elvetjük, szükségképen vele együtt el kell vetnünk Toldynak ellenmondás nélkül elfogadott föltevését is, mely költőnk születését a nyitramegyei *Bánka* falura teszi; — mert e föltevés pusztán a *Bánkai* névre van alapitva. Minthogy azonban *Báncza* fekvését meghatározni nem tudjuk, e névből nem vonhatunk költőnk eredetére s egyéb viszonyaira semminémű következtetést. Talán a folyton előrehaladó kutatások fellebbentik a fátyolt e rejtélyes *Báncza* nevű helyről is; akkor aztán inkább lehet föltevésekbe bocsátkozni. Addig azonban legyen elég az, hogy költőnk nevét valódi alakjába állítsuk vissza. Ő maga nem volt rendkívüli költői tehetség, de a maga korában a jobbak közé tartozott, s már csak e szempontból is megérdemli, hogy az utókor eredeti formájában emlegesse nevét.

Dr. Nagy Sándor.

---

119. A haldokló Gorgóra.

Könnybe merűlt szemmel végső szót ejte ki Gorgó,
S kérőleg szeretett anyja nyakába borúlt:
«Édes apámnak szűlj más lányt, jobb sorsra szemeltet,
Védje meg ez majdan őszbe csavart fejedet!»

120. Egy szerencsétlenűl járt hajósra.

Óh te ködös Geranéia, te csúf szirt! Vajha az Istrost
Jártam volna s a nagy szittya folyót, Tanaist!
Vajha hazám nem volna közel, nem a skeironi tenger!
S óh ha Methúrja fagyos bérczeit elkerülöm!?
Torzult csontjaimat habos örvény lökdösi mostan,
És a hajós sorsát hirdeti puszta sirom.

Ford. Fináczy E.

TELEKI MIHÁLY ERDÉLYI KANCZELLÁR ÉS LEUSDEN JÁNOS UTRECHTI TANÁR.

Már eddig is több közleményünkből volt látható, mennyi adatot találhatni a XVII. és a XVIII. századbeli hollandi tudományos irodalomban a keleti — különösen pedig a héber — tanulmányok történetére nézve hazánkban. E folyóirat tavalyi évfolyamában (EPhK. 1883. 42—44. ll.) kimutattuk, mily előkelő helyet foglaltak el a XVII. században a magyarországi hallgatók *Leusden János* híres utrechti orientalista és theologus tantermében. Ez irányban most még egy további jelentékeny adat áll rendelkezésemre, melyet tavalyi czikkem pótlásaképen ime itt közlök.

A nevezett utrechti tanár holland módra közzétette azon tudományos dissertátiók gyüjteményét, melyek az ő vezetése alatt tanítványai által dolgoztattak és az ő elnöklete alatt képezték a disputatió tárgyát. Már megemlítettük más alkalommal (u. o. 1880. 117. és kk. ll.), hogy Schulsens Albertnek, a hires leydeni tanárnak egy ily «Sylloge»-je mily jeles magyar szerzőket és munkákat tartalmaz. A Leusden-féle gyüjteménynek czíme: «*Philologus Hebraeo-Mixtus una cum spicilegio philologico*» (több kiadást ért; az első megjelent 1663-ban). E gyüjtemény nem tartalmaz ugyan magyar candidátustól való munkát, de reánk nézve egyébként bír érdekkel. E gyüjtemény második kiadását ugyanis Leusden *Teleki Mihály*nak dedicálta, kit az erdélyi ifjak hollandi iskolázásának leghatalmasabb előmozdítójának s pártfogójának nevez. Teleki Mihály e studiumok iránt nem csekély érdekeltséggel viseltetett. A hires utrechti tanárnak, ki — mint a minapi közleményünkből láthattuk — magyar tanítványai iránt különös figyelmet tanusított, elismerése jeléül *egy aranyozott serleget küldött emlékajándékul.* Úgy látszik, hogy ő volt az, ki *I. Apafi Mihály* uralkodása alatt különös szószólója volt Erdélyország részéről a hollandi iskolázás előmozdításának. Teleki Mihály halála után jelent meg a «*Philologus Hebraeo-Mixtus*» 3-ik kiadása. (Utrecht és Leyden, 1699.) Mennyire becsülte a héber tanulmányok erdélyi Mæcenás-ának emlékét, onnan is kitűnik, hogy a harmadik kiadást Teleki Mihály özvegyének és gyermekeinek ajánlotta: «Illustribus generosissimis «et spectabilibus, Dominæ D. *Judithae Vér,* D. D. *Michaeli,* D. D. «*Ladislao,* D. D. *Josepho,* D. D. *Paulo,* D. D. *Alexand. Teleki de*

«*Szék*, illi relictæ viduæ et his filiis illustrissimi et generosissimi «*Domini D° Michaelis Teleki de Szék.*»

Fölötte érdekes az a megszólítás, melylyel Leusden az ajánlást kiséri. Belőle a következő részleteket, különös kiemelésre érdemeseknek tartom:

«A quo tempore in inclyta hac Academia publice docere cœpi «(sunt autem jam anni quadraginta octo, quibus huic muneri per «Dei gratiam vaco) id inter alia accidit gratissimum, quod inter «cæteros meos Auditores *semper mihi numerare licuerit* «*Dominos quosdam Studiosos Transsylvanos et* «*Hungaros*....... Illius vero rei laudatissimum Transsylvaniæ «principem, Illustrem Maritum et Parentem vestrum imprimis, «Auctorem et Fautorem agnoscimus ac deprædicamus, quando «complurium huc ablegatorum Juvenum, haud mininam orbis «Hungarici et Transsilvanici Reformate spem sustinentium, Mæce-«nas existit munificentissimus...................... Etiam «nullus dubito, quin serena fronte accepturi sitis, cum jam *deau-«ratum poculum*, donativum munificentissimum, quo olim Illustris «Maritus et Parens Vester me honoravit, luculentum favoris sui «erga me symbolum tum extare voluerit....»

1884 április havában. GOLDZIHER IGNÁCZ.

---

122. Kleisthenes nevű chiosi hajósra.

Holttetemed nem a hon földjén van a sírba temetve,
Kleisthenes! A fekete tengeren ért a halál!
Nem vagy hőn szeretett hazatérés részese többé,
S többé nem látod tengerövezte Chiost!

123. Kleódémosra és Diphilosnak fiára.

Thrákia leshelyein s a Theairos tiszta vizénél
Érte Kleódémost orvul a síri nyögés:
Míg Diphilos fia nyílt harczban hullatta a vérét,
És ragyogó hirüvé tette az apja nevét.

F. E.

PINDAROS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

(Folytatás.)

Negyedik fejezet. A sicziliai ódák.

I.

A perzsa háborúknak azon része, melyben a görögség védelmi állást foglalt, lezajlott. Athén phœnixként emelkedett ki romjaiból, nyerve tekintélyben, erőben és hatalomban. A vészes idők multával itt találjuk költőnket Athénben, hol a Dionysiák alkalmára dithyrambusokat ír. Egyik ilyfajta költeménye így kezdődött: «Hellas fényes, ibolya-koszorúzta, dallásra érdemes oszlopa, dicső Athén, isteni város!»

A thebæiek, költőnk honfitársai, a kétes hitelű hagyomány szerint, Athén e magasztalását annyira zokon vették volna, hogy Pindarosra 1000 drachma bánatpénzt róttak. Az athéniek erre Pindarosnak 10,000 drachmát ajándékoztak, örökös vendégjoggal ruházták fel, sőt később érczszobrot is állítottak neki.

Athén és Thebæ ezen állítólagos versengését, úgy a hogy azt a hagyomány említi, sokkal gyerekesebbnek tartjuk, semhogy elhigyjük. «Fényes» (stb.) oly jelző, melyet költőnk Marathon, Orchomenos, Naxos, Smyrna, Aegyptom és Thebæ dicsőítésére is használ. A többi epitheton se különösen jellemző. Valószínűleg egy scholiasta találta ki a mesét, mely azonban Pindarosnak akkori *nagy híre* mellett eléggé tanúskodik.

Athéni tartózkodása idejében írhatta a különben kevésbbé jelentékeny II-ik nemeai ódát, melyben az athéni Timodemos pankration-győzelmét magasztalja.

A hír mindez idő alatt, sőt részben már a perzsa háborúk előtt is szárnyára vette a versenygyőzelmek ragyogó dalnokát. A megrendelések az akkori világ minden részéből egymást érték, s ő mindenkor fényesen igazolta a belé vetett bizalmat. Minthogy pedig azon kor szokása szerint az ünnepi óda karát — ha csak szerét ejthette — maga a költő vezérelte, feltehető, hogy költőnk is e czélból sokat járt-kelt mindenfelé, bár határozott adatunk e részben alig van. Hogy Siciliában és Kyrénében volt, bizonyos. Kétséges, vajjon Amyntas, Makedónia királya udvarában járt-e csakugyan. Athénæn kívül legszívesebben Delphiben fordúlhatott

meg gyakorta. A nagy tisztelet, melyben e helyt részesült, szintén erre vall. Azt is tudjuk Pausanias egy adatából, hogy helyi mondák tanulmányozása czéljából az anthedóniakat meglátogatá.

Ódáit a költő rendesen megfizetteté, a mint maga is több helyütt említi.[1]) Akadtak egynehányan, kik hivatkozva azon helyekre, hol költőnk a gazdagság nagy becséről szól, kapzsisággal vádolták, de mi több, nyiltan bérencz-írónak mondották. E ráfogás ellen tiltakoznunk kell. Mert a munkája öntudatával bíró költő jogot formálhat a méltányos tiszteletdíjra épúgy, mint bármelyik más művész. S ha Pheidias és Praxiteles szobraikat ingyen nem csinálták (a mint hogy tényleg nem csinálták), nincs mit csodálkoznunk, ha Pindaros hasonlókép cselekedett, kivált az akkori időben, mikor az alkalmi költészetnek oly tág tere nyílott.

Hogy magasztalja ódáiban a tündöklő fényt, a gazdagságot, mely annyi előnyt biztosít az embernek, az némileg a görög világfelfogáson múlt. Mert a görög ember még legideálisabb törekvéseiben is timokrata volt, — nagy erkölcsi bajnak tekinté a teljes szegénységet. Hogy pedig Pindaros, a ki különben sem viselt sohasem nyilvános hivatalt vagy politikai szerepet, meggyőződését pénzen nem árulta, az költészete minden sorából kitünik. A panegyrikus modor, melyre az általa mívelt költői műfaj vajmi könnyen elragadhatja vala, távol esik tőle.

Legalább a nagy sicziliai zsarnokokhoz vagy kyrenéi Arkesilashoz intézett ódái világos példái a szókimondásnak, a dícséret és gáncs közti helyes aránynak.

Minden erény alapja — mondja valahol — *az igazság.* — Az igazságot, az erénynek e kútforrását hirdeti költőnk széltiben, míg a hazugságot, az igaztalanságot, a kétszínűséget, a haszonlesést kérlelhetetlenül ostorozza. Nem állít fel elvont elméleteket; s így azt sem tehetjük fel, hogy a sok szép szónak sivár való az alja. Vannak ugyanis ez igazságszeretetének oly subjectiv nyilatkozatai, melyek teljességgel kizárnak minden olyan feltevést, mintha meggyőződése és szavai közt ellentét volna: «Én hadd járjak az élet egyenes útain», úgymond, «hogy holtom után gyermekimre csúf hirnevet ne hagyjak. Van, a ki az aranyt hajhászsza, más meg a tömérdek birtokot. De én polgártársaim köztisztelete mellett akarok sírba szállni, dicsérve dicsőt, gyalázva rútat.»

---

[1]) Pyth. III. 114. k. V, k. 41. Isthm. II, 1. k.

II.

E széles körű ismeretségnek, e már is nagy hírnevének köszönhette Pindaros, hogy a messze Sicilia két hatalmas fejedelmétől Hierontól és Therontól meghívást kapott. Egyik görög életrajzíró szerint költőnk e meghívást nem fogadta el, s midőn megkérdezték, miért nem megy ő is Sicziliába, miként Simonides, azt felelte volna: «mert magamnak akarok élni, nem másnak.» Ügyetlenül költött anekdota, mely a nagy világban forgolódó író minden szavával megczáfolható.

Költőnket tehát a perzsa háborúk után néhány évvel Sicziliában találjuk, hol kor- és versenytársával Simonidessel találkozott. S ugyancsak ettől az időtől fogva szaporodnak ú. n. sicziliai ódái.

A második pythiai ódában a hatalmas, dicsősége tetőpontján álló Hiero van előttünk, kinek a költő azt tanácsolja, hogy szerencséjében mindvégig okos mértéket tartson. Mert ha Ixion módjára lehetetlent kiván, ugyanaz a sors, mely felemelte, le is fogja alázni. Óvakodjék hát a nemtelenségektől! Őrizkedjék különösen a rágalmazóktól: «A rágalmazás nagy baj mindenképen» úgymond, «s a rágalmazók szivökre rókákhoz hasonlók.... Az ármányos polgár hazug szava nem hatja meg a becsületes embereket. S ő mégis mindenkinek a talpát nyalogatja s fondorkodni meg nem szűn. Távol legyen tőlem az ő orczátlansága!... Győz a szókimondó ember minden alkotmányban, akár a zsarnok, akár a féktelen tömeg, akár a bölcsek tanácsa igazgassa az államot.»

A harmadik pythiai óda vigasztaló mű. Minthogy az istenek egy jó mellé mindig két rosszat adnak, viselje el Hieró is türelemmel betegségét és leánya halálát. Keressen vigasztalást magas állásában és versenygyőzelmeiben. Ne kivánjon ő, az ember, halhatatlanságot magának! Mert a ki az emberi tehetség korlátait túllépi, menthetlenül oda vész — miként az emberiség jóltevője, Asklepios, ki egy embert halálából akart feltámasztani, de dölyfös szándékáért Zeustől villámmal sujtatott.

Az első olympiai óda arról szól, hogy a minden fejedelmi erényekben kitünő Hieró e nagy győzelmével örök dicsőséget vívott ki magának Pisában. E várost Pelops alapítá, kinek apja Tantalos méltányosan meglakolt istentelen gőgjeért. Fiát Pelopsot a halhatatlanok visszaküldték a földre, hol ő Hippodameia bírhatásáért

megverekedett Oinomaossal. A harcz színhelyén, az Alpheos partján díszes sírdomb hirdeti tetteit s e domb tőszomszédságában zeng ama harczi verseny üdvkiáltása, melynek részese lőn Hieró is.

Hierót, mint Aetna alapitóját, magasztalja a sokkal később keltezett első pythiai óda is; a törvényes joguralom felsőbbsége a Typhon alakjában megtestesült erő felett, — ez hordozó eszméje a költeménynek.

Ixion, Asklepios, Tantalos, — íme ezek mythosi személyesítői az isteni hatalomtól örök kínokra vagy végpusztulásra kárhoztatott emberi gőgnek, a mérték nem ismerésének, a megszegett természeti törvénynek. Nagy a kitünő zsarnok hatalma, de sohasem nagyobb, mint az emberrel vele született, öröktől fogva való természet. «Hatalmas vagy Hieró, miként Pelops, de légy okos, légy mértékletes, légy emberi gyarlóságaidba belenyugvó, — mert ellenkezésbe jösz az istenséggel.»

S e nyilvánvaló párhuzam eloszlat minden gyanút arra nézve, mintha Pindaros a bérencz-író szerepét vállalta volna magára. Igy nem korhol dicsérve, igy nem sújt magasztalva, így nem ostoroz nyájaskodva a felfogadott udvari költő!

III.

Mind a négy óda maradásra késztet bennünket. Gyöngyei azok a Pindaros költészetének, a formai és tárgyi művészet utolérhetetlen példányai, a Pindaros egyéni conceptiójának és compositiójának kiváló bizonyítványai.

Már tartalmukon is észrevehetjük, hogy a kapcsolat az egyes főgondolatok mozzanatai között minő laza. A költő például a második pythiai ódában Hieró dicsőségén kezdi, de csakhamar félbeszakitja szavait, szól a hálátlanságról és ennek mythosi személyesítőjéről Ixionról. Erre az Ixion-mythost is elejti, és a hatalom észszerű felhasználására tér. A rágalmazás rút szokását incisumkép ecsetelvén, Hieró győzelmével végzi. Hosszú gondolkozás és belemélyedés után is nehéz rájutni, mi kapcsolat van Hieró győzelme és a hálátlanság közt? A két fejedelmi tulajdonság, a hatalom és az okosság miért fűződik éppen Ixion esetéhez? Mi köze az egésznek a rágalmazókkal! Mi köze (III. pyth. ód.) Hierónak Cheironnal, Asklepiossal, Koronissal? Miért halljuk Asklepios csodálatos születését? Mit akar a költő velünk megértetni, mikor a

szörnyű büntetést ecseteli, melynek Asklepios áldozata lőn? Mi köze Cheironnak a költő dalaihoz? Mit keresnek a költeményben Peleus és Kadmos?

Kisértsük meg az utóbbi költemény kapcsolatát feltüntetni!

Hieró beteg. Cheirontól tanulta Asklepios az orvosi tudományt. Asklepios tehát egyrészt a vigasztalás eszköze a költeményben, másrészt pedig mint az előbbiben Ixion, a vakmerőségében elbukott emberi nagyság személyesítője. Bár Apollón véghetetlen isteni kegyelmének köszönheté csodálatos menekvését a máglya tüzéből, — az emberi gyarlóság, az önhittség csábszava őt is elkapja, s reá adja fejét arra, a mi véges embernek lehetetlen. Bukása tehát jogos. Hieró is, bár a hatalom legmagasabb tetőpontján áll, emlékezzék meg emberi voltáról. Ne feledje, hogy gyenge lény, a kit még Asklepios, az orvosok orvosa sem menthet meg a haláltól. Mi szívesen hivná el a költő Cheiront! Igy csak dalát nyujthatja a királynak vigaszul. E dalból tanulja meg azt, hogy emberi halállal multak ki még istennők férjei is — egy Peleus, egy Kadmos!

Ime a kapcsolat. Ha már most a gondolatoknak ez a merész szökemekkel teljes fonala oly előadással, ha ez a rejtett logika oly szeszélyes stilussal párosul, mint a minő Pindarosé, ha e laza összefüggésben álló gondolattömegekhez költőnk nyelvezetének végtelenűl tömör architektónikáját hozzáveszszük, nem ütközünk meg rajta, ha egy mult századbeli franczia laikus író galimatiasnak nevezé az egész Pindaros költészetét. Itt véres verejtéket kell izzadnunk, hogy csak egy kis élvezetünk legyen.

A pindarosi költészet eme sajátos vonásából kifolyólag magok a részletek is oly számosak, hogy hamarosan az egésznek alapeszméjét nem igen kapjuk meg. A míg a részletek báján andalgunk, s a jobbról-balról kinálkozó, pompás útszéli virágokat önfeledten nézzük, kivész lelkünkből a főmomentum. Mert minden, a mi szép, a mi nagyszerű ezekben a részletekben, látszólag saját magáért az. Az erkölcsi alapeszme legtöbbször feneketlen mélységben fekszik.

Dictió dolgában tán még csak egy óda vetekedhetik az e helyt tárgyalt költeményekkel: a VI. számú, Agesiashoz intézett olympiai óda, mely úgy emelkedik fel előttünk, mint valami széles és biztos alapokon nyugvó, tömörségében és egyszerűségében fenséges dór templom, híven a bevezető sorokhoz:

Aranyoszlopok vonúljanak el
A pompás csarnok szépen elkerített
Tornácza körül, de kivált
Palotánk homlokfala
Ragyogjon messze, messze ki!
(Kazinczy Fer. ford.)

Pindaros dictiója, leginkább a nyelv művészi kezelésében tűnik ki. Ő nagy nyelvmester. Aristophanesen kívül nem ismerünk görög írót, a ki oly vakmerő, és mégis sikerült (mert jellemző) szóalakokat teremtett volna, mint Pindaros, a ki továbbá a maga szavainak mindegyikét oly súlyosakká tudta volna tenni, mint ő. Pindaros két sora többet mond, mint Homeros egy egész oldala. Amott minden egyes szónak értelmi ictusa van. Ha valahol, a thebæi költő nyelvére illik a «körniger Tiefsinn», melyet Platen az igazi lyricustól követel. Példa rá Pindaros minden sora. A tárgyaltuk költeményekből azonban különösen kiemeljük a Syracusæhez intézett apostrophét, Ixion bűnhődését, a rágalmazóknak élethű képét, az intő szózatot a III-ik pythiai óda végén, az Aetna kitörésének leírását, az olympiai játékok apotheosisát.

Pindaros nyelvművészetére élénk világot vet szókincse. Epithetonai csakis Homeroséival mérkőzhetnek. Ki van mutatva, hogy 210 melléknévi összetétel Pindarosnál fordúl elő először, 370 pedig *csakis* nála. Hát ha még elveszett műveit bírnók! .....

A Hieró udvarában töltött órák egyik terméke a rövid 12-ik olympiai óda is, melynek az az alapeszméje, hogy az emberi életben a szerencsétlenség sokszor nem tudni, mire jó. Ergotelés, kit egy lázadás alkalmával hazájából Krétából elüztek volt, Himerába ment, s mint e város lakója aratta legdicsőbb versenygyőzelmeit. Sohasem hitte volna, hogy ő, a bujdosó, a földönfutó, egykoron mint idegen föld lakója ennyi tiszteletnek örvendhessen. De új hazája, Himera is, mely csak az imént uralta a zsarnok Thrasydaiost, csak az imént nézett aggódó szemmel a kétes jövő homályába, most hirtelen fordulattal Hieró győzelme árán visszakapta rég óhajtott szabadságát. A szerencse tehát a költő felfogása szerint nem vak, ingatag istennő, a későbbi Fortuna, hanem a «Fentartó», a «Mentő», tehát erkölcsi hatalom, mely kisértésnek teszi ki sokszor az embert, de végső, ethikai czéljaiban védelmezi és oltalmazza.

IV.

De immár elérkezett az ideje, hogy elbucsúztassuk Hierót és a róla elnevezett ódákat, melyeknek ily terjedelmes taglalása Pindaros alább következendő általános jellemzése szempontjából tán nem volt egészen meddő. Térjünk át most költőnk másik szicziliai vendégbarátjára, az agrigentumi Theronra.

Theron, a kitünő fejedelem, a kinek híre a «Herakles oszlopáig» elhatott (III. ol.), a ki úgyszólva önerejéből a sziget nagy részét meghódítá, azon volt, hogy sokáig megérlelt s nagy bajjal megteremtett alkotását megsemmisülve lássa. Himera elpártolt. Hieron hadat izent. Kapys és Hippokrates hűtlenek lőnek. Mindez egy időben nehezedett a már-már elcsüggedt Theron vállaira.

De csakhamar fordúlt a koczka, mikor Theron elvette Hiero unokahugát. Hieró kibékült. Himera meghódolt, Kapys és Hippokrates hadai kudarczot vallottak. Ekkor érkezett meg a hír, hogy Theron még hozzá olympiai győzelmet is aratott.

A szerencse ily szembetűnő forgandóságának a nyitját költőnk (a II. olymp. költeményben) Theron családi traditiójában keresi. Theron sarjadéka vala a Kadmos családnak, melynek neve véres betükkel volt feljegyezve a görög mythos könyvébe. Kadmos, Semele, Jno Laïos, Eteokles, Polyneikes mind a Kadmos családjából voltak és igazolták a görög végzet eszméjét, hogy az apától elkövetett bűn nemzedékről nemzedékre átöröklődik, s mindaddig tart, míg a Sors hirtelen meg nem fordúl s az istenek akaratát kegyes irányba nem tereli. A Theron uralkodása derekán bekövetkezett csapások mintegy csak útoljára feltünedező elemei a régi családi átoknak.

A nevezett költeményben ez a gondolat olyformán nyilvánúl, hogy itt a földi életben jó és rossz örökösen váltakoznak. Az isteni gondviselés teljes osztaléka csak a földön tuli életben fog bekövetkezni, hol a gonoszság szörnyen bünhődik, az erény pedig a boldogok szigetein élvezi teljes jutalmát.

Az ilykép kifejezett gondolat érdekes világot vet Pindaros erkölcsi meggyőződésére. Mert minő nagy különbség a Homerosi árnyékvilág és költőnknek ezen majdnem keresztényi igazságszolgáltatása közt. A Homeros világnézete az emberi küzködésnek a halálon túl semmi egyéb kárpótlást nem nyújt mint legfölebb azt, hogy a lélek, úgy a hogy, szenvedőleges, tétlen álapotában a síron

túl is tovább teng. Költőnk ellenben szebb. magasztosabb jutalommal kecsegteti az erényes, de földi bajában nyomorgó emberfiát, s borzasztóbb, ijesztőbb büntetéssel fenyegeti a földi létében nem ritkán felmagasztalt erkölcsi botlást.

E két felfogás közti nagy különbség másutt, a költő egyéb ódáiban is fel-felvillan. A monda szerint példáúl Tantalost az istenek vendégségre hívták meg. Ő e nagy kitüntetést nem becsülte meg kellőképen, hanem, hogy az isteneket próbára tegye, fia Pelops testét szétvagdaltatá, megfőzeté és az istenek asztalára helyezé. Költőnk azonban nem veheti lelkére, hogy a monda e közkeletű rút vonását felhasználja.

«Van, van csoda sok ; de a monda is sző mesét,
Mely túlhajt az igaz vonalon s a
Sok színbe játszó tarka beszéd félrevezet sokat.
De csábos szava rászed és így leszen büvölő szép,
M[illegible]t hihe[illegible]n hazud, észrevehetetlenűl ejt ravaszúl meg.
Elhitet hihetetlent ;
A jövő deríti fel,
Hogy mi a tiszta igazság.
Mondjon az égiekről az emberi ajk jót, így a hibája nem oly nagy.

(Ford. Hegedűs István.)

S nyomban rá következik a mondának Pindarostól helyreigazított alakja !

Ime tehát a nagy eltérés Homeros és Pindaros közt! Az utóbbinak mély vallásos hite nem csak itt, hanem más helyeken is (Nem. 7, 40—43 ; Ol. 9, 35 stb.) felháborodik, valahányszor a monda olyan vonására akad, mely az isteni méltósággal meg nem fér. «Gáncsolni az isteneket oktalanság, s idétlenűl felfuvalkodni határos az őrültséggel.» Jóval előtte már Xenophanes megrótta a homerosi isteneknek emberi gyengeségeit és hibáit ; ugyanezt teszi ő is, csakhogy nála ez a megütközés igazi erkölcsi felháborodás, míg elődjénél a philosophäló skepsis első kisérlete, vagy tán nem is más, mint modorosság. Míg a homerosi istenek nem ritkán az istenség fogalmával egybe nem férő nyilatkozatokat tesznek, bűnös szerelmi viszonyokat folytatnak, házasságtörést, lopást s egyéb vétkes dolgokat követnek el, — addig a Pindaros isten alakjain az áhítat tisztasága, a hitből fakadó erkölcsi izlés nyomai ismerszenek fel. A Homeros istenei csak jobb és tökéletesebb emberek, a Pindaroséi ellenben oly annyira tökéletesek, hogy amazoknak ideá-

lis, majdnem elvont előképei. S jól megvizsgálva költőnk istenalakjait, lehetetlen nem látnunk, hogy mindezek az Apollók, Athéniek, Poseidonok nem egyebek, mint egyéni bélyeg nélkül szűkölködő schemák. — Innen a sok abstrakt istenség: Igazság, Szerencse, Béke, Egyetértés stb. E schémák lényege egy és ugyanaz: az istenség a tökéletes lény fogalma. Felderenghetett már Pindarosban is az egy istenség eszméje, mikor egyik alexandriai Kelementől ránk maradt töredékében azt olvassuk: «Mi az isten? S mi nem? — A mindenség!»

A mythikus tarkaság szokott mezébe öltöztetett ama magasztos eszme, hogy az ember itt e földön háromszoros megpróbáltatás árán nyerheti el csak az örök üdvösséget, vagy hogy az isteni hatalom a végnélküli tökélynek s jóságnak lehet csak képe, nem pedig anthropomorphisált gyarlóságoknak, — ezek az eszmék mondom Aeschylos és Pindaros korában még nem váltak általános közös nemzeti tudattá.

A görögök nagy többségében fennállott még a mythos hite. Azért Pindaros e részben egészen másnemű befolyások alatt állott, s határozottan kortársai fölé emelkedett. Az ő vallásos fejlődését három kívülről jövő áramlat befolyásolta: az orphikus elem, mely az említettük metempsychosis és palingenesia nyomaiban található, s mely tannal költőnk Alsó Itáliában es Sicziliában Pythagoras és Empedokles tartózkodási helyein ismerkedett meg. Azután az eleusisi mysteriumok hatása (túlvilági boldogság), melyekbe költőnk is a legnagyobb valószínűség szerint be vala avatva. Végül a Homerosi közös nemzeti hit.

Ámde visszaélnék a becses olvasó türelmével, ha minden egyes pindarosi költeményt töviről-hegyire tárgyalnék, s elmondanám róla mind a mi nevezetes, emlékezetes van benne szerkezet, formai szépség és belső tartalom dolgában.

Itt oly sajátságos és szellemünktől elütő költészettel van dolgunk, mely a túlságos aprózás folytán nemhogy kidomborúlna szemünk előtt, hanem inkább elhomályosúl. Azért csak röviden fussunk végig az e tájt készült költeményeken, mielőtt költőnk harmadik nagy vendégbarátjára, a kyrenei Arkesilasra térnénk.

A lyd vagyis moll hangnemben írt XIV. olymp. óda rövidségében és közvetlen hangulatában úgy találom, legközelebb jár Pindaros valamennyi darabja közt a modern ódához, a mint hogy Göthe és Herder öntudatlanúl nem győzik magasztalni. A költő

hősét a Grácziáknak ajánlja, kik hármasságukban bájt és méltóságot lehelnek az emberek tetteire. Végűl a zengő viszhangra bízza, hogy dalát elvigye a holtak hazájába, a hős apjához, lelki vigaszúl és gyönyörűl.

Az újonnan alapított Aetna városa királyát dicsőíti az I. és IX. nem. óda.

Amabban egy Pindarosnál nagyon járatos eszme, a természeti tehetség hosszú küzdelme és végleges győzelme van ritka lendülettel és élénkséggel előadva. Mint öli meg Herakles a sárkányokat, mint mulnak ki a jövendőbeli óriás vasmarkolása közt a szörnyetegek, hogy rohan be Amphitryon kivont karddal, mily ámulat fogja el kisded fia emberfeletti erején, — mindez *drámailag* terül szemünk elé oly erőteljes, a helyzet borzalmait *jellemző* előadásban, a minő Pindaros költeményeiben ritkaság.

Emez, a kilenczedik számú, a rémület és meghasonlás iszonyait ecseteli, és evvel szemben az új városnak, Aetnának boldogságát és kitünő fejedelmének Chromiosnak államférfiúi egyéniségét tárgyalja. Kedves kis költemény végül a II. számú Isth. óda, mely kivált azért érdekes, hogy lépten nyomon nyilatkozik benne költőnk igazi mély barátsága Xenokrates fia Thrasybulos iránt. A költőnknél oly ritkán akadó lágy alaphang zendül meg ebben az ódában, mely talán egyedüli «szívdala» a dór érczből öntött, magvasan nyilatkozó pindarosi kebelnek.

Ötödik Fejezet. A kyrenéi ódák.

«Tiszteljük meg Kyrene szépen alapított városát».

I.

Kisérjük el költőnket messze földre a tengeren túl, Kyrĕnébe, s keressük fel kalauzolása mellett a dicső Battiadák alkotásainak színhelyeit, a pompától csillogó épületeket, a nagyszerű útakat, a királyi család mindmegannyi örök emlékeit, melyeknek nyomait ma is csodálja az utazó s csodálta teljes szépségökben az ott időző Pindaros.

Létó dúshajzatú fia Apollón — így meséli költőnk — elragadta Kyrenét, az erdei nymphát s arany kocsiján elvitte oda, hol a gyönyörű nő Libya királynője s egy hatalmas népnek és városnak anyja lőn. (IX. pyth.)

E város dicsősége a görög bevándorlókhoz s ezeknek első vezetőjéhez, I. Battoshoz fűződik. Ő volt Kyréné tulajdonképeni alapítója. Nyolczadik utóda IX. Arkesilas, Pindaros vendégbarátja, a hozzá czímzett IV. és V. pythiai óda alanya.

Arkesilas a 466. évben Kr. e. pythiai győzelmet aratott, minek utána egy országában támadt lázadást lecsillapított és ennek egyik állítólagos vezérét, a különben ártatlan Damophilost számüzte vala. Damophilos elment Thebæbe, hol költőnk házában is megfordult és hazafi keservével Pindaros szánalmát felkelté.

A IV. pythiai óda, e közel 300 sorból álló rendkívüli alkotás két tényre támaszkodik. Egyrészt Arkesilas győzelmére, másrészt Damophilos számüzetésére. A győzelmi óda keretében tehát egy Damophilosnak kiállított ajánló levél rejlik.

A költemény két főrészből áll. Az egyik Battos dynastiájának isteni alapját idézi emlékünkbe Medea jóslata révén. A második jóval bővebb részben Pindaros és pedig tudtunkkal először írja le részletesen a Homeros- és Hesiodostól csak gyengén érintett Argonauta-mondát, melyre Medea jóslata nyujt kiindulási pontot.

Az ismeretes mondát alapjában Pindaros is úgy fogja fel mint mások, csakhogy neki, a hymnusköltőnek még az a feladat is jutott, hogy azt költeménye szerves részévé tegye. Bármily szorosan függ is össze Battos alapító szerepe Arkesilassal, mint a Battostól alapított új ország királyával, az összefüggés önmagában még nem jogosította volna fel költőnket arra, hogy több mint 250 sort szánjon neki és alkotásainak szokott medrén oly annyira túl csapongjon. Ezt a tényt a költő magyarázói mind felismerték. Okoskodásaik azonban nem mindig ütik meg a mértéket.

Kétséget nem szenved, hogy Pindaros ódáinak a magva a mythos; elvitázhatatlan továbbá, hogy a mythos hőse és az óda hőse közt bizonyos parallelismus, vagy ha nem, legalább negativ összehasonlítás áll fenn mindenkor. Eddig hagyján!

Ámde költőnk legtöbb magyarázója túlment ezen a határon, s az ódai meg mythosi hős lényeges megegyezésén kívül még az előbbinek minden cselekedetében is az utóbbinak minden vonását vélte feltalálhatónak. Pedig a hasonlatnak ily makacs keresztülvitele a mellett, hogy el sem is képzelhető, határozottan kárára volt és van Pindaros megértésének. Ha teszem Pindarosnak ezen ódájában Jason lényeges sajátságai közöl csak néhány is megvan

Arkesilasban, a magyarázónak meg kell elégednie és nem minden apróságnál vonatkozásokat keresnie, különben a lehetőségeknek oly tengerére bocsátkozik, melyben a józan æsthetika hajótörést szenved.

Érdekes e részben a mi ódánk is. Wagner, Bœckh, Rauchenstein, Ludwig, Buchholtz, a tárgyalt mythos Jasonában Damophilost, a száműzött hazafit vélik felismerhetni, s ugyanazon Jasonról Dissen, Schmidt és Friederich, azt mondják, hogy senki más, mint maga Arkesilas. Hosszúra vezetne az érveket pro és contra felsorolnunk. Részünkről az utóbbi nézetet tartjuk a kizárólag helyesnek. Azt hiszszük, hogy Jason Arkesilasnak az előképe. Hisz Arkesilas dicsőségének akar Pindaros első sorban szószólója lenni. Damophilos búja csak episod. Hisz magasztaló óda ez is, mint költőnk bármelyike, a hol a győztesé a főszerep! Jason, bár az örökölt jog képviselője, mégis a trónbitorló Peliassal szemben meggyült haragja kitörését mérsékelni birja, sőt a rábizott munkát is elvállalja: így Arkesilasnak is, bár a jog talaján áll, a zavargó, bitorló elem hordozójával, Damophilossal szemben, meg kell fékeznie szenvedélyeit. Szerintünk a párhuzamnak csakis ez lehet a magva. A többi vonást aztán már a költő phantasiája kénye kedve szerint szabja ki magának.

S minő kép ez a Jasoné! Alig van költőnknél mythosi személy (az egy Heraklest kivéve), melynek kidomborításán annyi belemélyedő előszeretet ismerszenék meg. A tünde ifjú megjő «a dicső Jolkos napsütötte virányaira. ... Két dárda reng a kezében, öltözete kettős: a magnetek hazai köntöse jól állt megtermett tagjain; fölötte pedig párduczbőr védte meg a hideg zivatarok ellen. Gazdag fürtjeit olló nem érinté: fodrosan seperték végedesvégig a hátát.» Jason megáll a piacz közepén s a nép ámulata közt várja be a kocsiján odarobogtató Peliast. Büszkén visszaköveteli tőle ősei bitorolt trónját, s önérzettel szánja rá magát, nem kényszerűségből a nehéz munkára. Felkerekedése Kolchisba, a heves szerelem, melyre Medeát gyullasztja, versenye Aietessel, küzdelme a sárkánynyal, mindez az epikai stilus részletességével ugyan, — mert itt egy kis költői beszélylyel van dolgunk — de egyszersmind költőnknél szokatlan plaszticzitással van szemünk elé varázsolva. Mindenesetre a legsajátságosabb alkotások egyike: kerete olyan, minő a többi ódáé, feldolgozása pedig a rendestől oly annyira elütő!

Arkesilas győzelme még egy másik költeményre szolgáltatott alkalmat. Az ötödik pythiai ódát értjük, mely voltakép nem egyéb, mint beigazolása egy az óda élére helyezett erkölcsi axiomának, Pindaros ama kedvencz gondolatának, hogy a gazdagság csak akkor ér valamit, ha erénynyel párosul.

A költő a fejedelem törekvéseire a békéthozó Kastor oltalmát kéri. Arkesilas bölcs fejedelem, született uralkodó, kiváló bajvivó. Szerencséje végnélküli. De ne feledkezzék meg Istenről, a ki a szerencsét osztja. Verejtékes volt e győzedelem, de nincs halandó, ki a sikert ingyen kapja. Battos sikere is szorosan összefügg nemzetsége sorsával, melynek intézője Apollón, az orvos, a múzsapap, a békehozó, a jósló Apollon. Ő hozta a dórokat Peloponnesosba, innen Therába, Therából Libyába. Neki köszöni Arkesilas első sorban koszorúit, melyeknek dicséretét a költő így végzi: «lelke és beszéde túlhaladja korát. Bátor szivére nézve ő az, a mi a madarak közt a sas. Harczban megállja helyét, mint a bástya. A múzsák körében jártas már kis kora óta, — most a kocsi-versenyben is ügyesnek vallja magát!»

Ime, ez száraz fonala a gondolatmenetnek. Ámde hol a nyelv, mely a görög eredetinek érczes csengését, alaki és (egyénileg) pindarosi zománczát s tömör épületét még csak távolról is visszaadhatná? Hol van az a költemény, melybe oly finoman elrendezett szálakkal volnának a legkülönbözőbb gondolatok beledolgozva? . . .

II.

Arkesilas eme győzelmeinek idejében Athén már a hatalom netovábbját elérte. Eurymedón már győzni látta az athéni népet, melynek lelke és nélkülözhetlen vezérszelleme Perikles kezdett lenni. Athén most mind azon törekedett, hogy az aristokratikus alkotmányokat, a hol még fennállottak, ledöntse s ilyképen kedvencz eszméjének, a demokratiának terjesztése által befolyását, legalább közvetve biztosítsa.

Athén ez ügyesen kieszelt politikájának kezdetébe esik költőnk két ódája, mely némileg ama politikának merő tagadása volt. Mindkettő aristokratikus alkotmányokat és uralkodó családokat dicsőít, még pedig a férfias érettség költészetének minden eszközével.[1])

---

[1]) Az e pontban tárgyalt ódák csak a csoportosítás kedvéért vannak ide sorolva.

Az egyik, a VII. olympiai óda, mely a régi magyarázók értesítése szerint aranybetűkkel volt bevésve a lindosi Athéne templomába, a rhodosi Diagoras győzelméhez fűzi Rhodos magasztalását. E költemény tán egyik legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy Pindaros mennyiré ismerte a költői technika ama titkát, miképen kelljen egy magában véve igen egyszerű tárgyat művészileg feldolgozni és annak egyes tagjait egyetlen erkölcsi alapeszmével összhangzatosan egybekapcsolni. Bár Diagoras hősi vitézsége közmondásossá vált,[1]) nem is annyira jelen győzelme a fődolog. Ódánk tulajdonképeni tárgya, az Eratidáknak, a rhodosi aristokrata családnak dicsérete.[2]) Hisz a sziget egész őstörténelme, kezdve Tlepolemostól, mindenha e családhoz füződött. Az istenek látható kegye jóra is változtatá összes balsorsát.

A VII. olympiai óda a korinthosi Xenophonnak szánt dicsőítő mű, mely szintén aristokrata családot, az Oligaithidákét veszi tárgyául. E családnak köszönheti Korinthos a maga virágzását, és hősünk ősei, — miként a korinthosi nemzeti hős, Bellerophon, Athéné istenasszony segítségével megszelidíté Pegasost — az istenek kegye és támogatása mellett a legnagyobb nehézségeken is túltették magokat, s Korinthost a jólét magas fokára segélték. Másokétól elütő a költemény szerkezete annyiban, hogy itt az egyes gondolatcsoportok szigorúan elválasztvák egymástól a strophikus szerkezet külső eszközével is. Az első systema (Strophe, antistrophe es epódos) elmondja, mennyi jóléttel árasztták el a Horák Korinthost; a második Xenophon győzelmeit tárgyalja; a harmadik és negyedik Korinthos herosairól szól; az ötödik végre az Oligæthidák versenygyőzelmeit sorolja fel. Az első kettőt összefoglalva, — mert hisz Xenophon győzelme is a Horák művének van feltüntetve, — a hármas felosztás itt is érvényesül.

Ha valahol, úgy itt, e két ódában beszélhetett Pindaros lelke mélyéből. Hisz aristokracziát kellett dicsérnie. Neki, a Marathon után rajongó, régibb szabású, konzervativ embernek állami ideálja nem lehetett sem az athéni szabadelvű demokratia, sem a nép szeszélyétől függő tyrannis, sem a mindent felforgató demagóg rendszer, — hanem a szó nemes értelmében vett aristokratia,

---

[1]) Cic. Tusc. I, 46, 111.

[2]) A köznapi tárgynak magas szempont alá sorolása még a XI. nemeai ódában is észrevehető.

hol a «bölcsek», hol a «jelesek» uralkodnak, nem pedig a «féktelen vak tömeg.» «Látom», mondja egyik ódájában (XI. pyth.), «hogy az államban a mérsékelt elemek virulnak fel legjobban: megvetem bizony a zsarnokok sorsát.»

Nem *isonomiát,* hanem *eunomiát* sürget ő. A hagyományos törvény és jog által alkotott *rend* legyen az állam alapja. Dicsérve dicséri azon államokat, melyekben aristokratiát lát, s viszont rejtett nyilait nem egyszer ereszti neki a vulgusnak, melyet tán utánzásból s bizonyos modorosságból gyűlöl utána sok ódaköltő.

(Vége köv.)

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

Harczi ének.

(Tyrtaios.)

Szép a dicső kimulás zajló csatasornak az élén,
Hogyha vitézi kezünk védi a drága hazát.
Ős honodat s dús telkeidet soha cserbe ne hagyjad;
Koldus sorsánál nincs szomorúbb, keserűbb!
5 Anyjával tévelyg s apjával, szerte barangol
Kisded gyermekivel s hőn szeretett nejivel.
Szükség rabja leszen, nyomorúság átka lesújtja.
Nincs, ki marasztalná; nincs, ki szeresse, sehol.
Szennyfolt éri nemét s ragyogó szépsége enyészik,
10 És a gyalázatnak száz neme éri utól.
Hajh! A számkivetett férfit nem tiszteli senki,
Könny nedüjét, becsülést nincs, a ki adna neki.
Bátran küzdjünk hát a honért! Ne kiméljük az éltet,
S drága családunkért ontsuk a vért örömest.
15 Ifjak! A harcz mezején vállvetve maradjatok együtt,
Mert csak a gyáva szökik, mert csak a gyáva remeg.
Ősi erény s hatalom szálljon szivetekbe tinéktek;
Harcz közepén szivesen haljon a férfi halált.
Tisztes apáitokat, kiknek már térdei gyöngék,
20 Cserbe ne hagyjátok, futva gyalázatosan!
Nem méltó, hogy az aggastyán csapatoknak az élén
Hősi vitézséggel küzdjön az ifjak előtt.
Mily szégyen, ha fejét s állát kora őszbe csavarta,
S termete disztelenűl mégis a porba bukik;
25 Vagy ha mezítelenűl, vérző férfjúi szemérmét
Két keze ujjával féltve takarja el ő.
Fertelmes látvány! Mindez nemesitse az ifjút,
Mig kecses ifjúság bimbaja rajta vagyon.
Élve, rajongnak utána a nők, bámulja a férfi,
30 Halva pedig harczban, dicskoszorúkat arat.
Ám kiki jó állást foglalva maradjon a résen,
S összeszoritva fogát, marja kemény ajakát!

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Magyar nyelvtan. Polgári iskolák számára. Irta dr. *Göőz József.* Buda-Pest. 1884.

Az érdemes szerző, igazán, becses ajándékkal örvendeztette meg a polgári iskolát, mely a szigorúan methodikus tankönyvekben annyira szűkölködik. Végre egy munka, mely üdvös reactiót indít ama doctrinärek ellen kik, «siető újítással» nem átallották bevinni az iskolába «a kétes értékű nyelvészeti okoskodásokat.» Mert, valóban, csak a félszeg theoriák csökönös híve ignorálhatja klasszikus pædagogiánk egyik sarkalatos elvét, mely követeli, hogy ne tanítsunk hanemha «megállapított igazságot,» s tartózkodjunk az oly tételektől, melyek a tudósok körében «még vitatkozás tárgyát képezik.»

Íme, az elvi álláspont, melyet az érdemes szerző elfoglal. Munkájában tehát «csak a biztosabb alapon nyugvó tételek fejtegetésébe bocsátkozik; de ezeket aztán úgy törekszik megmagyarázni, hogy a *tanuló a szabályok keletkezését saját szemével lássa.*» Nyilván való ugyanis hogy a tanítvány — infans, indigus omni vitai auxilio — nem tud még beszélni sem, mikor leül a mester lábaihoz, s szükség, hogy megtanúlja a *szabályokat,* melyek szerint a beszédet, a saját nyelvét construálni, megalkotni kell. Avatott pædagogus, ki mindig elvekre építi eljárását, nem mulasztja el, például, komolyan figyelmeztetni a növendéket, hogy ha személyi névmásokat a mondat tárgyáúl «*akar*» használni, akkor ne így mondja; *ént-t, te-t, mi-t, ti-t,* hanem: *engem, téged,* stb. (97.) Komolyan megjegyzi továbbá, hogy «a *leszek, vagyok* és *megyek* igéknek nincs külön alanyi és tárgyi ragozásuk» (86), s örömmel constatálja, hogy «az igén az állítás módját, a cselekvés idejét, a cselekvő személyét és számát is *föltüntethetjük.*» (77). Ily positív igazságokra nagy szükség van a polgári iskolában, mely — ne feledjük — kiválóan «a gyakorlati élet követelményeit» akarja kielégíteni. Szegény magyar fiú, hogy is lehetne tisztában a kérdő és felszólító mondat kiejtése felől! ha nyelvtanból, homloka verejtékével, meg nem tanulná; s csakugyan nem tudjuk, hogyan értené meg a hiányos mondatot, ha — ad regulas artis — «*ki nem keresné az összefüggést az előző mondatból vagy mondatokból.*» (26.) Gondolhatni, hogy Petőfi közönsége mily kitünően járatos volt a grammatika minden zugában — «előző mondatok» nélkül is, egyszerre megérti mi az hogy: «talpra magyar!» — s gondolhatni, hogy a grammatikai belátás mennyire ki volt fejlődve honvédeinkben, kik egy szerfölött hiányos vezényszóra megmozdultak, sőt csodákat műveltek.

Nem tudjuk eléggé méltatni az érdemes szerző törekvését, mely

kiválóan, a nyelvtanításnak *«értelmesebbé»*, s hozzá tehetjük : érdekessé, mulatságossá tételére irányult. Szívünk örömtől dagad, ha elgondoljuk mennyi találékony elme s mennyi éles, bonczoló ész fog kikelni a polgári iskolából, hol a tanulókat, ideje korán, oly nyelvtani problemák megoldásában gyakorolják, melyek nem csupán észfejtők: rendkívül érdekesek, mulatságosak is. «Utile cum dulci,» — mondja az érdemes szerző, s «oda illő magánhangzókat» irat bizonyos mássalhangzók közé «hogy *azok* (a mássalhangzók?) szerszámok neveivé alakuljanak : b—lt—, v—s—, stb. (11), vagy, a «tiszta kiejtés» gyakorlása végett, olvastat néhány elmés mondatot: «*Bálint* nem látja, hogy *Pál int* neki ; *hat szász* ment erre, s mindegyiknek *hatszáz forint volt a zsebében*. stb.» (15.) Íme, az isteni tudomány! mely feltárja nem csupán a vesék, hanem a zsebek titkait is. — De a legmulatságosabb, valamennyi között, egy *helyesirási* gyakorlat: «*Az njul,*» melynek kezdő sorát ide írjuk: «A akarag űzöpe vedék az nyulát, mej edj nátaspa zögöt...» És így tovább! Fájdalom, nincs terünk közölni, egész terjedelmében, ezt a pædagogiai remekművet; felhívjuk azonban az összes tanférfiak figyelmét e kitünő methodusra, mely a grammatikát — eddig a legszárazabb, a legunalmasabb tárgy! — oly szivderítő kedves játékká varázsolja, milyen a rebus-fejtés vagy farsangi bohózat.

Korlátolt eszű s malitiosus bíráló ebből talán vádat koholna: hogy az iskola falai közé frivol játékot, bohózatot vinni, komoly tankönyvhöz nem illő szerep. Mintha e könyv azért nem végig megőrzené magasztos komolyságát! mintha a könnyed szórakozást nem váltaná föl helyenkint egy-egy fogós kérdés, melyet megoldani s megérteni fárasztóbb és fejtörőbb munka, mint a felsőbb mathesis bonyolult problemáit. Tessék a fentisztelt bírálónak, például, különbséget tenni a *tűz* és *tüz* homonym szavak között (13); «kikeresni a *Családi kör* vezér gondolatait *azaz* vázlatát» (126), s megmondani hányféle a mondat, «*kiejtés szerint*» (17). Vagy — ha ez nem volna elég — iktasson, «*alanyúl, személyneveket,*» a személyi névmások helyére, a következő mondatokban: *én* nem dolgozom ; *én* beteg vagyok ; *te* dolgozol, stb. (44) és alakítsa e két mondat határozóit *határozói mellékmondatokká: melletted* ülök ; *tőled* jövök. (132.) Szinte látom mint borítja el arczát a szégyenpír, szinte hallom az értelmetlen hebegést, mely összerándítja sápadt ajkait, és gyönyörködöm a tehetetlen butaságban, mely szemeiből reám mered.

Mint a szíves olvasó látja, egy csöppet sem volna nehéz letorkolni az ismeretlen Zoilust, s találó példákban épen nem volna hiány. Nagyobb baj, hogy az érdemes szerző rendkívüli szerénysége majdnem illusoriussá teszi a fényes eredményt, a melyet munkájától egész bízvást remélhetünk. Kerülni akarván a magabizottságot, szinte átcsap az

ellenkező túlságba: kizárja lelkéből a férfias önbizalmat is, noha teljes joggal megilleti. Nem bízik eléggé a tanítás sikerében; ezért még jó tova is előfordulnak a feladatok közt helyesírási gyakorlatok (57., 116., 128.), s «fejtegetéseit,» melyek módszer és stilre nézt a magok nemében egyedül valók, nem tekinti conditio sine qua non-nak, melynek elfogadása vagy elvetése határoz egyszersmind az egész mű sorsa felett. «Természetes — így szól az érdemes szerző — hogy a fejtegetések olvastatását *az a kinek tetszik* elhagyhatja s helyette a maga *szóbeli* magyarázatát illesztheti be, mely talán sokkal szerencsésebb módon czélhoz vezet.»

Bátorkodunk, e nyilatkozattal, melynek forrása tisztán a szerénység, a magunk véleményét állítani szembe. Nem, érdemes szerző! a polgári iskola tanítói nem mellőzhetik e munka legkitünőbb részét, s nem fognak más nyomon haladni mint a melyet mesterök jelölt:

Quid enim contendat hirundo
Cycnis? aut quidnam tremulis facere artubus haedei
Consimile in cursu possint? quam fortis equi vis.

Igenis, ők szintén igy fogják kezdeni az *-é* «birtokos rag» magyarázatát: «Ha az én nevem József, akkor e helyett a mondat helyett: *ollóm éles*, azt is mondhatom: *a Józsefé éles;*» (47) szerintök is csak «kiemelő rag» lesz az «*ik* szótag,» melynek «semmi különös értelme nincs» s mely csupán «nagyobb nyomaték kedvéért járul melléknevek és számnevekhez (jobbik, — negyedik), ép úgy mint az «*ugyan* szó» a mutató névmás elé (ugyanez, ugyanaz; — 54., 60., 62., 64.); s végre ők is hirdetni fogják a hamisítatlan orthologia «megállapított igazságait,» mely szerint *tanár* helyett «*mondhatjuk*» azt hogy *tanító*, *irnok* helyett azt hogy *író*, stb. (113.)

A derék tanítói kar, bizonynyal, nem fogja követni az egyéni hiúság sugallatát, de hallgatni fog a meggyőződés szavára, s nem koczkáztatja könnyelműen a tanítás érdekeit. Figyelmét nem kerülheti el, hogy a «fejtegetésekben» a stil szépségeivel egy színen áll a grammatikai analysis mélysége, a példák találó és talpra esett volta, s a definitiók- és magyarázatokban nyilvánuló elmeél és eredetiség. Ne bántsa fülünket e döczögős mondat: «dolgozatotokat így kell kezdenetek:» (13) hisz a tanuló, ki dolgozatba fog, eleinte rögös úton, bukdácsolva halad; s ne sajnáljuk a tapsot az érdemes szerző satirikus erétől, ki, finom, gúnynyal, felhozza a példák sorában, hogy; «A Budapesti Szemle-újság.» (28.)

A föntebb letorkolt Zoilus, kárörömmel, azt mondaná ugyan hogy, íme, a szerző nem tud különbséget tenni *újság* és *folyóirat* közt; de csak utalnunk kell a rokonértelmű szók definitiójára (114), hogy

kárörömét legott a csalódás keserű érzete váltsa föl. «*Rokonértelműnek* — így szól az érdemes szerző — az olyan *szókat* nevezzük, melyeknek *jelentésök* egymáshoz *hasonló, minélfogva azokat egymással föl is cserélhetjük.*» Arany János, például, e theoria nyomán, írhatta volna: «kutatnak *a kicsinyek*» (a négy *k* a kutatás akadályait érezteti), a helyett hogy: «kutat *az apró nép*;» vagy: «maga *falt ő* már,» a helyett hogy: «maga *evett* stb.» Mindössze is az okoz galibát, hogy az első kifejezés kelleténél hosszabb, a második rövidebb egy szótaggal.

De itt egyszerre kitágúl a grammatika szűk határa s mintha ritkúlna a fátyol, mely profán szemünk elől a költői műhely titkait elfödözi. Meglesni, hogyan támad, hogyan születik költői elméjében a gondolat s a kifejezés: ez voltakép nem a grammatikus dolga ugyan, de a grammatikai tanulmányt, kétség kívül, vonzóbbá teszi, s az iránta való érdeket fokozza, ébren tartja. — Mire gondolt Arany János? — e mély értelmű kérdést veti föl a szerző — midőn a *Családi kör* második sorát irta. Válasz: «Az *epertermő fára*; s arról állítá, hogy lombjaival feketén bólingat. Az *epertermő fa* kifejezést nem használhatta, *mert akkor a verssor kelleténél hosszabb lett volna.* Fogta tehát magát, s az *eper* és *fa szót* összetette, s ezt illeszté be az *epertermő fa* kifejezés *helyére.*» (110.)

E fontos adat kitünően jellemzi Arany művészi eljárását, s a szerző roppant hálára kötelezné irodalmunk búvárait, ha ilyetténkép elemezne valamennyi összetételt, melylyel a nagy költő nyelvünket gazdagítá. Az érdemes szerző igazán hivatva van e delicat munkára: ő nem azon száraz grammatikusok czéhébe való, kiket a nyelvi formák ereje és bája ép úgy meg nem indít, mint a hogy meg nem indítják a fagyos szívű anatomust az arcz nemes vonalai vagy a testalkat szép aránya, midőn a hullának, bonczoló késsel, neki esik. Nem! a szerző együtt érez a formákkal: mintha bennök is élet volna, s fogékonyság öröm meg fájdalom iránt. Ki ne indulna meg, például, ama *kép* szenvedésein, melynek gyászos végzete, hogy «rajzoltatik» s melynek martyriumát az érdemes szerző ekkép ecseteli (72): «A kép rajzoltatik... *A kép készül, mert készitik; ő maga magától nem jön létre. Ő, mikor rajzolják, csak eltűri, elszenvedi a mit vele tesznek.*»

Ha czélunk nem volna egyéb csak múlékony emotiót gerjeszteni, mely lángot vet és ellobban mihamar: akkor e pathetikus sorokkal befejezhetnők e czikket, mely talán, akaratunk ellen, kissé hosszúra nyúlt. De mi azt akarjuk, hogy erős meggyőződés fakadjon és gyökerezzék meg az olvasók elméjében e könyv értéke és jelentősége felől, s maradandó emléket, örök *memento-t* akarunk állítani a szerző érdemének a tanférfiak és tanügybarátok tudatában. E végre, egy rövidke definitiót szemeltünk ki a «fejtegetésekből,» s egy még rövidebb sen-

tentiát, mely, egész alkalomszerűen hozzá fűződik. «Kapálásnak» — így szól az első — *azt* nevezzük, *mikor* az ember *kapával dolgozik.*» (37.) S e példaszerű definitiónak pendantjaúl szolgál a rövid, de velős sententia, mely szintazon thema körűl forog, s mely nekünk annyira megtetszett, hogy alkalmasnak véltük e czikk végére tűzni, mintegy erkölcsi tanulságkép, mely, cziczomázatlan, egyszerű formájában, teljesen összevág saját meggyőződésünkkel, s a legtisztább résuméje azon vizsgálódásnak, melyre, ez alkalommal, java erőnket fordítottuk: «*Kapálni nem szégyen.*»

HÁHN ADOLF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Origine della lingua italiana. Dissertazione di *Luigi Morandi.* Cittá di Castello, S. Lapi, 1883. VIII, és 72. l.

Több századja már, hogy tudós elmék az olasz nyelv, általában a román nyelvek eredetével foglalkoznak. A vélemények a kérdés mivoltát illetőleg nagyon elágazók voltak a jelen századig. Voltak először olyanok, kik világos tévedéssel nem latin eredetet tulajdonítottak az olasz nyelvnek, mint Dante, ki a bábeli nyelvzavarig viszi azt; mint Giambullari, ki etrusk és aramæi vagy Ginguené, ki latin és kelta keveréknek tartja az olasz nyelvet. Mások szerint a latin nyelv mintegy anyja, a germán pedig atyja a román nyelveknek, melyek a barbárok invasiói nélkül soha sem támadtak volna, vagy legalább nem öltötték volna tényleges alakjokat; így Pietro Bembo, Muzio, Tiraboschi, Sismondi, Schlegel, Gioberti, sőt, legalább régebben Müller Miksa is. Voltak azután, kik a latinból származtatják az olasz nyelvet, de egy «közvetítő» nyelvet (a provencal-t) vesznek föl; így a nagy Raynouard, Perticari, Sicher, Du Cange, Ruth. Ismét mások szerint a latin nyelv gyorsabb vagy lassúbb romlása szűlte az olasz nyelvet. E véleményen vannak Ampère, Wackernagel, Muratori, Fontanini, Emiliani-Giudici, Wachsmuth, Humboldt Vilmos. A manap uralkodó vélemény az, hogy a román nyelvek eredete az úgynevezett római «lingua rusticá»-ban keresendő. «Hat román nyelv vonja magára figyelmünket, úgy grammatikai sajátosság, mint irodalmi jelentősség által,» mondja Diez. «Mindegyiköknek első és legtekintélyesebb forrása a latin nyelv. De ezen nyelvek nem ama classicus latin nyelvből folytak, melylyel az írók éltek, hanem, mint már sokan és joggal jegyzették meg, a római népnyelvből, mely a classicus latin nyelv mellett szokásban vala. Nem mulasztották el annak bebizonyítását, hogy maguknak a régieknek tanúskodása szerint ily népnyelv létezett Rómában; de ennek létezése oly bizonyos, hogy bebizonyításra nem is szorúl, és tulajdonké-

pen az ellentétes véleményre lehetne bizonyítékokat követelni, mert e szerint a latin nyelv eltért volna a rendes szabálytól.»[1]) A nagy mesternek e véleményét vallják a legtöbben időnkben, bár a részletekre nézve nagy és sokszor lényeges eltérések vannak a tudósok véleményei között.[2])

Morandi föntjelzett értekezése szintén az egyik román nyelvnek, az olasznak eredetével foglalkozik, és kettős tekintetből érdemli meg a figyelmet: egyszer azért, mert szerzője egyike a legtekintélyesebb olasz philologusoknak; azután azért, mert értekezése részben új és érdekes világításba helyezi tárgyát.

Morandi először is értekezése czímét támadja meg, melyet csak azért használt, hogy különködőnek ne lássék. Ő nemcsak az olasz irodalmi nyelv eredetéről akar szólani, hanem az olasz szójárásokéról is; és mivel a különlegesről nem lehet szólanunk a nélkül, hogy az általánost ne érintsük, átalán a neolatin vagy román nyelvekéről. Nem hat román nyelv van, mint az átalánosan elterjedt vélemény tartja, hanem *hét*: a provencal, francia, spanyol és portugál, az olasz és oláh, és végre a rhæto-román nyelv. Ez utóbbi Ascoli tanulmányai után többé nem dialectusnak, hanem külön nyelvegyednek tekintendő.

Arra nézve, hogy a neolatin nyelvek első és fő forrása a latin nyelvben keresendő, a modern romanisták egyetértenek. A részletes kérdésekre nézve azomban manap is nagy az eltérés.

Közönségesen azt szokták mondani, hogyha egyik nyelv a másiknak folyománya: az első a leánynyelv, az utóbbi az anyanyelv. E képleges kifejezés azonban tévútra vezethet. Mert a leány az anyától elvált és külömböző egyed; míg egy másiktól származott nyelv tudományos szempontból tulajdonképen nem egyéb, mint az eredeti nyelv, fejlődésének más, későbbi stadiumában. Jól mondta Lanzi, hogy: «minden évben történik egy lépés egy új nyelv felé,» és utána Humboldt Vilmos: «a szó nem annyira factum, mint inkább folytonos fejlődés.» Fuchs Ágoston szerint a román nyelvek sok elemei már megvoltak a régi latin nyelvben. Mint ilyenekre rámutat Morandi a határozatlan névelő használatára, a — mente végzetű határozók előképeire, a múlt idő fejlődésére, a mihinek rövidűléseire mi-re és me-re, és egész szólásokra és fordúlatokra. Idézeteit Ovidiusból, Ciceróból, Lucretiusból, Virgiliusból, Apulejusból, Curtius Rufusból és Plautusból. A neolatin nyelveket nem kell egyébnek tekintenünk, mint a régi beszélt latin nyelv folytatásának. Ebből fejlődtek, de nem normális állapotok között. A latin nyelvnek kemény harczot

---

[1]) Grammatik der romanischen Sprachen, dritte Ausgabe, Bonn, 1870.

[2]) Érdekesen összegezi a külömböző fölmerült nézeteket Demattio ily czímű művében: «Origine, Formazione ed elementi della lingua italiana,» seconda edizione, p. 1—16.

kellett vívnia a bennszülött régi itáliai nyelvekkel, s bár győztes maradt, e nyelvek hatásukat rajta is éreztették, különösen a kiejtést illetőleg. Azonkívül a természetes átalakulást siettette, sőt részben más irányba terelte a politikai, vallási és társadalmi zűrzavar. Ha ez közbe nem lép, valószínű, hogy az egész román Európa egy nyelven beszélne manap. Lanzi föntidézett mondatát tehát oda lehet módosítani, hogy: minden évben történik egy a körülmények szerint nagyobb vagy kisebb lépés egy új nyelv felé.

Azon nyelvekkel, melyeket a latin nyelv Itáliában elétalált, többé vagy kevésbbé kemény életharczot kellett vívnia, a szerint a mint e nyelvek többé vagy kevésbbé voltak rokonok vele. — Etruriában és Gallia némely részeiben, Gellius tanúsága szerint, még a második században beszédben éltek az illető nyelvek. Ámde bizonyos, hogy a latin nyelv végre is diadalmaskodott e nyelveken, melyeknek belső organismusára kevés, de több befolyásuk vala a kiejtésre. A francziában nincs több biztosan kelta eredetű húsz szónál; a toskán nyelvjárásokból eltűnt minden etrusk szó a legközönségesebbekig, melyeket a nép nem egy könnyen feled. Van ugyan a francia nyelvben 650 ismeretlen eredetű szó, melyek között lehet és bizonyára van is kelta szó; de ha mind az volna is, mi volna az az egész franczia nyelvhez képest!

Más külső okok sem folytak be jobban a román nyelvek fejlődésére. Voltak, kik állították, hogy a germán nyelveknek a rómaival való összekeveredéséből állottak elé a neolatin nyelvek. De egy futólagos tekintet a két nyelvcsoport phonetikus törvényeire megczáfolja e véleményt. A germán nyelvek szeretik az aspirátákat, a tőszótagot hangsúlyozzák, jobban szeretik a kemény hangokat, és olyan hangjaik is vannak, melyek a neolatin nyelvekből teljesen hiányzanak. Hiába keressük a neolatin nyelvekben az úgynevezett Lautverchiebung-ot, a Grimm felfedezte hangtörvényt, mely szerint e latin mondatnak: *mundus vult decipi*, germán ajkakon ilyenné kellett volna válnia: *muntus fuld tezibi.* Nincs meg a román nyelvekben az a hangkeveredés sem, mely pl. az angolnál a nyelvnek angloszáz (germán) és normann (neolatin) eredete mellett tanúskodik.

Szerves alaptulajdonságaikat tekintve egyformák lévén a neolatin nyelvek, egy közös eredetöknek kell lenniök. Kevés kivétellel megtartották azt a *hangsúlyt*, mely régente megvolt a szókon. Mindannyian elvesztették a latin *declinatio* eseteit phonetikus romlás miatt, melyeket aztán præpositiókkal pótoltak (ilyen præpositiós esetek már a classicusoknál is eléfordúlnak). Mindannyian elejtették a *neutrumot*, az *unus* és *ille* szókból articulusokat alkottak magoknak, valamint a *mens* szó ablativusából új határozói végzetet. Mindannyian, hogy a phonetikus romlás okozta egybeesések eltávolíttassanak, a *habere* igével új igeidőket

alkottak, hol a habere majd összeolvadt az igetővel, majd puszta segédige maradt. Mindannyian elvesztették a *quantitas* iránti érzéket, új metricát alkották, mely többé nem a hosszúságon vagy rövidségen, hanem az *ictus*on, a szótagnak erősebb vagy enyhébb, súlyosabb vagy könnyebb ejtésén alapúl. Ez új metricának, valamint a rímnek már a latinban vannak nyomai.

Mind e tulajdonok mutatják, hogy a neolatin nyelvek nem egyebek, mint egy idősebb latin nyelv, mely új viszonyok közé jutva, előbb csak gyéren jelenkező vagy rejlő képességeit fejté ki. A keresztyénség, az invasiók, a kereskedelmi összeköttetések nem változtatták meg belső mivoltát, de lökést adtak továbbfejlődésére és részben megváltoztatták szótárát.

A keresztyénség által némely szók különösen vallási tárgyakra és fogalmakra alkalmaztatván, ezek a közhasználatban más szók által pótoltattak. Így domus (casa) és verbum (parola). Kereskedés és invasiók útján germán, arabs és görög szók jutottak a neolatin nyelvekbe. De ez idegen szóknak száma aránylag csekély.

Diez szerint sem a germán grammatica, sem a germán syntaxis nem gyakorolt nagyobb befolyást a román nyelvekre; csak részletekben tűnik ki e hatás, mely az egész nyelvet tekintve csekély. Mások nagyobbnak ítélték a germán nyelvek hatását a román nyelvekre. Szerintök csak így magyarázható meg a latin nyelv és a neolatin nyelvek közötti külömbség. Azonban e külömbség okszerűebben azon nyelvek hatására vitetik vissza, melyek a latin nyelv mellett hajdanta Itáliában dívtak. A germán befolyás legfölebb 1000 szóval gazdagítá a neolatin nyelvek szótárát. Érdekes, mint vélekedik Caix a germán szók sorsáról a neolatinok között. Szerinte sok germán szónak azért kellett elveszníe, mert egyenlő a latinnal; pl. sada sazio, haban avere, raihta retto, arjan arare. És ez történt a leggyakrabban. Nem ritka az az eset sem, hogy a latin szó a germán szó hangzásához alkalmazkodék:

sternere	straujan	sdrajare,
parcere	sparôn	sparagnare,
lingere	lecchôn	leccare,
rapere	roubôn	rubare,
sensus	sin	senno.

Legérdekesebb azon eset, midőn egy latin és egy germán szó neolatin szóvá egyesűl:

*don*um	*widar*lôn	guiderdone,
*mal*us	*balva*veisa	malvagio (mauvais).

Azt mondogatják némelyek, hogy a neolatin nyelvek kevésbbé tökéletesek mint a latin nyelv. Bizonyos, hogy némely latin alakok

kivesztek. De bizonyos az is, hogy a határozott és határozatlan articulus és némely új idők által a neolatin nyelvek nagyobb precisióra és kerekdedségre tőnek szert. A latin nyelvnek nem tökéletlenebb utódaiúl, hanem tökéletesebb folytatásaiúl tekintendők a neolatin nyelvek.

De melyik nyelvet értsük a latin nyelv alatt, az irodalmit-e vagy a beszédbelit? Kétségkívül az utóbbit, mert csak beszélt nyelv változhatik és alakúlhat.

A legtöbben azt tartják, hogy a latin irodalmi és a latin nép nyelve között lényeges külömbségek voltak. *Ez a vélemény nagyon túlzó.* Bizonyos, hogy Cicero nem úgy beszélt latinúl mint mosónője. De természetes az is, hogy Thiers nem úgy írt francziáúl mint portása beszélt; de azért mind a ketten francziáúl beszéltek. A modern Itáliában, hol soha sem vergődött egy dialectus sem végleges uralomra, lehetséges vala az irodalmi nyelvnek a beszélt nyelvtől való végzetes elkülönödése. De nem Rómában. Abban a Rómában, mely oly compact és hatalmas egységet tűntetett föl mindig; melynek polgárai, élesen kirívó practicus szellemöknél fogva, szükségét érezték a lehető legkönnyebb közlekedésnek. A beszélt nyelvnek számos szava és fordúlata található a classicusoknál. Íme még egy adat Ciceróból, mely maga is elegendő bizonyíték volna arra nézve, hogy nagy differentiák a római irodalmi és népi nyelv között nem lehettek.

Cicero Ad Familiares, IX, 21. ezeket írja egy barátjához (Papir. Pet.): «Ain tandem? insanire tibi videris, quod imitere verborum meorum, ut scribis, fulmina. Tum insanires, si consequi non posses: quum vero etiam vincas, me prius irrideas, quam te, opportet. Quare nihil tibi opus est illud a Trabea; sed potius ἀπότευγμα meum. Verumtamen quid tibi ego videor in epistolis? *Nonne plebejo sermone agere tecum?* Nec enim semper eodem modo. Quid enim simile habet epistola aut judicio aut concioni? Quin ipsa judicia non solemus omnia tractare uno modo. Privatas causas, et eas tenues, agimus subtilius; capitis aut famæ scilicet ornatius: *epistolas vero quotidianis verbis texere solemus.*» — Tehát a nagy szónok levelei, saját kétségbe vonhatatlan tanúsága szerint, *plebejo sermone* és *quotidianis verbis* vannak írva. Már most ki merné állítani, hogy Cicero levelei és beszédei más-más, külömböző nyelvűek? annyi külömbség van csak közöttök, a mennyit a külömböző műfaj magával hoz: stylbelileg válnak el egymástól.

A kik az irodalmi nyelv és a lingua rustica között éles külömbséget szeretnek vonni, a neolatin nyelveket az utóbbiból eredeztetik. Ámde ez nagyobbrészt téves eljárás. Főérvök az, hogy a latinban sok a hasonjelentésű és kettős szó, és ezek között a neolatin nyelvek közönségesen a népies szót tartották meg. Tény, hogy néhány száz szót meg lehet így magyarázni. De ezek ellenébe sok ezer szót lehet tenni, melyek

a művelt latin nyelvből, vagy inkább a művelt és a rustica nyelvből öröklődtek át a neolatin nyelvekre. Azonfölül a román nyelvek egész organismusa a közös grammaticára (közös a népi nyelvvel és az irodalmival) támaszkodik. A törzs, melyből mint ágak a neolatin nyelvek fakadtak, Virgilius és Plautus, Cicero és Vitruvius nyelve, a tunicata és a togata latin nyelv, azon nyelv, melyet beszél omnis populus, mint Varro mondja. — Morandi ezzel nem azt akarja bebizonyítani, hogy azoknak, kik a neolatin nyelveket a rusticából származtatják, egyátalán semmiben sincs igazuk. Bizonyos, hogy az omnis populus alá a föld népét is kell foglalnunk, és ennek nyelve a tulajdonképeni rustica. Bizonyos az is, hogy az irodalom teljes elhanyatlásával és az invasiók alkalmával a rustica volt túlsúlyban a műveltebb és fínomabb latin nyelv fölött.

Van a neolatin nyelvekben sok szó, melyek nem önkéntes fejlemények a latinból, hanem csak későbben mentek át, latin irodalmi művek útján, a közhasználatba. Ez kétségbe vonhatatlan tény. Azonban csak a franczia nyelvben lehet a természetesen fejlődött szókat a későbbi irodalmiaktól szorosan megkülömböztetni.

A franczia nyelv, mint a többi neolatin nyelv, megtartotta a hangsúlyt azon szótagon, melyen a latinban volt; ámbár nagy összevonásainál fogva egészen új hangsúlyozási rendszert fejlesztett. A latinban az utolsó előtti vagy az az előtti szótagon volt a hangsúly, a francziában az utolsón vagy az utolsó előttin van: amára aimér, judicáre jugér, durábilis duráble sat. Mindazon franczia szók, melyeknek hangsúlya sérti a latin hangsúly törvényét, vagy ha ezt nem sérti is, de nem ment át bizonyos normalis változásokon: csalhatatlanúl irodalmi eredetű, csak a szem útján jutott a franczia nyelvbe és nem egyszersmind a fül útján. Igy frêle természetesen fejlődött frágilis-ból; fragile ellenben a már holttá lett frágilis-ból származik. Innocent irodalmi eredetű (innocentemből), mert az élő szóból ennuisant lett volna, mint infantemből enfant, inimicus-ból ennemi, és nocentem-ből nuisant. — Az olasz nyelv nem tesz ily külömbséget; benne minden szó megtartja latin hangsúlyát. A kétféle eredet felismerésére az olasznak legfölebb csak nagyon részleges szabályai vannak. Ime három példa: flatus, flebilis, fluctus; ezektől irodalmi szók: f*l*ato, f*l*ebile, f*l*utto; természetes fejlődésű szók: f*i*ato, f*i*evole, f*i*otto.

Minél fölebb megyünk a múltban, annál egyezőbbek lesznek a neolatin nyelvek. Littré lefordította ugyanazon versszámmal és sokszor ugyanazon rímekkel Dante egész Infernóját régi franczia nyelvre. Raynouard provencal fordítása szintén nagyon hasonló.

A francziák sokkal könnyebben követhetik nyelvök fejlődését, mint az olaszok, mert a 9. század óta számos nyelvemlékük van. Olasz-

országban a latin nyelv sokkal tovább dívott, mint Francziaországban, és a XIII. század előtti időkből az olaszoknak csak gyéres irodalmi emlékeik vannak. Morandi De Rossi Incriptiones Christianae urbis Romæ czímű művéből számos példát idéz, melyekkel az olasz nyelv legrégibb nyomait kutatja, és a IV. századig hatol vissza. Bebizonyítja, hogy a VIII. században Itáliában beszélt dialectusok nem voltak többé latinok. Az első teljes olasz 960-ból való.

A XII., XIII., és XIV. században Olaszország talán páratlan irodalmi jelenséget mutat. A legtöbb tudós latinúl írt. Mások francziáúl, ismét mások provencal nyelven írtak. Némelyek szülőhelyök dialectusát használták. Voltak, kik három-négy nyelven írtak; végre voltak, kik mindenféle dialectust összekevertek. S az olasz nép, különösen felső és középső Olaszországban, ezen nyelvek mindegyikét érté, a latinnak kivételével.

Az új babeli zürzavarból csak a csoda egy neme mentheté ki Olaszországot. És ezt a csodát megadta a Gondviselés Itáliának az ő Dantejában.

Tata. ERDÉLYI KÁROLY.

Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Alterthums von Dr. *O. Schrader*. Jena, Hermann Costenoble. 1883. X és 490 l. 11 márka.

Azon véleménynek, hogy az indogermán néptörzsek nyelvileg és ethnographiailag összetartoznak és proethnikus egységet képeztek, először egy Indiában lakó angol, Jones W. (1786) adott kifejezést. Tudományosan e tételt Bopp Ferencz (1833—35) bizonyította be. Míg azonban Bopp csak tisztán linguistikai feladatot tűzött ki magának, utódjai azt gondolták, hogy az összehasonlító nyelvtudomány varázskulcsával kezökben nem csak nyelvészeti, hanem igen fontos történeti és ethnographiai problemákat is képesek megoldani. E problemák: az indogermán ősnép műveltségi viszonyai és hazája, továbbá a történetelőtti népegységek s elválások kulturtörténeti jelentőségök tekintetében.

A nyelvtudomány ez igen érdekes részét Pictet után nyelvtudományi palæontologiának is szokás nevezni. De valamint a nyelvtudomány grammatikai elméleteit illetőleg több fejlődési stadiumot tüntet fel s nevezetesen 1870 óta gyökeres átalakuláson ment keresztül (v. ö. «Az ujgrammatikusok s elveik» cz. értekezésemet, Egyet. Philol. Közl. 1883. 761. ll. s 909. ll.), úgy a nyelvtudományi palæontologia is változott. Itt is három korszakot lehet megkülömböztetni, melyek közül az utolsó, szintén 1870 körül meginduló, a két előbbivel éles ellentétben áll.

Az 1845-ig terjedő idő a nyelvtudományi palæontologiának úgyszólván előkészítő kora. A század elején a kellő linguistikai substratum

még nem volt meg s csakis egészen általános okoknál fogva, mivel t. i. a kelet az emberi nem bölcsője és minden műveltség forrása, tartották akkor Ázsiát az indogermánok őshazájának, nevezetesen Schlegel Fr. Indiát, Link (1821) Media, Armenia és Georgia vidékét, Rhode pedig (1820) egyúttal a Zendavesta mondáira s történeti és földrajzi vonatkozásaira is támaszkodva az Oxus és Jaxartes forrásvidékét. Nyelvi anyagot a történet előtti műveltségi viszonyok kiderítése czéljából először Rask (1818) s még inkább Eichhoff (1836) gyüjtöttek, ez utóbbi különösen Crawfurd (1820) példáján buzdulva, ki a polynesiai nyelveken először mutatta meg, hogyan lehet rokon népek közös szókincséből e népek legrégibb műveltségét levezetni. De sem Rask, sem Eichhoff szóegyezései nem voltak megbízhatók, mert tudományos etymologiáról még az utóbbinak sem volt fogalma; pedig már három évvel az ő fellépése előtt jelent meg Pottnak «Etymologische Forschungen (1833—36)» czímű, korszakot alkotó művének első kötete. S midőn a tudományos etymologia már elég szilárd alapon nyugodott, még akkor is több éven át a Pott, Bopp, Benfey műveiben felhalmozott nyelvkincset linguistiko-historikus czélokra nagyon csekély mérvben vagy épenséggel nem használták fel.

A tulajdonképeni nyelvtudományi palæontologia vagyis a nyelvtudományi alapra fektetett történeti kutatás 1845-ben veszi kezdetét. Ekkor jelent meg egy berlini gymnasium értesítőjében Kuhn A. nevezetes értekezése: «Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker». Ez volt az első kisérlet, mely solid nyelvi adatok segítségével az indogermán őskor szabatos és világos kulturrajzát iparkodott adni. Kuhn szerint az indogermánok falvakban lakó pásztorok voltak, kik már a földművelést is ismerték és a macskát kivéve a mai házi állatoknak mind birtokában voltak. Ez időtől fogva, összefüggésben a nyelvtudomány azon főtörekvésével, hogy az ősnyelvet anyagilag és alakilag helyreállítsa és ez ősnyelv szempontjából az egyes nyelvek történeti és fejlődési stadiumait megértse, gyüjtötték a tudósok hangyaszorgalommal egyrészről a müveltségtörténetet illető nyelvanyagot, másrészről pedig összeállították egyes nyelvcsoportoknak közös, illetőleg eltérő nyelvtani sajátságait. Az elsőnek segítségével az indogermán kultura rajzát igyekeztek mindjobban kiszínezni és vele kapcsolatban az őshaza kérdését alaposabban tárgyalni, mindkettőnek segítségével pedig az indogermán népek rokonsági viszonyait, elválásuk módját és sorrendjét meghatározni és a távol őskor és a történet kezdetei közt fekvő műveltségi korszakokat plastikailag kidomborítani.

A mi először az indogermán ősidő linguistikai megfejtését illeti, ezen második, körülbelül 1870-ig terjedő időszakban Kuhn után a genfi Pictet lép ki a síkra. (Les origines Indo-europ. 1859—63, 2-ik k. 1877.)

Míg azonban Kuhn nagyon óvatosan járt el, nevezetesen 1855-ben a nyelvtudományi palæontologiát szigorúbb módszer alá fogta, Pictetnél épen az ellenkezőt tapasztaljuk. Minden kritika nélkül dolgozik s okoskodásainak és következtetéseinek nagyobb részét nyelvtudományi lehetetlenségekre alapítja. Mert a nyelvek történeti fejlődését teljesen figyelmen kívül hagyja, a szanszkrit szókkal pedig egészen önkényes módon bánik el. Mindazonáltal nézetei nagy befolyással voltak a franczia anthropologusokra és ethnologusokra, így Lenormantra és Rougemontra, s munkáját a francziák még mai nap is sok tekintetben irányadónak ismerik el.

Németországban különösen Justi N. (1862) állott Pictet befolyása alatt. Tőle az indogermán őskornak a költők aranykorára emlékeztető rajzát birjuk, mely szinte irígységünket kelti fel. E kép más tudósok egyes vonásaival kiegészítve körülbelül következő. Az indogermánok erőteljes, testileg és szellemileg egyaránt kiváló nép voltak, mely béke idején állattenyésztéssel és földmíveléssel foglalkozott. Betegségeket nem igen ismertek, az emberek akkor vagy sebekben vagy végelgyengűlésben haltak meg. Ugyanazon emlősök és szárnyasok társaságában éltek mint mi. Istállóikban ott állott a nyerítő ló, a bőgő tehén, a bégető juh és a mekegő kecske. A ház küszöbét a kutya őrizte (Whitney). Gabonát úgy vetettek és arattak mint mi, főleg árpát és búzát. Kendert és lent is áztattak (Benfey, Whitney). A bort ugyan még nem ismerték, de itták a gondüző méhsert (Benfey, Whitney). A fémeket már használták s a vasat is kovácsolták (Müller, Benfey). Fegyverzetök a kard, paizs, dárda, íj. Fallal kerített városokban laktak egyeduralkodó védpajzsa alatt, törvény és jog által minden bántalom ellen oltalmazva (Benfey, Müller, Whitney). Teljesen kiképzett polytheistikus vallásuk volt (Benfey). A mesterségek és művészetek egész sora már közkincscsé vált. Tudtak festeni, hajót építni, gyapjat és kendert szőni, sőt már a költészet gyönyöreit is élvezték (Westphal). Családi életök csupa bensőség és tisztaság és idyllikus vonásokkal teli. Az «atya» szó nyelvökön annyit tett mint «az oltalmazó, parancsoló», az anya nem más mint a szorgosan gondoskodó házi asszony. A fiú a «nemzett, sarjadék», a leány a háznak kis «fejő» cselédje. A fivér nővérét, «vele lakónak» szólítja, míg ez viszont hála fejében nővére által «táplálónak» czímeztetik.

Kuhn, Pictet és Justi mellett a fentebbi kép összeállításán különösen Schleicher (1863), Müller Miksa (1869), Benfey (1869), Whitney (1867) fáradoztak. Módszer tekintetében az utóbbi négy tudós Kuhntól kissé eltért. Igy pl. Schleicher és Müller azt állították fel elvűl, hogy bizonyos szóegyezések hiányában nem szabad mindjárt az ősidő műveltségére nézve negativ következtetéseket vonni. Továbbá Müller az alapúl szolgáló közös szótól azt kívánja, hogy ne csak gyökere, hanem ragja is

azonos legyen. Hogy az illető szó a szanszkritban is okvetetlenűl előfordúljon, azt nem tartja conditio sine qua non-nak, stb. S ha az említett tudósok egyes dolgokban el is térnek egymástól, ha pl. Schleicher az indogermán őskortól az ekét, malmot, aranyat, ezüstöt, Whitney a vasat, mások más dolgokat tagadnak el, mégis valamennyien abban egyeznek meg, hogy az őskultura aránylag igen magas fokon állott.

Az indogermán kultura kiderítésével összefüggésben e második időszakban, a mi az őshaza kérdését illeti, ethnographiai és történeti bizonyítékok mellett (Lassen 1847) már a linguistika fegyvereivel is éltek. Itt megint Pictetre kell hivatkoznunk. Ő az Oxus és Kaspi tenger közti vidéket, az ókori Baktriát tartja az indogermánok bölcsőjének. Bizonyítékait részint az évszakok (tél, tavasz, nyár) elnevezéséből, a tenger és sivatag (Kaspi tenger és a Baktria irányában mellette elterülő homokpuszta) közös nevéből, továbbá a fémek, fa, erdő és egyes fontos s jellemző kulturnövények neveiből meríti. Ázsia mellett szólaltak fel még Schleicher, Müller, Sonne és sok más.

A mi azután a népelágazások kérdését illeti, ezen egész időszakban a családfa elmélete volt irányadó. Azon nézet uralkodott, hogy két vagy több nyelvnek speciális egyezései csak úgy érthetők meg, ha egy és ugyanazon nyelv szolgált nekik alapúl, mely alapnyelvek megint egy egységes ősnyelvből eredtek. A részletekben azonban nagy volt az eltérés. Legkevesebb ellenzőre talált azon nézet, melyet először Müller (1853) mondott ki, s melyet azután különösen Lottner (1858) és később Fick is nyelvészeti és müveltségtörténeti okokkal támogatott, hogy t. i. az indogermánok mindenekelőtt egy európai és ázsiai részre szakadtak. (Ellenfelek: Kuhn, Bopp, Schleicher, Sonne, Grassmann.) E mellett a két ázsiai nyelvnek, továbbá a szláv-litvánnak közvetlen rokonsága mindenki által el van ismerve. A többire nézve a főbb véleményeket a következőkben lehet röviden összefoglalni. Ariolituszláv alapnyelvet Kuhn és Bopp vettek fel, germánlituszlávot Zeuss, Grimm, Schleicher, graecoitaliait Meyer L., Corssen, Curtius és a történetírók általában, graecoitalokeltát Schleicher, germánlituszlávkeltát Lottner (Ebel szerint a kelta nyelv a graecoitaliai és germánlituszláv közt közvetítő), graecoariait Sonne, Grassmann, italokeltát Sonne, Schleicher. Evvel összefüggésben egyes periodusok müveltségi rajzát is iparkodtak adni. Az európai korszakot Lottner, még jobban Fick (1873) festette, a graecoitaliait Mommsen, a szlavogermánt Förstemann (1874), az ősgermánt Förstemann és Arnold (1879), az ősszlávot Wocel (1868) és Kreck (1874). Mindezen kulturrajzokat a legnagyobb optimismus jellemzi.

Következik a nyelvtudományi palaeontologiának harmadik időszaka, a skepticismus és felforgatás kora, mely 1870 körül kezdődik. A mint ezen időtől fogva tisztán grammatikai dolgokban fiatalabb kuta-

tók egész sora a régibb nézetek nagy részét vagy egészen megdöntötte vagy legalább megingatta, ugy a nyelvtudományi palaeontologia terén is új nézetek merülnek fel. Nehány tudós az angol Latham (1862) után indulva Európát kezdte az indogermánok őshazájának tekinteni. Igy Benfey (1869) főkép azért, mert az indogermán nyelveknek az oroszlán, tigris, teve elnevezésére nincs közös szavuk. Szerinte a Duna torkolata és a Kaspi tenger közti vidéken keresendő az ős Indogermania. Geiger (1869—70) közép és nyugati Németországban keresi az ősi lakhelyeket. Főbizonyítékait a nyírfa, bükk, tölgy, a rozs és árpa elnevezéséből meríti, továbbá a germánok szőke typusából, mely szerinte az ősi typus is. Hozzájok Müller Fr. (1872, délkeleti Európa) csatlakozott, továbbá Spiegel (1869—72, déli Európa), Pösche (1878, a Dneper és Berezina közt elterjedő Rokitno mocsárok), Penka (Skandinávia) és az anthropologusok és praehistorikusok majdnem kivétel nélkül. Igaz, hogy a régibb nézet is Fick, Höfer, Pauli, Kiepert és másokban jeles védőkre talált.

A családfa elmélete ellen Schmidt J. kelt ki úgynevezett hullám- vagy átmeneti elméletével. (V. ö. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indog. Sprach. 1872.). Ő az ősidőre nézve egy messzeterjedő, geographiailag összefüggő, alapjában egynemű nyelvtömeget vesz fel, melynek egyes helyein régóta hangtani eltérések keletkeztek. Ezek hullámszerűleg tovább terjedtek. Sehol sem léteztek éles határvonalok, mindenütt az egyes járások közt csak lassú átmenetek észlelhetők. Éles határvonalok csak akkor keletkeztek, midőn egyes közvetítő speciesek kihaltak. Schmidt elméletét Whitney, Curtius, Meyer L., főleg Fick (Die ehemalige Spracheinheit, 1873) ellenezték ugyan, mégis azt lehet mondani, hogy az újabb időben különösen a germán és román nyelvek terén tett dialektusi kutatások Schmidt nézetét egészben véve megerősítik.

De az indogermán ősnép aránylag magas kulturájának álmát is a legújabb kutatások kérlelhetlenül eloszlatják. Feltünt, hogy a mit újabban philologiko-historikus és archaeologikus úton az indogermán ősidőről kideríteni sikerült, a nyelvtudományi palaeontologia tanaival semmi összhangzásban nincs. Továbbá azon kérdés merült fel, szabad-e azt az értelmet, melyet egy etymologiailag rokon szócsoporthoz történeti időben fűztek, csak úgy könnyedén a praehistorikus időkre is alkalmazni. Abból, hogy pl. a ló az indogermán nyelvekben közös névvel neveztetik, még nem következik, hogy a ló az indogermán őskorban házi állat is volt. A gabona neve valamely magot termő vad fűnemet is jelenthetett, stb. A szók történeti értelmének ezen anachronistikus alkalmazása ellen Hehn Victor kelt ki korszakot alkotó, szellemes művében, melynek czíme: «Culturpflanzen und Hausthiere in ihrem Übergang von Asien nach Europa 1870, 4. k. 1883». Nyelvtudományi combinátiókra, de még inkább bámulatos természetrajzi, történeti és anthropologiai ismereteire

támaszkodva kimutatja, hogy a kulturnövények és házi állatok jó nagy része, egynémelyik már egészen a történeti időben keletről jutott a barbár nyugatra, mi által itt egy magasabb civilisatiónak alapja meg lett vetve. Az indogermán őskor képe nála egészen más színben tünik fel. Az indogermánok nomádok voltak, kik legfeljebb még a barmot, juhot és sertést ismerték. Ételül (só nélkül) hús és tej szolgált, italúl a méhser. Télen odúkban laktak, nyáron sátrakban vagy vándorszekereiken. A réz ismeretes volt, de általában még a kőkorszakban éltek az emberek, durva és nyers erkölcsökkel. Vad népek módjára taetowirozták magukat és nyilaik hegyeit méregbe mártották. Megölt ellenségük koponyájából ittak és a munkára képtelen öregeket megölték. Mindenféle babona rémítette őket, sebeiket a kuruzsló által gyógyíttatták. A főnökkel együtt eltemették szolgáit és nejeit. Személyes isteneket még nem ismertek, az ég volt az ő istenök, stb.

Hehn művét a nyelvtudósok eleinte kevéssé méltányolták. Csekélységekbe ütköztek, úttörő eszméit pedig figyelmen kívül hagyták. Csak így történhetett, hogy Fick még 1873-ban az indogermán kérdést egészen a megszokott módon tárgyalta. Mint ő mondja, az indogermán emberiség őskorában a józan ész és egészséges erkölcsiség hatott át mindent.

Nagyon helyén volt tehát, hogy egy fiatalabb nyelvtudós, a jénai Schrader O., Hehn módszerét ismét felvette. Mint maga mondja, azon kérdést, mennyiben lehet a nyelvtudomány történetelőtti és műveltségtörténeti kérdésekben irányadó, újabb és behatóbb vizsgálat tárgyává akarja tenni. Schrader e feladatot kiváló tudományos készültséggel, messzelátó és előítéletektől ment felfogással oldja meg. Műve a legjelesebbek sorában áll.

Schrader mindenekelőtt azon módszertani elveket állapítja meg, melyeket kutatásaiban követ. Az indogermán ősnyelv és vele együtt az indogermán ősnép létezése azon alap, melyből mint kétségbevonhatatlan tényből kiindul. Az ősnyelvet körülbelül úgy fogja fel mint Schmidt, t. i. mint egy aránylag nagy területet elfoglaló, dialektusi színezetekkel biró, lassankint széthulló egészet. De ebből még nem következik, hogy az indogermán nyelvek egész szókincse ez időből származzék. A szókincs nagy részét az indogermán törzsek azon népektől vehették át, melyekkel lassankinti elterjedésök közben érintkezésbe jöttek és összekeveredtek. Ezen összevegyülés következtében az indogermán őstypust is bajos meghatározni. Talán legjobban az északi népek tüntetik fel, kik leginkább történeti elszigeteltségben éltek.

Az indogermán ősnyelv szerkezete elég tökéletes volt ugyan, de egészben véve nem tökéletesebb mint más nyelveknek szerkezete. De az ősnyelv ezen állítólagos tökéletes szerkezetéből az ősnép szellemi tehetségeire és magasabb műveltségére következtetni akarni, igen helytelen

dolog. A szláv és litván ember alakokban oly gazdag nyelvével nem áll azon magaslaton hol az angol. A nyelvtudományi palaeontologiában csakis a szókincs lehet irányadó.

Itt azonban nagyon óvatosnak kell lenni. Az indogermán korszak kulturtörténeti fogalmainak egy része idők folytán elveszhetett. A nyelvből tehát az ősi viszonyokra negativ következtetéseket vonni egyáltalán nem tanácsos, s ezeknek csak akkor lesz némi valószínűségök, ha egész fogalmi kategoriák egyetlen közös nevet sem tüntetnek fel. Igy pl. az indogermán nyelveknek nincsen egyetlen közös hal- vagy virágnevök; tehát valószínű, hogy az ős indogermánok a halászatot nem ismerték sem a virágokat nem ápolták.

Csoportok szerinti szóegyezések még nem jogosítanak arra, hogy élesen megkülömböztetendő alapnyelvekre s ezeknek megfelelő műveltségi korszakokra gondoljunk, mint azt a családfa-elmélet emberei tették. A kulturai egyezésekkel és eltérésekkel csak úgy van a dolog mint a nyelvtani jelenségekkel. Azok is ama nagy téren, melyen az ős indogermánok laktak, hullámszerűen terjedtek, s éles válaszfalakat itt sem lehet emelni.

Tehát a felhasználandó szóegyezéseket geographiai elterjedésöket illetőleg nagyon gondosan kell vizsgálgatni. De nem kevésbbé grammatikai szerkezetőket illetőleg is. Ha a képző szótagok nem egyeznek, akkor az illető szók a legtöbb esetben gyanúsak. Másrészről lehetséges, kivált akkor midőn élő képzővel van dolgunk, hogy a képzőben való egyezés csak véletlenség. Pl. paktár, coctor még nem tanúskodik az indogermán szakács mellett.

Különösen attól kell óvakodni, hogy a szógyökerek eredeti vagy történeti jelentését az őskulturára nézve jellemzőnek ne tekintsük. A «patár» szó kiejtésénél az ős indogermánok ép oly kevéssé gondoltak már az «oltalmazó» fogalomra mint mi. Púra, πόλις a történeti időben várost jelent ugyan, de az ősidőben talán csak bekerített helyet vagy földhányást értettek alatta.

Mindezek alapján Schrader azt a fontos elvet mondja ki, hogy a nyelvtudomány egymaga egyáltalán nem képes az ősidők műveltségi viszonyaira vonatkozó kérdéseket megoldani, ezt csakis az archaeologia és történet támogatásával teheti meg.

Erre Schrader magát az őskort kezdi kutatni. Itt mindjárt azon kérdés merűl fel, valjon az indogermánok ismerték-e már a fémeket s azok használatát. E kérdés a műveltségtörténetre nézve kiváló fontosságú. Másképép folyt a létért való küzdelem az akkori vadon és sivatag Európában, ha az őslakó ércz- illetőleg vasbaltát vagy fegyvert forgathatott kezében, másképp ha esetlen kőszerszámokkal volt kénytelen beérni. A fémek használatával együtt jár a műérzék felébredése és a műipar fej-

lődése. A fém cserére sokkal alkalmasabb levén, pénz alakjában megkönnyíti a közlekedést stb.

A fémek epochalis jelentőségét már a régi népek is érezték. Egy mesterséghez sem fűződik annyi monda mint épen a kovácsmesterséghez, melyet rendszerint a legrégibb időbe helyeznek vissza. Ott van Tubalkain, ott az ind Tvashta, a görög Hephaestos, ott a germán Völundr-Wielant-monda. Érdekes a sok egyező vonás az európai kovácsmondákban. Valamint a germán, úgy a déli népek mondáiban is emberfeletti óriások és törpék (Kyklopsok, Idaeusok és Daktylusok) találják fel és űzik e mesterséget. Wielant boszorkány- és ezermester, ép úgy a Daktylusok is. Hephaestos ármányos cselszövő mint Völundr-Wielant. A tánczra és zenére való hajlam egyaránt megvan a germán Elbé-kben és a Daktylusokban. Úgy látszik, a kovácsmesterséggel együtt e vonások is népről népre származtak át. S minthogy minden indogermán nép a kovácsot és szerszámait egészen sajátos nevekkel illeti, a kovácsmesterség ismeretét az indogermánoknál nem lehet feltételezni.

De ha az indogermánoknál a kovácsságról nincsen szó, a fémekről sem igen lehetett tudomásuk. És Schrader a fémek ismeretét és használatát az indogermán őskortól határozottan elvitatja, a mi egészen új álláspont.

Ott van először az arany. Az aegyptusiak és sémi népek már a proethnikus időkben meg tudták becsülni, hasonlókép az indo-irán népág is. Az ó-indben «hiranya» a neve, a zendben «zaranya». Ezen irán név azután a keletre lakó finn-törzsű népek majdnem valamennyi nyelvébe átment. Előázsiából az arany a phöniciaiak révén jutott a görögökhöz a 13. sz. körül. Χρυσός = héber chārūz, assyr hurāsu. A phoeniciaiak nyitották meg az első aranybányát Görögországban. Herodot beszéli, hogy a Thasos déli partjain fekvő elhagyott aranybányákat még látta. De az Ural és Altaj ereiben rejlő aranykincsekről is, melyeket a töröktatár népek már ősidők óta kiaknáztak, volt a görögöknek tudomásuk Herodot egy igen érdekes helye szerint (IV. 23—31). Az italiai népek legrégibb emlékeiben, a Póbeli czölöpépítésekben az aranynak még semmi nyoma. Honnan származik az «aurum (ausom)» szó, azt ugyan még nem tudjuk, de mindenesetre italiai termék. Italiából az arany neve az ádriai partvidéktől a balti tengerhez vezető kereskedelmi úton a litvánokhoz jutott el (ausis, auksas), később a celtákhoz (ór), albánokhoz (ār). A szlávok és germánok közösen nevezik el az aranyat s szavukat a keleti tengermelléki finnek is átvették.

Valamint az aranyat, úgy az ezüstöt sem ismerték az indogermánok elszakadásuk előtt. Az ezüst rendesen későbben lép fel mint az arany s többnyire «fehér fémnek, fehér aranynak» neveztetik. Úgy látszik az ezüstgazdag Armenia és a vele határos területek képezték az

ezüst elterjedésének kiindulási pontját mind kelet felé az árja népekhez, mind nyugat felé. A görög és latin az ezüst nevét saját szókincsökből merítették. Az észak-európai nyelvek neve (g. silubr, sz. sirebro) talán Alybe = Salybe pontusi várostól ered.

A vegyületlen állapotban gyakran előforduló réz, mely feltünő vörös szinével hamar magára vonja a primitiv népek figyelmét, az egyedüli fém, mely már proethnikus időben ismeretes volt az indogermánok előtt. Négy nyelvben ugyanegy neve van (lat. æs, gót aiz, szkr. áyas, zd. ayanch). A latin és gót név rezet és bronszot jelent, az árja eredetileg bronszot, később vasat. Fontos tudni, valjon ama közös név alatt az indogermán korra nézve csak a tiszta réz vagy már bronsz értendő. Schrader fejtegetései szerint csak tiszta rézről lehet szó, mert közös ónnevek hiányoznak és a kovácsmesterség terminologiája sem mutat fel semmi egyezést. Az indogermánok úgy mint az észak-amerikai indiánok legfeljebb karpereczeket, baltákat, fejszéket készítettek belőle kőkalapács segítségével, de kulturtörténeti fontossága a réznek még nálok nem volt. Az első bronsztárgyakat az egyes indogermán népek kívülről kapták. Délen elébb munkálták a bronszot mint a vasat, mely utóbbit a görögök Kisázsiából kapták, a mint csakugyan az aczél görög neve egyenesen a Fekete tenger melletti vidékekre utal. Északon az első kovácsolt fém csak a vas volt és evvel együtt indul fejlődésnek a kovácsmesterség is. A vasat, mely mindig később lép fel mint a bronsz, az indogermán korszaknak nem lehet tulajdonítani. Hasonlóképen nem ismerték akkor sem az ólmot sem az ónt; ezek elterjedése a történeti időben még fokonkint kimutatható.

Az elmondottakat szem előtt tartva Schrader könyvének 4-dik részében az indogermán népek történetelőtti fejlődésének teljes képét iparkodik adni, sorra vizsgálván az állattenyésztést, földmivelést, ételt és italt, családot, erkölcsiséget és államot, mesterségeket és ismereteket, nyelvet és vallást. Egyuttal amaz ősi barbárságnak még a legműveltebb indogermán népek kezdő történetében és symbolikus szokásaiban észlelhető nyomaira van mindig tekintettel, a mi felette érdekes.

Hogy oly nép, mely a fémeket még nem használta, a civilisatiónak aránylag igen alacsony fokán állott, magától értetődik. De azért nem kellett épen troglodyta-vadságúnak lennie. Ezt a svájczi czölöplakók bizonyítják, kiket miveltségi fokukat illetőleg az ős indogermánokkal egy sorba lehet állítani. És Schrader a sok találó parallela miatt nem is habozik ama czölöpépítőket egyenesen indogermánoknak mondani, jóllehet ez alapjában véve mégis igen merész állítás.

A tűz feltalálása mellett az állatok szelidítése az emberiség egyik legnagyobb vivmánya. Az indogermánok pedig e fejlődési fokot már elérték. Állattenyésztő nomádok voltak, a milyenek egyes indogermán

népek még a történelem hajnalán is. Egyetlen s legkedvesebb gazdagságukat a nyájak képezték. Még a Vedákban a király neve gopa = tehénpásztor, s itt a homéri «ποιμὴν λαῶν» is eszünkbe jut. A nyájak csak marhából, juhokból és kecskékből állottak, melyeket a kutya őrizett. A sertés, szamár, öszvér, macska ismeretlenek voltak, a sertéstenyésztést még későbbi időben is az árja népeknél sokáig hiában keressük. A lovat ismerték ugyan, de nem ülték, sem munkára nem alkalmazták. A szárnyas házi állatok még hiányoztak, mint a legrégibb czölöpépítőknél, kik szintén csak a marhát, kecskét, juhot és kutyát ismerték.

A földművelés még igen csekély jelentőségű lehetett. A nomád ember csak akkor veszi kezébe az ekét, ha a sors csapásai folytán inség fenyegeti. Az európai ősidőre nézve árpa, buza, kása, len termelésére lehet következtetni, a rozs és zab azonban ismeretlen volt, egészen úgy mint a régibb czölöplakóknál.

Hús- és növényeledellel éltek. A házi állatoknak, ritkábban elejtett vadaknak husát ették nyersen vagy sülve, de nem főzve. A növényeledelt vadon tenyésző gyümölcsfák gyümölcsei képezték, mint a svájczi czölöpépítőknél, vagy a makk mint a Póbeli czölöplakóknál. A sót még nélkülözték és italul az enyhe tej és a bódító méhser szolgált. Valami kenyérfélét is készítettek már.

A családi élet meglehetősen ki volt fejlődve, de az eszményi, idyllikus vonásokat hiában keressük. A menyasszonyt vagy vásárolják vagy rabolják. Hasonlót itt ott még a történeti korban találunk. A polygamia nagyon gyakori volt és a testvérházasságok sem épen ritkák. A férj neje és gyermekei felett korlátlan hatalommal rendelkezett. Az özvegy férjét a halálba követte. A gyermekeket kitenni szabad volt, a munkára képtelen aggokat elpusztították. Ha a ház feje meghalt, jogai a legidősbik fiura szálltak.

Önálló mesterségekről még nem lehet szó, mert a a munka-felosztás elvét ily primitiv időben nem ismerik. Egyes kézi ügyességeket nők, gyermekek, rabszolgák végeztek. Állatok bőreit dolgozták ki és ruhát készítettek belőlök. De mesterséges fonatok készítéséhez is értettek már. Némi szövést is gyakoroltak, de nem gyapjuszálakkal. Kőépületeket még nem emeltek, de a hideg ellen fából, szalmából, galyból, talán agyagból is kerek viskókat készítettek. Egyszerű vándorszekereken költöztek egyik helyről a másikra és folyókon, mocsárokon kivájt fatörzsek segítségével keltek át. Az ellenség és vadállatok ellen kőfegyverekkel védték magukat.

Nem sok az, a mit az indogermánok szellemi életéről ki lehet tudni. Hogy a tizesszámrendszert már ismerték volna, mint azelőtt állították, nagyon kétséges. Az évet, mint a török népek is az ősidőben, csak két részre osztották, nyári és téli időre. Az időszámításnál az éj

csillagos egével volt irányadó. A gyógytudomány kezdete szintén már ezen régi időbe helyezhető vissza. A betegségek gonosz szellemeit a kuruzsló gyógynövényekkel vagy varázsigékkel iparkodott elűzni. Jogállamnak még nyoma sincs. A vérbosszú kötelessége és a váltságdíj által való megszabadulásnak lehetősége képezték a jogérzet alapját.

Érdekes azon alapvonalakkal megismerkedni, melyeken az ind, irán, görög, germán istentan pompás épülete emelkedik. Az ősnép vallása a természeti erők istenítéséből áll. Első sorban a ragyogó égboltot tisztelték. (V. ö. Ζεὺς ὕει, sub Iove frigido.) Ugy látszik már akkor nevezték el «a földet takaró»-nak (váruna, οὐρανός), «adományokat osztogató»-nak (zend bagha, sz. bogu). Tisztelték továbbá a hajnalt, mely a sötétség rémeit elűzi, a napot (surja, sol, ἥλιος), a zugó vihart, mely mint az ég hirnöke (ind. sarama, sarameja, Ἑρμείας) a zivatart jelenti be; továbbá a holdat, a mely az embert a sötét éjben megvigasztalja. Miután a tárgyak nem szerint való poëtikus megkülömböztetése az indogermán nyelvben már megvolt, az istenségeket is már nem szerint két részre osztották. De oda is törekedtek, hogy a természeti tüneményeket megmagyarázzák naiv módon és gyermeteg kedélylyel, a mi a mythosoknak és mondáknak első forrása. A napot és holdat pl. rossz házaspárnak képzelték, mert egymást látszólag folyton kerülik. E felfogás több regének szolgál alapul és a Hippolyt- és Phædráról szóló monda is a nap és hold közti ellentétre vezetendő vissza. Azonban sötét babonának vonásai is jellemzik az indogermán ősvallást. Emberáldozatok igen gyakoriak voltak, még az indogermán népek őstraditiói is emlegetik azokat.

Befejezésül Schrader az indogermán őshaza fontos kérdését tárgyalja. Hogy az európai indogermánok valamikor keletről jöttek volna, arra sem a monda sem a történet semmiféle támpontot nem nyujt. Ellenkezőleg majdnem mindegyik nép autochthonnak vallja magát és az európaiak vándoroló hajlama a történeti időben észrevehetőleg kelet és dél felé irányul. Csak annyit lehet némi valószinüséggel megállapítani, hogy a görögök, italiaiak és germánok érintkezési pontjai éjszakon keresendők a Königsbergtől Krimig terjedő vonaltól nyugatra. Ezt a történeti traditió helyes latolgatása és azon körülmény teszi valószinűvé, hogy a görög, latin és német nyelvnek a bükkfa elnevezésére közös szavuk van (fagus, φηγόσ, buohhe). A bükkfa pedig az említett geographiai vonalon nem terjed túl. Keletre a litvánok és szlávok laktak. Az árja indogermánok ősi lakóhelyeit a Jaxartes partján, a régi Sogdianában kell keresni. Valjon már most az európaiak Ázsiából, vagy az ázsiaiak Európából vándoroltak-e be, arra határozott feleletet nem lehet adni. Az árja nyelvek állítólagos ősibb jellegét, melyből ezelőtt azt következtették, hogy az árja népek az őshazához közelebb maradtak, az ujabb linguistika megczáfolta. A nyelvtudományi palæontologia eredményei

csak északi vidék mellett, de határozottan sem Ázsia sem Európa mellett nem szólnak. Mégis mindent összevéve és tekintve azon körülményt is, hogy a legrégibb svájczi czölöpépítők Schrader szerint indogermánok voltak, azt lehet mondani, hogy az indogermán óshaza, mely mint félnomád nép hazája okvetetlenül igen nagy területet foglalt el, inkább Európában mint Ázsiában volt.

Ezek Schrader minden tekintetben kitünő művének főbb eredményei. A kép, melyet az indogermán ősműveltségről adott, ezentúl sem fog alapjában igen változni, habár egyes vonásokat a további kutatás esetleg helyre fog igazíteni. Igy pl., a mit Schrader a fémek európai koráról mond, bizonyára sok discussió tárgya lesz. Már eddig is a hires Sayce szólalt fel és mások a londoni Academyben. Geiger Vilmos (Ausland, 1883, 962.) némi réz-, illetőleg bronsztechnikát már az ósidőnek hajlandó tulajdonítani. Szintén e tudós, részben épen Schrader fejtegetéseiből kifolyólag, határozottabban a Kárpátoktól a Thian-schanig terjedő nagy európa-ázsiai rónaságot mondja az indogermán óshazának. Az indogermán ősvallás kérdése sincs még tisztázva. Talán egy téren sem irtak az utolsó években annyi phantastikus dolgot össze és vettek kész pénz gyanánt mint épen az összehasonlító indogermán mythologia terén. Mindinkább ki fog derülni, hogy az indogermán óskorban a dæmonismus stádiumán túl nem igen jutottak. (V. ö. Meyer E. H., Indogerm. Mythen I.).

Schrader művét kiváló gonddal dolgozta ki. Mindenütt a modern kutatás magaslatán áll és nagyon kevés etymologiai vagy nyelvtörténeti állításához fér kifogás. Igy, hogy csak valamit említsek, Schrader szerint lit. gelezis, szlv. zelezo nincsen ósi rokonságban a görög χαλκός (=*χ̣αλχ̣ός) szóval, hanem a Pontus mellett lakó görög gyarmatok révén a görögből átvett idegen szó. De a szó belsejében levő sziszegő ősi rokonság mellett bizonyít, és igy a réz egy másik ősi elnevezése volna előttünk (χαλκός a görögben is eredetileg = réz). — Ezen egyenlet indog. argntam: gör. *ἄργετος nem helyes, mert *ἄργατος-t várnánk. — Hogy ει, οι (λείπω, λέλοιπα) *i* alaphangzónak fokozása, elavult nézet. — Szkt. hardi-t lat. cordi- és litv. szirdis-szel egy sorba állítani, helytelen. A megfelelő az óindban çrad- çrad-dadhāmi (= credo) szóban. (Brugman.) stb. Mindezek azonban Schrader eredményeit lényegileg nem érintik.

Schrader irálya elejétől végig a szó szoros értelmében classicus, helyenkint költői lendületű. Oly munkát irt, melyet nem csak a nyelvtudós, philologus, historikus, ethnologus, anthropologus, hanem a laikus ember is igazi gyönyörrel fog végig olvasni. E munkáról joggal el lehet mondani: «wo ihr's packt, da ist es interessant».

Spitkó Lajos.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

11. De M. Tullii Ciceronis oratione pro Murena habita. Scripsit *Carolus Cserny.* A pozsonyi k. kath. főgymnasium 1882/3-ki értesítőjében.

Ritka holló, — latinúl, még pedig szép latinsággal írt programm-értekezés! Mai nap már úgyszólván mentegetni kell magát az embernek, ha, akár iskolai értesítőben is, latinúl ír. Az értesítő, így szólnak, nem néhány tudósnak, hanem a tanulóknak, szülőknek és tanügybarátoknak szóljon, azoknak pedig hiában beszélünk latinúl. Legyen szabad azért mindenek előtt *ennek* a latin értekezésnek jogosultságát vitatnom. Értekező nem szól nehány tudósnak, nem vitat az iskolai élettől távol fekvő philologiai kérdéseket, hanem első sorban tanítványaihoz fordúlva tárgyalja Ciceronak Murenáért tartott beszédét, előadja a törvényszéki tárgyalás alapjáúl szolgáló tényállást, előadja továbbá, hogy mily állást foglalt az ügyhöz Cicero: a körülményekből, a pártok állásából, a személyes viszonyokból és lélektani okokból szépen fejtegeti, hogy miért beszélt és érvelt Cicero úgy, a mint tette, és végre kimutatja, hogy azon kifogások, melyeket Cicero fellépése és beszédjének módja ellen tettek, mind ezen körülmények tekintetbe vételével elesnek.

Tehát az iskola szolgálatában álló derék munka ez, folytatása az iskola falain belül végzett munkának. Azon tanulók, kik e beszédet olvasták, itt szépen összefoglalva találják azt, a mi az iskolai tárgyalás elkerülhetetlen lassúsága és szakadozottsága miatt nem domborodhatott ki oly egységes képpé; a kik nem olvasták, kedvet kapnak annak elolvasására és arra egyszersmind a legjobb előkészületet nyerik.

Hogy az ilyen tárgyú és ily irányú értekezés latinúl van írva, azt, gondolom, mindenki helyeselni fogja. Ha a tanuló azt valamivel lasabban fogja olvasni, mint ha magyarúl volna írva, annál inkább kénytelen lesz alaposan olvasni; hogy pedig latin nyelvismeretében mennyire gyarapodhatik épen az ilyen olvasmány által, mely közvetlenűl ő hozzá szól, melyhez commentar nem kell, az kézzelfogható.

De a szülők és tanügy-barátok közűl is, úgy hiszem, nem egy belekezd majd ezen értekezés olvasásába, eleinte talán ama fél mosolylyal, melylyel a meglett ember iskolai emlékeit felújítja, de ha látja, hogy vonzóan, mily jó ízléssel van itt feltüntetve az antik élet egy érdekes részlete, szívesen végig fogja olvasni.

Én tehát a tárgy választását igen szerencsésnek, a kivitelt igen sikerűltnek találom és kivánatosnak tartom, hogy e példa követőkre találjon. Még más ok is szól a mellett. Hogy a latin nyelv tanárai a latin

stilizálásban gyakorolják magokat, az bizonyára nagyon az iskola érdekében van; már pedig az ilyen gyakorlásra sokkal nagyobb az ösztön, ha avval egyszersmind valami közvetetlen praktikus czél van összekötve.

PIRCHALA I.

12. **Herodotos földrajza.** Az író műve alapján összeállította *Bournáz Ernő.* (A brassai róm. kath. főgymnasium értesítőjében.)

Az ókori írók közül alig van egy is, ki oly nagy mértékben magára vonta az utóvilág figyelmét, mint Herodotos. Nem csak műve nagy terjedelme, hanem főleg tartalmának sokoldalúsága miatt kénytelen mindenki, ki az ókori történelem, földrajz vagy müvelődés-történelem valamely kérdésével foglalkozott, Herodotossal tisztába jönni. A Herodotos művében foglalt tárgyak és eseményekről szóló irodalom ennélfogva nőttön nőtt, úgy hogy munkája földrajzi részének legújabb tárgyalója, Bunbury, joggal mondja: «The commentaries on the geographical information embodied in the history of Herodotus are so numerous that it is unnecessary to attempt to refer to them all.» A nagy irodalomból csak Rawlinson kitünő kiadását említjük, mely 1858-ban első, 1875-ben már hatodik kiadásban jelent meg, s melynél a legkitünőbb szakférfiak működtek közre, és Bunburyt, ki «History of Ancient Geographie» czímű munkájában 160 lapot (156—318) szentel Herodotos földrajzi ismereteinek fejtegetésére. Ezért nagyon is nehéz ma Herodotosról valami újat vagy érdekest mondani. Szerzőnk ezt nem is teszi. De azt sem mondja, hogy mi czélból vagy kinek írta ő értekezését. Bournáz úr classica philologus, a brassai gymnásium ötödik és nyolczadik osztályában tanítja a latin és görög nyelvet, és úgy látszik ilyen úton jött arra a gondolatra, hogy Herodotosról írjon valamit. A Herodotos művéről létező irodalom előtte teljesen ismeretlen. De ez nem nagy baj, mert szerzőnk «Herodotos földrajzát az *író műve alapján állította össze*», azért nem épen szükséges, hogy más írók is tekintetbe vétessenek. Szerzőnk azonban tudós ember és azért Herodotos földrajzi ismereteinek magyarázatára még más írókra is hivatkozik; értekezésében említtetnek a görög-római írók közül Strabo, Dionysios, Claudius, Ptolemaeos, Aristoteles, Aelian, Theophrastos, Pseudo-Aristoteles és Plinius egyszer, Photius kétszer, Pausanias háromszor; az újabb írók közül Curtius (Peloponnes), Erman (Archiv) és Vischer (Erinnerungen I.) egyszer, Neumann (Hellenen im Skythenlande) háromszor. Az említett írók és tudósok ellen nem lehet kifogásunk; azok kivétel nélkül derék férfiak; gyanús előttünk csak a szerző «izlése» volt. Szerzőnk úgy látszik nem tudja, hogy a hivatkozások nem csak az író olvasottságát bizonyítják, hanem egyszersmind azon menetet is mutatják, melyet tanúlmányai értekezése megírásakor vettek. Ezért csakhamar arra a gondolatra jöttünk, hogy szerzőnk az

említett írók műveit soha sem látta, hogy az idézetek tehát mind egy forrásból származnak. És e feltevésünk teljesen indokolt volt, mert rövid körültekintés után kiderült, hogy *az említett idézetek kivétel nélkül a Stein-féle Herodotos-kiadásból* származnak. Minthogy szerzőnk Herodotos művének idézésében felette rendetlenűl jár el, állításunk bebizonyítására a kérdéses helyeket itt összeállítom: Pausanias, Stein I. 24, IV. 75. VIII. 135. — Aelian I. 24. — Strabo I. 167. — Dionysios Halik. I. 57. — Plinius IV, 49. — Polybios IV. 144. — Aristoteles II. 33. — Ptolemæos I. 202. — Theophrastos, Photius, pseudo Aristoteles IV. 109. — Avienus VII. 165. — Erman IV. 23. — Curtius VI. 76. — Vischer IX. 39. — Neumann IV. 109, 57, 63. — Miért nem mondja Bournáz úr, hogy az itt összeállított idézeteket mind Steinből vette?

Már említettük, hogy szerzőnk classica philologus; elvárható tehát, hogy a görög neveket helyesen és következetesen fogja visszaadni. Várakozásunkban ismét csalódtunk. A számos téves magyar átirások közül csak a következőket hozom fel például: aegae*usi* = αἰγαῖον, pelium ip*ni* = ἱπνοὶ οἱ ἐν Πηλίῳ, dolop*sok* = δόλοπες, alpe*ni* = ἀλπηνὸς πόλις; cercop*sok* = κερκώπων ἕδρας, *szagos* (!!) locrisiak = λοκροὶ οἱ Ὀζόλοι, Apollo *Ptous* = Ἀπόλλων πτώιος, cynur*iaiak* = κυνούριοι, dryo*psok* = δρύοπες, lem*nusiak* = λήμνιοι, phoeni*ziek*, phoe*niciek*, phoen*iciaiak* = φοίνικες, pelásg*usok* = πελασγοί, cre*taiak* = κρῆτες, canast*raea* = καναστραῖον ἄκρη, comp*santus* = κόμψατος, aegospota*mi* = αἰγὸς ποταμοί, ger*rák* = γέρροι, tras*pisok* = τράσπιες, olbiop*olisiak* = ὀλβιοπολῖται, maeetek = μαιῆται, gr*ypsek* = γρυπές stb. — Bevalljuk, hogy a görög nevek átírása sokszor nagy nehézségekkel jár; biztos szabály erre nincsen, itt csak a jó hallás és — a görög nyelv beható ismerete határoz. A felhozott példákban még a tévedés következetességét is nélkülözzük: hogy írhat valaki egy lapon phoeni*ziek*, phoe*niciek*, phoen*iciaiak*? A szerző egyes neveket latin alakjukban használja; egészben véve ez ellen nincs kifogásunk, habár nem látjuk be, hogy miért épen latinúl, mikor szerző magyaroknak ír; de nem helyeselhetjük azt, hogy szerzőnk oly görög neveket is latinizál, melyek nálunk csakis eredeti alakban ismeretesek, milyenek például Delos és Chios. Szerzőnk különben a magyar helyesírással is feszült lábon áll, különben nem írná ő következetesen «Asia» is «kisasiai». De lássuk magát az értekezést!

Szerzőnk értekezését két lapra terjedő bevezetéssel kezdi meg, mely unicum a maga nemében. Már a bevezetés kezdete is igen érdekes. «A következő sorokban, mondja szerző, lehetőleg összefüggő képét akarom adni azon földrajzi ismereteknek, melyeket Herodotus, a Kr. e. ötödik században élt író, történeti művében *imitt amott szétszórtan* kifejezett.» Bournáz úr valóban tanúlmányozta Herodotos művét? De hagyjuk ezt. Szerzőnk következően folytatja fejtegetését: «Az író nemcsak a tör-

ténetírás, hanem a földrajz terén is *figyelmet érdemel.*» Igy nem szólhatni 1883-ban oly férfiúról, ki nélkül ókori földrajz egyszerűen nem is képzelhető! és e nyilatkozatának támogatására hivatkozik — — Schütz-re! «ki őt a földrajz atyjának is nevezi». Ha az erdélyi tudósok 1883-ban Schütz-re hivatkoznak, akkor még is talán kétszáz év múlva ott lesznek, a hol mi ma vagyunk! «*Herodotus mindenesetre tovább haladt e téren görög elődeinél,*» mondja szerzőnk, és bizonyítja ezt a Homer és a Hesiod költeményeiben elszórt földrajzi ismeretekkel; «*nagyon is érezhető ezen embereknél az utazás-szerezte tapasztalatok hiánya.* Mert utazások voltak első sorban szükségesek arra, hogy az emberek a mesés adatok elfogadása helyett a valót lássák, hogy tapasztalatokat szerezzenek magoknak a különféle helyek fekvéséről, természeti viszonyairól és az *ott lakó emberek körülményeiről*, a miknek tudása okvetetlenűl kellett a földrajzi ismeretek *előhaladásá*hoz.» Bournáz úr, úgy látszik, nem helyesli, hogy Homeros és Hesiodos «költeményeiben» nincs teljes földrajzi compendium.

Szerzőnk említi azután Colaeus és Scylax utazását, Hekataeust, kinek művéről csak töredékek maradtak fenn, a miért «nem vagyunk képesek őt kellően méltatni», és következően folytatja fejtegetését: «Ilyen körülmények között Herodotus az első, kinél a föld részletesebb ismertetését találjuk. *Művéből látszik*, hogy ismerte Homerust és Hesiodust, *ismerhette minden esetre Hecataeos említett művét is*; úgy hogy földrajzi ismereteinek egy részét ezektől készen vehette át.» Ha szerzőnk Herodotos művét valóban figyelemmel olvasta volna, vagy ha csak a Stein-féle kiadáshoz mellékelt indexet nézte volna meg, meggyőződhetett volna arról, hogy a nagy történetíró Hekatæost tényleg többször említi. Ezen felületesség annál is furcsább, mivel Herodotos Hesiodot csak kétszer, Hekatæost pedig többször idézi (nevezetesen II. 143, V. 36, 125, VI. 137 és II. 21—23, IV. 36). Irónk említi továbbá Herodotos utazásait, melyek nem akadályozták meg azt, hogy «tévelyektől persze ő sem ment,» felsorolja ennek okait és bevezetését következő, kissé naiv szavakkal fejezi be: «*De minden tévelye mellett is elősegítette a földrajzi ismeretek gyarapodását és terjesztését* s munkájával úgy szólva lépcsőt szolgáltatott *azon fokhoz*, melyet utána később Eratosthenes, a tudományos geographia megalapítója, *és többen mások elértek.*»

Irónk ezen bevezetés után áttér Herodotos földrajzi ismereteinek tárgyalására; említi H. nézetét a föld alakjáról: «mosolyogva fogadja azonban azok állítását, a kik azt mondják, hogy a földet az Oceanus, a mythusi világfolyó veszi körül, és a földnek teljesen köralakja van, *mintha körzővel lenne kikerekítve*». Herodotos pedig azt mondja: ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου. Említi a H. ismerte világrészeket és elnevezéseket, miben írónk azt találja, hogy «*figyelemre méltó dolog*, hogy mind a három világrész neve nőnévvel van kapcsolatba hozva»; kár, hogy szer-

zőnk elmulasztotta megmondani, hogy micsoda figyelemre méltót talált ő abban. Elmondja azután Europa határait, melyek közül a «*Földközi tengert*» is említi; Herodotos egész művében nem találjuk ezen nevet; H. a Földközi tengert mindig ugy nevezi: «a tenger, melyen mi hajózunk». Áttérve Europa nagyságára, szerzőnk figyelmeztet minket, hogy «azon nem lehet csodálkozni, hogy az író mérték-meghatározásai *a valóságtól némelykor eltérnek; mert adatait nem mindig pontos felmérések alapján közli*, hanem általában a napok száma szerint határozza meg a távolságot, alapúl egy napi útat véve». Hol lehetett akkor «pontos felméréseket» találni?

Szerzőnk constatálja tovább, hogy H.-nak helyes fogalma volt a Kaspi tenger-ről: «de állítása a pusztában kiáltónak szavaként hatás nélkül hangzott el, mert utána *Ptolemaeus Claudiusig* (Kr. u. 160 körül) általában úgy hitték, hogy a szóban forgó tenger *másokkal* összeköttetésben van». Erre meg kell jegyeznünk, hogy az idézett írót Claudius Ptolemaeusnak hívták, nem pedig fordítva, és hogy a Kaspi tengert mindig csakis az északi tengerrel hozták összefüggésbe.

Ezen általános rész után következik Európa részletes leírása, melyet szerzőnk Görögországgal kezd meg. «Ezen országnak, mondja szerző, egyes részeit ismertetőleg, másokat pedig csupán csak mint események színhelyeit említi föl; az egész ország részletes ismertetésére nem terjeszkedik ki. *E felett azonban nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy művét a görögöknek irta*, kik előtt az ország *általában* ismeretes volt. *Részletes* ismertetésre tehát nem volt szüksége.» Érdekes ezen mondat, furcsa logikáján kívül még az által is, hogy feltünően mutatja szerző tájékozatlanságát; szerző maga érzi, hogy itt valahogy tévúton jár, mert közvetlenűl arra azt mondja: «*Éppen ezen okból* nem lehet az író művéből megállapitani, hogy mennyire terjed azon országra vonatkozó teljes ismerete; *mert* hiszen sok előbb ismert helyet s azok természeti viszonyait elhallgathatta, *ha történeti művének keretébe bele nem illettek*».

Szerzőnk a 8—29. lapon tárgyalja Europa földrajzát. Ezen 20 lapon nem találunk egyebet üres neveknél, a szerző sajátságos átírásával; a csekély számú magyarázatok kivétel nélkül Stein kiadásából származnak; Steinnal pedig itt nem vitatkozunk. Említést érdemel, hogy szerzőnk H. azon nézetét, mely szerint az Isteren túl terjedő vidékek a hideg miatt lakatlanok, a következő szavakkal kiséri: «*A későbbi felfedezések* megmutatták, hogy Herodotusnak *vélekedése e tekintetben nem egészen elvetendő*, a mennyiben valósággal vannak hideg miatt lakhatatlan helyek; csakhogy azok korántsem oly terjedelműek, mint talán ő képzeli.» Ezen érdekes magyarázat tisztán csak Bournáz úr sajátja.

Az értekezéshez Kiepertnek egy térképe van mellékelve, természetesen szintén Stein művéből.

Szerző értekezését a következő szavakkal fejezi be: «Ezek után már a többi világrészekre kellene áttérnem; itt azonban félbeszakítom felvett tárgyamat *igérvén, hogy más alkalommal fogom folytatni.*» Kérjük a szerzőt, saját érdekében, ne tegye azt, legalább mostani módja szerint ne tegye. Nem kell attól tartania, hogy akadjon ember, ki neki szemrehányásokat tegyen azért, hogy adott szavát ez egyszer be nem váltja.

Dr. Heinrich Alajos.

VEGYESEK.

— **A görög szinházról** népszerü felolvasást tartott az aradi Kölcsei-Egyesületben *Spitkó Lajos*, főgymn. tanár. (Arad, 1884, 21 lap.) E felolvasás jól van irva és ügyesen megszerkesztve. Kiindulva az Athenæben megünnepelt Dionysiákból ismerteti röviden a tavaszi vagy nagy Dionysiákat és kissé bővebben fejtegeti Thespis, Aeschylus, Sophocles, Euripides és Aristophanes jellemzésével a görög dráma keletkezését és fejlődését. Ezek után bőven tárgyalja Sophocles «Oedipus Kolonosban» czímű darabjának előadását, miközben ügyesen beleszőve mindent elmond, a mit laikus publicumnak a görög szinházról tudni érdemes. A darab egyes részeit Csiky Gergely fordításában mutatja be.

P. V.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. május hó 7-ikén *felolvasó gyülést* tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

A felolvasó gyülés tárgyai voltak:

1. Keleti Vincze: A pergamoni gigantomachia. Bemutatja Pecz Vilmos.

2. Wlislocki Henrik: Erdélyi czigány monda a világ teremtéséről. Bemutatja Kardos Albert.

3. Nagy Sándor: Bánkai vagy Bánczai? Felolvasta a szerző.

A felolvasó gyülést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Beöthy Zsolt, másodelnök; Bermüller Ferencz, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Szinnyei József.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Elnök bemutatja a Miklosich-féle emlék-érmet, melyet saját költségén megszerezvén a társaságnak ajándékoz.

Köszönettel tudomásul vétetik.

3. Heinrich Gusztáv bejelenti a Közlöny 1884-ik május havi füzetének írói díjak fejében való költségét.

Tudomásul vétetik.

4. Heinrich Gusztáv előadja Wlislocki Henrik-nek a választmány elé terjesztett abbeli indítványát, hogy a Közlöny minden füzetében annak lezárási ideje ki legyen téve.

Wlislocki ajánlata elfogadtatik.

5. Heinrich Gusztáv jelenti, hogy Kont Ignácz tagtársunknak «A görög tragédia Euripides után» czímű értekezéséből husz különnyomat jár. Ezzel kapcsolatban azt a kérdést intézi a választmányhoz, nem volna-e tanácsos Kont értekezéséből 80 különnyomatot készíttetni és a szerzőnek megküldött 20 példányon felülieket szerző beleegyezése és kívánsága szerint a Társaság javára elárusítani?

A választmány elrendeti a 80 példány kiadását. P. V.

KÖNYVÉSZET.

Merkel Joh., Abhandlungen aus dem Gebiete des römischen Rechts, 2. Heft: Ueber die Geschichte der classischen Appellation. Halle, 1884. Niemeyer, 176 l. 4 mka 50.

Euripidis fabulae ed. R. Prinz. I, 3: Hecuba. Leipzig, 1883, Teubner. 56 l. 1 mk. 60.

Frischbier H., Preussisches Wörterbuch. Berlin, 1884, 12. és 13. füzet à 2 mk. — A 13. füzettel e fontos munka be van fejezve.

Gautier L., La Chevalerie. Paris, 1884, Palmé, 4-r. XVI és 788 l., avec 25 grandes compositions hors texte et 30 frises par Luc-Olivier Merson, E. Zier, Andriolli et G. Jourdain, 40 lettres ornées et culs-de-lampe par Ciappori, et 150 gravures dans le texte par Fichot, E. Garnier, Libonis et Sellier. Ára 25 frcs.

Hervieux Léop. Les fabulistes Latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'á la fin du moyen âge. — Phédre et ses anciens imitateurs directs et indirects. Tome. I. II. Paris, Didot, 1884. (8-r. VIII, 729 l. és 851 l.) 30 franc.

Herzog Ernst dr., Geschichte und System der römischen Staatsverfassung I. Bd. Königszeit und Republik. Leipzig, 1884. (8-r. LXIII, 1188 l.) 15 Mk.

Hitopadescha Der. Altindische Märchen und Sprüche, aus dem Sanskrit übersetzt von J. Schönberg. Wien, Konegen, XXVII és 223 l. 1 frt 20.

Homeri Iliadis carmina. Ed. Christ. Pars I. Lipsiae, Teubner (8-r.) Mk. 8.

Horatius Flaccus, Recensuit etc. Orellius. Ed. minorum VI. post. Baiterum cur. Hirschfelder. Vol. II. Berolini, Calvary. (8-r.) M. 4.50.

Humboldt W. von, Sprachwissenschaftliche Werke, hrsg. von H. Steinthal. Berlin, Dümmler, II. fele. 12 mk. — E részszel a nagy munka be van fejezve.

Jellinghaus Herm., Zur Einteilung der niederdeutschen Mundarten. Kiel, 1884, Lipsius, 2 mk. 40.

Inscriptionum graecarum sylloge ed. W. Dittenberger. Leipzig, 1883, Hirzel, két rész, VIII és 805 l. 16 mk.

Kern F., Goethe's Torquato Tasso. Beiträge zur Erklärung des Dramas. Berlin, 1884, Nicolai, 3 mk.

Koegel Fritz, Die körperlichen Gestalten der Poesie. Halle, 1884, 46 l.

Krüger, K. W. Kleinere griechische Sprachlehre. 11. Auflage, besorgt von W. Pökel. Mit erklärenden Anmerkungen zu den Beispielen, einem kleinen Vokabularium und Register. Leipzig. Krüger, 1884. (8-r. 256 l.) 2 Mark.

Lafaye, histoire du culte des divinités d'Alexandrie, Sérapis, Iris, Harpocrate et Anubis, hors de l'Égypte depuis les origines jusqu' à la naissance de l'école neo-platonicienne. Paris, Thorin (8. 342 l.) 8 Mk.

Lipsius R. A., Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Ein Beitrag zur altchristlichen Literaturgeschichte. II. köt. 2. fele. Braunschweig, 1884, Schwetschke, 11 Mk.

Matzat H. Römische Chronologie. 2 Bd. Römische Zeittafeln von 506 bis 219. v. Chr. nebst zwei Nachträgen zum 1. Bde. Berlin Weidmann, 1884. (8-r. VIII, 424 l.) 8 Mk.

Maurer Ch. F., Völker- und Staatengeschichte in neuen und alten Darstellungen. I. Die Hellenen. Leipzig, Weber, X és 588 l. 6 Mk.

Meyer Carl, Der Aberglaube des Mittelalters und der nächsten Jahrhunderte. Basel, 1884, Gering.

Meyer, über die Beobachtung des Wortaccentes in der altlateinischen Poesie. München, Franz, 1884. (4-r.) 3. Mk. 60.

Monumenta Germaniae Historica. Poetarum latinorum medii aevi tomi II. pars I. rec. E. Dümmler. Berlin, 1884, Weidmann, 12 mk.

Murray. — A new english Dictionary on historical principles: Founded mainly on the materials collected by the Philological Society. Edited by James A. H. Murray, President of the Phil. Soc. Whit the assistence of many scholars and men of science. Oxford, Clarendon Press P. I. A — Ant. XVI és 352 l. 4-r. 12 sh. 6 d.

Nissen Heinrich, Italische Landeskunde. I. Land und Leute. Berlin, 1883, Weidmann, VIII és 566 l. 8 mk.

Ovidi Nasonis P. Fasti. Scholar. in usum ed. O. Güthling. Leipzig, Freytag. XXIV és 141 l. 75 fill.

Paucker, Supplementum lexicorum latinorum. fasc. IV. Berolini, Calvary, 1884. (8-r.) Mk. 3.

Platos ausgewählte Dialoge. Erkl. von C. Schmelzer. VI. Menon, Euthyphron. Berlin, 1883. Weidmann, 111 l., 1 mk. 20.

Plauti Poenulus, Recensuerunt Ritschelii schedis adhibitis Goetz et Loewe. Lipsiae, Teubner, 1884. (8-r.) Mk. 5.

Poestion J. C., Isländische Märchen. Aus den Originalquellen übertragen. Wien, 1884, Gerold.

ΡΑΓΚΑΒΗΣ Κλ. Ρ. Ὁ κατ' Ὅμηρον οἰκιακὸς βίος. Leipzig, 1883. Drugulin. XVI és 224. l.

Ranke Leop. v., Weltgeschichte, IV. 2 részben: Das Kaisertum in Konstantinopel und der Ursprung romanisch-germanischer Königreiche. Leipzig, Duncker und Humblot, 445 és 368 l. 20 mk.

Roethe Gustav, Reinmars von Zweter Herkunft und Aufenthalt in Oesterreich unter Leopold II. Leipzig, 1884.

Richter Oskar, Die französische Literatur am Hofe der Herzoge von Burgund. Halle, 1884, 46 l. — Tárgyalja azon franczia költőket, kik Bátor Fülöp (1363—1404), János (—1419), Jó Fülöp (—1467) és Bátor Károly (—1477) herczegek számára vagy ezektől buzdítva és pártolva dolgoztak. Sok jó, bár nem mindig teljes könyvészeti anyaggal.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A FRANKLIN-TÁRSULAT kiadásában Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A LATIN NYELV SZÓTÁRA

A KUTFŐKBŐL

A LEGJOBB ÉS LEGUJABB SZÓTÁRIRODALOMRA TÁMASZKODVA

ÖSSZEÁLLITOTTA

Dr. FINÁLY HENRIK

A KOLOZSVÁRI KIR. FERENCZ JÓZSEF EGYETEM NYILV. RENDES TANÁRA STB.

67 iv nagy 8-rét. Ára füzve 10 frt.

TÁJÉKOZTATÓ.

A latin nyelv szótára úgy jelen meg ugyan, mint a Kolozsvártt 1858-ban kiadott latin iskolai szótár új kiadása, és a mennyiben újra és javitva ismétli azt, a mi ama szótárban jó volt, némileg annak is tekinthető; de valójában egészen új mű.

Az iskolai szótár kiválóan csak az iskolának kivánván szolgálni, számos alapos ok találkozása azt parancsolta, hogy terjedelmének szabatosan és pontosan körülirt határt jelöljünk ki. Ennek az volt a következése, hogy noha általánosan elismerték jeles segédeszköznek a szoros értelemben vett remek római irodalom tanulmányával foglalkozó ifjúság számára: a tulajdonképi nyelvész, és még inkább a történész, a jogász, az egyházi férfiú, a régész, és általán a szaktudós, a ki az ókori irodalomból nem annyira nyelvtudományt, mint inkább szaktudománybeli adatokat kivánt meriteni, akárhányszor látta magát abban a helyzetben, hogy épen arra nem talált felvilágositást a szótárban, a mire legnagyobb szüksége lett volna.

Mint iskolai szótár megfelelvén a maga rendeltetésének és a nyelvtudomány követelményeinek, egyszersmind úttörő volt a magyar irodalomban. Nyomában és többé kevésbbé bevallottan rá támaszkodva egy egész szótár irodalom keletkezett, a melynek termékei már eleve is kevesebb követeléssel lépvén fel, egész sorozatát mutatják fel a rövid és kivonatos úgynevezett zsebszótáraknak, a melyek olcsó voltuk által nagy elterjedést nyertek, és a melyeknek az a kétségtelen érdemök volt, hogy a szótár használata szükséges voltát eleven tudattá tették, kevéssé kielégitő voltokkal pedig inkább emelték a jobb és kimeritőbb szótár becsét és keresettségét, mint a mennyire vetélytársaságukkal hátrányára voltak kelendőségének. A 62 ivnyi szótár magában olcsó volt 5 frtnyi ára mégis hozzáférhetetlenné tette a szegény sorsú tanulónak, a kinek a 2, 3, 4 frtos kisebb szótárak nem tették ugyan ugyanazt a szolgálatot, de mégis sokkal jobban segitettek a semminél.

Ily körülmények közt nem mutatkozott czélszerűnek az iskolai szótár uj kiadásának rendezése. Elhatároztuk tehát, hogy második kiadása helyett az ókori latin nyelv egész nyelvkincsét felölelő ugynevezett kézi szótárt adjunk, annyival is inkább, mivel ilyen a magyar irodalomban még nem létezik.

Felöleli tehát a szótár az ókori latinság egész nyelvkincsét, a mint az ókori latin irodalomban egészen a 6-ik száz végéig is az eddig felfedezett és közzé tett összes feliratokban fenn van tartva. E tekintetben e szótár teljesebb mint akár a Klotz akár a Georges legújabb kiadású nagy kézi szótára, sőt túl tesz a Forcellini-féle nagy szótár schneebergi és Corradini-féle páduai kiadásain is, még a de Wit-féle kiadás egyes hézagait is pótolja. Egyúttal is felöleli az összes ókori földrajzot, a régészetet, a sajátneveket, a jog-, orvos- és természettudományi műszókat, az egyházi irodalom sajátságait: szóval oly teljességre törekszik, hogy az ókori latin irodalommal foglalkozó e könyvvel magával hozzá juthat mindennek a megértéséhez, a mi magyarázatra vagy értelmezésre szorul; minden más segédeszközt nélkülözhet.

Ezt a teljességet nyújtjuk pedig egy oly kiadványban, a melyet gondos takarékosság mellett sikerült tiszta, sőt mondhatni diszes nyomtatással és kiállitással egy aránylag nem nagy kötetbe szoritnunk.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1884. JULIUS. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. VII. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBOL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

TARTALOM.

E Közlöny VIII. füzete szeptember végén jelen meg.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

*Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) **15**-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.*

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

ÖRMÉNY TANULMÁNYOK.

I.

Az örmény hasonlító nyelvtudomány jelen állása.

Daczára annak, hogy az örmény nyelv már régóta ismeretes Európában, s a XVI-ik század közepe óta számos munka állott a tanulmányozó rendelkezésére, belevonása az összehasonlító nyelvkutatásba nem mindjárt az indogermán összehasonlító nyelvészet megalapításával egyidejüleg, hanem csak később, a szanszkrit, s a régi iráni nyelvek előrehaladottabb tanulmánya után s annak hatása alatt történt (v. ö. Benfey «Gesch. der Sprachw.» 631. l.), s ekkor is, mint az iráni nyelvek körébe tartozónak, e nyelvcsalád keretén kívül jelentéktelen szerepe jutott, s tanusága figyelemben nem részesült. Annál nagyobb lendületet vett azomban az örmény nyelvvel való tudományos foglalkozás a legujabb időkben s mai nap is, úgyhogy az indogerman összehasonlító nyelvészet téren éppen oly, még be nem fejezett napi kérdéssé nőtte ki magát, mint a milyen minálunk a török-ugor atyafiság kérdése. Egész nyelvészeti háború keletkezett, hasonló a miénkhez, s míg itt *Vámbéry* a magyar nyelvet, elismerve — bár kisebb mértékben — ugor elemeit is, a nagy altaiság körén belül szorosabban a török-tatár csoporthoz tartozónak vindikálja, addig az örmény kérdés a körül forog, hogy az örmény nyelv az iráni nyelvcsoporthoz tartozik-e, mint eddig hitték, vagy külön *indogermán főnyelv*, melyet ezentúl éppen úgy számba kell venni minden egyes nyelvi kérdésnél, mint akár a szanszkritot, óperzsát és zendet, gótot, ószlávot, görögöt, latint stb., a mint ezt legelőször *Hübschmann* H. strassburgi egyetemi tanár «*Ueber die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen*» (Kuhn, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen XXIII. k. 5—43. o. Berlin 1877) értekezésében felvetette.

E napi kérdés, mint már az eddig elmondottaktól is kivehető, több érintkező pontja folytán kiváló érdekű, mint némi tekintetben analog eset, ugor-török szempontból is, s a magyar nyelvnek ezekhez való viszonyát illetőleg sok figyelemre méltó tanulságot rejt magában.

Az indogermán nyelvészet megalapitását megelőző időszakban az örmény nyelvvel Európában foglalkozók neveit *Schröder* «*Thesaurus linguae armenicae, antiquae et hodiernae*» (Amstelodami 1711) czimű derék nyelvtani művének, mely mai nap is haszonnal használható, előszavában találjuk összeállítva. Természetesen ama kornak nyelvi kérdésekben még tájékozatlan volta visszatükröződik az egyes művekben is, melyeknek éppen azért tudományos tekintetben ma már alig vehetjük valami hasznát. Majd szemita nyelvnek tekintik az örményt,[1]) majd töröknek,[2]) majd olyan nyelvnek, mely sajátságos, minden más nyelvtől független, s azokkal semmiben sem közös. *Akoluth* András pedig (szül. Bernstadtban 1654, megh. Boroszlóban 1704) egynek vallotta az örmény nyelvet a régi egyptomival, a mai kopttal.[3]) Ez állítást azomban már Leibnitz kétségbe vonta. Újabban *Robert Ellis* («The armenian origin of the Etruscans» London 1861) Kis-Ázsia összes tájnyelveinek rokonságát az etruskkal és az illirrel és e tájnyelveknek eredetközösségét az örmény nyelvvel vallotta, mely nyelv szerinte a trák család képviselője, melyhez az említett nyelvek is tartoznak (v. ö. Patkanoff, Formation 145. l.).

Azomban már Schröder után *Maturin Veysière de la Croze* elismeri az örmény nyelvnek összefüggését az óméddel (iránival). Helyén van itt megjegyezni, hogy az első idegen nyelven irott örmény nyelvtan 1624-ben jelent meg Rivola Ferencztől. Ő adta ki 1633-ban az első, bár alárendelt értékű örmény-latin szótárt is.[4])

---

[1]) Introductio in chaldaicam linguam, syriacam atque armeniacam et decem alias linguas, a Theseo Ambrosio, Papiae 1539.

[2]) Th. Bibliander (Buchmann). De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius. Tiguri 1548.

[3]) «Abadias armenus et latinus, cum annotationibus.» Lipcse. 1680. Első mű, melyet Németországban örmény betűkkel nyomtak. (Neumann-Avéd 11. és 141. l.).

[4]) *Benfey* «Geschichte der Sprachwissenschaft» művében az első örmény szótár megjelenését tévesen 1695-re teszi.

Azóta nagyszámú örmény nyelvtan és szótár jelent meg majdnem minden európai nyelven, mi különösen a mechitaristák érdeme, kiknek kezeiből vette át nagyrészt a művelt Európa az örmény nyelvnek, irodalom és tudományosságnak bővebb ismeretét. A mechitaristáknak így részint közvetve, részint közvetlen is az örmény hasonlító nyelvészet kifejlődésére nagy hatásuk volt, a mennyiben a velenczei mechitaristák vezették be az örmény nyelv alaposabb ismeretébe 1832-ben *Petermann* az 1876-ben elhalt berlini, s később 1874-ben *Hübschmann* strassburgi egyetemi tanárt, úgyszintén, mint bécsi mechitaristáktól hallottam, *Müller Frigyes* bécsi egyetemi tanár jórészt Velenczében is tanulmányozta az örmény nyelvet a sz. Lázár szigeti örmény kolostorban, s külömben Bécsben elég alkalma volt mechitaristákkal, kiknek itt kolostoruk és könyvtáruk van, érintkezni. Igen becsesek az örmény nyelv körén belül hazai örmény írók régibb és újabb munkái, s a szótári munkálatokban számos egybevetésekre találunk, melyeket a hasonlító nyelvészet is később igazolt.[1])

Nemsokára Bopp fellépése után *Petermann* Henrik «Grammatica linguæ armeniacæ» (Berlin 1837) művével a figyelmet az örmény nyelv felé terelte. *Pott* «Etymologische Forschungen» első kiadásában (1833) még csak annyit mond az örmény nyelvről, hogy az árja nyelvek nagyobb befolyása látszik meg rajta, mind a mellett nem sorozza az árja nyelvek sorába. Petermannál már számosabb egybevetést találunk az indogermán nyelvek szavaival is. El kell ismerni, hogy Petermannt illeti meg a kezdeményezés érdeme, s Müller Frigyes, ki első bizonyította is tüzetesebben az örményt az indogermán nyelvcsaládba tartozó iráni nyelvnek hang- és alaktanának tárgyalásával, s egyes etymologiai fejtegeté-

---

[1]) A velenczei örmény nyomdából kikerült könyvekről franczia könyvjegyzék van kiadva, hol az egyes művek árai is közölve vannak. Petermann kisebb nyelvtanának (1. kiad. Berlin 1841, 2. kiad. 1872) könyvjegyzéke is leginkább ezután készült. Meglehetős teljes összeállítása az örmény irodalmi munkáknak található *Neumannál:* «Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen frei bearbeitet», Leipzig 1836. E művet magyarra is lefordította Avéd gyulafehérvári tanár. 1. füz. Pest 1869, 2. füz. Gyulafehérvár 1883. Neumann műve főleg Sukias Somal mechitarista ez olasz művén alapszik: «Quadro della Storia letteraria di Armenia.» Lukácsi «A magyarok őselei» munkájában is van feljegyezve egy néhány könyvczím.

seivel,[1]) főleg az ő nyomdokaiba lép, valamint később ez utóbbiéba lépnek *Patkanoff* (Patkanean) és *Hübschmann*, ki azomban 1877-től kezdve az örmény nyelv hovatartozása kérdésében más iránynak hódol.

Müller fellépése előtt *Diefenbach* 1843-ban Petermann könyvéről írt birálatában (Jahrbuch für wissenschaftliche Kritik) az örményt határozottan indogermán nyelvnek nevezi, mely nyelv szerinte bizonyára korán vált külön és önállólag fejlődött; szorosabb helyet is jelöl ki számára a medo-perzsa ágban, mert, a mint mondja, a nagymérvű perzsa befolyás, mely különösen a sassanidák korából ered, nem elegendő arra, hogy e rokonságot keveredés által alakultnak magyarázzuk. *Windischmann* is «Die Grundlage des Armenischen im arischen Sprachstamme» (Abhandlungen der I. Cl. der k. bayer. Akad. der Wissensch. IV. 1846.) értekezésében, melyet még 1836-ban, tehát Petermann dolgozatától egészen függetlenül írt, mint árja nyelvet tárgyalja az örményt. *Gosche* (1870-ben még hallei tanár, v. ö. Journal Asiatique 1870) pedig Diefenbach szellemében 1847-ben irta «De ariana linguæ gentisque armeniacæ indole prolegomena»-ját (Berlin).

Bötticher, későbbi nevén *Lagarde*, jelentékeny adalékkal szolgált 283 szóegyezésével a hasonlítás anyagának szaporításához már 1850-ben («Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft» IV, 347—369. o: «Vergleichung der armenischen Consonanten mit denen des Sanskrit»). B. theologiai tanulmányaira való tekintettel fogott hozzá az örmény nyelv megtanulásához, s e tanulmányok megkönnyítésének czélja vezette rá egyeztetések összeállítására. Mint e munkájában, úgy a következőkben is, kevésbbé áll idegen befolyások és hatás alatt, mint Müller, Patkanoff és Hübschmann, kik, a mint már tudjuk, a meglevő alapra állottak. Az ő fejlődése egészen isolált, s megtartja e jelleget később is; számos egyeztetés ered azomban tőle, s hatása az örmény

---

[1]) Kuhn és Schleicher «Beiträge, zur verg. Sprachforschung» II. k. Ueber das armenische *kh*». «Ueber das *j* einiger Formen in Armenischen» III. k. «Zur Charakteristik des Armenischen» III. k. Ueber das armenische *dz*» stb., majd Benfey «Orient und Occident»-ében (1861—66). 1860-tól kezdve majdnem szakadatlanúl egész mostanig számos értekezése jelent meg a bécsi Akadémia Sitzungsberichtjeiben (Philos. hist. classe.) Ezeket később soroljuk elő.

nyelvészet fejlődésére ez irányban kétségtelen. «Armenische Studien»[1]) czímű legújabb kimerítő munkája is (Göttingen 1877) kivált történeti szempontból igen becses (4-r. 216 l.). E műben feltalálunk minden örmény etymologiát, összesen 2413-at, melyet addig felállítottak (megnevezve források szerint), s ezek közül azokat, melyeket helyeseknek vagy legnagyobb mértékben valószínűeknek tart, 166—188. o. közli. Elő van sorolva az örmény hasonlító nyelvészeti irodalom meglehetős pontos jegyzéke, s az örmény nyelvészeti kutatás történetét is összeállította, bár ez utóbbit, lehet mondani, egyoldalú és elfogult előadásban.

A már közlött, vagy másutt említendő könyvczímeket itt mellőzve Lagarde jegyzéke a következő művekről tesz említést: Bötticher Arica Halle 1851; Horæ, aramaicæ, Berlin 1847; Rudimenta mythologiæ semiticæ, supplementa lexici aramaici Berlin, 1848; Wurzelforschungen, Halle 1852. Ciakciak Dizionario armeno italiano Velencze 1837. Cirbied Grammaire de la langue arménienne, Paris 1823. Justi Handbuch der Zendsprache, Lipcse 1864. Lagarde Gesammelte Abhandlungen Lipcse 1866; Beiträge zur baktrischen Lexicographie 1868; Symmicta 1877; Zur Urgeschichte der Armenier Berlin 1854. Saint-Martin Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie Paris 1818. 1819. Nor bargirkʿ haykazean lezui — Avetikʿean Gábor, *Ch*ačatur Siurmēlean, Mkrtič Augereantól Velencze 1836—1837 örmény nyelven (lásd alább 10. lap). — Müller Frigyes értekezései a bécsi Akadémia Sitzungsberichtjeiben (Philos. histor. Classe): 35. kötet: Zwei sprachwissenschaftliche Abhandlungen zur armenischen Grammatik 1860.

36: Ueber die Stellung des Ossetischen im erânischen Sprachkreise 1861.

38: Beiträge zur Lautlehre der armenischen Sprache I. 1861.

39: Beiträge zur Lautlehre der neupersischen Sprache I. 1862.

40: Ueber die Sprache der Avghânen I. 1862.

40: Zendstudien I. 1862.

41: Beiträge zur Lautlehre der armenischen Sprache II. 1863.

41: Beiträge zur Lautlehre des Ossetischen 1863.

[1]) Abhandlungen der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. XXII. kötet és külön lenyomatban is.

42: Ueber die Sprache der Avghânen II. 1863.

42: Beiträge zur Conjugation des armenischen Verbums 1863.

42: Beiträge zur Lautlehre der armenischen Sprache III. 1863.

43: Zendstudien II. 1863.

43: Beiträge zur Lautlehre der neupersichen Sprache II. 1863.

44: Die Conjugation des neupersischen Verbums 1863.

44: Beiträge zur Declination des armenischen Nomens. 1863.

44: Die Personalpronomina der modernen erânischen Sprachen 1863.

45: Beiträge zur Kenntnis der neupersichen Dialecte I. mâzandarânischer Dialect. 1864.

45: Die Grundzüge der Conjugation des ossetichen Verbums 1864.

46: Beiträge zur Kenntnis der neupersischen Dialecte: II. Kurmânǧi dialect der Kurdensprache 1864.

48: Ugyanez III: Zazadialect der Kurdensprache 1864.

48: Armeniaca I. 1864.

48: Ueber den Ursprung der armenischen Schrift 1864.

55: Die Conjugation des avghânischen Verbums 1867.

64: Armeniaca II. 1870.

65: Bemerkungen über zwei armenische Keilinschriften 1870.

66: Armeniaca III. 1870.

66: Erânica 1870.

70: Zendstudien III. 1872.

77: Bemerkungen über die schwache Verbalflexion des Neupersischen 1874.

78: Armeniaca IV. 1874.

Nem említi Lagarde Lauer művét «Grammatik der classischen armenischen Sprache» Wien 1869, mely nyelvészeti részében csak az előbbi állítások felemlítésére szorítkozik. Azóta Lauernek örmény chrestomatiája is jelent meg, hol Chorene Mózes ötödik századbeli történetíró művéből vett rész van magyarázó (nyelvtani és történeti) jegyzetekkel és szótárral ellátva. Ascoli-tól is vannak örmény tanulmányok a Kuhn-féle Zeitschrift-ban, részint másutt (ismertetve a Zeitschriftban Schweizer-Siedler-től). 1877 óta megjelentek: Müller Fr.: Armeniaca V. 1878 (86. k.) és megelőzőleg 1877-ben: Ueber die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen (84. k.), Hübschmann: Armeniaca

Kuhn Z. XXIII. 400—407; Armeniaca I. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft XXXV. 168—180.; Armeniaca II. 654—664.; Armeniaca III. XXXVI. 115—134. és Patkanofftól «Materialien zum armenischen Wörterbuch» Pétervár 1882 oroszúl (v. ö. Hübschmann Arm. Stud. 15. l.). Megjegyezzük még, hogy Aucher örmény-angol szótára újabban megjelent Bedrossian átdolgozásában. Bécsben időzésem alatt 1882. nyarán nyomtatás alatt volt a mechitaristáknál egy német-örmény zsebszótár. Felemlíti Hübschmann (Arm. Stud. 7. l. Z. D. M. G. XXXV. 178. l.) Dēr Hohannēs és Hapog Düz perzsa-örmény szótárát is (Konstantinápoly 1826.).

Benne lévén a bibliographiában, kiegészítjük ezeket az örmény nemzeti írók nyelvészeti munkái elősorolásával. Az V. sz.-ból Chorenétől származó nyelvtani magyarázatok Erzingáci XIII. száz. író nyelvtanába szőtt töredékekben maradtak fenn. Verdzánoch Mambrétól is van néhány nyelvtani töredék. E században fordítja le Dávid philosophus Trax Dionysius nyelvtanát is. VII. századból van Mózes süniki érsek nyelvtani műve. VIII. száz. István süniki érsektől örmény nyelvtani magyarázatok, Erzingáci művei között töredékben. IX. száz. Örmény nyelvtani magyarázatok Arevelci Hamam-tól. XI. száz. Magistros Gergelytől nyelvtani levelek és fia számára írt örmény nyelvtan és II. Gergely patriarcha (1065—1082) nyelvtana. XIII. száz. Aristacesnek örmény zsebszótárt tulajdonítanak; tőle van: «Szabályai a helyesírásnak, stylnek és ékesszólásnak»; Vártán örmény nyelvtana (konstantinápolyi kéziratban). Erzingáci Jánostól: 1. «Az örmény nyelvtan értelmezése» Trax mintája szerint. 2. «Az örmény nyelvtant illető magyarázatok gyüjteménye». Harmincz fejezetben kivonatokat közöl Magistros Dávid, süniki István és mások irataiból (kézirata a párisi könyvtárban van). XIV. száz. Izaiás örmény nyelvtana, melyet régibb nyelvészekből állított össze. XVII. száz. Dsulfai Simon nyelvtana régibb nyelvészek alapján; Lengyel István elveszett örmény-latin szótára és örmény nyelvtana, Jeremiástól az örmény írói és népnyelv szótára. Nierzesevics Bogdán latin-örmény bibliai szótárkája, Róma 1695; Agob Jánostól latin-örmény nyelvtan és «Puritas linguæ Armenicæ» (Somal szerint «Perversitas l. A.»).[1]) XVIII. sz. Chacsadur Arachiel nyelvtana; Merazean Athánáz olasz, örmény és török nyelven írt

[1]) Agobtól «A török nyelv alapelvei» Velencze 1683.

nyelvtana 1774-ből. *Velenczei és bécsi mechitaristák.* Mechitár nagy szótára 1749, folytatva tanítványai, kivált Ananeán által 1769 (Velencze). Megírták tanítványai az írói nyelv szótárát is magyarázva a népnyelv, s a népnyelvét magyarázva az írói nyelv által. Mechitártól van örmény nyelvtan is (Velencze 1770). Olasz-örmény-török nyelvtan (Velencze 1792); olasz-örmény-török szótár (u. o. 1804—1829), Paschal Auchertól franczia-örmény és örmény-franczia nyelvtan és szótár (Velencze 1812—1817, 2 köt.); Brand János és Paschal Auchertól angol-örmény és örmény-angol nyelvtan és szótár (u. o. 1816—1825, 2-dik kiadás 1832); Csámicsián Mihály örmény nyelvtan (u. o. 1779); Ákoncz Kövér latin-örmény szótárának elveszett kézirata; Avedik Gábortól «Nagy örmény nyelvtan» (u. o. 1815), u. ez compendiumban 1. örm. népnyelv (1819), 2. régi nyelv (1823). Avedik műve alapúl szolgált jórészt Sallantean Mihály moszkvai igazgató hasonnemű munkájának is, s Cirbied nyelvtana az Avedikeanénak csak átdolgozása. Ugyancsak Avediktől van olasz nyelvtan, melyben mindkét nyelven vannak párbeszédek és levelek. Franczia nyelvtan örmény nyelven Antimosean Arzéntől (függelék: a franczia és örmény verstanról) Velencze 1821. A grammar Armenian and English by Paschal Aucher (Vel. 1832). «Az örmény nyelvtan elemei» népnyelven írva (Vel. 1833). «Az örmény nyelv új szótára» Abb. Mechitar, Gabr. Avedichian, Chatschadur Siurmelian et Bapt. Auchertól (Vel. 1836 2 köt.). Gyakorlati örmény nyelvtan (Vel. 1839). Dictionnaire Français-Armenien-Turc par Pascal Aucher (Venise 1840). «Az óörm. nyelv kézi szótára». Vel. 1831; Angol-örmény zsebszótár Vel. 1835. — A konstantinápolyi örmény nyomdából került ki egy perzsa-örmény-török szótár, melynek kiadását Pesdemleán Gergely gondozta, kitől szintén van nyelvtan és szótár. — *Árménisták.* Rivola Ferencz milanói tanár: Örm. nyelvt. Milano 1624, Örm.-latin szótár, Páris 1633; Galanus Kelemen: Grammaticæ et logicæ institutiones, Roma 1645; Villotte Jakab franczia jezsuita: Latin-örmény szótár, Róma 1713; La Croze (1661—1739) is írt örmény szótárt, melynek kéziratáról ma semmit sem tudnak. Lourdet Simon Péter abbé párizsi tanár 14 évig dolgozott örmény szótáron, s e végből két évet Velenczében is töltött. Segitségére volt szótára készítésében Kövér István is, akkori főapát. E szótár a Lourdet család birtokában van. Végűl megemlítjük, hogy Németországban első, ki tudott

valamit örményül, Pfeiffer Ágoston; kiadatlan munkája: «Præcepta linguæ litteraris armenicæ.» Bellaud orvostudortól van: «Essai sur la langue Arménienne» Paris 1812. — *Az örmény nyelvészet történetére vonatkozó helyek:* Benfey: Geschichte der Sprachwissenschaft. München, 1869 (több helyen), továbbá Müller Fr. Sitzungsberichte 35. k. 191. l., 84. k. 211. l. («Ueber die Stellung des Armenischen» stb.); *Patkanoff «Formation»* 133—145. l. «O dialektach» 12. l.; *Lagarde* «Armenische Studien» 1. l., 191—209 l.; *Hübschmann* K. Z. XXIII. 6. l., «Armenische Studien» 1—9. l.; ezenkivül még elszórva egyes adatok találhatók a különböző szakirodalmi művekben. A «Russische Revue»-ben megjelent közleményekről (XVII., XIX., XXI. kötet) csak nem rég értesültem. E folyóirat XVII. kötetében (St.-Petersburg 1880) 70—89. l. Patkanoff pétervári egyetemi tanártól «Ueber die Stellung der armenischen Sprache im Kreise der indoeuropäischen Sprachen» olvasható, melyben Hübschmann álláspontjára reflectál. Nyelvészettörténeti rész e czikkben: 70—77 l.; 77. laptól a kérdés megoldása érdekében még ezután teendő vizsgálatokról szól, s kifejezi abbeli nézetét, hogy végleges eldöntésre még ma nem érett meg. A nyomozások eredményeit Hübschmann szellemében foglalja össze. Justi ismertetése Hübschmann «Arm. Studien»-jéről: Liter. Blatt für oriental. Phil. 1883.

Alapvető műve második kiadásában: «Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen» (Berlin, 1857—1861. E mű 3-ik változatlan kiadása megjelent Berlin 1870) az örmény nyelvet már *Bopp* is felvette (Előszó 17. l. Casusbildung 359. l. stb. a 3-ik kiadás szerint).

Az örményt számbaveszik *Spiegel* «Grammatik der Huzwâresch-Sprache» (Wien 1856): «Das Verhältniss des Armenischen zum Huzwâresch» (186—192. l.), *Justi:* «Ueber die Zusammensetzung der Nomina in den indogermanischen Sprachen» (1861) műveikben, Ewald a nemindogermán nyelvekhez való viszonyát tárgyalja (v. ö. Benfey «Geschichte der Sprachw.» 632. l.) Gött. gel. A. 1862. *Marle* («Ueber den Ursprung und die Entwickelung der Lautverschiebungen im Germanischen, Armenischen und Ossetischen», Hamm 1863) pedig az örmény ‚lautverschiebung'-ról ír. Patkanoff felemlíti (Formation, 135. l.) e kevésbbé ismert közleményt is «Place de l'arménien parmi les langues indo-

européennes» (Revue de l'Orient 1858, VII. k. 36—48. l.) Delâtretól.[1])

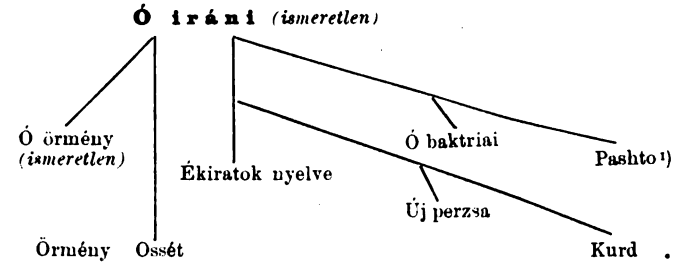
Rendszeres és tüzetesebb nyomozása az örmény hang- és alaktannak azomban, mint már említettük, csak Müller Frigyes értekezéseiben található először. Őt követi egészben Patkanoff, örmény nevén *Patkanean* szt-pétervári egyetemi tanár: «Izsljedovanije o sostave Armjanskavo jazîka» (Pétervár 1864) oroszúl írt értekezésében, mely Prud'homme által francziára fordítva, s Dulaurier párisi tanár jegyzeteivel ellátva «Recherches sur la formation de la langue arménienne» czím alatt a «Journal Asiatique»-ban jelent meg (Sixième Série XVI. k. Páris 1870), s a hang- és alaktan tárgyalását foglalja magában (125—293. l.).

Megemlítjük itt *P. S. Dervisjan* bécsi mechitarista «Armeniaca I. Das altarmenische *kh* stb. Anhang. Altarmenisch-baktrische Etymologien» (Wien 1877) munkálatát, mint olyat, mely egyedüli összehasonlító nyelvészeti munka eddigelő a mechitaristák akadémiája részéről. Ehhez járúl még P. *Sibilian* közleménye Sitzungsberichte VIII, 283. l. (ez értekezésben: Ueber 17 unedirte Münzen der armenisch-rubenischen Dynastie in Kilikien) az orosz-örmény kiejtésről.

Hübschmann fejlődése menetének megitélése czéljából érdekes régibb dolgozatai közül a «Zur Casuslehre» (München 1875) egy tétele, hol az örmény nyelvet szóba hozza (332. s köv. lapok jegyzete). Itt elismeri mindenek előtt, hogy az ossetnek és az örménynek az iráni nyelvekhez való sorolása a Müller Fr. vizsgálódásainak eredménye, s a mint legújabban «Armenische Studien»-jében (1883) is mondja: «én csak Müller Fr. iratainak ismeretével fogtam hozzá az örmény tanulmányozásához és ezt, mint ő, iráni nyelvnek tartottam» (3. l.). Megtaláljuk «Cąsusl.»-ben az iráni nyelvek családfáját is Müller magánközlése alapján. E szerint:

---

[1]) Megemlítjük Patkanoff után még a következő másunnan nem ismeretes műveket: *Emin*, Grammaire arm. oroszúl, *Bersieff* «Premiers élémens de la langue arménienne» szintén oroszúl. Emin még más műveket is irt. Mint Patkanoff említi «Formation» 148. l. lefordította Choreneit oroszra s e könyvében 361—376. «Sur l'alphabet arménien» ír. Lukácsi («Magyarok ősei» 83. l.) szerént 1850-ben Moszkvában Örményország ókori regéiről irt értekezése jelent meg. Patkanoff a következő örmény munkákat is használta a Formation irásánál: Bagratouni Arsén mechitarista nyelvtanát, Denys de Thrace Grammaire, tirée de deux manuscrits arméniens, publiée

Kifejezi azomban már itt, a mire «Arm. St.»-ben hivatkozik is (idéz. h.), hogy a ki az örmény grammatikába beletekint, az első tekintetre kételkedni fog annak iráni voltán. De a «Casusl.»-ben még azt mondja, hogy e kétségek beható tanulmány után eloszlanak, s mintegy maga magát iparkodik ez irányban meggyőzni.

A grammatikai alakok, mondja, többnyire új képzések (Neubildungen), s ezért nem egyeznek az indogermán alakokkal, s a szavak is új képzőkkel vannak ellátva; ez az, a mi az örménynek főkép idegen benyomást kölcsönöz. Csak két pontban látszik alaposabbnak kétsége a nyelv iráni jellegére vonatkozólag 1. az *instrumentalis* *b*-je, 2. a jelen idő egyes második személyének, s egyes más szavaknak *s*-je miatt, melyekben az *s* eredeti indogermán *s*-nek látszik megfelelni. Mert ha a *b* az indogermán instrumentalis *bhi*-je, már ezért külön kellene szerinte az örményt az iránitól választani, de itt még Müller Fr.-vel együtt az instrumentalist is, mint a legtöbb grammatikai alakot új képzéseknek tartja, bármilyen alakra vezetnők is vissza a *b*-t. Az *s*-nek az iráni nyelvekben *h* felelvén meg — azon esetet kivéve, hol az *s*-et mássalhangzó nem védte meg —, az örménynek is, ha iráni nyelv, e mássalhangzót kell feltüntetnie. Eredeti dentalis *s*-nek meg is felel az örményben közönségesen a *h* (v. ö. alább az újabb vizsgálatok alapján erre vonatkozó módositást), s e három szóban *amis* Monat, *mis* Fleisch, *us* Schulter (v. ö. latin *mensis* stb.) az *s* az előző nasalis miatt maradt még. A jelen idő egyes második személyű *s* ragját ellemben *(beres* = zend *barahi)*, mely az ossétben is meg van, kétségtelen új képzésnek mondja, mert *ahi*-ból, mint Müller figyel-

en grec, en arménien et en francais, par M. *Cirbied*, dans les Mémoires de la Soc. des antiquaires de France Paris 1824. VI k.

[1]) = afghán.

meztette, éppen úgy, mint a 3. személyű *ati* ragból, *ay*, *ai*, s végre *ē* lett volna, s a második személyt a harmadiktól megkülömböztetendő, a nyelvnek új képzésre volt szüksége. Más nyomós okot, minélfogva az örményt az iránitól külön az ind és iráni nyelvág mellé új ág gyanánt kellene sorozni, ez idő szerint még nem tud, mert egyes közösségei az európai nyelvekkel, milyen az *l* előfordulása, az *a*-nak megoszlása *a*, *e*, *o*-ba, arra egyedűl nem elegendők. «Egyébiránt», így fejezi be észrevételét, «meg kell vallani, hogy az örmény etymologiájának teljes megvilágítása s iráni rokonaihoz való állásának pontos meghatározása a számos problemák egyike, melyet az iráni philologiának még meg kell oldani».

Azóta Hübschmann is még behatóbb tanulmányokat tett az örmény nyelvben, s kétségei, nem hogy még inkább eloszlottak volna, mint itten tett állításából következnék, hanem megújulva, határozottabb alakot öltöttek «Über die Stellung» stb. (Kuhn Z. XXIII) fentebb idézett értekezésében, bizonyítékai közt többi közt azokat is felhozván, melyek itt még, mint legyőzött kételyek szerepelnek.

Azt, hogy az örményben iráni kölcsönszók vannak, először *Lagarde* észlelte (Gesamm. Abhandl. 1866. 291 sk. l.). Itt három alkotó elemet külömböztet meg: az eredeti alapot, továbbá egy régibb és egy újabb iráni kölcsönhatást, mely utóbbi a parthus-arsacida dinastia megalapításával kezdődik. «Armenische Studien»-ben (208. l.) pedig erre vonatkozólag ezt mondja, ragaszkodván a hármas osztályozáshoz: «az örmény nyelv három alkotó részből áll, a hajkánból (=eredeti alap) arsacidából (pahlawî) és sassanidából».

Tüzetesebben nem nyomozza a kérdést, de a felhozott egy pár példa sem szolgáltat semminemű kriteriumot kétféle régibb és újabb iráni hatás felvételére, inkább csakis az eredeti elemek mellett perzsa kölcsönszók létezésére nyújt egyes adatokat (v. ö. Hübschmann Z. XXIII, 7. l. és Arm. St. 1—2.).

Annak, hogy az örmény nyelv az iráni nyelvekhez nem tartozik, s az indogermán nyelvek egyik külön ágát képezi, több oldalú bizonyítása foglaltatik *Hübschmann* «Ueber die Stellung» stb. értekezésében, s ennek kapcsán utal arra is, hogy a mi az örmény nyelvnek iráni színezetet adott, azok éppen csak a perzsából került nagyszámú kölcsönszavak [1]) (Z. XXIII. 402. l. «Armeniaca»).

---

[1]) Perzsa kölcsönszók a magyarban is vannak, ilyen kétségtelenűl magy. *ezer*, újperzsa *hazar* (az örményben is: *hazar*) stb. Szándékom

A perzsa kölcsönzés felvételét már eleve ama külső körülmény is támogatja, hogy az örmények sokáig voltak perzsa főhatóság alatt. Ez a nyelvben is mutatkozik, mint ezt Hübschmann a szókincsből vett példákkal, hol a kölcsönzést hangtani bizonyítékok is támogatják, kimutatja. Másrészt a grammatika s a hangtan tanúsága sem szól az örmény nyelv iránisága mellett, úgyhogy, ez állításokat Hübschmann újabb tanulmányai is megerősítvén, az itt felvetett kérdést mi is Hübschmann értelmében végérvényesen eldöntöttnek tekintjük, daczára annak, hogy Müller Fr. és Lagarde régibb nézeteikhez most is ragaszkodnak. [1])

Ez értekezés az örmény nyelvtudomány legújabb stadiumát jelezvén, kimerítőbb ismertetését adjuk. Igyekezünk lehető röviden mindent összefoglalni, mi a kérdés megismerését előmozdítja s tárgyilagossá akarván tenni előadásunkat, a hol lehet, az iró szavait is követni fogjuk.

A perzsa kölcsönzésről tanúskodnak az olyan esetek, hol eredeti örmény szó mellett van egy másik ugyanazt jelentő szó, mely a perzsa szóval tökéletesen egyezik, s a perzsa külön nyelv hangtörvényeit viseli magán. Igy *jeṙn* Hand = gör. χείρ eredeti örmény szó, előfordúl azomban összetételekben a *dast* szó is (*dastakert* manufactory, edifice, *dastak* wrist; hand, palm Pascal angol szót. stb.), mely tökéletesen = perzsa *dasta*, zend *zasta*, szanszkrit *hasta* *z:d* specificus perzsa hangváltozással. Második ily ismertető jel, hogy az örmény eredeti szavaiban a szó kezdeten *r* előtt rendesen *a* vagy *e* magánhangzós előtét szokott állani: *ṙ* kezdetű szók tehát szintén perzsa eredetűek, mint *ṙazm* Schlachtreihe, Kampf,

e kérdést, az iráni nyelvek és a magyar közt levő kölcsönzési viszonyt egész terjedelmében feldolgozni. Úgy látszik előttem, eddigi vizsgálódásaim alapján, hogy az iráni hatás a magyarra jórészt két forrásból ered, a *parsi-perzsá*-ból és esetleg az *osset*-ből. Ilyen parsi vagy osset eredetű a magyar *ravasz*, régi nyelvben «*vulpes*» = osset *ruwas*, *rubas*, parsi *ruwas*, a finn *repo* és társaival szemben, a mint annak idején ki fogom fejteni.

[1]) Müller Fr. «Ueber die Stellung des Armenischen» stb. a bécsi Akadémia Sitzungsberichtjeiben 1877 és *Lagarde* «Armenische Studien» 1877. — Megjegyzem, hogy az örmény transscriptioban Hübschmann irásmódját követem («Die Umschreibung der iranischen Sprachen und des Armenischen» Lipcse 1882), melyet újabban alkalmaz. Egyebütt a régibb transscriptiot idézéskor csak ott változtatom, hol azt az egyöntetűség okvetlen kivánja. Az ó-örmény kiejtésére nézve l. Hübschmann «Ueber Aussprache und Umschreibung des Altarmenischen ZDMG. XXX. 53. l. (1876).

— *ṙah* Weg, *ṙoćik* Gehalt.[1]) Továbbá szóvégi *h* a perzsában = eredeti *ç* vagy dentalis, de az örményben = eredeti *s*, vagy *tr* (és eredeti *ç* = örmény *s*, eredeti dentalis magánhangzók közt = örm. dentalis, vagy *y*) : így tehát a szóvégi *h* az örményben és perzsában különböző eredeti hangoknak felel meg, s e szerint örm. *akah* kundig = újperzsa *āgāh*, ered. *ākāça*, *gah* Thron, Sitz = újp. *gāh*, zend *gātu*, örm. *zrah* Panzer = zend *zrādha*, újp. *zirih* perzsa kölcsönszók stb. A Zoroaster vallásával kerültek át Perzsiából Örményországba: *bag*- Gott = zend *bagh* és *den* beligion = z. *daēna*. És így bizonyítékok nélkül is *t'ošak* = perzsa *tōšah* viaticum, *ambox* = p. *anboh* Menge stb. «Általában felvehető,» mondja Hübschmann «Armenische Studien» (Lipcse, 1883 9. l.) legújabb munkájában, «hogy minden örmény szó, mely a megfelelő perzsa szóval hangilag egészen megegyező, kölcsönzött, természetesen minden egyes esetben e felvételt a hangtörvényeknek támogatni kell». Mert, mint valamivel alább mondja: «ha tévesen egyes eredeti szavakat is a kölcsönzöttek közé találnánk számitani, nem nagy baj, ha csak az eredeti szavak helyesen vannak magyarázva: ezekből kell mindenesetre a helyes hangtörvényeket, amazokból a nyelv rokonsági viszonyait megállapitani. Mintha 20 eredeti litván szó nem adna helyesebb ítéletet a nyelv jellegéről, mint 50, melyből 25 eredeti és 25 a szláv».

A *grammatikára* nézve, mely a nyelv palladiuma szokott lenni, egyezik itt kifejtett véleménye az előbbenivel («Casusl.»), a mennyiben útal a sok új képzésre, melyek az örményben előfordúlnak. *Eredmény* gyanánt kimondja: «Az örmény flexióban semmi specificus iráni ki nem mutatható, sőt inkább egy lényeges pontban elüt az árjától s a lettoszlávval egyezik.» Ez pedig éppen az instrumentalisra vonatkozik, mely örmény hangtörvények szerint csakugyan indog. *bhi*-re megy vissza, mely suffixumot a görögben, németben és lettoszlávban is meglevőnek vélik. De a görög φι a többi *bhi*-vel összetett suffixumoktól (bhiam, bhiams, bhiāms,

---

[1]) Az örmény betűrend szerént a Hübschmann-féle újabb átírás a következő: a, b, g, d, e, z, ē, ẹ (határozatlan magánhangzó), t' (= th), ž (= zs), i, l, *x* (*ẋ* = ném. ch), c (= cz), k, h, j (= dz), λ, č (= cs), m, y, n, š (= s), o, č̣ (= ths), p, ǰ (= ds), ṙ, s (= sz), v, t, r, ç (= thsz), v, p', k'. Rövid magánhangzó: o+v = u; hosszú magánhangzó: o+v = ō (idegen szavakban); félhangzó: o+v = *v*; kettős magánhangzók: a+v = *au*, i+v = *iu* e+a = *ea*, a+y = *ai*, o+y = *oi*.

bhis) is származhatott, s a németben mi = bhi-re végződő instrumentalis csakugyan nem létezik, úgyhogy még csak a lettoszláv számára marad meg, hol bhi = egyh. szláv *mĭ*, litván *mi*. Igy tehát *bhi* az egyes szám instrumentalisa gyanánt az örményben és a lettoszlávban kétségkívül mutatkozik.

Hangtani tekintetben az örmény nyelv iráni, vagy nem iráni volta eldönthető az iráni hangrendszer jellemző sajátságainak az örmény nyelv sajátságaival történő egybevetése által. Az iráni nyelvek jellemző sajátságainak mindegyike külön-külön más indogermán nyelvekben is feltalálható, tehát csak mindezek együttes meglétele az örmény nyelvben is vonná maga után az örmény nyelv irániságát. Azomban Hübschmann egybevetése a következő eredményekre vezet:

a) 1. Dentalis *s*, hol ezt előző, vagy rákövetkező mássalhangzó meg nem őrizte, az irániban *h*: az örményben is közönségesen *h*, megmarad pedig *s*-nek előző nasalis után («Arm. Stud.» 69. l.: örmény *h* ritkán = *s* — a szó kezdetén — pl. *hin* alt, szanszk. *sana)*. Dentalis *s* a görögben is *h* —(pl. az előbb idézett szó = gör. ἕνος), csak nem következetesen, mint az irániban.

2. Indogerman *sv* = iráni *hv*: örmény *k*ʿ (pl. örm. *k'oir* Schwester = szánsz. *svasar)*, vagy *v* («Arm. St.» 65. l.: a szó kezdetén egy esetben: *k'san* **g-san* = skr. vĩçati, latin viginti). A keltában is *sv* = *hv*, *chw*.

3. Dentalis *s* ha előtte *i*, *u*, *ai*, *au* van, az irániban *š*: az örményben *ž* e fosztó-képzőben *dž* = zend *duž*, *duš-ból (v. ö. örm. *dž-goh* unzufrieden), *š* ezekben: *zgoiš* vorsichtig = *uzgaoša, tulajdonképpen «mit emporgerichteten Ohren» és *uš* Gedächtniss, Verstand = zend *uši*. *Zgoiš*-ra nézve azt mondja, hogy ez már az örmény iráni jellegét mutatná, mint valódi iráni képzés, s oly honos e szó az örményben, hogy alig lehet kölcsönvételnek tartani. E szavaknak azomban kölcsönzötteknek kell lenniök, mert eredeti *s*-nek különben az örményben *š*, vagy *ž* nem felel meg (l. «Arm. St.» 80. lap). Tényleg «Arm. Stud.»-ben Hübschmann sem vette fel az itt érintett szókat, miből azt lehet következtetni, hogy már ő sem tartja ezeket eredetieknek. *Uš*-ra nézve pedig megjegyzi («Arm. St.» 47. l.), hogy ez bármilyen régi szó is, a hangok miatt mégis kölcsönzöttnek kell tartani.

4. Az iráni nem kedveli az aspiratakat, csak a spiransokat, különösen *kh*, *gh*, *f* és *w*-t: az örmény ellemben szereti a (kemény)

aspiratakat, míg a kemény spiransokból csak a *x*-t ismeri. Az afghanban is a kemény spiransok közűl csak a *x* van meg, nem pedig *f*, melyet az ossét és a perzsa kedvelnek.

5. Mássalhangzó csoportokban spiransok az iránіban explosivákból keletkeznek következő *t, š, r, v* behatása alatt, úgyhogy eredeti *kt, pt, tt*-ből *kht, ft, st,* — *kš*-ből *khš,* — *kra, pra, tra*-ból *khra, fra, thra* lesz. — Az örményben *xt* = eredeti *kt* ezekben: *uxt* Gelübde, Vertrag = zend *ukhti*; *axt* Leiden, Krankheit = z. akhti, s ha *bast* mellett ba*x*t-ot, *drast* mellett *draxt*-ot (Garten, Paradies, perzsa *dirakht* Baum) találunk, *dustr* Tochter is (du*x*t = perzsa *dukht* mellett) *duxtr*-ra vezethető vissza. (K. Z. XXIII. 402. l. «Armeniaca» perzsa kölcsönszóknak tartja ezeket: *axt, baxt, draxt,* u*x*t. Nekem még mielőtt e helyet olvastam volna, a szoros egyezés miatt az iránival e szók, s az egész *xt*: ered. *kt* hangviszony gyanúsnak tünt fel. Ez alapos véleményem *duxt*-ra nézve is, mely egészen = perzsa *dukht,* s oly összetételekben fordúl elő, melyek egészben az örményektől adoptált perzsa nevek, mint Hübschmann Z. XXIII. 404. l. is megjegyzi, így *Chosrov* és *Chosroviduxt* Tochter Khosrus | *Ormzduxt* Tochter Ormizds. Az eredeti örmény szó a kölcsönzött *duxt*-val szemben *dustr* = görög θυγάτηρ, skr. duhitar, hol *st* = indog. *kt* «Arm. St.» 70. l.). — *Ft* az örményben nem található, mert az *f* hang hiányzik. — *Tt*-nek *st*-re való változását biztosítani látszik örm. *azd* Kunde = ó-perzsa *azdā,* skr. *addhā* offenbar. («Arm. Stud.» 15. l. perzsa kölcsönszónak tartja. Nézetünk szerint e felvételt a *zd* hangcsoport teljes egyezése a perzsával kétségtélenné teszi, úgyhogy ez eset teljesen analog a *xt*: *kht* megfeleléssel). — Árja *kš* = iráni *khš* az örményben metathesissel *šx* és iráni *khra* az örményben *xra* (nézetem szerént a *x*: *kh* megfelelés itt is perzsa átvételre mutat, mert örm. *x*: perzsa *kh* = örm. *xra*: perzsa *khra* és viszont örm. *šx,* **xš*: perzsa *khš.)*; iráni *fr* az örményben *hr* és iráni *thr* az örményben *rh* (nézetem szerint itt első esetben a *h* az *f*-vel szemben egyenesen indog. *p*-nek felel meg, a mint magában véve is örm. *h* = indog. *p*: örm. *hair* Vater = gör. πατήρ | *hur* Feuer = gör. πῦρ l. «Arm. St.» 69. l.; viszont örm. *rh* is egészen = iráni *thr,* a mennyiben a két hangcsoportban a *h,* melyet az iráni fejlesztett ki, közös, úgy hogy örm. *rh*-t ebből alakúltnak tekintem **rth,* a *t* elisiojával, mely épen oly metathesis volna, mint örm. *šx* iráni *khš*-vel szemben).

6. Az *l* az ó-iránіban hiányzik: az örményben nem. Meg van

ugyan az *l* minden modern iráni nyelvben, de, a mint később kifejti, az *l* előfordulásának módja elválasztja az örményt az iránitól. — *Çv* az irániban átmegy *sp*-be: az örményben is *sp* e szóban: *spitak* weiss = zend *spaēta*, szánszkr. *çveta* («Armeniaca» K. Z. XXIII, 403. l. már perzsa kölcsönszónak tartja, mint ezt a teljes hangmegfelelés maga után vonja). *Asp* Pferd = zend *aspa* szóra pedig, mely csak összetételekben fordúl elő, már itt (17. l.) megjegyzi, hogy e szót az örmények magok is perzsa kölcsönzésnek tartják; az eredeti örmény szó ellenben *ji* Pferd = szánszkr. *haya* (l. «Arm. Stud.» 67. lap). *Çv* = *sk* ebben örm. *skund* Hündchen, míg *çvan* Hund = örm. *šun*, eredeti *çvanya* leer (skr. *çunya*) = örmény *sin*. — Figyelemre méltó az irániban az inddel szemben *pati* előljáró alapja = skr. *prati*, ez az örményben igen gyakran előfordúl, mint *pat* v. ö. *patmel* erzählen, de némelyike a vele összetett szóknak kölcsönzött, mint *patgam, patgamavor* = újperzsa *paighambar* Prophet (ennélfogva a *pat* átkölcsönzése valószínű); figyelemre méltó még az irániban *us, uz* adverbium alakja is (= skr. és ó perzsa *ut, ud*), szavak, mint gaoša e jelentéssel «Ohr» stb.: *uz* előfordúl *zgoiš* szóban, mely, a mint előbb érintettük, kölcsönzés.

b) Az irániban hiányzik az aspirata media, mely az aspiratio felhagyásával a mediával egy kategoriába kerül, s ezzel később spiransba ment át. A lettoszlávban is együvé kerültek az eredeti aspirata mediák a mediákkal. — Az örményben *az aspirata media a mediával nem hogy együvé jönne, hanem mindenütt külön szerepel, Lautverschiebung* útján az örményben az aspirata mediából media, a mediából tenuis lőn, s a tenuis megmaradt, avagy aspiratába, vagy spiránsba ment át:

	Eredeti sorok:		
	gh	*g*	*k*
	dh	*d*	*t*
	bh		*p*
az örményben:			
	g	*k*	*k, kʿ*
	d	*t*	*t, tʿ, y,*
	b		*p, pʿ, h.*

Ez az első ‚*lautverschiebung*' az örményben. Még egy második is van az új örményben: az eredeti aspirata media itt tenuis, az eredeti media és az eredeti tenuis egy része pedig media, míg

az aspiratak és spiransok ugyanazon fokon maradnak, mint az örményben.

c) Az iráni nyelvek főjellemvonása az eredeti gutturalisok *k*, *g*, *gh* átváltoztatása palatalis *č*, *j* és sziszegő *s*, *z*-be. A szánszkrit is részt vesz a gutturalisoknak palatalisokká és a lettoszláv a gutturalisoknak sziszegőkké való átváltoztatásában. Árja és lettoszláv nemcsak abban egyeznek, hogy eredeti *k* — *k* és k^1 = ç, *s*-re vál szét, hanem, mint Ascoli kimutatta, abban is, hogy ered. *g*-ből *g* és g^1 = iráni lettoszláv *ž*, *z* és ered. *gh*-ből *gh* és gh^1 = iráni szláv *ž*, *z* lesz.

Hübschmann vizsgálódásai alapján az eredeti sorok így alakulnak:

I. 1. *G*- sor:

skr. *g*, zend *g* örm. *k*, lettoszláv *g*
| | |
j *j*, *ž* *k*, *ž*.

2. G^1-sor: skr. *j*, zend *z*, örm. *c*, szl. *z*, litv. *ž*.

II. 1. *Gh*-sor:

skr. *gh*, zend *g*, *gh* örm. *g*, lettoszl. *g*
| | |
h *ǰ*, *ž* *g*, *ž*

2. Gh^1-sor:

skr. *h*, zend *z*, örm. *z*, *j*, szláv *z*, litván *ž*.

III. 1. *K*-sor:

skr. *k*, zend *k*, örm. *k*, lettoszláv *k*
| | |
č, *č*, *k*, *k̒*; *ç̌*, *ç*, *s*.

2. K^1 -sor:

skr. *ç*, zend *s*, örm. *s* (*š*, *ç*), szláv *s*, litván *sz*.

E sorok tökéletes egyezéseiből szükségkép következik, hogy ős időben *árják*, *örmények* és *lettoszlávok* egymáshoz szorosabb viszonyban állottak, mert a *k*, *g*, *gh* sorok két irányú fejlődése (*k*, *g*, *gh* és másrészt $k,^1$ $g,^1$ gh^1-vé) pusztán esetleges nem lehet.

Az örmény, mint a fentebbi összeállításból kitűnik, a *g* (=*k* és *c*) és *gh* (=*g* és *z*, *j*) szoros megkülömböztetése által a lettoszlávnál és az iráninál régibb fokon áll. Az örmény és a szánszkrit megint abban külömböznek, hogy az utóbbiban, mi a zendben és a lettoszlávban nem történik, az ered. *g* és *gh* egyrésze a g^1 és gh^1-vel összeesik (úgy hogy skr. *ǰ* = *g* és g^1, skr. *h* = *gh* és gh^1), míg az örmény nemcsak a mediát az aspiratától, hanem *g*, *gh*-t is g^1,

gh[1]-től külön tünteti fel, s így e tekintetben az eredeti hangviszonyt hívebben őrizte meg, mint akár az árja, vagy a lettoszláv.

A főkülönbség az árja és a lettoszláv nyelvágak között az, hogy a lettoszláv a gutturalisokat (g, k) változatlan megőrízte, míg az árja palatalisokká változtatta. Ez tehát egyúttal annak is próbaköve, hogy az örmény iráni nyelv-e, vagy nem. Hübschmann e tekintetben a következő végeredményre jut: «*Az örmény nyelv eredeti gutturalisoknak sziszegőkké való fejlesztésénél fogva az árja-lettoszláv nyelvek sorába tartozik. Az árja nyelvekkel a gutturalisoknak palatalizálása által részben egyezik, azomban másrészt a gutturalisokat is változatlan megtartja, mint a lettoszláv, s ezért sem az árjának (eddigi értelemben) alá nem rendelhető, sem tőle külön nem választható. És éppen ezért nem is nevezhető iráninak, jóllehet, mint ez, az s-et h-vá változtatja és némely mássalhangzók és mássalhangzócsoportoknál (mint örm. š x = iráni xš = árja kš) hasonló, vagy egyező hangképleteket tüntet fel.*[1]) *Ennélfogva, mint önálló nyelvág az iráni és lettoszláv közé sorozandó.*»

Ennyi foglaltatik H. értekezése első részében. A második rész azon kérdés nyomozásával foglalkozik, hogyha az örmény az iráni és a szláv, tehát az *árja (ázsiai)* és az *európai* nyelvcsoportok között áll, valjon milyen viszonyt tüntet fel az európai nyelvek specialis sajátságaival szemben, melyek által ezek az árjától élesen külömböznek, azaz valjon előfordúl-e az *a*-nak európai szétválása *a* és *e*-re, az *r*-nek *r* és *l*-re és a szókincs tekintetében is van-e lényeges érintkező pontja az európaival, vagy nincs. Felelet ezekre H. vizsgálódásai alapján a következő:

1. Az örmény nyelv az *a*-nak éppen úgy feltünteti szétválását *a, e, o*-ra, mint az európai nyelvek, s már ez által élesen különbözik árja rokonaitól, ha egyes esetekben az europaival nem is egyeznék.

Még pedig *a)* örmény *a (o)* = európai *a (o)*: *ākn* = *Auge*, litv. *akìs*, latin *oculus*. A flexioban az *a*-tők, a tulajdonneveket kivéve, *o*-ba mentek át: ered. *marta-* = görög *βροτο*, örm. *mardo*. E tekintetben egyezik az örmény a latinnal és a göröggel. *b)* örm. *e* = európai *e*: örm. *mec* = *mega* gross | örm. *sirt* = eur. *k*[1] *erd* Herz. *K'oir* Schwester = *k'oyer, hol az *o* hang *e*-ből lett az előző *v* hatása folytán (alapalak: *svesar*, v. ö. lat. *soror*). *A* európai *e*-vel

[1]) V. ö. e pontra nézve előbb tett észrevételeimet.

szemben van ebben: *dašn* Vertrag = zend *dashina,* eur. *deksina,* az örmény szó azomban (a *d* miatt *t* helyett) perzsa kölcsönzés; bizonyos ebben: *tāsn* zehn = eur. *dek¹an.*

2. *L* az örményben két *r* hang (*ṙ* és *r*) és *λ* mellett fordúl elő, mely utóbbi hangot a mostani nyugati örmények *γ*-nek ejtik, de régebben a görög *λ*-nek felelt meg. *a) l* = eur. *l: lain* breit (**platan*) = *πλατύς*. *Mar* gyök, mint az európaiban *mar* és *mal* alakban: *meranil* sterben és *malel* zerstossen, zerstampfen *b)* örm. *r, ṙ, λ* = eur. *r: tagr* Schwager = gör. *δαήρ* | *astλ* Stern = *ἀστήρ* | *duṙn* Thür = gör. *θυρά*. Örm. *r* = eur. *l* ebben: *srunkʿ* tibia, crus ≐ eur. *k¹launi,* latin *clunes.*

3. Több szó az európai nyelvekben más hangalakra megy vissza, mint az árjában. Összeállította ezeket Fick Spracheinheit 424. l. E szavakból H. 12.-t talált fel az örményben. Előfordúlnak köztük olyanok, melyek az árjával, s mások, melyek az európaival egyeznek ilyen viszonyban 3 : 9 = 1 : 3.

4. Az örmény szókincs viszonyának kérdése az europai nyelvek szókincséhez ez idő szerint még nem oldható meg, mert az örmény szavak legnagyobb része etymologice még megfejtetlen. Fenti arány szerint számos európai szóra lehet az örményben kilátásunk, mit még az is sejtet, hogy az eddigi armenisták *Petermann, Windischmann, de Lagarde, Müller Fr.* orientalisták voltak és semmiesetre sem az európai nyelvek specialis ismerői, s így a szókincs európai része általok kevésbbé deríttetett ki.

H. és vizsgálódásai oly szoros kapcsot mutatnak ki az örmény és az európai nyelvek közt, hogy könnyebb volna nézete szerint ezt az árjától, mintsem az európaitól elválasztani. «*Az örmény nyelv az árja-lettoszláv nyelvek körében az iráni és a lettoszláv között áll*» (39. l.), összekötő kapocs közöttük: valamint felsőolaszországi nyelvjárásokban *ü* van *u* helyett, mintha Francziaország határán az olasz már az olasz és franczia nyelv között állana, úgy állhatott, mondja H., az örmény nyelv egykor közvetítve az árja (ázsiai) és európai dialectusok között, s azért mindkettőnek sajátságaiban részt vett.

H. ez értekezése [1]) forduló pontot jelez az örmény hasonlító nyelvészetben, melynek a jelen is hatása alatt áll.

---

[1]) Későbbi dolgozataiban K. Z. XXIII. 400. l. újabb perzsa kölcsönszókat említ fel. ZDMG. XXXV. 172. a palatalisokkal foglalkozik hasonló

A mit H. ez értekezés végén legközelebbi tenni való gyanánt kitűz: «az iráni kölcsönszókat az örményből kiválasztani, és eredeti örmény anyagot létrehozni,» azt részben nem rég megjelent legújabb munkájában nyerjük «*Armenische Studien* I. Grundzüge der armenischen Etymologie» (Lipcse 1883), részben a perzsa kölcsönszavakat e mű megjelenendő második részében állítja majd össze. Az eredeti örmény szókincs ez etymologiai szótárában, melyben, mint megjegyzi (9. l.), a hasonlításokra nézve sok esetben másként ítél, mint Lagarde, részben helyesnek tartja, a mit L. ellenkezőleg ítél meg, részben kölcsönzötteknek tart olyan szavakat, melyeket L. eredetieknek vél és megfordítva, — 299 szóhasonlítást találunk, köztük 58 bizonytalan (kérdőjellel jelölve), 9 lehetséges kölcsönszó (záró jel közé téve). E szerint a Lagarde által összeállított nagy számból, hol persze az idegen szavak is együtt vannak az eredetiekkel, megmarad az eddigi nyomozás szerént 232 biztos eredeti örmény szó (a görögben Curtius Grundzüge der griech. Etymologie szerint mintegy 700 szó van magyarázva). E biztos egyezések alapján H. az örmény hasonlító hangtant állítja még össze, mely helyébe lép ezentúl Müller és Patkanoff hangtani összeállításainak, s nagy érdeme az, hogy biztos hangtörvényeket állít fel az eredeti szókincs egészen bizonyos esetei alapján. E hangtani feldolgozás nagy szolgálatokat van hivatva tenni az örmény nyelvészet annyi még megoldatlan kérdésében, vezérfonalúl fog szolgálni a grammatikának az újabb eredmények szellemében való feldolgozásánál, [1]) mely grammatika viszont Müller és Patkanoff ez irányú dolgozatainak már részben elavúlt, részben eddig is eléggé meg nem okolt egyes tételeit fogja megoldásukhoz közelebb juttatni. Végül H. még az örmény hangviszonyoknak ez előadása után az örmény nyelvnek állása kérdését már határozottan eldöntöttnek jelenti ki olyan értelemben, mint már előző értekezésében (Z. XXIII) kifejtette. Kimutatja itt még azt is, hogy az iráni nyelvek jellemző hangsajátságaiban, melyekben ez az indtől

---

módon, mint itt a gutturalisokkal és hasonló viszonyokat fedez fel az örmény, s más oldalról az iráni és szláv nyelvek között.

[1]) A «Bibliothek indogermanischer Grammatiken» gyűjteményben rég jelezve van a következő munka készülése: Armenische und iranische Grammatik von H. Hübschmann.» Talán most e kettőt különválasztva fogja tárgyalni.

külömbözik, az örmény nyelv szintén nem osztozik, tehát az ez irányú kutatás is arra az eredményre vezet, hogy az örmény nem iráni nyelv, sőt arra nézve is hoz fel még újabb bizonyítékokat is, hogy az örmény az árja nyelvek jellemző hangsajátságaiban sem osztozik. Ezek: az árja nyelvekben *a* indogermán nasalis sonans helyett áll, az örményben ugyanitt *an* van, s csak két esetben *a*, továbbá az árjában š indogermán *s* helyett áll, mely *i*, *u*, *k*, *r* után van, az örményben ellemben *s* egy biztos példában sem változik *i*, *u*, *k*, és *r* után *š*-vé. Mint függelék az *örmény flexio*, declinatio és conjugatio főbb alakjai vannak összeállítva, a melyre vonatkozó eddigi kutatások, mint mondja, nagyobbrészt hamisok, vagy bizonytalanok. Itt azomban nem törekszik ezeket czáfolni, hanem csak e körre vonatkozó egyes észrevételeket tesz.

E munkálatok, melyeket eddig elősoroltunk, az *óörmény* nyelvet veszik a hasonlító kutatás alapjáúl. Az óörmény nyelv, melyen írott emlékek egész a negyedik századik Kr. u. felnyulnak, tulajdonképen csak egy örmény dialectus, a melyen az ötödik században *Mezrob* szerzetes, az örmény betűk feltalálója, *Izsák* patriarcha és mások a bibliát lefordították, miáltal irodalmi nyelvvé lőn éppen úgy, mint Luther bibliafordítása megalapította Németországban a német irodalmi nyelvet. [1])

Azóta egész napjainkig megmaradt e nyelv írói nyelvnek és *krapař*-nak neveztetik, ellentétben a jelenleg használatban levő népnyelvvel, *ašxarhapař*.

Az, hogy az örmény nyelvjárások feldolgozása is túl van már a kezdőponton, főként *Patkanoff*nak köszönhető. Ő, mint született örmény, ki a népnyelvet az anyatejjel szívta be, e helyzeténél fogva kiválóan hivatva volt erre, s képesebb is ilynemű feladatra azon europai tudósoknál, kik szorosan nyelvészeti czélból fogtak az örmény tanulásához, s e végett érthető okokból első sorban az óörmény tanulmánya felé fordították figyelmüket.

A nyelvjárások feldolgozása terén Patkanoffnak köszönünk legtöbbet, mert a mi kivűle és előtte az új-örmény nyelvjárások köréből hasonlító nyelvészek részéről iratott, az csak *Petermann* értekezésére szorítkozik «Ueber den Dialect der Armenier in Tiflis.»

---

[1]) E sorok irása után olvastam csak Patkanoff «Formation»-ját, ki (140. l.) az örmény bibliafordítást szintén a német bibliafordítással veti egybe. E gondolattalálkozás is bizonyítja a hasonlat találó voltát.

(Philologische und historische Abhandlungen der königl. Akad. der Wissenschaften zu Berlin, 1866-ik évf. 57—87. l., — olvastatott még 1861-ben), melyet *Achwerdean*tól (Achwerdoff) 1852-ben Tiflisben megjelent szövegek (Sajeath-Nowa tiflisi népköltő 46 költeménye) s ennek nyelvtani összeállítása alapján írt. A többi nyelvészeti munkákban vonatkozás az új-örmény nyelvjárásokra csak itt-ott fölötte szórványosan történik, még Patkanoff az örmény nyelvjárásokra vonatkozó dolgozatainak közzététele után is.

Patkanoff már «Formation» cz. munkájában is (430. l.) felemlíti, hogy számos nyelvtény nem magyarázható meg másként, csak a nyelvjárások figyelembe vételével. Felsorolja az ismert nyelvjárásokat, megemlíti, hogy *Erzengaci* XIV. századbeli nyelvtaníró 8 régi nyelvjárásról emlékezik meg, s hogy a XI. századból oldalokra terjedő helyek maradtak fenn, sőt értekezések is vannak népnyelven írva. [1]) Már a «Formation»-ban tekintetbe veszi, bár nem következetesen, a nyelvjárások tanuságát is.

Ezt követő értekezésében «Ueber den armenischen Dialect von Agulis» (Monatsberichte der königl. preuss. Akad. der Wiss. zu Berlin 1866, 727—741. l.), melyet a berlini akademiában Petermann olvasott fel,[2]) megint kiemeli Patkanoff, hogy az óörmény alapos ismeretére a még létező nyelvjárások vizsgálata megkivántató, mint a melyek némely tekintetben az óörmény kortársaiul tekinthetők, s ennek sok érthetetlen alakulása csak ezekből magyarázható. A munka, melyet itt az örmény dialectusokról igér, «Izsłedovanije o dialektach armjanskavo jazika» czímmel 1869-ben jelent meg (Szt-Pétervár), melyben az ott érintett dolgok is, a nyelvek osztályozása *keleti* és *nyugati*ra, mely már Petermannál megtalálható, a két csoport jellemző sajátságai (728. l.), nyelvjárások nyomai az előbbi századokban, kölcsönvételi viszonyok az új-örmény nyelvjárásokban, bőven tárgyalva vannak (1—24. l.).[3])

---

[1]) Ugyanezt felhozta Petermann is említett értekezésében.

[2]) Ez értekezést Benfey (632. l. «Geschichte der Sprachw.») tévesen Petermannak tulajdonítja, s nem említi fel Petermann saját értekezését a tiflisi nyelvjárásról.

[3]) E mű 13. lapján össze van állítva a nyelvjárások irodalma is: 1. Schröder munkája 299 l.: Synopsis linguae civilis Armenorum. 2. Mechitártól a török-örmény nyelvjárás rövid nyelvtana, Vel. 1724. 3. *Riggs* (Amerikai missio): «Agrammar of the modern Armenian language, as spoken in Constantinople and Asia Minor. Constant. 1847. («Format.»-ban említi

Patkanoff «Izsľedovanije o dialektach» stb. munkájában több örmény dialektust ölel fel és belőlük textusokat is közöl, egy-két dialectus kivételével alaktani, hangtani összeállítást ad, s a szókincsre vonatkozó észrevételeket is tesz. E munka a helyi egyetemi könyvtárban is megvan. Bár ez is még csak adalék a nyelvjárások ismeretéhez, s mintegy előkészületnek tekintendő az összes örmény nyelvjárások hasonlító grammatikájához, mint maga Patkanoff (23. l.) megjegyzi, mégis az örmény dialektusok ismeretéhez még ma elsőrendő forrás és szükséges segédeszköz mindazok számára, kik örmény nyelvészettel foglalkoznak, mert elkerülhetetlennek tartom, hogy, ha eddig sem történt, legalább jövőben örmény nyelvészeti kérdések megoldásánál az örmény nyelvjárások is következetesen számba vétessenek. Én részemről e körbeli dolgozataimban a nyelvjárások tanuságára folytonos tekintettel leszek, mely szerintem az egyedüli helyes irány, daczára annak, a mit Hübschmann «Arm. Stud.» előszavában erre vonatkozólag tévesen elmond. Minthogy e munka orosz nyelven van írva, az örménynyel nyugati Európában foglalkozók előtt jórészt ismeretlen, tényleg nem is vettek róla eddig tudtommal bővebb tudomást. Lagarde («Arm. Stud.» 1. l.) említi ugyan, de hozzáteszi, hogy oroszúl nem értvén, semmit sem használhatta. E jeles dolgozatot külön czikkben később fogjuk megismertetni, midőn a nyelvjárásokkal is kimerítően foglalkozni fogunk, s éppen azért ezúttal a már elmondottakkal megelégszünk. Ugyanez áll az *erdélyi örmény népnyelvre* is, mely eddigelé a tudományos világ előtt egészen ismeretlen, s mint az örménynek hazai dialectusa is, de más szempontból, mint a többitől régebben elszakadt, s azóta különfejlődött testvérnyelv, kiváló érdekű. Mint ma már kihaló nyelvnek, megmentése az örmény hasonlító nyelvészet számára egyike kitűzött feladataimnak. A mit lehetett, e nyelvből a helyszínén, Erdélyben, pár kátét, már is összegyüjtöttem, s mintegy 100 mondatot a közönséges beszéd után

---

Riggs e szótári dolgozotát is: A vocabulary of 6000 words, used in modern armenian, but not found in the ancient armenian lexicons, Smyrne 1847). 4. *Beroev*-től Melanges Asiatiques (Tome I. 1849. St. Petersb. 455. l.) rövid közlés az astrachani nyelvről. 5. *Cierbed* Grammairejában a népnyelvre vonatkozó közlések. 6. Achverdoff már említett közleménye a tiflisi nyelvről. 7. Petermann. 8. Ajdinian: Az örmény népnyelv kritikai nyelvtana, Bécs 1866. — Ehhez járul még: Sievers ZDMG XXX. 58—59. l, — *Justi*, Gött. Gel. Anzeiger 1866. 994. l.

feljegyeztem, úgyhogy már ez időszerint is rendelkezem bizonyos mennyiségű anyaggal, melyből ez örmény dialectus jelleme főbb vonásokban megitélhető, de ezúttal e nyelvjárással szintén nem foglalkozom, mindössze is csak annyit jegyzek meg, hogy e nyelvjárás, a többi dialectusokkal való összevetésből eredő megitélésem szerint, a nyugati örmény nyelvjárások sorában foglal helyet.

Ez ismertető sorok után, melyek czélja volt az örmény hasonlító nyelvkutatás jelen stadiuma iránt tájékoztatni a hazai philologus közönséget, s egyúttal jelezni saját álláspontunkat, s ezutáni tanulmányainkban követendő eljárásunkat is, — e tanulmányok második részében az örmény flexio egyik specialis kérdésével, a többes jelölő *k*ʿ tárgyalásával foglalkozunk, mely kérdés még eddig helyesen megvilágítva nem volt. A tárgyalásnál az óörmény nyelven kívül az újörmény nyelvjárásokat s köztük saját feljegyzéseink alapján az erdélyi örmény nyelv idevágó adatait is felhasználjuk.

II.

Az örmény flexio köréből. Az örmény többes jelölö kʿ eredeti alakja.

A többesjelölő *k*ʿ az örményben a nevek (nomina) többesszámában, a névmásoknál és az igeragozásban fordúl elő.

1. *Az óörményben* a nominalis declinatioban általános többesképző gyanánt szerepel a *k*ʿ. E *k*ʿ az egyesszámú nominativushoz járúlván, a többesszám nominativusa jön létre: *mard* Mensch (o-tő) egyes nom., többes nom. *mard-k*ʿ; *teλι* (yo-tő) és *teλι-k*ʿ, *sirt* Herz és *sirt-k*ʿ stb. A vegyes *u*-tőknél, melyek az egyesszámú nominativusban *r*-et vesznek fel, a többes nominativusban ennek helyébe a tőhöz még *n* járúl a többes *k*ʿ képző előtt: egyes nom. *p*ʿ*ok*ʿ*-r* klein, gen. dat. *p*ʿ*ok*ʿ*u*, többes nom. *p*ʿ*oku-n-k*ʿ, többes acc. *z p*ʿ*ok*ʿ*u-n-s*, gen. dat. *p*ʿ*ok*ʿ*u-n-ç* (Hübschm. «Arm. St.» 87. l.), mely esetben azomban csak a tőnek bővülésével van dolgunk, s a többes functio csakis a *k*ʿ-t illeti meg. Vannak még ezenkívül esetek, hol nem az egyes számú nominativushoz járúl a *k*ʿ, hanem a tőhöz, mely az egyes nominativus alakjától külömböző: *dustr* Tochter egyes nominativus, ellemben gen. dat. *dster*, ablativ. *i dster-ē*, instrumentalis *dster-b* és a többesszám nominativusa *dster-k*ʿ, a melyben mutatkozó tő a többesszám többi casusaiban is világosan előtünik, így többes accusativus *z dster-s*, genit. dativ *dster-ç*;

astλ Stern, gen. dat. *asteλ*, abl. *y asteλ-ē*, instrum. *asteλ·b*, — plur. nom. *asteλ·k'*; *n*-tőknél: *akn* Auge egyes nom., de gen. dat. *akan*, abl. *y akan-ē* es plur. nom. *akan-k'*, *akun-k'*, accus. *z akan-s*, *z akun-s*, gen. dat. *akan-ç*, — *anjn* Seele egyes nom., de gen. *anjin* és plur. nom. *anjin-k'*, acc. *z anjin-s* ; így *aur* Tag egyes nom., de gen. dat. *avur* és plur. nom. *avur-k'*, acc. *z avur-s*, gen. dat. *avur-ç*, mely szónál a plur. nominativusban a k' nem az egyes nominativussal egyező alakhoz járúl, hanem a gen. dat.-ban mutatkozó *avur* tőhöz. Egyes esetekben az egyes számú nominativus a többes nominativusban mutatkozó tővel szemben csak eredetibb alakot tüntet fel, így *hair* Vater, *mair* Mater stb. egyes nominativusok, a többes nomin.-ban: *har-k'*, *mar-k'*, e helyett **hair-k'*, *mair-k'*, mely tőbeli változás más casusokban is mutatkozik, így egyes instrumentalis *har-b*, többes acc. *z har-s*, gen. dat. *har-ç*. *Tēr* dominus szóban is, mint a többi accus. z tear-s, gen. tear-ç alakjaiból látható, a többes nom. *tear-k'* alakjában oly tőhöz járult a *k'*, a mely az egyes nominativus alakjától elütő; a *kin* Frau szónál a pluralis nominativus *kanai-k' kanai* tője mutatkozik a többes accusativusban is: *z kanai-s* (v. ö. gör. *γυνή* és *γυναικός*).[1])

Mint Petermann felemlíti, már az óörményben az általános használatú *k'* többes képző mellett a többesnek ritkább esetekben más exponensei is találhatók (Brevis linguæ armeniacæ gramm. 24. l. 1. kiad.), így *er ban-er* ettől *ban* verbum | *ear: iš-ear* ettől *ēš* asinus | *ean: gr-ean xoz-ean* ettől *gir* liber, scriptum, *xoz* porcus | *an: xuž-an* ettől *xuž* barbarous Pasc.

Mint később a dialectusoknál látni fogjuk, ezek is mutatnak hasonló alakokat. Előfordúlnak e többesszámok: *van-eraik* és *van-oraik'* ettől **van* convent Pasc. (Pasc.-nál *van-or aik'* is) | *artoreaik'* ettől **art* the fields, country | *giuλorēk'* ettől **giuλ* villages, country (Pascal), mely alakokat Petermann úgy magyarázza, hogy a szokatlanabb *er*, itt *or* többesszám, közbevetett *ē*, *ai* vagy *eai* (v. ö. *kan-aik')* és a rendes k' képző összetételéből alakultak. Hasonló alakulatokat lát, csakhogy megforditott rendben, e szavaknál is: *k'aλak'knear* e helyett *k'aλak'k'near*, ettől *k'aλak'* town, city | *barjk near* e helyett *barjk'near*, ettől *barj* cushion (Pasc.).

A többesszám nominativusában a *k'* helyett ritkán *s* van:

---

[1]) A paradigmakat többnyire Hübschmann «Arm. Stud.» 84—95. l. után adjuk.

gnaçealk' és *gnaçeals*, valamint az accusativusban a rendes *s* helyett ritkán *k'*: ztipk'n e helyett *ztipsn.* A *k'* és *s* e felcserélődése helyet adhatna ama feltevésnek, hogy e két suffixum egy közös alaknak külömböző hangbeli nyilvánulása, mi azomban az eredetileg külön a többes nominativusban szereplő *k'*-nak és külön a többes accusativusban szereplő *s*-nek, melyből már csak a többes jelelést érezték ki egyaránt, megkülömböztethetés nélkül más casusra a többes jelölés czéljából történő átvitelét, illetőleg a két kategoria egybezavarását látjuk benne.

A neveknél a többes nominativuson kívül, még a többes instrumentalisban fordúl elő a *k'*, még pedig olyformán, hogy egyszerüen az egyes instrumentalis már kész alakjához járúl. A többes instrumentalis alakja e szerint kétségtelen új képzés, mely az egyes instrumentalis jelen alakjának már meg lett volta utáni időben keletkezett. Példák: egyes instrumentalis *mardo-v*, többes instrumentalis *mardo-v-k'* | egyes instr. *teλi* Ort szótól *teλea-v*, többes instr. *teλeav-k'* (*ea* ra nézve l. Hübschmann Armeniaca KZ. XXIII. 400. l.; *ea* e helyett van *ya*, mely az egyes nominativusban *i*-vé vonatik össze) | egyes instr. *srti-v*, többes instr. *srti-v-k'* | *p'ok'u* e helyett **p'ok'uv* és *p'ok'um-b* [1]) e helyett **p'ok'un-b* mindkettő egyes instrumentalis, a többes instrumentalisban *p'o'kum-b-k* | egyes instr. *dster-b*, többes instr. *dster-b-k'* | egyes instr. *asteλ-b*, több. instr. *asteλ-b-k'* | egyes instr. *akam-b*, többes instr. *akam-b-k'* | egyes instr. *anjam-b*, többes instrum. *anjam-b-k'* | egyes instr. *avur-b*, többes instr. *avur-b-k'* | egyes instr. *har-b*, többes instr. *harb-k'*, épen így *mar-b* és *mar-b-k'* | *tēr* dominus szótól egyes instr. *teram-b*, többes instrum. *teram-b-k'* | *kin* Frau szótól egyes instr. *kna-v*, vagy *kanam-b*, többes instr. *kanam-b-k'*.

A számneveknél is kettőtől kezdve többes k'-s alakok is előfordúlnak *k'* nélkül való alakok mellett, így: *erku* és *erku-k'* zwei, *eṙ* és *ere-k'* drei, *çor-k'* ezzel szemben *çors* vier | *hing* és *hing-k'* fünf stb.

[1]) Az instrumentalis suffixuma általában *v*, csak *r*, λ, *n* után, mely utóbbit *m*-vé változtat, *b*. Minthogy eredeti alakja *bhi*-re megy vissza, egyes consonantok után mutatkozó *b* alakja nem szükségkép *v*-ből alakultnak veendő fel, hanem inkább meg lehet engedni azt, hogy e consonansok után a nyelv az eredetibb hangfokot őrizte meg (v. ö. Hübschmann KZ 13. l.).

A névmásoknál (pronomina) előfordúl a *k'* az első és második személyű személyes névmások többes nominativusában és a többes instrumentalisban. Tájékozás kedvéért a személyes névmások első és második személyének casusait egyes és többes számban ideigtatjuk (l. Hübschmann «Arm. Stud.» 90. lap):

Nom.	*es* ich	*du* du	*me-k'* wir	*du-k'* ihr
Acc.	*z is,*	*z k'ez,*	*z mez,*	*z jez,*
Gen.	*im,*	*k'o,*	*mer,*	*jer,*
Dat.	*inj,*	*k'ez,*	*mez,*	*jez,*
Abl.	*y inēn,*	*i k'ēn,*	*i mēnǰ,*	*i jēnǰ,*
Instr.	*inev,*	*k'ev,*	*mev-k',*	*jev-k'.*

A mi a többes második személyű névmás nominativussát illeti, az kétségtelen új képzés, hol a *k'* a kész egyes második személyű nomenhez járúlt (v. ö. Hübschmann «Arm. St.» 92. l.). A második személyű névmás többeséében ugyanis a többes nominativust kivéve minden más casusban *je* közös alaptő mutatkozik, minélfogva a többes nominativusban is **jek'* alakot várnánk. Hasonlóan az első személyű névmás többesszámában kivétel nélkül minden casusban *me-* tőalakot találunk, melyből a *k'* hozzájárulásával a többes nominativus is alakul. Szembetünő még a többes instrumentalis. Azon mód szerént, melylyel a főnevek többes instrumentalisának képzése történik, a pronominalis declinatioban is oly újképzéseket várnánk, melyeknél az egyes instrumentalishoz, mint meglett alakhoz a többes *k'* hozzájárúl, e szerént volna egyes instrumentalis $+$*k'*-val a többes szám instrumentalisa az első személynél **inev+k'*, a második személynél **k'ev+k'*. E helyett azomban hasonló szerkesztés mellett ezt találjuk: első szem. több. instr. *mev+k'*, második szem. több. instr. *jev+k'*, úgyhogy e többes instrumentalisokból **me-* egyesszámú első személyű, és *je* egyessz. második személyű tőre is lehet egyúttal következtetni, melyhez a nomeneknél ismert módon az instrumentalis *v* suffixuma járult, s az így egyesszámú instrumentalis, *k'* hozzájárulásával, többesszámúvá lőn. Kérdés, valjon a *me* és *je* kezdet tekintetében a többesszámú instrumentalisnál nem-e a többes szám többi casusainak hasonló kezdete érvényesűlt. A többes második személyű *j* mindenesetre = a skr. *yū-y-am, yu-šma,* zend *yūš, yū-ž-em yū-šma,* got *jus,* litv. *jū-s* «ihr» (Hübschm. Arm. St. 40) *y* hangjával, mely kezdet pedig az indogermán nyelvekben csakis a pluralis és dualis alakjaiban fordúl elő, s az egyes számban *tv* (t) kezdetű alakok

szerepelnek, mely *tv*-nek (szanszkr. II. szem. egyes számú nom. tva-m stb.), mint felveszik, az örm. egyes nominativusban *d* (mely helyett *t*-s szókezdetet várnánk) és *u*- hangzó-ba olvadt *v*, az egyes szám többi casusaiban *k'* felel meg (v. ö. Hübschmann «Arm. St.» 55. l.). A *jer e* hangját, a mennyiben a *yu*-beli magánhangzónak nem felel meg, Hübschmann («Arm. St.» 40 l.) helyesen veszi fel a **me*-féle alakok analogiájára alakultnak. A **je* alak e szerént pusztán a többes számot illeti meg. Ellemben a *me, mint egyesszámú tő megvan más indogermán nyelvekben is: skr. egyes acc. *mā-m*, óperzsa mā-m, zend mã-m, görög μέ, ἐ-μέ, lat. mē, óbulgár mẽ [1]) stb., s a mint látszik, az egyes számú *n*-es alakok *m*-ből lettek, a mint az egyes genitivus is *m*-es alakú: *im*. Igy tehát egyes instr. *inev* is ebből lett *imev, mely az *i* előtétet leszámítva, csakugyan **mev* egyes instrumentalissal identicus, melyből a többes instrumentalis *k'* hozzájárulásával alakult (v. ö. Patkanoff, Formation 230—232. l.). Az *i* előtétre nézve v. ö. görög egyes acc. ἐμέ és μέ, gen. ἐμοῦ és μοῦ, loc. ἐμοί és μοί, dat. ἐμίν, így az örményben is egyes gen. dat. instr. abl. *i* előtéttel van, mely *e* helyett való v. ö. egyes acc-t *z is* e helyett: **z es* (egyes nom. *es*, mint a neveknél is egyes nom. *mard*, acc. *z mard). Harmadik személyű névmás: iur* pronomen reflexivum, többes szám nom. *iurean-k' iurean* tőből, mint a többes gen. dat. *iurean-ç* acc. *z iureans* stb. (Hübschmann «Arm. St.» 90, Patkanoff Formation 233 l.). *Ink'n* «ipse», plur. nom. *ink'ean-k'*, mely szó *ink'ean* tőalakja mutatkozik más casusokban is: egyes gen. dat. *ink'ean,* többes gen. dat. ink'ean -ç, A *iur*-ban levő *iu* = indg. *sevo,* pronominalis indogerman *sva* (Hübschm. «Arm. St.» 32. l.). Az *ink'n*-t Bopp (Vergl. Gramm.[3] II, 130. l.) *in,* skr. demonstrativum tő *ana* és *k'ean* skr. «*svayam*» selbst összetételéből magyarázza. A mi az *in*-t illeti, azt bátran lehet skr. *ana,* ószl. *onū* litv. *àns* «jener» pronomenekkel egybehozni,[2]) melyhez a többi *n*-es pronomenek is tartoznak: *n* 3-ik személyű és mutató névmás, mely mint articulus értékű suffixum szerepel *(tern* der Herr), s az önálló névmások: *n-a* «er», *ai-n* «dieser», *no-in, n-ain ;* abl. *an-ti* «von dort, locat. *an*-d «dort»,

---

[1]) Schleicher «Compendium der vergleich. Gramm. der indogerm. Sprachen» 264. l. (4-ik k. Weimar 1876). ~ = nasalis vocalis.

[2]) Az *i* vocalis az első személyű személyes névmás egyes száma *i* kezdetű alakjainak analogiája útján keletkezettnek fogható fel.

an-d-r «dorthin, dort» *n*-jei. A *k'ean*-beli *k'* pedig mindenesetre megfelel *sva*-nak, az egész *k'ea* pedig éppen úgy lehet svaya, mint *teλea* ebből lett *teλya (Hübschm. «Armeniaca» K. Z. XXIII. 400. l.), csak a «svayam» szóvégi *m*-je idéz elő nehézséget, mely sem *m*, sem *n* alakjában nem maradhatott meg, hanem el kellett esnie (v. ö. Hübschm. A. S. 88.), így ezt az *ink'n, ink'ean* *n*-jének sem felelhet meg, hanem ez az *n* legalkalmasabban a névelő suffixummal azonos *n*-nek tekinthető. A *iur-ea-n* egyes genitivus *iur* mellett azt mutatja, hogy *ink'n* csak *ana* + *sva* + *n*-ből keletkezett; meg is van külön is ink'e̥ «er» az erdélyi örményben, úgy hogy *iur: ink'e̥* = *iur-ean : ink'ean*. Mi azomban *ea*? — *Pronomen demonstrativum: n-a* «er» nyilván ebből lett *no-a*, hol az *a*-nak később hozzájárult elemnek kell lennie. Mutatják ezt a *n-a* casusai: egyes genitivus *no-r-a* v. ö. ez egyes genitivust *iur* = indg. *sevo* + *ro* (mint gót *unsa* + *ra, izva* + *ra); kétségtelen, hogy ugyanazon suffixum van ezekben is: *mer, jer); viszont dat. loc. *n-m-a* = *no-m* + később hozzájárúlt *a* v. ö. *or* «welcher», dat. loc. *orum*. Igy érthető most már, hogyan járúl a többes *k'* az *a* elé a többes nominativusban *no-k'-a*, a *no* egyes, nominativushoz hozzájárúl k' = *no-k'* s az *a* mind az egyes mind a többes alakhoz csak azután illesztetett oda. Ugyancsak a többes instrumentalis már csak a kész *no-k'a* alak után léteslhetett, melyet egyes nominativusnak fogván fel a nyelv, az egyes instrumentalis *v*-jét, s a többes *k'*-t még egyszer hozzátette: *no-k'-a-v-k'*, mintha ezt ragozná: *mard, mardo-v-k'* (egyes instr. *mardo-v)*. Megjegyezzük még, hogy az egyes instrumentalis: *no-v-av* is reduplicált suffixumot tüntet meg, mi ilyen alakfejlődést mutat, egyes instr. **no-v*, hozzájárúlt *a*-val: **nov-a*, melyhez megint hozzájárúlt a *v*, egyes instrum. suffixum. *Ai-n* is ebből lett *ai* + *no*. Az egyes casusragok után úgy az egyes, mint a többes számban előfordúl az *ik*, melynek *k*-ját Bopp (II, 184. l.) a latin hi -*c*, hui -*c*, hun -*c*, ho -*c* *c*-jával veti össze. Bármiként is van a dolog, ez az *ik* szintén később hozzájárúlt elem. Igy egyes genitivus *ai-n-r* = **ai-no-r* és mellette elő is fordúl: *ai-no-r-ik*; így dat. loc. *ai-n-m* és *ai-n-m-ik* (**ai-no-m, ai-no-m-ik*), egyes instr. *ai-n-u* és ai-n-u-ik = *ai-no-v és *ai-no-v-ik. Eképpen érthető szintén a többes nomin. ai-no-k'-ik = *ai-no-k' és később hozzájárúlt *ik*, a mint elő is fordúl e varians *ai-n-k'* = **ai-no-k'*. A többes instrumentalis alapja a többes nomin. (v. ö. többes instr. *no-k'a-vk'* és többes nomin. *no-k'-a)*, s két alakja van. Az egyik egészen világos:

ai-no-k'-im-bk', a mi e helyett van: *ai-nok'-in-bk'* (v. ö. *akn* és *akamb)* a következő alak egymásutánnal: 1. **ai-no-k'*, 2. + *in*, mely ugyanaz, mint *no-in* «derselbe» második része, s jórészt ide vonható az *ink'n in* előrésze is, 3. *ainok'-im-b*, egyes instrumentalis raggal, melyhez a *k'* hozzájárúlt, a mi jórészt ilyen esetekben egyszerre történt, t. i. a többes *vk'*, *bk'* végek analogiája alapján. A többes instrum. másik alakja: *ai-no-k'-i-vk'* ugyanolyan módon van szerkesztve, csakhogy az *in* helyett *i* van s ennélfogva nem bk', hanem *vk'* járúl hozzá; *i* másutt elő nem fordúlván, *nok'i-vk'* e helyett lesz **no-k'-a-vk'* (v. ö. az *ink'n* *i*-jére elmondott nézetünket), s a többes számú végszótagbeli *i*-k analogiájára kellett keletkeznie. *No-in* «derselbe» = *no + in*, *n-ai-n* pedig = *no + ain*. Többesük: nom. *noin + k'* és *nok' + in* | *n-ai-n*-nak: *nok' + ain* ‖ többes instr. *nov + im + bk'* = **nov + in + bk'* és *nok' + im + bk'* = **nok' + in + bk'*, az utóbbi alak *no* többes nominativusából, az első egyes instrumentalisából indúl ki. E névmások tehát a következő elemekből alakulnak: demonstrativ *an, no, in, n* = skr. *ana*, továbbá *a, ai*, s végre az *ai-n* pronom. egyes casusaiban a szóvéghez járúló *ik*. *S-a, d-a*, mint *n-a*, — *ai-s, ai-d* mint *ai-n*, — *so-in, do-in*, mint *no-in* ragoztatnak. — *Pronomen possessivum*, mint más indogermán nyelvekben is, így a németben (mein, unser), a genitivus: *im* stb.; többes nomin.: *im + k'* stb. — *Pronom. interrogativum* — kérdő névm. (egyúttal pr. relativum és indefinitum): egyes nom. *o*, (hangzó előtt) *ov*, többes nom.: *oi + k'* (egyes genit. *oi + r)* a plur. minden casusában tő: *oi*. *Pronomen relativum* (visszahozó névm.) egyes nom.: *or* «welcher», többes nom. *or + k'*; egyes instr. *orov*, többes instrum. *orov + k'*. *Pronomen indefinitum* (határozatlan névm.) egyes nom.: *omn* «aliquis», többes nom.: *oman + k'* (egyes instr. *omam-b* e h. **oman-b*, többes gen. *oman-ç*, a többes casusai mind *oman* tőből képeztetnek); egyes instr. *omam-b*, többes instr. *omam-b-k'*. *Pronomina collectiva* (gyüjtő névm.); 1. *ail* = ali-us, gör. ἄλλ-ος, többes nomin. *ail + k'*, 2. *amēn* = lat. omni-s, többes nomin. *amēn + k'*, 3. *amenain* «omnis» összetéve *amēn + ain*-ból. Többes számai: *a) amenain + k', b) amenek'ik*, melynek végzetére nézve v. ö. *ai-no-k'-ik*, azomban ez utóbbinak az *amēn*-vel való összetételéből magyarázni az alakot sokszoros nehézségbe ütközik, ugyanez áll az *amen + nok'ik* felvehető alakra nézve, bár ez összeállítás valamivel jobbnak látszik az előbbinél. Ott az *ain*-nak, itt az *n*-nek eltünése semmiképpen sem okolható meg. A mi

a *c) amenek'ean* többes nomin.-t illeti, itt megint az utórészben a *nok'-in*-t keresni az *ea* miatt is semmiesetre sem lehet. Valamivel tetszetősebb *amen+nok'ain*-ra gondolni, de itt megint a kettős *n* okoz, mint az imént, nehézséget. Egyedül helyes magyarázat lehet mind az *amenek'ik*, mind az *amenek'ean* közös *amenek'* alaprészét *amen-k'* pluralis nomin. parallelének venni fel, a mit támogat az, hogy 1. *amēn* egyes genit. s tője is egyúttal: *ameni* (v. ö. latin *omni*-tövet), 2. a többes nomin. számos esetben nem az egyes nomin.-ból, hanem egyenesen a tőből képeztetik, 3. *i*-nek *e*-vé átváltozása másutt is előfordúl, így: *siun* «Säule» gen. *sean* = χίων, *teleav* is ebből lett: **teliav, telyav.* s tényleg *amenek'ean* mellett más casusokban is megvan az *e*, hol annak *i*-ből keletkezte egészen világos, így többes genit. dat.-ban van *ameneçun*, mely pedig **ameniçun* helyett van, v. ö. *sirt*, egyes szám gen. dat. *sirti*, többes szám genit. dativ. *sirtiç*.[1]) Az *ik*-et magyarázni sem szükséges, mint járulék elemre rátalálunk a pronominalis declinatioban, csak az *amenek'ean ean*-ja világítandó még meg. Ebben már az óörményben előfordúló *ean* pluralis alakot kell felismernünk, úgy hogy e szerént ez alakban kettős pluralis fordúl elő, a mire nézve az örmény nyelv körén belül is található fölös számú analogia. Most már világos előttünk, associatio útján, az *ink'ean* és *iurean* alak is, melynek *ea*-ját az imént még megfejteni nem tudtuk. Lehetne itt talán az *ain*-ra gondolni, s azt az *ean*-val identificalni, de, nem tekintve azt, hogy ez csak metathesis útján volna lehetséges, a mire analog példával nem rendelkezünk, számba veendő itt az is, hogy ezek genitivus alakok, s így ez esetben nem *ain*, hanem ennek genitivusa járúlt volna az alapszóhoz hozzá. E szók *ean*-ját kifogás nélkül lehet azonban az *iu-r*-ból következtethető *iu* + demonstrativ *n*-ből magyarázni, melynek, mint a többi *iun* végeknek *ean* genitivus felel meg, s a genit. alakhoz járúlnak hozzá más casus ragok is. Egyes instr. *amen+ain-iv* (v. ö. *amēn* egyes instr. *amen-iv, ain*-nak ellemben *ainu)*, többes instr. *amen+ain-iv+k'* és *amenek'umbk'* (v. ö. *nok'-im-bk'*, s többes gen. *noç-in* mellett *noç-un* is). 4. *bolor* «ganz.» Többes nomin. a rendes *bolor+k'* mellett: *bolor-ek'ean* és *bolorek'in.* Többes instr. *bolorek'-umbk'*. Ez alakok analogice vannak képezve ezek után: *amenek'ean*

---

[1]) Előfordúl *ameniç* többes gen. dat. is *amēnk'* több. nom. mellett.

és *amenekʻumbkʻ*; a *bolorekʻin* az *amenekʻik*-től pedig csak abban külömbözik, hogy az *ik* helyett, mely az *ain* többes számában jön elő: *ai-no-kʻik in* van, mint a *no-in* többes nomin.-ában *no-kʻin*.

Vizsgáljuk még az óörmény igei személyragokat, hol a *kʻ* szintén előfordúl. Ezek a következők (Hübschm. «Arm. St.» 93. l.):

	Egyes			Többes		
	1.	2.	3.	1.	2.	3. sz.
Præsens:	*m*	*s*	*y*	*mkʻ*	*ykʻ*	*n*
Imperfectum:	*i*	*ir*	*r*	*akʻ*	*ikʻ*	*in*
Aoristos: (activum)	*i*	*er*	—	*akʻ*	*ēkʻ*	*in*
Aoristos: (medium)	*y*	*r*	*v*	*-kʻ*	*-rukʻ* *-ykʻ*	*n*
Futurum (act.):	?	*e-s*	*e-y*	*u-kʻ*	*i-kʻ*	*e-n*
Futurum (med.):	?	*i-s*	*i (= iy)*	*u-kʻ*	*i-kʻ*	*i-n.*

Ugyanezen alakban mutatkoznak a verbum substantivumon is: *el* «esse» (Lauer Gr. 62. Petermann Brevis linguæ 1. kiadás 66. lap):

Praesens.

Indicat. Sing. *em̄*, *es*, *ē* Conjunct. Sing. *içem*, *içes*, *içe*,
Plur. *emkʻ*, *ēkʻ*, *en*. Plur. *içemkʻ*, *içēkʻ*, *içen*.
Imperat. Sing. *er*
Plur. *ēkʻ* és *erukʻ*.

Imperfectum.

Indicat. Sing. *ēi*, *ēir*, *ēr* Conj. Sing. *içēi*, *içēir*, *içēi*,
Plur. *ēakʻ*, *ēikʻ*, *ēin*. Plur. *içēakʻ*, *içēikʻ*, *içēin*.

2. *Az újörmény nyelvjárásokban.*[1]) a) *Tiflisi nyelvjárás.* A nevek többes számában az egyes nominativushoz *ir* vagy *nir* többes-

[1]) Itt jut eszembe, hogy Patkanoff («O dialektach») örmény szövegei közt 106. l. a donmelléki nakhicsevani örmény dialectusból közlött mutatványban előfordul *madsar araba*, a mi magyar szekér. Ez nyilván a tatárból került az örménybe. A tatárban *araba* szekér arab kölcsönszó külön előfordul, s Klaproth szerént *madsar* egyes tatár szójárásban nagy négykerekű kocsi. Ez örmény dialectus az eredeti tatár szólamot őrizte meg, melyből az *araba* elhagyásával használatba jött később a *madsar*. Vámbérynek igaza van tehát, mit ez újabb adat is támogat, hogy a tatárok itt e kocsikkal megismerkedve, ezt a népről nevezték el, mint ezt már «A magyar név eredeté»-ben (külön lenyom. 10. l.) is elismertem. Kocsigyártásról híres volt régen Magyarország, s a *kocsi* is Riedl Fr. fejtegetése-

képző járúl hozzá, mely, a tiflisi nyelvjárás i-je az óörmény *e*-nek felelvén meg, *er*, *ner* már a 4-ik században is létező többesképző szakasztott mása. A casusragok még hozzájárulván, az *i* helyében elő is tünik az eredeti *e*. Nem ritkán előfordul *k'* is, melyhez, mint az *ir*-hez is, a casusragok hozzá ragasztatnak. Sokszor, mintha a *k'* a tőhöz tartoznék, még a *nir* is ragasztatik hozzá. *Pronomina personalia:* Egyes-sz. nom. 1. szem. *yis*, 2. sz. *du*. Többes-sz. 1. sz. *mink'*, 2. sz. *du* + *k'*. Harmadik személy: egyes gen. *ir (iur* helyett). Többes nom. *iran* + *k'*, gen. dat. acc. *iran* + *ç*. — Pronomina demonstrativa: 1. *n-a* (s-a, d-a) egyes nom., egyes gen. *n-r-a* és *n-r-an (n* vagy *an* suffixummal). Többes nom. *nran-k'*. Az egyes genit. *nran*-ból indúlnak ki más alakok is: egyes loc. *nran-um* (v. ö. az előbbiek közt óörm. *or* + *um*-ot *or* «welcher»-től) stb. — *Ai-n (ai-s, ai-d)* a tiflisiben = *ē-n* stb. — Többes nom. *ēn-du-n* + *k'* (egyes gen. *ēn* + *d-u*, *d* közbetétel az *n* és *d*-s alakoknál); a többes számban alaprész *ēn* + *du-n*. Pron. interrogativum: egyes nom. *ov* többes nom. *oi* + *k'* és *vurun* + *k'* pron. relativum is (v. ö. óörmény *or*, a tő *oro* és *n* demonstrativsuffixum); új alakok: *ov* + *k'* + *ir*, (kettős többes jelelővel) és *ov* + *k'* + *ēr*. — *Igei személyragok:* Præs. *m*, *s*, *y*, *nk*, *(*y)k'*, *n*. Az aoristos activi többes 1. sz. *nk' (mnaçink'* «wir blieben», *tēsank'* «wir sahen». Aoristos medii: többes 2. sz. *-k'* (óörm. *yk'*): *tēsak'* «ihr sahet». *Verbum substantivum: il* (óörm. *el)* «esse» præs. *im*, *is*, *ē*, *ink'*; *ik'*, *in*. Imperfectum: *ēi*, *ēir*, *ēr*, *ēink'* (óörm. *ēak')*, *ēik'*, *ēin*. — b) *Agulisi nyelvjárás.* A többes szám az egyes nominativusból *ar*, *nar* képző hozzájárulásával képeztetik (hangtanilag = ered. *er*, *ner)*, s ehhez tétetnek a casusragok. Patkanoff ez alakulást a török nyelvek hasonló képzésmódjával veti helyesen egybe («O dialektach» 42. l.), más szóval a török nyelvek hatása mutatkoznék benne, hol szintén a többes *lar*, *ler*-hez járulnak a többesben a személyragok *(iñ* genit. rag stb.). Néha előfordúl a többes-számban a *ner* is, ritkán *k'* és *arik'*, mely utóbbi nyilván *ar* + *ik'*-ből alakúlt kettős többes jelelés, milyen kettőzés előfordúl a magyarban is a göcseji nyelvjárásban (v. ö. «*A csuvas többesszámról*» írt közleményemet Nyelvtudományi Közlemények

---

ként a *Kocs* helységtől vette nevét, s az eredeti «kocsi szekér» szólásból éppen úgy maradt el a «szekér», mint itten az araba (v. ö. Riedl Fr. Magyar Nyelvőr. XI. köt. 103. lap).

XVII. k. 160. l.). — *Pronomina personalia:*[1] *is, diu, iuran* (egyes genit.), többes nom. *mikʿ, diukʿ, irakʿ* (gen. *ira-ç).* Pronom. demonstrativa; *a-n (as, ad),* egyes gen. *and-ur (astu-r),* v. ö. óörm. abl. *an-ti* von dort, loc. *an-d* «dort», *as-t* «hier», *andr* «dorthin, dort», *ai-d-r* «dort», *ai-s-r* hierher» stb. (Hübschm. «Arm. Stud.» 92. l.). Az egyes genitivus *antur* szolgál alapúl az egyes szám többi casusaiban, melyek e szerint mind kései új képzések, a mennyiben *r* kizárólag a genitivust megillető suffixum. Többes nom. *astu-kʿ,* többes genit. *astu-ç,* mely megint a többes szám többi casusainak alaprésze éppen úgy, mint *astu-r, andu-r* az egyes szám casusainak (locativusban *anduran-am* mellett előfordúl *asd-am,* a rendes locativus *am* suffixummal, óörm.-ben ugyanez egyesszámú pronominalis dativus-locativus suffixum *um* alakban = indogerm. *osm* + *vocalis* (skr. tasmāi, tasmin, ószláv tomu, tomĭ, gót þamma ZDMG. 36, 124—125. l. L. Hübschm. «Arm. Stud.» 92. l.). — Egyes nomin. *s-o (do, no),* (egyes gen. *sroi, sru;* a gen. dat. suffixum e dialectusban *i),* többes nomin.: sru + kʿ (hol a *kʿ* szintén az egyes genit. alakjához járúl). *Ige. Verbum substantivum.* Præsens. *ẹ-m, ẹ-s, ay, ẹ-kʿ, ẹ-kʿ, ẹ-n.* — Személyragok: Conjunctivus præsense (a jelentőmód præsense segédigével összetett alak): *m, s, *y,* többes szám I. *mkʿ, kʿ, n,* II. *nkʿ, kʿ, n,* III. *kʿ, kʿ, n.* Aoristos a jelentőmódban: *m, r, v, kʿ, kʿ, n.* — c) *Karabachi nyelvjárás:* A nevek többes számában előfordúl *er, ē* (ritkán: *kʿ),* melyhez, mint más nyelvjárásokban is tapasztaljuk, az egyesével egyező casusragok hozzátétetnek. Megjegyezzük, hogy az egyes ablativusban kizárólag fordúl elő a mind az egyes, mind a többesben szereplő *an* mellett (v. ö. az óörmény egyes abl.-t *y inēn) iç,* mely az örményben csak a nevek többes abl. gen. és dat.-ában használatos *(sirt, srti-ç,* abl. *i srti-ç,* egyes gen. *srti; i* az egyes genit. suffixumaként e dialectusban is előfordúl *u* és *ē* mellett); továbbá többes genitivusban *i* mellett, mely az egyes számban is megvan, előfordúl *ç,* mely az óörményben is a

[1] Az irás nem tükröztetvén vissza pontosan a dialecticus kiejtést («O dialektach» 37 l.), hanem megtartván az örmény jeleket néha ott is, hol a kiejtés az örményétől eltérő, egyes dialectusok kiejtéséről, megfigyelés hiányában, tudomásunk nincsen. Ilyen e dialectus is, miért az átirásnál úgy írjuk át a szavakat, mint az óörménynél teszszük, ezzel csak azt akarván jelezni, hogy az illető szó óörmény irásjegyekkel milyen módon van leírva az eredeti népnyelvi textusokban. Örmény betük helyi nyomdákban nem lévén, más eljárást nem követhetünk.

többes genitivust jeleli (v. ö. az előbbi példát). — *Pronomina personalia* egyes nom. 1. *es*, 2. *dü*; többes nom. 1. *munk'*, 2. *dü k'*. Pron. demonstr. *a)* egyes nom. *n-a-* gen. ẹntran (l. fentebb) és több. nom. *ẹndran* + *k'* (gen. ẹndran-ç), *b)* 1. *Ẹda*, *ĕd*, 2. *ĕs*, 3. *ĕn*. Többes nom. 1. *donk'*, *dunk'*, 2. *ĕson* + *k'*. — *Ige*. Verbum substantivum: præsens. *ẹm*, *ẹs*, *ai*, *ẹnk'*, *ẹk'*, *ẹn*; imperfectum: *i*, *ir*, *ĕr*, *ink'*, *ik'*, *in*. Igei személyragok: præsens *m*, *s*, *y*, *nk'*, *(*y)k'*, *n*; imperfectum: *i*, *ir*, *r*, *ink'*, *ik'*, *in*; aoristos: *y*, *r*, *v*, *nk'*, *k'*, *n*, vagy *i*, *ir*, —, *ink'*, *ik'*, *in*. — d) *Dsulfai nyelvjárás*: A nevek ragozás tekintetében két csoportra oszlanak, s e szerént az egyes casusoknak is, majdnem kivétel nélkül, más jelölői vannak az egyik csoportban, mint a másikban. Egyes nomin. I. — II. többnyire *i*-re végződő szók; többes nomin. I. *er*, *ner*, II. *ĕk'*, *ik'*, *arĕnk'* (nyilván az óörményben előforduló többes *k'*-val). A casusragok a többes-számban e többes képzőkhöz járulnak, vagy a többes képző + oç-ra végződő többes genit.-hoz is tétetnek a többi casusban. A II.-ben előfordúló többes genitivusok ezek is: *uç*, mint az óörményben *(zard* «Schmuck», több. gen. *zardu-ç)*, — *arĕn-ç* (megfelel alaprésze a többes nominativusbeli *arĕn* + *k'*-nek a *k'* elhagyásával, de másrészt többes genitivus = *arenk'* + hozzájáruló *i* is, az egyesben az I.-ben szereplő genit. suffixum), *an-oç* (megfelel ugyane dialect.-beli *ani* többes nominativus és hozzájárult *oç*-nak). E csoportban az *iç*, *uç*, mely eredetileg, így az óörményben, a többes számban fordúl csak elő, az egyes számú ablativusnak is suffixuma, míg *uç* a többes genitivust, *iç* a többes ablativust egymagára, más többesképző nélkül, alkotja. («O dialektach» 85—86. l.) Néha pedig ezeken kívül az *ĕk'*, *ik'* többes nominativushoz a többes genit. képzése végett hozzájárul még *oç*, *onç*, részint az *ik'*-nek a többes genitivusban az *oç* hozzájárulásával *k'*-vá, s az *ik* nek, hol a *k* régibb *k'* helyett van, *k*-vá való rövidülésével *(k* fordúl elő *k'* helyett pl. ebben: *mard-k-oç* többes genit. ettől: *mard* «Mensch»). — *Pronomina personalia*: egyes 1. *es* 2. *du* 3. genit. *ur*; többes nom. 1. *menk'*, 2. *du-k'*, 3. *urĕnk'* (nekem úgy tetszik, hogy az *arĕnk'*-féle előbb említett nominalis többesképző egészben véve e többes számnak mása, v. ö. *aλord* = óörm. *uλord)*, többes gen. *urĕn-ç* (nominalis többes gen. *arĕn-ç)*. — Pron. demonstrativa: a) *ĕ-s*, *ĕ-d*. *ĕ-n*, többes nomin. *ĕston-k'* gen. *ĕston-ç* (alapja a többes szám többi casusainak); többes nomin. *ĕton-k'*, gen. *ĕton-ç* (míg egyes gen. *ĕsdu-r*, *ĕtu-r*, *ĕntu-r)*, b) *s-a*, *d-a*, *n-a*, többes nom. *so-k'-a*, *do-k'a*, mint az óörményben

(több. gen. = óörm. *soça, doça* mellett *d-an-ç-an*, s abl. = óörm. *doçanē, soçanē*; a *dan-ç-an*-val párhuzamban áll *san-k'-an*, nyilván a többes *k'* hozzájárultával előbb *san* + *k'*, mihez később az *an* csatlakozott). *Ige*. Verbum substantivum: præsens. *am, as, ai, ank', ak', an*; imperfectum: *i, ir, ēr, ink', ik', in*. Igei személyragok: præs. *m, s, y, nk', (*y)k', n*; imperf. *i, ir, r, ink', ik', in*; aoristos *i, ir*, —, *ink', ik' in* vagy *y, r, v, nk', (*y)k', n*. — e) *Erdélyi örmény nyelvjárás* (dialectus Armenorum Transsilvaniæ) az általam gyüjtött adatok alapján: A nevek többesszáma legnagyobb részben *nier* (magyar kiejtés szerént: *nyer)*-vel képeztetik: *ag'čig-nier-ę* (magyar kiejtés körülbelül: *áhcsig-nyerę*. A szavakat a hallott kiejtés szerint irom, bár többnyire az óörmény átirásánál használatban levő irásmódot tartom meg, s e tekintetben kivételt csak az óörm. λ átirására teszek, melyet *g'* jegygyel írok át, s mely hang erdélyi örmény kiejtése hasonlít az arab *ghain*-éhoz, a túlnyomó benne a *h* gutturalis hang), «a leányok», *ag'čig* «a leány» | *čičag-nierę* (csicságnyerę) «a virágok», *čičag* «virág» (török szó). Ritkán előfordúl: 1. a *k'*, pl. *dęg'a-k'-ę* «a gyermekek» (ę megfelel értelmileg a magyar névelőnek s mássalhangzók után áll, magánhangzók után *n* fordúl elő), *dęg'an* (dęhán) «a gyermek» | *martik'-ę (mártikhę)* «az emberek», *mart* «az ember», — 2. *ier* (magyar ejtés szerént: jer), pl. *kurč-ier-ę (kurcsjerę)* «a köntösök», *kurčę* «a köntös», e szó kettőzött *ier* + *nier* többes jeleléssel is használtatik: *kęrč-ier nier-ę*. — Személyes névmás: 1. *yes* (jesz), 2. *tu-n*, 3. *ink'ę*, többes-sz. 1. *mink'*, 2. *tu-k'* 3. *irán-k'* (iraukh, á = magyar *a*). Személyragok; *m, s, *y, nk', k', n* (pl. *gisir-im, gi-sir-is, gi-sir-e, gisirink', gisirik', gisirin* szeretlek stb. mult idő: *sirili-m, sirili-s, sirile, sirili-nk', sirili-k', sirili-n*, jövő idő *bisirim, bi siris* stb.). Segédige: *im, is, ē, ink', ik', in* vagyok stb. *Vertánesz* nyelvtana, melyet az erdélyi örmények számára írt, tulajdonképpen nem is az erdélyi örmény nyelvet tárgyalja, s az alakok annyiban hasonlók csak az erdélyi örmény alakjaihoz, mennyiben V. a nyugati örmény népnyelvet, mely csoporthoz az erdélyi örmény nyelv is tartozik, dolgozta fel. A könyv czíme különben: «*Gyakorlati örmény nyelvtan*. Tanodai és magánhasználatra írták: *P. Verthanesz Jakutgián* mechitarista és *Vasadi Gyula* tanár» (Velencze. A mechitarista társulat betűivel 1876). Verthanesz, ki nem sokkal a könyv megjelenése előtt jött csak Brassóba Erdélybe, s nem is erdélyi születésű, nem tudván jól a magyar nyelvet, Vasadi segítségével fogott hozzá a nyelvtan meg-

írásához, ki meg örményül nem tudott semmit, s így a közvetítő nyelv, melyen egymással érintkezhettek, a német volt. [1]) A nyelvtanon meg is látszik a magyar nyelvismeret hiánya a fő, értelmi szerzőnél. Egy pár lényeges sajtóhiba van az előszóban is, mit ezennel kiigazítunk, nehogy valakit, ki használni találná, tévedésbe hozzon: dr. *Hubmann* helyett olv. *Hübschmann*, dr. *Ganer* helyett o. *Lauer*. E nyelvtan előadása szerént: a nevek többes száma képeztetik *yer* (egytagú szóknál), és *nier* v. *kʿ* val. Személyes névmás: *yes* (jesz), *tu-n*, *an (ani)*, *mienkʿ* (mjenkʿ), *tu-kʿ*, *irienkʿ*, (irjenkʿ), vagy *anánkʿ*. Igei személyragok: jelen idő *m*, *s*, *y*, *nkʿ*, *(*y)kʿ*, *n*. Segédige: jelen idő: *yem* (jem), *yes* (jesz), *ē*, *yenkʿ*, *ēkʿ*, *yen*; imperfectum: *ēi*, *ēir*, *ēr*, *ēinkʿ*, *ēikʿ*, *ēin*. A jelen idejű személyragokon kivűl az imperfectumnak is, mint a segédige imperfectumából is látható, s az aoristosnak külön személyragai vannak, mely idők az erdélyi örményben már egyáltalában hiányzanak. E személyragok külömben egyezők egészen a karabachi nyelvjárás igei személyragjaival: imperfectum. *i*, *ir*, *r*, *inkʿ*, *ikʿ*, *in*; aoristos, *i*, *ir*, —, *inkʿ*, *ikʿ*, *in* vagy *y*, *r*, *v*, *nkʿ*, *kʿ* (**ykʿ* helyett), *n*. — Az *astrachani*, *erivani*, *kurdi*, *choji* dialectusokról Patkanoff «O dialektach» munkájában mindössze pár sor van, de egyes felhozott alakok mutatják, hogy, a mi az általunk felvett kört illetik, e dialectusokban is az itt tárgyalt dialectusokkal lényegileg azonos alakulatok fordúlnak jórészt elő.

Megemlítjük még ezek után a teljesség kedveért, toldalékúl az előbb elmondottakhoz, hogy az óörményben (Patkanoff Formation 192. l. szerént) számos szóhoz járul a collectiv értelmet adó *ti*, *oti*: *manuk*, enfant, *mank-ti* (enfants) *osker*: *osker-oti*, os. Említi Patkanoff a többes jelelők között a *kan*-t is, de ennek szerepe a felhozott példákból nem világos, s alakja is, mint *kan* külön suffixumé, kérdéses. Az *ik* többes jelölő, melyet a dsulfai nyelvjárásban találunk, előfordúl már az óörményben: *mard* homme, *mard-ik* hommes; ugyane szót találtuk *k*-san a dsulfaiban is, s a *k*-t *kʿ* helyett valónak vettük, a mi a legközelebb eső, s, nézetünk szerént, a legnagyobb mértékben valószinű magyarázata.

3. A nevek plur. nomin.-jának *kʿ*-ja *Bopp* szerént = skr. *as*, gör. *ες*, litván *-s* stb. (Vergl. Gr.^{3} I. 435, 449). E nézetet vallja *Patka-*

[1]) Éppen ez idő tájt, $187^3/_4$-ben tartózkodtam én is, mint gymn. tanuló, Brassóban, s így a tényeket közelebbről ismerem.

noff (Formation 193. l.), s még KZ. XXIII, 11 l. *Hübschmann* is. *Müller Fr.* már Kuhn és Schleicher: «Beiträge zur vergl. Sprachforschung» II. 485 l. a vedicus *āsas* többes nominativussal tartja egynek. Mint *Hübschmann* legújabban («Arm. Stud.» 88. l.) helyesen megjegyzi, az örmény *k'* nem függhet össze indog. *es*-vel, mert szóvégi *s* az örményben elesik, mint ez az egyesszámú nominativusban és a consonanticus tők egyes genitivusában (*dster* = gör. θυγατέρος) is történt: skr. āsasból magyarázni pedig a *k'*-t ellenkezik a hangtörvényekkel, a mennyiben *k'* Hübschmann összeállítása alapján csakis indogermán *sv* (*k'un* «Schlaf» = skr. *svapna*, lat. *somnus* | *k'oir* «Schwester» = skr. *svasar* | *k'irtn* «Schweiss» = skr. *svēda*, gör. ἱδρώς), ezenkívül még *tv*, *v*, *k* és *sk* hangoknak felel meg («Arm. Stud.» 65. l.). Mint Hübschmann legújabb munkájában («Arm. St.» 89. l.) mondja: «*Eine befriedigende Erklärung des k' des Nom. Pl. der Nomina und Pronomina, sowie des 1. und 2. p. pl. des Verbs hat sich bis jetzt nicht gefunden. Es ist immer zu bedenken, dass nicht urspr. s, sondern nur urspr. anlautendes sv im Arm. zu k' wird.*»

Tényleg azt tapasztaljuk, hogy a neveknél a *k'* a többes nominativusban a névtőhöz járul, avagy az egyesszám nominativusához, s így közel fekszik annak felvétele, hogy az indogermán *es* többesszám egyidőben az örményben csakugyan megvolt, s csak később kifejlett hangtörvényeknél fogva esett el, s a megmaradt tőalakhoz járult azután a *k'*, mint új többesképző elem, részint a nevek másik csoportjánál egyenesen az egyesszámú nominativushoz. Ezt megerősíti a többes számú instrumentalis is, melynek *vk'*-ja nem egyenesen skr.-*bhis*-vel függ össze, melynek *is* vége elesett volna, hanem az egyes instrumentalis alakjához járult hozzá a többesben még a k', vagy, egy másik lehetőség szerént, a *bhis*-ből fenmaradó, s az egyesszámú alakkal egészen egyezővé vált *v(b)*-hez. Második bizonyíték a nevek többesszám nominativusabeli *k'*-jának újképző voltára az, hogy e *k'*-féle nominalis többesszámon kívül az újörmény nyelvjárásokban a többesszámú nominativusnak más exponensei fordulnak elő, melyek közül némelyik a legrégibb irott emlékekben is feltalálható, míg a pronomeneknél és az igénél ilynemű különféleség nem uralkodik.

Ennél fogva útbaigazítás végett ezekhez kell első sorban fordulnunk. Már előre is constatálnunk lehet, hogy a *k'*, alkalmas önálló szóból, mely a többes számbeli új képzésnek egyik forrása

szokott lenni,[1] nem keletkezett; nem kinálkozik e tekintetben az egyetlen szó, mely e nemű felvételre a legkisebb alapot adna. A mi pedig a másik lehetőséget illeti, hogy a *k*ʿ más nyelvből kölcsönzött volna, ez ebben az esetben szintén nem forog fenn. Igen valószinű ez egy másik többes suffixumra az *an*-ra nézve, melyet a perzsa *an*-val tartottam egyezőnek, még mielőtt Patkanoff Formation-ját olvastam volna, hol ugyanezen állítás található, de csakis rokonsági egyezésként felfogva (Formation 191. lap). Minthogy előttünk már *Lagarde* («Arm. Stud». 207. l. jegyzet) a magyar személyragokat az örménynyel párhuzamba állította («Die ich übrigens», mint mondja «auch im Ernste zur Erwägung O. Boehtlingks stelle, als des einzigen in Deutschland lebenden Gelehrten, dem auf diesem Gebiete ein Urtheil zuzutrauen ist, da er sowohl sanskrit, als jakutisch versteht») daczára annak, hogy azóta *Hübschmann* («Arm. Stud.» 3. l.) rá tréfásan reflectált, számolnunk kell nekünk ezúttal a kérdés ez oldalával is, annyival inkább, mert eddig kiválóan éppen ugor és török nyelvtudománynyal foglalkoztunk, s mielőtt még egyáltalában nyelvtudománynyal foglalkoztunk volna, mi is a Lagarde által párhuzamba állított alakokban a magyar és örmény nyelv szoros rokonsági viszonylatát láttuk. Ime hozzájárul a *Lagarde* személyrag-összeállításához még a többes képző is: magyar -*k* és örmény kʿ! Felelet: az örmény *k*ʿ a magyar *k*-nak csak kölcsönvétele lehetne, mert ez utóbbi magyar fejlődés, mely a közös altaji *d* többes képzőnek felel meg (török és ugor megfelelőire nézve l. «A csuvas többes számról»); minthogy azomban képzők átvétele csakis a szókincsbeli kölcsönzés nagyobb aránya mellett szokott előfordulni, mely viszony az örmény és magyar nyelv között egyáltalában nem létezik, az egyezés esetleges, vagyis inkább *látszólagos* találkozás, a mennyiben a magyar *k*-val egyenlő értékű hang az örményben nem is *k*ʿ, hanem *k*. A nyelv, elvesztvén hangtörvényeinek megfelelőleg felvételünk szerént az indog. *es* többes-suffixumot, legalkalmasabban a pronomeneknél előforduló *k*ʿ-t vehette át új nominalis többes jelelő gyanánt, melyet a pronomeneknél, mint a többes nominativus kifejezőjét érzett ki. A pronominalis declinatio egyes casusainak a nominalis declinatioba való átvételére, hogy tovább ne menjünk,

---

[1]) V. ö. «A csuvas többesszámról» irt közleményemet; Nyelvtudományi Közlemények XVII k.

magában az örmény nyelvben akad analog példa. Igy a pronominalis egyes locativus suffixum, *um*, mely az óörményben csak a nem személyes pronomeneknél fordul elő (*or* «welcher» egyes dat. locativus *or-um* | *n-a* «er», dat. loc. *n-m-a* = **no-um* + *a* | *ai-n* «dieser» egyes dat. loc. *ai-n-m* = **ai-no-um* | *no-in* egyes dat. loc. *n-min*, egyes nomin *n-ai-n*, dat. loc. *n-m-ai-n*), az új örménynyelvjárásokban a nominalis declinatioba is átment (l. Hübschmann K. Z. XXIII. 11. l. jegyzet): a tiflisiben a nevek egyesszámú locativusa (Petermann Abhandlungen der Berl. Ak. 1866. évf. 67. l.), ugyanez az agulisiban *am*, karabachiban *ẹm-*[*ẹ*], dsulfaiban pedig, mint a tiflisiben, *um* alakkal. Ez az *um* pedig (v. ö. Hübschmann «Arm. St.» 92. l.) = indog. *osm* + vocalis, v. ö. skr. *tasmāi*, *tasmin*, ószláv *tomu*, *tomĭ*, gót *Þamma* ZDMG. 36. 124—125. l. Hübschmann az ablativus *ē*, **ey*-jében levő *e*-t, a mennyiben *ι*-névtő nincsen, szintén úgy magyarázza, hogy e végnek előbb a pronomenen kellett kifejlődnie (v. ö. *inev*, *k'ev*, *iurev* és több. *mev-k'*, *jev-k* stb.), s innen a nevekre átvitetnie («Arm. St.» 89. l.). Sőt, a mi fő, az új örménynyelvjárások egyikében a dsulfaiban, az *urēnk'* pronomenalis többesszám egész átvételét constatáltuk nominalis többes képző gyanánt, v. ö. ennek *arēnk'* alakját. Ennélfogva a *k'*-nak a pronomenektől a nominalis declinatioba való átvétele elvi nehézségbe nem ütközik.

Vizsgáljuk most a pronomenek *k'*-ját. A pronomeneknél, a többes *k'* hozzájárulását tekintve, két csoportot külömböztethetünk meg. Az egyik csoportnál a *k'* éppen olyan csak később már kész alakokhoz hozzájárult elemnek bizonyul, mint a nominalis declinatióban. Ezzel szemben áll a másik, hol a *k'* organicusnak mutatkozik: az első személyű pronomen personale többes nominativusának *mek'* alakjában.

A *mek'*-et, valamint az osset *max* «nos» alakot, mely mindenesetre az örménynyel szoros egyezést mutat (e pontra majd később térünk vissza), *Müller Fr.*, az újperzsa nyelvjárások *emā*, parsi *emā*, zend *ahma*, ó-perzsa többes gen. *amā-kham* (= zend *ahmākem*, ind. *asmākam*. V. ö. külömben a zend és óperzsára nézve a többi alakok tekintetében Bartholomæ legújabban megjelent munkája: «Handbuch der altiranischen Dialecte» Lipcse 1883, 109. lapját, az indre nézve Whitney «Indische Grammatik», deutsch von H. Zimmer. Lipcse 1879, 179 s köv. lapokat) alakjai alapján, melyeknek az újperzsában *mā* «nos» is felel meg, régibb

ahma s ehhez járult *k*ʿ-ból magyarázza, mely utóbbi a nominalis declinatióból került volna át a pronominalisba (Müller «Das Personalpronomen in den modernen iranischen Sprachen» Sitzungsber. 44. köt. 568. l.). Hasonló nézetet fejtett ki már Müller előtt, bár ő erről nem emlékezik meg, Bopp. Vergleich. Gr.³ II. 119. l. a mennyiben azt mondja, hogy a *me*-t nem skr. *ma* = gör. *μο*-val tartja egynek, hanem a többes skr. *a-smā* tőnek második részével (ugyanez véleménye az újperzsa *mā*-ról); ugyancsak az *asmā*-nak a közönséges declinatio alapján felvett **asmā-s* alakjával egyezteti a többes *me-k*ʿ-et. Az eltérés tehát Bopp és Müller magyarázata közt csak annyi, hogy, nem tekintve a végső kʿ-ra, a **me*-ben Müller az asmā-nak megfelelő ahma egész alakot látja a kezdő *a* elisiójával, Bopp pedig csak az *a-smā sma*-ját. Boppnak véleménye hangtanilag megfelelőbb magyarázatot adna ugyan, de az *a-smā* tőt két részre szakítni szét, s csak a második részt venni fel az egybevetés alapjáúl, oly valami, melynek védelmére egyetlen bizonyíték sem hozható fel (v. ö. a görög *ἡμεῖς*, æoli *ἄμμες* «nos» = skr. *asma*-t Curtius Grundzüge der griechischen Etymologie³ Lipcse 1869, 640. l. továbbá gör. *ὑμεῖς*, æoli *ὔμμες* «vos» = skr. *jushmē*, gót, litv. *ju-s* u. o. 369. l.). A *me-nek az *asmā*-val egybevetését pedig lehetetlenné teszi a szókezdő vocalis hiánya az örményben, holott pedig az örmény nyelvnek éppen az ellenkező, a kezdő consonansok hű megőrzése, sőt feltüntetése a göröggel egyezőleg s a szanszkrittal ellentétben, egyik jellemvonása, v. ö. egyrészt örm. *em* «ich bin» = skr. *asmi*, zend *ahmi*, gör. (æoli) *ἔμμι*, latin *sum*, gót *im*, litv. *es-mì*, ószláv *jesmĭ*, óir *am* (Hübschm. «Arm. St.» 29. l.), másrészt örm. *anun* «Name», (óörmény gen. *anuan*, melylyel szemben, mint Patkanoff «O dialektach» 86. l. olvasom, a dsulfai nyelvjárásban *anman* eredetibb alak maradt fenn) = görög *ὄνομα*, de gót *namō*, skr. *nāman-*, lat. *nōmen* (Hübschm. «Arm. St.» 19. l.). Már e miatt sem állhat meg Müller véleménye. A *k*ʿ-ról nem is szólunk, mely eddigi tárgyalásunk eredménye szerént a neveknél nem mutatkozik eredetinek, sőt megfejtését éppen a pronominalis *mek*ʿ-től várja, más szóval a mi felfogásunk e tekintetben a Müllerével éppen ellentétes: Müller a pronominalis *k*ʿ-t a nevek *k*ʿ-jának analogiája alapján keletkezettnek magyarázza, mi meg a nevek kʿ-jának alakulását a pronominalis *mek*ʿ alak behatása folytán keletkezettnek tekintjük felhozott okainknál fogva, melyekhez még a következőkben a pronominalis

mekʿ-re nézve kifejtendő tételek is további támaszpontot nyujtanak.

A mi a *mekʿ* alakot illeti, első tekintetre világos, hogy az *me*+*kʿ* elemekre bontható szét. A **me*, mint közös alaprész az összes többesszámú alakokban előfordul, s ha a *mer* többes genitivust a többi *me-* kezdetű többesszámú alakok analogiájára *r* = indog. *ro* nominalis suffixum hozzájárulásával létre jött új képzésnek is kell tekintenünk, a mint ezt a *iur, no-ra* stb. egyes genitivusok világosan mutatják (ugyanez áll a *jer* többes genitivusra is), s ha még hozzá ugyanezt engednők meg a többes abl. *i menǰ* alakjára is (v. ö. egyes abl. *y inēn* e helyett **y imēn*, s az *i* előtét elhagyásával *mēn)*, a többes dativusbeli *mez* alakról (v. ö. egyes dat. *inj)* ezt semmi esetre nem gondolhatjuk. A többes instrumentalis *mevkʿ* alakja pedig, a mennyiben **mev* egyesszámú instrumentalisra utal (v. ö. egyes instr. *inev*, e h. **imev*, az előtét elhagyásával *mev)* kezünkbe adja egyúttal a kulcsot, melynél fogva azt mondhatjuk, hogy a *me*+*kʿ*-nak **me* előrésze «ego» jelentésű (a *mev ebből alakulván *me*+*v* egyes instr. suffixum, mihez a nominalis declinatio egyes instr.-ának alakulását szem előtt tartva, a legkisebb kétség sem férhet).

A *kʿ*-t indg. *es*-ből magyarázni itt éppen úgy nem lehet hasonló okoknál fogva, mint a nominalis declinatioban. És ennél fogva, mielőtt még ismertem volna *Bopp*, vagy *Müller* idevágó magyarázatát, az indogermán pronominalis többes képzések és az örmény közt kapcsolatot keresve, mindjárt a *sma* pronominalis tőre gondoltam, mely tényleg többi között az indogermán pronominalis többesszámok egyik alkotó eleme. Kapóra jött, hogy Schleicher Compendium [4] 634. l. a pronomen personale többes első személye gyanánt eredeti indg. *ma-sma* alakot vett fel. Könnyen felvehető volt, hogy ez indog. *ma* = örm. *me*, azomban a *sma* egyrészt, s az örm. *kʿ* másrészt csak úgy volna összehozható, ha a *sma* *m*-jének az örm. nyelv körén *v*-vé változását vennők fel, mikor is e *sm*-ből változott *sv*-ből közvetve az örmény *kʿ* jött volna létre, de ennek felvétele megint azért nem lehetséges, mert ilyen indg. *sm*-nek az örménynek *sv*-re változására sincs egyetlen példa, csakis indg. *m* változik Hübschmann összeállítása szerént négy esetben *v* = *u*-vá, külömben pedig indg. *sm* = örm. *m*, v. ö. *em* «ich bin» = skr. *asmi* stb. (l. fentebb), úgy hogy **ma-sma* örmény alakja csakis *me-m* lehetne.

Én nem kevésbbé tartom az örm. *mek'* magyarázatánál figyelembe veendőnek, mint Hübschmann, azt, hogy az örm. *k'* magyarázatának e hang megfelelő phoneticus értékéből lehet csak s kell is kiindulnia. Rendkívüli hangváltozások, melyek csakis a flexiora terjednének ki, a nélkül, hogy ezeknek a rokon szókincs anyagán is észlelhető kriteriuma volna, helyet adhatnak subjectiv természetű és értékű magyarázatoknak, de vajmi kevés hitelre érdemesek. Mert ha már semmiképpen nem lehetséges az örm. *k'*-t a többi indogermánságban, kellő hangmegfeleléssel, feltalálni, fenmarad a lehetőség, hogy az nem egyéb, mint újképzés, s elismert tény, hogy az örmény grammatikában több az újképzés, mint bárhol másutt (v. ö. Hübschmann KZ. XXIII 11. l.), s tekintetbe kell venni másodszor azt, hogy az örmény nyelv, mint erre szintén van példa (v. ö. az indg. *ro*-val keletkezett új képzést), emez új képzésnél az alapnyelv alkalmas elemeit is felhasználhatta.[1])

---

[1]) A személyes névmások alakjainak magyarázata az indogermann hasonlító nyelvtan egyik legnehezebb problemáinak egyike, a mint *Leskien* «die Declination im Slavisch-litauischen und Germanischen» Lipcse 1876 138. lapján mondja. «Alig volt valahol oly nagy a hajlam, mint e téren, az eredeti útakat elhagyni, s valamely egyes alak alapján a többit újjá alakítni» folytatja ugyanott. További tárgyalása kapcsán a felvett körben számos új képzést talál. Ugyane nyomon halad *Brückner*: «Zur Lehre von den sprachlichen Neubildungen im Litauischen» (Archiv für slavische Philologie IV.). Legújabban pedig *Baunack*: «Remarques sur les formes du pronom personnel dans les langues ariennes, en grec et en latin» (Mémoires de la société de linguistique de Paris, Tome V. 1. 1882), más téren ugyane jelenségeket észlelte (a german személyes névmásra nézve l. 17 lap. Note complémentaire sur le pronom personnel germanique», és Leskien 137. és 152. lpk.). — Schleicher és iskolájának nézetei a *Compendium*-ban vannak összeállítva: ezekkel ellentétes nézeteket fejtett ki Müller Fr. Sitzungsb. 66 k. 1870 («Zur Suffixlehre des indogermanischen Verbums») az igei suffixumokra vonatkozólag, melyet felemlítünk azért, minthogy a verbalis suffixumok a pronomenekkel szorosan összefüggnek, s külömben is Müller nem egy helyen a pronomenekre is kiterjeszkedik. V. ö. még Müller Fr. Armeniaca III (66. köt. 1870). — *Penka*, Müller Fr. tanítványa: «Die Nominalflexion der indog Sprachen» (Wien 1878), a nominalis flexio magyarázatának történetét adja, s befejezésül az eredményeket összefoglalja. Legújabban *A. Dutens* e terjedelmes munkájában: «Essai sur l'origine des exposants casuels en sanskrit» (Paris 1883. 302. l.) a szanszkrit casus exponenseket, legegyszerűbb elemeikre szétbontva s az így nyert alakokat, a mennyiben hasonló egy azon hangcsoportot alkotnak, eredetökre nézve is egynek véve, azt akarja kimutatni, hogy egyrészt azo-

Tényleg csakugyan a *mekʿ* magyarázásánál a *kʿ*ban szintén egy alapnyelvbeli pronominalis tő létezését veszszük fel, melynek a *kʿ* hangtanilag egészen megfelel. Itt lesz helyén megjegyezni, hogy az örmény *mekʿ* «nos» egészen = ossét *max* «nos», s ettől semmi esetre sem választható, s ennélfogva nem is tárgyalható külön. Az ossét *max*, valamint az örmény *mekʿ*, nem indg. *asma*, zend *ahma*-ból származik ugyanazon okoknál fogva, a melyek ez egyeztetést az örményre nézve nem teszik elfogadhatóvá. Az ossét személyes névmás első személyének egyes számában is, hol pedig a zend, óperzsa és ind, kivéve valamennyinél az egyes nominativust, hasonlót mutat, *m* kezdetű alakok vannak (egyes acc. és gen. tagauri *män, mä,* digori *man, ma,* dativ. t. *mänän, män,* d. *manan, man, min* stb.) éppen úgy, mint a többesszám összes casusaiban, miként ezt az örmény első személy többesszámában is nem külömben találtuk: osset többes nom. *max,* dat. t. *maxän,* d. *maxan* genit. *maxiy,* d. *maxé,* loc. t. *maxmä,* d. *maxma,* abl. t. *maxey,* d. *maxey.* Ez *m*-kezdetű alakok mellett, velök részben párhuzamosan, vannak, a többes nominativust kivéve, *n*-es alakok, hol az *n* nyilván *m*-ből lett, mint ez viszont az örményben

---

nos, más részt hasonló jelentésű (1. l.) tők szoros határvonal nélkül, alkalmaztattak különféle ellentétes functiokra is (16. l.), mintegy formalis elemek gyanánt, melyekhez a specialis jelentés csak később füzetett hozzá, a jelentés külömbségei részben e tők különböző variatiójú összetevése által keletkezett formai eltérések folytán fejlődvén ki, s másrészt újabb alakulatok analogia útján emezekből keletkeztek, így a pronominalis declinatió végzetei a nominalis tők flexiójába vétettek át (u. o.). Mindenesetre van arra biztos példa, hogy ugyanazon egy elem különböző functiókban szerepel, így a *sma* pronominalis tő a szanszkritban a pronomen personale többes számának casusain kívül a pronomen demonstrativum egyes száma némely casusának is egyik alkotó eleme, (l. Whitney 183—186. és 179—181 l.): többes acc. *asmān* «nos» stb. és pron. demonstr. *tásmāt* egyes abl., *tásmin* egyes locativ. stb., azomban ilyenkor az illető alakot olyannak lehet csak felfognunk, melynek közös alapjelentése a különböző functiokban való előfordulását megengedi, s az eredeti jelentés s ezek közt létező átmenetet mindannyiszor ki kell mutatnunk. Másrészről hasonló alakok külömböző eredetre is mehetnek vissza, s e körülmény már magában véve, az abstractio útján egyszerű elemekre szétbontott alakoknak, mutatkozó hasonlóságuk daczára, eredetazonosságát egész terjedelemben nem engedi meg, ha egyes esetekben az igaz is volna, mit természetesen szintén csak is idevágó bizonyítás után hihetünk el esetről esetre, nem pedig a hasonló hangcsoportok csak egyszerű egymásmellé állítása mellett.

az egyes számú casusokban történt; ossét több dat. t. *nün*, d. *nin*, genit. t. *näxiy*, *nä* d. *naxé*, *na*, loc. t. *nämä*, d. *nama*, abl. *nä*, d. *na* (v. ö. *Sjögren* Ossetische Sprachlehre St. Petersburg 1844). Ossét második szem. t. *dü* d. *du*, többes nom. *smax*, mely a többes szám többi casusainak is alaprésze, s nyilván = szanszkr. *yūšma* zend yū-šma stb. alakokkal, a *x* pedig az egyes első személy többesszámú alakjaiból vétetett át, s nem a zend többes gen. *yūšmākem*, gāϸādial. *xšmākem*, ind. *yušmākam* *k*-ja. Az ossét *x* egyenlő értékű az örmény *k'*-val, s eredeti *sv*-nek felel meg, mint t. *xo*, d. *xore* «Schwester» = örm. *k'oir* skr. *svasār* stb. | t. *xid*, d. *xet* «Schweiss» = örm. *k'irtn* = skr. *svēda*.[1]) Megfelel pedig e szerént az örmény *mek'* és ossét *max k'* és *x*-ja is egyaránt indogermán pronominalis *sva*-nak, mely a **me*, és **ma* «ego» jelentésű alakokhoz hozzájárulva alkotta az első személy többesszámának nominativusát. Ebből már világosan következik az, hogy ez alakot az örmény és osset által közösen előzőbb korban alkotott új képzésnek tekintjük, illetőleg azt a lehetőséget veszszük fel egyelőre ebből az egy esetből következtetve, — addig is, míg későbbi kutatások a kérdést végleg eldöntik, s esetleg az osset *max* és az örm. *mek'* közt kölcsönvételi viszonyt mutatnának ki, mi egy másik alig valószinű lehetőség, — hogy az ossét csakugyan az örménynyel szorosabb egységet, külön nyelvágat alkot. Tehát ezen osset-örmény korban keletkezett újképzést egészben véve, szerkezetére nézve, gör. ἡμεῖς, ὑμεῖς (skr. *āsma*-, *jūšma*)-vel vetjük egybe oly módon, hogy itt a *sma* pronominalis tő helyébe lépett a *sva* tő. *Dutens* értelmében járva el, a helyettesítést, egyik pronominalis tő helyett egy másiknak felvételét annyira helyén valónak kellene találnunk, hogy ez további bizonyítékok felhozásától is felmentene. Azomban, mint már az előbb is mondottuk, e tekintetben *Dutens*-

---

[1]) Mindenesetre *max* = *mek'* feltünő egyezés. Ilyen még csak úgy hamarjában t. *äz*, d. *az* = örm. *es* «ich», az ige második személyének s suffixuma a jelenben, szemben szintén örmény *s*-vel. Müller az ossétet csakugyan legközelebb állónak tartja az örményhez, s ha Hübschmann bizonyítása szerént az örmény nem iráni nyelv, az örménynyel való szoros egyezéseknek, e felvétel érintetlen maradása mellett, csak egy megoldása lehetséges, hogy az ossét sem az, hanem az örménynyel egy csoportot alkot. Ezt Hübschmann nem nyomozta, de a mint látjuk, e kérdéssel minden áron kapcsolatban áll, melynek tanuságától lehet e szerént várni még «több világosságot».

val egyet nem érthetünk, s ez esetnél is, annak bizonyításába bocsátkozunk, hogy a *sma* érték szerént körülbelül annyi, mint a *sva*, s így valamint előfordulhat *sma* a többes nominativusban, ugyanott s ugyanazon a helyen a *sva* is éppen úgy szerepelhet.[1]) E tekintetben kettős bizonyítékkal rendelkezünk.

1. *sma* pronominalistő, mely *sa-ma* helyett való, demonstrativ jellegű, alapja, vagyis első fele = indg. sa «der» (gör. *ὁ, ἡ*, gót *sa, sō*, skr. *sá-s, sā*, míg a semleges nem gör. τό, gót *þata*, skr. *tát)*, használhatik pl. a szánszkritban a személyes névmás harmadik személye gyanánt (l. Witney 1882.), indg. *sama* = «derselbe, der gleiche» pedig = skr. sama, zend hama, gör. ὁμό-ς, egyhszl. samŭ, gót sama. (Fick Wörterbuch der indg. Grundsprache Göttingen 1868.) Ez *asma*-hoz (éppen úgy mint a *yūšma*-hoz is) a görög *ἡμεῖς (ὑμεῖς)*-ben az *es* többes kifejező járul hozzá. A *sva* viszont reflexivum és possessivum tő, mely több indogermán nyelvben a személyes névmás egyes harmadik személyének kifejezőjévé vált (skr. sva-yam «selbst», összetételekben *sva*, zend *hva* suus, gör. *ἑός* «eigen» *σφέ* sich, *σφ-ό-ς* eigen, sein, és *ὅς* sein, latin *suu*-s «sein, ihr» stb. v. ö. az örményben *ink'n* és *iur* szavakat, melyek elemei közt a *sva*-t is megtaláltuk.) A görög alakok szerént a ma + svahoz is még az *es* többes-szám járulhat, miáltal szintén örmény *mek'* jön létre, ebből *me-sve-es, me-sv-es, honnan az *es* a szóvégi törvények szerént, mint az előbbiekből is tudjuk, elesik, úgyhogy alaki nehézség felvételünk ellen egyáltalában nem merül fel. Még csak a jelentésnek ezen alakokban *(asma* és *masva)* szorosabb megjelölése van hátra. Az *asma sma*-jára nézve lényegileg *Schleicher*-rel értünk egyet, a ki a *sma*-nak e kapcsolatában «*er*» jelentést tulajdonít (Compend.[4] 634. l.). Schleicher (u. o. 611. l.) a *sma*-t szintén *sa-ma helyett valónak veszi, s a pronominalis tőhöz járult *ma* tőképzővel magyarázza. Mi a *sma*-t egészen egynek tartjuk a

---

[1]) Természetesen következik már eddigi előadásunkból az is, hogy mi az *a*-sma *a*-jában «ego» jelentésű szót látunk, nem tekintjük mégis első sorban *ma-sma*-ból valónak, mert a szókezdő *m* elestére nem tudnánk analogiát. Whitney Indische Gr. 181. l. kifejezett nézetében nem osztozunk, hogy. *asma* azt jelentené: «diese Personen», kivált jelentési szempontból. Nézetünk szerént a demonstrativumban előforduló *asma* tő *a*-ja különbözik a pluralis *a*sma-jának *a*-jától s csak későbbi alaktalálkozás, melyek közűl az első demonstrativ elem, az utóbbi pedig «ego» jelentésű; *yu* jelentését Schleicher szintén «tu»-nak veszi fel. (634. l.)

skr. *sama* «derselbe»-vel, mely tényleg több indog. nyelvben előfordúl; jelentésre nézve pedig itt általánosabb demonstrativ értéket tulajdonítunk neki, a mennyiben a «derselbe» is tulajdonképen nyomatékosabb demonstrativum (v. ö. magy. *az* és *ugyanaz* demonstrativumokat). A mi a *sva*-t illeti, szintén nem a *ma* «ego» nyomatékosítóját látjuk benne «*magam*» értelemben, bár az örmény *ink'n*-nek is tagadhatatlanúl ilyen szerepe van, s mint ilyen más pronomeneknek is utána tétetik, mely esetben a többséget a hozzájárúlt *es* fejezné ki, hanem a «selbst» reflexivumból kifejlődött harmadik személyű névmás jelentésével hozzájárultnak tartjuk, a milyen tényleg a *sva* a *iur*-ban és az erdélyi örm. *inkẹ* «er» jelentésű szókban. E felvételre jelesen alapot adnak az igei személyragok, melyekkel a szerkesztéseket teljesen analogoknak tekintjük, hol is, mint Schleicher (Comp.[4] 651., 658., 664. ll.) hasonlóan felveszi több. 1. sz. *-masi* = *ma* + *si* «*ich* + *du*», több. 2. sz. *-tasi* = *ta* + *si* «*du* + *du*», több. 3. sz. *-anti* = *ana* + *ti* «*er* + *er*», tulajdonképen az egyes 1. sz. *mi (ma)*, 2. sz. *si*, 3. sz. *ti (ta)* és demonstr. *ana* combinatioi, a mint másként alig is volnának magyarázhatók.

2. Az örmény locativus *um* = indg. *osm* + vocalis, tehát ugyanolyan alak, milyen *asma*, s ἄμμε. Másrészt a *sva*, mely az örmény és ossetben a személyes névmás első szem. többes nominativusának egyik organicus része, de nem egyúttal a tulajdonképpeni eredeti többesjelelő is, a más indogermán nyelvekben többes locativus suffixum: skr. *-su*, zend *-hva* stb., a mely alakokat t. i. *sva*-ból keletkezetteknek hiszik. E szerént a *sva* és a *sma* alaki kifejezés szerént az örményben, s a *max* alapján részben az ossetben is, más indogermán nyelvekkel szemben, a mint látszik, szerepet cseréltek.

A dialectusok kis eltérést mutató alakjairól eddig szándékosan nem emlékeztünk meg. Petermann szerént *mimk'*-ből alakult a tifliszi *mink'*, s reduplicatio. Ugyan e változást éppen az óörmény és a dialectusok közt találjuk, hol mindenütt az igei személyragokban a régi *mk'* helyett *nk'* van, de ez esetben az a nehézség, hogy az óörményben és ossetben reduplicált *m* nélkül vannak az alakok. Azért a reduplicatio felvétele csak subjectiv beleolvasás. Igen valószinű ellemben, hogy az *n* analogice az igei személyragok *nk'*, régi *mk'*-jának hatása alatt került a *mek'* alakba a *k'* elé.

Organicusnak, s a személyes névmások többes első személy nomin. alakján kifejlődöttnek mutatván ki a *k'*-t, világos, hogy az

igei személyragoknál is ugyan azt a szerkezeti módot fogjuk a *k'*-ra nézve találni, mint a névragozásban, hogy t. i. az eredeti végek elveszése után hozzájárult elem a többes jelölése czéljából, a mennyiben a nyelvhasználat ilyennek érezte ki.

Tényleg jelen idejű többes 1. sz. r. *masi*-ból[1]) (lat. *mus* stb.) *m* maradván meg, az igealak az egyes szám első személyével lett egyenlő alakú. Megkülömböztetés végett a többes számban a *k'* járult hozzá új elem gyanánt. A többes második személyben *tasi* (latin tis stb.) -ból *y* lett a hangtörvények szerént, s a *k'* szintén hozzájárult. Müller Fr. a *k'* hozzájárult voltát az *mk'*-ban azért nem engedi meg, mert akkor, mondja, a *k'* a többes 2-dik személyben is az egyes második személyhez járult volna, mint ott az egyes első személyhez. A tulajdonképpeni helyes magyarázatot, melyet itt közlünk, nem adja, t. i. nem veszi fel, mint kellett volna, a hangtörvények által keletkezett végzetrövidülés után a többes szám rövidült alakjaihoz a *k'* hozzájárulását. A dialectusok a többes első személyben az *mk'*-t *nk'*-ra változtatták. Nevezetes, hogy a secundär személyragok (l. imperfectum) egyes első szem.-e az óörm.-ben *m* nélkül van, s a többesben is nem *mk'*, hanem egyszerű *k'* van. Ezek alakulása még nincs egészen tisztába hozva, s a mennyiben közvetlenűl már az örm.-ben nem *mi* és *masi* az egyes és többes első szem. alapja, mi valószinű, azt kell tartanunk, hogy ennek *nk'* alakja a többes első szem.-ben ilyen helyen csak a többi *nk'* személyraggal való kiegyenlítés eredménye a nyelvjárásokban. Az aoristos e személyragjánál: egyes 2-ik szem. *r*, több. *r + uk'*, úgy látszik, hogy már csakugyan az egyes második személy a kiinduló alap.

Elért eredményeink a *k'*-ra nézve főbb pontokban ezek:

1. Organicus a pronomen personale 1. szem. többes nominativusában, a mint csak a személyes névmás többes számában van meg az ossétben, a hol külömben szintén csak az első szem.-ben organicus, a másodikban átvétel. Eredetileg nem a többséget jelölte, és csak későbbi alakjában, midőn már az egyes részek értelme elhomályosult tekintetett annak.

2. A többesjelelés kiérzésével átvitetett innen, az eredeti

[1]) Bopp az *mk'*-t *mas*-ból, Müller Fr. *masi*-ból magyarázza. A többes 2-ik szem. *yk'* szem. ragját az egész *tasi*-ból.

suffixumoknak a szóvégi törvények szerént egész vagy részbeni elejtése következtében, a nomenek többes nominativusába, s az igeragozásba.

3. Az örmény k^{c}-nak, valamint az ossét x-nak hangtani érték szerént ered. *sv* is felelvén meg, e szerént a k^{c} is visszamegy indg. *sva* pronomin. tőre. E *sva* jelentését, ezen alakban, «*er*» jelentésűnek tekintjük.

A pronominalis és nominalis többesszám más casusainak tárgyalásába nem bocsátkozunk. Itt is van még megoldani való, különösen a többes genitivus *ç*-je, [1]) melyre nézve már alkottam magamnak véleményt, fejtegetését és közelebbi vizsgálását azomban máskorra tartom fenn.[2])

Budapest, 1884. márcz. 16.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

---

[1]) So wenig, wie das k^{c} des Nominativs, ist das ç Genitiv pluralis des zusammengesetzten Aorists und des Konjunctivs bisher erklärt worden» (Hübschm. «Arm. St.» 89. l.)

[2]) Bármennyire is törekedtem cz értekezés első felében a nyelvészeti irodalom lehető teljes összeállítására, mégis felemlítés nélkül maradt néhány fontosabb nyelvészeti mű és közlemény is, a mely legújabban *dr. Mayr* Aurél egyetemi tanár úr szíves figyelmeztése folytán jutott tudomásomra. Ezek: *Patkanoff* «*Materiali dlja izučenija armjanskich naréčij*» Pétervár 1875 (a *nachicseváni* és *musi* nyelvjárások, melyekről az «*O dial.*»-ban csak a függelék ad rövidebb textust); a «*Götting. gel. Anzeiger*»-ben 1883. 257. l. *Lagarde* ír Hübschmann «*Die Umschreibung*»-járól, 1281. l. pedig *Dillon* Hübschm. «*Arm. Stud.*»-jéről (a többes *k*ʿ-ra nézve a régibb nézet mellett van t. i. indg. *es*-ből való keletkezését tartja fenn). — A 719. lapon említett német-örm. szótárnak első füzete csak most került a könyvpiaczra (*Deutsch-armenisches Wörterbuch*» von *P. Avedik Dr. Goilaw*, Mitglied der Mechit.-Congregation. Wien, Mechit.-Buchdr. 1884); a mint e füzetből kiveszem, kimerítő munka lesz. Más műveket ezúttal nem említünk fel.

A *750. l.* elmaradt annak megemlítése, hogy a dsulfai nyelvjárásban némely szavaknál előfordúl a) *ani*, b) *nerani*, *erani* mint collectiv értelmű többes képző; a két utóbbiról már Patk. megjegyzi, hogy kettőzés ebből: *ner+ani*, *er+ani*, *ani* pedig már az óörményben előfordúl: *azat* libre, *azat-ani* le corps des hommes libres (Patk. Format. 191. l.), így *anoç* is nem *an+oç*, a másutt előforduló *an* többes képzővel, hanem *ani+oç*, ugyane dialectusban mutatkozó *ani*-val, a mint hogy ilyen többes nomin. és genit. alakok egymás mellett is vannak: *šinolani* és *šinolanoç* (Patkanoff «O dial.» 86. l.).

ERDÉLYI CZIGÁNY MONDA A VILÁG TEREMTÉSÉRŐL.

A míveltségtörténetíróra nézve kiváló érdekkel bír a nép meséiben és mondáiban nyilvánuló gondolkozás, világnézet, főleg ha azok a nép elődeihez mintegy útmutatóúl szolgálnak és régi nemzedékek gondolataiba, érzéseibe, míveltségébe segítenek behatolni. Az emberiség mívelődésének történelmében ép oly biztos és hiteles okiratok, mint az irott, néha nagyon is subjectiv krónikák. Bizonyára mai nap egy mívelt ember sem fogja a népmesét vagy mondát lenézni vagy mellőzni, mivel talán első pillanatra botorságnak tetszik; ellenkezőleg mindenki, ki valamely nép míveltsége iránt érdekkel viseltetik, igyekezni fog a műveltség első csiráit a népköltészetben keresni, a mikor is fáradozásának díjáúl a mesében és mondában gyakran fog aranyat találni.

Nem lehet tagadni, hogy korunk mintegy sovárgással fordul a népköltészet örökké fiatal forrásához. De méltán, mert igen is könnyen elszoknánk minden egyszerű, természetes érzéstől, ha ezt a népköltészetben meg nem találnók. E szempontból czigányaink népköltészete is nagy mértékben érdekelhet bennünket. Népdalaik ugyan nem tartalmaznak valami «újat»; ugyanazon szívhangok, melyeket más népek költészetében — ha más alakban is — találunk; hisz az érzések, a szenvedélyek évezredek óta változatlanul maradtak és mindörökre változatlanul is maradnak. Ha a nép mindig csak az «újat» keresné, akkor nem volna érzésiben igazság. — E helyen nincs szándékom czigányaink népköltészetének bővebb tárgyalásába bocsátkozni; csak egy czigány népmondát akarok bemutatni, annak bizonyítékáúl, hogy vannak gondolatok, eszmék, melyek nem képezik egyetlen nép kizárólagos birtokát, hanem az egész emberiség tulajdonát; és valamint bizonyos alap- és ősmomentumok világ-eszmékké válnak, úgy léteznek költői nyilatkozatok is, melyeket az egész emberiség vagy legalább nagy része sajátjának mondhat. Különös egyezéseken az emberiség szellemi világában, melyeknek felkutatása az összehasonlító irodalomtörténelem feladata, nem ütközhetünk meg, mivel ezek csak a legbensőbb szellemi rokonságból folynak, mely rokonság néha még a hasonlatlanságban is nyilvánul, valamint vegytanilag rokon anyagok egymással ellenkezőknek látszanak, ha másféle összeköttetésben lépnek föl. Főleg a monda terén találunk elég gyakran külön-

böző nemzetek gondolatvilágában ily benső szellemi egybetalálkozást. De ezen a téren is kritikával kell élnünk, mivel a tanuk hitelessége majd nagyobb, majd kisebb becscsel bír; de a kritikának itt sem szabad túlbuzgónak lennie, és mindent félrevetni, mivel talán sohasem bírt tárgyilagos valósággal és mivel a mai tanubizonyság oly állapotot tüntet föl, mely ezelőtt talán sok meg sok száz év előtt létezett. Ha egyes vonások meg is változtak: az alanyi valóság, — s ez a fődolog, — a mythicus képzelemben bizonyára fenmaradt, s annál nagyobb fontosságú, mivel sok időn keresztűl a keresztyénség befolyása mellett is eredeti élénkségét fen tudta tartani.

Ime az erdélyi sátoros-czigányoknak egyik — nézetem szerint — ősrégi «teremtési-mondájuk», melynél szintén bebizonyul, hogy néha eredeti pogány rege-törzsbe keresztyén tan oltatik.

A monda, melyet egy Pále Rózsi nevű öreg czigánynő elbeszélése után szóról szóra jegyeztem föl, magyar fordításban lehető híven így hangzik.

«Midőn a világ még nem volt meg, csak egy *nagy víz* létezett, akkor istenünk gondolá, hogy világot teremt. Nem tudta, hogy és milyen világot teremtsen. Azon is bosszankodott, hogy neki nem volt sem testvére, sem barátja. Haragjában botját a nagy vízbe dobta. Akkor csak látja, hogy botjából egy nagy fa nőtt, a fa alatt ott ült az ördög és nevetve mondá: «Jó napot! édes testvérem! nincs neked se testvéred, se barátod, én testvéred és barátod is akarok lenni!» . . . Isten örvendett és mondá:

«Ne légy testvérem, légy csak barátom! senki sem lehet testvérem!»

Kilencz napig együtt voltak és a nagy vizen ide-oda járkáltak. Isten belátta, hogy őt az ördög nem szereti. Egyszer mondá az ördög:

«Kedves testvér! mi ketten rosszúl élünk, ha nem leszünk még többen; szeretnék még másokat is teremteni!»

««Teremts másokat is!»» felelt isten.

«De én nem tudok!» válaszolt az ördög, «teremtenék én egy nagy világot, de nem tudok, kedves testvér!»

««Jól van!»» mondá isten, ««majd teremtek hát én világot! Merülj a víz alá és hozz fel fövényt; a fövényből földet alkotok.»»

Arra mondá az ördög: «Hogy akarsz a fövényből földet alkotni? nem értem!»

De isten szóla: ««Kiejtem nevemet és földdé válik a föveny! Eredj, hozz fövényt!»»

Az ördög lemerült a vízbe és gondolta, hogy ő maga fog világot teremteni. Mikor tehát fövényt vett kezébe, saját nevét mondá. De a föveny megégette és ő eldobta. Visszatért tehát istenhez s mondá: «Nem találok fövényt!»

Isten újra elküldé: ««Eredj csak és hozz fövényt!»»

Kilencz napig keresgetett az ördög fövényt, mindig a maga nevét mondá, de a föveny megégette és ő eldobta. Oly izzó lett mindig a föveny, hogy az ördögnek egész testét megégette, úgy hogy *kilenczedik napon* fekete lett. Visszatért istenhez, a ki így szólt hozzá:

«Te fekete lettél! Te nagyon rossz barát vagy! Eredj és hozz fövényt, de ne ejtsd ki a magad nevét, mert külömben elégsz!»

Az ördög ismét elment és fövényt hozott. Akkor isten földet teremtett, az ördög nagyon örvendett annak és mondá:

«Itt, a nagy fa alatt én lakom, és te, kedves testvér, keress számodra más lakást.»

Erre megharagudott az isten és mondá:

««Te nagyon rossz barát vagy! nem kellesz többé! Eredj innen!»»

Erre jött egy nagy *bika* és elvitte az ördögöt. És a nagy fáról *hús* esett a földre és a nagy fa leveleiből emberek termettek. Igy teremté isten a világot és az embereket . . . »

E czigány mondát más látszólag külömböző népeknek a világ keletkezéséről és teremtéséről szóló mondáival kell összehasonlítanunk. Midőn az egyes, időben és térben egymástól távol álló mondák rokonságát kimutatjuk, biztos alapra építjük a szétszórt monda-romokból az «összehasonlító mythologiá»-t, mely az emberi nem mívelődés-történelmének egyik kiegészítő részét képezi.

Az emberi nem vallásos fejlődése korántsem kezdődhetett felvilágosult értelemmel, vagy épen a monotheismus eszméjével, mely később elfajulván, polytheismussá sülyedt volna. Eredetét még a természet personificátiójából sem vehette. Úgy a felvilágosult értelem, valamint a személyesítés föltételezi az elvonás képességét, melyet szellemileg alant álló népeknél épenséggel nem találunk. Sokan ugyan az ősemberre az abstractió tehetségét is ráerőszakolják és a personificatiót vélik a vallásos fejlődés első állapo-

tának, de meg kell gondolnunk, hogy az abstractiók és a nem-személyes lények personificátiójára csak sok száz éven át tartó előmunkálat, elmélkedés, tapasztalat útján juthatott el az emberiség. Minden személyesítés csak reflexió útján jöhetett létre, mely eszmélkedés az elhaltakra való megemlékezéshez fűződvén, az ősembert a lélek tiszteletére vezette. S csak a holtak lelkeinek cultusával kezdődik a personificatio, mely aztán az ősemberben természetszerűleg lassanként és egymásután az elődök, herosok, istenek tiszteletét kelté föl. A holtak lelkeinek cultusából támadt az «istenek és emberek atyja» (divus pater, Diespiter) tisztelete, de ez nem volt *egyedüli isten*; később ugyan a philosophia kizárólagos, egyedüli istent talált, de ez nem volt *atya*. Aristoteles istene kosmologicus fogalom, úgy szólván physicai, szívnélküli isten. Minden fogalomzavar daczára az emberiség mívelődésének gyermekkorától fogva szükségét érezte annak, hogy az istenségtől való származás rendjét megállapítsa. E szükséget mintegy a lélek-cultus hagyta örökségül, midőn maga romba dőlt és bölcsészeti eszmék elől mindinkább háttérbe lépett. Ha az emberiség a természet szemléléséből, a personificátióból jutott volna a valláshoz, akkor nem vágyott volna az istenséghez való származatrendi, genealogikus viszony után. E vágyat a héber isteneszme, mely szintén a lélek-cultusból vette eredetét, teljesen kielégíté.

Az ó-germán mythos is a lélek-cultussal kezdődik. A keletkezés és elmulás örökös kölcsönhatását megismerve az ó-germán nép, a világ teremtéséről és az ember származásáról oly mondát alkotott, mely szerint a halottak székhelyén, a Walhalla mezején új nemzedék sarjad ki. E mythosi fölfogásnak mintegy viszhangjára találunk azon mesékben, melyekben a gyermek fán vagy virágon terem; nem különben nehány szerb falubeli szokásban, mely szerint a megkeresztelendő csecsemőt a pap kertjébe viszik, honnan a vendégek és komák örömkiáltások közt mennek vele a templomba keresztelésre. Sőt a német tréfás szólam is: «*In Sichsen-Sachsen, wo Mädchen auf Bäumen wachsen*» e mythosra emlékeztet. Hogy mennyire elterjedt e hit, onnan is kitetszik, hogy egész népeket és népfajokat fákról származtattak. Már *Tacitus* említi a *Semnonok*, egy német népfaj szent berkét, mely az okból volt kiváló tisztelet tárgya, mivel a nép származása helyének nézte. *Tilburgi Gervasius*, egy 12. századbeli angol krónika-író, ki II. Frigyes császár mulatására egy *Otia imperalia* czímű művet szerzett,

a «*german*» (Germani) elnevezést a latin *germinari* (sarjad, rügyez) igéből származtatja. Sőt a német «*leute*» (emberek) szó is szorosan összefügg azon ófel-német igével, mely *sarjadást, növést* jelent. S eddigelé kiadatlan erdélyi népköltési gyűjteményem egyik erdélyi-szász népdala, mely — úgy látszik — egy rokon mythos reminiscentiáját tartá fönn, így hangzik:

Af den bimen vézen jang'n,	Csak a fiú nő a fán,
Kit der vóter sned sech reiden;	S neki atyám vesszőt vág;
Osz den blomen médsen spranyn,	De virágból lesz a lány,
Szeny de froid drom alln leiden.	S neki örvend a világ.

A germán mythosban előforduló «*ősfának*», mely megfelel a czigány mesénkbeli «*nagy fának*», az ó-izlandi *Edda*-ban több helyen találjuk költői leírását. Ezen «*ősfa*» a keletkezés és elmulás összes alakjainak egysége, melyen az ember egy sarjadzó, de csakhamar hervadó levél. Az *Yggdrasilnak, világ-kőrisfának Odhin,* a legfőbb germán isten is gyümölcse, azért az *Edda* egyik költeményében így szól a legfőbb isten önmagáról:

Tudom, hogy függtem a szeles fán
Kilencz éjszakán, kínlódva,
Lándzsától[1]) megsebezve, Odhinnak szentelve,
Én magam magamnak,
Függtem a fán, melyről nem tudhatni
Honnan származik sarjadása. . . .

És a germán szentháromság: *Odhin, Hönir* és *Lodhur* istenek, az első embert kőrisfából faragták, azért is az első ember neve *Askr* (kőris) volt . . .

---

[1]) A *lándzsát Simrock* helyesen így magyarázza: «Dass er (Odin) vom Spiess durchbohrt und sich selber geweiht war, erinnert zunächst daran, dass sich Altersschwache oder Todtkranke mit dem Speere ritzen liessen, um zu Odin zu kommen, der in seiner Himmelshalle nur Solche aufnahm, welche Wunden vorzuzeigen hatten. Dann war Odin als «Hangatyr» auch der Gott der Gehängten; Menschenopfer wurden ihm an den Bäumen aufgehängt, nicht ohne vorher, wie wir aus der Wikars-Sage sehen, vom Speer durchbohrt zu werden. *Als Frucht des Weltbaums, von dem er sich erst noch lösen soll, hängt er am Stiel; und dieser, oder was dem bei menschlicher Frucht entspricht, kann hier dem durchbohrenden Spiess verglichen sein.*»

A czigány mesénkben előforduló *nagy víz*-nek megfelel azon három forrás, mely az ó-germán világ-kőris, az *Yggdrasil* közelében bugyog. A három germán végzet-nővér: Urd, Verdandhi és Skuld, a mult, jelen és jövő az egyik közellevő forrás *élet-vizével* öntözi a világkőris gyökereit. A másik forrásban, mely *Mimir* óriás tulajdona, a megemlékezés vize bugyog. A harmadik forrás neve *Hvelgermir*, melynek vizéből a jövő támad és hová a holtak is visszatérnek, földi pályájok megjárása után.

Az *Yggdrasil*-ra való emlékezést gyakran találunk a középkori német költészetben is. Igy pl. a «Wartburgi dalnok-verseny» (Sängerkrieg auf der Wartburg) czimű középkori német költeményben is szó van egy *fáról*, melynek gyökerei a pokolig érnek, csúcsa pedig isten trónusáig emelkedik.

Ein edel Boum gewachsen ist
In einem garten, der ist gemacht mit hoher lust,
Sîn wurzel kan der helle grunt erlangen;
Sîn tolde rüeret an den tron
Da der sünge got bescheidet vriunde lon.
Sîn este breit hant al die werlt bevangen.
Der Boum an ganzer zierde stat und ist geloubet schöne;
Der ufe sitzent vogelîn
Süezes sanges wise nach ihre Stimme sîn;
Nach maniger kunst so kaltens ir gedöne.

Az imént bemutatott Eddabeli *Odhin*-dallal majdnem szóról-szóra megegyezik a *Blind Károly* által kiadott ősrégi skót népdal, melyben szintén előfordul a «világfa». E dal shetländi, unsti tájnyelven így hangzik:

Nine days he hang pa da rütless tree;
For il wis da folk, in' güd was he.
A blüdy maet wis in his side —
Made wi 'a lance — 'at wit na hide,
Nine lang nichts, i' da mippin 'rine,
Hang he dare wi' his naeked limb.
    Some, dey leugh;
    Bit idders gret.

(Kilencz napon át függött gyökértelen fán, | Mert gonosz volt a nép, s jó volt ő. | Egy véres seb volt oldalán | — Lándzsával verve —, mely nem akart beforrni. | Kilencz hosszú éjszakán, gonosz fagyban, |

Függött ott meztelen tagokkal, | Nehányan nevettek, | Mások meg sírtak . . .)

Becscsel bír ezen skót népdal már azért is, hogy benne előfordúl a «kilencz hosszú nap és éj», vagy a világteremtés időszaka, mely alatt egy isten a fán függ, ép'úgy mint az Edda-ban vagy csak a *kilencz*-et véve tekintetbe, — czigány mesénkben is.

Mellékesen megjegyzem, hogy a kereszt jelképe is e régi «világfá»-ra vihető vissza, főleg ha meggondoljuk, hogy a «kereszt-alak» China- és Indiától kezdve Assyrián és Aegyptomon át, egészen Mexikóig, pogány, — keresztyén-kor előtti, mythosi jelkép gyanánt szerepelt.[1]) A germán *Yggdrasil*, világkőrisfa három gyökere is keresztalakú és *Thor* isten kalapácsa is keresztalakú (T) volt. Ha továbbá meggondoljuk, hogy *Yggdrasil* első szótagja — *ygg* annyit jelent mint: *gondolkodó, gondolat, elme* és *drasil* pedig *hordozó*-t, *vivő*-t; — ezen kőris tehát egyszersmind a *szellem-világ*nak is eredete, és Odhin, mint a magasröptű elme képviselője, e fa gyümölcse, — úgy nem kételkedhetünk, hogy egy pogány, ősrégi «világfa-kereszt» szolgált átmenetül a keresztyénség jelképéhez [2]) . . .

---

[1]) V. ö. *Simrock* idézett véleményét a *lándzsá*-ra vonatkozólag (Hangatyr stb.) az *Ulfilas* bibliafordításában előforduló *galgi* (kereszt) kifejezéssel.

[2]) Ki ellenkező véleményen van és azt hiszi, hogy ezen mythosi vonások keresztyén befolyás alatt keletkeztek, — az olvassa el *Grimm* következő szavait: «Ich kann unmöglich glauben, dass der Mythus von Yggdrasil, in seiner ganzen reicheren Gestalt, aus dieser kirchlichen Vorstellung von dem Kreuz hervorgegangen sei. Eher möchte es statthaft sein, zu muthmassen: schwebende, heidnische Traditionen von dem Weltbaum seien in Deutschland, Frankreich oder England bald nach der Bekehrung auf einen Gegenstand des christlichen Glaubens angewandt worden, wie man heidnische Tempel und Oerter in christliche umwandelte. Diese Vermuthung würde fallen, wenn sich dieselbe Auslegung der Kreuzhölzer aus älteren afrikanischen oder orientalischen Kirchenvätern nachweisen liesse, woran ich aber zweifle . . .» És méltán kétkedik Grimm, mert eddigelé az egyházi atyák irataiból az ellenkező vélemény helyességét nem lehetett bebizonyítani; ellenben, a mint látni fogjuk, a «világfa» eszméjét nem csak a germanok és czigányok ősrégi mondáiban találjuk, hanem más népekében is. — A fennt idézett Edda-versben előforduló, Odhin istennek a fán való kínlódására vonatkozó passus, a szenvedés mély mysteriumát, mely Luther szerint minden élet alapja, feltétele, és a keletkezés, levés és elmulás örökös viszhatását jelzi. — Az Eddában tizenkét isten van felemlítve, kiknek társaságában a tizenharmadiknak, *Loki*-nak jutott az áruló szerepe. Még

A czigány mesében említett «nagy fát», melynek mythosi rokonsága az ó-germán *Yggdrasil:* világ-kőrissel kétség kívüli, más népek mondáiban és a világ teremtését tárgyazó mythosaiban is megtaláljuk. Ily világfára vonatkozik talán *Vergilius* is (Georgica II, 291) következő soraiban:

Altior ac penitus terræ defigitur arbos
Aesculus in primis, quæ quantum vortice ad auras
Aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt; immota manet, multosque nepotes,
Multa virem volvens durando sæcula vincit.
Tum fortis late ranos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.[1])

A hellen mythosban is eléggé gyakran előfordul a «kőris». Phoroneus, az első ember, szülői Inachos folyamisten és a nympha Melia volt, kinek neve «kőris»-t jelent. Hesiod szerint Zeus a harmadik emberfajt kőrisfából teremti.[2]) Az ó-perzsa és ind hitrege is tud e czigány «*nagy fá*ról» vagy a germán «*világkőris*ről». Zoroaster az iran paradicsomban levő két fát említ, a «*szenvedésnélküli*»-t és az «*élet-fá*ját», melyek a bibliai «*élet*»- és «*megismerés*»-fáknak felelnek meg. E perzsa, mythosi fák rokonságát a czigány «nagy fával», valamint a germán és hellen «kőris»-sel könnyen felismerhetni, a Zend-Avesta és Bundehesh perzsa vallás-könyvek idevágó helyeiből. A Zend-Avestában olvashatjuk (Vendidad, XX; 15): «Akkor teremtém én, ki Ahnra-Mazda, a nagy isten vagyok, az üdvös fákat, sok százat, sok ezeret, sok tizezeret az egy *Gaokerena*-fa körül».[3]) — A Bundehesh pedig így szól: «(IX) Ugyanazon növénymagból teremve nőtt a *Vourukasha* tengerben a *Minden-mag* nevű

több más, közös vonást felemlíthetnénk. Hogy ezen eszmék, nézetek nem keresztyén befolyás alatt támadtak, azt mindenki elhiszi, ki csak némileg az összehasonlító vallástannal vagy mythologiával foglalkozott és az Edda-irodalom terén jártas.

[1]) V. ö. «a Sängerkrieg auf der Wartburg» cz. költeményből vett idézetet. Valjon nem volt-e V. is befolyással — mythosi reminiscentia mellett — e helyre?

[2]) Lsd. bővebben: *Kelly*, Curiosities of Indo-European tradition and folklore.

[3]) *Avesta*, die heiligen Schriften der Parsen, übersetzt von *Dr. Friedrich Spiegel.*

fa. És ezen *Minden-mag* fa mellett áll a *Gaokerena* fa, hogy a roszkedvű vénségnek ellentálljon és hogy általa a világ teljes védelemben részesüljön .... (XVIII) Az *első* napon történt, hogy a fa, melyet *Gaokerena*-fának hívnak, kinőtt a *Vourukasha*-tengerben levő hegy mélységéből. A feltámadásnál szükséges, mert belőle készítik a halhatatlanságot. Ellensége Angra Mainyu a víz mélységében egy varas békát teremtett, hogy ez a *Haoma*-t (halhatatlanság italát) megsemmisítse... A *Minden-mag* nevű fa a *Vourukasha*-tenger közepén nőtt; rajta megterem minden növény magja. Nehányan a gyógyítónak, mások a jól gyógyítónak, mások a mindentgyógyítónak nevezik ....»[1])

Még szembetünőbb lesz a czigány monda, az ó-germán és perzsa mythos közti rokonság, ha egyes vonások összehasonlítását is megkisértjük. Valamint a héber, úgy az iran előadás szerint a két fa a paradicsom közepén áll, környezve számtalan más fától. *Yggdrasil* is más fák közepett áll, mert a kilencz világrészt, mely a világkőris gyökereiből sarjad, erdő néven jelölik. — Továbbá a Zend-Avesta *Gaokerena*-fája, valamint a «szenvedésnélküli fa» is, melyen mindenféle mag terem, egy nagy vízben a Vourukasha-tengerben gyökerezik. Ez a tenger feltünően emlékeztet az *Yggdrasil*, ó-germán világkőris közelében bugyogó forrásokra és czigány mondánk «nagy vizére». A perzsa «*szenvedésnélküli* fa» csúcsán egy sas fészkel és egy héja mintegy követül szolgál a sasfészek és a Vourukasha-tenger közt. Az ó-germán világkőris csúcsában szintén sas ül, a fán pedig futkároz egy mókus fel és alá, a mi a perzsa héja szerepét juttatja eszünkbe.

A germán mythosban és a czigány mondában, szintúgy a perzsa mythos szerint is fán terem az első ember. Ez utóbbi azt beszéli, hogy az «*életfájá*»ról *Haoma*, a halhatatlanság itala csepeg, mely hasonlít az *Yggdrasil*-ról folyó mézhez (Hunangfall) és a czigány mese *nagy fájá*ról hulló húshoz. A bibliai és czigány mesebeli ördögnek megfelel a perzsa Ahriman vagy Angro-Mainyus, ki egy varas békát vagy sárkányt teremt, hogy ez az élet fáját elpusztítsa. Ehhez viszont közel áll a germán *Loki*,[2]) a *Nidhöggr*

---

[1]) *Der Bundehesch*, übersetzt von *Dr. Ferdinand Justi.*

[2]) L. Edda, Vegtamsquidha 15., Gylfi k. 49; Bragi k. 56, Oegir dr. 23, 24, 25. — V. ö. az ó-german Nidhöggr, Midgard-kigyóra vonatkozólag, mely egyébiránt *tengert* is jelent, — Herodotos (IV. 8, 9, 36) azon helyét,

kigyó atyja, mely szintén az Yggdrasil kiirtására törekszik. *Loki* külömben, mint a bibliai ördög, *Idun* istennőt szintén elcsábítja almával. *Loki*, *Ahriman* és az ördög, a kigyók kiséretében elvisznek bennünket az ókori assyr és babyloni oszlopokon látható szentfához és az alatta levő *Tiamat*, tengeri kigyóhoz ...[1]).

A világ teremtéséről szóló germán, perzsa és czigány mondákban előforduló sas, méz, Haoma és a fáról hulló hús az ó-ind mondában is ösmeretes, mert ez egy fáról emlékezik, melyen mindenféle mag megterem, melyen minden fajta madárka isten dicsőségét énekli és melynek ágairól a *Soma* (méz) csepeg (Rigveda X, 81, 4. ed. M. Müller). De nemcsak a legrégibb Veda-irodalomban, mely sok századdal előbb virágzott az Edda feljegyzésénél, hanem az újabb Upanišad-ban is megtaláljuk e közös mondabeli «világfa» nyomát.

A világteremtés mindezen mondáiban előforduló nagy víz, élet-víz stb. újabbkori német mesékben sem hiányzik. Érdekes, hogy a czigány monda bikája, mely az ördögöt elviszi, megfelel a perzsa mythosbeli *Abudad* nevű ős-bikának, mely mint minden élet foglalatja az őstengerből Vourukasha hullámaiból merül föl és a földet jelképezi.

A görög költők és philosophusok közül számosan a világ teremtéséről szólva azt vélik, hogy minden lény a vízből ered, e véleményre nem csak a későbbi ó-ind művekben, a *Khandogya Upanišad*-ban és az ind bölcsész *Kapila* fejtegetéseiben akadunk reá, hanem az ó-ind bölcseség legrégibb termékében, a Rig-Vedá-ban is, hol ezt olvassuk (X. 129): «1. Nem volt se lét, se nem-lét; sem levegő, sem ég. Mi födte tehát a mindenséget? Mi volt a tárgyak takarója? A víz mélysége volt-e vagy sem? 2. Nem volt halál, sem halhatatlanság. Nem volt nap és éj közt különbség. Csak valami lélekzet, lélekzet nélkül, gondolatba merülve. Ezen kívül nem létezett semmi. 3. Sötétség uralkodott; sötétségbe volt burkolva a mindenség, a világtalan tenger. Akkor a pusztaságba burkolt semmiből keletkezett a melegség. Feltámadt a hajlam, a szellem első csirája.»

---

hol kigunyolja a Skythák azon véleményét, mely szerint tenger veszi körül a földet, melyben egy kígyó lakik, félig kígyó, félig nő, — mely Heraclest csábítgatja.

[1]) *Smith George*, The Chaldean Account of Genesis, 87—92. l. legelőször hasonlítá össze a bibliai mondát az assyr, ó-babyloniai és chaldäi oszlopokon látható rajzokkal és töredékes feliratokkal.

Ez a világteremtés erdélyi czigány mondájának rokonsága más népek megfelelő mythosaival, melyek nézetem szerint a teremtés egy közös ős-árja mythosából, mint közös forrásból erednek. Ezen czigány monda is arra utal bennünket, hogy majdnem minden monda ősrégi reminiscentiákat tartalmaz, habár bölcsészeti és theologiai eszmék oltattak is aż ősrégi törzsbe. Nincs kizárva azon lehetőség, mondja a híres német monda-búvár *Kuhn Adalbert* [1]) az ó-germán *Yggdrasil*-re vonatkozólag, hogy a világfáról szóló tan esetleg a fellegek képződésének szemléléséből származott, mivel a fellegek főleg naplementekor ágas-bogas fa alakot öltenek. Éjszak-Némethonban ily esti fellegeknek még ma is «*Wetterbaum*» (időjárás-fa) a neve és az erdélyi szászok egy «*kólbómich Hemel*»-ről (kahlbäumiger Himmel), lombtalan fájú égről beszélnek, az égen keringő, váltakozó esti felhőkre mutatva.

E nehány megjegyzésből láthatni, hogy még sok és fáradságos munkát kell végezni a mythos-búvárlat terén, míg «összehasonlító mythologiá»-ról szólhatunk. Kis értekezésemnek czélja volt megczáfolni azon majdnem általánosan elterjedt nézetet, (melynek egyébiránt *Müller Miksa*,[2]) a híres nyelvész is híve), mely szerint a világteremtés germán mythosa a keresztyénség hatása alatt keletkezett volna; — másik czélja pedig az volt, hogy a czigány népköltészet régi, becses termékeire a figyelmet ismételve fölhivjam.

Dr. WLISLOCKI HENRIK.

---

121. Sinopéi Theognisra.

Élve Theognis volt a nevem. Sinopéba' születtem.
Régi barátságból Glaukos emelte e sírt. F. E.

---

[1]) Die Herabkunft des Feuers, 20. l.

[2]) *Dr. Windischmann Fr.* Zoroastrische Studien (herausgegeben von Dr. Fr. Spiegel) cz. művében legelőször állítá a perzsa és ó-germán világteremtési mythos közt való rokonságot, melyet később *Müller Miksa*, Chips from a German Workshop I. (Genesis and the Zend-Avesta) cz. művében, nagyon is személyeskedve, megczáfolni igyekezett.

BESSENYEI ÉS DESTOUCHES.

(Vége.)

A mint a franczia s a magyar darab hősei egyeznek jellemükre nézve, úgy a hősnők is hasonlítanak egymáshoz: a magyar *Szidalisz* majdnem tökéletes hasonmása a franczia *comtesse*nek.

Mint külső vonást, mely mindkettőnél egyező, említhetjük azt, hogy mind a két nő *rendkívül szép*. Sanspair, a rideg philosophus, a comtessenek már arczképébe is beleszeret. (I. 2.) Pármenió is először mások leírása után alkot magának képet Szidaliszról (Angyélika a III. felv. 3. jelenetében írja le: «Olyan szép mint a kiderült tavaszi nap» stb.) s azután elragadtatva felkiált: «Micsoda lerajzolása az eleven természetnek!» Titiusz pedig hozzáteszi: «Elragadja a szívet!» (III. 3.)

Mikor a philosophusok aztán személyesen megismerkednek azzal, a ki már ismeretlenül is elbájolta őket, mindketten hódolnak a szépség hatalmának. Midőn Sanspair először találkozik a comtesseszel, megvallja, hogy az eredeti nagyban felülmúlja az arczkép báját:

«Mais que l'original surpasse la copie!
Que plus je vous regarde et plus je le ressens,
Quoique votre portrait ait des traits ravissants». (III. 7.)

Pármenió is mikor megismerkedik Szidaliszszal, kénytelen elismerni: «Nem találtam még ilyen teremtést, szebb Vénusnál». (III. 6.)

De Szidalisz és a franczia grófné nemcsak külső szépségre nézve hasonlók, hanem *szellemi tulajdonságaikra* nézve is. Mind a kettő eszes, művelt, tudományosan képzett philosophnő. A comtesseről atyja, d'Arbois marquis mondja el, mi mindent tud, alig van tudomány, melylyel ne foglalkozott volna:

«Elle a tout pénétré,
Croiriez-vous qu'à son âge elle est physicienne
Et pour dire encore plus, grande Newtonienne?
Newton, à son avis, est un divin esprit
Et Descartes chez elle a perdu tout credit,
Que ne sait-elle point? Prodige de mémoire
Elle possède à fond chronologie, histoire,

Géographie; écrit tant en prose qu'en vers
Et parle également vingt langages divers». (I. 4.)

Később a marquis némileg szemrehányáskép mondja leányának, hogy a philosophia az ő hóbortja:

«De quoi vous mêlez-vous? Chacun a sa folie.
La vôtre par exemple est la philosophie.
Toujours Locke, Leibnitz, Descartes ou Newton». (III. 8.)

Hogy Szidalisz is philosophnő, azt alig szükséges bizonyítgatni. Nem nevezi magát annak, de ez kitűnik egész jelleméből. Ő neki is ugyanazon nézetei vannak, mint a philosophus Párméniónak, ő is kerüli az embereket, kárhoztatja a divatot s a fiatal emberekben is első sorban bölcsességet keres. Angyélika mondja róla: «Még elég bölcsességű ifjat kedve szerint nem találván, megvetett benneteket». (III. 3.) Később kitűnik, hogy a múlt század egyik kedvencz tudományában, a pædagogiában is jártas. (IV. 6.)

Úgy a grófné, mint Szidalisz a philosophusok szokása szerint meglehetős rossz véleményben vannak koruk *társadalmáról.* A comtesse elárulja Sanspairnek, hogy — bár titokban — gyülöli a világot és visszakívánja a régi idők erényeit:

Pour moi qui hais le monde et qui ne le fuis pas,
Je me borne à des voeux et je me dis tout bas:
Puissent la foi, l'honneur, la pudeur antique
Reprendre sur les coeurs un pouvoir despotique.
Après tant de rebuts qui t'ont fait soupirer,
Vertu trop négligée, ose te remontrer». (III. 7.)

Szintúgy gondolkodik Szidalisz is. Titiusz elmondja róla, hogy «a társaságokat megúnván, csak magában sohajt és panaszol» és Angyélika azt találva, hogy ebben Szidalisz teljesen megegyezik Pármémióval, azt mondja ennek: «Azt gondolom, összejöhetnétek a világot szidalmazni és egymást szeretni». (III. 3.) A két philosophnő megvetése különösen *a férfiak ellen* irányúl. A grófné hevesen kikel a korabeli férfiak ellen, különösen állhatatlanságukat és hűtlenségüket rójja meg:

«De tous nos jeunes gens vous connaissez les moeurs
Elles m'exposeraient aux plus cruels malheurs.
Ce que j'ai vu me cause une frayeur mortelle,
Fidèle à mon époux je le voudrais fidèle». (V. 7.)

Szidalisz még több megróni valót talál a férfiakban, a mint Angyélika elbeszéli Párméniónak: «Azt mondja, hogy ti férfiak csak szerencséjét imádjátok, haszontalanok, hízelkedők vagytok, öltözetben, gazdagságban keresitek dicsőségeteket és nem annyira hívségbűl, barátságbúl, józan erkölcsbűl, mint csak bujaságbúl szerettek». (III. 3.)

Ez elvekből szigorúan véve annak kellene következnie, hogy mind a franczia, mind a magyar philosophnő épúgy vonakodjék a házasságtól, a mint azt Sanspairnél vagy Párméniónál láttuk. Különös azonban, hogy a comtesseről a darab elején azt tudjuk meg, hogy már férjnél volt, de férje vén volt és rövid idő mulva özvegyen hagyta. De megtudjuk azt is, hogy ama házasságot atyja parancsának engedelmeskedve kötötte; most, hogy már önállóbb gondolkozású, nem fogad szót, mikor atyja ismét ily érdekházasságra akarja bírni. Az öreg d'Arbois ugyanis azt akarja, hogy menjen nőül Beausang marquishoz, a kire épen ráillik az a jellemzés, melyet a comtesse a korabeli fiatalságról mondott. Ezért vonakodik atyja kivánságának eleget tenni és inkább kész lenne kolostorba menni:

> «Dans l'état où je suis la plus sombre retraite
> Est ce qui me convient et ce que je souhaite». (IV. 9.)

Szidalisz sem irtózik a házasságtól feltétlenül, anyjának azt mondja: «Ne gondolja édes asszonyanyám, hogy bennem a természet hibázott volna, és hajlandóságot férfiakhoz nem éreznék». (III. 4.) «Édes asszonyanyám, sohasem volt czélom a természettel s kötelességemmel ellenkezni; ... de hogy adjam azoknak örökségül által magamat, kik mint alacsony rabok lábamnál fetrengvén csak termetemet, tekintetemet, vagy gazdagságomat bálványozzák. ... Nékem nem kell rab, hanem férj és olyan férfiu, ki belső tulajdonságaimért inkább, mint külső tekintetemért szeressen.» (I. 6.)

Midőn azután e két büszke nő megismerkedik azzal, a ki megfelel a valódi férfiúról és férjről alkotott fogalmuknak, akkor ők is megadják magukat a szerelemnek. E nők szerelmi szenvedélye egészen úgy fejlődik, mint a két philosophus szerelme. Mindketten, mikor másoktól hallják a philosophus leírását, óhajtanak vele megismerkedni. Mikor a találkozás megtörténik, mindketten megvallják, hogy boldogok lennének, ha ő is szeretné őket:

Comtesse: Ah! S'il pouvait m'aimer que je serais heureuse! (III. 7.)

Szidalisz: Ah! Ki hozhatná Párméniót oly nagy szeretetre, mint a minőért szívem fohászkodik! (IV. 2.)

Kivánságuk ezalatt már teljesült is, a szerelem nyila a hideg philosophus szívét is megsebzette, megtörténik a kölcsönös vallomás s végre a boldog egybekelés.

Ezek tehát azon vonások, melyeket megtalálunk úgy a franczia comtesse, mint a magyar Szidalisz jellemében. De ez alak jellemzésénél Bessenyei önállóságot is mutat, a mennyiben Szidaliszban találunk egy-két oly vonást, melyek a comtesseben nincsenek meg.

Ilyen mindenekelőtt az, hogy Szidalisz a *magánosságot* kedveli («a társaságokat megunván, csak magában sohajt és panaszol.» III. 3.) a grófné ellenben, bár, mint fentebb láttuk, bensőleg meg van győződve kora társadalmának romlottságáról s bár szavaiból kitetszik, hogy kevés örömet talál a nagyvilág zajában («Je jure à vos genoux, que je quitte le monde et sans trouble et sans peine.» V. 7), de azért mégis czélszerűnek tartja, ha a bölcs sem kerüli a társaságot, hanem mint korának gyermeke korának él és korához alkalmazkodik («Je veux qu'à son siècle un sage s'accomode.» III. 7.) és Sanspairtől is azt kívánja, hogy ha férje lesz, hagyjon fel emberkerülő magaviseletével. Szidalisz és a comtesse a *divatkérdés* dolgában is eltérnek egymástól. Szidalisz, épúgy mint Párménió és Sanspair kárhoztatja a divatot és követőit (III. 3.), a comtesse ellenben azt tartja, hogy ha a bölcs belsejében nevet is a divatos szokásokon, azért külsőleg ő is kövesse azokat, hogy ne lássék különcznek, («Un sage suit la mode et tout bas il s'en moque.» III. 7.) és ép oly kívánatos, hogy a nő is engedelmeskedjék a divatnak. («Se tenir au niveau des femmes ordinaires, s'asservir à la mode, en parler doctement, voilà ce qu'elle doit affecter poliment.» III. 7.)

E két vonást tekintve tehát külömbséget sőt ellentétet találunk a comtesse és Szidalisz között. Azt hiszem, ez ellentétet nem nehéz megfejtenünk. Destouches darabjában a comtesse arra törekszik, hogy a társaságról és a divatról való nézeteit Sanspair is kövesse s ez a kívánság a philosophus lelkében egész küzdelmet idéz elő, úgy hogy kész volna szerelméről is lemondani csak azért, hogy elveihez hű maradjon. («Moi devenir un fat? Un étourdi?

Madame, quand vous inspireriez la plus ardente flamme, vous ne me feriez pas varier un moment.» III. 7.) és később csak nagy nehezen teljesíti kedvese kívánságat. (V. 9.) Bessenyei valószínűleg ezen küzdelemtől és áldozattól akarta megkímélni hősét s ezért a hősnő jelleméből elhagyta e vonásokat. Egyáltalában arra törekszik, hogy Szidalisz jellemét a Párménióéval lehetőleg egyenlőnek rajzolja, hogy szerelmüket a legcsekélyebb disharmonia se zavarja meg és nekünk ne legyen okunk aggódni jövendőbeli boldogságukon.

Külömben a divatról s a társaságról való vélemények eltérését illetőleg tekintetbe jönnek maguknak a szerzőknek nézetei is. Bessenyei határozottan ellensége volt a divatos fényüzésnek, míg Destouches ugyanazon elveket vallotta, melyeket vígjátékában a comtesse szájába ad. A darabhoz írt előszavában ugyanis azt mondja, hogy a bölcs ember úgy tesz legokosabban, ha nem botránkozik meg a divaton és ha arra szorítkozik, hogy a világ romlottságán panaszkodik, a nélkül, hogy megszakítaná a társasággal való érintkezést.[1])

Az eddig fejtegetett jellemeken, a philosophuson s a philosophnőn kívül mind a franczia, mind a magyar vígjátékban még egy nőalak válik ki: a philosophus huga, ki a franczia darabban *Julie*, a magyarban *Angyélika* nevet visel. Ez eleven, vidám leány mindkét darabban egyenes ellentéte a komolyabb philosophus jellemeknek. Julie a philosophusok életmódját félszegségnek, magukat a philosophusokat szörnyetegeknek tekinti, a mint Sanspair mondja hugáról:

> «Un homme simple, uni, bien loin de la toucher
> Est un monstre à ses yeux et n'ose l'approcher.» (II. 7.)

és Julie maga megvallja, mily szánakozással tekint philosophusbátyjára:

> «Moi, de mon côté
> Je regarde en pitié sa singularité.» (II. 1.)

Ugyanez a gondolkozásmódja Angyélikának is. Bátyját Párméniót félig őszintén, félig tréfásan megkérdi: «Mondd meg nekem édes

[1]) L'homme singulier. Avertissement. Oeuvres de Destouches IV. pag. 121.

bátyám, hogy hát te mi módon lehetsz olyan ízetlen, büzetlen, komor állat?» (I. 4.) és ő is sajnálkozik a philosophuson: «Beh kár ilyen szép elmének és szívnek nem szeretni!» (I. 4.) Természetes, hogy az ily gondolkozású, kissé könnyelmű lényről, bátyja a józan philosopus nem vélekedhetik nagyon kedvezően, sőt kételkedik ép eszében is. Sanspair kétszer is (I. 4. és II. 7.) «*folle*»-nak nevezi hugát s ezt Julie is tudja: («Mon frère me croit folle». II. 1.) Pármének is azt mondja Angyélikának: «Szép vagy, szép, szép, csak kár hogy nincs eszed», s e szavakkal küldi el: «No eredj, lódulj, nincs eszed, hagyj magánosságomban.» (I. 4.)

Könnyen érthető, hogy mind a két leány nagyon keveset törődik a szellemiekkel, ő szerintük mindig a *szépség* a főczél (*Julie:* «Pour moi le bel air est la perfection». II. 1.; *Angyélika:* «Édes bátyám, csak szép legyek, nem búsúlok én az eszemen»), ezért fel kell használni minden eszközt, mely alkalmas, hogy azt előmozditsa vagy kellő világitásba helyezze. A legalkalmasabb eszköz erre természetesen a *divat*. Julie őszintén megmondja, hogy a divat követése nélkül a nő nem is lehet szép, ezért neki a divat legfőbb törvénye:

«Je fais mon plus grand soin du soin de me parer.
Rien ne me flatte plus qu'une mode nouvelle
Car, sans être à la mode, on ne peut être belle,
La plus extravagante a des grâces pour moi
Et la mode, en un mot, est ma suprème loi». (II. 1.)

Hogy Angyélika is hű követője a divatnak és hogy ő is szereti a piperét, azt látjuk személyleírásából: «Angyélika, tiszta fehér tafotában, rózsaszínnel bodrozva, egy nagy bokrétája van, mely fél mellyét árnyéka alá veszi; feje meg van rakva gyöngygyel virágokkal»; s a mint így belép bátyjához, ezt mindjárt itéletmondásra szólítja fel: «Nézz meg kérlek, jól vagyok-e öltözve, mert ma győzedelmeskedni akarok.» (I. 4.)

Magától értetődik, hogy a magánosságtól mindketten irtóznak és csak társaságban érzik jól magukat. Julie a magános életet borzasztó rabszolgaságnak («affreux esclavage») nevezi és elismeri, hogy Lisettenek igaza van, mikor azt mondja neki:

«Vous n'êtes point faite
Pour trouver des douceurs en fond d'une retraite
Vous y mourriez d'ennuis». (II, 1.)

Angyélika is szereti a társaságot, megvallja, hogy «azt kivánnám, hogy az egész világ szeretne» (I. 4.) és «magánosságban gunnyasztó» bátyját is rá akarja bírni, hogy menjen vele emberek közé: «Ne magánoskodj itt kérlek, gyere szeretni te is a világba emberek közé, mit mormolsz itt magad a szép szokásokra s a jó természetre».

Ily nézetek mellett nem nehéz nekik oly ifjut találni, a ki egyformán érez velük. E rokon szívet Julie d'Arbois grófban, Angyélika Liliszben leli föl.

Úgy *d'Arbois*, mint *Lilisz* meglehetősen háttérbe szorulnak s jellemük is sokkal halványabb mint az emlitett személyeké. Ők egészen koruk társadalmának gyermekei, szeretik a társaságot, ügyes csevegők, divatosan öltözkednek, udvariasak, szeretetreméltók és mindenekfelett áldozatra kész, hű szeretők. E vonásokat, melyek mindössze sem alkotnak kidomborodó egyéni jellemet, megtaláljuk d'Arbois grófban épugy mint Liliszben.

Míg a franczia darabban a philosophus pár ellentétéül csak egy szerelmes pár lép fel, addig Bessenyei kettőt hozott a színpadra: az egyik Angyélika és Lilisz, a másik Titiusz és Berenisz. Hogy e két utóbbi személy fellépése egészen indokolatlan, azt már a vígjáték cselekvényének tárgyalásánál említettük, itt még csak hozzáteszszük, hogy mint jellemek is az első párnak gyengébben rajzolt, halványabb képmásai, az ő legjellemzőbb tulajdonságuk is az, hogy szerelmesek.

E személyeken kívül Bessenyeinél még egy nőalakkal találkozunk, *Eresztrá*val, Titiusz és Szidalisz anyjával. Eresztra a szerető gondos anyja typikus képe. Leányát Szidaliszt a helyes útra akarná téríteni, igyekszik őt rábeszélni, de midőn végül látja, hogy leánya saját nézeteivel is boldogúl, ő is teljesen meg van elégedve a kifejléssel. Eresztrának a franczia darabban az öreg *d'Arbois* marquis felel meg. A marquis is hatni akar philosophus leányára, bár nem annyira rábeszéléssel, mint inkább apai jogainak és apai szigorának emlegetésével. Midőn aztán az ő leánya is a maga módja szerint boldog lesz, a marquis is meg van elégedve a dolgok fordulatával és elismeri, hogy Sanspairnél jobb vőt nem is kívánhát.

A főcselekvény mellett, melynek személyeit az eddigiekben összehasonlítottuk, mindkét darabban, mint említettük, egy csekélyebb jelentőségű mellékcselekvényt találunk, *a szolga s a szoba-*

lány viszonyát. E két személy a franczia vígjátéknak régóta kedvelt alakja volt s ezért Destouches darabjában is nélkülözhetetlenek. Destouchesnál a szolga Pasquin, a szobaleány Lisette, Bessenyeinél a szolga Lidás, a szobaleány Lucinda. Az apró cselekvény, mint említettük, hasonló mind a két darabban, a jellemek azonban abban eltérnek, hogy a franczia darabban e cselédek is finomabbak, műveltebbek, a legnagyobb udvariassággal beszélnek egymással, míg Bessenyei magyaros alakoknak rajzolta az övéit, a kiknek egészséges természete nem tür meg semmi mesterkéltséget és érzelgősséget.

Eddigi tárgyalásunkban Bessenyei vígjátékának összes személyeit visszavezettük mintáikhoz s igyekeztünk kimutatni ezekhez való hasonlóságukat. Csak egy személy maradt még hátra: *Pontyi.* Eszünk ágában sincs a tősgyökeres magyar nemest valamely franczia jellem képmásáúl feltüntetni, de talán nem fejezünk ki nagyon vakmerő dolgot, midőn azt állítjuk, hogy egy ily alak felléptetésének gondolata nem Bessenyei agyában támadt. Ily gúny tárgyává tett falusi nemesekkel nem egyszer találkozunk múlt századbeli franczia vígjátékokban. Igy pl. ugyancsak Destouchesnak «La fausse Agnèse ou le poète campagnard» cz. vígjátékában szintén egy ilyen falusi nemes, a ki a mellett nagy költőnek is tartja magát, van felléptetve s ezt a házi kisasszony (a kinek Angélique a neve, épúgy mint Bessenyei darabjában) bolonddá tartja. És magában a «L'homme singulier»-ben is előfordúl egy ily alak, a korlátolt eszű *Garouffière báró,* a ki meg van győződve, hogy Julie fülig szerelmes beléje, de végül d'Arbois gróf kiadja neki az utat. A szereplő személyek mindnyájan higvelejü falusi embernek tartják (un campagnard, un sot. III. 3; un très-plat campagnard IV. 7.) Nem tartjuk tehát lehetetlennek, hogy Bessenyei innen vette az inspirátiót Pontyi alakjának megalkotására. Máskülönben azonban Garouffière bárónak semmi hatása nem volt Pontyira. Ez alakot, melyben semmi idegen íz nincs, Bessenyei valósággal megteremtette és a személyek névsorában Pontyi neve mellé joggal tehette jelzőül: «igaz magyar».

Átnézetül egymás mellé állítjuk az összehasonlított személyeket, a mint azok a franczia s a magyar darabban egymásnak megfelelnek:

Destouches: «L'homme singulier»-jében:	*Bessenyei «Philosophus»*-ában:
Le comte de Sanspair.	*Párménio*, philosophus, nemes ifjú.
Le marquis d'Arbois.	*Eresztra*, özvegy nemes asszony.
Le comte d'Arbois, fils du marquis.	*Titius*, Eresztra fia. *Lilisz*, nemes ifjú.
La comtesse, fille du marquis.	*Szidalisz*, Titius testvérhuga.
Julie, soeur de Sanspair.	*Angyélika*, Párménió testvérhuga. *Berenisz*, nemes leány.
Le baron de la Garouffière.	*Pontyi*, gazdag nemes ember, igaz magyar.
Lisette, femme de chambre.	*Lucinda*, Szidalisz szolgálója.
Pasquin, valet de chambre.	*Lidás*, Párménió szolgája.

Két személynek («Gorju, maître d'hôtel de Sanspair» és «La Fleur, laquais de Sanspair») a magyar darabban nincs megfelelő alakja.

A cselekvény menete és a jellemek rajza tehát majdnem azonos a Destouches darabjában és Bessenyei vígjátékában. A franczia dráma hatása azonban még többre terjed, mert Bessenyei *előadása módjában, stilusában*, a vígjáték *dialogusában* is rá lehet ismernünk. Ennek részletes bizonyítása azonban egyrészt nem is lehetséges, másrészt a legaprólékosabb subtilitások fejtegetéséhez vezetne, azért e tekintetben arra szorítkozunk, hogy Nisard azon szavait idézzük, melyekkel Destouches vígjátékait jellemzi, de a melyek ráillenek az akkori franczia vígjátékra általában: «Destouches darabjainak erkölcsrajza», úgy mond Nisard, «mely jámborabb mint igaz jellemei, melyek a darab végén múlhatatlanúl megjavúlnak, párbeszédeiben *az udvarias társalgási hang*, mely inkább a diplomatiai jegyzékváltás nyelvéhez hasonlít s végre személyeinek a congressusok zöld asztala körül ülő államférfiak hideg udvariasságára emlékeztető magatartása, mindez nem annyira a nagy közönség, mint a házi színházak családi köre számára látszik írva lenni.»[1]) Mindezt elmondhatjuk Bessenyei vígjátékáról is, az ő személyei is ezen udvarias, hideg társalgási hangon szólnak (ő maga mondja az «Ágis tragédiájá»-hoz írt előszavában: «Minden mesterség abban áll, hogy a beszélők *illendőképen* beszéljenek»), csakhogy e tekintetben stilusunk akkori fejletlenségénél fogva nem érhette el azon kellemet, könnyedséget és folyékonyságot, mely a franczia vígjáték nyelvét jellemzi.

---

[1]) *Nisard:* A franczia irodalom története. Ford. Szász Károly. 1880. IV. k. 218. l.

A mi a *külső alakot* illeti, Destouches darabja a franczia dráma szokásos versformájában, alexandrinusokban van írva, a Bessenyeié ellenben prózában. Hogy Bessenyei itt nem használta a verses alakot, mint tragédiáiban, az is franczia befolyásnak tulajdonítható. A francziák a classicismus korszaka óta a vígjátékot csak úgy tekintették költői fajnak, ha versben volt írva.[1] Diderot felléptével azonban mind általánosabbá vált azon nézet, hogy a dráma, főleg a vígjáték, inkább bír a természetesség színével, ha a mindennapi élet nyelvében, prózában van írva. Már Destouches is vígjátékai harmadrészét (21 közül 7-et) prózában írta és a külföld példájára Bessenyei is kötetlen beszédben írta meg «Philosophus»-át.

Hasonlítsuk össze végül a két darab *czímét* is. Mind a két író főhőséről nevezi el darabját, a külömbség az, hogy Destouches különcznek, Bessenyei pedig philosophusnak nevezi. Az elnevezés ez eltérését a szerzők felfogásának külömbsége okozta, mert a mint említettük, Destouches nézete szerint az emberek kerülése és a divattal való ellenkezés különczczé teszik az embert, holott Bessenyei nem osztozott e nézetben és azért hősét egyszerűen philosophusnak mondta. Hogy külömben Párménió époly különcz mint Sanspair és Sanspair époly philosophus mint Párménió, az jellemeik összehasonlításából is kitünt. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy bár Sanspair a vígjáték czímlapján nincs is philosophusnak nevezve, magában a darabban ezen a néven is előfordúl. Egy helyen pl. ő maga nevezi magát philosophusnak:

> «Malheureux que je suis! Je sens couleur mes larmes!
> Quelle faiblesse indigne! *Un philosophe!*» (IV. 10.)

egy más alkalommal meg huga sorolja őt a philosophusok kategóriájába, midőn így szól hozzá:

> «Pour qu'un homme me plaise, il faut qu'il *vous ressemble*,
> Si quelque *philosophe* a du penchant pour moi,
> Me voilà toute prête à lui donner ma foi». (IV. 3.)

Az eddigiekben, azt hiszszük, sikerült kimutatnunk, hogy Bessenyei «Philosophus»-ának Destouches «Különcz»-e volt mintája. Keszler József, mint említettük, a «L'homme singulier» mellett

---

[1]) *Lessing* említi (Hambg. Dram. XIII.), hogy Molière halála után még ez utóbbi prózai vígjátékait is verses alakba öntötték.

Destouches egy másik darabjának a «*Philosophes amoureux*»-nek is hatást tulajdonított Bessenyei vígjátékára, kivált a főszemélyek jellemrajzára. Nézetem szerint Bessenyei darabjának úgy cselekvénye, mint jellemei teljesen kifejthetők magából a «Különcz»-ből is és több darab együtthatásának feltételezése a valószinűség rovására történik. De ha szemügyre is veszszük Destouches e másik darabját, nem találunk benne sok rokonságot a Bessenyeiével, oly vonásokat pedig épen nem, melyek nem volnának meg már a «Különcz»-ben.

A «Philosophes amoureux» rövid taralma a következő. Lisidornak két fia van, az idősbik, Léandre, nevelője és barátja (Damis) befolyása alatt philosophussá lett, míg a fiatalabbik, Clitandre, élni vágyó világfi. Lisidort meglátogatja régi ismerőse Polemon leányával Clarice-szel és ezekkel együtt Polemon testvérhuga Araminte és ennek leánya Artenice is. Léandre már régebben vonzódott Claricehez és Damis Artenicehez s szerelmük lángja most még hevesebben fellobban. Azonban egyikük érzelmei sem találnak viszonzásra, Clarice tetszését Clitandre nyeri meg, míg Artenice Léandrebe szeret. De az apák kívánságára Léandre és Clarice elhatározzák egybekelésüket és Damisnak is sikerül Artenice kezét elnyerni. Már csak a házassági szerződés aláírása van hátra, ekkor Léandre kijelenti, hogy Clariceről lemond s átengedi őt öcscsének és ugyancsak öcscsét teszi vagyona birtokosává is, ő maga csak egy kis jószágot tart meg, melyen philosophusi nyugalomban fog élni.

E száraz kivonatból is kitünik, hogy e dráma cselekvénye a Bessenyei vígjátékáéval épen nem egyezik. De nagyon kevés hasonlóság van a jellemek közt is. *Léandre* igaz, hogy szintén philosophus, de másban nem is egyezik Párménióval vagy Sanspairrel, sőt jelleme épen ellenkező fejlődést mutat. Mig Párménió és Sanspair a darab elején vonakodnak a szerelemtől és csak később engedik át magukat hatalmának, addig Léandre már a darab elején szerelmes és szenvedélye mindinkább növekszik, de a darab végén elnyomja ezt, úgy hogy itt az ész győzedelmeskedik a szíven. *Artenice* is épúgy mint Szidalisz és a comtesse művelt, tudós nő, de különben egészen mellékes szerepe van és jelleme is külömbözik emezekétől. Míg ezek határozott jellemek, a kik akaratukat keresztülviszik, addig Artenice alárendeli magát mások akaratának és a véletlennek: szerelmes Léandrebe, de mivel ez nem viszonozza szerelmét megelégszik Damisszel is.

Keszler József ezenkívül még *Palissot* egy drámájának, a «*Comédie des philosophes*»-nak is tulajdonít a Philosophusra befolyást, a mennyiben Bessenyei «saját philosophnőjét Cidalicenak nevezte, épúgy mint Palissot a magáét». Itt tehát épen csak e névegyezésben lehetne befolyást látni, mert ama darab cselekvénye annyira elüt a Bessenyeiétől, hogy egyéb hatásról szó sem lehet. De ez esetben a két név egyezéséből sem lehet ily hatásra következtetni, mert az efféle francziásított görög nevek (pl. Ariste, Cléon, Clitandre, Damon, Damis, Lisimon, Lisidor, Léandre, Lycandre, Lysidas stb. férfinevek; Araminte, Artenice, Bérenice, Belise, Celiante, Celimène, Dorante stb. női nevek) közös birtoka voltak a francz a vígjátékoknak s ezen közös birtokból merített Bessenyei is a nélkül, hogy kimutathatnók, hogy közvetetlenül melyik franczia darabból vette személyei neveit. Igy pl. épen Szidalisz nevével Destouchusnál is találkozunk, egyik vígjátékban («Le dissipateur») ugyanis a szereplő személyek sorában van: «Cidalise, jeune coquette». Bessenyei egy másik nőalakjának, Angyélikának neve pedig négyszer fordúl elő Destouches darabjaiban, úgymint az «Envieux»-ben («Angélique, nièce d'Araminte»), az «Obstacle imprévu»-ben («Angélique fille de la comtesse»), az «Amour usé»-ben («Angélique, jeune orpheline») és a már említett «La fausse Agnèse» cz. vígjátékban.

Fejtegetésünk eredménye tehát az, hogy Bessenyeinek «Philosophus»-a megírásánál Destouches «L'homme singulier»-je szolgált mintájáúl és forrásáúl. De e mintát épen nem utánozta szolgailag, e forrásból nem merített lelkiismeretlen módon. Tárgyalásunk folyamán többször alkalmunk volt rámutatni, hogy bár vígjátékának anyagát, a cselekvény elemeit és a jellemek vonásait majdnem kivétel nélkül a Destouches vígjátékából merítette, azok alkalmazásában és csoportosításában, ha nem is ügyességet vagy művészi belátást, de mindenesetre önállóságot tanusított. Bessenyeinek csak érdemül róhatjuk fel, hogy midőn a magyar vígjátékot magasabb színvonalra akarta emelni, a franczia vígjátékhoz fordúlt mintákért. Hogy újabb irodalmunk úttörője e részben is helyes irányt követett, azt bizonyítja azon siker, melyben a magyar közönség e vígjátékot részesítette és bizonyítja azon tény, hogy újabb vígjátékirodalmunk történetét Bessenyei «Philosophus»-ától számítjuk.

PETZ GEDEON.

PINDAROS ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

(Vége.)

Hatodik Fejezet. Az aeginai ódák. [1] *Pindaros utolsó évei. Halála.*

Tizenegy ódában zengi Pindaros Aeginát, régi nevén Oinóné-t, az «istenkedvelte,» «vendégszerető,» «jól rendezett» szigetet, a «dalszerető»-t, a «föld gyöngyét,» az Aeakidák «szilárdfalú székhelyét,» a vendégek «oszlopát,» melynek igazsága és vendégszeretete messze tündöklik, s ahol Themist, a részrehajlatlan ítélet szóvivőjét tisztelik. A ki érti a módját, — így a költő —, annak ezer és ezer út áll rendelkezésére, hogy a szigetet dicsőíthesse. Lakóinak tettei elhatnak a Nilus forrásáig és a Hyperboræusok földjéig. Mert «nincs oly barbár, vagy idegen nyelvű város, mely nem hallotta a hős Peleusnek, az istenek boldog vejének hírét, mely nem ismeri telamoni Aiast és apját.»

Pindaros már korán összeköttetésben állt æginai előkelő családokkal, — tán a Thebæ és Aegina közti ama szoros viszonynál fogva, mely a két hely közös mythosi eredetére nyúlik vissza. Az a benső, költőnknél oly ritka melegség, mely æginai ódáiban itt-ott felvillan, megsejteti velünk, hogy a bájos sziget aligha nem költőnk kedvencz tartózkodási helye volt. Hogy gyakorta megfordúlt rajta, azt ódáinak egyes kifejezései is mutatják.

Az æginai ódák korántsem ölelnek fel oly tágas kört, mint pl. egy Hieron vagy Gelon fejedelmi személyéhez szóló ódája költőnknek. Nem is emelkedik fel bennök oly magas ethicai álláspontra, mint mikor az olympiai ódák egyikében az emberi természet korlátairól oly hatalmas képet nyújt, vagy mikor az istenség erejét szembe állítja az emberi gyengeséggel, és ide vonatkoztatja azután a költemény speciális viszonyait. Az æginai ódákban az erkölcsi szempont alig szerepel. A költő inkább a hőst s annak szülővárosát, Aeginát, teszi előtérbe, melynek dicséretében igazán kifogyhatatlan.

---

[1] Ez ódák nagyobbára költőnk életének második felébe esnek ugyan, de van köztök olyan is, mely ifjabb éveiben készült. Mi itt közösen tárgyaljuk a főbbeket. Indokolja ezt egyrészt Pindaros költészetének egysége, másrészt a megitélés kényelmessége, végűl pedig e dolgozat szerkezetének áttekinthetősége.

Némileg politikai események befolyása alatt készült a 8-ik nemeai óda. Ugyanis, mikor Aegina meghódolt a perzsáknak, az athéniek bepanaszolták Spártában. A spártaiak erre az æginabelieket hazaárulással vádolták és meggyalázták. Az athéniek ellen irányúl tehát a költemény éle, különös tekintettel arra, hogy az irígy emberek visszaélnek a szó igazságával, mint ez a szerencsétlen Aias sorsán is megismerszik.

E politikai alaphangúlatnak híre sincsen az időrendben következő három ódán, melyek a Psalychidák dicséretébe szegődnek: az 5-ik nemeai, a 4. és 5-ik isthmiai óda.

Az elsőben Pytheas veleszületett bátorsága és erénye magasztaltatik. Peleus, az Aeakidák e rokonszenves alakja volt az, a kin az állhatatosság, a család ősi erénye, a maga valójában megbizonyult. Jutalmúl az isteni Thetist nyeré feleségül. «A természetadta sors uralkodik mindenben.»

Az isteni gondviselésnek ezen odaadó szeretete, melylyel az emberbe a tehetségek csiráit helyezi, vörös fonálként huzódik végig a költőn, s rejtett eszméje annak a két költeménynek is, mely Phylakidas, Pytheas testvére győzelmeit tárgyalja. Derék apja csak akkor fogja majd elérni vágyai netovábbját, ha a fiú olympiai győzelmet arat. Ebbeli kivánsága bizonyára be fog teljesedni, mint a mesebeli Heraklesé, mikor Telamonnak megjósolja, hogy fia olyan leszen, mint az oroszlán (V. isthm.). Arany és győzelmi dicsőség — így oktat a költő — isteni adományok: ezért törekszik rá minden ember. A kinek azonban, elérve a kettőt, még dalban is meg van örökítve a neve, az elérte az emberi siker netovábbját.

Ezen szerencsének lőn részese Phylakidas. Pindaros őt akarja magasztalni, kit a dicső Aegina, annyi sok hőstett szülőanyja, fiának vallhat. Trója bukása, Kyknos halála, Hektor, Memnon, Telephos — s mindmegannyi név, melyeket a barbár nemzetek ajkai iszonyként rebesgetnek, Aeginára emlékeztetik a költőt. Hisz csak nem rég is, Salamisnál, oly kiváló részök volt az æginabelieknek a diadalban!

Salamis! Mi örömmel teljes hangokat csal ki e szó költőnk belsejéből! S mégis a közös szabadság feletti kéj érzetébe fájón belekondúl a szülővárosát ért szerencsétlenség vészharangja. Hű fia lelkét búbánat fedi, mely azonban költői hivatása gyakorlatától nem riasztja vissza. Meg akarja énekelni Kleandrost, (VII. isthm.),

az isthmosi győzőt, ki Peleus és Achilles őseit újra emlékébe hozza az utókornak.

Egy másik szigethősnek, Aiasnak, meg Neoptolemosnak ragyogó példáira hivatkozik a költő, midőn a sokat vitatott 7. nemeai ódában Sogenés diadalát magasztalja. Győzelmi ódával van itt is dolgunk, a nélkül azonban, hogy a rejtett tendenczia kikerülhetné figyelmünket. A költemény apológia is egyszersmind azon igaztalan váddal szemben, hogy Pindaros egyik pæanjában az æginaiak nemzeti hősét, Neoptolemost becsmérelte volna. Midőn tehát a dal hatalmáról szól, e gondolatot egyszersmind tovább fűzi és ama vád megczáfolására használja fel.

De míg ilyképen ezen apologiai elem itt-ott laposssá teszi a költeményt s a hatás teljességét gyengíti, — addig a rákövetkező ódákban ismét feltűnik a versenygyőzelem zavartalan közvetlenségű lelkesedése a költő részéről. Ezen ódák, — szám szerint 5 — több-kevesebb bizonyossággal a 458-ik év körül esnek: a III., IV. és VI. nemeai, a VIII. pythiai és a VIII. olympiai óda.

Múzsa, jövel Aegina szigetére — ilyesformán kezdi költőnk Aristokleidés nemeai győzelmének évfordulójára készült ódáját (III. nem.), — mert az Asopos vizénél várva várnak «az édes szavú ünnepi dalok» ifjú lantosai. Hadd zengjem el dicsőítő dalomat, úgy mond, melynek tárgya lészen az a föld, hol valamikor a Myrmidónok, Aristokleides ősei laktak. S valamint a tengereket s legtávolabb földeket bejáró s szörnyebbnél szörnyebb állatokkal megbírkozó Herakles szilárd oszlopokkal határt szabott törekvésének, úgy Aristokleides is elégedjék meg diadalával, melynél szebb nem adatott földi embernek.

De minek Heraklest emlegetnem, szövi gondolatait tovább a költő, mikor annyi dicsfénytől koszorúzott hőse van Aeginának is? Ime, ott van Thetis férje, a bátor és állhatatos Peleus, ott van az Amazonok megbirója, Telamon s ott van végre a természetes erő gyermeke, Achilleus, ki már gyermekkorában bámulatra ragadá az isteneket. «A veleszületett tehetség nagyot nyom a latban. A ki eltanúlta mesterségét, hitvány ember. Egyszer ebbe, másszor abba kapva biztos lábon sohse áll, s tömérdek erényt félig ízlel csak. Aristokleidés nem ilyen ember: tehetségével úgy kimagaslik mások felett, miképen a királyi sas felülmúlja az alacsonyan kúszó varjut.»

Ezzel a lendületes hasonlattal végződik ez a szép költemény,

mely a költőnek meleg érdeklődését Aegina iránt jobban bizonyítja, mint akármelyik más. Mert alkalmiság és eszme ritkán található oly ügyes összhangzásban, mint itt. A speciális eseményt a költő általánosítja, s eszmei tartalom révén örök érvényre emeli. Ez az eszmei tartalom pedig az ős-természet kegyéből fakadó zseniális erőnek méltányló elismerése. Oly gondolat, melylyel igen sokszor találkozunk költőnk ódáiban. «Bölcs, a ki természettől fogva sokat tud.» «Minden, a mi a természetből fakad, szerfelett hatalmas.» «A veleszületett jellemet nem változtatja se a sávos róka, sem az ordító oroszlán.» «Minden dologban a veleszületett sors dönt.»

Ezt a természetadta tehetséget a költő dalában különös figyelmére méltatja. A mi sokat mond, ha tudjuk, mi magasra becsűli saját költészete hatalmát. Csak Timasarchos nemeai diadalára kell hivatkoznunk, melynek magasztalása közt (IV. nem.) elég világosan megérezteti velünk költői önérzetét. Itt minden a költői dicsőítés értékére vonatkozik. A dal hatalmáról szól mind a mennyi kitérés; oda irányúl Euphanesnek, mint lantosnak felemlítése; ugyanerre vonatkoztatható az is, hogy a felsorolt Aiakidák egytől-egyig királyok, a kik pedig költőnk felfogása szerint legméltóbbak a zengő koboz énekére.

Mindez persze legrokonszenvesebb, mert legőszintébb módon akkor nyilatkozik, midőn a költőnek alkalma nyílik magát Aeginát venni ajkára. Ezt teszi a VIII. olympiai ódában, mely Alkimedónnak szól. A hős annak a dicső Aeginának szülötte, mely ősrégi időktől fogva az istenek különös kedvezésének örvendett. Zeus az Alkimedón háza védő istene; Zeus adta meg a két testvérnek a győzelmet; Zeus jósdája mondotta meg előre Alkimedón diadalát. Zeusnak a fia volt Aiakos is, az æginai helyi hősök apja.

Aiakos utódai, az Aiakidák, minden æginai ódában szerepelnek. Pindaros a rólok szóló mondakört teljesen kimeríti s geniusa találékonyságával még gazdagítja is. Neki e részben a Tethmos szabta ki eljárását, mely az önálló felfogásnak igen sokszor útját vághatta. Aiakos, Telamon, Teukros, Aias, Achilleus, Thetis, Neoptolemos és Peleus a legnagyobb valószínűség szerint autochthon alakok voltak, melyeket æginai ódában okvetlenűl fel kellett említenie.

De vajjon hát mi lehetett annak az oka, hogy épen Aegina felé fordúlt Pindaros szíve ellenállhatlan vonzalmával? A sziget dicső múltja, a mese aranyszövetű hálójába burkolt hősei, fényes

harczi jelene mindenesetre sokat befolytak e hajlandóságára. De hisz a görög szellemnek szebbnél szebb mese-alakjai, rege-képei másutt tán még lélekemelőbb nagyságban emelkedtek ki a távol őskor homályából! Miért épen Aegina, a kis Aegina, s nem a nagy és hatalmas Athén, vagy az erős Sparta?!

E természetszerűen felötlő kérdésünkre megadja a feleletet a VIII. pythiai óda, melyben Aegina mint a Béke és Igazság székhelye szerepel. Igen, a béke, az igazság, vagy amint egy másik költeményében mondja, a Jog és a Jórend az állami kormányzatnak szerinte szükséges talpkövei. Magas költői szárnyalása és lelki harmóniájából folyó ízlése nem Athénnek az ingatag demoson alapuló alkotmányát kereste. Spártának a szabad szellemet megbénító militarismusa se lehetett felfogásának megfelelő. Olyan alkotmány volt ínyére, melyben a nemesek, kik egyszersmind hordozói a fenkölt lelkületnek, viszik az uralmat. Ezt az alkotmányt ő Aeginában láthatta megközelítve.

II.

Időközben a görögök megkezdték önszántokból hadviseléseiket a perzsák ellen. Az Eurymedón folyó melletti ütközet után a féltékeny Spárta ellenfondorlatainak daczára Athénre szállt a főhatóság. A spártaiak mindenfelé szövetségeseket kerestek, — s utóbb, phokisi kalandozásaik után, visszamenet találtak ótalmat is, szövetséget is a bœótoknál. Velök egyesülve győzték le 457-ben az argosbeliekkel szövetkezett, mintegy 14000 főnyi athénieket. De a győzelem mámorából csakhamar ki kellett ocsúdniok. 62 nappal később az athéniek egy három álló napig tartó, vérengző ütközetben Oinophyta mellett a spártaiaktól cserben hagyott Thebæieket teljesen tönkre tették. [1]) Thebæ tekintélye még Bœotiában is megcsökkent. A város Athén fenhatósága alá került; a nemesi uralom elbukott, s helyette a demokrata párt ragadta meg Thebæben is a kormány rúdját.

A szülővárosára nehezedő ily válság után írta költőnk a rezignáczióval, csendesen évődő honfibúval és keserűséggel teli 6. isthmiai ódáját. Pedig a győző, Strepsiades, kit magasztalnia

---

[1]) V. ö. Thuc. I, 107. 8.

kellett, thebæi ember volt. Egy okkal több, hogy a költő e feladatát nem a szokott nyugodtsággal teljesíthette.

Boldog Thébæ, — így kezdi költőnk —, mennyi dicsőséges tett fűződik múltadhoz? Dionysos isten, az arany-eső alakjában mutatkozó Zeus, Heraklés, Teiresias, Jolaos, Adrastos, — mind, mind a te földeden jártak és virágoztak. S nem te voltál-e, aki Spártába küldéd réges-régen fiaidat, hogy ott szilárdítsák a dór lakosság fenhatóságát? «De alszik már a régi hála, hálátlanok az emberek»! szakítja félbe magát a költő. Hisz a spártaiak mi mással viszonozták segítségedet, mint hogy önző jellemtelenséggel cserben hagytak, s martalékul estetek a hatalmas athénieknek. A jótett hamar feledve van: azt is csak a dal őrzi meg. Daloljunk hát Strepsiadesnek, az isthmosi győzőnek. Fűzzünk egyúttal koszorút nagybátyjának, ki ama csaták egyikében vérét ontotta a hazáért. Mert «aki *e harczban* csak egy csepp vért ontott is a drága hazáért, halált küldve az ellenség hadára, az akár él, akár hal, legnagyobb dicsőségre segéli polgártársait és nemzetét. Te pedig, Diodotos fia, aki versenyt harczolál a vitéz Meleagerrel, versenyt Hektorral és Amphiareussal, te ifjuságod virágát lehelted ki a csatasor élén, ahol a *legjelesbek vívták meg kétségbeesetten a viadal tusáját. Kimondhatatlanúl szenvedtem én is; de most a vizek ura a zivatar után nyugalmat juttatott.* Hadd dalolok hát, koszorút fűzve hajamba! Az istenek irigysége ne űzze el azt a kis muló örömöt, melynek élvezetében szívesen viselem öregségemet s szívesen elvárom végső órámat. Hisz mindnyájan meghalunk, bár sorsunk egyenlőtlen.»

E költeményét, — mely tán legtöbb személyi vonatkozást mutat az egyéniségét annyira rejtegető költő összes ódái közől —, még vagy 10 évvel élte túl Pindaros. De e hosszú időnek már kevés a látszatja. Még egy párszor felemelte most is erőteljes szavát a versenygyőzelem lantosa, két rövidke dalban (a 4. és a Pindartól elvitatott [1]) 5-dik olympiai ódákban), melyek az élte végpontján álló költő lelkületét tükrözik vissza alapeszméjökkel: «Tapasztalás az ember próbaköve.»

---

[1]) Némelyek, kivált Leutsch, az utóbbi költemény rhythmusában, gnómáiban s szófűzésében idegenszerűséget látnak, s hivatkozva a scholionra (αὕτη ἡ ᾠδὴ ἐν μὲν τοῖς ἐδαφίοις οὐκ ἦν) hamisítottnak vallják. Hogy jogosan-e, annak megvitatása itt messzire vezetne. V. ö. Moriz Schmidt: Pindars Olympische Siegesgesänge. Jena 1869. LXXXV. köv. ll.. Die Pindarhandschrift der Bibliothek zu Alexandrien.

S költőnk, kinek feje fölött annyiféle hatalmas eseménye vonult el a görög történetnek, joggal mondhatta ezt. Gyermekéveiben az aristokratia rendületlennek látszó alkotmányát látta; ifjukorába esett a Peisistratidák bukása, s az attikai demokratia hovatovább erősbödő hatalma. Majd a perzsa-háborúk következtek, s a karthágói uralom leigázása. Csodálta a siciliai zsarnokok fényes udvarait és mulékony hatalmát. Meg kellett érnie szülővárosa balsorsát s a perzsa katasztrópha után oly szépen fejlődő panhellén politikának separatisticus irányzatok által újból előidézett szétforgácsolását. Mindez *egy* emberöltő műve volt!

Nem csoda, ha költőnk most már kimerült a munkából s nyugodni tért.

De a nyugalomnak, a megadásnak békéjét ki tudja, vajjon nem keseríték-e el a viszály képei, melyek a peloponnesosi háború katasztrópháját a vizsga szem előtt siettetni látszottak? Ki tudja, szeme elhaló fénye tompa fájdalomban nem aludt-e el az idők tornyosuló vészfellegei előtt, az a szem, mely csak akkor csillogott, ha visszatekinthetett Marathon, Thermopylæ, Platæa görögjeire, ha maga előtt láthatta a nemzeti egyetértés színhelyeit, a versenyjátékokat, ha a régi idők fiai felé fordulhatott, kik még hittek és bíztak a kétely magva nélkül, kik még dolgoztak, tűrtek és győztek *egész* Hellas *közös* javáért.

Nyolczvan éves korában, a 442. Kr. e. évben múlt ki állítólag Argosban, — hová egy látványos játékot ment nézni —, fiatal barátja Theoxenos karjaiban.

A régiek képzelete az ő halálát is, mint minden nagy emberét, a túlvilági erők csodálatos nyilatkozataival hozta kapcsolatba. Egyik hymnusában állítólag arra kérte az isteneket, hogy adják meg neki azt, ami embernek legjobb és legüdvösebb. Kevés idő múlva aztán meghalt.

Ilyen és más adomákkal kísérik halála említését Pausanias, Suidas és kivált Eustathius. Ez írók közől nem mindegyik tudta a mese hímes mezéből kiolvasni az igazság magvát.

Holttetemét, mint mondják, Argosból hazájába szállították lányai, Eumetis és Protomache. Fiának Daiphantust emlegetik a régiek. De mind ez csak sejtelem, hozzávetés vagy puszta *elhivés*. Mert alig van ó-kori író, kinek magán-életéről oly kevés szavahihető, érdemes adatunk volna, mint épen az, kit a legteljesebb értelemben a görögök *nemzeti* költőjének, a hellén világ *közvetítő*

apostolának tekinthetünk. E nagy ész, e meleg és harmonikus szív, e magas röptű lélek mozgalmas életpályájából nem juttatott csak néhány foszlányt az idők irigy sorja.

És ez még nem a legnagyobb baj. Mert az életrajz lehet érdekes is, fontos is, de nem pótolhatatlan. Csak a szellemi munka terméke maradjon ránk csonkítatlan egészében. De fájdalom, a diadalmi ódákon kívül minden egyébfajú költeménye Pindarosnak, úgy látszik, örökké elveszett számunkra. Töredékeik és czímeik bizonyítják, hogy Pindaros nemcsak *nagy*, de *termékeny* költő is volt.

Hetedik Fejezet. Pindaros költészete és egyénisége.

I.

Ideje már, hogy Pindaros költészetének eddig csak elszórtan és alkalmilag ismertetett jellemvonásait egy közös képpé foglaljuk és e költészet lényegét a maga összes hatásában szemléljük.

Tehát nem genetice fogjuk e költészetet megismerni most sem? Le kell hát mondania csakugyan az olvasónak arról, hogy szálról szálra lefejtve lássa e költői szív izomzatát, hogy nyomról nyomra kísérhesse e lélek fokozatos fejlődését? Minden bizonynyal!

Pindaros legkorábbi ódája szakasztott olyan lélekre vall, mint a legkésőbbi. A költői *önfejlődésnek* nála nincsen nyoma. Állítják, de komolyan nem bizonyította senki, hogy költőnk későbbi művei erőtlenek vagy lohadt szárnyalásuak volnának. *Készen* vette ő családja és nemzete hagyományos hitét, melyet sem a kor, sem a viszonyok átalakítani elég kedvezőek nem valának. *Egy öntésből* került ember ő. Művei, akár összesen, akár egyenként vizsgáljuk, egy magával, a világgal, istennel, a legtisztább harmóniában álló lélek alkotásai. Innen a hasonlóság köztök, innen a márványszerű nyugalom.

A belső harmóniának e korán megérlelt hangulata szerencsésen találkozott azzal a költői műfajjal, melynek Pindaros első sorban művelőjévé szegődött. Mert a hősi óda azon lyrai műfaj, mely az igazi alanyiság kifejezésére legkevésbbé alkalmas. Már pedig Pindaros ily kidomborodó egyéniség nem is volt. Híjával van a belső szenvedésnek, a fájdalomnak, keserűségnek, a mozgalmas és forrongó beléletnek, szóval mindannak, a mi *korunk* nagy költőinek legjátszibb elmefuttatásaikból is kiismerszik.

Hogy a görög állami szervezet ilyesminek nagyobb fokú fejlődését nem is engedte felszínre jutni, eléggé ismeretes. Innen van, hogy a reflexió, az elmélkedés a görögökben már nagyon korán nem az egyéni események bírójául szerepel, hanem hazát, nemzetet, államot, istent és emberiséget választja tárgyainak.

A görög világfelfogásnak e mivolta egyesülve a tárgy szeretetéből fakadó érdekkel egyrészt, másrészt pedig a műfaj hagyományos követelményeivel, — íme, ezek adják kezünkbe Pindaros művei megértésének a nyitját.

A kritikus, ki tisztán modern szempontokból ítélné meg költőnket, hamar készen volna véleményével. A győző, győzelem, annak helye, a győző családja és az ahhoz kapcsolt historicum, helyi istenek és családi mythosok — így okoskodnék — ilyen és nem más mindegyik pindarosi óda chablonja. Nem, Pindaros nem költő, nem teremtő művész; ő csak ügyes virtuóz, ki pompás technikával rendelkezve, kitünően játszik le kottát kottára.

Itt látszik azok tévedése, kik a költői egyéniség megítélésénél a kor és műfaj hátterét kellő figyelemre nem méltatják.

Tény, hogy az elmélkedő, a gondolkozó elem felülemelkedik Pindaros ódáiban az érzés közvetlenségén. Igen, de hiszen — ha nem is akarnánk ügyet vetni költőnk természetes dispoziczióira — a hősi ódának, tehát a Pindarosinak a költő magánviszonyait majdnem teljesen kizáró szempontjai a szív közvetlenségének alig is juttathatnak érvényesülést. Megférnek a lelkesedéssel, hatalmassággal, nagyszerűséggel, erővel, — szóval a fenséggel, de nem a kedélyességgel, nyiltszívű dévajsággal, gyengédséggel, kecses és játszi bájjal, elmés könnyedséggel, avagy mély búbánattal és kételylyel. Csakis oly tengermélységű, fanaticus érzés, minővel a régi zsidók tisztelték egy istenöket, csakis ez vala képes hymnusaik harsogó pathosa közé itt-ott a gyengédség sphærai zenéjét beléhangoztatni. Csakis oly féktelen szenvedélyű, nyers-erős barbár szív, minő pl. a régi angolszászoké, nyilatkozhatott oly ódákban, melyek hatalmasan kitörő, csupa felkiáltásokban mozgó közvetlenséget lehelnek.

Pindaros költői phantasiája tehát nem felvillanó, hanem *szemléltető*. Nyelve és formai megjelenése, ha igazán a mélyére hatolunk, szintén e mellett szólnak. Az olyan finomúl kidolgozott, bámulatos szerkezetű és körülvonalozott rhythmussal dicsekvő ódák, minők az övéi, az olyan művészileg összeillesztett jelzők,

gondosan előkészített s nem ritkán hatásra számító fordulatok, — mindezek arra vallanak, hogy Pindaros költeményeinek a végleges kidolgozását hosszú szemlélődés előzhette meg. Csak a laikus nem veszi észre, hogy ez a néhol dithyrambikusnak látszó lendület lelkiismeretes kidolgozás, tervezés és elrendezés eredménye.

Vannak Pindaros magyarázói közt olyanok, kik felületes ítélettel ezt a «szemléltető phantásiát» nem érezték ki, s azt puszta reflexiónak állítják. Hivatkoznak főleg a sok gnómára, erkölcsi mondásra, melyek költőnk műveit megtöltik.

Csakhogy gnómák nem adhatják kezünkbe sehogysem valamely költészet megértésének a fogantyúját s a beleszőtt bölcs mondás külső, esetleges valami. Oly rokon tárgyú ódáknál, minők Pindaroséi, kevés a jelentőségök.

Épenséggel csodálatos azonban, ha e nézet költőnk stilusában keres indokokat.

Pindaros költői stiljéhez kevés a fogható sajátszerűség szempontjából. A forma és gondolat rendkívül erős és elkeseredett küzdelme nála nem ritkán a legsajátságosabb nyelvtüneményeket szűli. Szavai telítve vannak a nekik megfelelő gondolattal, oly annyira, hogy összeroskadni látszanak a reájok nehezedő súly alatt. Nyelve csupa metaphora, figura, inversio, periphrasis, csupa kép és sajátszerűség elejétől végig. Csak hasonlatai, melyek a hajózás, agonistika, kézi művészet, földművelés és állati életből merítvék, nem nagy számuak. Personificatiója tömérdek. Elvont kifejezésmód, mértani többes, jelzők torlódása úton útfelen. Néha négy-öt kép fonódik egymásba, melyek miként az őserdő dúsan burjánzó s egyik fáról a másikra kúszó indái titokzatos homályt terjesztenek magok körül. Innen költőnk stiljének érdekes homályossága. A nyelv struktúrája néha valóságos útvesztő, annyi az értelmező› incisum, jelző, magyarázó igenév, halmozott kötőszó, anakoluthia, — megrakva mindenütt a költői képes beszéd hypertropikus hajtásaival. Egyik mondat meglepő rövid, a másik a következő szakaszba is mélyen belevág. Ha hozzáveszszük mindehhez azt a fenséges, templomi choraléhoz hasonló rhythmust és az ünnepi színezetű hangulatot, valóban oly sajátszerű valami tárúl lelkünk elé, amit érezni is nehéz, méltón kifejezni majdnem lehetetlen.

A jó Cowley is érezhette ezt, mikor így ír: «Ha valaki Pindarost szó szerint akarná lefordítani, azt hinné az ember, egyik őrült fordította le a másikat» s igaza van Lessingnek, hogy

«hasonlíthatlanúl könnyebb dolog Pindarosról tudós commentárt írni (ámbár az sem könnyű), mint egyetlen ódáját szépen lefordítani.[1]) S hogy költőnk fordítása ízlés hiányában minő szörnyalkotásnak jelenkezhetik, arra nézve csak egyetlen magyar teljes Pindaros-fordításunkra, a jó Fabchich-éra kell utalnunk.[2])

Az olyan stilus mögött, minő a Pindarosé, rendesen izzó agyat, ingerlékeny ideget szoktunk képzelni. S különös, de mégis igaz, — oly igaz, mint kevés történelmi bizonyítéka a psychologiának, hogy ez nem talál költőnkre. Igen, mert hisz e rendetlenség, e szeszély, e jellemzetes gondolatszökemlés, e képgazdagság költőnknél — *művészet*, a legtökéletesebb művészet, mely képzelhető. Ez a rendetlenség ki van gondolva. Ez a szeszély, mely mintha oda volna lehelve, ez a lendület, mely a szív felhevült indulatából látszik fakadni, mindez nem pillanat műve, mindez gondos csíszolás útján létesült. E gondolatszökemlés, mely három-négy tárgyat felvesz, elejt, s utóbb újra felveszi és csomóba köti, voltaképen reflexiós higgadtság. Csak az sejti, a kinek Pindaros sok évi barátja, hogy nem a lélek őssereje árad simán szíve kútfejéből, hanem hogy a technika mozaikszerű synthesise az, mely, ha nem is pótolja, de elfeledteti amannak hiányát.

Látom, hogy olvasóm minderre bizonyítékot kíván; hogy ismerni akarja saját ítéletéből e nyelvet e stilt, ez előadást.

E kivánságát, fájdalom, nem teljesíthetjük. Ki tudja, fog-e valaha akadni magyar költő, — mert költőnek, nagy költőnek kell lennie —, aki Pindarost congeniálisan, méltón és művésziesen le fogja fordítani!? Eddig még nem akadt. Hogy némi fogalmat nyujtsunk róla, hadd álljon itt a 14-ik Hegedűs Istvántól fordított olympiai óda szövege:

---

[1]) V. ö. Herder nyilatkozatát, Stimm. d. Völker, Bevez.: «So auch mit Pindaros Gesängen, von denen, meines Wissens, noch nichts entfernt-ähnliches in unserer Sprache, vielleicht auch nicht in unserem Ohre da ist. Wie Tantalus steht man in ihrem Strome: der klingende Strom fleucht und die goldenen Früchte entziehen sich jeder Berührung».

[2]) Ime mutatványul egy darab (Ol. V.) «Főtekintetű, tetés Erkölcsös koszorúknak Olimpusi Köllemes Szép virágait o tenger leánya, Amaz el fáradhatatlan Öszvéri kocsiét föl vegyed derült arczczal S Psaumis ajándokit. Általa várasod szélesebbült Kamarína, kibül deli népek eredtenek, Duflás hat oltárt Szentöle Istennek Ünnepléseiknek Babonás ökör áldozatokkal, ötöd napi bajra kelő» stb.

Kafizos lágy kebelén
Tűz-méneket nevelő völgy gazdag ölén lakó
Kellemek, ti a fényes Orkhomenosnak
Öröknevű istennői, őrei még az ős Minüeknek :
Kérlek esengve, figyeljetek rám !

A jelzőknek minő túlbőségét, de egyszersmind jellemzetességét van alkalmunk megfigyelni e bekezdésben. A költő nem talál elegendő szavakat, elég attributumot, hogy a Grácziákhoz intézett áhitatos imáját kifejezze. Majd epikus hangon, de hirtelen szökemmel szól a Grácziák szerepléséről :

Hisz örömöt ti
Adtok a halandónak, hogy ha az
Bölcs eszű, ha deli és ha harczba' kitűnő.
Sőt lakomát nem űlnek az istenek sem,
Tánczra se kelnek a kellemek kara nélkül.
Az égbe' minden az ő kezök műve, ők az
Arany-tegzű Apolló mellett
Buzgó imát rebegve mondnak, olympi Zeus tenéked.

Következik egy hosszú, dúsan megrakott körmondat, mely tárgya daczára (egyikét a *legkönnyebb* ódáknak választottuk) tömör strukturáját nem bírja eltagadni.

Oh Szent Aglaïa,
Mosolygó Eufrozina, és te, ki dalnak örülsz,
Thalia, lányai nagyhatalmu Zeüsznek,
Nézzétek kegyesen, mint járja vidáman a tánczot
Itten a kar lebegő lejtéssel, mert lydi dalra kelve
Jöttem, Azópikhosz, elédbe most,
Hogy ma te általad érte dics Orkhomenost is.

Igy az elmélkedő áhítat, a reflektáló nyugalom szokott beszélni, nem az egyszerűség kifakadó szava. Ez már a művészet követelményeivel minden lépten-nyomon számító készakaratosság, nem az érzelem közvetlenségének pillanatnyi szülemlése.

II.

Pindaros a maga ódáiban az u. n. delphibeli nyelvjárást használja, mely vegyüléke az epikus, az æoli és a dór nyelvjárásoknak, anélkül, hogy akár egyik, akár a másik túlnyomólag

jelentkeznék. Használatát megmagyarázza azon tény, hogy költőnk kora ifjúsága óta benső összeköttetésben állott Delphivel, papjaival és népével. Legyen szabad az ő dialektusa jellemzésére Ahrensnek, a híres dialektologusnak szavait idéznem: «Pindarus az összeforrasztott nyelvjárások jellemző sajátságait nem köszörülte le annyira, hogy síma felületű, csínos rostokká váljanak; csak a nagyon durva és szemet szúró éleket tördelte le rólok, különben pedig elnézi, ha e nyelvjárások szellemei neki rontanak egymásnak; hisz van elég hatalma, hogy őket egy ‚quos ego'-val rendre utasitsa s disharmóniájokat kielégítő összhangba olvaszsza.»

Az ódák ünnepi tárgyának felel meg egészen ennek a nyelvjárásnak mélyhangú színezete, teljes alakjai, phonetikus ereje, melyek azt a kar-dal rhythmusára különösen rátermettnek igazolják.

S minő rhythmikus technika ez, melyet költőnk sajátjának vall!

Első pillantásra óriási chaosnak rémlik ez az egész rhythmika. Mintha nem időbeli renddel, hanem elegybelegy módon összehajigált hosszú és rövid szótagok önkényével volna dolgunk. Pedig, daczára a rendkívüli változatos-ágnak, melynél fogva két szakasztott olyan mértékű költeményét Pindarosnak nem ismerünk, fínom érzékű s szöveghez illő rendszeresség rhythmikai főjellemvonásaik.

A jelen század elejéig nem is sejtette senki ennek a sajátszerű rhythmosnak a mivoltát. A «lábak» szerint való skandálásnak szószólói persze nem tudtak mit csinálni az ilyen Pindarosnál széltében használatos sorokkal, pl.

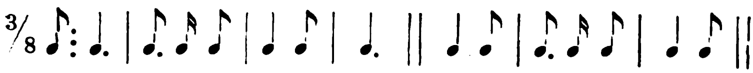
◡ — — ◡ ◡ — ◡ — — ◡ — ◡ ◡ — ◡ (ol. I, 1.)

melyben az akkori, kaptafára ütött elméletek szerint minden megvolt, csak időbeli rend nem. Jambus és trochæus egymás mellett — ki látott valaha ilyet? Ereszkedő és emelkedő lejtés tőszomszédságban, — hol itt a rátió?

Később, kivált Boeckh, Hermann, Rossbach-Westphal és Schmidt különböző irányú, de monumentális kutatásai vakító fényt vetettek az eddigi sötétségbe. Csalhatatlan ténynyé lőn, hogy minden rhythmusi sor Homértól legújabb költőinkig kizárólag csak *zenei* alapon érthető meg. Manapság már tudjuk, hogy a nyelvbeli rhythmusban is van ‚Auftakt', vannak pontozások, pauzák, hoszszabbra kitartott hangok stb. Tudjuk, hogy pl. a fenti sort így és nem máskép kell irnunk:

Auftakt
⏑ ⁝ |__|¯⏑ ⏑ | – ⏑ ||__ || –⏑ | ¯⏑ ⏑ | – ⏑ ||,

vagyis zenei írással:

s íme világosan látjuk, hogy változatosságában is minő rendszeres ez a sor.

Persze soha sem szabad elfelednünk, hogy Pindaros ódái, — ép úgy mint a tragikusok kardalai —, nem szavalásnak, hanem éneklésnek voltak szánva; hogy ezt az éneket két más rhythmikus művészeti ág, a zene és a táncz kisérte. Mert csakis ez mondja meg, modern lyrai költőink hát miért nem használják szintén az ilyen «chaotikus» rhythmost!

Nem zürzavaros az, — sőt Pindaros ódáinak ünnepélyes, vallásos, mythosi tárgyainál, ezen egész költészet hangulatánál fogva egyedűl jogosúlt. A görög lyra költői formái közől nem ismerünk egyet sem, mely e költészet sajátságos beltartalmának jobban és jellemzőbben megfelelne.

A legbonyolúltabb rhythmikai és metrikai részletkutatásokba kellene bocsátkoznunk, ha kimerítő képét akarnók adni e költői formáknak. S olvasónk művelt laikus lévén, — mert ilyennek írtuk e tanulmányt — még akkor sem képzelhetné el Pindaros rhythmikáját teljesen. Bármennyit haladtak ugyanis már az idevágó kutatások, úton-útfelen érezzük, hogy van még valami, valami titkos kulcs, rejtett varázsszó vagy eddig ismeretlen igazság, mely, míg felfedezve nem leszen, ismereteink mindig hézagosak fognak maradni. Értem a *görög* zenét. Bármennyire értjük is a módját, Pindaros költeményeinek zenei schemáit a papiroson kiczirkalmazni, valódi formájok eddigelé még el van veszve számunkra, mert éneklésök, zenei kivitelők még nem sikerült, s a mai alapokon nem is igen fog sikerülni. Zeneértők nyilatkoztak már, hogy az e téren tett kisérletek, mint pl. a görög kar-daloknak zongorára való alkalmazásai, a legnagyobb valószínűség szerint nagyon is távol esnek a valóságtól.

III.

Pindaros költészete, leginkább stiljénél fogva, mely élvezetét megnehezíti, a maga korának lehanyatlása után sohasem volt nép-

szerű. Nem is akar az lenni. Ismerve az alexandriai tudós iskolának grammatizáló, szöveget kritizáló irányát, bizton állíthatjuk hozzávetés útján is, hogy már akkor sem törekedtek e költészet æsthesisét elsajátítani. Szövegét az írónak javítgatták, grammatikáját át meg átkutatták, a mythosokat régiségi és irodalmi szempontokból magyarázgatták, a tropusokat és figurákat összegyüjtötték, — de a geniust, a szellemet, a betű száraz voltából kisugárzani nem látták, s nem is láthatták.

De később is csak kevesen értették meg ezt a népszerűtlen formájú költészetet. Egy nemzet irodalmára se hatott döntőleg, s akik utánozták, külsőségekben, czifra szavakban vélték megközelíthetni. Az ő költészete (még a saját nemzete szempontjából is) hasonló amaz óriási vándorkövekhez, melyek a nagy síkságok közepette talányszerűen állnak ott, mintha maga az öreg isten dobta volna le őket.

IV.

Pindaros költészete a mérsékelt erőnek, méltóságnak és fenségnek a költészete. Aki megérti őt, annak istenség, aki először közeledik hozzá, lelketlen márványszobor. Mert az a magasság, hol ő áll, szédítő. Oda nem ér fel a gyarló emberi könny árja, a síró keserv, oda csak a lelki harmónia üdvözítő fénysugara hatol. Nála minden lelki indulat, erő és érzelem *a magasztosban* pontosúl össze. Ezen magasztos ideál *csodálatába* szegődik a költő, s a mű, melyet produkál, *nem a szívnek,* hanem *az észnek a lelkesedése.*

Költőnk, híven e magas szempontokhoz, sohasem analyzál. Az alatta elterülő világot «per apices» érinti. De ez érintései aztán hasonlítanak a sötét éjben feltünő villámlásokhoz, melyek egy pillanatra bevilágítják az egész tájképet. Semmit se merít ki teljesen, s mindig van valami, a mit az olvasóra bíz, vagy ettől feltételez. Szenvedélyeket nem fest. Érzékenynyé soha sem válik. Az élet disharmóniái felolvadnak fenséges lelkülete olvasztó tégelyében. Van az ő költészetében valami szigorú és merev, valami magába vonuló büszkeség, mely az avatatlan szem előtt érzéketlenségnek vagy darabosságnak látszik. Bizalom nélkül kerüli a szivet, mely keresi, a vágyat, mely átkarolni óhajtja! Pindaros áhítatosabb, mert őszintébb, mint Horatius, kinek mondva csinált ódái még a pompás külszín daczára is hidegek, telve álpathossal és optimisticus

önzéssel; természetesebb, mert az élet kivánalmaiból fakadó, Kallimachos tudós hymnusainál. Kifogástalan e költészet formája, mint a Platené, ki Hymnusaiban őt utánozza; nyugodalmasabb és önmagával harmonicusabb Leopardiénál. Csak egy modern ódaköltőt ismerünk, kinek összpontosított tárgyszeretete mélyebb az övénél — s ez Berzsenyink. Neki a romlott hazát kellett álmaiból felrázni, ő tehát lelke kínos honfibújának egész élével és kétségbeesetten kitörő lángaival írja meg ódáit: Pindarosunk pedig örömöt, a hazafi örömét dicsőséges tettek felett hangoztatja. [1])

V.

Megfelel e költészet jellemének a költő-ember jelleme is. Mély vallásosságból fakadó konzervativizmus, mely azonban a jóravaló, de nem rohamos haladástól sem idegenkedik, — álpathostól s minden gyengeszívűségtől ment mély lelkület: íme e jellem két fő-sajátja. Kevés hevülékenység, nagy mélység. Csekély érzékenység: sok érzelem van benne. Nem költői mámortól szított, tomboló és világokat perzselő láng: hanem nyugodtan és tisztán égő, fenséges Vesta-tűz. Typikus képviselője ő a szabadelvűen színezett dór érzületnek.

Pindaros, mint költő providencziális embernek tekinti magát. Ő a nemzetnek istentől felkent papja, a Múzsák dalló prófétája: benne isteni szikra él. Nem öntelt hivalkodás, hanem mély meggyőződés ez nála. Hivatása szent és magasztos: népének a jó, igaz és szép ideáljait megmutatni, az élet küzdelmes tövis-útain haladó emberfiának jobbról is, balról is a szebb jövőt, a mythos varázsleplébe burkolt eszményt kijelölni. Fensőbbségét mások felett, kik «eltanulnak» mindent, nem egyszer önérzetesen kimondja: «Hogy pedig nekem minő tehetséget adott a vezérsors» így szól «jól tudom, hogy a jövő igazolni fogja.»

---

[1]) Néhány franczia aesthetikus ítéletéből kiindulva, váltig iparkodtam hasonlatosságokat felfedezni Pindaros és — Bossuet közt. De sehogysem sikerült. Pathos, hasonló fordulatok, ‚bizonyos‘ lelki dispozicziók («dans le mouvement inné de deux âmes et dans certaines dispositions d'esprit») s több efféle phrasis oly tág tért nyit a legkülönbözőbb lehetőségeknek, hogy ennek alapján ugyanazon jogczímen a világ valamennyi kiváló szónokában lehetne hasonlóságokat felfedeznünk.

Költőnk lelkületének az imént vázolt keretébe teljesen beleillik mindazon felfogás, mely őt a gondolatvilág minden terén vezérli. Politikai meggyőződése az arisztokraczia felé hajlik: de államideálja nem talán az ephorok fondorlataiba hálózott spártai állam, hanem egy alapjában dór, széles talapzatokon nyugvó állam-ideál, melynek sarkalatos elve a rend. Hagyomány és régiség szentek előtte, s az ember hivatása, hogy bölcseség és bátorság által megvalósítsa az isteni ideált, melynek szikrája önlelkében él.

Ilyen volt ő, a görögök legnagyobb lyrikusa!

* * *

A haladó kor czivilizácziója azóta részint elsöpörte, részint magába olvasztotta a régit. Összeomlottak a hatalmas Syrakusæ márvány-oszlopos palotái: romba dőlt a régi Athen, Sparta, Thebæ, Aegina, — és mindmegannyi székhelye a görög dicsőségnek. És te, Olympia, «mely ragyogóbb vagy a nap tüzénél,» te Pythia, Jsthmos, Nemea, — hová levétek izmoktól duzzadó bajnokaitokkal, tengernyi nézősereegetekkel?! Hová lőn a győző szerény jutalma, a borostyán, a neki felharsogó üdvkiáltás, — hová levének szédítő sebességgel tovaröpített méneitek, hová fényetek és becsüléstek? Óh ti nem tünétek el. Éltek szemeink előtt; fogtok élni örökké a nagy thebai költő kobozán. Felvisz ő minket a bérczek magasságaira, oda, hová csak a kőszáli sas kerekedik, és onnan mutatja meg valótokat. Ő maga az a kőszáli sas, mely az egekig nyúló sziklatorony felett lebeg, hatalmas szárnyait kiterjeszti, s hidegnek látszó, és mégis annyi tüzet rejtegető szemével beletekint az ősi erő és ősi élet kútfejébe, — a Napba!

Dr. Fináczy E.

---

124. Nikodikosra.

Mindenikünk a saját rokonát gyászolja szivében:
Míg az egész város könnyezi Nikodikost.

F. E.

EGY ÚJABB ADAT GYÖNGYÖSI ISTVÁN MUNKÁSSÁGÁHOZ.

Az a Thököly és Zrínyi Ilona házasságáról éneklő költemény, melyet Thaly Kálmán szerencsés keze emelt napvilágra Adalékaiban a Thököly és Rákóczy kor irodalomtörténetéhez s mely a Philologiai Közlöny májusi számában egészen közölve van, nem egyedüli kiadatlan munkája lesz Gyöngyösinek. A XVII. század ünnepelt költője, kinek kezéből halálával majdnem egyidejűleg esik ki a toll, sokkal tevékenyebb természet, sem mint elhihetnők róla, hogy nyomtatva megjelent műveiben összes munkásságát bírjuk. Kétségtelen, hogy a «Murányi Vénus», mely pedig kiadott munkái közt legelől áll, nem első kísérlete.[1]) Mit és mennyit írt azelőtt, mit és mennyit azután, éppen nem, vagy csak hiányosan tudjuk. A hagyomány, mely Dugonics idejében még élénken foglalkozott vele, nem érte be ismerős munkái névsorával.[2]) S ez nyomós bizonyíték arra, hogy Gyöngyösi muzsájának nem egy szülöttét kell még porlepte kéziratok seregében keresnünk. De arra mutat az a gyorsaság és könnyűség is, melylyel dolgozott. Késő vénségéről maradt példája ennek a *Chariklia*, utolsó, nyomtatásban megjelent műve, melynek több mint háromezer versét majdnem hihetetlen rövid idő alatt írta.

A Chariklia tudvalevőleg Heliodorus nagyhírű regényének, az Aethiopicának, átdolgozása. Nem fordítása; mert az a névtelen magyar, ki lefordítását Gyöngyösi előtt megkísértette, a nyolczadik (az eredetiben ötödik) könyvnél, nem tudni mi okból, megakadt. Egy másik ismeretlen folytatta és befejezte a munkát; de nem fordítva, hanem saját leleményével, Gyöngyösi e kettőből dolgozott.[3]) «Jobb rendbe vette a régi versek rongyát»[4]) patronusa és barátja Andrási Péter gömöri főispán kívánatára. — Hogy munkája nem lehetett könnyű, elhihetjük. Maga mondja ajánló levelében: «Könnyebb volt volna nékem magam elméje geniusát követve írnom valamely más ujságot, hogy sem mint más vétkes munkáját fáradságosan igazgatnom.» Mégis, legfeljebb pár hónap alatt, elkészűlt vele. Ez iránt szintén ajánló levele igazít útba, hol azt találjuk, hogy azon való gondolkodtában, mi mellett lehessen nagy jó urát az új saeculumbéli új esztendőben illendőképen üdvözlenie, jutott eszébe Andrási Péter kívánsága. Már pedig csak előhaladott korát

---

[1]) Lásd a Mur. Vén. első versét:
«Musám! Parnassusból ki régen távoztál» sat.

[2]) Gy. I. költ. maradványi, Dugonics kiad. Előintés.

[3]) Lásd Dugonics «Előintését».

[4]) Gyöngyösi «Ajánló levél».

tekintve is — közel lehetett akkor 80-ik évéhez — nem valószínű, hogy újévi gratuláczciójára sokkal előbb gondolt volna; a Charikliát tehát az 1699-ik esztendőben, ennek is alig ha nem vége felé kezdte s 1700 január 10-én már be is fejezte.[1]) Bámulnunk kell a nyolczvan évhez közel álló, betegséggel látogatott költő könnyűségét, mivel az óriási költeményen végig halad; kivált ha figyelembe vesszük, hogy az egészen — bár ő csak formáját adta — semmi idegenszerűség nem, de igen is teljesen Gyöngyösi szelleme érzik. Lehetetlen ebből arra a bizonyosságra nem jutnunk, hogy Gyöngyösi olyan mestere volt a nyelvnek és technikának, mint ő előtte és utána egész Vörösmartyig, irodalmunkban senki sem s hogy szelleme olyan munkássághoz szokott, melynek nem egy terméke várja még az elégtételt irójuk érdeme iránt. Ehhez kivánunk járulni mi is egy szerény adattal.

A Nemzeti Muzeum könyvtárában akadt kezünkbe egy kis nyolczadrétű könyvecske, a következő czímmel: «Heptalogus, azaz görögországi hét bölcsek jó erkölcsre oktató rövid mondási és Cato közönséges erkölcsre tanító bölcs parancsolati, kik egyben szedettek és az bölcs és nemes erkölcsben, rendes magaviselésben magokat foglalni igyekező embereknek kedvekért, rövid magyar versekbe forgattattak a Rózsakoszorú verseinek formájára. Budán, Nyomtattatott Veronika Nottensteiné özvegynél, 1750-ik esztendőben.»

Huszonkét lapon olvassuk, magyar versekben, a hét görög bölcsnek erkölcsi mondatait, azután meg Cato parancsolatainak ugyancsak verses feldolgozását. — Az első rész hihetőleg latin eredeti után készült; a második a Heltai által Kolosvárott 1620-ban kiadott s a XVII. század folyamán több kiadást ért «Libellus elegantissimus, qui inscribitur Cato» czímű kis füzet három nyelvű (latin, magyar, német) szövegét használta alapúl. Hogy ennek nem latin szövegét fordította le kizárólag, arról meggyőz bennünket a magyar mondatok némely részének megtartása s hogy nem e mondatokból lett szolgailag megcsinálva, bizonyítja a versek szabadsága. Látszik, hogy az író csak a sorrend kedveért vette maga elé a könyvecskét s az egyes parancsolatokat, miket bizonyára könyvnélkül is jól tudott, kénye szerint oldotta fel verseiben. Czélja volt az iskolákban tanított s azon kívűl is nagy keletű olvasmányt élvezhetőbb alakban nyujtani a közönségnek. S ezt el is érte. Versei a XVII. század legtisztább nyelvével szólnak s úgy folynak mint a «Rózsakoszorú». Ez a körülmény ébresztette bennünk a legnagyobb figyelmet s érlelte azt azon meggyőződéssé, hogy e verseken Gyöngyösi keze dolgozott.

---

[1]) Lásd Ajánló levelét.

Maga a munka, meglevő prózának egyszerű versbe szedése, nem nyujthat kirívó bizonyítékot ennek igazolásához; de az idegen gondolatok eredeti alakban való megjelenése, az ismert verselés, a megszokott szórend s némely kifejezések eléggé bizonyítanak. Gyöngyösi e tekintetben annyira kiemelkedik egyéniségével, hogy őt a munkáiban csak kevéssé járatos szem is könnyen felismerheti. Jellemző nála, hogy nem bír szabadúlni bizonyos egyformaságtól; a mely képet, hasonlatot egyszer megkísértett, ahoz újra meg újra visszatér, akár azért, mert megint jónak találja, akár, mert újabbat keresni restell és nem akar.[1]) Áll ez különösen verseléséről. Ha a szavak első összefüzése megáll a mérték keretében, az azután mindig úgy marad; ha egy szóra megtalálta a rímet, azt ismétli többször is. Ugyanezt látjuk, természetesen kisebb mértékben, a szóbanlevő fordításban is. A versek itt a «Rózsakoszorú» mintájára készültek; ezt vallja czimük. Tegyük mi hozzá, hogy ugyanazok. Nem lehetetlen ugyan, hogy valakit, kivált kisebb munkában, megközelítőleg utánozni lehessen; de az utánzat többnyire hagy valamit figyelmen kivűl s mindig kilátszik belőle az utánzó lólábnak ha csak a körme is.

A Heptalogus egészen és tisztán magán viseli Gyöngyösi köntösét s benne p. o. az ilyen szabadságok: szerencs*ésbb*, szem*esbb*, *fénylni*, *kerűlhedd*, meghar*agván*, *róla* úgy *vélj*, *valaminek soka*, kim*én*lik, *gyakor*, *tét*ek (=tett, ad normam étek) határozottan vallanak az ő kezére, mely sok olyat megkísértett, mit ő előtte senki, utána is alig valaki, annyi józan nyelvérzékkel, szerencsével pedig egyedűl csak ő mert.

Azt hisszük, hogy a kiadásnak a meglevő példányra nyomott 1750 éve nem lesz czáfolatunk. Gyöngyösi e munkáját alkalmasint nem sokkal a «Rózsakoszorú» után készítette; a didaktikai irány legalább annak idejébe illik legjobban; de lehet az is, hogy még a Chariklia után, élete legutolsó éveiben írta. S ez esetben annál természetesebb hogy egészen 1750-ig kéziratban maradt. Külömben sem olyan jelentékeny, hogy ő maga érdemesnek tarthatta volna híres munkáival szerzett borostyánjai közé iktatni. Csak a budai kiadó, kinek ötven év múlva, névtelenűl, talán idegen másolatban jutott kezeihez, ismerte fel értékét s igyekezett hasznot húzni belőle.

Korábbi vagy későbbi kiadásnak nem akadtunk nyomára.

MARUSÁK PÁL.

---

[1]) Eléggé kitünik ez p. o. a Kemény János és a Thököly házasságáról írt ének egyező helyeiből. Lásd Nemz. Hirl. 1879. máj. 31.

A FAUSZT HATÁSA AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁRA.

Mily benső kapcsolat van a mi irodalmi remekünk, az Ember tragédiája s Goethe Fausztja között ugy irányukra, mint eszméikre nézve, kimutatták azok, kik Madách költőileg szép és eszmegazdag művével megjelenése óta s midőn nemrég a nemzeti szinház oly dicséretes buzgalommal emlékét felújította, behatóbban foglalkoztak. Összhangzólag elismerték továbbá azt is (lásd erre vonatkozólag Szász Károly, Alexander Bernát és Beöthy Zsolt értekezéseit), hogy bizonyos hatás, mit a Fauszt s a világirodalom több hasonnemű és irányú termékei az E. tr. költőjére tehettek, csak megszorított értelemben veendő: mert Madách felfogásban s a kidolgozás módjában teljesen megtudta őrízni önállóságát. Nem tekintve tehát, igazolja, vagy gyengíti-e a vitatni immár fölösleges általános meggyőződést, érdekesnek tartottam összeállítani az E. tr.-ból a Fauszt hatására visszavezethető két mű közti találkozásokat, akár költőnk öntudatával, akár a mint hiszem, leginkább — öntudatán kívül estek légyen azok.

Az E. tr. első színének a Fauszt mennyei prológjával egyezése ismeretes. Ugyanazon szereplők, az Ur, angyalok, három arkangyal s a tagadás szelleme fordúl elő mindkettőben. Lucifer is avval vádolja a teremtőt, a mivel Mephisztophelesz, hogy az ember kontárkezeire bízta az isteni szellem sugarát, azomban inkább a gyülölet és dacz, mint a sátáni húmor azon hangján, melylyel Goethe ördögét — tulajdonkép csak az ördög szolgáját (mint a népmondában is) — jellemezte. A menny többi személyei szintén csak névre egyeznek össze Goethe alakjaival s külömböző világnézletet képviselnek.

Szász Károly a Szépirodalmi figyelőben közölt értekezésében a Kepler és tanítványa párbeszédét említi, mely a Fauszt azon jelenetére emlékeztetne, melyben a Fauszt ruhájába bujt sátán az egyetemre érkező ifjút leczkézteti. A két beszélgetés hangjában van némi egyező, de az anya kötényétől alig elszakadt, naiv gyermek és szorgalmas tanítvány, másfelől a sátán és Kepler személye közt oly nagy az ellentét, hogy ama jelenet aligha lebegett öntudatlanúl is a költő lelke előtt.

Ádám és Lucifer ürben repülése annyiban hasonlít a walpurgiszéji jelenethez, melyben Fauszt és Mephisztophelesz a Harczhegység szikláin a boszorkánytanya felé tartanak, — hogy Ádám az említett színben föloldva magát azon kötelékektől, melyek a földhöz, emberekhez és Évához füzik, *tényleg Fauszttá lesz*, önző egyedüllétben keresve menekülést a phalanszter üdvtelen világából.

Szembeötlőbbek a londoni jelenet reminiscentiái. Ennek első felében az élet kicsinyes küzdelmeit látjuk azon tényezőkkel csak nem (pl.

az anya, ki vásárra viszi leányát) s ugyanazon tendentiával, mint a farsangi játékban (Fastnachtsspiel), melyet a császár a Fauszt második része első felvonásában rendeztet. Az ünnepnapon szórakozó nép a Fauszt híres sétajelenetét juttatja egészben, sőt részleteiben is, eszünkbe. Éva, mint polgárleány, itt Gretchennek másolata; legalább megszerzésének módja az ördög ékszereinek segítségével s több más momentum az egyezésre vall.

A föld szelleme, kit csak erőszak útján lehet felidézni, mindkét műben hasonló jelentéssel fordúl elő. Madáchnál nem az ember, hanem a sátán idézi föl;

A vén tagadás
Hív, hisz nem merne más. [1])

Azonkívül nagyobb szerepet játszik. Megszólal a phalanszter tudósának lombikjában, visszahívja a földtől elszakadt Ádámot. Fausztban az ismert jelenésen kívűl még egyszer szerepel, mikor Fauszt egy pillanatban a sátánnal való szövetség szégyenítő tudatára ébredve, hozzá fohászkodik. (Erhabener Geist, du gabst mir, gabst mir alles.)

A phalanszter tudósa, ki a napot pótlandó anyag előállításával van elfoglalva, szakasztott az a Wagner, ki a homunculust a mesterséges embert készíti s kit szintén lombikja előtt találunk, sőt azt hiszem, hogy az egész phalanszteri jelenet — s ezt Madách kisebbítése nélkül mondhatjuk — nem más, mint a Fauszt ama helyének részletezése. Goethe Wagner esztelen törekvéseiben sejteti, a mit Madách mint megtörténtet állít elénk, mire fog vezetni a kizárólagos tudomány lélekölő iránya. Vajjon a német tudós chemiai kísérlete nem fejezi-e ki épen a szerelem költészetének megsemmisülését, mint az érzéstelen bábalakokból összetett társadalom, melyet Madách feltüntet, hol az egyéni törekvéseket csirájukban elfojtják, s férfi és nő szerelemben nem egyesülhetnek? A tudományon alapuló mesterkélt társadalmi alkotmány holt gépezete, a kipusztított költészet s égbekiáltó realismus képei a homunculus symbolumában mind bennfoglaltatnak.

Más viszi Fausztot, más Ádámot öngyilkosságra. Fauszt nem talál kielégítést a szűk földi létben, Ádám újra meg újra csalódik s nem viselheti el az emberi nem bukásának szégyenét. De ha mélyebben vizsgáljuk, ugyanaz a korlátlanságra törekvés, mely Fauszt titáni jellemét alkotja, uralkodik Ádám lelkében s ébreszti benne az öngyilkosság gondolatát; s mikor Ádám mondja:

---

[1]) Ennek Madáchnál megvan a maga helyes oka. Ádám az emberiség eszméjének áldozik, nincs lényében az az önző erőszakosság, miről a telhetetlen Fausztot ismerjük.

Daczolhatok még Isten véled is,
Bár százszor mondja a sors: Eddig élj!
Kikaczagom s ha tetszik, hát nem élek.

Fausztot halljuk, mikor a méregpoharat kihajtani készül:

Hier ist es Zeit durch Thaten zu beweisen,
Dass Manneswürde nicht der *Götterhöhe* weicht.

Ezek a lényegbe vágó egyezések. Találhatunk ezen kívül még számos egyezést reflexiókban, jellemzési vonásokban, hangulatban stb.

A pénz, melyet Lucifer a czigányasszonynak ad (XI. j.) s mely higanynyá olvad markában, középkori vonás, melyet a Fausztban következőkép találunk alkalmazva:

Was willst du armer Teufel geben? stb.

mondja Fauszt a kísértő Mephisztophelesznek:

Doch hast du Speise, das nicht sättigt, hast
Du rothes Gold, dass ohne Rast
Quecksilber gleich dir in der Hand zerrinnt.

Az egyéni vonásokat Lucifer jellemén, Madách többnyire Mephisztopheleszről vette. Föl kell tehát említenünk, bár a Goethe ördöge sem eredeti *külső megjelenitésében*, hanem a középkori mesékből van merítve. — Orra horgas (t. i. Lucifernek), lába görbe; ha megszorítja a czigányasszony kezét (XI. sz.), ez felsikolt, mint az udvari dáma a Fauszt II. részének első felvonásában: mikor Meph. lábára hág, lórúgásnak véli. A pénz, melylyel fizet, higanynyá, az ajándékozott ékszer gyíkokká változik, mint az Auerbach-pinczei bor, mely lángot vet. A konstantinápolyi színben, mint Tankréd csatlósa, Helénát, Izóra kísérőjét, ingerli szerelmével, mint Meph. Gretchen szomszédasszonyát, az özvegy Márthát. — Folyton mellékes dolgokon jártatja figyelmét. Cluvia (a római jelenetben) ezt mondja róla:

Ezen savanyú arczot nézzed inkább!
Miért is annak az a szép leány,
Ha már különb hasznát se' tudja venni,
Mint, hogy szunnyadni hagyja, míg maga
Gúnyos szemekkel és hideg mosolylyal
Kísér száz édes, bárha dőre dolgot,
Mi a társalgás illatát teszi.

Itt önkénytelenűl Meph.-ra gondolunk, mikor Gretchen szobájában körülszaglálódik.

S mikor (ugyanezen jelenetben) Catullus mondja róla:

Valóban egy ily arcz egész körök
Költészetére fagylepelt borít,
Ki ellenáll a percz igézetének,
S nem hagyja lelkét ártól elragadni,
Nem is jó lélek s bár maradna otthon.

mintha Gretchent, a sejtelmes angyalt hallanók, mikor Fausztnak megvallja Meph. iránti ellenszenvét:

Kommt er einmal zur Thür herein,
Sieht er immer so spöttisch drein,
Und halb ergrimmt.
Man sieht dass er an Nichts keinen Antheil nimmt
Es steht ihm an der Stirn geschrieben,
Dass er nicht mag eine Seele lieben.

Hallgass, hallgass, te örökös sophista!

mondja Ádám Lucifernek — és Fauszt:

Du bist, und bleibst ein Lügner, ein Sophiste.

S végre, hogy a romanticismus szertelenségeit, a torzot és bizarrt szereti a művészetben, s nem szenvedheti a görög eszmény tisztaságát, Meph.-t is jellemzi.

Ádám. A torz az épen, mit nem tűrhetek.
Luc. Rajtad tapadt még a görög világból.
Ládd én fia, vagy apja, hogyha tetszik
— Mert szellemek közt ez nem nagy külömbség —
Az új iránynak, a romantikának,
Én épen a torzban gyönyörködöm.

Hogy a romantika torzzá fajúl napjainkban, érdekesen fejezi ki Goethe a Fauszt II. részében az eml. farsangi játékban. «A sír és éjköltők — mikor a *Herold* előszólítja őket — bocsánatot kérnek, mert épen érdekes beszédbe eredtek egy csodálatos módon létrejött vámpirral, miből talán *egy új költészeti faj* támadhatna.» [1]) — Emlékezzünk csak, mennyire boszankodik Meph., mikor Fauszt eszközöket követel tőle, hogy Helénát (a görög eszményt) magáévá tehesse: végre megvallja, hogy ő, a sátán, képtelen annak előteremtésére: Fausztnak magának kell leszállania az anyákhoz (t. i. a természet forrásaihoz).

---

[1]) Ezt Goethe a romantikus iskolára czélzotta, de még jobban illik napjainkra, mikor a Neuer Tannhäusert olvassák s Amerikában oly költő támad, mint Walt Whitman, Párisban pedig egy Rollinat nevűt felkapnak, kit a varangyos békák költőjének lehetne nevezni.

Hogy a Kepler jeleneti tanóra-csengetés a Fauszt II. részében, a 2. felvonásban előfordúl, csekély körülmény, de nem hallgathatom el, valamint azt sem, hogy Rudolf császár alchymiai tudománya (a VIII. színben) Fauszt és Wagner sétajeleneti beszélgetéseiből van merítve. Igazolja ez azon állítást, hogy Madáchnak nagyobb philosophszelleme volt, mint egyénítő és teremtő költői ereje.

Hogy a konstantinápolyi (VII.) színben Lucifer a bigott barátot «régi czimborájának» nevezi, véleményem szerint, homályos reminiscentia a Fauszt azon helyére, melyben Meph. a papok ellen szitkozódik. Az ékszerszekrényt ugyanis, melyet Gretchen fiókjába csempészett, mint profán dolgot, anyja a pap által elkoboztatja. Meph. azt véli, hogy ez őt magát, a sátánt, kijátszotta. Azért kiáltja:

Ich möcht mich gleich dem Teufel übergeben
Wenn ich nur selbst kein Teufel wär.

Talán a népmonda is hatott Madách képzeletére, melyben Meph. *szürke barát* alakjában jelenik meg Fauszt előtt.

Többször előfordúl az E. tr. álomjeleneteiben, hogy az egyéni jelleg, melyet Ádám és Éva ideiglenesen viselnek, lehull s ők valódi létük tudatára ébredve, mint a férfi és nő typusai jelennek meg előttünk. Igy többek közt a XI. szín végén a polgárleányból a paradicsomi Éva lesz:

Mit állsz tátongó mélység lábaimnál.
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt.
A por hull csak belé, a föld szülötte,
Én glóriával általlépem azt stb.

(Fátyolát és palástját a sírba ejtve dicsőűlten felemelkedik.)

Luc. Ismébed-é, Ádám!
Ádám. Ah Éva, Éva!

Mikor Fauszt a híres börtönjelenetben a félőrült Gretchent hasztalan igyekszik rábeszélni, hogy vele menjen, Meph. türelmét vesztve, mintegy kiesik szerepéből s Istennel daczoló, ördögi lényét veszi föl s Fausztot magához rántva, kárörömmel kiáltja:

Sie ist gerichtet!

De egy hang felülről:

Ist gerettet

Meph. Her zu mir!
Marg. (belül) Heinrich! Heinrich!

Három közös momentum van e sorokban, melyek a hangulat azonosságához járúlnak (figyelemre méltó, hogy ez a jelenet az, melyben, mint előbb megjegyeztük, Éva Gretchen hasonmása). — A hangulat hir-

telen megváltozása, *a nő megdicsőülése*, s a név ismétlése a szín bezárulásával.

De végezzünk röviden a csekélyebb jelentőségű érintkezésekkel. A londoni szín nyegléje, a mint csodaszereit a járó-kelőknek árulgatja, az u. n. Brockenscene Trődelhexéjére emlékeztet.

Ha Kepler tanítványának mondja:

Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal
Minő az erdő, mig az élet elfoly
Örömtelen poros szobafalak közt?
Hosszúnak nézed-é az életet,
Hogy sírodig theóriát tanulsz?

kinek ne jutna eszébe a (gyakran idézett) közszájon forgó:

Grau, theurer Freund, ist alle Theorie,
Und grün des Lebens goldner Baum.

Ugyanezen jelenetben Szász K. szerint, Meph. szavai a tanítványhoz:

Da seid ihr auf der rechten Spur
Doch müsst ihr euch nicht zerstreuen lassen.

megegyeznek avval, mit Kepler mond:

Sokat kívánsz. Paránya a világnak,
Hogy lássad át a nagyszerű egészet?

Ádám az űrben repűlve így kiált:

Keblemben két érzés küzdelme foly:
Érzem, mily hitvány a föld, hogy magas
Lelkem lezárja, s vágyom el köréből,
De visszasírok, fáj, hogy elszakadtam.

s Fauszt:

Zwei Seelen wohnen ach! in meiner Brust,
Die eine will sich von der Andern trennen,
Die andre hält in derber Liebeslust
Sich an die Welt, mit klammernden Organen.

Szembeötlő a gondolati kapcsolat a föld szellemének szavai:

Ámde megjegyezd
Hogy *fölzaklatni* s *kormányozni* más

s a közt, mit a föld szellemének eltünése után Fauszt mond:

Hab ich die Kraft dich *anzuziehn* besessen
So hab ich dich zu *halten* keine Kraft.

Ha felhozzuk még a IV. színbeli phárao azonosságát a Fauszt szintén dicsvágyó császárjával: mindkettő fiatal s kimerülve a kéjekben, lemond a föld léha örömeiről s dicsőségről álmodik, — azt hiszem a találkozások sorát, a mennyiben azok bennünket érdekelhetnek, kimerítettük.

GAJÁRI LAJOS.

KEOSI SIMONÍDÉS GYÁSZVERSEI.

Anth. Pal. V. 210.

125. Theodór halálakor.

Óh ne örülj Theodór vesztén! Más rajtad is örvend!
Mindenikünk a halál régi adósa marad.

126. Pythónax és öcscse sírjára.

Pythónax meg az öcscse e sír mélyére jutottak,
Még mielőtt a kecses ifjukor évada múlt.
Holtuk után Megaristos e szép sírhantot emelte,
Hogy meghalt fiait el ne enyészsze halál.

127. Gorgipposra.

Árva szegény voltam! Sírom nem kroisosi sirdomb.
Csak kicsi hantom van, ámde magamnak elég.
Nem látám a menyasszonyi ágyat. Elértem a szőke
Persephoné ölibe, a hol örökre leszek.

128. Dándés sírjára.

Pályafutó harczos pihen e helyt, argosi Dándés,
Honja lovas talaját a ki dicsővé tevé.
Olympja s Isthmos kétszer látta győzni őt,
S tizenötször Nemja s háromszor Pythó.
Többi vitéz tettét már nincs aki zengeni bírná.

F. E.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

A. H. Sayce, Introduction to the Science of Language. London (Kegan Paul, Treuch & Co.). Első kiadás 1880, második kiadás 1883. Két köt. Ara 24 márk.

G. Mallery, Introduction of the study of Sign Language among the North American Indiana as illustrating the gesture speech of Mankind Washington, 1880.

Sayce művének második kiadása hű lenyomata az elsőnek. A «List of Works» sem bővült új czímekkel. Ha talán egyes jegyzetekben előfordúl félsornyi megtoldás (p. I, 205. jegyzet), attól eltekinthetünk. Új a második kiadáshoz írt előszó, melyben az igealakoknak Bopp által is hirdetett magyarázatával (tő, személyes névmás) végleg szakít. Az új magyarázat, mely a többi közt az igeragozásnál előforduló *-m*-t és *s*-t azonosnak tekinti a nominal declinatio (névejtegetés) *m* és *s*-ével (*Delbrück* Einleitung[2] 70[1] — ismertetve az Egy. Philologiai K. 1880, 628 és k. k. oldalain —) ellentéte annak, mely az *m*-, *s*- *t*-vel kezdődő nominal képzőket (p. ποίη-μα, ποίη-σις, ποιη-τός) -μαι, -σαι, -ται személyragokból keletkezetteknek tekintette (v. ö. *Pott* Internationale Zeitschrift I, 49). Különben a Fick által előadott nézetnek híve, (l. Göttingische Gelehrte Anzeigen 1881, Stück 14 és 1883, Stück 19) mely szerint az ige ugynevezett személyei infixumokkal bővült infixitivek. Az affixum Fick (G. G. A. 1883, 591 old.) szerint újabb tünemény. Sayce nézete szerint (II, 186) az indogerman nyelvek a flectióval kezdték pályafutásukat, ámbár megengedi, hogy jóval elválásuk előtt II, 164 átléptek az agglutinatio stadiumába.

Mallery (Introduction to the Study of Sign-Language, Washington, 1880 p. 9) tekintettel arra, hogy az ember világa főleg visualis és tactilis, azt tanítja, hogy a tárgyak első charakteristikumai (jellegei) azok, melyek szembeötlők — alakjuk, mozgásuk —: minek folytán azok megjelölésére első sorban ugyancsak a levegőbe rajzolt képeik fognak alkalmaztatni (u. n. optikus kifejezési mozdulatok), minek folytán a hallható kifejezési mozdulatok eredetileg csak is mint kíséret, tehát accidentale lépnek fel. — Számuk csekély, mihez járúl, hogy csak kevés tárgy ébreszti fel bennünk a hallás sensatióját, minek folytán az imitatio tere is igen szűk; miért is a beszéd avagy szó már eredetileg magában hordja az átvitt avagy metaforikus használat jellegét és ennek folytán a conventionalitás bélyegét; mit közönségesen úgy szoktunk kifejezni hogy a hallható nyelv θέσει keletkezett; addig az optikus nyelv csak is a használat kivánta kényelem és gyorsaság folytán válik artificialissá, mesterségessé; a mennyiben a tárgyak valódi képei egyszerűbb mozdulatokra

reducáltatnak (gestures are reducead pantomimes). Világos, hogy ez átalakulás mellett meg van adva a motivum, melynek hatása alatt az eredetileg rudimentaris, talán csak a figyelmet felköltő hang, mindinkább præcisebbé válik, individualisáltatik avagy csak is határozott jelentéssel fog összeköttetni, — más szóval a rendelkezésre lévő hanganyag megosztása által sikerűl az egymással közlekedő egyéneknek az általuk distinguált sensatiók megjelölésére külön külön szókat nyerni.

A hallható nyelv e szerint nem volna más, mint egy önállóvá vált felülépítmény (supesrtructure). A chinai írás vegyes nyelvet tükrözne vissza, melyben a tárgyak valódi képei és az azokat képviselő symbolumok mellett (optikus jelek) már differentiáló vagyis nem pusztán figyelem keltő akustikus jelek is használtattak oly (nagyrészt csak a főbb vonalokra reducált) optikus jegyek közelebbi meghatározására, a melyek által különböző tulajdonságú avagy használatú tárgyak ábrázoltatnak, akár természetüknél akár pedig az azokat képviselő symbolumok (optikus jelek) mellett, már differentiáló vagyis nem pusztán figyelem keltő akustikus jelek is használtattak oly (nagyrészt csak a főbb vonalokra reducált) optikus jegyek közelebbi meghatározására, a melyek által különböző tulajdonságú avagy használatú tárgyak ábrázoltatnak akár természetüknél akár pedig a róluk táplált nézet folytán illessék meg őket e sajátságok avagy tevékenységek. Mi volt természetesebb mint az, hogy a fejlődés e stadiumában lévő nyelv fixirozásánál — az eddigi légbe rajzolt képeknek valamely szilárd felületre átrakásánál — kivánatos volt, hogy a nem pusztán a figyelem felkeltésére szolgáló akustikus jegyek — a beszélő távollétében mégis kifejezésre találjanak. Igy a *szív* optikus jegye akustikus kísérője szerént, hol türelmetlenséget, haragot, gondot, bút, gyávaságot sat. jelent; a *kéz* a legkülönfélébb tevékenységek foganatosítója; de az írásban, hacsak maga az actio nem akar lerajzoltatni, nagyon is rá szorúl arra, hogy az amúgy is hiányzó mozgását, a térben, a beírt felületen pótoljuk. Történt pedig ez, azáltal hogy a chinai írás az ideografikus jegyekhez, melyek száma idővel fogyott, oly könnyen felismerhető képeket csatolt, a melyeknek fonetikus értéke mindenkinek azonnal eszébe jutott. E kettős jegyek száma mindinkább elszaporodott, úgy hogy jelenleg a grafikus nyelv 9/10 körülbelül ezekből áll. Viszont az akustikus jegyek is önálló, az optikus jegyektől független, használatra lévén prædestinálva, kénytelenek voltak, az ezek által kifejezettet magukba felölelni. Történt pedig ez a hangnak a tartam és magasság, ez utóbbinak azonfelül egyenletes avagy változó — (emelkedő, leszálló sat.) volta szerinti differentiatiója, illetőleg az alkalmazásban specificatiója által. *Edkins* nézetét, hogy a kiejtés e különfélesége nem jellemezte a nyelvet eredetileg (v. d. *Gabelentz* Chinesische Grammatik § 107) is magáéva tette.

A Sayce-féle alaptétel melyet Fick is magáénak vall, az, hogy a beszéd egysége (unit of spech) nem a szó (word) hanem a mondat (sentence). Ha például a víz csörgedezését utánozván szájamra mutatok (I, 111) ez annyi mint «I wish to drink» ; ha jajt kiáltva késre mutatok, ez által kijelentem, hogy megsértettem magamat. Eltekinthetünk attól, vajjon az egyes felhozott példa mennyiben kifogásolható, vajjon a kifejezés, the whole sentence és the only possible unit of thought, teljesen correct; vajjon helyes e az optikus és akustikus kifejezési mozdulatok közt a szerepfelosztás, annál inkább miután Sayce a taglejtés kiváló jelentőségét elismeri: a lényeges az, hogy felvessük a kérdést, hol kell a beszédben az egységet keresnünk. Úgy hisszük, hogy azonkívűl, és pedig a sensatio egységében. Elfogadjuk, hogy ez minden egyes esetben több constituensnak kifolyása, szüleménye; elismerjük hogy a sensatio projiciáltatik, localisáltatik és ennek folytán a kifejezési mozdulatok a már is kifejtett psychologikus működésnek lehetnek correlatumai — és pedig szükségképen, miután a közlekedésre szolgáló mozdulatok vele inseparabillis nexusban vannak és congener lények által meg is értetnek — : de azért az egység vagy talán helyesebben mérték, melyhez a nyelvet viszonyítanunk kell, meg van találva a sensatio egységében. Miképen fejezi ki az egyes nyelv emez egységet, ez teszi szerintünk a nyelv alakját, és a nyelvnek (értem a kifejezési mozdulatok összeségét) emez a posteriori constatálható alakja adja meg helyét a systemában. Épen nem tekintem a priori lehetetlennek, hogy: mosom arczomat, nőt látok, sántikálva jár, kimegyek, fogaimmal tépek, lóháton jövök, vizben mozogz, egységes szó által fejeztessenek ki, miután mint Sayce mondja, subject and object are as much correlated as the positive and negative poles of the magnet; mivel nézetünk szerint csak annyit akar mondani, hogy az analysis mindent felbír bontani; a födolog az, hogy az egységesben mindig több a constituáló elem, a kérdés az, hogy a nyelv hányat különböztet meg. Ha G. Oppert szerint, kinek nézetét különben csákis a Zeitschrift für Ethnologie Berlin 1884 1—17 ismerem, a nyelveket egyes psychologikus kriteriumok szerint lehet osztályozni, p. hogy vannak elnevezve a testvérek, (v. ö. a magyart, melyben a kor jön első sorban tekintetbe szemben a némettel, hol csak a nem szerepel) vajjon különböző nemű (állású) személyek magokról szólván ugyanazon avagy más szókkal élnek: állíthatjuk, hogy e rendszer amennyiben egyes dolgokat kiemel, mesterséges; de azért az alapgondolat, hogy a nyelvet bizonyos változatlanokhoz p. nem, szám, idő, tér, kell viszonyítanunk (12 p.) igaz. De nemcsak azt kell keresnünk, vajjon hány és mily attributumokat ölelfel magában a név — mihez az igét is csatolhatjuk, tekintettel arra, hogy az adverbiumok tulajdonkép a cselekvés attributumait fejezik ki, melyek azonban ép úgy már befoglalhatók magába a szóba, mint akár valamely

helykörülmény, példáúl épen nem képzelhetetlen, hogy exire (kimenni) a sémi nyelvekben külön gyökkel fejeztessék ki. — Sayce tana szerint magából a gondolat-egységből, mely a mi nyelveinkben sok szóból álló mondatban talál kifejezést kell, kiindulnunk. Ha már most Sayce I, 125 úgy véli, hogy a polysynthetikus nyelvek a survival of the early condition of language everywhere, úgy daczára annak, hogy az Athenæum 1880, 458. oldalán ezt absurd és ellentétesnek nézi, megnyugodhatunk a gondolat magvában, mely a mondatnak a szó előtti prioritását vitatja annyiban, hogy minden egyes (egységesnek tekintett) kifejezési mozdulat megfelelt egy egy egységes sensatiónak. Meddig haladt az analysis, mily egymásutánban lépnek fel az elemek, ez a további kérdés. A jelenlegi mondat történetileg az analysis szüleménye, nem pedig a synthesisé.

Fick a dolgot magának úgy képzeli, hogy voltak kétféle mondatok — mindegyik optikus és akustikus jegyből összetéve — olyanok melyekben az infinitumhoz, mely azonban a használatban eredetileg mindig finitum, rámutatás által hozzájárúlt a locale; mások melyekben az akustikus módon kiemelt locale-hez a verbalfogalom (infinitum) vagy taglejtéssel hozzájárúlt, avagy ha magától értetődött, el is hagyatott. Azáltal, hogy azt, mit eredetileg az akustikus és optikus jegygyel együttesen kellett kifejeznünk, már most képesekké válunk pusztán a hallható nyelvvel kifejezni, megnyerjük szerinte a teljes ős (helyesebben a hallható jegyekkel beérő) mondatot. Fick G. G. A. 438/1881 ugyan azt mondja «in welchem beide Elemente Infinit wie Locale ihren lautlichen Ausdruck erhielten», miből valaki azt sejthetné, hogy mindkettőnek külön elem által kell kifejezve lennie, de eltekintve attól, hogy az értelembeli különbség nem egyszer az eltérő kiejtés által lesz symbolisálva (dinstinction of sense symbolized by a distinction of prononciation) = e módok mely csak is a hasonló sensatiók ugyancsak hasonló (de mindannyiszor egységes) megjelölése által magyarázható — maga Fick megczáfolná az általa felhozott példákkal, nyiltan beismervén, hogy *çáye* *keiai a szanszkritban épúgy azt jelenti: κεῖμαι mint κεῖται, mely utóbbi példákban a személyrag μ és τ szerinte infigált épúgy mint *tetinisti*-ben szemben az ind *tatniše*-vel (v. ö. lat. dedro, ved. *dadhre* szemben *dadhe*-vel). Ugyanez oldalon 591 G. G. A. 1883 kimondja, hogy a *d* a latinban csak is később füzetett a múlt idő alakjához, hogy ilykép a 3-ik személy megkülönböztessék az 1 személytől *dedĕd* de umbriai *rere*. Személyrag nélküli alakokat láss különben a 435/1881 oldalon, a litván 2 sg. *suki* a görög φέρει-ben, v. ö. *Bezzenberger* (Zur Geschichte der litauischen Sprache 194) és *d'Arbois de Jubainville* (Mémoires de la Société de Linguistique V, 281) továbbá *Misteli* (Die Theorie der Abschleifung im Indogermanischen und Ugrischen), a Zeitschrift für Völkerpsychologie XIV, 313. Miklosich III, 316, ki azt véli, hogy a szerb nyelvben a 2-sg. imper.

1884. OKTÓBER. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. VIII. FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

TARTALOM.

Tagdijaikat az utolsó kimutatás óta megfizették: 1881-re: Mayr Aurél. **1882-re:** Király Pál. **1883-ra:** Bermüller Ferencz, Hellebrant Árpád, Király Pál, Kont Ignácz. **1884-re:** Albrecht János, Baráth Ferencz, Beliczay Jónás, Bermüller Ferencz, Bors Mihály (II. félév), Erdélyi Károly, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Hajnal Imre, Hehelein Károly, Kárpáti Kelemen, Keleti Vincze, Király Pál, Kleckner Alajos, Kolonits Lipót, Kotuszovics Sándor, Latinovics Géza, Leffler Samu, Lengyel Zsigmond, Madarász Gusztáv (II. félév), Márki József dr., Nagy Károly, Nátafalussy Kornél, Németh Dezső, Papp Mih. (II. félév), Paulik A. M., Randweg Mihály, Ritschl Alfons, Spitkó Lajos, Szabó Szilveszter, Szalay Gyula, Szinnyei József. **1885-re:** Tremmer Gyula. **Előfizetők 1884-re:** Békési református gymnasium (II. félév), Iglai evang. gymnasium, Miskolczi ref. gymnasium (II. félév), Nagykárolyi gymnasium (II. félév), S.-A.-Ujhelyi gymnasium, Szatmári kir. gymnasium, Székely-Udvarhelyi gymnasium. **Előfizetők 1885-re:** Jászberényi kath. gymnasium. **Rendkivüli tagok 1884-re:** Erdélyi Pál, Gajári Lajos, Halász Frigyes, Kocsner József, Lähne Vilmos. — Szkunzevics Kornél. **Oklevelekért:** Albrecht János, Herald Ferencz, Kárpáti Kelemen, Kleckner Alajos (1 frtot).

Budapest, 1884 szeptember 30-án. **Knoll Károly.**

FAUST ÉS ROKONAI.

Nehány év múlva — 1887-dik évi szeptember hóban — háromszáz esztendeje lesz, hogy Goethe szülővárosában az a kis népkönyv [1]) megjelent, mely Faust történetét, a világirodalom ez egyik legérdekesebb termékét, a költészet e kimeríthetetlen anyagát tartalmazza. Soha nagyszerű tartalom nem jelent meg silányabb alakban. A könyv szerzője ismeretlen; a kiadó csak annyit mond a munka keletkezéséről, hogy a híres bűvész életéről és kalandjairól sokat mesélnek, de hogy ezeket eddig még nem jegyezte föl senki, bár a közönség sokat keresi, és hogy ő maga, Spiess János,[2]) Faustnak azon életrajzát, melyet most közzétesz, Speierből kapta. A könyv szerzőjét tehát nem ismerjük, de azon nem kételkedhetni, hogy theologus, hogy protestáns (lutheránus) pap volt. A bibliát folyton idézi, már a czímlapon is, Faust sorsát borzalommal kiséri és meséli, sőt a könyv latin kiadását is igéri, a mely azonban elmaradt. De tanult ember nem irhat ily rossz könyvet. Nincs benne sem külső, sem belső összefüggés; egy nagy része épen csak anekdotáknak, még pedig részben régi, részben gyarló anekdotáknak gyűjteménye. Valószínű, amit a XVI. század egyéb gyakorlata is igazol, hogy a kiadó t. i. a nyomtató maga is beledolgozott a kéziratba. Hogy terjedelmesebb, tartalmasabb, érdekesebb legyen, beleszőtt mindenféle historiákat, melyeket a hagyományból ismert vagy a század tarka bűvész-irodalmából merített. Igy keletkezett ez az irodalmi férczmunka, a ponyvairodalom e klaszszikusa, melyet mi modernebb, tisztúltabb izlésünkkel, csak bosz-

---

[1]) Legjobb kiadását (Zarncke Fr. kitünő bibliographiai bevezetésével) Braune Vilmos eszközölte, Halle, 1878.

[2]) L. ezen érdekes emberről Zarncke Frigyes czikkét: *Johann Spiess, der Herausgeber des Faust-Buches und sein Verlag*, az augsburgi *Allgemeine Zeitung* 1883. szeptember 4. kelt mellékletében.

szankodva olvashatunk. A kortársak azonban el voltak ragadtatva ; hiszen Németország sohasem állott izlés dolgában olyan mélyen, mint a XVI. században. Az emberek csak a tartalmat nézték; attól követelték, hogy a kor nagy eszméit visszatükröztesse, hogy benne az üdvözülés nagy problemája, felfogásuk szerint, helyes megoldást nyerjen. Az alakkal mitsem törődtek. Hutten költeményei lángba borították hazáját, pedig nyelve és stilusa egyaránt gyarló. És mily stilusbeli izlést teremthettek az ellenséges felekezetek támadó és védő iratai, melyek még Luther hatalmas tolla alatt is telvék durvasággal és póriassággal!

I.

A Népkönyv három részből áll; az egésznek kompozitiója felette ügyetlen, az egyes fejezetek tele vannak ismétlésekkel, az események fonala minduntalan megszakad. Az előadás hangja és stilusa is igen különböző; megragadó, hatalmas felfogásu részletek mellett egészen sületlen, bárgyú fejezetek állnak.

Az első rész szerint Faust János egy parasztnak fia Rod faluból, Weimar mellett, tehetséges gyermek, ki jól tanúl s gyorsan lesz a theologia doktora. De aztán megunja a szent tudományt, mely őt ki nem elégíti, mindent tudni, mindent birni, mindent élvezni akar. Azért félredobja a bibliát, Krakkóba megy, melynek egyeteme mint a bűvészet főiskolája igen rossz hírben volt, orvosi és nigromantikus tanulmányokra adja magát, végre megidézi az ördögöt s huszonnégy évre szerződést köt vele: Mephostophiles e földön szolgálja Faustot, minden kivánságát teljesítve; a kiszabott határidőn túl Faust lelke az ördögé. A Gonosz most pénzt és mindenféle élvezetet juttat Faustnak, hogy komoly kutatásaitól elvonja, de azt hevesen ellenzi s meg is gátolja, hogy szövetségese megnősüljön. Az első rész további fejezeteiben Mephostophiles felel Faustnak a világra s pokolra, az angyalokra és szellemekre stbire vonatkozó kérdéseire. Feleletei a középkori babona és az újkor derengő természettudományi ismereteinek tarka, de épen nem szellemes keveréke.

A második részben e tudományos felvilágositások folytatását kapjuk, mire Faust az ördöggel felemelkedik a csillagok közé és beletekint a paradicsomba, melyet örökre elveszített. Aztán beutazza a világot. Kalandjai silány tudomány és gyönge phantasia alkotásai. Legtovább tartózkodik Rómában és Konstantinápolyban ;

természetesen, a XVI. századot a pápa és a török foglalkoztatta leginkább, ezeket gyűlölte legjobban, s Faust mind a kettőt kigúnyolja s nevetségessé teszi. Természettudományi, főleg csillagászati felvilágosítások fejezik be ezt a második részt is.

A harmadik részben Faust mint bűvész szerepel: felidézi Nagy Sándort és a trójai hősöket, tél közepén a legszebb szőlőt varázsolja az asztalra, a levegőn keresztül viszi az embereket köpenyén stb. Számos tréfát is visz véghez, melyek miatt nem volt érdemes az ördöggel szövetkeznie. Lelkiismerete ismételve felébred és zaklatja; elhatározza, hogy kibékül az Istennel; hátha még megbocsátaná bűneit. De a gonosz ismét elcsábítja: Menelaus nejét, a trójai aggastyánoktól is bámult csodaszép Helenát juttatja birtokába. Faust nem tud a szépségnek ellentállani, lemond Istenről s boldog napokat él Helenával. Fiuk Justus Faustus, ki atyja halála után anyjával együtt eltűnik. Végre letelt ideje. Faust végrendeletet csinál, elbucsúzik tanítványaitól s barátjaitól, borzalommal tekint vissza istentelen életére és iszonyú halállal ér véget.

A tartalom és kompoziczió e futólagos áttekintése is mutatja, hogy a Népkönyv gyarló munka. Látszik, hogy a szerző vagy kiadó minél több furcsa történetkével, anekdotával, bűvészhistoriával akart kortársainak kedveskedni. Ezen történetkék többnyire nem igen érdekesek, nagy része, mint már említettem, nem is új, sőt többen nagyon is régiek. E kalandok forrásai már rég ki vannak mutatva; de azok nem is érdekelnek most bennünket. Ha a Faustmonda forrásairól beszélünk — és ezen tanulmány voltaképen, habár egy kissé elütő szempontból, ezt a kérdést tárgyalja, — a könyv hősét, Faustnak alakját és jellemét, gondolkodása módját, törekvése czéljait, az ördöggel kötött szerződés indokait értjük. Van-e mind ennek mintája a régibb irodalomban? Mely elemekből alakultak a monda eme jellemző fővonásai?

Két eleme a mondának kétségtelen: a történeti Faust reális alakja és a XVI. századi Németország szelleme. Ez utóbbi még a silány Népkönyvön is felismerhető. A renaissance és a reformatio, a természettudományok feléledése, a modern kutató és biráló szellem első szárnyalása nyomokat hagytak a Spiess-féle elbeszélésben is. A XVI. században nagy szerepet játszik az ördög: a tudósok az ő szövetségesei, Luther a legnagyobb ellensége; amazok neki köszönik bámulatos ismereteiket és a természet fölött kivívott hatalmukat, emez a Gonosz legyőzésével találja meg az

üdvözülés helyes útját. A kor hiszékenysége és babonája épen akkor volt, egészen természetszerűen, a legnagyobb, midőn az ó-világnak új életre ébredése és a szabadabb és mélyebbre ható kutatás megsemmisítették az emberi hit és tudás eddigi alapjait és egészen más, teljesen új alapot készültek teremteni az emberiség érzésének, hitének és tudományának. De Faust alakján a humanismus hatása is észlelhető: a bűvész ismeri a hellén világot, lelkesedik az ókor fényes alakjai iránt, feleségévé varázsolja a klasszikus kor legidealisabb nőalakját, könyv nélkül tudja Platót és Aristotelest és képesnek mondja magát Plautus és Terentius elveszett műveinek helyrehozására. És végre a reformatio. A hit és üdvözülés kérdései, a XVI. század e valóban égető kérdései, sokat foglalkoztatják; de Faust nem bir szenvedélyeivel s nem képes az emberi gyarlóság kinövéseit legyőzni; többet akar birni és tudni, mint embernek birnia és tudnia adatott; nem hisz az Isten véghetetlen kegyelmében, hanem vakmerőségében isteni hatalomra akar szert tenni. Nem Scherer fedezte föl, csak ő fejezte ki legélesebben,[1]) hogy Faust a Luther ellenképe: Luther hisz, Faust kételkedik; Luther tiszteli a szent irást, Faust «a pad alá dobja»; Luther nem bízik az emberi észben, Faust merészen kutat és azt hiszi, hogy emberi eszével mindent kikutathat; Luthernek a bibornoki méltóságot s minden kivánsága teljesedését igéri az ördög, ha elhallgat, de nem ér czélt; Faust épen földi méltóságok s javak érdekében szövetkezik vele és lesz rabszolgájává; Luther legyőzi az ördögöt, Faust áldozatává lesz. A bibliára és Krisztusra támaszkodó kutató szembe szállhat a világgal és az egyházzal, mégis üdvözül; a merész tudós, ki egyedül szellemének erejében bízik és sem isteni, sem emberi auctoritásra nem támaszkodik az igazság szenvedélyes keresésében, az elkárhozik. Ez a XVI. századi orthodox protestantismus felfogása, mely természetesen a XVIII. század közepén, midőn egy rokon szellemü forradalom közepette az ifjú nemzedék újra felkarolja és ismételve feldolgozza a régi Faust-mondát, tetemesen átalakul.

Az új szellem, — a reformatio, a renaissance, a humanismus, a természeti tudományok megindulása, a korszak titanismusa és akadályt vagy határt nem ismerő tudvágya, — a XVI. század szellemének e hatalmas irányai mind felismerhetők a Faust-könyv-

[1]) *Geschichte der deutschen Literatur*, Berlin, 1881, 302. l.

ben, melynek egyik fontos elemét teszik, ha a feldolgozó nem is volt képes, az emberiség ez egyik legnagyobb századát méltóan tüntetni föl, — mint az, legalább részben, már a Faust-monda első önálló feldolgozójának, az angol Marlowe Kristófnak, csak egy évvel a Népkönyv megjelenése után készült titanikus irányú tragédiájában, sikerült.

Épen oly kétségbe vonhatatlan eleme a Népkönyvnek a szorosb értelemben vett történeti vagy jobban biographiai anyag, melyre a Népkönyv kiadója maga is hivatkozik előszavában. Faust bizonyosan élt a XVI. század első felében, sőt — a kor hite szerint — maga irta meg élete történetét, és Spiess könnyen elhitethette közönségével, hogy a Népkönyv — már a czímlap szerint is: *mehrentheils aus seinen eigenen Schriften* — nagyrészt Faustnak magának hátrahagyott irataiból szerkesztetett össze.

E történeti Fausttal meg kell ismerkednünk, hogy a hagyomány való és költői elemeit megkülönböztethessük.

Faust bizonyosan történeti egyéniség, ki a XVI. század első felében kalandos, tarka életet élt. Ezt nem a Népkönyvből tudjuk, mert e mű ilyen czélra igen megbizhatatlan forrás volna, de tudjuk Faust kortársainak följegyzéseiből, még pedig oly följegyzésekből, melyek a Faust-könyvet *előző* korból származnak. Csakis ezek tekinthetők tudományos értékűeknek; a többi t. i. a Faustkönyv megjelenése (1587) után följegyzett adatok, mind többékevésbbé már a gyorsan roppant népszerűségre jutott Népkönyv közvetlen vagy közvetett befolyásán alapúlnak s azért történeti hitelre nem tarthatnak igényt.[1])

[1]) A történeti adatokat, melyek Faust egyéniségére és életére vonatkoznak, már a XVII. században kezdték gyüjteni s fejtegetni. Ezen századtól származnak azon vélemények is, melyeket az újabb kutatások teljesen megczáfoltak, hogy t. i. Faust csak a népköltészet terméke, tehát semmiféle reális alappal nem bir, és hogy a Népkönyv hőse azonos Fust Jánossal, a mainzi nyomdászszal. Az első nézet főképviselője: Naudé, *Apologie pour les grands hommes soupçonnés de Magie*, Amsterdam, 1712; a másodiké: Dürr Konr. János, *Epistola ad Georgium Sigismundum Führerum*, Altorf, 1676. — Faust történeti egyéniségét kétségtelenné tette Neumann János György wittenbergi theologus, *Disquisitio historica de Fausto praestigiatore* (1683) cz. alapos dolgozatában, mely azonnal megjelenése évében három kiadást ért és német fordításban is megjelent Miethen Krist. Jánostól, 1702. Újabban a történeti Faustra vonatkozó forrásokat és adatokat

Faust kortársainak nyilatkozatai a Faust-könyv és a Faust-monda helyes felfogására és megitélésére igen fontosak.

Először történik említés Faustról Trithemiusnak, a hires sponheimi apátnak, 1507. augusztus 20. kelt s Virdung János hasfurthi mathematikushoz és csillagászhoz intézett levelében. Trithemius, kit a kortársak szintén bűvésznek tartottak, egy bizonyos Georgius Sabellicusra figyelmezteti barátját, egy csalóra és kalandorra, ki Virdungot fölkeresni készül. Trithemiusnál e czímmel vezette be magát: *Magister Georgius Sabellicus, Faustus junior, fons necromanticorum, astrologus, magus secundus, chiromanticus, agromanticus, pyromanticus, in hydra arte secundus.*[1]) E czím kétségtelenné teszi, hogy embertársainak butaságára vagy legalább vastag hiszékenységére számító merész kalandorral van dolgunk.

Trithemius további tudósítása szerint Faustus 1506-ban Gelnhausenben és Würzburgban tartózkodott; mind a két helyen titkos bölcseségéről beszélt, sőt Würzburgban azt állította, hogy Krisztus csodatetteit minden nehézség nélkül ismételni tudja.

---

legjobban állították össze Emil Sommer, az *Ersch- és Gruber-féle Encyclopaediá*ban (s. v. Faust), 1845, — és W. Creizenach, az *Allgemeine Deutsche Biographie*ben (s. v. Faust), 1879.

[1]) A *Sabellicus* nevet, úgy látszik, a humanisticus tanulmányoknak köszöni Faust. *Sabellicus* valószinűen a. m. *sabinus*; a régi sabinusok pedig a varázslás és bűvész-mesterség hírében állottak. *Sabellica anus*, jósnő (Horat. Sat. I, 9, 29) *sabellica carmina*, jóslatok, varázsigék (Id. Epod. XVII, 28). Sabellicus tehát a XVI. században, főleg a humanisták köreiben, könnyen nyerhette a «varázsló, bűvész» értelmet. De Sabellicus egyszersmind egy ókori orvos neve, és Faust csodatevő orvos is volt.

Faust talán igazi családneve volt a XVI. századi kalandornak. E névhez hasonlított a mainzi Fust neve, kit, mint a könyvnyomtatás egyik föltalálóját, korán az ördög szövetségesévé tett a hagyomány. (Midőn e két alak a mondában mind jobban összeolvadt, lehetett az eredeti Faust Györgyből Faust János, mert Fust keresztneve János volt). Ha a monda hőse csak felvette a Faust nevet, a mi nem épen lehetetlen, erre egyrészt a név latin értelme (*faustus*, boldog), részben azon körülmény is vezethette, hogy Simon Magusznak volt Faustus nevű tanítványa. Valószinűen ezen Simonra és tanítványára való tekintettel nevezi a monda hőse magát *magus secundus*-nak és *Faustus junior*nak. Ez a két alak a XVI. században, főleg tudós körökben, melyek annyit foglalkoztak a keresztyénség őstörténelmével és melyeknek mondánk hőse első sorban imponálni akart, oly ismeretes volt, hogy ifjabb druszájuk méltán várhatta tekintélyének és nimbuszának növelését e nagyhirű nevektől.

A következő évben Kreuznachba került, hol a mystikus hajlamú és romantikus irányú Sickingen Ferenczet annyira megnyerte, hogy ez neki tanári állást szerzett. De Faustus erkölcstelen és feslett élete miatt e hivatalát nem sokára elhagyni és a városból menekülni kényszerült.

A második tanú Mutianus Rufus, Reuchlin János tudós barátja († 1526), ki 1513. október 3. azt irja, hogy nehány nap előtt egy Georgius Faustus nevű chiromanticus, szerinte szédelgő és bolond, jött Erfurtba, hol a tudatlan nép roppantúl bámulja. Mutianus maga is hallotta, mint dicsekedett ez a Faustus a kocsmában csodás tudásával és természetfölötti erejével; de a tudós humanista nem avatkozott a dologba, mert nem szokott mások bolondságával törődni. Mutianus szerint ez a Faustus Erfurtban *Helmitheus Hedebergensis* melléknévvel lépett föl, mit Düntzer *Hemitheus Hedelbergensis*re (azaz: heidelbergi félisten) javított.[1])

A harmadik tanú Begardi Fülöp wormsi orvos, ki *Index sanitatis, Zeyger der Gesundheit* cz. művében (Worms, 1539.) épen úgy nyilatkozik Faustról, mint Trithemius és Mutianus, azután hozzáteszi, hogy a szédelgő *philosophus philosophorum*nak nevezte magát és sok ember zsebéből kicsalta a pénzét.

A negyedik tanú, Gast János baseli protestans lelkész, már Faust haláláról is tud. *Sermones convivales* cz. könyve, melyben a hires kalandor tetteiről és borzasztó végéről szól, 1548-ban jelent meg. Ez évben tehát Faust már nem volt az élők sorában. Gast maga személyesen is ismerte Faustot; egyszer, valószinűen 1525-ben, együtt ebédelt vele Baselben, és ekkor Faust oly madarakat adott át a szakácsnak, milyeneket soha senki ezen a vidéken nem látott. Egy kutyája is volt, melyről az emberek azt mesélték, hogy Faust inasa, ki ura parancsa szerint majd ember, majd állat alakjában szerepel. Haláláról a baseli theologus rémes dolgokat mesél, de természetesen csak hallomásból: az ördög megfojtotta Faustot, ki a ravatalon, akár hogyan fektették is, mindig a föld felé fordította arczát.

Ezek tehát az oly kortársak nyilatkozatai, kik Faustot személyesen ismerték vagy legalább látták. A többi tanúk, egészen a Népkönyv megjelenéseig, már csak másod- vagy harmadkézből

---

[1]) Grimm Hermann a *Hedebergensis* melléknévben czélzást talál Trithemiusra, kinek családi neve *Heidenberg* volt.

birják adataikat. Ezekben már jóval mondaszerűbb a híres bűvész alakja.

Az első ezek közől Manlius (Mennel) János [1]), ki Faustra vonatkozó adatait, úgy látszik, legnagyobb részt Melanchthontól kapta. Ezek szerint Faust *János* [2]) — nem többé *György*, mint a kortársaknál — Knittlingenben született, Melanchthon szülőhelyének, Brettennek tőszomszédságában. Krakkóban tanulta a magikus tudományt,[3]) mire kicsapongó, istentelen életet élt. Nürnbergben és Wittenbergben, hol János választófejedelem idejében (1525—32) tartózkodott, a hatóság el akarta fogatni, de Faust megszökött. A merész szédelgő többi közt avval dicsekedett, hogy a császári seregek az ő bűvészmesterségének köszönik olaszországi győzelmeiket.[4]) Velenczében a levegőn át akart repülni, de az ördög lecsapta őt a földre. Az ördög mindig kutya alakjában kisérte őt. Haláláról, mely egy würtenbergi faluban történt volna, Manlius hasonlókat mesél, mint Gast János.

Hogy Faust Wittenbergben Melanchthonnal sokat érintkezett, azon kételkedni nem lehet, ha nem is fektetünk nagy súlyt Lercheimer Agusztinnak, ki 1547-ben Melanchthon tanítványa volt, elbeszélésére,[5]) melyben már nagyon sok a mondaszerű, de mely mégis figyelembe veendő, mert a Népkönyvet előző időből való. Faust krakkói tanulmányai ki nem deríthetők, mert a krakkói egyetem legrégibb névlajstromában [6]) ily nevű deák nem fordul elő. Hátha a bolyongó kalandor akkor más névvel szerepelt?

[1]) *Locorum communium collectanea*, 1562, p. 38.

[2]) A János nevet, mint már említettem, valószinűen akkor nyerte Faust, midőn a monda őt mindinkább kapcsolatba hozta, majd összekeverte, végre azonosította Fust Jánossal, kit kortársai sokszor Faust Jánosnak is neveznek. Grimm H. e kettős keresztnév alapján két különböző Faustot tételez fel, egy olasz és egy német kalandort, — de kielégítő ok nélkül.

[3]) Manlius: *Hic cum esset Scholasticus Cracoviensis, ibi magiam didicerat, sicut ibi olim fuit ejus magnus usus et ibidem fuerunt publicae ejusdem artis professiones.*

[4]) *Idem Faustus, turpissima bestia et cloaca multorum diabolorum, vane gloriabatur de se, omnes victorias, quas habuerunt caesarini exercitus in Italia* (t. i. 1527-ben), *esse partas per ipsum sua magia. Idque fuit mendacium vanissimum.*

[5]) *Christlich Bedenken und Erinnerung von Zauberey* stb., Frankfurt, 1585.

[6]) Kiadta Heinr. Zeissberg. Innsbruck, 1872.

Szintén Faust halála után, de még a Népkönyv megjelenése előtt, sok érdekeset jegyzett fel a hires bűvészről Wier János ismeretes orvos († 1588). Szerinte [1]) Faust a század harminczas éveiben virágzott, sok hiszékeny embert megcsalt és egy bűntett miatt fogva is volt, de csodálatos ügyességgel megszökött.

A mit mások Faustról, részben a bűvész kortársainak elbeszéléseiből, részben a hagyományból mesélnek, — az már mind a Népkönyv megjelenése utáni időből való [2]) s azért történeti adatnak nem tekinthető többé. E későbbi feljegyzések leginkább anynyiban igen érdekesek és tanulságosak, mert a monda gyors elterjedését és folytonos gazdagodását bizonyítják.[3])

Ha már most a fent összeállított történeti feljegyzéseket öszszegezzük, a következőkben állapodhatunk meg. Faust György (kit a hagyomány utóbb Jánosnak nevezett) szegény földművelők nagyra törő fia, tudományos képzettségű, de felületes és kapkodó ember volt. Csak bolygó tanuló (fahrender Scholast) lett belőle, ki kóbor életet élt, az emberek babonás hiszékenységét ügyesen kiaknázta, sok botrányt követett el, többször került kellemetlen érintkezésbe a rendőrséggel, tudatosan és szándékosan titkos

---

[1]) *De praestigiis daemonum et incantationibus ac veneficiis libri sex*, Basel, 1568. (Az 1566-iki kiadás még nem tud Faustról).

[2]) A Népkönyv előtt említik Faustot még Gessner Konrád 1561-ben *Epistolae medicinales*, p. 1. és Lavater Lajos zürichi lelkész 1570-ben, *De spectris, lemuribus et magnis atque insolitis fragoribus*, p. 208, — de épen csak említik mint híres bűvészt, ki nem régen meghalt.

[3]) Ide tartoznak a Faustnak tulajdonított varázs- és bűvészkönyvek is, melyek közül a következő kettő lett leghíresebb: *Doktor Fausts grosser und gewaltiger Höllenzwang*, mely állítólag már 1509-ben megjelent, és *Doktor Johann Faustens Mirakul-Kunst und Wunderbuch*, melyet még régibbnek hireszteltek. E könyvek természetesen késő, minden esetre a Népkönyv utáni időből származó koholmányok, melyekre régi névszámokat tettek, hogy eredetiebbeknek s hitelesebbeknek tüntessék föl. — Hogy az emberiség régebben e tekintetben milyen naiv volt, még kézzelfoghatóbban látni abból, hogy egészen komolyan beszéltek, már az egyházi szent atyák korában s azóta is a középkor végéig, varázs-könyvekről, melyeket Abel, Henoch, Noah, Cham stb. írtak! — A Faust-monda gyors elterjedése és nagy népszerűsége mellett bizonyít az is, hogy már hat évvel a Népkönyv megjelenése után a hős famulusa is egy külön mondakör központja. E munka czíme: *Ander Theil D. J. Fausti, darin beschrieben ist Christ. Wagners, Fausti gewesenen Discipels, auffgerichteter Pact mit dem Teuffel* stb. 1594.

ügyességek és tudományok birtokosának hirdette magát és ismeretlen módon, de úgy látszik nem természetes halállal, talán mint természettudományi kisérleteinek áldozata, mult ki. A kortársak, kik róla említést tesznek, szédelgőnek vagy bolondnak mondják, de mégis úgy beszélnek róla, hogy a sokat hányatott doctornak bizonyos jelentőségét ők sem tagadják. Egy közönséges csalóval és ignoranssal nem foglalkoztak volna annyit, és a tudósok Speierben, Erfurtban és Wittenbergben nem bocsátkoztak volna vele tudományos vitatkozásokba. Csak az ókori irodalomban kitünően jártas férfiú merhette azt az állítást, melylyel Faust Erfurtban oly nagy feltünést okozott, hogy Plato és Aristoteles összes munkáit könyv nélkül képes elmondani.

A legfeltünőbb az, hogy a történeti Faustról nem állítja senki, hogy az ördöggel szövetkezett, sőt még azt sem világosan, hogy varázsló, bűvész volt, ki a dæmonok fölött hatalommal birt. Pedig ezen váddal a reformatio korszaka igen bőkezű volt. A mint valaki a természettudományokkal, melyek akkor még mint rengeteg rejtélyek összege feküdtek az emberek gyakorlatlan szeme előtt, foglalkozott, rögtön azt állították róla, hogy dæmonokkal van dolga. Ilyenekben és a személyes ördögben a kor legjobbjai is hittek, protestansok és katholikusok egyaránt. Nincs is azért a Népkönyvnek, bár kétségtelenül protestans pap műve, határozott felekezeti jellege.[1]) A reformatio Faust történetére is veti árnyékát, a század szelleme ezen Népkönyvben is érezteti erejét; de tartalmában nincsen semmi, a mi az egyházak dogmatikai vitáira vonatkoznék. Nemcsak az ördög maga felekezet nélküli, Faust is mind a két felekezetben volt lehetséges és mind a kettőben ugyanegy sorsra jutott volna.

A ki a Faust könyvet csak futólag is olvassa és nem egészen járatlan az ó- és középkori varázs- és bűvészirodalomban, lépésről-lépésre jó ismerősökre fog találni: Faust és Mephostophiles hires tetteinek egy tetemes része épen nem dicsekedhetik az újság értékével vagy varázsával. Kimutatták, hogy a Faust-könyv csodás

[1]) Természetesen eltekintve a pápa kigúnyolását tartalmazó nehány silány kalandot, melyek nem tartoznak a monda lényeges elemei közé. Különben ezekből sem volna szabad protestans szerzőre következtetnünk, mert a XVI. században katholikus írók is csak oly ellenszenvvel és gyülölettel beszéltek a pápákról, mint a reformatio hívei.

dolgaiból az egyiket már századok előtt Agathodæmonról, a másikat Simon Maguszról, a harmadikat Albertus Magnusról stb. mesélték. A történetek egy nagy része még ma is a nép ajkán élő regékből van véve, melyek régi mythikus elemekre vezethetők vissza. És ezen épen nem csodálkozhatni, ha figyelembe veszszük, hogy az ördögről és egyéb gonosz szellemekről szóló hagyományok alatt egyáltalában többnyire régi mythikus elemek lappangnak. Egyes történetek abban az alakban, melyben a Faust-könyvben találhatók, ki nem mutathatók ugyan régibb forrásokban, de ismerjük az elemeket, melyekből jól rosszúl összetákoltattak. De még a szereplő hős neve, illetőleg nevei sem újak, mint már érintettem: Faustusról tud a régi irodalom is, Sabellicus valószinűen a sabinus bűvészekre vonatkozik, mágusz pedig az ókorban keleten és nyugaton számtalan volt.

Igy tehát a Népkönyv neveiben és adataiban, de a monda egyéb számos elemében is felismerhető és kimutatható régibb hagyományok befolyása. Ezen nincs mit csodálkozni. A mint több rokon vagy hasonló alak közül valamelyik typussá izmosodik, a többiek lassanként beléje olvadnak. Igy örökölték Schilda hirneves polgárai a korlátolt nyárspolgárság összes bolondságait; igy ruházták idővel Eulenspiegelre mind azon csíneket, melyekben a természetes józan ész erősebbnek és életrevalóbbnak bizonyúl az egyoldalú tudománynál vagy műveltségnél; így jutottak Münchhausennek a világ összes nagy hazugainak merész phantaziájú élményei, Luciantól kezdve egészen a mult századig. Épen úgy történt Fausttal: a mint alakja a XVI. században kiemelkedett a hasonló vagy rokon alakok nagy számából, reá ruházták régibb varázslók vagy bűvészek tetteit, a mit főleg a monda későbbi feldolgozásaiban világosan és lépésről-lépésre felismerhetni: mert minél fiatalabb valamely Faust-könyv, annál többet tud a hősről, azaz: annál több régi történetet visz át, ha sokszor tetemesen módositott alakban is, a XVI. századi kalandorra.

De e kis kalandok, mint már említettem, nem teszik a *Faust-mondát*. Kérdés: a monda *lényegére* volt-e valamely régibb hagyomány és vajon mennyiben befolyással? Faustnak alakja és sorsa nem-e csak újabb, módositott, a kor uralkodó eszméi szerint átalakított feldolgozása valamely régibb, vagy eshetőleg több régibb mondának?

Más szavakkal: nincsen-e talán az ókornak és a középkor-

nak is a maga Faustja, ki aztán, kedvező körülmények közt, a század hatalmas szellemi életétől emelve és egyénítve, egy rokon jellemű és irányú élő alak közvetlen hatása alatt, a reformatio és humanismus korában új életre feltámadt?

Előre bocsáthatom e tanulmány eredményét: Faustot nem találunk az előző századokban, — de igen is alakokat, melyek egyéniségök egyik vagy másik feltünőbb vonásában, sorsuk némely jellemző momentumával, törekvésök kiinduló pontjában, eszközeikben vagy czéljaikban elevenen emlékeztetnek a XVI. századi Faust-monda hősére. Ez alakokkal behatóbban kell foglalkoznunk, hogy Fausttal való rokonságukat felismerhessük, hogy azon vonásaikat is kellőleg kiemelhessük, melyekben Fausttól különböznek. Csakis ezen pontos összehasonlítás után lehet pontosan meghatározni, hogy a XVI. századi németek mit és mennyiben teremtettek újat, midőn ezen egyik leghíresebb és legérdekesebb alakjukat megalkották.

Ily Faustféle alak a Faust-mondát előző korszakból főleg három van: Simon Mágusz, Cyprianus és Theophilus.

II.

A Simon- vagy mágusz-monda legterjedelmesebb és legelterjedtebb forrása a Kelemen római püspöknek tulajdonított ókeresztyén munka, mely a második század közepén keletkezett és állítólagos szerzőjétől *Clementina* gyüjtőnév alatt ismeretes.[1])

E regényszerű munka alapján a mágusz-mondát, az eseményekek főmomentumaira szorítkozva, tekintet nélkül a részletekben igen eltérő különböző hagyományokra, a következőkben foglalhatjuk össze.[2])

Simon, Antonius és Rachel fia, Gittából (Samaria mellett) származott. Mint ifjú Cæsareában nevekedett, Justa házában, hol

---

[1]) *Clementina, edidit Paulus de Lagarde*, Göttingen. 1865. — E munkák hagyományos szerzője, Clemens Romanus, a monda szerint Péter apostol után Rómának első vagy harmadik püspöke volt. A *Clementina* kétségtelenűl különböző szerzők dolgozatai; hisz egyes művek még fontos elvi ellentétben is állnak egymással.

[2]) V. ö. Otto Haggenmacher, *Ein altchristlicher Roman als Quelle der Faustsage* (Protestantische Kirchenzeitung, Berlin, 1879, 25. és 26. sz.).

a görög műveltséggel megismerkedett és a zsidó törvényt tanulta. Innen Jeruzsálembe ment, hol a zsidóság egyik legbuzgóbb és legszenvedélyesebb hivévé, képviselőjévé lett. A keresztyén község itt épen keletkezőben volt: mint legkonokabb ellensége Simon szerepelt. Midőn az apostolok első térítő utjokról visszatérve, sikereik elmesélésével meghódítják a szavukra hajló népet és nyomós érvelésökkel megczáfolják a zsidó tudósok ellenvetéseit, Simon lép fel ellenök, s midőn szavával nem tudja a népet megnyerni, erőszakkal hatol a templomba s a keresztyének véres üldözésére lázítja a tömeget, úgy hogy a keresztyén községnek Jerichóba kell vonulnia.

De Simon nem elégszik meg ezen sikerével. A főpap felhatalmazásával követi a keresztyéneket s Damaskusba indul, hogy Petrust felkeresse. Útközben azonban megtér; némelyek szerint bosszuból, mivel a főpap megtagadta tőle leánya kezét, mások és saját állítása szerint azért, mivel Krisztus előtte megjelent.

Simon most maga is apostolnak lép föl, bár az igazi apostolok nem közöltek vele semmit Krisztusról és az évangyéliomról, és Petrus a szenvedélyes ember pénzét, melylyel az apostoli hivatottságot megvásárolni akarta, visszautasította és őt elátkozta.[1]) Simon mégis bejárja a pogány tartományokat és tanítja a népet; de ő elferdíti az évangyéliomot és folyton rágalmazza Petrust. A nép pedig, mely szavában bízik és varázslásait bámulja, «Isten nagy erejének» tekinti a merész csalót, és hiveinek száma mind nagyobb lesz.

Most Petrus, az igazi Simon, fellép az ál-apostol ellen, ki őt annyira gyülölte, és megmagyarázza a hivőknek, hogy Simon hamis tant hirdet és hogy csodáit az ördög segítségével végzi. Az apostol és a mágusz ismételve állottak egymással szemben, s Simon ismételve, így főleg Antiochiában, kénytelen volt bevallani, hogy Petrust arczátlanúl rágalmazta, és hogy ő maga nem apostol, hanem mágusz, csaló és varázsló.[2]) De e bűnbánása nem volt

[1]) *Apost. Cselek.* VIII, 19—24.

[2]) Később ezt úgy beszélték, hogy Simon, üldöztetve a keresztyénektől, máguszi hatalommal másra ruházta a saját alakját, hogy ő maga megszökhessen, és hogy Petrus most, felismerve az álapostol cselét, ezt az Ál-Simont rávette arra, hogy Antiochiában a fönt érintett önmegsemmisítő vallomást tegye. Így bünhődött Simon azért, hogy mást akart bajba hozni a saját alakjában.

tartós; alig hogy Petrus eltávozott, Simon újra szidalmazza őt s újra toborz magának és téves, ördögi tanainak és csodáinak híveket, kiket aztán a dæmonokkal összeköttetésbe hoz. Petrus erre újra felkeresi a máguszt Cæsareában és annyira megczáfolja a «hamis prófétát», a «gonoszság hirnökét», a «sátán választott edényét», hogy Simon, kit összes hívei elhagytak, kénytelen a városból menekülni. Rómába indul, hol — saját jóslata szerint — nagyszerű siker fogja működését koronázni. És csakugyan megnyeri Nero császárt, kit a mágusz csodatettei, főleg látszólagos lefejeztetése, teljesen meghódítottak. De Petrus ide is követi a csalót és a császár előtt kimutatja, hogy Simon álpróféta. Nero bizalma ingadozni kezd. Ekkor Simon, isteni hatalmát bebizonyítandó, késznek nyilatkozik az égbe repülni. Dämonjai fel is emelik őt a levegőbe, de Petrus az Úr erejével leveri a dämonokat és Simon a földre zuhan és szörnyet hal.[1]) Nero erre annyira felbőszül, hogy Petrust, ki kedves máguszának halálát okozta, nyomban kivégezteti.

Simon alakját sokféleképp magyarázták; legalaposabb és legindokoltabb azon felfogás, hogy Simon Paulusnak torzképe, melyet a zsidó-keresztyének gyülölete alkotott és az igazi apostollal, a fölötte folyton győzedelmeskedő Petrussal, állított szembe. Simon és Paulus mind a ketten nem-zsidó országból származnak, görög műveltségűek, tanúlmányozzák a zsidó törvényt, szenvedélyes, fanatikus zsidók, megtérnek Damaskusba útazva, ugyanazon városokban szerepelnek és végre Rómában halnak meg. De e fővonások mellett még a részletekre vonatkozólag is ki lehet mutatni, hogy a fanatikus zsidók a gyülölt Paulust akarták kigunyolni, nevetségessé és gyülöltté tenni a gittai máguszban. A lángeszű, mélyen gondolkodó, korát megelőző és a hagyomány korlátait merészen lábbal taposó reformátor a korlátolt és fanatikus zsidókeresztyének felfogásában idővel csalóvá, varázslóvá, az ördög szövetségesévé, valóságos torzképpé lett, — Paulus az apostol, Simonná, a máguszszá, alakult át.

De Simon alakjának eredete és jelentősége voltaképen nem

[1]) Más elbeszélés szerint csak súlyosan megsérült, mire fájdalomból s szégyenből egy magas szikláról levetette magát. Suetonius, *Vita Neronis* cap. XII. is tesz említést arról, hogy Nero alatt Rómában valaki repülni próbált.

érdekel bennünket e tanulmányban. Azért lássuk a mágusz-monda további fejlődését.

A második század első harmadában támad a keresztyén Gnosis, az a spekulativ irány, mely a keresztyén vallást a pogány philosophiával kapcsolatba hozta. A zsidó-keresztyének nagyon gyülölték ez új iskolát, melynek pogány elemei miatt Paulust vádolták. Így lett Simon, a mágusz, a második század közepe táján a Gnosis megalapítójává s ebből folyólag minden eretnekség atyjává,[1]) és a század végén [2]) igazi fővarázslóvá. Ez elbeszélések szerint Simon láthatatlanná tudja magát tenni, de egyszersmind bármely alakot képes fölvenni; szobrokat és házi eszközöket szolgáivá tud átvarázsolni; tűzben meg nem ég; hegyeken és sziklákon akadály nélkül megy keresztül; a legmagasabb hegyről is baj nélkül ugrik vagy esik le a földre; kötelékeit könnyedén föloldja, minden zárt kinyit, idegen alakokat fölidéz, felrepülhet a légbe, életre hozhat halottakat stb. És ezt mind az ördög segítségével végzi. Utóbb Helenát veszi nőül, ki szerinte az égből jött le, «az összes dolgok anyja, a bölcseség, ki miatt barbárok és görögök egymással harczoltak, a nélkül, hogy igazi lényét fölismerték volna». Az egyházi atyák e Helenát később «tyrusi szajhának» nevezték, mivel szerintök Simon Tyrusban egy bordélyban találta. Végre azt is mesélték a máguszról, hogy tűzből, légből és vízből embert csinált, ki őt dæmoni hatalommal szolgálta.

Ezen későbbi elbeszélésekben már nincs összefüggés, nincs alapfelfogás. Simon egyszerűen a Sátán szövetségese,[3]) kiről min-

---

[1]) E felfogás főforrása a Clemensnek tulajdonított «Homiliák és Recognitiók» (a fent említett *Clementina* legfontosabb részei), az ókeresztyén irodalom ez egyik legolvasottabb és legbefolyásosabb könyve.

[2]) Petrus és Paulus cselekedeteiben (*Acta Petri et Pauli*. Ed. C. Tischendorf, *Acta Apost. apocr.* Lipsiae, 1851.) Ezeknek szerzője már nem érezte az összefüggést Paulus és Simon alakjai közt, mert e műben a máguszt Nero előtt nemcsak Petrussal, hanem Paulussal is állítja szembe.

[3]) E felfogás összefügg a mágia fogalmának átalakulásával. Az ókor nem tekintette a mágiát ördögi, pokoli mesterségnek, a máguszt az ördög szövetségesének. A keresztyénség előtti vallások mind többé-kevésbbé istenítették a természetet, azaz: megszemélyesítették a természetben működő erőket. Istenekkel és isteni erőkkel telve a görögök felfogása szerint a természet. A ki ez istenek szövetségesévé lesz, a ki reájuk hatni, azokat czéljaira felhasználni, szolgáivá tenni képes, az mágusz, az hatalmasabb, magasztosabb, bölcsebb mint a többi halandók; — csodatevő tudománya a

den rosszat és képtelent állíthatni, kire minden varázslást és gazságot, bármi legyen is forrása vagy eredeti értelme, bátran ráruházhatni.

Simon története az ó-keresztyén hagyományokban Clemens történetével van összekapcsolva, a nélkül, hogy ez utóbbival benső összefüggése volna. Ez a Clemens, Faustinianus és Matthidia fia, császári vérből származott és sokat foglalkozott a görög bölcsek műveivel. De mivel ezek számos kételyeit el nem oszlatták, Jézus tanítványait kereste föl és Cæsareában épen akkor találkozott Petrussal, midőn ez az álpróféta Simont diadalmasan legyőzi. Clemens most keresztyénné lesz és elmeséli Petrusnak, hogy anyja két idősb testvérével, Faustinussal és Faustussal, útnak indultak Athénbe, de útközben nyomtalanúl eltüntek. Erre atyja is útnak indult, hogy az elveszetteket felkeresse, de ő is eltünt. Az elbeszélés folyamában azután az elveszettek mind elötünnek és fölismerik egymást.[1]) Faustinus és Faustus, kik szintén Petrus tanítványai voltak, előbb egy ideig Justa házában laktak, tehát társai és tanítványai voltak a mágusznak. Clemens utóbb római püspök lett és a hagyomány neki tulajdonította a Simon- és Clemens-monda regényszerü feldolgozását.

E munka a középkornak egyik legnépszerűbb olvasmánya volt, főleg mióta Rufinus (345—410) azt latinra fordította és így az összes nyugati népeknek hozzáférhetővé tette volt.

mágia, mely őt Istenek szövetségesévé teszi. Ily máguszoknak nézte a hellén ókor utolsó korszaka Pythagorast vagy Tyanai Apolloniust, kikhez vallásos tisztelettel és hódoló csodálattal föltekintettek. — Az ókeresztyén fölfogás nem tagadta a természetben uralkodó és működő erőket, sőt személyesítette is azokat, de nem mint Isteneket, hanem mint daemonokat, gonosz szellemeket. A ki ezekkel szövetkezik, az az egy láthatatlan és csak imával megközelíthető Isten ellenségeivel szövetkezik, az Sátán társa. A mágia, melyet az ókor isteni tudománynak tekintett, most pokoli mesterséggé, a mágusz Isten ellenségévé lesz, kit az egyház üldöz és kitagad. Az ókori mágusz Istenek segítségével és azért isteni csodákat művel; a keresztyén felfogás szerint a mágia mestere az egy Isten akarata és segítsége nélkül, sőt ezeknek ellenére cselekszik; csodái pokoli műveletek, melyekkel gonosz czélokra törekszik. E sátáni mágiával szemben beszélnek az ókeresztyén írók keresztyén mágiáról is, t. i. az egyház azon hatalmáról, melylyel az, mint a szent lélek szövetségese, a pokoli mágia fölött diadalmaskodni, az ördögöt fékezni s ártalmatlanná tenni képes.

[1]) Innen a munka czíme: *Recognitiones.*

Németországban fokozott népszerüségre jutott a Clemens-Simon-monda az úgynevezett «Császári krónika» *(Kaiserchronik)* által. Ez a mesékben dúsgazdag verses világtörténelem, mely a XII. század első feléből származik,[1]) számos monda s legenda mellett, melyet közöl, igen terjedelmesen meséli el a Simon máguszról szóló ó-keresztyén hagyományt is, mely ezen a réven a tudományos műveltség körén kívül álló olvasók előtt is ismertté lett.

Kétségtelen, hogy ez az ó-keresztyén legenda befolyással volt a német Faust-mondára. Hogy Faustnak magának a neve e legendából származik-e, azt nem merném állítani, mert nem valószinű, hogy a népmonda az előtérben álló főalakoknak — ezek Petrus, Clemens, Simon — teljes mellőzésével egy mellékalakot vett volna át, — illetőleg ezen mellékalaknak csakis nevét, mert hiszen Faustusnak a legendában sem jelleme, sem története nincsen; nem is világos, hogy Simonnak mennyiben volt tanítványa, de annál bizonyosabb, hogy később a mágusz ellen fordult s Petrus lelkes híve lett.

Annál kétségtelenebb, hogy Helena *ezen* legendából jutott a Faustról szóló Népkönyvbe.[2]) Ezt már azon feltünő tény is bizonyítja, hogy a Népkönyv közvetlenül Helena első felemlítése után a máguszra és az Apostolok Cselekedeteire hivatkozik.[3]) Hogy Helena alakját azután a renaissance mozgalmai még jobban előtérbe helyezték, azon nem szükséges kételkednünk; csak az nem valószínű, hogy a görög monda sokat dicsőített szép ideálja tisz-

[1]) Kiadták Diemer József, I. Szöveg. Bécs 1849, és Massmann Henrik, Quedlinburg 1849—54, 3 kötet. Tárgya: a római császárok története Julius Caesartól III. Konrádig. De a császárok sorrendje és története csak keretűl szolgál, melybe a szerző számos mondát és legendát befogad; e e nagyszámú epizódok alkalmasint, legalább részben, már kész költemények voltak, melyeket a nagy munka szerkesztője azután egy egészszé, legalább külsőleg, kapcsolt össze. A munka régibb alakja 1148 körül fejeztetett be; később többen folytatták, II. Frigyesig, söt egészen Habsburgi Rudolfig. Az eredeti munka szerzője valószinűleg egy regensburgi pap, főforrása a *Chronicon Wirziburgense* volt.

[2]) Ezt először Emil Sommer állította, *De Theophili cum diabolo foedere.* Halle 1844, thes. III. Düntzer *(Goethe's Faust, zum ersten Mal vollständig erläutert,* Leipzig, 1850, I. 30. l.) hiába iparkodott e teljesen alapos nézetet megczáfolni. V. ö. De Lagarde, *Clementina,* p. 22.

[3]) A Braune-féle kiadásban p. 98.

tán és kizárólag a renaissance eszméinek terméke.[1]) Hasonlóképen emlékeztet a német hagyomány azon adata, hogy Faustnak és Helenának egy figyermekök, Justus Faustus volt, ki mint Faustnak dämonionja szerepelt és atyja halálakor rögtön eltünt, a Simon-monda azon elbeszélésére, hogy a mágusz különböző gázokból és elemekből egy gyermeket készített, mely neki varázslásainál eszközül és segítségül szolgált.

De hiszen hangsulyoztuk már, hogy a Faust-mondába a legkülönbözőbb korokból származó hagyományok vétettek fel és hogy egyes részletei majd mind régibb, részben idegen forrásokra vezethetők vissza.[2]) Nem ezen *részletek* eredete érdekel bennünket, hanem a főalaknak és problémájának viszonya rokon hagyományoknak alakjaihoz és problémáihoz.

Mily viszonyban áll tehát a Faust-monda a mágusz-mondához? Igaz-e, mit némelyek állítottak,[3]) hogy Faust nem egyéb mint Simon mágusz megujítása?

A felelet e kérdésre már bennfoglaltatik a fentebbi fejtegetésekben. Simonban az ókeresztyén egyház a hitetlen pogányt látta, ki pokoli dæmonok segítségével apostoli szerepet akart játszani, ki befurakodott a keresztyének községébe, de hitével, eszközeivel és czéljaival az utált pogányság álláspontját foglalta el. Krisztus személyes megjelenése megtérítette őt a keresztyén hitnek, de ez utóbbi nem vert gyökeret szivében; a mágusz azért mágusz maradt, ki nem az egy láthatatlan, mindenható Istenben bizik és nem tőle esd segítséget és erőt, hanem a pokol szellemeinél keres és talál szövetségeseket. A keresztyén hit nem fér össze a pogány (görög) philosophiával és theurgiával, — ez a Simon-monda igazi értelme.

Világos, hogy a Faust-monda, melynek mélyebb gondolatát már érintettük s melyre e tanulmány végén még visszatérünk, nem azonos ez ókeresztyén mágusz-mondával, hogy Faust alakja nem egyszerű ismétlése a Simon alakjának. A mi rokon vonások

[1]) Ezt állítja Kuno Fischer *Goethe's Faust, Über die Entstehung und Composition des Gedichtes* (Deutsche Rundschau, XIII., 1877, 54—98. és 251—285. ll.).

[2]) E régibb forrásokat már Görres *(Die teutschen Volksbücher*, Heidelberg 1807, p. 207—229) kezdte kimutatni.

[3]) Főleg de Lagarde Pál és Haggenmacher Otto, amaz a Clementinákhoz írt bevezetésben, emez a fönt 836. l. idézett értekezésben.

tagadhatatlanul vannak a két mondában, — alább még összefoglaljuk ezeket, — azok inkább külsőségekre és egyes részletekre vonatkoznak, mint a mondák eszmei lényegére, alapgondolatára. De azt már e helyen is hangsulyozhatni; hogy az összes rokon, azaz Faust-szerű hagyományok közt az ókeresztyén mágusz-legenda volt legnagyobb befolyással a német Faust-monda alakulására.

(Vége köv.)

HEINRICH GUSZTÁV.

Martialis I, 109.

Issa kedvesebb, mint Catullus rigója,
Issa ártatlanabb, mint szűz galamb csókja.
Issa minden lánynál hizelkedőbb szinte,
Issa becsesebb, mit India dús kincse.
Issáért Publius nincs mivel cserélne,
Mert hisz Publiusnak Issa szemefénye.
Azt hinnéd, csak cseveg, midőn panaszkodik,
Bánatban, örömben urával osztozik.
Oly édesen szenderg nyakát átölelve,
Tán nem is lélekszik, alig piheg keble.
Ha rájön a szükség, még oly eset nem volt,
Hogy a tiszta leplet érte volna szennyfolt.
Mert felkelti urát, ki ott alszik véle,
S kérve kéri, hogy őt az ágyról tenné le.
Olyan szemérmetes ez a szűz leányka,
Nem ismeri Venust, nem eped utána.
Ily seráfi lényhez méltó férjet, látom,
Keresve sem lelnénk széles e világon.
De hogy végső napját emléke túlélje,
Gondoskodott erről Publius festménye,
Melyen eltalálva Issa olyan jól van,
Hogy nem hasonlíthat önmagához jobban.
Ámde, ha megnézted mind a kettőt, tedd le,
Issát meg arczképét bármi jól van festve.
Mert vagy mind a kettőt élőnek tekinted,
Avagy mind a kettőt festettnek kell hinned.

MÉG EGYSZER A «FORDÚL ELŐ».[1])

«Egyes szavak csupán csak levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dúljuk fel, — és a fa nem lesz többé!»
Arany J. Próz. Dolg. 325. l.

Nem tudom, megtiszteltetésnek, avagy kötekedő ingerkedésnek tekintsem-e azt a bolygatást, melylyel Simonyi Zsigmond némely regibb czikkeimet újra meg újra háborgatja, feszegeti; azt azonban nyilván látom, hogy e bolygatásnak nem annyira valamely *igazság* kiderítése, mint sokkal inkább az ő személyes érdekeinek dédelgése a czélja, s természetesen az én rovásomra. S nekem legcsekélyebb magam megerőltetésébe sem kerülne, hogy Simonyinak ezt a kedvtelését szó nélkül hagyjam, ha fennhéjázó támadásai csupán *én bennem* tennének kárt. A magam baját majd csak kiheverném valahogy. De arra már mégsem húnyhatok szemet, hogy ő velem szemben olyan mondatszerkezetek helyes voltát vitatja, melyeket az igaz, tiszta magyarság soha sem ismert el és soha nem fog elismerni helyesekűl, s melyek nyelvünk «fáját» annál komolyabban veszélyeztetik, mennél nagyobbnak *látszó* ala-

---

[1]) Ez a czikk a «Nyelvőr» számára készült válaszúl arra a «Fordul elő» cz. czikkre, melylyel Simonyi annak ez évi augusztusi számában ellenem támadt; s hogy mégis a «Phil. Közl.»-ben jelenik meg, ennek oka a következő. A «Nyr» érdemes szerkesztője — saját szavai szerint — «Simonyinak már czikke megjelenése előtt megmondta, hogy *nincs igaza*», de azért a czikket közölte, «mert nem akarta útját vágni a vitának s mert nem látott benne személyes támadást»; az én czikkemre azonban «az első átolvasás után nyomban kijelentette, hogy *teljesen igazam van*, de nem helyesli a benne előforduló czélzásokat; ez okból a czikket csak az esetben közli, ha az általa kijelölt helyeket kihagyom s illetőleg megváltoztatom». Én, minthogy sehol nem czélozgatok, hanem kereken kimondom, a mit ellenfelem kimondanom kényszerít, ezt a kikötést nem tartottam elfogadhatónak. Ezért a *visszaadott* czikket visszavettem s a dolog állásának ilyetén elmondása mellett a «Phil. Közl.» t. szerkesztőségétől kértem számára helyet, de korántsem azért, mintha Simonyit *minden áron* ki akarnám fizetni, hanem, mivel a *vita tárgya* eléggé fontos, hogy a nyilvánosság elé kerüljön. Fogadja köszönetemet a «Phil. Közl.» t. szerkesztősége, hogy kérésemet hajlandó volt teljesíteni. K. P.

possággal védetnek és terjesztetnek; valamint azt sem hallgathatom el közömbösen, hogy ő a maga *magyar* nyelvérzékét egész garral fölébe helyezi az enyémnek.

Ez utóbbit illetőleg nem akarok sok szót vesztegetni. Elég annyit mondanom, hogy kettőnk közül én vagyok a született magyar, kinek nyelvérzéke Simonyira nézve még akkor is irányadó volna, ha merőben tanulatlan ember volnék is. Nekem, a milyen *öröklött* kincsem, épen olyan elvitázhatatlan birtokom, nemzeti, sőt f a j i sajátom a magyar nyelv. Midőn tehát Simonyi a maga *magyar* nyelvérzéke szerint méltányolja az enyémet, legalább is olyan nevetséges dolgot mível, mint az a gitármester, a ki az éneklő madár *természetes* énekét a maga saját zeneelmélete szerint próbálgatta «tökéletesíteni». Ezt pedig ne vegye Simonyi se sértésnek, se kérkedésnek. Nekem nem egyéni érdemem, s neki nem egyéni hibája, hogy, a mi igaz, igaz. Az ő hibája csak ott kezdődik, a hol önismerete végződik, mely hogy jóval előbb végződik, mint várnók, azt alább saját irataiból fogom bebizonyítani. Előbb azonban a támadó czikkel (Nyr. XIII: VIII. f.) szükséges foglalkoznom.

Simonyi eme «Fordúl elő» czímű czikkének mindjárt az elején (Nyr. XIII: 356. s köv. l.) azzal dicsekedik, hogy velem való vitáiban Arany János nyelvérzéke mindenkor ő neki fogja pártját. «Így volt ez» — mondja — «a „ha nem is tanítja"-féle szórend dolgában (Ny. IX: 550), így van a jelen esetben is».

A mi az i s szórendjére vonatkozó vitát illeti, mindenki emlékezhetik, hogy Aranytól Simonyi csupán *egyetlen egy adatot* idézett ellenem s azt is olyat, melyet Arany maga is szükségesnek látott külön jegyzetben mentegetni, s melyet velem együtt Joannovics György is helytelennek vall (Nyr. XIII: 204). Itt tehát Arany János nyelvérzéke nemcsak hogy nem támogatja, hanem épenséggel cserben hagyja Simonyit.

Egyébiránt ahhoz a «magas pártfogás»-hoz még más szavam is van. Sok nyelvész, de különösen Simonyi úgy szokott Aranyra hivatkozni, mint olyan tekintélyre, kinek magyarsága minden ízében föltétlenűl hibátlan. Kétségen kívüli tény, hogy Arany János magyarsága *általánosságban véve* épen olyan tiszta, mint remek; de másfelől az is tény, hogy botlások is elég sűrün fordulnak elő különösen prózai dolgozataiban. Hiába, ő sem tudta eléggé óvni, védeni magát a nyelvrontók káros hatásától. Csak akarnia kell Simonyinak vagy bárkinek, és a rosz szók és rosz mondatok egész

seregét fogja Aranyból vehető példákkal támogathatni. Ám lapozzuk át futtában csak a Prózai Dolgozatok kötetét!

I. *Rosz szók:* képdús (4. l.), hátrányos (76. l.), hatalom-ittas (182. l.), hatalom-sovár, (242. l.), merény (244. l.), indokol (244., 249. l.), áldozatkész (293. l.), nyelvkezelés (! 325. l.), ruganyos (340. l.), hatályos, erőteljes (341. l.), előny (342. l.), utánképezni (343, l.) szellemdús, képzetgazdag (345. l.), belteljes (intensiv, 351. l.), alak- és tartalomhű (388. l.), tisztelet-teljes (412. l.), tömkeleg (413. l.), viador (498. l.), tévirány (508. l.), visszaútalás (511. l.), aranydús (516. l.), stb. Stb., mondom, mert az ilyeneket, mint «kötszó, felületes, szivélyes, Horácz, Homér, stb.» szándékosan mellőzöm.

II. *Rosz mondatok:* . . . melyre már Erdélyi is figyelmeztet. (8. l.); Nálunk ez nincs így (11. l. e. h. Nálunk ez nem így van; mert nem a létet magát, hanem a létnek csak a módját akarja tagadni); a dolog természetében fekszik (71. l.); Eltekintve e hibától (200. l.); aztán eszébe juttatja régi hűségét Endréhez (201. l. e h. Endréhez való régi hűségét): Mennyire hát bűnös? (219. l. e h. Mennyire bűnös hát?) Izidóra azért jön a királynéhoz (226. l. jön e h. megy); A királyné figyelmeztetése eszébe hozza követségét, hozzá fog azt előadni (249. l. ezek h. eszébe juttatja — és hozzá fog annak előadásához); visszavonja gúnyos bántalmait egy nő irányában (258. l. e h. visszavonja egy nő irányában elkövetett gúnyos bántalmait); Gyöngyösi nem írta e munkát hőskölteményi praetensioval (271. l. e h. Gyöngyösi e munkát nem hőskölteményi praetensioval írta. Bár a «hőskölteményi praetensio» is aggodalmasan ködös valami); (Ráday) ifjusága nem folyt le figyelemre méltó kisérletek nélkül a »világiakban» (325. l.; l. föntebb!); jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat nagy részben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk (337. l. e h. Petőfi működésének ragyogó sikeréből . . . Magyarúl ugyanis nem az *embernek*, hanem az ember *működésének* van, vagy lehet sikere); a XVIII. és III. század szelleme közt valami nagy rokonság létezett (336. l. e h. volt. A létezik általában igen gyakori e dolgozatokban a van helyett); mit én tudom (344. l. e h. mit tudom én, v. tudom is én); Tökéletesen osztom értekezővel a boszankodást (363. l.); stb., stb.

Azt hiszem, elég a példákból ennyi is. A kinek azonban még ez is mind kevés volna, annak a kedveért fölhozok még két igen nevezetes példát a «Visszatekintés» cz. értekezésből (Próz. Dolg. 347. s köv. l.), melyek, ha lehet, még csattanósabban bizonyítják,

hogy interdum dormitat et magnus Homerus, *tanítván* azt, a mi *helyes*, és *cselekvén* azt, a mi *helytelen*.

A nevezett czikkben ott, a hol «a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok- s mindenféle ismusokról» van szó, a 361. lap alján ezt olvassuk:

«Hiba volt minden esetre alsóbb fokú nyereményért, minő a nyelv rövidsége, csínja, hangzatossága, magasabb fokú sajátságot, a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kisértve, ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhetők-e magának a nyelvnek határai közt. *Csak egy példát hozok fel. Germanistáink mint nyelvszépséget honosíták meg az effélét: «Nyargal a huszár forgóval süvegén, karddal az oldalán»* stb. *s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: «nyargal a huszár, süvegén forgó, oldalán kard». Mindazáltal a mi régebben történt, legalább volt benne czél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: az rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis*».

E lényegében igen helyes, de részleteiben alkalmilag alaposabban kifejtendő fölszólalással nem egy helyütt jut ellenkezésbe épen maga a mester. Ime a példák: «Előszámlálja némi gúnynyal az ajka végén, mennyi tudós könyv van már a világon.» (Próz. Dolg. 282—283. l.). «Hej, fiatalabb koromban, mikor egész teher szénnel a hátomon, még Phaylossal is pályaversenyt futék, nem osont volna el tőlem ily könnyedén e barátsághozó, hogyha én kergetem» (Aristoph. II, 19.). «Bámultam rajta nem egyszer, Ha tragoedia-hős, valamely Priamos, jogarán föllépe madárral...» (U. o. 112. l.). Ezek bizony ugyancsak ismusok!

Hátrább, a 374. lapon egy jegyzetben így panaszolkodik:

«Köztudomás szerint íróink, a hogy pocsolyáját kerülendők, egyik mentőeszközül a latinos participium bocskorát kötötték fel. Jól van, az idegen bocskor elég kényelmesre tágúlt. *De újabb időben — szinte átallom kiírni — oly író is akad, ki nem tud élni e részesülővel. Például a fönebbi mondatot így szerkesztené: író i n k* (többes szám), *a h o g y pocsolyáját kerülendő* (egyes szám)». *Tehát magyar író nem tudja a magyar «syntaxis convenientiae»-t. Nem sokára oda jutunk, hogy jó lesz magyarul: «ezek a könyvek drága». Hanem úgy kell nekünk, miért veszünk be oly szólásmódot, melyre nincs született nyelvérzékünk!*»

Itt is fején találja a szöget. De azért négy lappal tovább (meg egyvebütt is) már ő maga is megsérti a syntaxis convenientiæ-t, még pedig ilyeténképen: «Tinódi nyelvét, rímeit volná*nk* kényte*len* divatba hozni megint» (379. l.); — «épen Gvadányi könyvei vált*ak* oly kapós*sá*» (301. l.); — «De nem annyira a (!) nyelvtani, mint æsthetikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szóösszetételre adott törvénye*ket* igen megszorí*tó*nak» (385. l.); — «(az első térítők) mennyi idegen elemet valá*nak* kény*telen* terjeszteni» (386. l.).

Mindezekből azonban épen nem az következik, hogy Aranynak a magyarsága s magyar nyelvérzéke megbízhatatlan; ez épen olyan igazságtalan, mint esztelen állítás volna; — hanem igenis következik az, hogy ennek a nagy mesternek a ragyogó műtermében is akadván itt-ott egy-egy eltörlődött, vagy épen elfintorult rajzhulladék, mikor az ő fényes nevére hivatkozunk, ne az ilyen hulladékokból ejtsünk olcsó zsákmányt, hanem művészetének igazi kincseit szedjük elő. Ezt kivánja, ezt követeli egy részről az ő művészi hírneve, más részről és mindenek fölött pedig az *igazság*. Hamis [1]) kegyelet és egyszersmind szándékos visszaélés tehát Simonyitól, ha makacs állításainak támogatására olyan adatokat böngész ki Aranyból, melyek bárkinél is csak tévedésből fordulhatnak elő, vagy ha olyan kérdéseket fölebbez Aranyhoz, melyek született magyar emberre nézve soha nem voltak s nem is lesznek *kérdések*.

Szintén hiába dicsekszik Simonyi nemcsak Arany «magas pártfogásával», hanem azzal is, hogy ő «jobban számba veszi mind a köz nyelvszokás, mind az egyes vidékek (mondat)szerkezeteit», mint én; mert, ha egyébből nem, Nyelvőrbeli közleményeimből is eléggé kiviláglik, hogy a köz nyelvszokás stb. számbavételében legalább is vagyok oly gondos és lelkiismeretes, mint ő.

Nem ennek újabb bizonyítására, hanem csak azért sorolok itt föl ezúttal is nehány nyomós példát, hogy, ha Simonyinak és többi «germanistáinknak» még maig sem volt elég az a sok adat, melyet a «ha — is», «bár — is» *igazi* szórendjének megértetésére és bizo-

[1]) Hamis itt nem falsch, mint «germanistáink» ily esetekben érteni és értetni akarják (pl. Simonyinál «A jelentéstan alapvonalai» 23. lapján: «az ormánysági nyelvjárásnak efféle szerkezetei „bábját-vesztette gyerek“ stb.... *hamis analogia* útján keletkeztek ...»), hanem unecht, unwahr, sőt fälschlich. K. P.

nyitására három született magyar (Joannovics Gy., Lőrincz K. és én) idáig a «Nyelvőr»-ben összehordott, újabban is alkalmat nyujtsak az olvasóknak arra, hogy a mellettem és ellenem szóló adatok értékét annál tárgyilagosabban itélhessék meg, Simonyinak és híveinek pedig arra, hogy e részbeli elfogultságukból végre valahára kigyógyúlhassanak, még pedig a nélkül, hogy kalapjukat más előtt, mint a nyelv kétségbe vonhatatlan, csűrésre-csavarásra kizsákmányolhatatlan tényei előtt lennének kénytelennek megemelni.

Ime a példák *történeti* sorrendben:

Érdy cod.: «ha ky nem m o n d a n a a e e s nylwan lattyok» 80, l:
«akar meely nagy bynes v o n a e s . . .» 207. l.
«Akar mynemew korſſagban l e t t e n e k v o l n a e s . . .» 318. l.
Tih. cod.: «Wram ha ezőr zőmőketh w a l l a n e k e s . . .» 110. l.
Horv. cod.: «ha ſemmy keſertetevk beleed nem i e v n e n e k e s . . .» 262. l.
«Soha egy ferfyvual vagy azzonyallattal ſe zerez nyayaſſagot, bator zerzetes vagy meeg zent l e g e n e s . . .» 263. l.
Weszpr. cod.: «ha czak egi penzt a t t o k e s ennekem . . .» 27. l.
Bát. bibl.: «ha ſenky nem y z e n d e s, futtok . . .» 114. l.
Pázm. Im. k.: «és ha valami kicsin fogyatkozás e ſ n e j é k i s egy eſztendőbe . . .» (Mint leot az Calend. Vyitaſa, 2. l.)
«sőt ha gyarloſaghombol tőlled el ſ z a k a d n é k i s . . .» I. R. 9. l.
«ha cſak egy napot e n g h e d n é l i s nékik . . .» II. R. 115. l.
Káldi: Praed.: «Az-okáért, akár-mennyire e l ő-m e n t ű n k v ó l n a-i s . . .» 138. l.
«ha ſzintén vége l e n n e-i s a' világnak . . .» 160. l.
«ha az egéſz világon chak Papok, és Apátzák m a r a d n á n a k-i's . . .» 160. l.
«ha ſzintén egyéb dologban e l-l e h e t n e-i s . . .» 160 l
«ha egéb nem v ó l n a-i s . . .» 163. l.
«ha ſzintén a' keresztre h í-i s bennünket . . .» 17. l.
Károli: Bibl.: «Ha olyan szárnyaim v o l n á n a k-i s, mint a' hajnalnak, és a' tengerek utolsó határanál l a k n á m-i s . . .» Solt. 139.
Szenczi M. A.: «Ha az halál árnyékában j á r n é k-i s . . .» Solt. 38., 2. v.
Régi kath. ének: «Ha porrá t é s z s z-i s testemben . . .» 5. v.
Zrinyi M.: «De ha úgy nem v o l n a is . . .» Aphor 11.
«Ha a kapitánynak első szándékja semmiben m é g y e n i s . . .» Vis.
«ha más hasznát soha nem v e n n é d is . . .» Tac. l. r. 30.
«akárki miatt v e s z t i s . . .» Tac. 35.
«Ha mit e l v é g e z i s ő gondolatjából . . .» Szig. vesz. III. én. 1. vers.

Gyöngyösi J.: «Ha bár Marpésusi érczek volnának-is ...» Mur V. 18. l.
«Bár ſzembe-létemben volna-is lehetség ...» u. o. 29. l.
«Vagy, ha el-fogja-is, azt csak abban hadgya ...» u. o. 32. l.
«Ha hozzá kezdtem-is, még-is meg-térített...» u. o. 34. l.
«Bár ne jelentsék-is titkokat senkinek ...» u. o. 59. l.
Mikes K.: «de ha szinte a ked kis szája megnevet is érte...» IV. lev
«ha szinte jó hadi ember volna is ...» VII. lev.
«mert (ha) márványkő volna is a ked szíve, de megszánna ...» X. lev.
«Ha négyszer látnám is kedet napjában, nem kellene megcsömörleni a szememnek.» XXI. lev.
«ha nem tudnék is írni ...» XXVII. lev.
Bessenyei Gy.: «az alacsony lélek ellenben, akármicsoda szép testben lakjon is ...» Any. Okt. VIII. lev.
Ráday P.: «Ha betaszít is, kihoz a mély sírból ...»
Kazinczy F.: De ha ő nekünk Amerikát nem ada is, ha pöczékre nem vive is...» Eml.
Csokonai V. M.: «Ha mások elhagyának is ...»
Kisfaludy S.: «ha három Petarcha laknék is keblemben ...» Himfi. Előszó.
Vörösmarty M.: «Ha isten angyalai az üdvösség csengetyűjével csengetnének is fülembe, ha a paradicsom legékesb madara repkedne is körülem édes dalával, de bár maga a testesült öröm biztatna is, nem hallanám őket.» Lev. Zádorhoz, 1825. szept. 28.
Erdélyi J.: «Ha még egyszer oly nagy nemzet volnánk is...» Kis. Próz. I, 7. l.
«Bárminő szerződések ... iratnak is a nemzet oklevelébe ...» u. o. 8. l.
Kriza J.; «Ha a lábam térdig vásik és .... Ha a lábamból az inat kiszedik és ...» Vadr. 366. l.
Tompa M.: «Ha éj van is, egyszer csak megvirrad ...» Pusztán.
Petőfi S.: «Ha nem születtem volna is magyarnak ...»
Arany J.: «habár a nagy királyok lehanyatló dicsőségével ama dalnok korelnémúlt is.» Pr. D 68. l.
«Ha Bánk ilyesminek csak lehetőségére gondolt is ...» u. o. 199. l.
Gyulai P.: «gondolta, hogy ha János nem lesz is valami kitűnő diákos ember ...» Vör. él. 10. l:
«nem bánta, bármi történik is vele ...» u. o. 13. l.
«szeretett költeni, ha nem volt is miből ...» u. o. 88. l.

Szarvas G.: «habár nagy nehézségek torlódnak is útjába...» Ny-r I: 107.
«ha nem tudnók is...» Ny-r IV: 252.
«ha mindjárt helytelenek voltak is...» u. o. 303.
«ha elfogadnók is a neologia ama tételének helyességét...» u. o. 353.
«ha mindjárt amaz egy ellenében azok a milliók tagadják is...» u. o. 392. stb., stb. [1])

Népnyelvi adatok: «Nem bánom én, ha akkor látlak is, mikor a hátam közepit.» Közmond. (Abaúj.).
«Sok embernek ég a háza, ha nem láczik is a füstye.» Közmond. (Szatmár.). Ny-r. X: 473.
«Ha kis újjom megharapom is, fáj, ha hüvelykujjomat harapom is, fáj...» Ny-r. VI: 318. Veszprémi szólás.
«Az ökör csak ökör marad, ha Bécsbe viszik is.» Közm.
Kivöttem vôna én, akármijen nehezömre esött vô'na is.» Szeged Népe, II: 13. stb., stb.

«Este későn ne járj hozzám,
Mer nagy vigyázat van rejám;
Ha elgyüssz is, lassan járjál...» Népd.

Ezekhez, meg az ezekhez hasonló példák *ezreihez*, nem pedig nagy irók apró botlásaihoz kell fordulnia annak, ki nagy lóra ülve magyarokat akar magyarokká oktatni.

E szükséges, mert provokált kitérés után most már hadd nézzünk a szeme közé magának a voltaképi czikknek is, melynek érdemleges részét ekképen kezdi Simonyi: «Fordul elő, mentem ki, vettem észre stb. mindenesetre ritkább kifejezések, mint ezek: előfordul, kimentem, észrevettem stb.» Valóban gyönyörű «számbevétele» már csak ez is a «köz nyelvszokásnak»! Mert vajjon miért volnának az előbbi kifejezések ritkábbak, még pedig «mindenesetre ritkábbak», mint az utóbbiak? Jó lenne Simonyinak zsoldjába fogadnia azt a boldog halandót, a ki nem régiben ráért, hogy az «Egyetértés» egy számában foglalt betűket oly nagy alapossággal megszámlálta. Az talán arra is ráérne, ha soká élne, hogy az *ily* «mindenesetre ritkább kifejezések» számát is kisütné. Ilyen országos badarságnak leg-

---

[1]) Ha nem röstelném, Simonyitól is idézném pl. ezt a *jó* mondatot: «De ha nem vennők is figyelembe az itt elsorolt adatokat...» Nyelvőr XIII: 243.

alább a kinyomatása előtt jó lett volna nagyobb «számbavétellel» körültekintenie, hogy aztán majd lehető lesz-e a nagy könnyen kiszalasztott állításnak a bizonyítása is. És két percznyi megfontolás menten beláttatta volna az állítóval, hogy a *kellő bizonyításnak* még csak a megkisértése is egyszerűen lehetetlen; mert, mikor a szükség úgy hozza magával, akkor «fordul elő», mikor pedig amúgy hozza magával, akkor meg «előfordul». Egyik épen olyan szükséges, tehát esetleg épen olyan gyakori kifejezés, mint a másik. Különbség tehát csak a kifejezés *okában*, t. i. a kifejezendő gondolat alakulásában, nem pedig a használat szám szerintiségében van.

Nem sokkal szerencsésebb Simonyi az említett példákat illetőleg «szóba jöhető esetek» *fölosztásával* sem, noha itt nem annyira a dolog lényege, mint inkább a *módszer* ellen vét. Ez pedig annyival inkább szembe ötlő, mivel *egy idő óta* Aranyon kívül Brassaira is különös hízelkedéssel hivatkozik. S már épen Brassaitól nagyon megtanulhatta volna, hogy a nyelvészet inductiv tudomány, s hogy tehát nagyon viszszás, sőt gyakran merőben oktalan eljárás, ha valaki a nyelv tényeit, törvényeit deductiv módszerrel akarja kimagyarázni, megállapítani. Ilyen visszás útra lépett Simonyi, midőn okoskodásait s példáit a következő rámára vonta:

«1. *Mind az ige, mind az igekötő hangsúlytalan* ...[1])»

«2. *Az ige súlytalan, de az igekötő hangsúlyos* ...»

«3. *Mind az ige, mind az igekötő hangsúlyos* ...»

«4. *Az ige hangsúlyos, az igekötő súlytalan* ...»

Vajjon nem sokkal természetesebb lett volna-e, ha a tények «számbavételével» azt mondja, hogy

Az igekötő a maga igéje mellett négy féle helyzetet foglalhat el; állhat ugyanis annak

1. *Közvetetlenül előtte*; pl. Fölszállott a páva
   Vármegye házára ...;
2. *Közvetetlenül utána*; pl. Szállj le, szállj le kis arany pillangó...;
3. *Közvetve előtte*; pl. Meg se' fogom a kalapom szélét,
   Míg nem látom a galambom képét...;
   vagy: Ki nem látom mondani a nevét.
   (közönséges szólásmód e. h. eszembe nem jut vmi);

[1]) A suly szót nincs miért súlynak mondania és írnia. K. P.

4. *Közvetve utána ;* pl. Piros jány is hoszta aszt be Piroska... (Ny-r. XIII: 288.);

vagy: Nèm mènèk ien hozzá, mènnyèn ké el maga... (Ny-r. XIII: 239), stb., stb.

Nem természetesebb lett volna-e, — mondom, — a nyelv adatait így csoportosítania, s aztán a következtetéseket, vagy, ha jobban tetszik, a törvényeket az ilyen kész tényekből vonnia el? Ilyen módszert alkalmazva bizonyosan nem oda lyukadt volna ki, hogy egy rosz szórendű mondatát jó gyanánt védelmezze, hanem oda, hogy tévedését belássa s a jónak vélt helyett az *igazi jót* tanulja el. A hiba elismerése és helyre hozása még senki irói vagy tudósi hirnevét s hitelét nem tette tönkre. Ellenkezőleg. De hát nagy betegség az a self-love! Mi lenne a világból, ha Simonyi egy-egy botlását elismerné, vagy legalább szerényen hallgatna vele?

Különben sem módszer, sem rabulistica, sem apparatus nincs olyan, melylyel a «Fordul elő» cz. tudós czikkre okot szolgáltató mondat szórendjét igazolnia, vagy bár csak mentenie is sikerülhetett volna; mert az állító mondat állító mondatszerkezetet követel, állító mondatszerkezet szerint pedig Simonyinak hírhedt mondata *(Az* è *mélyhangu szavakban is fordul elő, az* e *nem)* csak így van helyesen magyarúl: *Az* è *mélyhangú szavakban is* előfordul, *az* e *nem.*[1]) Ilyen mondatokban csak akkor kerül az igekötő az ige után, ha *a)* az alany (vagy, ha van, a szenvedő tárgy) *határozatlan*, s *b)* ha nyomatékos határozó, avagy módhatározó igenév előzi meg az állítmányt. Ám lássunk nehány példát!

1. *Az arany a porban is előfordúl;* de: *Arany a porban is fordúl elő.*

2. *Az ember a pénzt fölvette*; de: *Az ember pénzt vett föl.*

3. *A pálma Európában is előfordúl:* de: *A pálma Európában ritkán fordúl elő.*

4. *Az anya a gyermeket megnézi;* de: *Az anya a gyermeket sirva nézi meg.*

5. *Az asszony a ruhát kimossa:* de: *Az asszony a ruhát itt mossa ki.* stb., stb.

Ez uttal csak egyetlen kijelölt mondatról lévén szó, nem ki-

[1]) Erre nézve is egyetért velem Joannovics Gy. (L. Nyr. XIII: 393.). K. P.

vánom föntebbi állításomat tüzetesen kifejtni; valamikor talán majd rákerül a sor. Egyelőre csak az 1. szám alatti példákra kivánom a figyelmet fölhivni s egy úttal ajánlani, hogy próbálja meg az olvasó a Simonyi mondatát azok szerint szerkeszteni, teszem, ekképen: «Az é mélyhangú szavakban is e l ő f o r d u l, az e nem», (határozott alany), és «é mélyhangú szavakban is f o r d u l e l ő, e nem» (határozatlan alany), s a többire nézve nyugodtan rábizom az itéletet. Ezt a különbséget tudva, bajosan koczkáztatta volna meg Simonyi, hogy rosz szórendű mondatának s egyszersmind m a g y a r nyelvérzékének az igazolására Aranynak ezt a kifogástalan szerkezetű mondatát idézze: «Hyperbol fazekasból lett demagóg már *fordult elő*». Hiszen az *ő* alanya *határozott*, az A r a n y é ellenben *határozatlan*, miért is e két mondatszerkezet egyazon kategoria nevében még csak egybe sem vethető! Nos, melyik Simonyi lőtt itten bakot, még pedig már másod izben: a *nyelvész*-e, vagy a *magyar*, avagy mind a kettő egyszerre? De azért ő akarja a magyarokat Árpád nyelvére *meg*tanítani! Köszönjük a jó'karatját, de csak tartsa meg magának. *Ő* betű-tudós, m i pedig az Irással tartunk, hogy t. i. «lélek az, a mely megelevenít». Nekünk *lélek* kell!

A mi azt az állítását illeti Simonyinak, hogy «arra nem vállalkozhatik, hogy tavalyi (Ny-r. XII: 422.) helyreigazításomban» minden félreértést helyreigazítson, *mert* erre annyi lap kellene, a hány sor van abban a helyreigazításban», röviden csak annyit jegyzek meg, hogy vagy jóhiszeműleg irta és nyomatta ki ezt a könnyelmű állítást, és akkor Simonyi úgy is, mint nyelvész, úgy is, mint *magyar* iró számba vehetetlen; ám olvassa rám bárki tavalyi czikkemet (Ny-r. XII: 421—423.); vagy pedig tudva mondott valótlant, és akkor maga qualifikálta saját erkölcsi értékét. Különben, ha hiszi Simonyi, hogy állítását be is tudná bizonyítani, ne sajnálja a fáradságot, írjon annyi lapot, a hány sor abban a czikkecskében van, és én ime nyilvánosan kötelezem magamat, hogy irói díját úri módon megfizetem.

De ez még csak hagyján! Könnyű azt mondani rá, hogy «nézet dolga». Az ellenben már igazán megböbbentő valótlanság, a mi a Nyelvőr XIII: 358. lapján eme sorokban lappang: «3. *Mind az ige, mind az igekötő hangsúlyos.* Erről a szerkezetről koczkáztattam azt a sejtelmet, hogy ez mai nyelvünkben «egyik kifejezője a *befejezetlen* vagy az *ismétlődő cselekvésnek.*» A «*helyre*igazitó» azt mondta erre az «ötletre», hogy «egész önké-

nyes». A helyreigazító elmulasztotta ugyan e drákói itéletet okokkal támogatni; de az itéletnek határozott hangja mégis arra indított, hogy gondolkozzam a dologról s megfigyeljem az ide vágó nyelvbeli tényeket. S most azt mondhatom, hogy ama «sejtelem», amaz «önkényes ötlet» határozott meggyőződéssé erősödött».

Vajjon mit tart Simonyi a Nyelvőr olvasóiról? Vagy azt kell hinnie, hogy ez *olvasók nem olvasnak* semmit, s tehát bátran lehet előttük ferdíteni; vagy pedig azt kell róluk föltennie, hogy merőben ultimae informationis emberek, kik az ante actákra nem adnak semmit. Gyönyörű megtisztelés akármelyik föltevés!

De, hogy a dologra térjek, én a Ny-r. XII. kötetének 423. lapján legfölül szórúl szóra ezt mondtam: «Végül egész önkényesnek kell itélnem a 358. l. tetején olvasható emez ötletét:

«Az én nyelvérzékem szerint legalább «az apród visszajő» (elbeszélésben) v. «visszajött» a. m. le page revint, ellenben «az apród jő vissza» v. «jött vissza» a. m. le page revenait».

Én pusztán *ezt* és *így* neveztem «ötletnek». Tessék ezt a föntebbi idézettel összehasonlítani, s aztán itélni! Nekem, úgy hiszem, fölösleges volna az ilyen hamisításra csak egy betűt is vesztegetnem többet.

Végül még azt kell bebizonyítanom, hogy Simonyi nem ismeri maga-magát, azaz nem tudja, hogy tud-e már *igazán* magyarúl, vagy sem; tett-e már *igazi szolgálatot* a magyar nyelv ügyének, vagy sem. Ő maga mind a két kérdésre büszke igennel felel; ezt mutatja legalább az a szertelen önérzet, melylyel tanait hirdetgeti, meg az a követelő tekintélyeskedés, melylyel a *mi nyelvünk* kérdéseiben mindenütt döntő bíró akar lenni.

Annyi tény, hogy már sokat írt; de az is tény, hogy eddigelé egyetlen egy függő kérdést sem oldott meg, egyetlen egy törvényét sem tisztázta a magyar nyelvnek s egyetlen egy hézagát sem töltötte be a magyar nyelvészetnek. Rontani ellenben rontott annyit, a mennyi csak erejétől telt. Ott van a «*szótövekre*» vonatkozó, bár később visszavont szerencsétlen elmélete; ott van a *határozókat* illető hírhedt tana; ott van félig frakkos, felig attilás *hangtana*; ott vannak *szórendünkön* tett ficzamításai, s ott vannak önmaguknak és egymásnak oly gyakran ellentmondó «magyar» nyelvtanai, meg ezeknek mintegy ráadásúl az «így is lehet, úgy is lehet» alapján épült «Antibarbarusa», melyek mind, mind csak

zavart, csak habozást, csak bizonytalankodást idéztek elő az iskolában, az irodalomban, sőt a köz nyelvben is. Ha ez érdem: akkor Simonyi nyelvészkedésének igen nagy érdeme van. Gyönyörködjék benne; nem irígylem. Egyébiránt, ha e tekintetekben ő maga, vagy bárki más képes lesz az ellenkezőt bebizonyítani: én leszek az első, a ki gratulálni fogok hozzá.

Míg ez megtörténnék, addig csak azt a nagyobb kifogást emelem ellene, hogy nagy nyelvészkedése közben még mindig nem tanult meg jól magyarúl. *Ő* akar *minket* oktatni, és nem igen van czikke, könyve pedig épenséggel nincsen, a melyben durva magyartalanságokkal ne találkoznánk. Sietek ez állításomat nyomban példákkal igazolni; de megjegyzem, hogy *csak* a *nagyobb* botlásait mutatom be, mert a *kisebbeknek* igazán se' szeri, se' száma. (S ezt aztán én nem vaktában, hanem úgy mondom, hogy adandó alkalommal *tényekkel* is tudni fogom bizonyítani).

Ime a példák:

Ny-r. XIII; 359. l. (épen az ellenem támadó czikkben) «Így elemezhetnők egyik vagy másik módon *mind a fölsorolandó példákat*». Durva germanismus e h. a fölsorolandó példákat mind v. a fölsorolandó példák mindnyáját. Különben a fölsorolandó h. is jobb volna elsorolandó.

U. o. 360. l. «De ez természetesen *nem volt* mindig így . . .» e h. nem mindig volt így (mert *nem a létet*, hanem a lét *idejét* akarja tagadni).

U. 248. l. «vannak egyes körülmények, melyek némileg kétes s é teszik az itt előadottakat . . .» (Magyar író nem tudja a magyar syntaxis convenientiae-t!» Arany J.).

Ny-r. IX: 337. l. «Ha *eltekintünk* azon eset*től* . . .»

U. o. 342. l. «Ily hibás okoskodás *nem szülhette* a ,ha el is megy'-féle szórendet. . .» e h. Nem ilyen hibás okoskodás szűlhette. . . .

U. o. 344. l. «az is nagyon sokszor kapcsol össze gondolatokat, ha *nincs is szó megengedésről*.» e h. ha nem megengedésről van is szó.

Müller M. Újabb fölolvasások: 48. l. «Hogy azonban a problémát *lehet megoldani*, még pedig nagyon tökéletesen, azon nem lehet kételkedni.» e. h. Hogy azonban a problémát meg lehet oldani. .

U. o. 53. l. «*két száz év előtt* . . .» e h. két száz évvel ez előtt; 305. l. «*ezer év előtt* is . . .» e h. ezer évvel ez előtt is. . .

U. o. 142. l. «ritka nyelv, *a hol* elő nem fordulnak.» A hol *így* germanismus e h. a melyben. -- 262. l. «régibb nyelvekben, *hol* ... e h. a melyekben ...

U. o. 112. l. «ha *eltekintünk* a régibb munkák*tól* ...»

U. o. 196. l. «Igaz ugyan, hogy gyakorlati czélra minél rövidebb és könnyebb a szó, annál jobb, *ha csak* jelentése határozottan megérthető», *ha csak* (wenn nur) germanismus e h. ha, vagy: *föltéve, hogy* ...

U. o. 263. l. «Lehet-e csak képzelni is, ... hogy mi a nyelvet ... *engedtük alá szállni* ősi tisztaságából . . ?» e h. hogy mi a nyelvet ... alá engedtük volna szállni ...

U. o. 266. l. «a ki egyszer erről a tényről teljesen meggyőződött, *kevésbbé fog idegenkedni ugyanezen elv elismerésétől régibb nyelvek grammatikai rendszerében.*» e h. kevésbbé fog idegenkedni, hogy ugyan ezt az elvet régibb nyelvek grammatikai rendszerében elismerje.

U. o. 337. l. «valamint az emberi ész vezeti ... a képzeletnek általános fogalmakká alakulását: ép úgy *van az ész ellenőrzésének alá vetve a gyökerek lassanként való képződése természetes fölkiáltásokból vagy utánzásokból.*» e h. ép úgy az ész ellenőrzésének van alávetve a gyökereknek természetes felkiáltásokból vagy utánzásokból való lassankénti képződése is.

U. o. «Általános fogalmaink *nem alakulnak* véletlenül; e h. nem véletlenül alakulnak.

U. o. «Nincs általános fogalom, mely minden kék virágot vagy minden vörös követ foglalna össze ...» e h. össze v. együvé foglalna.

U. o. 559. l. «legtöbben, különösen azok, kik a közvélemény képviselői, csak innen onnan *fölkapkodják* a bonyolódott kifejezéseket, mint a gyermek ...» e h. csak innen onnan kapkodják föl ...

U. o. 260. l. «A mi a szavaknak bötük (!) hozzáadása, kivonása (!), áttétele és cseréje által való származását illeti: bizonyos, hogy mind ezt *lehet és kell így megtenni*, ha az ember meg akarja találni etimologiágiájukat.» e h. bizonyos, hogy mindezt így lehet és így kell megtenni. (NB. csak a szórendet igazítom!)

Rendsz. Magy. Nyelvtan: Előszó V. l. «héón ma *nem jelent* annyit mint csupán ...» e h. ma nem annyit jelent ...

U. o. 16. l. «Más hang*ra* változás» e. h. más hanggá változás.

U. o. 20. l. «Ha vérvel helyett *azt* irjuk vérrel ...» *azt* e h. ezt.

U. o. «A hangok*nak* leírása.» e h. A hangok leírása; mert a

birtokos jelző itt nem nyomatékos. Különben ennek szakasztott mása olvasható a Teréz-városban egy épületen így: «Zion*nak* háza».

U. o. 22. ás 23. l. «*Mégis* így írjuk . .» (Doch!) e h. azonban így írjuk.

U. o. 35. l. «*Mind az* igenemeket áttekinthet*ővé* teszi ez a táblázat.» e h. Valamennyi igenemet v. Az igéknek minden nemét . . .

U. o. 122. l. «Az összetett mondatban több gondolat *össze van kötve.*» e h. van összekötve.

U. o. «Néha a mondatnak egy-egy fontosabb részét *is elhallgatjuk.*» e h. el is hallgatjuk.

U. o. 179. l. «Más nyelvek úgy fejezik ki a birtokviszonyt, hogy a birtokos nevét változtatják, t. i. *hozzátesznek egy birtokos ragot.*» e. h. t. i. birtokos ragot tesznek hozzá.

U. o. 190. l. «Egy meg egy *az* kettő.» Mint germanista annyira érzi a copula szükségét, hogy legalább *az*-zal helyettesíti; holott magyarán így számolunk: Egy meg egy kettő, kettő meg egy három, stb.

Kis Magy. Nyelvt.: 3. l. «A magyar nyelvet *nem beszélik* az egész országban egyformán.» Hogyne *beszélnék!* Csakhogy nem egyformán beszélik. S ez nagy különbség ám! Erről a mondatról még azt is érdemes tudni, hogy épen ezzel kezdődik a czímbeli nyelvtan!

U. o. 61. l. «Azért ezeket némelyek *nem nevezik* magashangoknak, hanem középhangoknak.» e h. ezeket némelyek nem magas, hanem középhangoknak nevezik. stb., stb.

A jelentéstan alapvonalai, 15. l. társulhatnak ... *a)* olyan fogalmak, melyek hasonlítanak egymáshoz, *b)* olyanok, melyek együtt járnak, együtt előfordúlnak. e. h. együtt *fordulnak elő.*

E tanúlságos példákat meg kell még szereznem azokkal, melyeket Simonyinak «Szórendi szőrszálhasogatások» cz. czikkében (Ny-r. XII: 366) megróttam, de állítólag meg nem igazítottam.

«Ez a hátratétel a legjobb próbája minden olyan mondatnak, melyben issel kapcsolt kifejezés előfordul.» e h. fordul elő.

U. o. «T. i. *fordul elő* akárhányszor, hogy magát az egyszerű igét hangsúlyozzuk . . .» e h. előfordúl akárhányszor . . . .

U. o. «Helyesen írja Kazinczy is munk IV; 116: Utánunk indult a nélkül, hogy én vagy Dessein *vettük volna észre.*» e h. észrevettük volna.

U. o. «Igy lehetne mondani ezt is: E tárgyat *Chamisso is dolgozta föl*, tehát nem csak a felfödözés dicsősége az övé.» Erre azt mondtam, hogy e mondata «*merőben félreérthető a hibás szórend miatt.*» És valóban az is. E félreerthetőségen egy hajszálnyit sem javít a nyomban utána

vetett másik kifejezési alak sem, mely így hangzik: «E tárgy fölfödözését Chamissonak köszönhetjük, *Chamisso is dolgozta föl először.*» Igy sem világos, hogy egy és ugyanazon ember-e a fölfedező is, meg az első földolgozó is, vagy hogy nem csupán a fölfedezés dicsősége, hanem az első földolgozás dicsősége is csak Chamissot illeti-e.

Ime, t. olvasók, így tud *magyarúl* az, ki a magyar nyelv országos mestereként erőlködik szerepelni, s ki még magát Révait is rendre meri utasítani (Nyr. XIII: 408.).

S most átadom nemcsak Simonyit, hanem magamat is a t. olvasók részrehajlatlan itéletének, melynek annál nagyob megnyugvással nézek elébe, mivel, mint látható, e czikkel nem az volt czélom, hogy Simonyi gőgös hangját túlkiáltsam, hanem az, hogy «nyelvünk fáját» a tudomány örve alatti «földulás» ellen védelmezzem. S ennél szándékosan nem mentem tovább, noha Simonyi azzal a «Fordúl elő» cz. czikkel bámulatosan kiszolgáltatta magát nemcsak nekem, hanem bárkinek, a ki az ő szaktudományi avatottságával behatóbban kivánna foglalkozni. Simonyi már több ízben méltatlanúl bánt velem; de azért én nem siettem a helyzet kedvezéseit kizsákmányolni. Minek is tettem volna? Vagy *illetékes* kritikára számíthatok: s akkor e czikkben úgyis eleget mondtam; vagy pedig csak *közömbös néző közönség* elé kerülünk: s akkor nincs miért a mulatságot egy agyaglábú bálvány ízenkénti szétszedésével fokoznom. De fölösleges is volna ez annyival inkább, mert már is elég széles körben belátják, hogy Simonyinak eddigi működése csak tömegével imponál, már a kinek imponál, s hogy az a tekintély, sőt döntő szerep, melyet ő magának az oktatás minden fokán követel, épen a *magyar nyelv* terén nem illeti őt meg. Kell-e erre csattanósabb bizonyíték, mint az, hogy korábban oly mohón fölkapott «Magyar nyelvtanai» évről évre mind több-több iskolától kénytelenek búcsút venni? Vajjon nem az az igazság valósúl-e itt, hogy:

«*Was glänzt ist, für den Augenblick geboren;*
Das Echte bleibt der Nachwelt unverloren». (Faust.)

KIRÁLY PÁL.

A SÁROSPATAKI CODEX.

Tulajdonképen e czíműl felvett Codexről talán majd a legkevesebb szó lesz ez értekezésben, hanem ebből kiindúlva, teszünk majd egy kis irodalom-történeti excursiót, azok alapján, mik meg vannak írva Toldy Ferencz *A magyar költészet története* czimű könyvében, a II. kiadás (Pest 1867.) 179—189. lapjain, s azok alapján, a miket én évek hosszú során át összeböngészett adataimból kimutatni birok.

Mindenekelőtt azonban kérnem kell a t. olvasót, kegyeskedjék rólam határozottan feltenni, hogy én, irodalom-történetünk úttörője, a nagy Toldy F. iránt, a leghálásabb tisztelettel viseltetem, s fényes nevére távolról se akarok homályt vonni; de igenis, tanulmányaim alapján, erkölcsi kötelmemül érzem, tartom, — az ő tévedéseit, hibáit, botlásait helyre igazítani. — Ugyanazért nem is az első (1851.) kiadását vizsgálom nevezett művének, mert azt, az irodalomtörténet jelen álláspontján már, mint teljesen túlszárnyalt okmányt, a tisztes régiségek közé kell soroznom. — Ha az ember Szabó Károly *Régi magyar ktár*-át végig nézi (különösen a XVI. század könyvészetére vonatkozólag), hemzseg benne a Toldy-féle hibák helyreigazítása, ezt maga a *nagy munkás is elismeri*, midőn a 2-ik kiadásban igen sok helyütt köszönetet mond Szabó K.-nak a nagyszámú figyelmeztetések s helyreigazításokért!

A 179. l. kezdve így szól Toldy: «*mennyiben míveltetett az egyházi ének a katholikusok által e században* (XVI), *meg nem tudom mondani. Ismerek ugyan három katholikus karkönyvet kéziratban, úgymint a Batthyányi-félét a gyulafejérvári, s két mást a sárospataki ktárban, melyek kétségkívül ez időszakból valók, de szövegök részben kétségkívül nagy régiségre, tehát a megelőző időszakra mutat, s bajjal állítható: járúlt-e hozzá e században valami egészen új, s kitől, mikor, s mi, miután sem a különben is csonka codexek, sem az egyes énekek évjegyet nem viselnek*».

A Batthyány-Codexről szólottam már a *Prot. egyh. és isk. lap* 1883. évf., kézzel foghatólag kimutatván, hogy az semmi esetre se kath. karkönyv, *hanem ref. Graduál másolat*, nem is XVI. századi, mert a mely könyvben olyan énekek foglaltatnak, a miket Katona István írt (*Ez esztendőt megáldjad, — Ez husvét innepében, — Ez pünköst innepében*), s melyek az 1635-iki ref. Cantionaléban

jelentek meg először (Gönczi 5-ik kiadása!), az nem lehet XVI. századi. — Erről tehát most többet nem szólva, a patakiakat nézzük.

Volt szerencsém *mindkettőt* eredetiben, itt nálam, hónapokon át vizsgálhatni.

Az egyik nem karkönyv, hanem *Passionale*, benne vannak még Jeremiás lamentatiói. — A laczházi ref. ecclesiáé volt, annak a számára írta az ottani városi főbiró költségén a nótárius a XVIII. század közepén (1740—50 körül, Szinyei Gerzson s.-pataki ktárnok úr adhat felvilágosítást, s szolgálhat a nevekkel s évszámmal, mert én bizony nem tartám érdemesnek jegyzeteim közé venni!), — tehát ez sem XVI. századi. — Csak azt csudálom, hogy mikor az évszám s a nevek is, szép zöld-fekete festékkel ki vannak pingálva, hogy lehet szinte két századdal elébbre tenni valamit?!

A harmadik az, melyről szólani akarok. — Másolata megvan az Akademia ktárában. — Ezt a másolatot *Kardos Albert*tel 1883. május havában figyelemmel átvizsgáltuk, Kardos jegyzeteit magammal hoztam, s később — a múlt télen — hogy az eredetit ide kaphatám, azzal pontosan egybe-hasonlítottam, s teljesen egyezőnek találtam.

Patay Graduálnak nevezhetjük, mert ez a család ajándékozá a s.-pataki collegiumnak, ez bele is van jegyezve; az újabbkori bekötéskor a ktárnok e szavakat jegyzé bele: *«Ez az énekes könyv irattatott a XVII. száznak az elein, vagy a XVI.-nak a veginn. De ugy látszik, hogy nem azon egy időben iródott és bizonyosan az elei régibb mint a hátulja s nem is egy ember keze irása»*.

Nagy figyelmetes vizsgálódás után meggyőződtem, hogy e nagyon töredékes és fogyatékos Codex *szinte nem kath. karkönyv, hanem ref. Graduál,* és pedig a ritualis rész (a 10. lappal kezdődik) és a Zsoltárok a XVI. században irattak. — A figyelmes vizsgálódásra leginkább Toldy állitása ösztönzött, mert az első betekintésnél láttam — minthogy az ilyen Codexek körül meglehetős ismeretet szereztem, — hogy semmi egyéb más, mint ref. Graduál. — Az évszámot heteken át hiában kerestem! míg nem, csak nem az utolsó napon a 46-ik Zsoltár feltűnő szép M initialéjában (az M. betű 3-ik sorában) 1583. év számot *véltem olvashatni.* — Úgy mondom: *véltem,* mert meglehet, hogy a kik ily czifra initiálékhoz jobban értenek, azok az én évszámomat csak a toll véletlenűl lett kanyarodásának, vagy a czifrázó szeszélyének tulajdonítandják;

de a nyelvezet s az írásmódból következtetve, *ezt a részét* merem a XVI. századba tenni, annyival is inkább, mert a rituális hymnusok egészen más sorrendben következnek, mint a Gelei Graduálban, péld. a mi itt *első*, az G.-ben 10-ik, a mi itt *harmadik*, az G.-ben 11-dik.

Merem tehát állítani, hogy ez a ritualis és zsoltáros rész talán a legrégibb, a mit e nemben láttam. — A *nagy-dobszai egy része* határozottan XVI. századi (de csak is egy része, mert van benne a XVII. száz legvégéről is!), — a *Spátzai*-féle (Debreczeni coll. ktár) nyilván adja az 1619. évszámot, míg az e nemben legszebb s legteljesebb *Kálmáncsai* (a csurgói ref. gymn. ktár) egy fekete initiáléban világosan, fehéren mutatja az 1622-őt. — Ezek tehát a nyomatott Graduál (1636.) előtt nagy gonddal s hosszú évek sora alatt készültek (a *béllyei*, most a debreczeni coll. ktárnak másolata a nyomatottnak, mégis — mint a kezdő s végső évszámok mutatják — 11 év alatt iratott *Angyalosi* akkori ref. pap által!). — És az ily irott Graduálékban, ritkán is, vagy épen nem találni egyforma nyelvezetet. Írták őket azok a régi atyák, s a zsoltárokat péld. rendesen maguk fordították le, *jól tudván mind hebreusúl, mind arabusúl!*

Erre nézve legyen szabad összehasonlítást tennem 3 textus között:

1. A *Geleiben* levő Zsoltárok, — mint G. maga mondja — Károli Gáspár fordítása szerént valók.

2. A *nagy-dobszaiban* levők, a Hyeronimus-féle latin szövegből fordíttattak *Szentlászlói István* a latkói schola rectora által (ezé volt valaha az én Gönczim is, mint bele írt neve tanusítja!).

3. A *s.-patakiban* levők emezektől nagyban — s a többi irott Graduálékban levőktől is kisebb nagyobb mértékben — különböznek, im:

I. Zsoltár, *Gelei:* Boldogh ember ki nem jár Istentöl (az ő felett a punctatio = e) szakadtaknak tanátsán; Es az bünösöknek után nem ül az megh csufolok között.

Dobszai: Boldogh ember ki nem iar az Istentöl szakattakk tanaczan: És az búnósókk utan nem all es nem úll az megh czufolok kózót.

S.-pataki: Boldog ember ki a hitetleneknek tanaczokban nem iar: es ez bunòsòknek utain nem aal es az keresztienekk czufoloinak szekekbè nem ùl, sat.

Még nagyobb a különbség a 46. Zsoltárban, u. i.:

Gelei: Minden népek tapsollyatok kezeitekkel: Eorvendezzetek az Istennek vigasságos énekekkel.

Mert az Vr felseges és rettenetes: Nagy Király mind az egész föld kereksegében.

S.-pataki: Minden nepek vigassaghoz keszùllietek: òrùlietek az Úr Istennek vigasagos enek szoual.

Mert az mi Urunk fòlseges es rettenetes naǵ kiraľ mind ez szeles vilagon.

Mindezekből azt látom, hogy a s.-pataki Codex ritualis és zsoltáros része csakugyan a XVI. századból való, de nem kath. karkönyv, hanem ref. Graduál töredék. — A többi benne levő énekekről nem is szólok, ismeretesek azok mind, s nagyon is a XVII. száz. közepéről valók, összeírva más és más kezek által a különféle ref. Cantionalékból.

Miután itt, mint látszik, határozott külömbséget teszek a *Graduál* és *Cantionale* között, legyen szabad róluk egy-két szót szólanom, annyival is inkább, mert Bogisich úr, azon minden alapnélküli állítását, hogy a reformátusok a római katholikusoktól vették legnagyobb részt énekeiket, még mindig a Graduálokra alapítja, holott a Graduál tartalmának a Cantionalé-éhoz épen semmi köze nincs!

A *Graduál* — akkori időben, mikor még a ref. egyházban is ritualis istenitisztelet dívott — *kizárólag a ritus elvégzésére, a pap, kántor és chorus számára volt rendelve,* — a mint hogy *a Graduálokban egyetlen egy népéneket se találunk abból az időből, mikor az iratott vagy nyomatott.* — A hol üres papir maradt, oda írtak aztán *később* énekeket, miket a nép énekelt, még magába a gyulafejérváriba is írtak, mint ezt legközelebb az *ó-budai* bizonyítja!

A *Cantionale* a nép énekes könyve volt, nyiltan megmondja *Gönczi,* «hogy a templomba szokott vitetni a Graduál mellett»; ebből énekelt a nép, ebben voltak legelől: a *Psalmusokból* a magyar reformátusok által írt isteni dicséretek, azután más innepi és alkalmi, — végre halotti énekek; ezek voltak azok, melyekből feles számút feltalálhatni az első nyomatott magyar deák pápista Cantionáléban (1651.), úgy szinte az Illyés István Zsoltárkönyvében (1693.) s egyéb régibb és újabb pápista nép-énekeskönyvekben, a mint ezt — mindenütt az eredeti forrásokat használva — a *Prot. egyh. és isk. lap* 1882—83. é. f. kimutattam. Úgy annyira, hogy sem a XVI., sem a XVII. századi ref. gyűjteményekben (pedig három

XVI. százit kivéve, láttam, vizsgáltam, ismerem valamennyit) *egyetlen egy olyan nép-éneket se találni, a mit a reformátusok vettek volna át a pápistáktól,* míg ellenben igen bőven kimutattam már (lásd: *Prot. egyh. és isk. lap* 1880. 81. 83. évf.), hogy a magyar pápistáknak a reformatió előtt tulajdonképeni nép-ének irodalmuk nem is volt!

A Szilády Áron által írt *Régi Magyar költők tára* I. kötete közli azt a csekélységet, a mi 500 évről ránk maradt; — találunk még Telegdi Miklós 1577-iki predikácziói I. kötetében négy latinból fordított innepi (Puer natus, — Dies est letitiæ, — Collaudamus) és egy *magyar új évi* éneket, — a II. kötetben (1578) a husvéti predikácziók után kettőt, egyik latin fordítás, a másik magyar; míg ellenben e korból már, hogy mennyire fejlődött a ref. népének költészete, azt bizonyítja *Gönczi négy első kiadása!* melynek igaz magyar népénekei évszázadokon keresztűl (1651-en kezdve), ott találhatók a különféle pápista gyűjteményekben mind e mai napig, úgy annyira pedig, hogy még Bogisich úr is specialis kath. népének-gyűjteményt nem tudott felfedezni (a mint hogy nincs is!) a XVIII. század végeig!

Toldy F. maga elismeri (180. l.), hogy a kath. egyházban «*új szerkesztmények az egyházi censura szigora mellett alig keletkeztek!*» Igen is! A Kálmán király uralkodása idejében, Lőrincz esztergomi érsek által 1111—12-ben tartott egyházi zsinatban az énekek szigorú censura alá vétettek, s kimondatott: «*Nihil legatur vel cantatur in ecclesia, nisi quod fuerit in synodo collaudatum*» (46. Canon), s ez a szigorúság annyira vitetett, hogy míg a magyar keresztyénség elsőbb századaiban az isteni tisztelet — tehát az éneklés is — tiszta magyar nyelven tartatott, csak a végén kiáltott a pap és nép együtt «*Kyrie eleison*»-t háromszor; addig a XVI. század közepére már a magyar ének teljesen kiszorúlt a templomokból; ezt semmi sem bizonyítja inkább, mint I. Ferdinánd király 1546-iki rendelete, melyben megengedi, hogy *ezután* offertorium előtt és után *szabad lesz egy-egy verset magyarúl énekelni!* Hogy processiókban, búcsújárásokon (mint Telegdi is mondja 1577.) énekeltek magyarúl, azt senki se tagadja. — És már itt kell kérnem nagyon Bogisich urat, kegyeskedjék az *ilyen énekek után kutatolódni,* — és ne *Bozóki*-nál (a XVIII. száz végén) keresni a népénekeket, mint academiai székfoglalójában (1881. febr. 21.) tevé; — és ne turóczi tót jézsuita által formált (formavi lingua hungarica) idegen énekeket

erőtetni magyarokúl, sem a Huszár Gálnál található ritualis gajdolásokat mutatni fel az Academia előtt magyar mise-énekekűl; hanem inkább «Járuljunk mi az istennek sz. fiához» s «Könyörögjünk az istennek sz. lelkének» kezdetű igazi Huszár Gál-féle magyar énekeket, a mely utóbbiak dallamára nem birt rá akadni. — Méltóztassék csak egy falusi ref. iskolás gyermeket megkérdeni iránta, megmondja: hogy az énekes könyvben 72. sz. a. van mind e mai napig; s ha ez éneket a többi XVI. századi ref. szerezményekkel zeneileg összehasonlítja, nem foghat többé az ország tudós színe előtt oly képtelenségeket állítani, hogy Huszár Gál idejében még nem léptek fel a reformátusok új dallamokkal (lásd az «Egyetértés» ez évi 64. sz. academiai felolvasását), — különben erre annak idejében még lesz szerencsém visszatérni!

Mondja Toldy (180. l.), hogy azért nehéz a meghatározás, mert az «*egyes énekek évszámot nem viselnek*». — Biz ez nehéz, de én e tárgynál úgy szoktam eljárni, hogy egy ismeretlen éneknek iparkodom először kikutatni a szerzőjét, ha ez nem megy, akkor azt, hogy *melyik évben jelent meg ez az ének először*, s akkor az illető éneket a megjelenési évvel jelzem. Például: azt mondja Bogisich úr ellenem (*Prot. egyh. és isk. lap* 1881. évf. 2. sz.) a «Gyakorta való buzgó könyörgést» kezdetű énekről: «*Hogy Bethlen Gábor fejedelem ezen éneket szerette énekelni, azt elhiszem, de ezen zsoltárének «a mienk». Feltalálható pedig Illyés István esztergomi kanonok s szertartási prépost «Soltári Énekek» könyvében 1693.*» — Bocsánatot kérek, én ezzel meg nem elégszem, a versfőkből kijövő betűk nyiltan elötüntetik a «*Gabriel Bethlen fecit*» nevet, — megjelent pedig *először* az 1635-iki Cantionaleban (Bártfa) a 403-ik lapon, tehát ezt az éneket Illyés Istvánnak adni 1693-ra *nem lehet!* Tanuság: a ki ez ének eredetére reá találni akar, az ne Maróthy 1774-ki harmonikusában keresse, hanem egy kissé odébb! Megtaláltam ez éneket Illyésnél én is, de hát ennél még korábban is megtaláltam, — 1635-nél pedig korábban nincs, tehát ez az igazi!

Idézett helyen azt állítja ellenem B. úr, hogy a «*Krisztus Urunknak áldott születésén*» karácsoni hymnusunk is feltalálható Bozóki 1797. és a «*Cantus Catholici*» 1703-iki kiadásában. — Igen is fel, magam is láttam ez utóbbiban a Múzeumban. — De ám, ezzel olyan embernek, ki e téren komoly igyekezettel s a magyar irodalomtörténet igazi hasznára foglalkozni akar, megelégedni

nem lehet, annyival is inkább, mert a *«Cantus Catholici»* 1651. (első) kiadásában is megvan; tehát fölebb kell hatolni.

Ez ének eredete így van: a csurgói rongyos Graduál megmondta nekem, hogy szerzője *Pécseli Király Imre,* évszám nincs, de a Balassa-Rimai énekek közt e szerzőnek van egy rigmusa, mely így végződik:

Ezerhatszáz után Nyolczadikba jutván
Esztendő forgás szerént
Boldog asszony hóban Pápa városában
Istenhez szíve szerént,
Egy ifjú imádást Illyen fohászkodást
Nyujta rigmusok szerént. —

Pécseli Király Imre tehát 1608-ban még pápai diák ifju volt, 1621-ben pedig már érsekújvári papságából számüzetett Németújvárra, mit bizonyít Kanizsai Pálfi János egy — ő hozzá számüzetésébe írt levele azon év szept. 8-ról (lásd a Múzeumban, ily czimű Codexben: Acta religionaria protestantismi in Hungaria, tom. III); tehát ez éneket ez évek között kell keresnünk. — Mivel pedig jól tudjuk azt, hogy 1620-ig Gönczi *négyszer adatott ki,* és pedig változatlan tartalommal, tehát ez évek után kell keresnünk, meg is találjuk a XVII. század negyedik tizedében Bártfán kiadott Balassa-Rimai-féle énekek közt! — Ily oknyomozólag kell eljárnunk, ha valamit biztosan állítani s meghatározni akarunk!

Idáig jutva már, ismét ellent kell mondanom a nagy Toldy amaz állításának (104. l.): *«az egyház mindkét felekezete a mult század énekes hagyományait gyüjti, szemelgeti, javítgatja, elfogadja, — s ezzel termelni megszünik. Van vallásos költészet, de egyéni jellemű, melylyel az egyháznak mint intézménynek és tekintélynek többé semmi közössége».*

Ezt akkor mondja, mikor a magyar költészet történetét három korszakra osztja fel, így:

1. A mohácsi vésztől a bécsi békéig (1526—1606—8) terjedő *protestans kor,*

2. A bécsi békétől a szathmári békéig (1605—1711), — itt, e korra mondja az imént idézett szavakat,

3. A szathmári békétől a magy. kir. testőrség irodalmi fellépéseig (1711—1772) sat.

Hogy a nagy Toldy ily nagyot tévedhetett, — mely szerint a második korszakban (1606—1711) a magyar vallásos költészet

termelni megszünik, s csak a mult század énekes hogyományait gyüjti, szemelgeti, javítgatja, elfogadja; — ezt csak úgy tudom magamnak megmagyarázni, hogy Toldy a XVI. századi rendszeres gyüjteményeket nem ismerte, vagy ha ismerte is, nem tett összehasonlítást az 1635-ig és az azután megjelent Cantionálék között; hogy nev. *Gönczit* teljességgel nem ismerte, azt maga is megvallja (vagy legalább hogy *nem jól* ismerte), mert a 187. l. így ír: «*nem lévén irodalmunknak ennél kevésbé ismert aga, miután valamennyi említett énekgyüjtemények, az egy Bornemiszáén s a Lugossy és Kriza által ismertetett két codexen kívül, irodalmi történetünkben mindeddig váltig ismeretlenek voltak, Gönczièt sem vévén ki, melyet többen emlegettek ugyan, de sem Jankovich, sem Horváth István, sem Nagy Gábor vagy mások még csak nem is láttak, míg a szerencse engem bárcsak az 1632-iki* (rectim: 1635.) *harmadik kiadás birtokába nem juttatott.*»

Itt a hiba! A nagy munkás idejében még nem volt a magyar könyvészetnek regestruma, Szabó Károly *Régi Magy. ktár*-a csak 1879-ben jelent meg; nem tudhattuk tehát, hogy egyik-másik ktár poros zúgában micsoda érdekes könyv lappang. Szabó K. húsz évi fáradhatlan kutatása létre hozta az országos regestrumot s így tudjuk már, a mit még Toldy nem tudott, hogy Gönczinek az a kiadása, melyet a szerencse Toldy birtokába juttatott (s mely jelenleg az Academiáé), nem a *harmadik,* hanem épen az *ötödik kiadás,* és pedig épen ezzel az 1635-iki, ötödik kiadással kezd Gönczi bővülni és bővül a Toldy által jelzett 2-ik korszak végeig, nem csak hogy ez bővül pedig, hanem a XVII. század végén (1696) megjelenik Ács Mihály *Zengedező mennyei kar*-a, mint szinte nem egyéni jellemű, de sőt inkább a lutheránusok által elfogadott és bevett közisteni-tiszteleti énekes könyv, mely folyvást bővül részint fordított, részint eredeti énekekkel annyira, hogy a legbővebb Gönczit (1736) is felülmulja! — Ott volt tehát a hiba, hogy az általa 3-iknak tartott 5-ik kiadást olyan tartalmúnak gondolá, mint az első kiadás, s épen ez a feltétele bizonyítja be előttem azt, *hogy Toldy Gönczi 4 első kiadását sohse látta!*

A XVI. századi több Cantionalékat most nem említve, Gönczinek — mely tagadhatatlanúl a legrendszeresebb gyüjtemény — következő kiadásai vannak:

Első: Debreczen 1592 — (kolozsvári ref. coll. ktár).
Második: » 1602 — (gyulafejérvári püspöki ktár).

Harmadik: Debreczen 1616 — (marosvásárhelyi ref. coll.).
Negyedik: » 1620 — (nálam és pozsonyi kir. gymn.).

Ez a négy első kiadás tartalmára nézve teljesen megegyezik egymással, sem több, sem kevesebb nincs egyikben mint a másikban, csupán a levélszám tesz különbséget, u. i.:

Az első kiadás = 164 levél,
A 2-ik » = 150 »
A 3-ik » = 175 »
A 4-ik » = 164 levél, — ez a negyedik kiadás az elsővel sorról-sorra megegyez s csak némi kevés nyelvészeti külömbség van közöttük.

Minthogy az enyim most Szilády Áron úr használatában van, teljes biztossággal nem írhatom meg a benne foglaltató hymnusok számát; de annyit teljes biztonsággal mondhatok, hogy a Toldy F. példányában már sokkal több van, s olyan nevek fordúlnak elő benne, miket a XVI. században még nem ismertünk.

Ezen túl még kell valahol lappangani egy 1627-iki Brewer Lőrincz-féle *lőcsei* kiadásnak is, mert a birtokomban levő 1770. (frankfurti) *Zengedező menyei kar* elő szava (VIII. §.) nyilván állítja, — hogy ez Gönczi-é vagy nem? azt majd az idővel előkerülendő példány mondja meg!

Az 1635-iki (ötödik kiad.) Gönczíben van:

1. Magyar Psalmus	97,
2. Innepekre való isteni dics.	167,
2. Appendix	19,
4. A Zsoltárok utáni ének	6,
5. Ritualis hymnus	54,
összesen ...	343.

Halotti ének 48, — míg az első kiadású halotti énekesben csak 38 (Szilvás-Ujfalusi Imre, Debr. 1598).

A szinte birtokomban levő 1652-iki (Lőcse) 9-ik kiadásban pedig már van:

1. Ritualis hymnus	98,
2. Magyar Psalmus	103,
3. A Zsoltárok után, ének	7,
4. Innepekre való ének	194,
5. Toldalék	6
összesen =	408.

A külömbség tehát 16 év alatt = 65, mindenesetre elég szám annak bebizonyítására, hogy a prot. énekköltészet az egész XVII. század folyama alatt folyvást termelt.

Ennek kimutatásán túl épen a *bécsi és szathmári békék között találkozunk olyan nevekkel, mik csak e korban tünnek fel énekirókúl*, például:

Szenczi Molnár Albert (nem a zsoltárai, hanem hymnusainál fogva), — Pécseli Király Imre, — Szemeli Imre, — Bethlen Gábor, — S. J. (?), — Fái Mihály, — Regius Király Jákób, — Ács Ferencz, — Ács Mihály, — Diós-győri, — Karcsai Kata, — Storm Gáspár, — Mikei Ádám, — Ormáni János, — Skultéti Márton, — Tatai István, — Torkos András, — Tóth István, — Vázsoni Márton, — Sz. S. (?) Macsonkai Miklós (a zsoltárok időszaki elrendelője), — Lővei Balázs, — Szuki Gergely, — Thenai Lukács, — Vékei sat. — Ezek mind a XVII. század sz. poétái, s neveik az 1635-iki kiadáson innét jőnek elő.

Így látva és tudva ezeket, méltán kérdezhetjük: hogy lehetett egy olyan írónak mint Toldy ennyit botlani? Fentebb megadtam már a feleletet, s most még csak azt teszem hozzá, ő összeszedett mindent, a mi csak keze ügyébe került, s hagyott hátra nekünk sok mindent, a minek a búvárkodó szellem nagy hasznát veheti, s ez az ő örök érdeme! De ám, vigyázzon a mai kor gyermeke, nehogy *mindenben* utána indúljon, mert helytelen dolgot mívelne, levén ma már teljesen útba igazító regestrumunk, melynek vezetésénél egészen más világításban tűnik fel előttünk a XVI. s XVII. század vallás-költészeti irodalma, mint ő azt, az ő idejében ismerhette. — Egyes elrejtett nevek tűnnek napfényre, könyvek kerülnek elő, melyek megmondják az igazat, imé: Mátrai Gábor után Toldy is azt állitja (166. l.), hogy a *Judit és Holofernes históriáját* Tarjai Mihály írta, és a mint ezt Toldy utána mondta Mátrainak, — úgy Toldy után is elmondja sok történész; holott Bornemisza Péter énekes könyve (Detrekő 1582) 307—313. levelein nyilván mondja ezek ellen, hogy *Sztárai Mihály* írta. — Azt tudták már az irodalomtörténészek, hogy a XVI. századi prot. sz. költészet még a római classicismussal is próbát tett (T. 195. l.), Horatius II. k. III. ódáját «Eheu fugaces Posthume!» tiszta keresztyén felfogással adván elő, de csak az 1878-ban Szabó K. által az alsó sebesi franc. zárdában felfedezett 1593. Bártfai luth. éne-

kes könyv adta elő igazán (melyet ismertettem a *Prot. egyh. és isk. lap* 1881. évf. 33., 34., 35. sz.).

Igaza van még ma is Toldynak, hogy ennél nincs a magyar irodalomnak kevésbé mívelt ága. Kutassunk hát, — regestrumunk van, a ktárak nyitva állnak előttünk, de gyökerére menjünk kutatásainkban minden dolognak, s különösen a vallási elfogultságot távoztassuk messze el egészen magunktól, s vigyázzunk, hogy olyan hymnust ne tüntessünk fel ős kath. hymnusúl, mely Luther német szövegéből fordítva, csak az 1635-iki ref. Cantionale 413. lapján jön elő *magyarúl először*. — Kutassunk, dolgozzunk, lesz a ki nyer, s ez közkincsünk, a magyar irodalom!

Gyűd, 1884. ápril. 25. KÁLMÁN FARKAS.

Erdélyi czigány népdalok.

I.

Phen mánge voyi cáces:
Mán kámes tu voy ávres?
— Anglál tute tut' kámáv,
Pál ávreste mái meráv. —

Mondd meg rózsám igazán:
Hű vagy-e még én hozzám?
«Ha nálam vagy, szeretlek; —
Ha nem vagy, mást ölelek».

II.

Andro vesha, andro bár,
Sháldel ciriklo shukár;
Andro gulyi, gulyi dái,
Avla kereskres e cái,

Csak az erdő zöld árnyába'
Dalol vígan a madárka;
Csak az anya oldalán
Terem jól meg a leány.

DR. WLISLOCKI HENRIK.

A TALMUDI TUDOMÁNY TÖRTÉNETÉRŐL.

Mióta a zsidó irodalom a philologia egy külön ágának, a zsidó tudománynak lett tárgyává, a mely rövid ötven év alatt a többi philologiai tudományok színvonalára emelkedett s ma is nagy léptekkel halad előre, a talmudi irodalom [1]) sem tárgya többé a czélzatos theologiai tanulmánynak. Miután az ujkor kezdete óta csakis theologiai czélokból foglalkoztak vele, most végre a tudomány elismerte, hogy azon irodalom, a mely ezredéves fejlődésnek eredménye, a melyben egy egész népnek szellemi munkássága, vallásos gondolkodása és érzelmei nyilatkoznak, a melyben a szellemi fejlődés nyomai világosan felismerhetők, az emberi szellem megismerésére fontos adalékot szolgáltat. Ezen körülmény adja meg létjogát a talmudi tudománynak, a mely czéljául a zsidó hagyománynak történelmi fejlődésében való megismerését tűzte ki. E tudomány megalapítóinak a zsidó tudomány ujjáteremtőit, *Zunzot* és *Rappoportot* tekinthetjük, mert mindketten már első műveikben is annak tudatával bírnak, hogy mi ezen tudománynak feladata. Azóta *Geiger* és *Frankel* voltak legjelesebb munkásai e térnek, s több követőre is találtak.

A talmudi tudománynak is mint minden másnak megvan a maga története. Valamint az embernek a természetről való naiv nézeteiből hosszú küzdelmek után az exact természettudomány fejlődött ki, úgy jöttek létre fontos munkákat, vagy egyes népek által tisztelt régi könyveket magyarázó iratokból megfelelő philologiai tudományok. Ezen tudományok feladata azután úgy ama szent emlékeket, mint a reájuk vonatkozó nézeteket fejlődésükben megismerni. Igy van ez tehát a talmudi tudománynál is, a melyet több mint ezer éves munkásság előzött meg, a mely a zsidó traditió irodalmának kutatására fordíttatott. A talmudi tudomány történetében néhány olyan körülménynyel állunk szemközt, a melyek a zsidók azon korbeli viszonyaival igen szoros össze-

[1]) Így nevezzük a zsidó traditió-irodalmat, a mely époly változatos, mint gazdag. Itt természetesen eltekintünk azon művektől, a melyek homiletikus színezetű bibliamagyarázatot tartalmaznak. A tulajdonképeni traditiógyűjtemények közt legrégibbek azon midrásművek, melyek Mózes utolsó 4 könyvéhez fűződnek s a szentírás szavaiból magyarázott törvényeket és nézeteket tartalmaznak. Ezek után következik a misna (szerkesztésének ideje: a 2. sz. végén), a mely tartalom szerint 6 főcsoportba osztott törvényeket foglal magában, a melyhez azután magyarázatképen fűződik a jeruzsálemi (szerk. id. a 4. sz.) és babyloniai talmud (szerk. id. 6. sz. elején). Ezen utóbbiak a főművek s azért nevezzük a zsidó traditió tudományát talmudinak.

függésben vannak. Ezen körülmények pedig döntő befolyással voltak a talmuddal foglalkozók gondolkozásmódjára s előidézték azt, hogy a talmudról írt munkák egy része elvesztette magyarázó jellegét s nem pusztán a talmud tartalmára szorítkozott. A talmud ugyanis (különösen ezt emeljük ki a zsidó traditiógyüjtemények sorából) egyike azon könyveknek, a melyek nem csak nagy befolyással voltak az emberiség nagy részének, vagy csak egyes népeknek szellemi fejlődésére, hanem azoknak majdnem egész szellemi munkásságát képesek voltak lekötni. A talmudnak tanúlmánya a legfőbb vallásos kötelességnek tekintetett s ez volt a középkori zsidóknál a tulajdonképeni zsidó tudomány. Így azután majdnem az összes európai zsidókat csakis a talmud tanulmánya foglalkoztatta azon korban, a melyben az elnyomás minden más szellemi foglalkozást elzárt tőlük, s ez óvta meg őket az eltespedéstől meg az erkölcsi sülyedéstől. De voltak idők, a mikor koruknak egész műveltségét elsajátították, így különösen az arabs korszakban, a mikor a zsidók az arabok szellemi mozgalmaiban élénk részt is vettek. Ezen körülményeknek nagy befolyásuk volt a talmudisták módszerére és gondolkozásmódjára.

Másrészről a zsidók, minthogy rájuk nézve a középkorban alig létezett igazságszolgáltatás, a törvénykezést mindennemű ügyekben elismert tekintélyű talmudistákra bízták s ezáltal meg voltak mentve a középkori törvénykezés gyarlóságaitól. Igy tehát a talmudistáknak nemcsak egyházi, hanem mindennemű más ügyekben is kellett dönteniök, a miben pedig a talmudra kellett támaszkodniok. Miután pedig a talmud tételei gyakran nem voltak elégségesek az ő koruk viszonyai közt, a jognak más forrásait használták fel, mint pl. a közszokást, közmegegyezést stb. Tételeiket azután codifikálták. A talmudnak ezen viszonyából a későbbi irodalomhoz s tartalmának különféleségéből következik, hogy története egyszersmind jog- és vallástörténelem.

Itt különösen ki kell emelnünk a talmud után következő irodalomnak viszonyát a traditió irodalmához. Az egyes traditiógyüjtemények különböző tekintélylyel bírtak az író korának viszonyai, annak műveltsége és gondolkodásmódja szerint. Másrészről pedig, a mint említettük, az illető munkák czéljuk szerint nem szorítkoztak a talmud tartalmára, a mint vagy csak a talmud megértésének elősegítésére, vagy a törvények gyakorlati alkalmazásának megkönnyítésére voltak szánva. De mielőtt e kérdésekre rátérnénk, egy pillantást kell még vetnünk a talmud ismeretének elterjedésére és a traditióval foglalkozó művek minőségére.

I. A talmud ismeretének elterjedése. Talmudi munkák.

Miután a talmud befejezett műnek tekintetett, a régi talmudiskolák székhelyein lakó és működő gâonok (iskolafők — magnificentia)

voltak legfőbb képviselői a vallásnak és a talmudi tudománynak. Ezekhez fordultak úgy az európai, mint az afrikai községek minden fontosabb ügyben, ők pedig döntvényekben (responsumok) feleltek, a melyek mindig a talmud tételein alapúltak. Később egy esemény a nyugati országokat függetlenekké tette. Ugyanis hajósok négy tekintélyes talmudtudóst, a kik Európába akartak jönni, elfogtak, s az egyiket *Kairuvánba*, a másikat *Narbonnába*,[1]) a harmadikat *Kairoba*, az utolsót pedig *Cordovába* adták el. Ezek azután mindenfelé elterjesztették a talmud ismeretét. Németországba a talmudnak alaposabb tanulmányát egy Kalonymos nevű tudós ültette át, a kit Nagy Károly vitt oda magával. Mindezen országokban a talmuddal már azelőtt is foglalkoztak, csakhogy nem oly alapossággal, a mit azon körülmény is, hogy mindenben a gáonokra voltak utalva, eléggé bizonyít.

A talmud tanulmánya ezután két irányt vett, az egyik az arabs, a másik pedig a franczia-német irány. Amaz az arabok által meghódított országokban, tehát egész Északafrikában és Spanyolországban, emez pedig a keresztény országokban dívott. Azt tudományos rendszeresség és egyszerűség, emezt szellemes felfogás és logikai él jellemzi. A 13. század végén a két irány egyesült s mivel az arabok hatalmával műveltségök is lejebb szállott, a német-franczia szellem lett uralkodóvá, a mely a 17. században egyesülve a lengyel pilpulisták (dialectikusok) irányával, a zsidó tudomány ujjászületéséig kizárólag uralkodott, s a talmuddal foglalkozó zsidók egy részénél ma is uralkodik.

Azon munkák, a melyek a zsidó traditiót tárgyazzák, részben elméleti, részben gyakorlati czéllal birtak. A talmud, mint minden más könyv, a mely más korban, más körülmények közt jött létre, magyarázatra szorult. De ezen magyarázatban, a melyet a commentárok (pêrûsîm) tartalmaztak, soha sem tévesztették el a talmudisták azon körülményt, hogy a talmud megértése gyakorlati czélokból volt szükséges. Hasonlót látunk a *glossáknál* (*tószafôth* — tulajdonképen: toldalékok, mert *R. Salamon b. Izsák* commentárjára való tekintettel készültek) és a *novellák*nál (*hiddûsîm*), a melyek dialektikus tartalmúak. Gyakorlati czéljuk volt a *döntvényeknek* (*tesûvôth*—responsa), úgyszintén a *codexek*nek (*halâchôth*, néha más czímmel ellátva). Az előbbiek bizonyos határozott esetre vonatkoznak s néha a döntés okadatolása is föl van bennök véve, néha pedig csak egyszerűen közlik a választ. Ilyen responsumok vannak a legrégibb időktől napjainkig. A codexek a talmudban kifejtett törvényeket rendezve tartalmazzák. Elrendezés dolgában érdekes fejlődést vehetünk észre a codexek irodalmában. Ugyanis már a gáonok irtak

[1]) *Graetz* nézete, Geschichte der Juden V. k. 21. j.

tárgyilag rendezett codexeket, de ezek nem ölelték fel az egész talmudi jogot és szertartást. Az első, a ki az összes törvényeket, a melyek a zsidókra nézve Palæstinán kivűl érvényesek, codexébe felvette, *Izsák b. Jákob Alfászi* volt, a ki melléknevét onnan nyerte, hogy Fezből származott. Munkája (Halâchoth czímmel), a mely ép úgy mint a commentárok, a talmud szövegéhez fűződik, inkább mesteri felfogásra mutató kivonat, mint codex. Alfâszi a későbbi talmudistákra igen nagy befolyással volt, de nem ugy *Izsák Ibn Gajjáth*, az előbbinek kortársa és ellenfele, ki a közvetlen utána következő korra befolyással volt ugyan, de lassanként elfeledték, úgy hogy munkáját csak ujabban adták ki. A legnagyobb zsidó codificátor *Mózes b. Maimún* (Maimonides), a kinek codexe «*Misne tôra*» rendszeresség és önálló felfogás tekintetében egyedűl áll az e nemű munkák közt. Utána *R. Ásér b. Jechiél* írt egy codexet, a melynek szerkezete hasonló az Alfásziéhoz. Mások is írtak ezen korban codexeket, de azért emeljük ki Rutser codexét, mert ő benne egyesűlt különösen a franczia-német irány a spanyol-arabssal. Az előtt a két irány inkább ellenséges módon érintkezett, a mit különösen *Ábrahám b. Dávid* (Posquièresből) megjegyzéseiből Maimuni codexéhez, és Maimuni nyilatkozataiból [1]) a franczia tószafistákról láthatunk. R. Ásér fia, *Jákób* is írt egy codexet, a mely tárgyilag van berendezve s az ő nyomán haladt *József Káro*, a kinek codexe «*sulhán árúch*» a zsidók vallásos életében ma is érvényes. Igy fejlődött a codexirodalom, a melyből csak a legfontosabbakat emeltük ki, majd függetlenítve magát a talmudtól belső berendezésében, majd ismét ahhoz fűződve.

Még kétféle művet kell említenünk: a bevezetéseket, vagy másképen a talmud módszerével foglalkozó munkákat, és a kivonatokat. Az előbbi művek leginkább arabs zsidók által, vagy legalább azoknak befolyása alatt irattak, s eredetüket az arabs zsidóknak sokkal tudományosabb eljárásában kell keresnünk. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy az első, ki ilynemű művet írt, *Száadjá* gáon volt, a kiben a traditiónak ismerete korának műveltségével párosult. A másik csoportba tartozó művek leginkább gyüjtemények, a melyek régi könyvekből kivonatokat tartalmaznak s ezeknek értékét csakis az adja meg, hogy sok elvesztett műből találunk bennök részeleteket s hogy történeti adatokban igen gazdagok.[2])

---

[1]) Egyik fiához írt levelében. Különben a tószafisták sem nyilatkoznak kedvezően ő róla.

[2]) Ezen művekről, úgyszintén azon codexekről, a melyek a zsidó istentisztelet fejlődésének történetére nézve fontosak, szól Zunz, Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes czimű munkájában, a mely második része «Die synagogale Poesie des Mittelalters» cz. könyvének. (L. a 21. s köv. ll. a 26. s köv. ll.)

II. A traditiógyüjtemények tekintélye.

A tudomány, a mely csak a fejlődést akarja megismerni, minden tényt kikutatni törekszik, s minden tanúságnak az értékét megállapítja. Tekintettel van egyes korok mozgalmaira, a melyek a kútfőkre netalán befolyással voltak. Nem úgy a talmudisták. Nekik mindenek előtt azt kellett megállapítaniok, hogy hiteles-e ez vagy amaz a traditio vagy nem? Más szóval: alkalmazható-e ez vagy amaz a tétel a gyakorlatban? A hitelesnek talált traditiót azután a «halácha» (eljárás) szóval jelölték. A traditio maga azonban tekintélyen alapult. Innen van azután, hogy az érvényesség megállapításánál voltak szabályok, a melyek nagyrészt szétszórva már a talmudban is megvannak s a melyek segítségével két ellentétes nézet közül az érvényest ki lehetett választani. Egyike volt ezen szabályoknak, hogy ha későbbi és régibb amórák közt ellentétek vannak, a gyakorlatban a későbbiek után kell indúlni, mert ezek nem ok nélkül tértek el a régibb felfogástól.[1]) Ezt a tételt alkalmazva látjuk a traditiógyüjteményekre. A legkésőbb befejezett traditiógyüjtemény, a babyloniai talmud mindig mértékadó volt a gyakorlatban. Ennek azután az volt a következménye, hogy némely időkben a többi traditiógyüjtemények tanulmánya elhanyagoltatott. De itt is fejlődést vehetünk észre. A régibb talmudisták, tehát a gáonok és a közvetlenül rá következő korban az arabs talmudisták az összes traditiógyüjteményeket tanulmányozták, s ezeket a gyakorlati tételek megállapításában is figyelembe vették, habár ők is a babyloniai talmudot tartották a legfőbb tekintélyű gyüjteménynek. Ha a babylonai talmud egyes tételei a jeruzsálemi talmudnak ellentmondottak, a babyloniai után indúltak,[2]) a hol azonban lehetett, ott az ellentétet kiegyenlíteni törekedtek.[3]) Némelyek szerint azonban ha a jeruzsalemiben egy tétel még az által is bizonyíttatik, hogy egy eset is el van beszélve, a melyben ezen tétel szerint cselekedtek, a jeruzsalemi után kell indúlni.[4]) A jeruzsálemi talmud mellett különös figyelemben részesítik az arabs talmudisták a régibb halachitikus midrásokat is. Majdnem valamennyien figyelembe veszik a halácha megállapításában. Igy *Nisszim b. Jákob*[5]), de különösen *Maimúní.*[6]) Ő úgy a

[1]) Maleachi Kohen, Jad Maleachi I. 167. s köv. §. e szabályt bővebben fejtegeti.

[2]) Alfászi, Erúbin végén.

[3]) Jad Maleáchi 174. a. ed. Livorno.

[4]) U. o. 173. d.

[5]) Geiger, Wissenschaftliche Zeitschrift etc. 439. s köv. ll.

[6]) Előszavában misna-commentárjához szól eljárásáról. Itt épen úgy mint a Misna tora előszavában kifejti a traditióról és a traditiógyüjteményekről való nézeteit.

misnához írt commentárjában, mint codexében nagy súlyt fektetett a régi *midrás művekben (borajthák)* előforduló tételekre, sőt, a mint látszik, még a babyloniai talmud tételei fölött is elsőbbséget ád azoknak.[1]) De már a régibb arabs talmudisták közt voltak olyanok, kik a borajthákat, vagyis azon régi traditiógyüjteményeket, a melyek a talmudban idéztetnek, kevésbbé becsülték. Igy *Izsák Ibn Gajjáth* már abból is, hogy a babyloniai talmud valamely tétel tárgyalásánál az illető borajthát nem idézi, annak érvénytelenségére vagy tartalmának tévességére következtet. Hasonló nézetet vall R. Asér is, a kinél ez valószinűleg összefügg egy másik nézetével, a mely szerint az amóra, vagyis a későbbi talmudtudós, a borajthával ellenkező nézetet állíthat fel.[2]) A babyloniai talmud tekintélye később, mikor a dialectika kezdett lábra kapni, még inkább kiszorította a többi traditiógyüjteményeket. Már a Nachmáni-féle responsumokban[3]) panasz van azért, hogy a jeruzsálemi talmud szövege meg van romolva, mert kevesen foglalkoznak vele. A franczia talmudisták csakis dialectikus czélokra használják úgy a jeruzsálemi talmudot, mint a borajthákat. Még nagyobb mértékben látjuk ezt a későbbi német és lengyel dialectikusoknál, a kik még a későbbi írók következtetéseitől sem mertek volna eltérni, még ha meg is czáfolták azokat, annál kevésbbé lehet náluk szó a traditió egységes felfogásáról és a gyüjtemények helyes méltatásáról. Jellemző tény pl., hogy egy igen jeles pilpulista a mult század végén (*R. Elijjá*, vilnai rabbi) egyikét a legrégibb traditiógyüjteményeknek, a melchilthát, jegyzetekkel látta el, a melyekben a szöveget javítja a babyloniai talmud eredménye szerint.[4])

(Vége következik.)

SCHREINER MÁRTON.

Martialis III, 26.

Jószágok, teli pénztár, Candidus, a te sajátod;
Murra s arany serleg mind egyedűl a tied.
Massicus és Cæcubum pompás bora csak teneked van;
Bölcsesség, lángész mind a te birtokaid.
Mindent bírsz te sajátodul; ámde van ebbe' kivétel —
Közjószág mással, Candidus, a te nejed.

---

[1]) Jad Maleachi, ed. Livorno 180. b. Az ellenkezőt bizonyítani törekszik.

[2]) Mindkettőnek nézetét olvashatjuk Áséri, Jómá 776.

[3]) Idézve Jad Maleachinál 173. d. Valószinűleg a Pseudo-Nachmáni-féle responsumokat érti. L. József Kárs bevez. Bêth Jószéf cz. munkájához.

[4]) A mechilthának vilnai kiadásában, 1849. A jegyzetek czíme Éfath czedek.

ADALÉK A TELL-MONDÁHOZ.

Ahhoz, a mit Dr. Heinrich Gusztáv a Jeles írók iskolai tára 21. füzetében a Schiller Tell-drámájához írt bevezetésben, aztán az Egy. Phil. Közl. VII. 539—567. és 722—737. lapján jeleset írt, *mythologiai* szempontból még a következőt toldhatom.

Jól jegyzi meg az augsburgi Allgemeine Zeitung (Beilage, 140 sz., 1864. máj. 19.), hogy a Tell történetének megfejtésében sikerrel egyedűl a *mondai utat* lehet követni. A fő momentum a *mesteri lövés*, mely perzsa, westphaliai, islandi, norvég, svéd, seelandi, œsel-szigeti, angol, holsteini, felsőrajnai és svájczi mondákban egyaránt előfordúl; sőt hasonló mondák akadnak a finnekéi és lappokéi közt is. Benfey szerint egy perzsa költő, *Muhammed Ben Ibrâhîm*, melléknevén *Ferîd-eddin Attâr*, már 1175-ben Kr. u. elmondja e mesét. Ehhez meg kell jegyeznem, hogy e költő Hammer alapvető műve (Geschichte der schönen Redekünste Persiens 140—141. l.) szerint 1216-ban született és a különböző eredeti források szerint 1331-ben vagy 1326-ban vagy végre 1318-ban halt meg. Igaz, hogy ujabb írók. pl. Wahrmund (Praktisches Handbuch der neupersischen Sprache III. 112. l.) azt irják, hogy Ferîd-eddîn 1119 és 1229 közt élt. Mindenesetre sajnálhatni, ha Benfey nem határozza meg közelebbről, hol van Ferîd-eddîn rengeteg és élvezhetetlen mystikus tartalmú műveiben az a mesteri lövésről szóló monda.

Ugyancsak az augsburgi Allgemeine Zeitungban (Beilage zu Nr. 174. 22. Juni 1864.) érdekes a következő czímű czikk: «Eine religiöse Erklärung der Tellsage». Malcolm tábornok 1820 telén Arábiában egy «Moccha» nevű városnál kikötött és az ottani angol residenstől, Hutchinson kapitánytól a lakosság következő szokását tudta meg. Esténkint a datolyaszedés idején ott egy 5—6 éves fiú kő czéltábla alá áll és ezt a czéltáblát a fiú feje fölött egy-két jó lövő puskával (hajdan íjjal) meglövi. Ha a czélt eltalálják, a mi rendesen az első lövésre már megvan, a néző közönség ujjong és a fiút és lövőt megajándékozzák. (Sir John Malcolm's life and correspondence, II. 400.) E szokás eredetét nyilván *emberáldozatban* kell keresni; a mostani szertartás már csak kárpótlás igazi áldozat elmaradásáért. A sikeres, gazdag aratásért véres áldozat illeti meg az istent; de később az áldozatnak szánt embert a férfias erő és ügyesség a haláltól megváltja, az isteni irgalmat mintegy kierőszakolja. Igy kielégűl és korlátoltatik az a minden pogány vallásban meglevő φθόνος θεῶν, mintha az ember léte az isten létének károsítása volna és folyton csak emberáldozattal váltathatnék meg. Az ember itt okvetlenűl Iphigenia feláldoztatására gondol, melyet a görög nép geniusa ép úgy eszményített, mint a

hogy az ószövetségben Izsák feláldoztatása fenkölt szellemtől van áthatva. Ez utóbbi áldozatra nézve egyébiránt rendkivűl érdekes az, a mit róla Goldziher ír (Mythology among the Hebrews 45—47. l.).

A férfias tett és erény engesztelő erejében való hit, folytatja az «Allgemeine Zeitung» czikkírója, a turáni és árja népeknél, melyeknél a Tell-monda megvan, és a melyeknek a nyíl és íj annyira kedvelt fegyverök volt, nagyon természetes. *A Tell-monda tehát ősrégi aratási áldozati szokásra való visszaemlékezés, melyet később megfelelő történeti eseményre és abból kimagasló hős tettére alkalmaztak.* Minden Tell-mondának *történeti* alapvonása közös: diadalmas ellenállás ádáz kényurasággal szemben, mint a hogy eredetileg a férfias erő és ügyesség diadalmasan megküzdött a szörnyű istenséggel. Csak a *második nyíl* története szakad kétfelé: 1. az eredeti mythusban ezt is bizonyára a czélra irányozza a lövő, ha az elsővel nem talál; habár már akkor a lövő és a czélnak kitett gyermek helyzete egyaránt igen-igen veszedelmessé is lett (Mocchában, — a melynek fekvését e puszta névvel meg nem határozhatni, mert az arab *makkat, mekkah* csak a. m. város, — a lövő is valószinüleg el van veszve, ha a fiút találja, a mi azonban alig fordúlhat elő); 2. a történeti mondában mindig a kényúrnak szánja e másik nyilat a lövő, ha az elsővel czélját el nem találná vagy a gyermeket megölné. *A Tell-mondák különbségei onnan vannak, hogy a mythologiai közös alapon kivül mindegyikben más-más, az illető ország, kor és nép által meghatározott történeti fejlődésmozzanatok is vannak*

A Tell-mondákban azonban elő-előfordúl egy épen azért nagyon fontos mozzanat: *a hajózás.* Ennél meglátszik, hogy azon árja népek, melyek tenger partjára kerültek, összeforrasztották az eredeti mondát a mesteri lövésről egy szintén haragos istenség megengeszteléséből fejlett áldozati szokás mondájával. Tenger, tó partján lakó népek általános csapás idején egy férfit könnyű csónakban a viharos tengerre, tóra löktek áldozatúl a bősz istennek; ennek kegyelmétől és az áldozat erejétől és ügyességétől függött, megmenekűl-e mégis a kitaszított vagy nem. Ide talál az ismeretes görög monda Iphigenia feláldoztatásáról és még inkább Jónás próféta története (Jonas 1, és Goldziher id. m. 102. l.).

Érdekes H. Steinthal szava (The legend of Samson, Goldziher id. m. függelékében, a 442. lapon): «Német népek közt széltében elterjedt monda volt, mely íjászról szólt, a ki saját kis fia fejéről almát lőtt le és a kényúrnak, a kinek parancsára ezt tette, és a ki kérdezte, hogy mit akart két más nyilával, azt felelte, hogy azt a két nyilat neki szánta, ha első nyilával megölte volna gyermekét. Ki volt az íjász? Ki volt a kényúr? Hol és mi volt az ok? Mindezt elfelejtették; csak halk visszhang maradt meg a lövés mondájából. De mikor a svájcziak, ez az íjas nép, lerázta a kényúr igáját, a monda minden vonása ismét határozott nevet,

helyet, időt és okot kapott. Mint a kő a levegőn átrepülvén leesik a földre a vonzás törvényénél fogva, úgy a régi monda beleesik a felszabadulás idejébe.»

Ha az olvasó jól meggondolja azt, a mit előbbi sorainkban a Tell-mondáról mondtam és a mit általában a legtöbb ősrégi és több rokon vagy nem rokon népnél meglevő mondára lehet alkalmazni, hogy t. i. a közös mythologiai alap megvan mindegyikben, de a mellékkörülmények nagyon is különbözők lehetnek és attól függenek, hogy milyen korban, hol és melyik nép ajakán éledt föl a monda, továbbá *népies alakjában figyelhetjük-e meg vagy irodalmi feldolgozásban:* akkor nem fogja erőtetettnek tartani, hogy a következő ujperzsa mondát két változatban szintén a Tell-mondához sorozom.

Firdúszî eposában (J. Mohl, Le livre des rois par Abou 'lkasim Firdousi, publié par Mme Mohl, tome 5, pag, 405—407.) a következőt írja le: Behrâm perzsa király (e néven az ötödik szâszânida uralkodó, Kr. u. 420—440.) egykor kiséret nélkül csupán egy *rúmi* lantos lánynyal, kinek Azâdeh volt a neve, elment vadászni. Gyors tevéjök hátáról csakhamar két gazella-párt láttak meg és Behrâm így szólt: «Itt van vén hím és fiatal nőstény, melyiket lőjjem le?» A lány felelt: «Változtasd a nőstényt hímmé nyilaiddal és a hímet nősténynyé, aztán *nyílpuskádból* lőjj golyót a harmadik gazella fülébe, melyet most futtában nyakára vágott, erre felemeli lábát, hogy fülét megvakarja és akkor lábát, fülét, fejét egyetlen nyíllal szegezd át, ha azt akarod, hogy a világ fényének hívjalak». Behrâmnak erre *egy régi mondás jutott eszébe*, de mégis megtette, a mit a lány kivánt. *Kéthegyű* nyillal egyszerre lelőtte a vén hím szarvát, úgy hogy az nősténynek látszott; a fiatal nőstény homlokába két nyilat lőtt, mely ott mint két szarv megállott, a nőstény tehát hímnek látszott. Aztán a másik pár után vágtatott és nyílpuskájának golyójával megcsípte a gazella fülét, mire az vakarózott és Behrâm csakugyan egy nyíllal összevarta az állat fejét, fülét és lábát. Azâdeh erre megszánja az állatot és sírva igy szól: «Ez embertelenség. Te nem vagy ember, természeted gonosz szellemé.» Erre Behrâm letaszítja a tevéről és elgázolja a holdarczú leányt, kinek keble, keze és lantja vérben úszik, és így szól: «Oh esztelen lantos lány, minek éltél irányomban csalfasággal? Ha elhibázom a gazellát, családomat gyalázat éri!» A lány ott halt meg a teve lába alatt és Behrâm sohasem vitt többé nőt magával vadászatra.

Lássuk, mennyiben érdemli meg e monda a Tell monda nevét. Az ujperzsa *Behrâm* és az örmény *vram* a régebbi pârszî *bihiram* utján az eredetibb pehlevi *varahrân*, *vâhrâm* alakból van eltorzítva; a név teljes és elemezhető alakjában az óbaktriai *verethraghna*, a győzelem, a győzelem szellemének neve már az Avesztában. Elemei e tövek: *var*, befedni,

védeni, aztán ebből következőleg szeretni, megtermékenyíteni, és *jan*, *ghan*, ütni, ölni. (Jutti, Handbuch der Zendsprache 107, 113, 267 és 285. l.) E név tehát ép úgy jelenthette ősi időben az iráni népeknél a *napot*, a melynek sugarai vernek és védenek, ölnek és termékenyítenek, mint a germán *Tell*. Az alma lelövése, mely a germán mondákban is már variálva van (Hemming öcsése fejéről *mogyorót*, Punker fia fejéről *pénzdarabot* lő le), itt szokott keleti túlzással ki van vetkőztetve nemesen egyszerű *mesteri* lövés formájából és hármas, fokozatosan nehezebbé váló *mesterkélt* feladattá lesz. A germán mondákban a lövők két vagy három nyilat vesznek ki tegzökből; Behrâm egy kéthegyű és két közönséges nyíllal lő. Fegyvere is kétféle: íj és nyílpuska. Ez meg a hármas feladat talán a monda *contaminatiójára* mutat. A germán mondákban a feladatot rendesen kényúr szabja és ezért utóbb bűnhődik; a perzsa mondában a szerelem zsarnoka, a hős kedvese, szabja a feladatot. Azon, hogy Behrâm költőietlenűl szörnyű halállal bünteti kedvesét, nem szabad csodálkoznunk, ha a keleti nő rabszolga létét meggondoljuk és ha Schiller «Der Handschuh» czímű költeménye kifejletével meg tudunk barátkozni, holott az a feladatot kitűző nőnek rút megalázásával, tehát még erősebb dissonantiával, végződik. Az, hogy Azâdeh *idegen*, görög és *rabszolgáló*, különben is mérsékli Behrâm tettének rútságát és talán régi monda nyoma, melyben még *idegen kényúr* parancsolta a perzsa íjásznak ama lehetetlen lövéseket. A monda *tragikuma* fokozatosan fogy a különböző változatokban: eredetileg fia fejéről lövi le physikai kényszer alatt állva az íjász az almát; Hemming feladata már kevésbbé tragikus, mert öcsése fejéről lövi le; Cloudesly Vilmosé szintén, mert nem kényszerítik; a mekkahi lövők feladata még könnyebb, mert idegen gyermek feje fölött kell egy almánál bizonyára nagyobb táblára lőniök; Behrâm feladata a legkönnyebb, mert csak állatokra lőtt és csupán moralis kényszer alatt állt, sőt meg is gondolhatta a dolgot, mielőtt feladatát megoldotta. Előbb megjegyeztem, hogy a tegezből kivett második nyíl az eredeti monda szerint szintén a czélnak volt szánva; Behrâm is mind a három nyilát a gazellákra röpíti és a leányt, kinek elérzékenyülése szintén más monda befolyására vall, egészen máskép bünteti. A *hajózás*, mely a svájczi mondában lényeges alkotó rész, a perzsában természetesen elmarad, mert ugyan hol vette volna az iráni felföld lakosa a tengert vagy tavat, mikor még folyója sincs valamire való.

Ez az ujperzsa monda azonban még más költő feldolgozásában is megvan. *Firdúszí* után, ki 1000 évvel Kr. u. írta eposát, vagy 180 évvel ujra leirta a mondát *Nizâmî* egy romantikus eposban, melynek czime A hét szép alak. E szerint Behrâm Gûr királyt vadászaton arra szólítja föl kedvese, Fitneh, ki szintén rabszolgáló, hogy lőjje át nyilával a száguldó vadszamár patkóját. Behrâm megfeszítette íját és az állatnak, mikor az

vágtatva hátsó lábát fülével egy irányban felvetette, lábát és fülét ugyanazzal a nyillal átlőtte. Fitneh vakmerő kivánságáért halállal lakolna, azonban nagy könyörgéssel rávette azt az embert, a kinek meg kellett volna őt ölnie, hogy bocsássa szabadon; erre meghúzta magát valahol falun és azzal mulatott, hogy kis borjut naponkint lépcsőkön felvitt. Hat év mulva a hat éves bikát ép oly könnyen vitte fel, mint kezdetben a hatnapos borjut. Mikor egyszer azon a vidéken vadászott Behrâm, hallott erről a csudáról, látni kivánta a leányt, felismerte benne hajdani kedvesét és megbocsátva neki feleségül vette.

E változat nagyban felülmúlja a régebbi perzsa mondát, mert nincs meg benne a feladat mesterkéltsége, és nő levén az önkénykedő parancsoló, a megoldás így találóbb, mint a Firdûszîé. Továbbá világosan látható, hogy a monda egy egészen másikkal van *contaminálva*: a Pythagoreus Miloról szóló mondával. A zsarnok itt is idegen, arab.

A perzsa monda harmadik változata talán a *Ferîd-eddîn* művében leirt. Ez aztán megint több évtizeddel ujabb volna, mint az előbbi. Iparkodom azt is megszerezni és összehazonlítás végett közölni, Azt hiszem, az is hasonló lesz a másik két perzsa változathoz; legalább Heinrich Gusztáv rövid jegyzete (Wilhelm Tell 19. l.) azt engedi következtetnem.

Dr. Pozder Károly.

Martialis VII, 10.

Linus fajtalanabb, vagy Eros, ez a te közöd, Olus?
 A maga bőrével mit teszen ez, vagy amaz?
Pénzét szórja Matho, ehhez mi közöd neked, Olus?
 Koldusbotra Matho s nem te jutandsz e miatt.
Virradtig dőzsöl Sertorius, ez közöd, Olus?
 Nyugton hortyoghatsz tőle, a meddig akarsz.
Lupus adósa Titusnak, hát közöd ez neked, Olus?
 Lupusnak te ne adj kölcsön egy árva garast.
Ámde titokban tartod, a mihez van közöd, Olus;
 A mire gondolnod te neked illene csak.
Köntösödért vagy adós, ehhez már van közöd, Olus;
 S hogy neked egy fillért senki hitelbe nem ád.
Szörnyü ledér a nejed, mind ehhez van közöd, Olus;
 És eladó lányod, hogy hozományt követel.
Megmondnám a mihez mind van közöd, Olus, azonban
 Ahhoz, a mit te csinálsz, semmi közöm se nekem.

HAZAI IRODALOM.

Hunfalvy Pál: Nyelvtudomány és nyelvtanítás. Budapest, 1884. Akadémiai könyvkereskedés (Knoll Károly és társa) 8-r. IV, és 177 lap.

A munka, melyről szólni akarok, tudományos irodalmunk terén oly jelenség, mely kiváló figyelmet érdemel. Érdemli pedig ezt nem csak azért, mert a magyar nyelvtudomány nagyérdemű ősz bajnokának, Hunfalvy Pálnak nevét viseli homlokán, hanem különösen azért, mert egy nagyon fontos tárgygyal foglalkozik, mely újabb időben gyakori, igen heves, sokszor szenvedélyes vitákra adott alkalmat; ez a fontos tárgy: a magyar nyelv tanítása és a magyar nyelv tanításával foglalkozó könyvek. Oly tárgy ez, mely bizonyára egy művelt magyar emberre nézve sem lehet közömbös, legkevésbbé pedig e folyóirat olvasóira nézve, kik legnagyobb részt maguk is nyelvtanítással foglalkoznak. Legyen szabad tehát nekem, ki szintén e téren működöm, néhány szót szólnom Hunfalvy művéről.

«Sokáig más tanulmányok annyira kitölték időmet, — mondja Hunfalvy a bevezetésben, — s annyira elvonák figyelmemet a nyelvtudományi mozgalmaktól, hogy számát is alig tudom az azonközben megjelent nyelvészeti dolgozatoknak, nem hogy módom lett volna ezekről akár helyeslőleg, akár nem helyeslőleg nyilatkoznom. De ha előmozdítója nem lehetnék is többé a magyar nyelvtudománynak, néma nézője még nem szabad lennem, a mikor nézője lehetek. Most mintegy hazatérvén arra a panaszra ügyelek, mely sok felől hangzik a nyelvtanítás ellen általában, de különösen a magyar nyelvtanítás ellen is. Sikertelen a nyelvtanítás! úgy szól a panasz, a sikertelenségnek pedig, úgymond, a nem helyes nyelvtanok is az okai, hisz ezek határozzák meg a tanítás menetét, a mint hogy a tanítás anyagát is azok adják! Még Simonyi Zsigmond nyelvtanai ellen is van panasz, pedig azt olvassuk, hogy «Magyar nyelvtana mondattani alapon, két részben» a minisztériumtól kizárólag ajánlott segédkönyv a kezdő oktatásra. Ha már ilyen kizárólag ajánlott tankönyv ellen is panasz van, mennyivel inkább lehet oly nyelvtanok ellen, melyeket a minisztérium nem méltatott ajánlásra! Szándékom tehát legelőször Simonyi Zsigmondnak magyar nyelvtanait megvizsgálni, hogy vajjon jogos panasz illetheti-e azokat; mert a tanítók szeretnek ám panaszkodni arra is, a mit nem értenek, tehát a vádat, a mely voltaképen rájok esik, a könyvekre hárítani».

Ezek után Hunfalvy mindjárt rátér Simonyinak mondattani alapon írt *Kis magyar nyelvtan*-ára és az első fejezetben a szótövekről és segédhangzókról szól. Simonyi ugyanis nyelvtanának korábbi kiadásai-

ban azt tanította, hogy «többnyire egy és ugyanazon szónak is többféle töve van, mert ha a ragot elvágjuk, a tőnek majd rövidebb, majd teljesebb alakja van .... A teljesebb tő végén mindig magánhangzó van, a rövidebb tőnél a magánhangzó hiányzik». Pl.

száll	*szálla*(-nak)	*szállo* (-k)	*szállu*(-nk)
fejt	*fejte*(-nek)	*fejtë*(-k)	*fejtü*(-nk)
hűt	*hűte*(-nek)	*hűtö*(-k)	*hűtü*(-nk)
ház	*háza*(-k)	*házo*(-n)	*házu*(-nk)
hely	*helye*(-k)	*helyë*(-n)	*helyü*(-nk)
völgy	*völgye*(-k)	*völgyö*(-n)	*völgyü*(-nk).

vagyis: a szavaknak négyféle tövük van: egy rövidebb, mássalhangzós végű, és három teljesebb, magánhangzós végű.

Annak az elméletnek, mely szerint a magyar nyelvben (valamint általában az ugor nyelvekben) a szavaknak többféle főalakjuk is lehet, t. i. teljesebb és kevésbbé teljes (vagyis csonka, gyengébb hangtestű), nem Simonyi a Columbusa, hanem Budenz, ki körűlbelül egy évtized óta tanítja az egyetemen; a teljes tövek nála már az 1867-diki *Nyelvtudományi Közleményekben* megjelent *Magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezésekben* szerepelnek, s elméletét okadatolva fejtegeti a sajtó alatt levő *Ugor alaktanban*. Tőle tanulta Simonyi, a ki aztán hirdette ezt az elméletet a középiskolában is. (Megjegyzem, hogy a prioritás kérdését nem azért vetettem föl, mintha Simonyit azzal akarnám vádolni, hogy ennek az elméletnek fölfedezőjeként lépett föl; ezt, tudtommal, sehol sem tette; de sokan vannak, kik őt vádolják a többféle tövek kitalálásával, holott ő nem tett egyebet, mint hogy bevitte Budenznek tudományos theoriáját a középiskolába.)

Már most itt két kérdés merűl föl; az első: helyes-e a változó szótövek elmélete? Hunfalvy e tekintetben eltér Budenztől, s azt mondja: «Régi és mai nézetem az, hogy a magyar szók töve csak egy, akár rövid *a e* akár *v j (h)* végzetű, melyek a hosszú *ó ő ú ű í* vég-hangzókba olvadtak, akár egyéb mássalhangzókon végződik. Továbbá, régi és új nézetem az, hogy a magyar képezett és ragozott szókban segédhangzók fordúlnak elő, melyek a szóknak se tövéhez, se képzőihez vagy ragjaihoz nem tartoznak, melyek tehát se a tők, se a képzők vagy ragok jelentős állományának nem részei, mert egyedűl a kiejtést könnyebbítik, s azért segédhangzók». Ezek után hosszasan és részletesen czáfolgatja Budenz és Simonyi theoriáját.

Nem tartom magamat illetékesnek arra, hogy két oly nagy-tekintélyű nyelvtudós, mint Hunfalvy és Budenz, között bíróképen lépjek föl, s a vitát egyiknek vagy másiknak részére eldöntsem. Annyit azonban mégis szabad mondanom, hogy véleményem szerint a régi magyar nyelvnek s a rokon nyelveknek tanulmányozása Budenz elméletét, mely

szerint az ugor nyelvekben (s így a magyarban is) a szavaknak többféle, t. i. teljesebb és kevésbbé teljes tőalakjuk is lehet, teljes bizonyosságra emeli. Jól tudom, hogy az én puszta véleményem, illetőleg állításom itt vajmi keveset nyom a latban, de okadatolása egyrészt nagyon is terjedelmessé tenné ismertető czikkemet, s jobbára csak annak ismétléséből állhatna, a mit mások már elmondottak, másrészt pedig nem is szükséges, mert a második kérdésre meg lehet adni a feleletet a nélkül is, hogy az elsőre megfelelnénk.

A második kérdés t. i. az, hogy ha a változó szótövek elmélete helyes is, szabad-e ezt a középiskolában tanítanunk? Jól mondja előszavában Hunfalvy: «A tudományt nem korlátozza semmi, csak a valóság: az iskolát paedagogiai tekintetek mérséklik még a valóság tanításában is. A tudománynak elég, ha igazán tudós; az iskolának nem elég, ha tudós, neki bölcsnek is kell lennie». Ha már most ebből a szempontból tekintjük a teljes és nem teljes tövek elméletét, határozottan arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ezt a középiskola alsó osztályaiban n e m s z a b a d t a n í t a n u n k, ha csak a gyermek fejét teljesen meg nem akarjuk zavarni. A kilencz-tíz éves növendékekkel szemben még nem hivatkozhatunk a régi magyar nyelvemlékekre, nem idézhetünk a Halotti Beszédből vagy a kódexekből, ha csak általános derültséget nem akarunk előidézni az iskolában; a rokon nyelvek tényeire sem hivatkozhatunk, mert azoknak hallatára legföljebb nagy szemeket meresztenének, de érteni nem értenék meg, hogy mire való mind ez. Nem is hiszem, hogy akadna széles Magyarországon tanár, a ki a középiskola legalsó osztályaiban a régi magyar nyelvvel, vagy a rokon nyelvekkel akarna előállani, hogy ezekkel magyarázza meg a mai magyar nyelv tényeit. Már pedig ez azon alap, a melyre a változó tövek elmélete építve van, s ha ezt az alapot nem rakhatjuk le a gyermek fejébe, nem is építhetünk rája. Részemről teljesen értem és igaznak tartom, hogy a *ház* és *száll* szónak négy-négyféle töve van, t. i. *ház*, *háza*, *házo*, *házu* és *száll*, *szálla*, *szállo*, *szállu*, de ezt az iskolában nem merném tanítani, mert meglehetős terjedelmes nyelvtörténeti fejtegetést kellene előre bocsátanom, és sok olyasmit elmondanom a nyelvek fejlődéséről, a hangkopásról, a ragok és képzők hangvédő szerepéről, a mi bizony nem igen férne a kilencz-tíz éves tanítvány fejébe. A nyelvtanításnak ezen fokán csak arra lehet építeni, a mi a nyelvtudatban él; ebben pedig a négyféle tő közűl csak a *ház* és *száll* tő él, a többi nem. Ezekhez járúlnak a ragok és képzők, melyek szintén élnek a nyelvtudatban; s ha közvetve járúlnak a tőhöz, a közbe jutó magánhangzókat a gyermek nem tekintheti egyebeknek, mint oly lényegtelen, semmit nem jelentő hangoknak, melyek csak arra valók, hogy a szót könnyebben ki lehessen ejteni. Ha ezt tanítjuk, még csak az sem nyugtalaníthatja lelkiismeretünket, hogy valótlanságot tanítunk;

mert ha tudjuk is, hogy a *háza*-t, *házo*-n, *házu*-nk alakokban az *a*, *o*, *u* magánhangzó a régi nyelv tanúsága szerint voltaképen a szótőhöz tartozik, mai nyelvtudatunk ezen alakokban mégis csak a *ház* tőnek és a *-t*, *-n*, *-nk* ragoknak egyesülését érzi, s az *a*, *o*, *u* hangokról nem tudja, hogy azok a *ház* szó végén ott lappanganak s a ragok előtt megint hallhatókká válnak, hanem úgy tudja, hogy ezek csak épen akkor járulnak a mássalhangzó-végű szóhoz, mikor bizonyos ragokat teszünk hozzája.

Tehát: a teljes és nem teljes szótövek elmélete tudományos szempontból egészen helyes lehet, s az én meggyőződésem szerint csakugyan helyes is; de a középiskolának alsó osztályaiban nem czélszerű tanítani, mert nem hogy megkönnyebbítené a nyelv alakjainak megértését, hanem ellenkezőleg megnehezíti, és a gyermeket teljesen megzavarja, minthogy olyan alakokkal tömi meg a fejét, melyek a mai nyelvben, s így az ő nyelvtudatában, nem léteznek. E szempontból tehát tökéletesen igaza van Hunfalvynak, midőn azt mondja: «A mint tapasztaltam, a ‚teljes tők elmélete' sok zavart okozott a nyelvtanításban; könnyelműség volt azt ‚kizárólag ajánlott' tankönyvek által az iskolára mintegy rákényszeríteni s vele a gyermekek eszét ok és haszon nélkűl fárasztani».

Belátta ezt maga Simonyi is már 1881-ben, s az akkori *M. Nyelvőr*-ben (370. l.) kijelentette, hogy noha a teljes tövek elméletéhez ragaszkodik, nyelvtanainak legközelebbi kiadásában el fogja hagyni; s ezt meg is tette.

A második fejezetben Hunfalvy a nyelvtannak mondattani alapon való tárgyalásáról szól. Megemlíti, hogy ő maga is nem egyszer hangoztatta, ha nem is épen szükségességét, de legalább hasznosságát annak, hogy az alaktan a mondatokból fejtessék ki. Így egyebek közt Imre Sándor *Rövid magyar nyelvtaná*-nak ismertetésében is, melyet a *M. Nyelvőr* III. kötetének 253—260. lapjain közölt. Itt kifejtette, hogyan kellene az ő véleménye szerint az anyanyelvet tanítani. «A helyes methodus — azt mondta, — az érthetőről megyen értelmetlenre. Tehát a mondattan (ha így akarjuk az olvasó darabokat nevezni), legyen a könyvnek vagy tanításnak elején . . . Az első, legkönnyebb darabok olvasása és olvasgatása által ki kellene találtatni először a nomen és verbum külömbségeit. Ha e két fő kategoria tökéletesen világos a tanítvány előtt, mindjárt a mondatra kell figyelmeztetni őt, mert a mondat az érthető . . . . A második lépés tehát a nyelvtanításban a mondat-ismertetés. Csak most következzenek lassankint a nomen-nek fajai: fő-név, mellék-név, névmás, viszony-név, szám-név; még az adverbium és conjunctio is ide tartoz-

nak ... Ezekkel egy időben, tehát mintegy másik oldalon egyenlő lépéssel haladva az igének fajait kell meg-megemlíteni, pl. *tud*, *tudhat*, *tudat*, *tudathat* stb. a mint a darabokban előfordúlnak .... A szók csoportjaival vagy kategoriájával tisztában lévén, az összetett szókra kell figyelmeztetni a tanítványokat.... Most következzenek a szóképzések... A szóképzés után természetesen a szóragozás következik, s így általhaladván a nyelven, most lenne helye a hangtannak, mely összefoglalná, a mit a hosszú úton erre nézve megtaláltunk». Az anyanyelv tanításának ezt a menetét, melynek itt csak nagyon rövid vázlatát közöltem, ez előtt tíz évvel javasolta Hunfalvy. «Azonban — úgymond legújabb művében — a nyelvtanítás szemmel látott eredményei gondolkodóba ejtének engemet is, s azt találom, hogy az én javasoltam tanítás-út nem helyes; nem azért pedig, mintha a tudomány ellen vétene, hanem azért, mert vét a paedagogia ellen, mely tartozik a tanulás könnyebbítésére ügyelni. Mondattani alapon fejtegetni csak olyan nyelvnek az alaktanát lehetne, a melynek úgyszólván nincs is alaktani grammatikája, melynek alaktana tehát egy a mondattanával; mert ott tulajdonképen csak egy sorbeli katégoriákról lehet szó. De a mely nyelvnek az alaktana oly dús-gazdag, mint a magyaré, ott két sorbeli, egymástól nagyon külömböző, katégoriákat kell tárgyalni, úgymint alaktani és mondattani katégoriákat. Ezeknek együttes felfogására és megértésére a gyermeki ész nem alkalmatos. A psychologiai tapasztalás azt mondja mindenkinek, a ki önmagára képes tekinteni s önmagának belső tüneményeit fölfogni, hogy a képzet-társulás (idearum associatio) nem csak az emlékezésnek alapja, hanem a gondolkodásnak is tárháza, melyből az merít. A képzettársulás pedig nem csak a belső analogiára — a benyomások hasonlóságára — hanem a külső analogiára — a hely és idő hasonlóságára is támaszkodik. A belső analogia azt követeli, hogy az egy sorbeli katégoriákba más sorbeli katégoriák ne vegyüljenek, máskülömben nem erősödhetik meg maga az analogia. A külső analogia azt követeli, hogy az egyik sorbeli katégoriák ne hányattassanak széllyel a másik sorbeli katégoriák által, más külömben nem erősödhetik meg a localis memoria, mely nagy támasza a képzet-társulásnak, s a megtanúlást és megtartást igen nagyon elősegíti.

«Mondattani alapon készűlt magyar nyelvtan, mely a középiskolák első és második osztályának számára van írva, kénytelen az alaktani katégoriákat a mondattani katégoriákkal együtt adni elő, tehát kénytelen egybevegyíteni a két sorbeli, egymástól nagyon külömböző, katégoriákat s ez által széllyel hányni azon tényeket, a melyekből a belső és külső analogia keletkeznék. A mondattani alapon készűlt magyar grammatika szinte lehetetlenné teszi a képzet-társulást, s azért sem tanításra, sem tanúlásra nem való.»

Ime tehát Hunfalvy határozottan elítéli az alaktannak mondattani alapon tárgyalását. Legyen szabad nekem, a ki szintén megkísértettem *Iskolai magyar nyelvtan*-omban az alaktant mondattani alapon tárgyalni, most ezt a módszert védelmembe vennem.

Hunfalvy szerint az alaktannak mondattani alapon tárgyalása azért nem helyes, mert «vét a pædagogia ellen, mely tartozik a tanúlás könnyebbítésére ügyelni». Más szóval: ez a módszer megnehezíti a tanulást. Megnehezíti pedig azért, mert «kénytelen az alaktani kategóriákat a mondattani kategóriákkal együtt adni elő, tehát kénytelen egybevegyíteni a két sorbeli, egymástól nagyon külömböző, kategóriákat s ez által széllyel hányni azon tényeket, a melyekből a belső és külső analogia keletkeznék», és így «szinte lehetetlenné teszi a képzet-társulást».

Milyen grammatika az, a mely az alaktani kategóriákat nem a mondattaniakkal együtt adja elő, és nem hányja széllyel azon tényeket, a melyekből a belső és külső analogia keletkezhetik? Ez nem lehet más, mint rendszeres grammatika, mely a külömböző kategóriákat különkülön, egymás után bizonyos logikai vagy hagyományos sorrendben tárgyalja. Már most az a kérdés: melyik grammatika könnyíti meg inkább a tanulást: a mondattani alapon tárgyalt vagy a rendszeres grammatika-e? A könnyűség és nehézség vagy könnyebbség és nehezebbség relativ fogalmak, de bizonyos meghatározott körülmények közt mégis határozottan meg lehet mondani: mi könnyebb, mi nehezebb?

A jelen esetben ezek az adott körülmények a következők. A grammatika, melyről szó van, a középiskola legalsó osztályainak, tehát 9—12 éves gyermekeknek van szánva; ezek beszélik azt a nyelvet, melynek alaktanát és mondattanát a grammatikából tanulniok kell, tehát a nyelv alakjait gyakorlatilag már ismerik, öntudatlanul használják; a nyelvtanítás feladata tehát nem az, hogy a nyelvet magát sajátíttassa el velük, hanem, hogy a gyakorlati ismeretet elméletivé is, az öntudatlan használatot öntudatossá is tegye.

Már most lássuk, hogyan jár el a két grammatika? A rendszeres grammatika azon nyelvtényeket, melyek a gyermek elméjében öntudatlanul megvannak, bizonyos rendben előszedegeti és a gyermek elé állítja. Hogy hasonlattal éljek: épületet emel, melyhez a szükséges építőanyagok megvannak ugyan már, de elszórva; kit innen, kit onnan kell összehordani, és bizony az egyik téglától a másikig gyakran jó hosszú út vezet.

A másik, módszeres grammatika nem így jár el. Nem egyes nyelvtényeket mutat be a gyermeknek, hanem egyszerre a tényeknek egész sorát. Egy kis olvasmányt ad a kezébe; ebben az olvasmányban, melyre most a gyermek figyelme irányúl, már együtt vannak a bemuta-

tandó nyelvtények, s így nem kell őket a gyermek elméjéből innen is, onnan is összekeresgélni, nem kell figyelmét minduntalan másra fordítani. A gyermek figyelme itt egy helyen, egy kis olvasmányon összpontosul, s így könnyű vele észrevétetni a benne előforduló nyelvtényeket. Ezeket a módszeres grammatika magával a gyermekkel kereseti ki; az épületet magával a gyermekkel építteti föl, s ennek a fölépítése nem jár oly nagy nehézséggel, mint a fönnebb említetté, mert az építő anyagok egy rakásra vannak összehordva, s a szükséges téglákért nem kell hol ide, hol oda fáradni.

A módszeres grammatika tehát véleményem szerint a nyelvtényeknek öntudatosságra emelését könnyebben, a gyermeki elmének kevesebb fárasztásával eszközli, mint a rendszeres. Amannál a «szellemi gymnastika» nem oly fárasztó mint az utóbbinál; és mégis eredményesebb, mert fokozatos haladás van benne.

A mi már most a nyelvtényeknek megtanulását és megtartását illeti, Hunfalvy teljes joggal hivatkozik a lokális memóriára, mely nagy támasza a képzet-társulásnak. E tekintetben a rendszeres grammatika mindenesetre fölötte áll a módszeresnek, mert az utóbbiban az alakok nincsenek úgy egy-egy helyen összecsoportosítva, mint amabban; hogy azonban «a mondattani alapon készült magyar grammatika szinte lehetetlenné teszi a képzet-társulást» és «az eszméletben való megtartást», azt mégis kétségbe merem vonni. Az igaz, hogy a módszeres nyelvtanban az alaktani kategóriák a mondattaniak közé vannak beékelve, ugyanaz a kategória néha több helyen van apródonként tárgyalva, s így a belső analogiára támaszkodó képzettársulás háttérbe szorítja a külső analogiára támaszkodót. De hiszen azért a módszeres nyelvtanban sem kell az alaktani kategóriáknak annyira szétszórva lenniök, hogy a lokális memóriának egyáltalában ne legyen mire támaszkodnia; mert pl. az igét minden nehézség nélkül lehet egy tagban tárgyalni, s az egész tárgyalásnak átnézetét egy paradigmában lehet adni; a névragokat, ha először elszórva kerülnek is elé, később szintén egybe lehet állítani egy táblázaton; a szóképzés, szóösszetétel szintén összefüggőleg tárgyalható stb., úgy hogy a lokális memória erősödésének nem sok akadály áll útjában. Sokkal czélszerűbbnek, és a gyermek felfogására nézve könnyebbnek tartom az egyes nyelv-alakokat először egyenként, a mint az olvasmányban előfordulnak, feltüntetni, s csak azután foglalni össze egyes csoportokká a lokális memória támogatására, mint egyszerre, apródonként való ismertetés nélkül, rendszerbe foglalva állítani a gyermek elé. Egyébiránt legújabb tantervünk szerint a módszeres grammatikai oktatást úgyis a rendszeres grammatika tetőzi be, s nézetem szerint ez épen a helyes eljárás. Midőn a gyermek az egyes alakokkal már megismerkedett, s megtanulta azokat kisebb csoportokba összefoglalni, csak

akkor van helyén, hogy ezen előismeretek alapján az egész grammatikai rendszert fölépítsük.

Ezek után talán nem fogja az olvasó indokolatlannak találni, ha az 1884-diki Hunfalvy ellenében, a ki az alaktannak mondattani alapon tárgyalását elitéli, az 1874-diki Hunfalvynak adok igazat, a ki azt javasolta, hogy az alaktant mondattani alapon tárgyaljuk.

Mindebből azonban még nem lehet következtetést vonni Simonyi grammatikájának jóságára vagy rosszaságára. «A rossz methodust is — mondja Hunfalvy — lehető jól adhatni elő, valamint a jó methodust rossz előadással lehet elrontani.... Tehát föltéve, hogy jó ezen methodus, s hogy avval sikeresebb lehet a tanítás, psychologiai és paedagogiai kifogások ellenére: mégis kérdés, helyesen jár-e el Simonyi az említett methodus követésében?»

Most következik a Simonyi-féle grammatikák, először is a *Kis magyar nyelvtan* részletes megvizsgálása, melyből kitünik, hogy Hunfalvynak igen-igen sok kifogása van ellenük. Helyteleníti, hogy Simonyi előbb szól a nyelvjárásokról s csak azután a magán- és mássalhangzók külömbségéről. Nézetem szerint annak emlegetése és mutogatása, hogy a magyar nyelvet nem beszélik az egész országban egyformán, a középiskola első osztályában, a nyelvtanítás legelején, még teljesen fölösleges; elég, ha a gyermek ezzel a harmadik osztályban ismerkedik meg, mikor a művelt magyar nyelv grammatikáját már ismeri nagyjából. Abban is teljesen egyetértek Hunfalvyval, hogy «az, hogy valamit némelyek így, mások úgy neveznek, hogy a magyar *eczet* a tót *ocet*-ból való; hogy valahol *tamplom*-ot ejtenek *templom* helyett, vagy *kapável* dolgoznak, másutt meg *ezeknál* vannak stb. stb. nem az első osztálynak való tantárgy». Helyesnek tartom azt a megrovást is, hogy Simonyi «nagyon homályosan fejezi ki a tanait», mert azokat a tantételeket, melyeket Hunfalvy e helyütt idéz, s a milyenekben Simonyi könyve ugyancsak bővelkedik, bizony száz tanítvány közül alig egy fogja megérteni. Hunfalvy ezeket hozza föl példákul: «Vannak szók, — úgymond Simonyi, — melyek már maguk egész mondatot tesznek, mert nemcsak az állítmány van bennök kifejezve, hanem az alany is (én, ők). Az ilyen szókat igéknek nevezik, a többi mind névszó. A névszók csak mondatrészek szoktak lenni, nem pedig egész mondatok». Tessék már most ebből a kilencz tíz éves gyermek-észnek megérteni, hogy mi külömbség van az ige és a névszó között! Még külömb a másik: «Némely névszó lehet egy mondatban alany, másban állítmány, ismét másban tárgy, vagy határozó, vagy jelző. Az ilyen névszót, mely egymaga mindenféle mondatrész lehet, főnévnek mondjuk». Persze, ha már most Simonyi tanítványa azt akarja tudni, hogy valamely szó névszó-e vagy ige, először azt kell ki-

fürkésznie, hogy az a szó tehet-e magában is egész mondatot, vagy nem. Ha aztán kisüti, hogy nem tehet, tudja, hogy névszó; de már most abba a kérdésbe botlik bele, hogy főnév-e vagy mi? Ehhez sem kell ördöngösség, hogy kitalálja, csak egy kis türelem. Sorba próbálja: megteszi alanynak, megteszi állítmánynak, aztán tárgynak, majd határozónak, végre jelzőnek, és ha a kandidátus ezt az ötféle rigorózumot sikeresen kiállotta, és mind az öt hivatalra képesnek bizonyult, akkor ünnepélyesen f ő n é v-vé promoveáltatik!

Korántsem akarom itt Hunfalvynak Simonyi könyve ellen tett valamennyi kifogását fölemlíteni, mert akkor ismertetésem kelleténél hosszabbra nyúlnék; azért csak válogatok bennük. Azt a megrovást, hogy Simonyi előadása «mindannyiszor homályos, mikor *néha* szóval utasítja el a tanulót», nem tartom egészen helyesnek, mert még a szigorúan tudományos grammatikus is rászorul nem egy esetben a *néha* szóra, mikor kénytelen bizonyos nyelvtények létezését konstatálni, de nem rendelkezik elegendő számú adatokkal arra, hogy határozott, általános érvényű szabályt mondhatna ki; mennyivel inkább rászorúl tehát a *néha* szóra az a grammatikus, a ki elemi dolgokra tanít kis gyermekeket, kiket még nem igen lehet és nem is szükséges folyton általános érvényű szabályok tanultatásával terhelni! Midőn tehát Simonyi azt mondja, hogy a tárgyatlan ige egyes számbeli második személyének jele *l* vagy *sz*, de n é h a semmi jele nincs, véleményem szerint eleget mond az első osztálybeli gyermeknek; sőt épen akkor hibáztatnám, ha már itt elmondaná, hogy mikor nincs a második személynek semmi ragja. Itt elég a tényt konstatálni. — Hogy a *látám*, *tenném*, *látád*, *tennéd* féle alakokban az *n*, *d* előtti *á*-t *é*-t segédhangzónak van kiadva», azt tévesen olvasta ki Hunfalvy a *Kis magyar nyelvtan*-ból, mert Simonyi a 65. paragrafusban így szól: «A tárgyas személyrag az első személyben mindig *-m*. — Mássalhangzó után rövid kötőhangzó van: *lát-o-m*, *néz-é-m*, *küld-ö-m*, *irt-a-m*, *kérj-e-m*, (de *látá-m*, *tenné-m*)». Ebből kitetszik, hogy Simonyi az utóbbi két alakbeli *á*, *é*-t nem kötőhangzóként akarja feltüntetni, hanem a tőhöz tartozónak; azonban a fogalmazás nem elég világos, a mit az is bizonyít, hogy Hunfalvy is félreérthette. Ebből az a tanulság, hogy kár úgy fukarkodni a szavakkal, s itt pl. épenséggel nem ártott volna teljesen kiírni azt a mondatot, melyet a rövidke *de* szócskából a tanár ugyan kitalál, de a gyermek bajosan. Erre azt mondhatná ugyan valaki, hogy hiszen arra való a tanár, hogy megmagyarázza, a mi a könyvben homályosan vagy érthetetlenűl van elmondva; s ez igaz is, csakhogy «verba volant», — kivált az iskolai magyarázatok *verba*-i, az egyik fülön be, a másikon ki! — s a tankönyv épen arra való, hogy a gyermek otthon megtanulhassa belőle azt, a mit az iskolában hallott de meg nem jegyzett vagy elfelejtett.

A mi Hunfalvynak Simonyi «hosszú mássalhangzóira» tett megjegyzését illeti, melyek szerinte valóságos üstökösök a nyelvtudományban, abban részint igaza van, részint nincs. Simonyi ugyanis azt tanítja nagyobb nyelvtanában, hogy «a mássalhangzókat ép úgy lehet hosszan hangoztatni, mint a magánhangzókat. P. ebben a szóban *vissza* tulajdonkép nem két *sz* hangot ejtünk, hanem csak két annyi ideig hangzik az *sz* hang, mint ebben: *Tisza;* a *hozzák* szó *z*-jét hosszabban ejtjük, mint a *hozák* szóét. Sőt az *össze, vissza* vagy bármilyen más szóban a mássalhangzó kiejtését tetszésünk szerint nyujthatjuk». Ha azt mondaná Simonyi, hogy vannak mássalhangzók, a melyeket hosszan is lehet hangoztatni, akkor semmi kifogást nem tennék állítása ellen; de ő többet mond, mert szerinte *a* mássalhangzókat (= valamennyit) hosszan lehet hangoztatni, az pedig nem áll. Igenis, hosszan hangoztathatjuk a spiransokat (*v, f, z, sz, zs, s, j, h*), a liquidákat (*r, l, ly*) és a nasalisokat (*m, n, ny*), de már az explosivákat (*b, p, d, t, gy, ty, g, k*) és az affricatákat (*cz, cs*) természetüknél fogva nem lehet hosszan hangoztatni. Ezekben a szavakban: *efféle, közzé, kissé, szemmel, venne* csakugyan nem két, hanem hosszu *f, z, s, m* mássalhangzót ejtünk; de azt hiába akarjuk elhitetni a fülünkkel, hogy a *nappal, csattog, rokka* szavakban hosszú *p, t, k* explosivákat hall. A «hosszú explosiva» nem egyéb mint fából vaskarika; az explosivák pillanatnyi hangok, tehát hosszan nem hangozhatnak. Ezzel azonban korántsem akarok azoknak adni igazat, a kik szerint a fönnebbi szavakban két *p, t, k* hangzik: *nap-pal, csat-tog, rok-ka;* így bizonyára senki sem ejti ki e szavakat. De hát mi külömbség van a *napon, csata, róka* és *nappal, csattog, rokka* szavak *p t k*-ja között? A külömség az, hogy az első háromnál, mihelyt hangszerveinknek megadtuk a *p t k* kiejtéséhez szükséges helyzetet, rögtön kibocsátjuk a lélekzetet, s így létrehozzuk a hangot; az utóbbi háromnál ellenben a szükséges hangszervi helyzet megalkotása után a lélekzetet még egy ideig visszatartjuk, s csak azután lökjük ki. Vagyis: a hangszerveknek kellő elhelyezése és a hang megszületése között szünet van, mely alatt semmit sem hallunk; a szünet után kiejtett hang pedig ép oly rövid, mint a megelőző szünet nélkül létrejött explosiva. Máskép van ez a spiransoknál, liquidáknál és nasalisoknál; pl. a *hozzá* szó *z*-je csakugyan nyujtottabban hangzik, mint a *hozá* szóé, az *arra, kellő, mennék* szavak *r, l, n*-je szintén hosszabb, mint az *ara, kelő, menék* szavaké. Itt nem tartunk szünetet a hangszervek elhelyezkedése és a hang kiejtése között, hanem a lélekzetet mindjárt a hangszervek elhelyezkedése után kibocsátjuk, s a hangot addig hangoztatjuk, míg a szervek az illető helyzetben maradnak. Tehát a spiransokat, liquidákat és nasalisokat lehet hosszan is hangoztatni, de a többi mássalhangzókat nem. E szerint, ha valaki a régi «kettős mássalhangzó» elnevezést el akarja vetni, akkor ezt nem szabad általában a «hosszú

mássalhangzó» elnevezéssel helyettesítenie; ez csak egy részére illik rá a mássalhangzóknak, s így a többiek számára más elnevezést kell keresni. Egyébiránt én részemről azt sem tartanám valami nagy hibának, ha ezentúl is kettős mássalhangzóknak neveznők a Simonyi hosszú mássalhangzóit; hiszen tudjuk, hogy ritka az oly műszó, mely tökéletesen kifejezi az illető fogalmat. Csak jellemző legyen és a fogalom körének túlnyomó részére ráilló. A régi elnevezés az írásmódon alapszik, mert ezen mássalhangzók legtöbbjét úgy írjuk, hogy az egyszerű v. rövid mássalhangzó jegyét megkettőztetjük; így ez az elnevezés legalább (egy két kivétellel) kifejezi azt, a mit a szemünk lát, míg ellenben a «hosszú mássalhangzó» elnevezés csak félannyi esetben illik rá arra, a mit a fülünk hall; hogy az u. n. kettős mássalhangzókat nem ejtjük különkülön, arra azután természetesen figyelmeztetni kellene a gyermekeket. Külömben akár így, akár úgy: de a «hosszú mássalhangzó» elnevezést semmi esetre sem szabad általánosítani, mint a hogy Simonyi teszi.

A *Kis magyar nyelvtan* többi részein nagyon futólag halad át Hunfalvy, a mit csak sajnálnunk lehet, mert van még abban sok oly dolog, melyre nézve nagyon érdekes és tanulságos lett volna az ő véleményét hallani. Végül az olvasót Riedl Frigyesnek alapos bírálatához utasítja, mely az Egyet. Phil. Közlönynek 1882. évfolyamában jelent meg, s a melyben Simonyi tévedései meglehetős részletességgel vannak kimutatva; azután ismertetését ezen szavakkal fejezi be: «Riedl véleménye az, hogy alig lehet Simonyinak Kis nyelvtanát sikerrel vezérkönyvűl használni a középiskolák első és második osztályában, s azt a véleményt nagyon indokoltnak tartom».

Ez után Simonyi Rendszeres Magyar Nyelvtanának bonczolása következik, és Hunfalvy sok helyütt ugyancsak kegyetlenűl neki megy bonczoló késével. Mindjárt a bevezetésben megütközik azon, hogy Simonyi a magyar-ugor nyelvrokonság illusztrálására közöl néhány alakot az ugor alapnyelvből. Ez teljesen fölösleges is; az ugor alapnyelv már nem él; egyes alakjait a nyelvtudomány hozzávetőleg rekonstruálhatja ugyan, de minek ezeket a föltételezett alakokat bevinni a középiskolai oktatásba? Azt jól teszi a grammatikus, ha könyve bevezetésében néhány szóval megemlékszik a magyar nyelv rokonairól, s a rokonság föltüntetésére fölhoz néhány egyszerű és világos példát; azonban kívánatos, hogy jobban válogassa össze példáit, mint Simonyi, az ugor alapnyelvbeli alakokat pedig mellőzze el teljesen, mert azokra itt nincsen szükség. Budenz nem a középiskola harmadik osztályába járó gyermekek számára rekonstruálta azokat a *Magyar-ugor összehasonlító szótár*-ban.

Alább hibáztatja Hunfalvy azt, hogy Simonyi a szótant két külön

szakaszra: jelentéstanra és alaktanra osztja. «Nem vagyok — úgymond — annyira járatos a grammatikák irodalmában, hogy megnevezhetném ez újításnak első indítóját, — mert annak nézem a külön tárgyalt jelentéstant, — lehet, hogy Simonyi kezdi meg. Azt kérdem tehát az előttem lévő külön való jelentéstantól és külön való alaktantól: nyer-e a különítés által a tudomány maga? s ha ez nyerne is valamit, használ-e az elkülönítés a nyelvtudományban?

«A szók eredeti jelentését az alaktantól elvontan adni elő, annyi, mint a tőszóknak jelentésestül való előadása, mit a szótárban lelünk. A tőszók összességét bizonyára nem foglalhatjuk a nyelvtanba. Minden további jelentése a tőszóknak képzők által járul az eredeti vagy első jelentéshez; tehát képzők nélkül elő nem adható, nem is érthető. A képzők előadása pedig okvetetlenül az alaktanba való. E szerint, a mit a nyelvtanban képzők nélkül adhatunk elő a szók jelentéséről, az nem sok, mert nem lehet szótár a nyelvtan, s azt a nem sokat is kénytelenek vagyunk az alaktanban ismét megemlíteni, ha abban szükség van rája. Ezt a nem sokat tehát külön hozni elő, s azután újra az alaktanban is tárgyalni, avval bizony nem nyer a tudomány. Lehet azonban úgy is felfogni a jelentéstant, hogy okát-fokát adja a tőszók jelentésének, hogy megmondja, miért *ember* vagy *három* a magyar nyelvben a *homo* vagy *tria* helyett? Szóval, hogy megfejtse a jelentések eredetét. Simonyi nem teszi azt, mert nem is teheti, mert azt senki sem teheti úgy, hogy iskolai könyvbe bevehető volna. Széltire hosszára lehetne ugyan a szók és jelentéseik eredetéről bölcselkedni, de az bizony elmefuttatásnál egyéb nem lenne. A külön tárgyalt, de a tőszók jelentésére szorítkozó jelentéstannal tehát mit sem nyer a tudomány.

«Használunk-e vele a tanításnak? A tiszta ital nem válik tisztábbá, ha egyik edényből a másikba töltöm, csupán azért, mert mulat a töltögetés. A tudás érdekét nem nevelem az által, hogy a dolgot itt is megemlítem, de csak félig-meddig, mert másutt tüzetesebben kell tárgyalnom. A külön tárgyalt jelentéstan tehát inkább árt, mintsem használ a tanításnak. Ennélfogva azt hiszem, nem kell nyelvtanainkba befogadni azt az újítást, mely az alaktantól külön adja elő a jelentéstant».

Hunfalvy elismeri, hogy Simonyi tudományos ember, de — teszi hozzá — «talán nagyon is ki akarja mutatni nyelvmetaphysikai tudományát; azért gyakran igazolja a közmondást, hogy a nagyon nagy él könnyen kicsorbúl. Az ő definitiói, mert igen tudományosak akarnak lenni, sokszor igen homályosak, többnyire szókkal áradozók».

A jelentéstannal Hunfalvy, minthogy szükségtelennek, sőt károsnak is tartja, nem foglalkozik részletesebben, hanem néhány megjegyzés

után áttér az alaktanra. Nem tartja helyesnek, hogy Simonyi először az összetételeket, azután a szóképzést, utoljára pedig a szóragozást adja elő. Erre következik a helytelenítő megjegyzéseknek egész sora, de ezeket itt nagyon hosszas volna egyenként elősorolni.

A mondattani részről így nyilatkozik Hunfalvy: «Az egy igen mesterséges, sőt mondhatni, mesterkélt alkotmány, mely nem a magyarból nőtt ki, hanem a mely előre önállóan, tekintet nélkül a magyar nyelvre, készült, s a melybe azután belé illesztette a nyelv jelenségeit a mester. Minthogy az alkotmány nem a magyar nyelvre van szabva, az ennek néhol igen is tág, máshol meg nagyon is szűk .... S mind a mellett, hogy éles észszel van írva, még sem szabatosak a kifejezések».

Erre különféle bíráló megjegyzések következnek, melyek után a következőkben mondja ki Hunfalvy ítéletét Simonyi nyelvtanáról: «Tagadni nem lehet, hogy a könyv tudománynyal és elmeéllel van írva, de inkább is szép rendszer, mint nyelvtan. A ki a magyar névszórul vagy igeszórul teljes, kimerítő tudósítást keresne abban a könyvben, magának kellene összeszedni az elszórt részeket, a melyek összetartoznak, de a rendszer miatt szét vannak hányva; s akkor is azt látná, hogy sokrul nem talál felvilágosítást. Mintha a könyv inkább a rendszer miatt tárgyalná a nyelvet, tehát mintha inkább a rendszer, nem pedig az volna feladata, hogy előtárja a magyar nyelvnek egész mivoltát. Azért is nehezen elégítheti ki a tanítás követeléseit; a tanulást pedig alig-alig tájékoztatja».

Mellőzve a régi nyelvemlékek olvasásáról, a tárgyas ige vonzatáról és az idő-alakokról szóló nagyon érdekes és tanulságos, de voltaképen a fődologgal szorosan össze nem függő fejtegetéseket, áttérek a hatodik fejezetre, mely arról szól, hogy «milyen és hányféle legyen a magyar nyelvtan?» Ebben Hunfalvy először is a gymnasiumi tanítás tervéhez való *Utasítások* azon részét közli, mely a magyar nyelv tanításáról szól; azután hozzáteszi: «Ez Utasítások olvasásánál legott észreveszszük, hogy vagy Simonyi nyelvtanaiból vannak elvonva, vagy ezek a nyelvtanok az Utasítások igenes megrendeléséből vannak készítve. Tehát a tulajdonképi magyar grammatika a gymnasium első három osztályára van szorítva s a nyelvtanítás, ugy látszik, nem annyira magát a magyar nyelvet, mint inkább a mondat elméletet akarja ismertetni. Már pedig épen az Utasítások is mutatják, hogy a legtudományosabb és leghelyesebb mondat-theoria mellett is nagyon gyarló lehet a magyar

stilus. Bizonyosan nem csalatkozom, ha állítom, hogy inkább azt kell követelnünk a gymnasiumi nyelvtanítástól, hogy a helyes magyarságra tanítson — a mennyire csak tanítható, — mintsem annyi gondot fordítson a mondatszerkezetre. Szükséges ugyan ennek tudása is, de nagyon kicsi dolog a helyes magyarsággal szemközt, a mely igen nagy dolog».

Ezek után három népiskolai nyelvkönyv alapján bemutatja, miként foly a magyar nyelvtanítás a népiskolában. Hunfalvy úgy vélekedik, hogy olyan népiskolában, melynek növendékei magyarok, nem kell semmiféle magyar nyelvtan; mert a hét-nyolcz éves gyermek «nyelvérzése és nyelvtudata nem zavarodik-e meg szükségképen. ha alany, mondomány, egyszerű mondat, összetett mondat, érzéki és gondolati főnév stb. stb. vad szók csengnek a fülibe s terpeszkednek a szeme elé, neki, a ki még az olvasás mesterségét sem tanulhatta meg jól? Egy olvasókönyv, melynek darabjai a gyermeki felfogáshoz képest ki vannak válogatva, s oly tartalmúak, hogy a tanító magyarázata mind az erkölcsi érzést, mind a jó izlést, mind a nyelvi helyesség és szépség iránti fogékonyságot ébresztheti a tanítványban, nem jobban neveli-e majd a magyar nyelvtudást, mintsen a mondat kategoriáinak feszegetése és a grammatikai műszók megtanúltatása? Ezek mellőztével pedig mennyi időt nyerne a tanító és tanítvány az olvasó darabok megemésztésére és élő szóval és írással való kifejezésére? Én azt vélem, az akkép oktatott tanítvány sokkal képesebb volna a gymnasiumi tanulásra, mint az olyan tanítvány, a ki már két vagy három évig a mondat külömbségeivel s a grammatika műszavaival kínlódott, a melyek jelentését akkor nem foghatván fel, most már únalomból sem akarja többé megérteni».

A grammatikai tanításnak Hunfalvy szerint csak a középiskolában kellene megkezdődnie. De az most a nagy kérdés, hogy milyen és hányféle legyen a magyar grammatika? Hunfalvy erre a kérdésre azt feleli, hogy legelőször a tanárok és tanítók számára egy igazán tudományos magyar grammatikát kell teremtenünk, a melyben felvilágosítást találhatnak mindenre nézve, a mit az iskolai grammatika dogmatice megemlít ugyan, de nem magyarázhat meg; másodszor iskolai magyar nyelvtan kell, még pedig *egy* nyelvkönyv a négy alsó osztály számára, mert a nyelvtan tanítását Hunfalvy négy évre szeretné kiterjeszteni. Minthogy leginkább a gymnázium áll szeme előtt, a magyar nyelvtannak szerinte mindig tekintettel kell lennie az idegen nyelvekre, különösen a latinra; a grammatikai műszavakat mind ki kell fejeznie latinul is, mert csak úgy lehet elérni a műszavak azonosságát valamennyi középiskolában, a mi okvetlenül szükséges. A nyelvtan két részre osztandó: szótanra és mondattanra; az első két osztályban a szótant kell tanítani, a mondattant csak

a harmadikban; ezt a mondattan elméletével kell kezdeni, de a mondattani kategoriákat kell a magyar nyelvtényekre alkalmazni, nem pedig a magyar nyelvtényeket azokba a kategoriákba beleszorítani. «A mondatbeli kategoriák, — úgymond Hunfalvy, — bármely apróra szedjük is széllyel és bár hány új műszót szaporítsunk is, mindig általános jelentésűek maradnak: ellenben a nyelvtények a legspeciálisabb jelentésűek, s ezek teszik a magyar nyelvnek sajátságát, szépségét, tehát az igazi magyar stilust. Ezek tanítására és megtanulására kívántatik meg a negyedik gymnáziumi év».

Ime ilyen grammatikát és grammatikai tanítást óhajt Hunfalvy. Noha én, mint fönnebb már kifejtettem, nem vagyok vele teljesen egy véleményen, mégis készséggel elismerem és kijelentem, hogy nagy szolgálatot tett a magyar nyelvtanítás ügyének ezen könyve megirásával. Kívánatos, hogy a tanárok és tanítók közül, kiknek írva van, mentül többen olvassák és mentül többen szóljanak hozzá.[1])

Dr. Szinnyei József.

Horátz levelei. A költészettannal. Latinból fordította s fölvilágosító jegyzetekkel kisérte *Márki József* tdr. Budapest. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából. 1884.

Buzgó és áldozni kész fordítónk, Márki Sándor tdr., valamint előbb a Vergilius- és Lucanus-, úgy újabban a Horatius-fordítók számát szaporította, Horatius leveleinek magyar fordítását nyújtván az ez iránt ily alakban még érdeklődőknek. Készségesen elismerem, hogy Márki nagy barátja, s értője a klasszikusoknak, hogy fordítói buzgalma határtalan; csak az a baj, hogy műértésével és buzgalmával fordítói képessége nem áll arányban. Az ő fordításai műfordításunk legfejletlenebb időszakába varázsolják vissza az olvasót, midőn az volt az érdem, ha valaki magyar szavakkal mentől rómaibb, latinabb tudott lenni. Oly nagy Márkinál az elavult iskola cultusa, hogy klasszikus érthetetlenségben és körmön font magyartalanságban a legmerészebb latinizálókon is túltesz. Annál feltünőbb, hogy előszavában fennen hirdeti fordítmányainak a tartalomhoz, az alakhoz és nyelvünkhöz való hűségét s megrovással idéz az övéinél aligha nem sikerültebb sorokat. Sajnálom, hogy előszavának önérzetes nyilatkozatai daczára is kénytelen vagyok annak kijelentésével, hogy a Márki fordításai szavakhoz szolgailag ragaszkodó, minden költőiségnek hijjával levő, latinismusokkal telt nyelvi zagyvalé-

[1]) Készakarva mellőztem a hetedik és utolsó fejezetet, mely a latin nyelvtanításról szól, mert nem tartom magamat illetékesnek arra, hogy hozzászóljak.

kok. Egy pár idézet elégséges lesz itéletem igazolására; lássuk pl. a legelső levelet, s ex uno disce omnes. A négy első sor így hangzik:

«Kit legelőbb zengék, kit zengeni foglak utolszor
Lantommal, Mécén, engem szemléltet eléggé,
S víszállal dijazottat már, bézárni az ó ját —
Térre kivánsz ismét. A kor nem előbbi nem a kedv».

Megértheti-e ezt az, a ki a latin eredetit könyv nélkül nem tudja? Mennyivel értelmesebb és szebb Kis Jánosnak 1833-iki fordítása:

«Te, kinek szentelem legelső versemet,
S szentelni tartozom végső énekemet:
Maecenás, a régi szinre kivánsz hivni,
Agg játszót, ki méltán megszűntem bajt vivni,
Sem erőm, sem kedvem nincs az elébbi már».

Kissé hosszadalmas, az igaz, de hisz Márki se fordít sort sorral. S minő szórend az ilyen:

«Gondom s kérdésem, mi igaz, fog lenni, meg illő ...»

S mily költői ez a sor:

«S tárgyat alám, nem tárgynak alá magam hajtani küzdök»
Et mihi res, non me rebus subiungere conor.

Mily magyarság: «Duzzadsz hírnév kivánata által?» (Laudis amore tumes?) Vagy ez: «ha kopott ing létez alatta tán kártolt mellényemnek .... közmódon vélsz örjöngeni engem?» (Insanire putas sollemnia me?) Magyar accusativus cum infinitivo! Ép így a negyedik levél elején:

«Albi! gúnyiratink őszinte birája, *mivelni*
Pédum vídékén mostan *mit mondjaluk?*»

Beszél vagy ír így magyar ember? Néhol maga a fordító is átlátja, hogy dictiója obscursus fit, mert megmagyarázza pl. «Hanyadiknak ohajtasz, írd meg, lenni magad?» a jegyzetben: «Hányan akarod, hogy legyünk?» A vers kedvéért fordítónk mindenféle erőszakoskodásra képes. Igy lesz a bujából búja, így szűnik meg ismét a szegény *h* mássalhangzónak lenni; így lesz a csipásból csípás, az indítson-ból inditson (a min a jegyzet szavai szerint kár volna fönakadni, «mint tette bizonyos nagyfejű — nagyeszű — bíráló»!), lesz a rólamból rulam, idejénből idéjén, vagyontalanból vagyonatlan, enyimből ényím stb. stb. Ha a systoléból és diastoléból kifogy, új szókat csinál, hogy Helmeczy is megirigyelhetné. Igy születnek meg: filcsont görszék (elefántcsont gördülő szék), ürelem, ürelmes (vanus), tehelem (tehetség), víszál (vivó bot), vínadrág

(vívó nadrág), délszél (déli szél), görgöny (irattekercs), izzat (izzadás), imámos (közönyös), tápla (táplálék) stb. De legfurább a latin tulajdonnevek kifordítása: Lolli (Lollius), Flór Gyuli (Julius Florus), Árki (Archias), Lúkull (Lucullus), Klaudi (Claudius), Titz Septim (Titus Septimius), Bakk (Bacchus), Bullati (Bullatius), Álké (Alkaeus), Ikci (Iccius), Frát (Phraates) stb. Hogy a fordítás egy 1824-iki és 1852-iki kiadás szerint készült, az meglehetős laikus eljárás.

Mindent összefoglalva, és a további mutatványoktól magamat is, az olvasót is megkimélve, elmondhatjuk, hogy a fordító teljesen kárba veszett munkát végzett, annyival inkább, mert Horatius leveleinek már sikerültebb magyar fordításai vannak. A Csalomjai-féle nem sokat ér, de sikerültebb; a régi Kis János-féle mind a kettőnél jobb és szebb. Márki úrnak azt ajánlom, hogy, ha már nem hagyja pihenni a buzgóság, fordítson legalább oly klasszikusokat, a melyek még nincsenek lefordítva: akkor legalább bizonyos tekintetben tesz valamicske szolgálatot az irodalomnak.

Dr. Csengeri János.

Erdélyi czigány népdalok.

III.

Loli erme ándre bár! —
Ná cude mán kádetár.
De mán párná the sováv;
Pál e misi the meráv.
Piros virág a dombon,
Nyisd az ajtót galambom!
Adj párnát, hogy aludjak,
S karjaid közt meghaljak.

IV.

Kici lume dye bári,
Náni romñi sár mori:
Cályás o más jand' piri,
Káná cuñas ánd' cári.
Be sok csillag jár az égen,
Nincs oly nő mint feleségem!
A levest ma kitálolta,
De előbb a húst kilopta.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

A franczia philologiai irodalom 1882/1883-ban.

Minthogy ez az első jelentés, melyet Francziaország évenkinti philologiai termékeiről e Közlöny t. olvasóinak bemutatunk, tán nem lesz felesleges röviden a klasszikus philologia jelen állását ez országban jellemezni. Ismeretes, hogy Francziaország ma nap nem tartozik a szorosan vett philologia zászlóvivői közé. A ki a philologia történetébe egy futó pillantást vet, láthatja, hogy a XVI—XVIII. századig a philologia nagymesterei francziák voltak, a kiknek a roppant anyaggyűjtésen kívül sok oly művet köszön e szak, a melyek még mai napig is mérvadók. A XVIII. század vége felé Németország hódítja el előle a pálmát s tartja meg a mai napig. Nálunk Magyarországban, a hol néhány évtized óta űzik, a philologia a német mederben foly s tán joggal. Közelebb állunk ez országhoz, nyelvét többnyire birjuk s a német szorgalom annyira elárasztja termékeivel a könyvpiaczot, hogy a philologusnak elég teendője van, ha csak ezen ország újabb vívmányaival akar megismerkedni. De viszont azt is tudjuk, hogy a német philologia ép az utolsó tizedekben majdnem kizárólag szöveg-kritikai irányú. Ez irány meglátszik úgy a műveken, mint a folyóiratokon. Természetes tehát, hogy az utánzók nálunk is ez úton haladnak, a mi csakis dicséretökre válik, mert e nélkül philologiai módszert meghonosítani nem lehet. Az a pár erélyes és derék munkás így megveti az alapot a jövendő épületnek. A franczia iskola, egyes gyér kivételekkel, eddig nem barátkozhatott meg ez iránynyal. Voltak mindig oly tudósok, a kik a philologiának keserű munka útján szerzett eredményeit szép formában adták elő, de ők magok keveset kutatták a kéziratokat. Egy pár ideszakadt német tudós (Brunck, Schweighæuser, Haase, Dübner) képviselte ezt az irányt. De a háború óta mondhatni gyökeres változás állt be. A német tanulmányokkal a német kritikai módszer utat tört magának, s ha egy-két évtized nem is mutathat fel nagyszerű eredményeket, úgy mégis megvan a törekvés a mozgalomban részt venni. Csakhogy a franczia ízlés ellene van; attól fél, hogy e száraz munka megöli a nemzeti geniust, azt veszi észre, hogy ez által a stylus, ez annyira őrzött és féltett kincs, csorbát szenved, s nem gyakran ez új iskolának keserű kifakadásokat kell hallania. S hol a székhelye ez iránynak? A Sorbonne nem fogadta be; a régi tanári rendszer nem fér meg vele, azonnal látni fogjuk miért. Felütötte tehát táborát az École pratique des hautes Études-ön, a mely Duruy alkotása. Ez iskola arra van hivatva, hogy a német seminariumi rendszert Francziaországban, vagy jobban mondva Párisban, meghonosítsa.

A nyelvi és történeti szakokat foglalja magában, s az előbbiben szorosan a philologia kritikai oldalát űzi. Csakhogy hány franczia téved azokba a kis termekbe, melyek a Sorbonne könyvtárában vannak, s a hol a legnagyobb irodalmi kincsek állanak a hallgatók rendelkezésére reggeltől késő éjszakáig? Vajmi kevés; a legtöbb hallgatót az idegen elem szolgáltatja. Az itteni philologiai irányt képviseli a Revue de philologie, az egyedüli kritikai irányú szakközlöny, a mely ép oly idős, mint a mi Közlönyünk. Ebből is láthatjuk, hogy mily későn érezték szükségét egy ilynemű folyóirat megindításának. A Sorbonne és a vidéki fakultások a régi rendszer szerint az ókori tanulmányokat két részre osztják: Éloquence és Poésie; van tehát minden vagy legalább a nagyobb egyetemeken négy rendes tanár; a görög próza, a görög költészet, a római próza, a római költészet, ezenkívül rendesen az archaeologia egy tanára. Csakhogy ezek az előadások finoman kidolgozott, fényes stylusban írt essayk, a melyek minden művelt embert érdekelnek. Az ókori klasszikusok magyarázata, a mely a tanári vizsgálatok nagy részét képezi, többnyire a maîtres de conférences keretébe vág, a kik Párisban rendesen egy vidéki fakultás czímzetes tanárai és a hallgatókat csakis a licentiatusra és az agregatióra készítik elő. Ezek tehát szöveg-kritikával nem foglalkozhatnak. Láthatjuk tehát, hogy mindent lehet űzni, csakhogy a szakokat különböző intézetekben adják elő. Minthogy a felsőbb oktatás ingyenes, csakis az illető hallgató akaratától függ, hogy magát mindenben kiművelje. A mit a Sorbonne cursusairól mondottunk, ugyanaz áll a Collége de France-éiról. *Boissier*, *Havet*, *Rossignol* itt ugyanazt a hatást gyakorolják ékes előadásuk által, mint *Egger*, *Girard* és *Martha* amott. S mégis a Collége de France egy cursusából indult ki az újabb franczia philologiai mozgalom. *Michel Bréal*-ét értem, a ki mint az összehasonlító nyelvészet tanára és francziaországi legnagyobb tekintélye figyelmeztette hallgatóit a német módszerre; a franczia tanárok közt tán legjobban ismerve a német egyetemi rendszert és életet, mert több éven ott tanult, minden reform a felsőbb tanügy körében ő reá vihető vissza. Tanítványai az École pratique jelenlegi philologia tanárai. Hogy a kormány maga ez irányt pártolja, azt az a tény mutatja, hogy a Sorbonne-on a latin poézis tanszékét *Benoît*, a ki kizárólag kritikai irányú, foglalja el, hogy az École normale supérieure-ön, a franczia tanügy ez elkényeztetett gyermekén, Boissier-n kívül a többi három philologus (Weil, Tournier, Riemann) szintén ez irányhoz tartoznak. A vidéki fakultásokon eddig csak egy nagyobb kritikus működik: Bonnet.

Felsoroltuk volna a legnevezetesebbeket e német iskolából; de azok száma, a kik az ókorral a szó nemesebb értelmében foglalkoznak, sokkal nagyobb, hogy sem itt ezt tehetnők. Különben nem is ez a czélunk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az ókori irodalomtörténet és

régiségek terén oly kutatókat mutathatunk fel, melyek minden tekintetben a németekkel kiállhatják a versenyt. Az epigraphia és archæologia terén a római és athéni franczia iskolák évtizedek óta Európa legkiválóbb tudósait szolgáltatták, s ha a nagy Corpus Inscriptionum a berlini akadémia elévülhetetlen babérja is, úgy magok a kiadók gyakran bevallották, mennyit köszönnek a francziáknak. Rövid jelentésünkből, ámbár csak egy év irodalmi munkásságát tünteti fel, az érintett két irány művelése eléggé feltünik. Roppant sok a munkás az irodalom és a régiségek terén, vajmi gyér a kritikus irány képviselője. De hogy az előbbiek is át vannak hatva a módszeres kutatás eredményeitől, azt műveik minden része mutatja. Nem lehet mindenkinek kedve kodexeket böngészni. A Bibliothèque Nationale eleget nyujt ugyan, de ha a középkori okiratokat s mindent, a mi a nemzet irodalmára és történetére vonatkozik, nagy szorgalommal átkutatják, úgy a latin és görög irókat csak egyesek nézik, s ezek is többnyire fiatal tudósok.

Magától értetődik, hogy itt csak azokról a nagyobb művekről szólunk, melyek önálló könyvalakban jelentek meg. Mellőzzük az iskolai könyvirodalmat is, a mely a magyarázatos kiadásokat, az ókori kézikönyveket a legjobb izlésben nyújtja. A görög és római irók nagy kritikus kiadását, melyből már Homeros, Aeschylus, Sophokles, Demosthenes, Sallustius, Cæsar, Vergilius, Livius, Tacitus s egyebek jelentek meg, itt nem vettük fel, mert e munkák egy egész cyclust képezvén, nem tartoznak körünkbe. Nem szólunk az egyes fakultások annaleseiről, melyek évenkint megjelennek és nagyobbrészt philologiai tartalmú értekezéseket nyújtanak, nem az Académie des inscriptions et des belles-lettres ebbeli közleményeiről, sem a számos folyóiratban (Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques, Annuaire de la société française de numismatique et d'archéologie, Bulletin de la société de linguistique de Paris, Bulletin de la société nationale des Antiquaires de France, Bulletin epigraphique de la Gaule, Bulletin trimestriel des antiquités africaines, Gazette archéologique, Mélanges de Numismatique, Mémoires de la société de linguistique, Revue archéologique) [1]) tartalmazott czikkekről, sem a vidéki tudós társulatok közleményeiről, melyek leginkább helyi érdekű emlékekről és feliratokról szólnak, sem a franczia iskolák közlönyéről Athénben (Bulletin de correspondance hellénique) és Rómában (Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome), és pedig abból az okból nem, mert a nevezetesebb munkálatok kibővítve később önállólag megjelennek, s

[1]) Mindezek tartalmát lehető kimerítően a Revue des Revues adja, a mely a Revue de Philologie melléklete.

mert egyes czikkekre nem terjeszkedhetünk ki, ha még oly érdekesek is. De viszont a nagyobb irodalmi termékeket lehetőleg teljesen ismertetjük, s úgy hiszszük, hogy semmi nevezetes nem kerülte ki figyelmünket.

Jelentésünket akként osztjuk be, hogy először az irodalomtörténeti, azután a régiségtani és végre a nyelvi és kritikai munkálatokról szólunk; ezekhez csatlakoznak az általános nyelvtudományi dolgozatok és műfordítások. Végűl egy szót a német irodalmi dolgozatokról.

1. *Görög irodalom.* Négy nagy munka válik ki e téren. Couat műve az alexandriai költészetről, Croiset-é Lucianusról, Breton-é a görög philosophikus költészetről és Chaignet-é az aristotelesi psychologiáról. Nézzük őket egyenkint.

La poésie Alexandrine sous les trois premiers Ptolemées (324—222 a. J. C.) par *Aug. Couat* (Hachette, 525 l.) egyike azon műveknek, melyben a nagy tudomány szép alakban van előadva. Couat 1875-ben egy Catullusról írt doktoratusi thesissel[1]) lépett fel. Catullus vezette az alexandriaiakhoz; a tanítványtól a mesterekig hatolt elő. Az alexandriai kor költészete a kapocs a görög klasszikus és a római költészet közt. Couat művének bevezetésében helyesen kifejti az általa tárgyalt kor közvetítői szerepét, műveiket jellemzi s ez által a görög genius ez utószülötteinek helyét a görög és római költészet közt híven feltünteti. A legnagyobb nehézség e munka kivitelében e kor irodalmának töredékes volta; a sok hézagot és bizonytalanságot csak a beható kutatás és kicsinyesnek látszó kérdések megoldása oszlathatják el. Couat e kettős feladatot a legjobban oldotta meg. Nemcsak hogy az irodalmi apparatust híven felhasználta, hanem saját kutatásokkal is bővítette; mint önálló egész pedig a munka e téren az első. Az első fejezetben az ókori Alexandria leirását találjuk. A topographiai részletek világosak s a könyvtár jellemzése valódi remekmű. E leirásból már előre sejthetjük, mily irányú és jellemű lesz az irodalom, a mely a Muzsák e kalitkájából, mint Timon nevezte, ki fog kerülni. A második fejezet, mely az általános bevezetést

[1]) Ha francia doktoratusról van szó, akkor nem szabad német dissertatiókra gondolnunk. A doktoratus itt nem czím, hanem egyetemi gradus, a mely a fakultas tanszékébe vezet. Egy latin és egy franczia művet kell benyujtani, melyek önálló kutatáson alapulnak; a latin thesis rendesen 200—300 lapra terjed, a franczia 3—800 közt változik. Jól védett thesisek egyetemi körökben valódi események. Vannak thesisek, melyeket az Akademia megjutalmaz, ha irodalmi értékök nagy. Rendesen 40 évesek a kandidatusok; a két iskola Rómában és Athénban szolgáltatja a legtöbbet, de számuk évenkint nem múlja fel a tizet. A vidéki fakultásokon jelenleg már alig tesznek doktoratust. — Jelentésünkben több thesissel foglalkozunk, melyeknek védését (soutenance) is hallottuk.

berekeszti, a főbb költők és könyvtárnokok időrendjét állapítja meg. A szép leirás után itt mélyre ható kutatás tárul fel előttünk, de e kutatás szellemes és élvezhető, a mely a biztos adatokat azonnal feltalálja s a homályos kérdéseket nagy valószínűséggel oldja meg. Erre öt szakaszban szól az elegikus költészetről (Philetas, Hermesianax, Phanocles, Alexander Aetolus és Callimachus), az epikus költészetről (Apollonius Argonautika-i, Rhianus Messeniaka-i és Callimachus Hekate-je), a bukolikus költészetről (Theokrit), végül a didaktikusról (Aratus Phænomena-i). Az utolsó részben a Callimachus és Apollonius közti vitát találjuk, a mely alkalommal a szerző a különböző irányokat jellemzi, melyek az alexandriai iskolát két táborba osztották, s az egész iskola felett itéletét adja.

Couat nem ragaszkodott művében a chronologikus rendhez, s helyesen; egy oly irodalom rajzolásánál, a melynek fejlődése mesterkélt és az iskola bélyegét hordja, az irodalmi fajok szerint való felosztás a helyesebb. A mit tán szemére lehetne vetni, az, hogy az általános bevezetésben nem adta e korszak belső történetét, a mi által az egyes életrajzok világosságban nyertek volna. Hogy a drámai költészetet egészen mellőzte, az bizonyára hiány, de ha erről külön akar értekezni, akkor a mű nélküle is megtartja nagy becsét. A franczia kritika a sok aprólékos és szőrszálhasogató kutatásokat is szemére vetette; azt kivánta volna, hogy ennek csak eredményeit adja az olvasónak, a tudományos vizsgálatok végső czéljait: az ókor élő lelkét. Ha meggondoljuk, hogy Couat művében csak egyes részletek mutatják ez aprólékosságokat, s hogy ezek is élvezhetők, s a kritika már is megrótta; mit szólnának a francziák a német philologikus művekhez, melyeket csak a legnagyobb fáradtsággal lehet élvezni?

Az Apollonius Argonautika-i és a Rhianus Messeniaka-iról szóló fejezetek különösen dicséretre méltók. Fínomúl vannak jellemezve: a női szépség leirása a költészetben (151. l.), a szerelem érzelme Callimachusnál (154—159. l.), a boldogság leirása a költészet különböző korszakaiban (266. l.), Theokritus összehasonlítása George Sand-dal (401. l.) s a siciliai pásztorok népies költészete (433. l.), a mint egyáltalán az egész mű a fínom ízlés és a nagy olvasottság jellegét magán hordja.

Ha Couat művében a tudóst és az irót szemlélhetjük, *Maurice Croiset*-nél csakis a stilista lép előtérbe. Műve: *Essai sur la vie et les oeuvres de Lucien* (396. l.) a samosatai bölcsész és satirikus műveit jellemzi. A két Croiset testvér a fiatal philologusok kiválóbb tagjai; mindkettőben a remek stilus és az önálló kutatás párosúl. Alfred, jelenleg a Sorbonne-on a philologiai szakok igazgatója (professeur adjoint, directeur des études philologiques), s valószínűleg Egger utódja, Pindarról írt

művéről híres,[1]) Maurice főleg a késóbbkori görög irodalommal foglalkozik. Utolsó művében csakis egy fejezetet szentel az iró életének, a többi tizenkettő a művekkel foglalkozik, de bizonyos szempontok szerint csoportosítva. Így: Lucian erkölcsi nézetei, Lucian és a természetfölötti dolgok, L. és az istenek, L. irodalmi kritikája, L. mint a művészet kritikusa, L. mint iró, L. dialogusai, L. phantasiája és végül az általános itélet. A második fejezetben az iró művei chronologikus sorrendben vannak ismertetve, de minthogy Lucian életéről vajmi kevés biztos adataink vannak, úgy itt is, valamint az első fejezetben, a szellemes hypothesiseknek nagy tér nyílik. Croiset Lucian 13 iratát, melyek nem felelnek meg az általa felállított jellemzésnek, nem valódiaknak tartja. Az említett fejezetek egyenkint önálló essayket alkotnak, melyekben e sokoldalú iró művei egész új világban tünnek fel. Az, a ki Luciant nem ismeri, a valóban remek jellemzések és a közbeszúrt hosszabb idézetek által, melyek a műfordítás netovábbját érik el, alkothat magának képet e görög iróról, de még nagyobb élvezettel olvashatja az, a ki a görög szerzőt közelebbről ismeri.

A görög bölcsészet előkorába vezet *Guillaume Breton* műve: *Essai sur la poésie philosophique en Grèce: Xenophane, Parménide, Empédocle* (270 l.). A három bölcsészt hármas szempontból jellemzi; először életökkel, azután philosophiájukkal és végül költészetükkel foglalkozik. A philologiai rész Karsten kutatásain alapúl, de K. nem hozta rendszerbe a töredékeket; Zeller e költőket csak egyenkint tárgyalta, s nem derítette fel a viszonyt, a mely köztük létezik. A franczia iró törekvésöket egy általános kapocscsal fűzte össze, s ez azon általános törvény, a mely a systemákat alkotja, az egység és többség theoriája. A három régibb iskola a többség híve volt, Pythagoras iskolája az egységé; Xenophanes a két irányt ki akarta békíteni, de ezt csak látszólagosan tette; Heraklides és Parmenides a két theoriát a végletekig viszik; a végső és természetes kiegyezés Empedokles műve. A mű legnagyobb becse a bölcsészeti vitatkozásban rejlik; a szerző itt mint önálló kutató lép fel. — Íme egyes észrevételek: Sturz kutatásait B. nem vette tekintetbe; gyorsan fut végig a bölcsészet első korszakán. A három iró újítása nem annyira költői, mint prózai iratukban nyilvánul. B. szerint Xenophanes 25 éves korában hagyta el hazáját, s még csak mint 80 éves aggastyán telepedett le Eleában. Ez Karsten nézete, melynél valószínűbb Cousin-é, a mely a medusok betörése idejére helyezi kivándorlását (547. K. e.), s így csak

[1]) Fináczy úgy látszik csak az első kisérletet ismeri (L. Egyet. Phil. Közl. VIII, 78), de azóta már a teljes munka: »Pindare et le lyrisme grec« jelent meg, a mely nem kisérlet többé.

12 vagy 15 évig vándorolt volna. Cousin az ioniai pantheismusnak Xenophanes theismusát állítja ellenébe. B. Zellerrel e véleményt megtámadja, pedig Cousin-t ép e miatt vádolták pantheismussal. Cousin az ioniai pantheismus alatt a naturalistikus bölcsészetet érti, s ennek ellentéte az eleatismus, a mely szerintünk az idealistikus pantheismus. Szerinte az isten és a világ elválaszthatatlan, ez a teljes pantheismus, a mely a két előbbit kiegyenlíti. Ezt a theoriát Xenophanesnek tulajdonítja. Parmenides, gondolatainak lapidaris kifejezésénél fogva nevezhető költőnek, de nem mert költői alakban adta elő nézeteit; a bölcsészek, kik prózában írtak, ép úgy érdemlik meg a költő nevet, mint e három. Különben a költői alak ekkor önkényt kinálkozott és traditionalis volt; a bölcsészek csak systemájukat akarták előadni; később csak azon érzelmeknek adtak kifejezést, melyeket a theoria előhozott. A melancholia a görög költészetben nem játszik oly nagy szerepet, mint B. neki tulajdonítani látszik: az élet valódi czélja a görögnél a teljes vidámság s ezt el is iparkodnak érni. Demokritos jobban képviseli a görög észjárást, mint a néhány melancholikus philosophus.

A mű értéke a tiszta és világos felosztásban és stylusban rejlik, a mely lehetővé teszi, hogy az elvont fogalmakról is hű képet szerezhet magának az olvasó.

Egy vaskos 700 lapra terjedő kötet jelent meg az év végén Aristoteles psychologiájáról: *Essai sur la psychologie d'Aristote par Chaignet.* A szerző, a ki a görög bölcsészet terén elismert tekintély, az Académie des sciences morales et politiques egyik pályázatán, mely e kérdést kitűzte, nyerte el a díjat. Ez azonban csak a munka első fele. Főtárgya Aristoteles műve a lélekről, de a melyhez bevezetésül a Stagirita élete, iratainak története és osztályozása is csatlakozik. Chaignet ezt kimerítőbben tette, mint akármely iró, a ki az ókori bölcsészettel foglalkozott. Erre következik Aristoteles psychologiája, melynek theoriáit egyenkint fejtegeti, s a modern angol psychologusok nézeteivel hasonlítja össze. A második kötet Aristoteles előzőit e téren s a befolyást, melyet ez napjainkig gyakorolt, fogja tárgyalni. E kötet megjelenése után az egész munkáról bővebben szólunk.

Egy más szempontból *Krantz* kutatta Aristotelest *De amicitia apud Aristotelem* czímű thesisében. A dolgozat két részre oszlik; az első Aristoteles theoriáját a barátságról elemzi és magyarázza, a második kritikai tartalmú. Az első szakaszban megtudjuk, hogy Aristoteles mily műveiben keresendő a barátság theoriája, a mely psychologiai, metaphysikai és erkölcsi szempontból van feltüntetve; megismerkedünk a bölcsész kritikájával, melyet az előtte való systemáknak (Heraklides és Empedocles) szentel, a barátság definitiojával, a praktikus barátsággal

és a barátság casuistikájával. A második rész e tan kritikája. Aristoteles szerint a barátság az igazságon s nem a jótékonyságon alapúl; az ész s nem a szív igazgatja. Aristoteles két elemet teljesen mellőz: a szabadságot, melylyel barátainkat választjuk, a személyiséget, a mely e választás czélja. Az ész és a jó szeretete tehát nem elegendők a barátság megmagyarázására; az igazság is nagyon szűk alap, ha a szív véghetetlen jóságát mellőzzük, a mely nem válik el a baráttól, ha ez valami jogtalant követett el, mint Ar. akarja, hanem felemeli magához és jó tanácsai által jobbítani törekszik.

Vajmi keveset hallunk Aristotelesről *J. Lamaître* thesisében: *Quomodo Cornelius noster Aristotelis poeticam sit interpretatus.* Czélja nem azt kimutatni, vajon Corneille helyesen fogta-e fel Aristotelest, hanem hogyan fogta fel, s így három következményre jut, hogy t. i. Corneille költői működésében, a nélkül, hogy kereste volna, azt találta, hogy a Poétikában több hiba és sok homályos hely van; hogy Corneille pályája elején ugyanaz, mint pályája végén, azaz, hogy Aristoteles nélkül is ép oly jól irta volna darabjait; s végül hogy Corneillet a szabályok nem akadályozták tragédiáinak megirásában. Lamaître e következményeket Corneille értekezéseiből Aristoteles felett s a Cid-hez és Mélite-hez csatolt előszók- és excursiokból meríti. Az ily thesisek eredetisége és értéke abban áll, hogy iróik, kik mint Lamaître rendesen nevezetes irodalmi férfiak — csak a Dancourt színdarabjairól és a Revue politique et litteraire-ben megjelent számos czikkeire utalok — nem törődve sokat azzal, mit mondottak a német magyarázók, saját véleményöket néha több, néha kevesebb szellemmel adják elő. Így tény, hogy Lamaître e thesisében sok olyat találhatott volna, a mit alaposabban kifejthet, de ő inkább saját nézeteinek ad kifejezést, s nem dolgozik roppant irodalmi apparatussal.

C. Huit: Platon à l'Académie; fondation de la première école de philosophie en Grèce czímű kis művében (64 l.) a görög bölcsészet történetében egy kis hézagot pótolt. Az Akadémiáról szólva, rendesen csak azt mondják, hogy Plato e helyen egy iskolát nyitott meg. De mely körülmény vezette e terv kivitelére, mikép vált lehetségessé, mi volt ez az Akadémia, minő volt belső berendezése s mily viszontagságokon ment keresztűl alapítója életében? E kérdésekre felelt meg Huit; de minthogy csak kevés ókori adat állt rendelkezésére, gyakran hypothesisekhez kellett folyamodnia, melyek azonban kritikus tehetségét a legszebben mutatják.

Általános érdekű *J. Denis* műve: *De la fable dans l'antiquité classique* (81 l.). Czélja azt a görög vagy római irót felkeresni, a ki első tárgyalta ezt vagy amazt a mesét. Teljes felsorolása azon nyomoknak, melyek a régi iróknál mesékre vezetnek, a dolgozat legnagyobb részét

foglalja el. A szerző azt mondja, hogy az ember azt hihetné, hogy az alexandriai korban az æsopusi mese teljesen eltünt, oly kevés nyomait találjuk. Sajnálandó, hogy Denis sem Grimm kutatásait a mese eredetéről, melyről gyakran szól, sem Welcker értekezését (Aesop eine Fabel), sem Kellerét (Geschichte der griech. Fabel. Jahrb. für Philol. Supplem. IV.) nem használta fel, pedig gyakran ép azokkal a kérdésekkel bibelődik, melyek e művekben tárgyalva vannak. Lessing ellenében a városi és a mezei egér meséjét az ókori mese netovábbjának tekinti. Eredményei a következők: A görög mese nem ered az indiaitól; a görög mese a legkorábbi időkre megy vissza, egyidejű a nyelvvel, mint a mythus. A VII. század vége felé a görög világ két végén: Kis-Ázsiában és Nagy-Görögországban a mese nagyban virágzott; e mesék az attikai korszakig névtelenűl jártak szájról szájra, míg Aesopus legendája keletkezett; a IV. századtól fogva minden meseguüjtő változtatott az eredetieken, így tehát e hosszú korszakban a mesék más alakot ölthettek, de teljesen újakat nem költöttek. A byzantiumiak theoriái nem érnek semmit; a mesével még csak két századdal Phædrus után foglalkoztak irodalmilag. A mesék kiadásában chronologikus rendet kellene követni; először azokat kellene nyujtani, melyeket a régi irók említenek, azután pedig a H. Etienne, Nevelet, Francisco de Furia gyüjteményében található átalakításokat, nem pedig mint Halm tette, mindent vegyesen.

H. Doulcet a kereszténység első három századairól írt egy franczia thesist ultramontán szempontból. A Sorbonne a thesist a vitatkozás alapjáúl elfogadta, de a védelemnél kitünt, hogy a szerző álláspontja nem a tudomány vívmányain, hanem vak clericalis ellenszenven alapul. A jelöltet visszautasították. Latin thesise, melyről itt meg kell emlékeznünk: *Quid Xenophonti debuerit Arrianus.* A szerző egy bizonyos hasonlatosságot vett észre Arrian és Xenophon élete közt. Arrian az ‚új Xenophon' név után áhítozott. Sokrates Memorabiliainak megfelelnek Epiktet beszélgetései, a tizezer visszavonulásának N. Sándor hadjárata; Arrian is úgy mint Xenophon írt a vadászatról és a taktikáról. Mindkettő két bölcsész tanítását hallgatta, kiket csak az ő irataik után ismerünk; Arrian beutazta az országot, a melyen keresztűl Xenophon hadseregét vezette. De mindez csak külső hasonlatosság. Arrian mint író semmikép sem hasonlít Xenophonhoz, már pedig e pont sokkal fontosabb, mint holmi esetleges hasonlat. Az egész thesis értéke Arrian életrajzában rejlik, mely ügyesen van szerkesztve. Külömben a dolgozat gyenge.

2. *Görög régiségek.* A legtöbb e szakba vágó munka az athéni iskola tagjainak tollából jön. Görögországban való időzésök alatt vagy Athénben vagy Hellas más partján beható kutatásokat végeznek, melyeket az Akadémiának jelentés alakjában kötelesek beküldeni. Rendesen e tanulmányaikat kibővítik s evvel lépnek fel először nyilvánosan.

A mult évben fejezte be *Bouché-Leclerq* négy kötetes munkáját: *Histoire de la divination dans l'antiquité*, a mely az ókori archæologia és philosophia mély kutatásán alapúl. A német kézikönyvek a divinationak is szentelnek egyes fejezeteket, de ily kimerítő és mondjuk valóban bölcsészeti módon még senki sem tárgyalta e kérdést. B.-L. oly módon járt el, hogy először az általános theoriákat bocsátotta előre, erre az egyes methodusokat elemezte és osztályozta s eltekintve a chronologiai rendtől, mély történeti tanulmányt végzett a divinatio különböző alakjai és intézetei felett. A szerző lelkiismeretes kutató s művéből láthatjuk, hogy a legkisebb e tárgyra vonatkozó értekezés — akár német, angol vagy olasz legyen — sem kerülte ki figyelmét. A bevezetésben a divinatio és a magia általános fogalmát és fejlődését nyujtja, azután a theologiai divinatióról és fatalismusról szól, a mihez a philosophia viszonyát a divinatióval fűzi, és végűl a kereszténység befolyását tünteti fel. Az első három kötet a görög világnak, az utolsó az italiainak van szentelve. — Meg kell elégednünk a főbb fejezetek felsorolásával. Az első szakasz a divinatio methodusáról szól. Az inductio és deductio tana szerint osztja fel őket; az elsőhöz az állatok megfigyelése, a hieroscopia és morphoscopia, a csillagokból való jóslás; a másodikhoz az álmakból, holtakból vagy enthusiasmusból való divinatio tartozik. Erre a papokat szintén e két csoport szerint osztja fel. Az elsőhöz az egyének, a másodikhoz az oraculumok tartoznak. Mindenütt a mythikus kortól egészen a történeti korig vezet az író. Az oraculumokat két csoportra osztja: istenek és hősök jósdáira. Az elsők a mű legnagyobb részét foglalják el, mert az ős titáni oraculumokból (Gæa, Demeter, Themis) kezdve, Zeus, Poseidon, Pluton, Dionysos, Pan, Aphrodite, Hera, Hermes és Athéne oraculumain át, Apollo jóslójának legrégibb időitől egész a macedoni korig vezeti az olvasót. — A hősök jóslóihoz a külföldi (ægyptomi, syriai) oraculumok csatlakoznak. Az utolsó könyv, mely Italiával foglalkozik, az etrusk, latin, umbriai-sabelli és római divinatiót tartalmazza, s ez utóbbi szakaszban az augurok vallási, jogi és állami helyzete a legbehatóbban van tárgyalva. A sibyllák rekesztik be a körülbelül 1600 l. terjedő négy kötetet. A függelékek nem kevésbbé érdekesek. Az egyik a divinatióról a császárság alatt szól, a második az augurok sorrendjét teljesen adja. míg Bardt (Die Priester der vier grossen Collegien) csak a 218—167. év (Kr. e.) időszakára végezte, a harmadik a II, X, és XV viri S. F. collegiumának listáját nyujtja. Egy kimerítő tárgymutató a mű használatát nagyban elősegíti.

Ugyancsak Bouché-Leclerq vezetése alatt készült el a mult éven Curtius görög történetének fordítása és Droysenéből (Gesch. des Hellenismus) jelent meg két kötet, a harmadik és utolsó sajtó alatt van.

A vallási régiségek körébe vág *J. Martha* műve *Des sacerdoces athé-*

niens. (184 l.) Martha, a Sorbonne tanárának fia, ép Athénben volt, mikor több feliratot fedeztek fel, melyeken a nép a hivatalaikat jól betöltött papoknak köszönetet mond. Ez vezette őt arra, hogy a papok hivatalos működését kutatásai tárgyává tegye. M. szerint a ἱερεύς egy hivatalnok, a kit a szertartások rendszeres véghezvitelének felügyeletével bíznak meg. A pap, úgymond, a mi fogalmaink szerint az, a ki a dogmát tanítja s egyszersmind a vallás ceremoniáit őrzi; a ἱερεύς-nak nem volt e kettős szerepe, mert a görög vallásban nincs dogma, a vallási felfogások folytonos változásnak vannak alávetve, csak a ritus állandó s örökké megállapított: Athénben van cultus vallás nélkül. A görög pap működése tehát nem terjeszkedhetett ki a vallásra, hanem csakis a ceremoniákra, ezeket vezeti, az áldozatokat benyujtja és az istenekhez imádkozik. Alapjában e nézet igaz, csakhogy nem szabad oly szigorú formulákba önteni, mint M. azt tette. Ellentétbe állítja a czeremoniák szűk körét a vallás teljes szabadságával, de úgy látszik, hogy a pap nem volt csak egyszerű ceremonia-mester. Tudjuk, hogy a γραφὴ ἀσεβείας rendesen tőlük jött; hogy lehetett volna lehetséges e vád, ha a vallás gyakorlatával nem foglalkoztak volna? Bár mily szabad egy államban a gondolkodás, mégis létezik egy minimum, melyet el kell ismerni; legalább az istenek lételét, a kiknek áldoznak. S ez máris dogma. A görög hit, az igaz, ment a metaphysikától, a mely táborát a valláson kívül ütötte fel. — A munka ezenkívűl sok érdekes és eddig ismeretlen anyagot tartalmaz, s értéke inkább az egyes tények megfigyelésén, mint a végeredményen alapúl.

Martha latin thesise: *Quid significaverint sepulcrales Nereidum figurae.* Sok római és görög sírkő és a sírokban talált egyéb tárgyak Nereidákat ábrázolnak. Mi lehetett e mythologikus alakok jelentése e helyen? A munka első részében M. egyenkint szól a költői traditiókról, melyek a Nereidákra vonatkoznak, de egy helyen sem találjuk ez istenségeket a halállal vagy sírral kapcsolatban. De a mit az irodalmi emlékek nem magyaráznak meg, azt M. a mai Görögország népdalaiból akarja megfejteni. Ez a dolgozat második része. A szerző Görögországban egy egész gyüjtemény népdalt hallott, a melyekben természetfeletti lények, az Aneraidák, nagy szerepet játszanak. Ezek rosszakaratú és kegyetlen nők, milyenek a germán, skandináv, breton és skót mondákban is előfordulnak, a kik a tenger és a folyók partjain laknak. Ifjakat és leányokat magukhoz csábítanak és megölnek. A név hasonlata azt mutatja, hogy ez istenségek a Nereidák utódai, kik szintén végzetesek voltak az ifjuságra nézve. De e népies mondák nem találtak helyet a klasszikus íróknál, azért nem hallunk róluk semmit, azonban a nép megőrizte a hitet e gonosz nőkben, s innen jelenlétök a sírköveken. Valószinűleg korán elhalt ifjak sírjain szerepeltek. A hypothesis nagyon gyenge alapon áll, mert ismeretes, hogy az Aneraidák a görög Nymphák utódai, a régiek pedig a Nym-

phákat a Nereidáktól mindig megkülömböztették. Ez alakokban tán csak decoratiókat kell látnunk, mert a Nereidák erre sok alkalmat szolgáltattak a kővésőknek. — A thesis finom latinságban van írva, a mi itt ugyan nem igen ritka, de mégis feltünést keltett.

Az athéni iskola egy más tagja, *P. Girard* az Asklépieiont tette tanulmánya tárgyává. Művének czíme *L'Asclépieion d'Athènes d'après de récentes découvertes.* Az ásatások, melyeket az archæologiai társaság Athénben 1876—1877-ben végzett, az Akropolis déli lejtőjén több feliratot és domborművet, melyek Asklepios tiszteletére vonatkoznak, hoztak napvilágra. Girard a Bulletin de correspondance hellénique-ben első ismertette e leleteket (1877—8) s jelen művében feldolgozta őket. Az Asklépieion teljes monographiáját akarta adni. A könyv két részre oszlik; ez első ‚a nyilvános kultusz' czímmel a templomról, a szentély papjairól, a nyilvános ceremoniákról, az ünnepekről ('Επιδαύρια, Ασκληπιεΐα, Ἡρῷα) s az administratióról szól. A második (a magán kultusz) az egyesek által végzett ritusokról (incubatio, l. Aristophanes Plutosát), a fogadalmakról és hála-emlékekről (ex-voto) értekezik. G. majd minden egyes kérdésben az okmányok segélyével érdekes eredményekre jut, melyek néha kétesek ugyan, de ügyesen vannak védve. Egy fejezetet szentel Asklepios papjainak és a nyilvános áldozatoknak, de mint maga is bevallja, ezek nem külömböznek sokban a rendes athéni papságtól. Négy-öt szó maradt fenn egy feliraton egy pæanból, melyet Girard Σοφοκλέους szó miatt a nagy tragikusnak tulajdonít, de nagyon valószínű, hogy a név az egyént illeti, ki az emlékkövet felajánlotta. Különösen jól vannak tárgyalva a műtörténelmi maradványok; a halotti torokat illetőleg, melyek a gyógyászat istenének cultusára vonatkoznak, Koehler ellenében, Welcker és Dumont nézetét fogadja el a szerző. Függelékűl az Akropolis déli lejtőjének terve Marcel Lambert építésztől és három fénykép, melyek az emlékkönyveket mutatják, van csatolva.

Kis keretben mozog G. latin thesise: *De Locris Opuntiis*, melynek két részében az opusiak története, helyrajza, szentélyeik, alkotmányuk, szokásaik, nyelvök és irodalmuk valamint művészetök van előadva. Egyike ez azon monographiáknak, melyeket az athéni iskola tagjai mint kirándulásaik eredményét közölnek, de e vidéken oly kevés új adat állt a szerző rendelkezésére, hogy eddigi ismereteinket nem nagyban bővítette. Érdeme az, hogy iratában mindent, a mit az opusiakról tudhatunk, egybe gyüjtött.

Az ókori műkritika terén *E. Bertrand* művét *Un critique d'art dans l'antiquité. Philostrate et son école* (267 l.) kell említenünk. A sokat vitatott kérdés, vajon Philostratus azt a 64 képet, melynek leirását adja, Nápolyban valóban látta, vagy csak képzelte, mely a mult század végén kezdődött s ma nap Friederichs és Brunn ellentétes nézeteiben nyer kife-

jezést, Bertrand műve által sem nyeri megoldását. Azok, akik csak egy rhetori gyakorlatot látnak e leírásokban, főérvűl azt hozzák fel, hogy a legtöbb képben nincs egység; gyakran két-három külömböző jelenetet tartalmaznak; de B. ebben nem lát lehetetlenséget, mert egy képen e jelenetek különválasztva lehettek, mint némely szent képek, melyek három részre vannak osztva. Az a körülmény, hogy az író vendégbarátjának tíz éves fiához intézi szavát, is a mellett látszik bizonyítani, hogy valódi képekről van szó, mert külömben egy más egyént választott volna Philostratus. B. külömben nem tagadja, hogy a rhetor leírásához egyes részleteket csatolt, melyek a képeken nem voltak láthatók, de a melyek az ókori művészet elveivel nem ellenkeznek. — E képekről három évvel B. előtt Bougot egy díszművet tett közzé: Une galerie de 64 tableaux dans l'antiquité, a mely a görög szöveg fordítását és a képeket közli. Bougot az ókori emlékek összehasonlítása folytán vonta azt a következtetést, melyet Bertrand a szöveg alapján bizonyít; de míg Bougot azt hiszi, hogy Philostratusnak nem voltak művészeti elvei, addig Bertrand az ellenkezőt vitatja. — Mint bevezetést az ókori műkritika történetét találjuk, a hol különösen Sokrates elvei vannak bővebben fejtegetve, Lucian egy kissé elhanyagolva, Plinius pedig nagyon szigoruan megbirálva, ámbár némelyek az ő kritikáját sokkal kitünőbbnek tartják, mint Philostratusét. Függelékűl néhány Philostratusi kép, továbbá gazai Choriciusnak Graux által először közölt műtörténeti töredéke (Revue de philologie 1877) és Marcus Eugenius nehány lapjának fordítása van közölve.

De pictura et sculptura apud veteres rhetores ugyanattól a szerzőtől, a rhetorika és a képzőművészetek közti kapcsot akarja feltüntetni. E czélból különös kutatás tárgyává tette Cicero, Halikarnassusi Dionysius és Quintilian azon helyeit, melyeken a rhetorika tanaiban a képzőművészetekre utalnak. De nagyon messze ment következtetéseiben. Cicero és Quintilian inkább mint művelt emberek, mintsem mint rhetorok említik a képzőművészeteket s a két faj tanításában óvakodni kell a határok átlépésétől, külömben a régi Ut pictura — eloquentia hibás magyarázatába eshetünk. A dolgozat valódi értéke abban áll, hogy sok képzőművészeti kifejezésre a helyes latin szót megtalálta, melyet eddig nem használtak, s hogy egy pontra figyelmeztetett, amely szigorú korlátok közt úgy az egyik mint a másik művészetnek javára lehet. Daczára annak, hogy az eloquentia nagyon sülyedt, a franczia tanügyben még mindig kiváló helyet foglal el, s ez magyarázza az ily dolgozatok keletkezését.

Ámbár a kisebb compediumokról itt nem emlékezünk meg, mégis *Maxime Collignon* két kötetét a görög archæologiáról és mythologiáról fel kell sorolnunk. A szerző, a ki jelenleg Perrot helyettese a Sorbonne-on, mert ez Fustel de Coulanges visszalépése után az École normale

supérieure igazgatója lett, a Quantin által kiadott Bibliothèque de l'enseignement des beaux arts sorozatában *Manuel d'archéologie grecque* és *Mythologie figurée de la Grèce* cz. alatt e két tudomány legújabb vívmányait közli a nagy közönséggel. A kötetek olcsóságuk és díszes kiállítá suk miatt nagyban terjednek, s így mindenki megismerkedhetik a görög művészet keletkezésével (Hissarlik, Mycenæ, keleti befolyás), az építészettel, szobrászattal, festett vázákkal, glyptikával, szóval mindennel, a mi csak a görög képzőművészetek ágába vág és evvel kapcsolatban az emlékek által nyujtott mythologikus alakokkal.

Az ókori hadtörténet terén a legnevezetesebb munka: *Les campagnes d'Alexandre.* Le drame Macédonien par le vice-amiral *Jurien de la Gravière.* A szerző az Académie des sciences tagja s így fel van ruházva a technikus tudományokkal, melyek ily kérdések megoldására szükségesek. A tanulmányok eredetileg a Revue des deux mondes-ban jelentek meg, a hol azóta az actiumi ütközetről és az ókori kereskedelmi utakról (a kelet felé) szól a szerző. Mint taktikus mérkőzhetik az elhunyt Rüstowval, vajon Köchly ókori ismereteit is egyesíti, az kétséges. Mindenesetre benne ismerik el a francziák az ókori hadászat legkiválóbb kutatóját s a mit Köchly és Rüstow együtt végeztek, azt neki egyedül kell teremtenie. Főczélja e kutatásaiban kimutatni a nagy szerepet, melyet a tengeri hadászatnak játszania kell; e miatt az ókort kutatja és felkeresi a praktikus oldalt, hogy a jelen korra alkalmazhassa. Nagy utazásai és tapasztalatai és az ókori történet szorgalmas kutatása oly problemák megoldására vezetik, melyeket a szobatudós hiába keresne. A jelen kötet N. Sándor hadjáratait az Arbela melletti csatáig tartalmazza, midőn Dárius teljesen le van győzve és a macedoni hős Ázsia sikságaiban üti fel táborát. Ámbár rendesen a tengeri csaták foglalkoztatják, mégis a Nearchos expeditiójáig leírt szárazföldi ütközetek is a nagy taktikust mutatják. Ez országok, melyeken a macedoni hadsereg keresztülvonul s a hol annyiszor győz, a szerzőnek eszébe juttatják az eseményeket, melyeknek színhelye Kis Ázsia az újabb időkben volt. Emlékezete és élményei itt nagyban elősegítik. Jobban értheťjük Darius hadseregének lassú előhaladását, ha visszaemlékszünk, hogy Solimannak Perzsia elfoglalására 400,000 emberre s 200,000 tevére volt szüksége, s hogy 1839-ben Kabul falai alatt a 80,000 főből álló angol hadsereg a támadás pillanatában 7000 embert számlált. Ezt tekintetbe véve nem csodáljuk többé, hogy egy könnyű fegyverzetű macedoni sereg Darius nagy hadát szétverhette. — A szerző keveset szól Memnon, Darius hajóhadparancsnokának operatióiról; a hol Sparta és Athén kerül szóba, ez utolsó hatalmat az első ellenében nagyban; dicséri mindenütt az éles megfigyelő és a kellemes történetész áll előttünk. Műve nemcsak oktat, hanem sokszor reflexiokra is késztet, melyekre azelőtt nem is gondoltunk volna. A stilus-

ról eléggé tanúskodik az a körülmény, hogy e tanúlmányok a Revue-ben láttak először napvilágot.

L' Artillerie chez les anciens, par *A. de Rochat d'Aiglun*, a tengerről s szárazföldre visz. Rövid, világos és alapos összefoglalása mindannak, a mit az ókori hajítógépekről tudunk. Szerzője szintén katona. A tüzérség eredetét a szerző az öregebb Dionysos idejére viszi vissza; de Görögországban a peloponnesusi háború idejében még ismeretlen volt, külömben Thucydides bizonyára megemlékeznék róla. Dionysos Syrakusában több ország szakférfiát összehívta, midőn 400 körül Karthagot meg akarta támadni. Ezeknek köszönhetők a hajítógépek, melyeknek első alkalmazását a történet Motye ostromakor, ugyancsak Dionysos által, említi (Diodor XIV. 51.) Livius hiába beszél (XLIII. 3.) a «fabri» két centuriájáról, melyet Servius Tullius sokkal Dionysos s a peloponnesusi háború előtt szervezett «ut machinas in bello ferrent»; ez oly bizonytalan adat, mely Thucydides hallgatása ellenében elveszti minden alapját. S a görögökön kívül alig voltak egy népnek ő előttük lövegeik. Az ó-testamentom 800-ban Kr. e. Ozias király alatt szól ily műszerekről. Két századdal később Ezechiel fenyegeti a szent várost Nabuchodonozor lövegeivel. De mindenesetre a királyok könyvének írója később élt a IV. századnál és anachronismust követett el, Ezechiel helye pedig (XXI. 22.) a görög fordításban (βελοστάσεις) aligha adja vissza híven a héber szót. A függelékben byzantiumi Philon léggépének leírását találjuk, melyet A. Vincent fordított le először. E gép sűrített lég ruganyosságán alapúl, ellentétben azokkal, melyek a dugattyú ruganyossága folytán működnek.

Két katalogust is kell említenünk, melyek a bennök foglalt értekezések miatt a figyelmet magokra vonják. Az első a *Catalogue des figurines antiques de terre cuite au Musée du Louvre par L. Heuzey*. A szerző, az ó kori régiségek őre a Louvreban s a mult évben az Académie des inscriptions et belles lettres elnöke, e művében a terracotta ipar eredetéről és fejlődéséről Kis-Ázsiában és Görögországban a leghűbb képet nyujtotta s e kis műtörténeti emlékeket általános szempontokból vizsgálta és osztotta be. A legnagyobb részt e kötetben az ázsiai régiségek leírása foglalja el; a görög szigetek iparánál e szigetek története és viszonya az anyaországhoz is fel van tüntetve. — *Salamon Reinach, Catalogue du musée impérial d'antiquités de Constantinople* cz. munkájában e keveset látogatott és nehezen hozzáférhető muzeum görög régiségeit írja le, melyek eddig Európában ismeretlenek voltak.

Csak futólag említjük *Perrot és Chipiez* remek *Histoire de l'art dans l'antiquité* öt-hat vaskos kötetre számított művét, a melyből az első kötet egy általános bevezetéssel, Aegyptomról (880 l, 616. ábra), a második Chaldæáról és Assyriáról (825 l. 452 ábra és 15 fénynyomat) szól. A harmadik (Phénicia és Kis-Ázsia) most jelenik meg füzetekben. Perrot,

tán a leghíresebb franczia régész, az építész Chipiezvel egyesűlt, hogy e valóban monumentalis munkát a franczia dicsőségnek emeljék. Az általános dicséret, a mű fordítása németre és angolra a mellett szólnak, hogy daczára a sok egyes kutatásoknak egy összefüggő ókori műtörténet még hiányzott. A nagy tudomány fínom ízléssel és plastikus stilussal egyesűl e műben, a mely ha még jelenleg csak más forrásokból is merít, a görög és római műtörténetet bizonyára önálló kutatások alapján fogja nyújtani.

Végűl felemlítjük *Daremberg* és *Saglio*, *Dictionnaire des antiquités grecques es romaines* czimű encyclopædiáját, melyet a legnagyobb franczia tudósok szerkesztenek. Lassan halad ugyan, de nemében páratlan lesz. Az A betü egy 590 lapra terjedő quart kötetet képez. 3000 ábrával és számos fényképpel lesz díszítve. Egyes czikkei kis könyveket alkothatnának; így Lenormant Bacchus-czikke ötven sűrűn nyomtatott lapot foglal el. Daczára e nagy terjedelmének tán mégis előbb fog elkészűlni, mint a magyar Philologiai Encyclopædia. A Hachette czég, a mely mindezeket a nagy s költséges műveket kiadja, ez által a tudománynak valóban nagy szolgálatot tesz.

3. Görög kéziratokkal csak két munka foglalkozik. *Albert Martin Les scolies du manuscrit d'Aristophane a Ravenne* cz. iratban a görög komikus e legrégibb és legjobb kéziratát tette kutatása tárgyává. A ravennai kézirat a XI. századból való és mind a tízenegy komédiát tartalmazza. Becker már felhasználta, Velsen és Blaydes most megjelenő Aristophanes-kiadásuk előtt sokat foglalkoztak vele. Martin mégis talált még sokat, a mit elődei nem vettek észre. Figyelmét különösen a scholionokra terjesztette ki, melyeket egész terjedelmökben közöl, s ezekből a scholionokra általános következtetéseket vont. A scholionok felosztása a lap szélén néha különös sajátságokat mutat. Megesik néha, hogy a scholion· nem áll azon vers mellett, melyre vonatkozik, vagy hogy ketté van osztva a lap két külömböző szélén. Ha ez egy egész sor kéziratban előfordúl, ennek alapján a kodexeket osztályozni is lehet. Néha a legrégibb kéziratban fontos scholionok hiányzanak, de ebből nem következik, hogy az archetypusban is hiányoztak. Martin e hézagok okát, melyeket a két leírónak kell tulajdonítani, a Ravennasban kimutatja. A scholionokat a legnagyobb hűséggel collationálta, úgy hogy műve a kéziratot helyettesítheti. A kodex történetét is kutatta. Velsen csak azt mondja, hogy az Urbinoi herczegek hires könyvtárához tartozott, s hogy ez az az Urbinas, mely után Junti 1515-ben a Thesmophoriazusæ és Lysistrata első kiadását adta. Martin avval is foglalkozott, hogy mikor került e herczegek könyvtárába, s mikor Ravennába. — Palæographiai szempontból is nagyon érdekes a kézirat, mert gyorsírászati jeleket is tartalmaz, melyek

mint tudjuk nagyon ritkák, s a rövid idő, mióta ezekkel foglalkoznak (Gardthausen, Gitlbauer) már is szép eredményeket mutat fel.

Ugyanettől a szerzőtől való: *Le Manuscrit d'Isocrate Urbinas CXI de la Vaticane* — Description et histoire. Ugyanaz a gond és lelkiismeretesség, mint az előbbi munkában. Főczél a külömböző leírók egyes sajátosságai, melyeket számos lectióra nézve eddig nem kutattak. Martin először a kodex leírását adja, a mely a quaterniok- és lapokkal foglalkozik, azután pedig világos és valószínű módon a kézirat történetét. A palæographiai leírás a Charles Graux által megállapított módon történik. Graux [1]), kinek korai elhunytát a franczia szövegkritika oly annyira sajnálja, volt az, a ki az École pratique-en e tanulmányokat meghonosította s valódi enthusiasmussal terjesztette. — A munka második részében, a kézirat néhány palæographiai sajátságainak felsorolása után a Panegy rikus egyes helyeit vitatja M., összehasonlítva collatiójának olvasási módját az eddigi kiadásokkal.

Ámbár az iskolai könyvekről itt nem szólunk, mégis fel kell említenünk *Tournier* és *Riemann*, *Premiers éléments de grammaire greque* cz. görög nyelvtanát, a melyben alig 150 lapon a legnagyobb praecisséggel és világossággal az egész görög alaktant találjuk. A szerzők neve, kik az École normale tanárai, a könyv módszeréről és tudományosságáról kezeskedik.

4. A *római irodalom* a mult évben nem hozott nagyobb terméket. Majdnem kizárólag a latin thesisekre vagyunk utalva, melyek e szakba vágnak. Ilyenek:

Larroumet, *De quarto Tibulli libro.* Ismeretes, hogy a négy könyv elegiából, melyek Tibullus neve alatt forognak, csak a két első származik biztosan ő tőle, s hogy a másik kettő külömböző darabokból áll, melyeket Messala körének majd egyik, majd másik tagjának tulajdonítanak. De a 3. könyv darabjai egy bizonyos egységet árúlnak el, s rendesen Lygdamást tartják szerzőjének. A negyedik többféle kézre mutat. E két utolsó könyv tehát külön tanulmány tárgyát képezheti s ez magyarázza meg, hogy a szerző csakis a negyedikkel foglalkozott. — Három csoportra osztja. Az első csakis Messala panegyrikusából áll. Hexameterekben van írva, s daczára annak, hogy e versmérték Tibullusnál egyebütt elő nem fordúl, L. ő neki tulajdonítja s csak ifjúkori kisérletet lát benne. A második csoport a nemes Sulpicia és Cerenthus szerelméről szól; de e csoportban ismét két részt külömböztetünk meg; először a leveleket, melyeket Sulpicia maga kedveséhez írt, a hol a nemes szenvedély egyszerűen és szabadon nyilvánúl. Larroumet a XVIII. század franczia irodalmának kitünő ismerője, Mlle Aïssé leveleivel hasonlítja őket össze.

---

[1]) L. Egyet. Philol. Közl. VI. 833. l.

E levelek Tibullusnak az emberi szív documentumaiúl szolgálnak, s ezek módjára ugyanazon tárgy felett fínomabb és mérsékeltebb elegiákat ír, melyek egy keretbe foglalva egy szegény ifjú regényét Rómában tüntetik fel. A harmadik csoport ugyancsak Tibullustól való s szerelmi dalokból áll. De kihez voltak intézve? A szerző szerint sem Deliához, sem Nemesishez, kiket Ovidius Tibullus kedveseinek nevez, hanem Glycerához, a kiről Horatius is szól s a kinek kegyetlensége miatt a költőt vígasztalja. Delia és Nemesis az elegiák első két könyvében foglalnak el nagy helyet, míg az utolsó könyv e darabjai Glycerához való szerelmével ismertetnek meg, s kiegészítik azt, a mit Tibullus szerelméről, mely szenvedélyből és türelemből állt, tudhatunk.

Sokkal nagyobb feltűnést keltett Larroumet franczia thesise:

Marivaux, sa vie es ses oeuvres, mely nem tartozik keretünkbe, s melyről csak annyit jegyzünk meg, hogy az Akadémia e 640 lapra terjedő munkát, a melyről E. Schmidt a Deutsche Literaturzeitungban azt mondotta, hogy a németek megtanúlhatnák belőle, mikép lehet alaposan s mégis vonzó s élvezhető módon írni, méltán megjutalmazta. Sok időre e munka alapvető lesz, mert nincs oly okmány, melyet a szerző fel nem használt volna, kezdve a Bibliothèque nationale-tól és a Theâtre français archivumától egész a születési okmányokig és facsimilékig. A munka három szakaszban Marivauxról mint emberről, dramatikusról s végűl mint regényíróról, moralistáról, kritikusról s íróról egyáltalán szól.

Guill. Breton, Metamorphoseon libros Ovidius quo consilio susceperit, qua arte perfecerit cz. thesisében úgy mint a görög bölcsészeti költőkről szóló művében a poetikus alak s a phisosophikus eszme közötti kapcsolatot akarta feltüntetni Ovidius művében. De minthogy Ovidiusnál a bölcsészeti gondolkodás vajmi kevés tért foglal el, Breton elég jogtalanúl a legnagyobb vádakkal terheli. Ellentétbe állítja Lucretiussal s ennek philosophikus felfogásával. Csakhogy minden költő nem lehet bölcsész. Ovidius átlátta, hogy arra nézve, hogy egy költemény valódi nemzeties legyen, szükséges, hogy egész Rómát felölelje, a mythikus és primitif Rómát épúgy, mint az Augustus korabelit. Idejének tudományát egy felületes encyclopædiába változtatta, legendákat is kapcsolt hozzá s a világtörténetet chronologikus rendben tárgyalta, hogy Augustus apotheosisát, a költemény végczélját elérje. Görög mintáit római formában adja vissza; Rómához való szeretete már a Fasti-kben nyilvánúl. A czél ugyanaz, mint Vergiliusé, csakhogy ő a mythusok egész sorrendjét vette fel, míg Vergilius csak a trójait tárgyalta. S ebben helyesen járt el, mert sokan azok közől, kik csak egy episodust dolgoztak fel, kudarczot vallottak, mint Silius. — Bertrand nem akart történeti munkát írni, sem Ovidius művét egyéb hasontárgyúakkal összehasonlítani. Czélja az imént említett viszony feltüntetése. Szerinte az alak Ovidiusnál nincs össze-

függésben az általános eszmékkel, melyek hiányoznak, s ép ebben rejlik eredetisége. Istenei csak emberek, s mint ilyenek cselekszenek is. A mythusok magyarázatában nem emelkedik egy magasabb pontig, de Vergilius istenei is csak rómaiak, s Aeolus nagyon hasonlít egy centurióhoz, a kinek a határon egy állomást kell védenie. A nagy külömbség, melyet B. Vergilius és Ovidius közt tesz, tehát nem létezik. Inkább nyelvi és metrikai tulajdonságaikban kellett volna ezt feltüntetni. De e részt a szerző mellőzte, a ki egyáltalán nem bocsáthatja meg Ovidiusnak, hogy nem ragaszkodott egy bölcsészeti systemához. Mintha Vergilius ezt tette volna! Ovidius legalább bevallja azt, a mit Vergilius elhallgat.

Az általános nyelvészet egy kérdésével foglalkozik:

Victor Henry, De sermonis humani origine et natura M. Terentius Varro quid senserit cz. thesise. Az analogia történetével az ókorban kezdi. Szerinte Varro e téren is éles kritikai tehetségét mutatta, de sajnos, művei csak részben maradtak ránk. Etymologiái hamisak, de ne feledjük, hogy csak a latint, görögöt és néhány italiai szójárást ismert. A nyelvtani analysis majdnem mindig helyes; az analogiáról és anomaliáról írt művei e tekintetben feltünők, mert sok oly dolog magyarázatát adta, melyeket csak az összehasonlító nyelvészet derített ki, így, hogy a vocativus a tiszta tőt mutatja. Az analogia hívei csakis szabályokat láttak a nyelv organismusában, az anomalisták pedig ép az ellenkezőt: Varro tán az első, a ki azt mondotta, hogy az analogia létezik, de hogy vannak anomaliák is. Külömbséget tesz a szükséges és önkényes analogia közt. A szók képzésében az analogia önkénynyel jár el, a flexiokban pedig szükséges és mint törvény uralkodik. De mind a hiányos alakot nem lehet rekonstruálni, a szokás gyakran dönt, s ha nem nagyon rossz, követendő is. Az ember jobban szeretvén a rendet, mint a rendetlenséget, a szavak képzésében is van némi rend. A dolgozat fő hiánya, hogy Henry nem volt tekintettel a stoikusokra, a kik Varro tanítói, s a kik már rég ő előtte mondották, hogy φύσει μέν ἐστιν ὁ λόγος, ἡ δὲ λέξις θέσει ἐστιν; a kiegyenlítésben pedig Varro Cæsarral osztozik az érdemben. A Diomedes grammatikusnál foglalt analysis Varróról kikerülte a szerző figyelmét; ez sok fáradságtól mentette volna meg.

A késő latinságba vezet *Aug. Bourgoin* műve: *De Claudio Mario Victore, rhetore christiano V. seculi*, a mely először foglalkozik behatóan e rhetor életével és műveivel. A szerző azt kutatta, hogy mily szerepet játszhatott egy keresztény rhetor az V. században egy ‚schola civilis'-ben Galliában. G. Boissier szerint a keresztény rhetorok gyakran foglaltak el ily állásokat. Körülbelül úgy jártak el mint a görögök. Nem mervén a pogány klasszikusokat az iskolákból teljesen kiszorítani, mert a pogányok és arrianusok Galliában számosabbak voltak mint az orthodox keresztények, bibliai vagy egyéb szent tárgyú legendákat dolgoztak

fel költői alakban s ezekkel a férczművekkel akarták helyettesíteni a régi írókat. Bourgoin behatóan tanúlmányozta Claudius Victor két költeményét; az egyik három könyvből áll s nem más mint egy kommentár a genesishez, a másik egy levél Salmon apáthoz a század rossz erkölcseiről. A szerző kimutatja, mennyire iparkodott a rhetor Vergiliust utánozni, s hogy mily szabadon járt el a szent könyvek szövegével. E tekintetben a középhelyet foglalta el Juvencus és Proba Faltonia közt. Amaz szorosan ragaszkodik a szent könyvek szövegéhez, emez Vergiliusi centókat készít, úgy mint a görög tudósok homerusiakat készítettek és a tragikusokból merítettek főleg, a mely eljárásnak feltünő példája a Szenvedő Krisztus. — M. Claudius Victor Marseilleből való volt, de gyakran összetévesztik a hasonnevű afrikai rhetorral; Bourgoin a két írót szigorúan elválasztotta. A függelékben a Fabricius és Morel kiadása van összehasonlítva.

Végűl meg kell említenünk, hogy *Ch. Nisard* a Didot-féle Cicero kiadáshoz egy kötetet csatolt, melyek Cicero leveleinek magyarázatát adják. Tudjuk, hogy e hatalmas collectio latin és franczia szöveggel jelenik meg. A *Notes sur les lettres de Cicéron* (280 l.) a leveleket chronologiai rendben magyarázzák, de leginkább a fordítás igazolására szolgálnak. Grammatikai és kritikai kérdéseket nem vesz fel a szerző, hanem inkább történeti és földrajzi magyarázatokat nyújt.

(Vége következik.)

Auxerre, 1884. febr. Dr. Kont Ignácz.

La Russie dévoilée au moyen de sa littérature populaire. L'épopée animale. Par *Eugène Hins*, professeur a l'Athenée Royal de Charleroi. Paris, 1883.

Ne bizonyítson a czím hangzatossága e könyv értéke ellen. Bizonyos, hogy Oroszországban még nagyon sok föltárandó dolog volna érdemes a műveltebb nyugat tudósainak kutatására. Akár csak idegen földrészhez tartoznék, olyan ismeretlen némely tekintetekben a nagy orosz birodalom. Hins az orosz népnek ismertetéséhez akar adalékokat nyújtani, s azért költészetének egyik nevezetes ágát, az állatepost ismerteti. Régóta tudvalévő, hogy Grimm tévedett, midőn azon árjákhoz, kikhez ez állatepos *nem* jutott el, a szlávokat is oda sorolja. [1]) Hins megismertet bennünket a szláv állatepos legnagyobb részével. Kár, hogy műve elé nem írt alaposabb értekezést róla. Bevezető soraiban általános, már rég forgalomban lévő nézeteket írt csak le. De már a «Le Roman du Renard» czímű fejezetben új és igen érdekes adatok is vannak, valamint későbbi, a mesék közzé toldott megjegyzései is nem egy finom észre-

[1]) Reinhart Fuchs. Von Jacob Grimm. Berlin, 1834. XVI. lap.

vételt tartalmaznak. De a könyv becse kiválóan abban áll, hogy hű és csonkítatlan (legalább a szerző szerint) fordításait nyujtja az orosz nyelven oly nehezen megközelíthető állatmeséknek. E fordítások igen alkalmasak a frank és német állateposzal való egybevetésekre. Hins fordításának tehát tudományos értéke van.

A nélkül, hogy itt összehasonlításokat tennénk a nyugati és a szláv állatepos között, melyekről egy értékes munkát írt Kolmatschevszky orosz tudós,[1]) megemlítem Hins könyvének részeit és fejezeteit, melyek az olvasónak a germán állatepos egyes részeit azonnal eszébe fogják juttatni. A *három* rész elseje a «*Róka regényé*»-vel foglalkozik, s eléadja kalandjait a farkassal, a juhval, a kecskével, az emberrel, a medvével, a kandúrral, a nyúllal, a kakassal és egyebekkel. A *lisza*, *liszitsza* (róka) szó femininum lévén, az orosz mesékben a róka mindig nőstényként szerepel, ellentétben a germán mesével; s miként ebben Renart, Renard, Reinhart stb.-nek neveztetik, úgy az oroszoknál *Liza*, *Lizaveta* a neve. A második résznek czíme: «*Le Roman de la Grémille*». Ez a mese az orosz állateposnak egy sajátságos, másutt nem található része. Mind vízi állatok, halak szerepelnek benne. A hős a grémille, más néven perche-goujonne, vagyis a folyami sügér (perca fluviatilis). Ez a kicsiny, nagyon ismeretes hal a víz rókája. Nagyon szapora, minélfogva más halakat elűz tanyáikról; nagyon élénk, azért a mesében sokszor arczátlansággal vádolják; szúrós uszonyai miatt azt fogták rá, hogy veszekedő természetű. Ebben az apró állatkában semmi respectus nincs a nagyobb halak iránt. Bűntettről vádoltatva, hamis vádakkal győz; s nem pirul boszút esküdni saját apósa, a tisztes harcsa ellen, melyet «potrohos»-nak gúnyol. A róka, ha egy elemben lakoznék e kis rablóval, alig múlná fölül csalfaságban és cselvetésben. Oly állítást, minőt a sügér mindvégig védelmez, bajosan merne a róka is koczkáztatni, hogy t. i. Rosztov tava elégett. A kritikusok az igazságszolgáltatás satiráját látják a sügér meséjében. Végre Hins könyvének harmadik része *Varia* czím alatt különböző szakgatott meséket hoz, melyekből megemlítem a következőket: A róka és a daru, A pók, A nap, a hold és a holló, végre: A fagy, a nap és a szél.

Az állatmesét kedvelő, Hins könyve által ugyan nem lesz teljesen kielégítve, mindazáltal élvezetes és használható művet nyer benne.

Tata. ERDÉLYI KÁROLY.

[1]) Zsivotnij epos na zapad i u szlavjan. L. Kolmacsevszkago. (Az állatepos a nyugaton és a szlávoknál), Kazan, 1882.

KÖNYVÉSZET.

Ballagi Mór. A magyar nyelv teljes szótára. 2–6. füzet. Pozsony. é. n. (1884.) Stampfel. (8-r. 97—576. l.) Füzete 30 kr.

M. Tulli *Ciceronis* orationes selectae scholarum in usum edidit Hermannus Nohl. Vol. I: Oratio pro Sex Roscio Amerino. (Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum edita curante Carolo Schenkl.) Budapestini 1884. Lampel. (3.r. 40 l.) 20 kr.

Curtius György görög nyelvtana. (Alaktan.) A Gerth Bernát közre működésével javított tizenhatodik eredeti kiadást fordította dr. Ábel Jenő. Budapest, 1885. Lampel. (N. 8-r. V, 207 l.) 1 frt 20 kr.

Hódoly László. A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony, Stampfel (é. n. 1884). (8-r. 16 l.) 30 kr,

Kadocsa Lippich Elek. A magyar dráma gyermek-kora. (Részlet a magyar dráma történetéből.) Budapest, 1884. Révai. (8-r. 89 l.) 60 kr.

Kmethy István. A magyar helyesírás rendszerének alapvonalai. Iskolai és magánhasználatra, a gyors és gyakorlati el-sajátításra való figyelemmel. Nyiregyháza. 1884, (8-r, 64 l. 50 kr.

Koltai Virgil. dr. Stilisztika. II. rész: Szerkezettan. A legujabb ministeri tanterv szerint középiskolai használatra. Budapest, 1884. Lampel. (8-r. II, 230 l.) 1 frt 20 kr.

Körösy László. Berzsenyi Dániel életrajza. (Magyar Helikon 39. sz.) Pozsony, Stampfel. 1884. (8-r. 24 l.) 20 kr.

Margitai József. Horvát nyelvtan. II. Rész. Rendszeres nyelvtan. — Beszédgyakorlatok. Nagy-Kanizsa, 1895. (8-r. 108 l.) 80 kr.

Mendlik Alajos. Francia olvasmányok kezdők számára. Budapest, Lauffer, 1883. (8-r. 113 l.) 60 kr.

Mendlik A. Lectures Fraçaises a l'usage des écoles publiques. Première partie. III. edition. Budapest, Lauffer. (N. 8-r. VI, 193· l.) 1 frt.

— Ugyanaz. Deuxième partie. Budapest, 1884. (N. 8-r. VI, 234 l.) 1 frt 20 kr.

— Ugyanaz. Troisième partie. Budapest, 1884. (N. 8-r. VI, 266 l.) 1 frt 20. kr.

Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a m. tud. Akademia nyelvtud. bizottsága. XI. kötet. Debreczeni codex. — Gömöri codex. Közzéteszi Volf György. Budapest, 1884. Akad. könyvkereskedés. (8-r. XXIX, 383 l.) 2 frt.

Petrik Géza. Magyar könyvészet. 1860—1875. Jegyzéke az 1860—1875. években megjelent magyar könyvek és folyóiratoknak. Összeállította s tudományes szakmutatóval ellátta —. Ötödik füzet. Budapest, é. n. (1884.) Aigner. (8-r. 385—467, I—XII l.) 1 frt 20 kr.

Római remekírók magyar fordításban. 27. kötet. Lívius munkái. 2. füzet. Fordította Vajdafy Géza. Budapest, Lampel, é. n. (1884.) (16-r. 107—226 l.) 40 kr.

Requinyi Géza. Francia verstan. Reáliskolai használatra. Budapest, 1884. Lampel. (N. 8-r. II, 43 l.) 40 kr.

Schultz Ferdinand kisebb latin nyelvtana. Fordította és átdolgozta Dávid István. Budapost 1884. Lampel. (8-r. II, 314 l.) 1 frt 20 kr.

Szana Tamás. Tóth Kálmán életrajza. (Magyar Helikon. 37. sz.) Pozsony. Stampfel, 1884. (9-r. 24 l.) 20 kr.

Szótár, magyar-olasz —. Összeállították Lengyel János, Benkő K., Donáth J., Kavulyák Gy. és Szígyártó Z. Fiume, é. n. (1884.) Mohovich. (K. 8-r. IV, 488 és III l.) 1 frt 80 kr.

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

1884. NOV.-DECZ. NYOLCZADIK ÉVFOLYAM. IX.–X. FŰZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

HEINRICH GUSZTÁV ÉS P. THEWREWK EMIL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1884.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmaért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) **15**-*én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.*

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Knoll Károly akad. könyvárusnak (Akadémia) czimzendők.

HORATIUS ÉS ALCAEUS.

Azon kevés, valódi költő közt, kikkel a római irodalom dicsekedhetik, nincs egy sem, kit egyedűl a kor viszonyaiból, egyedül a nemzet szellemi fejlettségéből és saját életének körülményeiből megérthetnénk s megitélhetnénk, mint a görög nemzeti irodalom bármely képviselőjét. Ha római költőről van szó, mindig különös gondot kell forditanunk arra, hogy mily viszonyban áll az őt megelőző görög irodalomhoz, s csak, midőn tisztában vagyunk mindazon elemekkel, melyek ama gazdag forrásból kerültek az illető költő műveibe, oldhatjuk meg a kérdést, mennyiben lesz kora, nemzete és saját egyénisége kifejezőjévé.

De, ha valakinél, úgy különösen Horatiusnál nem szabad az eljárás e módját szem elől tévesztenünk. Költeményeinek egy jelentékeny részével, ódáival, csaknem páratlanúl, számba vehető elődök és követők nélkül áll a római irodalomban: teljesen görög talajon mozog. S mert életrajzára saját költeményei képezik a főforrást, az így nyert adatokból kellvén a költőről képet alkotnunk, s viszont költészetének megmagyarázását megkisértenünk, mi óv meg a leghelytelenebb következtetésektől, ha lehetőleg meg nem fejtjük a kérdést: mily mértékben utánozta Horatius, ódáiban mintáit, a görög lyrikusokat?

Campe volt az, ki e kérdés fontosságát újabb időben különösen hangsúlyozta s «Horatius és Anakreon» czímű értekezésében példát is igyekvék adni arra, mikép kell a római költő viszonyát valamely görög lyrikushoz behatóan tárgyalni, s ha nem is helyeselhetjük túlságos merészségét, melylyel néha az anacreoni fragmentumokat a római költő egyes helyeivel kapcsolatba hozni törekszik, mindenesetre hasznos munkát végzett, midőn ezen, eddig kellő gonddal nem kutatott kérdésre terelte a figyelmet. Igaz, hogy itt nem oly könnyű az egybevetés, mint más római írónál, kinek görög mintái is egész terjedelmökben rendelkezésünkre állanak,

igaz, hogy azokból a hiányos fragmentumokból, melyek a görög lyra gazdag világából legtöbbször csak a véletlen által maradtak reánk, alig kecsegtethetjük magunkat biztos eredménynyel, de a lehetőt meg kell kísértenünk, annál is inkább, mert a legfontosabb előmunkálat, a töredékek teljes és pontos szövegű kiadása, egy egész élet szakadatlan munkásságának eredménye immár kezünkben van, a Bergk «Görög lyrikusai» legújabb átdolgozásaban.[1])

Az, a mi Horatiust a lyra terén valamennyi elődjétől, az őt egy-némely tekintetben fölülmúló Catullust sem véve ki, megkülönbözteti s egyszersmind főérdemét képezi: az alexandrinismus mellőzése. Ezzel nem azt mondjuk, hogy ő, egészen külön úton haladva, megalkotta az eredeti, római lyrát, mert eredeti lenni ott, hol a nemzeti alappal két századdal előbb szakítottak, teljes lehetetlenség, hanem érdemül tudjuk be néki azt, hogy a tökéletlen mintával nem törődve ki tudta választani a tökéletest: a görög nemzeti lyrát. Ha meg akarjuk ítélni, mily fontos és mily nagy haladásra valló volt e lépés, csak a Cicero korabeli uralkodó költői iskolára kell egy pillantást vetnünk, melynek tagjai jellemzőleg *docti poetae* nevet viseltek s kezdve az eposztól[2]) a kétsoros epigrammáig mindent tudákoskodó vagy szemtelenül ledér alexandriai modorban írtak.

Horatiust tehát ritka műizlése megmenté e téves iránytól s oly művek írására ösztönze, melyek az igazi görög lyrát a szó teljes értelmében átültették a római irodalomba, nemesítő szellemével megismertették a római közönséget, sőt azt számunkra is pótolják. Sok oly eredménye van a görög műveltségnek, mely nem egyenesen az eredeti forrásból, hanem az elterjedés fontos és áldásos munkáját végző hellen-latin műveltség közvetitésével jutott el hozzánk: de ezek közül egy sincs becsesebb, az eredetihez közelebb járó, mint épen Horatius minden időben oly nagy s termékenyítő hatású lyrája.

A költő helyes érzéke tünik ki abból is, hogy a görög nemzeti lyra keretén belül minő mintákhoz ragaszkodik. Ő ugyanis nem a dór iskolához csatlakozik, mely főbb képviselőinél, Terpandernél, Alcmannál, Stesichorusnál, Bacchylidesnél kiválóan kari

---

[1]) A mű már csak a nagyérdemű szerző halála után jelent meg: Poetae lyrici Graeci. Bergk. Editio quarta. Lipsiae, 1882.

[2]) Legjellemzőbb a Cinna kilencz évig készült *Smyrna*-ja.

költészet lévén, az egyéni érzelmek teljes kizárásával szorosan az állami élethez fűződött, az állam isteneit és hőseit magasztalta s inkább specialis görög költészet volt, mint általános emberi; azt a nagy költőt sem követte, kiben a görög lyra tetőpontját éri el, Pindarost, de a kit ő, saját erejét szerényen, túl nem becsülve csak bámulni s nem utánozni mert; [1]) hanem az æol iskolához fordúlt, mely egyéni érzelmeket, az emberi kedély mindenütt egyforma s épen azért mindenütt viszhangra találó hangulatait foglalván dalba, általánosan érthető volt s így legalkalmasabb volt arra, hogy széles körben s maradandó hatást gyakoroljon. Horatius mesterei az æol lyra két legkitűnőbb képviselője, Alcæus és Sappho s az, a ki nyomukban haladva köztük a legmélyebb hatású volt, Anacreon.

Magára Horatiusra azonban a három közül a legelhatározóbb befolyást Alcæus gyakorolta, s ez az, mi jelen dolgozatunk tárgyát képezi.

Ha egy sor sem maradt volna reánk Alcæus költeményeiből, mégis ez eredményre juthatnánk Horatius egyes helyeiből, mert a római költő nem csinál titkot abból, hogy a görög lyrikusokat követi, sőt köztük Alcæust egyenesen mesterének vallja, midőn lantját így szólítja meg:

> Lesbio primum modulate civi,
> Quiferox bello tamen *inter arma*,
> Sive iactatam religarat udo
> Litore navim,
> *Liberum* et *Musas Veneremque* et illi
> Semper haerentem puerum canebat
> Et Lycum nigris oculis nigroque
> Crine decorum. (Carm. I. 32.)[2])

A hely egyszersmind mesterileg jellemzi Alcæus egész költészetét, kiemelve annak négy főalkatrészét, a harczi dalokat (Στασιωτικά), a skolionokat, a szerelmi dalokat (Ἐρωτικα) és a hymnusokat. Ugyancsak a tanítvány hódoló tiszteletével tekint föl mesterére, s kitűnően jellemzi őt e helyen:

---

[1]) Carm. IV. 2: Pindarum quisquis studet aemulari ..:

[2]) A használt kiadás: Q. Horatii Flacci carmina. Recognovit et praefatus est Lucianus Müller. Lipsiae, 1875.

Et te sonantem plenius aureo,
Alcaee, plectro dura navis,
Dura fugae mala, dura belli. (Carm. II. 13. 25—28.)

Ez a háromszor ismételt *dura* felel meg a görög költő szellemének, kinek csekély számú fragmentumaiból is egy sokat szenvedett, de a sors csapásait férfiasan tűrő s velük erélyesen küzdő lélek nyilatkozása tűnik ki.

De legvilágosabban szól Horatius Alcæushoz való viszonyáról az Epist. I. könyv. 19. darabjában. A költő előbb epodosait s azok viszonyát Archilochus iambusaihoz emliti, s azután így folytatja:

Ac ne me foliis ideo brevioribus ornes
Quod timui mutare modos et carminis artem:
Temperat Archilochi musam pede mascula Sappho,
Temperat Alcaeus, sed rebus et ordine dispar,
Nec socerum quærit, quem versibus oblinat atris,
Nec sponsæ laqueum famoso carmine nectit.
Hunc ego, non alio dictum prius ore, latinus
Volgavi fidicen . . . . . (26—33. sor.)

Kimondja a költő egyenesen, hogy Alcæust követi, s minden dicsőségét abba helyezi, hogy *először* követte őt a latin költők közt. Midőn pedig az obligat dicsőítést említi, melylyel a költők egymást helytelen szokásból illetik, költőtársa által *Alcaeus*nak nevezteti magát, ő viszont *Callimachus*nak nevezi amazt, mintegy kiemelendő az ellentétet, mely közte és az alexandrinoskodó rossz poéta közt fennáll:

Discedo Alcaeus puncto illius; ille meo quis?
Quis nisi Callimachus? (Epist. II. 2. 99. 100. vers.)

Végre nem vethetjük meg a lelkiismeretes magyarázó, Porphyrio tanulságát sem, annál is inkább, mert, Acroval ellentétben, ez az a scholiasta, ki sok helyt figyelembe veszi a görög lyrikusok viszonyát Horatiushoz, tehát, úgy látszik, jól ismerte azokat. Neki még rendelkezésére állott az egész görög lyra, melyet mi oly nehezen nélkülözünk, s így kétszeres súlyt fektethetünk szavaira, midőn a scholionjai elé mellékelt néhány soros Vita-ban így szól: Scripsit lyrica, carminis auctorem secutus *Alcaeum*, quem in opere suo ita iactat: ‚Aeolium carmen ad Italos deduxisse modos'.[1])

[1]) Pomponii Porphyrionis commentarii in Q. Hor. Flaccum. Recensuit Guilelmus Meyer. Lipsiae, 1874.

Alcæus hatására vall Horatiusnál a metrum is. Legkedveltebb versszaka az Alcæusi-stropha, melyet 37-szer, tehát legtöbbször alkalmaz. (I. 9. 16. 17. 26. 27. 29. 31. 34. 35. 37. — II. 1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 14. 15. 17. 19. 20. — III. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 17. 21. 23. 26. 29. — IV. 4. 9. 14. 15.) Alcæustól veszi át az úgynevezett nagy Asclepiadesi-strophát, melynek képlete

–⏑ | –́⏑ ⏑ | ⌊ || –́⏑ ⏑ | ⌊ || –́⏑ ⏑ | –́ ⏑ | ⏑–
 >   –^

s melyet 3-szor használ (I. 11. 18. ez utóbbinál maga a költemény is Alcæus-utánzat. IV. 10.). Végre Atilius Fortunatius. 330.[1]) tanúsága szerént Alcæustól vette költőnk a hipponaxi strophát is, melynek képlete

–́ ⏑ –́ ⏑ | –́ ⏑ ⏓
⏓ | –́ ⏑ –́ ⏓ || –́ ⏑ –́ ⏑ –́ ⏓

s melyben a II. könyv 18. od. (Non ebur neque aureum . .) van írva.

Most már magukra a költeményekre térvén át, mindenek előtt Horatius időrendre nézve első ódái közt két oly költeményt találunk, mely határozottan Alcæus-utánzat. Az első ezek közt az I. 10. óda, a Mercuriushoz intézett hymnus. A görög eredeti nincs ugyan meg, az a három sor, mely Alcæusnál Εἰς Ἑρμῆν czím alatt van közölve

Χαῖρε Κυλλάνας ὃ μέδεις, σὲ γάρ μοι
θῦμος ὔμνην, τὸν κορύφαις ἐν αὔταις
Μαῖα γέννατο Κρονίδᾳ μίγεισα (5. fr.)

nem bizonyos, vajjon a kérdésben forgó s Horatius által utánzott hymnusból van e kivéve. Azonban egyéb írók utalásaiból biztos közetkeztetést vonhatunk az utánzás módjára.

Porphyrio így szól Od. I. 10. 1. Hymnus est in Mercurium ab Alcæo lyrico poeta. Továbbá Od. I. 10. 9., hol a költő Mercurius ügyes lopását beszéli el, midőn Apollo hátáról elcsente a nyilakat, így szól a scholiasta: Fabula hæc autem ab Alcæo ficta.

A mi magát az ökörlopást illeti, melyet az óda így említ:

Te, boves olim nisi reddidisses
Per dolum amotas. (Carm. I. 10. 9. 10. sor.)

felemlíti ezt Pausanias is, sőt egyenesen Alcæusnak tulajdo-

[1]) Bergk: Poetae lyrici graeci, Alcaeus, fragm. 95.

nitja. VII, 20, 4: Βουσὶ γὰρ χαίρειν μάλιστα Ἀπόλλωνα Ἀλκαῖος τε ἐδήλωσεν ἐν Ὕμνῳ τῷ εἰς Ἑρμῆν, γράψας, ὡς ὁ Ἑρμῆς βοῦς ὑφέλοιτο τοῦ Ἀπόλλωνος.

Végre minden valószínűség szerint Alcæus nyomán adja a mesét Schol. Hom. H. O. 256: Ἑρμῆς ὁ Διὸς καὶ Μαίας τῆς Ἄτλαντος εὗρε λύραν καὶ τοὺς Ἀπόλλωνος βόας κλέψας εὑρέθη ὑπ ὁ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς μαντικῆς ἀπειλοῦντος δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος ἔκλεψεν αὐτοῦ καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ὤμων τόξα· μειδιάσας δὲ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ τὴν μαντικὴν ῥάβδον, ἀφ' ἧς καὶ χρυσόρραπις ὁ Ἑρμῆς προρηγορεύθη· ἔλαβε δὲ παρ' αὐτοῦ τὴν λύραν, ὅθεν καὶ γρυσάωρ ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ τῆς κιθάρας ἀορτῆρος.

Ez elbeszélés fővonásait is megtaláljuk a hymnusban, melyben a költő Mercuriust, mint μουσικός-t (Te canam ..... curvæ lyræ parentem), mint κλέπτης-t (Callidum, qnidquid placuit, iocoso condere furto) és mint χρυσόρραπις-t (virgaque levem coerces Aurea turbam) dicsőíti.

Mindezen tanúságok kétségtelenné teszik, hogy az I. könyv 10. ódája úgy egészében, mint részleteiben Alcæus egyik, elveszett hymnusának utánzata, sőt, ha az idézett három sort ebből a hymnusból valónak tartjuk, úgy a metrum is, a sapphoi stropha, egy.

A második Alcæus hatására valló költemény, melyet Horatius 29. Kr. e.[1]), tehát első ódái közt írt, az I. könyv 14. ódája. Ennek görög mintája Alcæus legismeretesb költeményeinek egyike, mely allegoriában czéloz a tyrannisra törekvő Myrsilus által Lesbos szigetén keltett zavarokra, s a költő szülővárosát, Mitylenét viharral küzdő hajó gyanánt tünteti föl. A költeményből egy meglehetős terjedelmű, az egészről elég világos fogalmat nyujtó töredek maradt fönn:

Ἀσυνέτημι τῶνἀνέμων στάσιν·
τὸ μὲν γὰρ ἔνθεν κῦμα κυλίνδεται
τὸ δ'ἔνθεν· ἄμμες δ' ἀν τὸ μέσσον
νᾶϊ φορήμεθα σὺν μελαίνᾳ,
χείμωνι μοχθεῦντες μεγάλῳ μάλα·
περ μὲν γὰρ ἄντλος ἰστοπέδαν ἔχει,
λαῖφος δὲ πὰν ζάδηλον ἤδη
καὶ λάκιδες μέγαλαι κατ' αὖτο·
χόλαισι δ'ἄγκοιναι· (Bergk: Alcaeus 18 fr.)

---

[1]) L. Lucianus Müllernél: Tabula chronologica Horatiana. Ex Caroli Frankii Fastis Horatianis.

A görög költő különben, mint szigetlakó, úgy látszik, nagyon szerette a tengeri vihar képeiből összeállított allegoriákat, s egy másik költeményéből fönnmaradt töredék szintén ilyet tartalmaz:

Το δηῦτε κῦμα τῶν προτέρων ὄνω
στείχει, παρέξει δ'ἄμμι πόνον πόλυν
ἄντλην, ἐπεί κε νᾶος ἐμβᾷ
νῆ(ατα) (Bergk: Alcaeus 19 fr.)

Horatius átveszi az alaphangulatot, az allegoriát s a tendentiát. Ő is honfiúi aggodalmat tüntet föl a belviszályokban sínylődő haza miatt, s inti a polgárokat, hogy a vihartól megroncsolt hajót, a köztársaságot, ne bízzák újra a szelek kényére, vagyis ne engedjék új polgárháborúba keveredni. A mi azonban a részletes kivitelt illeti, ebben Horatius meglehetősen eltér mesterétől, a miről a költeményt olvasva azonnal meggyőződhetünk:

1. O navis, referent in mare te novi
Fluctus. O quid agis? Fortiter occupa
Portum. Nonne vides ut
Nudum remigio latus
2. Et malus celeri saucius Africo
Antennaeque gemunt, ac sine funibus
Vix durare carinae
Possunt imperiosius
3. Aequor? Non tibi sunt integra lintea,
Non di, quos iterum pressa voces malo.
Quamvis Pontica pinus,
Silvae filia nobilis,
4. Jactes et genus et nomen inutile:
Nil pictis timidus navita puppibus
Fidit. Tu, nisi ventis
Debes ludibrium, cave.
5. Nuper sollicitum quae mihi taedium,
Nunc desiderium curaque non levis,
Interfusa nitentes
Vites aequora Cycladas.

A költemény legelső eltérése a mintától az, hogy benne a költő megszólítja a hajót s inti azt, míg magánál Alcæusnál a költő maga is a hajóban ülve képzeli magát; Alcæus továbbá a hajót a hullámokkal küzdve tünteti föl, míg Horatius a vihartól már megrongált hajót meg akarja óvni attól, hogy újra a hullámok

játékszere legyen; e kettős eltérés, továbbá annak következtében, hogy Horatius az egyes képeket kora és nemzete viszonyaihoz alkalmazta, a két költemény a részletekben nagyon eltér egymástól, s alig emlékeztet a római költő képeiből más az Alcæus allegoriájára, mint az óda 9. sora: non tibi sunt integra lintea, melynek a görögben megfelel: λαῖφος δὲ πὰν ζάδηλον ἤδη. Szóval az eszme s a tendentia azonossága daczára Horatius ez ódájában önállóan és művészi czéljaihoz képest öntudatosan alakítja át mintáját.

De legnagyobb a rokonság Alcæus skolionjai és Horatius bordalai között, olyannyira, hogy Horatius utánzatai kiegészítik a képet, melyet a görög költőről, mint a bor megéneklőjéről a fönnmaradt fragmentumok nyomán alkothatunk. Egyik költő sem írt oly értelemben vett bordalt, minő pl. Anacreon nehány töredéke, vagy, a minőket az az anacreontea-gyüjteményben találunk, melyben tisztán a borozás gyönyöre, a mindenről elfeledkező édes mámor nyer kifejezést. Ezért mondja Müller *Görög irodalomtörténetében*: «Hogy Alkæos külön bordalokat írt volna, mint némellyek képzelik, méltán kétségbe vonjuk; a fennlevő töredékek — s Horácz utánzataiból itélve inkább azt kell hinnünk, hogy Alkæosnál az ivásra ösztönzés mindig bennső kapcsolatban állt valamely elmélkedéssel, vagy az idő különös körülményeiről, vagy általában az emberi viszontagságokról»,[1]) s teljesen igazat kell adni ez állításnak, ha bordal alatt az Anacreon-féle bordalt értjük.

Alcæus költészetének főtárgyát a harcz viszontagságai s a száműzetés nyomorai képezik, a mit Horatius oly jellemzőleg emel ki a már idézett helyen (O. II. 13. dura navis, dura fugæ mala, dura belli). De a komorság nem mindig uralkodik kedélyén, s a visszaemlékezések a kiállott szenvedésekre olykor csak sötét háttérül szolgálnak, még jobban kiemelve az életörömöt, mely felé a költő szenvedélyes lelke egész hevével fordúl, ha valamely szép lány vagy fiu bilincseli le tekintetét vagy, ha a borozás élveinek adja magát. A bor számára kiapadhatatlan forrása a vigasztalásnak. Majd az évszakok váltakozása készteti arra, hogy a serleg fölvidámító hatalmához folyamodjék: a zord tél, mely a természetben minden szépséget s életerőt kiölni látszik (fr. 34: Ὕει μὲν ὁ Ζεύς..), épúgy, mint a nyarat jelző Sirius föltünése (fr. 39: Τέγγε πνεύμονας οἴνῳ τὸ γὰρ ἄστρον περιτέλλεται...), mely kínzó szomjúságot kelt

[1]) Récsi Emil magyar fordítása, Pest. 1861.

növényben, állatban s emberben egyaránt: s midőn a tavasz közeleg, akkor is így szól:

Ἦρος ἀνθεμόεντος ἐπάϊον ἐρχομένοιο.
— — — — — — —
ἐν δὲ κίρνατε τῶ μελιάδεος ὄττι τάχιστα
κράτηρα. (Bergk: Alcaeus 45. fr.)

mert eszébe jut, mily mulandó a szépség, az öröm, a boldogság.

Máskor ismét száműzetésében kiállott szenvedései jutnak eszébe, keserű emlékek gyötrik, melyek elől menekülendő, megható bensőséggel kiált föl:

κατ' τᾶς πόλλα παθοίσας κεφάλας κακχεάτω μύρον
καὶ κατ' τῶ πολίω στήθεος (Bergk: Alcaeus 92. fr.)

s újra a borban keres vigasztalást. Bárminő gondja van, ezt tartja a legcsalhatatlanabb orvosszernek (fr. 15: φάρμακον δ' ἄριστον οἶνον ἐνεικαμένοις μεθύσθην.)

Végre, ha valami nagy, örvendetes esemény történik, pl. midőn a gyűlölt Myrsilus meghal, azt hiszi ekkor is, hogy bor mellett kell egész lelkét eltöltő, túláradó érzelmeit kiönteni (fr. 20: Νῦν χρὴ μεθύσθην . . .)

Ugyanezek a motivumok szerepelnek Horatius bordalaiban. E dalok is valamely mélyebb elmélkedéssel állanak kapcsolatban, melyet vagy az évszakok változása idéz elő (a tél zordsága. Carm. I. 9: Vides, ut alta; mulandóság: Carm. I. 4. Solvitur acris hiems, és Carm. IV. 12. Iam veris comites), vagy a lelket mardosó gondok (Carm. I. 18: Nullam, Vare, sacra; II. 11: Quid bellicosus Cantaber; III. 21: O nata mecum). Végre, ha valami olyas történik, a mi a költőt kicsapongó jó kedvre hangolja, ő is, mint Alcæus, boros asztal mellé ül. (I. 37: Nunc est bibendum . . II. 7: O sæpe mecum . . . .)

De nemcsak ez általános vonásokban hasonlit egymáshoz a két költő, hanem, daczára annak, hogy Alcæusból nagyon csekély számú fragmentum maradt fönn, találunk több oly helyet Horatiusban, mely egyenesen görög mesterétől van átvéve.

Nézzük csak Alcæusnál a skolionok első darabját, mely úgynevezett Alcæus-strophában van írva s melynek első szakából csak a két első sor maradt fönn, a második szak egészen:

Ὕει μὲν ὁ Ζεύς, ἐκ δ' ὀράνω μέγας
χείμων, πεπάγασιν δ' ὐδάτων ῥόαι.

— — — — —

— — — —

κάββαλλε τὸν χείμων', ἐπὶ μὲν τίθεις
πῦρ, ἐν δὲ κίρναις οἶνον ἀφειδέως;
μέλιχρον, αὐτὰς ἀμφὶ κόρσᾳ
μάλθακον ἀμφι . . γνόφαλλον. (Bergk: Alcaeus 34. fr.)

Kinek ne jutna eszébe e sorok olvasásakor Horatiusnál az I. könyv 9. ódája, melynek első két versszaka csaknem fordítás gyanánt hangzik, ha a felhozott töredékkel összehasonlítjuk:

1. Vides ut ulta stet nive candidum
Soracte nec iam sustineant onus
Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.
2. Dissolve frigus ligna super foco
Large reponens atque benignius
Deprome quadrimum Sabina,
O Thaliarche, merum diota.

A versmérték azonosságán kivül azonnal szemünkbe ötlik, hogy a képek, a zord téli idő rajza, a befagyott folyók, a költő felszólítása «dissolve frigus» és κάββαλλε τὸν χείμων', a barátságos tűz fölélesztése, a bőven töltött bor a két költeményben azonosak; hiányzik azonban Alcæusnál a hófödte hegy és erdő képe, mely valószinüleg meg volt Alcæus elveszett két sorában; nincs meg ellenben Horatiusnál a görögben előforduló megszólítás

αὐτὰρ ἀμφὶ κόρσᾳ
μάλθακον ἀμφι (τίθη ?) γνόφαλλον

mely a latin vers második szakában el nem fért.

Alcæus költeményéből nem birunk ugyan többet az említett 6. sornál fölmutatni, de ismervén Alcæus skolionjainak alaphangját s különösen azt, mennyire szereti a lakomára való felhivást az időjárással hozni kapcsolatba (39. 40. 45. fr.), nem lesz nehéz a verset képzeletben kiegészítenünk. Miután az első versszak a zord telet rajzolja, a második ezzel ellentétben a meleg szobában társát lakomára szólító költőt tünteti föl, a folytatás alig lehet más, mint intelem arra, hogy mit sem törődve a nyomasztó gondokkal, míg éltünk engedi, vigadjunk.

Ha e mellett még tekintetbe vesszük, hogy a két költőnél mennyire sorról-sorra egyez a két első versszak, az egésznek expo-

sitiója, azt a valószínű következtetést vonhatjuk, hogy itt is egy egész alcæusi skoliont utánzott Horatius, még pedig a főeszméhez, a gondolatmenethez s képekhez ragaszkodva, tehát sokkal szorosabban követve az eredetit, mint a fönnebb tárgyalt hazafias ódában.

Nem hagyhatjuk végre figyelmen kivül azt az érdekes körülményt sem, hogy mennyire igyekszik a római költő az őt környező tájról kölcsönzött képek által (a Soracte hegye, a sabina diota) a görög költeményt mintegy áthelyezni az italiai ég alá.

Érdekes példa az I. könyv 18. ódája is, melyet a költő Varushoz intéz s őt szőlőültetésre intvén, így kezd:

Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem.

Szóról-szóra megegyez evvel (még a versmérték is ugyanaz), Alcæus következő fragmentuma:

Μηδὲν ἄλλο φυτεύσῃς πρότερον δένδριον ἀμπέλω.
(Bergk. Alcaeus fr. 44.)

A görög költeményből ezen egyetlen, véletlenségből fönntartott soron kivül egyebet nem ismerünk, de, hogy Horatius nemcsak ez egy sort utánozta belőle, bizonyítják az ódában előforduló egyes gondolatok, melyek egyeznek Alcæusnak a borra vonatkozó, más helyen kifejezett gondolataival. Főeszméje a horatiusi költeménynek az, hogy

Siccis omnia nam dura deus proposuit, neque
Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines.

Ugyanezt tekinti Alcæus a bor legfőbb erényének, a mint a 41. fragmentumában kifejezi:

οἶνον γὰρ Σεμέλας καὶ Δίος υἶος λ α θ ι κ ά δ ε α
ἀνθρώποισιν ἔδωκ'.

Midőn Horatius a bor rossz hatásait rajzolja, így szól:

subsequitur caecus amor sui,
Et tollens vacuum plus nimio gloria verticem.

Ugyanezt, t. i. hogy a bor a mértéktelenül ivót oktalan negédességre tüzeli, említi fel Alcæus azon fragmentumban, melyben a részegeket rajzolja:

. . . . Δοκίμοι δ' ἄριστος ἔμμεναι
πώνων. (Bergk : Alcaeus fr. 50.)

De legkétségtelenebbűl tünteti föl Alcæus hatását az utolsó sor :

Arcanique *fides* prodiga *perlucidior vitro,*

melyben a kép Alcæus 53. fragmentumából van átvéve :

Οἶνος γὰρ ἀνθρώποις δ ί ο π τ ρ ο ν

s mintegy bővebben magyarázva az *arcani prodiga fides* által, melylyel Tzetzes magyarázata, ki a töredékeket számunkra fönntartá : Οἱ οἰνωθέντες τὰ τοῦ λογισμοῦ ἀπόῤῥητα ἐκφαίνουσιν (Lycophr. v. 212),[1]) annyira megegyez, hogy itt a közvetlen hatást bizonyosnak fogadhatjuk el, söt idézhetünk e gondolathoz magából Alcæusból is egy fragmentumot :

Οἶνος, ὦ φίλε παῖ, καὶ ἀλάθεα. (Bergk : Alcaeus 57. fr.)

Ugyancsak Alcæusból van véve a gondolat, melyet Horatius II. k. 11. ódájában kifejez :

Quid aeternis minorem
Consiliis animum fatigas ?
Cur non sub alta vel platano vel hac
Pinu iacentes sic temere et rosa
Canos odorati capillos,
Dum licet, Assyrioque nardo
Potamus uncti ?

Ugyanez a gondolat, t. i. az emberi gondok hiábavalósága és a bornak enyhítő szerűl fölajánlása található a görög lyrikus ezen töredékében :

Οὐ χρὴ κάκοισι θῦμον ἐπιτρέπην·
προκόψομεν γὰρ οὐδεν ἀσάμενοι,
ὦ Βύκχι, φάρμακον δ' ἄριστον
οἶνον ἐνεικαμένοις μεθύσθην. (Bergk : Alcaeus 35. fr.)

A kép ugyan a két költőnél különbözőkép van kiszínezve, de maga a gondolat nemcsak e helyen van Horatiusnál kifejezve, hanem ilynemű költeményeiben uralkodónak mondható, úgy, hogy Alcæus hatását e helyen is bizonyos gyanánt fogadhatjuk el. V. ö. még a fönnebb idézett 42. fr. (Canos odorati capillos . . . uncti.)

---

[1]) L. Bergk az 53. alcaeusi fragmentumhoz.

Alcæus nyomaira akadunk Horatius oly ódáiban is, melyben valamely különös, örvendetes alkalom készteti a költőt ivásra. Alcæus egyik hazafias ódáját (Bergk a Στασιωτικὰ közé sorolja), melyet akkor írt, midőn Lesbos annyira gyűlölt tyrannusainak egyike, Myrsilus, kit a költő, úgy látszik, leghevesebben üldözött, meghalt, a diadalmas, kitörő öröm hangjain így kezdi:

> Νῦν χρὴ μεθύσθην καί τινα πρὸς βίαν
> πώνην, ἐπειδὴ κάτθανε Μύρσιλος. (Bergk: Alcaeus 20. fr.)

E sorok visszhangoztak Horatius lelkében, midőn az actiumi győzelemről értesült s az I. könyv 37. ódáját írta, mely épen ily lendülettel indul meg:

> Nunc est bibendum, nunc pede libero
> Pulsanda tellus.

Hogy mennyire ragaszkodik Horatius mindenütt, hol a bort énekli meg, Alcæushoz, észrevette a magyarázó, Acro is, a ki pedig nem fordít gondot arra, hogy Horatiust a görög lyrikussal ha nem is kimerítően, de legalább annyira, mint Porphyrio, összevesse. Így pl. egyenesen Alcæus hatásából igyekszik kimagyarázni a IV. könyv 11. ódájának e helyét:

> est in horto,
> Phylli, nectendis apium coronis;

melyre ezt mondja: Vel quia Alcæus frequenter se dicit apio coronari vel quia tardius deponatur, qui prandet apio coronatus.[1]) Nem maradt ugyan fragmentum, melyben a görög költő a zellert említené, de megelégedhetünk Pollux[2]) utalásával: 'Ανακρέων . . . στεφανοῦσθαί φησι καὶ ἀνήττῳ, ὡς καὶ Σαπφὼ καὶ 'Αλκαῖος οὗτοι δ' ἄρα καὶ σελίνοις.

Horatius szerelmi költeményeiben nem ily uralkodó ugyan Alcæus hatása, de, úgy látszik, itt sem volt a költő mesterével szemben teljesen önálló. Alcæus 'Ερωτικά czimű gyüjteményéből mindössze 7 fragmentum maradt meg, s mégis akadt köztük egy, melyet, illetőleg azon egész költeményt, melyből a fragmentum (egyetlen sor) reánk maradt, Horatius minden valószínűség szerént egész terjedelmében utánzott. A kérdéses sor a következő:

[1]) Acronis el Porphyrionis commentarii in Q. Horatium Flaccum Ed. Ferdinandus Hauthal. Berolini, 1864.

[2]) L. Bergk jegyzete, 111. sz.

ἜΜε δείλαν, ἔμε πασᾶν κακοτάτων πεδέχοισαν
(Bergk : Alcaeus 59. fr.)

A költemény mértéke ionicus a minori (⏑ ⏑ ⊥ ⊥). Ily mértékben csak egy ódát írt Horatius, a III. könyv 12. ódáját, de oly szorosan követve Alcæust, hogy nemcsak a verslábat vette át, hanem a strophaszerkezetet is. Ugyanis Hephæstio, ki a töredéket fenntartá, kimutatja, hogy az Alcæus-féle költemény 10 verslábból álló strophákra volt osztható. Bentley e nyilatkozat alapján rendezte Horatius kérdéses ódáját, s ezzel a strophaszerkezet kérdését, mely addig annyi hiába való fejtörésre adott okot, fényesen megoldá. Kitünt, hogy Horatius ódája, systema ionicum szerint írva, négy tíz lábas versből áll, képletben:

⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥ || ⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥⏑⏑⊥⊥
⏑⏑⊥⊥⏑⏑⏑⊥⊥ [1])

alkalmazva a költeményre :

Miserarumst neque amori dare ludum neque dulci |
mala vino laveve aut *examinari metuentes* | patruae
verbera linguae.

A gondolatot tekintve is annyira megegyezik egymással a két költemény kiindulása, hogy Alcæus költeménye sem tartalmazhat egyebet, mint a Horatiusé : egy félénk, tartózkodó, és szerelmében épen ezért tehetetlenül epedő leány képét, s a különbség mindössze az, hogy Alcæusnál a leány maga beszéli el szomorú sorsát, míg Horatiusnál a költő szólítja meg a leányt és sajnálkozva szól helyzetéről. Egyébiránt vannak magyarázók, kik a Horatius költeményét is monolognak fogják fel s a második szakban levő megszólítást (*Tibi* qualum Cytheresæ puer ales, *tibi* telas . . . . . *Neobule*) pathetikus önmegszólításnak tekintetik.

Hogy felsorolásunk teljes legyen, nem mulaszthatjuk el a horatiusi *eldobott pajzs* történetének megemlítését sem. A görög lyrában többször fordúl ez elő ; nevezetesen Archilochusnál először, ki így szól :

Ἀσπίδι μέν Σαίων τις ἀγάλλεται, ἣν παρὰ θάμνῳ
ἔντος ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων·
αὐτὸς δ' ἐξέφυγον θανάτου τέλος· ἀσπὶς ἐκείνη
ἐῤῥέτω· ἐξαῦτις κτήσομαι οὐ κακίω. (Bergk : Archilochus fr. 5.)

[1]) L. Lucianus Müller már említett Horatius kiadásában : Libellus de metris Horatianis.

Másodszor Alcæusnál; a hely, Bergk által különböző irók utalásaiból összeállítva, így hangzik:

> Σῶς Ἀλκαῖος Ἄρη,
> Ἔντεα δ' οὔ· κύτος (αὖον) ἀνάκτορον ἐς Γλαυκώπω
> Ἶρον ὀνεκρέμασαν
> Ἀττικοι. (Bergk: Alcaeus fr. 32.)

Harmadszor Anacreonnál:

> Ἀσπίδα ῥίψας ποταμοῦ καλλιρόου παρ' ὄχθας.
> (Bergk: Anacreon fr. 28.)

A horatiusi hely:

> Tecum Philippos et celerem fugam
> Sensi relicta non bene parmula. (Carm. II. 7.)

leginkább Alcæusra emlékeztet, ki ép oly kedélyesen, mint Horatius, mondja el jó pajtásának, Melanipposnak, hogy a költő ugyan megmenekült, hanem a pajzs, az bizony ott maradt, s épen nem szabadkozik, nem igéri, hogy majd visszaszerzi még, mint Archilochus.

Végül nem mulaszthatjuk el fölemlíteni Bergk egy gyanitását,[1]) melynek alapján Horatius egy helyét Alcæus-utánzatnak mondja. Ugyanis Schol. Theocr. VII. 112 mondja: Ἀλκαῖός φησιν, ὅτι Ἕβρος κάλλιστος ποταμῶν, de nem magának a költőnek szavait idézve. Ha megvizsgáljuk a helyet, melyhez a scholiasta Alcæust idézi:

> Εἴης δ' Ἠδώνων μὲν ἐν ὤρεσι χείματι μέσσῳ
> Ἕβρον παρ ποταμὸν τ ε θ ρ α μ μ έ ν ο ν[2]) ἐγγύθεν ἄρκτω.

s melyben Alcæus-utánzatot lát s összevetjük Horatius két helyével, nevezetesen Epist. I. 3; 3:

> Thracane vos Hebrusque nivali compede vinctus (3. sor.)

vagy Carm. III. 25. 8—12.

> Non secus in *iugis*
> *Edonis* stupet Euhias,
> *Hebrum* prospiciens et *nive candidam*
> Thracen ac pede barbaro
> Lustratam Rhodopen

---

[1]) L. Bergk: Alcaeus 109.

[2]) Bergk javitása; máshol τετραμμένον vagy τετραμμένος.

a föltünő hasonlatosság természetszerüleg azon gondolatot ébreszti bennünk, hogy itt mind a két költő közös mintát követett, s ha ez így van, reminiscentiának tulajdoníthatjuk, hogy Horatius annyiszor emlegeti az Alcæustól megénekelt Hebrust[1]) s ezzel kapcsolatban Thraciát. A mi Alcæust illeti, az életrajzára vonatkozó szegényes források (Arist. Pol. III. 9. Strabo XIII. p. 617 Diog. Lært. I. 74. 76) sehol sem említik ugyan, hogy Thraciaban járt volna, de, midőn pártja bukása után Lesbosból menekülni kényszerülvén, oly hosszú ideig bujdosott, Thraciát is meglátogathatta: erre vall a Theocritus scholiastája idézett helyen és a 34. fr., hol oly kemény telet ír le, minő Lesbos ege alatt nem volt.

A föntebbiekben lehető gonddal elszámláltuk azon helyeket Horatius ódáiból, melyeknél Alcæus közvetlen hatása mutatkozik, s kiemeltünk néhány jellemző vonást, melyek ugyancsak a görög költő műveiből kerültek Horatius költészetébe. Kielégítő eredménynyel semmi esetre sem kecsegtethetjük magunkat. Csak arra kell gondolnunk, hogy Alcæus versei legalább is 10 könyvet tettek ki[2]) s hogy ebből mindössze 155 idézet maradt meg, melyek közül egy sem képez teljes költeményt! Ha e kevés fragmentum közt is annyi, Horatiusra emlékeztető helyet találhatunk, elképzelhetjük, mily nagy lehetett azok száma az elveszett művekben, s beláthatjuk, mennyire hiányos a rendelkezésünkre álló segédeszközökkel összeállítható kép a két költő viszonyáról.

Mégis ha összevetjük magának Horatiusnak e tárgyra vonatkozó, világosan szóló nyilatkozatait a scholiasták tanúságait, a fönnmaradt görög töredékekben található ide vágó helyeket, s különösen, ha ez utóbbiakat más görög lyrikusok műveiben található s Horatiusnál utánzott helyekkel összehasonlítjuk; ha a létező források segélyével lehetőleg kiegészítjük magunknak Alcæus életének s költészetének képét s így keressük közte s Horatius között a rokon vonásokat; kétkedés nélkül kimondhatjuk, hogy Alcæus az, ki a görög lyrikusok közt Horatiusra legmélyebb hatást tett, s kit a római költő öntudatosan mintáúl választott. A többi lyrikusokból legföllebb egy-két felötlő képet, szép gondolatot vesz át (különösen szerelmi költeményeiben Ancreonból), legtöbbször csak egy-

---

[1]) Carm. III. 25; I, 25; Ep. I. 16. 13. Ugyancsak Alcaeusra vallhatnak Anth. Pal. VII. 542 és IX. 56.

[2]) L. Athenaeus: Ἀλκαῖος . . . . καὶ ἐν τῷ δεκάτῳ. (XI. 481. A).

egy reminiscentia vall hatásukra,míg Alcæusból egész költeményeket utánoz, sőt bordalainak alaphangját és főmotivumait is tőle kölcsönzi.

Nevezetesen akkor, midőn Horatius pályáját, mint lyrai költő megkezdi, midőn nincs még a művészet teljes birtokában, midőn még szükségét érzi bevégzett tökéletességű mintáknak, tehát Kr. e. 30. 29. és 28-ban írt odáiban, egész költeményeket kölcsönöz Alcæusból s követi azt majd nyomról nyomra (I. 10) majd csak a főeszmét tekintve. Később, mikor tehetsége gyakorlás által már megizmosúlt, csak egyes képeket vesz át, csak reminiscentiákat használ, s többé nem követi a mester szavait, hanem művészi formáját teszi magáévá.

De ott, hol a bort énekli meg, sohasem szabadulhat meg teljesen a mester hatása alól. Alcæus gondolatai visszhangoznak lelkében, midőn az évszakok változásai, a zord tél vagy a mulandó szépségű tavasz inti a mámor élvezetére, vagy, midőn a nyomasztó gondok elől keres menedéket a pohár fenekén. Ő is, mint Alcæus, mindenek előtt szőlőültetésre inti barátját, de egyszersmind óvja attól, hogy az isteni adománynyal visszaéljen. Mint Alcæus, legjobb orvosságnak tartja ugyan a bort minden bú ellen, de nem felejti, hogy oktalanul fecsegővé s kötekedővé is tesz. Alcæus-szal kiált fel, midőn az actiumi csata híre kitörő örömre hangolja, az I. könyv 37. ódájában, legkorábbi ódái egyikében: Alcæus módjára bort hozat, midőn a tavasz közeledtét látja, a IV. könyv 12 ódájában, utolsó ódái egyikében.

Midőn azonban Horatiust, mint Alcæus utánzóját emlegetjük, nem szabad szolgai utánzásra gondolnunk. Ha a római költő valamit átvesz, egyszersmind művészi céljaihoz képest átalakítja azt. Még a mértéket sem hagyja meg úgy, a mint a görög költőknél találjuk, s nevezetesen az alcæusi stropha szabályait a metszet pontos használata által teszi szigorúbbakká, s ha egész terjedelemben utánoz valamely költeményt, nemzete viszonyaihoz igyekszik azt alkalmazni; a mint már egyszer mondottuk, mintegy áthelyezi az italiai ég alá.

Azon benső rokonságot, mely az alcæusi skolionok s Horatius bordalai között van, sem szabad úgy értenünk, mintha Horatius költeményei egyszerű másolatai volnának a görög eredetinek. A rokonság mellett rögtön föltünik a különbség is a két költő közt, ha az alcæusi fragmentumokat figyelmesebben vizsgáljuk. Alcæus

lyráját, mint az æol lyrát általában, az érzelem viharos ereje, a kedély legtöbb mozgalmának szenvedélyig való fokozása, az egyéniségnek mindenben korlátlan nyilatkozása jellemzi. E tulajdonokat Horatiusban hiába keresnők s Bernhardy[1]) erre czéloz, midőn azt mondja Alcæus skolionjairól összehasonlítva a római költő bordalaival: «Die Horazische Nachahmungen dieses Theiles (C. I. 9. 18.) klingen unendlich zahm und bürgerlich gegen die stürmische Lustigkeit in Bruchstücken, wie fr. 27.» Müller *Görög irodalomtörténetében* egyenesen hibáúl rójja föl ezt a költőnek. «Mennyire meghaladják — úgymond — e költemények Horatius ódáit! mellyeknél, bármily bámulandó a gondolatok finomsága s a kivitel szépsége, hiányzik az, a mi jellemzette az æol lantos költészetet, a hő szenvedélyek kifejezése.»

E véleményt, mint a horatiusi költészet lényegének félreismerésén alapulót, semmi esetre sem fogadhatjuk el. Ha Horatius nem akart volna egyebet, mint utánozni a görög lyrikusok remekebb darabjait, ő is a lenézett «imitatores, servum pecus» közé volna számítható, és minden bizonynyal messze elmaradna mintái mögött, de, hangsulyozzuk, bármily nagy is a külső hasonlatosság valamely alcæusi skolion és egy horatiusi óda közt, lényegökben nagyon különböznek egymástól. Alcæus költészete egyéni élményeken alapul s egyéni érzelmeknek ád kifejezést, becse subjektiv igazságában, a költő kedélyhangulata hű visszatükrözésében rejlik; Horatius ellenben mindig, mint a józan életbölcsesség költője, áll előttünk, s így nála természetszerűleg nem az érzelem, hanem a reflexio az uralkodó. Alcæusnál egy mélyen érző szív közvetlen nyilatkozása hat reánk: Horatius tanítani akar meggyőződésse érlelt életnézeteinek költői alakba való öltöztetésével. Ha igazságosak akarunk lenni, csakis e szempontból szabad költészetét megítélnünk.[2])

Így fogva fel a kérdést, kettőről győződünk meg. Egyrészt világosan láthatjuk, hogy a szó szoros értelmében vett eredeti költészet mennyire nem fejlődhetik ki oly irodalomban, melynél a

[1]) Grundriss der griech. Litteratur, 3. Bearbeitung. 1867, 669 l.

[2]) Bernhardy már idézett művét: Horaz will als Realist und als Dichter der resignirenden Lebensweisheit beurtheilt sein; er steht fertig vor und gegenüber seiner Gesellschaft, verzichtet daher auf den Glanz des individuellen Pathos und auf die subjektiven Interessen. (669. l.)

nemzeties költői alap hiányzik. Hogy egy, a nemzeti szellemet a maga tökéletességében kifejező költői lángész létre jöhessen, ahhoz századok előmunkálata, száz kisebb szellem alapvető működése szükséges. Horatius ezt nem találta meg saját népe irodalmában, s hogy valami élvezhetőt hozhasson létre, szorosan ragaszkodnia kellett egy idegen nép gazdag költészetének formáihoz s előre is lemondania arról, hogy valódi, nemzeti terméket hozzon létre. De másrészt csodálkoznunk kell azon, hogy, midőn az idegen formát átvette, annak korlátain belül ennyire is önálló tudott maradni s olyat hozni létre, a mi sok tekintetben mégis új volt, s ha nem is nemzeti érvényű, de a kor művelt társadalmának megfelelő. Ezt pedig annak köszönheté, hogy a bölcselmi elemnek tudott a lyrában érvényt szerezni, s a művészet e nemében sem az előtt, sem azóta felül nem multa senki. Ritka nagyságát különben mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy, valamint elődök nélkül fogott a görög lyrai formák meghonosításához a római irodalomban, épúgy számba vehető követők nélkül maradt.[1])

NÉMETHY GÉZA.

Erdélyi czigány népdalok.

V.

The me ternes hávávás,
Me ketáne hávávás ;
Párne máráklyi ehás,
Pe ná shil mán hávelás.
Ha fiatal volnék,
Katonának mennék :
Császár adna kenyeret,
Szállást, jót és meleget.

DR. WLISLOCKI HENRIK.

---

[1]) Horatiusnak az egész görög irodalomhoz való viszonyát tárgyalja Arnold értekezése : Von den griechischen Studien des Horaz. (Programm der lateinischen Hauptschule zu Halle 1854/55 és 1855/56.) De minthogy e műben az alcaeusi fragmentumok egybevetése horatiusi helyekkel nem teljes, fölfogásom pedig a két költő közti viszonyt illetőleg az Arnoldétól lényegesen eltér, nem tartottam haszontalan munkának e specialis kérdés kidolgozását.

FAUST ÉS ROKONAI.

III.

Sokkal könnyebben elintézhető a Cyprianus-legenda [1]) viszonya a XVI. századi német Faust-mondához.

Előre bocsátom a legenda rövid tartalmát.

Krisztus mennybemenetele után élt Antiochiában egy Justina nevű szép leány, ki ablakából Praylius diakonus prédikáczióit Isten nagyságáról és a Megváltóról hallgatta. A keresztyén hitszónok beszédei annyira meghatották őt, hogy nemcsak maga lett keresztyénné, hanem még szüleit is rábírta, hogy az új vallást elfogadják. Atyja, Aedisius, az antiochiai keresztyén hitközség presbytere lett és másfélévi hivataloskodás után meghalt.

Justina, a szent szűz, ezután is sokat járt az Úr házához. Ekkor egy Aglaïdas nevű, nemes származású és gazdag, de feslett erkölcsű és életű pogány ifjú, megszerette és nőül kérte Justinát. De ez visszautasította őt, mert csak Krisztus menyasszonya akart lenni. Ekkor Aglaïdas erőszakkal akarja Justinát elragadni. Meglesi őt, midőn a templomba megy, megragadja és karjaiba veszi, hogy magával vigye. De Justina a kereszt jelével visszautasítja, a földhöz vágja és csúfosan elveri a pogányt, mire megszabadúlt és akadály nélkül az Isten házába mehetett.

Aglaïdas most nemcsak szerelemből, hanem bosszúból is Cyprianus varázsló máguszhoz fordúl, — ki már mint gyermek az ördögnek volt szentelve és azóta sok és iszonyú gonoszságokat mívelt a dæmonok és rossz szellemek segélyével, — és nagy kincseket igér neki, ha Justinát szerelmének hajlandóvá teszi. Cyprianus[2]) ezt megigéri és rögtön megidézi azt a dæmont, ki Ádámot

---

[1]) A Cyprianus-legendának eredeti görög szövege teljesen le van fordítva Zahn Tivadar könyvében: *Cyprian von Antiochien und die deutsche Faustsage*, Erlangen, 1882, 21—72. l. — A legenda első könyvének eredeti görög szövegét, mely eddig még ki nem volt adva, közli Zahn u. o. 136—153. l. — E könyvnek különben főczélja kimutatni, hogy a Cyprianus-legenda a legnagyobb befolyást gyakorolta a német Faust-monda keletkezésére és megalakulására.

[2]) A legenda második könyvének egy kis mellékmondata szerint Cyprianus maga is beleszeretett Justinába. — E motivumot a későbbi hagyomány továbbfejlesztette és Calderon utóbb színművének középpontjává tette.

és Évát és Kaint bűnösökké tevé, és megparancsolja neki, hogy Justinát a görög ifjú hatalmába kerítse.

És Justina felébredt a nap harmadik órájában és érezte testének tüzében, hogy az ördög ellene tör. Ekkor az Istenhez fordúl imájával és megjelöli egész testét a keresztnek jelével, mire a dæmon szégyenkezve távozni kényszerült.

Midőn Cyprianus megtudta, hogy ez a dæmon oly gyenge, erősebbet idézett fel, hogy a szent szűzet meghódítsa. De Justina ezt is a kereszt jelével és Krisztus nevével menekvésre kényszerítette.

Most a harmadikat, a dæmonok dæmonját küldte Cyprianus Justinához, de ez is látta a kereszt jelét és remegett és futott, és bevallotta a mágusznak, hogy a keresztre feszített Krisztus erősebb minden dæmonnál. Midőn Cyprianus ezt hallotta, elűzte a dæmonokat, megégette varázsló bűvészkönyveit és elhatározta, hogy Krisztust keresi. Elment az Úr házához és keresztyén lett és ötven nap mulva már diakonus volt és csodákat mivelt lelkes szónoklatával. És végre Antiochia püspöke lett és Justinának nevezte azt a szűzet, kinek eddigi neve Justa volt, és diakonissává tette őt.

Ekkor a kelet comese, Eutolmius, nagyon megharagudott, hogy Cyprianus és Justina annyi hivőt szereznek Krisztusnak és teljesen megdöntik a pogány Istenek hitelét; azért lánczra verette a szent püspököt és a diakonissát és elvitte őket Damaskusba. Itt kínoztatta őket, hogy Krisztustól elvonja ezen hiveit, de ők a legnagyobb fájdalmak közepette is csak Istent és megváltó fiát dicsőitették. Aztán izzó szurokba tétette őket, de a szentek a kereszt jelével mentek az izzó szurokba és ez nem bántotta őket. Ekkor Athanasius, a bálványok papja, is közeledett a tűzhöz, melyben azok sértetlenűl és fájdalom nélkül ültek, és álistenei nevével lépett a tűzre, hogy a keresztyének istene fölött győzedelmeskedjék; de a tűz megragadta őt és a bálványimádó iszonyú kínok közt kiadta lelkét.

Ekkor a comes Cæsar Claudiusnak bejelentette a történteket és kérdést tett, hogy ezekkel a keresztyénekkel, kiken sem kínzás, sem tűz nem fog, mit tegyen. És a Cæsar megparancsolta a comesnek, hogy végeztesse ki őket. Erre Eutolmius Nikomédiába vitette Cyprianust és Justinát és lefejeztette őket, 290. szeptember 26. Holttestüket a ragadozó állatok zsákmányáúl temetetlenűl he-

vertette, de hivő keresztyének meglelték és összegyüjtötték a szent tetemeket és elvitték azokat Rómába.

Ez a szép legenda egy három könyvből álló IV. századi görög elbeszélésben maradt fönn. Az első könyv elbeszéli Justina kisértését és Cyprianus megtérését, a második tartalmazza a magusz bünvallomását, a harmadik végre a szentek vértanúi haláláról szól. Hogy ez a három könyv nem tartozik eredetileg együvé, és hogy a hagyomány már Nazianzi Gergely óta az antiochiai Cyprianust a karthagói Cyprianussal összetévesztette és összekeverte, — ez nem érdekel bennünket ez alkalommal; épen oly kevéssé a legenda történeti alapja és Cyprianus vértanúságának éve.[1] A legenda nagy népszerűségét bizonyítja és más oldalról bizonyára még fokozta e népszerűségét az az ismeretes tény, hogy Eudokia császárné (Athenaïs), II. Theodosiusnak neje,[2] a legenda három könyvét három énekre terjedő hexameteres költeményben dolgozta föl. De ezen verses művéből csak egyes töredékek maradtak reánk.

A legenda alapeszméje épen nem kétes: a keresztyénség diadala a pogányság fölött, mely Cyprianusban képviselve van. Cyprianus az antik élet minden szellemi eszközével és erejével száll szembe az Üdvezítő vallásával és — elbukik. Cyprianus philosophus, mágusz és a keresztyénség heves ellensége; e három elem alkotja a neoplatonismust, mely a keresztyénség utolsó komoly ellenfele volt az óvilág körében. Vallomásaiból tudjuk, hogy már mint gyermek Apollónak volt szentelve, még igen fiatal korában beavattatott a Sárkány és Mithras mysteriumaiba, a legmélyebb titkokat tanúlta Egyptomban és Chaldæában és hogy végre magával a sátánnal szövetkezett, a ki megigérte neki, hogy élete után fejedelemmé fogja tenni és azonnal hatalmat adott neki a dæmonok fölött. Cyprianus ezeknek segítségével sokat tett, mit később istentelennek és bűnösnek volt kénytelen elismerni; de midőn e dæmonok Justinával szemben gyengébbeknek bizonyúltak mint Krisztus

[1] Mind erre vonatkozólag l. *Zahn Tivadar* fent idézett könyvének harmadik fejezetét, p. 73—109: *Literarische und geschichtliche Untersuchung der drei Bücher.* — Azt mégis megjegyzem, hogy Justina alakja és története voltaképen csak másolata ikoniumi Thekla alakjának és történetének. Ezt a Theklát Heyse Pál legszebb epikus költeményének tette hősévé.

[2] V. ö. Ferd. Gregorovius, *Athenaïs, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin*, Leipzig 1882, és e könyvről írt ismertetésemet, *Budapesti Szemle*, XXXII. köt., 156—160. ll.

neve és tana, Cyprianus elvált álhitétől és a Megváltó vallását fogadta el, melyért utóbb küzdött, szenvedett és meghalt.

Ennyiben foglalható össze a Cyprianus-legenda tartalma s alapeszméje.

Ha már most e legenda viszonyát a Faust-mondához kutatjuk és kérdjük, vajon mennyiben lehetett az ó-keresztyén hagyomány a XVI. századi titanikus elbeszélésre befolyással, illetőleg: melyek e két hagyomány egyező vonásai, — nem találunk egyebet, mint *a hősnek szövetségét az ördöggel*, azaz a monda épen azon elemét, mely a keresztyénség megalapítása óta annyira el volt terjedve, hogy azt a német népnek semmiképen sem kellett épen a Cyprianus-legendából merítenie. Az a felfogás, hogy a ki nagyszerűt, csodálatost, lehetetlent — természetesen mindig a kor szellemében és a hiszékeny nép felfogása szerint[1]) — mível, ezt csak az ördög segélyével teheti, oly népszerű volt, hogy a középkorban a sátánnal való szövetkezést tudósokról és császárokról, dúsgazdag emberekről és veszedelmes nőcsábítókrol. sőt egyházi férfiakról és még pápákról is mesélték a babonás népek. A Faustmonda legjellemzőbb vonása, hogy a hős a szövetséget határtalan tudásvágyból köti, mivel minden tanulmánya daczára az emberben és a világban csupa megfejtetlen rejtélyeket lát, — ez a jellemző vonás teljesen hiányzik a Cyprianus-legendából, melynek döntő befolyását a Faustmonda alakulására vagy épen e két hagyomány eredeti azonosságát azért határozottan tagadnunk kell.

Némileg másképen állana a dolog, hogyha nem egyenesen és közvetlenűl a Cyprianus-legendáról, hanem e legendának azon feldolgozásáról volna és lehetne szó, mely Calderon egyik legérdekesebb drámájában, *A csodatevő mágusz* (El mágico prodigioso) czímű színműben fekszik előttünk. Csakhogy természetesen Calderon drámája, melyet a nagy spanyol költő 1637-ben írt és mely csak 1663-ban jelent meg először *(El maximo prodigioso* czímmel) nyomtatásban, nem gyakorolhatott befolyást a majd egy évszázaddal idősb Faustmondára, — de nem gyakorolt befolyást még Goethe drámájára sem. Goethe 1790 ig, midőn a *Faust* első töredékét ki-

---

[1]) Már Diderot mondta (az *Encyclopédie*ben) Paracelsusról, hogy «bűvésznek tartották, a mi ma annyit jelent, hogy kortársai szamarak voltak».

adta, csupán névből ismerte a legnagyobb spanyol drámaköltőt,[1]) kit utóbb oly nagyra becsült. Csak 1802 óta,[2]) midőn a romantikus

---

[1]) Calderon általában igen későn lett Németországon ismertté, mint Lope de Vega és Moreto is, bár nehány darabjának fordítása vagy átdolgozása (de nem az eredetiből) és színrehozatala már a XVIII. században kimutatható; sőt valószínüen Calderonnak *Az élet álom* cz. drámáját kell értenünk azon darab alatt, melyet az angol komédiások 1674-ben és 1690-ben Drezdában *Prinz Sigismondo* és *Prinz Sigismund in Polen* czímek alatt színrehoztak, valamint a következő dráma alatt is: *Der königliche Prinz aus Polen Sigismundus oder das menschliche Leben wie ein Traum. Nach dem Holländischen (!) von Chr. H. Postel, componirt von Conradi*, mely Hamburgban 1693-ban megjelent. A XVIII. században a *Zalameai biró* két átdolgozásban is került a német színre, mind a kettő a negyvenes években: Schröder lefordította *Amtmann Graumann oder Begebenheiten auf dem Marsch*, és ifj. Stephanie *Der Oberamtmann und die Soldaten* czímmel. *Az élet álom* 1750-ben és 1760 ban egy olasz és 1782-ben egy franczia fordítás alapján fordíttatott németre, az utóbbi e czímmel: *Sigismund und Sophronie oder Grausamkeit aus Aberglauben.* Mind e fordítások színre is kerültek, sőt egyenesen a színi előadás számára készültek. És 1750 körül Lessing maga is akarta e drámát lefordítani, és talán az ő hatása alatt jelent meg: *Das menschliche Leben ist ein Traum. Trauerspiel von Neuberin*, Wien 1761. Végre megemlítem, hogy Zachariae és Gärtner 1770-ben Linguet után adtak ki spanyol drámákat *Spanisches Theater* czímmel, és e gyüjteménybe Calderontól is vették föl a következö négy darabot: *Der Verschlag* (El escondido y la tabada), *Es geht erwünscht* (Mejor esta que estaba), *Die Liebe versteht keinen Spass* (No hay burlas con el amor) és *Die bestrafte Entführung* (El alcalde de Zalamea); hogy Becker Ruprecht *Schauspiele nach spanischen Originalen* czímmel 1783-ban két calderoni drámát közölt: *Der verstellte Sternseher* (El astrólogo findigo) és *Es ist schlimmer als es war* (Peor está que estaba), mely utóbbit Meyer is lefordította *Der Schutzgeist* czímmel, 1793; és hogy Werthes és Gotter 1777-ben és 1781-ben Gozzinak több drámáját fordították németre, melyek Calderon darabjain alapúlnak. — De e fordítások mind második kézből származtak és műbecscsel nem birtak. Csak 1802-ben jelent meg Calderon első drámája igazi műfordításban: *Die Andacht zum Kreuz* (La devocion de la cruz) Schlegel Ág. Vilmostól, mely Goethét egészen elragadta, és a következő évben ugyanazon fordítótól: *Über allen Zauber Liebe* (El major encanto Amor) és *Die Schärpe und die Blume* (La vanda y la flor). Ez utóbbi darabból már az 1757-ben ifjan elhalt Cronegk is fordított le egy jelenetet (*Schriften*, 1760, I.).

[2]) Goethe munkái (Hempelféle kiadás) XXVII. köt., 1. fele, 78. l. (a Schlegelféle *Andacht zum Kreuz*ról) és XXIX, 603. l. (a Griesféle *Tochter der Luft*ról, melyet nagyon magasztal). Goethe igen nagyra becsüli Calderont és sokszor állítja Shakespearerel egy sorba, pl. XIX, 164 és XXXI, 117.

iskola emberei Calderon darabjait egymásután németre fordították, ismerkedett meg az egyes drámákkal, és csak 1812 ben,[1]) tehát teljes Faust-tragédiája első részének megjelenése után, a *Csodatevő máguszszal,* mely ezen évben Einsiedel Frigyes Hildebrand weimari kamarás fordításában megjelent. Tehát Goethe Faustjára nem gyakorolt Calderon műve befolyást, valamint megfordítva majdnem biztossággal állíthatni, hogy a spanyol költő nem tudott a Faustmondáról, mely ugyan nagyon gyorsan terjedt el Európában, de épen Spanyolországban a XVII. században ki nem mutatható.

Igy tehát Calderon drámájáról nem is kellene ezen dolgozatban szólanom, mely nem a Goethe remekével, hanem az eredeti Faust-mondával foglalkozik. De mivel a Cyprianus-legenda épen csak Calderon műve útján lett szélesb körökben is ismertté és mivel e drámát rendesen «Spanyol Faust»-nak nevezik, néhány szóval ezen műről is meg akarok emlékezni, természetesen csak a cselekvény lényegére, hogy úgy mondjam, faustikus elemeire szorítkozva.[2])

Calderon szinművét a Cyprianus-legendából vette, de természetesen nem a legenda eredeti forrásából, melyről fent szó volt, mert 1637-ben ennek sem görög szövege, sem latin fordítása nem volt még kinyomatva. De Viennei Adonak elbeszélését sem használhatta (Suriusnál, *De probatis Sanctorum historiis,* Tom. V., Coloniæ, 1574, p. 351—359: *Vita et Martyrium SS. Cypriani et Justinae, autore Simeone Metaphraste),* legalább nem egyedűl ezt, mint Düntzer Henrik állítja, mivel Ado csak a régi legenda első és harmadik könyvének kivonatát adja, Calderon pedig a második könyvet is használta. Calderon forrása a középkor egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb műve volt, a *Legenda aurea* vagy *Historia Lombardica,* melyet Jacobus de Voragine a XIV. században összeirt és melyben Cyprianus és Justina története *De sancta Justina Virgine* czímmel a régi eredeti Cyprianus-legenda alapján egy kissé rövi-

---

[1]) Goethe téved, midőn XXVII, 204 azt állítja, hogy Calderon e drámáját már régebben olvasta Gries fordításában, mert ez utóbbi csak 1816-ban jelent meg.

[2]) Főleg teljesen mellőzöm a darab komikus cselekvényét, mely — a spanyol dráma szokása szerint — abban áll, hogy Cyprianus inasai beleszeretnek Justina szolgálójába, Liviába, és ezen viszonyukban parodizálják uruknak történetét.

den, de elég ügyesen van kivonatozva. A *Legenda aurea* Diocletian császár idejébe teszi a szentek vértanúi halálát, Calderon Decius császár uralkodásába; ez bizonyítja, hogy a spanyol költő Nazianzi Gergelynek 379-ben tartott beszédét is ismerte, mely eredeti görög szövegében és latin fordításban akkor már kinyomatva volt.

Cyprianus Calderonnál fiatal pogány philosophus Antiochiában, ki visszavonúlva a világtól egészen és egyedűl tanúlmányainak él. Most Pliniusban olvasott egy definitiót Istenről, mely gondolkodóba ejti.[1]) Calderon nem mondja, hogy Plinius mely helyére czéloz; de nem lehet az más, mint Histor. Natur. II, 7: *Quapropter effigiem dei formamque quaerere imbecillitatis humanae reor. Quisquis est deus, si modo est alius* (mint t. i. a nap, melyről előbb szólt volt), *et quacunque in parte, totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui.* Ekkor idegen lovag jelen meg előtte, természetesen a gonosz szellem, a dæmon (t. i. Lucifer), ki vitatkozásba bocsátkozik vele az istenről. Cyprianus megtámadja a polytheismus igazságát; a dæmon felülemelkedik ugyan a nép gyerekes mythologiai meséin, de alapjában védi a pogány hitet és a jóshelyeket. De Cyprianus érvei hatalmasabbak, mint a dæmonéi. Ez hátrálni kénytelen és felteszi magában, hogy a szerelemmel győzi le a tudóst. Csak az imént vesztette el Justina lelkét, ki a keresztyén vallást elfogadta; ha Cyprianusban szenvedélyt ébreszt Justina iránt, mind a kettőn bosszút áll és mind a kettőt visszanyeri.

Ekkor Lælius és Florus, Cyprianus barátjai, kik mind a ketten szeretik Justinát, párbajra kelnek, mely eldöntse, hogy a

---

[1]) Egészen így indúl meg Calderonnak *Los dos amantes del cielo* (Az égnek két szerelmese) cz. drámája (németűl *Chrysanthus und Daria*, ford. Schack Adolf, *Spanisches Theater*, Frankfurt 1845, II. 269—476. l.), melynek hőse véletlenül János evangyéliomát olvassa s annak kezdő mondatain töprenkedik. Ez a darab is a keresztyén vallás dicsőítését czélozza. A dráma forrása a *Legenda aurea*, cap. 152: *De sancto Crisanto et Daria*, Calderon általában szereti a drámai cselekvénynek ezen indító motivumát. V. ö. *El gran principe de Fez* (Fez nagyfejedelme), melynek hősét a Koránnak egy állítása ejti zavarba; továbbá *Las cadenas del Demonio* (A daemon lánczai), melyben Licanort a Genesis első versei foglalkoztatják; végre *El Josef de las mugeres* (A nőnemű József), melyben Eugeniát Helenus püspök megjelenése és beszédje mélyebb kutatásokra birják. Mind e darabok a pogány hősnek megtérésével végződnek és a keresztyénség diadalát dicsőítik.

szeretett leány melyiköké legyen. A philosophus ráveszi őket, hogy a fegyvert félretegyék és őt bízzák meg azzal, hogy a szép szűz elhatározását kieszközölje. Cyprianus tehát felkeresi Justinát, és szenvedélyesen megszereti, de siker nélkül, mert Justina visszautasítja őt, kijelentvén neki, hogy csak a halálban tudná szeretni. Cyprianus szenvedélyes szerelme mind erősebb lesz, mind jobban foglalja el egész lényét. A dæmon ekkor valószínűnek gondolja, hogy e lelki állapotában könnyebben fogja megnyerhetni.

A dæmon Cyprianus szeme láttára iszonyú viharból, melyet maga támasztott vala, hajótört utas alakjában lép a hős elé és szánalmat kelt benne, nemcsak utolsó balesetével, hanem élte történetének elbeszélésével is, mely világos allegoriában a biblikus ördög harczát és bukását Isten ellenében tartalmazza. Egyúttal elárulja, hogy varázserőnek hatalmában van. Cyprianus vendégszeretően felveszi házában és nem sokára bevallja az idegennek, hogy szerencsétlen szerelem annyira boldogtalanná teszi, hogy kész volna Justináért lelkét is oda adni. A dæmon szavánál fogja a philosophust, és hogy hatalmáról meggyőzze, megrepeszti a hegyet és feltünteti benne az alvó Justinát. De midőn Cyprianus feléje rohan, a hegy bezárúl és a dæmon kijelenti, hogy előbb szerződést kell vele kötnie. A philosophus vért ereszt a karjából és megírja a szerződést, mire a dæmon kijelenti, hogy egy évig kell a mágiát tanúlnia, csak azután hódíthatja meg Justina szivét.

Az év leteltével Cyprianus oly tökélyre vitte a mágia mesterségét mint mestere. De sem ő, sem a dæmon nem fognak hozzá, hogy meghódítsák Justinát, hanem a Gonosz az ő ördögi szellemeit küldi a szűzhez, hogy tisztátalan gondolatokkal töltsék el a szivét és tegyék Cyprianushoz hajlandóvá. De Justina egyedül az istenben való hitével és isten nevének kimondásával győzedelmeskedik előbb az ördögökön, utóbb magán a dæmonon, ki, hogy a philosophust kielégítse, káprázattal akarja ezt megcsalni. Cyprianus karjaiban tartja az alakot, kit Justinának néz, de midőn szerelmi hevében lerántja köpenyét, csontváz áll előtte, mely így szól hozzá: «Ilyen a világnak minden dicsősége!»

A felbőszült Cyprianus most magyarázatot követel a dæmontól, ki némi habozás után bevallja, hogy nincs hatalma Justina fölött, mert a szűzet nálánál nagyobb hatalom védi, — a keresztyének istene, kinek leírásában a philosophus Plinius istenére ismer. Cyprianus most visszaköveteli a szerződést, mely érvénytelen,

mert a dæmon nem teljesítette annak feltételeit. A dæmon ellentáll, bevallja, hogy ő sátán, és azt állítja, hogy Cyprianus hiába lenne keresztyénné, mert a keresztyének istene nem bocsátana meg neki, mivel az ördögnek lekötötte lelkét. Cyprianus ezt tagadja és a szóvitából viaskodás lesz, melyben természetesen sátán az erősbik, de mégis Cypr. győz, midőn a keresztyének istenét hívja segítségül.

Cyprianus megszabadúlt, de üdvözülni is akar: tehát keresztyénné lesz és Justinával együtt, üldöztetve és elítélve a pogányoktól, mint új hitének vértanúja hal meg, egyszerre Justinával, ki most beváltja szavát, hogy csak a halálban szeretheti őt. A vérpad fölött megjelenik a dæmon és elmondja, hogy isten parancsára ki kell hirdetnie, hogy Justina ártatlan (a dæmon ugyanis káprázatos cseleivel erkölcstelennek tüntette volt fel) és hogy a Cyprianus szerződése meg van semmisítve.

Ez a főcselekvény vázlata Calderon híres drámájában, melyet valóban helytelenül és kellő alap nélkül neveznek spanyol Faustnak. Mert e színműben nincsen semmi faustikus, titanikus; csak egy külső közös vonása van e két műnek: a hős szerződése a gonosz szellemmel, melyet Satan szövetségesei mind a kettőben saját vérükkel írnak alá. De a szerződés indokai és czéljai mind a kettőben annyira eltérők, hogy alig lehet őket összehasonlítani egymással. Azt csak mellesleg említem, hogy a Calderon dæmonjánál ügyetlenebb és bárgyúbb ördögöt nem is képzelhetni; még a fenti rövid vázlatból is kitűnik, hogy semmit sem tesz, hogy nem is tehet semmit, hogy tervei és nézetei mindig gyerekesek és nevetségesek. Persze, Calderon szándékosan rajzolta ilyennek, mert csak ily ördöggel szemben lehetnek az igazhivők mindig győztesek. Az ő világnézete és az ő közönsége pedig csak ezt kívánták.

Faust semmi tudományban, semmi hitben nem talál megnyugvást, mert sehol sem képes az igazságot felfedezni, vagy felismerni; Calderon hőse e tekintetben merően ellentétes alak: Cyprianus ép úgy mint költője kétséget meg nem tűrő biztossággal az egyház határozataiban, a dogmákban ismeri fel az igazságot, s míg Faust a theologiát ép oly megvetéssel dobja félre, mint a többi tudományos disciplinákat, a spanyol dráma hőse a katholikus egyház tanain áll és e tanokkal veri le a sátánt. Hogy mennyire nem faustikus alak ez a Cyprianus, látjuk abból is, hogy nem ő hívja, kételyeinek eloszlatása és az igazság megszerzése érdekében, a dæmont, hanem hogy ez saját elhatározásából keresi fel a philoso-

phust, midőn Cyprianus Plinius egy oda vetett megjegyzése segélyével az igazságnak t. i. a katholikus vallásnak helyes útját megtalálni készül. Az egész további cselekvény pedig nem a hit és a tudás nagy problemái körül forog; a kérdés mindig, a dráma végeig, csak ez: melyik erősebb, az ördög-e vagy az egyház? és a befejezés az egyház győzelmét a pokol hatalma fölött dicsőíti. Mi van ebben Faustból vagy a Faustmondaból? Még az sem helyes, ha *A csodatévő mágust* katholikus Faustnak nevezik. Nemcsak azért nem helyes, mivel a Goethe Faustját, evvel szemben, protestans Faustnak tünteti fel, a mi szintén csak félreértésekre vezethet, — mert nem a hosszas küzdések és tévedések után mégis üdvözülő Goethe-féle Faust, hanem a Népkönyv hőse, ki az ördögé lesz, az igazi protestans Faust, — de azért sem helyes, mivel a spanyol dráma hőse nem katholikus, és törekvése, cselekvénye, sorsa nem a katholikus hithez való ilyen vagy amolyan viszonyában gyökerezik. Cypr. az ördög segélyével akarja megnyerni Justinát; ez nem sikerül; kiderül, hogy a keresztyén vallás és annak külső jele, a kereszt, hatalmasabb, mint a pokol. Cyprianus ennek következtében elhagyja régi hitét és elfogadja az új vallást. Ez részéről igen józan és praktikus eljárás, de Faustszerű nincsen sem alakjában, sem cselekedeteiben.

Tehát nemcsak a Cyprianus-legenda nem áll semmi bensőbb viszonyban a XVI. századi Faust-mondához, de még a Calderon mágusz-drámája sem képezi semmi tekintetben a Goethe Fausttragédiájának a párját. A görög legenda és a spanyol dráma kizárólag csak a keresztyén vallás dicsőítései, melyek a keresztyénség symbolumainak fensőbbségét a pokol hatalmaival szemben feltüntetik.[1])

IV.

Csak első pillanatra hasonlít a Faust-mondához a Theophilusról szóló ókeresztyén legenda is, melynek hősét pedig rendesen

[1]) Mint nem egészen érdektelen adatot felemlítem, hogy 1608-ban — tehát jóval Calderon drámája előtt — a jezsuiták adtak elő Gráczban egy színművet *Von Cipriano und Justina*, mely a legenda tárgyát tartalmazta, de, úgy látszik, elveszett. V. ö, Joh. Meissner, *Die englischen Comoedianten zur Zeit Shakespeares in Oesterreich*, Wien, 1884, p. 78.

a középkor Faustjának nevezik. És akadtak tudósok, kik a Faust-monda magvát a Theophilus-mondában vélték felismerhetni.[1])

A Theophilus-legenda tárgyának figyelmesebb összehasonlítása a Faust-mondával kétségtelenné teszi, hogy a hasonlatosság a két hagyomány közt mindössze egyetlen egy pontra szorítkozik, mely a monda lényeges alapeszméjét nem éri és azért nem dönthet a két mondának egymáshoz való viszonyáról.

A Theophilus-legenda legrégibb forrása egy görög elbeszélés,[2]) melynek szerzője, Eutychianos, kiről különben semmit sem tudunk, állítólag a monda hősének kortársa volt.

Ez elbeszélés szerint Theophilus igen jámbor és istenfélő ember volt, a ki Adonában, Cilicia secunda egy városában mint archidiakonus, még pedig abban az időben élt, midőn a perzsák ismételve betörtek a római birodalomba, tehát a VI. század közepe táján, más források szerint II. Justinianus császár uralkodása alatt. A püspök halála után a nép és a papság, melyek Theophilust egyaránt igen nagyra becsülték és szerették, őt választották meg püspökké; de a szerény férfiú nem találta magát e kitüntetésre méltónak s nem fogadta el püspökké választását. Így tehát mást választottak püspökké, a ki Theophilusnak régebben is irigye volt és most még rágalmazók szavára is hallgatva, megfosztja a jámbor és derék archidiakonust, ki pedig kötelességét mindig és a legpontosabban teljesítette, hivatalától. E méltatlan sértés annyira bántja Theophilust, hogy egy öreg zsidóhoz folyamodik segélyért, mint ki nagy bűvész hirében állt, hogy ennek hatalmas pártolásával hivatalát újra visszanyerje. A bűvész zsidó megigéri Theophilusnak, hogy segíti, ha nem fog semmitől megijedni, és soha keresztet nem vet magára.[3]) Erre a következő éjjel a circusba mennek, hol Theophilus a város lakóinak nagy részét együtt találja, a mint azok Satanasnak, ki a circus közepében fényes trónuson ül, hódolnak

---

[1]) Így Sommer Emil, *De Theophili cum diabolo foedere*, Halle, 1844, — és Meyer Vilmos, *Radewin's Gedicht über Theophilus, nebst Untersuchungen über die Theophilussage*, München, Akadémia, 1873.

[2]) Kiadta A. Jubinal, *Oeuvres complètes de Rutebeuf*, Paris 1839, II. köt. 331—357. l. Feltünő, hogy e jeles munka második (még pedig igen bővített) kiadásában (Paris, 1874, 3 kötet) a Theophilus-legenda görög szövege elmaradt.

[3]) *Quodcumque videris aut qualemcumque audieris sonum, nec terrearis, nec signum crucis tibi facias.*

és a pokol urát hymnusokban dicsőítik. Theophilus is letérdel és megcsókolja az ördög lábait. Satanas kérdezi, hogy mit akar itten, mire az archidiakonus azt feleli, hogy minden parancsolatát kész teljesíteni. Erre Satanas lehajol hozzá, megsímítja Theophilus szakállát, szájára csókolja új alattvalóját és kedves fiának nevezi. Theophilus megtagadja Jézust és Máriát, és végül átadja a pokol urának a hódoló oklevelet, melyet sajátkezűleg írt [1]) és viaszkkal lepecsételt.[2])

Másnap a püspök magához hivatja Theophilust, a legnagyobb tisztelettel fogadja és újra beiktatja hivatalába. De minden más kivánsága is teljesűl, és Theophilus víg, világi életet él. Ez hosszabb ideig tart így. De végre Theophilus megbánja tettét és újra az égiekhez fordúl. Negyven nap és negyven éjjel folyton imádkozik a Panhagia templomában Szűz Máriához, hogy mentse ki a pokol hatalmából és eszközölje ki számára az Isten irgalmát. A negyvenedik éjjel Theophilus bágyadtan és kimerűlten roskad össze a templomban. Midőn reggel felébred, mellén találja az oklevelet, melyben magát Satanasnak lekötötte volt. Erre összehívja a népet, nyilvánosan bevallja büneit, elmeséli a boldogságos szűz kegyét, ki neki álmában is háromszor megjelent volt, és megégeti a pokoli kötelezvényt. Három nap múlva boldogan hal meg; utóbb még a szentek sorába is került.

A legenda tendencziája, mert ilyenről igen számos legendánál beszélhetni, kétségbe vonhatatlan. A boldogságos szűz közvetítő hatalmának dicsőítése az. Midőn a 325-iki általános nicäai zsinat Krisztust Istennel azonos természetűnek jelentette ki, új közvetítő kellett az emberek és Isten közt, és ez Krisztus anyja lett. A IV. század óta terjed Mária tisztelete keletről nyugatra, az V. században egy ephesusi zsinat «örökké szűz istenanyának» határozta meg Máriát, a VI. században pedig megállapítja az egyház a Boldogságos szűz ünnepeit. Ez idő óta folyton szaporodnak és mind inkább terjednek a Mária tiszteletének emelését czélzó legendák és mon-

[1]) Forrest terjedelmes költeményében nem téntával, hanem saját vérével. E vonás még csak a *Promptuarium Discipuli* elbeszélésében és egy rövid német-alföldi Theophilus-legendában található.

[2]) A *Promptuarium Discipuli* Theophilus-elbeszélésében (kiadva a bajor akadémia iratai közt, 1873) a Satán saját pecsétjét is nyomja a szerződési oklevélre.

dák, melyek közől a Theophilus-legenda a legrégebbek és legnépszerűbbek egyike. A IX. századból származik első latin fordítása[1]) Paulus nápolyi diakonustól,[2]) és e latin szövegen (részben a Gentius Hervetusén is), nem a görög eredetin, alapszanak a gandersheimi Hroswitha latin költeménye a X., Marbod rennesi püspöknek leonini versekben írt műve a XI., Hartmann német költeménye a XII., Florentius Radewin latin költeménye és a régi német Passionalnak elbeszélése a XIII., egy németalföldi verses Theophilus-legenda a XIV., Gauthier de Coinsy epikus és Rutebeuf dramatikus franczia feldolgozásai a XIII., a híres német Theophilus-dráma a XIV. századból, a legendának legelterjedtebb és legismertebb feldolgozásai;[3]) végre két izlandi prózai elbeszélés a XV. és XVI. századból, és öt angol átdolgozás,[4]) melyek közől legérdekesebb a William Forresté a XVI. századból.[5]) Számos más egyházi, vallásos és történeti munkában is említik a legendát vagy találhatók czélzások reá, melyek a hagyomány nagy népszerűségét bizonyítják.

Bármily eltérők is e különböző feldolgozások egyes vonásokban, a legenda főpontjai mindnyájokban azonosak: Theophilus szövetkezik Sátánnal, hogy méltatlanúl elvesztett hivatalát visszanyerje, megbánja utóbb Krisztustól való elpártolását és Sz. Mária közvetítésével újra kibékűl az Istennel. Mi van ez elbeszélésben titanikus, Faustszerű? Az indok, mely Theophilust a szövetség megkötésére bírja, igen köznapi, nagyon is gyakorlati irányú; semmi magasabb szempont nem játszik bele az alkúba. A legenda nem is fekteti a súlyt a szerződés megkötésére, hanem annak fel-

---

[1]) Egy másik rövidebb latin átdolgozásnak szerzője Gentianus Hervetus.

[2]) Czíme: *Miraculum S. Mariae de Theophilo poenitente, auctore Eutychiano, interprete Paulo Diacono Napoleos.* Kiadva: *Acta Sanctorum* (ed. Bollandus et Hanschenius), február 4.

[3]) Kiadták L. Ettmüller, Quedlinburg 1849, és Hoffmann von Fallersleben, két átdolgozásban: egy trieri kéziratból, Hannover 1853, és egy stockholmi kéziratból, u. o. 1855.

[4]) Eug. Kölbing, *Beiträge zur vergleichenden Geschichte der romantischen Poesie und Prosa des Mittelalters*, Breslau 1876, p. 1—41: *Über die englischen Fassungen der Theophilussage.*

[5]) Az összes feldolgozásokat felsorolja Ludorff Ferencz *Will. Forrest's Theophiluslegende* cz. czikkében, *Anglia, herausgegeben von Rich. Paul Wülcker*, Halle 1884, VII. köt., 60—115. l.

bontására, mert félre nem érthető czélja a Boldogságos Szűz hatalmának dicsőítése. A Faust-monda, kiinduló pontjában, czéljában és alapeszméjében lényegesen különbözik a Theophilus-legendától, melylyel egyetlen egy közös vonása van; ez az ördöggel kötött szerződés, mely a Cyprianus-legendában[1]) és számos egyéb világi és egyházi hagyományban, a Theophilusról szóló elbeszélésnél régebbekben[2]) is, szerepel.

Kiemeltem azokat a vonásokat, melyek a régibb, többé-kevésbbé Faustszerű elbeszélésekben és a XVI. századi német Faustmondában közösek; figyelmeztettem azokra az elemekre is, melyek az ókeresztyén máguszmondából vagy a Cyprianus-történetből vagy a Theophilus-legendából a német Faustmondába átmentek, ill. átmehettek. Ez elemek nem csekély számúak és nem csekély jelentőségűek. De a német monda lényegét és alapeszméjét e hatások vagy kölcsönzések nem érintik. Faust alakja, törekvései és sorsa nem azonos sem Simon sem Cyprianus sem Theophilus alakjával, törekvésével és sorsával, és nem is alakúlhatott egyszerűen e különböző hagyományok külsőleges összeforrasztásából. A Faustmonda egyik legsajátosabb terméke a német szellemnek, a mint az a XVI. század óriási szellemi forradalmában, a renaissance és a reformatio eszméinek teremtő hatása alatt, a történelem két hatalmas korszakának mesgyéjén, átalakúlt és az emberiség legnagyobb problemáit megfejteni törekedett.

HEINRICH GUSZTÁV.

---

[1]) A Cyprianus-legenda bizonyára befolyásolta a Theophilus-mondát, mit már azon egy tény is bizonyít, hogy Theophilus, midőn Máriához fordúl imájával, maga is hivatkozik Cyprianusra, kinek, bár az ördög szövetségese volt, Isten mégis megkegyelmezett.

[2]) V. ö. W. Meyer akadémiai értekezését, ki két ily régibb legendát idéz, melyekben a hős az ördöggel szövetkezik, csakhogy a szövetkezés mind a kettőben sokkal jobban van indokolva, mint a Theophilus-legendában.

A TALMUDI TUDOMÁNY TÖRTÉNETÉRŐL.

(Vége.)

III. A halácha a talmud befejezte után.

Láttuk, hogy a zsidók vallásos és polgári életében a traditió volt a mértékadó és hogy különösen a babyloni talmud volt az, a melyből a gyakorlatot meghatározó tételek vétettek, De ezen tételeket megtalálni nem volt könnyű dolog. A talmudban a legtermészetesebb módon vannak a törvények fölött folytatott viták elmondva, de gyakran csak nehezen lehet kivenni, hogy melyik az elfogadott nézet. Voltak ugyan szabályok, a melyek segítségével meg lehetett állapítani, hogy két vagy több vitatkozó közt melyiknek a nézete mértékadó és minő körülmények által ismerhető fel az elfogadott nézet, de ezekre nézve is voltak eltérések, habár e szabályok legnagyobbrészt szétszórva a talmudban is megvannak. Ezek s még más nehézségek, a melyek a talmud megértését s a gyakorlatban való alkalmazását akadályozták, szükségessé tették a magyarázatot. Ez eleinte a gáonokra s azok tanítványaira volt bízva, s úgy Európából, mint Afrikából hozzájuk kellett a községeknek fordulni, ha valamely fontosabb ügyről volt szó. Döntvényeik mindig nagy tekintélyben állottak, úgy hogy még századokkal későbben is, az általuk kimondott tételek, még akkor is, ha a talmudban csekély vagy semmi alappal nem birtak, érvényesek voltak, mert ők mint a talmudi traditorok utódai, az utolsó hagyományozóktól úgy a talmud tartalmára nézve, mint külön is, traditiókkal birtak.[1]) Ilyen értéket tulajdonítanak különösen R. Jehudai gáón és R. Achai nézeteinek. Voltak azonban később is nagy talmudisták, a kiknek nézetei ilyen tekintélyben állottak, s a későbbi talmudistáknál is találunk utalásokat ilyen hagyományozott magyarázatokra. S valóban csodálnunk kell igen sok tekintetben ezen hagyományokat, hogy jóllehet a legkülönbözőbb viszontagságokon mentek keresztül, mégis oly hívek. A talmud így magyarázva azután tulajdonképeni forrása volt a halachának. De még így is, a magyarázatban nagyrészt a tradítiót követve, a nagy talmudisták mégis önállóan jártak el. Így különösen az éjszak-afrikai és spanyol-arabs talmudisták közt találunk valóban önálló férfiakat. Ilyen volt Alfâszi. Egyes kérdéseket önállóan fog fel, a talmudi felfogás mellőztével.[2]) Néha a talmudban hallgatagon elfogadott nézet ellenére dönt, a miben különben egy tal-

---

[1]) Jad Maleachi, 174. c.

[2]) Jad Maleachi 176. a.

mudı szabályra támaszkodik, a mely szerint némely kevésbbé jelentékeny és észszerű ellenvetések, ha nem döntetnek is meg, nincsenek a halachára befolyással. Még gyakrabban dönt a gáonok nézetei ellenére. [1]) Hasonló mértékben találjuk ezen önállóságot Maimûninál, a ki szintén csak a talmudban előforduló tételeket codifikálja, de azért gyakran azokat önállóan megokolja és általánosítja. Ott, a hol az agáda, vagyis a traditió korában élt népies képzetekből álló része a talmud tartalmának, befolyással van a halachára, ezen befolyást nem veszi tekintetbe s az abból származó tételt nem codifikálja. [2]) Néha korának ismereteit a halachában alkalmazza. A hol a hagyományozók különféleképen magyaráznak ki egy tételt a szentírás szavaiból, az egyszerűbb magyarázatot választja, még ha meg is van döntve e magyarázat a talmudban. A talmudban megokolatlanul elfogadott nézetet bizonyítani törekszik. [3]) De nemcsak így nyilvánul Maimûni önállósága, bizonyítja ezt még azon körülmény, hogy kutatásai alapján eltér a gáonok magyarázataitól, sőt egyszer nekik tulajdonítja, hogy egy ifjúkori művében tévedett. [4]) Különben Maimûni is tisztelője a gáonoknak és műveiket épen úgy, mint a talmudot a törvények megismerésére szolgáló források közé fölveszi. [5])

Szükségesnek tartottuk, hogy a zsidó codifikátorok eme legnagyobb képviselőinél időzzünk, mert ezek mutatják leginkább, hogy a halacha a talmud befejezte után nem puszta reproductiója a talmudban foglalt tételeknek, hanem hogy itt még akkor is, ha a codifikátió a talmud tartalmára szorítkozni látszik, nagy tovafejlődéssel állunk szemközt. *Maimûni* és *Alfászi*, s ezt különösen kell kiemelnünk, meggyőződve lévén magyarázataik s felfogásuk helyességéről, egy pillanatig sem haboztak, hogy azokat a gyakorlatban alkalmazzák. Egészen más jelenségekkel állunk szemközt a francia és német talmudistáknál. Ezek is eleinte érvényesítették azt a gyakorlatban, de későbben, a mikor a commentárok, codexek és a többi talmudi munkák irodalma óriásivá növekedett, gyakran a pilpulisták hosszas bizonyítgatásainak az a vége, hogy nézetüket nem merik a gyakorlatban alkalmazni. S ez természetes következménye módszrüknek, a melynek veszedelmes voltát a codificátióra nézve már a 17. században kiemelték. [6])

Még más körülményeket is figyelembe kell itt vennünk. A spanyol-

---

[1]) U. o. 177. a, és b.
[2]) Jebámóth 132. a.
[3]) Jad Maleachi 182. b.
[4]) U. o. és bev. a Tohoróth tr. commentárjához.
[5]) Bev. a misna commentárjához.
[6]) Jad Maleachi 197 b.

arabs és a francia-német irány különbsége még abban is előtűnik, hogy minden egyes irány követőinek nagyrészt közös szövegeltérései vannak a misnában és a talmudban, mert a két iránynak különbözése nem szándékosan jött létre, hanem öntudatlanul fejlődött. Ott a hol ilyen s másnemű szövegeltéréseken fordult meg a dolog, Jákob b. Áser nem döntött. [1])

Különösen kitűnik némely talmudisták önállósága a misna magyarázatában. A babyloni talmud, hogy tételeit összehangzásba hozza, néha kénytelen a misnát erőszakolva magyarázni, s ha a misnának nem lett volna első sorban gyakorlati értéke, a miben pedig különöseen a babyloni talmud volt mértékadó, talán ép úgy jött volna létre egy a talmudi magyarázattól független misnamagyarázat, a mint a független szentírásmagyarázat fejlődött. Mindamellett egész sora a nagy talmudistáknak a talmudtól függetlenül értelmezte a misnát. Igy tett a misna legrégibb commentátora *R. Hai gáon*, [2]) úgyszintén *Alfászi* [3]) és *Maimuni* [4]) Az elsőnek commentárja a pilpulisták előtt ismeretlen volt, különben ép olyan megbotránkozásra nyujtott volna alkalmat mint az utóbbiak, a kik különben igen nagy tekintélylyel birtak. [5]) Ilyen változatos volt a talmud magyarázata, a mely főforrása volt a halachának a talmud befejezte óta.

Törvény erejével birnak még a tudósok gyűléseinek határozatai (*takkánóth*), a minők különösen francziák által tartattak (a 11. és 12. században). Ezen gyűléseken néha olyan határozatok hozattak, a melyek némely pontokban a halachát teljesen megváltoztatták. Ezenkívül az élet számtalan alkalmat nyujtott a tudósoknak, hogy a meglevő tételek alapján újakat állítsanak fel, s e tekintetben e korszak igen hasonlít a talmudi korszakhoz.

A halachának harmadik forrása volt a *minhág* (közszokás). Ez a legközvetlenebb nyilatkozata a nép szellemének s az ilyen minhágot meg kell különböztetnünk azon megszokott eljárástól, a melyet a tudósok bizonyos esetekben követtek. A minhág leginkább a szertartásba vágó kérdésekben, s ennek is különösen istentiszteleti részében érvényesült. [6]) S ez részben azért történt, mert a nép mindig activ részt vett az istentiszteletben, részben pedig mivel az istentisztelet formái nem voltak elég szorosan meghatározva. Gyakran a minhág ellenkezett a

---

[1]) U. o. 190 c.

[2]) Frankel, Darké ha-misna, 318. l.

[3]) Jad Maleachi 176 b.

[4]) Frankel. az i. h. 320. l.

[5]) Jad Maleachi 176 b.

[6]) Zunz, die Ritus des synag. Gottesdienstes, a 2. s köv. ll.

tudósok véleményével,[1]) de a nép, a mely itt belső ösztönének engedelmeskedett, nem hajtott reájuk, habár azoknak ellentállása által az e czélra alkalmatlan dolgok elhagyattak. Viszont a tudósok a talmudnak a minhágról való nyilatkozataira támaszkodva, gyakran hivatkoztak erre[2]) s a régiek minhágja az utódokra mértékadó lett. Az ilyen minhágok a codexekbe is fölvétettek, sőt az istentiszteletre vonatkozók külön is codifiikáltattak s «Minhágim» vagy más hasonló czímmel birtak. Az ilyen minhágimból egész irodalom keletkezett. Mindenesetre tehát tény, hogy a talmud után fejlődött halácha a talmudinak alapján áll, és itt is ugyanazon alkatrészeket, ugyanazon conservativismust, de egyszersmind azon nagy tovafejlődésre való képességet látjuk, a mely ezen irodalmat jellemzi.[3])

SCHREINER MÁRTON.

Erdélyi czigány népdalok.

VIII.

Vásh t're dui kále yákhá,
Miklyom merá gulye dái;
Vásh t're trin kále koshne,
Beshlyom tuhát trin kurge.
A len len tuke pále,
Andr'hin piráne . . .

Két fekete szemed mián,
Elhagytam az édes anyám;
Három hétig szerettél,
Három kendőt is vettél.
Vedd csak vissza a kendőt,
Ha más lett a szeretőd . . .

DR. WLISLOCKI HENRIK.

---

[1]) U. o. 7. l.

[2]) Zunz, az i. h. 21. l.

[3]) Az első közleményben olvasandó: 873. l. 12. sor alulról: téveszték el helyett: *tévesztették szemelől;* a 874. l. 15. sor felülről Rutser h. *R. Ásér;* 875. l. 6. j. Misna tôra h. *Misne tóra;* 876. l. a czikk utolsó előtti sorában: melchilthát h. *mechilthát;* 876. l. 2. j. Jómá 776. h. *77 b.* u. o. 3. j. József Kárs h. *József Káro.* A 875. l. 5. j. az idézet Geiger folyóiratának V. kötetére vonatkozik.

HAZAI IRODALOM.

I. **Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez.** Közli: *Vaszary Kolos.* Győr. 1883.

II. **I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem. Irta:** *Vaszary Kolos.* Győr 1884.

Mióta hazai levéltáraink egymás után nyílnak meg történetíróink előtt, történelmünk homályos lapjai mindegyre örvendetesebb világításban tűnnek fel. A mult idők írott emlékeinek felkutatása és feldolgozására alakult Történelmi Társaság majdnem minden kirándulása új anyaggyűjteményt derít fel, mely hazánk, irodalmunk s közállapotaink történetét más meg más oldalról tünteti fel. Eloszlat valamely eddigi téves felfogást, kiegészít valamely homályos magyarázatot, vagy megerősíti valamely történeti esemény felől eddig táplált kétes hitünket. Politikai, társadalmi és irodalmi életünk multjának számos oly mozzanata van még a korábbi időkből úgy mint a későbbiekből, melyek kritikai vizsgálódást, többoldalú megvilágítást, positiv adatokkal való támogatást igényelnek, s így egyaránt örömmel vehetünk tudomást akár valamely érdekes anyaggyűjteményről, akár az összegyűjtött anyag feldolgozásáról.

Méltó elismeréssel tekinthetünk a Történelmi Társaság mindkét vállalatára, mert míg a *Történelmi Tár*-ban a legbecsesebb anyagkészletet teszi közzé, addig a *Századok*-ban értékes dolgozatokkal egészíti ki hazai történelmünk hiányait. Másrészről is megnyugtató képet nyujt a történetírás terén nyilvánuló tevékenység. Míg *Salamon*, *Fraknói*, *Pauler Gyula*, *Thaly Kálmán*, *Szilágyi Sándor* kisebb történelmi dolgozataikkal tanúskodnak történelmi irodalmunk virágzása mellett, addig oly művek is jönnek létre, mint *Marczali* és *Wertheimer* nagyobb munkái, melyekben az anyagkészlet rendkívüli bőségével a történetírás művészete párosul.

Szerényebb helyet foglalnak el irodalmunkban az ismert tankönyvírónak, Vaszary Kolosnak szóbanforgó művei, melyek közül az előbbi érdekes adalék az 1825-ki országgyűlés történetéhez, az utóbbi új kutatásokon alapuló monographia a várnai csatavesztésnek az eddigi történetírók véleményétől eltérő magyarázatával.

Érdekes munkát végzett Vaszary, midőn Guzmics Izidornak országgyűlési naplóját gondosan átnézte, az egykorú adatokkal és hiteles följegyzésekkel összevetette és közzétette, közhasználatnak adva át benne századunk egyik legfontosabb korszaka történetének adalékait. Guzmics egyideig személyesen vezette e naplót, később távoznia kellett Pozsonyból, az országgyűlés színhelyéről, és ezután egy megbízható fiatal ember tudósította őt az események lefolyásáról. Híven fel vannak

sorolva az országgyűlési szónokok s kivonatosan közölve beszédeik, itt-ott az egykorú források összevetésével, mi a feljegyzések megbízhatóságát és hitelességét emeli. Erre nézve maga a közlő megjegyzi, hogy összehasonlította a naplót a hívatalos országgyűlési jegyzőkönyv adataival s azokat «mind a tanácskozás tárgyára, lényegére, mind a tanácskozók irányára vonatkozólag» egyezőknek találta. Maga az eredeti szövegen — leszámítva a kisebb irályi módosításokat — semmi változtatást nem tett, közölte az eredeti kézirat szövegét, csak az egész anyagot fejezetekre osztotta. A mi magát a naplót illeti, kétségkívül becses forrás történeti irodalmunkra, melynek közlésével Vaszary jó szolgálatot teljesített, s tekintetbe véve azon körülményt, hogy az eddigi följegyzésekkel össze is hasonlította és mindenütt utalt az eltérésekre, elég fáradságos munkát végzett. Ezenfelül bevezetéssel is ellátta, melyben a napló hitelességét és annak becsét fejtegeti. Majd a mai parlamenti kormányrendszertől eltérő rendi alkotmányt ismerteti, az alsó és felső tábla szervezetét és az országgyűlési tárgyalások módozatait, végül az országgyűlés tagjainak névjegyzékét közli. E tájékoztatóul írt rövid bevezetés után következik a napló szövege, mely a 17 ívre terjedő kötetnek fő részét képezi.

Magasabb fölfogás, irói önállóság csak utóbbi művében van, mert itt egy nagyfontosságú történelmi esemény lefolyását adja elő bő forrástanulmány s az egymással kapcsolatos események kritikai összehasonlítása alapján, de meglehetős egyoldalúsággal s sokszor feltűnően naiv modorban, mely inkább egy kezdő író készületlenségét tanúsítja, mint az előadási forma gyakorlott mesterét. Műve kiindulásául egy kis epigrammát vesz fel, a hagyomány által Janus Pannoniusnak tulajdonított kis verset a várnai csatáról s bizonyítja a benne rejlő valótlanságot és történelmi anachronismust. Történetíróink azt tanítják, hogy I. Ulászló az 1444-ik évi budai országgyűlésen elhatározta a törökök ellen folytatandó hadjáratot, melyhez a keresztény fejedelmek is megígérték támogatásukat. Azonban Murád szultán Ázsiában lévén elfoglalva, a magyarokkal fegyverszünetet akart kötni, mi Brankovics szerb despota közbenjárásával Julián bíbornok és pápai követ ellenzései daczára sikerült is. Szegeden jött létre a megegyezés, melynek megtartására mindkét fél esküvel kötelezte magát. Ulászló az evangeliumra, a török meghatalmazottak az alkoránra esküdtek. Azonban Julián sürgetéseire a magyar király megszegte a fegyverszünetet haddal támadta meg a török birodalmat. A szerencsével kezdett hadjárat végzetes eredményű lett, mert a várnai csatában ő maga is elesett. Hunyadi János, a fővezér maga is Isten újját látta e gyászos esetben. Innen a vers :

> Ha szivem a papi kény nem készteti esküszegésre.
> (Me nisi pontifices iussissent rumpere foedus.)

Vaszary idézeteinek bő apparátusával, de a saját logicájának nem mindig biztos fegyverével védi a pápát és követét az ellenük századok óta élő vádak ellenében s annyira a középkorba illő scholastikus dialecticával bizonyítja Julián bibornok correct eljárását, hogy a mai kor komoly politikusa méltó bámulattal telik el e naiv okoskodásokon. Szerinte a budai országgyűlés elhatározván a hadjáratot a törökök ellen, melyre Ulászló esküvel kötelezte magát, tehát akkor követett el esküszegést, midőn Szegeden a fegyverszünetet megkötötte és ennek megtartását az evangeliumra tett esküvel igérte. Különben idézetekkel erősíti, hogy a szegedi fegyverszünet létre sem jött s itt önmagával jön ellenmondásba, midőn később mégis elismeri a fegyverszünet megkötését, sőt a kútfők által megjelölt napot, a melyen történt, megigazítja.

De kívül esik e közlöny keretén a kútfők authenticitásának vitatása s a történetírók által felsorolt egyes történeti események meg- vagy meg nem történtének bizonyítása. Itt a könyvről csak mint irodalmi műről lehet szó, mely mint ilyen conceptiójánál is, előadási formájánál fogva is kissé középszerű termék, noha kiterjedt kutatás, bő forrástanulmány és nagy studium jellemzik. A szerző egy világtörténelmi fontosságú eseményt oly meseszerűen beszél el, akár csak egy népmondát, melynek alig van valami történelmi alapja. Az egész műben oly kevés a történelmi kritika, hogy mondhatnók inkább kételyt, mint szilárd meggyőződést ébreszt. Hitelességének árt azon egyyoldalú felekezeties felfogás is, mely az igazságra törekvő mai korban éles ellentétben áll az államférfiak nyilvános tetteit mérlegelő közvéleménynyel. Az egész könyv forrásmunkák idézeteiből, egyoldalú okoskodásokból s itt-ott kérdések és feleletekbe szőtt kicsinyes fejtegetésekből áll. Sehol magasabb történetírói felfogás, az események komoly bírálata nem mutatkozik.

A mű szerkezete és stylusa oly gyarlók, hogy középszerű irodalmi művek színvonalára sem emelik. Összehasonlítva a szerző ismertebb tankönyveivel, az elsőség határozottan az utóbbiakat illeti, mi önálló irodalmi műre nézve nem lehet nagy dícséret. Mutatványul csak egy idézetet közlünk, midőn azt bizonyítja, hogy az augusztus 1-én Szegeden kötött fegyverszünetet augusztus 4-én lehetetlen volt a pápa meghagyásából felbontani. «Ez már — így ír — nem tévedés, ez — bocsánat a kifejezésért — *absurdum, képtelenség*; hisz Szegedről Rómába, Rómából vissza Szegedre utazni *két nap alatt!* nemhogy lóháton, nemhogy kocsin, de a tizenkilenczedik század leggyorsabb közlekedési eszközén, az úgynevezett *villámvonaton* sem lehetséges. Táviratilag sem lehetett értesíteni a pápát! Hogy Szeged és Róma között galambpostákat használtak volna, arról nincs tudomásunk!» Tant de bruit pour une omelette! mindössze azért, a mit pedig alig szükséges czáfolni, hogy a pápa *meghagyására* vagy *parancsára* történt volna a fegyverszünet megtörése, mikor ezt a

bibornok sürgetései is eszközölhették. Annyi bizonyos, hogy a bemutatott szöveg nem komoly, magasabb műbecsű irodalmi munkába való, melynek értékéből sokat levonnak a gyakori önkényes és indokolatlan fejtegetések és polemikus kifogások, melyekkel egyes történetíróink állításait megdönteni iparkodik. A Hunyadiak kora nagynevű történetírójának, Telekinek adatait lépten-nyomon czáfolni igyekszik, s mintegy gonddal látszik az ellenmondásos helyek szembeállításával egyéb állításainak hitelességét is kétségbevonni.

A mű záradékát a kiindulásra alapul szolgáló vers állításainak czáfolata képezi. Nem felel meg ugyanis a valóságnak az, hogy a várnai csata után «Hunnia izlam igája súlya» alatt nyögött (non ferret scythicum Pannonis ora jugum). Mert «a várnai csata után a hon szívében dúló ellenségeskedés daczára még nándorfehérvári diadalmas napokat ért a haza.» Az is kétségtelen, hogy a Mátyás uralkodása alatt élő Janus Pannoniustól nem eredhet a vers, hogy tehát a hagyomány, mely neki tulajdonítja, nem egyéb anachronismusnál. Ime, pozitiv eredménye a 202 lapra terjedő tanulmánynak.

III. **Guzmics Izidor életrajza.** Irta *Zoltvány* L. Irén. Budapest. 1884. Ára 1 frt 50 kr.

IV. **Magyar Pantheon.** A magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakja képekben és rövid életrajzokban föltüntetve. Irta dr. *Márki* Sándor. Pozsony 1884. Stampfel Károly.

Irodalomtörténetünk egyik érdekes alakjának, Kazinczy Ferencz barátjának, ki a jelen század elején lefolyt irodalmi mozgalmak egyik munkás tagja volt, életrajza ez eddig meglehetősen ismeretlen adatok nyomán, a gazdag pannonhalmi levéltár forrásaiból. Guzmics nem volt elsőrangú tudós és író, nevét nem őrzik halhatatlan irodalmi alkotások, de a kor azon lelkes hazafiai közé tartozott, kik tehetségükhöz képest szívesen meghozták áldozatukat az irodalom terén is. Munkássága jórészt theologiai művekből telt ki, melyek nagy része maig is kiadatlan még, de írt egyéb tudományos dolgokat is, irodalmi és nyelvészeti értekezéseket, becses műfordításokat, melyek ismeretségbe hozták őt a kor irodalmi férfiaival, s az ezekkel folytatott levelezése tanúsítja, mily élénk érdeklődéssel viseltetett irodalmi ügyeink iránt. Mint szerzetes, mély tudományos belátást tanúsító izgatást fejtett ki a keresztény unió eszméjének keresztülvitelében szóval és írásban. Mint tanár és nevelő hatásos sikerrel működött az ifjúság nevelése és oktatása ügyében. Egész élete a közügynek volt szentelve, melyért buzgólkodni soha sem szűnt meg. Ott volt az 1825-ki pozsonyi országgyűlésen, hogy annak emlékezetre méltó eseményeit feljegyezze s az utókornak egy forrásmunkát hagyjon hátra ezen idők történetének megértéséhez. Hozzá szólt a kor

tudományos eszmecseréihez, vitáihoz, hogy tudományos készültségének szavával diadalra segítse a még ingadozó elméleteket. Hirdette a szeretet vallásának igéit. Tanult tudományszeretete lelkesültségével és tanított hívatása teljes önérzetével.

Guzmics élete és munkássága tanulmányosak s méltók az utókor figyelmére. Életrajz-írója, a komoly munkára hívatott fiatal szerző, kegyeletes dolgot mívelt, midőn emlékezetét felújította. Műve sok tekintetben kezdetleges jellegű ugyan, sok felületesség és kevés ítélet van benne, de idő és tudomány pótolni fogják a most még nagyon is érezhető hiányokat. Művében nagyon sok a históriai elbeszélés, és kevés az író gondolatvilágának, egyéniségének bírálata, műveinek magasabb szempontból való fejtegetése. Guzmics philosophiai műveltségű elme volt, mély gondolkodó, kinek egyházirodalmi munkássága nem csak theologiai szempontból való mérlegelést érdemel. Kevés az életrajzban a kor történetének ismertetése, melyben Guzmics élt és működött, így elválasztva környezetétől, nehéz megértenünk jelentőségét. Jellemrajza is hézagos, egy pár levéltöredék, melyben a jámbor szerzetes önmagáról szólt barátaihoz, vagy ezeknek egy-egy jellemző mondása fejezik ki belső világának képét, rajzolják lelkületét. Zoltvány maga nem igen jellemzi őt, felemlíti, hogy Kis János a «feneloni lelkű emberek» közé számlálta, vagy hogy Kazinczy azt írta felőle : «L'habit est noir, mais l'âme est blanche» ; ennyi az egész, megtoldva saját leveleiből vett egyes találó idézetekkel.

De azért nincs minden önállóság nélkül a kötet, sőt néha éles formában nyilvánul, midőn Guzmics álláspontját ismerteti a nyelvújítás kérdésében, illetőleg ítéletet mond a mai orthologia irányáról és elveiről. Új oldalról nem világítja ugyan meg a kérdést, egyetlen új érvet sem hoz fel a mai orthologia irányával ellenkező nyelvbölcsészeti álláspont védelmére, inkább csak ismétli a már eddig is elmondottakat, de állításaiból annyi legalább kivehető, hogy a kérdes tanulmányozásával foglalkozott. Egyébként a kérdés nem csak nyelvtudományi, de bölcsészeti is, melynek fejtegetése sok elmélkedést, hosszas studiumot feltételez.

Helyenkint egy kis elfogultság és felekezeties szellem is mutatkozik a kötetben, noha — készséggel ismerjük el — törekedett a tárgyilagosságra, azért ezt nem is vádként említjük, de méltán kifogást tehetünk azon sok részletezés ellen, melyekkel a kötet el van árasztva. Theologiai műveinek ismertetésénél gyakran oly bőbeszédűvé lesz, hogy többször egész fejezetek elhagyhatók volnának, különösen kéziratban levő műveinek felsorolásánál.

Aesthetikai elvek magyarázatába nem bocsátkozik az életrajz-író, nem mintha Guzmicsnak nem volnának szépirodalmi munkái is, de költői hívatásáról nem sokat tartott, habozás nélkül ismeri el, hogy költeményei úgy mint drámai művei nem emelkednek felül a gyenge

kísérletek színvonalán, hogy mint költő és drámaíró egyaránt jelentéktelen. Guzmics tudós volt inkább mint költői talentum, ezért magánéletének s szerzetesi pályájának leírása mellett tudományos irodalmi munkásságát fejtegeti. Itt összpontosultak Guzmics érdemei.

A könyv, mely függelékben Guzmics összes műveinek kimutatását közli szakszerű csoportosításban, számot tesz biographikus műveink sorában és feljogosít arra, hogy szerzőjétől számba vehető komoly munkásságot várjunk; erre tanulmányai és kedvező helyzete is ösztönözhetik.

A *Magyar Pantheon* irodalmunk és közéletünk 150 kimagasló egyénét mutatja be lehetőleg hiteles arczképekben rövid jellemzésekkel. A könyv a nagy közönség számára készült, ritka fénynyel és ízléssel kiállított díszmunka, mely szerzőjének és kiadójának egyaránt dícséretére válik. Megtaláljuk benne a XV-ik századtól napjainkig minden kiváló hadvezérnek, államférfiunak, tudósnak, írónak és hazafinak, történelmünk kiváló alakjainak sikerült képét életük és müködésük rövid jellemzésével. Sok alak hiányzik belőle olyan, kiket a magyar Pantheonba tartozóknak ismerünk, de minthogy a XV-ik századon túl alig akadunk hiteles képmásukra, a szerző kihagyta őket, mert nem a képzelet alkotásait akarta olvasói elé tárni, hanem a történelmi hitelességgel biró képek másolatait. Így is van néhány a gyüjteményben, melyhez kétség fér, de a valószínűség mellettök szól s ez indokolja felvételüket. Kár, hogy a szöveg mindenütt oly szorosan kimért, s minden alak jellemzése oly lakonikus rövidségű, hogy életük főmozzanatairól sem nyújt kellő tájékozást.

Emelkedett hangulatról tanúskodik azon tömör stylusban írt bevezetés, melyben a szerző a könyv czélját és intentióját fejtegeti. Utal a nemzet küzdelmes multjára s nagy hivatású jövőjére s szavait így végzi: «Szenvedésektől félve, önmaga semmiről sem mondott le nemzetünk; s idő és kedvező szerencse vissza is hozta mindig, mit erő és hatalom vett el tőle. Hála és kegyelet érte a mult nagyjainak! Többet adtak ők nekünk a lefolyt századok dicsőségénél, mert bizalommal töltötték el sziveinket a jövő munkájának sikere iránt. S míg Árpád sírját keresi, Batthyányi és Deák földi maradványai fölé már is oltárt emelt a nép és az a nemzedék, mely szobrokban dicsőíté az újkor annyi jelesét s mely gyakorlatiasabb iránya mellett sem lett «incuriosa suorum ætas.» Leróhatja-e háláját valamennyi nagyja iránt, az ezredév hőseinek állít-e Pantheont? Bár szivébe zárná minden magyar azoknak erényét, kiket ez a szerény könyv, a *Magyar Pantheon* hoz emlékezetébe!»

Az elismerést érdemlő törekvés sikere érdekében kivánjuk, hogy eljusson minél szélesebb körbe a könyv, mely magasztos intentiójánál es műízléssel készült gondos kiállításánál fogva is megérdemli, hogy minden salon-asztal díszéül szolgáljon. FERENCZY JÓZSEF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Lord Byron's Einfluss auf die europäischen Litteraturen der Neuzeit. Ein Beitrag zur allgemeinen Literaturgeschichte von *Dr. F. H. Otto Weddigen.* — Hannover, 1881. XIV és 132 l.

Weddigen az összehasonlító irodalomtörténetnek munkás és buzgólkodó művelője. Első művéről (Einfluss der deutschen Litteratur, etc. l. Philol. Közl. VII. 254.) a birálat elítélőn hangzott. A második jelentékeny haladást mutat. Nem ment ugyan ez sem a charlataneriáktól. Például el sem gondolhatni, hogy valaki elhigyje Weddigen azon állítását, hogy ő mindazon költőknek műveit elolvasta, kiket könyvében tárgyal. Ez tiszta lehetetlenség. Azután Weddigen inkább az adatgyüjtő szerepét vállalta el itt is, bár nem tagadhatni, hogy olykor elkíséri a byroni világfájdalmat vándorlásain, elemzi és kimagyarázni igyekszik azt, mint változott és módosult egyének és nemzetek szerint. Tény, hogy Byron óriási hatást gyakorlott az európai költészetre; mindazáltal Weddigen túlbecsüli e hatást, s akárhol talál egy kis világfajdalmat, az mindjárt Byron befolyása. Különben tartsunk egy kis szemlét Weddigen műve fölött.

A munka bevezetéséül Byronnak és korának jellemzése szolgál. Weddigen helyesen tulajdonít a kornak oly befolyást Byronra, hogy ennek ismerete nélkül a költő nem is érthető. Mindazáltal Weddigen csak fél munkát végzett. Mert Byront nem jellemzi kellően, különösen az árnyoldalak fölött csak elsiklik. Elégtelen azt mondani, hogy e költő nem volt mocsoktalan erkölcsű. Kora és környezete, melyek oly nyomorúak voltak és annyi sebet ejtettek szívén, tettetésöket és hazugságukat ő belé is bele oltották. Azonfölül Byron gőgös volt és hiú, csalfa maga és mások iránt, hütelen a szerelemben és könnyelmű a tettekben. Avval tetszelgett magának, hogy rosz tetteit rútabbakul föltüntetve adja elő. Midőn a közönség Haroldjától el volt ragadtatva, elkapatott lőn, s a világmegvetés, a cynismus és a titáni dacz lőn evangeliomja, melynek első apostolául magát tünteté föl. Utoljára talán maga sem tudta, mi igaz és mi tettetett szivében. . . . . Oly vonások ezek mind, melyek követőiben és utánzóiban, különösen a lágyabb szívű- és velejűekben pusztító nyomokat hagytak.[1])

Magában *Angolországban* Byronnak kevés hatása volt; Weddigen szerint, mert a költő keserű támadásai Albion ellen sértették az angol nemzeti büszkeséget; de hozzátehetjük Arnolddal és Chiarinivel, mert

[1]) Karl Frenzel, Büsten und Bilder, 51. l.

eszméi a romlott és elfásult közönségre egészen idegenszerűek voltak.[1]) Az angol költők, kikre Byron leginkább hatott: Walter Scott, Felicia Hemans, Charles Wolfe, Barry Cornwall, Elisabeth Norton, Algenor Charles Swinburne. Különös megjegyzés: «Die Dramen Robert Browings sind lyrischer Natur wie diejenigen Byrons.» *Scherr János*, kinek művét Weddigen nagyon használta, Browingre megjegyzi, hogy Byronnak túlságos hatása volt rá.[2])

Németországon fogékonyabb közönségre talált Byron. A németek különben is hajlók az excentritásokra, és azon korbeli nyomorult politikai állapotjaik fejleszthették bennök az elfásultságot és a világuntságot. Férfiak és nők, leánykák és agglegények mohón olvasták a nagy britt műveit, és úgy látszék, hogy minden nemzetiségről és németségről letesznek. Utánnyomatok és fordítások burjánoztak mindenütt Németországon. Az agg Goethe maga is részvéttel kisérte a szerencsétlen költő pályáját, és Faustjában szép emléket állított neki.[3])

A németeknél Byron különösen a következő írókra hatott: Wilhelm Müller, Platen, Chamisso, Immermann, Grabbe, Waiblinger, Heine, Zedlitz, An. Grün, Lenau, Hartmann, Herwegh, Gutzkow, Pückler-Muskau stb. Rajtuk kívül egész sereg fordítója is akadt.

Weddigen Lenaunál nagyon helytelenül jár el, midőn csak annyit jegyez meg, hogy az «Byroni ziláltságnak lett áldozata.» Szeretném tudni, vajjon ebből mit tud meg az olvasó? Ha Byron volt is hatással Lenaura, az nem volt nagy, legalább nem volt a német költő egyéniségének kifejlődésére döntő. Ha a két költő között nagy hasonlóságok vannak, annál több és fontosabb különbözőségek is vannak közöttük.[4])

A *németalföldieknél* Byron poézisének fényoldalai csak itt-ott, szórványosan tudtak mélyebb hatást gerjeszteni. Költészetének nagy árnyoldalai és kétes erkölcsisége átalán elrettentették a hollandusokat. Par excellence byronista volt kezdetben N. Beets.

Dániában szintén kevés hatást gyakorolt Byron, bár műveinek fordításai számosak. Paludan-Müller «Adam Homo»-ja Byron Don Juan-ja nélkül nem nyerte volna tényleges alakját. Mindazonáltal a színezés és a háttér Paludan-Müller művében teljesen dán, s originalitásán Byron hatása alig ejtett csorbát.

Henrik Ibsen *norvég* költő pessimismusa Weddigen szerint Byron hatása alatt keletkezett. Weddigen a költő szerencsétlen életkörülmé-

---

[1]) Chiarini, Ombre e Figure, 71. l.

[2]) Johannes Scherr, Allgemeine Geschichte der Litteratur, II. 117.

[3]) Bayard Taylor, Goethes Faust 236. és kk. ll.

[4]) Grün életrajza, p. 83.

nyeit nem is veszi tekintetbe. Pedig minden byroni hatás keresésénél jobban magyarázzák ezek Ibsen negativ irányát. Nagyon sokáig és keservesen kellett küzdenie, míg elérte azt a társadalmi és erkölcsi magaslatot, melyen most áll, és ereje és képessége nem volt már arra, hogy borútalan világnézetre emelkedjék. [1])

A *svéd* irodalomban Byron hatása inkább csak fordítások által van képviselve. E fordítások száma igen tekintélyes, Strandberg, Bengt Lidner (Weddigennél Lindner), Vitalis és a nagy Tegnér állottak Byron hatása alatt. Megjegyzendő azonban, hogy Vitalist élete tette nagyrészt pessimistává, s világfájdalma önállón is kifejlődhetett. [2])

A *franczia* irodalomra Byron nagy hatással volt, mint azt Lamartine, Hugo, Delavigne, Alfred de Musset, George Sand, Balzac, Alfonse Daudet, stb. bizonyítják. A *spanyoloknál* par excellence byronista José de Espronceda, de mellette néhány más költő is állott Byron befolyása alatt. A *portugáll* irodalomra nézve Weddigen ily czímű műre utal: Lord Byron om Portugal, A. Tellestől, Lisboa, 1879. Az *oláhok* Byronnak több művét lefordították nyelvükre. Az *olasz* irodalomra Byron úgy jó, mint rosz tekintetben nagyon hatott. Foscolo, Berchet, és az újabbak közül számos költő előtünteti e hatást. Weddigen szerint Manzoni művein «mély ziláltság és bú vonul át», mi Byron olvasásának tudható be. Képtelenség ilyesmit a rendíthetetlen hitű Manzonira fogni. Leopardinak, a kétségbeesés költőjének, viszonya Byronhoz szintén nevetségesen van tárgyalva. Mintha Leopardi fásult pessimismusa nem fejlődött volna psychologiai lánczolatossággal, s az olasz költő szerette volna Byront. Byron olasz fordításainak száma legio.

Még a *szláv* irodalmakra nézve megjegyezve, hogy ezekre volt Byronnak legtartósabb és legmélyebb hatása; ki kell emelnünk, hogy a *magyar* irodalom ezuttal elég jól van tárgyalva. (Weddigen Horváth Lázárt csak Lázár néven ismeri.)

Észrevételeinket befejezzük. Ez a kis vázlat talán eléggé sejtetheti Weddigen művének becsét és hiányait, és Byron nagy hatását az európai költészetre.

Tata. ERDÉLYI KÁROLY.

A franczia philologiai irodalom 1882/1883-ban. (Vége.)

5. A *római régiségek* több kiváló munkával gazdagították az irodalmat a mult évben. Első helyen említendő; *R. Cagnat*: *Étude historique sur les impôts indirects chez les Romains* jusqu'aux invasions des bar-

---

[1]) V. ö. Nordische Rundschau, 1884. jan. füzet, 61. l.

[2]) Fr. Winkel Horn, Geschichte der Literatur des skandinavischen Nordens, p. 350.

bares, daprès les documents littéraires et épigraphiques. I. vol. A közvetlen adók kérdését jogi szempontból már Maquet és Humbert is tárgyalta, de az epigraphikai részt elhanyagolták. Cagnat főleg ezen a téren merített sokat.

A vectigaliak, vagyis közvetlen adók közé sorozandó : a portoria (vám), a vicesima hereditatium (örökösödési adó), a vicesima libertatis (felszabadítási adó), a centesima vagy ducentesima rerum venalium s még néhány kisebb jelentéktelenebb adó, mint a rabszolgák eladásánál, a só után fizetendő és a quadragesima litium (peradó). Ez adók közt az első foglalja el a mű legnagyobb részét, mert a legtöbbet tudunk róla. Először a portorium szó magyarázatát adja és kimutatja, hogy a régiek ebben csak az állami pénztár gazdagítását s nem œkonomiai kérdést láttak. Nerótól kezdve a feliratok alapján tisztán állapíthatjuk meg szervezését. A császárság vége felé a jogi szövegek több nehézséget nyujtanak, különösen az octava-t illetőleg. Mandel szerint ez a vám tarifája volt Augustustól fogva. A szerző Marquardt-tal az octava-t a portorium egyedüli tarifájának tekinti a császárság végén, mig azelőtt vagy 2, $2^1/_2$, vagy 5 százalékot tett ki a különböző tartományok szerint. Az újítást valószinűleg Theodosius után hozták be. A vámkerületek meghatározása a mű egyik legjelentékenyebb része; csakis az epigraphia szolgáltatta ez adatokat. Két térkép a szöveg magyarázatára szolgál. Galliában és Afrikában a legiokat szándékosan hagyták a vámhatáron kívül, hogy a katonák ez adótól mentek legyenek, Illyricumban azonban nem, mert a Duna partjain egy külön szervezet volt a barbárok betörései ellen (limes imperii). A vám a provinciák szerint változott; Illyricum és Afrika tarifáját nem ismerjük; Hispaniában 2%-nyi, Galliában, Ázsiában és valószínűleg Itáliában $2^1/_2$ %-nyi, a köztársaság alatt a portorium Siciliában 5%-nyi volt. A szerző ezután a vám beszedési módját tárgyalja a köztársaság idejétől egész a császárság végéig; kimutatja, melyek voltak az árúk, melyek a vámnak alá voltak vetve, mely törvények védték a publicanusokat a kereskedők ellen és viszont. A köztársaság alatt e jövedelem az ærarium Saturni-be folyt, a császárság idején a császári provinciákban az állami pénztárba, a senatori provinciákban pedig csak egy rész tartozott oda. Később mind a fiscusé volt. A vicesima libertatis és vicesima hereditatium ugyanily szempontból van vizsgálva; ez utóbbinak határai egy mappán híven fel vannak tüntetve; egy feliratot sem hanyagol el a szerző, melyek tárgyát megvilágíthatják. Az utolsó részben különösen érdekes a sóadó kérdése. Marquart szerint a sóadót a köztársaság alatt hozták be s a császárság végeig fenntartották. Cohn szerint ez adó soha sem létezett; Cagnat szerint 250-ben Kr. e. hozták be, de nem tarthatott sokáig, mert később semmi nyomát sem találjuk. Italián kívül aligha léptették életbe.

Cagnat műve forrásul szolgálhat mindazoknak, a kik e tárgygyal foglalkoznak; a legnagyobb pontossággal határozza meg az ismertető eredményeket s mindenütt a forrásokra megy vissza. Az Akadémia e művet megjutalmazta. Röviddel a kinyomatás előtt az Akadémia egy nagy felirat lenyomatának birtokába került, a melyet Palmyra romjai közt találtak, s a mely egy teljes vámtarifát s az adó beszedésének módját nyujtja. A felirat kétnyelvű s jelenleg foglalkoztatja a tudósokat. Cagnat művének második részében adja majd az eredményt, ha a felírat egyes kérdésekre új világot vet.

J. B. Mispoulet, Les institutions politiques des Romains cz. műve nem egyszerű kivonat a nagy német művekből. Mindenesetre nehéz újat mondani, oly sok kézi könyv után, melyek a római jogot tárgyalják. Puchta, Rudorf, Bethmann-Hollweg, Walter s különösen Marquardt-Mommsen a németek részéről; Willems a belgiumi s Madvig a dán tudósok közt alig engednek valami kutatni valót e téren. De nálunk eddig egy összefüggő nagyobb tankönyv e téren hiányzott. Az említettek közt többeket lefordítottak; Mispoulet azonban evvel nem elégedett meg. Nagy elődeinek művei vezetik, de nem teszik ki művének lényegét. Minden egyes kérdést újra átkutatott, a szövegeket átvizsgálta s a sok hely, a hol Mommsennel ellentétbe jön, eléggé bizonyítja, hogy a cour d'appel ez ügyvéde feladatát nem a könnyű oldalról fogta fel. Az első kötet egészen a római constitutiónak van szentelve, a második az administratiot tárgyalja, a mely a hivatalnokok felosztását is tartalmazza; de e hiba, a melyért a szerző bocsánatot kér, az első kötetben mindig arra kényszeríti, hogy a másodikra utaljon, a mint általán a felosztás az eddig divóktól sokban eltér. Az általános eszme, mely a művön keresztül vonul, mutatja, hogy a szerző kevés fontosságot tulajdonít a hivatalnoki osztályok kérdésének. Szerinte a valódi kormányzó az imperiummal felruházott hivatalnok; tulajdonkép az ő kezében összpontosul a hatalom s csak egyes teendők végzésére szorul a comitiumok vagy a senatus segélyére. Az uralmat oly módon képviseli, mintha nem kapná a nép souverenitásától. Ez eszme, mint látjuk, ellentétben áll Mommsenével és Madvigéval s a mi még súlyosabb Ciceróéval s mind a jogtudóssal egész Tribonianig. Ellenben helyes az a vélemény, hogy a principatus korszakától egész a császárság végeig ugyanazon eszmék vezérelték az uralkodókat, s hogy Diocletian és Constantin csak befejezték azt, a mit elődeik megkezdettek, t. i. hogy az uralom külső formáit annak eszméjével összhangzásba hozzák. Mispoulet az első, a ki egy kézikönyvben ez eszmét bővebben kifejtette, a mint egyáltalán a császárság utolsó szakáról, a hol nem voltak előzői, teljesen önálló kutatásokat végzett. A theoriák nagy szabatossággal és világossággal vannak kifejtve, a mit a szerző sok jogi tanulmányainak köszönhet; de az epigraphia terén is

otthonos, mert egyike volt a római franczia iskola tagjainak, a kiknek sorában évenkint egy jogász is, ki az ó-korral foglalkozott, látható. Ez különösen kitűnik a második kötetből, a mely az administratióról szól s a hol először Rómát s Italiát, azután az egyes provinciákat tárgyalja. Itt is a császárság utolsó századainak hadi szervezetéről, a tengerészetről s a provinciák őrcsapatairól nagyon beható tanulmányokat tesz közzé, s az igazságszolgáltatás tárgyalásánál nagy jogi tudományát mutatja.

A római régiségek egy speciális kérdésével foglalkozik *E. Beaudouin*, *Étude sur le Ius italicum* cz. iratában. A szerző szerint a ius italicum a birtok jogi privilegiuma; az a föld, mely e jogot elnyerte, az italiai birtokokkal egyenlő s magán tulajdonná válhatik; a lakosok ennek valódi urai, ex iure Quiritium. E privilegiummal a római nép lemond birtokjogáról, s a lakosok nem fizetik többé a föld után járó adót. A dominium ex iure Quiritium a ius italicum lényege, a birtok immunitása annak következménye. Beaudouin tehát egynek veszi a birtok és az egyén ius italicum-át, holott több tudós ebben két különböző processust lát. Igaz, hogy mindkettő a birtokot az italiai földekkel azonosítja, s hogy a lakosok mind a polgári jogot élvezik; többnyire együtt is szokták adományozni, de még sem függnek egymástól.

Az e joggal felruházott városok statistikája B.-nél teljesebb, mint Zumptnál (Commentationes epigraphici, I. 482 sk.); helyesen magyarázza, miért váltak római coloniákká vagy municipium'okká, mielőtt a ius italicum-ot kapták. De e jog nem változtatta semmiben e városok administratióját. A dolgozat végén a szerző e jog történetét vázolja. A ius tulajdonkép már a római történet legrégibb korszakában létezett, de e nevet csak akkor használhatták, midőn mind a szövetséges város Italiában az ager romanus-sal egyenlő volt.

Henri Dumeril, *De constitutionibus Marci Aurelii Antonini* cz. thesisében M. Aurelius törvényhozásával foglalkozik. A dolgozat első részében a közjoggal, a másodikban a magánjoggal foglalkozik. Az Antoninusok, habár bölcsészeti nézeteikben egymástól eltértek, egyforma politikát követtek, mert csakis az állam érdekét tartották szem előtt. Különösen M. Aurelius idejében volt szükség erre, mert a barbárok már közeledtek. Az Antoninusok a honestiores osztályát nagyobbították, s az orvosokat, tanítókat és azokat a veteranusokat léptették be, kik honesta missio-ban részesültek; ez által is iparkodtak az államot megszilárdítani. Ezekből a szempontokból kiindulva vizsgálja a szerző a principatust, a többi rendeket, Italiát és a provinciákat, a cultust, a pénzügyet, a katonaságot, a nemzetközi jogot s a büntetéseket. Téved, ha azt mondja, hogy Antoninus a senatusért nem tett semmit, mert tudjuk, hogy sok város alatta curator-t kapott s a hivatalnokok a senatusból voltak véve.

A keresztényekhez való viszonyát nem tünteti fel elég világosan. Az egyéni szabadságról s az egyenlőségről szólva, inkább a mai álláspontot, mint a rómait foglalja el.

Casati, *Fortis Etruria* cz. kis iratában a római jog etrusk eredetét akarta kimutatni, de csak egyes pontokra szorítkozik. Igy azt vitatja, hogy Lar az etruskoknál egyszerű előnév volt, s nem a méltóság czíme. Ugyanezt tartja Lucumo-ról. De ez ellen szól Servius (Aen. II. 278), a ki azt mondja, hogy: duodecim lucumones, qui reges sunt lingua Tuscorum; Varro is lucumonesnek nevezi az etrusk hatóságot. Különben a kis értekezés elég elmésen van szerkesztve.

Oly munkát is kell jeleznünk, a mely nem csak a szakirodalomban, hanem a nagy közönségnél is feltűnést keltett. Ez *C. Martha*, *Études morales sur l'antiquité* cz. műve, a mely úgy a stilus mint a psychologia szempontjából egyaránt érdekes. A szakphilologusok közt Martha, Boissier után kétségkívül az első helyet foglalja el, mint stilista. Lucretiusról és a császári kor moralistáiról irt művei valódi klasszikus munkák. Czélja az ókori írók és intézmények psychologiáját szemünk elé vezetni s a jelen munkában nyujtott fejezetek, ha az első pillanatra nem is látszanak összefüggni, mégis egy közös kapocs folytán egybeolvadnak. Igy ,A gyászbeszéd a rómaiaknál' mutatja, hogy mily érzelmek hatották át a halotti szertartásokat abban az időben, midőn Róma, vallási és irodalmi dolgokban még naiv, de már nagyságának érzetében volt. ,Carneades bölcsész Rómában' a bölcsészet és morál első feléledését vezeti szemünk elé oly népnél, mely eddig csak politikai és harczi szerepet játszott. ,A vigasztalások az ó-korban' a fájdalom bölcsészetének nemes vagy nevetséges oldalát tüntetik fel. ,A lelkiismeret vizsgálata' a belső tökélyesedés utáni vágyat, a mely bizonyos iskolákon erőt vett, szemlélteti. Végül midőn a bölcsészet és a régi vallás a kereszténységgel küzd, két nagy példa arra tanít, mit tehetett ,Egy pogánynyá vált keresztény' s ,Egy kereszténynyé vált pogány'. Mint Martha helyesen megjegyzi: On ne peint pas les âmes avec des gloses, a száraz betű sohasem fog ily műveket teremteni, mint az övé. Az első fejezetben a római halotti beszéd egész történetét adja; a gyér töredékekből és felíratokból iparkodik ennek képét összeállítani; összehasonlítja a francia oraison funébre-rel, különösen a Bossuet-ével. — Tacitus Agricoláját szintén ily műnek tartja, Urlichs, Hoffmann és Hirzel ellenében. Mellette szól Hübner. (Hermes 1866.) ,Carneades Rómában' annak idején a Revue des deux mondes-ban nagy föltűnest keltett. Azt bizonyítja, hogy a praktikus bölcsészet Rómából indult ki, s híven rajzolja annak a követségnek működését, a mely Rómába jött, miután az athéniek Oropost Boeotiában elpusztították és a Sicyoniakat 500 talentumnyi birságra ítélték, s a mely a peripatetikus Critolausból, a stoikus Diogenesből s

az akadémikus Carneadesből állt. ‚A lelkiismeret vizsgálata‘ Pythagoras arany verseiről szól, melyek M. Aurelius olvasmányai voltak s a pogány vallás több hívőit asketikus életmódra szoktatták. ‚A pogánynyá vált keresztény‘ Julian s ennek kapcsolatában a római társaság ekkori helyzete mesteri vonásokkal van ecsetelve. ‚A kereszténynyé vált pogány‘ Synesius, kinek műveit Druon 1868-ban francziára fordította. E bölcsész és püspök, kit kora ifjabb Pliniusának lehetne nevezni, az V. század elején nagyon viszontagságos életet élt. Cyreneben született; mint ifju a barbarok betörései ellen harczolt; erre Alexandriába ment a hol Hypatiával ismerkedett meg, e fenséges nővel, kit a jámbor keresztények a templomban agyonverték és széttépték. Onnan Athénbe ment s mint hazájának küldöttje, Konstantinápolyba a császárhoz, a hol három évig kellett várnia, míg Arcadiusnak kérelmét előadhatta. Ekkor setét színekben festette hazájának sorsát, a melynek egy kis sereget sem nyujtottak segélyül, hogy a barbárok ellen védhesse magát. Később akarata ellen Cyrene püspöke lett, miután Theophilus patriarcha a keresztény hitre térítette. Sokat tett három gyermekének neveléseért. Levelei a legérdekesebbek; ezekben a birodalom gyenge állapotáról, az iskolákról és bölcsészeti tanokról, az irodalomról, s e félig pogány, félig keresztény világról szól. Költészete Lamartine-ével hasonlítható össze. Martha több hasonlatot idéz a franczia költő Méditations poétiques és Hymnusai s a cyrenei püspök költeményei között.

Ezekből láthatjuk, hogy Martha műve mindazokat érdekli, a kik az ó-kori tanulmányok és eszmék barátai.

Nagyon érdekes mythologiai tanulmány *Albert* műve: *Le culte de Castor et Pollux en Italie*, a mely tulajdonkép két munka. Az elsőben a Dioskurok életéről szól röviden a szerző, azután e kultus eredetéről Italiában, annak behozataláról Rómába s e kultus viszontagságairól általán értekezik. A mű ezen része sokban kiegészíti a közkézen forgó mythologiai műveket, mert minden lehetséges szempontból tárgyalja ez istenségeket; így mint tengeri, hadi, kereskedelmi, kosmikus és alvilági hatalmakat. A Castor templomáról Rómában szóló fejezet a hely színén történt topographikus tanulmányokon alapszik, de különösen nagy súlyt fektet A. a monda fejlődésére és terjesztésére. A Dioskurok megjelenése a Regillus tó melletti csatában a legvalószínűbb megoldást nyeri. E kultus ugyanis a campaniai görög városokból és Etruriából terjedt ki. A regillusi csata leírása teljesen hasonlít a Sagrai-hoz Lokriban, s valószínűleg onnan vették át. Itt mint ott az ellenséges fővezér az ostromlott város istenségét hívja fel segélyül, a ki megjelen s azután a győző nép kultusába vétetik fel. Tusculumban a Dioskurokat már tisztelték, a dictator tehát őket hívja fel segélyül. Innen eredt a monda a Dioskurok megjelenéséről az ütközet közben. Egyszersmind azt is következtet-

hetjük, hogy az ütközetet főleg a lovasság döntötte el. A mű második része egy katalogus, a mely az összes görögországi és italiai emlékekről, vázákról, tükrökről, érmekről, szobrokról, domborművekről, vésett kövekről, melyek a Dioskurokra vonatkoznak, szól. Ez a legteljesebb lajstrom, a mely eddig létezik, s melyhez bő tárgyi és műtörténelmi magyarázatokat csatolt a szerző. A munka azon archæologiai és mythologiai tanulmányok eredménye, melyet a szerző a klasszikus földek talaján végzett.

Ugyancsak Albert-től jelent meg: *De villis Tiburtinis principe Augusto*, topographiai, irodalmi és archæologiai tanulmány. A terv Tibur és környezetéről a legújabb ásatások alapján készült. Tibur leírásával kezdi a szerző művét, azután szemünk elé vezeti Augustus, Mæcenas, Qu. Varus, Horatius, Cynthia, Vergilius, a Lolliusok, Pisok, Munatius Plancus és a Plautiusok villáit, melyeket rekonstruál; helyöket és építkezési módjukat, díszítésöket és berendezésöket ecseteli. Különösen érdekes a Horatius villájáról szóló fejezet, a mely előbb jelent meg, mint Boissier e tárgyról szóló értekezése, melylyel az ‚Archæologiai séták' második sorozatát nyitotta meg. (Revue des deux mondes, 1883. jun.) Tusculum és Tibur összehasonlítása nagyon merész, de szellemes. Műve kellemes útmutató e műtörténeti excursusban.

Az *epigraphia* nagyon kedvelt tanulmány Francziaországban s oly neveket mutathat fel, melyek e téren úttörők voltak. Renier, s ennek helyettese a Collége de France-on Desjardins, Rayet, Foucart, Robert, Le Blant, a ki a keresztény feliratok terén a legnagyobb tekintély, Vallentin, Waddington és Cagnat oly epigraphusok, a kik a németországiakkal kiállják a versenyt. E téren egy helyi érdekű munka jelent meg: *Epigraphie gallo-romaine de la Moselle*, par *Ch. Robert et René Cagnat*. Tizennégy évvel ezelőtt kezdette meg Robert e département feliratainak gyüjtését és magyarázatát. Az első kötet az istenek tiszteletére készített emlékekkel foglalkozott, s Epona, Mercurius, Visucius, Rosmerta, Sirona s több galliai istenség mythusára új világot vetett. A szerző szembaja miatt a munkát nem végezhette be, most Cagnat-ban, a kinek művéről fentebb szóltunk, ügyes segédmunkásra talált. E második kötet a fejedelmek emlékeivel foglalkozik. A kilencz emlék ugyanannyi értekezés tárgyául szolgál. Különösen fontos egy Tiberiusnak emelt feliratos kő, a melyen az imperator tribunusi jogai, császári és consulátusi méltóságai először fordulnak elő chronologiai sorrendben. A Claudius császárról szóló felirat is érdekes. A mű nemcsak a száraz inscriptiókat adja; a szerzők ez emlékeket úgy archæologiai mint epigraphiai szempontból vizsgálták, s a lehető legtöbb adatot szolgáltatják a tartomány kultusáról, közigazgatásáról és magán életéről. Néhány hamis felírat alkalmat szolgáltat Robertnek, hogy a derék archeologus Boissard emlékét,

kit feliratok hamisításával vádoltak, tisztázza. Az utolsó kötet a halotti feliratokat fogja hozni.

Egy speciális kérdéssel foglalkozik *Héron de Villefosse* és *H. Thédenat, Cachets d'oculistes romains* cz. műve. A szerzők eleintén külön tettek kutatásokat e téren; később egyesültek s egy az Akadémiától megjutalmazott kötetben tették közzé fáradságos munkájokat, a mely száz meg száz aprólékossággal foglalkozik ugyan, de még sem untatja az olvasót. A munka 18 kiadatlan sigillummal foglalkozik, melyeket egynek kivételével mind Francziaországban találtak. Mindegyik a szemorvos nevét a gyógyszerrel együtt tartalmazza. Az orvosok legtöbbje eddig ismeretlen volt. A mellett, hogy az epigraphiát gazdagítja, e mű az orvostan történetét is sokban bővíti. S valóban tán az orvosok fogják legnagyobb élvezettel olvasni.

Seignobos, De indole plebis romanae apud Titum Livium cz. kutatásában Nitzsch és Nissen forrástörténeti kutatásait Liviusra akarta alkalmazni, de kevés szerencsével. Livius a római plebset szegénynek, nyomorultnak, eladósodottnak mondja. De ez nem felel meg a valóságnak. A plebeiusok jelentékeny előnyökben részesülnek a comitia centuriatakban, sokan tehát az első osztályhoz tartoztak, s így gazdagok voltak. A plebeiusok katonák s ez Rómában sok pénzbe került. Livius tehát tévedt. De ha tévedt, úgy forrásai félrevezették. Ismeretes, hogy két autorból merít. Valerius Antiasból és Licinius Macerből, a kik a plebst úgy írták le, mint Sulla alatt, de nem mint régenten volt. Az előbbi korszakokra nézve Fabius Pictort kellett felhasználnia s a kevés hely, melyet tőle átvett, azt mutatja, hogy a plebs a vidéken lakott s gazdag volt. Az általánosítás nagy hiba. Ha volt is gazdag plebeius, ebből még nem következik, hogy mind gazdag volt, s ha a vidéken bérelt is földet, elég adót kellett fizetnie a patriciusnak. Seignobos úgy jár el, hogy mindenütt, a hol Livius a nép nyomoráról szól, ott Antias vagy Macernek, a hol pedig jólétét említi, ott Fabius Pictor befolyását látja. Egyes helyek tartalmából nem lehet ily határozottan a forrás kérdését eldönteni.

A római hadi tudományok körébe vág *J. Gébelin* thesise: *Quid rei militaris doctrina, renascentibus litteris, antiquitati debuerit.* A szerző azt kutatja, hogy mennyire segítették elő a klasszikus tanulmányok a hadügyet a XV. század második s a XVI. első felében. Először azokkal az ó-kori írókkal foglalkozik, kik a hadügy technikájáról írtak, s kiknek műveit a renaissance korában Italiában és Francziaországban tanulmányozták. Ilyenek: Modestus, Frontinus, Vegetius, Aelianus és Polybius. A második rész mutatja, mennyire hatotta át az olasz tudósokat és államférfiakat, különösen Macchiavelt, a ki Libro dell' arte della guerra cz. művében ennek kifejezést adott, e tanulmány, s mint iparkodtak Francziaországban őket utánozni. A katonaszedés módja, a seregek

berendezése változott. Mind e reformok, melyeket a XVI. század elején behoztak, a szerző szerint az ó kori tanulmányok befolyását mutatják. A gyalogság kiváló szerepe s a nemzeti hadsereg szüksége is ennek befolyása volna. Kétségkívül a szerző nagyon messze megy, mert a puskapor feltalálása egész más irányokat szabott ki a hadügynek, mint a régiek irataiban találtak. A szerző Németországot és Spanyolországot elhanyagolta, a mely utóbbi országban különösen nagy volt e téren a mozgalom. Az 1550. évvel befejezi munkáját, a mely arról tanúskodik, hogy a hadügyi kérdésekkel sokat foglalkozott a szerző, mit különben franczia thesise (Histoire des milices provinciales) eléggé bizonyít.

Végűl meg kell említenünk, hogy a mult évben jelent meg *Duruy Római történetének* V. kötete, a mely 442 képpel, kártyával és chromolithographiával díszítve, Hadrianus — Antoninus — és M. Auréliusról szól. De e császárok története csak az első 200 lapot foglalja el. A kötet többi része (236—800) a római társaságot a kereszténység első két századában ecseteli s a következő kimerítő fejezetekből áll: A család, a város, a provincia, a közigazgatás, az erkölcsök és az eszmék. Friedländer nagy műve után is, e rajz megtartja irodalmi becsét s a kiváló szerző művének egyik fénypontját képezi.

6. A latin nyelv terén két fontosabb munkáról kell megemlékeznünk. *G. Edon Écriture et prononciation du latin savant et du latin populaire*, et appendice sur le chant dit des Frères Arvales cz. művében főleg a latin phonetikával foglalkozik. — Erasmus ‚De recta latini græcique sermonis pronuntiatione‘ 1528-ban megjelent művében annak bizonyítására, hogy mennyire változott a latin kiejtés az egyes országokban, a Miksa császárhoz küldött követekről szóló anekdotát hozza fel, kik mind saját nyelvök accentusával ejtették ki a latint, annyira, hogy egyik a másikat nem értette. Körülbelül így járt volna egy római, ha néhány századdal halála után polgártársaihoz beszélhetett volna. A latin nyelv ezen változását a kiejtés és orthographia tekintetében tanulmányozta Edon. E végből tíz korszakot külömböztet meg. A első Róma alapításától a III. századig Kr. e.; a második innen 240. Kr. e. vagyis Appius Claudius Cæcus reformjáig; a harmadik 240—186-ig, a mely Livius Andronicus korszaka; a negyedik 186—169-ig, Ennius korszaka; az ötödik 189—89-ig, Accius és Lucilius korszaka; a hatodik 88-tól Augustusig (29); a hetedik Augustustól Claudiusig 29—Kr. e. 41. Kr. u.; a nyolczadik Nerótól Hadrianusig (54—117); a kilenczedik Hadrianustól Commodusig (117—180) s a tizedik Commodustól a IV. század végeig (180—500) terjed. E részletes felosztás nagyon megnehezítette a szerző feladatát, mert nagyon bajos ily éles határvonalat húzni, minthogy nem áll annyi emlék rendelkezésünkre, hogy minden egyes periodus kiejtését teljesen helyreállíthatnók. Azt is tudjuk, hogy az első korszak főbb em-

lékei, az arvalesi dal és a Columna rostrata későbbi időkből valók, s így biztos következtetést nem vonhatunk, Appius Claudius Cæcus és Claudius császár reformjai pedig nem hagytak nagyobb nyomokat a nyelvben. Cicero, Varro és Quintilianus egyes helyei azt mutatják, hogy kétféle nyelvezet volt; Festus és Aulus Gellius oly korszakban, melyet Edon a legbiztosabbnak tart, bizonyítják a kételyeket, melyek a kiejtés körül támadtak. Priscianus fejezetei, a melyekben a latin és görög betüket összehasonlítja, eléggé bizonyítják a zavart, melyet a két nyelv kutatása a nyelvtani tanulmányokba hozott. Ez azonban nem von le sokat a mű érdeméből. A szerző hosszú éveken át hangyaszorgalommal gyüjtötte adatait; olvasottsága a német szakirodalom terén igen nagy, s ha Corssent első tekintélynek is ismeri el, mégis elég önálló, s néha ellentétes nézeteket vall. Az alphabetummal kezdi, erre következik az írás és a kiejtés. A negyedik fejezet, mely a mű főrésze, az orthographia változásairól szól a feliratok nyomán. Itt találjuk az említett felosztást; a feliratok nyelvtani magyarázata nagyon beható. Végül a quantitasról, a színi költőknél előforduló hangzónyujtásról és az accentuatióról szól. Mint nagy találmányt adja az Arvalesek dalának új olvasásat és magyarázatát. Ő a halotti dal nevet akarja neki adni, mert az eddig meg nem magyarázott ‚Lumemulia' szerinte nem más mint Lemuralia (acceperunt), az az a résztvevők azt kapták, a mi a Lemurok kiengesztelésére szolgál, t. i. babot. Ennek megerősítésére Ovidius Fasti (V. 436—444 v.) helyét idézi, a hol ugyanily ceremoniáról van szó. Anélkül, hogy olvasási módját vitatnók, ide iktatjuk azok számára, a kiket a kérdés érdekel. Ime:

E! nos, Lases, juvate!
Hi mi lua fave; Marmar, serp. incure se! Inde foris satur
fuce, Remars: limen sali!
(stabe aversi *vagy* abersi)
Manis paternei, abvolate!
(conctes)
E! nos, Marmor, juvato!
Triumpe.

Klasszikus nyelven:

O, nos, Lares, iuvate!
His mihi luam fabis; Umbra, serpe, incurre iis
Inde foras satur fuge, Lemur: limen sali!
(stabit aversim)
Manes paterni, avolate!
(cuncti)
O! nos, Umbra, iuvato!
Triumphe!

Ennek kapcsán fel kell említenünk *Michel Bréal* magyarázatát, a mely a Mémoires de la Société de Linguistique 1881-iki évfolyamában jelent meg, hogy az utolsó két franczia magyarázó szövegét együtt láthassuk. Bréal így olvas :

Enom Lases iuvate
Neve luem arves Marmar sers incurrere
Inpleores . . .
Sata tutere Mars
Clemens satis sta Berber
Semunis alternei advocapit conctos
Enom Marmor iuvato
Triumpe.

Klasszikus nyelven :

Eia, Lares, iuvate,
Neve luem arvis, Marmar, siveris incurrere,
Implores . . .
Sata tutere, Mars.
Clemens satis esto, Berber.
Semones alterne invocabit cunctos.
Eia, Marmor, iuvato.
Triumpe !

A második munka *F. Antoine, De casuum syntaxi Vergiliana* (256 l.) cz. műve, a melyben a vergiliusi syntaxis egy részét tárgyalta a szerző. Czélja az egészet feldolgozni ; e fejezetet mint latin thesist nyújtotta be. Ki akarja mutatni Vergilius nyelvezetének fölényét, s hogy befolyása a költőkre oly nagy volt, mint Ciceróé a prózaírókra. Művében nem csak a casusok mondattanának különlegességeit Vergiliusnál, hanem az egész tant, a mely e theoriát illeti, tünteti fel. A mi e szempontból az Aeneis szerzőjének syntaxisát a prózaírókétól megkülömbözteti, az, hogy több archaismust használt, hogy nyelvezetének hellenistikus vonásokat kölcsönzött, hogy főleg az esetek használatában nagyon szabadon járt el, s hogy az előszókat gyakran elhagyja. Az általános bevezetés után a hat esetet egymásután tárgyalta a szerző, s a lehető legteljesebb indexet csatolta mindegyikhez, a melyben minden, az esetre vonatkozó feltünő szerkezet bizonyos csoportok szerint egybe van állítva.

Chatelain latin-franczia lexiconjáról már volt szó e Közlönyben (VII. 945) ; csakhogy az École pratique nem «felsőbb középtanoda». Amint fentebb láttuk, ez a Facultassal egyenrangú intézet, s teljesen megfelel a német seminariumnak, a hol a hallgatók tekintélyes tudósok vezetése alatt dolgoznak. Kiadványai jelenleg a 46. kötetnél vannak, s mint Duruy a mult évben egy látogatása alkalmával mondotta, Francziaország egyik díszét képezik.

7. Az *általános nyelvészet* terén csak egy művet jelezhetünk. A tiszta philologiai tanulmányok leginkább keleti nyelvek körűl csoportosúlnak. Amint J. Darmestetter a mult évben megjelent Essais orientaux cz. művében helyesen mondotta, Francziaország a keletet megnyitotta a világnak, e téren nem akar hátramaradni. Aegyptom, Syria, Babylonia, India, a zend, a chinai, a japáni foglalkoztatják a legtöbb fiatal tudóst, a kik linguistikával foglalkoznak, annyira, hogy a latin és görög e tekintetben is háttérbe szorult. A klasszikus nyelvektől csak a szellemet akarják, de az orientaliák úgy az École pratique-ban, mint a Collége de France-on és részben a keleti nyelvek iskolájában, a hol inkább a praktikus szempont uralkodik, nagy ápolásban részesülnek. Az idealis oldal mellett e tanulmányoknak kiváló fontosságuk van Francziaország politikai állása miatt.

Victor Henry, Étude sur l'analogie en général et sur la formation analogique de la langue grecque (441 l.) cz. művében az általános nyelvészetből indúl ki s annak vívmányait a görögre alkalmazza. A tő, a főnevek ejtegetése és az igék hajtogatása a mű három főrésze, a mely így egy tudományos görög nyelvtan alapvonalait tartalmazza. — Az analogia szerepe, hogy a paradigmákat egyenlővé tegye, s hogy oly alakokat teremtsen, melyeket az organikus formákkal szemben mellékalakoknak kell tekintenünk. De ez organikus formák magok tán nem mások, mint az analogia folytán képzett régibb alakok. A görögben mind az organikus, a mit az indo-európai anyanyelvből vettek át. Azonban az analogia folytán képzett mellékalakok különféle csoportokra oszlottak, de Henry felosztásában csakis az organikus formákból indúlt ki, s ezek alapján vonta le következtetéseit. A különféle esetek oly sort képeznek, melynek külömböző végső szótagai egymásra hatnak s idővel egyenlőkké lesznek; úgyszintén a casusok, melyek a külömböző ejtegetésekben egymásnak megfelelnek, egyforma alakot vesznek fel. Más analogiák a jelentéssel függnek össze; ez az alakra hatást gyakorol; az igéknél még több ily alak keresztezi egymást. — Henry a morphologikus rendet választotta, s azokat a morphologikus kategoriákat mutatta, a melyeknél az analogia szerepe legjobban nyilvánúl. Három korszakot külömböztet meg: az egytagú, agglutináló és ejtegetéssel bíró periodust. Az analogia szerepe annál nagyobb, mennél inkább uralkodik a flexio; de ezen korszak végén visszahatás nyilvánul: a nyelv analytikussá lesz, s az analogia oly mértékben veszít, a minőben a flexio.

Henry műve méltó feltűnést keltett; nemcsak a klasszikus nyelvek organismusába hatol mint önálló kutató, hanem a sanskritot is jól érti s több magyarázata e téren való hivatását mutatja s a legszebb eredményekre vezethet. Ő az első, a ki a Sorbonne-on ily tárgyú thesist vitatott, s az első, aki nálunk behatóan foglalkozott a nyelvezet egyik alkotó

erejéről. A munka e tudományok fő képviselőjének és előmozdítójának, *Bréal*nak, van ajánlva.

8. Végűl a *műfordításokról* akarunk szólni. A klasszikusok fordítása itt több gyüjteményben jelenik meg. Nincs csak némileg nevezetes latin vagy görög író, akinek művét le nem fordították volna. S itt az alak megfelel a tartalomnak is. Minden év e gyüjteményeket öregbíti; fiatalabb erők pótolják a régi fordítókat, kik tán nem vették a legjobb szöveget alapúl s a tudomány színvonalára emelik az átültetett munkát. Terjedelmes bevezetések és életrajzok előzik meg e köteteket, melyeket a Garnier és Charpentier czégek adnak ki. De nem ezekről akarunk itt szólni, hanem két fordításról, melyeknek nagyobb önálló becsök van. Az egyik *Histoire des animaux d'Aristote*, traduite en français et accompagnée de notes perpétuelles par *J. Barthélemy-Saint Hilaire*. A volt külügyi minister előszeretete a stagirai bölcs iránt már több kitünő munkával gazdagította a franczia irodalmat. B. behatóan foglalkozott bölcsészetével s nem egy dilettansnak művével van itt dolgunk, hanem egy 30—40 évnyi ismeretségből eredő műfordítással. A könyv dedicatiója, mely azt mutatja, hogy a franczia államférfiak mással is foglalkoznak mint politikával, így hangzik: A la mémoire de M. Thiers est consacrée cette traduction d'un grand monument d'histoire naturelle dont nous nous sommes bien souvent entretenus ensemble avec une égale admiration. A három vaskos kötet nagy luxussal van nyomatva. Az elsőben egy 190 lapra terjedő bevezetésben Buffon, Cuvier és más tudósok véleményét, valamint Lewes kritikáját Aristoteles zoologiájáról halljuk. Erre a mű rövid elemzése következik. Aristoteles terve, előzői: a krotoni Alkmeon, Empedokles, Anaxagoras, apolloniai Diogenes, Demokritus, Hippokrates, Xenophon és Platon, annak követői: Plinius, Aelianus, Nagy Albert, Belon és Rondelet, Wotton Oxfordból, Gesner Konrád, Linné, Buffon és Cuvier foglalják el az első részt. Erre a fordító Aristoteles stylusának sajátságait tünteti fel, összehasonlítja methodusát a modern zoologiáéval, megmutatja a rendet, melyet az állatok osztályozásában követni kell, az élő lények átalakulását s az élet problemáját fejtegeti. Aristoteles és a természet megfigyelése, anatomiai tanulmányai és rajzai, a zoologia jelen állása, a tudomány eszméje s Görögország nagy szerepe az emberi ész kiművelésében e téren is, a bölcsészet történetének ítélete Aristoteles természetrajzi iratai felett: mindmegannyi érdekes fejezet, a melyekben a fordító nagy olvasottsága és valóban philosophikus felfogása nyilvánul. Ha az élczlapok, mikor a kormányon volt, mindig egy vaskos Aristotelessel kezében ábrázolták, ezen nincs mit bámulnunk. Magától értetődik, hogy a nyelvezet híven adja vissza az aristotelesi stylust, s hogy a mű e tekintetben klasszikus. A külföldi tudósok műveit

is felhasználta a fordító; a bécsi zoolog, Clauss, több ízben szerepel. Egy 300 lapnyi index a keresést megkönnyíti.

Egy másik műfordítas, melyet az Akadémia megjutalmazott: *C. Valeri Catulli liber.* Les poésies de Catulle. Traduction en vers français par *Eugène Rostand.* Texte revu d'après les travaux les plus récents de la philologie, avec un commentaire critique explicatif par *E. Benoist.* A költő a szövegkritikussal egyesűlt, de a jutalom inkább a remek műfordítást, mint a Sorbonne tanárának a legjobb kéziratok nyomán helyreállított s bő kritikai és tárgyi kommentárral ellátott szövegét illeti. Az első kötet egy rövid bevezetést, a melyben az eddigi franczia Catullus-fordításokról szól, a fordító s a költő életrajzát (23—79. l.) ugyancsak ettől tartalmazza. Erre következik a szöveg s átellenében a fordítás. A második kötet Benoist műve, a melyben hosszasan szól a kéziratokról, azután minden egyes költemény kettős magyarázata: a kritikai s a tárgyi következik. E műfordítás tehát minden igényt kielégít, a szaktudósét úgy, mint az egyszerű olvasóét, a kit a díszkiadás, a melyhez egy a XVI. és a XVII. század elején használt nyomtatási typust használtak, is gyönyörködtet. Mutatványúl a harmadik költeményt: Lugete, o Veneres Cupidinesque, közöljük.

Graces, en deuil, Amours pleurez,
Et vous tous, êtres beaux des hommes admirés!
Car il est mort, le moineau de Lesbie,
Le passereau, délices de ma mie.
Plus que ses yeux elle le cherissait.
Ses caresses étaient le miel pour son amie:
Comme une enfant sa mère, il la reconnaissait;
Loin de ce sein jamais il ne s'en hardidissait:
Ou bien, il sautelait autour d'elle, sans cesse
Pépiant, n'appelant que sa seule maîtresse.
Il s'en va, par l'obscur chemin, vers l'inconnu,
Là-bas, d'où nul, dit-on, n'est jamais revenu.
Maudites soyez-vous, ô ténèbres méchantes
D'Orcus, qui dévorez toutes choses charmantes!
Si mignon, l'avoir pris, oh! le crime odieux!
Las! passereau pauvret, c'est pour toi que pâmeé,
Je vois pleurer ma jeune bien aimée,
Et rougir, tout gonflés de larmes, ses doux yeux.

Minthogy már a költészetnél vagyunk, mondjunk néhány szót egy tragédiáról, amely tárgyát az ókorból vette, de melyet kevesen ismernek. Szerzője a mult évben meghalt; a necrologus, melyet Egger a Journal des Débats-ban neki szentelt, azt mutatja, hogy egy fínoman képzett, nagy költői tehetséggel bíró tanár szállt vele sírba, a ki a nagy zajt s a

napi sajtó dicséretét kerülve, csak nagyszámú barátai körében akart működni. Ez *Auguste Robert*. Le Connétable de Bourbon cz. drámáját az Akadémia megjutalmazta; La Parole et l'Épée, drámai episodusok a német reformatio korszakából, e nagy szellemi mozgalom főbb momentumait énekli meg; La bataille des Morts és Louis XI en belle humeur cz. vigjátékok ékes irályát a legszebben mutatják. Utolsó műve a mult évben megjelent *Néron tragédien* cz. három felvonásos tragédia. A sok Nero tragédiától annyiban külömbözik, hogy benne Nerót költői és színészi hóbortjával látjuk, de a zsarnok kegyetlensége és ostobasága élénk színekkel van festve. A nyelvezet a francz ia klasszikus tragédia hű utánzata, melyben semmi népies vagy incorrect kifejezés elő nem fordúl. Az első felvonás sokban hasonlít Hammerling Ahasver in Rom azon énekéhez, a melyben Nero a tivornyában látható. Czíme ‚Le Thermopole'. a hova egy vándor görög színész-csapat száll be. Nero, a ki Tigellinussal álruhában szintén oda jön, először a piszkos cynikusoktól hallhatja, mint gondolkodnak róla Rómában. Erre a vándorcsapat koryphæusa teszi nevetségessé a császári bohóczot, a kit a csapat hősnője, a szép Hymnis, tart lebilincselve. Nero mint színész mutatja be magát neki s próbáúl egyes részleteket szaval az Őrjöngő Heraklesből. Hymnis mint fínom görög művésznő figyelmezteti hibáira, s a drámai actio és dictio arany szabályait tartalmazó megjegyzéseket tesz. Érzi, hogy megsérti, de mégis megmondja neki, hogy nincs meg a királyi tartás fellépésében. Nero ruháira utal, melyek szerinte ezt nem engedik; amire Hymnis fínomúl:

> Oedipe aveugle, errant de chemin en chemin,
> Révèle ce qu'il est d'un geste de sa main.

A császár azonban Hymnist meg akarja hódítani, de ez szívét Cleombrotusnak, a híres görög színésznek és kedves tanítójának szentelte. De ez a Cleombrotus az a híres epirusi tragikus, a ki elől Nero, mikor Korinthusban fellépett, menekült, hogy meg ne foszsza babérjától. Bosszújában az egész csapat halálát határozza el. Az első áldozat Cleombrotus lesz. A második felvonásban Nero palotájában vagyunk, a hol az udvar egy színi játékot fog élvezni, s a hol a mythologikus tragédia valódi tragédiává változik át. Hymnis és Cleombrotus a parancsot kapta, hogy a palotában lépjenek fel. Hymnis a hallgatókat Alkestis szerepében ragadja el, Cleombrotus Orestest játszsza. De a furiák valódi Furiákká lesznek és a színpadon megölik. Hymnis, a ki azonnal felismerte Neróban a tegnapi színészt a tivornyában, remeg kedveséért s midőn hulláját látja, szívszaggató jajgatásban tör ki. Párist, a ki a jelenet ügyes rendezője volt, megöli, Nerónak zsarnoki bánásmódját az elámúlt udvar hallatára szemére veti s megöli magát. Ha az első felvonásban Róma külvárosát lakosaival láthattuk, úgy e felvonásban az udvar ecsetelése bő

történeti alapon s eleven színekkel van feltüntetve. A véres dráma utolsó felvonása Róma felégetése. Az a negyed, a hol a szegény nép és a vándorcsapatok laknak, elpusztul a megrémült lakosok jajsikoltásai közt. Nero lanttal kezében Mæcenas tornyáról szemléli e látványt, átkokat szórva az Olympus ellen s Jupiter szobrát a mélységbe dobja. De a lángok mindig közelebb jönnek; Nero declamálása közt nem veszi észre, hogy mindnyájan elhagyták, csak Sextus, a kit száműzött, mert Lucanus Pharsaliáját és Cato halálát bámulta, marad közelében s lesi az alkalmat, hogy a zsarnokot a toronyból letaszítsa. Nerót halálijedtség fogja el, mikor Sextust, aki gaztetteinek tanúja volt s a palotába álruhában bejutott, egyedűl maga mellett látja, de szerencséjére három testőr a már égő toronyra hág s a császárt megszabadítja. Sextus a mélységbe ugrik a lángok közé. — Ez utolsó felvonás különösen alkalmassá tenné a darabot, hogy egy opera-szövegre felhasználják. — A drámai conceptio és a nyelvezet nagyon élvezhetővé teszik a darabot, csak sajnos, hogy ily darabokat aligha adnak már manap, s mint a költő egyik helyen maga mondja:

> . . . Sans l'action, le drame le plus beau
> Ne vit pas, et pour lui le livre est un tombeau.

9. A *német irodalom* terén két nagyobb munka jelent meg. Mielőtt róluk szólnánk, néhány sort az itteni német tanulmányokról. Ismeretes, hogy nagy mértékben csak a háború után kezdettek foglalkozni a németekkel. Volt ugyan azelőtt is egy kis kör, amely a német termékeket a nagy közönséggel megismertette, s Philarète Chasles és St. René Taillandier czikkeinek a Revue des deux mondes-ban megvolt a magok hatása. Heine szerepe e téren eléggé ismeretes. Az ötvenes évek elején Dollfuss és Nefftzer a Revue germanique-t alapították, amelynek czélja volt az összes német, szóval germán szellemi élet nyilvánúlásait a franczia közönségnek bemutatni. Cherbuliez és Challemel-Lacour első dolgozatai a német irodalomról és bölcsészetről itt jelentek meg. Vagy húsz évi fennállás után e Revue megszűnt, s ma alig ismerik, pedig oly sok érdekes és beható czikk van benne, hogy megérdemli az olvasást. Benne láttam Petőfi és Eötvös életrajzát, is, tán a legjobb, ami itt e két lángészről megjelent. Eötvös ‚A XIX. század eszméinek befolyása' több nagy czikkben kivonatban jelent meg. Mindennek csak szűkebb körben volt hatása. A háború után valódi dühvel rendezték a középiskolákban a német tanítást, s míg azelőtt többnyire az angolt tanulták, most majdnem mindenki a két modern nyelv között a németet választja. Több jeles nyelvtan, az iskolai klasszikusok egész sorozata (Goethe, Schiller és Lessing főbb művei; egyetmást Auerbach, Benedix, Campe, Chamisso, Grimm és a többi meseíró, Krummacher, Hauff műveiből) jelent meg magyarázatos

kiadásban, s a nagyobb irodalomtörténeti munkák sem késtek soká. Idézzük csak *Mézières* Goethe életét két kötetben, *Caro* Goethe bölcsészete, *Bossert*[1]) Goethe és Schiller elődői és a középkori német költészetről szóló műve, *Joret* Herder (egy 600 lapra terjedő kötet), *Lichtenberger* Goethe lyrikus költészete, a mely mű Loeper tetszését is kivívta, *Lange* Walther von der Vogelweide és Goethe Strassburgban, *Heinrich*, lyoni tanár, 3 kötetes irodalomtörténete, *Stapfer* Goethe Iphigeniája és Herman és Dorotheája s még több kisebb munka. A fordítások egyre szaporodnak. *Regnier* Schillert, *Porchat* Goethet fordította le mesterileg; azonkívül a többi író is talál művelőkre. A magyarázatos kiadások ügyében legtöbbet fáradozott *Lévy*, aki a középiskolai német tanulmányok főigazgatója. Láthatjuk tehát, hogy nem minden franczia ismeri Németországot úgy, mint Tissot, s ha egy évtized alatt ennyit tettek akkor a haladás rövid idő mulva tekintélyes lesz. A fakultásokon mindenütt van egy német irodalom tanára; Párisban az irodalomra van kettő a Sorbonne-on, míg a nyelvtani részt (gót, középfelnémet stb.) az École pratique-on űzik. A Collège de France-on nincs képviselve, mert Guizot, habár a professeur de littératures d'origine germanique czímét viseli, kizárólag az angol irodalomról szól. A kezdet tehát megvan, s tekintve a nagy buzgalmat, nemsokára nagyobb köröknek is tisztább fogalmaik lesznek Németországról.

A jelzendő két munka a német irodalom oly korszakával foglalkozik, melyről itt még keveset írtak. Az egyik *Fr. Antoine, Étude sur le Simplicissimus de Grimmelshausen* cz. műve. A szerző történeti és irodalmi szempontból tárgyalta Grimmelshausen híres regényét. Különös súlyt fektetett a harmincz éves háború katonai életére. Bevezetésűl a német regény történetét a XVII. században adta, melyhez Grimmelshausen többi iratainak méltatása csatlakozik. Egészban véve e munka nagyon érdekes; ezt a német kritika is elismerte[2]), de a felosztásban tán az a hiba, hogy Grimmelshausen életéről az utolsó fejezetben szól, ámbár erre azt felelhetni, hogy a szerző először a regény magyarázata által az írót akarta bemutatni s végűl mintegy következménykép a külömböző vonásokat egy képpé egyesíteni. A mi Simplicissimusban valóban érdekes, az az objektivitás, a század egész valóságában visszatükröződik benne. Valódi történeti munka, amelynek magyarázatára a szerző a kor történetét jól

[1]) Jelenleg Inspecteur d'Académie Párisban, s nem többé Doaui-i tanár, mint e Közlönyben (VIII. 115. l.) olvasható.

[2]) A Lit. Centralblatt kritikusa a szerzöt algiri gymnas. tanárnak mondja, de az École supérieure des lettres D'Algir, hol Antoine működik. nem középtanoda, hanem egyrangú a fakultásokkal.

áttanulmányozta. A német prózáról a XVII. sz. írt fejezet mutatja, hogy A. nemcsak a Simplicissimust, hanem több egykorú írót vizsgált át. Magának a regénynek elemzésében és kritikájában a szerző híven felhasználta Kurz, Echtermeyer, Passow és Tittmann dolgozatait, de Bobertag új kiadását már nem vehette tekintetbe. Kimutatta, hogy az író hősével egy és ugyanaz a személy, hogy mennyit köszön előzőinek, Gusman d'Alferache és Francion életének. A Simplicissimus jelleméről írt fejezet nagyon beható s az összehasonlítás Gil Blas-sal egyike a legsikerültebb fejezeteknek. Válogatott darabok mesteri fordítása rekeszti be e művet, mely legjobban mutatja, hogy a német tanulmányokkal észszerűen és komolyan kezdenek foglalkozni.

A második mű *Histoire des doctrines littéraires et esthétiques en Allemagne par Emile Grucker.* A Nancy fakultás tanára ez 526 lapra terjedő kötetben Opitz, Leibnitz, Gottsched és a svájcziakkal foglalkozik, egy második kötet a német kritikát Lessingtől az újabb időkig fogja bemutatni.

A német irodalom Opitztől Gottschedig egészben véve nem a nemzeti és népies genius fejlődésének gyümölcse, hanem egy lassú és nehéz utánzatnak eredménye, a melyet a szabályok, poetikák és idegen művek elősegítettek. Szóval ez a kritikának és reflexionak, s nem a költői ihlettségnek műve. Eredetiéségét az utánzás által, közvetlenségét a tanulmány által és szabadságát a szolgaság által nyerte el. A kritika szerepe a német irodalomban ezt bizonyítja. Opitz-czal kezdődik a modern német irodalom valamint az æsthetikai theoria is.

A szerző két fejezetben bevezetésül Németország szellemi és moralis állapotát a 30 éves háború előtt és után, valamint az irodalmi társulatok működését vázolta. A külföldi befolyás a XVI. századtól fogva, a renaissance és jellege Németországban, a tudós és nemzeti irodalom közti külömbség, a regény és a színház a reformatio óta, a satyra szerepe, végre a nyelv corruptiója, melynek tisztaságát Luther megszilárdítani látszott: ezt látjuk a háború előtt. A sok baj, melyet e harcz okozott, a birodalom anarchiája a westpháliai béke óta, a nép erkölcsi sülyedése, a franczia politika és irodalom befolyása, az idegen szavak behatolása daczára egyesek ellenállásának: ez Németország képe a XVII. század közepétől a XVIII. kezdetéig. — Grucker nagyon behatóan tárgyalta a külömböző irodalmi társulatok történetét, melyek a XVII. században keletkeztek, s ezt sok oly forrás segélyével tette, melyek nehezen szerezhetők meg, s csak a nagyobb német egyetemi könyvtárak bőkezűsége folytán vihette ki. Opitz-czal a mű tálajdonképi tárgya kezdődik. Miután az embert ismertette, a reformatorról szól, a ki 17 éves korában az Aristarchussal és hat évvel később a Német költészet kézikönyvével lép fel. Opitz æsthetikai theoriái nem újak; többnyire

az ókor vagy a renaissance íróitól kölcsönzi őket. Igy tesz Ronsard is a francziáknál. A theologiai jelleg, melyet Opitz a költészetnek tulajdonít, nem az ő találmánya; Ronsardból vette ezt, amint már Tittmann kimutatta. Az irodalmi reformatiót Grucker helyesen jellemzi, anélkül hogy jelentőségét csökkentené vagy túlozná. Nagyon szellemes Opitz a Német poesisról írt művének és Joachim Dubellay, a pleias egyik költőjének Illustration de la langue française cz. iratának összehasonlítása. Opitz Dubellay-t nagyon tisztelte Párisba való jöveteléig. A fejezet végén a szerző Opitz kortársait, tanítványait, bámulóit és elleneit, kik között Laurenberg és Schuppius a nemzeti traditio és szellem nevében támadták meg, jellemzi. Opitzen kívül nagy érdeme van Harsdoerfernek, aki Nürnbergben, a német renaissance egyik szent helyén, a sziléziai iskola ellenfelét alapította. Ennek az iskolának a történetét is adja Grucker, de nagyobb fontosságot tulajdonít neki, mint a minővel bírt. Műveik czímei elárulják nevetséges működésüket.

A második sziléziai iskola fejein, Hoffmannswaldau-n és Lohenstein-en gyorsan áthalad a szerző. s helyesen különválasztja tőlük Gryphiust, aki erkölcsi hajlamainál és nagy tehetségénél fogva tőlük elüt. Leibnitz systemájából Wolff alakította az æsthetikát; e miatt G. Leibnitz iratai közt csak azokkal foglalkozik, melyek a német nyelvre vonatkoznak; ezek Leibnitz roppant munkaköréről és hazaszeretetéről tanuskodnak. A sok idegen szó invasiója ellen kikelt, kimutatta a nyelv gazdagságát s vissza akarta adni jogait. Ez feltünő egy embertől, aki majdnem mindig francziáúl és latinul írt. Gr. terjedelmesen ismerteti a németekhez szóló intelmét és a német nyelv használatáról és javításáról szóló iratát. Thomasius mellette szerepelhet, mert sokat tett a nyelv emelése ügyében. Ő volt az első, aki az egyetemen német előadást hirdetett; az Acta eruditorum ellenében német folyóiratot indított meg; a francziák utánzásáról szóló művében nem kelt ki az észszerű utánzás ellen, de ezt a német nyelv felszabadítására akarta felhasználni.

Erre a Hoffmannswaldau és Lohenstein iskolája ellen intézett támadásokról szól a szerző. Itt találjuk a valódi irodalmi kritikát; Christian Weise nem csak költő, hanem kritikus is volt; három iratában szólt a compositio művészetéről, a költészet czéljáról és szerepéről. A józan ész és kritika megismerszik tanain. Koenig értekezése az izlésről nem volt nagy hatással; Wernike más irányban működött; epigrammái még ma is tetszenek, s egyszersmind emlékei e harcznak. Fáradozásaik ez iskolát megbuktatni, valamint a klasszikus iskola támadásai (Canitz) azon író útját egyengették, aki daczára a sok gáncsnak hazájában mégis új irodalmat alapított meg a francziák utánzása daczára: ez Gottsched. Róla szól a 9. fejezet. A következő a svájcziaknak és harczuknak a szász iskola ellen van szentelve. E két fejezet a legjobban sikerült. A szerző

Gottschedet írói működésének minden ízében tanulmányozta, de különösen æsthetikai tanaira fektetett nagy súlyt. Ugyancsak Bodmer és Breitinger ez irányú műveit is taglalja. A két iskola eleintén közösen harczolt Lohenstein ellen, azután elváltak. Gottsched Wolff tanítványa lett; a philosophia szűk rationalismusa sok bajt okozott a külföldnek, az imaginatiót feláldozta mint alsóbbrendű tehetséget, a szabályokat helyezte a genius helyébe, poetikája mindenre recepttel szolgálhatott. Nem csodálható, hogy Bodmer és Breitinger e járom alól felszabadították magukat. Gr. megmutatja, mikép keletkezett Bodmer iskolájában a Messias, de egyszersmind azt is, hogy Gottsched törekvései a szinpad terén Lessinget nagyban segítették a német színház alapításában. Klopstock és Lessing új korszakot nyitnak meg; velök a következő kötetben fogunk megismerkedni, amely sokkal vonzóbb fejezeteket fog nyujtani. Ha Grucker már az első kötetben a tárgy szárazsága daczára az olvasót mindig érdekli a szép előadás és — ami itt minden nevezetesebb irodalmi munkában megvan — a fínom stilus által, annál nagyobb kiváncsisággal nézhetünk a mű folytatása elé. Akár mennyit írtak már erről, ily összefüggésben, rendben s ily szellemesen még nem adták elő.

Ezek rövid vonásokban az utolsó tanév termékei. A ki ily művek után még mindig azt állítja, hogy a philologiai tanulmányok itt nem virágoznak, annak a philologia tán holt betü és szófaragás, de nem az antik élet szelleme. Jeleztük a bevezetésben a külömbséget, s ezt szemmel tartva, az itteni működést csakis áldásosnak mondhatjuk.

Auxerre, 1884. febr. Dr. Kont Ignácz.

1. **Codex Laurentianus von Sophokles und eine neue Kollation im Scholientexte** von *Peter N. Pappageorg.* (Aus dem XIII. Supplementbande der Jahrbücher für class. Philologie), Leipzig, 1883.
2. **Beiträge zur Erklärung und Kritik des Sophokles.** Pars prima. Dissertatio philologica quam scripsit ect. *Peter N. Pappageorgius.* Jenae, 1883.
3. **Das Sujet der Sophokleischen Antigone.** Essai von *Karl Riedel.* Waidhofen a. d. Thaia, 1883.
4. **Die sittliche Anschauung und die Charakterzeichnung nach ihren Motiven und Tendenzen in Sophokles' Elektra.** Von Prof. *Ferd Braungarten.* Progr. des k. k. Staats-Ober-Gymn. in Mies, 1884.

Az első szám alatt megnevezett értekezés folytatását képezi azon tanulmánynak, melyet *Pappageorg* a «Kritische und paläographische Beiträge zu den alten Sophokles-Scholien» (Leipzig. 1881.) czimű munkájában (ismertetését l. az Egyet. Phil. Közl. VIII-ik évf. 1-ső füzetében) megkezdett. Mind a két füzet a legjobb Sophocles-codexben, a Laur. L.-ben (Plut. XXXII, 9) előforduló Sophoclesre vonatkozó régi scholionok (scholia vetera) szövegével foglalkodik, melyek a «Scholia in

Sophoclem» (2 voll.) első kötetében (Vol. I. ed. Elmsley, cur. Gaisford. Oxon. 1825 és Lipsiæ 1826) adattak ki (a «Scholia in Sophoclem» második kötete [Vol. II. ed. G. Dindorf, Oxon. 1852] az újabb és a Triclinius-féle scholionokat foglalja magában). Már az imént említett ismertetésben (Egyet. Phil. Közl. VIII, 1.) kiemeltük a régi scholionok Elmsley és Gaisford által eszközölt kiadásának mondhatni használhatatlan voltát, valamint azt is, hogy ezen a bajon Dindorf a «Scholia in Sophoclem» második kötetének «Annotationes ad scholia vetera» czimű függelékében csak részben segített. Az 1881-iki értekezésében még úgy nyilatkozott Pappageorg ezen «Annotationes»-ről, hogy azok főbb dolgokban fölmentik a régi scholionok új kiadóját a Laur. újból való összehasonlításától; de ezen 1883-iki dolgozatában kénytelen visszavonni nyilatkozatát és beismerni, hogy a Laur.-nak a scholia vetera szempontjából való új és pontos collatiója sürgős szükségesség. Vizsgálata tárgyává teszi tehát újabb értekezésében a Laur. scholion-szövegét és négy fejezetben adja kutatásának eredményeit. Az elsőben közli a codex új és helyesebb olvasási módjait, melyek több esetben a criticusok coniecturáit megerősítik (hármat az övéi közül is); a másodikban az általa először kiadott régi lemma-kat és scholionokat; a harmadikban több helytelen olvasási módra figyelmeztet, valamint a másolók többféle törléseire és javításaira ; a negyedikben közli a tragœdiák hypothesiseinek és a Laur. G. azon helyeinek általa eszközölt új collatióját, melyeket előbbi (1881-iki) értekezésében tárgyalt.

Pappageorg második helyen említett értekezése is folytatását képezi egy korábbi 1880-ban Teubnernél megjelent munkájának (Κριτικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν ποιητῶν) : mindkettő szövegkritikai dolgozat. Az utóbbiban (az 1883-ikiban) a két Oedipusnak, Antigonénak és a fragmentumoknak több helyével foglalkodik ; záradékul a tárgyalt helyeknek jegyzékét adja. Nem tartván helyén valónak bővebben foglalkozni ezzel az alkalommal szerző coniecturáival, röviden csak azt jegyezzük meg, hogy meggondolt átolvasás után alig találtunk egy-két elfogadható coniecturát. De megvan munkájának az a negativ érdeme, hogy a Laur. L. szövegének és a külömbféle egyéb coniecturáknak pontos felsorolása és tárgyalása által rávezeti az olvasót a helyesebbnek fölismerésére. — Előszavában kijelenti, hogy többeknek fölszólítására a külömböző görög (Ἀθήναιον, Κλειώ) és német folyóiratokban közölt hasonló tárgyú czikkeit külön füzetben szándékozik kiadni, és hogy czélja a görög- és németországi szakembereket a német- és görögországi philologiának ezen tárgyra vonatkozó eredményeiről kölcsönösen értesíteni.

Riedel essai-je egy számtalanszor tárgyalt thémával foglalkodik: Sophocles Antigoné-jének tartalmával. Aesthetikailag fejtegeti a tragœ-

dia jellemeit és cselekvényét, különösen behatóan foglalkozik Antigone és Kreon személyével, miközben többek, különösen Girard és Firnhaber ellen polemizál. Világos és meggyőző fejtegetéseiről csak helyeslőleg nyilathozhatunk.

Braungarten-nak tudományos modor és apparatus nélkül való értekezése tanulóknak szól könnyű nyelvezetű és igen egyszerű (talán még tanulóknak is nagyon egyszerű), de helyes fejtegetéseivel. A bevezetésben különösen Aeschylussal szemben jellemzi Sophocles költészetét, kiemelve annak jelentőségét; azután Klytaemnestra, Elektra, Chrysothemis, Orestes és Aigisthos jellemeit vázolja; majd áttér a darab motivumainak és tendentiainak és Sophocles erkölcsi nézeteinek fejtegetésére. Sophocles erkölcsi nézeteit a következőkben állapítja meg: az istenek kérlelhetlen következetességgel büntetik a rosszat (26. l.); a sors csapásai az istenektől jönnek, a nélkül hogy a rövidlátó ember az oki összefüggést beláthatná, s épen azért kell hogy az ember föltétlenűl és kitartással alávesse magát az istenek kikutathatlan határozatainak (28. l.); soha és sehol se szabad túl menni a kellő mértéken (μηδὲν ἄγαν) (általában véve a σωφροσύνη alapelve a görög erkölcsösségnek) (28. l.); szeretni kell a jó barátot, gyülölni az ellenséget (29. l.); Sophocles erkölcsi reflexióinak alaphangja az embernek semmis volta (30. l.). Végűl egy nehány tartalmas idézetet ad Electrából, és a következő szavakkal fejezi be értekezését: «Sophocles erblickte den Hauptpunkt der Ethik in dem harmonischen Zusammenwirken aller sittlichen Kräfte, welche innerhalb des ganzen menschheitlichen Verbandes sich geltend machen, und damit zu diesem Zwecke das Gleichgewicht zwischen der sittlichen Aufgabe der Gesammtheit und den sittlichen Bestrebungen des einzelnen Menschen gewahrt bleibe, muss dieser seinen Willen mit Bewusstsein in der sittlichen Idee des Ganzen aufgehen lassen».

Dr. Pecz Vilmos.

Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Herausgegeben von *W. H. Roscher.* Mit zahlreichen Abbildungen Lipcse, Teubner. 1. füzet.

Az utolsó ilynemű műnek (Jacobitól, 1835-ben) megjelenése óta, a mythologia tudománya óriási haladást tett. Nagy lendületet adott neki egyrészt az, hogy az összehasonlító eljárás, mely a nyelvtudományban oly fényes eredményeket hozott létre, a mythologiára is átvitetett. Csak az összehasonlítás alapján volt lehetséges például számos istennévnek eredeti jelentését kifürkészni, s így az istenség tulajdonképi mivoltára biztos következtetést vonni. Másrészt a műarchæologiának haladása, a nagyszámú antik műtárgyak felkutatása, a mythologiai kérdések tisztázására nagy hatással voltak.

Maga a lexiconnak szerkesztője, W. H. Roscher, az összehasonlító mythologia előharczosa és jelenleg legkiválóbb képviselője. Roscher eleinte egy összehasonlító alapon álló görög s római mythologiai systematicus kézikönyvet tervezett, s előmunkálatait ehhez külön is közölte. (Ilyen : Hermes, der Windgott, eine Vorarbeit zu einem Handbuche der griechischen Mythologie; Die Gorgonen und Verwandtes; Apollo und Mars, sat.) De e szándékától csakhamar elállott. Ily systematicus kézikönyv csak a fontosabb istenek, herosok és mythosok tárgyalásába bocsátkozhatik, számtalan apró mythosnak ellenben nem jutna hely; azonkívül oly rendszeres, az egész mythologiai tudományt felölelő munka, mint a szerkesztő előszavában mondja, egy ember erejét felülhaladja. E rendszeres kézikönyv helyett adja most Roscher, számos jeles szakférfiú közreműködésével, kiknek előkelő sorából elég lesz említeni C. Fleischert, az I. füzetben foglalt Achilleus és Aiast tárgyaló kitünő czikkek szerzőjét, Dr. H. W. Stoll-t, A. Reifferscheid-et, O. Crusiust, s Ed. Meyer-t, ki a göröggel összefüggő keleti mythosokat tárgyalja — a mythologiai lexikont, melynek első füzetje előttünk fekszik. E lexikon mindig a forrásokon alapulva, lehetőleg teljesen tekintetbe veszi a mythologiai irodalmat, folyton utal a ránk maradt vagy legalább régi írók által említett képzőművészeti tárgyakra, s a legfontosabbakat és különösen jellemzőket szép rajzokban közli is.

Az előadás rövid, tömör, de sohasem homályos, és lehetőleg tárgyilagos; az egyes czikkek szerzői — mert minden czikknek írója neve aláírásával magára veszi a felelősséget a czikkben tartalmazottakért — nem tolják előtérbe saját nézeteiket, s ezért a mythosok magyarázására, megfejtésére (Deutung) részletesebben csak ott terjeszkednek ki, hol az kétségtelen, vagy legalább igen valószinű.

A mű füzetenként fog megjelenni. Egy egy 5—6 ívre terjedő füzet ára két márka.

Érdemleges itéletet a mű fölött teljes megjelenése előtt nem mondhatni. De munkatársainak kitünő sora, a szerkesztőnek Roschernek a mythologiában elismert tekintélye, és az első füzetnek jelessége, elég kezességet nyujt arra nézve, hogy a mythologiai irodalom e lexikonnal egy mintaszerű és nagy hiányt pótló művel fog szaporodni. Ajánljuk a magyarországi philologusok becses figyelmébe.

MÁRTON JENŐ.

VEGYESEK.

— **Lillo György angol Bánkbánja,** melyet nálunk először Csiky Gergely ismertetett (Kisfaludy-társaság Évlapjai, új foly., XV. 1881, 213. l.), már 1790-ben jelent meg prózai német fordításban, e czímmel: *Elmerich oder die siegende Gerechtigkeit. Ein Trauerspiel in vier Aufzügen. Nach dem Englischen.* A fordító ismeretlen, de előszava bizonyítja, hogy első sorban a színpadot tartotta szem előtt Lillo darabjának átdolgozásánál. Szerinte a főok, hogy e mű eddig Németországban nem került színre, talán abban keresendő, hogy egy királyné megfojtása bakók által sérti sok nézőnek érzését. Pedig a darabnak vannak jelességei, melyek *A londoni kalmár* hires szerzőjére vallanak. Igaz, hogy a megbecstelenített nő nem vonzó alak, de Schiller *Fiesco*-ja óta az ily alak nem új többé színpadunkon. Ha ezen motivum mégis sértőnek találtatnék, a fordítás a III. felvonás első három jelenetének oly összevonását ajánlja, mely a cselekvény ezen részét legalább egy kissé háttérbe szorítja.

A fordítás különben szabad átdolgozás. A királyné (az eredetiben Matilda) névtelen; Elmerich neje (eredeti: Ismena) Zenomire; a királyné hölgye (eredeti: Zenomira) Klotilde. Furcsa és feltünő, hogy a csábító, Konrád morva herczeg, hiányzik a személyek lajstromából. A dialogus rövidítve, a cselekvény összevonva, főleg a darab elején. Így hozhatta a fordító a Lillo eredeti öt felvonását négybe. Az átdolgozás különben teljesen értéktelen, és csak annyiban érdemel említést, mivel bizonyítja, hogy az angol Bánkbán Németországban is keltett figyelmet. Hogy azonban valaha színre is került volna, arról nem találtam sehol adatot.

H. G.

— **Heltai LXX. fabulája,** mely «Egy rókáról, farkasról és oroszlánról» szól, nem egyéb, mint a német Reinhart v. Reinke de Vos két kalandjának magyar átdolgozása. Az éhes farkas elvesz egy ludat a rókától. Ez később boszúból ráveszi a farkast, hogy jó halászás reményében fűz-gúzszsal egy kosarat hagy kötni a farkára s így megy a vízbe. Mialatt ő elül úszik, a róka hátul köveket szed a kosárba s mikor tele van, hogy a farkas mozdúlni sem tud, beszalad a faluba, föllármázza a parasztokat, kik a farkast elpáholják, hogy a nagy verésben odaszakad a farka. Ez időben megbetegűl az állatok királya, az oroszlán. A vadak meglátogatják s köztük a kurta farkas, azt tanácsolva a királynak, vonassa le a róka bőrét, köttesse a hasára, s ottan elmúlik hasfájása. A róka ezt egy közel lyukból hallván, fokhagymát eszik, leheveredik a sárba s így megy a király elé. Ez megszólítja: «Jöszte jó rókám, hadd ápoljalak meg». A róka azt feleli, hogy ilyen állapotban embertelen dolog volna

közelítenie ő felségéhez. Az oroszlán kérdésére, hol járt, hogy a sárba esett, azt feleli, messze földről jött, hol orvosságot keresett a király számára s azt meg is találta. Nincs az ég alatt jobb, mint új farkasbőrt melegen a hasra kötni. Az oroszlán erre a farkast nyúzza meg s a róka triumfust ül.

E két kaland Reinke de Vos-ban s az ennek alapjáúl szolgáló Reinaert-ban nincs szélesen-hosszasan kidolgozva. — Mind a kettőt futólag említi maga a hős. De igenis meg vannak Nivardus magister Reinhardusában, Glîchezâre Henrik Reinhartjában, s a király betegségéről szóló az Ecbasis- és Isengrimusban is. Az anyag feldolgozása variál mindegyikben s a magyar fabula is különbözik valamennyitől. Az első kalandben fő eltérés, hogy a róka köveket rak a kosárba, míg ez megtelik s a farkast lehúzza, amazokban pedig:

«Îsengrîn pflac tumber sinne,
Im gevrôs der zagel dinne.
Diu naht kalten geriet,
Sin bruoder warnete in niht».
(Grimm, Reinhart Fuchs, 749—752. vers.)

Vagyis téli éjszaka történvén a dolog, Isengrin farka a lékbe fagy, melybe a róka tanácsára tartotta a rákötött edénynyel. Reinhart-tól abban is eltér a magyar, hogy itt a farkast parasztok döngetik el, míg a németben egy arra menő lovag, Birtîn, vágja le a farkát. Nivardusnál, a magyarral egyezőleg, parasztokat találunk; itt egy paraszt asszony elhibázott csapása következtében veszti el farkát Isegrin, míg amott Birtîn téveszti el a vágást kardjával. Egyébként Nivardussal abban is közelebbről egyezik Heltai, hogy a róka turpisságait vele egyezően motiválja. Egyikben úgy, mint a másikban egy orra elől elkapott jó falatért igyekszik róka koma bosszút állani. Ott disznó, itt lúd a casus belli.

A második kalandban új részlet Heltainál a róka sárba hemperedése s hogy fokhagymát eszik. E motivum a felhozott művekben egészen hiányzik; egyébként az egész fordulat is, hogy először a farkas ajánlja a róka megnyúzását, mi azután vele történik meg, csak Isengrimus-ban s Nivardusnál található (bár kissé más formában). Nem akarok bővebb hasonlítgatásokba bocsátkozni, mert épen nem tartom valószinűnek, hogy Heltai magukból e XII. századbeli forrásokból merített. Tudjuk, hogy a nagy állatepos egyes kalandjait mennyire felhasználták később a bîspel-ek gyüjtői, s úgy hiszem egykorú, vagy nem sokkal régibb ilyen mesegyüjtemény szolgálhatott forrásúl a Németországban időzött Heltainak is. Ebbeli gyanításomat látszik támogatni azon körülmény, hogy Heltai egy másik fabulájának (XII. A keselyűről, varjúról és csigáról) eredetijében, az Aesop-féle mesében, úgy mint annak latin átdolgozásában is, Anonymus és Aviannál (melyekből e kor írói leginkább merítettek), a magyar

csigá-nak megfelelőleg *tekenősbéka* áll. Heltai tehát e mesét alig fordította közvetlen ezekből. De ha így van, miért adta vissza épen *csigával* a *tekenősbékát?* Erre megtaláljuk a feleletet, ha e mese középkorbeli német fordításait nézzük, így pl. a XIV. századbeli Bonerét (Pfeiffer, Der Edelstein von Ulrich Boner. 17. szám), hol *snecke* áll. Már most tudva, hogy a középnémetben *snecke csigát* is, *tekenősbékát* is jelentett, nagy valószínüséggel állíthatjuk, hogy Heltai fabuláinak összeállításában német mesegyüjteményeket használt fel, melyeknek darabjai a görög Aesop vagy római fabulisták meséin kivül az állatepos egyes kalandjaiból is állhattak. Lehet az is, hogy egy ily gyüjteményt egyszerűen lefordított s erre nézve ne zavarjon bennünket, hogy Heltai maga fabulái czímében ezt mondja: «. . . melyeket Aesopusból és egyebünnen egybegyűtett». A német meseírók is szerettek vele kérkedni, hogy Aesopust fordítják, mellőzve, hogy másodkézből jutottak hozzá. Mindenesetre hálás munka volna utána nézni, jogosúlt-e gyanításom s ha igen, micsoda mesegyüjteményt, s ezt is egyet-e vagy többet használt Heltai? Itt vidéken, források hiányában nem tehetek egyebet, mint hogy felhívjam a kérdésre az érdeklődők figyelmét.

BINDER JENŐ.

— **A Budapesti Philologiai Társaság** f. é. october 8-án *felolvasó gyűlést* tartott.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Ábel Jenő, első titkár.

A felolvasó gyűlés tárgyai voltak:

1. Krausz Jakab: Lukianos.

2. Némethy Géza: Horatius és Alkaios.

3. Kardos Albert: Egy irodalmi hamisítvány. Szól Kollár Jánosnak a harminczas években kiadott tót népdalgyüjteményében előforduló, Szilágyi és Hajmási historiáját megéneklő dalról, s kimutatja, hogy az nem eredeti tót népdal, hanem a szendrői névtelen versének fordítása.

A felolvasó gyűlést *választmányi ülés* követte.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Ábel Jenő, Beöthy Zsolt, Bermüller Ferencz, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Köpesdi Sándor, Maywald József, Pirchala Imre, Pozder Károly, Riedl Frigyes, Szinnyei József.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesíttetik.

2. Elnök ajánlatára Dr. Panyák Ede és Markovics Sándor rendes tagokká választatnak.

3. Ábel Jenő benyújtja Knoll Károly pénztárnoknak az 1884-ik év május elsejétől september végéig terjedő pénztári kimutatását. — Tudomásúl vétetik.

4. Heinrich Gusztáv jelenti, hogy a társaság Közlönye 1884-iki

évfolyamának september végéig terjedő költsége körülbelül 1540 frtra rúg, tehát az ezen évfolyamra kiszabott 1300 frtnyi összeget már is túlhaladja. Ezzel kapcsolatban azt a kérdést intézi a választmányhoz, hány ívet adjon a Közlöny 1884-iki évfolyamának még hátralevő részében, és felkéri az első titkárt a tagok névsorának idejekorán való összeállítására, hogy azt a Közlöny 1884-iki évfolyamának utolsó füzetében közölhesse. — A választmány azt határozza, hogy a Közlöny 1884-iki évfolyamának hátra levő része fejében egy 5 ívre terjedő kettős füzet adassék ki.

5. Heinrich Gusztáv abbeli nézetének ad kifejezést, hogy jó volna a társaság Közlönye számára egy évenként megjelenő bibliographiai repertoriumot szerkeszteni, mely magában foglalná az összes, Magyarországon megjelent nyelvészeti munkák czímjegyzékét rövid bíráló megjegyzésekkel. Ajánlja, hogy az első, az 1884-ik évről szóló irodalmi értesítő a Közlöny 1885-iki évfolyamának martius havi füzetében közöltessék. — Ez indítvány elfogadtatik.

6. Elnök azt a kérdést veti fel, hogy mivel az Országos Középiskolai Tanáregyesület kiadványaival részt vesz az országos kiállításon, nem volna-e czélszerű ugyanezt tenni a Budapesti Philologiai Társaságnak is? A választmány elnök indítványát magáévá teszi, s fölkéri őt a szükséges lépések megtevésére. P. V.

— **A perzsa Tell-monda.** Az Egyetemes Philologiai Közlöny utolsó füzetében a 877. lapon, dr. Pozder úr sajnálja, hogy «Benfey nem határozza meg közelebbről, hol van Ferideddin . . . műveiben az a mesteri lövésről szóló monda». Örömömre szolgál, hogy eziránt fölvilágosíthatom a tudós czikkírót. Az illető monda megvan a Mantikutteir (Madarak beszédje) cz. munkában; akkor nem tudván, hogy már Benfey említi, írtam róla egy kis jegyzetet, lefordítva a perzsa verseket, a «Magazin für die Literatur des Auslandes» 40. (1871.) évfolyamában, a 230. lapon. Dr. Bacher Vilmos.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TISZTVISELŐI

1884-ben.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.
Másodelnök: Beöthy Zsolt.
Első titkár: Ábel Jenő.
Másodtitkár: Pecz Vilmos.
Pénztárnok: Knoll Károly, akad. könyvárus.

VÁLASZTMÁNYI TAGOK:

Fővárosiak:

Bermüller Ferencz
Csengeri János
Heinrich Gusztáv
Kassai Gusztáv
Király Pál
Köpesdi Sándor
Malmosi Károly
Maywald József
Pirchala Imre
Riedl Frigyes
Szinnyei József
Torma Károly

Vidékiek:

Bászel Aurél
Hehelein Károly
Hóman Ottó
Keleti Vincze
Lipp Vilmos
Nátafalussy Kornél
Ortvay Tivadar
Petrovich Ferencz
Pozder Károly
Spitkó Lajos
Szamosi János
Veress Ignácz.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG TAGJAI 1884-BEN.*

I. TISZTELETBELI TAGOK:

BUDENZ JÓZSEF, egyetemi tanár.
HUNFALVY PÁL, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
SCHOTT VILMOS, egyet. tanár, Berlin.
TÉLFY IVÁN, egyetemi tanár.
VÁMBÉRY ÁRMIN, egyet. tanár.

II. ALAPITÓ TAGOK:

Borsodi és katymári LATINOVICS GÉZA, Katymár.
HORVÁTH CYRILL, egyetemi tanár t.
NOGÁLL JÁNOS, pergamoni püspök, Nagyvárad.
PONGRÁCZ EMIL gr., Vágujhely.

III. RENDES ÉS RENDKIVÜLI TAGOK:

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdij	1882. évi tagdij	1883. évi tagdij	1884. évi tagdij	Oklevél dija
	Dr. ÁBEL JENŐ --- --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	ALBRECHT JÁNOS --- --- --- ---	—	—	—	5	2
	ALTMANN IMRE, Selmeczbánya ---	.	.	.	.	.
	AMBRUS MÓR, Losoncz --- --- ---	5	5	5	.	.
5	ANDRÁSSY JENŐ, Pozsony--- --- ---	.	.	.	.	.
	Dr. ANGYAL DÁVID --- --- ---	5	5	.	.	.
	Dr. BABICS KÁLMÁN --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	Dr. BALÁZS FERENCZ, Nagy-Szeben	—	5	5	5	.
	Dr. BALLAGI MÓR --- --- --- ---	5	5	.	.	.
10	* BALOGH PÉTER --- --- --- ---	—	—	3	.	.
	BARÁTH FERENCZ --- --- --- ---	5	5	5	5	.
	BARBARITS L. RÓBERT, Székesfehérvár	—	5	5	5	2.25
	Dr. BARNA IGNÁCZ --- ---	5	5	5	5	+
	BARTAL ANTAL--- --- --- --- --	5	5	5	5	.
15	Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF --- --- --- --	5	5	.	.	.
	Dr. BÁSZEL AURÉL, Fehértemplom	5	5	5	.	+
	BEKSITS IGNÁCZ, Kaposvár --- ---	5	5	5	5	.

* A hol a lakóhely kitéve nincsen, Budapest értendő. A vonás (—) azt jelenti. hogy az illető tagtárs úr ez évben még nem volt a társaság tagja, a pont (.), hogy ez évre a tagsági díjat még nem fizette meg, a +, hogy az oklevél diját már a társaság ujjászervezése előtt megfizette. A *, hogy az illető rendkivüli tag.

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	1884. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. BELICZAY JÓNÁS, Kecskemét ...	5	5	5	5	2
	Dr. BEÖTHY ZSOLT	5	5	5	5	+
20	Dr. BERGER E. J.	.	.	.	6	.
	BERMÜLLER FERENCZ	5	5	5	5	+
	Dr. BOROS GÁBOR, Nagy-Szeben ...	5	5	5	6	2
	BORS MIHÁLY	—	—	—	2.50	.
	Dr. BRASSAI SÁMUEL, Kolozsvár ...	5	.	.	.	.
25	BUDAVÁRY JÓZSEF, Nyitra	5	5	5	5	+
	Dr. BURÁNY GERGELY, Szombathely	5	5	5	5	2
	Dr. CSENGERI JÁNOS, ...	5	5	5	.	+
	CSERÉP JÓZSEF, Sátoralja-Ujhely ...	—	5	5	5	2
	CSERHALMI SAMU	5	5	5	.	2
30	CSOMÁR ISTVÁN, Munkács	6	.	.	.	+
	Dr. CSŐSZ IMRE, Nyitra	—	—	5	5	2
	DANIELOVITS KÁLMÁN	.	.	3	.	.
	DÓCZI IMRE, Nagy-Kőrös	5	5	5	5	+
	DRAJKÓ BÉLA	5	5	5	5	+
35	ELISCHER JÓZSEF, Nagy-Szeben ...	5	5	5	5	+
	ERDÉLYI KÁROLY, Tata	—	5	5	5	2
	* ERDÉLYI PÁL	.	.	3	3	.
	Dr. ERŐDI BÉLA, Fiume	5	5	5	5	+
	FÁBIÁN IMRE, Kassa	5	5	5	5	.
40	FALUDI MIKSA, Székesfehérvár ...	5	.	.		.
	FARKAS JÓZSEF, Kecskemét	5	5	5	5	+
	FEKT FERENCZ	—	—	5	.	.
	FERENCZ VALDEMÁR, Fehértemplom	.	.	.	.	.
	Dr. FINÁCZY ERNŐ, Pancsova	5	5	5	5	+
45	Dr. FRAKNÓI VILMOS	5	5	5	.	+
	* FRIMMEL ALADÁR	—	—	3	.	.
	Dr. FRÖHLICH RÓBERT	5	5	5	5	+
	* GAJÁRI LAJOS	—	—	—	3	.
	GEREVICS GUSZTÁV, Eperjes	5	5	5	5	+
50	GERÉB JÓZSEF	—	5	5	.	2
	GERÉB MÁRTON, Kolozsvár	5	5	5	5	.
	GERGELY KÁROLY, Krassó	5	5	5	5	+
	GÉRESI KÁLMÁN, Debreczen	5	5	5	5	+
	GÓDOR GYULA, Aranyos-Maróth ..	.	.	.	.	+
55	GOLDIS JÁNOS, Arad	5	5	5	.	2

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	1884. évi tagdíj	Oklevél díja
	Dr. GOLDZIHER IGNÁCZ	5	.	.	.	+
	Dr. GYOMLAY GYULA	—	5	5	.	2
	GYÖRGY LAJOS, Szatmár	5	5	5	.	2
	Dr. GYULAI PÁL	5	5	5	.	.
60	GYULAY RUDOLF, Komárom	5	5	5	kilépett	2
	HÁHN ADOLF,	5	5	.	.	.
	HAJNAL IMRE, Szeged	—	5	5	5	2
	* HALÁSZ FRIGYES	—	—	—	3	.
	HALÁSZ IGNÁCZ, Székesfehérvár	5	5	.	.	.
65	HARASZTI GYULA, Kolozsvár	5	.	.	.	.
	HASLINGER FERENCZ Arad	5	5	5	5	+
	Dr. HATALA PÉTER	5	.	.	.	+
	HEGEDŰS BÉLA	5	5	5	5	+
	HEGEDŰS ISTVÁN, Kolozsvár	5	5	5	.	+
70	HEHELEIN KÁROLY, Szatmár	5	5	5	5	+
	Dr. HEINRICH ALAJOS	5	5	5	5	+
	Dr. HEINRICH GUSZTÁV	5	5	5	5	+
	Dr. HEINRICH KÁROLY	5	.	.	.	.
	HELLEBRANT ÁRPÁD	5	5	5	.	.
75	HERALD FERENCZ	—	—	5	5	2
	Dr. HERZL MÓR	5	.	.	.	.
	HIMPFNER BÉLA, Beszterczebánya	—	5	5	5	.
	HOFER KÁROLY	5	5	5	5	.
	HOLCZINGER IMRE, Tata	—	—	5	5	2
80	Dr. HÓMAN OTTÓ, Kolozsvár	5	5	5	5	+
	Dr. HOFFMANN FRIGYES, Pozsony	—	5	5	5	.
	HORVÁTH GELLÉRT	—	—	—	5	+
	JANNY LÁSZLÓ, Kolozsvár	—	5	5	5	.
	JESZENÁK RÁFAEL, Losoncz	5	5	5	.	+
85	JURKOVICS EMIL, Beszterczebánya	5	5	5	5	+
	Dr. KANYURSZKY GYÖRGY	—	—	5	.	.
	KÁPOSZTÁSSY JUSZTINIÁN, Eger	5	5	5	5	2
	KÁRPÁTI KELEMEN, Szombathely	—	—	6	5	2
	Dr. KASSAI GUSZTÁV	5	5	5	.	.
90	KATINSZKY GÉZA, Kassa	5	5	5	5	.
	KATONA MIHÁLY, Nagy-Szalonta	—	—	5	6	2
	Dr. KELETI VINCZE, Beszterczebánya	5	5	5	5	2
	KEMÉNY HUGÓ, Kőszeg	5	5	5	5	2

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	1884. évi tagdíj	Oklevél díja
	KEMPF JÓZSEF --- --- --- --- ---	—	5	5	.	2
95	* KISPÁL MIHÁLY --- --- --- ---	—	5	3	3	2
	KIRÁLY PÁL --- --- --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	Dr. KLEKNER ALAJOS, Kassa ---	—	—	—	5	1
	* KOCSNER JÓZSEF --- --- --- ---	—	—	3	3	.
	KOLONICS LIPÓT, Székesfehérvár ---	5	5	5	5	.
100	Dr. KONT IGNÁCZ, Auxerre --- ---	5	5	5	5	+
	KOSZTKA VINCZE, Kassa --- ---	5	5	5	5	+
	KOTUNOVICS SÁNDOR, Nagyvárad ---	5	5	5	5	+
	* KOVALIK JÁNOS --- --- --- ---	—	—	3	.	.
	KÖPESDI SÁNDOR --- --- --- ---	5	5	5	.	+
105	Dr. KRAUSZ JAKAB--- --- --- ---	5	5	5	5	.
	KROLLER MIKSA, Pannonhalma ---	—	—	—	5	2
	KUNOS IGNÁCZ--- --- --- --- ---	—	—	—	.	.
	KUUN GÉZA gróf, Maros-Németi ---	5	5	5	5	+
	LATINOVICS GÉZA --- --- --- ---	6	6	5	5	.
110	* LÄHNE VILMOS--- --- --- --- ---	—	—	3	3	.
	LEFFLER SAMU --- --- --- ---	—	—	--	6	.
	LEHR ALBERT --- --- --- --- ---	—	5	5	.	.
	LINTNER LAJOS --- --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. LIPP VILMOS, Keszthely --- ---	5	5	5	5	.
115	LISZY LAJOS, Székesfehévár --- ---	5	5	5	kilépett	+
	LUGOSSY JÓZSEF, Debreczen --- ---	5	5	5	megh.	+
	MADARÁSZ GUSZTÁV, Nagy-Kálló ---	5	5	5	5	+
	MALATINSZKY JÁNOS, Zsolna ---	5	5	.	.	+
	MALMOSI KÁROLY, Pozsony --- ---	5	5	5	.	+
120	MANDOLA JÓZSEF --- --- --- ---	5	.	.	.	.
	Dr. MÁRKI JÓZSEF --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	Dr. MARGALITS EDE, Zombor ---	5	.	.	.	.
	Dr. MARKOVICS SÁNDOR --- --- ---	—	—	—	.	.
	MARKUSOVSZKY SÁMUEL, Pozsony	5	5	5	.	.
125	* MÁRTON JENŐ, --- --- --- ---	—	—	3	.	.
	MÁTRAY AURÉL, Baja --- --- ---	—	5	5	megh.	.
	MATSKÁSSY JÓZSEF, Szeged --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. MAYR AURÉL --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	MAYWALD JÓZSEF --- --- --- ---	5	5	5	5	+
130	G. MIHÁLTZ ÖDÖN, Zilah --- --- ---	—	5	5	5	2
	MORAVCSIK GÉZA, Szarvas --- ---	5	5	.	.	2

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye.	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	188 . évi tagdíj	Oklevél díja.
	MOSER JÓZSEF, Ujvidék --- --- ---	5	5	5	.	+
	NAGY KÁROLY, Fogaras--- --- ---	5	5	5	5	.
	NÁTAFALUSSY KORNÉL, Rozsnyó ---	5	5	5	5	+
135	NÉMETH DEZSŐ --- --- --- ---	—	—	5	5	2
	* NÉMETHY GÉZA --- --- --- ---	—	—	—	3	.
	OLEJOVITS JÁNOS, Nagy-Károly ---	—	5	5	5	2
	Dr. ORTVAY TIVADAR, Pozsony ---	5	5	5	5	.
	PACHER J. D., Győr --- --- ---	–	—	6	5	.
140	Dr. PANYÁK EDE, Privigye --- ---	—	—	—	.	.
	PAP MIHÁLY --- --- --- --- ---	.	.	6	6	.
	PAULIK Á. M. Kassa--- --- --- ---	—	—	5	5	.
	PAULIK JÓZSEF, Pozsony--- --- ---	—	5	5	5	2
	* PECZ GEDEON --- --- --- --- ---	—	—	3	3	.
145	Dr. PECZ VILMOS --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	PETROVICH FERENCZ, Nagyvárad ---	5	5	5	5	.
	PFEIFFER ANTAL, Trencsén --- ---	5	5	5	5	+
	PIRCHALA IMRE --- --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. POZDER KÁROLY, Losoncz ---	5	5	5	5	.
150	* PRUZSINSZKY JÁNOS --- --- ---	—	—	3	3	.
	RADLINSZKY JÓZSEF --- --- ---	5	5	5	.	.
	* RÁCZ SOMA --- --- --- --- ---	—	—	3	.	.
	RADÓ ANTAL --- --- --- --- ---	—	—	.	.	.
	RANDWEG MIHÁLY, Vácz--- --- ---	—	5	5	5	2
155	REITMANN FERENCZ --- --- ---	5	2.50	5	.	+
	* REMÉNYI EDE --- --- --- --- ---	—	—	3	3	.
	REMSEY ISTVÁN, Trencsén --- ---	5	5	5	.	+
	RÉVY FERENCZ --- --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. RIEDL FRIGYES --- --- ---	5	5	.	.	.
160	Dr. RING MIHÁLY, Pozsony --- ---	5	5	5	5	.
	RITSCHL ALFONS --- --- --- ---	—	—	—	5	.
	Dr. ROMÁN SÁNDOR --- --- ---	5	5	5	.	2
	SALAMIN LEO, Sopron --- --- ---	5	5	.	.	+
	SAMU FERENCZ, Pannonhalma--- --	—	—	5	5	2
165	SCHILL SALAMON --- --- --- ---	—	5	5	5	2
	SCHLOTT GYULA, Beszterczebánya	5	5	5	5	+
	* SCHUBER MÁTYÁS --- --- --- ---	—	—	3	3	.
	Dr. SIMON JÓZSEF SÁNDOR, Zombor	5	5	5	.	+
	SIMON MIHÁLY, Kis-Zombor --- ---	—	5	5	kilépett	2

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	1884. évi tagdíj	Oklevél díja
170	Dr. Simonyi Zsigmond --- --- ---	5	5	5	5	+
	Spitkó Lajos, Beszterczebánya ---	—	—	—	5	.
	Sterba János, Lakocsa, Sopron m.	—	5	.	.	.
	* Steuer János --- --- --- --- ---	.	.	3	3	.
	Szabó István, Kazar --- --- ---	—	5	.		.
175	Szabó Szilveszter, Győr --- --- ---	5	5	5	5	2
	Szalay Gyula, Nagy-Kőrös --- ---	5	5	5	5	.
	Dr. Szamosi János, Kolozsvár --- ---	5	5	5	5	+
	Dr. Szász Károly --- --- --- --- ---	—	—	.	.	.
	Szerelemhegyi Tivadar --- ---	—	—	—	.	.
180	Szerencse Menyhért, Eger ---	—	5	5	5	+
	Székely Ferencz, Nagy-Enyed ---	5	5	5	5	2
	* Székely István --- --- --- ---	—	—	3	.	.
	Székely Salamon, Székesfehérvár	5	5	.	.	2
	Szigethy István, Sümegh --- ---	5	5	5	5	.
185	Szilágyi István, M.-Sziget --- ---	5	5	5	5	+
	Szilasi Mór --- --- --- --- ---	.	.	.	.	.
	Dr. Szinnyei József --- --- ---	—	—	5	5	.
	Szinyei Endre, Sárospatak --- ---	5	5	5	5	+
	* Szkunzevics Kornél --- --- ---	—	—	3	3	.
190	Szombathy István, Kecskemét ---	5	5	5	5	+
	Szőke Adolf, Losoncz --- --- ---	5	5	5	5	+
	Szunter Nándor, Arad --- ---	5	5	5	5	+
	Dr. Tárkányi Béla --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. Ponori Thewrewk Emil --- ---	5	5	5	5	+
195	Tiber Ágost --- --- --- --- ---	5	5	.	.	+
	Dr. Torma Károly --- --- --- ---	5	5	.	.	.
	Dr. Török Aurél --- --- --- ---	5	.	.	.	+
	Tremmer Gyula, Léva --- --- ---	—	—	5	5	.
	Uhrin Pál, Szkala --- --- --- ---	5	5	5	kilépett	+
200	Unger Román, Székesfehérvár ---	5	5	5	5	+
	Vajdafy Géza, Ungvár --- --- ---	5	5	5	.	+
	Dr. Váli Béla --- --- --- --- ---	—	5	.	.	.
	Várkonyi Endre, Tata --- --- ---	5	5	5	5	2
	Vass Sámuel, Nagy-Kőrös --- ---	5	5	5	5	.
205	Végh Endre, Kaposvár --- --- ---	5	5	5	.	.
	Veress Ignácz, Nagy-Szeben ---	5	5	5	5	.
	Vermes Imre Lajos, Nagy-Szeben	—	—	.	.	2

Folyó szám	A tag neve és lakóhelye	1881. évi tagdíj	1882. évi tagdíj	1883. évi tagdíj	1884. évi tagdíj	Oklevél díja
	VIRKLER ENDRE --- --- --- ---	5	5	5	5	+
	VIZOLY ZAKARIÁS, Pancsova --- ---	5	5	5	.	+
210	VOLF GYÖRGY --- -- --- --- ---	5	5	5	5	+
	R. VOZÁRI GYULA Szatmár-Németi---	5	5	5	5	+
	Dr. WAGNER LAJOS, Pozsony ---	5	5	5	.	+
	Dr. WARGHA SAMU, Esztergom ---	—	5	5	5	2
	WIGAND JÁNOS, Pancsova --- ---	5	5	.	.	.
215	Dr. WLISLOCKI HENRIK, Kolozsvár	5	5	.	.	2
	ZICHY ANTAL --- --- --- --- ---	5	5	5	.	+
	ZSOLDOS BENŐ--- --- --- --- ---	—	—	5	.	.

Tagdijaikat az utolsó kimutatás óta megfizették:

1881-re: Gróf Kuun Géza. — **1882-re**: Géresi Kálmán, gróf Kuun Géza, dr. Simon József. — **1883-ra**: Ambrus Mór, dr. Bászel Aurél, Draskó Béla, Elischer József, Geréb Márton, Géresi Kálmán, Haslinger Ferencz, Hegedüs István, Hellebrand Árpád, Hofer Károly, dr. Homán Ottó, dr. Kassai Gusztáv, gr. Kuun Géza, dr. Ortvay Tivadar, dr. Simon József, Unger Román, Virkler Endre, Vizoly Zakariás. — **1884-re**: dr. Ábel Jenő, dr. Babics Kálmán, dr. Barna Ignácz, Bartal Antal, Beksics Ignácz, Beöthy Zsolt, Dóczi Imre, Draskó Béla, Elischer J., Fábián Imre, Geréb Márt., Géresi Kálm., Gerevics Guszt., Gergely Károly, Haslinger Ferencz, dr. Heinrich Alajos, Herald Ferencz, Himpfner Béla, Hofer Károly, dr. Hoffmann Frigyes, Homán Ottó, Jurkovich Emil, Katinszky Geyza, dr. Kemény Hugó, Kosztka V. Victor, gr. Kuun Géza, dr. Lipp Vilmos, Márky József, Mayvald József, dr. Ortvay Tivadar, Pacher J. D., Paulik József, dr. Pozder Károly, dr. Ring Mihály, Schlott Gyula, dr. Simonyi Zsigmond, dr. Szamosi János, Szerencse Menyhért, Szilágyi István, Szinnyei Endre, Szőke Adolf, Szunter Nándor, P. Thewrewk Emil, Unger Román, Vass Sámuel, Virkler Endre, Volf György. — **1885-re**: Pacher J. D.

Előfizetők 1883-ra: Kaposvári gymn. — **1884-re**: Bossányi József II. fele, Brassói gymnasium, Debreczeni kath. gymn. II. fele, Dévai reáliskola II. fele, Faragó Bálint, Kaposvári állami gymn., Kolozsvári középt. tanárk., Lászlóffy Kamil, Nagybányai gymn., gr. Pongrácz A., Rimaszombati protest. gymn., Szilágyi József, Trencsényi gymnasium, Veszprémi kath. gymn., Zentai gymn. — **Oklevélért**: dr. Klekner A. pótlólag. — **Rendkivüli tag 1884-re**: Pruzsinszky János.
